s sup. . o.

31
9 G
14

SANCTI

ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

SERMONES.

SANCTI
ZENONIS
EPISCOPI VERONENSIS
SERMONES.

NUNC PRIMUM, QUA PAR ERAT, DILIGENTIA EDITI,
Alienis nimirum ſeparatis ac in Appendicem rejectis, codicibuſque compluribus conſultis, inter quos Remenſi ſcripto ante annos circiter mille, per March. SCIPIONEM MAFFEJUM *in Gallia conlato.*

RECENSUERUNT

Et diſſertationibus perpetuiſque adnotationibus illuſtrarunt

PETRUS ET HIERONYMUS FRATRES BALLERINII
PRESBYTERI VERONENSES.

VERONÆ, TYPIS SEMINARII,
Apud Auguſtinum Carattonium.)(MDCCXXXIX.)(
SUPERIORUM PERMISSU.

EMINENTISSIMO AC REVERENDISSIMO

PRINCIPI
DOMINICO PASSIONEO
S. R. E. CARDINALI.

PETRUS ET HIERONYMUS FRATRES BALLERINII
PRESBYTERI VERONENSES.

Ermonum Sancti Zenonis Episcopi Veronensis inter omnes Latinos Patres, quorum conciones supersunt, antiquis-

tiquiſſimi collectionem multis antea ſemper nominibus apud doctos & eruditos, nedum catholicos, ſed heterodoxos etiam mirifice commendatam; nunc autem, quacumque per nos facultate ac diligentia licuit, plurium antiquorum codicum, quos invenire & conferre fortunate obtigit, ope a pluribus purgatam mendis, aliquot in lacunis ſuppletam, & ſegregatis genuinis a ſpuriis, primigeniæ nativæque fidei redditam, a non nullorum tandem cenſuris vindicatam luculenter, ſiſtimus ante Te, Eminentissime Princeps; & ut in eam conjicias humaniter oculos, eamdemque in patrocinium ac fidem tuam recipias, etiam atque etiam petimus & obſecramus. Si porro conſilii noſtri rationem aperire fas eſt, illud cogitavimus, ab editoribus librorum ejuſmodi Patronos optari, qui non minus ob dignitatem & auctoritatem patrocinio ſint, quam ob eruditionem atque doctrinam cognoſcere & judicare de nova editione poſſint, ſuſceptique patrocinii, ſi opus ſit, rationem adferre. Sed duplicem hanc laudem deſiderare quidem in uno facile eſt, ſperare autem, & invenire difficillimum. Ejuſmodi enim plerumque res humanæ ſunt, ut qui ob egregiæ naturæ dotes optimis in ſtudiis proficere, & ob dignitatum gradus iiſdem patrocinari poſſent; ii alterum ſane, ad patrocinium quod pertinet, facile præſtent, alterum vero rerum gerendarum procuratione impediti æque

præ-

præſtare non poſſint. Nobis autem ſedulo inquirentibus, numquis eſſet, qui noſtra hac ætate utramque eam laudem ſit conſecutus; Tu ſtatim occurriſti, in quo ſummis cum dignitatibus eximius ſemper ſtudiorum amor & cultus emicuit. Enimvero jam a prima adoleſcentia politioribus, ac ſubinde ſacris præſertim in diſciplinis verſatus ſumma cum laude; in quibus multa ingenii ac doctrinæ ſpecimina præbens, doctorum variæ quoque nationis hominum, queis utebaris familiariter, commendationem & amorem Tibi conciliaſti, cum maximis muneribus obeundis apprime idoneus inventus eſſes, perdifficili provincia Tibi a Romano Pontifice ſtatim commiſſa, in Belgium ſubmiſſus es: ubi cum præconceptam de Te, & magnam quidem, ſpem non implevisſes ſolum, at ſuperaſſes; Legatio Apoſtolica primum apud Helvetios, dein apud Carolum VI. Cæſarem Auguſtum Tibi credita fuit; in qua dici vix poteſt, quot ſubjeris labores, quot prudentiæ & diligentiæ documenta reliqueris, quot denique & varietate diſſimillima, & amplitudine difficillima, & rebus ipſis incurrentibus impeditiſſima negotia ſumma cum facilitate ac felicitate tranſegeris. Neque enim iis in muneribus honorem, vel otium, ſed opus, ſollicitudinem, curaſque Tibi proponens, illud aſſidue volvebas animo, qua via poſſes aliquid in dies efficere, quod in Romanæ Sedis, in catholicæ Eccleſiæ, ac

reli-

religionis decus & utilitatem rediret. *Acta Apostolicæ legationis Helveticæ Tugii edita An. MDCCXXIX.* in quibus priſcorum Patrum zelus, gravitas, ſanctitas, ac diſciplina a Te impenſius excultæ relucefcunt, ſi quis attente legerit; ſpecimen eorum, quæ innuimus, ſatis idoneum inveniet. At nihilo minus (quis crederet?) tot & tam diuturnæ, ac propemodum aſſiduæ cogitationes Te non ita diſtraxerunt, ut ſtudiis quietum & vacuum animum poſtulantibus, nihil tribueres: ſed quidquid a muneribus publicis ſupererat temporis, Te totum in ſtudia colligere, & nunc legendo, nunc commentando & ſcribendo proficere ſemper aliquid naviter ſtuduiſti, ut ex oratione in funere magni Eugenii Sabaudiæ Principis a Te lucubrata, ſummiſque laudibus a litteratis doctiſque viris ſuſcepta, nec non ex laudatis nuper Legationis Helveticæ Actis aliquot inſignia tui ingenii, eloquentiæ, doctrinæque monumenta continentibus coniicere licet. Hinc etiam nulli induſtriæ, nulli ſumtui parcens, exquiſitis undequaque cujuſque generis & codicibus & editis libris, inſignem, immenſam, & ab ipſo quidem * Bernardo de Montfaucon

* In Paleographia Græca editionis Pariſienſis anni 1708. lib. IV. cap. V. pag. 290. hæc leguntur: *Prima Tabula ſpecimina ſeptem exhibet ex Bibliotheca Illuſtriſſimi nobiſque amiciſſimi viri, Dominici Paſſionei; qui annos viginti quatuor vix emenſus, incredibili fulget rerum diſciplinarumque notitia, Græcis Latiniſque litteris adprime eruditus, Bibliothecamque numeroſam Manuſcriptorum editorumque exemplarium comparavit, librorum delectu cum paucis numerandam. Litteratorum commodis ſic advigilans, ut quæ vel penes*

faucon jam ante triginta annos, ob ducentos præsertim Græcos lectissimos Codices eximie commendatam, & subinde magis magisque auctam bibliothecam Tibi comparasti, non ad ostentationem & ornamentum, quemadmodum plerique magnæ dignitatis viri id temporis faciunt, sed ut in ea subcisivis horis, somno potius quam officio decerptis, vitam traduceres: indeque pro egregia mentis tuæ facultate miram plane non tam librorum, quam rerum, quæ in iisdem continentur, notitiam præ Te fers, adeo ut, quod gravium virorum testimonio accepimus, ipsam bibliothecam, quam parasti, in tuam mentem transtulisse quodam modo videaris; ita promte & copiose non tam libros de quaque re tractantes indicas, quam ipsis etiam de rebus sermocinaris & differis. Postquam vero Romam accitus, ad eminentissimum illud, unde toti Ecclesiæ præfulges, fastigium evectus es, quo Te non antiquissimæ ac celeberrimæ tuæ familiæ nobilitas, non officia (his enim commendationibus, quæ Tibi in Patrum doctrina apprime instructo nequaquam probantur, nihil indiguisti) sed tua in Christianam Rempublicam merita promoverunt;

** post-

penes se habet, vel amicorum ope nancisci potest, quibusvis litterariæ rei operam dantibus, nec rogatus offerat. Item in Præfatione pag. XXII. ubi recensentur variæ bibliothecæ, in quibus habentur Græci Codices. *Bibliotheca Illustrissimi Abbatis Dominici Passionei, librorum copia & delectu insignis, ducentos circiter Græcos Codices continet: aliquorum specimina dedimus lib. IV. & in Appendice Calligraphorum subscriptiones non nullas.* Similia leguntur in Appendice pag. 510.

poſtquam , inquam , hoc in dignitatis gradu locatus es , etſi pluribus , quam umquam antea, publicis curis ſis aſſidue diſtentus ; non tamen propterea valedixiſti penitus litteris , ſed veterem morem retinens, in bibliotheca & in lectione frequens es , nihilque jucundius Tibi accidit, quam de libris , & humanioribus , eruditis , ſacriſque diſciplinis cognoſcere & ſcribere. Hæc itaque omnia fuerunt in cauſſa , cur nos hanc S. Zenonis editionem Tibi nuncupandam duxerimus, ſperantes fore , ut Tu pro tam præclaro in optima ſtudia ac libros præſertim antiquos amore munus hoc ſuſcipias libentiſſime , & Te Patronum ejuſmodi exhibere velis , qui & præ auctoritate patrocinium eidem accommodes, & præ doctrina legens atque intelligens Auctorem antiquum, diſertum , elegantiſſimum, patrocinii quoque rationem , ſi occaſio incidat , ſis allaturus. Unum illud nos haud modicum ſollicitos habet , non Auctorem ſolum , de cujus probatione nihil ambigimus, ſed ea pariter , quæ pro eodem ſive vindicando, ſive illuſtrando adjecta a nobis ſunt, Te lectorem & judicem eſſe nactura . At cum hoc in metu nos recreat & reficit humanitas tua , præclaraque illa indoles , quæ præſtantibus quidquid poſſunt , animos acuit , opem & ſubſidium exhibet; tum vero quæ pro

in-

infirmitate noſtra ad S. Antiſtitis vindicias vel explicationem huic editioni deerunt, ea per Te pro ſumma peritia tua poſſe cognoſci & ſuppleri nihil dubium eſt. Accipe igitur, EMINENTISSIME PRINCEPS, hoc quod Tibi exhibemus opus, obſequii noſtri & devinctiſſimæ in Te voluntatis teſtem; idemque ſi minus ex noſtro, certe ex Auctoris nomine ac meritis dignum eſt, quod ſicut olim SIXTO V. SUMMO PONTIFICI, cui primo dicatum fuit, ita nunc TIBI CARDINALI AMPLISSIMO approbetur.

N O I
REFORMATORI
D E L L O
STUDIO DI PADOVA.

AVendo veduto per la Fede di Revisione, ed Approvazione del P. F. *Lauro Maria Piccinelli Inquisitore di Verona* nel Libro intitolato *Sancti Zenonis Episcopi Veronensis sermones, nunc primum, qua par erat, diligentia editi, alienis nimirum separatis, ac in Appendicem rejectis, Codicibusque consultis, inter quos Remensi scripto ante annos circiter mille, per Marchionem Scipionem Maffejum in Gallia conlato. Recensuere Dissertationibus, perpetuisque adnotationibus illustrarunt Petrus, & Hieronymus Fratres Ballerinii Presbyteri Veronenses:* non ci esser cos' alcuna contro la Santa Fede Cattolica, e parimente per Attestato del Segretario Nostro, niente contro Principi, e buoni costumi, concediamo Licenza *ad Agostino Carattoni Stampatore del Seminario Episcopale di Verona*, che possi esser stampato, osservando gli ordini in materia di stampe, e presentando le solite copie alle Pubbliche Librarie di Venezia, e di Padova.

Dat. 5. Giugno 1739.

{ Z. Vinc. Pasqualigo Rifor.
{
{ Daniel Bragadin Cav. Proc. Rif.

Agostino Gadaldini Seg.

PRÆ-

PRÆFATIO.

I. Nter antiquos Ecclesiæ Patres, quorum pauca quædam opera ad nos pervenerunt, perpauci admodum sunt, qui viris doctis ac eruditis æque laudentur ac S. Zeno Episcopus Veronensis, in cujus Sermonibus alii eloquentiæ vim ubertatemque dicendi admirantur, alii latinæ locutionis puritatem prædicant ac elegantiam, plerique vero omnes acumen ingenii, antiquitatem, gravitatem, pietatem, ac sententiarum doctrinæque præstantiam commendant. At vero Criticis ad vivum omnia & singula resecantibus, nemo unus est omnium, cujus operibus (ad Auctorem præcipue statuendum quod pertinet) tot difficultates objectæ fuerint, quot adversus eorumdem Sermonum collectionem hinc atque hinc eductas & propositas legimus: adeo ut, aliquot licet eruditi in iis dissolvendis naviter laboraverint, tamen non solum nihil potuerint conficere, sed conficiendi etiam quidpiam, quod ratum sit, spem aliis fere omnem præcidisse videantur. Id autem (quod hactenus nemini in suspicionem venisse deprehendimus) ex accuratæ editionis defectu originem ducit. Prodierunt quidem Zenonis tractatus primum Venetiis an. MDVIII. ex *vetustissimo* codice, quem jamdiu ante in Episcopii Veronensis bibliotheca Guarinus vir celeberrimus nactus fuerat; hæc enim in fronte ejus editionis leguntur: *Eximii & excellentis viri præclarissimique Doctoris Sancti Zenonis Episcopi Veronensis Sermonum elegantissimorum ad populum, exceptorum ex vetustissimo volumine Veronæ a*

 Guarino

Guarino Veronensi viro eloquentissimo in Episcopii Veronensis bibliotheca reperto. In tres illa dispertita libros fuit, quorum primus sermones complectitur XVII. *qui sunt de virtutibus & vitiis*; secundus sermones XXXVIII. *qui sunt de rebus veteris testamenti*; tertius sermones L. *de rebus testamenti novi*: in hanc enim rationem suam quisque liber inscriptionem præfert. Subjectæ porro in eadem editione Zenonis tractatibus homiliæ S. Cæsarii Arelatensis, & alia quædam pauca: hæc autem mox clausula appenditur nobis nequaquam omittenda, cum verum editionis prodat auctorem, Guarinum a multis, qui ipsam editionem ob raritatem non viderant, perperam existimatum, nihilominus atque eum ante annos ferme quinquaginta obiisse aliunde constare potuerit. *Ad laudem & gloriam summæ & individuæ Trinitatis, & beatissimæ Virginis Mariæ, & beatorum Pontificum Zenonis & Cæsarii & omnium Sanctorum, sermones in hoc volumine positi, & numquam alias impressi, solertissime recogniti, & studiosissime per venerabilem Patrem Albertum Castellanum Ordinis Prædicatorum correcti, ac per Magistrum Iacobum de Leuco impensis Domini Benedicti Fontana Venetiis diligentissime impressi anno Domini* MCCCCCVIII. *die* XXIV. *Ianuarii feliciter expliciunt*. Hæc autem editio suscepta statim a multis, quamdiu non accurate perpensa fuit. At cum Sixtus Senensis *Bibliothecam* elaboraturus, in qua de singulis Ecclesiasticis Scriptoribus judicium tulit, editos Zenonis sermones ad calculos revocavit; tot difficultates eduxit, ut de editionis defectu nihil suspicatus, Zenonem ab Ecclesiasticorum Auctorum albo expungendum contenderit. Etenim cum ea editio tractatus aliquot aliorum Scriptorum inter Zenonianos insertos ac intermistos exhibeat, ita ut non solum nihil discriminis adferat, quo alteri ab alteris internosci queant, sed omnes etiam peræque pro Zenonis fetibus venditet uno excepto, qui S. Gaudentii Brixiani Episcopi nomine prænotatur; vehemens, seu potius evidens, quod pro quibusdam a Zenone abjudicandis sermonibus subolevit argumentum, caussam satis æquam præbuit, ut ceteris quoque omnibus in dubium vocatis, ea moveretur quæstio; utrum S. Zeno Veronensis fuerit vere scriptor aliquorum sermonum

num inter Scriptores Ecclesiasticos recensendus, seu *cujusnam veré sint opera Sancti hujus nomini adscripta*, ut P. Mabillonius loquitur in Elencho præcipuarum difficultatum sæculi III. quas eximio operi *de studiis Monasticis* subjecit.

II. Hæ quidem editæ primum a Sixto Senensi, & dein ab aliis, qui in ejus transierunt sententiam, susceptæ atque inculcatæ difficultates ut diluerentur ab iis, qui pro S. Zenonis gloria laborabant, alia subinde ejusdem editio sub Cardinali Augustino Valerio Veronensi Antistite præstantissimo Veronæ curata fuit anno MDLXXXVI. quam Raphael Bagata & Baptista Perettus Auctores aliis operibus noti ad *codicis vetusti*, quem ter in præfatione appellant, exemplar alicubi emendatam, vindiciis satis fusis præmuniendam putarunt: eaque mox in quatuor Bibliothecæ Patrum editionibus, at negligentius aliquanto, repetita fuit; ac tandem separato volumine enucleatius recusa Patavii an. MDCCX. At multa licet pro vindiciis scripta fuerint; cum tamen ipsa in editione præter alium sermonum ordinem, quo isti in duos libros distributi cernuntur, nihil occurrat novi, sed omnes tractatus æque sint perturbati, permisti, ac pro Zenonianis venditi, ii etiam, quos alienos esse Sixti argumenta manifestum fecerant: quæcumque in tam malæ caussæ patrocinium dici potuere, non solum nihil profecerunt, sed ad indignationem potius exstimularunt nonnullorum animos, caussamque ipsam, quæ imbecillibus valde argumentis, suffulciri ac sustentari debuit, imbecilliorem multo deterioremque esse, quam antea fuerat, aliquibus persuasere. Ad difficultatum porro cumulum hac in editione accessit etiam tempus, quo S. Zenonem floruisse editores statuerunt: quod cum aliquot sermonum testimoniis adversetur manifeste, pro sedandis repugnantium criticorum animis, eos in majora dissidia exacuerunt. His omnibus ad quæstionem de Auctore pertinentibus adde alia non nulla, quæ ad editionis ipsius decus extenuandum non minimum conferunt. Vetustus codex, quem ter in præfatione appellatum notavimus, idem ille videtur, quem inter testimonia *vetustum codicem manuscriptum monasterii Sancti Zenonis* editores vocant, cum ex eodem

Anonymi fragmentum *de Veronæ laudibus* proferunt. Hic autem codex in ejusdem Monasterii Bibliotheca hactenus custoditus, præter quam quod recentioris multo est ætatis (scriptus enim fuit sæculo XV.) editoribus adeo modico usui fuisse deprehenditur, ut pauca quædam loca, quæ in prima editione erant corruptissima, emendare contenti, in aliis non solum nihil confecerint, sed cum eam sibi edendi rationem imitandam præstituerint, qua usi fuerant ii, qui sub auspiciis Sixti V. S. Ambrosii opera nuper ediderant (hæc autem cujusmodi fuerit, omnibus doctis viris jam notum est, atque ex novissima S. Ambrosii editione cognosci potest) & ipsius codicis & primæ editionis fidem in non nullis deserendam putarint, ut ex adnotandis suo loco palam fiet. Hinc ergo in Veronensi editione ac ceteris inde derivatis præter confusam perturbatamque alienorum tractatuum cum Zenonianis mistionem, arbitraria aliquot locorum interpolatio, nemini ceteroquin, quod hactenus viderimus, ob primæ editionis raritatem observata, plurimum offendere debet. Tandem alia cum primæ, tum reliquis editionibus communia identidem incidunt, quæ etsi ad Auctorem dignoscendum, vel editores reprehendendos, si quidem in culpa non fuerint, nihil pertineant, tamen accuratæ editionis commendationi plurimum detrahunt, aliquot nimirum errata non levis momenti, quæ cognoscere facile est, corrigere ex Auctoris mente difficillimum, luxationes non paucæ, quæ nunc obscuram, nunc mancam, & forte etiam alienam ab Auctore sententiam referunt; ut proinde dici jure possit, inter tot editiones, quæ Zenonis nomen præferunt, nullam hactenus prodiisse, quæ Zenonis editio vere sit ac appellari debeat.

III. His omnibus ut remedium adferretur, nova paranda fuerat editio, in qua, ut accuratarum editionum ratio postulat, separatis alienis a genuinis Zenonis sermonibus, suppletis lacunis, mendis correctis Sancto Episcopo sua opera redderentur, & auctoritas vindicaretur. Nos itaque editionem id generis a doctis jamdiu expetitam, & S. Zenonis honori in integrum restituendo pernecessariam parare, ante aliquot annos volvebamus in animo: at cum in rebus ejusmodi sine manuscriptis confici nihil possit, inter le-

gen-

gendum autem in notitiam venissemus antiquissimi codicis, quem Remensium Benedictinorum bibliothecæ ante annos ferme nongentos ab Hincmaro Episcopo dono datum, P. Ruinartius in acta S. Arcadii, & P. Constantius in Veterum codicum vindiciis pag. 293. ac in editione Hilarii pag. 463. editionis Veronensis, aliique etiam alibi commemorant: illud cogitavimus, quæcumque diligentia in aliis recentioribus quidem multo manuscriptis libris a nobis collocaretur, eam nihili, vel minimi habitum iri, si tam antiquum codicem orbi litterario jam notum præteriret. Itaque tamdiu a præconcepto opere duximus supersedendum, quoad ejus codicis consulendi & conferendi copia per aliquem fieret. Interim contigit, ut Marchio Scipio Maffejus totius litterariæ Reipublicæ decus clarissimum, eruditum iter in Galliam susciperet. Hanc ergo occasionem peropportunam rati in spem venimus fore, ut ille codex quam diligentissime conferretur cum editis, indeque variantes lectiones ac cetera notatu digna describerentur. Itaque litteratus ille eximius omniumque politiorum artium ac disciplinarum fautor præstantissimus, ac S. Zenonis apprime studiosus, cui nostrum consilium maxime probabatur, cum Lutetiam Parisiorum accessisset, egit statim cum docto & pernobili viro Joanne *Levesques de Burigny*; is autem cum D. Francisco *Maillefer* a Bibliotheca Remensis monasterii, ut eum codicem liceret inspicere: & cum ejus legendi perhumanissime facta fuisset facultas, Maffejus noster eodem Joanne collationi opem ferente, variantes lectiones aliaque consideratu digna summa cum diligentia e codice descripsit, ac ut primum Veronam repetiit omnia nobis communicavit, & ut operi tandem manus imponeremus, acriter impulit. Dici vix potest qua alacritate depositum ac ferme abjectum jamdiu opus statim suscepimus. Alios codices, qui etsi recentiores, non nihil tamen adjumenti sæpissime adferunt, mox hinc atque hinc exquirendos, & cum editis conferendos curavimus; fortunateque accidit, ut multis huic editioni faventibus, alios octo non infimæ plerumque notæ libros præter omnem spem collatos acceperimus variis ex partibus, qui cum magnum huic editioni decus addituri sunt, tum nostrum in ea naviter elaborandi

stu-

ſtudium incitarunt. Heic autem antequam dicimus, quid per nos præſtitum ſit, de ipſis codicibus, ut omnes eruditi hiſce in operibus deſiderare ſolent, dicenda ſunt aliqua: cumque inter hos antiquiſſimus Remenſis totius fabricæ futurus ſit veluti baſis ac fundamentum, accuratiorem ejus deſcriptionem in primis exhibendam nobis eſſe intelligimus.

IV. Liber eſt membranaceus in folio parvo paginarum CXXXX. caractere ad typographicum accedente ſcriptus, at duplici manu, quarum altera totum librum primum, & item ſecundum uſque ad tract. XXX. latioris diametri litteris deſcripſit, altera vero litteris diametri paullo anguſtioris reliquos tractatus undecim ſubjecit. Primo folio majuſculis & grandioribus litteris hæc verba inſcripta leguntur: *Hincmarus Archiepiſcopus dedit Sancto Remigio*: ita tamen ut duo prima verba inſcripta fuerint ad unius paginæ vacuæ calcem, tria vero reliqua ad calcem alterius, quæ e regione poſita & ſcripta cernitur; eademque formula eodem caractere ac in eamdem rationem quater repetita alibi legitur, nimirum ter in operis decurſu, poſtremum in fine. In fronte libri recentiori manu & minoribus litteris hæc ſcripta apparent: *Liber Sancti Remigii Remenſis vol. xxxi.* & dein alia, ac forte vetuſtiori manu: *Librum Sancti Remigii qui ei abſtulerit, anathema ſit.* Præcedit *ſermo venerabilis Coronati notarii de Vita S. Epiſcopi & Confeſſoris Zenonis*, quam inter monumenta dabimus; & in hujus fine altera poſteriorique manu additum: *Translatio ejus reſtat;* quæ verba translationem corporis S. Zenonis nono ſæculo ineunte peractam, nec a Coronato in vita deſcriptam inſinuant. Sequitur inſcriptio Zenoniani operis his verbis: *Tractatus S. Zenonis Epiſcopi Veronenſis.* Tractatus autem in duos libros diſpertiti ſunt, præfixa ſingulis tractatuum tabula. Primus continet tract. LXII. ſecundus autem XLI. ex quibus undecim poſtremi alio minoris diametri caractere ab alio poſteriori ſcriptore ſubjecti fuere, ut nunc nuper monuimus. Tituli autem majuſculo rubroque caractere depicti ſunt. In fine autem codicis memorata notatio litteris majuſculis expreſſa legitur: *Hincmarus Archiepiſcopus dedit S. Remigio.* Hæc deſcriptio codicis, caracterum autem ſpecimen in inſertis duabus paginis habes.

V. Nunc

liber sci remigii remensis aut xxvi.
lib s remigii à ei abstulit anathema sit

SERMO UENERABILIS CORONATI NOTARII DE UITA SCI EPI ET CONFESSORIS ZENONIS.

IN DIEBUS illis In prouincia Italico In ciuitate uerona qua beati zenonis acta daruerunt euolui mus tanti uiri uirtutes. Sic enim est humana mens ad Inuestigandas scorum uitas tamquam quis ille sitiens ardore solis ccdi ustus concupiscat fontium fluenta

DE ADTENDE TIBI XXXVIIII

Sermonis usum dns nobis qui nos creauit Indulsit proea ut cordis occulta consilia Inuicem nobis uerbi ministerio panderemus Et pro communi Indulteruitrum effectione naturę

HINCMAR. ARCHIEPS

DED SCO REMIGIO

TRACTATUS SCI ZENONIS VERONENSIS EPISCOPI

INCIPIUNT CAPITLA LIBRI

45

V. Nunc de codicis antiquitate & præstantia ut non nulla animadvertamus, rubricas quasdam marginales aliquot tractatibus antiqua, sed secunda manu appositas considerare maxime interest, quæ etsi suis quæque locis in subjectis adnotationibus recitabuntur explicabunturque, earum tamen heic catalogum oculis objicere, & gratum lectoribus, & nostro consilio perutile futurum putamus. Hæ nimirum ejusmodi sunt, ut eum codicem, antequam in Hincmari Remensis manus veniret, ad Ecclesiam Veronensem pertinuisse, ejusque in usu inter publica Ecclesiastica officia jamdiu fuisse exploratum faciant, quod ad commendandam hujusce codicis antiquitatem, originemque præstantissimam demonstrandam plurimum confert. Eas autem notas non pro tractatuum, quibus affixæ sunt, serie, sed pro festorum ac feriarum, in quibus aliquot Zenonis tractatus inter sacra officia recitandi notantur, ordine describemus, indicatis tractatibus, quibus easdem suo loco subjectas & commentariis illustratas invenies.

Tractatus III. lib. 2. hæc ad marginem habet: *In Natali Domini fratribus legenda in cubiculo post Diaconorum ingressionem ante Pontificem.*

Tractatus XIII. lib. 1. *In octaba Domini, Pontificis nona lectio.*

Tractatus LXXII. lib. 2. *Sabbato primo primi mensis coram Pontifice ante processionem recitanda.*

Tractatus XXX. *In primo symbolo in ambone a Pontifice pueris recitanda.*

Tractatus XXXVI. *Recitanda pueris ante baptisma a Pontifice.*

Tractatus XXXVIII. *In pascha pueris post baptisma a Pontifice recitanda.*

Tractatus LV. *In paschate coram Pontifice in cubiculo recitanda post Diaconorum ingressionem ipso die paschatis.*

Tractatus XLV. *Recitanda in conventu a Diacone ipso die paschæ coram Pontifice, postquam ipse cum Diaconibus a cubiculo descenderit & sederit, porrectis secundum morem malis cum pace præstita dicente Pontifice; Surrexit Christus. ℟. aliis Et ill.*

Tra-

Tractatus XLIV. *A Subdiacono in ambone recitanda, dum cum fratribus Pontifex in conventu sederit.*

Tractatus LII. *Secunda feria paschatis in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante stationem.*

Tractatus XLIII. *Ad S. Stephanum ad martyres secunda feria paschæ legenda in ambone, antequam Pontifex consignationem sancti Spiritus celebrare incipiat.*

Tractatus L. *Tertia feria paschæ in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante stationem.*

Tractatus LI. *In paschate quarta feria in conventu fratribus* &c. ut in superiori rubrica.

Tractatus XLVII. *Quinta feria paschæ in conventu* &c. ut supra.

Tractatus XXXV. *Recitanda pueris ante baptisma a Pontifice in Pentecoste.*

Tractatus LXX. *In festivitate Sanctorum Firmi & Rustici fratribus recitanda.*

Ex his rubricis perspicuum sane fit, Remensem codicem ad usum publicum fuisse alicujus Ecclesiæ, ut statis quibusdam diebus sacra lectio in sacris cœtibus habenda exinde peteretur. Ecclesiam autem, cui ille usui fuit, non aliam esse quam Veronensem, præter conjecturam, quæ ex ipso Zenone ejusdem urbis Episcopo duci potest, duæ præsertim rubricæ demonstrant; altera in tractatum 43. lib. 2. ubi memoratur ecclesia *S. Stephani ad Martyres*, altera in tractatum 70. ubi *festivitatis SS. Firmi & Rustici* fit mentio; quæ duo simul juncta Veronensi Ecclesiæ unice conveniunt, in qua celebris & antiqua est ecclesia *S. Stephani ad Martyres*, & Sanctorum martyrum *Firmi & Rustici*, quorum corpora heic requiescunt, festus dies solenni ritu colitur, ut in observationibus ad easdem marginales rubricas suo loco fusius docebimus. Patet igitur codicem hunc Veronensis Ecclesiæ jamdiu inservisse, antequam Hincmarus eo potiretur. Hinc autem antiquitatem ejusdem codicis colligere licet. Si enim hic codex ante Hincmarum in usu fuit Veronensis Ecclesiæ, jam ejus Archiepiscopi

ætate

ætate antiquiorem fuisse palam est; neque enim codici, qui in Hincmari gratiam recens transcriberetur, eas rubricas marginales alia manu apponere necesse fuisset, uti sane appositæ aliis in codicibus non leguntur. Itaque aliquo saltem sæculo ante Hincmari ætatem idem codex videtur fuisse scriptus, ut proinde ad sæculum saltem octavum pertinere jure credatur: & hinc forte post S. Zenonis vitam a Coronato Notario scriptam translationis ab eo omissæ fit mentio illis verbis: *Translatio ejus restat*; quam additionem cum secunda, sed antiqua tamen manu, sæculo nono ineunte, cum vix peracta fuisset translatio, & antequam codex in Hincmari manus veniret, Veronæ appositam satis credibile est; tum vero ipse codex prima manu octavo saltem sæculo exaratus dici debet. Cum porro hac in Ecclesia, in qua S. Zeno sedit, tanto usui fuerit; maxima perfecto cura ex exemplaribus antiquioribus exscriptus credendus est, quod præstantiam ejusdem cum tanta antiquitate conjunctam maxime commendat. De antiquissimo Remensi codice hactenus. Nunc de reliquis singillatim quidem, sed brevius.

VI. Cum apud Jacobum Philippum Thomasinum in Biblioth. Veneta MSS. pag. 57. mentionem nacti essemus codicis Zenoniani, qui in bibliotheca Clericorum Regularium Tolentinatum, uti Venetiis vocant, servabatur, rem indicavimus Jo. Francisco Seguierio Nemausensi, indiviso illi Marchionis Maffeji in litteratis itineribus comiti, qui cum nuper ea in urbe esset, opem ferente P. Francisco Berlendis Clerico Regulari ejusdem loci, illum cum editis diligentissime contulit. Membranaceus codex est pulcherrimique caracteris, quique ad XIII. circiter sæculum pertinere putatur. Lectiones ad Remensem multum accedunt, at a librario minus perito & indiligenti scriptus apparet, cum, eadem voce alicubi recurrente, frequentes saltus occurrant. Hoc porro codicis initium est. *Capitula libri primi Sanctissimi Zenonis hujus almæ civitatis Veronæ Episcopi & Doctoris eximii*. Vox *hujus* ipsum codicem aut scriptum Veronæ, aut a Veronensi aliquo antiquo codice derivatum prodit. Deest primi tractatus *de Pudicitia* prima pagina, & a verbis *lubrica utilitate* initium fit. In tractatum *de Pa-*

tientia uno contextu infertum est longum quatuor paginarum fragmentum ex tractatu *in Psalm.* 128. quod subinde in hoc tractatu sub finem codicis descripto omittitur. Id autem ex eo videtur profectum, quod hic codex ex aliquo exemplo fuerit sumtus, in quo quaterniolum tractatus *in Psalm.* 128. extra suum locum transpositum, & tractatui *de Patientia* errore aliquo fuerit illigatum, ut ne id Tolentinatis manuscripti amanuensis adverterit. Equidem id ipsum plane in Ms. Vaticano accidisse videbimus paullo post. Liber secundus uno eodemque caractere, quo totus codex scriptus est, additionem habet undecim illorum tractatuum, quos in Remensi alia manu adjectos observavimus; & solum in his tractatus *de Livore & Invidia* divisus est in duos, quod ipsum in Vaticano deprehenditur. Hos tractatus undecim, qui ob memoratam divisionem evadunt duodecim, sequitur tractatus *de signo Sanctæ Crucis*: est autem hymnus octo stropharum, quem e Prudentii longiori hymno decerptum in præfatione ad Appendicem ostendemus: & hæc additio in duobus aliis Vaticano atque Pompejano codicibus reperitur. Tum vero secundus liber hac clausula terminatur. *Expliciunt S. Zenonis sanctissimi civitatis Veronensis Episcopi, & pastoris ipsius civitatis diligentissimi.* Hæc autem clausula in alio solum Monasterii S. Zenonis manuscripto legitur. Adduntur tandem in eo codice tractatus duo, qui in duobus aliis Zenonianis Mss. item describuntur, alter de Vita, alter de Translatione S. Zenonis, & sunt illa duo monumenta a quodam Monacho Zenoniano conscripta, quæ Marchio Scipio Maffejus inter alia diplomaticæ Historiæ subjecta edidit pag. 320. & utraque in Mss. Pompejano ac Zenoniano similiter prostant.

VII. In Vaticana bibliotheca quatuor S. Zenonis codices esse accepimus: at cum numeri, quibus notati sunt, non nisi duorum suppeterent, duorum tantum collationem nobis procuratam a P. Josepho Blanchinio accepimus, Vaticani 1235. & Vaticani Urbinatis 150. quos in editione S. Gaudentii indicaverat Paullus Galeardus Canonicus Brixianus, qui præterea testantibus sibi Francisco Blanchinio, & Carolo Majello Romanis Prælatis eruditissimis,

ſimis, eos XIII. ſæculo ſcriptos affirmavit. Hos autem accurate, collatos habere maxime intererat. Cum enim hi utrique inſertum habeant ſermonem S. Gaudentii, qui in prima quoque S. Zenonis editione libro tertio penultimum locum obtinet (unde codicem a Guarino in Epiſcopii Veronenſis bibliotheca inventum duobus illis perſimilem agnoſcimus) maximum deſiderium inceſſerat videndi, utrum illis in codicibus idem tractatuum ordo eſſet, an diverſus, ac in codicibus reliquis, idque cognoſcere ad controverſiam hac in re potiſſimam non temere decidendam plurimum pertinebat. Vaticanus, quem ſæculo XIII. ſcriptum cenſet etiam P. Joſephus Blanchinius, membranaceus eſt, & Veneto illo PP. Clericorum Regularium Tolentinatum multo emendatior, qui tamen cum eas quatuor paginas in ſermonem *de Patientia* perperam trajectas, eumdemque Baſilianum tractatum in duos diſpertitum ſimiliter referat, ex eodem Veneti illius codicis fonte profectus apparet. Idem ceteroqui in hoc, perinde ac in reliquis MSſ. exſiſtit tractatuum ordo, & ſolum tractatibus undecim in Remenſi alia manu ſub finem deſcriptis, & tractatui *de ſigno Crucis* ſubjicitur pag. 197. memoratus ſermo *S. Gaudentii Briſciani de Petro & Paullo*, tum pag. 198. alia additio ſic: *Incipit S. Vigilii Epiſcopi de laudibus beatiſſimorum martyrum Siſinnii, Alexandri, & Martyrii, quorum reliquiæ per Jacobum virum Illuſtrem ad Epiſcopum Joannem urbis Conſtantinopolitanæ pervenerunt*. Hæc S. Vigilii, Epiſcopi Tridentini epiſtola illa eſt ad S. Joannem Chryſoſtomum ſcripta, quam Bollandiſtæ ex alio Vaticano codice 5374. ediderunt. Vaticani noſtri initium hoc eſt: *Tractatus S. Zenonis nobiliſſimæ ac magnificæ civitatis hujus Veronenſis Epiſcopi & Paſtoris ſanctiſſimi*, ex quibus is codex aut Veronenſis, aut e Veronenſi antiquiore olim deſcriptus agnoſcitur.

VIII. Manuſcriptus liber Urbinas 150. qui Vaticano hactenus deſcripto poſterior aliquanto, & forte ſæculo XIV. exaratus P. Joſepho Blanchinio videtur, membranaceus item eſt, ac incipit ſic: *Zenonis Veronenſis Epiſcopi Viri ſanctiſſimi atque doctiſſimi*

fermo I. de Pudicitia. Alicubi paginæ quædam defiderantur; at idem prorfus tractatuum ordo, nec additio habetur Hymni *de figno Crucis*, fed hæ pag. 163. tergo fermo Sancti Gaudentii, & pag. 148. S. Vigilii Tridentini epiftola iifdem cum titulis, quos ex Vaticano defcripfimus, & præterea quinque opufcula S. Hieronymi nomine infcripta, quæ partim genuini ejus funt fetus, partim fuppofititii: tum hæc claufula in fine libri appofita: *Finis Operis S. Zenonis Epifcopi & quarumdam aliarum rerum*. Duæ hujus codicis rubricæ duobus S. Zenonis tractatibus præfixæ prætermittendæ non funt. Prima in tractatum 14. lib. 2. *Dominica III. in Quadragefima Lectio I. II. & III. Tractatus de Juda*. Altera in tract. 15. ejufdem lib. 2. *Tractatus de Job Lectio B. Zenonis bujus Sedis Epifcopi*. Cum vero ex hac poftrema rubrica liquet, hunc quoque codicem ad Veronenfem Ecclefiam pertinuiffe, vel potius exfcriptum ex aliquo vetuftiore, qui eidem Ecclefiæ ufui effet: tum vero ex utrifque titulis palam eft, hos fermones inter facra officia fuiffe aliquando in hac Ecclefia publice lectos, idque pofterius invectum, quam fcilicet Remenfis codicis rubricæ, quæ inter plures id generis adnotationes nihil ejufmodi referunt, exfoleverint: & hinc forte Ratherius hujus Sedis Epifcopus ex fermone *de Juda* ter quoddam Zenonis teftimonium fumfit, ut adnotat. 32. in eum tractatum pluribus obfervabimus. Hifce duobus Romanis codicibus addendus Mf. Bafilicæ S. Petri in Vaticano fcriptus ineunte XIII. fæculo, vel ineunte XIV. fignatus littera F. 33. quem cum poftremum nobis fuggefferit humaniffime Jofephus Blanchinius, nec procedente jam editione, totius operis collationem exfpectare per tempus liceret, aliquot folum tractatuum & difficiliorum locorum variantes lectiones poftulavimus & obtinuimus. Ceterum idem in hoc quoque codice tractatuum ordo cernitur, eadem Appendix ac in Remenfi; tituli autem foli alicubi difcrepant. De Mff. externis fatis.

IX. De Veronenfibus autem ut non nulla dicamus, inter Mff. Monafterii S. Zenonis ille inventus non eft, quem Petrus Calo Ordinis Prædicatorum ineunte fæculo XIV. fe ibidem vidiffe in Mff.

Colle-

Çollectaneis ab Henschenio laudatis testatur. Unum tamen posteriorem aliquanto ex membranis compactum, & scriptum, ut videtur, sæculo XV. in ejusdem Monasterii bibliotheca reperimus, & idem ille est, quem Editores Veronenses *vetustum* appellant, ut hac in præfatione paullo ante indicavimus. Idem in hoc codice ac in ceteris ordo, idem tractatuum additorum numerus ac in Remensi, & solum tituli, seu inscriptiones tractatuum alicubi variæ, cujusmodi plures in prima editione, non autem in MSS. memoratis leguntur. Tractatus excipit S. Zenonis Vita & Translationis historia, quam Zenonianus Monachus exaravit; deinde ea clausula, qualem in fine codicis Veneti innuimus; ac tandem aliena manu fragmentum apponitur Rithmi *de Veronæ laudibus*, quem a quodam Anonymo scriptum Pipini temporibus alibi dicemus. P. Varescus ejusdem cœnobii Monachus & a bibliotheca codicis copiam fecit, ejdemque conferrendo opem impendit.

X. Alius codex cartaceus sub finem XV. sæculi pessimo caractere exaratus, miscellanea quædam variorum auctorum continens, septem sermones ex aliquo codice Zenoniano excerptos primo loco exhibet, ex quibus sex Zenonem habent auctorem, alius autem ex Appendice sumtus fuit: hi autem sunt hoc ordine scripti.

De Adtende tibi ex Appendice.
De Pudicitia.
De Continentia.
De Nativitate Domini
De Humilitate
De Jona Propheta.
De Resurrectione.
} Omnes S. Zenonis.

XI. Manuscriptus liber, quem Sparaverianum appellabimus, nobis inspectus non fuit, sed illum perceleber & nobilis vir Franciscus Sparaverius olim cum editis contulit, variantesque ejus lectiones notavit in observationibus ad Zenonis sermones, quas cum novam hujus Scriptoris editionem meditaretur, sub vitæ exitum lucubravit, imperfectasque morte interceptus reliquit. Cujus ille codex fuerit, & ubi nunc sit, ignoramus; nisi forte idem ille haberi

beri debeat, qui in Sebaſtiani Piſani Junioris Veronenſis Epiſcopi, & Sparaverio coævi libris exſtitiſſe proditus eſt, nec tamen quo poſt ejus mortem tranſierit, invenire licuit. Sparaverii autem codex ejuſdem fere generis fuiſſe videtur, ac membranaceus Monaſterii S. Zenonis, cum eaſdem ſæpe tractatuum inſcriptiones præferat. Cum tamen in aliquibus diſcrepet, & diverſas lectiones non nullibi exhibeat, ut in adnotationibus ſuo loco apponendis monebimus, e diverſo exemplo deſcriptus ſatis proditur. Hujus autem lectiones variantes Sparaverio debemus, ejuſque ex obſervationibus in fine præſentis voluminis referendis illas excerpſimus.

XII. Tandem recentioris quidem ætatis, ſed accuratioris librarii codicem ſuppeditavit Comes Alexander Pompejus, ut proinde Pompejanus appellandus deinceps ſit. Ex Pellegrinæ Familiæ ſtemate, quod in fronte depictum affabre cernitur cum inſcriptione *Peregrini Peregrinii*, ad eum hujus familiæ illuſtrem virum olim pertinuiſſe cognoſcitur, qui poſt medium XV. ſæculum floruit, & ſub idem tempus codex exaratus apparet. Ordo numeruſque tractatuum idem ac in Remenſi. Additur hymnus *de ſigno Crucis*, qui tamen ſine ulla inſcriptione, uno contextu cum poſtremo addititio tractatu prima manu ſcriptus, ſecunda manu diſtinctus exhibetur. Præterea Vitam ac Tranſlationem S. Zenonis a Monacho Zenoniano lucubratas, & Anonymi Pipiniani fragmentum, ut in Mſſ. Monaſterii S. Zenonis, poſtremæ paginæ ſuggerunt. Mirum videri poſſit in præſtantiſſima Capituli Veronenſis bibliotheca, in qua tot vetuſti codices diligenter ſervantur, nullum S. Zenonis potuiſſe reperiri; at cum alii non pauci, quos c'im ibidem exſtitiſſe memoriæ proditum eſt, viciſſitudine temporum deperierint, inter hos tranſvolaſſe Mſſ. libros S. Zenonis nihil ambigimus. Fuiſſe quidem ibidem aliquem id generis codicem non tantum conjici poteſt ex Joanne Presbytero manſionario Eccleſiæ Veronenſis, quem (ut pluribus adnotabimus diſſertatione prima c. 3. §. 1.) non alibi Zenonis codicem vidiſſe & legiſſe ſatis probabile eſt; ſed palam etiam fieri videtur ex editione Veneta S. Zenonis, quæ cum codicis meminerit a Guarino inventi *in Epiſcopii Veronenſis bibliotheca*,

theca, nec alia Episcopii bibliotheca tradita sit, quam Capituli cathedralis ecclesiæ, in hac procul dubio codicem illum inventum exstitisse arbitramur.

XIII. Novem itaque sunt codices, quos habere contigit, & eo utiliores fuere, quod (si Zenonianum cartaceum excipias) omnes S. Zenonis sermones singuli contineant, sicque sermones omnes cum octo codicibus conferre licuit, præter tractatus aliquot, quorum variantes nec Basilicæ Vaticanæ codex sero indicatus, nec Sparaverius, imperfectum opus relinquens, suppeditarunt. Etsi autem hi omnes codices, non modo eumdem, qui in antiquissimo Remensi cernitur, sermonum ordinem sequantur, sed uno etiam caractere transcriptos præferant tractatus, qui duplici manu in Remensi exarati leguntur: nemo tamen ex hoc Remensi tamquam ex fonte ceteros profluxisse idcirco existimet. Immo vero cum in Remensi præter variantes lectiones & titulos variantes, aliquot idemtidem sententias suo quasque loco notandas librarius per saltum præterierit, quas in aliis manuscriptis suppletas nacti sumus; alios procul dubio codices integros & Remensi antiquiores, ex quibus illæ supplerentur sententiæ, ab aliquo saltem antiquo amanuensi adhibitos palam est; quod quantum conferat tum ad collectionis hujus antiquitatem probandam, tum ad ostendendum veterum exemplarium numerum, nemo est qui non videat.

XIV. Quod si de ipsa collectionis origine valde probabiliter conjicere liceat, quod ad multa utile futurum est, eam paullo post S. Episcopi mortem ipso quarto sæculo exeunte, vel ineunte quinto ex schedis ejus Veronæ relictis eductam atque expressam credimus. Auctorem quidem eam nec parasse, nec edidisse, sermones quidam imperfecti, repetiti, ac mutili prorsus suadent. Una nimirum vel præcipua apud veteres Ecclesiæ Patres cura fuit, opera adversus Gentes, vel hæreticos lucubrata, aliaque historica, catechetica, vel aliis nominibus utilia ac necessaria litteris mandare & edere; de sermonibus autem, qui a quovis Episcopo ad populum familiariter habebantur, non tanta exstitit cogitatio, quippe quos nullis litteris consignatos illi fere recitabant ex tempore, vel, si com-

si committerent litteris, non tanto studio edolabant, ut in publicum emittendos censerent. Hinc inter infinitos propemodum Episcoporum, quos antiquitas eloquentiæ etiam laude commendat, sermones, pauci admodum scripti ad nos pervenere, & ex iis non omnes ab ipsis Auctoribus collecti & editi; sed quidam in schedis relicti, alios habuere, qui illos post Auctorum mortem colligendos & edendos curarunt. Illud autem inter sermones collectos & editos ab ipsis Auctoribus, aut ab aliis interest, quod primi generis sermones integri, æquales, elaborati, & perpoliti inveniuntur; cum nemo nihil nisi perfectum & enucleatius lucubratum emittere soleat: at alterius generis orationes sæpe rudes, non numquam mutilæ imperfectæque cernuntur. Itaque etsi S. Zeno primus sit Latinorum Patrum, cujus sermones prodierunt, ut in proemio ad dissert. 2. ostendetur, ipse tamen hanc collectionem haud parasse & edidisse credendus est; sed quæ in usum sermonum, quos ad populum frequentissimos habuit, post mortem in schedis reliquit, ea ab aliis inventa, ob eximiam Sancti viri existimationem colligenda naviter visa sunt, idque tanta factum diligentia, ut quidquid reperiri potuit, sive perfectum, sive minus, totum, collectione & editione dignum judicatum sit, fragmentum licet exiguum esset, vel exordiolum, vel unica etiam periodus. Quæ animadversio necessaria omnino fuit ad vindicanda non pauca, quæ in Zenonis tractatibus imperfecta, vel paucis additis, seu mutatis, totidem verbis repetita meminimus: quæ si ipsemet Auctor edenda cogitasset, nihil dubii est, quin suppressisset repetita, cetera autem ad umbilicum perduxisset perpolissetque. Hinc etiam de corruptis non nullis locis, quibus nulli codices remedium adferre poterunt, conjectatio exoritur, id non omnium amanuensium in eumdem errorem conspirantium vitio evenisse, sed quadam primi forte Collectoris necessitate, qui cum omnia Zenonis, quæcumque essent, etiam fragmenta, colligenda sibi sumsisset, idque ex schedis non nullibi deletis, vel in quibus superductæ, ut in primo exemplo fieri solet, essent voces, aut lineæ; alicubi necesse fuit exscribere, quæ non bene legerentur, vel in quibus deesset forte aliquid:

quid: quibus de rebus alicubi eumdem Collectorem errare, unam vocem pro alia legere, mutilum etiam sensum exhibere oportuit, quos defectus alii posteriores librarii exceperunt, ut spes nulla sit fore, ut ulli alii codices, qui forte alicubi exstant, quibusdam locis medeantur. Itaque si hac in editione pauca quædam loca minus satisfaciant, nemo id neque Auctori vitio det, ac si non ille sit disertissimus & perspicuus orator, qualem aliis ex tractatibus cognoscimus; nec nobis, qui si minus correximus, codicibus nihil opitulantibus, ex arbitrio manus inferre in textum nequaquam debuimus: sed ad collectionis rationem, quam diximus, animum revocet, & æquum cum de Auctore, tum de nobis, immo etiam de ipso antiquo Collectore judicium ferat.

XV. Hinc autem cognitis quæ ad codices pertinent, quantum nihilominus ex his profecerimus tum ad internoscendos genuinos S. Zenonis sermones a suppositiis, tum ad multa loca emendanda, variantesque lectiones insigniores in adnotationibus cuique tractatui subjectis describendas, ex dissertationibus atque adnotationibus ipsis patebit. Nunc ut de totius editionis partitione ac ordine deque aliis per nos præstitis dicamus, si primo neque codicum, neque editorum divisionem ac ordinem secuti sumus, nemo succenseat. Editorum distributionem & ordinem si essemus secuti, spuria genuinis inserta edenda fuerant; illisque separatis, minus æqualis librorum moles erat futura: ac præterea tractatuum inscriptiones, quæ in editis mutatæ fuerant, exactæ ad codicum fidem, alium non numquam postulare ordinem videbantur. Codicum vero seriem, quæ in omnibus eadem est, ne teneremus, ea cogitatio deterruit, quod in MSS. non tantum breves tractatus cum longis admisti sint, quod non minimum videbatur offendere; sed tractatus etiam ejusdem tituli ac argumenti, qui una edendi fuerant, hac illac dispersi ac separati inveniantur, ut ne una ratio cur id factum fuerit satis occurrat, nisi quod primus Collector, quidquid quocumque ordine venit in manus, transcripsit, nulla alia in scribendo ratione sibi præstituta, quam ut omnia Zenoniana in schedis inventa referret in codicem. Igitur hac in deliberatione dubitatio non levis diu nos ancipi-

tes tenuit; cum præsertim quidquid aliam in rationem constituendum menti obversabatur, exorientibus mox variis undequaque difficultatibus, displicere inciperet, nec satis tuta aperiretur partitionis atque ordinis ratio, quæ nullo ex capite laboraret. Cum vero decidendum aliquid fuerit, ea minori reprehensioni obnoxia ratio visa est, ut repetitis fere codicum inscriptionibus, quæ cuique tractatui præfiguntur, ejusdemque inscriptionis tractatibus in unum collectis universos sermones divideremus in libros duos. In primum longiores tractatus conjecimus (quibus si inseruimus unum brevissimum *de Avaritia*, id ex eo inseruimus, quod illum a duobus ejusdem argumenti sejungere æquum non fuit) & hi sunt omnes tractatus de virtutibus & vitiis, cum quatuor aliis longioribus, quos sub finem ejusdem libri dabimus. In secundo autem libro breviores tractatus describentur, qui etsi plures numero, brevitatis tamen caussa longioribus illis mole æquales fere sunt: & primo quidem ponentur qui ad Christum Deum & hominem pertinent, tum illi de Sanctis veteris testamenti, ac tandem tractatus de S. Arcadio, qui unus ex novi testamenti Martyribus a S. Zenone laudatus invenitur. Sequentur tractatus non nulli in aliquod Scripturæ testimonium; ac postremo subjicientur Paschales multi & breves tractatus, quos præcipua Admonitione omnino legenda præmuniendos censuimus. Ne quis vero codicum & editionis Veronensis, quæ vulgo allegatur, ordinem desideret, utrumque cum novo collatum distinctis tabulis ante ipsos sermones dabimus.

XVI. Duos hosce libros, qui sinceros Zenonis tractatus continent, excipiet Appendix, in quam undecim tractatus ipsi perperam adscriptos, ac suis Auctoribus restitutos, quos ex peculiari præfatione cognosces, rejecimus. *Tractatuum* potius, quam sermonum, ut erat in antea editis, nomen ipsis sermonibus præscripsimus, cum eam inscriptionem omnes codices constanter præferant, eaque appellatio antiquæ Ecclesiasticæ locutionis propria, ac frequentius usurpata inveniatur. Etsi enim *tractatus* olim vocarentur Episcoporum collocutiones de aliquo Ecclesiæ negotio, ut liquet ex Cypriani epist. 51. & 52. apud Zenonem autem *tractatus* nonnumquam appellentur

pellentur disputationes de fide per ea tempora scriptæ & editæ, ut palam fiet ex adnotatione 26. in tractatum 1. lib. 1. tamen sicuti *tractare* (*quod est Episcoporum*, ut Optatus testatur libro 7. in Parmenianum) a Cypriano primum epist. 56. ac dein ab aliis frequenter accipitur pro concionem habere in publicis Ecclesiæ cœtibus; ita *tractatus* vox pro Episcopali concione ad populum solenni formula invaluit, eodemque sensu passim quamplurium antiquorum Patrum concionibus præfigitur, ut ex SS. Gaudentii, Augustini, Leonis Magni &c. codicibus, & non nullis etiam exactis ad fidem codicum editionibus discimus. De adnotationibus porro, quas cuique tractatui subjecimus, illud Lectores præmonemus, nos nobismet haud proposuisse solummodo vel correctionum rationem adferre, vel selectas variantes lectiones apponere, vel difficiliora loca explicare, sed prospexisse etiam alia non nulla, quæ tum ad confirmandam Auctoris ætatem, tum ad Latinæ locutionis puritatem vindicandam necessaria fuerunt. Igitur in gratiam non nullorum, qui præjudiciis aliquot jam inolitis devincti tenentur, oportuit, pares quasdam aliorum IV. vel sequioris etiam sæculi Patrum sententias alicubi recitare, quibus aliquas Zenonis formulas, seu testimonia non nulla, antiquioris multo ætatis vulgo existimata, in quartum quoque, vel posterius etiam sæculum cadere probaretur. Voces, seu loquendi rationes aliquot minus usitatas, quæ exoticæ vel infimæ latinitatis videri possent, probatiorum, si fieri potuit, Scriptorum indicatis exemplis purgare studuimus, adeo ut perpaucæ illæ, quas apud neminem reperimus, satis ex ceteris vindicatæ maneant, cum præsertim non omnes Romanæ & antiquæ voces in libris veterum inveniantur. Quædam præterea non numquam attigimus, quæ cum peritis nota sint, prætereunda fortasse quispiam duxerit. Sed hunc, quisquis est, rogatum volumus, consideret, nos minus eruditis quoque, a quibus etiam Zenonis editio desideratur, debuisse consulere.

XVII. Trium porro dissertationum, quæ *prolegomena Zenoniana* conficiunt, ratio hæc est. In prima separatis genuinis Auctoris tractatibus a spuriis, genuinorum defensio ac vindiciæ suppetent adversus ea, quæ a Criticis objecta fuerunt, simulque certa Auctoris ætas,

unde difficultates potiores impactæ fuerunt, adeo luculenter, ut nobis quidem videtur, probabitur, ut nemo nisi morosus nimis judex non sit adsensurus. In altera præjectis in proœmium non nullis de horum tractatuum ad dogmata veterisque disciplinæ præcipua quædam capita cognoscenda utilitate & præstantia, quæ nisi opportunum ibi locum nacta fuissent, heic non erant prætermittenda, his, inquam; præjectis quædam Auctoris paullo duriores vindicabuntur sententiæ; ibique præsertim Arianæ hæreseos Zenoni objecta a Petavio suspicio, explicatis nova quadam interpretatione aliquot ejus non bene hactenus intellectis testimoniis, luculentissime diluetur atque disjicietur. Tertia autem dissertatio, quidquid ad vitam, mortem, cultumque Sanctissimi Episcopi aliquo in lumine collocandum pertinebit, quatuor capitibus proponet. Ceterorum, quæ in hanc editionem perficiendam contulimus, rationem (cum ex ipsorum lectione obvia futura sit) ne morosiores simus, prætermittimus. Unum nunc restat, ut JOANNEM BRAGADENUM Episcopum nostrum meritissimum, & JOANNEM FRANCISCUM MUSELLIUM Cathedralis Ecclesiæ Archipresbyterum, qui huic editioni quam maxime faverunt, eamque ex Seminarii typographia, utrorumque consilio & ope recens instituta & exstructa, voluerunt prodire, honoris caussa nominemus, quos ut Deus Optimus Maximus non minus hujus Ecclesiæ, quam Rei litterariæ bono diu incolumes sospitesque conservet, adprecamur.

PROLEGOMENA
ZENONIANA
TRIBUS DISSERTATIONIBUS
COMPREHENSA.

INDEX

Eorum, quæ in sequentibus Dissertationibus continentur.

DISSERTATIO PRIMA

DE GENUINIS TRACTATIBUS

S. ZENONIS EPISCOPI VERONENSIS

ET DE EJUSDEM ÆTATE.

PROOEMIUM

In quo variis Criticorum censuris ac difficultatibus recensitis, ac separatis subinde certo codicum indicio suppositítiis tractatibus, qui potiorum difficultatum origo fuerunt, quidquid de ceteris genuinis hac in dissertatione statuendum est, proponitur.

ANtequam genuina S. Zenonis opera secernimus ab iis, quæ ipsi perperam tributa fuerunt, eumque certum ipsorum auctorem statuimus: quid hac super re eruditi homines senserint, quæque eos moverint argumenta, proponendum nobis esse intelligimus. A Sixto Senesi, qui difficultates non exiguas primus objecit, ceterisque facem prætulit, exordiendum. Hic ergo l. 4. Bibliothecæ enumeratis sermonibus, qui in editione Veneta an. 1508. recensentur, hoc de iisdem judicium tulit: *Constat hos sermones majori ex parte collectos esse ex diversis auctoribus, qui ducentis pene annis fuere posteriores*. Hujus autem judicii rationem subjiciens ait: *Nam sermones, qui psalmos a nobis enumeratos* (79. 100. 126. 127. 128. 129. 130.) *exponunt, descripti sunt ex Commentariis Hilarii ne verbo quidem immutato: sermo de Attende tibi una cum alia concione de Livore & invidia, quæ in eodem volumine hunc subsequitur, D. Basilii est. Ceteri vero sermones, sive magis fragmenta sermonum, ob stili diversitatem varios arguunt auctores. Sed & Auctor sermonis de Continentia, qui hoc opere continetur, affirmat se a Christi ortu abfuisse annis quadringentis & eo amplius*. Idem porro fretus auctoritate Petri de Natalibus Equilini Episcopi, qui in Catalogo Sanctorum Zenonis vitam describit, nihil ambigit, quin idem Sanctus sub Imperatore Gallieno floruerit; & hac in hypothesi memoratos sermones indicatis jam rationibus ab eodem abjudicandos existimavit.

Post Sixtum Cæsar Baronius, postea Cardinalis, in prima Martyrologii Romani editione eadem persuasione occupatus, adeo ut secutus Galesinii sententiam, Zenonem martyribus, qui sub Gallieno passi sunt, in eodem Martyrologio accensendum nihil dubitaverit; non hunc, sed Zenonem alium Veronensi Ecclesiæ, ut putabat, cognitum, qui paullo ante S. Ambrosium vixerit (ut ex hujus epistolis colligi sibi videbatur) eorum sermonum auctorem censuit, cum præsertim serm. 5. l. 3. ex prima Veneta editione, nunc autem tract. 7. l. 2. Arii hæresis aperte notetur, id quod auctorem sæculo IV. citius adscribendum ostendit.

Hæc cum ita se haberent, S. Zenonis sermones Veronæ jubente Cardinali Augustino Valerio Raphaelis Bagatæ & Baptistæ Peretti studio iterum prodeunt; hi autem intelligentes *Veronensis Ecclesiæ perpetua traditione* nullum alium Zenonem Episcopum ei cognitum umquam fuisse *præter Zenonem Episcopum & martyrem*, ut hunc, qui sub Gallieno martyrium obiisse tradebatur, sermonum auctorem esse defenderent, Sixti Senensis aperte, Baronii autem suppresso nomine argumenta diluere in præfatione conati sunt. Ad id igitur, quod ex Ambrosii epistolis Baronius objecit, reposuerunt nihil esse, quod Zenonem ibidem memoratum Veronensem Episcopum esse convincat. Arianismi porro errores satis ajunt potuisse a Zenone impugnari adversus Origenem, qui ex Epiphanio Arii pater fuit. Quod autem ex quadringentorum annorum notatione in tract. 5. de Continentia Sixtus Senensis collegit: mendum irrepsisse in numerum nihil dubitant, ac proinde eo in tractatu *ducentos* pro *quadringentos* supposuere. De quatuor vero sermonibus, qui inter S. Basilii homilias Græce scripti reperiuntur, argumenta sibi non deesse inquiunt, *quibus probare liceret eos quoque*

 Græcos

Græcos *sermones ad S. Zenonem nostrum pertinere*, ex eo scilicet, quod hunc multo ante S. Basilium in Oriente prædicasse existiment. Sed hac re derelicta, quod *contentiosi esse nolint*, transeunt ad quinque tractatus, qui in S. Hilarii Commentariis totidem verbis recensentur; cumque præter hos quinque unus alius exstet *in psalmum CXXX.* ab ipsis inscriptus (a nobis autem ex Mss. *de Humilitate* tract. 7. l. 1.) qui dubio procul Zenonianus est, quippe qui in Hilarii operibus non legitur; Zenonianum quoque esse alium tractatum similem in eumdem psalmum nequaquam ambigunt, propterea quod easdem sententias eademque non numquam verba refert, & sicut hunc, ita & alios quatuor eidem Auctori tribuendos colligunt, omnesque in Hilarii Commentarium ab aliquo fuisse insertos arbitrantur. Omnes vero tum Basilii, tum Hilarii, uti a censoribus vocabantur, tractatus, cum in vetusto, quem appellant, codice una cum Zenonianis repererint, *defraudare*, inquiunt, *S. Zenonem debitæ suæ laudis possessione ausi non sumus*. Quæ porro objectio ex stilo & brevitate a Sixto urgetur, satis bene diluitur. Tandem confirmaturi Sanctum Zenonem III. sæculi auctorem eos sermones scripsisse, quædan ex iisdem antiquitatis indicia colligere student, quorum præcipuum persecutionum martyrumque mentionem spectat, Petrique de Natalibus Episcopi Equilini ac Flavii Blondi, qui primæ editioni præcesserunt, testimonia allegant. Perettus vero in Latinis Scholiis ad Zenonis vitam subinde editam an. 1597. suffragia addidit Guillelmi Pastrengi & Michaelis Fossati, qui omnes ante eamdem editionem Zenonis sermonum mentionem fecerant.

Hanc præfationem cum legisset Baronius, intelligens a Veronensi Ecclesia unum tantum agnosci Zenonem Episcopum, eumdemque esse illum, qui sub Gallieno martyr colitur, sermonumque auctor habetur, priorem repudiavit sententiam, decrevitque Martyrologii notationes ea in parte emendare, idque ipsum se facturum Cardinali Valerio Romæ tum degenti recepit, ut liquet, ex hujus epistola ad editores Veronenses data die 17. Januarii An. 1587. cujus fragmentum Perettus in Scholiis ad vitam Zenonis edidit. Enimvero id, quod pollicitus est, præstitit in additionibus ad Martyrologii notationes, quæ secundæ editioni insertæ sunt, ubi Zenoni martyri sub Gallieno tractatus omnes ejusdem nomine inscriptos vindicare non ambigit, iis tantummodo exceptis, qui contra Arianos explorate disserunt, & hos quidem inter Zenonianos ab amanuensibus perperam intrusos opinatur, *cum novum non sit in operibus unius veteris Scriptoris aliquid alterius admisceri*. Hæc autem opinio ita Baronii animo inhæsit, ut scripserit, *errare certe illos sibi videri*, *qui unum adserentes Zenonem*, *eum Ambrosii temporibus vixisse volunt*, *eaque potissimum ratione*, *quod Auctor in serm. de Pudicitia* (melius de Continentia) *numeret ab Apostoli Paulli ad Corinth. primam scribentis epistolam tempore annos*, *ut ait*, *ferme CCCC.* & *eo amplius*. Cui oppositioni responsurus addit: *Certe si quis numeret annos quadringentos ab An. Domini 57. quo illam esse a Paullo scriptam epistolam in Annalibus demonstravimus; oportuit Auctorem eum scripsisse An. 457. post obitum vero Ambrosii*, *qui*, *ut habet Marcellinus in Chronico*, *obiit An. Domini 397. Quamobrem cum illa numeri nota nec*, *ut volunt*, *Ambrosii temporibus aptari possit*, *mendosam esse neminem puto jure posse negare:* & ita emendatiooem *ducentos* ab editoribus Veronensibus factam probat. Zenonem autem tertii, non quarti sæculi scriptorem fuisse tribus argumentis confirmare nititur. Primo quod Auctor invehatur vehementer in feminas Gentilibus nubentes, Idolorumque templa tunc fuisse patentia, victimasque immolari solitas prodat, quæ Constantini & Constantii legibus vetita, & ab Ambrosii proinde ævo aliena Baronius censet. Dein idololatriæ signa ipsaque idola in nummis sculpta colligit ex serm. 2. de Avaritia, qui nunc est tract. 10. lib. 1. quod ad ætatem, in qua Ethnici Imperatores dominarentur, referendum indubie statuit: nam a *Constantino Magno*, inquit, *jussum esse*, *ut nummus Crucis signo imprimeretur*, *testatur Sozomenus lib. 1. cap. 8.* idque ex aliis aliorum Constantini successorum numismatibus, quæ exstant, multo luculentius demonstrari affirmat. Hanc tandem animadversionem tertio loco urget: *Cum Auctor in sermone de Spiritu Ædificat. domus Dei plane demonstret*, *eo tempore nullum templum*, *aut perrarum fuisse erectum*, *quod posset comparari cum ædibus idolorum*, *prorsus significat*, *se ante Constantini tempora claruisse*, *cujus opera certum*

tum est tam in Occidente, præsertim vero Romæ, quam in Oriente, ut Hierosolymis, Antiochiæ, & Constantinopoli, aliisque in locis augustissimas erectas esse basilicas. Ejusmodi est postrema Cardinalis Baronii sententia, ut mirum sit maxime, hunc a P. Labbeo inter eos accenseri, qui Zenoni Veronensi hos sermones falso tribui opinati sunt. Vossius quidem de Hist. Latinis l. 3. p. 4. c. 2. id exploratum habens, *Hic* Baronius *tamen*, inquit, *complures saltem sermones esse genuinos haud diffitetur.*

Ut Possevinum prætereamus omnia fere exscribentem ex Sixto, venimus ad Bellarminum, qui præmittit nullam de Zenone fieri mentionem sive ab Eusebio in Historia, sive a Hieronymo in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis; tum vero Hilarii Basiliique sermonibus notatis, de reliquis quid dicat, nihil habere se ait, præter aliorum brevitatem, & repetitionem aliorum ac obscuritatem. Illud tandem penes se omnium maxime valere testatur, *de his sermonibus nullam exstare apud veteres mentionem*, primumque, qui illos invenerit, esse Guarinum Oratorem Veronensem.

Barthius, qui Zenonis sermones legerat, eosdemque plurimi faciebat, censuit, lib. 42. cap. 18. Adversar. *tantam esse sermonum illorum diversitatem, ut multos inesse operi illi non solum non ejus eloquentissimi Antistitis existimet, sed etiam longe recentiores, quam quilibet de grege ceterarum concionum.*

Augustus Buchnerus, qui Zenonem item legit, diss. 389. pag. 257. non modo tractatus ejus laudat, sed vindicandos etiam pluribus contendit, adductis inter cetera testimoniis non solum Bagatæ & Peretri atque Cardinalis Baronii, *sed ipsius Casanboni etiam, qui hunc Zenonem vetustissimum Patrem nominat, & Deciorum tempore scripsisse diserte tradit.*

Robertus Coeus Heterodoxus Anglicanus in libro Londini edito An. 1623. cui titulus: *Censura quorumdam scriptorum, quæ sub nominibus Sanctorum Patrum & veterum auctorum citari solent* p. 34. dictatorio more hæc de Zenonis sermonibus pronuntiat: *Zeno Veronensis est supposititius:* Et Sixti, Baronii, Bellarminique difficultates inculcat.

Andreas Rivetus pariter Heterodoxus lib. 4. Critici sacri cum Sixti Senensis mentem non bene adsecutus esset, hoc unum de suo adjecit, quod *neque ejus Zenonis scriptorum aliquid exstabat ante An. 1508. quo tempore sub ejus nomine editi sunt sermones non pauci a Guarino Veronensi Oratore Venetiis:* ac si Guarinus eo anno vivens sermonum ejusmodi auctor & editor fuerit, quam sententiam alii subinde exscripsere.

Ughellius tom. 5. Italiæ sacræ in Veronensibus Episcopis antiquam Baronii opinionem repetens, duos Zenones recensuit, quorum alter sub Gallieno, alter vero Ambrosii ævo floruerit; & hunc postremum sermonum auctorem esse opinatus est.

P. Labbeus (ut mittamus reliquos intermedios, qui plerumque Sixtum, Baronium, ac Bellarminum sequuti, nihil novi intulerunt) etsi præviderit eos tractatus *a quibusdam doctis* Zenoni Veronensi adjudicari, nihilo tamen minus ea opinione impeditus, qua, Gallieno imperante, Zeno vixisse traditur, editores Veronenses in adserendis eidem sermonibus *oleum operamque apud idoneos judices perdidisse*, nec ad eorum sententiam se posse accedere confessus est. Nonaginta eosdem sermones esse ait, cum sint multo plures, aliorumque criticorum censuras repetit & statuit, eo potissimum præjudicio innixus, quod Zeno obierit martyr sæculo III. Dein observat, & recte quidem, Zenonem Episcopum Veronensem illum videri, qui in Ambrosii epistola nominatur, quique idcirco ad tertium sæculum evehi non potest (id quod probavit etiam cum recentioribus pene omnibus P. Henschenius ad diem 12. Aprilis) at hoc satis probabilibus argumentis præter rem suam constituto, propositi proprii velut oblitus, intactam reliquit controversiam, utrum huic sermones adjudicari possint, ac debeant nec ne.

Caveus Labbeum in omnibus sequitur. Solum postquam cum eo scripsit: *Nec de his umquam vel levissima mentio habita est, antequam eos primus ediderit Guarinus*, hæc adjecit de suo: *Nuperrime vero monente D. Alixio didici Zenonis Veronensis Episcopi sermonem laudari a Ratherio Veronensi decimi sæculi scriptore apud D. Acherium Spicileg. Tom. 2.* At subinde indecisum reliquit, an hic *ex illorum numero sit, qui sub ejus nomine hodie circumferuntur.*

Ludovici Ellies Dupinii censura omnium acerbissima totidem verbis exscribenda

d 2 est

est ex interpretatione Latina : *Certum est conciones , quæ sub nomine Zenonis exstant non posse esse illius , quem sub Gallieno martyrio fuisse affectum supponunt : earum enim Auctor in concione quinta* (hanc allegasse videtur ex Baronio , quæ nunc est tract. 7. lib. 2.) *loquitur de Divinitate Christi adversus hæreticos , qui Verbum esse Deum fatentes , non credebant Patri esse coæternum , putabantque tempus fuisse , quo non exstiterat , quod aperte ostendit Arianorum hæresim ejus temporibus jam tum obtinuisse. Hæ conciones ne quidem esse possunt Zenonis Veronensis , qui sub Constantio & Juliano vixit , quia fragmenta sunt ex multis auctoribus depromta . Quatuor ex illis integræ Basilii sunt . Omnes homiliæ in Psalmos ad verbum ex Commentariis Hilarii depromtæ sunt :* id quod explicans in subjectis adnotationibus , *Conciones* ; inquit , *in psalmos 126. 127. 128. 129. & 130. sunt Hilarii . Conciones in psalmos 49. 79. & 100. illius etiam esse possunt , quia hujus Patris Commentaria in hos Psalmos perierunt* . Tum sequitur in textu : *Unde liquet has conciones Zenoni Veronensi adscriptas , collectionem esse concionum plurimorum auctorum incompositе factam. Aliæ sunt brevissimæ , aliæ vero longæ ; quædam stilo pleno & accurato , non nullæ demisso & incomto scriptæ sunt ; aliæ sunt claræ , aliæ obscuræ ; denique nihil inæqualius . In concione de Continentia plures quam 400. annos numerat , ex quo Paullus epistolam suam ad Corinthios scripserat , & tamen in aliis homiliis de templis , Martyribus* (sic reddendum , non autem *de templis Martyrum* , ut in interpretatione Parisiensi ob defectum virgulæ editionis Gallicæ legitur , quod in rem præsentem quid sit , nemò divinet) *& Catechumenis mentionem facit* (ac si catechumeni non ultrà IV. etiam sæculum processerint). *Ex his omnibus patet has conciones , toti antiquitati ignotas , indigestam esse collectionem concionum ex pluribus auctoribus variorum temporum & regionum desumtarum ab aliquo imperito librario factam* . Heic autem in subjectis adnotationibus addit , conciones non nullas , quæ prolixæ sunt , *ex auctoribus Græcis desumtas , alias vero brevissimas ex auctoribus Latinis & homiliarum fragmentis* .

P. Coutantius Monachus Benedictinus editor Hilarii operum celebris in Admonitione , quam præmisit quinque tractatibus Hilarianis inter Zenonis opera editis pag.463. tom.1. edit. Veron. antiquam haud esse non inficiatur collectionem tractatuum, qui Zenoni tribuuntur , at Hilarii tamen ævo posteriorem affirmat , aut saltem , *si quis , inquit , contendet illam ejus Zenonis esse , qui Gallieno imperante vixerit , certe concedat necesse est , eam postmodum alienis opusculis auctam , cum non Hilarii modo , sed & Basilii tractatibus aliquot constare prudens quisque non negaturus sit*.

Agnovit Tillemontius Protestantium doctissimos maximi fecisse hosce tractatus ob Auctoris pietatem & elegantiam , iisdemque aperta inesse antiquitatis indicia ; at ob sermones , qui Hilarium Basiliumque certos habent auctores , de auctore ceterorum pariter ambigit , nec quidquam esse ait , quod ullum tractatum Zenoni Veronensi explorate vindicandum persuadeat. Sic ille in Persecutione sub Valeriano art. 7. tom. 4. pag. 16. in adnotationibus porro pag. 587. adnot. 6. allatis fuse Baronii , Bellarmini, Labbei , Sixtique sententiis , miratur in editione Veronensi *ducentos* nullo codice suffragante emendatum pro *quadringentos* , Baroniique argumentum ex publicis Ethnicorum sacrificiis pro hac correctione statuenda allatum luculenter refellit. At concludit hos sermones collectionem esse ex diversis auctoribus IV. & V. sæculi , ex quibus aliqui Zenonis esse possunt , quos tamen internoscere & designare non licet.

Tandem postremus omnium Jo. Albertus Fabricius tom. 3. Bibl. Latinæ lib. 4. cap. 3. pag. 420. etsi pugnantes Criticorum sententias paucis subindicet , & in Sixti Senensis sententiam inclinet, nimirum *hos sermones majori ex parte collectos esse ex variis auctoribus* ; affirmare tamen non dubitat : *Sane quosdam illius Zenonis esse valde videtur credibile*.

Itaque inter tot & tam severas de Zenonianis tractatibus percelebrium Criticorum censuras , præter extremas utrinque & compugnantes illas , quæ Zenoni sermones omnes , vel nullos tribuendos contendunt , æquior multo & probabilior illa videtur eorum ,

rum ,

rum, qui ita eos tractatus collectionem esse censent ex variis auctoribus compactam, ut ne tamen idcirco Zenonem quorumdam saltem auctorem esse inficientur. Id judicium sane quantum ad veritatem accesserit, ex dicendis hac in dissertatione patebit; adeo ut irrito conatu laboraturus semper sit, non minus qui Zenoni eripere conetur omnes tractatus, quam qui eidem omnes velit adserere. Interim vero ex tot Criticorum censuris injecta dubitatio plures movit, ut cum veros tractatus a spuriis internoscere non liceat, de singulis ambigant. Cur autem genuini Zenonis fetus a supposititiis dijudicari nec potuerint, nec possint, Editorum (ut in præfatione monuimus) vitio factum est, qui supposititios Zenonianis subjectos in fine codicum, haud separatim dedere, immo nec in manuscriptorum fine positos monuerunt quidem (quæ monitio ad omnem litem dirimendam eruditis satis fuisset) sed eos cum genuinis permistos, nullaque distinctos notatione exhibuere, ac uti Zenonianos promiscue venditarunt; iique cum Zenonem auctorem habere nequeant, omnes quoque Zenonianos in dubitationem conjecere. Hoc vitium nos ut declinaremus, præcideremusque eodem tempore præjudicium gravissimum, Zenonianos codices octo, quotquot tum in Italia tum in Gallia reperire potuimus, vix consulturi adivimus, occurrit statim, non quinque illos solum tractatus, qui Hilario, & quatuor, qui Basilio vindicandi creduntur, sed & duos præterea alios inter Hilarii & Basilii medios in fine omnium codicum constanter legi subjectos ceteris, quos Zenonianos indubie credimus. Quod etsi satis esse potest ad additionem posteriori manu factam manuscriptorum peritis persuadendam, cum frequens alias quoque in codicibus acciderit, ut si quæ folia post descriptum aliquem auctorem vacarent, alienis opusculis replerentur: tamen nequid dubitationis hac de additione in Zenonianis MSS. superesset, codex Remensis antiquissimus eam alio posteriori charactere descriptam exhibuit, ut ex characterum specimine in præfatione inserto, qui Basiliani tractatus initium præfert, cuique perspicuum fiet. In Vaticano porro & Urbinate MSS. post memoratorum additionem tractatuum alius sermo legitur S. Gaudentii Brixiani, qui proinde in Veneta Zenonis editione inter Zenonianos insertus reperitur, aliaque subinde aliorum auctorum opuscula in utrisque sub finem addita inveniuntur, ut in præfatione monuimus, ubi additionem aliam alterius tractatus, vel hymni *de signo Crucis* tribus in codicibus inventam pariter innuimus: adeo certum est Zenonianos codices ab additionibus ejusmodi immunes non fuisse. Illos autem variorum auctorum tractatus in fine codicum omnium additos, qui numero undecim sunt, in Appendicem rejecimus, eorumque auctores in præfatione, quam ibidem præmittemus, designabuntur, ac luculentissime statuentur. Itaque nunc, cum de genuinis Zenonis tractatibus sermo sit, difficultas de his XI. quos ab illo vel ex ipsorum indicio codicum ultro ablegamus, nulla amplius est. De reliquis tantum controversia superesse potest. Hos autem ut Zenonianos plane esse statuamus, & convincamus; cum ad tria capita redeant, quæcumque adversus illos objecta sunt, & objici possunt, scilicet num unius omnes auctoris sint; cui ætati, vel sæculo congruant; ac tandem num auctor hujus, quodcumque fuerit, sæculi, sit S. Zeno Episcopus Veronensis: tria hæc tribus distinctis capitibus plenissime statuenda aggredimur; primo omnes tractatus LXXXXIII. qui præter undecim in Appendicem rejectos sunt reliqui, unius esse Scriptoris, dein hunc ex iisdem tractatibus demonstrari scriptorem sæculi IV. demum hunc scriptorem sæculi quarti eorum omnium tractatuum auctorem non alium esse, quam Sanctum Zenonem Episcopum Veronensem. Hæc tria si evidenter docuerimus rejectis, quæcumque adversus singula capita a Criticis objecta sunt, ad vindicanda S. Zenonis scripta nihil, ut videtur, desiderari amplius poterit; simulque diremta erit illa, quæ de S. Zenonis ætate vertitur quæstio, quæque fere diremta ex contrario vulgarique sensu Veronensis Ecclesiæ, uti fertur, traditioni innixo, maximum in hanc rem præjudicium apud eruditos creaverat.

CAPUT

CAPUT PRIMUM.

Unum esse Auctorem tractatuum LXXXXIII. quos ab undecim addititiis separavimus, multis statuitur.

§. I.

Proponuntur argumenta ex codicibus petita.

TRactatus XCIII. qui in duos libros omnibus in codicibus distributi, unos post alium describuntur, unius auctoris esse, plura in iisdem codicibus indicia suadent. Extant nimirum tituli quibusque tractatibus præfixi cum quibusdam clausulis, & tabulæ etiam singulorum tractatuum in antiquissimo Ms. Remensi, ex quibus id palam conficitur. In titulis enim & tabulis, in quibus singulorum tractatuum tituli recitantur, quinque postremi tractatus libri secundi, qui addititios proxime antecedunt, alternatim inscribuntur sic: *Tractatus cujus supra.*

En ipsa tabulæ verba

XXVI. *Item Tractatus Paschæ cujus supra*, nunc est tract. LIIII. lib. II.

XXVII. *Tractatus Danielis in Pascha*, nunc tract. LXIX.

XXVIII. *Invitatio fontis cujus supra*, nunc tract. XXXI.

XXVIIII. *Tractatus Paschalis*, nunc tract. XLII.

XXX. *De Genesi cujus supra*, nunc tract. XX.

Formula *cujus supra* aperte indicat non hos solum, sed intermedios quoque tractatus, nulla licet ejusmodi formula signatos, ejusdem auctoris esse, *cujus supra*, idest cujus vel initio librorum, vel in clausulis, de quibus mox dicemus, expressa mentio facta est, ac proinde omnes unicum eumdemque auctorem habere. Mirum fortassis erit, quid hæc formula istis postremis solum apposita sit, & in nullo ex præcedentibus LXXXVIII. occurrat. At id a primo amanuensi non casu, sed consulto factum videtur, cum finis esset tractatuum ejusdem auctoris. Ne scilicet dubitare in eo quispiam aliquando posset, ejusdem ne omnes essent auctoris, an vero quidam, uti solet, ex aliis auctoribus additi essent; hos postremos ea formula, quæ dubium omne præcideret, notandos censuit. Porro hæc eadem formula in ipsis titulis, qui postremis tractatibus immediate præfiguntur, repetita legitur, non in Ms. solum Remensi, sed in aliis similiter; nec ea amplius occurrit in undecim tractatibus sequentibus (sic enim inscribuntur: *Interpretatio Psalmi CXXVI. de Psalmo CXXVII.* & similiter reliqui) quod satis indicio est, hos ejusdem auctoris ab amanuensibus non fuisse agnitos, uti cogniti fuerunt præcedentes, qui proinde a primo librario relativa illa formula notati & in titulis, & in titulorum tabula fuerant. Quid quod sermo XXX. lib. II. quem omnium postremum esse ante addititios nunc nuper notavimus, in Remensi manuscripto præter memoratam tituli formam *de Genesi cujus supra* hac alia plane simili clauditur *Explicit de Genesi cujus supra* (supra autem aliis tractatibus hæc eadem clausula signato aliquoties ipso auctoris nomine subjicitur, ut ex adnotationibus in tractatus singulos suo loco monebimus) quæ clausula eumdem auctorem mirifice confirmans, in sequentibus non apparet; concluduntur enim his verbis: *Finit Psalmus CXXVIII. Explicit Psalmus CXXIX. Finit Psalmus CXXX. feliciter*, quarum clausularum nullas in præcedentibus notatas reperire licebit. Observandum tandem est aliquid præcipuum in Pompejano codice, quippe in titulo tractatus XXX. qui est postremus libri 2. ante additiones, hac singulari & insueta alias formula utitur: *S. Zeno Veronensis de Genesi*; qua monere librarius voluisse videtur, omnes tractatus huc usque descriptos ad eumdem auctorem initio nominatum pertinere. Equidem inter undecim sequentes tractatus, quos trium esse auctorum in præfatione ad Appendicem videbimus, nimirum duos Potamii, quinque ex Hilario, ex Basilio quatuor, omnes cujusque auctoris simul descriptos, non autem alios aliis insertos manuscripti præferunt: quod si in ipsis additionibus constanter servatum est,

ceteros quoque duobus libris distinctos unique auctori tributos, eamdem in rationem continue scriptos multo est probabilius.

§. II.

Urgetur argumentum ex stilo. Proferuntur exempla ex iis praesertim tractatibus, quos Coutantius adjudicat Hilario. Hunc Auctor alicubi imitatus ostenditur. Insignium Scriptorum exempla, qui alios imitati, totidem quandoque verba exscripsere.

HÆC omnia ex stili similitudine, quæ inter hos universos intercedit, plane confirmantur. Qui enim ad varios adserendos auctores stili discrimen objecere, ii recte quidem, & jure hoc argumentum intenderunt, quamdiu Appendicis quoque tractatus uni auctori adscribendi putabantur, quorum undecim tractatuum genus scribendi non tam alienum multo est a stilo ceterorum XCIII. quam varium in ipsis quoque inter se esse facile deprehenditur. Enimvero hi non unius, sed trium auctorum sunt fetus, quorum alter Hilarius plano facilique stilo delectabatur; Ruffinus vero, qui interpres quatuor Basilii homiliarum a nobis probabitur, diligentiori liberiorique calamo usus est: Potamius tandem duorum tractatuum auctor stilo plane inculto, obscuro difficilique laborat, qualem in epistola ab Acherio edita, & in Appendice recudenda cognoscere licet. Itaque cum hos omnes tam diversorum Scriptorum tractatus uni auctori tribuere & adserere ex editorum forma quidam conarentur; justa de stili discrimine objectio ingesta est, quam miramur quosdam fecisse minimi, aut levissimis de caussis eludendam putasse. At si undecim memorati tractatus secernantur, ut nos hac in editione jam fecimus; quid objiciendum superfit de stilo ceterorum, plane nihil est. Si quis sane in iis volvendis ac revolvendis se se aliquandiu exerceat, ut Auctoris ingenium scriptionisque genus incipiat degustare atque distinguere; is profecto nihil inveniet, quod sive in sententiarum, sive in verborum, aut syntaxeos ratione unum eumdemque auctorem ubique non referat.

Proferamus ex. gr. tractatus duos, olim in psalm. C. & CXXX. nunc autem tract. 21. lib. 2. & tract. 7. lib. 1. quos P. Coutantius in Admonitione ad Hilarii Commentarium in psalmos num. 23. huic Pictaviensi Episcopo vindicandos suspicatus est, propterea quod easdem quandoque, ac totidem non numquam verbis expressas Hilarii sententias continent, quæ in ejus Commentario in eosdem psalmos leguntur; *ex quo dijudicare*, inquit, *licet*, *quales ille*, idest Hilarius, *ad plebem suam tractatus dixerit*, *qualesve postmodum in commentarium redegerit*. Cum uimirum in Veronensi editione duo tractatus recenserentur in psalmum CXXX. quorum alterum iisdem verbis, ac in Commentario Hilarii continetur, expressum, in nostrorumque codicum fine una cum aliis Hilarianis descriptum, suo auctori redditum in Appendicem rejecimus, alterum quoque similia continentem eidem auctori vindicandum Coutantius existimavit, id coniiciens, hunc prius scriptum ab Hilario, ut eo *sermonis in morem ad Fratres* uteretur, alterum vero esse hunc eumdem, sed auctiorem factum ab eodem Hilario, cum varios tractatus ad populum habitos super psalmos, in Commentarii corpus digessit. Id ipsum ergo alii tractatui in psalmum C. accidisse, opinio ejus est. At quod pertinet ad sententiarum verborumve similitudinem, quæ inter Hilarii Commentarium & nostri Auctoris tractatus in psalm. C. & CXXX. intercedit, capite sequenti ostendemus luculenter, nostrum Auctorem vixisse aliquanto post Hilarium sæculo IV. quod cum Coutantius ne cogitaverit quidem, ex eo præjudicio, quod de Zenonis antiquitate ferebatur, jam prævidere & suspicari non potuit, eumdem nostrum Auctorem præ oculis habere potuisse Hilarii Commentarium in psalmos, ex eoque non nihil profecisse, ut non sententias solum aliquas, sed eadem quandoque verba in suis tractatibus expresserit. Enimvero non in laudatis solum tractatibus 7. lib. 1. & 21. lib. 2. Auctor Hilarium in eam rationem imitatus invenitur, sed duobus etiam in aliis nimirum tract. 8. lib. 1. cui titulus *de Timore*, & tract. 17. lib. 2. qui *de Jona* inscribitur (ut in adnotationibus utrique tractatui subjectis, ubi Hilarii verba de-

descripsimus, palam fiet) quos sane tractatus Hilarianos esse nemo umquam opinatus est; cumque Commentarium in psalmos non referant, sed aliquid ex psalmis obiter attingant, quod in Hilarii Commentario legitur; haud probabiliter haberi queunt tractatus ejusmodi, quales ab Hilario ad populum primo habitos, dein vero in Commentarium relatos Coutantius suspicatus est. Similiter quidem quatuor alios nostri Auctoris tractatus observavimus, nimirum tractatus 3. 12. & 16. lib. 1. ac tract. 2. lib. 2. in quibus aliquot ex Lactantio sententias, totidemque alicubi verba expressit, ut ne tamen hos ab ipso Lactantio scriptos quispiam dixerit, immo ne somniarit quidem. Quod si ex hoc satis perspicitur Auctoris indoles imitationem id generis haud quaquam refugientis; quis de simili imitatione ex Hilarij Commentario amplius ambigat?

Ne vero de uno eodemque omnium auctore dubitetur amplius, stilus idem in omnibus locuples testimonium præstat; de qua re hujus capitis maxime propria nunc fusius dicendum est. P. Coutantius Hilarium vindicaturus, quem ex Origene non nulla derivasse in Commentarium psalmorum notum est, hac excusatione utitur p. CLXVII. Admonitionis in idem Commentarium num. 13. *Aliud enim est imitari, aliud interpretari, aut exscribere: nec interpretis officio fungitur, qui alia addit, resecat alia, & cetera proprium in stilum convertit.* Notat præterea Hieronymum hac ipsa ratione eumdem ab ea censura purgasse, quod scilicet *Origenis libros ita exposuerit, ut in stilo proprio placens, pater verbi sit potius, quam interpres*. Id ipsum prorsus fecisse Auctor noster deprehenditur, cum ex Hilario, vel Lactantio quædam protulit. Aliis additis, resecatis aliis, quædam solum & pauca proprium in stilum convertit, ut in stilo proprio placens, pater verbi sit potius, quam servilis exscriptor. Quod de additis & resecatis diximus, ex collatione & adnotationibus nostris satis patebit. Stilum autem, qui lectis hinc Hilarii Commentario (de hoc enim uno movetur difficultas) hinc Auctoris nostri tractatibus, non statim distinguat, is omni Latinæ locutionis palato prorsus caret. Hilarii stilus planus, facilis, & fere concisus: Nostri autem sublimis quandoque, quandoque floridus & numeris certis cadens, ac allegoricis dictionibus libenter indulgens, potissimum autem syntaxi quadam singulari præditus, quam non in Hilario solum, sed ne in alio quidem scriptore Latino hactenus deprehendimus. Ad verborum sententiarumque exprimendarum flores, allegorias, ubertatemque dicendi multo fecundiorem, quod pertinet, nulla melior via ad id cognoscendum patet, quam utriusque lucubrationum collatio, de qua in adnotationibus ipso Auctoris textui subjectis satis indicasse nobis videmur. De syntaxi vero aliquot membra heic apponemus, quæ præcipuam Auctoris syntaxim aliis in tractatibus frequentem exhibent. Tract. 7. de Humilitate l. 1. qui olim erat sermo in psal. 130. num. 1. *De quibus Scriptura divina quid pronuntiet, audiamus, cujus ista sunt verba*. Num. 2. *Ut possimus merito mereri, Scriptura quod dicit*; pro *quod Scriptura dicit*. Rursum: *Dominus ipse vos pro promisso quid hortetur accipite*. Et item paullo post: *De quibus Joannes discipulis quid prædicet, omnibus est in usu*. Illa vero præcipue consideranda num. 5. *Intonat lingua, caret quæ numquam veneno serpentis*: ubi *quæ* relativum post verbum, quod regit, ponitur, sicut alibi frequens post aliam vocem collocatur. Sic tract. 3. num. 2. *Utræque cujus exaggerare opulentiam velocitate mira contendunt*, pro *cujus opulentiam utræque contendunt &c.* Sic tract. 4. n. 6. *Quavis versutia qui fallitur numquam*. Tract. 5. n. 4. *Observantiæ qua perfectione Dei cultus debeat custodiri*. Tract. 12. n. 6. *Mortemque ipsam, perennis cui beatitudo succedat*. Tract. 7. l. 2. n. 4. *Nec tamen desiit esse, ante quod fuerat*: cui simile illud tr. 16. l. 1. n. 4. *Odit jam sine caussa, ante quod amaverat*. Tract. 62. l. 2. *Propter vos qui est occisus*. Reliqua mittimus. Vide porro eodem tract. 7. lib. 1. de quo nunc loquimur, rarissimam syntaxim sub finem, quam in adnotationibus plane Zenonianam ostendemus. Similia aliquot deprehendes tract. 21. lib. 2. *de Psalmo Centesimo*, uti illud statim post initium: *Igitur in præsenti psalmo propheta cum dicat*, ac præsertim in tract. 8. lib. 1. *de Timore*, & tract. 17. lib. 2. *de Jona*, ubi idem syntaxeos genus, idem Auctoris ingenium ubique visitur. Quod si huic sam præcipuæ syntaxi addas ceteras locutionum, allegoriarum, sententiarumque proprietates ab Hilarianis pla-

ne

ne dissimiles, nonne statim alium ab Hilariano istorum tractatuum stilum auctoremque cognosces, eumdemque fane, ac est stilus & auctor tractatuum reliquorum, in quibus eadem indoles, locutio, & syntaxis perpetuo elucescit?

Hinc jam evanescit profecto audax illa Dupinii opinatio, qui *conciones in psalmos 49. 79. & 100. Hilarii esse posse* affirmavit, *quia hujus Patris commentaria in hos psalmos perierunt*. Nam præter quam quod primi duo tractatus olim in ps. 49. & 79. nunc autem 15. l. 1. & 27. l. 2. in MSS. omnibus non inscribuntur *de psalmo*, cui inscriptioni Dupinii argumentum innititur; etiamsi daremus, S. Hilarium in omnes psalmos Commentaria scripsisse, quæ injuria temporum interciderint, ut satis probabilibus conjecturis Courantius statuit: adhuc tamen omnes tractatus memorati aliam elocutionis rationem aliamque syntaxim adeo explorate exhibent, ut quantum ab Hilariana absint, si quis non agnoscat, utriusque auctoris opera plane non legerit.

Sed heic fortasse quispiam non de sententiarum imitatione apud alios auctores frequenti, sed de transcriptione eorumdem verborum, quæ ex Hilario excerpta alicubi noscuntur, difficultatem movebit, si non ut unum omnium ejusmodi tractatuum auctorem statuat Hilarium (ubi enim stilus nimis aperte discrepat, quævis imitatio verborumque descriptio ad unum auctorem adserendum frustra confertur) saltem quod nostro id auctore minus dignum ac decorum existimet. At qui in antiquorum lectione versati sunt, id minime novum, nec a gravium quoque Scriptorum consuetudine alienum cognoscent. Dinoscebum inter Græcos ex oratione Demostenis contra Cononem in priorem suam adversus Cleomedontem multa ad verbum transtulisse notavit Porphyrius apud Eusebium lib. 10. c. 3. de Præpararione Evangelica. Mittimus plura e Græcis, taceitis eorum nominibus, traducta, suisque operibus totidem verbis inserta a Tertulliano, Hieronymo, Ambrosio, & aliis Latinis, quæ in accuratis horum editionibus designantur. Ut autem dicamus de Latinis, qui ex aliis item Latinis auctoribus similiter profecerunt, antiquus auctor librorum *de Sacramentis* ex Ambrosii libro *de Mysteriis* non tam sententias, sed plerumque etiam verba delibavit, ut Benedictinus editor in præmissa *Admonitione* observavit. Sanctum quoque Maximum Taurinensem, cum laudati Ambrosii opera sedulo evolveret, magna fragmenta ex iisdem, ac potissimum ex *Commentario in Lucam* excerpta, suis sermonibus inseruisse, idem Benedictinus Ambrosii editor in *Admonitione* ad sermones huic Patri adscriptos animadvertit. Quid plura? S. Cyprianus licet disertus & doctus, nonne in opusculis, quæ contra Gentes lucubravit, ex Minucii Felicis libello quædam ad verbum exscripsit, uti propositis utrorumque sententiis ob oculos ponitur tom. 2. Apparatus ad Bibliothecam maximam Patrum a pag. 34. ad pag. 37. Quis itaque miretur amplius, si noster elegantissimus Auctor pauca quædam aliquando sumsit ex Hilario, ex illo, inquam, magno ac celebri Episcopo, qui, ut Hieronymi verbis utamur ex epist. 34. ad Marcellam, *temporibus suis disertissimus, & confessionis merito & vitæ industria & eloquentiæ claritate, ubicumque Romanum nomen est, prædicabatur?*

§. III.

Aliæ objectiones explosæ.

ALia heic objectio diluenda est, quæ cum varietatem quamdam mirificam in hisce XCIII. tractatibus exaggeret, varios auctores arguere videtur. Quibusdam nimirum Criticis visum est, hisce tractatibus nihil esse inæqualius. Alii longi, alii breves, plures repetiti, alii clari, obscuri alii; & Dupinius longiores e Græcis traductos, breves autem ex Latinis auctoribus & homiliarum fragmentis compactos judicavit. At de brevitate aliorum, vel longitudine si quis urgeat, numquid id diversos auctores statuit? Nonne S. Leo, qui sermones satis prolixos plures scripsit, breves etiam, & Auctori nostro fere pares habet? vide serm. 5. 6. 7. & 12. Nonne breves item leguntur in Augustino, qui ceteroqui longos plerosque lucubravit? Dicet fortasse quispiam, adeo breves, uti quidam ex nostris sunt, nullo alio exemplo uspiam reperiri. Quid ergo? Hoc si quid probat, non probat solum illos nostri Auctoris non esse, sed

sed nulli etiam antiquo scriptori vindicandos probat; quo nihil dici potest absurdius. Quis crederet, S. Joannem Apostolum jam senem, ipso senio impeditum, conciones habuisse tam breves, ut diceret solum, *Filioli diligite alterutrum*, idemque sæpius repetivisse, nisi id S. Hieronymus ex antiquorum traditione litteris mandasset? Quid ni alii aliqua de caussa impediti, quominus longius concionarentur, breves sermones ad populum habere potuerunt? qui si minus collecti inveniuntur, uti tractatus nostri Scriptoris, id forte eam habuit caussam, quod illi nihil tale scripserint, noster vero Auctor scripserit quoque hos, quos sane rebus gravissimis refertos & præcipuo studio elaboratos videmus, ejusque in schedis reperti ab antiquo Collectore digni sunt habiti, quos una cum aliis referret in codicem, posteritatique ob Scriptoris præsertim, quæ obtinebat, existimationem mandaret. Cur autem Auctor brevitatem tam raram hisce in tractatibus secutus sit, in Admonitione ad tractatum XXX. lib. 2. fusius dicemus, ubi in hanc rem conjecimus plura, quibus hos præsertim tractatus præter ceteros Zenonis esse ex Ms. Remensis adnotationibus demonstrabitur. Nunc id unum in nostrum propositum adjicimus, quod cum res ipsæ, quæ isti licet breves tractatus continent, antiquum Scriptorem præferant, nihil plane est, cur eos a ceterorum auctore eripiamus, cum stilum eumdem apertissime exhibeant.

Quidam fragmenta sermonum sunt, non autem sermones: fatemur ultro, & in adnotationibus observatum est. Quid porro? Aliumne igitur auctorem habent? Quid quæso argumenti istud est? Inter S. Petri Chrysologi opera aliquot sermones mutili inveniuntur, quos tamen alteri auctori idcirco addicendos suspicatus est nemo. De repetitionibus autem, quæ in pluribus id generis tractatibus observantur, quid addamus? Plura similium repetitionum exempla in aliis quoque Patribus suppetunt, quæ tamen nemo ad varios auctores statuendos traduxit. S. Ambrosium aliquotiens eadem ingerere, jamdiu observarunt editores Benedictini pag. 1045. tom. 2. *quod et*, inquiunt, *subinde usuvenire animadvertimus*; & pag. 1048. *totidem pene verbis* eadem alicubi repetita commemorant. S. Leo magnus nonne integra quædam capita iisdem verbis ex uno in aliud opusculum non numquam transcripsit? Epistola celebris ad Flavianum cap. 3. & 4. plures sententias continet, quas ex variis sermonibus de Nativitate Christi desumtas ad verbum postremus editor ad marginem notavit. In epist. 97. ad Monachos Palæstinæ septem capitula habentur, quæ totidem verbis, paucis exceptis, leguntur in epistola 134. ad Leonem Augustum, & in utrisque his epistolis longus invenitur locus ex serm. 61. de Passione Domini, qui duo integra capita complectitur. Tandem, quod mirum maxime accidet, duæ epistolæ ad Pulcheriam epist. 27. & 30. pleraque repetita continent, quemadmodum & duæ ad Theodosium Aug. ep. 39. & 40. licet eisdem personis & exiguo quidem intervallo traditæ fuerint. Quod si hasce ob repetitiones alium ab Ambrosio, Leone, vel aliis id generis, quos brevitatis gratia prætermittimus, repetitarum lucubrationum auctorem nemo opinatus est; nemo item urgeat repetitionem & similitudinem aliquorum ex brevibus nostri Auctoris tractatibus, de qua videsis, quæ in Admonitione ad tract. 30. l. 2. p. 225. præterea observamus.

Venimus jam ad discrimen illud, quod ex aliorum perspicuitate tractatuum, aliorum obscuritate colligitur. Id autem totum ex argumenti, non ex Auctoris discrimine proficiscitur. Aliud est de virtutibus & vitiis, aliisque morum, vel sacræ historiæ argumentis agere, ubi fusior dicendi campus patet, & uberior calamo licentia conceditur; aliud autem tractare de mysteriis, quæ non simplici locutione, sed per allegorias & Scripturarum figuras exponere breviter placuit. In primi generis tractatibus apertior est Auctoris sermo; in secundo autem genere, quod Paschalium festorum lectiones functionesque, nec non Auctoris ingenium postulasse videntur, ne auditores eadem mysteria omnibus jam nota, si plano modo traderentur, fastidirent, ad eorum animos continendos & oblectandos, ea mysteria figuris & allegoriis exprimenda Auctor judicavit; ex quibus aliqua subinde obscuritas obtruditur. Hinc sane in rebus ipsis, non in verbis nec in stilo, qui ubique est æqualis, obscuritas inest; ex stili autem, ut sæpe diximus, non ex rerum discrimine varietas colligitur. Tandem ex his obscurioribus, seu, ut proprius loquamur, allegoricis tractatibus plerique

ex

ex illis sunt, quos æque ac alii ex nitidioribus atque accuratioribus, tamquam ejusdem Auctoris in hac Veronensi Ecclesia inter sacra officia ante nonum sæculum lectos in præfatione animadvertimus.

Unica jam objectio restat ex rebus, quæ in hisce tractatibus continentur, petita, ex quibus aliquæ cum nec uni sæculo, ita nec uni scriptori videntur posse congruere. Sed hanc objectionem latissime patentem dirimere sequentis erit capitis, in quo horum omnium tractatuum Auctorem, quem hactenus adseruimus unicum, quarti sæculi fuisse ostendemus; ibi enim quæcumque aliud tempus prospicere non nullis visa sunt, quatenus in idem sæculum commode cadant, statuendum erit.

CAPUT SECUNDUM.

Demonstratur Auctorem scripsisse quarto sæculo, eidemque omnia congruere, quæ in omnibus tractatibus continentur.

§. I.

Expenditur insignis locus, ubi quadringenti ferme anni *ab Auctore recensentur. Arbitraria editorum Veronensium emendatio notatur. Cardinalis Baronii objectio aliis exemplis diluitur: a. S. Philastrii testimonium arbitrarie item emendatum in editione Fabricii, ex fide codicum restituendum ostenditur. Alia quædam ejusdem loci verba considerantur.*

CUM de Auctoris ætate non aliunde cognosci, quam ex aliquot ipsorum tractatuum testimoniis possit, nec ea nisi singillatim adserri, & considerari queant; veremur, ne, dum ex aliquo tractatu argumenta elicientur, quæ quartum sæculum aperte prodant, si ex his subinde omnium tractatuum auctorem eidem sæculo assigendum arguamus, illationem lectores non legitimam regerant. Hos itaque statim hoc initio præmonitos volumus, meminerint primo, nos jam superiori capite demonstrasse unum esse omnium tractatuum auctorem, ita ut quidquid de unius tractatus auctore probetur, satis probetur de auctore omnium; ac deinde consilii nostri esse, non ex unius tantum, sed ex plurium invicem concinentium tractatuum testimoniis, quæ subinde adferemus in medium, integram capitis demonstrationem conficere: quam tamen ipsam non plane confectam iri intendimus, nisi postea quam testimonia aliquot, quæ in aliud tempus transferenda putantur, eidem sæculo nihil repugnare sub finem capitis docuerimus.

Itaque *quadringentorum ferme annorum* notatio, qui a tradita Corinthiis epistola Paulli ad Auctoris ætatem recensentur tract. 5. lib. 1. evidens argumentum est cum sæculo quarto scripsisse: sic enim ibi habetur: *At cum ante annos ferme quadringentos, vel eo amplius Apostolicum hoc operetur edictum, quo & vivaciores fuere homines, & varissimi Christiani; cur ego Christiano orbe ipso pene jam toto, hominumque vivacitate mundo senescente detrita, obtundam verbis palpantibus aciem veritatis &c.* Quæ quidem chronica notatio tum in MSS. omnibus tum in editione prima Veneta palam ac distincte posita est, nec nisi in posteriori editione Veronensi, ex qua aliæ profectæ sunt, ab Editoribus numerorum mendum incusantibus proprio Marte mutata eo uno præjudicio movente, quod Auctorem tertio sæculo vixisse opinarentur. *Quod objicitur*, inquiunt, *sermonem de Continentia non esse S. Zenonis martyris, cum in eo legatur Auctor abfuisse a S. Paulli doctrina divulgata annis quadringentis & eo amplius..... dicimus textum, sicuti multis in locis est mendosus, ita, ut sæpe fit in numeris, ibi esse depravatum.* Quam corrigendi rationem nullo codice innixam, immo contra fidem codicum usurpatam (qui præterea non per numerales litteras CCCC. sed voce *quadringentos* numerum exprimunt) Tillemontius considerans adnot. 6. in persecutionem Valeriani, illam satis certam &

tutam esse ait, ut se quis a gravissimis difficultatibus facile subducat atque expediat.

Hanc correctionem adeo arbitrariam atque nutantem ut suffulciret sustentaretque Cardinalis Baronius secundis in Martyrologium curis illud opposuit, quod si *quadringentos & eo amplius* retinendum sit, Auctoris ætas non ad quartum solum, sed ad medium circiter quintum sæculum proroganda erit: siquidem Paullus primam ad Corinthios epistolam circa medium primum sæculum scripsit. Ipsa Baronii verba in prooemio præsentis dissertationis recitata invenies. At qui hæc cum Baronio obtrudunt, non satis animadvertisse se ostendunt ejus quarti sæculi monumenta, in quibus eadem chronica notatio in eamdem, qua a nostro Auctore, rationem usurpata legitur. Arnobius, qui, Diocletiano imperante, idest sub initium quarti sæculi, floruit Hieronymo teste, nonne hæc Ethnicum adversus Christianos loquentem induxit lib. 2. pag. 94. *Ante quadringentos annos religio, inquit, vestra non fuit?* In formula fidei, quam Pseudo-synodus Antiochena scripsit An. 345. & recitatur ab Athanasio in libro de Synodis, hæc de Paullinianistis leguntur: *Christum autem ipsum & Filium Dei & mediatorem & imaginem non ante sæcula fuisse contendunt, sed eo ex tempore eum Christum & filium Dei factum esse, ex quo nostram carnem ex Virgine adsumsit, non totis ab hinc quadringentis annis.* Eusebius Cæsariensis ejusdem sæculi scriptor, qui diem obiit An. 340. sic effatur lib. 2. contra Marcellum Ancyranum cap. 1. *In primis paradoxum illud est, incæpisse hoc Verbum non ab annis hinc retro quadringentis impletis.* Pseudo-synodus Sardicensis in decreto apud Hilarium fragm. 3. num. 2. tom. 2. pag. 648. editionis Veronensis eumdem Marcellum Ancyranum reprehendit inter cetera, propterea quod *initium*, inquit, *regnandi accepisse Dominum dicat ante quadringentos annos.* Hæc autem Pseudo-synodus habita est An. 347. S. Hilarius Pictaviensis libro 1. adversus Constantium scripto sub An. 355. vel 356. *Post quadringentos annos*, ait n. 5. p. 537. *postquam Dei Unigenitus generi pereunti subvenire dignatus est ...... novella nunc & teterrima lues ..... Ariana effusa est.* S. Philastrius Episcopus Brixianus, qui S. Ambrosio coætaneus scripsit ante An. 391. in omnibus editis ante editionem Hamburgensem a Jo. Alberto Fabricio elaboratam, hæc tradit cap. III. *Et inde a Domino usque nunc anni CCCCXXX. plus. Sed Philastrius*, addit mox in subjecta adnotatione Fabricius, *ante A. C. 391. scripsisse se significavit cap. 83. atque interfuit concilio Aquilejensi A. C. 387..... Hinc numerum manifeste corruptum ita restituendum esse judicavit Latinus Latinius, cui alii viri eruditi adsentiuntur:* & in textu, proinde Hamburgensis editionis emendavit sic: *Et inde a Domino usque nunc anni CCCLXXX. plus.* Hæc tamen ex non satis observata ejus sæculi consuetudine in annis adnotandis pendent. Equidem non hoc uno capite eadem notatione Philastrius usus legitur, sed & capite 106. p. 206. ubi scribitur: *Quod contrarium invenitur, si ita qui senserint: nam quadringentos jam plus annos transisse cognovimus, ex quo venit Dominus, atque completos*: ubi arbitrarie nimis legendum Fabricius censet *quadringentos jam plus minus annos*, cum, si hoc significare voluisset S. Episcopus, haud addidisset *atque completos*. Hæc autem tam expressa additio priorem quoque chronicam notationem haud corrigendam confirmat, immo satis innuit eam opinionem id temporis vulgo obtinuisse, ut anni quadringenti a Christo nato ducti, ante annum 390. completi putarentur. Cedimus jam aliud testimonium ex Hieronymi epistola 129. ad Dardanum num. 7. quod tametsi pertineat ad An. 414. quo ea epistola tradita fuit, tamen cum ab anno post Christum natum 70. *quadringentos annos paullo minus* numeret, eodem recidit: *Post eversionem*, inquit, *templi* (nimirum Tito imperante, post An. 70.) *paullo minus per quadringentos annos & urbis & templi ruina permaneat.*

Ex his omnibus textibus aliisque, quæ in eamdem rationem adferri possent, perspicuum fit, quinquaginta annis circiter hanc quadringentorum annorum notationem excedere. Quem quidem excessum non hujus solum quarti sæculi proprium deprehendimus, sed cum aliis communem. Tertullianus adversus Nationes lib. 1. quem ineunte circiter tertio sæculo scripsit, *tercentos* ferme annos pro *ducentis* Christianæ

reli-

religioni vindicat cap. 7. *Igitur ætati nostræ nondum anni CCC.* (sic scribendum ex testimonio sequenti , pro eo quod in editis est *CCL.* mutato *C* in *L*) & cap. 9. *Ut supradiximus ætati nostræ uondum anni tercenti* . S. Petrus Chrysologus , qui circa medium quintum sæculum floruit , serm. 145. de Generatione Christi io fine *aunos quingentos circiter* a Christo nato enomerat : *Humanæ leges* , inquit , *intra triginta annos litigiosas interimunt quæstiones ; & Christus circa quingentos annos nativitatis suæ caussas præstat , ortus sui lites patitur , status sui sustiuet quæstiones* . In antiqua canonum Collectione , quam S. Leonis editor e duobus MSS. publieavit , capiti 35. canonum concilii Calchedonensis habiti An. 451. hæc chronica notatio præfigitur. *Anno quingentesimo ab Incarnatione Domiui Iudictioue V.* Felix III. in tractatu seu epistola adversus Acacium, nunc primum a Marchione Maffejo nostro edita tom. 5. Conciliorum Venetæ editionis : *Post quingentos annos constituta Christi eos velle subvertere , cum triginta annorum lex hominum non possit abrumpi* . Addemus alterius licet generis testimonium ex Procopio , qui medio circiter sexto sæcolo historiam de Bello Gothico scribens , ab Appio Consule ad Belisarii ætatem *nongentos annos* exactos recenset , cum non nisi anni 863. excurrissent . *Ille* Belisarius , inquit lib. 1. cap. 14. *via Latina exercitum duxit relicta ad lævam Appia , quam Appius Consul Romanus ante annos nongentos munit , ac suo donavit nomine* .

Post tot scriptorum & diversi quidem sæculi testimonia , quæ in ea anoorum computatione 50. circiter annorum excessu conveniunt , quem Baronii objectio amplius moveat , ut in nostri Scriptoris tract. 5. de Continentia per summum mendum *quadringentos* annos scriptos velit ? Ea ætate , qua anoi per Consules , non per certam a Christi nativitate epocham computabantur , in hac epocha ootanda noo ita accuratus calculus adhibebatur , sed rotundus aliquis numerus , qui ex vulgari opinione , vel traditione quinquaginta fere annis excessisse cognoscitur . Quamquam in Scriptore nostro præter rotundum oumerum *quadringentos* , qui sæpissime non uti omnino accuratus scribitur , observandæ sunt etiam voces *ferme* & *vel eo amplius* ; quæ contradicentes primo aspectu videri possunt : oam si anni sunt *ferme quadringenti* , nihil *eo amplius* , sed potius *eo minus* aliquid suisse intelligitur . At ne in unius lineæ finibus contradictionem Anctori obrepsisse credamus , *vel* particula satis monet , ex qua palam est *fermo* & *vel eo amplius* scriptum ab Auctore fuisse pro *eirciter* , ut significaret se non præcisam annorum notationem signare voluisse , sed pingui , ut ajunt , Minerva annos vulgo computatos circiter adnotasse , quos *quadringentos* quidem quarto sæculo ex vulgari quadam epocha a celebribus quoque Scriptoribus adnotatos vidimus .

Ab hoc aotem Auctoris textu antequam transimus , alia oon minoris momenti observatio subjicienda est , qua eadem ipsius ætas idemque sæculum confirmator . Aoimadvertenda oimirum suot verba , quibus orbem *pene jam totum Christianum* suo ævo fuisse pronuotiat ; quod de Romano quidem Imperio acceptum , ut io adnotatione ostensum oobis est , ooo oisi in quartum sæculum cadit , cum data Ecclesiæ pace per Constantioum , Christiana fides per totum Romanum imperium palam propagata incrementum ubique maximum habuit . Cujus rei luculentissimam probationem si quis flagitet , adeat auctorem licet Ethnicum Ammiaoum Marcellinum , qui lib. 21. cap. 2. ipsos quoque Romani imperii milites Christianos fuisse prodit ; unde Julianus Augustus in Galliis acclamatus , *ut omnes , nullo impediente , ad sui favorem inliceret , adhærere cultui Christiano fingebat* ; *nam verebatur* , ait Zooaras l. 13. n. 11. *milites , quos prope universos Christianos esse norat* . Neque moveat , quod Tertullianus io Apologetico cap. 37. suo tempore omnes Romanas urbes Christianis impletas testetur : nam ibi aperte ex contextu liquet , oratorie illum loqui , non ut Romanum *orbem pene jam totum* (quemadmodum ait Auctor noster) affirmet *Christianum* , sed ut in toto orbe Romaoo tot Christianos , licet dispersos , fuisse innuat , ex quibus adversus Ethnicos , si vi & armis uti voluissent , exercitus compooi potuisset. Eamdem in sententiam in lib. contra Judæos cap. 7. variis in provinciis , quas recenset , *Christi nomen regnare* affirmans , non illas *totas* Christiaoas fuisse ait , sed io illis Christianos indicat , io quibus Christi nomen regnaret . Eadem interpretatione iotelligendus Serapionis Antioche-

tiocheni locus apud Eusebium lib. 5. cap. 19. ubi Christiana fides per *universum orbem* diffusa traditur, quemadmodum & testimonium Bardesanis apud eumdem lib. 6. de Præpar. Evangel. cap. 8. quo Christiani *in omni pene civitate* inventi feruntur. Hinc porro nihili facienda apparet violenta Editorum Veronensium interpretatio, qui argumentum ex nostri Auctoris textu ductum ut eliderent, seu potius eluderent: *Jam vero*, inquiunt in præfatione, *cum disseminatum per omnes provincias esset Evangelium a multis receptum, eo in loco Auctor ponit, ut fit, totum pro parte;* quam explicationem Auctoris verba nequaquam ferunt, cum præsertim is *totum pene orbem* stricte dixisse cognoscatur, non tropologice, ad Christianorum quidem multitudinem toto jam orbe florescentem significandam, ut illam *rarissimis* olim *Christianis*, quos ibidem appellat, opponeret.

§. II.

Auctor contra Arianos disserens, sæculoque quarto proinde adjudicandus pluribus testimoniis convincitur. Editorum Veronensium responsio contrita.

Alterum argumentum, quod pro quarto sæculo validissimum, pluribusque tractatibus commune est, spectat voces sententiasque, *quas* (ut Baronii verbis utamur in primis ad Martyrologium notis die 12. Aprilis) *numquam ante auditas, quam post Arii emergentem hæresim, nemo est qui nesciat, qui illorum temporum res gestas calleat*. Hæc autem sunt ejusmodi, ut, licet idem auctor secundis in Martyrologium curis sententiam mutarit, adhuc tamen hac de caussa *negandum non esse*, inquiat, *non nullos sermones inter opuscula S. Zenonis impressos, martyri, qui sub Gallieno coronatus est, convenire non posse, in quibus arbitramur eos esse, qui Arii hæresim confutant manifeste; quod ni fallimur, multis rationibus & optimis conjecturis probari posset, si id notationis angustiæ paterentur*. Harum locutionum vocumque præcipuarum vis ut manifestior fiat, quid Ariani ex una parte sseserint, quid ex alia Auctor contra regerat, certis quibusdam capitibus exponere perutile fuerit, unde vel illi, qui non plane eruditi in hisce materiis sunt, Auctorem contra Arianos ex proposito differentem agnoscant. Hi hæretici ex Athanasio in lib. de decretis Nicænis num. 18. pag. 223. de Filio Dei loquentes, hujusmodi formulis utebantur: *Ex non exsistentibus, non erat antequam genitus est, fuit aliquando cum non esset:* quibus significare volebant, Divinum Verbum *ex non exsistentibus*, idest ex nihilo, ut ceteræ creaturæ, conditum, *non fuisse antequam genitus est*, unde & *fuit aliquando, cum non esset*. His ut contrairet noster Auctor cum Catholicis primum docuit tr. 3. lib. 2. Deum Patrem *alium se*, idest Filium Deum, *genuisse ex se ex innascibili sua illa substantia, in qua beatus manens in sempiternum, omnibus quæ habet habentem Filium paria procreavit;* & tract. 2. lib. 2. *Totum se*, inquit, Pater *reciprocavit in Filium;* quibus Divinum Verbum non *ex nihilo*, seu *ex non exstantibus*, sed ex ipsa Patris substantia genitum aperte prodidit. Dein ut exploderet alteram formulam, *Non erat antequam nasceretur*, seu alteram eo recidentem, *Fuit aliquando, cum non esset*, quibus divino Filio æternitatem Ariani negabant, *coæternitatis* vocem sæpius inculcat, tract. 2. lib. 2. *una originali coæternitate:* tract. 6. lib. 2. num. 4. *cum quo originalis perpetuique regni una possessio: coæternitatis omnipotenti æque una substantia, una æqualitas, una virtus majestatis augustæ*. Huc etiam illa pertinent tract. 55. ubi Filium *paternæ antiquitatis solum conscium*, idest coæternum Patri fatetur, &, ut alia dimittamus, tract. 7. exploratissime eam hæresim notat, *quæ modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, fuisseque tempus, quando non fuit*. Hæc præcipue verba Baronium moverunt, cum Arianam hæresim directe feriant: nemo enim ante Arium similia docuit, nemo ante hoc tempus adeo expresse hæresim hujusmodi notavit & refellit, nec notare & refellere quidem potuit.

Ariani æqualitatem Filii cum Patre inficiabantur, inferioremque Patre Filium prædicabant. Auctor *æqualem* Patri Filium *in omnibus* tract. 3. & tract. 4. lib. 2. *æqualita-*

litatemque amborum *unam* urget tract. 6. num. 4. & formulis quidem adeo expressis, ac repetitis sæpius aliis vocibus statuit, ut non casu aliquo, sed ex consilio contra errorem jam dominantem hæc se profiteri subindicet; unde tract. 1. lib. 2. *Deum Dei Filium æqualem Patri a Catholicis prædicari* distincte affirmat, quæ prædicatio non nisi in quartum sæculum contra Arii hæresim cadit. Hanc porro æqualitatem non adseruit solum Auctor, sed pluribus statuere & confirmare etiam integris quandoque tractatibus voluit, objectiones rejiciens, quas Ariani solum commovetant. Vide totos tract. 1. & 6. lib. 2.

Nihil porro Arianis solennius, quam ὁμοόσιον Græcum, Latinum autem nomen *unam substantiam* refugere, quippe quod uno ictu ipsorum errorem præcidebat: unde ea ipsorum erat celebris lex, quam Phœbadius commemorat pag. 301. tom. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdunensis: *Nemo unam substantiam dicat*. Catholici e contra sicut apud Græcos voce ὁμοόσιον, ita apud Latinos *unius substantiæ* confessione ab Arianis secernebantur; iisdemque ut se se objicerent, nullam potiorem formulam ingerebant. Hanc Latinam professionem ac formulam apud Auctorem sæpe leges, & unam substantiam Patris ac Filii præcisis terminis explicatam etiam invenies; uti tract. 6. lib. 2. num. 4. verbis paullo ante recitatis, nec non tract. 7. num. 2. ubi hæc habet: *Si enim verbum in Deo est, & Deus est verbum, & hoc est, in quo est, quod ille est, qui inest, duplex persona, duplex vocabulum: sed originalis perpetuitatis ac deitatis est una substantia*. Iterum tract. 12. num. 1. *unam substantiam, virtutem, deitatem, majestatem, voluntatemque Patris & Filii*. Tandem, ut alia sileamus, explicandæ aliquatenus rei caussa tract. 2. duorum marium per fretum medium inter se se communicantium similitudinem ingerit, *quæ licet sui proprietate locis vocabulisque discreta sint, tamen trini profundi vaporis una virtus, una substantia, una est fluendi natura*. Quod si *consubstantialis* vocem apud Auctorem non repetias, nihil refert: hæc enim vox eo sæculo, cui Auctorem affigimus, inter Latinos vix, aut ne vix quidem reperies, nisi apud Marium Victorinum tom. 4. laudatæ Bibliothecæ PP. quem unum & primum omnium ea voce usum deprehendimus. Ceteri autem constanter per eam tempestatem Latine *unam substantiam* dixere, quod pro Nicæna & Græca voce ὁμοόσιον redditum & acceptum fuit, ut videre est in ipsis Latinis interpretationibus Græcarum formularum fidei, quas in fragmentis S. Hilarius edidit. Hinc illud Luciferi Calaritani in libro *De non parcendo in Deum peccantibus* p. 237. tom. 4. Bibliothecæ PP. ejusdem editionis: *Homousion, quod Græci dicunt, nos vero Romani dicimus unius substantiæ cum Patre*: quod iterum repetit pag. 243. in libro *Moriendum esse pro Filio Dei*. Hilarius quoque lib. 4. de Trinit. num. 4. *Unius substantiæ, quod Græce Homousion dicitur*: cui similia prodit Auctor tractatus *de Fide orthodoxa* contra Arianos tom. 2. Appendicis Ambrosii pag. 345. & alii, quos vel allegare nimis esset longum. Itaque cum Auctor *unam substantiam* acriter inculcet, quam ceteri ejusdem ævi Patres adversus Arianos ex proposito dimicantes inculcarunt; consubstantialis licet vocem nequaquam adhibeat, satis se nihilominus adversus eam hæresim decertantem prodit. Sed pergamus ad alia.

Hanc unam substantiam ut Ariani de medio tollerent, objiciebant hac ratione de Patris substantia aliquid fuisse demtum, ut Filius gigneretur, sicque imminutum & imperfectum Patrem a Catholicis admittendum dictitabant. Quibus ut se se objiceret Auctor, tract. 2. hac locutione usus est: Pater *suo manente integro statu, totum se reciprocavit in filium, ne quid sibimet derogaret*. Et tract. 5. *De Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri: alter renitet in altero, cujusvis gloria communis est honor, quia quod est Filii, Patris est: quod Patris amborum*: quod ipsum repetens tr. 3. alias formulas Arianis e diametro oppositas ingerit: *De toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus. Totum Patris habens, nihil derogans Patri*. Item tract. 13. lib. 2. numer. 3. *Indeminutæ deitatis paterna substantia, paternaque voluntas*. Et in fine tract. 2. lib. 1. *Tu eum in tribus una sis, nullo pacto divideris: nulla humanæ curiositatis calumnia commoveris. A paterno fonte in Filio tota refunderis; & tamen tota ubi refunderis nec recedis*. Præoccupaturus vero alteram Arianorum objectionem, qua Sabellianismum Catholicis impingebant, ac si unam substantiam

tiam indeminutam confitentes Patris & Filii, unam item utrorumque personam fateri deberent, præclare adversus Sabellium se se explicavit tract. 7. lib. 2. num. 9. ubi post allatum locum Joannis 10. 30. *Ego & pater unum sumus*, hæc addit: *Quod non utique sic ait, ut in unum duos redigendo confunderet, sed ut duorum unam divinitatis potestatisque esse omnipotentiam nos doceret*. Hæ & aliæ plures ejusdem generis formulæ, quas brevitatis gratia prætermittimus, pluribusque in tractatibus adversus Arianos ex proposito recitatis, ac in librum secundum ferme simul editis reperiuntur, frequentissimæ, nonne manifeste convincunt, nostrum Auctorem post natam Arii hæresim vixisse? Aliquæ sane ejusmodi locutiones in Antenicænis Patribus reperiri queunt, ut inter Latinos unus Tertullianus semel *unam substantiam* & *coæternitatem* scripsit, non in eam tamen vim, qua errorem aliquem ferire voluisse significet. At tot simul formulas, & Arianis erroribus e diametro ac directe oppositas, totiensque repetitas in nemine Antenicæno quispiam ostenderit.

Editores Veronenses huic oppositioni se satisfecisse crediderunt, cum hæc scripta pronuntiarunt adversus errores Origenis, qui Arii pater ab Epiphanio traditur. Unusne Auctor noster notasset in Origene hæresim, quam nemo umquam ante Arianos in eo notasse reperitur; & tam repetitis in locis ac pro concione notasset, ac si Origenes, vel Origenistæ palam heic in Occidente apertam hæresim tuerentur, in quam invehere acriter Catholicis Episcopis necesse esset? Incredibile id sane est, si præsertim consideres, Origenis Græci antiquique scriptoris opera Occidentalibus ignota fuisse, antequam celebris controversia de Origenis libris sub finem prorsus quarti sæculi excitaretur. Illud autem certum est, hoc primum tempore non ab Epiphanio solum, sed a Theophylo Alexandriuo aliisque compluribus Origenem tamquam Arii patrem traduci cœpisse; ante quod tempus cum nemo unus inventus sit, qui Origeni eum errorem affixerit, satis probabilis non nullis visa est eorum, qui Origeni patrocinium accommodarunt, excusatio, Origenis libros ab Arianis fuisse corruptos, sicuti adulterasse eos S. Methodii Symposion, eique Arianas opiniones inseruisse testatur Photius Cod. 223. idque ipsum accidisse suspicamur Theognosto, quem Arianis locutionibus scatentem idem Photius sua ætate reperit, cum eum inter locupletiores antiquos Catholici dogmatis testes adversus Arianos, adductis ejus verbis Athanasius allegaverit. Equidem si Origenes præcinuisset Arianis, qui potuissent auctores adversus illum ante exortam Origenistarum controversiam multa scribentes, & accusantes in ejus operibus multa, uti Methodius, Eustathius Antiochenus, Apollinaris (hi duo postremi acerrimi fuere Arianorum impugnatores) qui potuissent, inquam, nihil ejusmodi notare, quod in Arianismi errores deflecteret. *Illum minime reprehenderunt*, inquit Socrates lib. 6. cap. 13. *tamquam de S. Trinitate male sentientem*; propterea quod, ut idem ait lib. 7. cap. 6. Origenes *passim in suis libris Filium Patri coæternum confitetur*. Quid si Origenes Arianismum docuit, Aetius Eunomii præceptor Arianorum ferocissimus illum contemsit eodem Socrate teste lib. 2. cap. 35. Quod si ex Arianis alii ejus libros ad suæ hæresis, uti putabant, confirmationem allegare conati sunt, illos statim Basilius & Gregorius Nazianzenus *redarguerunt*, inquit idem Socrates lib. 4. cap. 26. *& Origenis doctrinam ab ipsis nequaquam intelligi demonstrarunt*. Immo Athanasius in epist. de Decretis Nicænis n. 27. pag. 232. Origenem pro se appellare non dubitavit adversus Arianos sentientem, locumque ejus ibidem allegat, quo Arianismi fundamentum & basis, a nostro quoque Scriptore indicata tract. 7. lib. 2. num. 2. plane evellitur. *Intelligat enim* (Origenis verba sunt ab Athanasio recitata) *qui dicere audet, fuit aliquando, cum non esset Filius*.

Ex hoc solum Origenis testimonio potius intelligimus, fuisse id quoque temporis alium aliquem, qui id diceret, quod Ariani subinde docuere. In Ægypto quidem exstitit S. Dionysius Alexandrinus Origenis discipulus; qui non ut Arianis præcineret, sed ut Sabellianæ hæresi in Lybia finitimisque locis grassanti se se opponeret, eam locutionem incaute usurpavit, ut liquet ex fragmento epistolæ ejusdem ad Euphranonem & Ammonium, quod S. Athanasius recitat in epist. de sentent. Dionysii num. 4. pag. 246. *Etenim*, ait, *cum sit res facta, non erat antequam fieret*. Hac de

de eaussa Dionysius Alexandrinus Romam delatus est ad S. Dionysium summum Pontificem, qui litteras statim rescripsit, in quibus eam locutionem valde reprehendit. *Non levis igitur, sed summa est impietas, Dominum aliquo modo manufactum dicere; nam si factus fuit Filius, fuit aliquando cum non esset; atqui fuit semper*: sic Dionysius Romanus in fragmento apud eumdem Athanasium de Decretis Nicænis num.26. pag.232. Alexandrinus vero Apologiam mox reddidit, in qua consilium suum contra Sabellianos patefaciens, ut se ab eo errore, quem Ariani subinde arripuere, probaret alienum, multa scripsit, quæ adversus Arianos catholicis magno usui fuere. Hac ergo ex historia exploratum sit, tertio quidem sæculo eam formulam a non nullis in sola quoque Ægypto adhibitam (unde paucis tantum in monumentis Alexandrinam Ecclesiam spectantibus legitur) & ea adhibitam mente, ut Sabellianam hæresim catholico sensu refellerent, non ut novam inducerent, atque defenderent; ex quo Dionysius Alexandrinus commonitus, eam formulam displicere, in Apologia catholicum dogma ita diserte confirmavit, ut qui ex antiquis Arii errorem Dionysio vehementius luculentiusque rejecerit, inventus sit nemo. Quis itaque contra hunc, vel alium aliquem ejusdem generis & loci hominem tamquam Arii errores propugnantem, istis in Occidentis regionibus unum nostrum Scriptorem pro concione pluries & acriter disseruisse existimet; & non potius intelligat, ab hoc palam impugnari Arianos sæculo quarto ubique, ac præsertim in hisce Italiæ finibus duce Auxentio debacchantes; cum præsertim non eam solam, quæ in S. Dionysio Alexandrino reprehensa fuit, sed alias plures locutiones ex proposito & sæpius impugnet, ante Arium omnini umquam auditas? Socrates enim lib. 1. cap. 6. *novas & inauditas* Arii *adsertiones* vocavit, & Sozomenus lib. 1. cap. 15. *Quod a nemine umquam dictum fuerat, ipse in Ecclesia ausus fuerit prædicare*; ante quos utrosque Rufinus lib. 10. Hist. cap. 1. *Prava quædam de fide Christi proferre, & quæ antea in quæstionem numquam venerant, cœpit*: unde & Hilarius Arianam *novam hæresim* vocat lib. 7. de Trin. num. 3. *hæresim novellam* num. 6. *& novellam luem post quadringentos fere annos nuper inventam* lib. 1. ad Constantium num. 5. quam scilicet ante Arium docuit & propugnavit nemo; quidquid sit, si cuipiam similis aliqua formula, alio tamen & catholico sensu intellecta, adversus Sabellianos exciderit.

Sed ut Arianos, non autem antiquum aliquem errorem Auctorem nostrum impugnasse prorsus evidenter demonstretur, satis erit tractatum primum primi libri ejusque adnotationes legere: in eo enim Arianorum de altissimo divinæ generationis mysterio philosophicis rationibus disceptantium curiositatem nulli alii sectæ propriam (de quo videsis dissertat. 2. cap. 2.) explorate reprehendit; varias notat *fides*, seu fidei formulas, *tractatus* varios, qui fidem in sectas multas disciderent, quod ad unas Arianorum formulas atque tractatus referri potest; officia hæreticorum designat perspicue apud *Reges*, idest Imperatores eosque Christianos, ut ex contextu colligemus, apud *judices*, idest magistratus, apud *divites & aliquotiens* solum apud *Gentes*: quæ quatenus solis Arianis conveniant, ex adnotationibus simul sumtis cognosces. Quid pluribus opus est, ut Auctorem adversus Arianos tam præcise loquentem quarto sæculo floruisse intelligas?

§. III.

Aliæ quarti sæculi hæreses ab Auctore impugnatæ ætatem ejus confirmant.

ADdemus jam ad confirmationem alia, quibus alias hæreses quarto solum sæculo genitas idem Auctor impugnat. Primum tr. 1. num. 5. lib. 1. præter eos, qui in Dei Filium errores sparserunt, illos etiam reprehendit, qui in Spiritus sancti divinitatem subtilius ratiocinantes peccabant. *Sub sono legis*, inquit, *ac fidei, sæcularis amore jactantiæ accensus, nascentis Dei de Deo, Spiritusque sancti inæstimabilem incomprehensibilemque divinitatis perpetuitatem, jure ipso, quo ex se se est, argumentis te cogere, enarrare, metiri, ac discernere posse præsumis*. Et contra hos Spiritus sancti æqualitati præjudicantes, tr. 13. num. 1. lib. 2. præclaram illam pro-

 fessio-

sessionem edidit : *Spiritus sanctus..... habens unam substantiam , virtutem , deitatem , majestatem , voluntatemque Patris & Filii*. Qui autem ex antiquioribus hæreticis Spiritui sancto detraherent atque decerperent una cum Filio, ut Auctoris textus fert , nemo unus est omnium . Ariani fuerunt primi , qui cum in Filium errarent , eodem argumento in Spiritum sanctum errare consequenter debebant . Quam tamen consecutionem primi Arianorum de uno Filio disputare contenti non inculcarunt ; unde in eo errasse notati non sunt , nec in Nicæna synodo hic error damnatus . Posteriores solum Ariani, seu potius Semiariani id erroris invexere, quem proinde confutatum videre est apud Hilarium lib. 2. de Trinitate , & apud Ambrosium lib. 3. de Spiritu sancto , damnatumque in Constantinopolitana synodo An. 391. Hanc sane hæresim uno eodemque sæculo quarto , quo Ariana, & ex Ariana natam diserte affirmavit Sozomenus lib. 6. cap. 23. *Eodem tempore*, Valente scilicet imperante , inquit, *rursus nata est quæstio , utrum Spiritus sanctus ejusdem cum Patre & Filio substantiæ censendus esset ; quæ quidem quæstio cum jampridem* , idest jam inde a Semiarianorum ortu, *cœpta fuisset , tunc maximum incrementum acceperat . Anomiani* , idest puri Ariani , & Semiariani *consenserant . Utrique enim Spiritum sanctum ministram esse , & ordine atque honore tertium, & substantia dissimilem adseverabant* . Itaque cum hos palam noster Auctor recitatis ex tr. 1. verbis pungat ; procul dubio ante medium sæculum quartum scribere nequaquam potuit.

Est & hæresis alia , quam distincte notat tr. 7. lib. 2. his verbis : *Una denique adserit , Jesum Christum ab utero Virginis Mariæ sumsisse principium , Deumque exinde ob justitiam factum esse , non natum* . Immo subinde post impugnatos Arianos eam sub ejusdem tractatus finem ita confutat , ut utrasque hæreses eodem ævo vigentes satis ostendat . Idcirco adversus hanc iterum, antequam Arianos impugnat , sic effatur tr. 6. ejusdem lib. 2. *Si hominem solum , sicuti quidam putant , ab utero Virginis eum sumsisse principium , quæ spes &c.* ubi animadvertenda potissimum verba , *sicut quidam putant* , quæ hunc errorem æque ac Arianum præsentem indicant . Porro etsi hæreticorum veterum plures hunc errorem tradiderunt , de quibus vide adnot. 3. in tr. 6. nulli tamen eodem , quo Ariani sæculo , eam defensarunt , nisi Photiniani , qui ut ab Arianis longe abirent , in eam hæresim incidere : unde non minus Ariani Photinianos , quam Photiniani Arianos aversabantur . Catholici autem inter utrosque medii utrumque errorem coarguebant, & hinc noster Auctor utrosque contraria docentes una reprehendens, sub utriusque hæresis post medium quartum sæculum simul compugnantis ætatem se vixisse prodit.

Quem auctorem habuerit error , quo Dei imago non in anima, sed in corpore collocabatur, illo Geneseos testimonio in hanc rem perperam traducto : *Faciamus hominem ad imaginem &c.* prodit Epiphanius hær. 70. Audium, vel Audæum nominans quarto sæculo viventem , quem quidem errorem eodem sæculo rejicit S. Hilarius in psalm. 129. & Philastrius cap. 97. Hunc ergo errorem noster quoque Auctor non cursim , sed ex proposito & fuse refellens duobus in tractatibus 19. & 20. lib. 2. eodem procul dubio sæculo vixisse convincitur.

Tandem Mariam ante partum, in partu, & post partum virginem tr. 8. lib. 2. adserit præcisis adeo formulis, ut eas reperire non liceat in quopiam, antequam B. Mariæ virginitas quarto sæculo oppugnaretur. Vide in hanc rem plura adnot. 5. in tr. 5. lib. 2. ubi alia quoque Auctoris in eamdem rem testimonia alibi repetita indicantur , quæ ad catholicum dogma contra nascentem hæresim vindicandum , vel promovendum dicta fuisse videntur.

§. IV.

§. IV.

Novum argumentum ex publica urbana ecclesia petitum. Editorum Veronensium ac Baronii objectiones dilutæ. Alia conjiciuntur ex publicis Episcopi concionibus, quibus Gentes quoque aderant, & ex magna catechumenorum frequentia, qui quotannis baptizabantur in paschate.

INsigne in rem præsentem testimonium suppeditat etiam tractatus 14. l. 1. qui *de Ædificatione Domus Dei* inscriptus, procul dubio habitus ab Auctore fuit, cum nova ædificata in orbe ecclesia primum patuit. Hinc festivum illud principium: *Vellem, fratres dilectissimi, triumphali quodam modo uti sermone, novique operis arcem sacram laudibus geminare.* Rursus num. 2. *ædem istam novellam* memorat, eamque *ædificationem vestram* vocat, quod *divitum*, ut ait num. 5. *prærogationibus crebris deberetur.* Tandem num. 6. *sacræ orationis iste locus novus* appellatur, quem *terrestre domicilium* sub finem nominat. Porro etsi tribus primis Ecclesiæ sæculis Christiani quibusdam privatis in locis sacros cœtus haberent, quos ecclesias vocabant; *novas* tamen publicasque in eum usum ædes ædificare illis non licuit. Solum per Constantinum Imperatorem, qui Christo nomen dedit, publicarum ecclesiarum construendarum facultas quarto primum sæculo facta fuit: ac proinde Auctorem de nova publica ecclesia tam explorate differentem ante id sæculum vixisse perperam dixeris. Miramur autem Editores Veronenses hæc in præfatione scribentes: *De spirituali ædificatione domus Dei Auctor demonstrat, tunc non fuisse jam templa Christianis constructa.* Si unum *templi* nomen Auctori non usurpatum dixissent, nihil repugnaremus: id enim nomen idolorum ædibus tribui solitum, Christiani ad ecclesias traducere veriti sunt ante S. Ambrosium atque Theodosium Juniorem, qui ea voce pro Christianorum ecclesiis significandis primum usi inveniuntur, ut pluribus animadvertimus adnot. 26. in tract. 5. l. 1. At cum de materiali ædificatione illi Editores intelligant, de qua tribus in testimoniis nuper recitatis tam aperta fit mentio; admiratio incessit plurima, quod illud inde argumentum intenderint, unde se plane devictos fateri debuissent. Quid porro si animadvertantur hæc alia ejusdem tractatus verba n. 1. *Aut nullum, aut perrarum est per omnem Ecclesiam Dei orationis loci membrum, quod possit quavis ruina in se mergentibus idololatriæ ædibus nunc usque aliquatenus comparari.* Auctor non negat *nullum* omnino, aut *perrarum* orationis locum, idest ecclesiam Christianorum fuisse, sed multa potius orationis loca, seu ecclesias Christianis fuisse supponit, inter quas tamen *nulla*, aut *perrara* esset, quæ ob magnificentiam cum idololatriæ ædibus comparari posset.

Baronius in adnotationibus ad Martyrologium ex hoc testimonio colligit, Auctorem ante Constantini tempora claruisse, quippe quod hujus Imperatoris opera, Romæ præsertim, augustissimæ basilicæ erectæ fuerunt. Optime quidem, *si nullum* tantum *orationis locum* cum idolorum ædibus comparari posse Auctor affirmasset, non vero cum *vel perrarum* addidit: hinc enim aliquam alicubi ecclesiam magnificentissimis idolorum templis nequaquam cedere satis indigitat. Interim vero cum multas heic ecclesias, etsi non magnificas, variis in locis ædificatas ostendat; jam magis multo Veronensium Editorum alucinatio patet, qui hoc in tractatu nulla tunc templa a Christianis constructa viderunt: quod si vidissent, profecto Auctorem ante quartum sæculum collocari non posse facillime cognovissent.

Has autem ecclesias publicas fuisse vel inde patet, quod eo consilio ædificatæ palam fuerunt, ut essent ecclesiæ, cum olim privatæ ædes in Ecclesiasticorum conventuum usum clam fuissent traductæ, ut ne quid exterius in Gentium notitiam pateret. Publicæ quidem illæ saltem fuere, *perraræ* licet ecclesiæ, quæ cum idololatriæ templis conferri alicubi poterant, id quod alias quoque publicas, licet inferiores mole & magnificentia, fuisse suadet. Præterea tractatus 7. ab Auctore habitus profecto videtur, cum nova illa ecclesia primum patens dedicata fuit: quod ad ostendendam eam publicam plurimum confert. Huc quoque conducit locus ex tract. 10. l. 1. n. 3. ubi

mulieres *ad ecclesiam Dei totum inaurata corpus* palam processisse indicantur, nec non ille alius ex tract. 5. ejusdem libri n. 8. in quo de Christianis uxoribus Ethnico nuptis Auctor loquens, non minus isti idolorum templum, quam illi ecclesiam eodem die palam petita perinde notat, ut publica utraque æque fuisse intelligantur. Unum tandem extra omnem dubitationis aleam considerandum subjicimus ex tract. 3. l. 1. ubi statim ab initio Auctor *doctos* viros sibi concionanti præsentes appellans, Ethnicos intelligit, quos facundia ejus captos ei interfuisse frequentes, dum sacras conciones haberet, ibidem adnot. a. ostendimus, simulque colligimus Auctoris ætatem, qua Ethnicorum præsentiam nihil metueret; id quod solum accidit sæculo quarto, cum persecutionibus Gentium per Christianos Imperatores deletis, religionem Christianam sine ullo metu publicis in ecclesiis profiteri licuit, ut ad sacras conciones ipsi quoque Ethnici admitterentur. Neque moveat, quod tract. 5. n. 8. Pagani viri *sacrificium publicum* affirmet, uxoris autem Christianæ *secretum*: ex iis enim, quæ ibidem adnotavimus, liquet, vocem *secretum* ad ecclesias trasferrendam non esse, sed unum spectare Eucharistiæ sacramentum, quod ex antiqua disciplina, nedum a Paganis, ne a catechumenis quidem ipsis videri poterat, qui omnes post Evangelii lectionem concionemque ab ecclesia arcebantur; unde ibidem Auctor statim se se explicans subdit: *Illius*, idest Pagani conjugis, sacrificium *a quovis libere tractari potest: tuum* (uxorem Christianam alloquitur) *etiam a Christianis ipsis minime consecratis*, idest catechumenis, *sine sacrilegio videri non potest*.

Veronenses Editores, quos in neganda sacri templi, seu ecclesiæ constructione nimium multum deceptos vidimus, errorem errori addentes, exiguum Christianorum numerum eodem in tractatu 7. ab Auctore demonstratum produnt. *Demonstrat tunc non fuisse jam templa Christianis constructa, sed novum populum, & minimum numero exstitisse*. Nihil falsum magis: siquidem eo loci etsi ecclesiam novam magno sumtu constructam in fidelium commodum valde *capacem* fateatur, *angustam* tamen adhuc ob incredibilem eorum multitudinem fuisse inventam palam affirmat. *Exsultate igitur, fratres: ædificationem vestram æde ista de novella cognoscite, cujus quoque capacitatem felici numero fecistis angustam*. Tantus autem fidelium numerus in quartum quoque sæculum commode cadit, quippe cum antea ob persecutiones impedimenti plurimum objectum esset, tum ne prædicatio perveniret in publicum, tum ne satis multi ad fidem transirent. In quam rem alia non levis confirmatio ex iis tractatibus suppetit, qui complures cujusque *generis*, *ætatis*, *sexus*, *conditionis*, immo & *nationis* catechumenos sacro baptismate ab Auctore in paschali festo simul ablutos tradunt. Vide tractatus 33. & 38. 42. & 43. l. 2., qui singuli cum idem circiter repetant, eum numerum singulis annis in paschate baptismatis lavacro tingi solitum insinuant; quod profecto non nisi post redditam Ecclesiæ pacem accidisse credibile est.

§. V.

Interdicta Gentibus templorum ædificatio, & publicus nihilominus idololatriæ cultus, de quibus Auctor meminit, ætatem ejus post medium quartum sæculum certioribus limitibus definiunt. Baronii objectio explosa. Quid circa Ethnicum cultum a Juliani obitu decretum ad annum usque 391.

Argumento ex publicis Christianorum ecclesiis ducto subjiciendum aliud sumtum ex idolorum templis, quæ etsi paterent, ædificari tamen Auctoris ævo nequaquam poterant. Is nimirum eodem tract. 7. n. 1. postquam *haud præcipuum* esse dixit de novæ ecclesiæ ædificatione *laudibus geminare*, quippe *quod id cum Gentibus, vel Judæis potest esse commune;* hanc hujus postremæ sententiæ rationem subdit: *Nam & illis si liceat, vel si velint, fortassis cultius synagogas ædificent, cultius erigant capitolia*; ubi *capitolia* scriptum pro *templa* adnot. 3. in hunc tractatum probavimus. Nunc adverte duas sententias disjunctive positas, *si liceat*, *vel si velint*: quarum prima ad Judæos pertinere minime potest, siquidem *Judæorum secta nulla lege prohibita* traditur a Theodosio l. 9. *de Judæis* An. 393. & solum An. 423. leg. 22. ejusdem

tit.

tit. cautum fuit, *ne deinceps ullas facerent condi synagogas:* quod ipsum confirmatum legitur An. 423. l. 25. & 27. Itaque Judæos respicit secunda sententia *si velint*; prima autem *si liceat* palam pertinet ad Gentiles, quibus proinde templa ædificare Auctoris ætate non licuisse exploratum est: quod non nisi in quartum sæculum cadere potest, cum per Christianos Imperatores idolorum templa vel ante Julianum interclusa fuerunt, vel post Julianum ita tolerata, ut nova tamen construi non permitterentur. Hoc autem postremum tempus post Juliani mortem ab Auctore spectari constat ex tract. 5. ubi non minus ecclesiæ a Christianis, quam templa ab Ethnicis publice adita, & istorum *sacrificium* quidem *publicum* traditur num. 8. Tempus nimirum aliud sub Christianis Imperatoribus, quo paterent templa idolorum, simulque ea ædificare non liceret, adsignari nullum potest.

Atqui hæc patentium templorum publicorumque sacrificiorum mentio Baronio de interdicta eorumdem templorum ædificatione nihil animadvertenti suasit, ut Auctorem ante quartum sæculum florentem defenderet: *Dum Auctor apertissime monstrat, idolorum templa tunc fuisse patentia, & victimas solitas immolari; aliud prorsus ab Ambrosii temporibus illud fuisse sæculum Auctor aperte significat, cum constet jam olim non tantum a Constantino ... & a Constantio ..... victimas fuisse vetitas, & templa jussa claudi, sed eo tempore nec Romanos obtinere potuisse vel aram unum erigere Victoriæ, ut plurimum ad Valentinianum scribit Ambrosius, & adversus Symmachum disputat.* At quamquam sub Constantino & Constantio templa aperire ac sacrificare non licuerit; post Julianum tamen, qui Ethnicæ superstitionis cultum in integrum restituit, ad magnum Theodosium & Valentinianum Juniorem usque, qui omnem Ethnicum cultum iterum sustulere, non ita. Ne autem moveant quæ de Victoriæ ara ex Ambrosio & Symmacho Baronium moverunt, vel quæ adferri etiam possent ex Socrate & Theodoreto, quorum alter l. 3. c. 24. alter vero l. 5. c. 20. Hist. Joviano Juliani successore imperante templa ubique occlusa diserte scribunt: hanc propositionem, qua adhuc post Juliani mortem Ethnicum cultum aliquamdiu licuisse contra Baronii hypothesin affirmavimus, luculenter nobis statuendam intelligimus, cum præsertim exinde Auctoris ætatem certioribus limitibus circumscribere, maxime pendeat. Id autem ut statuatur, quidquid a Juliani morte ad Magnum Theodosium de templis ac sacrificiis decretum est, paucis colligere & animadvertere oportet.

Jovianus optimus Christianus statim ac post Julianum Imperator renuntiatus fuit, *cum experimento didicisset*, inquit Sozomenus lib. 6. c. 3. *ira Dei ob decessoris sui impietatem invectas esse calamitates Imperio Romano, nihil cunctatus scripsit Rectoribus Provinciarum, ut in ecclesias convenirent, & divinum numen studiose colerent, solamque Christianorum fidem Romanis esse venerandam.* Cum hoc Sozomeni testimonio concinit, quod in Historia ad Athanasium ac res Alexandrinas pertinente & quarto sæculo scripta, quam e Ms. Capituli Veronensis concivis noster Maffejus publicavit tom. 3. Observat. Litter. n. 8. p. 71. de hoc eodem Joviani edicto traditur his verbis: *Sequente mense Toth XVIII.* idest die 14. Septembris an. 363. *Imperatoris Joviani litteræ advenerunt ad Olympum Præfectum, ut tantum Deus excelsus colatur & Christus, & ut in ecclesiis colligentes se populi celebrent religionem.* Hæ autem Joviani litteræ etsi pro Christianis datæ, non tamen lex adversus Paganos edita dici possunt, unde nihil ex illis in Theodosianum codicem titulo de *Paganis* insertum fuit. At Imperatoris mente satis hinc cognita, quantum scilicet Christianæ soli fidei adversus Ethnicum cultum deferret, fieri potuit, ut Gentiles adversum se leges ab eodem Imperatore brevi ferendas, vel veteres restituendas timerent; & hinc forte evenit, ut *eodem tempore*, (quod tradit Socrates libro 3. c. 24. *cuncta Gentilium templa ubique occluderentur: ipsique dæmonum sacerdotes variis in locis, ubi quisque poterat, se se abderent:* quod tamen non sine exaggeratione aliqua dictum accipito; *cuncta* enim, & *ubique* stricte sumta falsissima sunt, ut ex dicendis patebit). Eadem quoque de caussa factum videtur, ut Christiani in honore essent, Pagani autem contemtui habiti, Ethnicaque templa non nullorum, ut opinamur, Christianorum zelo alicubi everterentur, uti Libanius orat. 12. memoriæ prodidit. Ceterum ut nulla id lege ab eo Imperatore adversus idolorum ædes lata factum pateat, Themistius Ethni-

cus

eus orator oratione 5. ante ipsum Jovianum recitata, paullo ante quam is e vivis excederet, hanc inter ejus laudes ponit, quod legem promulgaverit, in qua cuique religionis, quæ magis placeret, facultatem fecerit, & unis magicis sacris, quæ maleficia continebant, interdictis, cetera sacrificia nequaquam probibuerit. Quam sententiam repetit idem Socrates, quem templa sub Joviano clausa testantem audivimus; & hanc rationem præterea adfert, nam Jovianus l. 3. c. 25. *id sibi proposuerat, ut dissidentium jurgia blanditiis & leni verborum persuasione exstingueret: ajebatque se nemini omnino, qualiscumque fidei esset, molestiam exhibiturum*.

Anno nondum evoluto Jovianus diem obiit, cique Valentinianus suffectus, qui Valentem fratrem Imperii comitem assumsit. Ille autem teste Zosimo l. 4. c. 3. initio Imperii sui *nocturna sacra fieri probibuit* (uti sane factum videmus primo Imperii ejus anno 364. lege 7. *de Maleficis & Mathematicis* Cod. Theod.) at hortante Prætextato *peragi ea rite, vi legis suæ cessante, permisit; ita tamen ut omnia secundum patritas consuetudines, quales ab initio fuissent, perficerentur*. Equidem Socrates l. 4. c. 29. Valentinianum *nulli sectæ, nec religioni molestiam exhibuisse* prodidit. Idem tradit expressius coætaneus Valentiniano scriptor Ammianus Marcellinus l. 30. c. 9. *Postremo hoc moderamine principatus inclaruit, quod inter religionum diversitates medius stetit, nec quemquam inquietavit, neque ut hoc coleretur imperavit, aut illud: nec interdictis minacibus subjectorum cervicem ad id quod ipse coluit, inclinabat, sed intemeratas reliquit has partes, ut reperit*. Quin ipse quoque Imperator L. 9. Cod. Theod. *de Malef. & Mathem. Haruspicinam*, inquit, *ego nullam cum maleficiorum caussis habere consortium judico: neque ipsam, aut aliam præterea concessam a majoribus religionem genus esse arbitror criminis. Testes sunt leges a me in exordio imperii mei datæ, quibus unicuique, quod animo imbibisset, colendi libera facultas tributa est*. Hinc laudatur a Symmacho Gentili homine in Relat. ad Valentinianum Juniorem n. 3. & 17. & S. Ambrosius epist. 17. n. 16. Valentiniano Seniori objectum refert, quod *Gentilibus conniventiam præstitisset*; & in epist. 18. Symmachi relationem refellens, qua Juniori Valentiniano prædecessorum conniventiam imitandam proposuerat, *Si enim*, inquit n. 39., *pro suis dumtaxat partibus eorum dissimulationem Principum prædicarunt, qui cum essent Christiani, decreta tamen Gentilium minime removerunt, quanto magis amori debes fraterno?* Valentiniani Junioris frater heic appellatus est Gratianus, Christiani autem Principes plurali numero vocati, quibus Occidens, de quo erat quæstio, pareret, non alii profecto esse possunt, quam Jovianus atque Valentinianus Senior, qui utrique *decreta Gentilium minime removisse* traduntur, Gentiumque cultum minime interdicentes, templa ac sacrificia permisisse convincuntur. Valens, cui a Valentiniano fratre Orientis Imperium tributum fuit, iisdem fratris vestigiis institit ad aliquod tempus; quoad Christianis præsertim monachis vehementer urgentibus, sacrificia ita abstulit, ut non tamen in eodem Oriente intercluserit penitus templa, nec turificationem interdixerit. Hinc Libanius in oratione pro Templis ad Theodosium magnum, qui post Valentem id temporis in solo Oriente imperabat pag. 473. inter Opera minora Jacobi Gotbofredi: *Juliano mortuo apud Persas*, inquit, ... *mansit certe sacrificiorum usus ad tempus aliquod. Novatoribus autem quibusdam exortis, a duobus equidem fratribus* (Valente & Valentiniano) *probibitus fuit, at non & turificatio:* quin hanc ab ipso quoque Theodosio lege firmatam subdit. Equidem in Oriente ineunte Theodosii Imperio Gentes *adbuc facultatem babebant adeundi fana, patriisque ritibus numina placandi* Zosimo teste l. 4. c. 29. quo spectans in oratione memorata Libanius, Theodosium bis alloquitur: *Tu igitur neque templa occludi, neque ullum aditu arceri jussisti, neque ignem, neque turificationem, neque alios fumigationum honores templis arisque ejecisti:* quibus nihil repugnant ejusdem Theodosii leges 7. & 9. tit. *de Paganis*, in quibus sola sacrificia vetita traduntur, & sacrificandi consilio templa fanaque adeuntes gravi pœna multantur.

Sed ab Oriente ad Occidentem revertamur. Valentiniano Seniore vita functo Occidentis Imperium ad Gratianum & Valentinianum Juniorem pervenit. Gratianus autem legem tulit ab Honorio laudatam L. 20. *de Paganis*, qua templis & sacrificiis intactis unum *publicum sumtum superstitioni deterrimæ exhiberi inbibuit*. Hinc S. Ambrosius

brosius epist. 18. ad Valentinianum II. num. 16. de Gratiani lege sermonem faciens, nihil per eam superstitioni Ethnicæ detractum testatur præter sumtus, qui e prædiis redibant. *Nemo tamen donaria delubris & legata haruspicibus denegavit, sola sublata sunt prædia*: & n. 31. eodem imperante Gratiano, *sacrificia ubique concelebrata* palam docet. Quod si Victoriæ aram a Romana curia removit, id ex eo factum prodit ibidem Ambrosius, quod haud ferendum esset sacrificium, ubi *plures conveniunt Christiani*; plerique enim Senatorum Christo nomen dederant. Itaque sub Gratiano & Valentiniano fratribus in Occidente idolorum templa patuere; atque in his non turificatio sola, ut in Oriente contigit, sed & sacrificia celebrata fuerunt: unde Libanius in oratione laudata pag. 484. *Romæ* in Occidentis metropoli *sacrificia relicta* Theodosio Imperatori Orientis affirmavit. Hinc autem tota Baronii cadit objectio, qui ex una Victoriæ ara Romæ Gratiani jussu sublata, de qua nunc nuper diximus, sub Ambrosii quoque ætatem & templa clausa & sacrificia interdicta existimans, Auctorem nostrum templa & sacrificia commemorantem ab eo tempore excludendum certissime pronuntiavit.

Primus, qui in Occidente templis & sacrificiis bellum indixit, fuit Gratiano fratre jam exstincto Valentinianus Junior leg. 10. tit. *de Paganis* data An. 391. III. Kal. Martii; eodemque pariter anno XV. Kal. Julii Magnus Theodosius, qui ejus legis condendæ auctor fuisse videtur, id ipsum decrevit leg. 11. ejusdem tituli, quas utrasque in Theodosiano Codice legere poteris. Hæ porro leges anno sequenti, cum jam obiisset Valentinianus Junior, a Theodosio universum Romanum Imperium moderante confirmatæ fuerunt, novisque ac severissimis pœnis auctæ: quibus nemo idolorum ædes sive in urbibus, sive in pagis ingredi, sacrificiaque offerre nemo ne in itinere quidem poterat. Quæ leges cum alicubi non omnino observarentur (ut in quibusdam Africæ pagis remotissimis evenit, in quibus sacrificia celebrata liquet ex Augustino & can. 3. Concilii Carthaginensis An. 401.) novæ leges editæ subinde inveniuntur, quibus pagorum fana deleri jussum fuit, de quibus vide Cod. Theod. tit. *de Paganis*. Hæc de Ethnicorum templorum sacrificiorumque fato fuse dicenda fuerant, non tam ut Baronii hallucinatio pateret, quam ut nostri Auctoris certior ætas statueretur. Cum enim is ea una parte id temporis scripserit tractatum 14. l. 1. quando Gentibus nova templa condere non licebat, quod soli Christianorum Imperatorum ætati convenit: ex alia vero scripserit tract. 5. cum impune & templa adire & sacrificia celebrare Gentes possent (quæ quoque sacrificia in agris facta, ab eodem memorantur tract. 15. ejusdem libri n. 5.) quarum rerum potestas sub Christianis Imperatoribus saltem in Occidente facta est solum a Juliani obitu usque ad An. 391. quo templa clausa & sacrificia omnia ubique interdicta fuerunt: consequens fit hoc intermedio tempore laudatos tractatus ab Auctore scriptos fuisse, ex quibus ætas ejus certissima colligi potest. Quod siquis objiciat, sacrificia in Africæ pagis habita ineunte sæculo quinto ut nuper ex Augustino & Carthaginensi synodo monuimus: reponemus statim (ne hinc forte Auctoris ætatem post An. 391. posse protrudi quispiam suspicetur) quod etsi post id tempus in aliquo pago Ethnicorum quorumdam licentia eo devenerit, ut Imperatorum repetitas etiam leges contemnerent; nemo tamen inveniri poterat, qui de paganorum templorum jure legibus ageret, quibus non jus templorum modo, sed ipsa quoque templa, vel fana cum sacrificiis sublata jam fuerant. Porro Auctor tract. 15. nuper allegato præter sacrificia in pagorum fanis celebrata, lites quoque de templorum jure *quotidie* motas testatur, ut videre est ex adnot. 15. in ea verba: *Jus templorum ne quis vobis eripiat, quotidie litigatis*. Itaque licet ætas alterius auctoris, qui sacrificia commemoraret, prorogari possit ultra annum 391. nostri profecto non potest.

§. VI.

§. VI.

Auctor non tam Lactantium, sed & Hilarium imitatus, post medium quartum sæculum vixisse demonstratur.

HIsce temporis finibus, quos superiori paragrapho Auctori præscripsimus inter Juliani Imperium & ao. 391. optime congruunt illa, quæ de Hilarii imitatione subjicimus: quod novum invictissimumque argumentum habendum est, ut idem Auctor quarto sæculo vindicetur. Ex adnotationibus in tr. 8. lib. 1. & tr. 17. ac 21. lib. 2. quos genuinos nostri Auctoris demonstrasse nobis videmur cap. 1. §. 2. perspicuum plane est, hunc, dum eosdem tractatus scripsit, præ oculis habuisse Hilarii Commentarium in Psalmos, ex quo ne dum sententias aliquot, sed eadem quandoque verba excerpsit. Porro hic Commentarius, Benedictinis editoribus probantibus, postremum Hilarii opus fuit, scriptum post annum 364. & ante annum 368. quo ille jam e vivis excesserat. Saltem post libros de Trinitate editos in exsilio ante annum 360. ille Commentarius lucubratus certissime fuit, postquam solutus exsilio ex Oriente in Occidentem rediit, quod ipso anno 360. factum est. Itaque noster Auctor, qui hunc Commentarium tam commode legit, ut ex eo quasdam sententias totidem non numquam verbis excerperit, post medium quartum sæculum collocandus est, quod temporis limitibus superiori paragrapho positis mirum in modum respondet. Ad quartum porro sæculum statuendum conducerent etiam, quæ de Lactantii imitatione eodem cap. 1. §. 2. innuimus, cum ad quartum quoque sæculum Lactantius pertineat. At cum imitatio Hilarii arctius & serius tempus prospiciat, ex ea hoc loco argumentum præcipue ducendum rati fumus: quod adeo est evidens, ut nemo respondere probabiliter possit, nisi qui tres ab Auctore tractatus ableget, ut Hilario tribuat, quos ab Hilarii stilo nimis aperte discrepantes nostroque Auctori vindicandos ibidem ostendimus: eademque ratione quatuor alios tractatus ibidem recensitos, in quibus Auctor in eamdem rationem Lactantium imitatus, & totidem quandoque verbis secutus est, ab eodem erunt abjudicandi, ut tribuantur Lactantio; quod tamen si quis dixerit, ne Auctorem post Lactantii ætatem collocet, cum Lactantium e laico adversus Gentes scribente Episcopum concionantem faciet, eruditorum risu excipietur.

§. VII.

Insignis Auctoris locus de captivorum redemtione cum aliis duobus S. Ambrosii mirifice congruens, spectare ostenditur captos a barbaris post Hadrianopolitanam pugnam An. 378. Auctoris ætatem prorogari non posse ultra quartum sæculum aliquot argumentis statuitur.

AUctorem non quarto solum sæculo, sed post annum quoque 360. & ante annum 391. floruisse hactenus dicta convincunt. Nunc postremo loco factum aliud historicum ab Auctore indicatum animadvertendum proponimus, ex quo id ipsum tempus mirifice confirmabitur. In fine tr. 10. lib. 2. liberalitatem suorum auditorum Auctor commendans, *Sed hæc*, inquit, *non ad vos, fratres, quorum largitas provinciis omnibus nota est, quorum pia semina totius quodam modo orbis per membra jactantur: a vobis multi redemti: multi edictis feralibus liberati: multi conditionibus duris exsuti gratias agunt.* Heic de captivorum redemtione sermo est, quorum alii, nisi redimerentur, duris conditionibus premebantur, alii etiam edictis feralibus obnoxii mortem cogebantur oppetere, ut ibidem in adnotationibus statuimus. Hos porro captivos tot tantisque ex partibus dispersos esse oportebat, ut qui in ipsorum redemtionem conferrent, eorum *largitas provinciis omnibus nota esset*, eorumque *pia semina*, idest eleemosynæ, *totius quodam modo orbis per membra*, per provincias scilicet Romani Imperii, *jactarentur*. Sub Constantio quidem ac sub Valentiniano Seniore aliisque quarti sæculi Principibus barbaros subinde inruisse in Romani Imperii fines

fines legimus, ex quibus Christianos ab iisdem in captivitatem subductos nihil dubii est: at inter varias id generis incursiones nulli illa congruere omnino possunt, quæ ab Auctore indicantur, nisi ei, quæ Hadrianopolitanam pugnam consecuta est, in qua ea cum dupliei exercitus parte ipse Valens Imperator miserrime periit. Ceteræ siquidem incursiones, ut ex Marcellino singulas accurate describente cognoscimus, leves & angusti spatii fuerunt, nec integras provincias deprædatæ sunt, citiusque a Romanis sopitæ, barbaris plerumque pacem petere coactis ea conditione, ut captivos in integrum restituerent, uti de quadam irruptione sub Juliano Zosimus expresse prodidit lib. 3. cap. 5. At non ita de illa, quam Valenti feralem diximus. Ex Ammiani Marcellini lib. 31. rem paucis describamus.

Cum Hunni Gothorum genti vastitatem intulissent, hi ut Hunnorum impetum diffugerent, domicilium ab omni illorum notitia remotum quæsituri, in Thraciam se se recipere cogitarunt. Oratoribus ad Valentem missis, multa pollicentibus Imperator annuit, ita tamen ut sine armorum deportatione in eam Romanam provinciam ingrederentur. Id quidem ita præstitum An. 376. At illi subinde ob ministrorum cupiditatem fame oppressi & ad rebellionem compulsi, ferociam induentes universam Thraciam non strage solum & incendiis, sed ingenti quoque captivorum numero depopulati sunt. Hoc audito Valens rebus quoquomodo compositis cum Persarum gente, in Thraciam cito contendit, & An. 378. apud Hadrianopolim commisso cum barbaris prælio, res infelicissime cessit. Nam *constat*, inquit Marcellinus, *vix tertiam evasisse exercitus partem. Nec ulla annalibus præter Cannensem pugnam ita ad internecionem res legitur gesta*. Hac in victoria dici vix potest, quot variarum provinciarum milites captivitatem subjerint. Sed quid milites unos memoramus! Exinde enim Gothi elati, nec non Romanis magis terribiles, *digressi sunt effusorie per Arctoas provincias, quas peragravere licenter adusque radices Alpium Juliarum, quas Venetias appellabat antiquitas*: sunt ipsa Marcellini verba. Qua tot provinciarum in vastitate non Macedoniam solum atque Thessaliam, de quibus Zosimus lib. 4. cap. 31. subegere, sed præter internecionem quamplurium innumeros ex aliis quoque Marcellino memoratis provinciis deduxerunt captivos, ex quorum servitute, venditione, vel redemtione proficerent. Horum autem captivorum, qui a suis redimi non poterant, calamitas tanta erat, ut duræ servituti, vel morti etiam addicerentur: cujus calamitatis tanta Christianis incessit miseratio, ut pecunia undique conferretur, in eamque rem non nulli quoque Ecclesiarum Antistites ipsa sacra vasa conflare non dubitarint, ex quorum venditione pecuniam cogerent, unde plures redimerentur. Recitanda hoc loco sunt duo S. Ambrosii testimonia ex lib. 2. *de Officiis Ministr.* quæ de hac redemtione certo loquuntur; & ex iis apparebit, quanta captivorum fuerit infelicitas, quantaque sit ejus scriptoris cum Auctore nostro consensio. Primum itaque S. Ambrosius cap. 15. num. 70. *Summa etiam liberalitas captos redimere, eripere ex hostium manibus, subtrahere neci homines, & maxime feminas turpitudini, reddere parentibus liberos, parentes liberis, cives patriæ restituere. Nota sunt hæc nimis Illyrici vastitate & Thraciæ: quanti ubique venales erant toto captivi orbe, quos si revoces, unius provinciæ numerum explere non possint?* Barbari enim (prosequitur num. 71.) *nihil deferebant humanitatis ad misericordiam, nisi quod avaritia reservaverat ad redemtionem*. Aliud testimonium cap. 28. num. 136. ejusdem libri 2. his verbis exprimitur: *Nos aliquando in invidiam incidimus, quod confregerimus vasa mystica, ut captivos redimeremus...... Quis autem est tam durus, immitis, ferreus, cui displiceat quod homo redimitur a morte, femina ab impuritatibus barbarorum, quæ graviores morte sunt: adolescentulæ vel pueruli vel infantes ab idolorum contagiis, quibus mortis metu inquinabantur?* Advertistin *toto captivos orbe*, quos qui redimeret, *subtraheret neci*? Quid cum Auctoris nostri verbis magis consentiens? Igitur ut ad argumenti summam tandem redeamus, cum noster Auctor liberalitatem suorum auditorum in redimendis captivis munificentissime demonstratam commendans, redemtionem eorumdem captivorum, de quibus scripsit Ambrosius, spectet, qua una verum fieri potuit, ut id generis *largitas provinciis omnibus nota esset, ejusque pia femina totius quodam modo orbis per membra jactarentur*,

rentur, ut idem Auctor prodit: haud dubie tractatus 10. lib. 2. habitus patet post annum 378. quo barbari tantum captivorum numerum partim ex Romanis militibus jam devictis, partim ex tot Romanis provinciis subactis deduxere.

Sed cum pro statuenda Auctoris aetate argumentorum finis tandem aliquis esse debeat; quam mirifice omnia ex variis licet tractatibus collecta temporis indicia in saeculum quartum conspirant, & quidem ita ut ex iis alia non ante medium idem saeculum, alia vero non saeculo posteriori Auctorem scripsisse plane convincant? In priorem partem, de qua una cum pluribus quaestio est, pleraque ex pluribus tractatibus conjecta sunt: de secunda autem, quam nemo impugnavit, aperta sunt, quae ex Theodosiani Codicis legibus allegavimus §. 5. unde Auctor tractatum septimum libri primi scripsisse statuimus ante annum 391. quod testimonium etsi in re praesertim minime contentiosa satis superque esse debeat; nihilo tamen minus duas animadversiones paucis suggerere placet ex aliis tractatibus, ut cohaerere omnes, idemque tempus omnes spectare cognoscas. Primo secundas nuptias Auctor persequitur acerbe tr. 5. & 16. lib. 1. quod antiquis licet saeculis frequens fuerit, non tamen ultra quartum saeculum adeo acriter reprehensum facile invenies. Exinde eodem libro tr. 4. num. 1. & tr. 5. num. 6. virginum apud Ethnicos tum florentium meminit, quas Vestales esse nihil dubii est. Has autem quarto quoque saeculo florentes ex aliis auctoribus in adnotationibus nostris ostendimus: at quinto saeculo nullae fuerunt, cum post sublatos eisdem redditus, & praedia item sublata a Gratiano, post Theodosii Magni victoriam de Eugenio relatam Ao. 394. eodem Theodosio imperante unica *vetula quaedam ex virginibus Vestalibus reliqua* memoretur a Zosimo lib. 5. cap. 38. ex quo Vestales animam traxisse ad ultimum usque Theodosii senioris aevum, tum vero castioctas plane fuisse probat Lipsius in Syntagm. de Vestalibus cap. 14. Sed de argumentis, quae pro definienda seu circumscribenda Auctoris aetate expiscari potuimus, jam nimis fortasse multa. Ad objectiones statim accedamus.

§. VIII.

Objectio de persecutionibus & martyribus disjicitur. Brevis historia persecutionum quarti saeculi.

Quae Baronium moverunt, cum ad res superioribus paragraphis agitatas pertineant, ibidem rejecta nobis sunt, uno illo excepto de Idololatriae signis in numismatibus, quod tamen ex tr. 10. ductum adnotatione 11. satis dilutum invenies. Quae porro Editores Veronenses in praefationem contulerunt argumenta, ut Auctorem antiquissimum persuaderent, omnia non tribus solum primis Ecclesiae saeculis conveniunt, sed etiam quarto, & non nulla item quinto, quod partim ex dictis fit apertum, partim ex adnotationibus opportune apponendis patebit. Unum tantummodo, quod ex memoratis ab Auctore persecutionibus atque martyribus ducitur, vehementius videri cuipiam potest; ut ad istud subruendum non satis sint, quae nostras in adnotationes conjecimus. Itaque de hoc non nulla. Non duobus tantum, quae ab iisdem Editoribus allegantur, sed tribus in locis persecutionum, vel martyrum praesentis tum temporis occumbentium fit explorata mentio. Tr. 6. de Patientia lib. 1. num. 8. *Tu quotidiana martyrum mater es & corona*. Tr. 27. lib. 2. n. 3. *persecutionem* sub vindemiae allegoria fuse depingit, & martyres memorat, quibus *violenta*, inquit, *infertur manus*, quique *ad supplicii locum deducuntur..... summa omnium contumelia illusi*, *a persecutoribus jugulantur &c.* Tandem tr. 45. ejusdem libri: *Autumnus quoque martyrii locus est*, *in quo non vitis*, *sed fossoris sanguis effunditur*. Quibus in locis cum persecutiones & martyres indicentur praesentes, immo & *quotidiani*, qui in quartum saeculum a Christianis Imperatoribus occupatum cadere nequaquam creduntur; Auctoris aetas ad persecutionum tempus evehenda colligitur.

At primo animadvertendum est, id generis locutiones in aliis quarti quoque saeculi auctoribus legi; inter quas audienda illa Hilarii ex Commentario in psalmum 122. n. 10.

n.10. de fidelium injuriis loquentis: *Cædimur, maledicimur, fugamur, necamur ferro, flammis, profundo, desævitur in nostram verecundiam, desævitur in corpora: dolor nobis est injuriis*. Alia testimonia videsis adnot. 20. in tract. 27. l. 2. Quid porro, si falsa inolevit opinio, nullas quarto sæculo persecutiones, martyres nullos fuisse? Nonne Constantio imperante magno Arianorum patrono dira in Catholicos Nicenæ fidei defensores persecutio desæviit, qua alii in exsilium deportati, alii eculeo torti, alii etiam morte multati fuerunt? Hinc Hilarius in libro adversus Constantium num. 2. Catholicos ad martyrium hortatur; & Liberius in epistola ad *Confessores* ante exsilium suum scripta, quæ exstat apud Hilarium fragm. 6. his verbis utitur n. 1. *Jam ad futuram gloriam martyres vos designavit*. Similiter Athanasius in Apolog. ad Constant. n. 32. p. 316. *Nam si ii, qui adversus me subscribere recusabant, tot tantisque malis sunt affecti; si laici, qui cum Arianis communicare noluerunt, capitis damnati sunt &c.* Quibus similia tradens Hilarius in libro adversus Constantium n.11. Tolosanæ Ecclesiæ *clericos fustibus cæsos, diacones plumbo elisos* testatur. Huc revocandæ illæ cædes in Alexandrina Ecclesia Georgio invadente peractæ, quas Athanasius considerans in epist. ad Orthodoxos, *ne multus sim in scribendo*, inquit, *persecutio adest, qualis numquam antea adversus Ecclesiam oborta est*; unde eminentissimus Annalium parens Cardinalis Baronius iis relatis, quæ ad Constantii persecutionem pertinent, jure concludit n. 87. ad Ao. 355. *Ex iis, quæ dicta sunt de quarumdam Ecclesiarum venatione, quid ceteræ passæ sint, licet potius existimare, quam scribere: si enim tot tantaque esse memorantur, quæ ex diversorum temporum scriptorum fragmentis collecta nuper recensuimus; qualia quantave reliqua fuisse putanda sunt, quæ sepulta silentio remanserunt, cum si vel unius Ecclesiæ, cui catholicus in communione catholica cleri atque populi præesset Episcopus, res conscriptæ fuissent, grande volumen ex illatis ab Arianis cladibus procul dubio diligens historicus confecisset*.

Deinde eodem Constantio imperante Sapor Persarum Rex Romanis infestus magnam adversus Christianos persecutionem commovit, in qua plura Christianorum millia objecere, Hieronymo teste in Chronico. Sozomenus l. 2. a capite primo ad decimum tertium hanc persecutionem fuse describit, pluresque e martyribus nominat, in eoque solummodo errat, quod illam ad Constantini ævum referat, dum ex antiquiori Hieronymi testimonio aliisque a Valesio adductis in notatione ad caput 13. exploratum est, id generis persecutionem cœpisse Ao. 347. productamque fuisse usque ad Regis ejus mortem, qui diem obiit An. 380. uti Ruinartius *in Actis sinceris* rectissime probat, ubi præter memorata a Sozomeno aliorum acta martyrum ea in persecutione functorum suppeditat.

Constantium Julianus excepit, qui tametsi nullam in Christianos apertam persecutionem indixit, non pauci tamen, ipso imperante, martyrii palmam consecuti probantur ex iis actis, quæ laudatus Ruinartius inter sincera publici juris fecit; ut illum proinde in persecutorum catalogum jure retulerit Augustinus l. 18. de Civ. Dei c. 52. Juliano interfecto An. 363. post breve Joviani imperium Valentinianus successit, qui subinde Valentem fratrem in imperii societatem assumsit. Hic autem postremus Constantio multo vehementior fuit in tuenda Arianorum hæresi, fideque catholica oppugnanda per Orientem, cui præerat; de qua persecutione Augustinus eodem libro c.52. hæc scripta reliquit. *Postremo nostra memoria Valens ... Arianus, nonne magna persecutione per Orientis partes catholicam vastavit fidem*; & lib. 2. contra litteras Petiliani n. 206. *Quærant quid Catholica in Oriente perpessa sit, quando Valens imperabat Arianus*. Hinc procul dubio S. Ambrosius l. 2. de Fide c.16. persecutiones appellans, quas ab Arianorum perfidia, nimirum sub Constantio & Valente, Catholici passi sunt, num.140. sic loquitur: *Non libet confessorum neces, tormenta, exsilia recordari*: & n. 141. *Sed jam satis superque, omnipotens Deus, nostro exitio nostroque sanguine confessorum neces, exsilia sacerdotum, & nefas tantæ impietatis eluimus*, bello scilicet Gothico, ex quo tanta in Romanum Imperium pernicies manavit: & lib. 3. de Fide c. 15. n. 128. *Librum sacerdotalem* (idest Nicænam fidem) *quis nostrum resignare audeat, signatum a confessoribus, & multorum jam martyrio consecratum? quem ... qui violare non ausi sunt, confessores & martyres extiterunt*.

stiterunt. Quomodo fidem eorum possumus denegare, quorum victoriam prædicamus?

Dum Valens Arianus in Oriente Catholicos persequebatur, Athanaricus Gothorum Rex in Occidente contra eosdem pugnabat. Habemus etiam nunc præstantissimas Ecclesiæ Gothicæ litteras ad Ecclesiam Cappadocem scriptas anno 372. in quibus S. Sabæ martyrium describitur. De hac persecutione a variis coævis auctoribus firmata, quorum testimonia Ruinartius in acta S. Sabæ martyris allegat, Augustinus libro 18. de Civitate Dei cap. 52. hæc scripsit: *Non est persecutio computanda, quando Rex Gothorum in ipsa Gothia persecutus est Christianos crudelitate mirabili, cum ibi non essent nisi Catholici, quorum plurimi martyrio coronati sunt?* Præterea Christianos barbarorum illorum captivos *idolorum contagiis metu mortis inquinatos*, didicimus ex Ambrosio lib. 2. de Offic. cap. 28. & ex his eos morti affectos intelligimus, qui Christianæ fidei non valedixissent, nec Idolis immolassent.

Tandem Pagani cum vel Imperatorum mandato, vel Christianorum zelo, templa idolorum everti, simulacra comminui, vel etiam propinquos veteri superstitione relicta Christo nomen dare, sibique quodam modo eripi viderunt, nonne furore quodam perciti, seditione facta, in Christianos quoslibet impetum fecere, pluresque interfecerunt? Legantur acta martyrum Anaunensium Vigiliique Tridentini Episcopi, qui sub finem quoque sæculi quarti in finitimo Tridentino agro a Paganis occisi sunt. Huc spectant illa S. Ambrosii lib. 1. de Officiis ministrorum cap. 42. num. 57. *Cavendum etiam reor, ne dum aliqui nimia gloriæ cupiditate, insolentius abutantur potestatibus, & plerumque aversos a nobis animos Gentilium in studia persecutionis excitent atque inflammene ad iracundiam. Itaque illi ut perseverare possint, & supplicia vincere, quantos perire faciunt?* ubi persecutores & martyres indicatos vides. Quæ verba procul dubio persecutiones spectant excitatas a catholicis quibusdam Clericis, vel Monachis, qui dum nimio Christianæ religionis zelo *potestates* adversus idolorum templa, in Oriente præsertim, commovebant, Gentium indignationem adversus Christianos concitarunt, in quibus aliquos quidem per hæc tempora a Paganis tumultuose concurrentibus occisos sacri Annales testantur. Post tot persecutionum quarti sæculi testimonia quis persecutiones, vel martyres aliquot in tractatibus ab Auctore nostro memoratos urgere amplius ausit, ut contra evidentissima argumenta superioribus paragraphis proposita illum a quarto sæculo excludendum contendat?

CAPUT TERTIUM.

Probatur Auctorem tractatuum, quem vixisse ostendimus sæculo IV., esse S. Zenonem Episcopum Veronensem.

§. I.

Memoratos tractatus huic Zenoni semper attributos & codicibus, & antiquis testibus, & Veronensis Ecclesiæ traditione ostenditur.

SED jam tempus est, ut ad tertium controversiæ caput, quod propositi nostri potissimum est, accedamus: nimirum num is, quem unicum omnium indicatorum tractatuum auctorem esse capite primo, & auctorem quidem quarti sæculi capite secundo hactenus demonstravimus, num is, inquam, sit S. Zeno Episcopus Veronensis. Quod ut probetur, duo nobis probanda esse intelligimus: primum laudatos tractatus huic uni Zenoni semper fuisse attributos, tum vero ejus ætatem in quartum sæculum commode cadere. Ad primum autem quod pertinet, Zenoni quidem hos tractatus nominatim adscribunt manuscripti omnes codices non tam generali illa inscriptione, quæ codicibus præfigitur, quam non nullis formulis in capite, vel in fine aliquot tractatuum appositis, quibus unicus omnium auctor, quem cap. 1. statuimus, S. Zeno aperte nominatur, ut ex dictis eodem capite §. 1. colligere licet. Solum cum prima editio

editio e Guarini schedis sumta prodiisset An. 1508. nec codices essent cogniti ; non nulli , qui non codices modo , sed nec editionem ipsam viderunt , ex non bene intellectis Sixti Senensis verbis perperam opinati sunt , Guarinum ipsum hos tractatus Zenoni affixisse , eorumque procurasse editionem , unde de illis *nulla exstet apud veteres mentio* ; quæ postrema animadversio Cardinali Bellarmino gravissima visa est , memoratis inter ceteros Eusebio atque Hieronymo , apud quos de Zenone Veronensi summum silentium.

At de somnio , quo tractatuum suppositio & editio Guarino impingitur, nihil attinet dicere , cum illud præter fidem codicum ipsa editionis verba in generali præfatione relata satis disjiciant . Quod vero Bellarminum movit Eusebii Hieronymique silentium , facile expungitur . Eusebius enim de Zenone non potuit scribere , cum is aliquanto post Eusebii ætatem floruerit . Ipse vero Hieronymus , qui de Scriptoribus Ecclesiasticis catalogum texuit An. 392. paullo post nostri Scriptoris obitum , responsionem satis idoneam suppeditat in ejusdem operis prologo , ubi plures præsertim id ætatis Scriptores omissum iri præsentiens , ne ob id in invidiam devocaretur , his se se verbis excusat : *Si qui autem de his , qui usque hodie scriptitant , a me in hoc volumine prætermissi sunt , sibi magis , quam mihi debebunt imputare . Neque enim celantes scripta sua de his , qui longe sunt , nosse potui , & quod aliis forsitan sit notum , mihi in hoc terrarum angulo fuerit ignotum . Certe cum scriptis suis claruerint , non magnopere nostri silentii dispendia suspirabunt* . Enimvero quis spuria umquam venditavit Athenagoræ & Commodiani opera , de quibus Hieronymus nihil meminit ? qui Julii item Firmici Materni & Philastrii libros ob materiam multo celebres eodem Auctoris nostri sæculo ac ætate scriptos prætetivit, ut nemo tamen illos in dubium vocaverit. Adde quod tractatuum , seu concionum auctores ab antiquis raro nominati leguntur . Quis mentionem fecit S. Gaudentii Episcopi Brixiani , qui tamen ipse Zenoni suppar , tractatus magis elaboratos vivens collegit & edidit ? Quis umquam meminerat sermonum S. Petri Chrysologi , antequam a P. Pezio ederetur Anonymus Mellicensis, qui unus ex antiquis eum idcirco inter Ecclesiasticos Scriptores retulit ? Gennadius , qui epistolarum S. Leonis testimonium locuples profudit, de sermonibus ne verbum quidem . Alia id generis multa dimittimus , cum ad similia refellenda pluribus necesse non sit.

Mirum porro maxime accidit inventos esse , qui de Zenone nostro scriberent , nullam sermonum ejus factam fuisse mentionem, antequam illi ederentur Venetiis An. 1508. cum a Veronensibus jamdiu aliquot antiquiores ea editione testes prolati fuerint . Baptista Perettus in Latinis scholiis ad Vitam S. Zenonis ab ipsomet Italice conscriptam edidit Carmen Michaelis Fossati lucubratum An. 1482. in quo hi versus leguntur.

Zeno sacer , patriæque pater , tua musa tuorum
Sermonum codex quanta docet fuerit .

Ne vero ejus opusculi raritas obtrudatur, editores Veronenses in præfatione , quæ in Bibliothecis quoque Patrum Zenonis operibus præfigitur , duos alios testes allegarunt, Flavium Blondum dec. quint. sæculi scriptorem in Ital. Ill. reg. 9. & Petrum de Natalibus Episcopum scriptorem sæculi dec. quat. l. 5. Catalog. Sanctorum c. 43. Perettus porro in scholiis memoratis addidit Guillelmum Pastrengum , qui medio circiter sæculo dec. quar. floruit. Hic autem in perraro opere in editis inscripto *de Originibus rerum*, sed perperam , dum (ut optime animadvertit Scipio Maffejus lib. 2. de Scriptoribus Veronensibus) hæc inscriptio ad secundum solummodo Pastrengi libellum pertinet ; primus autem illi præmissus ex auctoris mente & materia ipsa de Viris Illustribus inscribendus fuerat ; Pastrengus , inquam in hoc de Viris Illustribus libello pag. 77. S. Zenonis tractatibus recensitis , hæc subjicit : *Omnia hæc opuscula memorabilis Joannes presbyter , majoris ecclesiæ Mansionarius , se vidisse & legisse testatur* . Prætet hos autem a Veronensibus allegatos testes alii antiquiores multo & omni exceptione majores suppetunt . Petrus Calo Ordinis Prædicatorum , qui duo volumina de Vitis Sanctorum collegit ineunte sæculo XIV. a Petro de Natalibus laudata , in fine Historiæ elevationis corporis S. Zenonis editæ ab Henschenio ex Ms. Barberino

tom. 2.

tom. 2. Aprilis pag. 76. non solum memorat Zenonia tractatus, sed testatur etiam eos *pulchro & subtili stilo editos se vidisse in duobus voluminibus* (idest duobus libris dispertitos, ut in MSS. visuntur) *apud S. Zenonem de Verona*, idest in Monasterio S. Zenonis Veronensi. Eodem ineunte sæculo XIV. Imperialem Historiam, ex qua Panvinius noster in Antiquitatibus Veronensibus conscribendis non nihil profecit, Joannes quidam ab eodem Panvinio Diaconus Veronensis, a Pastrengo autem fere coævo *presbyter mansionarius* nuncupatus, scripsit. Is autem lib. 1. ejus historiæ, ex qua adhuc nunc manuscripta Hieronymus Tartarotius quædam excerpta ad nos perhumaniter misit, eumdem tractatuum Zenonis indicem texit, quem tum Guillelmus Pastrengus, tum Petrus de Natalibus totidem verbis transcripsisse noscuntur, & addit: *Hæc ipsius scripta & tractatus ipse legi & vidi*. E regione hujus indicis hæc marginalis notatio in eodem codice legitur, quæ aliud Scriptoris nostri testimonium profert. *Hos omnes suprascriptos libros* (sermones S. Zenonis a Joanne presbytero designatos intelligit) *ego Leonardus Judeu de Quinto de Verona habeo, qui sunt elegantissimo stilo*. Hic autem Leonardus Judex *de Quinto*, qui nominatur in documento Anni 1376. apud Ughellium tom. 5. pag. 885. Veronæ florentissimam bibliothecam habuit, quam sub An. 1388. Venetias transtulisse proditur a Mazagagia in opere MS. Musellianæ bibliothecæ inscripto *de Modernis gestis* lib. 3. cap. 8. Ante hocce tempus in antiquissimo Veronensis Capituli manuscripto, qui Hieronymi & Gennadii catalogum continet *de Viris Illustribus*, Zenonis nomen posteriori manu additum legitur, propterea quod is scriptores inter Ecclesiasticos vel tum temporis recenseretur. Sæculo XI. aut ad summum XII. Anonymus quidam, Veronensis Cœnobii monachus, S. Zenonis vitam scribens, ejus sermones se legisse aperte ostendit; illum enim inducit loquentem duplici concione, quarum altera initium & finem tr. 6. *de Patientia* l. 1. iisdem verbis exprimit, altera vero in eamdem rationem sumta est ex tract. 32. & 42. lib. 2. Vide monumenta Historiæ Diplomaticæ subjecta, & edita a Marchione Maffejo pag. 326. Sæculo decimo Ratherius Veronensis Episcopus plurium operum scriptor id temporis præstantissimus, S. Zenonem prædecessorem suum sermonum auctorem palam novit, quippe qui ter ex ipsius tractatu *de Juda* testimonium recitat, quod in eo quidem tractatu nunc 14. lib. 2. exhibetur; & hic tractatus ille est, quem in Veronensi Ecclesia olim publice lectum Dominica tertia Quadragesimæ ex Urbinate codice adnot. 1. observavimus. His autem formulis Zenonem Ratherius appellat. Primo part. 1. *de Contemtu canonum* pag. 352. tom. 1. Spicilegii Acheriani novissimæ editionis: *Utar ut heic auctoritate Zenonis beati, in sermone videlicet, quem de Juda Patriarcha & Thamar nuru ipsius more suo luculentissime fecit, dicentis &c.* Rursum post pauca, *Ut Zeno sanctus affirmat:* ac tandem expressius in Synodica ad Presbyteros pag. 377. *Cum specialis noster Doctor atque provisor, Beatus utique Zeno, dicat &c.*

Sed quid in recensendis antiquis testibus immoramur diutius, si omnium vetustissimum præstantissimumque testimonium suppetit ex MS. Remensi, quem Hincmari Archiepiscopi nomine prænotatum, monasterioque S. Remigii dono traditum in præfatione vidimus? ubi etiam animadvertimus hunc codicem, antequam in Hincmari manus veniret, in Veronensis Ecclesiæ usum jamdiu fuisse, ut ipsa Hincmari ætate, idest sæculo IX. antiquior aliquanto habendus sit. In hoc autem perspicue, non minus ac in aliis posterioris ævi codicibus, & in inscriptione & in formulis paullo ante laudatis S. Zeno tractatuum auctor pluries adseritur. Quid quod hic idem codex in Veronensi Ecclesia olim adhibitus, ejusdem Ecclesiæ antiquam de S. Zenone auctore traditionem suppeditat? In pluribus nimirum ejus codicis adnotationibus antiquo caractere ad marginem appositis, quas in præfatione descripsimus plures tractatus jamdiu olim inter sacra Ecclesiastica officia a nostris Episcopis, vel Diaconibus ex eodem codice publice lecti traduntur. Quis porro in tam antiquo & explorato Veronensis Ecclesiæ ritu non plane agnoscat, horum tractatuum, qui tam præcipuo, vetusto, ac solenni liturgiæ Veronensis usu adoptati fuerunt, auctorem ab eadem Ecclesia semper habitum S. Zenonem Episcopum: cujus merita sicut eum huic urbi dederunt patronum, ita & sermones successoribus adeo commendarunt, ut ex iis plures in quasdam sacrorum mysteriorum formulas in annos singulos statis diebus recitandas transierint?

Sane

Sane si alterius externi, vel minus digni Antistitis fuissent auctoris, incredibile plane est sub S. Zenonis nomine in propriam quodam modo hujus unius Ecclesiæ liturgiam potuisse commigrare, & diutius in eadem Ecclesia publice legi. Itaque quis dubitare amplius queat, tractatus XCI. quos unius esse auctoris capite primo ostendimus, non alium habere auctorem, quam S. Zenonem Episcopum Veronensem, cui illos & tot variarum urbium ac provinciarum codices, & tot Scriptorum testimonia, & Veronensis etiam Ecclesiæ traditio vindicat?

§. II.

Vulgare præjudicium de S. Zenonis ævo sub Gallieno, quod unum hactenus constitutis opponitur, ad examen revocatur. Baronii Ughelliique sententia de duplici Zenone, quorum alter sub Gallieno floruerit, alter quarto sæculo tractatuum auctor sit, omnino nova. Unus tantum Zeno Episcopus Veronensi Ecclesiæ ex omnibus documentis agnitus, unde Baronius sententiam retractavit. Præjudicii memorati origo & fundamentum.

HIS argumentis definito Auctore nihil de ætate ejus addere oporteret. Si enim auctor tractatuum quarto sæculo floruisse demonstratum nobis est evidenter c. 1. palam sequitur Zenonem, quem tot & codicibus & testibus & Veronensis ipsius Ecclesiæ antiqua traditione eorumdem tractatuum auctorem esse hactenus ostendimus, quarto quoque sæculo florere debuisse, ac inter eos profecto ejusdem sæculi limites, quos ex certissimis tractatuum notis jam præstituimus. At huic argumento licet exploratissimo unum illud vulgare præjudicium opponitur, quo S. Zeno Gallieno imperante, seu tertio sæculo vixisse creditur; cui præjudicio traditionis nomine Veronensis Ecclesiæ a non nullis divendito, ne se objicerent Cardinalis Baronius in prima editione Martyrologii, & Ferdinandus Ughellius tom. 5. Italiæ sacræ, duos Zenones Veronenses Episcopos admittendos putarunt, quorum alter sub Gallieno, uti tradebatur, obierit, alter vero, qui tractatuum sit auctor, floruerit sæculo quarto. At si exploratum omnino fecerimus, unicum Zenonem, cui sermones vindicari possint ac debeant, ab Ecclesia Veronensi semper agnitum, & hunc quidem non tertio, sed quarto sæculo claruisse; nihil erit amplius, quod reponatur.

Ante Baronium, (qui primus duos Zenones nullo documento intulit, eo solo argumento ductus, quod unum Zenonem quarti sæculi auctorem sermonum certissime cognosceret, alium autem sub Gallieno a Veronensi Ecclesia cultum de Veronensibus accepisset) de duobus Zenonibus hujus urbis Episcopis nemo umquam audierat. Huic quidem opinioni ipsa Veronensis Ecclesiæ traditio refragatur aperte, quæ non nisi unum Zenonem semper agnovit, & ita quidem ut, quem Sanctum & magnum urbis patronum coluit, eumdem quoque sermonum scriptorem perpetuo habuerit. Id liquet ex universis variorum sæculorum auctoribus, quos paullo ante allegavimus, & ex manuscriptis item omnibus, quorum tres decimo tertio sæculo scripti fuerunt, unus autem ante nonum exaratus fuit, ut Ecclesiæ ipsi Veronensi in publicis officiis usui esset. Inter hæc Veronensis Ecclesiæ testimonia animadvertenda præcipue sunt illa Ratherii, & Ms. Remensis, quæ majorem antiquitatem & auctoritatem præferunt. Ratherius ter, ut supra innuimus, Zenonem ejusdem tractatus auctorem allegat, & ubique eum aut *Beatum*, aut *Sanctum* appellat, quod is tum haberetur sermonum auctor, qui ab hac Ecclesia inter Sanctos colebatur. Advertenda autem potissimum illa Synodicæ: *Cum specialis noster Doctor atque provisor, Beatus utique Zeno, dicat in sermone utique, quem de Juda filio Jacob & Thamar nuru ipsius elegantissime composuit.* Hic autem Zeno *specialis Doctor & provisor* seu patronus *noster* & fuit semper, & adhuc est S. Zeno, quem idem Ratherius simili formula in Apologetico pag.366. tom.2. Spicilegii Acheriani, ubi *basilicam* ejus memorat, *peculiarem nostrum patronum* appellat. Ex manuscripto porro Remensi, qui aliquot tractatus inter sacra Veronensis Ecclesiæ mysteria ab Episcopis, vel Diaconibus lectos memorat, nonne & Veronensem Episcopum, & Sanctum, ut ibidem inscribitur, auctorem ab eadem Ecclesia

clesia habitum palam cognoscimus ? Neque vero audiendus Ferdinandus Ughellius, qui ut hæc forte conciliaret, secundum quoque Zenonem, auctorem, uti putatur, tractatuum, Sanctis adscripsit, cum unum tantum Zenonem inter Sanctos Episcopos Veronensis Ecclesia recensuerit semper, atque recenseat. Quin mirandum maxime est, quod cum ille alterum hunc Zenonem Veronensi Ecclesiæ incognitum, in Episcoporum Veronensium seriem intruserit Baronio duce, qui primus & unus hanc sententiam in prima Martyrologii editione indicaverat, eumdemque præterea ipse *Sanctum* ex arbitrio finxerit: Baronium potius ducem secutus non sit, qui Veronensis traditionis admonitus ab iis, qui Veronensem Zenonis editionem curarunt, priorem de duplici Zenone sententiam jamdiu abjecerat, & secundis in Martyrologium curis retractaverat his verbis: *En quo autem, ut accepimus, non recipit Veronensis Ecclesia duos Zenones, a priori nostra sententia haud inviti recedimus.*

Atqui huic Veronensi traditioni, quam hactenus ostendimus, alia opponi videtur ejusdem Ecclesiæ traditio, qua idem Zeno sub Gallieno martyr proditur, quod cum ætate Auctoris sermonum conciliari non potest. Zenonis martyrium heic expungere consilium nostrum non est, de quo plura dissert. 3. cap. 2. sed eam ætatem, quæ ad Gallieni imperium evehitur. Cui traditioni, seu potius præjudicio unus Coronatus Notarius septimi, vel octavi sæculi scriptor fundamentum posuit, ex quo alii subinde antiquitatem, non Zenoni solum, sed Veronensi etiam Ecclesiæ honorificam prædicarunt. Hoc vero Coronati fundamentum ut exscindamus, duo antiqua monumenta omni exceptione majora primum consideranda proponemus, quibus Zeno, quem non nisi unicum Ecclesia Veronensis agnovit, vixisse ostenditur sæculo quarto: tum vero ipsius Coronati opusculo ad calculum revocato, ex pluribus ejus hac in historia lapsibus præsentis quoque fabellæ elevabimus fidem, ejusque occasionem vel originem, si fieri poterit, expiscari & indicare conabimur.

§. III.

5. Zenonem vixisse quarto sæculo convincitur ex S. Ambrosii epistola ad Syagrium. Id ipsum statuit antiquus ordo Episcoporum Veronensium, quem ex diptychis manasse palam est.

PRimum documentum sit epistola 5. S. Ambrosii ad Syagrium, quem Veronensem Episcopum tum fuisse, ipsius epistolæ contextus plane convincit. In hac autem epistola num. 1. Ambrosius Indiciæ virginis mentionem facit, quam *puellam Zenonis sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione* testatur. Hæc autem virgo, quæ Syagrii jurisdictioni subjecta tota epistola proditur, Veronensis utique virgo fuit; & *Zeno sanctæ memoriæ*, qui eam probavit & benedixit, est procul dubio S. Zeno Episcopus Veronensis, cum exploratum sit, non alium id temporis benedixisse ac sacrasse virgines, nisi qui summo Sacerdotio fungeretur. Neque opponat quispiam cum Editoribus Veronensibus, Indiciam alius urbis civem ab alio Zenone velari, subindeque Veronam accedere potuisse, ut una cum sorore, quæ Maximo Veronensi nupserat, vitam exigeret. Hæc enim dicere facile est, probare autem non item. Si vero cum adversus præjudicia quædam apertum aliquod documentum proferatur, ejusmodi commenta in præjudicii gratiam liceret ingerere, quid adeo firmum & certum umquam esset, ut evelli & eludi hac ratione non posset? Jure itaque hoc argumentum, quod ex Ambrosii epistola ducitur, post P. Labbeum omnino convincens, & evidens omnibus visum est, ut nihili faciendam putarint Editorum Veronensium responsionem, eamque ne mentione quidem dignam eruditi judicarint. Quid si ex iis ipsis, quæ in Ambrosii epistola narrantur, Indiciam virginem Veronensem fuisse luculentius confirmemus? Etenim Maximus sororis vir, postquam lite adversus Indiciam mota, de quibusdam bonis *judicia attentasset*; cum vehementer angeretur, *quod virgo in agro affinitatis suæ refugisset consortium; muro interjecto* (in eadem utique domo) *discretas ædes uxoris suæ ac virginis, divisamque germanitatis inter sorores societatem* esse jusserat, uti traditur num. 17. pag. 769. quod argumentum est evidens, mediæ

mediæ domus partem ad Indiciam spectasse ; si enim ex alia urbe Veronam advenisset, Maximus pro hostili & averso in illam animo eam domo & urbe pellere, ac in suam patriam remittere potuisset. Sed transeamus ad alia.

Secundum documentum colligitur ex antiqua octo priorum Veronensium Antistitum serie, quam pluribus monumentis custoditam diligenter accepimus, quoad ex præjudicata de Zenonis ævo sententia aliam seriem recentiores proprio marte compingere non dubitarunt. Ea series Panvinio teste Antiquit. Ver. lib. 4. c. 3. legebatur in Historia imperiali Joannis, cujus §. 1. mentionem fecimus ; & pars quidem ejus in rem nostram præcipua, quæ posteriorum quinque Episcoporum ordinem prodit, continetur in eo fragmento, quod ex illa imperiali Historia manuscripta nobis excerpsit Hieronymus Tartarotius in hæc verba : *Beatus Zeno Episcopus Veronensis, doctor egregius, octavus ejusdem civitatis Episcopus. Nam post S. Proculum, qui quartus fuit Episcopus, pontificatum suscepit S. Saturninus, cui Lucillus successit, post quem S. Gricinus doctor, cui B. Zeno successit*. Hunc eumdem ordinem in vetustiori auctore legimus, qui Rhythmum de Veronæ laudibus scripsit. Id opusculum in Ms. Lobiensis monasterii inventum (quo allatum credi potest a Ratherio Episcopo, cum a Verona exsul in illud monasterium, unde exierat, se se recepit) primus in solutæ orationis rationem publici juris fecit Mabillonius in Analectis, tum vero noster Marchio Maffejus in Rhythmi formam recusit inter monumenta, quæ ad calcem diplomaticæ Historiæ edidit. Hic Rhythmus integer erat etiam in Ms. cœnobii Ariminensis Cælestinorum, ejusque fragmentum (ad Zenonem ordinemque quod pertinet) transcriptum cernitur in fine codicis monasterii Zenoniani Sancti Zenonis tractatus continentis ; & integer item Veronæ habebatur in alio codice apud Jesuatos monasterium S. Bartholomæi in monte olim incolentes, scriptus in fine Pentateuchi, quem in codice membranaceo litteris antiquissimis exaratum Bagata & Perettus testantur in libro inscripto *Sanctorum Episcoporum Veronensium antiqua monumenta* pag. 14. & ex eodem codice priorem Rhythmi ejus partem Hieronymus a Curte in Historiæ Veronensis librum 5. transtulit. In Ms. Zenoniano hic Rhythmus *ex Isidori dictis* sumtus traditur, idque se credere Hieronymus a Curte, nec non Bagata & Perettus memorati satis insinuant ; cui errori illud occasionem dedisse videtur, quod in secundo Rhythmi versu *Isidorus* nominetur. At Rhythmus multo post Isidorum scriptus palam proditur ex contextu, dum scilicet Veronæ Pipinus degeret, idest octavo sæculo exeunte, vel saltem ineunte sæculo IX. (Pipinus enim Italiæ Rex dictus fuit An. 781. & diem obiit supremum An. 810.) unde Anonymum Pipinianum hujus Rhythmi auctorem nominaturi deinceps sumus. Itaque hic Anonymus his versibus octo priorum Veronensium Episcoporum ordinem prodit.

Primum Veronæ prædicavit Euprepus Episcopus,
Secundus Dimidrianus, tertius Simplicius,
Quartus Proculus Confessor Pastor egregius,
Quintus fuit Saturninus, & sextus Lucilius,
Septimus fuit Gricinus Doctor & Episcopus,
Octavus Pastor & Confessor Zeno Martyr inclitus.

Hæc Episcoporum series plurimi facienda est, quippe quam custodire diligenter Ecclesiis maximæ curæ fuit, cum illos in diptychis ex ordine scribere, & inter missarum solemnia ad secundum *Memento* omnes, etiam Sanctos, recitare ex antiqua disciplina mos fuerit tum in Oriente, tum in Occidente in eam fere rationem, quam discimus ex libro Sacramentorum S. Gregorii edito a Menardo e Ms. Corbejensi ubi hæc habentur *in Missa pro Defuncto Episcopo, infra actionem* tom. 3. operum S. Gregorii pag. 225. *Super dyptica. Memento etiam Domine famulorum tuorum Ill. qui nos præcesserunt, & dormiunt in somno pacis*. Post quæ nomina scripta in diptychis recitabantur ; unde sequitur : *Item post lectionem*, nimirum diptychorum. *Istis Domine & omnibus in Christo quiescentibus &c.* Hic autem ritus post Anonymi quoque Pipiniani ætatem viguit, ut ex testimoniis liquet allatis a P. Martene tom. 1. de antiquis Ecclesiæ Ritibus lib. 1. cap. 4. art. 7. num. 24. pag. 408. Inter hæc maxime memorandum videtur illud ex Romano Ordine Ecclesiæ Ambianensis anni 1120. ubi

fcriptum legitur : *Memento Domine & eorum , nempe Firmini &c.* ubi xxxi. Episcoporum ejusdem urbis nomina recensentur ; nec non aliud ex Missali Mozzarabico Cardinalis Ximenii , in quo longa Toletanorum Antistitum series describitur apud eumdem Martene art. 12. pag. 460. Neque difficultatem faciat , si non in omnibus Missalium antiquorum Canonibus ad *Memento* omnium cujusque Ecclesiæ Antistitum nomina describantur ; nam alibi plerumque adnotas *Ill. & Ill. memento* insertas , pro quibus nunc N. & N. suffectum est , ex diptychis ipsis , vel alio simili monumento nominabantur ejus loci omnes propriæ Sedis Episcopi , unde in Mf. Colbertino 2585. apud eumdem Martene post hæc verba , *Memento etiam Domine famulorum famularumque tuarum Ill. & Ill.* additur , *Episcoporum præsentis Ecclesiæ* . Ex ejusmodi diptychorum Ordine Anonymus Pipinianus genuinam priorum Veronensium Antistitum seriem rescire & scribere potuit , sicut illam descripsisse credimus Rampertum Episcopum Brixianum , qui sequiori ævo in sermone de Translatione S. Philastrii longiorem multo Episcoporum Brixianorum ordinem , ex diptychis utique cognitum , solis nominibus prodidit . Hæ igitur ejusmodi quoque monumentorum series , quæ ex ritu tam antiquo ac simplici proficiscuntur , non uti in posterioris ævi catalogis inventæ , sed perinde ac si ex ipsis antiquis diptychis essent sumtæ , verum antiquorum quoque Episcoporum sibi succedentium ordinem continere credendæ sunt , ac ex iisdem plures errores corrigi tutissime possunt , uti correxisse quidem nobis videmur recentiorem Ravennarum Episcoporum ordinem tom. 4. Operum Card. Norisii , pag. 976. aliaque jamdiu emendavimus in aliis aliorum Episcoporum ordinibus in opere *de Originibus antiquiorum Italiæ Ecclesiarum ac Metropoleon* , quod multos ante annos lucubratum , cum licebit perficere , publici juris faciemus , ibique de ejusmodi catalogorum ac diptychorum auctoritate & usu plura fuse disputata invenies . Neque vero siquæ falsa posterioribus catalogis inserta sunt , objiciantur , ut ex iis ordinis etiam Episcoporum fides elevetur ; nam sola Episcoporum nomina in ordinem distributa sumi potuerunt ex diptychis , in quibus nihil præter eorum nomina legebantur , ut proinde hæc series satis tuta & vera habenda sit ; ad historica autem facta vel chronicas etiam notas quod pertinet , cum hæc aliunde sumi debuerint , pro monumentorum , e quibus ea petita fuerunt , ratione , vel vera , vel fabulosa Episcoporum ordini potuerunt interseri , & sæpe ex opinione vulgi fabulis leviter adsentienti intrusa sunt non nulla , quæ ab eruditis falsissima demonstrantur . Quod monitum præcipue volumus , ne quis omnibus præter Episcoporum ordinem Anonymi Pipiniani dictis fidem accommodandam existimet ; cum ea , quæ de Gallieni Cæsaris filia inseruit , falsa sint , ut sequenti paragrapho ostendemus .

Ceterum hujus Anonymi seriem e diptychis derivatam ne quis amplius dubitet , luculentissimo , ut nobis quidem videtur , argumento confirmare placet . In ea serie S. Proculus ante S. Zenonem ponitur : in recentiorum vero sententia , ut Zeno ad Gallieni ætatem pertingat , hic ante S. Proculum statuendus est , cum Gallieno posterior S. Proculi ætas aliunde statuatur , ut mox videbimus . Porro S. Proculum ante Zenonem semper agnitum pluribus aliis hujus Ecclesiæ monumentis liquet : quippe S. Proculus ante S. Zenonem memoratur constanter in omnibus antiquis Missarum Canonibus , orationibus , epigrammatis , ac litaniis . Ita ex. gr. in Canone quatuor vetustorum codicum nostræ Veronensis Ecclesiæ *Proculi & Zenonis* ; in litaniis autem alterius Mf. Capitularis ejusdem Ecclesiæ *S. Procule , S. Zeno , S. Theodore &c.* Eodem ordine iidem Sancti describuntur in quibusdam orationibus , quas hic postremus capitularis codex exhibet , nec non in Romano Ordine sæculi noni , quem ex alio Mf. Capituli Veronensis Franciscus Blanchinius edidit in Prologomenis ad Anastasium tom. 3. pag. 51. ac tandem in inscriptione ejusdem ætatis in S. Helenæ templo adhuc exsistente , quam apud Ughellium legere quisque poterit tomo quinto pag. 781. Idem ordo deprehenditur etiam in antiquis litaniis e Mf. Floriacenti nongentorum annorum editis a P. Martene part. 3. de Antiq. Ecclesiæ Ritibus lib. 3. cap. 15. pag. 592. Id autem cur factum fuerit , nulla alia occurrere potest ratio , nisi quod S. Proculus ætate præcesserit S. Zenonem , qui ceteroqui cum Veronensis civitatis sit magnus patronus , & universa in Ecclesia multo celebrior , ut dissert. 3. ostendemus ,

si non

ſi non impediſſet ætas, nominari primo loco debuiſſet. Ex his Miſſarum Canonibus & litaniis fragmenta huc pertinentia dabimus eadem diſſert. 3. cap. 4. ubi ad cultum Zenonis oſtendendum opportunior erit locus. Hoc autem argumentum, quod ex antiqua quidem traditione & vero ordine originem ducit, Anonymi quoque Pipiniani ſeriem genuinam confirmat mirifice, & eos apertæ novitatis & erroris coarguit, qui veteri hoc ordine derelicto vel contemto, novum alium ad præjudicia tuenda invehendum putarunt.

Porro ut ad Zenonis ætatem ex hac Anonymi ſerie ſtatuendam veniamus, S. Proculus ibidem quartus eſt, ſextus autem S. Lucillus, quorum utrorumque ætatem ex aliis monumentis exploratam habemus. S. Proculus quarto ſæculo ineunte in vivis erat, cum Maximiano Imperante Veronam ducti fuere SS. Firmus & Ruſticus, qui ſubinde martyrio coronati ſunt, ut palam fit ex antiquis ipſorum Actis a Marchione Maffejo editis in calce diplomaticæ Hiſtoriæ pag. 303. In non nullis quidem actorum Mſſ. pro Maximiano Maximinus legitur, ad cujus proinde imperium Proculi ætatem evehendam quidam opinati ſunt: at cum ex Actis pateat Imperatorem id temporis Mediolani fuiſſe, Maximinus autem ea in urbe numquam fuerit, quippe qui vix Italiam ingreſſus, in Aquilejæ obſidione mortem oppetiit, ut recte probavit noſter P. Petrus Paduanus ex ordine Conventualium apud Ughellium tom. 5. Italiæ Sacræ pag. 685. cumque pluribus exemplis liqueat, hæc duo nomina Maximiani & Maximini in codicibus promiſcue ſcribi facileque confundi; potior, immo & genuina apparet aliorum codicum *Maximianum* ſcribentium lectio, quæ quidem in antiquis Mſſ. quos viderunt & allegarunt Bollandi ſocii ad diem 24. Martii in S. Proculi, inventa eſt; Maximianum enim Mediolani fuiſſe, perſecutionemque intendiſſe adverſus Chriſtianos notiſſimum eſt: ac jure propterea S. Proculus & SS. Firmus ac Ruſticus in antiquis Martyrologiis omnibus, nec non in Romano referuntur ad Diocletiani Maximianique perſecutionem, quæ deſævire cœpit An. 303. Quartus itaque Veronenſis Epiſcopus quarto ineunte ſæculo floruit.

Accedamus ad ſextum, cui nomen Lucillus, ſeu ut in metri Rhythmici cauſſam ſcripſit Anonymus Pipinianus Lucillius, ſicut *Iſidorius* pro *Iſidorus* eadem de cauſſa ſcribendum verſu tertio Maffejus noſter oſtendit. Apud S. Hilarium in Fragmento 2. pag. 632. poſt ſynodicam Sardicenſem ad Julium Papam leguntur ſubſcriptiones Epiſcoporum LIX. in quibus vigeſimo loco *Lucius ab Italia de Verona*. Idem habetur inter ſubſcriptiones ab iiſdem Sardicenſibus Epiſcopis ſubjectas S. Athanaſii litteris ad clerum Mareotidis, quas ex antiquiſſimo Mſ. Capituli Veronenſis clariſſimus doctiſſimuſque noſter civis nuperrime produxit in lucem tom. 3. Obſervat. Litterar. pag. 38. *Lucii* pro *Lucilli* nomen ne moveat, S. Athanaſius eumdem, qui in ſynodicis ſubſcribitur Lucius, duobus in locis *Lucillum* appellavit: in Apologia ad Conſtantinum numer. 3. pag. 297. *Λούκιλλος ὁ ἐν Βερώνῃ*, *Lucillus Veronæ*, quam urbem licet non deſignet in altera Apologia num. 50. pag. 168. tamen *Lucillus* ibidem nono loco appellatus inter eos Epiſcopos, qui Sardicenſi vel interfuerunt, vel conſenſerunt, Veronenſis eſſe cognoſcitur, diſtinctus a *Lucio*, qui ſexageſimo loco deſcriptus, eſt alterius urbis Epiſcopus, ut in ipſa quidem ſynodica Sardicenſi alter a Veronenſi eodem nomine ſubſcribitur. Igitur Lucius hic (Lucillus forte ob parvam ſtaturam diminutive vulgo dictus) inter Sardicenſes Patres fuit An. 347. immo ex Athanaſianæ Apologiæ verbis ad Conſtantium inter vivos adhuc fuiſſe videtur, cum Athanaſius eum librum ſcripſit, ideſt anno 356. vel ſaltem id temporis eum Athanaſius vivum appellans, de ejus morte nihil audierat. *Hujuſce rei teſtis eſt*, inquit, *Fortunatianus Aquilejæ Epiſcopus. Hoc ipſum poteſt patris Hoſii teſtimonio confirmari. Teſtis item Criſpinus Patavii, Lucillus Veronæ, Dionyſius Leidis, & Vincentius in Campania Epiſcopus. Et quia defuncti ſunt Maximinus &c.* quibus Athanaſius Lucillum a defunctis diſtinguens, vivum aperte credidit. Nunc ſi quartus Veronenſis Epiſcopus Proculus ineunte quarto ſæculo floruit, ſextus autem Lucillus vivebat adhuc poſt medium idem ſæculum anno 356. quis non ſtatim intelligat (cum de catalogi ordine ambigendum ex dictis non ſit) Zenonem, qui octavus recenſetur, aliquanto poſt hunc annum, ut intermedio ſeptimo Antiſtiti Gricino aliquid temporis licet bre-

vissimi tribuatur, in Veronensem cathedram adscendisse; quod sane tempus optime congruit cum ætate ejus Zenonis, qui a S. Ambrosio memoratur, & cum ea, quam tractatuum Auctori superiori capite adserendam evidentissime demonstravimus; ac propterea error manifestus esse cognoscitur ille, quo Zenonis ejusdem ætas ad Gallieni imperium evehitur. Quem errorem, cum Coronatus Notarius, ex quo ceteri acceperunt, primus sparserit, ut superius monuimus; ne quem auctoritas hujus vel leviter moveat, etsi satis esse deberent, quæ documentis hactenus propositis constituimus; majoris tamen roboris gratia ipsius historiam huc pertinentem ad examen vocare libet: quam si aliis capitibus fabulosam & falsam evidenter ostendemus, palam profecto fiet ebibisse eum ex turbido aliquo fonte, ut nihil ei cogamur fidere in chronica temporis notatione, cum præsertim hac in parte tot antiqua documenta jam considerata palam repugnent.

§. IV.

Coronati Notarii narratio, qua Gallieni Imperatoris ætas Zenoni attribuitur, expensa, fabulis scatere ostenditur.

CORONATUM Notarium vitam S. Zenonis septimo, vel octavo sæculo scripsisse in Admonitione ad monumenta videbimus. Hic autem de S. Zenonis vita proprie sumta nihil fere prodit, adeo ut de Zenonis ipsius gestis nihil litteris traditum accepisse videatur. Sed quemadmodum Ratherius decimi sæculi Episcopus Veronensis de S. Metrone aliquid dicturus, de quo nihil scriptum fuisse conqueritur, id dicere coactus fuit, *quod plebs indocta canebat*, ut liquet ex opusculo ejusdem Ratherii novissime edito in calce *Libri Juris civilis urbis Veronæ:* ita Coronatus scripturus aliqua de S. Zenone, de quo nihil exaratum calamo repererat, ea solum prodere debuit, quæ ob celebritatem & admirationem populi animis impressa, populari quadam traditione ferebantur, quædam nimirum insignia miracula, de quibus diuturnior vigere solet memoria, quæ tamen ipsa ex populi ingenio multis additis, aliis demtis, vel mutatis a nativo statu multum deficere, & falsis non nullis additamentis ita contaminari consueverunt, ut quid verum falsumve sit, internosci & statui sæpissime nequeat. Hanc Coronati narrationem, quæ Gallienum tangit, legere poteris num. 4. & seq. in ipsa Vita, quam inter monumenta integram primo loco dabimus. In eam vero, ut quam improbabilia multa contineat, quisque perspiciat, hæc nunc adnotare placet. Primo mirum illud factum, quo unica Gallieni filia, Zenone ad Imperatorem per nuncios accito, a dæmone liberata mirifice traditur, adeo insigne & solenne esse debuit, ut incredibile plane sit, quod per quinque circiter sæcula nihil de illo litteris quispiam prodiderit, primusque qui ejus fecerit mentionem, septimo vel octavo sæculo Coronatus Notarius fuerit. Dein num. 5. monasterium, in quo S. Zeno cum pluribus aliis & eodem quidem Zenonis nomine appellatis degeret, Veronæ publicum fuisse indicatur, quod de tribus primis sæculis, cum Christiani persecutionum caussa latitantes, nihil publicæ ædificationis præferebant, incredibile omnino est. Præterea Imperatoris nomine Zeno rogatus, ut filiam ejus a dæmone vexatam sanaret, cum eo profectus ejecisset dæmonium, *coronam regalem*, quam ipse Gallienus Imperator *capite suo gestabat*, ab eodem accepisse traditur, quam mox pauperibus distribuit: cum ante Aurelianum id generis ornamentum Romanis Imperatoribus non fuerit in usu. Quis dein tueri probabiliter poterit, Ethnicum Imperatorem Zenoni concessisse, ut *idola omnia destrueret, & in Christi nomine ecclesias fabricaret*; idque, cum is Veronam repetiisset, factum fuisse? ita ut cum ne una quidem publica alibi Christianis ecclesia fuerit, Veronæ per Zenonem Imperatoris ejus mandato pluses fuerint constructæ, uti proditur num. 7. Sed plura alia, quæ considerari possent, omittamus: hæc enim ad narrationis hujus figmentum demonstrandum apud idoneos judices satis superque sunt. Si vero aliquid veri inter improbabilia latet, illud unum conjicere possumus, hæc Coronatum ex vulgi traditione sine ullo examine litteris prodidisse. Traditum fortassis fuerat antiquitus, Zenonem cujusdam Gallieni filiam a dæmone

mone liberasse; & cum vulgo notus esset Gallienus Imperator, Gallieni Imperatoris filiam a Zenone liberatam tradi cœpit. In Scriptoribus ævi posterioris ejusmodi lapsus frequentes occurrunt, ut cum quædam ex. gr. Præsidum nomina Imperatorum nominibus similia repererint, Imperatores ex Præsidibus fecerint. Forte Gallienus ille, cujus *unicam* filiam S. Zeno curavit, *Palatii* (locus est inter Tridentum & Veronam in Antonini Itinerario memoratus) degebat, ut Marchio Scipio Maffejus in epistola ad Coletum inserta tom. 5. Italiæ sacræ pag. 675. observavit: & cum idem ille ob nominis similitudinem ex additione vulgi in Imperatorem migrasset, alia improbabilia ei historiæ subinde fuerunt addita, quæ a Coronato suscepta & scripta inveniuntur. Sed plura in his conjectationibus insumere, vanum plane & indignum credimus. Quidquid igitur est de origine hujus fabulæ, quæ Gallienum Imperatorem inculcat; ceteri omnes licet quamplures, at ævo quidem posteriores, qui illam e Coronato excepisse noscuntur (ita ut ex eodem totidem sæpe verbis repetatur, ac in ipsas antiphonas, responsoria, & hymnos inde immigraverit) non majorem fidem merentur: & hac ratione evulsum tandem & eversum penitus vides fundamentum, cui insolitum de Zenonis ætate Gallieni imperium attingente præjudicium innititur. Hoc autem posito, quis hac narratione atque præjudicio neglectis, non magis adsentiendum putet iis documentis, quibus S. Zeno sæculo quarto vixisse convincitur? ut sic altero Zenone excluso, quem Veronensis Ecclesia numquam agnovit, ille eorum tractatuum auctor habeatur, cui isti & in MSS. & a pluribus Scriptoribus, & ipsius Ecclesiæ Veronensis traditione constantissime vindicantur.

§. V.

S. Zenonis ætas certis finibus clausa, quæ cum omnia convenire monstrantur.

EX hactenus constitutis Scriptoris nostri Episcopatum certioribus annorum limitibus circumscribere licet. Sextum Veronensem Episcopum Lucillum vixisse An. 356. aut saltem (siquidem objerit paullo ante) vivum eo anno ab Athanasio judicatum fuisse luculenter probavimus §. 3. Lucillo autem Gricinus, seu Grichinus ex catalogorum ordine septimus successit; hunc autem octavus excepit S. Zeno, quem quidem Bricbini, uti appellat, successorem ipse etiam Andreas Dandulus in Chronico prodidit lib. 4. cap. 5. tom. 12. Rerum Italic. pag. 35. Porro Zenonem vita jam functum, cum S. Ambrosius ad Syagrium scripsit, eadem tertia paragrapho ostendimus. Hanc autem Ambrosii epistolam editores Benedictini affigunt anno circiter 380. ita tamen ut in ordine chronologico epistolarum advertant, eos, qui hunc annum ingerunt & inculcant, *nullam opinionis suæ rationem reddere*. Nos quidem aliquanto post hunc annum, non autem citius, eas litteras ab Ambrosio datas inde conjicimus, quod Zenonis mors non citius, sed serius collocanda aliunde videatur. Non citius, ut idoneum statuatur tempus, quo S. Episcopus Veronensium liberalitatem in captivorum redemtione insignem commendare potuerit tract. 12. lib. 1. quæ quidem redemtio tam celebris exsecutioni mandari non potuit, nisi aliquamdiu post Hadrianopolitanam pugnam, in qua Valens diem obiit mense Augusto anni 378. ut ex disputatis cap. 2. §. 7. colligere quisque potest. Serius vero eo An. 380. vel anno sequenti Zenonis mortem accidisse illud non improbabiliter suadet, quod in frequentissimo Occidentis Concilio Aquilejæ habito An. 381. ubi plures finitimarum præsertim urbium Episcopi interfuerunt, Veronensis non appareat: quod etsi aliis de caussis evenire potuit, quin ad mortem referamus (alii enim aliquot similiter absuere) tamen id eam forte habuit caussam, quod Zenone mortuo id temporis hæc sedes vacaret. Sic enim æquum memoratæ redemtioni tempus relinquitur. Quidquid autem id est, procul dubio inter annum 356. & 380. circiter Zenonis Episcopi ætas statuenda est.

Huic ætati quam belle congruant omnia, quæ præsertim ex tractatibus aliqua temporis nota signatis animadvertimus capite secundo, antequam declaramus, liceat, quæso, sine ulla audaciæ censura Episcopatus ejus initium (de fine enim certiora docu-

documenta fuggeffimus) conjectatione quadam, quæ menti occurrit, indicare, ita tamen ut non affirmare quidquam velimus, fed id unice proponere, quod alii confultius examinent, melioribufque, fi repererint, edocti monumentis, five refpuant, five confirment. Ex memorata Ambrofii epiftola num. 21. patet, Indiciam virginem jam benedictam a Zenone Epifcopo, *habitaffe* una cum Marcellina ipfius Ambrofii forore *Romæ in domo noftra*, inquit Ambrofius, *nobis abfentibus*; ideft cum Ambrofius nondum Epifcopus Romanas ædes domum fuam agnofceret, in quibus habitare de more foleret; fecus præteriiffet & formulas *in domo noftra*, cum domus Epifcopi non alia fit, nifi epifcopalis domus; & illas *abfentibus nobis*, quibus indicare videtur, fe ab ea domo tum veluti cafu abfuiffe, quod non nifi in tempus ante epifcopatum ejus cadit. Atqui S. Ambrofius epifcopatum adiit An. 374. Igitur ante annum 374. Indicia a Zenone Epifcopo confecrata, Romæ fuerat. Itaque Zenonis Epifcopi initia ante hunc annum 374. collocanda funt; ac præterea, ut æquum tempus detur & Romano Indiciæ itineri ac moræ in Ambrofii ædibus, & infuper confecrationi ac probationi ejufdem Veronæ per Zenonem, ut ne a Zenone vix creato Antiftite paucis menfibus probata, & virginali velo impofito benedicta fuerit, quod Ambrofii verba fenfufque non recipiunt; Zeno aliquanto ante annum quoque 373. epifcopatum adeptus dici debet. Dein in omnibus antiquis Veronenfis Ecclefiæ libris tres notantur dies, in quibus Zenonis memoria facris officiis celebratur: *Pridie Idus Aprilis depofitio S. Zenonis*, *XII. Kal. Junii Translatio S. Zenonis*, *VI. Id. Decembris dedicatio ecclefiæ S. Zenonis*. In uno monafterio bafilicæ S. Zenonis monumenta omnia, quæ reliqua funt, licet non multum antiqua, quatuor dies feftos adnotant; additur enim feftum Ordinationis S. Zenonis, hoc uno difcrimine, ut quo die *VI. Id. Dec.* alii fignant *dedicationem ecclefiæ S. Zenonis*, hi libri, qui ad eamdem bafilicam pertinent, majufque de ejus dedicatione officium celebrare, ceterifque præferre debuiffent, celebrandam notent *Ordinationem S. Zenonis*, & duobus diebus poft, ideft *IV. Id. Decembris* bafilicæ dedicationem defignent. Vide pafchalem Cyclum folarem mobilem An. 1455. compofitum, qui in ambulacro ejus monafterii vifitur, nec non breviarium monafticum Mf. qui in ejufdem bibliotheca fervatur, & libros membranaceos, qui choro inferviunt, quique ceteris monumentis videntur antiquiores. Quid, amabo, foli Zenoniani monachi, ad quos ea bafilica pertinebat, ipfius dedicationis feftum, quod ceteris præferendum erat, transferebant in aliam diem, ut locum darent officio de Ordinatione S. Zenonis, de qua alii nihil celebritatis peragerent? Si id antiquo peculiari aliquo ex ritu manabat, nec noviter fuerat inventum (antiquum fane infinuant, quæ fubjiciemus) profecto ita dedicatio ecclefiæ S. Zenonis VI. Id. Decembris collocanda eft, ut in eumdem quoque diem ejus Ordinatio inciderit, quam fane nunc eo die ex poftrema Romani Martyrologii recenfione Veronenfis Ecclefia celebrat. Equidem in pariete chori nunc nuper demoliti antiquæ infignis parochiæ Brixianæ S. Zenonis, quæ patroni feftum jam inde ab antiquis temporibus ad noftrorum memoriam hominum celebrabat VI. Id. Decembris ritu Confefforis Pontificis, pictura cernebatur fæculi circiter XIV. quæ confecrationem, feu Ordinationem S. Zenonis referebat cum hifce fubjectis verficulis:

Sacratur Zeno, renovat folennia templum.
Vos date tura pii: fint pia tura preces.

Quibus duobus picturæ & verficulorum teftimoniis eam diem S. Zenonis Ordinationi facram vetufta traditione fuiffe habitam plane fignificatur. Quid quod in veteri libro facramentorum ecclefiæ Ambrofianæ, quem Pamelius edidit, cum VI. Idus Decembris S. Zenonis miffa defcribitur, tum in ea oratio legitur pag. 438. quæ de Ordinatione ejufdem S. Epifcopi meminit apertiffime his verbis: *Omnipotens fempiterne Deus, qui Beatum Zenonem Confefforem tuum Pontificalibus infulis decorafti &c.* Eodem quoque die Ordinationis feftum notabatur in Mf. martyrologio Veronenfis Ecclefiæ An. 1274. quod Bagata & Perettus allegant in Monumentis antiquis SS. Epifcoporum Veronenfium pag. 16. & præterea in ipfis vetuftioribus hujus Ecclefiæ monumentis, qui eodem die bafilicæ dedicationem notant, non omnia in facris officiis

ciis de ecclesiæ dedicatione sunt, ut fere solent in ceteris libris, cum dedicationem alicujus ecclesiæ celebrandam designant, quod videre est in monumentis a Venerabili Thomasio editis, & in Sacramentario S. Gregorii: sed pleraque, ac præsertim Missa eo ipso die signata ac recitata, ad Zenonis Episcopi festum pertinent, ut ex documentis post dissertationes subjiciendis patebit. *Missa* quidem *S. Zenonis* (*S. Zenonis*, inquam, non *dedicationis basilicæ*) *quod est de mense Decembris* memoratur in duabus chartis An. 922. pag. 732. apud Ughellium tom. 5. & An. 1038. pag. 754. & *festivitas S. Zenonis mense Decembri* in alia charta An. 865. pag. 721. Tandem, quod pluris est omnium, in libro sacramentorum, quem sub Ottone Rege scriptum in *Admonitione ad monumenta* videbimus, nec non in alio Vaticano 3806. sæculi circiter IX. de quo ibidem erit sermo, duæ orationes diei VIII. Decembris adsignatæ, initi a S. Zenone Pontificatus, seu Ordinationis, mentionem similiter faciunt; in *Secreta* enim sic habetur: *Deus, qui fulgentibus margaritis clarum lumen infers mundo, qui beato Pontificato* (sic in laudatis manuscriptis, in editione autem Romana Sacramentarii Gregoriani ab Angelo Rocca procurata, ubi hæc eadem Missa continetur, *Pontificatui*) *Zenonis æternam in cælis coronam gloriæ præparasti &c.* apertius autem in oratione *ad Communionem*: *Deus, qui tali Ecclesiæ fecisti Pontificem*, nimirum S. Zenonem Pontificem consecrasti: integras hasce orationes in Missis inferius describendis leges. Ex his autem erit non nemo, qui illud conjiciat, quod olim forte, antequam S. Zenonis basilica dedicaretur sæculo nono, VI. Kal. Decembris Ordinationis memoria in sacris officiis fieret. At eodem die consecrata subinde basilica, de qua facienda esset quotannis mentio, ita utriusque festi celebritas juncta fuisse videtur, ut aliquid quidem de dedicatione basilicæ diceretur in officiis, pleraque tamen adhuc de Ordinatione, seu de Zenone uti Episcopo retinerentur: interim vero dedicationis festum utpote recentius in libris ritualibus notari cœpit, ut a titulis & Calendariis Ordinationis mentio sensim deciderit. In ipsa autem basilica Zenoniana cum præcipuum dedicationis officium, non commemoratio simplex agenda esset; retento ea antiqua die Ordinationis officio, officium dedicationis in diem aliam translatum fuit, quemadmodum aliis exemplis fieri solitum probare possemus. Quæ conjectatio si cui probetur, posito jam quod S. Zenonis Ordinatio in diem VI. Id. Decembris incurrerit, eumdem An. 362. ordinatum Veronensem Episcopum colligere licet. Enimvero Ordinationes Episcoporum Dominica die peractas exploratum est. Porro inter An. 356. & annum circiter 380. quo intervallo ex dictis collocari Zenonis episcopatûs potest, in VI. Id. Decembris Dominica dies ter incidit, nimirum ipso An. 356. An. 362. & An. 373. Zeno autem ordinari Episcopus non potuit An. 356. cum eo anno Lucillus viveret, vel ei mortuo vix Gricinus successerit; non anno 373. quippe ex Ambrosii epistola aliquanto ante hunc annum Indiciam consecraverat, ut superius ostendimus. Itaque solo An. 362. Imp. Juliani postremo VI. Id. Decembris S. Zenonem Episcopum consecratum fuisse satis credibile est.

Sed hæc, ut paullo ante diximus, per conjecturam, quam aliis examinandam, & respuendam, vel confirmandam relinquimus. Dum vero stet, quod ab initio paragraphi hujus posuimus, Zenonis ætatem pluribus documentis firmatam, inter annum 356. & 380. circiter esse constituendam; optime conveniunt omnia, ut nihil melius. Juliani imperium episcopatus ejus initia potuerunt attingere, quo tempore patebant idolorum templa, & de jure templorum licebat contendere, uti traditur tractat. 15. lib. 1. quod tamen ipsum in aliorum quoque Imperatorum ætatem cadere potuit ad annum usque 391. quo idolorum cultum severissimis legibus ubique plane sublatum vidimus cap. 2. §. 5. Post Juliani mortem sub Christianis Imperatoribus nova ecclesia ædificari & patere palam potuit, in cujus dedicatione vel initiatione, quæcumque fuerit, S. Zeno tractatum 14. lib. 1. habuit. Potuerunt Zenoni concionanti interesse Gentiles, ut nihil metus inde iniiceretur, quod tr. 3. ejusdem l. 1. traditum vidimus. Ingens illa catechumenorum cujusque ætatis, sexus, conditionis, & nationis copia, quam quotannis baptismalibus undis dilutam plures tractatus testantur, & ingens ille Christianorum quotidie excrescentium numerus, cui capiendo nova licet & ampla

ampla ecclesia, esset nimis angusta ex tract. 14. lib. 1. num. 2. non est incredibilis. Confer reliqua, quæ notam aliquam chronicam præferre queunt; & si non omnia cum hac ætate concurrant, cum alia concurrant; nostram de Zenonis ævo sententiam abiicias, aliumque ab eo omnium tractatuum auctorem statuas per nos licet. Si vero huic ætati conveniant omnia, alii ætati non congruant; nihil superesse intelligimus, quo minus S. Zenonem Episcopum Veronensem, eadem ætate florentem, verum tractatuum, quos genuinos unius fetus secrevimus, agnoscas & fatearis auctorem, finisque tandem imponatur iis controversiis, quæ de Zenonis scriptis & ætate tot jam annis litteratorum animos distinuerunt.

DIS-

DISSERTATIO SECUNDA
ZENONIANÆ DOCTRINÆ
VINDICIAS COMPLECTENS.

PROOEMIUM.

In qua de Zenonianorum tractatuum præstantia pauca quædam præmonentur.

ETiamsi cum de Patrum concionibus sermo est, opus concipi solent non magni momenti, neo tale quidem, ut excitare eruditorum attentionem, & continere ipsorum animos utiliter possit: tamen cum sermones antiquorum præsertim Patrum ii sint, in quibus & disciplina vetus, & morum fideique doctrina Christianis antiquis tradita custoditur (quibus rebus præstabilius nihil esse potest) profecto rem ipsam diligentius consideranti concionibus ejusmodi præclarius nihil esse judicabitur. Quod si omnium id generis tractatuum hæc ratio habenda est, maxima haud dubie habeatur oportet eorum, qui ab antiquiori Scriptore lucubrati, primam & vetustissimam sermonum collectionem exhibeant. Ejusmodi autem esse tractatus, quos nunc edimus, ut exploratum habeas Lector, illud considera, quod etsi jam inde ab Apostolis omnes Episcopi in pascendis divino verbo ovibus sedulam operam ponerent; nulla tamen sermonum id generis collectio suppetit, quam ob auctoris tempus nostra hac antiquiorem ostendere possis. Conciones nimirum veterum ex tempore pronuntiatæ, non scriptæ, aut a Notariis saltem exceptæ fuerunt: vel si quid illi elaboratum attulerunt in medium, quod colligi posset; ipsi ex pluribus ejusdem sermonibus, qui aliquod argumentum spectarent, unum vel plures libros compegerunt, ut concionis vetus forma plane perierit. Sic Clementis Alexandrini opera ex multis concionibus ab ipso auctore simul subinde contextis & editis constant; & similiter Commentaria S. Hilarii in psalmos, pleraque S. Ambrosii opera de Ministrorum Officiis, de Mysteriis &c. eadem ratione ex variis tractatibus digesta noscuntur. Hi itaque Zenonis Veronensis tractatus antiquissimi sunt omnium inter Latinos, eoque nomine hæc collectio præter ceteras facienda maximi est.

Ad res vero ipsas, quæ aliquo in opere continentur, si animum adiiciendum putes, ut nihil dicamus de iis, quæ profanam ad eruditionem pertinent, e quibus multa in adnotationibus subinde considerabuntur; præclaram veteris disciplinæ imaginem ac insignia dogmatum præstantissimorum testimonia hisce in tractatibus prostant, e quibus & ecclesiasticæ disciplinæ scriptores, & fidei vindices proficere non modicum possint. Quam eximia illa disciplinæ capita, quibus & peccatorum confessionem nec non pœnitentiam aliquam baptismatis sacramento olim præmitti solitam prodit, & aquam baptismi calefactam, ac per canales continuo decurrentem in sacrum fontem, & denarium singulari plane testimonio baptizatis traditum indicat, præter alia multa, quæ ad catechumenorum examen certo dierum numero definitum, ad sal, oleum, lac, vestem albam, aliaque apud alios in baptismatis ritu celebria pertinent. Eucharistiam sub utraque specie traditam, & domum adhuc eo sæculo deportatam sub specie panis, solennitatis paschalis cæremonias affabre descriptas, jejuniorum Quadragesimalium observantiam, conjugum id temporis continentiam, cadavera Christianorum in ecclesiis palam exposita; dum sacra officia peragerentur, & plura id generis multa prætermittimus, quæ ex Indice facillime colliges. Vide præsertim, quæ de ritu ordinandi ministros, ac reconciliandi pœnitentes in paschate, antiquissimo plane omnium testimonio, immo & unico proditur tract. 50. lib. 2. unde ignota hactenus disciplinæ Ecclesiasticæ notitia

elici-

elicitur, qua eruditorum aliquot communes ceteroqui sententiæ evertuntur, vel exceptione aliqua notandæ sint.

Sed quæ ad insignia dogmata constituenda conferunt, frequentiora sunt. Pro peccato originali adserendo ita expresse, licet per figuras, loquitur, ut si S. Augustinus horum tractatuum habuisset exemplar, nihil dubitandum sit, quin contra Pelagii hæresim hunc Patrem gravissimum auctoritatis ac traditionis gratia objecisset. Vide tract. 16. lib. 1. num. 3. adnot. 16. ubi omnium pœnarum temporalium caussam in priorum parentum culpam apertissime refert, & tract. 15. ejusdem libri num. 12. ac præsertim tract. 39. & 42. lib. 2. ubi *mortuos* primum, qui ad baptisma accedunt, dein vero *vivos* redditos in baptismate affirmans, veterisque hominis in baptismate necati mentionem faciens, de originali culpa animam occidente aperte testatur. Exploratiora sunt, quæ de baptismatis virtute, in quo omnia quævis peccata plane delentur, de charactere, qui in baptismo animæ imprimitur, nec deleri umquam potest (unde iterari id sacramentum nequit) de gratia, quæ in baptismate non eadem omnibus, sed pro vario meritorum discrimine major & minor confertur, de puerorum & infantium baptismo, de communione Sanctorum, de virtute clavium Ecclesiæ, de sacrificio pro mortuis, de exomologesi, seu confessione & pœnitentia peccatorum, de perpetua B. Virginis Mariæ virginitate, aliisque id generis pluribus Ecclesiæ dogmatibus frequentia & luculenta suppetunt testimonia, ut recensere jam pigeat. Sed hæc indicasse sufficiat: plura inveniet, qui legerit.

Inter tot autem ac tam præstantia catholicæ fidei testimonia, negari non potest, quin aliqua occurrant paullo duriora, quæ offendere non nullos potuere. At hoc cum omnibus antiquis commune est. Cum enim alia aliis temporibus & locis verba ac locutiones adhiberentur, nec exortæ essent hæreses, quæ cautiores reddiderunt Patres, fixasque loquendi formulas invexere; liberius loquentibus non nulla exciderunt, quæ tum temporis nihil offenderent, post natas vero hæreses fixasque formulas displicent, ac detorqueri in malum sensum possunt. Hinc in vindicandis exponendisque id generis locutionibus cum catholicorum magna semper cura fuit, tum Editorum ea censetur præcipua, adeo ut si quis, ubi sit opus, ab ea deficiat, imperfectæ editionis jure accusetur. Itaque Zenonis locutiones ac sententias aliquas vindicare dissertationis hujus erit, quam pro vindicandarum numero in decem capita distinximus.

CAPUT PRIMUM.

Quædam de æterna Verbi Dei generatione S. Zenonis formulæ a Petavii censura vindicantur, earumdemque sententia exponitur.

§. I.

Proponitur Petavii censura.

Si eam locutionem, qua divinum Verbum a Patre tum processisse traditum est, cum de creatione mundi consilium captum fuit, P. Dionysius Petavius Societatis Jesu insigne ornamentum apud unum vel alterum ex Antenicænis Patribus nactus esset; adhuc, quoad fieri licet, fuisset interpretanda, ne Arianum sensum continere videretur: vel si dubium esse potuisset, ne Arianæ sententiæ unus aut alter quibusdam locutionibus præcinuisset; cum non omnes iis primis temporibus definitæ & enucleate expositæ fuerint formulæ, quibus catholici de generatione Verbi loquentes uterentur, parcendum Petavio crederemus, si errorem aut erroris periculum non excusans, sed prodens, cavendum monuisset. At cum non unus aut alter, sed plures Antenicæni iidemque præstantissimi Patres eam locutionem usurpasse

passe inventi fuerint: abstinendum ipsi omnino erat ab ea nota, quæ, si quid valeret, traditionis & Patrum auctoritati plurimum detraheret, nec aperiendus hæreticis aditus, ut hoc catholici doctissimique theologi testimonio adversus traditionem & Patres non sine magno catholicorum dogmatum præjudicio insurgerent. Cum porro non Antenicæni solum aliquot Patres, sed non nulli etiam Nicænæ synodo posteriores, qui adversus Arianos pro recta fide acerrime dimicarunt, eadem loquendi formula usi deprehendantur; videre profecto debebat, ei locutioni rectum catholicumque sensum inesse oportere, qui ab Ariana hæresi plurimum distet; & cum in eo laborare debebat, ut hunc sensum, quicumque sit, erueret, tum vero in eamdem sententiam tot Antenicænos Patres interpretari, non vero Ariani ferme erroris præcentores omnes traducere. At Petavius Antenicænis aliquot Patribus male traductis, cum venit ad S. Zenonem Episcopum Veronensem, eum, quem post Nicænam synodum florentem subindicat, nec non adversus Arianos testimonium dicentem alicubi allegat, una cum Mario Victorino ejusdem sæculi scriptore ob aliquot ejus generis locutiones in ejusdem erroris suspicionem inducere nihil dubitat. Recitemus totam ejus longiorem licet censuram, ne quid videamur importere, cum præsertim ea hoc capite refellenda nobis sit. Itaque consideratis Patrum antiquiorum, quibus succensuit, testimoniis, Athenagoræ, Tatiani, Theophili Antiocheni, Tertulliani, atque Lactantii, hæc de Zenone similia loquente mox subjicit lib. 1. de Trinitate cap. 5. num. 7. *Ac de antiquioribus quidem istis minus est mirandum, sic eos de divini Verbi productione sensisse. Zenonem Veronensem Episcopum satis admirari nequeo, qui sermone tertio de æterna Filii Dei generatione* (nunc tract. 5. lib. 2.) *eadem cum priscis illis existimasse videtur:* Principium fratres, *inquit*, Dominus noster incontanter est Christus: quem ante omnia sæcula Pater adhuc utcumque in semet ipso Deus, beatæ perpetuitatis indiscreta spiritus plenitudine nescio qua sua conscientia velatum, Filii non sine affectu, sed sine discrimine amplectebatur. Sed excogitatarum ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eructat verbum, omnipotentia se propagat. De Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri &c. Quomodo autem generatus sit, qui processit, dementis est opinari. Namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne æternæ majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas sustinere. Cum imperat Pater orbem fieri, opus cum dicto completur a Filio. *Heic Zeno Verbum Dei ex omni æternitate in Patris sinu & essentia, velut indiscretum & affixum hæsisse, latuisseque demonstrat: postea vero cum designatam a se rerum universitatem moliri vellet, eum ipsum ex se se propagasse ac genuisse dicit; atque hanc primam e duabus esse nativitatibus, quam in sequentibus sermonibus* (nunc tract. 7. & 8. lib. 2.) *exponit. Id ipsum & antecedentibus duobus sermonibus* (qui nunc sunt tract. 3. & 4. ejusdem libri 2.) *aperit, qui de æterna Filii Dei generatione inscripti sunt. Nam in primo* (nunc tract. 3.) *paullulum immutatis verbis, post quam principium dixit esse Christum, ita loquitur:* Quem ante omnia sæcula Pater in profundo suæ sacræ mentis arcano insuspicabili, ac soli sibi nota conscientia Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur. Igitur ineffabilis illa incomprehensibilisque sapientia sapientiam, omnipotentia omnipotentiam propagat. De Deo nascitur Deus: de ingenito unigenitus: de solo solus: de toto totus: de vero verus: de perfecto perfectus: totum Patris habens, nihil derogans Patri. Procedit in nativitatem, qui erat antequam nasceretur in Patre. *Ergo Filium, antequam a Patre gigneretur, in Patre extitisse significat: generatio vero & nativitas tum fuit, cum res omnes procreare voluit, quod in secundo sermone* (nunc tract. 4.) *declarat:* Cujus ex ore ut rerum natura, quæ non erat fingeretur, prodivit unigenitus Filius cordis ejus nobilis inquilinus, exinde visibilis effectus, quia humanum genus visitaturus erat &c. *Cujusmodi antiquorum fuit a nobis explicata illa sententia.* Hactenus Petavii censura, qui cum postremis verbis *antiquorum* appellat sententiam, eorum nuper memoratorum sententiam appellat, qua *ii*, ut eodem num. 7. dixerat, *ævo, dignitate, ac potentia superiorem esse Verbo Patrem arbitrati sunt, ac tametsi de Patris esse substantia, sive natura,*

Filium adsererent, qua una re ab ceteris, quæ creaturæ proprie vocantur, illius conditionem diversam faciebant: non minus tamen quam creaturas initium habuisse, hoc est minime ex æterno distinctam hypostasim fuisse putarunt: ex quibus antiqui illi Patres, & Zeno eum ipsis consentiens, Dei Filium in tempore genitum, Petavio interprete, prodiderunt.

At quod is mirari se affirmat de Zenone, qui *eadem eum priscis existimasse videtur*, seu ut Victorini loca consideraturus ait num. 8. *esse etiam inter catholicos posterioresque Nicæna synodo Scriptores aliquos, qui in eadem esse caussa videntur*; id mirari nos æquius dixerimus de Petavio, qui Patres Arianam etiam hæresim impugnantes, ejusdem erroris, quem impugnant, reos traduxerit. Neque ad hunc tot Patrum censorem plane purgandum ea declaratio sufficit, quam Præfationi inseruit cap. 1. num. 12. ubi Patres, quos ita perstringit, non re, sed *loquendi dumtaxat modo dissidere ab usitata præscriptione contendit*: quod idem fusius profitetur lib. 1. c. 6. n. 4. Quid enim profuit id semel & iterum monere, si ipsa illorum testimonia allegans, earum locutionum interpretandarum rationem non subjicit, sed ita ea recitat atque ingerit, ac si re, non loquendi dumtaxat modo illi dissentire videri possint? Hæretici quidem recentiores, qui extremis hisce temporibus Arianam hæresim jamdiu sepultam exsuscitarunt, non ea, quam locis laudatis Petavius indidit, declaratione utuntur, quo eosdem Patres re sibi contrarios & solo loquendi modo faventes præferant, sed ipsas eorum locutiones, quas Petavius toto in lumine exposuit, unas arripiunt, ut eos, ipso Petavio teste, secum sensisse suadeant. Nostrarum quidem partium id tantummodo esset, unum Zenonem ab horum manibus eripere, ejusque locutiones vindicare; idque ipsum paucis proponere satis esset, siquidem quæ ab aliis in ejus vindicias scripta sunt, cum Nicænæ fidei traditionem defenderunt, ex Zenonis mente scripta fuissent. At cum ea non adamussim referant Auctoris sententiam, nec plane vindicent omnes ejus locutiones; longiori disputatione nobis erit utendum. Cum porro eædem fere locutiones sint ceterorum Patrum, quos Petavius pungit; jam ex interpretatione, quam dabimus, Zenone vindicato ceteros quoque una vindicatos habebis; idque ut clarius perspiciatur, de singulis sub finem dicenda erunt non nulla, ut collatione testimoniorum alteri ex alteris illustrentur & confirmentur.

§. II.

S. Zenonis testimonia, quibus Nicænum dogma adversus Arianam hæresim diserte adseritur, indicantur.

AD Zenonem igitur quod attinet, illud principio Petavium rogatum volumus, quidni explorata illa ejus testimonia præmiserit, quibus eum catholicam doctrinam tenuisse palam est, illa autem tria tantum attulerit in medium, quæ difficultatem facessunt? Si quis nimirum, postquam multa legit collecta, quæ manifestam ejus catholicam mentem produnt, in unum vel alterum testimonium paullo difficilius incurrat, nihil movebitur, cum hoc ex illis explicandum intelligat. At si hæc tria tantum legantur, nec alia clariora suppetere ex omissione quispiam colligat; dubia valde Auctoris sententia statim redditur, Arianisque eum favisse suspicio obtruditur. Itaque, obscuriores Zenonis sententias antequam vindicamus, aperta ejus testimonia, quibus cum Nicænis Patribus pariter sensit, nobis heic recitanda intelligimus. At ætatem Auctoris probaturi, pleraque & insigniora collegimus dissertatione prima cap. 2. §. 2. ut Auctorem adversus Arianos apertissime dimicantem, quarto sæculo floruisse statueremus. Igitur ne actum agamus, ea ut hoc loco repetas ac relegas, Lector, abs te etiam atque etiam petimus; non solum enim ejus ætatem, sed catholicam etiam, quam heic defendendam suscepimus, ejusdem sententiam plane demonstrant. Videbis enim, eum præcipuis Arianorum effatibus contraria opponentem, inter quæ illa præsertim invenies disertissime proposita, quæ objectæ per Petavium erroris suspicioni e diametro adversantur, eujusmodi profecto sunt ea, quibus Filium ab æterno a Patre genitum defendens, non tam coæternum & coæqualem Patri confitetur, sed &, unius

unius cum Patre substantiæ; hæcque ita expresse ac ex proposito statuit, ut objecta etiam ab Arianis palam refellat ac diluat. Unum hoc loco ibidem prætermissum apponemus testimonium, quo nihil illustrius exsistit, ut Zenonem ab impacta Ariani dogmatis suspicione alienissimum cognoscas. Innuisse nimirum Auctor Petavio videtur, Dei Filium non ab æterno genitum, sed in tempore, ante quam scilicet aliam ullam creaturam conderet. At nonne tract. 7. lib. 2. eos confutaturus, qui hoc ipsum tradiderunt, qui nimirum, ut ipse ait num. 1. *dicunt quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, fuisse tempus, quando non fuit*, quam sententiam *hæreseos* aperte notat: nonne, inquam, hocce *tempus*, quod nativitati Filii tribuitur, palam rejicit num. 3. his verbis: *Videamus nunc, optime Christiane* (sic per ironiam Arianum appellat) *quemadmodum inter Patrem & Filium tempus infulcias?* Credibilene est adsertum uspiam alibi a Zenone hoc idem tempus, quod tam expresse hæreseos reprehendit? Quod si huic testimonio cetera addas in superioris dissertationis caput 2. §. 2. conjecta, quibus & hunc errorem & alias Arianorum locutiones Auctor ex catholico sensu rejicit; cum ex omnibus palam fiet, eum disertissime catholicam adversus Arianos docuisse ac propugnasse doctrinam; jam iis in testimoniis, quæ Petavius una recensuit, alienam & ad Arianos accedentem contineri sententiam nemo suspicari jure possit, nisi eumdem Auctorem sibi ipsi adversum & contradicentem existimet: sed potius cum universim pauca quædam obscura loca ex pluribus ac manifestis explicanda sint, non autem e contra; ex tot ac tam apertis S. Zenonis testimoniis evidens esse debet, alium prorsus, quam qui a Petavio tribus illis locis subjicitur, sensum subesse, quem nunc quidem expicandum & exponendum aggredimur.

§. III.

Objecti a Petavio textus expenduntur. Interpretatio Bulli proposita & expensa.

PEtavii criminatio fuit, eam Zenonis fuisse sententiam: *Verbum Dei ex omni æternitate in Patris sinu & essentia velut indiscretum & affixum hæsisse latuisseque: postea vero cum* (Pater) *designatam a se rerum universitatem molliri vellet, eum ipsum ex se se propagasse & genuisse, atque hanc primam e duabus esse nativitatem, quam S. Zeno in sequentibus sermonibus exponit.* Hæc ille; quæ censura duo complectitur, primum Zenoni haud agnitam fuisse æternam divini Verbi generationem, quippe qui docuit, idem Verbum ab æterno in Patre quidem fuisse, sed ita indiscretum, ut una cum Patre non solum substantia, sed etiam persona fuerit unum & idem: alterum vero eumdem Auctorem existimasse, Verbum divinum tum solum processisse ex Patre, cum is mundum creare instituit, ut illo tamquam creationis ministro uteretur, quæ Arii & Arianorum sententia fuit: & hanc temporalem Filii processionem a Patre, quæ res creatas tantum spectat, eam Filii nativitatem esse Petavius existimat, quam Zeno tractatu præsertim octavo *primam* vocat, ubi distinctis duabus Christi nativitatibus ait: *Prima itaque nativitas Domini nostri in Patris & Filii tantum conscientia manet: nec quidquam habet interjectum, neque conscium, quod ex paterni oris affectu processit uno consensu.* At hæc duo censuræ capita etsi videntur diversa, re tamen colligata sunt, alterumque ab altero ita pendet, ut qui primum ex ipso Zenone refellerit, satis refellerit & alterum, catholicamque sancti Antistitis mentem doctrinamque ab Ariano dogmate vindicatam præstiterit. Si enim primum statuas, probesque æternam ac propriam divini Verbi generationem a Zenone satis declaratam, dum idem Verbum adhuc in conscientia Patris velatum & abditum affirmavit; statim sequetur, alteram generationem, quæ eidem Verbo a Zenone tribuitur, primam non esse, eamque perinde explicandam, ut primæ æternæ generationi nihil repugnet, & Arianis nihil suffragii ferat.

Itaque ad primum quod pertinet, illud ipsum in primis testimonium ex tractatu octavo, quod *primam* Christi nativitatem ingerens, Petavius pro temporali allegavit, ad æternam statuendam luculenter conducit. Cum enim ibidem *prima* Christi nati-

vitas

vitas illa esse dicatur, quæ *in Patris & Filii tantum conscientia manet*, *nec quidquam habet interjectum & conscium*; nativitas profecto indicatur divini Verbi pro eo æterno statu, cum *illum ante omnia sæcula Pater adhuc utrimque in semet ipso Deus, beatæ perpetuitatis indiscreta spiritus plenitudine, nescio qua sua conscientia velatum, Filii non sine affectu, sed sine discrimine amplectebatur*, ut Zeno ait in priori textu, quem Petavius objecit ex tractatu 5. seu, ut loquitur secundo textu ex tract. 4. cum *erat ante omnia manens unus, & idem alter ex semet ipso in semet ipsum Deus, secreti sui solus conscius*: quibus utrisque in locis eamdem occultæ generationis sententiam inculcatam vides, quæ in tractatu 8. ubi proinde hanc priorem nativitatem *tibi non licet quærere*, inquit; quod scilicet a Filio *Patris conscientia velato* ex tract. 5. Deoque *secreti sui solo conscio* ex tract. 4. *in Patris & Filii tantum conscientia manserit* ex tract. 8. Itaque S. Zeno hoc tract. 8. explicans verba tractatuum 4. & 5. Petavio ipso locum indicante, iis in verbis *primam* Filii nativitatem agnoscit, quam Petavius ex Zenone non novit; nec illam *primam* innuit, quam Petavius *primam* intellexit, cum scilicet *excogitatarum ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eructasse Verbum* proditur, sed illam, qua Filius *in Patris* licet *conscientia velatus*, a Patre tamen *Filii non sine affectu* amplexus diserte traditur. His porro ex verbis argumentum contra Petavium invincibile elicitur. Cum enim divinum Verbum pro eo *æterno* statu (*ante omnia sæcula*, inquit) utique antequam *excogitatarum ordo instrueretur rerum*, idest ante quam (*prioritatem rationis*, ut scholæ vocant, intellige) de creando orbe decretum fieret; cum, inquam, pro hoc æterno statu divinum Verbum, tametsi Patris conscientia velatum, affirmetur *Filius*; vere genitus, veraque generatio procul dubio adseritur: nam, ut idem fatetur Petavius lib. 5. de Trinitate cap. 9. num. 11. *Filius sine generatione nullus est*; seu, ut loquitur Augustinus lib. 5. de Trin. num. 7. *Ideo quippe Filius, quia genitus; & quia Filius, utique genitus*. Si ergo Filius ab æterno, & Filius quidem genitus ex Zenonis sententia exstitit divinum Verbum; utique a Patre fuit etiam distinctum: & hinc jam tum *unum & alterum*, idest personas duas, Filium Patremque exstitisse idem Zeno palam fatetur tractatu 4. in quæ verba pluribus egimus adnot. 2. Hæc ex ipsis locis, quæ a Petavio objiciuntur, satis aperta. His autem si addas reliqua testimonia superiori paragrapho indicata, quibus Auctor divinum Filium Patri coæternum, æqualem, ejusdemque substantiæ luculenter defendit; jam ad confirmandam, seu potius demonstrandam satis licet obviam explicationem horum textuum, ex quibus idem Filius a Patre ab æterno genitus solumque latens in Patris conscientia probatus nobis est, nihil præterea desiderabis.

At enim difficultatem Petavio fecerunt illa, quibus Pater Filium *indiscreta spiritus plenitudine & sine discrimine amplexus* eodem tract. 5. traditur. Sed hæc non unitatem personæ pro eo æterno statu, seu potius prioritate illa rationis insinuant, ut Petavii argumentum postularet (secus, Patrem & Filium vocare non potuisset, nisi forte in Sabellianorum & Patripassianorum sententiam, qui Patrem & Filium vocibus, non re distinctos tradidere: quo casu duarum inter se se pugnántium hæreseon adsertor uno eodemque tractatu S. Zeno argueretur a Petavio, Sabellianæ & Arianæ, quod nec possibile videtur, nec alteri contigisse umquam ullo exemplo probabitur) sed illud tantum innuunt, ita fuisse hanc Filii generationem abditam & velatam, ut pro ea rationis prioritate, antequam de orbe condendo deliberaretur, Filius nullo *discrimine* extrinsecus prodire potuerit; ac propterea quidem, quod tract. 5. effertur per verba *sine discrimine*, id ipsum plane tract. 3. exponitur per hæc *sine revelamine*: quod ipsum luculentius confirmatur ex tractatu 4. ubi non alia de caussa latentem in Patre ab æterno illo rationis signo divinum Filium agnoscit, quam quod nullo adhuc concepto condendi orbis decreto, visibilis esse non poterat, uti sane ex eo decreto *visibilis necessario* fieri debuit: *Cujus ex ore*, inquit, *ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, prodivit unigenitus Filius, cordis ejus nobilis inquilinus, exinde visibilis necessario effectus, quia orbem terræ erat ipse facturus, humanumque visitaturus genus*: sic textum integrum ex omnibus MSS. & editione prima

dedi-

dedimus. Hinc porro ad explicandum alterum Petavianæ censuræ caput, Zenonisque mentem doctrinamque aperiendam aditus amplior patet. Cum enim hisce in verbis nativitatem quamdam divino Verbo tribuat in creandi orbis consilium, inquiens: *Prodivit unigenitus Filius &c.* quibus concinunt alia ex tract. 5. *Excogitatarum ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eructat verbum, omnipotentia se propagat*; cum, inquam, hisce in verbis nova quædam nativitas divino Verbo tribuatur in creandi orbis consilium, præter illam, quam in sinu Patris lateatem aliis præmissis verbis confessus est: duas quodam modo nativitates Verbi agnovisse videtur.

Itaque Georgius Bullus in defensione Fidei Nicænæ sect. 3. cap. 9. §. 6. cum æternam Dei Filii generationem prioribus verbis a Zenone adsertam contendit; tum vero posterioribus descriptam putat *nativitatem illam* in tempore, qua Filius ex Patre processit ad condendum universa: Et hæc, inquit, *nihil aliud est, quam Filii, quem Pater apud se & sibi soli, ut ita dicam, ex æterno amplectebatur, revelatio, sive ejus ex Patre egressio & processio .... ad res, quæ non erant, procreandum, seque rebus creatis, Angelis nempe & hominibus, manifestandum*. Hanc quidem temporalem divini Verbi manifestationem aliis a Patribus etiam post Nicænum concilium nativitatem ac processionem quamdam fuisse vocatam, inficiari non possumus; inter quos exploratissime omnium Auctor tractatus de Fide Ortodoxa contra Arianos in Appendice Ambrosii operum inserti, qui Gregorius Bæticus probabiliter creditur, explicans illud Prov. 8. *Dominus creavit, vel condidit me in initio viarum suarum*, hæc scribit cap. 2. pag. 349. App. tom. 2. Ambrosii. *Non ita Deus sapientiam suam condidit, quasi aliquando sine sapientia fuerit; sed cum initium viarum suarum dicat, initium motus operis alicujus ostendit, ut hoc initium habeat sapientia Dei, quod de Deo processit ad creanda omnia .... Creata est ergo sapientia, immo genita, non sibi, quæ semper erat, sed his, quæ ab ea fieri oportebat*. Et similiter etiam Prudentius hymno 11. de ipsa creatione mundi aperte disserens,

Ex ore, inquit, *quamlibet Patris*
Sis ortus & verbo editus;
Tamen paterno in pectore
Sophia calebat prius.

Quibus cum divinum Verbum *sophiæ* nomine designatum, in Patris pectore, antequam *ex ore Patris oriretur*, *& ederetur* in creatione mundi, jam ab æterno fuisse insinuet, juxta Bulli interpretationem cum Zenone videtur plane concinere.

Sed hanc generationem seu manifestationem externam a Zenone laudatis a Petavio locis ex tract. 4. & 5. fuisse appellatam, ut putavit Bullus, adsentiri non possumus. Si quis enim totos textus, quos ex MSS. præsertim integros edidimus, legerit; profecto Zenonem de æterna quadam ejusdem Verbi generatione, quæ alteri latenti prioribus verbis adsertæ hactenusque nobis demonstratæ non repugnet, utroque in tractatu quarto & quinto sermonem facere, exploratissime liquebit. Nam primum tractatu 5. agitur de illa nativitate Verbi, non solum qua *omnipotentia* quidem *se propagat*, vel, ut alii codices legunt, *repropagat*; sed simul qua *de Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri &c.* Hæc autem manifestationi mere externæ & temporali non congruunt, planeque respondent cum iis, quæ totidem fere verbis de æterna procul dubio generatione recitantur tr. 3. *Igitur ineffabilis illa incomprehensibilisque sapientia sapientiam, omnipotentia omnipotentiam propagat. De Deo nascitur Deus, de ingenito unigenitus, de solo solus, de toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus, totum Patris habens, nihil derogans Patri*; hæc enim verba & formulæ Patrum catholicorum propriæ, identitatemque substantialem Patris & Filii palam prodentes, sicut cadere nequeunt in creaturam, quæ prima omnium in creationem orbis condita sit, ut Ariani sentiebant, eademque de caussa convenire non possunt prolatitio verbo, quod etsi fuisset in creatione prolatum, ut non nulli existimasse videntur (de quo vide quæ dicentur sub initium paragraphi sequentis) creatum tamen aliquid fuit: ita neque temporali & externæ congruere possunt æterni Verbi manifestationi, quæ cum externum aliquid significat, tum vere

ut per

ut per id externum Filius Dei processisse dici potuerit ad creandum universa, non tamen affirmari perinde potuit *Deus natus de Deo*, *totus de toto*, *totum Patris habens &c.* quæ locutiones iisdemque subjectæ sententiæ ad intimam consubstantialemque Filii æqualitatem cum Patre adstruendam a catholicis usurpatæ, uti ostendimus adnot. 6. in eumdem tract. 3. procul dubio ad internam æternamque ac propriæ dictam divini Verbi generationem pertinent. Vide hac de re apud Petavium plura lib. 6. de Trin. cap. 10. Deinde Zenonem loqui de illa generatione, qua idem Verbum prodivit, *excogitatarum ut ordinem instrueret rerum*, palam est ex tractatu 5. Hanc autem generationem fuisse æternam, non solum indicat illa vox *instrueret*, qua non ipsa mundi creatio, quæ in tempore accidit, sed consilium decretumque de creando orbe, quod ab æterno utique captum fuit, satis innuitur; sed apertius convincunt illa tractatus 4. ubi postquam divinus Filius hac generatione prodiisse traditus est: *Ut rerum natura quæ non erat, fingeretur, prodivit unigenitus Filius, cordis ejus nobilis inquilinus*; non statim idem Filius manifestatus idcirco affirmatur, uti Bulli hypothesis postularet (si quidem ea generatio idem, ac manifestatio fuerit) sed *exinde*, additur, *visibilis necessario effectus*, *quia orbem terræ erat ipse facturus &c.* ubi voces *exinde visibilis* manifestationem exinde consequentem, voces autem *erat facturus* manifestationem in creando postmodum orbe, seu stato tempore futuram satis declarant. Enimvero si generatio heic adseritur, ex qua Dei Filius in creando subinde mundo *visibilis* fieri debuit, *visibilis* autem & *manifestatus* idem sunt: generatio haud dubie adseritur, ex qua ipsa externa manifestatio subinde profecta est, & quæ idcirco ante ipsam manifestationem in ipsa creatione mundi effectam (neque enim ante res creatas, sed creatis jam rebus Dei Filius manifestari seu visibilis esse potuit) evenit. Equidem hanc eamdem generationem Auctor respiciens tract. 6. lib. 2. ait: *Unigenitus prodiendo de Patre ante originem rerum &c.* ubi τὸ *ante* Verbi generationem, quæcumque illa sit, *origini*, seu creationi *rerum* præviam aperte prodit. Non ergo generationis nomine ipsam manifestationem, sed aliquid ab ea diversum Auctor accepit. Hæc si quis ex Arianis æternam Filii Dei generationem negantibus affirmasset, intelligerentur facillime de creatione Verbi, quod cum illi ab æterno genitum, & consubstantiale Patri negarent, creaturam prædicarunt quidem, sed ita ut primogenitum ante ceterarum omnium rerum originem creatum dicerent. At in catholico Antistite, qui æternam Verbi generationem consubstantialitatemque cum Patre disertis testimoniis constituit, ut de Auctore nostro vidimus; nativitati id generis, seu verius creationi locus amplius non est: neque enim idem Verbum æternum & consubstantiale Patri nulla assumta natura creari initio temporis simul potuit, quippe uti Deus verus & æternus, sicuti desinere nequit esse quod est, ita nec initium habere in tempore, neque in creaturam intrinsece mutari atque progigni. Itaque per hanc nativitatem aliud profecto ab Arianorum sensu alienum Auctor intellexit, quod tamen cum creationi ac proinde manifestationi externæ præcesserit, ab ipsa etiam manifestatione diversum esse necesse est. Si porro ex his non modo creationem Verbi, quam Ariani finxerunt, sed & manifestationem externam, quam Bullus subintellexit, excludas; temporale quidpiam nihil suppetit, cui hæc a Zenone adserta generatio, neque prolatitio verbo, ut paullo ante monuimus, congruens, tribuatur. Aliquid igitur æternum, & a prima illa generatione abdita & latente aliquatenus diversum accipiendum est, & tale quidem, ut idem divinum Verbum, etsi vere genitum, ut Filius Patris, in condendi tamen orbis consilium prodire potuerit, ut *exinde visibilis necessario efficeretur* in tempore, cum scilicet *orbem terræ erat ipse facturus*. Quibus si addas, quod Dei Filius *exinde*, quod prodiit e Patre, *visibilis necessario* effectus dicitur, non minus *quia orbem terræ erat ipse facturus*, quam quia *humanum visitaturus erat genus*, cum scilicet humanam naturam induit: profecto in eo, per quod Dei Filius prodivit e Patre, nihil in creatione orbis genitum, vel prolatum, aut manifestatum, sed æternum aliquid adstruendum cognosces, unde non minus creatio mundi, quam incarnatio Verbi derivaverit. Id autem æternum creationem præsertim orbis spectans, de qua & S. Zeno expressius ac repetite loquitur, & cum Arianis præcipua versabatur quæstio; & a

Petavio

Petavio contra Zenonem potissima difficultas ingesta est, id, inquam, æternum cujusmodi sit, inquirere & constituere sequentibus paragraphis nitemur, interpretationem adserentes ex antiquorum quidem Patrum doctrina petitam, sed quæ non satis explicata ab aliis, per nos latius aliquanto exponenda est.

De hac vero ne quid præfidenter dicamus, subtiliorem quidem eam non nullis videri posse sentimus, quæ in Zenonis mentem haud cecidisse, cum scripsit, primo adspectu credatur. Si vero non Theologicam quamdam exquisitamque ejus explicationis declarandæ rationem, quæ recentiorum Theologorum formulis ac methodo magis, quam veterum Patrum simplicitati congruit, sed rem ipsam, quæ sub hac explicatione designabitur, quamque unam a Zenone, aliis licet verbis, præconceptam satisque indicatam ostendemus, diligentius consideres, Lector; idem & illud æternum creatione mundi prospiciens, quod manifestationi quidem externæ caussam dedit, at ab ipsa externa manifestatione distinctum est, antiquis Patribus cognitum, & pro ipso divino Verbo, ac pro divina quadam Verbi generatione habitum perspicies, quod partim §. 4. sequenti præsertim ex Augustino, partim §. 7. & 8. ex aliis Patribus palam fiet: nihil difficultatis esse poterit, quo minus S. Zenonem similia sensisse ac tradidisse tibi persuadeas, cum potissimum ejus verba alia (ut mox diximus, & paullo post patebit etiam luculentius) explicari ratione non possint. Ceterum si quis adhuc Bulli interpretationem præferre malit, cum hæc satis in tuto ponat Catholicam Auctoris sententiam, haud morosius reluctabimur. Explicatio tamen nostra haud inutilis pro illis fuerit, qui Bullo ex propositis per nos difficultatibus nequaquam acquiescendum existiment.

I V.

Vera Zenonianæ locutionis interpretatio exponitur.

HUic interpretationi lucem præferant duæ illæ, quibus S. Zeno utitur, formulæ, quibus hanc secundam, ut ita dicamus, nativitatem explicat: altera tractatu 4. *Patris ex ore prodivit*, altera tract. 5. Pater *e regione cordis eructat Verbum*. Hæ formulæ apud alios quoque Patres, cum de divino Verbo loquuntur, usitatæ, ex duplici sacræ Scripturæ testimonio, quod aperte in rem suam Zeno idem allegat tract. 7. num. 1. originem ducunt, prima ex illo Ecclesiastici 24. vers. 5. *Ego*, idest Sapientia, *ex ore altissimi prodivi*, altera ex illo psal. 44. vers. 1. *Eructavit cor meum verbum bonum*. Quem utrumque locum cum sancti Patres interpretari fere solent de æterno Dei Filio, qui Patris sapientia & verbum est; tum vero ad condendarum rerum creationem, de qua aperte Ecclesiastici præsertim est sermo, utrumque frequenter referunt. Et sane cum per divinum Patris Verbum omnia sunt condita, ut sacræ paginæ pluribus in locis testantur; tum *ex ore altissimi prodiisse* hoc Verbum jure dicitur, quo Pater per ipsum *dixit*, *& facta sunt*; & hoc verbum *fiat*, quod *ex corde eructavit*, est illud in quo & per quod omnia facta sunt. Porro ut hoc verbum sit ipse Filius Dei, non illud prolatitium verbum *fiat*, quod quidem a Deo in mundi creatione prolatum non nulli opinati sunt, externum sane, creatum, & tempore circumscriptum verbum, esse Dei Filium Sancti Patres accepisse credendi sunt, ut recte monuit ac probavit Petavius lib. 6. de Trinitate cap. 1. num. 7. (Paulli enim Samosateni hæc hæresis fuit, *prolatitium*, *non substantivum verbum* Dei Filium dicere, ut patet ex Philastrio cap. 64. Epiphanio hæres. 65. Mario Mercatore in epist. de discrimine Paulli & Nestorii) sed intellexisse dicendi sunt aliud verbum interius, & *substantivum*, uti vocat Phœbadius libro contra Arianos pag. 304. tom. 4. Bibl. P. P. quo scilicet Pater secum ipse in Filio loquens, de creando mundo ab æterno deliberavit: ex hujus enim mandati æterni locutione factum est, ut stato subinde tempore mundus crearetur, ac Deus ipse ac Dei Verbum eidem mundo manifestaretur. Hoc vero decreti æterni Verbum *ex ore altissimi prodiisse* per analogiam ceterorum verborum dicitur; sed ex interno mentis, ut ita loquamur, ore prolatum, nihil est dubitandum; ex eo scilicet ore divinæ mentis, ad quam Sapien-

tia pertinet, cum scilicet Pater mundum conditurus, Sapientiam illam, quæ in mundi creatione maxime eluxit, quodam modo emisit, decretum illud, si ita loqui fas est, pronuntians, ut ex æternis illis rationibus & in eum ordinem, quem divina Sapientia Verbo præcipue tributa protulit (de qua re lege Origenem tom. 2. in Jo. pag. 165.) mundus crearetur. Hoc porro Sapientiæ Divinæ decretum *ex corde eructatum* jure etiam dicitur, cum quæcumque divina decreta res contingentes spectant, ex libera Dei voluntate prodeant, ac proinde cordi tribuantur.

Ne vero arbitrarium boc nostrum inventum putes, Lector, cum divinum hoc mandatum Dei Filium a Zenone babitum interpretati sumus; illud primo considera non alia (ut nobis quidem videtur) quam hac explicari ratione melius posse, quod in Scripturis sæpius ingeritur, omnia facta fuisse in Verbo & per Verbum, quod & ex ore altissimi prodiisse, & ex corde Patris eructatum ex indicatis item Scripturæ testimoniis quamplures Patres cum Zenone affirmarunt. Deinde notum est Theologis, non ea solum, quæ Sapientiæ sunt, præcipua ratione tribui divino illo Verbo, quod Patris Sapientia in sacris litteris dicitur (unde illud psalmi 103. *Omnia in Sapientia fecisti* plures interpretantur *in Filio*, quem quidem *Sapientiam omnium artificem* Sap. 7. 21. appellatum intelligunt) sed illa quoque, quæ ad potentiam pertinent, eidem Verbo vindicari, ut proinde omnia non modo *in ipso*, uti *Sapientia Dei* est, sed *per ipsum* etiam, uti *virtus* est Dei, condita in Scripturis dicantur, illudque propterea Apostolus Paullus 1. Cor. 1. 24. *Dei virtutem*, & *Dei sapientiam* speciali quodam nomine appellet. Plura Patrum testimonia in utriusque appellationis confirmationem vide apud Petavium lib. 5. de Deo cap. 8. num. 3. ubi de potentia differit, & lib. 4. cap. 2. nec non lib. 6. de Trinitate cap. 9. ubi disputat de Sapientia; unde etiam rationem colliges, cur hæc duo divinæ naturæ attributa tribus personis communia, divino Verbo præcipue tribuantur. Porro si mandatum illud æternum de creando mundo in *Sapientia* constitutum fuit, & *virtutem* habuit, qua omnia in tempore condita sunt; facile profecto intelligitur, divinum Verbum, quod *Dei virtus Deique sapientia* speciali ratione dicitur, præcipuo pariter nomine *mandatum* illud posse appellari, quod cum Pater ab æterno edidit, divinum Verbum quodam modo edidisse ac genuisse dici queat. Enim vero Augustinus serm. 120. num. 6. probat Dei Filium esse ipsum Patris mandatum, *non a tempore datum*, *sed mandatum natum*. *Quomodo enim non est mandatum Patris*, inquit, *quod est Verbum Patris?* Et tractatu 22. in Joannem num. 4. *Dicendo enim in Filio*, *quod facturus erat per Filium*, *ipsum Filium genuit*, *per quem faceret omnia*. Rursum in libro contra sermonem Arianorum cap. 3. testatur *jussionem Patris*, *ut fierent omnia*, *non esse nisi Verbum*, *per quod facta sunt omnia*: & lib. 1. de Trinitate cap. 12. num. 26. *Non aliud est mandatum Patris*, *aliud Verbum Patris*: & lib. 2. in Faustum cap. 5. *Christus Verbum Dei est*, *in quo*, *antequam essent*, *dicta sunt omnia*: & lib. 2. in Maximinum cap. 24. *Ipse Filius est mandatum Patris*, *quia ipse est Verbum Patris*. Mittimus alios ejusdem generis textus, in quibus idem S. Doctor divinum Verbum & mandatum esse Patris, & a Patre genitum pronuntiat. Huc respiciens Antiochena Synodus contra Paullum Samosatenum in epistola Synodica divinum Verbum *genitum* a Patre prodit tamquam *viventem actionem & subsistentem*, *efficientem omnia in omnibus*; quod sane ad mandatum illud, de quo hactenus diximus, pertinet. Pari ratione S. Jo. Chrysostomus homil. 2. in epistolam ad Hebræos Patrem *genuisse creatorem* ipsum Verbum affirmat; & S. Gregorius Magnus lib. 23. Moralium cap. 19. *Loqui Dei*, inquiens, *est Verbum genuisse*, procul dubio locutionem illam complectitur, qua Pater de creatione mundi mandavit, Verbumque, cum de ea mandavit, genuit. Eodem pertinent illæ aliorum Patrum sententiæ collectæ diligenter a Petavio lib. 5. de Deo cap. 8. a n. 5. quibus ipsi mundi creationem spectantes, Dei Filium ipsam Dei *volitionem* Deique *consilium*, Græce autem *βουλὴν*, sæpissime vocant: quod utrumque innuit decretum illud æternum, *mandatum* ab aliis vocatum, quo omnia stato tempore in Filio & per Filium condita sunt: & sicut hoc decretum, ita & ipsum Verbum tum *de corde eructatum*, tum *ex ore Altissimi prodiisse* dici potuit. Utralibet autem formula utaris, processio & generatio quædam Verbi significabitur,

pro-

propterea quod per hoc decretum Filius Dei relationem habuit ad creaturas, quam uti merus Filius in sinu Patris latens non habuit, vel habuisse non concipitur, de quo plura paragrapho sequenti; cujus æterni decreti virtute cum divinum Verbum nobis manifestatum sit suo tempore, hanc externam quoque manifestationem alii Patres generationem nativitatemque quamdam Verbi appellandam duxere, Chrysologo scribente serm. 62. de Symbolo: *Pater Filium generat nobis, dum nobis revelat.*

Itaque ut ad Auctorem revertamur, S. Zeno ea locutione, qua Patris Filium genitum licet a Patre, in condendi tamen orbis consilium prodiisse tradit ex Patris ore & corde, ut *exinde necessario visibilis effectus sit, quia orbem terræ erat ipse facturus*, respexisse videtur ad hoc condendi orbis decretum; (& sane cum non prolatitii verbi, quod in creatione mundi editum probabilius nullum fuit, sed decreti æterni virtute mundus creatus fuerit, ut paullo ante monuimus, *τὸ exinde* unum hoc decretum respicere potest) & hoc ipsum decretum in Patrum sententiam, quam hactenus explicavimus, ab eodem Zenone habitum Dei Verbum apparet. Igitur hoc decretum in Verbo dictum a Patre, & per Verbum exsecutioni mandatum suo tempore, ex quo idem Filius in condendo mundo *visibilis necessario* fuit, nativitatem quamdam eidem Verbo tribuit, æternam tamen illam & intimam Deo, ob quam *Deus de Deo* prodiisse a Zenone dici potuit, cum hoc æternum divinum Verbum vere sit Deus. Hinc porro etiam intelligere licet, quam percommode huc profecto respiciens Auctor scripserit tract. 4. eumdem Dei Filium *exinde*, seu ex eo quod e Patre *prodivit*, *visibilem necessario* fuisse *effectum*, non solum *quia orbem terræ erat ipse facturus*, sed etiam quod *humanum visitaturus erat genus*, cum scilicet homo factus est, ut superiori paragrapho innuimus. In alia explicatione atque sententia, quam Bullus præsertim ingessit, nemo id æque percipiet; in nostra facillime & proprie: nam in decreto illo æterno, quo prodiisse Filium diximus, cum omnia futura dicta fuerunt, non minus creatio mundi, quam ipsa Verbi incarnatio dicta fuit; ac idcirco hæc una, quæ per decretum explicetur, ejusdem Verbi æterna processio illa esse cognoscitur, ex qua utraque res, uti a Zenone traditur, derivaverit. Unum illud huic interpretationi ex Zenone ipso objici potest, quod Petavii animadversionem vindicare & confirmare videtur, nimirum quod si secundam hanc æternam divini Verbi generationem ea locutione, quam consideravimus, significare Auctor voluisset, non unam tantum Filii nativitatem æternam primo loco recensuisset tractatu septimo & octavo, sed duas, alteram qua in Patris conscientia velatus latuit, alteram qua prodiit in creandi orbis consilium, de qua una Petavius difficultatem ingerit, nec secundam utrobique posuisset illam, qua in tempore de matre genitus fuit. Cum itaque utroque in tractatu unam tantum Filii nativitatem ex Patre, alteram ex matre constanter recenseat; duas ejusdem ex Patre nativitates hactenus descriptas non novit, sed illam unam tantum *primam* ab eo appellatam videtur agnovisse, qua in condendi orbis deliberationem ex ore Patris prodiisse, & e regione cordis eructatus traditur. Hæc etsi contra Zenonem modicum vel potius nihilum valeant, quippe quæ ex aliis ejusdem sententiis nativitatem Christi æternam ac in sinu Patris abditam diserte statuentibus satis superque diluantur; tamen ne in rem nostram quidquam desit, ad aliam ejus locutionis explicandæ rationem, quæ hanc primam non destruet quidem, sed potius statuet, luculentiusque explicabit, progrediamur, unde omnis difficultas plane disjicietur.

§. V.

Eadem Zenonianæ locutionis interpretatio alia ratione explicatur apertius, atque statuitur.

INter plures voces, quibus secunda Trinitatis persona ex Sacrarum litterarum auctoritate præcipuo nomine appellatur a Patribus, tres illæ tantum sunt ejusdem personæ ita propriæ & singulares, ut alteri ex divinis personis non conveniant, nimi-

nimirum *Filius*, *Verbum*, *Imago*, ut diserte statuit Augustinus lib. 5. de Trinitate num. 14. & lib. 7. num. 1. & seqq. De *Filii* nomine aperta res est, quippe *Filius* relativus est terminus secundæ personæ ita proprius, ut aliarum nemini congruat. Id ipsum autem de *Verbi* & *Imaginis* appellatione sentiendum palam ex eo fit, quod non minus *Filius* terminus sit relativus, quam *Imago*, quam *Verbum*. Nam *Verbum non ad se dicitur*, ait Augustinus lib. 7. de Trinitate num. 3. *sed tantum relative ad eum, cujus Verbum est*; & similiter de *Imagine* loquens Hilarius in lib. de Synodis num. 13. *Neque enim ipse sibi quisquam imago est, sed eum, cujus imago est, necesse est ut imago demonstret*. Tria autem hæc nomina, quibus secunda persona significatur, re unum idemque sunt, non solum quod unus idemque est ille, qui tribus hisce nominibus appellatur, sed etiam quod secunda Trinitatis persona idcirco est Patris Filius, quia Imago & Verbum est Patris; ideo Imago, quia Verbum & Filius; ideo tandem Verbum, quia Filius & Imago Patris est: neque enim aliud Pater genuit, cum genuit Filium, quam hoc Verbum, hanc Imaginem genuit, ut proinde non minus Filio, quam Verbo, & Imagini nativitas tribuatur. Porro Verbum dicitur Filius, quatenus Pater in eo gignendo dixit omnia: & hoc Verbum, quod dixit, cum dixit omnia, est ille Filius, quem genuit. Imago autem Patris idem Filius est, quatenus perfecta cum similitudine, quæ in res creatas non cadit, omnia Patris exprimit ac repræsentat: & hæc Imago, quæ adeo perfecte omnia Patris repræsentat ac exprimit, est *Imago genita Filius*, ut S. Basilius loquitur libro 2. contra Eunomium, seu *Imago nata*, ut ait Augustinus lib. 7. de Trinitate cap. 7. Hoc tandem Verbum, quo Pater dixit omnia, omnia pariter perfecte repræsentat: ac proinde hoc Verbum est Imago, & hæc Imago est Verbum, utrumque autem Filius a Patre genitus est.

His præmissis illud hac super re quæri jam potest, utrum hic Filius sit Verbum Patris, quatenus divina omnia in eo dicta sunt, an etiam quatenus in eo dicta sunt, quæ creanda fuere (quod ipsum ad Filium uti Imaginem divina & creanda repræsentantem transferri potest) ubi si possibilium mentionem omittimus, nemo succenseat; nam præterquam quod de possibilibus SS. Patres adversus Arianos disputantes non ita diserte ac distincte locuti inveniuntur, uti de divinis atque creatis; cum possibilia cognita dictaque necessario fuerint ex ipsis attributis divinis, cognita & dicta in attributorum divinorum rationem aliquatenus computari queunt. De Filio itaque, uti Verbum est, teponit Augustinus in libro Quæstionum 83. quæst. 63. omnia in Verbo dici debuisse a Patre, non tam quæ Patris sunt, quam quæ ad res creatas pertinent; & idcirco quidem *Verbum* appellari Filium Dei melius, quam *rationem* testatur, *ut significetur*, inquit, *non solum ad Patrem respectus, sed ad illa etiam, quæ per Verbum facta sunt, operativa potentia: ratio autem, etsi nihil per illam facit, recte ratio dicitur*. Nihil igitur est, quod Pater in Filio non dixerit, sive ad essentiam ac attributa notionesque alias divinas, sive ad res creandas spectet: secus si quid non dixisset in Filio, aliud Verbum a Filio distinctum genuisset Pater, in quo ea, quæ in Filio non dixit, dicerentur; & ita alium Filium habuisset, non unicum; *quia si multa verba, multi & Filii*, inquit Ambrosius de Incarnatione Domini cap. 2. Porro etsi in æternitate nihil sit prius ac posterius, pro nostræ tamen mentis intelligentia prius quiddam & posterius concipiendum est. Prius enim quam Pater creandas res in Filio diceret, quæ a tota Trinitate libero decreto constitutæ fuerunt, concipiendus est Pater genuisse Verbum, quod cum genuit, dixit omnia divina, ac divina omnia repræsentavit: & hoc priori rationis signo Filius, Imago, & Verbum Patris natus vere fuit, at in una Patris conscientia latebat, quod nihil foris creandum repræsentaret, nec diceret. Postea vero ut creandi orbis decretum ferretur, dixit Pater, quæ creari volebat, & tum e paterno, in quo delitescebat sinu, prodivit Verbum creanda dicens atque respiciens, in quo omnia creanda repræsentabantur. Illud prius fuit Verbum Patris natum soli Deo, istud posterius fuit item Patris Verbum, sed genitum quodam modo nobis, ut Gregorii Bætici formula §. 3. recitata utamur. Cum vero hoc prius ac posterius, quod pro captu nostro duplex diximus Verbum, alte-

alterum divina, alterum creata respiciens (quam duplicem respectus distinctionem Augustinus nunc nuper laudatus suggessit) in divino Filio, qui simplicissimus est, non sit duplex Verbum, sed unum (*quia Verbi, quo se dicit, & Verbi, quo creaturam dicit, una substantia est*, inquit Anselmus in Monol. cap. 31. nunc 33.) hinc unus Filius, nativitas æterna unica, non duplex jure & stricte a Zenone memoratur tract. 7. & 8. licet pro humana facultate loquens tract. 4. & 5. distinctione quadam usus videri possit. Nunc quæ de divino creandi orbis decreto ex Augustino aliisque Patribus superiori paragrapho collegimus, huc transfer, si placet; & invenies ea de caussa decretum illud dici Filium & Verbum Dei, quatenus in Verbo & Filio Dei dicta sunt omnia, quæ creanda fuere, ut jam hæc paragraphus non alteri illi contradicat (quod primo adspectu videtur) sed explicatio sit ejus melior, quæ tamen ex ibidem dictis illustrari mutuo lumine potest. Neque vero illud heic opponas, decretum istud divinum, in quo divini Verbi proprie dictam generationem agnovimus, initiatum quidem in cognitione, at in amore fuisse completum, adeo ut non tam in repræsentatione Verbi elucescat, quam in Verbo & Patre amorem notionalem, ut ajunt, spirantibus, ac in ipso Spiritu sancto, qui amor est notionalis. Nam præterquam quod Patres, cum adversus Arianos Dei Filium impugnantes agerent, ad ejusdem Filii æqualitatem adstruendam non nulla ipsi attribuere, quæ ceteris personis communia sunt, ac si ejus essent propria, ut ex ipsis Scripturis peculiari modo mundi creatio per Verbum patrata dicitur: etsi decretum illud tres divinas personas vere pertingat; idem tamen quatenus decretum genitum, seu notionalem generationem dicit, uni Dei Filio potest congruere, qui solus genitus fuit; ut propterea Patres uni Filio jure tribuerint, quæ in decreto Filium, sive Filii, seu Verbi proprie dictam generationem significant. Sed his omissis, cum hoc Verbum, quo creandæ res a Patre dictæ fuere, idem sit illud Verbum, quo Pater omnia divina dicit; eademque sit utriusque Verbi nativitas, licet ratione quadam humana duplex Verbum, duplex nativitas distinguatur: jam profecto intelliges, quo jure S. Zeno Verbi res creandas spectantis generationem commemorans dicerit tr. 5. *Nascitur Deus de Deo, totum Patris habens, nihil derogans Patri &c.* quæ generationi Verbi divinas res dicentis peræque conveniunt.

Illud tandem inquirere nobis liceat, quod ad pleniorem rei præsentis confirmationem vel declarationem confert, cur S. Zeno utramque Verbi relationem tum ad divina, tum ad creata tractat. 4. & 5. tangens, institerit nihilominus magis & expressius in statuenda generatione Verbi, quatenus res creatas respexit, ut de hac sola locutus non nullis videri potuerit. Hoc autem ea Arianorum, quos præcipue sibi impugnandos sumserat, impetitionibus factum credimus. Illi enim, ut æternitatem, eamdemque Filio substantiam adimerent, hæc prædicare frequenter solebant, Hilario teste in Fragmento 2. num. 26. *Patrem Deum instituendi orbis caussa genuisse Filium, & pro potestate sui ex nihilo in substantiam novam & alteram Deum novum alterumque fecisse*, quæ eadem commemorat Athanasius orat. 2. contra Arianos num. 24. & 25. Itaque cum in inculcanda *instituendi orbis caussa* Ariani laborarent, quo Filium Dei æternum æqualemque Patri inficiarentur; Zeno ut illis se se e diametro objiceret, in ea *instituendum orbem* spectante divinâ Filii generatione explicanda sibi potissimum insistendum ratus est, certus quod si hac in parte Arianos vinceret, ea altera parte, quæ generationem Verbi in sinu Patris latentem spectat, nihil esset, quod metueret amplius. In priorem autem partem animadvertenda hoc postremo loco maxime sunt, quæ post adsertam in creandi orbis consilium divini Verbi generationem utrisque in tractatibus subjiciuntur. Ea enim sunt ejusmodi, ut æqualitatem consubstantialitatemque Filii cum Patre, quas præsertim exinde læsas Ariani contendebant, Auctor diserte adserat atque defendat; eaque mens ejus in hac generatione potissimum urgenda fuisse proditur, ut Arianorum præcipuum conatum elideret. Lege ipsa Auctoris verba, & quod dicimus palam fiet: simulque exploratius multo erit, eumdem Auctorem, qui in ea nativitate Filii adserenda tam ex proposito ipsius cum Patre æqualitatem consubstantialitatemque propugnat, longissime abesse ab ea nativitate ibidem adstruenda (ut

Peta-

Petavius credidit) qua nec æqualis Patri Filius fuiſſet, nec ejuſdem ſubſtantiæ; ſed eam potius ab eo adſertam liquet, qua idem Filius ita in creandi orbis conſilium genitus, ejuſdemque conſilii exſecutor proditur, ut nihil inde præjudicii in æqualitatem & conſubſtantialitatem redeat. Hinc quidem tract. 1. lib. 2. num. 2. eadem objectione Arianorum propoſita, qua ex creato per Filium mundo, eum Patre inferiorem prædicabant: *At ille, cui jubetur, eſt, inquis, inferior;* exſecutorem quidem Filium fatetur, *Unde proceſſit, paterni cordis eſt exſecutor:* at æqualem nihilominus defendens, hanc rationem ſubdit: *Non enim minus eſt facere magna, quam dicere*, & præterea addit: *Quamvis & quod dictum eſt a Patre, vel dici poteſt, quia Verbum eſt Filius, ſine Filio non eſt*, &c. In prioribus illis verbis, quibus Auctor concedit Filium *exſecutorem eſſe paterni cordis, unde proceſſit, τὸ unde* proceſſionem ſeu nativitatem indicat Filii *e corde* Patris, quæ non alia eſſe cognoſcitur, quam in eo æterno decreto, quo Deus dixit in Filio ſeu in Verbo quæcumque creanda fuerunt, ſicque ipſum decretum ſeu dictum æternum a noſtro quoque Scriptore inſinuatur ipſe eſſe Dei Filius; qui ſubinde decretum illud, vi cujus e paterno corde proceſſit, exſecutus eſt ſtato tempore, cum quæ facienda in Filio ſeu Verbo Pater dixerat, ipſe Filius *exſecutor* fecit, nam *omnia per ipſum facta ſunt*. Deinde reſponſionem adverte, qua ut hunc Filium exſecutorem licet operis, Patri tamen haud inferiorem Auctor probet, non tam ea ratione utitur, quia *non minus eſt facere magna, quam dicere*, ſed illa in rem noſtram præcipua, nam *quod dictum eſt a Patre, vel dici poteſt, quia Verbum eſt Filius, ſine Filio non eſt*: quibus Filium uti *verbum* Patris ipſum eſſe dictum ſeu decretum æternum Patris ſatis innuitur, quod cum Patre unus idemque Deus eſt; quæ omnem Arianæ cavillationis impetitionem prorſus retundunt ac dirimunt, interpretationeſque a nobis hactenus expoſitas ex Zenonis mente eſſe plane confirmant.

§. VI.

Explicatur quædam difficilis Zenonis locutio, unde propoſita interpretatio mirifice confirmabitur.

Addemus jam duriuſculam quamdam Zenonis formulam, ex tractatu 3. lib. 2. de æterna divini Verbi generatione loquentem, quæ in altero ex objectis a Petavio teſtimoniis continetur. Hæc autem ſicut alia in ſententia explicatu difficilis contradictionem videtur involvere, ita in noſtra non ſolum facili negotio exponitur, ſed ipſam interpretationem allatam hactenus, quacum una aperte congruit, mirifice ſtatuit atque confirmat. Verba autem S. Zenonis de divino Filio hæc ſunt: *Procedit in nativitatem, qui erat, antequam naſceretur, in patre æqualis in omnibus*. Sermonem hoc loco eſſe de ea Chriſti nativitate, qua natus de Virgine eſt, aliqui exiſtimarunt, ut ſic intelligeretur eum ab æterno *fuiſſe, antequam* de Virgine ſcilicet *naſceretur, in Patre*. At cum toto eo tractatu, & ante & poſt recitata verba, de una nativitate Chriſti ſermo ſit, qua de Deo Patre proceſſit; procul dubio illa *procedit in nativitatem* ad eamdem Verbi generationem e Patre pertinent, ut ne generationi de Virgine ſit locus. Sed hoc opus, hic labor. Quid enim iſthuc rei eſt: *erat antequam naſceretur?* Si Dei Filius erat, ergo natus erat, ac falſum eſt, quod fuerit *antequam naſceretur?* Si vero nondum erat natus, *antequam naſceretur;* jam nullo modo *erat in Patre*. Sed hæc in tractatu 4. & 5. in eam, quam expoſuimus, ſententiam facile conciliantur. *Proceſſiſſe* enim dicitur *in nativitatem*, qua *ex ore* Patris *prodivit unigenitus Filius, ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur*, cum ſcilicet Pater *excogitatarum ut ordinem inſtrueret rerum, e regione cordis eructavit Verbum*, ut ſuperiori paragrapho explicavimus: *erat* autem nihilominus idem Filius, *antequam* ſic *naſceretur, in Patre*, quatenus illum, uti Zeno hoc ipſo tr. 3. ait, *ante omnia ſæcula Pater in profundo ſuæ ſacræ mentis, arcano inſuſpicabili, ac ſibi ſoli nota conſcientia, Filii non ſine affectu, ſed ſine revelamine amplectebatur*, quibus ſimilia initio tractatuum 4. & 5. recitantur. Itaque duas illas Ver-

Verbi nativitates, quas nos superius pro communi intelligentia a Zenone distinctas adnotavimus tract. 4. & 5. hac formula indicatas vides; illam, qua erat in Patris conscientia Filius verus, sed Deo Patri revelatus, non nobis; alteram, qua in rerum creationem nobis natus subinde concipitur, cum de creando orbe Verbum Pater dixit: & *erat in Patre* ex prima, *antequam nasceretur* seu natus a nobis conciperetur ex secunda nativitate, quas licet distinctas nostra quadam ratione, re tamen una sunt nativitas, sicut & Verbum, quo in priori, ut ita loquamur, nativitate omnia divina & necessaria dicta sunt, & Verbum, quo in nativitate altera dicta sunt omnia creanda, est unum; ut pluribus superius ostendimus.

Ut autem, qua S. Zeno mente, quo sensu hac formula usus sit, magis magisque intelligatur, exploratumque plane fiat, hoc ipsum testimonium ad declarandam catholicam Zenonis mentem ab Arianorum dogmate maxime alienam valere plurimum; simulque præcidatur omnis, quæ cuipiam oboriri fortasse posset suspicio, idcirco ab Auctore dictum *erat*, *antequam nasceretur*, *in Patre*, quod crediderit Filium in sinu Patris primum fuisse ita indiscretum, ut nondum *natus* seu distinctus fuerit, dein vero fuisse natum in tempore, ut Pater in creandis rebus illo uteretur, quæ fuit Petavii censura: ut hæc, inquam, omnia præstentur, animadvertendum est, solennem fuisse apud Arianos formulam de Divino Filio: *Non erat*, *antequam nasceretur*, ut legitur in Anathematismo Nicæno. Cujus formulæ verbis intelligebant, Dei Filium non fuisse ab æterno, sed tum solum, cum in mundi creatione a Patre conditus seu genitus fuit: id quod explicabant alia formula celebri eodem in Anathematismo pariter recitata: *Fuit aliquando*, *cum non esset*. Hinc Arius apud Athanasium in Orat. 1. contra Arianos num. 5. pag. 409. *Nec erat*, inquit, *antequam fieret: sed habuit quoque creationis initium. Erat enim solus Deus, nondumque erat Verbum & Sapientia. Cum autem nos postea voluit creare, tunc profecto unum quemdam fecit, quem & Verbum & Sapientiam & Filium nominavit, ut nos per ipsum crearet*: quibus concinens Eunomius in fidei Confessione edita tom. 1. Antiq. Lect. Canisii novissimæ editionis pag. 178. *Non*, *antequam esset*, inquit, *sine generatione Filium nominavit*. Neque vero dubitabant affirmare, illum *ante omnia sæcula* genitum; sed id non ita accipiebant, ac si ab æterno genitus fuerit, sed ita ut *factus* fuerit *ante* constitutionem mundi, in principio scilicet temporis; *res* autem *facta*, *non erat antequam fieret*, objiciebant ex Dionysii Alexandrini epistola, cujus fragmentum Athanasius in hanc rem considerat in epist. de sententia Dionysii num. 4. p. 246. Huic ergo formulæ, cui anathema dixerat Nicæna Synodus, anathema quidem dicere non dubitavit Eusebius Cæsariensis in epistola recitata ab Athanasio in calce libri de Decretis synodi Nicænæ, sed ita subinde se se explicavit, ut nihil ab Arianis alienum diceret: *Nec item*, inquit num. 9. *absurdum putavimus*, *his vocibus*, *non erat antequam genitus est*, *anathema dicere*, *cum omnes fateantur Filium Dei fuisse*, *prinsquam secundum carnem nasceretur*: cum quo stare poterat, quod Ariani sentiebant, eumdem Filium Patri coæternum non fuisse, cum eum ipsi quoque traderent genitum ante omnes creaturas, ut in his creandis eo ministro uteretur. Imperator Constantinus alia ratione Arianæ ejus formulæ proscriptioni adsensus proditur ab eodem Eusebio in epistola memorata, ut affirmarit num. 10. eum fuisse antequam nasceretur in Patre, *quandoquidem antequam actu fuisset genitus*, *ipse potentia erat in Patre*, *licet non gigneretur*; quæ locutio Dei Filium non semper *actu* fuisse, nec proinde genitum ab æterno significans, Arianis favet apertissime; nisi forte de illo priori originis accipiatur ea propositio, quo Filius in Patre prius *potentia*, dein *actu*, sed utrumque ab æterno fuisse concipitur. Alii e contra Arianis ut se se opponerent, eamdem, quæ heic a Zenone usurpatur, protulere formulam, *Erat*, *antequam nasceretur*, *in Patre*; sed ea interpretatione utebantur, qua dum unam (ut notavit Philastrius c. 124.) evadere conabantur hæresim, æternitatem unitatemque substantiæ divino Verbo detrahentem, incidebant in aliam, qua eum ingenitum ac proinde Filium ab æterno non fuisse affirmabant, quam hæresim sic Augustinus ex eodem Philastrio brevius describit Hær. 80. pag. 23. tom. 8. *Alia sempiterne natum non intelligens Filium*, *putat illam nativitatem sumpsisse a tempore initium: & tamen*

volens

volens coæternum Patri Filium confiteri, *apud illum fuisse*, *antequam de illo nasceretur*, *existimat*; *hoc est*, *semper eum fuisse*, *verum tamen semper eum Filium non fuisse*, *sed ex quo de illo natus est*, *Filium esse cœpisse*. Itaque catholico viro catholicam adversus Arianos professionem edenti, vel omittenda prorsus hæc dicendi formula, licet eisdem opposita videri possit, ut placuit Hilario lib. sa. de Trinitate num. 3). vel cum de nativitate esset cum Arianis quæstio, ita de eadem explorate erat profitendum, ut ne quid suspicionis, vel ambiguitatis adferretur. In hoc autem duo prospicienda maxime fuerunt; primum ut ita Filius ab æterno traderetur fuisse in Patre, ut simul fuerit distinctus a Patre, & Patris Filius fuisse indicaretur aperte; præterea vero ut affirmaretur æqualis Patri ejusdemque cum Patre substantiæ, ut ne quis inferiorem Patri Filium colligere posset. Utrumque autem Auctor hoc ipso, cui hæc formula inserta est, in tractatu præstitit. Primum satis in tuto posuit prima periodo, cum Filium in sinu Patris adhuc latentem, *Filium* vere fuisse affirmavit, eum a Patre ante omnia, *Filii non sine affectu*, *sed sine revelamine amplexum* scribens; qua sane formula Filium in Patre fuisse vere Filium docuit, ac proinde Filium *actu*, non *potentia*, nec non Filium a Patre vere genitum atque distinctum, quem uti talem Pater *amplexus* dici potuerit. Ab altero autem satis superque cavit per illa, quibus eumdem tradidit *fuisse*, *antequam*, secunda scilicet nativitate, *nasceretur*, *in Patre æqualem in omnibus*. His enim postremis verbis ad primam nativitatem pertinentibus & a Petavio omissis præter quam quod affirmans Filium *æqualem Patri*, eumdem a Patre distinctum affirmat (nemo enim sibi ipsi æqualis dici potest, cum æqualitas alterum necessario respiciat) addens subinde eumdem Patri æqualem *in omnibus*, profecto eamdem Patris æternitatem eamdemque substantiam Filio vindicat, sine quibus hic Patri æqualis *in omnibus* non fuisset. Quin cum hic Arianæ controversiæ scopus & caput esset, S. Zeno, ne quis sua de sententia posset ambigere, locupletem hanc adsertæ æqualitatis rationem statim adjecit: *Quia Pater in ipsum alium se genuit ex se*, *ex innascibili scilicet sua illa substantia*, *in qua beatus manens in sempiternum*, *omnibus*, *quæ habet*, *habentem Filium paria procreavit*. Audin Zenonem aperte fatentem Filium, distinctum a Patre, & unius cum Patre substantiæ existere; quippe quem Pater *alium se genuit ex se*, videlicet *ex innascibili substantia* Patris, quæ si *innascibilis* est, & ex eadem nihilominus a Patre genitus fuit Filius, eadem procul dubio substantia communicari Filio debuit, alia nec debuit, nec potuit: unde *alium se* vere *genuisse* cognoscitur, *alium* scilicet, non *aliud*, quorum alterum τὸ *alium* personæ distinctionem innuit, alterum autem τὸ *se* adstruit identitatem, ut vocant, divinæ naturæ. Hinc quoque Pater procreasse traditur Filium *paria habentem in omnibus*, *quæ Pater habet*; ubl *paria* pro *eadem* dictum est, idque est *eamdem* plane Filii Patrisque *substantiam* confiteri, quam aliis testimoniis aperte declaratam a Zenone alibi ostendimus.

Cum porro tota hæc ratio atque præclara Zenonianæ confessionis professio ad eam Filii nativitatem pertineat, de qua dixerat: *Erat*, *antequam nasceretur*, *in Patre æqualis in omnibus*; hic autem status ille idem sit, ac qui a Zenone aliis verbis exponitur tract. 4. & 5. quum Filium in Patris conscientia velatum atque latentem prodidit: jam palam tandem est, Filium hisce quoque in tractatibus pro eo quoque statu & vere genitum atque distinctum a Patre, & Patri æqualem ac ejusdem plane substantiæ a Zenone se se hoc loco satis superque explicante habitum adsertumque fuisse. Eat nunc Petavius, & post recitatum textum: *Procedit in nativitatem*, *qui erat*, *antequam nasceretur*, *in Patre*, hanc consequentiam obtrudat: *Ergo Filium*, *antequam a Patre gigneretur*, *in Patre exstitisse significat*; *generatio vero & nativitas tum fuit*, *cum res omnes procreare voluit* &c. Integrum si recitasset & considerasset textum, nec omisisset verba ad eum statum, quo Filius in Patre exstitit, pertinentia, nimirum *æqualis in omnibus*, nec subjectam mox præteriisset hujus æqualitatis rationem: *Quia Pater in issum alium se genuit ex se*: jam veram ac proprie dictam generationem pro illo quoque statu, quo Filius in Patre fuit, facillime cognovisset; nec per verba, *Procedit in nativitatem*, vel per illa, *antequam nasceretur*, primam, sed alteram quamdam a nobis explicatam Filii nativitatem, quæ primæ nihil repugnat, signi-

significatam intellexisset. Quod si quis ea verba: *Quia Pater in ipso alium se genuit ex se* cum reliquis, non eorum rationem esse velit (uti nos hactenus supposuimus) postremorum verborum ad primam occultamque Filii nativitatem pertinentium: *Erat, antequam nasceretur in Patre æqualis in omnibus*; sed illorum *Procedit in nativitatem*, in alteram scilicet, qua Filius in creandi orbis consilium ex ore, vel corde Patris processisse duobus aliis tractatibus 4. & 5. traditur: cum prima illa nativitas aliis ex verbis defensa satis fuerit, id nihil offendet, immo vero favebit multo magis; palam enim fiet, eumdem Filium, quem ex prima illa nativitate non minus a Patre distinctum, quam *æqualem in omnibus* Patri aliunde deprehendimus, ex hac quoque altera nativitate æternum & æqualem Patri, ejusdemque cum Patre substantiæ ab Auctore pariter agnitum, ut ejus rationis verba ac sententiæ nuper animadversæ declarant: quo ad revincendam totam Petavii censuram, nostramque interpretationem constituendam luculentius adferri nihil potest.

§. VII.

Antenicænorum Patrum a Petavii censuris breves vindiciæ.

De Zenone jam satis superque. Nihil præterea de aliis Patribus, qui a Petavio simili censura perstringuntur, addere instituti nostri ratio postularet. At quoniam non solum interpretatio nostra aliis quoque Patribus explicandis plerumque inserviet; sed etiam ex simili tot Patrum locutione, quæ easdem ferme Zenonis formulas continet, nec aliam quam nostram explicationem identidem patitur, manifestum plane futurum sit, & quo ex fonte Zenonis locutio manarit, & nostram interpretationem non ex ingenio eductam; sed re ipsa, si non verbis totidem, aliquot Patrum testimoniis traditam, iisdemque exponendis peropportunam, ne dicamus necessariam, habendam esse: de singulis aliqua paucissimis, quam licet, verbis animadvertere placuit. Petavii accusatio adversus Patres, qui Nicænæ Synodo præcessere, eidem fere nititur formulæ, ac quæ in Zenone reprehensa fuit. Audi ipsum de omnibus una loquentem lib. 1. de Trinitate cap. 5. num. 7. postquam eorum testimonia consideravit: *Igitur non nullis veterum . . . tum a supremo Deo ac Patre productum esse dixerunt* Filium, *cum hanc rerum universitatem condere statuit, ut illum velut ministrum adhiberet: quam sententiam alii clarius, obscurius alii significant, sed isti fere Athenagoras, Tatianus, Theophilus, Tertullianus, & Lactantius*. Pro Athenagora satis loquitur idem ille textus, quem Petavius opposuit lib. 1. de Trinit. cap. 3. num. 4. ibidem enim diserte adseruit Deum habere Filium, qui est *Verbum Patris in idea & efficientia*, ubi *idea* dicta est de Verbo, quatenus in eo omnia ab æterno dicta sunt, *efficientia* autem de actu externo, quo omnia per idem Verbum sunt condita. Illa vero, quæ urget Petavius, quibus Athenagoras hunc Filium vocat *primogeniam Patris progeniem, non quasi factus sit (a principio quippe Deus, qui est æterna mens, habebat in se ipso λόγον, idest rationem, cum æternum sit rationalis) sed ita ut cum materia concreta omnia, informisque natura, atque terra instar vehiculi subjicerentur, in iisque crassiora levioribus admista sint, ad hoc ut idea & actus illorum esset, prodierit*: hæc, inquam, nobis favent mirifice. In primis enim Filium hunc λόγον appellatum, quem *rationem* interpretatur, ab æterno in Patre fuisse affirmat, ut Pater *æternum rationalis* fuisse dicatur; quo eodem argumento & Athanasius & Gregorius Nyssenus & alii Patres usi sunt, ut divinum Verbum æternum fuisse Arianis demonstrarent: sed eorsus prodiisse illud, inquit, creandi orbis caussa, veluti *ideam* rerum creandarum, quæ ab æterno profecto fuit, cum Pater ab æterno dixerit in Verbo, quæcumque creanda deliberaverit; & sine qua *actus* illorum esse non poterat, cum actum consequi, seu creari nihil potuerit sine Verbo, per quod omnia ab æterno dicenda, & in tempore creanda fuere. Quid ex his cum antea dictis non plane convenit? Cum Athenagoras Filium λόγον in Patre ab æterno fuisse scribit, ut Pater esset rationalis; Filium utique accipit pro eo statu, in quo Pater se ipsum ac divina omnia in Filio cognovit: ac proinde λόγον *rationem* interpretatur, non *Verbum*, propterea quod hoc in

l statu

statu Pater consideretur uti rationalis, seu cognoscens omnia, quæcumque Deum respiciunt; at ad res creandas, quod attinet, nihil hactenus concipiatur; qua sola de caussa λόγον *Verbum* melius, quam *rationem* interpretandum Augustinus censuit, ut vidimus §. 5. Cum porro eumdem Filium Athenagoras ad res creatas refert; *ideam* illum appellat, qua scilicet in Filio res creandæ præconceptæ, æternumque in Verbo dictæ fuere: vi cujus dicti stato deinde tempore cum effectæ fuerint per Verbum, jure earum *efficientiam* ipsum Verbum appellat. Hæc si mente teneas, Petavii objecta legere poteris, & cuncta sua sponte cadere statim invenies, ut nihil præterea addere necesse sit.

Id ipsum plane ex illo Tatiani testimonio colligere licet, quem Petavius eodem capite latine reddit sic num. 5. *Deus erat in principio; principium autem rationis esse potentiam accepimus. Etenim Dominus omnium cum ipse totius esset universi substantia, quatenus nulla adbuc erat facta creatura, solus exstabat. Quatenus vero tota vis & potentia, ac tam eorum, quæ videri possunt, quam quæ videri nequeunt, substantia erat ipse, cum eo erant omnia. Nam cum ipso per rationalem vim λόγος ipse, qui in illo erat, produxit. Voluntate porro simplicitatis ipsius λόγος erupit, qui quidem non in vacuum emanans, primogenium opus Patris fuit.* Non nulla in primis hac in interpretatione displicent. Primo enim *principium*, quod Græcus textus definit λόγου δύναμιν, Latinus autem vulgatus interpres *Verbi potentiam* reddiderat, Petavius *rationis potentiam* interpretari potius voluit, quam *Verbi*; qua interpretatione haud intelligitur, *rationem* appellatum fuisse ipsum Verbum, cujus quidem *potentia*, seu *virtute* (utrumque enim δύναμις significare potest) omnia condita sunt, unde recte *principium* rerum omnium traditur, quod nomen ad *originem rerum* omnium referri ipse Petavius animadvertit. Adde quod Græca vox λόγος cum res creatas respicit, *Verbum* potius quam *ratio* reddenda est ex Augustino nuper laudato. Deinde probare nemo poterit illa, *nam cum ipso per rationalem vim λόγος ipse, qui in illo erat, produxit*; cum in Græco textu legatur: *Σὺν αὐτῷ γὰρ διὰ λογικῆς δυνάμεως, αὐτὸς καὶ ὁ λόγος, ὃς ἦν ἐν αὐτῷ, ὑπέστησε*, quæ sic reddenda fuerant: *Cum ipso enim per rationalem virtutem, & ipse & Verbum, quod in ipso erat, exstitit*; in quibus *& ipsum & Verbum* distinguere, ut distinguuntur in Græco textu, non autem unum λόγον cum Petavio accipere quanti intersit, ex dicendis constabit. Itaque cum Tatianus ait Deum *fuisse in principio*, *principium* autem Verbi potentiam, seu virtutem esse definit; *Dei* nomine Patrem intelligens, Patrem utique *in Verbo* fuisse fatetur, sicuti mox Verbum in Deo Patre fuisse aperte tradit: id quod utrosque & semper & ejusdem substantiæ fuisse confirmat. Equidem duas Personas a Tatiano distinctas ex τὸ *ipse & Verbum* palam est, ubi *ipse* ad Patrem, *Verbum, quod in ipso erat*, ad Filium refertur. Ita porro dictum heic a Tatiano & Patrem in Verbo, & Verbum in Patre *per Verbi virtutem* semper *exstitisse*, quomodo superius Athenagoras probavit Patrem semper habuisse λόγον, quia Pater semper rationalis fuit. Fuit nimirum semper Pater in Verbo, cum sine Verbo non fuisset Pater; & principium ipse rerum fuit per rationalem virtutem omnia creanda dicens in Verbo, quo si caruisset, nihil dixisset creandum, ac proinde principium rerum creandarum numquam fuisset. Porro loquitur, uti diximus, hoc in textu Tatianus de Verbo tamquam rerum creandarum principio; ac proinde supponit, omnia quæ creanda fuerunt, in hoc Verbo dicta ab æterno fuisse. Sic quidem intelligitur, quam idonea sit ejus dicti ratio, *cum eo erant omnia*, dum inquit: *Cum ipso enim per rationalem virtutem & ipse & Verbum, quod in ipso erat, exstitit*; recte, nam cum per rationalem virtutem omnia, quæ postea facta sunt, a Patre dicta fuerint in hoc Verbo, omnia in hoc Verbo erant cum Deo, & simul cum Deo erant & Pater qui dixit omnia, & Verbum in quo omnia dicta sunt. Natum itaque a Patre Tatianus confessus est ab æterno hoc Verbum, sine quo non solum nihil creandum, sed nec Verbum fuisset, nec Pater. Igitur non *in virtute* solum, uti Petavius interpretatus est, sed *actu* Verbum in Patre ab æterno *exstitisse* Tatianus censuit. Quod dein additur: *Voluntate porro simplicitatis ipsius λόγος*, seu *Verbum* erupit; illam externi verbi prolationem prospicit, quam in mundo creando editam non nulli putarunt per sensibilem quamdam vocem, qua ipse Deus, *dixit*, *& facta sunt*: id quod ad aliam quæstionem pertinet.

Quod

Quod si hoc Verbum non in vacuum emanans *primogenium opus Patris* fuisse idem Tatianus subdit; id spectat, ut videtur, ad sensibilem illam verbi prolationem, quæ si fuit rerum omnium caussa, primum Dei opus fuit. Si vero non prolatitium, sed intimum Patris Verbum foras emanasse aliquo modo credidit; externam eidem Verbo generationem tribuit, quæ nihil est aliud, quam externa ejusdem manifestatio, qua divina virtus jam inde ab æterno intime latens in Deo, foras tandem prodiit, unde illud Verbum *participatione*, non *abscissione* natum subinde affirmavit (*μερισμὸν* enim non divisionem puto significare, ut vertit interpres, ait ipse Petavius) ut *ne* tamen *Patrem sine Verbo relinqueret*; quibus verbis Tatianus se credidisse confirmat, Patrem semper fuisse cum Verbo, nec ab hoc se se communicante rebus creatis tam multis fuisse relictum, quippe quod ea communicatio Verbi, qua in tot res creatas manavit exterius, non *abscissio* fuerit ejusdem Verbi a Patre, seu divisio intimæ ejus substantiæ, qua Verbum in Patre, & Pater in Verbo semper exstitit, sed mera fuerit ejusdem *participatio*, qua ipsum Verbum, & per Verbum Deus ipse in creatis rebus elucet. Sed de Tatiano nimis fortasse multa.

A Theophilo Antiocheno, quem Petavius suo modo commentatur eodem cap. 3. n. 6. brevius nos expediemus: nam *λόγον intimum in visceribus suis* Patrem habuisse palam fatetur; quem *λόγον* si *genitum* addit *cum sapientia sua eructantem ante omnia*; non ideirco ingenitum illum primum *λόγον* putavit, aut indiscretum in Patre, & solum genitum, cum in creationem mundi omnia in Verbo dicta sunt, ut interpretatur Petavius; sed *λόγον* illum priorem accepit de Verbo, quod erat intimum in Patre, in quo omnia divina Pater dixit, istum autem de Verbo res creandas dicente accepit, ut in Zenone pluribus explicavimus. Idem porro aliam quamdam *prolatitii λόγου* generationem, quam in Tatiano consideravimus, adstruit, quæ generationi æternæ nihil officit, uti ibidem innuimus, & confirmant etiam, quæ idem Theophilus subdit: Pater *hunc λόγον genuit prolatitium, primogenium omnis creaturæ, non ut Verbo vacuus ipse fieret, sed ut verbum gigneret*, idest prolatitium, *& cum Verbo suo*, idest intimo, *perpetuo versaretur*.

Eodem spectant illa Tertulliani lib. contra Praxeam cap. 5. quæ Petavius recitat cap. 5. num. 2. Cum enim *λόγον*, seu *rationem* ab æterno penes Deum fuisse testatur, Verbum utique Dei intimum ab æterno genitum prodit, in quo Pater utique *rationalis ante principium*, idest ab æterno, secum ipse loquebatur, quæ Dei sunt; hanc enim putamus *rationem*, quam *suam* Tertullianus appellat. Cum porro idem Deus de creando mundo deliberans *cum ratione sua*, idest Filio, vel Verbo, *cogitabat* atque *disponebat sermonem*, seu, ut paullo ante explicatius dixerat, *cum ipsa & in ipsa ratione*, quam *intra* semet ipsum *habebat*, *tacite cogitabat & disponebat secum*, *quæ per sermonem erat dicturus*, cum scilicet mundum creandum præcepit; cum hæc, inquam, Deus secum in ratione seu Verbo cogitasse & disposuisse traditur, innititur profecto ea generatio Verbi, qua Pater creanda in Verbo tacite ab æterno dixit atque decrevit. Tandem prolatitium verbum in ipsa creatione editum Tertullianus insinuat cap. 6. & 7. & hac formula nihil aliud, nisi externam Verbi manifestationem significat, quam in Tatiano explicavimus. Hanc tamen postremam & externam nativitatem Verbi, quæ initio temporis contigit, primam & unicam a Tertulliano adsertam Petavius opinatur, id quod hisce ejus verbis confici existimat ex cap. 6. *Nam ut primum Deus voluit ea, quæ cum Sophiæ ratione & sermone disposuerat intra se, in substantias & species suas edere, ipsum primum protulit sermonem habentem in se individuas rationes Sophiam, ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita, immo & facta jam, quantum in Dei sensu. Hoc enim eis deerat, ut coram quoque in suis speciebus atque substantiis cognoscerentur, & tenerentur. Tunc igitur etiam ipse sermo speciem & ornatum suum sumit, sonum & vocem, cum dixit Deus, Fiat lux*. Sed hæc commovere potuisse hominem eruditum miramur vehementer: nam primum cap. 5. jam ante diserte Tertullianus confessus fuerat, Deum ante mundum creandum jam inde ab æterno non fuisse *solum*, hac ratione addita: *Habebat enim secum, quam habebat in semet ipso, rationem suam scilicet*, quibus aperte *rationem*, idest Verbum, a

Deo Patre distinctam ab æterno fuisse palam insinuat, secus *solus* fuisset Deus ab æterno, quod ille hac ratione negandum putavit. Hinc caput istud concludens: *Possum itaque*, inquit, *non temere præstruxisse, & tunc Deum ante universitatis constitutionem solum non fuisse, habentem in semet ipso proinde rationem, & in ratione sermonem, quem secundum a se faceret*, idest secundam personam, *agitando intra se*; ubi secundæ personæ a Patre distinctæ & ante mundi constitutionem genitæ disertissime meminit. Præterea haud scimus, an Petavius ea scribens, adverterit hæc Tertulliani verba, quæ post objectum abs se testimonium immediate leguntur, quæque ab eodem Petavio recitata invenimus eodem num. 2. cap. 3. *Hæc est nativitas perfecta sermonis (qua nimirum*, commentatur Petavius, *sermonem ipsum in specie ornatuque suo protulit, cum dixit, Fiat lux) dum ex Deo procedit conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiæ:* Dominus condidit me in initium viarum suarum: *dehinc generatus ad effectum:* Cum pararet cælum, aderam illi simul. *Exinde eum parem sibi faciens, de quo procedendo Filius factus est; primogenitus, ut ante omnia genitus; & unigenitus, ut solus ex Deo genitus, proprie de vulva cordis ipsius*. Notavitne apertam distinctionem, *conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiæ*, dehinc *generatus ad effectum*? Heic profecto duplicem Filii Dei nativitatem Tertullianus palam discernit, alteram, qua Pater in ipso de creandis rebus *cogitatu*, uti appellat, *sermonem* seu *Verbum Sophiæ nomine* edidit (*processit conditus*, inquit) & hæc nativitas est proprie dicta Verbi, quam *primam* appellat, cum ab æterno omnia creanda a Patre in Verbo dicta sunt: alteram vero, qua Deus in ipsa mundi creatione verbum *ad effectum* protulit; quæ etsi generatio sit Verbi minus proprie dicta, tamen nativitas *perfecta* idcirco appellatur, quod illa prior, licet propria nativitas, intra Deum latuit; hæc autem extra Deum prodiens, priorem illam latentem eduxit quodam modo, cum Verbum ipsum creaturis manifestum fecit; & hac ratione Dei Filius in creatione mundi *speciem & ornatum*, seu *sonum & vocem* quamdam accepit, sicque *perfecta* fuit ejus nativitas, non quoad Deum, in quo semper fuit perfectissima, sed quoad nos, quibus illa primum agnosci cœpit. Hanc eamdem duplicis nativitatis distinctionem idem Tertullianus non obscure subindicat l. 2. adversus Marcionem c. 27. de hoc sermone inquiens, *quem ex semet ipso proferendo Filium fecit, & exinde dispositioni suæ voluntatique præfecit*. Cum ait *ex semet ipso proferendo Filium fecit*, utique *prolationem*, seu nativitatem Filii æternam significat; secus duos Deos adstruxisset unum æternum, non æternum alterum, atque ita in eum, quem in Marcione coarguit, errorem incidisset. Hanc quidem nativitatem spectans Apologetici capite 21. *Hunc*, similiter inquit, *ex Deo prolatum didicimus, & prolatione generatum, & idcirco Filium Dei, & Deum dictum ex unitate substantiæ*; quæ postrema verba præsertim ostendunt, agi de *prolatione* illa & nativitate interna Filii, qua *unam* cum Patre *substantiam* adeptus est, non de externa, cui hæc substantiæ paternæ *unitas* non convenit. Aliis porro verbis *& exinde dispositioni suæ voluntatique præfecit*, indicari nihil dubitamus nativitatem externam, de qua nunc nuper dictum est, eamque Tertullianus ipso adverbio *exinde* a priori satis distinguit. Ceterum aliis in locis a Petavio memoratis n. 4. quæque fusius explicantur a P. Le Nourry tom. 2. Apparat. ad Bibliothecam vet. P. P. diss. 4. in Tertullianum cap. 8. adeo explorate Filium a Patre distinctum, uniusque nihilo secius cum Patre *substantiæ* affirmat, ut in tuto omnino esse debeat nostra explicatio, quam obscurioribus testimoniis hactenus consideratis dedimus, & ex his apertis locis saltem Petavius moveri debuit, ne obscuriora quædam testimonia in alienum & contrarium plane sensum interpretanda putaret.

Tandem Lactantius a Petavio postremum accusatus cap. 3. num. 6. cum lib. 2. Institut. cap. 8. *similem sui spiritum* a Deo Patre *productum* tradit, *antequam ordiretur hoc opus mundi, ut ab eo bono tamquam rivus oriretur, semperque proflueret*; loquitur aperte de ea Verbi generatione, qua Pater *ab æterno* dixit in Verbo, quæcumque per idem Verbum subinde, divinæ bonitatis participatione, facta sunt. Equidem cum Verbum *consiliatorem* a Patre adhibitum ibidem testatur; hoc sane Verbum æternum fuisse significat, cum Dei consilium ac decretum æternum fuerit.

Im-

Immo si *consiliatorem* illum habuit ab æterno, antequam quidquam de creando orbe decerneret; supponit illud Verbum verum Filium exstitisse *in* Patre, antequam is quidquam creandum *in* eodem Verbo decerneret, ac proinde generationem illam Verbi supponit, qua Pater se ipsum in Verbo dixit, antequam res creandas in ipso diceret. Quod si hoc Verbum Patri *similem spiritum* vocat, nemo offendatur; cum *similem spiritum* appellet eo sensu, quo id Verbum *imago Dei*, *& figura substantiæ ejus* in Scripturis vocatur, quod cum unitate substantiæ ab ipso Lactantio aliis testimoniis adsertæ nihil pugnat. Addit præterea aliquid lib. 4. cap. 8. & 9. de prolatitio quodam *sermone*, seu *vocali spiritu*, uti vocat, quem pro externo sono Petavius accepit. At cum *vocalem hunc spiritum*, *non utero*, *sed mente conceptum*, & conceptum quidem a Patre *inexcogitabili quadam majestatis suæ virtute ac potentia* Lactantius palam affirmet; procul dubio generationem ejusdem Verbi non externam, sed intimam, ac Verbi æterni propriam aperte significat, quam quidem *nativitatem spiritalem* appellat cap. 13. & *nativitati carnali* opponit, quamque *inexcogitabilem* plane esse ipso capitis 8. initio monuit: unde & lib. 2. cap. 8. cum *ineffabiliter* a Patre *æternum* genitum prodit. Porro ex cap. 25. lib. 4. manifestum fie *Deum de Deo* habitum a Lactantio hunc, quem *prolatione vocis ac spiritus generari* potuisse censuit; & vocem ac spiritum illum ab eo vocatum liquet locutione prophetarum, qui *sermonis* ac *spiritus* nominibus Dei Filium indicarunt. Itaque nihil vetat, quin *vocalis* quoque *spiritus* nomine, quo Petavius vocem sonantem accepit, Dei Filium Deum de Deo vere intelligamus in scriptis Lactantii, ac præsertim l. 4. cap. 8. & 9. ubi sane huic *vocali spiritui*, quem Pater *non utero*, *sed mente conceperat*, Dei Patris *effigiem*, seu *imaginem* tribuit cum Paullo, & substantialem quidem imaginem, quippe quæ, inquit, *proprio sensu ac sapientia vigeat*, quod in vocem sonantem a Petavio intellectam non cadit. Comparatio porro illa duplicis humani spiritus, quorum alterum homines e naribus tacitum emittunt, alterum ex ore cum strepitu edunt, cum loquuntur, valet quidem ad explicandum discrimen a Lactantio intentum inter spiritus angelicos, qui tamquam spiritus e naribus ducti, non ad docendum, sed ad ministrandum tacite conditi sunt, & spiritum Verbi, qui, tamquam spiritus ex ore prodiens, docere homines debebat: at in reliquis nihil valet; neque enim comparationem perfectam & adæquatam instituere ibidem Lactantius voluit; unde irrideri hanc ob comparationem a Petavio non debuit: neque *sonum vocalem*, quem ea in comparatione adhibet, transfert ad Verbum, quatenus e Patris mente ab æterno genitum fuit, sed *ea ratione*, inquit, *quia voce ejus ad populum fuerat usurus*, *idest*, *quod ille magister futurus esset doctrinæ Dei & cælestis arcani ad homines perferendi*, quod spectat ad illam doctrinam, quam divinum Verbum humana subinde natura indutum expressis vocibus tradidit. Sed de Antenicænis Patribus hactenus, quos cum eidem omnes formulæ insistentes audisti, quam Zeno usurpavit, duo hæc statuta intelliges, hunc non nova, sed veteri usum formula, quam scilicet a tot Patribus traditam acceperat, in eorumque libris didicerat; illos autem non eam in sententiam adhibuisse hanc formulam, qua Arianis præcinerent, ut existimavit Petavius, sed in eam, qua Zeno Arianorum impugnator acerrimus, ipsos legens adeo recte intelligendos putavit, ut eadem formula sibi quoque utendum nihil ambigeret.

§. VIII.

Marius Victorinus a Petavii censura vindicatus.

DE Mario Victorino, qui *in eadem esse caussa* Petavio visus est, quid attinet dicere, cum ille adeo ex proposito totis quatuor adversus Arium libris catholicum dogma disertis verbis sententiisque defendat, ut si cui aliquam ob formulam a Petavio notatam videatur sensisse, divinum Verbum *tum foras generatione prodiisse*, *quando mundum procreavit Deus*, ut idem Auctor ex allatis abs se textibus colligit; is aut

is ant Victorini libros non legerit, aut si legit, sparsis a Petavio præjudiciis fortasse impeditus, non intelleaerit sane ejus sententiam, quæ elatissimis aliis testimoniis explicata satis videtur. Cum enim generationem Verbi ætetnam plucibus locis disettissime fateatur, jam sicubi ejusdem Verbi generationem *mauifestationem* appellat, sen *declarationem intus potentiæ*, ita nt *Pater* sit, *qui intus*, *Filius*, *qni foris*, (quæ fere sunt notatæ a Petavin formulæ) : vel de cadem generatione æterna hæ formulæ intelligantur necesse est, vel ita sunt de externa generatione aceipiendæ, ut generatio hæc exterior in tempore, quæ manifestatio est, generationi illi intimæ & æternæ nihil præjudicii creet. Utroque sane modo Scriptor ille eas formulas aecipit. Primo modo genetationem internam & æternam Verbi *manifestationem* voeat, quatenus Deus volens semet ipsum videre & eognoscere, imaginem *sui*, in qua se videret, genuit, & hanc imaginem, quæ utique Verbum est, *manifestationem* vocat, eamque *foris a Patre*, idest a Patre distinctam habuit, uti a Patre distinctus persona Filius est, licet semper in Patre suerit. Hoc expresse docet lib. 1. pag. 269. lit. h. tom. 4. Biblioth. P.P. Deo, quem *vitam perfectam* definit, *voleute*, inquit, *videre semet ipsum*, *hoc est*, potentiam suam, Pattem scilicet (Patrem enim *potentiam* appellavit) *facta est ipsa manifestatio* sui (ubi *manifestationem* aperte vocat *imaginem Patris*, in qua Patris substantia manifesta fit ipsi Patri) *quæ generatio est & dicitur, & juxta hoc foris exsistens : omuis enim cognoscentia, secundum quod cognoscentia est, foris est ab illo, qui cupit cognoscere : foris autem dico sicut in inspectione, secuudum quod est videre semet ipsum*. Intimam ergo æternamque hanc *manifestationem* & *generationem* agnoseit, sicut intima & æterna suit Pattis cognitio, qua se ipsum in Filio cognovit; quod lucnlenter probat multis in locis tum præsertim lib. 2. pag. 273. f. Id ipsum susius statuit lib. 3. pag. 275. f. & g. ex quo hæc pauca transcribimus: *Intelligentia quod intelligit foris est, & id quod intelligit intus*. Hinc Patrem, qui intelligit, posuit *intus*, Filium autem, quem intelligit, seu in quo se ipsum intelligit, *foris*. Hac tatione motum quemdam in Patre agnoscit *interiorem & in se conversum*, ex quo Filius generatur : quem in rem præsentem explicat sic : *Semper motus ex substantia, & in substantia, vel potius ipsa substantia; qui tum foras spectat, hoc est autem foras spectare, motum vel motionem esse; quod ipsum hoc illud est se videre, se intelligere, ac nosse velle : tum antem se videt, geminus exsistit, & intelligitur videns, & quod videtur, ipse qui videt, ipsum quod videtur : quia se videt, hoc est foras spectans, foris genitus, vel exsistens, ut quid sit intelligat. Ergo si foris est, & si genitus, Filius :* quem tamen eadem cum Patre substantia præditum demonstrat. Hunc tandem motum, quo Pater Filium genuit, *operationem & actionem* vocat, & addit : *Hic partus, hic natalis*. Alia ejusdem generis plura adferre possemus præsertim ex libro 4. pag. 287. e. & 288. c. sed hæc satis visa sunt, ut quisque intelligat, *manifestationem operationemque*, qua *intus* Pater, & Filius *foris* esse traditur, ad generationem æternam intimamque Deo ex Victorini sententiam referendam. Altero autem modo cum *manifestationem & actionem* idem Victorinus refert ad terum creationem, animadvertendum est, eam ita referri, ut Filius Dei ab æterno suerit λόγος *omnium quæ sunt* ex lib. 1. pag. 260. b. f. cum scilicet Pater omnia futura decrevit in Verbo: *non enim*, inquit pag. 262. h. λόγος *locutio quædam est, sed potentia ad creandum aliquid confabulans iis, quibus futurum est esse*. vide pag. 270. d. Hinc autem Filium relate ad creaturas λόγον *& voluntatem Patris* ibidem vocat, quem ab æterno & unius cum Patre substantiæ fuisse adserit pag. 263. a. Tandem *voluntatem* hanc Dei stato tempore *progressam* tradit in *actuosam potentiam*, ibidem, cum scilicet *in effectionem eorum, quæ sunt*, progressa est p. 260. e. Qua in re cum manifestatum nobis sit Verbum, hæc manifestatio, seu *apparentia*, uti vocat, exterior Victorino natalis & generatio quædam habetur: inquit enim l. 4. p. 284. d. *Apparentia vero ab occultis ortus est, & ab occultis ortus, & natalis est, & ejus natalis, qui & antequam sic oriretur, exstiterit*, ubi expresse generationem metaphoricam Verbo tribuit in ipsa rerum creatione; & *antequam sic oriretur*, affirmat, ipsum ab æterno exstitisse ea illa generatione æterna & intima, de qua in superioribus satis dictum est. Negari quidem nequit hæc subtilius & obscurius

seri-

scripta a Victorino, atque ex dialectices, in qua plurimum delectabatur, regulis derivata, id quod in eo reprehendit S. Hieronymus: sed aliud est obscuritatem dialecticenque in ejus libris adversus Arianos perstringere, aliud obscuras quasdam ipsius formulas deflectere in sententiam, quam disertissimis verbis ille totis quatuor iisdem libris impugnat, quod fecit Petavius, ut ne de interpretatione cogitaverit quidem. Vides interim, Lector optime, qua cautione versandum sit in antiquorum voluminibus, ne qua fallamur ipsorum locutione, quam ex nostra vulgarive sententia explicandam putemus, cum illi non numquam aliam vel ævi vel scholæ alicujus propriam ei locutioni subjecerint: id quod tum præsertim suspicari par est, cum ex obvia explicatione indignum aliquid eruitur, quod in errorem & dedecus sapientissimorum, vel etiam sanctissimorum hominum cedat. Hoc principio nos S. Zenonem, quem in perniciosi nimium erroris suspicionem devocatum a Petavio legeramus, accuratiori examine pervolventes, genuinam ejus sententiam satis eduxisse & explicasse nobis videmur, quæ ad Antenicænorum quoque Patrum Victorinique vindicias comparandas non nihilum contulit.

CAPUT SECUNDUM.

Quo consilio S. Zeno de æterna Filii Dei generatione haud scribendum duxerit, quosque fidei tractatus & quas formulas reprehenderit.

Difficultatem non modicam quibusdam injiciunt non nullæ sententiæ in tract. 1. *de Fide*, quibus primo adspectu videtur S. Zeno & fidei didascaliam negare, & reprehendere nec non impugnare illos, qui in tractatibus fidem exponunt, atque argumentis confirmant. Sed si quis S. Zenonis mentem, ac tractatus ejus scribendi occasionem probe calleat, quæcumque in hanc rem duriora occurrunt, facile intelliget. In concilio Sardicensi ad compescendam Arianorum audaciam, qui Nicænæ fidei formula non contenti, novas subinde explicationes, additiones, correctionesque commentabantur, illud cautum fuit, quod refert S. Athanasius in tomo ad Antiochenos, qui tamquam concilii Alexandrini synodica habetur. *Quamvis*, inquit n. 5. pag. 772. *non nulli postularint, ut quædam de fide scriberentur, quasi aliquid Nicænæ Synodo deesset, atque id obtinere conati temere fuerint; Synodus tamen Sardicæ coacta rem indigne tulit, sancivitque, ut nullam altra de fide ederetur rescriptum, sed sufficeret fides a Patribus Niceæ promulgata, quippe quæ in nullo deficeret, sed plena pietatis esset; statuitque, ne altera ederetur fidei professio, ne quæ Nicææ scripta fuerat, imperfecta reputaretur, neque occasio iis daretur, qui sæpe numero de fide scribere ac definire volunt.* At hac cautione ab Arianis contemta, in eo quotidie laborabatur, ut quo quisquis suas partes (in quas ipsi inter se quoque erant divisi) augeret, simplicioresque deciperet; varias ederet *fides*, seu *tractatus fidei*, in quibus suam quisque sententiam & errorem multis ratiocinationibus & argumentis statueret.

Harum formularum & horum tractatuum multiplicitatem ac pugnam præclare depingit coævus auctor S. Hilarius lib. 2. ad Constantium num. 4. pag. 545. ubi postquam affirmavit Arianos, dum fidem requisiti, *sua scribant*, & *dum quæ Dei sunt prædicant, orbem æternum erroris & redeuntis in se semper certaminis circumtulisse. Sub cujus necessitatis tamquam improbabili occasione, scribendæ atque innovandæ fidei exinde usus inolevit. Qui postquam nova potius cœpit condere, quam accepta retinere; nec veterata defendit, nec innovata firmavit: & facta est fides temporum, potius quam Evangeliorum, dum & secundum annos describitur, & secundum confessionem baptismi non tenetur. Periculosum nobis admodum atque etiam miserabile est, tot nunc fides exstitere, quot volantates; & tot nobis doctrinas esse, quot mores; & tot caussas blasphemiarum pullulare, quot vitia sunt: dum aut ita fides scribuntur, ut volumus, aut ita, ut nolumus, intelliguntur. Et cum, secundum unum Deum & unum Dominum & unam baptisma, etiam fides una sit, excedimus ab ea fide,*

fide, quæ sola est: & dum plures sunt, ad id cœperunt esse, ne ulla sit; & num. 5. ubi contradictionum exempla subjicit: *Conscii enim nobis*, inquit, *invicem sumus, post Nicæni conventus Synodum, nihil aliud quam fidem scribi. Dum in verbis pugna est, dum de novitatibus quæstio est, dum de ambiguis occasio est, dum de auctoribus querela est, dum de studiis certamen est, dum in consensu difficultas est, dum alter alteri anathema esse cœpit: prope jam nemo Christi est. Incerto enim doctrinarum vento vagamur: & aut dum docemus, perturbamus; aut dum docemur, erramus. Jam vero proximi anni fides, quid jam de immutatione in se habet? Primum, quæ homousion decernit taceri: sequens rursum, quæ homousion decernit, & prædicat: tertium deinceps, quæ usiam simpliciter a Patribus præsumtam, per indulgentiam excusat: postremum quartum, quæ non excusat, sed condemnat.* Et post pauca: *Annuas atque menstruas* (adeo frequenter mutabantur, & novæ subinde edebantur) *de Deo fides decernimus, decretis pœnitemus, pœnitentes defendimus, defensos anathematizamus; aut in nostris aliena, aut in alienis nostra damnamus; & mordentes invicem, jam absumti sumus ab invicem.* Erant quippe plures fidei formulæ, tum variis Arianorum & Semiarianorum in Synodis editas, tum quæ a quibusdam Episcopis in suæ sectæ defensionem promulgabantur. Hæ itaque sunt *illi multi tractatus, multæ fides, & quidem novellæ, & litis labore & favore nutritæ*, quas S. Zeno commemorat tract. 1. num. 3. lib. 1.

In his autem quanta subtilitate ingenii, quantaque argumentationum vi uterentur hæretici magno cum legentium periculo, patet ex Athanasii epistola ad Episcopos Ægypti & Libyæ pag. 278. num. 8. ubi catholicos ab ejusmodi scriptorum lectione deterrere conatur his verbis: *Nam etiamsi voces ex Scripturis mutuentur, scribentes nihilominus repellite, licet orthodoxæ fidei verba protulerint, nec sic loquentes velitis attendere. Nec etiam recta mente loquuntur, sed his verbis velut ovium pelle induti, intus eadem ac Arius sentiunt...... Itaque si quæ scriberent, ea scriberent orthodoxi, ut magnus Hosius &c.* (alios catholicos recenset).... *Si illi* (Ariani) *his* (catholicis) *essent similes, nullus profecto in illorum scriptis esset suspicionis locus: simplex enim ac candidum est virorum Apostolicorum ingenium.* Et numero 9. *Quia vero scripta auctores eos habent, qui pro propugnanda hæresis caussa mercede sunt conducti..... evigilandum & cavendum est, fratres,..... ne qua fraus ex verborum elegantia astutiaque oriatur.* Hanc Arianorum in rebus fidei perperam philosophantium calliditatem alii quoque Patres testantur. Vide plura Gregorii Nyssæni, Nazianzeni, Basilii, Epiphanii, Faustini, Cyrilli, & Ambrosii testimonia a Petavio collecta in Prolegomenis cap. 3. a num. 3. Hanc vero sophisticam calliditatem & humanam argumentorum ratiocinationem, quæ Arianos in tot errores sententiasque distraxerat, utpote periculi plenam catholici Patres maxime fugiendam putarunt: & hinc jam patet, quid in caussa fuerit, cur S. Zeno fidei tractatus fieri prohiberet. *Frater ille*, quem tractatu 1. alloquitur, is erat, qui *ipsum fontem divinitatis philosophicis argumentis exhaurire conabatur* num. 5. *qui sub sono legis ac fidei sæcularis amore jactantiæ accensus, nascentis Dei de Deo Spiritusque sancti inæstimabilem incomprehensibilemque divinitatis perpetuitatem, jure ipso, quo ex se est, argumentis cogere, examinare, metiri, ac discernere posse præsumebat.* Huic ergo, licet fortassis non mala mente hanc disputationem aggredi vellet, ut ab hocce curioso studio avocaret, periculum ejusmodi disputationum ante oculos posuit: & hac occasione tractatus fidei, qui similibus ratiocinationibus ab Arianis in dies edebantur, in invidiam vocat, quippe qui fidem, quam explicandam & argumentis confirmandam sibi sumserant, discidisse & destruxisse convincebantur. In hanc rem *credulitatem*, seu fidem simplicem præ subtili doctrina commendat, quod ea una universim necessaria fit, hæc autem præsumtionis & periculi plena; unde ait num. 1. *Manifestissimum puto, nimis astuto esse simplicem meliorem: quia simplex omnibus Dei verbis simpliciter credit; astutus autem nimia sapientia infatuatus, inquisitionibus vanis semet ipsum confundit.* Non itaque simplicem didascaliam fidei S. Zeno hoc loco reprehendit, quam non negat necessariam, ut quis sciat, quidquid credere debet; sed argutas fidei disputationes, quas vocat, seu nimium in fide acumen, curiositatem, dialecticenque

cenque pluribus perniciosam unice condemnat: *Disputatis enim*, inquit num. 2. *sicut excolit fidem; ita, si versuta sit, eradicat fidem*, ut in Arianorum disputationibus atque tractatibus experientia docebat. Itaque similia, ac alii Patres, S. Zeno tradidit sive hoc sermone 1. *de fide*, quem hactenus commentati sumus, sive alibi, & pluribus quidem in locis, quæ enumerare nimis esset longum; cum scilicet Arianorum petulans ingenium coercere, & nimiam arcanorum fidei investigandorum curiositatem reprimere studens, credendum quidem esse docuit, quidquid de Filii nativitate traditur; at *argumentationibus vanis opinari velle, non colentis, sed dementis esse* affirmavit. Vide tract. 8. lib. 2. num. 1.

Quod si S. Zeno tract. fidei a catholicis etiam hominibus scribi adversatus vere fuit, fecit, quod ceteri Occidentales faciebant Episcopi, qui proinde de Orientalibus non bene sentiebant, cum de fidei formulis seu tractatibus per eosdem editis auditum fuit. Hinc S. Hilarius ut catholicos Orientales Occidentalibus ea de re indignatis conciliaret, eorum mentem consiliumque ex necessitate purgare studuit in lib. de Synodis ad Episcopos Galliæ num. 63. *Nihil autem mirum videri vobis debet, Fratres carissimi, quod tam frequenter exponi fides cœptæ sunt: necessitatem hanc furor hæreticus imponit.* Et mox: *Atque utinam penitus nescirent, cum procliviore enim venia ignorarent, quam obtrectarent. Sed horum Episcoporum dolor se intra silentium non continens, unitatem fidei hujus quærit, quæ jam pridem per alios amisit.* Interim tamen ipsos Gallicanos Episcopos commendat, tamquam *beatos in Domino & gloriosos, qui*, ait, *perfectam atque Apostolicam fidem conscientiæ professione retinentes, conscriptas fides huc usque nescitis*: quibus Zenonis mens Occidentalibus communis, & ipsi etiam Hilario pro Orientalibus differenti commendata cognoscitur.

Verum displicebit fortasse, quod sub finem tract. *De Fide* inculcatur, ubi non modo universam divinorum mysteriorum investigationem disputationemque, sed ipsam pariter illorum adversus hæreticos defensionem improbare videtur. *Disputare devita. Negat quodam modo Deum, quisquis adserit* (idest vindicat & defendit) *Deum: defensio enim non nisi imbecilli præstatur.* Verum heic non aliam defensionem reprehendit, quam quæ philosophicis argumentis in Arianorum rationem hic frater aggredi volebat: eam vero, quæ ratiocinationibus omissis totum ingenium ad vindicandam fidem, & auctoritatem sacram explicandam transferebat, nequaquam reprobavit; nam num. 5. ait: *Si peritiam legis ostendere cupis, lectionum nubila disserena. Doce eam sibi non esse contrariam. Doce omnia, quæ canit, esse credenda.* Uni auctoritati sacræ in tractatibus, quos probat, voluit insisti; & solum repudiavit ratiocinationem philosophicam Arianis usitatam, ac errorum fontem; quæ, ut eadem in caussa notavit Ambrosius lib. 1. de Fide cap. 5. num. 42. *non adstruendi vim habet, sed studium destruendi.* Quod si ad Arianorum tela retundenda ratiocinatione aliqua subtiliori uti opus esset; heic quoque S. Zenonem minime adsentientem ex periculi metu inveniremus: quem sane metum ipsi Hilario incussum videmus, cum ea necessitate ductus, inter Occidentales primus libros de Trinitate concinnare coactus est. *Compellimur*, inquit lib. 2. de Trin. num. 2. *hæreticorum blasphemantium vitiis, inlicita agere, ardua scandere, ineffabilia eloqui, inconcessa præsumere. Et cum sola fide expleri, quæ præcepta sunt, oporteret, adorare videlicet & venerari cum eo Filium, sancto Spiritu abundare; cogimur sermonis nostri humilitatem ad ea, quæ inenarrabilia sunt, extendere, & in vitium vitis coarctamur alieno: ut quæ contineri religione mentium oportuissent, nunc in periculum humani eloquii proferantur.* Et num. 5. *Horum igitur infidelitas in anceps nos ac periculum protrahit, ut necesse sit de tantis ac tam reconditis rebus aliquid ultra præscriptum cæleste proferre...... Immensum est autem, quod exigitur, incomprehensibile est, quod audetur, ut ultra præfinitionem Dei sermo de Deo fit. Posuit naturæ nomina Patrem, Filium, Spiritum sanctum. Extra significantiam sermonis est, extra sensus intentionem, extra intelligentiæ conceptionem quidquid ultra quæritur: non enuntiatur, non attingitur, non tenetur. Verborum significantiam rei ipsius natura consumit, sensus contemplationem imperspicabile lumen obcæcat, intelligentiæ capacitatem, quidquid fine nullo continetur, excedit. Sed nos necessitatis hujus ab eo, qui hæc omnia est, veniam de-*

precantes, *audebimus*, *quæremus*, *loquemur*. Si hac ſcriptione ſe Hilarius rem *inlicitam agere*, *in vitium cantare*, *in anceps & periculum protrahi* confitetur; & Eccleſiaſtica licet neceſſitate premeretur, eam nihilominus non ſine *venia deprecanda*, nec ſine tam longa excuſatione arripiendam duxit; quis jam hinc non pervideat, quo jure S. Zeno fratrem non ea utique neceſſitate, qua Hilarius premebatur, ſed ſola, uti apparet, curioſitate ad diſputandum adductum, ab hac ſcriptione deterrere & avertere conatus eſt; non quod vere inlicitum putaret de myſteriis divinis ſana ſententia diſſerere, ſed quod quotidiano Arianorum experimento edoctus, ex hujuſmodi diſputationibus hæreſeos incurrendæ periculum immineret; quod nemo prudens ne dum non reprehenderit, ſed commendatione potius dignum putarit, vel ea ratione, quam idem S. Zeno ſuggerit n. 5. *ſit quippe cum tutius imperitum videri, quam eſſe ſacrilegum*. Quod quidem conſilium etiam poſt Zenonem harum quoque in partium Epiſcopis perſtitiſſe cognoſcimus cum ex multis, tum præſertim ex S. Gaudentio, qui paullo poſt Zenonis obitum Brixianam rexit Eccleſiam: is enim ſer. 14. pag. 169. hæc ſcripta reliquit: *Credere itaque nos oportet non aliter eſſe Deum, quam ſe ipſe proprio ſermone revelavit eſſe credendum. Facta quoque ejus non debemus rebelli ſpiritu diſcutere, ſed fideli ſtudio admirari; quoniam rectus eſt ſermo Domini, & omnia opera ejus in fide....... Deſinamus ergo fide neglecta contumelioſis quæſtionibus divinum pulſare myſterium*. S. Petrus Chryſologus Ravennas Archiepiſcopus ſerm. 62. de Symbolo, *Adtende homo*, inquit, *qua reverentia tibi fides inſinuatur & traditur; audi Patrem, ut ſentias, intelligas, credas; non diſcutias Filium: & quia eſt confitearis; non unde & quando & quomodo ſit, temerarius inquiras*. Plura ejuſdem generis occurrunt, quæ referre nec vacat, nec opus eſt, cum ſatis ex dictis Zenoniana ſententia explicata & vindicata videatur.

CAPUT TERTIUM.

Variæ Zenonis de incarnatione Chriſti formulæ vindicantur.

QUæ de æterna divini Verbi generatione duriores viſæ ſunt Zenonis formulæ, capite primo explicatæ nobis ſunt: nunc quæ ad temporalem ejuſdem generationem pertinent, explanandæ ſuperſunt. Tres autem hæ fere ſunt. Prima cum Dei Filium *induiſſe*, *ſuſcepiſſe*, *geſtaſſe*, *vel adſumſiſſe hominem* pluries dixit; quæ locutio idcirco reprehenditur, quod *hominis* nomine non tam natura, quam perſona humana comprehendi ſolet, quam poſtremam a divino Verbo adſumtam nemo, niſi Neſtorianus affirmat. Huic videtur accedere alia formula ex tractatu 16. lib. 1. num. 14. ubi *perſonæ hominis* mentio fit: *Dominus ex perſona hominis, quem adſumſerat*. Altera ex tract. 6. lib. 2. num. 1. cum Dei Filium *hominem miſſum* vocat, ac ſi divina & humana natura in unum miſtum coaluerint, quæ Eutychetis hæreſis fuit. Cui locutioni accedit illa tract. 8. ejuſdem lib. 2. num. 2. *Miſſus itaque humanæ carni ſe fingit infantem*. Tertia ex tractatu 2. l. 1. n. 9. cum Deum *in hominem demutatum* Auctor tradit, & tract. 12. *in homine inclusum*, ſeu *in tegumento carnis inclusum*, ne tract. 9. ejuſdem libri loquitur num. 1. Sed duæ priores formulæ, ſi rigide accipiendæ ſunt, contradictoriæ inveniuntur, & contrariis plane hæreſibus Neſtorianæ & Eutychianæ favent. Hoc autem ipſum ſatis innuit, alio plane ſenſu, quam quem verba rigide accepta referunt, pronuntiatas fuiſſe. Id porro antiquitatem noſtri Scriptoris maxime ſtatuit: cum nondum natis ſæculo V. Neſtorii & Eutychetis hæreſibus, quibus illæ formulæ videntur favere, Sancti Patres tutius loquerentur (quod ſæpe, alia licet occaſione, Auguſtinus advertit) ut de hæretico ſenſu, qui eiſdem poſtea ſubjectus fuit, ne cogitarent quidem: unde modo hac, modo illa etſi contraria formula liberius, in catholicum tamen eumdemque ſenſum utebantur.

Prima locutio *hominem adſumſit*, *ſuſcepit &c.* ſolum poſt Neſtorium diſplicuit, cum antea a Sanctis Patribus recto ſenſu adhiberetur, ut animadvertit Agobardus adverſus Felicem num. 8. *Videtur mihi etiam veſtra caritas admonenda de hoc, quod*

Felix

Felix frequenter gaudet dicere hominem adsumtum vel formam servi . Quamquam enim & pie dici potuit , sicuti & frequentissime dictum a Sanctis Patribus invenitur : tamen considerandum est , quod in Nestorio hæc verba nostris displicuerunt : quod sane verissimum est , si Victorinum excipias , qui ante Nestorii ætatem lib. 2. adversus Arium pag. 272. tom. 4. Bibl. P. P. novissimæ editionis Lugdun. non *hominem* , sed *carnem* a Verbo adsumtam dici voluit . Ceterum antiquos Patres , qui eadem formula catholice usi sunt , si recensere omnes vellemus , nimis esset longum . Satis sit indicare Tertullianum, Lactantium, Hilarium , Hieronymum , Augustinum, & , quod pluris est, ipsum quoque S. Leonem, qui acerrimus licet Nestorianæ hæresis impugnator , sermone tamen 94. de Transfig. cap. 2. *suscepti hominis* , & serm. 33. seu 4. de Epiphania *unitus homini* scripsit . *Hominis* autem nomine hi omnes Patres *naturam* , non *personam hominis* acceperunt . Hinc S. Augustinus de Prædest. Sanctorum num. 31. postquam *susceptum hominem* dixit , addit mox *susceptam naturam hominis* . Similiter Hilarius , qui in cap. 3. Matthæi num. 2. *hominem* , *quem adsumserat* , scripsit ; in psal. 65. num. 12. *adsumtæ ex Virgine carnis naturam* , in ps. 124. num. 4. *adsumtionem carnis nostræ* , & in cap. 4. Matth. num. 14. *materiem adsumti corporis* memorat . Zeno pariter tract. 8. l. 2. n. 2. in fine ait : *Carnem idro dignatus est induere* . Ceterum *adsumti* , vel *suscepti hominis* locutio eo minus in antiquis reprehendenda , quod in posterioribus Nestorio adhuc eo recto , quo diximus , sensu usurpata invenitur in ipsis quoque fidei formulis, uti est illa a Martene edita tom. 1. de Antiq. Eccles. Rit. pag. 163. in Hymno *Te Deum* , qui Ambrosio & Augustino vulgo tribuitur , & apud plures Scriptores , uti patet , vel ex uno Facundi Hermianensis testimonio sic scribentis lib. 9. prope finem . *Antiqui Doctores dixerunt , quoniam Deus Verbum sit principaliter , & secundum essentiam unigenitus Filius Dei : homo vero adsumtus ex unitate ejus personæ accepit , ut unigenitus Filius semper esset , & diceretur :* in quibus adeo perspicue *adsumtum hominem* de sola natura humana intellexit , ut unicam personam in Christo exstitisse diserte adserat. Quod vero Zeno ait *ex persona hominis* , vocem personæ non scholastico , sed vulgari sensu Latinis sacris Scriptoribus usitato accepit pro eo , quod dici alias solet *uti homo* , seu *tamquam homo* , quod aliis aliorum Patrum exemplis statuimus adnot. 75. in tract. 16. lib. 1.

Altera autem formula *mistionem* exprimens , Patribus ante Eutychen frequens est ; adeoque in ea nihil hæreseos deprehenderunt , ut Augustinus ep. 137. al. 3. num. 11. Verbi incarnationem definire non dubitarit : *Mistum Dei & hominis* . *Miscendi* autem verbum hoc loco divinæ humanæque naturæ non confusionem , sed unionem , seu conjunctionem significat in persona Verbi ; unde Augustinus propositæ ibidem quæstioni , *quomodo Deus homini permistus sit* (hac enim voce utitur) postquam prius respondit per aliam quæstionem , *quomodo misceatur anima corpori* , eidem comparationi insistens reponit secundo sic : *Sicut in unitate personæ anima unitur corpori , ut homo sit ; ita in unitate personæ Deus unitur homini , ut Christus sit* : ubi *uniendi* verbum pro eo , quod in quæstione propositum fuerat , *miscendi* supposuit tamquam unum & idem : & dein monet , hoc audito nomine *recedendum a consuetudine corporum , quæ solent duo liquores ita commisceri , ut neuter servet integritatem suam &c.* Leporius in libello *Emendationis* conjunctionem hanc miscendi verbo significatam intelligens , *Novit enim* , inquit, *sine corruptione misceri , & tamen in veritate misceri* . Eodem verbo in eamdem sententiam usi fuere Irenæus , Tertullianus , Cyprianus , Firmicus , Hilarius , & , ut mittamus ceteros , S. Leo Eutychetis damnator serm. 22. de Nativit. 3. cap. 1. *Ut naturæ alteri altera misceretur* , & serm. 33. de Epiph. 4. cap. 4. *Naturæ carnis immistus* , nec non Vigilius lib. 1. contra Eutychen adhuc post hujus hæresis ortum , a qua hoc *mistionis* nomen alia significatione acceptum male audire cœperat . Perspicue autem Zeno mistionem pro conjunctione , quæ naturæ divinæ & humanæ integritatem non læderet , accepisse patet vel ex ipso tract. 8. lib. 2. n. 2. ubi *mistum* quidem humanæ carni Dei Filium tradit , sed ita ut integra esset utraque natura : *Ibidemque salvo* , inquit , *quod erat , meditatur esse quod non erat :* quibus similia habet tract. 9. num. 2. & tract. 7. in fine . Christum porro *hominem mistum*

aperte dixit tract. 6. lib. 2. num. 1. eo consilio, ut nec purum hominem, nec Deum purum (quod duae volebant haereses ibidem notatae) sed ex naturae utriusque conjunctione compositum quoddam, seu ut, quod Lactantius ait l. 4. c. 13. *& Deum fuisse & hominem ex utroque genere permistum* doceret (*ex utroque genere concretum* dixerat Cyprianus lib. 2. Testim. cap. 10.) in quo egregia catholicae fidei professio continetur.

Tertii generis formulae, singulae licet separatim duriusculae sibique invicem aliquatenus adversantes videantur, cum tamen professioni nunc expositae, qua *salvum* in incarnatione declaratur, *quod erat*, ex Auctoris mente haud opponi dicendae sint; eo sane spectare nequeunt, ut mutatam in humanam insinuent divinam naturam, quae est immutabilis, & ex ipso Zenone *salva*, idest integra, exstitit, nec *inclusam* illam *in homine*, quam *mundus mundique non capit magnitudo*, idem ipse testatur tract. 9. lib. 2. num. 1. Eo igitur solum pertinent, ut Dei Filium vere hominem factum intelligamus, perinde ac si purus homo videri possit; abdita quodam modo *in carnis tegumento* divina illa majestate, quam, ut tract. 5. libri ejusdem insinuat, *non potest mundi istius mediocritas sustinere*. Hoc eodem sensu divinum Verbum *breviatum* vocavit cum Apostolo Paullo cap. 9. ad Rom. v. 28. *Tu eum breviatum paullisper ab majestatis suae immensitate peregrinari fecisti*, tract. 2. lib. 1. n. 9. Et tract. 8. lib. 2. num. 2. *Dei Filius tempore constituto, dissimulata interim majestate, ab aetherea sede profectus, in praedestinatae Virginis templo sibimet castra metatur, quibus latenter infunditur in hominem giginturus, ibidemque salvo, quod erat, meditatur esse quod non erat*: quae adeo sunt aperta, ut nihil amplius addere necesse sit.

CAPUT QUARTUM.

De priorum parentum peccato quid Auctor tradiderit.

SAnctum Zenonem cum communi Patrum sententia, quae litterali Geneseos interpretationi prorsus convenit, priorum parentum peccatum in esu fructus vetiti collocasse palam est ex tract. 6. lib. 1. num. 3. ubi Adam *sacrae arboris pomum male dulce delibasse* affirmavit: & similiter cum in tract. 13. ejusdem libri per letale lignum, quod *sola mulier contigit*, mortem in Adam & in Evam derivasse docet, idem confirmat. At hoc eodem tract. 13. num. 5. peccasse Adam indicat per virile, quod circumciditur, membrum: *Adam enim*, inquit, *cum inlicitum pomum hoc membro decerpsit, sic in genus humanum jus mortis induxit*; & Hebraeorum populo circumcisionem idcirco praeceptam subdit, ut *locum matricalis culpae*, idest originalis, *cum denotat, etiam alia crimina fugienda cognoscat*. Id ipsum pressius exponit tract. 2. n. 8. cum de cupidine loquens, *Hic*, inquit, *facibus suis Evae pectus incendit*; quibus verbis satis aperte innuit, priorum parentum culpam in venereae conjunctionis voluptate sitam fuisse, ac si lignum & pomum, quod ipsis a Deo vetitum est, fuerit ipsa conjunctio, quam illi contra vetitum praecipientes, peccarint graviter, & omne genus humanum in peccatum induxerint. Hoc autem quam & a litterali Geneseos sensu, & a Patrum interpretatione sit alienum, nemo non videt: idque tanto magis absonum videri debet, quanto est certum, concupiscentiae carnali in paradiso terrestri nullum fuisse locum, ut pluribus in libris adversus Pelagianos Augustinus luculenter demonstrat. Haec cum nos animo volveremus, Zenonianae sententiae originem indagaturi, comperimus simile quidpiam legi apud Clementem Alexandrinum lib. 3. Strom. pag. 466. ubi impugnans Cassianum quemdam Valentini discipulum & Docitarum principem, non nullosque alios eidem haeresi addictos, qui cum Tatiano nuptias damnabant, haec scripta reliquit: *Certum est Dominum quoque venisse . . . . ad eos, qui sensibus seu cogitationibus aberraverunt, ad nos, inquam, venit Servator: quae quidem ex nostra in praeceptis inobedientia corrupta sunt, dum nimis avide voluptatem persequeremur, cum forsitan protoplastus noster tempus praevenisset, & non in tempore matrimonii gratiam appetivisset, & aberrasset*: & paullo post p. 470. *Etsi*, inquit,

cum

cum ex brutis animantibus insidiosi consilii rationem cepisset serpens, & persuasisset, dicat Adam adsensum esse cum Eva conjunctioni, nempe quod hac natura alias usi non essent protoplasti, ut non nulli existimant; rursus maledictis incessitur creatio, ut quæ rationis expertium animantium natura homines fecerit imbecilliores, quos consecuti sunt, qui a Deo primi formati fuere. Sin autem natura quidem eos, sicut bruta, deduxit ad filiorum procreationem; moti autem sunt citius, quam oportuit fraude inducti, cum adhuc essent juvenes; justum quidem est Dei judicium in eos, qui non exspectarunt voluntatem. Docet itaque Clemens ex non nullorum, quos sine propriis nominibus appellat, sententia, Adam & Evam in eo peccasse, quod nimis avide voluptatem appetentes, *non voluntatem* divinam, qua conjunctio præciperetur, exspectasse, sed *citius quam oportuit*, *matrimonii gratiam appetivissent*. *Non nulli*, qui hanc sententiam ingererent, ipsi, quos refellit, forte fuerunt hæretici; quos tamen hac in re non omnino rejicit, sed per particulam *forsitan* eamdem sententiam posse defendi non abnuit, & solum nihil exinde colligi posse contendit, unde illi nuptias malas esse convincant. Unde porro sive illi, sive Clemens hanc sententiam collegerit, ignotum plane est; at ex libro aliquo apocrypho, vel potius ex Hebræorum quorumdam interpretatione dimanasse videtur, quos quidem indicatos putamus a Moyse Barcepha Syro Episcopo, cum parte prima Commentar. *de Situ Paradisi* cap. 19. pag. 464. tomi 17. Biblioth. P. P. editionis Lugdunensis hæc scribit: *Sunt quidam, qui existiment non fuisse arborem id, de quo gustavit Adam, sed venereum amplexum, quo cum uxore ille corpus miscuit . . . . . neque aliud voluisse illud præceptum, ne edatis de illa arbore, quam non coeatis, sed sancte & absque omni venere vivatis, & quo die de illa ederitis, morte moriemini, id esse, quo die corpora miscebitis.* Huic sane interpretationi non nullos posterioris quoque ætatis Rabbinos subscripsisse satis colligimus ex Dialogo 3. *de Amore* circa medium, quem Leo Hebræus Mutinensis sæculo XVI. Italice edidit. Ut autem ex Hebræorum libris, aut certe ex Hebræorum id temporis sensibus hanc interpretationem ab Auctore nostro deductam probabilius judicemus, illud suadet, quod ille tract. 13. lib. 1. *de Circumcisione* adversus Hebræos disserat, & ex præcipua, ut videtur, ipsorum sententia circumcisionem explodere nitatur. Equidem si non alienam, sed suam heic protulisset sententiam, qui tract. 6. num. 3. lib. 1. vulgatæ, ut initio monuimus, subscripsisset explicationi, qua Adam *sacræ arboris pomum male dulce delibasse* traditur? qui eodem tract. 13. lib. 1. num. 10. *letale lignum a sola muliere* tactum prodidisset, si in vetita, uti putabatur, matrimonii conjunctione utrique lignum & pomum attigissent? Itaque propterea hac interpretatione S. Zenonem usum esse nobis credibile est, ut Hebræos propria eorum hypothesi fortius convinceret. Cum vero hanc eamdem sententiam innuat tract. 2. lib. 1. ubi tamen adversus Hebræos nihil est; hanc sententiam non tantum Hebræorum, sed aliquorum etiam Christianorum propriam licet agnoscere, ita ut S. Zeno hanc prætermittendam non duxerit, ubi de perniciosis venerei amoris effectibus sermonem instituerat, licet ipse aliam veramque sententiam sequeretur.

CAPUT QUINTUM.

Quam recte de divina Gratia S. Zeno senserit.

HOc præcipuum caput est, in quo cum S. Zeno alicubi duriuscule locutus videretur iis, qui Veronensem editionem curarunt, eam sibi licentiam sumsere, ut non nullis verbis in textum insertis, quibus catholicus sensus perspicuus referretur, aliquot loca emollirent, seu explicarent, quemadmodum per eadem tempora evenit Romanis S. Ambrosii editoribus, quos illi in exemplum sibi proposuisse in præfatione fatentur. Duriora in primis visa sunt illa tract. 1. lib. 1. num. 1. ubi fidei naturam talem & tantam esse testatur, *ut unicuique homini non ab alio commodetur, sed ejus ex voluntate nascatur*; quibus cum voluntati totum videretur tribuere, ut ne divinam gratiam adstrueret, in editione Veronensi impressum fuit sic: *ut unicuique homini non*

ab

ab alio, sed ejus ex voluntate, præveniente Spiritus sancti inspiratione atque ejus adjutorio, nascatur. Similiter tract. 2. ejusdem libri num. 3. illa sententia: *Fides itaque vel maxime res propria nostra est*, supplenda visa est in eadem editione hoc modo: *Fides itaque donum Dei vel maxime res propria nostra est*. Tandem tract. 12. libri ejusdem num. 4. duplicem vitam distinguens corporis & animi: *Hanc*, inquit, *nos nobis ipsi hac in vita per fidem sacri fontis vivo de gurgite comparamus*; quæ cum timerentur accipienda, ut gratia exclusa, tota justificationis vis nobis tribueretur, edita similiter fuere cum additione, *nos nobis ipsi Deo movente & adjuvante . . . . comparamus*. Sed his emendationibus, quæ catholicos in invidiam vocant (sæpe enim aliquas id generis correctiones, quibus pauci quidam editores vano metu indulserunt, hæreticos nobis exprobrantes vidimus, ac si Patrum opera corrupissemus: quod catholicæ veri ati magno præjudicio fuit) his, inquam, correctionibus nihil opus erat, cum satis ex quæstione, quæ id temporis agebatur, hæc loca, ut nihil gratiæ obsint, commode explicentur; aliis autem ex locis Zeno se recte de gratia sentientem prodat.

Itaque primum testimonium, quo sensu prolatum sit, ex quæstione, quæ tum agebatur, patebit. Eo in tract. 1. lib. 1. *de Fide* non illud quærebatur, utrum fides ex gratia, an ex voluntate sit, nec ne: quæ quæstio Zenoni ne in mentem quidem venit, & multo post a Pelagianis excitata fuit. In Arianos tota erat sancti Antistitis contentio, qui fidem variis tractatibus & argumentis exponendam rati, adeo in iis lucubrandis, edendis, legendisque laborabant, ac si absque hoc studio concipi fides non posset. Hos ergo ut refelleret S. Zeno, fidem homini *non ab alio* utique homine per tractatus memoratos *commodari*, *sed ejus ex voluntate nasci* prodidit; quibus unum improbum & periculosum tractatuum studium excludere mens illi & consilium fuit, ut ex sermone reliquo liquet; nihil vero contra gratiæ necessitatem voluit affirmare. Qui nimirum voluntatem laudat, quæ ad fidem concipiendam sane concurrit, non proinde gratiam excludere judicandus est; sicut qui gratiam adstruit, non idcirco voluntatem excludit. Solam autem voluntatem, non vero gratiam memoravit S. Zeno, quod nulla tum esset hoc ex capite quæstio, error nullus, cujus ex periculo tantum aeui solet animus, ut in scribendo ac loquendo cautiores simus. Similis est interpretatio tertii testimonii, in quo vita animæ a nobismet ipsis comparata perinde dicitur, ac fidem ex nostra voluntate esse superius dixit: & idem est de testimonio secundo, quo fides *res maxime propria nostra esse* affirmatur. Quamquam heic *nostram* dixit, ut *alienæ* opponeret; subdit enim statim: *Igitur si nostra est, servemus ut nostram; ut jure speremus aliena*; quod ad controversiam de gratia nihil pertinet. Ceterum alii quoque Patres, qui ante Pelagiana tempora floruere, cum nondum ex hostium furore admoniti fuissent, ut cautius loquerentur, similes formulas, ut notavit Augustinus, non numquam usurparunt: quæ cum solius voluntatis meminerint, ad contundendos quidem hæreticos nequeunt converti, at cum gratiam non proinde excludant, iisdem favere non possunt. Quid? Nonne & ipse Augustinus de se ipso testatur, se, antequam Pelagiana hæresis erumperet, pari locutione usum, quæ sano quidem sensu accipi poterat, sed cum Pelagianis similia loqui videbatur? Hinc cum in eamdem locutionem in Expositionibus Epistolæ Paulli ad Romanos scripsisset: *Quod ergo credimus, nostrum est*, &, *nostrum est credere & velle*; nata subinde Pelagianorum hæresi, cui hasce locutiones favere judicari poterant, has cum minus recte scriptas affirmat l. 1. Retract. cap. 23. tum vero ibidem notat, easdem posse recte explicari & intelligi; nam & credere & operari, ut ait num. 2. *utrumque nostrum est, propter arbitrium voluntatis; & utrumque tamen datum est per spiritum fidei & caritatis*; & num. 3. *Verum est quidem, sed eadem regula; & utrumque ipsius est, quia ipse præparat voluntatem; & utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis*.

In hanc autem rationem cum ceteros Patres, tum vero etiam S. Zenonem voluntatis humanæ vim commendasse, ex aliis locis, quibus gratia commendatur & præfertur, manifestum est. Præclarum sane illud, quod legitur tract. 6. lib. 1. sub finem, ubi postquam Auctor plurium Sanctorum egregia opera commendavit, omnia Dei dono, idest divinæ gratiæ referenda perspicue confitetur his verbis: *Omnes omnino memorati, omnesque felices ejus* (Dei) *dono sunt tales*. Sed præstantissimum omnium,

nium, & mille testimoniis æquivalens est illud ex eodem ipso tractatu 1. lib. 1. ubi voluntati ortum fidei attribuit his verbis num. 1. *Non sub lege*, inquit, *sed sub gratia sumus, quæ nos diligere Deum, ac soli illi servire in sacramento semel credita unicæ Trinitatis non argumentis, non necessitate, sed voluntate compellit*. Quot verba, tot sententiæ. Hoc testimonio & fidem & caritatem & universa Christiana opera, quibus Deo servimus, complectitur; & hæc omnia gratiæ tribuit, quæ hæc præstare voluntatem *compellit*. Hoc autem verbo *compellit*, ne nimium gratiæ tribuere videretur, ac si necessitate illata, libertatem voluntatis adimeret, explicavit se se inquiens: *non argumentis, non necessitate, sed voluntate compellit*; quibus insinuatur gratiæ efficacia, & simul libertas intacta relinquitur. Cum porro eodem tractatu de fide ex proposito sit sermo, hoc quoque testimonio, cum *argumenta & necessitatem* excludens *voluntatem* adserit, de fide potissimum loquitur, quam non argumentis, idest non ratione, non scientia, quæ necessitatem inferat, sed *voluntate* excipiendam intelligit eodem plane sensu, quo initio dixerat eam *non ab alio* per argumenta *commodari, sed ex voluntate nasci*. Cum ergo quæ voluntatem ad fidem citra necessitatem & rationes compellit, a S. Zenone esse dicatur gratia; in eamdem plane sententiam primus quoque textus interpretandus est, ut ne gratia idcirco prætermissa credatur, ac si illam S. Zeno necessariam non agnoverit, sed quod illam ingerere opus semper non fuit, ut aliis quoque Patribus accidit.

Addemus etiam aliud, quod non levis fortasse momenti habebitur. Cum S. Episcopus, sicubi antithesibus utitur, *voluntatem necessitati* semper opponat, *voluntatem* pro *libertate* accepisse videtur; ita ut penes ipsum idem sit *voluntate, non necessitate*, ac *libere, non necessario*. Præter locum nunc nuper allatum ex n. 1. tract. 1. *de Fide*, ubi in hanc sententiam gratia ad fidem compellere traditur *non necessitate, sed voluntate*, tractatu 8. lib. 1. *de Timore* n. 1. duos timores distinguens, alterum, qui naturali vi necessario excitatur ob ea, quæ impendent pericula, mortem &c. alterum, qui Dei timor est, & non *in trepidatione* naturali, sed *in doctrinæ ratione* libere a nobis concipitur, illum necessarium, hunc vero liberum significaturus, his verbis utitur; de primo quidem n. 2. *Non devotionis, sed necessitatis est quod timetur*; de secundo autem num. ultimo: *Qui timet arte, non casu, voluntate, non necessitate*; ubi perspicue *voluntas* pro *ea libertate*, quæ *necessitati* contraria est, accipitur. Et *voluntatem* sane pro *libertate* Auctor jure accepisse cognoscitur, quatenus quæ libera sunt, ea ex ipsiusmet voluntatis motu nascuntur: unde ad id significandum de eodem libero Dei timore dixerat paullo ante: *Qui voluntate sua se parit*, idest nulla vi externa cogitur, nulla necessitate compellitur. Similiter ergo cum fidem *ex voluntate nasci* docuit, libere genitam unice voluit innuere, quin propterea ad gratiam negandam, sed potius ad statuendam arbitrii libertatem ejus testimonium traduci possit.

CAPUT SEXTUM.

Num S. Zeno de fide vel caritate loquens excesserit.

ALii tres tractatus exstant, in quibus nunc de fide, nunc de caritate dutinsculo scripsisse visus est, & contraria ferme sententia; quæ loca ne occasionem erroris adferrent, Veronenses Editores vel mutatis vel additis terminis explicanda duxerunt. Fidem primo duobus tractatibus ita extulit solam, ac si sola ad salutem satis esset: nam tract. 12. l. 2. de Abraham n. 2. *Sola*, inquit, *fides præferenda*; & tract. 33. ac si sola sufficeret ad beatitudinem consequendam, addidit: *Quantum quis crediderit, tantum beatitudinis & habebit*. Utroque loco Editores additionem inseruere, qua opera quoque necessaria esse explicarentur, sicque intelligeretur fides illa viva, quæ, ut ait Apostolus, *per caritatem operatur*: unde primum textum sic edidere: *Sola fides præferenda, idest operibus ornata, qualis fuit Abrahæ*: secundum autem sic: *Quantum quis crediderit, & operatus fuerit, tantum beatitudinis & habebit*. Miramur

mur autem non addidisse etiam aliquid tract. 31. l. 2. ubi soli fidei gratiæ augmentum Auctor videtur tribuere: *Qui plus crediderit, nobiliorem se ipse præstabit.*

Si porro hisce in locis fidem Zeno nimium extulisse videri potest, ac si sola vim salutis habeat; contraria plane ratione tract. 2. lib. 1. caritatem ita effert, ut non solum nec fidem nec spem sine caritate quidquam posse affirmet (quod recte dici potuisset, quatenus illæ si caritate non ornentur, ad salutem nihil conferunt) sed etiam stare utrasque nequaquam posse sine illa bis pronuntiet, de fide & spe inquiens num. 1. *Quibus si deneges caritatem, utræque cessabunt*; & num. 5. *Utræque non stabunt*. Editores autem Veronenses liberiori manu pro *cessabunt* primo loco supposuerunt *inutiles erunt*, & pro *non stabunt* secundo loco scripsere *non proderunt*. Sed hæc tam libera Editorum correctio, vel additio Zenonem non vindicat, sed potius accusat, ac si illum sine additionibus, vel correctione æquam in sententiam explicare non liceat; idque hæreticis, quibus errandi occasionem subripere Editores putarunt, criminandi ansam adversus nos maximam dedit, ac si Patres, quos contrarios nobis sentimus, studiose corruperimus, ne contrarii nobis viderentur. Itaque alia ratio ineunda, qua S. Zeno per se ipsum satis explicetur. Primo autem hæc ipsa apparens sententiarum ejus pugna, qui modo fidei, modo caritati nimis tribuere videtur, satis argumento esse debet, nec fidei, nec caritati id dari, quod primo adspectu videtur, sed innui aliud quidpiam, ut ne contradictio inde redeat.

Porro ut de fide primum dicamus, cum ex tract. 3. lib. 1. num. 4. certum est, iis solum immortalitatis præmium a Zenone attribui, qui veram justitiam colunt, obtritisque sæculi voluptatibus *Dei præcepta custodiunt*: tum ex tract. 1. ejusdem libri palam est, Zenonem non aliam fidem saluti æternæ utilem commendare, quam quæ per caritatem operatur; perspicue enim n. 2. de fide loquens, eos, qui sine operibus inveniuntur, a fide damnatos testatur: *Qui ad se*, inquit, idest ad fidem, *veniunt, professionem credulitatis ab eis solam ideo, quia eorum fidem videre non potest, exigit: quam si abesse ex moribus deprehenderit, confestim, ut perfidum, punit irata, quem docuit*; & paullo post eodem num. 2. fidem illam commendat, quæ non opera externa solum, sed etiam conscientiæ internæ munditiem præstat: *Fides conscientiam medullitus mundat, ne quid reatui vel intrinsecus debeat*. Videndus ejusdem tractatus finis, ubi se, quoties fidem commendat, eam commendare semper insinuat, qua quis *Deo fideliter servit, in ipso solo fiduciam gerit*; nam *a fidelitate & fiducia*, inquit, *fidelem se vocari cognoscat*. Itaque si fidelem eum vere ac perfecte habet, qui *fiducia*, idest spe, & *fidelitate*, idest fideli mandatorum observantia, se fidelem præstat; eam *solam fidem* utique laudat ac præfert, quæ a fiducia seu spe, & a fidelitate seu operibus disjuncta non est: & hinc sane tract. 13. lib. 1. num. 11. *solam observantiam voluntatis Dei esse fideliter viventibus necessariam* disertissime affirmat. Ceterum tract. 2. num. 4. lib. 1. caritatis elogium scribens, hanc *ita rebus universis præditam*, seu prælatam affirmat, *ut sit omnium jure ipso regina (divinarum omnium virtutum substantiam* vocat paullo post num. 5.) quod de fide dici non potuit in tractatu de Abraham, nisi fidem ibi eam accepisset, quæ caritate circumsepta est atque vestita. Similiter igitur de hac pariter fide loquitur tract. 16. lib. 1. num. 12. cum *meræ fidei* victoriam tribuit, vel *præmium*, uti tract. 2. num. 2. unde tract. 12. n. 4. ea ipsa in periodo, ubi *vitam per fidem comparatam* testatur, de fide cum operibus conjuncta id cupiens intelligi, hanc ejus dicti rationem subjicit; *quia animus, qui vicerit mundum, agnoscendo ac servando religionem veram veramque justitiam, immortalitatis necesse est pro laboris sui munere immortali beatitudine perfruatur*.

Quod vero tract. 2. lib. 1. caritatem nimium efferre videtur, quatenus sine illa ceteras virtutes, ac præcipue fidem & spem *cessare*, vel *non stare* Auctor pronuntiat, duplici responsione explicatur. Primo *utræque*, idest fides & spes, *cessabunt*, a Zenone dictum patet, non quod perire semper illas putarit, si caritas abeat, sed quod, caritate deficiente, non numquam illæ deficiunt, uti probat hoc eodem tractatu num. 6. proposito Iuda exemplo, qui *& spem, & fidem perdidit, quia caritas in ipso non mansit*. Vide quæ in eamdem rem ibidem subjiciuntur num. 4. Ceterum posse fidem, posse alias virtutes sine caritate consistere, ita tamen ut ad salutem

nihil

nihil prosint, Auctor satis novit & docuit ex Paullo num. 6. qua eadem ratione de spei laudibus disserens, non negavit spe deficiente fidem non posse subsistere, sed utilem nihil esse, & vix reperiri posse in eo, qui mercedem æterni præmii nullam fore confidit: nam *quid Christianus* (inquit num. 1. spei necessitatem comprobaturus) *credit in Christum, si promissum sibi ab eo perpetuæ felicitatis tempus non credit esse venturum?* Lege quæ ibidem sequuntur, ubi Zenonem de hac spe æterni præmii, quod per fidem cognoscitur, loquentem pluribus invenies. Quæ interpretatio Zenonianæ mentis si recte teneatur, alia multa subinde obscuriora facile intelligemus. Deinde aliam rationem, quæ in Zenonis sententiam æquissima est, adferre possumus, cur sine caritate spes & fides vere *non stent*, *cessent*, *moriantur*: omnibus enim hisce verbis ille utitur. Cum scilicet nihil sine amore in hominis animo subsistere queat; profecto fides & spes, si non amentur, *non poterunt stare*; ac proinde sine omni amore *cessabunt* atque *morientur*: sicuti sane *si stent*, utique amantur, & aliqua semper in corde caritas seu amor est. Quam in sententiam etiam S. Ambrosius serm. 9. in psalm. 118. num. 3. *Quis est*, inquit, *qui sperat, nisi qui, quod sperat, optat & diligit*. Hac porro mente, hac notione Zenonem locutum, ita ut caritatis nomine non illam stricte acceperit, qua diligitur Deus vel proximus, sed aliam longe latius patentem, qua nos quidlibet, & ipsam etiam fidem ac spem suscipimus, & amamus aliquatenus, dum suscipimus; immo latiorem præterea multo, ut rerum etiam, quæ nullius veri amoris capaces sunt, metaphoricum quemdam amorem complectatur, palam ostendimus ex eodem tractatu incipientes a testimonio, quod difficultatem non levem sine hac caritatis præcipua notione injiceret. Scribit ergo num. 4. *Fides paucorum est, caritas omnium.* Hunc locum cum de caritate Christiana accipiendum putasset Sparaverius, corrigendum duxit, ut contrario prorsus sensu legeretur: *Fides omnium est, caritas paucorum*; nam Christiana caritas in paucioribus est, quam fides. Sed præterquam quod fides *omnium* dici non potuit, cum non omnes Christianam fidem teneant; Zeno autem de universis hominibus loquatur, ut ne de solis Christianis se loqui vel uno verbo subindicet; huic emendationi nulli codices, nullæ editiones suffragantur. Itaque alia notione Zenonem verissime locutum putamus, quod vere fides in paucis sit, quia Christiani pauci sunt præ ceteris infidelibus, qui licet fide careant, caritatem tamen aliquam habent, cum nemo sine aliquo amore esse possit; unde & Gentes se se invicem diligere, ac benefacere pluribus leguntur. Non itaque apud Zenonem de vera & Christiana caritate sermo est, sed de caritate pro amore aliquo latissime sumta. Equidem id notionis in Auctoris mente insedisse, dum hæc scriberet, illud plane convincit, quod caritatis laudes fusius expositurus, quam late ea pateat ostendit, & *caritatis* nomine ubique utens, primo quidem illas ejus dotes commendat, quæ in Christiana caritate enitent, at dein eas quoque subjicit, quæ omnium gentium, immo etiam & belluarum ac insensibilium pariter rerum caritati cuidam congruunt; unde num. 5. commemorata quadam caritatis specie, quæ ipsis elementis, dum inter se se continentur, inesse concipitur, concludit hac generali sententia: *Nihil est prorsus, quod sine hac caritate gratum, sine hac pacificum, sine hac fidele, sine hac securum, sine hac gloriosum, sine hac Deo junctum, sine hac possit esse perfectum.* Hinc itaque cognoscitur quanta circumspectione in explicandis antiquis Scriptoribus utendum sit, ne forte vocum notiones, quæ nostris temporibus obtinent, in ipsorum quoque tempora transferentes, ex iisque eorum voces interpretandas judicantes, errasse illos, vel scripturam codicum corruptam, ac ex nostro usu loquendi corrigendam putemus. Itaque si caritatem tam late S. Zeno accepit, ut quemcumque amorem belluis etiam & inanimatis rebus communem intelligeret; jure sine caritate deficere alias virtutes, idest fidem ac spem, affirmavit, quas sine aliquo ipsarum amore nec suscipi, nec foveri posse manifestum est; in qua caritatis notione S. Zeno cum S. Ambrosio similiter loquens, nullam erroris notam incurrere potest.

CAPUT SEPTIMUM.

De secundis nuptiis, & de Christianorum cum infidelibus conjugio.

INter errores, quos ad infringendam, si fieri posset, SS. Patrum auctoritatem, Heterodoxorum non nulli ex ipsorum scriptis agglomerare & objicere student, ille est non minimus, quod a non nullis secundæ, & multo magis tertiæ, quartæ, & plures, successivæ licet, nuptiæ veluti criminosæ traduci videantur. Inter hos autem Patres cum S. Zeno in easdem acriter peroraverit tractatu præsertim 5. lib. 1. hujusce capitis vindiciæ prætermittendæ nobis non sunt: cum potissimum ex rationibus ab eo allatis aliquid novi adferri possit, unde sanum non tam ejus, quam ceterorum quoque Patrum consilium, ac satis æquæ vindiciæ colligantur, quibus omnes acquiescant, qui non præjudicato in Patres animo, sed ratione ducantur. Verum ut de nostro Auctore in primis ac præcipue dicamus, hic cum tract. 5. continentiam commendandam sibi sumsisset; contemtis plurium oblocutionibus, quas adnotatione 2. explicavimus, primo virginitatem persuadere studet; tum vero vidualem continentiam promoturus, contra secundas quidem nuptias num. 4. & 5. differit aliquid; at eas rationes tantum inculcat, quibus eas viduæ, quæ filios habeat, quæque virum ex corde, non ficte dilexerit & conclamaverit, minus congruas, nec necessarias ostendat, non quibus illicitas statuat. Immo vero sub initium num. 4. unum locum Paulli opponens, ubi nihil nisi ex consilio præcipitur, unam *observantiæ perfectionem* in divino cultu custodiendam commendat; & ineunte num. 6. inter res *prope sanas* secundas nuptias aperte refert, in quibus immorari diutius noluit: ubi *τὸ prope* neminem moveat, cum id non nuptiarum earumdem culpam spectet, sed incontinentiæ defectum, qui cum ejusmodi nuptiarum caussa esse plerumque soleat, easdem non omnino sanas reddit: qua etiam ratione vel primæ nuptiæ, si ob incontinentiæ remedium adsumantur, defectu aliquo prorsus non vacant, ut S. Augustinus ex Paulli epistolis palam convincit. Nihil itaque adversus secundas nuptias S. Zeno ingerit, quod non sanam sententiam contineat.

In hoc alii aliquot Patres durius multo locuti inveniuntur, nam Athenagoras in Legatione pro Christianis paullo ante finem postquam de suæ ætatis Christianis tradit: *Vel, ut natus est unusquisque nostrum, manet, vel in unicis nuptiis;* subdit adversus secundas a Christianis alienas: *Secundæ quippe speciosum sunt adulterium;* ait enim: *Quicumque dimiserit uxorem suam, & duxerit aliam, mæchatur: neque illam dimittere concederis, cujus deleberis virginitatem, nec aliam ducere: nam qui se ipsum priori uxore privat, licet mortua, adulter occultus est.* Non minus æquus secundis nuptiis non nullis visus est S. Irenæus, cum lib. 3. de Hæres. cap. 19. scriptum reliquit: *Samaritanæ illi prævaricatrici, quæ in uno viro non mansit, sed fornicata est multis nuptiis*, sed perperam; nam de Samaritana illa Evangelica heic sermo est, quæ non plures successivas nuptias inivit, sed plures viros simul habuit, quorum nemini nupserat, ac proinde non secundas vel multiplices nuptias ibi reprehendit, sed mulierem plurium fornicationum ream: licet Auctor quæst. 59. ad Antiochum inter opera S. Athanasii, quinque priores ejus viros legitimos putet. Adde quod pro *nuptiis* alii codices legunt *impiis*, quo magis multo difficultas eliditur. Athenagoræ propius concinere videtur Clemens Alexandrinus, qui lib. 2. Stromat. pag. 421. *Matrimonium est*, inquit, *prima, & secundum legem viri & mulieris conjunctio*; & lib. 3. pag. 457. *Unusquisque nostrum habet, si velit, potestatem uxorem legitime ducendi, in primis inquam nuptiis*; ex quibus locis apparet ei *primam* solum *conjunctionem* matrimonium haberi legitimum, non secundam, unde pag. 464. *Fornicatio est ab uno matrimonio ad plura prolapsio*. Minucius Felix non absimiliter inter *adulteria* Gentium recensere videtur plures nuptias, quas non nulli apud illos inibant; sic enim in Dialogo post medium num. 24. *Alia sacra coronat univira, alia multivira, & magna religione conquiritur, quæ plura possit adulteria numerare*; ac num. 31. Christianos *unico* conjugio, aut *nullo* uti

uti testatur. His addendus antiquus Auctor Operis imperfecti in Matth. homil. 32. in cap. 19. qui secundas nuptias *veram fornicationem* appellat, seu *fornicationem honestam*; sic enim ait: *Apostoli praeceperunt secundas adire nuptias propter incontinentiam hominum: nam secundam quidem accipere, secundum praeceptum Apostoli est; secundum autem veritatis rationem vere fornicatio est: sed dum permittente Deo publice & licenter committitur, fit honesta fornicatio.* Neque prætereundus esset Origenes homil. 17. in Lucam, cum bigamos & poligamos successivos *a Dei regno* exclusos tradit, inquiens: *Nunc vero & secundæ & tertiæ & quartæ nuptiæ, ut de pluribus taceam, repeliuntur; & non ignoramus, quod tale conjugium ejiciet nos de regno Dei.* Sed si legantur cetera, statim apparebit, Origenem *regni Dei* omnino intelligere perfectionem illam & coronam, quæ propria est virginum & continentium, qui unum conjugium servarunt; nam sequitur: *Puto enim monogamum & virginem & eum, qui in castimonia perseverat, esse de Ecclesia Dei; eum vero, qui sit bigamus, licet bonam habeat conversationem, & ceteris virtutibus polleat, tamen non esse de Ecclesia, & de eo numero, qui non habet rugam aut maculam aut aliquid istiusmodi, sed esse de secundo gradu, & de his, qui invocant nomen Domini, & qui salvantur quidem in nomine Jesu Christi, nequaquam tamen coronantur ab eo* &c. Hinc homil. 19. in Jerem. non æterno addicendum tradit supplicio digamum, sed salutis alicujus participem, non tamen tantæ, quantam qui continens vixerit, adsequetur. Vide etiam tom. 17. in Joannem. Inter P.P. catholicos Tertullianum tandem non appellavimus, qui in libro de Monogamia bigamiam aperte damnat: nam, ut observavit S. Hieronymus in cap. 1. epist. ad Titum, eum librum Tertullianus scripsit, cum esset hæreticus Montanista, cujus sectæ hic inter ceteros error fuit eodem Hieronymo teste, ut *secunda matrimonia ab Ecclesiæ communione prohibenda* putarentur. Præterquam quod Tertulliano hæretico Tertullianus catholicus opponendus est, qui in lib. 2. ad uxorem, ipsi, si continere post suum obitum non posset, ut secundas nuptias adiret, auctor fuit; dummodo illas cum catholico, non cum Pagano iniret. Non nullos movere possunt, quæ tradit Ratramnus lib. 4. contra Græcos cap. 2. tom. 1. Spicilegii Acheriani pag. 109. & 111. cum ex Socrate refert, *Constantinopolitanos . . . in recipiendo vel rejiciendo binubos non idem sentire, sed esse divisos; quibusdam sentientibus eorum receptionem, quibusdam dissentientibus ratam esse.* Verum qui a Socrate lib. 5. cap. 22. secundis nuptiis inimici memorantur, non sunt catholici, sed hæretici Novatiani, qui binubos non recipiebant. Itaque ex catholicis adversum secundas nuptias quatuor illi Patres tantum, quos memoravimus, acerbius aliquanto locuti inveniuntur, de quorum tamen sententia non nihil postea dicturi sumus: ceteri vero Patres cum catholica Ecclesia secundas quidem nuptias non bene acceperunt, iidemque quibuscumque possent argumentis, ab illis avocare conati sunt Christianos, ut S. Zeno studuit; non tamen eas per se illicitas ac inhonestas judicarunt umquam; immo vero Montanistas primum, dein Novatianos, qui eas condemnabant, tamquam hæreticos habuerunt & proscripserunt.

Plures vero Patres, perinde ac S. Zeno, durius multo agendum putarunt cum iis, qui tertias & eo plures nuptias sequerentur. S. Zeno quidem num. 6. cum ait: *Sed sic ego in rebus demorer prope sanis* (nimirum in secundis nuptiis) *quasi quæ vere exsecranda sint, jam correcta sint crimina*; ubi sermonem adversus tertias ac plures nuptias aggreditur, quas *crimina vere exsecranda* appellatas vides. Non multo absimiliter S. Basilius epistola prima canonica ad Amphilochium can. 4. quid quid nuptiarum post bigamiam contrahitur, *non conjugium, sed castigatam fornicationem* vocat; & can. 50. hasce multiplices nuptias *Ecclesiæ inquinamenta* nominat. S. Gregorius Nazianzenus orat. 37. in illud Evangelii: *Cum consumasset Jesus hos sermones*, expendens hæc Apostoli verba ad Ephes. 5. *Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo & in Ecclesia*, ait: *Hac oratione secundas nuptias mihi deprecari videtur. Si enim duo Christi sunt, duo quoque viri; si autem unus Christus unum Ecclesiæ caput, una etiam caro sit, secunda autem respuatur. Quod si secundam prohibet, de tertia quid dicendum est? Primum lex est, secundum venia & indulgentia, tertium iniquitas: qui autem hunc numerum excedit, porcinus plane est.* Video secundas quidem nuptias primo reprehendi, at *venia & indulgentia* dignas censeri,

tertias autem *iniquitati* verti, & de reliquis pejus multo judicari? ex quo Nazianzeni testimonio nihil dubitamus, quin eam sententiam mutuatus sit Leo Sapiens in lege, quæ inscribitur *Feminæ* C. *de secundis nuptiis* : *Primæ nuptiæ lex, secundæ indulgentia, tertiæ porcina illegalitas, quartæ bellnina vita*. Neque heic prætereundus Heraldus Turonensis Archiepiscopus, qui inter capitula ex antiquis Scriptoribus excerpta An. 858. hoc recenset cap. 3. *Nullus laicorum plusquam duas uxores habeat: quod vero extra est, ad adulterium pertinet*. Ipse S. Ambrosius, qui pro secundis nuptiis contra Novatianos calculum posuit, plures nuptias reprobare videtur lib. de Viduis cap. 11. num. 68. *Neque enim probibemus secundas nuptias, sed non suademus . . . . plus dico, non prohibemus secundas nuptias, sed non probamus sæpe repetitas*. Videmus quidem aliud esse non probari, aliud reprobari, quorum alterum rei est non prorsus bonæ, alterum plane malæ; sed hoc satis ostendit, quo animo in Ecclesia nuptiæ tertiæ & repetitæ ferrentur, quas neque illi, qui has licitas defendebant, temperare sibi possent, quin sibi minus probatas prædicarent.

Hinc autem gradus patet ad Patrum mentem adsequendam, cum illas adulterio, vel fornicationi deputarunt. Hoc nomine non eas per se malas esse volebant intelligi, unde non absolute adulterii, aut fornicationis accusarunt; sed immoderatam in ipsis quamdam libidinem sibi videbantur deprehendere, quæ etsi dum in nuptiis consisteret, verum adulterium aut fornicatio dici non poterat; tamen ob indomitum voluptatis affectum simile quidpiam præferre videbatur, ut *adulterium*, sed *decorum* cum Athenagora, *fornicatio*, sed *castigata* cum Basilio, & *honesta* cum operis imperfecti Auctore posset appellari, ut ne tamen idcirco seu bigamia, seu repetitæ nuptiæ vere ab iis Patribus damnatæ credantur. Qui enim, si malas ac damnatas putassent, *decoras*, *castigatas*, & *honestas* potuissent affirmare? Argumentum id perspicuum est, fornicationis & adulterii vocibus eos usos formula antiquis usitata, qua non semper expsimebatur verum delictum, quale illis verbis proprie acceptis intelligi solet, sed significabatur quandoque matrimonium non multum probatum; qua ratione adulteria videmus appellatæ primæ etiam nuptiæ, quasquis, servatis legitimis formulis, cum inferioris gradus muliere contraxisset, unde etiam concubinæ nuncupatæ inveniuntur privatæ ejusmodi mulieres, etsi quis eas uti uxores duxisset. Antequam de antiquorum testimoniis sententiam quispiam ferat; oportet consideret & intelligat verba, nec eis illam subjiciat sententiam, quam hodie præferunt, sed diligenter observet opus est, quam olim, cum a Scriptore prolata sunt, haberent, & quo consilio edita fuerint præterea cogitet: quod si minus fiat, multiplices in errores labamur necesse est, & intelligamus plane nihil, cum omnia intellexisse nobis videmur. Id totum ut in rem nostram plane liqueat, considerandus est præter ceteros Clemens Alexandrinus, cujus adversus secundas nuptias testimonia dedimus paullo ante, in quorum postremo *fornicatio* expresse nominatur *ab uno matrimonio ad plura prolapsio*. In primis certum est ex lib. 1. Stromatum pag. 428. cum secundas nuptias non condemnare: laudata enim monogamiæ honestate, *de secundis nuptiis* ait: *Si uraris, inquit Apostolus, jungere matrimonio*; & pag. 461. diserte fatetur ab Apostolo *propter intemperantiam & ustionem secundum concedi matrimonium: nam hic quoque non peccat quidem ex Testamento, non est enim ex lege probibitum; non implet tamen universam illam perfectionem, quæ agitur ex Evangelio*. Quid luculentius adferri posset, ut secundæ nuptiæ *sine peccato* contrahi persuaderentur? Cum itaque eas *fornicationem* appellat, *fornicationis* nomine aliud aliquid innuit, quam quod vulgo intelligi solet. Id autem quid sit, ex toto contextu cognosci potest. Sic autem ait pag. 464. *Ad eos autem pudore afficiendos & reprimendos, qui sunt proclives ad secundas nuptias; apte Apostolus alto quodam tono eloquitur. Inquit enim: Ecce omne peccatum est extra corpus: qui autem fornicatur, in proprium corpus peccat. Si quis autem matrimonium audet dicere fornicationem, rursus legem & Dominum insectans, maledictis impetit. Quemadmodum enim avaritia & plura habendi cupiditas dicitur fornicatio; ut quæ adversetur sufficientiæ; & ut idololatria est ex uno in multos Dei attributio; ita fornicatio est ab uno matrimonio ad plura prolapsio*. Quid exploratius *fornicationis* significationem non stricte, sed late hoc loco acceptam decla-

declarare potest? quod ipsum & de adulterii voce sentiendum est; nam, ut idem Clemens notat, *fornicatio* & *adulterium* eodem sensu ab Apostolo mutuo sumuntur. Tria autem sunt, eodem Clemente auctore, quæ ab Apostolo *fornicationis* nomine appellantur. Primo avaritia, qua quis sufficientibus non contentus, pluribus inhiat; secundo idololatria, qua unius Dei quis non satis habens, plures constituit; ac tandem eadem ratione bigamia *fornicatio* appellatur, qua quispiam ex unis nuptiis in plures dilabitur. Viden latum *fornicationis* sensum, quem hac in re Patres præcepere, cum secundas aut plures nuptias fornicationem aut adulterium appellarunt: ut ne eas tamquam per se malas & inlicitas condemnarent: sicuti neque eas damnavit Apostolus, licet fornicationis nomine illas donasse tradatur.

Sed ut ad S. Zenonem, a quo paullulum divertimus, revertamur, cum is repetitas supra bigamiam nuptias inter *crimina vere exsecranda* recensuit, omnium acerbissime locutus videbitur, ut ægerrime interpretari possimus. Sed *crimina exsecranda* eas perinde appellavit, ut *iniquitatem* illas dixit Gregorius Nazianzenus; qui tamen quo minus eas damnaverit, palam fit ex orat. 39. quæ *in sancta Lumina* inscribitur, ubi illas contra Novatianos aperte defendit. Hieronymum similiter si quis legat de secundis nuptiis differentem in epist. 79. n. 11: ad Salvinam, ubi eas appellat *digamiæ præcepta non bona*, & *justificationes pessimas*, bigamiam verum crimen ab illo habitam judicabit. At nonne aperte eam se non condemnare subdidit in Apologetico librorum contra Jovinianum, seu in epist. 48. pag. 228. & 229. editionis Veronensis? Nonne in cap. 1. epist. ad Titum eam Tertulliani hæresim notavit, quod digamiam condemnandam putaverit? Quin in epistola 123. ad Ageruchiam nonne se eo consilio in bigamos tam multa dixisse insinuat, ut continentiam suaderet, non quod plures nuptias malas opinaretur? Idem vero consilium S. Zenoni fuisse, licet expressis verbis non prodat; colligi facile ex dictis ejus potest, cum postquam num. 7. adversus nuptias cum infidelibus initas acrius disputasset, ut ab iis Christianas mulieres deterreret; tandem sub finem ita ad continentiam easdem hortatur, ut si minus continere possint, quin nubant, & pluries etiam nubant, nubant Christiano, non infideli. *Itaque deinceps fuge virgo, fuge vidua nuptias tales*, idest cum infideli, *si continens esse non poteris, saltem noli tuas nuptias fenerare*, idest multiplicare supra binas: *ne in illo resurrectionis die inter plurimos maritos non possis, cujus fueris uxor, agnoscere*. Hæc contra plures nuptias, nulla tamen criminis nota. Sequitur autem hanc unam nuptiis pluribus, si contrahendæ sint, regulam præcipiens, ut ab infidelium conjugio caveant. *Noli esse sacrilega, noli proditrix legis. Profano cur nubas, cum possis nubere Christiano?* Hoc itaque unum inlicitum Zeno putavit, hoc maxime cavendum præmonuit. Quid, quod si consideremus, quæ in plures nuptias num. 6. disseruit, nihil occurret, unde veri nominis crimen arguatur. In primis advertendum est Zenonem non mulieres juniores alloqui, quibus sicuti ob incontinentiæ periculum ipse Paullus secundas nuptias permisit, ita etiam tertiæ & plures etiam æquius sunt permittendæ, si quidem vigente adhuc ætate binis, vel pluribus maritis orbentur, & idem incontinentiæ periculum subeant (quo quidem nomine S. Hieronymus in cap. 1. Epist. ad Titum eas excusat, & quandoque majori laude dignas posse inveniri probat, quam quæ unis nuptiis ad senectutem usque potitæ sunt) sed *anus* alloquitur noster S. Antistes, *quæ sæpe videntur novæ nuptæ*, in quibus incontinentiæ periculum considerari non solet, sed merus libidinis amor, qui dubio procul damnandus est, & ob ipsum ejusmodi nuptiæ *vere exsecranda crimina* dici quodam modo potuere. Cetera porro, quæ addit, caussæ congruæ & probabilis limites non egrediuntur, quibus honestas quædam civilis, non autem divina lex ab illis violata convincatur.

Unum sub finem considerandum maxime est, quod insignem ad Patres vindicandos aditum nobis aperuit. Postquam enim S. Episcopus contra repetitas ejusmodi nuptias disputavit, affectu quodam inopinato percitus num. 6. in hæc erumpit. *Quid agam, quo me vertam, nescio: non enim video, quid in exhortationibus Divini ac veri cultus Gentibus prædicem. Felicitatemne virginitatis? at habent suas virgines: etsi non felices, habent tamen. Sin vero ad viduitatis sudorem gloriosum palmamque provocavero; nobis fortassis insultent, quia nostræ sacræ virgines viduæque magno*

pro

pro immortalitatis praemio, sua autem gratis laborent. Verum hoc est solum, nos in quo vincimus, quia pro sua sanctitate Christianae plus nubunt. Haec autem nobis indicare videntur caussam, cur Sancti Patres tanto studio per ea tempora adversus bigamiam & plures nuptias declamaverint; & cur, ut his obicem ponerent, pluribus canonibus laborarint, quibus bigami (1) & sacerdotio interdixere; & poenitentiae (2) subjecere, &, quod ex Hieronymo (3) discimus, prohibuere Ecclesiastica stipe, quae in Christianorum subsidium distribuebatur; vetitumque praeterea fuerit, ne ipsorum conviviis (4) adessent presbyteri, & ne sacra oblatio, benedictio, & corona seu velamen, quibus univirarum nuptiae (5) sanctificabantur, iisdem adhiberetur. Apud Gentes nimirum ita sancte conjugalis tori castitas observabatur, ut post primi viri mortem alii nequaquam nubere mulieres religioni haberent. Exemplum hujusce rei luculentum est in Penelope, quae ad secundas nuptias a multis sollicitata, strenue restitit, cum & mariti fidem & populi famam vereretur, ut ex ipsius verbis liquet apud Homerum Odyss. 16. Quam in sententiam Dido, apud Virgilium Aeneid. 4. ut significaret se non nupturam amplius post primi conjugis obitum, multa adversum se primo imprecatur vers. 27.

Ante pudor quam te violem, aut tua jura resolvam.

Tum haec de conjuge subjicit vers. 28.

Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
Abstulit: ille habeat secum, servetque sepulcro:

Eaque tam fortis in hoc proposito fuit, ut cum *regis nuptias* ultro optare debuisset, ne tamen secundas eas experiretur, maluerit e contrario *uri quam nubere*, ut ex historicis a Servio allegatis Tertullianus memorat lib. de Monogamia cap. 17. qui praeterea addit alias apud Ethnicos fuisse, *quae pro viris mori mallent, quam alteri nubere*. Vide etiam S. Hieronymum epist. 123. edit. Veron. ad Ageruchiam num. 8. In antiquia Germaniae populis licet barbaris plures civitates commemorantur a Tacito in libro de morib. Germanorum num. 6. *in quibus tantum virgines nuberent*, & secundae nuptiae nullae audiebantur; nam *sic*, inquit, *unum accipiunt maritum, quomodo unum corpus, unam vitam, nec ulla cogitatio ultra, nec longior cupiditas*. Insigne in hanc rem Theutonicarum mulierum prodit exemplum laudatus Hieronymus loco allegato, quae ne secundo nubere cogerentur, mortem sibimet ipsis consciverunt: quod ipsorum testatur Valerius Maximus lib. 6. cap. 1. Pausanias in Corinthiacis lib. 2. cap. 21. hoc olim apud Graecos *sanctum & solenne feminis fuisse* prodit, ut *priore viro mortuo secundis nuptiis abstinerent*; & similiter Euripides in Alcest. vers. 464. turpe & exosum apud eosdem fuisse ostendit, si vir uxore mortua aliam sibi junxisset; sic enim ibi chorus loquens inducitur:

Si autem novam elegerit maritus torum,
Sane perquam mihi fuerit exosus.

Id ipsum penes Romanos antiquos viguisse refert Valerius Maximus l. 2. cap. 1. n. 3. ubi matronis univiris pudicitiae coronam ab antiquis impositam tradit; e contra vero intemperantiae notam ac lasciviam eas subjisse refert, quae ad secundas nuptias transissent. *Quae uno contentae matrimonio fuerant, corona pudicitiae honerabantur; existimabant enim eum praecipue matronae sincera fide incorruptum esse animum, qui post depositae virginitatis cubile, in publicum egredi nesciret, multorum matrimoniorum experientiam, quasi legitimae cujusdam intemperantiae signum esse credentes*. Idem etiam sensisse Romanos suae aetatis satis indicat Publius Syrus versu 284.

Habent locum maledicti crebrae nuptiae

& versu 482.

Mulier quae multis nubit, multis non placet.

Hos

(1) Sic etiam apud Gentiles sacerdotes bigami esse non poterant. Servius in 4. Aeneidos, Tertullianus de Monogamia cap. 17.

(2) Concil. Neocaes. can. 3. Basilius ep. 2. canonic. ad Amphilochium can. 4.

(3) Lib. adversus Jovinianum num. 14. pag. 269. tom. 2. edit. Ver. & epist. 123. ad Ageruchiam num. 7.

(4) Concil. Neocaes. can. 7.

(5) Tertullianus lib. 2. ad uxor. cap. 9. Ambrosius ep. 19.

Hos nimirum minus pudicas fuisse a Romanis habitas inde colligere licet, quod positum Romæ pudicitiæ signum attingere vetarentur. Nam *pudicitiæ signum*, inquit Festus v. *Pudicitia*, *nefas est attingi, nisi ab ea, quæ semel nupsit*. Apertius Martialis mulierum ejusmodi pluries nubentium intemperantiam *adulterii* nota inurere non dubitavit Epigr. 5. l. 6.

Quæ toties nubit, non nubit, adultera lege est;
Offendar mœcha simpliciore minus.

Et similiter Quinctilianus declamat. 306. plures nuptias *nubendi quamdam impudicitiam* appellat. Hæc igitur cum apud Ethnicos adversus plures nuptias vigeret opinio; SS. Patribus, qui justitiam multo Ethnicis perfectiorem ex Christiana lege excolendam intelligebant, turpe nimiam videbatur, si penes suos secunda ac repetita conjugia Ethnicis ipsis male visa dominarentur, ac proinde primis quatuor illis præsertim Ecclesiæ sæculis, quibus Christiani cum Ethnicis erant permisti, multo vehementius ejusmodi connubia ab iisdem avertere & sermonibus & scriptis & canonicis etiam pœnis conati sunt, ne (quod magno Gentibus fuisset scandalo) plurium nuptiarum intemperantiam, seu, uti vocabant, adulteria probare ac fovere viderentur. Itaque quæ in coercendis repetitis Christianorum nuptiis S. Zenonis aliorumque Patrum mens fuerit, jam tandem liquere arbitramur; & quam in sententiam adulterii, fornicationis, aut criminis nominibus apud Gentes usitatis uterentur, hinc magis magisque cognoscimus. Sed de secundis nuptiis nimis fortasse multa.

Quæ porro eodem tractatu 6. lib. 1. num. 7. S. Zeno de matrimonio cum infidelibus conjungendo vehementius urget, apologia non indiget; nam non solum fuit constans Patrum sententia, ejusmodi connubia post baptisma cogi non posse, cum in his peccandi periculum, quod potissimum a S. Zenone effertur, plerumque immineat; sed ea ob periculum ejusmodi vel in ipsa veteri lege interdicta leguntur Deut. 7. 3. *Neque sociabis cum eis conjugia. Filiam tuam non dabis filio ejus, nec filiam illius accipies filio tuo, quia seducet filium tuum, ne sequatur me.* Idem habetur Exodi 24. v. 16. Quia non nulli censuere nuptias ejusmodi absolute ab Apostolo esse interdictas, tam cum 1. Cor. 7. v. 39. ait: *Cui vult nubat, tantum in Domino*, idest, ut plerique explicant, *cum Christiano tantum*, in quam rem legendus Hieronymus l. 1. in Jovinianum n. 10. tum etiam cum 2. Cor. c. 6. v. 14. præcepit. *Nolite jugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate? aut quæ societas lucis ad tenebras? quæ autem conventio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli? qui autem consensus templo Dei cum idolis? Vos enim estis templum Dei vivi* &c. quam sane sententiam prospexit S. Zeno, ut adnotatione 25. animadvertimus. Hoc etiam spectans S. Cyprianus in libro de Lapsis, inter crimina, ob quæ Deus indignatus, ut Ecclesia persecutione afficeretur, permisit, hoc commemoravit, observante Augustino in libro de Fide & operibus c. 19. quod Christiani cum infidelibus matrimonium inirent, idque affirmabat *nihil aliud esse, quam prostituere Gentilibus membra Christi*. Adde quod Concilia ejusmodi nuptias interdixerant etiam ante Zenonis ætatem, ut Eliberitanum can. 15. & 17. Laodicenum can. 10. & 13. & Arelatense 1. can. 11. Solum in Africa, & forte etiam alibi, ex quadam non Episcoporum quidem, sed populi sive simplicitate, sive ignorantia, sive alia quacumque de caussa multo post S. Cyprianum sensim invaluit opinio, hæc conjugia licere, adeo ut vel non putarentur esse peccata, vel ut dubia res derelicta esset, ut loco allegato Augustinus testatur; & per hocce tempus S. Monica infideli marito nupsit, ex quo Augustinum ipsum concepit. At nuptiis istiusmodi nihilominus restitit idem S. Doctor libro 1. de Adulterinis conjugiis cap. 21. tametsi eas divino jure prohibitas non auderet definire cap. 25. & mox Carthaginensis Synodus an. 397. can. 12. quo ad clericorum filios & filias easdem prohibuit, idque ratum habitum est pluribus aliis in synodis, & præsertim in Calchedonensi can. 13. ac tandem universim dirimens impedimentum inde fuit matrimonio oppositum, cujus initia explorate statuere non licet. Hisce quidem in regionibus sub nostri Auctoris ætatem id matrimonii genus Episcopis adeo displicuit, ut S. Ambrosius a S. Vigilio Tridentino rogatus, ut pro suæ Ecclesiæ regimine, quæ necessaria vel utilia viderentur, commone-

moneret, rescripserit epist. 19. id præter cetera maxime cavendum, ne Christiani cum infidelibus conjugio copularentur. Itaque cum S. Zeno in hæc vehementer pro concione disseruit, & pericula quidem, quibus obnoxia sunt, ob oculos posuit, id effecit, quod ceteros Catholicos Antistites fecisse deprehendimus.

CAPUT OCTAVUM.

Singulare S. Zenonis testimonium de quibusdam energumenis expensum.

QUanta libertate usi sint Editores Veronenses in tract. 16. lib. 1. n. 3. *de Resurrectione* alia demenles, addentes alia, alia transponentes & efferentes, ut placuit; suo loco diligenter adnotavimus. Offendit autem ipsos, ut videtur, vel alios posse offendere credidere, quod hoc loco S. Zeno singulari plane sententia tradit, spiritus, qui energumenorum corpora obsideot, non esse semper veros dæmones, sed animas non numquam esse hominum, *quos*, inquit, *in idololatria commorantes nuper vel maxime vi aliqua obiisse meminerimus*. Id autem Editores movisse inde patet, quod hoc testimonium ita emolliendum putarint, ut rem a dæmonibus fictam ingererent, detractis vel mutatis iis, quibus S. Zeno id factum a dæmonibus minime fictum indicavit. Quid autem offensionis hæc contineant, ignoramus. Non crediderimus veritos illos esse, ne si quædam malorum animæ energumenorum corpora invadere proderentur, eas inferni pœnis ante extremi judicii diem haud puniri quispiam putaret: nam eadem esset de dæmonibus difficultas, qui uri se quidem confessi traduntur a Lactantio lib. 2. cap. 15. & lib. 5. cap. 21. nec non a Firmico de Errore profanæ religionis pag. 100. at *orationis incendiis*, ut ait Minucius in Octavio cap. 27. & *sine ignibus uri*, ut Hilarius affirmat in libro contra Constantium n. 8. ut ne tamen proprio etiam supplicio careant, quod adjurationibus adauctum prodidit S. Cyprianus de Idolorum vanitate pag. 451. Igitur si quædam impiorum animæ, Deo permittente, quædam corpora invadunt, poterunt ibi, uti dæmones, pœnas propriis reatibus congruentes similiter pati, nihilominus atque in inferno aliquamdiu non degant. Numquid Editores illi timuerunt, ne Zenonis ea crederetur sententia, quam inter Tertulliani hæreses S. Augustinus recenset in lib. de hæresibus cap. 86. *Dicit sane etiam ipse animas hominum pessimas post mortem in dæmones verti?* Hæc opinatio e Platonicis, ut videtur, derivata (nam simile quiddam Plotinus tradidit ex Augustino lib. 9. de Civit. Dei cap. 11.) quam apud Tertullianum reperire non licuit, sed Origeni quodam modo adscribitur a S. Hieronymo epist. 59. ad Avitum, error quidem est, siquidem malorum animæ post mortem naturam propriam exsuere atque abjicere, & in dæmonum naturam immutari credantur: quo sensu hæc sententia tamquam hæresis damnata legitur a Philastrio cap. 121. nam *animæ natura non vertitur in naturam alteram*. At nihil tale Zenonis verba subindicant: immo tantum is abfuit ab ea sententia, qua scelestorum animæ in dæmones converti feruntur, ut animas eas vere esse, dum energumenos occupant, non autem dæmones, argumentum ejus evidenter ponat, cum exinde animarum immortalitatem, ac subinde resurrectionem colligat; quod tamen ipsum fictione dæmonum, qui se pro animabus gerant, fieri posse non omnino inficiatur scribens: *At dicis hæc dæmones fingunt. Eo probatio melior* &c. Ceterum si veras impiorum animas energumenos quandoque invadere, loco dæmonum, posse sensit; quid, quæso, erroris huic sententiæ subest? Scimus magnam esse inter sacros Scriptores controversiam, num in iis visibus, in quibus piorum animæ viventibus apparuisse traduntur, animæ ipsæ sub alia specie se se illis objecerint, an Angelorum opera omnia evenerint. De qua controversia Augustinus differens in lib. de Cura pro mortuis cap. 10. 11. 15. & 16. inficiari verum visum non audet, nam *hæc si falsa esse responderimus, contra quorumdam scripta fidelium* (exempli gratia S. Ambrosii referentis inventionem corporum SS. Gervasii & Protasii, & Luciani illam corporis

S. Ste-

S. Stephani) *& contra eorum sensus, qui talia sibi accidisse confirmant, impudenter venire videbimur*; & post multa utrinque disputata, rem sub dubio relinquit, nec abnuit utrumque fieri potuisse, ut modo illa per ipsas justorum animas, modo per angelos fierent. Itaque cum tam exploratum Zenonis testimonium, quo res proditur, quae eos ipsos habebat testes, qui ipsi dicenti aderant, quis sine temeritate factum neget? Sicut enim animae piorum ad viventium utilitatem, Deo volente, poterant ex Augustini sententia hominibus apparere, & quaedam edicere, confirmare, ostendere; quidni, eodem permittente Deo, quaedam impiorum animae daemonum vicem agere potuerunt, ut ex earum testimonio fidei ipsios veritas confirmaretur, ut fane ex iisdem resurrectionis veritatem S. Zeno confirmat? Factum saltem negari nequit, ac proinde nihil S. Zenoni potest succenseri, qui ex facto apud auditores explorato in rem suam argumentum fortissimum sumserit, cum praesertim de fictione daemonum sub finem numeri suspicionem injiciat; quam in rem videndus etiam, si placet, Æneas Gazaeus in dialogo, qui *Theophrastus* inscribitur, ubi de animarum statu luculentissime disputans, differensque de operibus quibusdam, quae sub animarum nomine circa sepulcra gerebantur, contendit pag. 662. tom. 8. Biblioth. P. P. edit. Lugdunensis ea, quae id gererent, *esse mala daemonia humanas animas repraesentantia*; quod S. Zenonis suspicionem confirmat.

CAPUT NONUM.

Quid Auctor senserit de novissimo judicio.

DE judicio novissimo Zeno non bene sensisse ex tract. 21. lib. 2. in psalmum centesimum videri potest, quippe qui ibidem tum fideles, tum infideles ab eo judicio liberos facit. Recitatis enim ex Evangelio Joannis 3. v. 18. Christi verbis: *Qui credit in me, non judicabitur: qui autem non credit, jam judicatus est*; haec subdit: *Haec dicendo eximit judicio fideles, non admisit ad judicium infideles*; quod deinceps luculentius confirmat, primo de fidelibus: *Quid enim necesse est judicare credentem? Judicium enim eu ambiguis rebus exsistit: adempta ambiguitate, judicii non desideratur examen*. Tum de infidelibus: *Ex quo nec infideles necesse est judicare; quia jam sua sunt incredulitate damnati*, id quod comprobat ex illo psal. 1. *Non resurgent impii in judicio, neque peccatores in consilio justorum*. Et deinceps plura disserit, quibus judicium iis solum manere insinuat, qui inter infideles vel impios, & fideles seu sanctos medii sunt, *quorum obliquae ancipitisque vitae necessario sunt discutienda secreta*.

Sed haec ne quem offendant, animadvertendum primo est, plures antiquos similia tradidisse. Neque eos memorabimus, quos *simplicitatis* accusat Origenes tom. 1. pag. 42. eo quod ex verbis psal. 1. *Non resurgent impii in judicium*, negarunt *malos resurrectionis compotes futuros, aut Dei judicio dignandos*. Patres Ecclesiae doctissimos appellamus, quos ea simplicitate succensendos non credimus, quique vel ante Zenonem vixere, vel ei suppares aetate fuerunt, vel etiam postea similia docuere. Primo memorandus venit Lactantius, qui lib. 7. Institut. cap. 20. postquam omnes in fine mundi resurrecturos affirmavit, *de quibus judicium magnum idem ipse rex ac Deus faciet*, num. 5. addit: *Nec tamen universi tunc a Deo judicabuntur . . . . . nam qui Deum non agnoverunt, quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest, jam judicati damnatique sunt, sanctis Litteris contestantibus non resurrecturos esse impios in judicium*. S. Hilarius in psal. 1. eadem ferme ac Zeno habet, adeo ut hunc ex eodem pleraque id generis in suum tractatum transtulisse in adnotationibus monuerimus. Sanctus item Ambrosius in eumdem psalmum ad ea verba: *Quoniam non resurgent impii in judicio*, similiter ait n. 51. *Non enim dixit, non resurgent, sed ait, resurgunt quidem, sed non in judicio. Qui autem resurgit, est utique & manet, sed quia non credidit in Christum, jam judicatus est, & ideo non venit in judicium, quem peracti jam manet poena judicii. . . . . De eo autem, quod ait. Non resurgunt impii in judicio, secundum Evangelium absoluta sententia, quia non omnes judicabuntur*; & allato

o textu

textu Paulli: *Omnes autem oportet nos stare ante tribunal Christi*, quod contrarium putabatur, respondet Christum de infidelibus locutum, *qui non crediderunt in Dominum Jesum*; & Apostolus *etsi dixit omnes*, *de iis utique dixit*, *qui crediderunt*. Hieronymus in Dialogo contra Pelagianos num. 28. textu psalmi ejusdem allato ait: *Jam enim in perditionem sunt præjudicati*. Auctor Breviarii in psal. 1. inter Hieronymi Opera tom. 7. Appendicis edit. Veron. cap. 4. *Non quia non resurgunt*, *sed quia in judicio non resurgunt*, *jam enim de iis præjudicatum est*. Auctor alterius Commentarii Hieronymo adscripti in codice Bobiensi eodem tom. 7. pag. 27. in præfatione ad laudatum Breviarium: *Non dixit absolute non resurgunt*, *sed addidit in judicio*; *licet non resurgent ad examinationem*, *sed resurgent*, *ut statim sententiam damnationis accipiant*: rationem dedit paullo ante: *Impii ad pœnam resurgentes*, *non illam dilationem habebunt*, *quæ solet judicii vi in quæstionibus admoveri*. S. Paullinus Nolanus Poem. 7. pag. 346. edit. Veronensis.

Idcirco tali dividentur ordine
Hominum per orbem dissipatorum greges,
Ut judicandi non resurgant impii,
Qui denegarunt debitum cultum Deo,
Sed puniendi: nam suum crimen videns
Non indigebit quæstione detegi;
Quoniam imminentem præferent mortis notam,
Signum salutis non gerentes frontibus.
Peccator autem, *& non impius tamen*,
Quæ magna turba est, *non resurget gloriæ*,
Verum resurget deputanda examini:
Nec enim sedere cum piis judex potest,
Caussam suorum redditurus actuum,
Varieque gestis aut probandus, *aut reus*.

Tandem, ut alios mittamus, S. Cæsarius serm. 77. Append. Augustini num. 4. *Ad judicium enim non veniunt nec pagani*, *nec hæretici*, *nec Judæi*, *quia de ipsis scriptum est*: *Qui non credit*, *jam judicatus est*.

Quis tot Patres similia tradentes erroris accusare audeat, & non potius intelligat eam in sententiam eorum testimonia explicanda esse, ut vere non exemerint ab extremo judicio impios vel infideles, quos Deo judicanti adfuturos confessi sunt, sed aliud quidpiam innuerint, quod cum catholico dogmate non repugnet? Id sane sententiæ ex omnium testimoniorum collatione facile elicitur. Primo nec piorum nec impiorum resurrectionem negant, sed resurrecturos quidem ajunt, non tamen in judicium, quod de impiis diserte affirmant. Resurrectionem porro tum justorum, tum scelestorum hominum noster Auctor luculenter adserit lib. 1. tract. 16. num. 11. Porro judicium cum negant, non illud negant, justos vel impios in novissimi judicii die ante Christi tribunal adfuturos, nec in eo alteros in æternam gloriam, in supplicium sempiternum alteros concessuros: sed *judicium* pro *caussæ dubiæ examine* sumentes, hoc affirmant unum, in caussa certa tum justorum fidelium, tum infidelium impiorum, *judicio* seu *examine* opus non futurum, quod ratio Zenoniana aperte probat: *Judicium enim ex ambiguis rebus exsistit* &c. Hinc num. 2. jam inde a morte *justos vitæ perpetuæ*, *impios æterno supplicio destinatos* affirmans, *nulla eos*, inquit, *cognitio exspectat ulterius*, *ubi cognitio* judicii genus, quod negatur necessarium, palam significat, & id ipsum confirmant, quæ traduntur de peccatoribus mediis, quos ob ancipitem vitam examine *discutiendos* necessario pronuntiat: *Ambiguitas enim nisi fuerit discussa*, *jure non potest mereri sententiam*. Huc quoque aliorum Patrum sententiæ pertinent.

Itaque ex horum Patrum ac Zenonis mente resurgent quidem omnes, & omnes etiam ante Christi tribunal stabunt, justi, impii, & medii, & omnes etiam vel præmium æternum, quod pro meritis acquisierint, adibunt, vel pœnam; sed non omnes, ut hæc sententia justissima constet, judicio & examine indigebunt, nec justi nimirum, nec impii, quorum caussa notissima est, sed medii solum, quorum vita dubia

cum

cum fuerit (dubia tamen non Deo , cui nihil latere potest , sed hominibus) ad vindicandam coram omnibus divinæ sententiæ justitiam , de his judicium seu examen & cognitio distincta habenda erit . Interim vero omnibus judex suum tribuet , justis , quos *honorabit ut filios* ; impiis , quos *carnifici destinabit statim* , *non audiendos* , *sed competentibus pœnis amandandos* ; peccatores autem medios ponderabit , non quod horum gesta statim post mortem ponderata non fuerint , nec tum sententiam sibi debitam retulerint (nam tract. 16. lib. 1. n. 2. *animas nostras suorum corporum exsuviis exsutos pro qualitate factorum* , quæ sane judicium de factis supponunt , *quasdam locis pœnalibus relegari* , *quasdam placidis sedibus refoveri* tradit) sed quod in totius mundi conspectu hæc eadem justitiæ divinæ æquitas publico judicii examine patere debeat . *Ita erit* , ipse S. Zeno concludit , *ut* , in ipso scilicet extremi judicii die , *justis corona* , *peccatoribus aut excusatis* , *aut emendatis indulgentia* , *impiis autem æterna pœna tribuatur* . In quibus si peccatorum tantum fit mentio , queis excusatis , vel emendatis *indulgentiam* tributum iri affirmatur , nemo idcirco peccatores medios inter justos & impios , vel , ut ex contextu liquet , Christianos peccatores indulgentiam in judicii die adsecuturos Zenonem sensisse colligat ; quod in alium aliorum errorem declinaret : nam ex iisdem *peccatoribus* , seu Christianis mediis plures futuros , qui nec excusati , nec emendati impiorum , seu incredulorum finem adibunt , Auctor se novisse palam prodit tract. 16. lib. 1. num. 11. cum de injustorum resurrectione loquens , eam esse ait , *quæ impios cum peccatoribus universisque incredulis gentibus perenni destinat pœnæ* . Perspicua etiam sunt , quæ de operibus & caritate una cum fide a Christiano jungendis , *ut immortali beatitudine perfruatur* , alibi docet : quæ cum cap. 6. præsentis dissertationis indicata nobis fuerint , eo Lectorem remittimus .

CAPUT DECIMUM.

Sententia S. Zenonis de justarum animarum statu post mortem.

EX constitutis superiori capite una dubitatio suboriri potest , utrum Auctor , qui ita justis in judicii die *coronam tribuendam* affirmavit tract. 21. lib. 2. num. 3. ut eorum animas post mortem *placidis sedibus refoveri* tradiderit tract. 16. lib. 1. num. 2. utrum , inquam , ad eorum accesserit sententiam ab heterodoxis quibusdam nostri temporis excitatam , qui justis post resurrectionem tantum præmium æternum in cælis cum Dei visione impertiendum docuere , interim vero eorum animas placido aliquo in domicilio requiescere , quoad extremi judicii dies cælum eisdem patefaciat. Huc conferre etiam videri potest aliud Zenonis testimonium ex tract. 12. lib. 1. in fine , ubi *Dubium non est* , inquit , *voluntatem nostram* , *cui se junxerit parti* , *præbere victoriam* , *ejusque in resurrectione aut præmio perfrui perenni* , *aut consimili pœna puniri* . At hic postremus locus ex hæreticorum manibus facile eripitur , si consideremus primo de justorum præmio perinde scribi , ac de pœna impiorum , quorum tamen animas statim post mortem *locis pœnalibus relegari* tract. 16. lib. 1. num. 2. Auctor apertissime pronuntiavit . Deinde ut hujus mens atque scopus intelligatur , animadvertendum est eo in tractatu 12. sermonem esse non de anima , sed de carne , vel corpore , & affirmari fore ut ejus (utique corporis) *in resurrectione* voluntas nostra aut pœnas luat , aut præmio potiatur , propterea quod debitam corpori pœnam , vel præmium in corpore ante non senserit , quæ ante resurrectionem sine corpore , in anima tantum cruciatus sensit , vel præmio perfuncta est , ut aliis in locis mox indicandis Auctor aperte docuit . Quod autem pertinet ad alterum locum , ubi justorum animas exsuviis corporum solutas placidis sedibus refoveri scripsit , antiquis Patribus bene plurimis solenne fuit , cum *sinum Abrahæ* , *sedes placidas* , & alia id generis justorum animabus post mortem vindicant , Paradisum intelligere , ut Ludovicus Muratorius multis statuit in novissimo opere de Paradiso . Equidem placidas hasce sedes eadem

dem significatione apud Zenonem locum esse deliciarum, verbum *refoveri* satis insinuat: quin *Paradisum* easdem esse innuit num. 5. ubi Latroni e cruce pendenti una cum Christo Paradisum post mortem conscreudum ab eodem Christo promissum tradit, & n. 6. cum reprehensurus eos, qui mortuos deflent, *in meliora*, ideft beatitudinis locum, *migrantes* haud planctibus prosequendos monuit. Adde quod tract. 21. lib. 2. justos & impios statim post mortem aut præmium & quidem æternum, aut æternam pœnam pro meritis, vel peccatis adire & sustinere pronunciat. *Ex hac enim vita*, inquit, *quis secum aut coronam portat, aut pœnam*: & ne dilatum quidpiam credi possit, subjicit post pauca: *Justi vitæ perpetuæ, impii æterno sunt destinati supplicio*. Apertius tract. 27. lib. 2. in fine proponens, quid martyribus post mortem accidat, his verbis utitur: *Martyr dominicæ habitationis in recondita adsumitur, ut ibidem ex homine in Angelum transfusus, æternæ vitæ beatitudine glorietur*. Id ipsum confirmari potest ex tract. 18. ejusdem libri, ubi S. Arcadius martyr post mortem in cælum adscendisse traditur. *O dignus gloriosi exitus finis! Adscensurus altitudinem cæli* (cum scilicet in eo esset, ut moreretur, quod ex contextu liquet) *corporis sui impedimenta præmittit, & exsequias funeris sui ipse præcedit .... Arcadius beatissimus martyr adhuc demoratur in sæculo* (nimirum corpore) *& jam martyr recitatur in cælo*, quæ postrema verba respiciunt, ut videtur, illa Paulli Rom. 12. 23. ubi *primitivi*, ideft electi, *conscripti dicuntur in cælis*, quamdiu in terra degunt; cum autem hinc per mortem in cælum adscendunt, eorum nomina ibidem recitari & celebrari non desinunt. At ne quis hoc de solis martyribus Zenonem sensisse existimet, ut alii proprium martyrum privilegium id esse perperam opinati sunt, eumdem Episcopum de omnibus justis universim loquentem, perspicueque se se explicantem audiamus tract. 12. ejusdem libri 2. num. 4. ubi Angelos, quos Jacob per scalam in cælum adscendentes vidit, justos in cælum adscendentes interpretatur sic: *Adscendentes vero sunt justi, qui probis moribus per gradus divinorum observantiæ præceptorum quotidie spiritualis itineris gloria feruntur in cælum*: in quibus observandum præsertim adverbium *quotidie*, quod accipiendum profecto de iis justis, qui de die in diem post mortem in cælum abeunt, non nisi iniquus judex negaverit. Igitur *placidas sedes*, in quibus justorum animas *refoveri* S. Zeno prodidit, ex hujus mente ipsam esse cælestem patriam, in qua Deus cernitur, nihil est dubitandum: quam in sententiam tract. 3. lib. 1. num. 4. *liberas e carnis nexibus* (ideft post mortem, & ante judicii ac resurrectionis diem) eorum animas, *qui præcepta Dei custodiunt*, ideft omnium justorum, beatitudine repromissa, quæ utique in cælis ex Dei visione proveniet, perfruituras pronuntiat. *Dei præcepta custodiens, hujusmodi officiis sæculares obterens voluptates, cum fuerit victor carnisque nexibus liber, repromissæ immortalitatis inæstimabili beatitudine perfruetur*.

DISSER-

DISSERTATIO TERTIA

DE ACTIS

S. ZENONIS EPISCOPI VERONENSIS

ET DE EJUSDEM CULTU.

PROOEMIUM.

ETSI duæ fatis prolixæ S. Zenonis vitæ prodierunt in lucem, quarum alteram fcripfit Coronatus Notarius, qui ante IX. fæculum floruit, alteram vero Monachus Zenonianus, qui vixit fæculo circiter XI. modicum tamen ac fere nihil fcire nos de noftri Auctoris geftis fi quis pronuntiet, reprehendi non poterit. Enimvero inter ea, quæ Coronatus litteris confignavit, multa quidem de miris quibufdam, quæ per Zenonem Deus geffit prodigia, luculenter expofuit, at pauca prorfus de vita & virtutibus ejus tetigit; adeo ut palam fit, nihil eum ex antiquis monumentis haufiffe, fed ea tantum perfcripfiffe, quæ ob prodigii celebritatem infixa memoriæ (1) populari fama tradebantur; unde etiam factum eft, ut hæc ipfa falfis aliquot adjunctis circumveftita inveniantur, ut ex adnotationibus in eam vitam inter monumenta inferius collocandam liquebit. Monachus Zenonianus per Marchionem Maffejum editus, a Coronato, etfi illum non nominet, omnia accepit, nihilque eidem addidit præter alia miracula, quæ ad vitam cognofcendam nihil conferunt. Inter Zenonis vitas non retulimus Jacobi Veronenfis presbyteri carmen, quod verfibus hexametris ducentis & quadraginta quatuor lucubratum ex Mf. Zenoniani monafterii edidit P. Henfchenius tom. 2. Aprilis pag. 76. non enim is S. Antiftitis vitam, fed miracula defcribenda fibi propofuit, eadem plane quæ in Zenoniano Anonymo monacho foluta oratione leguntur, præter tria quæ fubinde perpetrata illis fubjiciuntur. Anonymus Pipinianus IX. fæculi fcriptor in Rhythmo de Veronæ laudibus paucis verfibus pauca quidem de Zenone cecinit, fed quæ præmemoratis vitis pluris haberi queunt, ut ex dicendis conftabit. Itaque in tanta probabilium monumentorum penuria Zenonis vitam nemo a nobis requirat: neque enim imitari placet Baptiftam Perettum, qui in vita Italice fcripta & Latinis cum fcholiis Veronæ primum edita an. 1597. & dein an. 1710. Patavinæ S. Zenonis editioni fubjecta, nihil aliud effecit, quam Zenonianum Monachum Italica lingua referre, & alia ex ingenio, vel populari fama adjicere, quæ minori fundamento nituntur. Ne tamen lectorum defiderium omnino fraudetur, quidquid ex tractatibus Zenonianis aliifque antiquis documentis colligere licuit, exponendum aggredimur.

C A-

(1) Vide Admonit. in Monumenta num. 2. in fin. & adnot. 9. in ipfam vitam.

CAPUT PRIMUM.

De Actis S. Zenonis ad mortem usque.

§. I.

Conjecturæ de S. Zenonis patria.

IN primis de Zenonis patria conjicere placet. Baptista Perettus primo scholio Latino ad vitam nunc nuper memoratam, Veronensem eum fuisse statuit ex Petro de Natalibus Episcopo Equilino lib. 1. Catalogi Sanctorum, & ex lectionibus quæ in festo ejus Ordinationis die 8. Decembris legebantur Mediolani in Ecclesia Cathedrali. At hæc recentiorum testimonia de rebus antiquis cum nihil probent, ut recte notavit Cardinalis Baronius num. 12. tom. 5. Annalium pag. 59. edit. Coloniensis, nullusque ante Petrum de Natalibus hoc subindicasse inventus sit; Peretti sententiæ nemo prudens acquieverit, integrumque nobis relinquitur conjecturas nostras litteratorum oculis atque censuræ subjicere. Zenonis nomen inter Græcos receptum ac frequens, Græcum eum demonstrare videtur; & Græcum quidem illum censuit cum Buchnero Tillemontius adnot. 5. in Valeriani persecutionem tom. 4. pag. 587. ante quos Blasius Rosettus in Mſ. Saibanteo 658. Historiam Episcoporum continente id verum ratus, hanc rationem adjecit (quam totidem verbis exscripsit Panvinius Antiquitatum Veron. lib. 4. cap. 6. cum hanc non nullorum allegavit sententiam) *quippe cujus sermonum phrasis*, inquit, *græcanicum nescio quid ac peregrinum redolere videtur*. Immo ex Anonymo Pipiniano colligere quispiam posset, cujus provinciæ fuerit, nimirum ex Syria, in qua Græcum quidem sermonem id temporis viguisse certissimum est; inquit enim ille:

Non queo narrare hujus sancti opera,
Quæ a Syria veniendo usque in Italiam,
Per ipsum omnipotens Deus ostendit mirabilia.

Cui sententiæ respexisse videtur Auctor hymni, quem ex duobus Mſſ. breviarii Benedictini codicibus Editores Veronenses edidere, cum S. Zeno *gentes penetrasse marinas* ibidem tradatur.

Huic opinioni nostros quoque calculos facile adjiceremus, nisi duæ animadversiones obsisterent. Græcus auctor perinde Latine ac pure loqui & scribere nequit, ac S. Zeno, cujus stilus etsi identidem turgeat, ac pluribus flosculis inspergatur; a puritate tamen Latinæ locutionis nihilum deficit, tum si verba singula, tum si verborum collocatio & syntaxis consideretur, adeo ut a teneris unguiculis in Latinis auctoribus exercitatus, & inter Latine loquentes educatus, & Latinis in scholis excultus appareat. Versatissimum sane se prodit in poetis Latinis, quorum formulas & carmina ita commode adhibet, ut non per vim expressa, sed in succum sanguinemque ejus conversa cognoscantur. Virgilium legere assuetus proditur, cujus versus non numquam ejus decidisse e calamo intelliguntur, cujus generis auctores explicabantur & legebantur a pueris, ut Latina puriori lingua & locutione vividiore potirentur. Nemo sane ex ipsis Latinis quarti sæculi Scriptoribus Latina puritate eidem par, vel magis Latinus invenitur, adeo ut latinitatem ejus jure commendarint plures eruditi, & *elegantissimum* affirmarint Casaubonus & alii; Basilius autem Faber, qui *Thesaurum eruditionis* summo studio & infinita propemodum Latinorum lectione digessit, ut Latinas quasque voces ex probatis Auctoribus excerptas, & ad radices revocatas Latinæ linguæ studiosis accurata & perutili methodo proponeret, non dubitavit Zenonem sæpe allegare, eoque uno Auctore aliquot voces inter probatas inserere. Ex multis saltem Græcis, qui Latine aliquid scripsere, non solum nemo unus est, qui cum Zenone possit conferri, sed cum aliena, non nativa lingua scripserint, omnes parum Latine scripsisse inveniuntur, nec ambigendum quin S. Zeno scripsisset similiter, si eam-

eamdem Græcam originem & educationem sortitus fuisset. Hæc prima conjectatio vehemens satis nobis videtur, ut Auctor a Latinis parentibus ortus, vel inter Latinos saltem educatus ac institutus probetur. Aliam nunc adjiciamus, qua certior provincia statuatur. Exstat Auctoris tractatus de S. Arcadio martyre, cujus apud ceteros antiquos memoria nulla invenitur. Illum autem in Cæsarea Mauritaniæ passum ex Zenonianis codicibus liquet. Quid unus inter omnes Veronensis Episcopus Zeno tanta cum religione natalitium ejus diem celebraret, nisi quod præcipua quadam devotione eidem esset addictus, & ex eadem forte provincia, in qua ille mortem oppetiit, originem duceret? Africanorum quidem Scriptorum stilum in nostro Auctore deprehenderunt ii, qui ejus tractatus diligentiori cura evolverunt. Gaspar Barthius inter hos *Christianum Appulejum* in Zenone perspicere sibi visus est, ut fidem facit lib. 43. Adversar. cap. 10. pag. 1944. & lib. 5. in Statii Silvam pag. 446. Enim vero plures Appuleji Afri locutiones, & verba item plura ejus ac aliorum Africanorum propria, Tertulliani, Cypriani &c. in ejus tractatibus reperiuntur, quæ in aliis aliarum Latinarum provinciarum Scriptoribus frustra requiras. Neque Africanum Veronæ Episcopum creatum mireris; per id enim tempus Episcopi & clerus sæpe ex alienis provinciis dabantur. Eodem sæculo Fortunatianum Episcopum Aquilejensem Afrum fuisse ex Hieronymo discimus. Donatus natione Afer nonne Mediolanensis Ecclesiæ presbyter fuit adhuc post Ambrosii mortem, ut Paullinus in hujus vita testatur num. 54. Neque Anonymi Pipiniani sententia moveat; potuit enim Zeno licet Afer e Syria Veronam proficisci, cum iter in Orientem ea tempestate frequens esset. S. Philastrius Brixianus Episcopus, cum esset presbyter, *circumiens universum pene ambitum Romani orbis dominicum prædicasse verbum* similiter traditur a S. Gaudentio in tractatu de S. Philastrio pag. 241. & idem quoque Gaudentius se Philastrio in eamdem Brixianam cathedram suffectum, dum in Oriente versaretur, diserte prodit tum in sermone de ordinatione sui pag. 181. tum in sermone de dedicatione Basilicæ pag. 191. Zenonis tandem nomen, etsi inter Græcos frequens, ab Africanis nihilominus alienum non fuit. Zenonem martyrem Decio imperante inter Africanos reperimus, cujus corpus cum translatum fuerit Byzantium, ejus memoria apud Græcos celebrata legitur. Vide Acta Sanctorum Bollandi die 10. Aprilis tom. 1.

§. II.

Episcopatus S. Zenonis initia, ordinationemque ejus VI. Idus Decembris peracta statuitur. Ejusdem in convertendis ad fidem Gentibus felicitas. In Arianis refellendis atque comprimendis quantum laboraverit. Verona ad Christianam religionem ab eodem conversa.

Itaque post Orientis iter, cui se se ante Episcopatum Zeno commisisse credendus est (Episcopi enim non nisi gravissimis de caussis proprias sedes relinquebant) Veronensi Ecclesiæ post Cricinum præpositus fuit, idque sexto Idus Decembris An. 362. postremo Juliani anno, ut satis probabiliter conjecimus dissert. 1. c. 3. §. 5. Cum vero de anno palam sit, si de die constet, ut ibidem ostendimus; ad hunc diem statuendum præter ea, quæ ibidem attulimus, alia argumenta novis subinde documentis & considerationibus indicata in confirmationem heic adjicere placet. Primo plures ecclesias per Italiam & alibi S. Zenonis nomine dedicatas, festum ejus VI. Idus Decembris celebrare cap. 4. videbimus. Porro hanc diem emortualem S. Antistitis non fuisse ostendemus §. 5. Cum vero in transferendis festis Sanctorum ea cautio adhibita fuerit, ut impedito emortuali die, festum traduceretur in diem alium, quo vel translatio Sancti corporis, vel dedicatio basilicæ, vel ordinatio colebatur, ut ea paragrapho notabimus: etsi eo die VI. Idus Decembris dedicatio ecclesiæ S. Zenonis in nostris libris signetur; tamen ob ordinationem ejusdem potius, quam ob ecclesiæ dedicationem festum ejus aliis in Ecclesiis eidem diei fere adsignatum verisimillimum est, propterea quod ex Rebano & Wandelberto sæculi IX. scriptoribus, nec non ex MS. Vaticano

Vaticano 3806. ejusdem sæculi variis in locis ea dies celebris appareat jam inde a sæculo IX. cum S. Zenonis basilica vix tum temporis dedicata fuerit. Quod si consideres Cæsenæ & Pistorii S. Zenonem ante nonum & octavum etiam sæculum magnum Patronum, vel titularem, uti vocant, electum, eadem die cultum fuisse unico vel præcipuo festo, cujusmodi nunc quidem ex immemorabili earum Ecclesiarum consuetudine peragitur: jam ergo ante nonum & octavum etiam sæculum ea dies celebris erat, non utique ob dedicationem quæ posterius contigit, sed ob ordinationem quam proinde eo die apud Veronam quoque celebratam fuisse hoc argumento evidenter convincitur. His adde aliam observationem ex ipsis nostræ Ecclesiæ libris, e quibus id ipsum confirmatur. Licet enim in Calendariis non nullis eo die notetur *dedicatio ecclesiæ S. Zenonis*, in ipsis tamen Ecclesiasticis libris, & missa & officium de S. Zenone Episcopo, non autem de dedicatione ecclesiæ designantur & describuntur. De Missa satis attigimus diss. 1. cap. 3. §. 5. & luculentius patebit ex Admonitione ad monumenta n. 5. Nunc ut de officio dicamus, in Ms. Capitulari sæculi XIII. qui orationes, lectiones, & antiphonas de Sanctis per annum in Ecclesia Veronensi usitatas continet, & cum aliis MSS. vetustioribus plane concinit, eædem antiphonæ, quæ uti propriæ S. Zenonis in tribus aliis libris ad *Laudes* dicendæ adsignantur, describuntur dicendæ etiam ad *Horas*, & describuntur quidem mense Decembri cum oratione *Deus qui nos* S. Zenonis Episcopi item propria. Hinc autem colligere licet in Veronensi Ecclesia, cui ille codex publicis in officiis serviebat, mense quoque Decembri non missam solum, sed & officium de S. Zenone Episcopo, non autem de dedicatione celebratum fuisse, adeo ut Ordinatio S. Zenonis, non autem dedicatio basilicæ VI. Idus Decembris ab ipsa Veronensi Ecclesia celebrata appareat; uti apud Monachos Zenonianos distincte eo die celebratam loco laudato diss. 1. meminimus. Itaque cum dedicatio basilicæ S. Zenonis, etsi eo die in aliquot MSS. Calendariis notata, nullo tamen officio præcipuo celebrata probari apud Ecclesiam Veronensem possit; vel apud solos celebrabatur Monachos duobus diebus post, seu (ut aliis in codicibus legitur) die sequenti, vel a Veronensi Ecclesia eo die sola commemoratione celebrabatur; & ad hanc commemorationem pertinere unice potest antiphona & responsorium, quæ in Carpso notantur sic: *In dedicatione S. Zenonis a [illegible] r de dedicatione*. Quod si minus placeat, cum Carpsi rubrica pugnet cum alio rituali Ecclesiæ Veronensis libro, nec cum Missis aliorum concordet, qui de uno S. Zenone, non de dedicatione ecclesiæ & officium & missam VI. Idus Decembris præferunt; Carpsi error apertus est, cujusmodi alii errores alibi in eodem libro notantur. Ex his autem si stet S. Zenonis ordinationem VI. Id. Decembris celebratam & peractam fuisse, S. Zenonem hoc die an. 362. Juliani postremo ordinatum ex dictis diss. 1. c. 3. §. 5. palam omnino erit. Transeamus ad alia.

Hoc Imperatore vita functo anno sequenti 363. cum Romanum imperium pervenisset ad eos, qui etsi idololatriam plane non sustulerunt, unam tamen Christianam religionem colebant, eidemque impense patrocinabantur; latus Zenoni aditus patuit, eamdem religionem Veronæ palam excolendi, & cum pietate, tum doctrina in ea excolenda profecit mirum in modum. Multi id temporis erant Pagani; inter Christianos autem Ariani non pauci propter eam persecutionem, quam Constantius Juliani præcessor in catholicos & muneribus & fraudibus & minis adeo impense promoverat Valente & Ursatio Arianis Episcopis impellentibus, ut totum orbem concusserit, & hisce in regionibus corruperit Fortunatianum Aquilejensem, ac in Mediolanensem sedem intruserit Auxentium, qui non hanc solum Ecclesiam ad An. 374. per annos viginti occupavit, sed totius etiam Italiæ fidem sua hæresi inficere ac discerpere studuit. S. Zeno Veronensi cathedræ insidens, frequentibus concionibus ac institutionibus Paganorum æque ac Arianorum impietati se se objecit. Quam naviter atque feliciter S. Episcopus laboraverit in Gentibus, ex quibus etiam *doctos* facundia ac zelo ejus illectos ipsi concionanti interfuisse colligimus ex tract. 3. lib. 1. adnot. 1. luculenter probat ingens ille hominum numerus, qui quot annis baptismate abluebantur. Tract. 33. & 42. l. 2. *genere*, *ætate*, *sexu*, *conditione*, &, ut additur tract. 38. *natione diversi* memorantur, qui in paschalibus festis sacris undis simul diluti sunt: cumque hi aliique

tractatus

tractatus diversis annis recitati id ipsum circiter repetant, magnam annis singulis baptizandorum fuisse frequentiam demonstrant: quod ad declarandam Episcopi ea in re procuranda laborem & diligentiam mirifice confert. Id ipsum etiam statuitur ex ea ecclesia, quam ab eodem Veronæ ædificatam dicemus: licet enim per se satis esset ampla & capax, tamen præ Christianorum, qui nimium multum excreverat, numero facta erat *angusta*, ut ipse prodit tract. 54. l. 1. n. 2. Itaque ea traditio, quam Anonymus Pipinianus litteris commisit, cum scripsit de Zenone:

Qui Veronam prædicando perdunit ad baptismum,

antiqua & genuina ex hisce tractatibus convincitur. Addit idem Anonymus *multa idola destrunit*. Cum in urbe, quam Christianæ fidei acquisivit, id fecisse eum probabile est, tum vero est probabilius multo in pagis, ubi plura erant privata fana & simulacra, adversus quæ eum declamasse legimus tract. 15. l. 1. num. 5. Neque Ethnicorum solum cultum exstirpare ab his, quos ad fidem convertebat, sedulo studuit; sed pravos etiam, quos ex Ethnica educatione mores contraxerant, ut pluribus ex tractatibus deprehendere licet.

Adversus Arianos porro frequentes sermones ex proposito habuit, ex quibus aliquot adhuc supersunt. Vide tractatum primum lib. 1. & plures initio libri 2. His autem concionibus non nullos illorum interfuisse palam est ex tractat. 77. & colligi etiam potest ex tractat. 8. lib. 2. ac tract. 7. & 8. ejusdem libri. Quamquam vero quidam ex iisdem Arianis Veronæ adhuc fuerint sub Syagrio Zenonis successore, cum *invidiam ab Hæreticis* Indiciæ Virgini, quam S. Zeno consecraverat, post hujus obitum conflatam tradat Ambrosius epist. 5. num. 1. ad eumdem Syagrium: tamen plerosque a Zenone ad fidem revocatos verissimillimum est, ut dici de isto possit, quod de S. Philastrio testatur S. Gaudentius in sermone de ordinatione sui pag. 183. *Vox Zenonis per gratiam Spiritus sancti large effluens, hanc Ecclesiam in fide Trinitatis adorandæ fundavit, in vera spe & caritate perfecta constituit*. Etenim sicut S. Philastrius septimus Episcopus Brixianus, teste eodem Gaudentio in serm. de vita Philastrii p. 241. *non solum contra Gentiles & Judæos, verum etiam contra hæreses omnes, & maxime contra furentem eo tempore Arianam perfidiam* pugnavit: ita S. Zeno octavus Veronensis Episcopus ac Philastrio coævus, non minus contra idololatriam, quam contra hæreses ac præcipue Arianam acriter dimicavit. Ita hic Veronam erroribus purgasse, & ad veram religionem perduxisse cognoscitur, quemadmodum Brixia sub idem tempus per Philastrium erroribus purgata & ad catholicam fidem traducta legitur.

Quod ne mirum videatur iis, qui Italiæ præsertim urbes primis Ecclesiæ sæculis Christo nomen dedisse opinantur, considerent quæso (ne pluribus distrahamur) finitimas præsertim civitates Novocomum, Mutinam, Tridentum, idemque his invenient accidisse, quod Veronæ ac Brixiæ contigisse hactenus diximus. S. Felix Zenoni pene suppar Comensis primus Episcopus (ut cognoscimus ex hymno de S. Abundio secundo ejusdem urbis Episcopo apud Ughellium tom. 5. pag. 258. & ex alio veteri hymno de S. Amantio tertio Comensi Episcopo apud eumdem pag. 259.) primus quoque fuit, qui Novocomi ædificavit ecclesias, ac primus item qui Christi fidem ibidem seminavit hominesque Christo lucratus est, ut ex epist. 4. S. Ambrosii ad eumdem cognoscitur, ubi hæc scripta leges num. 7. *Multa messis Christi*, inquit, *sed pauci operarii, & difficile reperiuntur qui adjuvent . . . . . Certe in illo ordine Comensium jam plerique cœperunt credere magisterio tuo, & doctrina tua verbum Dei receperunt: sed qui dedit credentes, & adjutores dabit &c.* De S. Vigilio Tridentino Præsule, qui post Zenonem aliquamdiu vixit, non ne hæc traduntur in Actis apud Bollandi socios tom. 5. Junii p. 165. *Ubi totam civitatem catholice convertit, ecclesiam* (quod ante nulla fuisset) *infra muros civitatis Domino collocavit?* Auctor vitæ S. Geminiani Mutinensis Antistitis editæ ex MS. Veronensi tom. 2. part. 2. Rerum Italicarum, nonne hæc de illo, qui Zenoni plane coævus fuit, scripta reliquit pag. 691. *Sane ad Christi culturam toto mundo confluente, jam dicta civitas* (Mutina) *per Apostolorum successores Domini fidem recipiens, vanam Idolorum respuit fœditatem, ac Sanctorum prædicatione Sacerdotum amissam diu cæli recipere cœpit hereditatem. In quorum catalo-*

gorconfessorum Beatissimum Geminianum . . . . eadem, Domino jubente, suscepit civitas Mutinensium, temporibus Joviani Augusti totius Reipublicæ Principis. A quo cælestis vitæ pabulo recreata, sanctæque purificationis fonte purgata, superfluam Idolorum servitutem reliquit, & suavi jugo Christi colla subegit. In quæ verba animadvertens clarissimus Editor, si alia simul aliarum urbium exempla prospexisset, quibus id ipsum plane contigisse deprehenditur; profecto hæc in præfationem non conjecisset pag. 687. *Quod est ad ejuratam a Mutinensibus Gentilium superstitionem sub Joviano tantum Augusto* (Geminiani Episcopi opera) *id nullo veritatis aut verisimilitudinis fulcro nititur atque ad fabulas amandandum.* Si vitæ Auctor sub Joviano tantum religionem Christianam a Mutinensibus per Geminianum primo susceptam prodidisset; jure quidem ab Editore reprehenderetur. At non id ille innuit, immo per alios Episcopos Apostolorum successores fidem Mutinenses recepisse tradit: & solum sub Joviani imperium Geminiani laboribus idololatriam reliquisse eos narrat, quæ res illud unice insinuat, Mutinam, quæ jamdiu ante susceperat in aliquibus paucis fidem, per hanc tempestatem, qua libera fuit Christianæ professionis amplectendæ facultas, Christo, eversis prorsus Idolis, pene totam (quod ante non contigerat) nomen dedisse; quæ res eo minus reprehendenda est, quo magis ex aliis quamplurium civitatum Ecclesiis, quibus id ipsum obvenisse confirmatur. Ceterum fabulæ in res id generis populari fama invectæ & traditæ, ad elevandam, non vero minuendam alicujus Ecclesiæ antiquitatem & laudem pertinent: adeo ut quæ remissius ac minus gloriose de aliqua Ecclesia feruntur, ea nullius popularis fabulæ suspicionem ingerant, ratissimaque præter cetera haberi debeant.

§. III.

Nova Ecclesia Veronæ ædificata. De Zenonis Clero. Duplex Virginum species Veronæ. Monasterium Veronæ primum in toto Occidente a Zenone institutum. Crapulæ & ebrietas in martyrum festis sublatæ.

Ceterum Zenonem nostrum novam ecclesiam hac in urbe e fundamentis erexisse, primumque ea aperta Christianorum conventum magna cum celebritate profectum patet ex tract. 14. l. 1. & forte prima fuit in urbe ecclesia, quæ eum in usum ædificata fuit, cum antea in privatis ædibus huic usui accommodatis, vel saltem extra urbis pomerium sacra peragerentur. Veronensium divitum liberalitas se se hoc in opere commendavit, quippe quod *crebris & largis* illorum *prærogationibus* referatur n. 3. Quamquam non hac solum, sed aliis quoque in occasionibus hi, Episcopo præsertim impellente, liberales se se præbuerunt, uti potissimum factum est in ea captivorum redemtione, quam ab ipso Zenone eximiis laudibus pro concione prædicatam videre poteris tract. 10. num. 5. lib. 1.

Ceterum Episcopus paupertatem profitebatur ex tract. 44. l. 2. ex quo etiam clerum illi fuisse patet; cujusdam enim rei testes appellat *operarios qui mecum sunt*, inquit. Hinc tract. 16. l. 1. n. 6. sacerdotes memorat, qui solennibus divinis quiescentium animas Deo commendare solebant, & tract. 50. l. 2. mentionem facit ministrorum, qui Episcopo inserviebant in sacris, nec non sacrarum ordinationum, quibus paschali tempore inferiores ministri ad superiorem ordinem promovebantur; piis autem sacerdotibus per idem tempus mercedem præstitam affirmans, piorum sane sibi cooperantium sacerdotum industriam indicat sive in instituendis catechumenis, sive in pœnitentibus præparandis, cujus merces ipsum erat baptismum, & reconciliatio, quæ paschali tempore solenni ritu peragebantur. In hanc quoque rem confert etiam locus S. Ambrosii ex epist. 5. ad Syagrium Zenonis successorem, in qua cum Indiciam ab hoc benedictam *sacerdotes* invisisse tradantur, hoc sacerdotum Zenonis ævo ordinatorum non obscurum testimonium videtur. Horum quoque sacerdotum pudicitiam ac cælibatum ab Auctore laudari tract. 5. l. 1. n. 7. satis credibile est.

Sed quis de clero in bonam disciplinam per Zenonem instituto dubitet, cum virginum quoque disciplinam ab eodem excultam ex eadem Ambrosii epistola manifestum sit? Ex ea nimirum palam colligitur Zenonis ætate Veronæ non solum fuisse virgines,

nes, quæ virginalis pudicitiæ voto obstrictæ post probationem velatæ suis in domibus pudice versabantur, cujusmodi Indicia fuit, de qua plura diximus diss. 1. cap. 3. §. 3. sed virgines etiam fuisse, quæ virginitatem professæ communem in monasterio vitam degebant; accusata enim, ut Ambrosius narrat, per calumniam Indicia, criminatores ejus impositum crimen perinde divulgatum ferebant ex num. 19. *Cucurrisse mulieres viles ad monasterium, jactasse partum virginis, & necem pignoris, de monasterio rumorem per populos sparsum*. Quamquam vero sub hujus quarti sæculi finem virginum monasteria in Occidente aliqua fuerint, ut ex aliis ejusdem Ambrosii locis colligitur; hoc tamen, quod Veronæ a Zenone institutum fuisse videtur, primum esse omnium credimus, vel primum saltem inter illa, quorum memoria litteris prodita superest. Ex hoc porro tanto Virginum Veronensium numero, quæ partim in monasterio, partim privatis in domibus virginitatem colebant, Zenonis sermonum, quibus virginitas maxime commendabatur (uti nunc est tractatus 5. lib. 1.) fructum cognoscimus. Hunc eumdem Antistitem inter eos accensendum opinamur Italiæ Episcopos a S. Augustino epist. 22. num. 4. laudatos, qui cum agapes in subsidium pauperum, martyrumque cultum institutas, in crapulas subinde & ebrietatem & luxuriam conversas animadvertissent, in eas perorarunt adeo feliciter, ut ex suis Ecclesiis totaque Italia illas excluserint, uti observavimus adnot. 18. in tract. 15. lib. 1. ubi Auctor adversus illas invehitur, qui ut commessationibus & ebrietati impudicitiæque frequentius indulgerent, martyres sibi fingebant, in quorum cœmeteriis agapes agerent. Nec prætermittendum hoc loco videtur, quod tres XVI. sæculi Auctores prodiderunt, Paullus de Mildeburgo Episcopus Forosempronicnsis in præfatione libri inscripti *Paullina de recta pascha celebratione* editi An. 1513. nec non ejusdem operis lib. primo; Joannes Stoefflerus in Calendario Romano edito An. 1518. prop. 17. & ex bis Onuphrius Panvinius Antiquit. Veron. lib. 4. cap. 6. Hi nimirum paschalem canonem a Zenone editum vel restitutum produnt; qui autem documento plane ignoramus: quin id inter fabulas referendum nihil ambigimus.

§. IV.

S. Zeno ob miracula celeber. De ejusdem emortuali die.

NON a Coronato solum, sed ab Anonymo etiam Pipiniano magna fuisse Zenoni in dæmones potestas traditur:

Et quidem multos liberavit ab hoste pestifero.

Duo miracula describit Coronatus, quæ ex multis per illum patratis celebriora fuisse videntur, quæque impressa profundius in populi mentibus, vanis subinde circumvestita adjunctis fuere, ut fit in iis, quæ a nemine scripta, per populum feruntur; & hisce cum adjunctis ab eodem Coronato excepta ac litteris prodita, non ita ob additiones falsas spernenda sunt, ut exinde veritas ipsa, quæ in rebus miris inesse aliqua solet (etsi discerni non facile possit) plane rejiciatur. Eadem repetit Anonymus Pipinianus tertio insigni miraculo addito; & is (si unum *Cæsaris* verbum demas) Coronato melius multo & sine ullis additis, quæ Criticis difficultatem ingerant, illa paucis describit. En ipsius integra verba, uti leguntur in calce MSS. Zenoniani & Pompejani; nam in manuscripto Lobiensi, ex quo P. Mabillonius ejusdem Anonymi opusculum edidit, lacuna est aperta, ut recte monuit Marchio Scipio Maffejus pag. 179. Historiæ diplomaticæ, quam nos ex laudatis MSS. supplemus.

Octavus Pastor & Confessor Zeno martyr inclitus,
Qui Veronam prædicando reduxit ad baptismum,
A malo spiritu sanavit Gallieni Cæsaris filiam,
Boves cum homine vergente reduxit a pelago.
Et quidem multos liberavit ab hoste pestifero,
E fluvio exemtum suscitavit mortuum,
Multa idola destruxit per crebra jejunia.

Non queo multa narrare hujus sancti opera,
Quæ a Syria veniendo usque in Italiam,
Per ipsum omnipotens Deus ostendit mirabilia.

Hæc autem aliaque mira Zenonis gesta, quæ plura quidem fuisse putamus, licet memoria populorum dilabente custodita ac tradita non fuerint; celebrem tamen cum jam inde ab antiquis temporibus apud quamplures externas etiam urbes, provincias, ac nationes exhibuere, de quo plura capite quarto.

Ut autem ad eum statum, quem diximus, Ethnicis Arianisque obsistentibus, Veronensem Ecclesiam perduceret, aliquamdiu illam regere profecto debuit; ex iis autem, quæ dissertatione 1. cap. 3. §. 5. conjecimus, non improbabile quidem videtur eidem Ecclesiæ præfuisse per annos XVIII. ab anno scilicet 362. usque ad annum circiter 380. quo in cælum translatus, laborum suorum præmio donatus fuit, ut Veronæ ipsi, quam in Christiana religione aluerat, in patrocinium susceptæ præsto esset; unde factum etiam est, ut illa beneficiorum non immemor ipsum mox magnum Patronum sibi adscisceret atque deprecaretur. De anno nihil præterea laborandum ducimus, adjiciendum nihil: nisi forte indicare quispiam aveat illorum recentiorum sententiam, qui nullo allato documento Zenonem mortuum prodidere An. 301. de quo plura in *Admonitione* ad monumenta num. 3. Diem vero obitus Coronatus Notarius antiquissimus omnium, qui de ejusdem morte fecerunt mentionem, nequaquam signat. Solum memorans percelebre miraculum, quo aqua fluvii Athesis ad magnam altitudinem repente exundantis, apertam ecclesiæ S. Zenonis portam ac fenestras non ingressa est, quod miraculum a S. Gregorio Magno descriptum lib. 3. Dialogorum c. 19. quinquennio ante acciderat, nimirum An. 589. relatum autem eidem Pontifici fuerat a Joanne Tribuno, qui cum Pronulpho Comite ipsi miraculo adfuerat, hoc, inquam, miraculum Coronatus commemorans, Auctoris obitum in eamdem hujus miraculi diem non obscure conjicit, inquiens n. 9. *Dum die sancto natalis ipsius* (Zenonis).... *convenirent ad missarum solemnia &c.* Rabanus Maurus, qui sub medium nonum sæculum floruit, in Martyrologio per Canisium edito tom. 2. part. 2. novissimæ editionis hæc tradit: *VI. Idus Decembris. In Civitate Verona Natale S. Zenonis martyris, quando aquæ fluminis Athesis usque ad superiores tecti fenestras ecclesiæ illius excreverunt, nec in eam intrare potuerunt, virtutem martyris ostendentes.* At Paullus Diaconus Rabano antiquior, quippe qui Carolo Magno imperante sub initium ejusdem sæculi scripsit, lib. 3. de Gestis Langobardorum cap. 23. idem miraculum affigit *sexto decimo Cal. Novembris*: & quamquam in Ms. Medoetiensi, ac in editione Lindebrogii legatur *Cal. Novembris*; omissas tamen fuisse numerales litteras XVI. quæ in aliis MSS. & editionibus occurrunt, palam est, idque ipsum confirmatur ex Landulfo in Additione ad Miscellam nuperrime editam tom. 1. Rerum Italicarum pag. 181. qui Paullum Diaconum secutus, immo exscribens, XVI. Cal. Novembris posuit. Verum hæc dies, in qua Athesis miraculum contigit, S. Zenonis emortualis esse, ut Coronatus innuit, nullo modo potest; cum hanc diem Zenonis festam nulla documenta signent, quæ ceteroquin dies alios Zenonis memoriæ dedicatos ac festos commemorant. Hinc quoque agnoscere licet, quæ Coronato auctoritas tribuenda sit: nec mirum esse debet, si Monachus Zenonianus, qui sanctum Episcopum *pridie Idus Aprilis animam creatori suo reddidisse* scripsit, eumdem Athesis coerciti diem *natalitium* paullo post appellavit; id enim, perinde ac alia multa, eum ex Coronato sumsisse exploratum est.

Pag. 329. Hist. Diplom. Maffeji.

In multis Martyrologiis & Calendariis, nec non in Ecclesiis multis, quæ Zenonis festum quotannis celebrant, huic festo adscripta est dies VI. Id. Decembris. At non hac idcirco die ille obiisse credendus est, ut videtur significare Rabanus laudatus: is enim emortualem Zenonis diem in eodem Martyrologio notaverat pridie Idus Aprilis. Neque nova hæc Rabani repetitio; nam postquam Translationem S. Zenonis posuerat XII. Kal. Junii, quo die cetera omnia monumenta illam consignant, aperto lapsu eamdem iterum signavit XII. Kal. Augusti, quod festum omnibus etiam Veronensibus monumentis ignotum est. Universa porro Veronensis Ecclesiæ documenta cum aliis aliorum Auctorum & Ecclesiarum S. Zenonis mortem pridie

die Idus Aprilis constanter describunt, quæ sane dies uti emortualis Protectoris nostri nunc quoque a nostra Ecclesia celebratur. Die autem VI. Idus Decembris in plerisque antiquis Veronensibus manuscriptis & in parvo Martyrologio (quod Franciscus Maria Flurentinius ex Ms. Lucensi Hieronymiano Martyrologio subjectum publici juris fecit) adnotatur *dedicatio ecclesiæ S. Zenonis*; in paucis autem *S. Zenonis dedicatio*, vel *Consecratio S. Zenonis*; & solum in Zenoniani monasterii monumentis, quæ decimum quartum sæculum non excedunt, ea die signatur *Ordinatio S. Zenonis*, & duobus diebus post *dedicatio ecclesiæ S. Zenonis*: de quo plura dissertatione 1. cap. 3. §. 5. Difficultatem itaque nullam ingerant Ecclesiæ, quæ hac die VI. Id. Decembris Zenonis festum peragunt. Cum enim dies XII. Aprilis in Quadragesimam vel Paschalia festa sæpissime incidat, quibus diebus Sanctorum natalitia olim non celebrabantur; hæc transferri consueverunt in alium diem, qui scilicet propria in Ecclesia vel translationi, vel ordinationi, vel dedicationi ecclesiæ ipsius esset adsignatus. Sic quidem Radulfo teste de Observ. can. cap. 16. *Solemnitas S. Gregorii olim in diem, qua fuerat ordinatus, solebat transferri*. Id ipsum confirmatur tum ab auctore vitæ S. Rudperti Episcopi Salisburgensis scriptæ sæculo XII. tum ex auctore capitis 24. quod adjectum fuit libello *de Donationibus* ejusdem Ecclesiæ: utrique enim loquentes de festa die ipsiusmet S. Rudperti, qui e vivis excesserat VI. Cal. Aprilis, eam a S. Virgilio institutam monent pro diœcesi quidem die VIII. Calendarum Octobris, in quo Rudperti corpus ipse transtulerat, in urbe autem die VII. Calendarum ejusdem mensis, cum octava Calendarum dies occupata esset festo dedicationis ecclesiæ, in qua ejus Sancti corpus quiescit; & transducti hujusce festi extra obitus diem hanc adsignant caussam, quod hæc dies *propter officia Quadragesimæ vel ipsius Paschæ raro, sicuti dignum est, contigisset celebrari*: verba sunt Auctoris vitæ, qui dein addit: *Etiam congruum ac religiosum est, ut quidquid alia observatio illius celebrationis diebus dormitionis illius ob reverentiam quadragesimalis officii, vel paschalis observantiam gaudii ademit, qui auctor Sedis & Apostolus exstitit religionis, heic saltem in domo requiei suæ illa adsumta die translationis suppleatur*. Tandem ut exemplum intimum & æquale omnino proferamus, S. Proculus quartus Veronensis Episcopus eadem concurrentis Quadragesimæ vel Paschatis caussa in multis aliarum Ecclesiarum Martyrologiis & Calendariis, sicut & in Romano; nec non Venetiis, ubi ipsius nomine dicata exstat ecclesia, signatus legitur V. Id. Decembris, cum in antiquis monumentis X. Kal. Aprilis notetur *Depositio S. Proculi Confessoris*, quinto autem Idus Decembris *Dedicatio ecclesiæ S. Proculi*: & eadem plane de caussa (ut id etiam addamus) festum S. Ambrosii, qui obiit pridie Nonas Aprilis, ubique præter Mediolanensem Ecclesiam celebratur VII. Idus Decembris, in quem ejusdem ordinatio incidit. Hinc ergo præclarum & verissimum illud Cardinalis Baronii monitum in adnotationibus ad Martyrologium die 18. Martii: *Nec mirum, si quod sæpe accidit, alio die in Romano Martyrologio, alio vero alibi de eodem agitur Sancto, siquidem alicubi translatio, vel ejus ecclesiæ dedicatio, vel, quod de Episcopis accidit, ordinatio celebratur*. Hoc igitur exterarum Ecclesiarum ritu S. Zenonis natale celebrantium die 8. Decembris nihil impediente, eum die XII. Aprilis vita functum, ut omnia Veronensis Ecclesiæ monumenta cultusque annis singulis referri solitus testantur, nihil est dubitandum. Nunc ad illud caput accedendum est, in quo de mortis genere quæritur, num scilicet S. Zeno Martyr, an confessor obierit; quod cum longiorem disputationem postulet, distincto capite digerendum est.

Pag. 284. to. 3. part. 2. Antiq. Lect. Canisii.

Ib. pag. 475.

CAPUT

CAPUT SECUNDUM.

Controversia de martyrio S. Zenonis utrinque expensa.

DE martyris titulo, quo S. Zeno insigniri solet, disputaturi, rem invidiæ plenam ingredimur; in qua si affirmaveris martyrem, & non satis idoneis testimoniis probaveris, vulgatam opinionem fovere voluisse videberis, nec doctorum hominum reprehensionem effugies, & religiosorum multo minus, quippe quibus rem dubiam in iis, quæ ad Sanctorum prærogativas id generis pertineat, certo promovere piaculum est: si vero e contra negaveris martyrem, majorem fortassis non solum vulgi, quam piorum quamplurium offensionem paries, qui te & S. Protectoris cultui inimicum, & plurium sæculorum traditioni, uti vocant, nec non Veronensis Ecclesiæ officiis adversum, temeritatis reum, novitatis fautorem, & forte etiam religionis ac pietatis violatorem traducent. Hæc nos pericula utrinque impendentia diligenter considerantes, num ab hac disputatione abstinere oporteret, primo quidem aliquamdiu dubitavimus: tum vero cum id fieri non posse sensimus, ut ne celebri controversia intacta relinqueretur, & dissertatio de vita S. Antistitis imperfecta prodiret: quo utrumque declinaremus periculum, eam tandem ineundam duximus viam, ut allatis in medium documentis, quæ pro utraque parte suppetunt, eisque toto in lumine collocatis, nos decidamus nihil, sed lectorum judicio, quod non difficile ferri poterit, omnia remittamus.

§. I.

Proponuntur argumenta pro vindicando S. Zenonis martyrio, & contraria refelluntur.

IN primis quæ pro martyrio sunt, monumenta considerentur. S. Gregorius Magnus omnium testium antiquissimus, S. Zenonem *martyrem* bis appellat lib. 3. Dialogorum cap. 19. ubi indicatum Athesis exundantis, & ad januam ecclesiæ S. Zenonis apertam stantis miraculum describit. Primo his verbis: *Apud Veronensem urbem fluvius Athesis excrescens ad B. Zenonis martyris atque Pontificis ecclesiam venit*. Deinde: *Stans autem ante januam, ad ostendendum cunctis meritum martyris, & aqua erat* &c. Hæc omnium tum editorum, cum MSS. est lectio; inter codices autem memorandus præsertim pervetustus ille nostræ bibliothecæ Capitularis, in quo *martyris* nomen palam legitur. Cum S. Gregorio neque ob antiquitatem, neque ob auctoritatem conferendus est Coronatus Notarius, qui aliis in rebus non nulla falsa & incredibilia inseruit; ejusque testimonium, quo Zenonem non solum non appellat *martyrem*, sed *in pace receptum* (quæ formula confessorum mortem significare solet) testatur, nihil contra Gregorium potest, ac proinde nihilum pariter valent, quæ ex simili locutione sive Monachi Zenoniani, sive Petri de Natalibus, sive aliorum, qui a Coronato palam sumserunt, colligi & obtrudi possent.

Paullus Diaconus, qui ineunte IX. sæculo scripsit, idem Athesis miraculum describens lib. 3. de Gestis Langobardorum cap. 23. S. Gregorii Magni auctoritatem, quam allegat, secutus, S. Zenonem *martyrem* pariter vocat: & similiter Joannes Diaconus in vita ejusdem Gregorii post medium nonum sæculum exarata, lib. 1. num. 35. totidem Gregorii verbis *S. Zenonem martyrem atque pontificem* nominat. Rabanus in Martyrologio quater Zenonis meminit, quaterque *martyris* nomine eumdem nuncupat. Wandelbertus in Martyrologio Metrico scripto An. 842. quod integrum editum est tom. 2. Spicilegii Acheriani die 8. Decembris Zenonem nostrum appellans, *martyrem* vocat. Eodem sæculo Notkerius in Martyrologio per Canisium promulgato tom. 2. Antiq. Lect. part. 3. novissimæ editionis tum pridie Idus Aprilis, tum XI. Cal. Junii S. Zenonis mentionem faciens, ei *martyris* titulum semper apponit. Usuardus

dus ex Mf. S. Germani *martyrem* pariter vocat, in quo tamen Bollandiftæ non levibus argumentis repugnant. Cum enim contendunt illum Mf. non effe ipfum autographum, uti vulgo traditur, Ufuardi librum; tum vero ex alio vetuftiori codice additiones Mf. Sangermanenfi ab aliis infertas volunt, & inter has S. Zenonis nomen nec non martyris titulum Zenoni appofitum recenfent, putantque Ufuardum hujus Sancti nullam mentionem feciffe, ficuti nullam faciunt nec Florus, nec genuinus Ado a Rofuveido editus tom. 16. Bibliothecæ Patrum, nec autenticum Bedæ Martyrologium ab iifdem Bollandiftis vulgatum, id quod confirmatur ex antiquo Capituli Veronenfis codice idem Bedæ Martyrologium continente, in quo fecunda manu S. Zenonis nomen additum liquet. Martyris tamen nomen legitur apud Auctorem Martyrologii, quod Bedæ vulgo tribuitur, & die 8. Decembris in additionibus ad Martyrologium Adonis, & in plerifque codicibus, qui auctum & interpollatum præferunt Ufuardi Martyrologium. In Calendario cœnobii Caffinenfis edito tom. 7. Rerum Italicarum pag. 936. menfe Aprili Zeno *martyrio coronatus* dicitur; & fimiliter in alio Calendario, quod præmittitur Sacramentario Gregoriano Mf. fæculi IX. inter Vatican. num. 3806. eodem menfe legitur *Sancti Zenonis martyris*.

Hactenus conftitutis magna opponi folet objectio, quæ maximam præter ceteras vim habere videtur. Dicitur ergo Veronenfis Ecclefia, quæ de fui Patroni ac Epifcopi martyrio (fi quidem martyr obiiffet) præ omnibus refcire debuit, eum confefforem femper appellaffe, non martyrem, & uti confefforem in officiis atque in miffis coluit ad Aloyfium Lippomanum Epifcopum ufque, qui circa medium fæculum XVI. veteri ritu commutato, officia & miffas de martyre celebrandas primus inftituit: eidemque veteri ritu fe fe conformantes aliquot externæ quoque Ecclefiæ c. 4. §. 2. & 3. indicandæ, quæ diem S. Zenonis feftum fingulis annis ex antiqua difciplina concelebrant, confefforis, non vero martyris officia & miffas id quoque temporis peragunt. At huic objectioni ducta ex Veronenfis præfertim Ecclefiæ ritu, quem alias Ecclefias fubfecutas apparet, facilis refponfio eft. Nam præter quam quod in Carpfo Mf. Veronenfis Ecclefiæ nunc nuper memorando antiphonæ ad Introitum, Offertorium, & Communionem pro fefto S. Zenonis in miffa recitandæ, eæ indicantur, quæ vel nunc in miffis martyrum Pafchali tempore dici folent, & fimiliter in Lectionario S. Euphemiæ laudato in Scholiis a Baptifta Peretto, pro die tranflationis S. Zenonis adfignatur Evangelium *Ego fum vitis vera*, quod hodie pariter in iifdem miffis Pafchalibus martyrum recitamus, in eamdemque rem ex alio Mf. Miffali monafterii S. Zenonis difcimus, idem Evangelium lectum fuiffe, cum quæpiam ejufdem Sancti feftivitas in Pafchale tempus incidiffet: præter hæc, inquam, noftra Veronenfis Ecclefia eum antiquum tenuiffe ritum videtur, quem Micrologus notavit in libro de Ecclefiafticis obfervationibus cap. 43. teftimonium indicante Baptifta Peretto in iifdem Scholiis ad Vitam S. Zenonis, legitur autem tom. 18. Bibliothecæ Patrum pag. 485. *Nota autem*, inquit, *S. Gregorium Papam primum in Graduali libro de his martyribus* (Romanis Pontificibus) *ficut de confefforibus Pontificalia inftituiffe officia, ut de S. Marcello Antiph. Statuit, & de S. Felice Antiph. Sacerdotes, & hoc utique fatis congrue propter excellentiam dignitatis Apoftolicæ. Hoc etiam attendendo majores noftri de iifdem fanctis confefforum officia ad curfum diei & noctis leguntur obfervaffe: quæ & Pontificis dignitatem eodem modo infinuant, nec tamen in aliquo eorum martyrio præjudicant. Idem de S. Apellinare obfervandum effe Gradualis liber demonftrat.* Hactenus Micrologus. Equidem hunc ritum in hac præfertim Veronenfi Ecclefia viguiffe illud demonftrat, quod in antiquis ejufdem Ecclefiæ ritualibus libris Epifcopi, etfi martyres, confeffores tamen nominantur; & officium de confefforibus recitandum innuitur. Ut autem omittamus pauca eorum, qui ibidem recenfentur, Romanorum Pontificum nomina, quorum martyrium certis documentis non probatur, eos tantum Epifcopos commemorabimus, quos fuiffe martyres exploratum eft; & ne fingulos hujus Ecclefiæ rituales libros percurramus, fatis erit Mf. illum confiderare *Carpfum* appellatum, qui poft præfationem Auctoris a Scipione Maffejo editam in Addendis poftremæ partis Veronæ Illuftratæ, Calendarium exhibet, notatque fubinde officiorum hac in Ecclefia celebrandorum ritum,

tum, nec non antiphonarum, responsoriorum, psalmorum initia, quæ cuique officio conveniunt. Hoc *Carpsum* a Stephano presbytero & Cantore ejusdem Ecclesiæ scriptum fuit ante medium sæculum XII. cum in Calendario quinque hæ chronicæ adnotationes alia manu in margine adjectæ legantur inter dies VIII. VII. & VI. Cal. Julii: *Heic emergitur Oprandus Archipresbyter MCLXVI.*

VI. Id. Augusti ⊖ Beatrix MCLXXI.

V. Id. Octobris Nat. S. Placidiæ V. & in margine *Institutio .... MCLXXV.*

IV. Id. Aprilis electio Adriani Archipresbyteri MCLXXXVI.

VII. Id. Junii consecratio Adriani Archipresbyteri in presbyterum MCLXXXVI.

In hujus ergo *Carpsi* Calendario hæc in rem nostram scribuntur.

IIII. Nonas Febr. Sancti Blasii conf.

VIII. Cal. Maji S. Adalberti conf.

Non. Junii S. Bonifacii Epi. & conf.

VI. Cal. Julii. Nat. Ss. Joannis & Paulli m. & S. Vigilii conf.

Hi itaque omnes certissimi martyres, ut aliunde supponimus, in ipsius *Carpsi* Calendario confessores vocantur. Porro licet in eo Calendario legatur: *VIII. Idus Augusti Natale Sixti, Felicissimi, & Agapiti martyrum*; tamen in *Carpso* S. Sixti officium notatur *de Confessore Pontifice*, aliorum autem duorum antiphonæ *de Martyribus*. Itaque apud Veronensem Ecclesiam is ritus obtinuisse apparet, ut confessores dicerentur, qui ceteroqui veri sunt martyres, & de iisdem non uti martyribus, sed uti confessoribus officia celebrarentur. Ex ipso Ughellio pag. 781. Veronensem inscriptionem referente id ipsum eruditi suspicari & conjicere poterant: in illa enim, quæ temporibus Andreæ Patriarchæ Aquilejensis, idest sæculo IX. in templo olim S. Georgii, nunc autem vulgo *S. Helenæ* in dedicationis monumentum erecta adhuc cernitur, inter Sanctorum, quæ ibidem continentur, reliquias hæ recensentur *S. Vigilii consef. S. Proculi confes. S. Zenonis confes.* ubi non tam S. Zenonem cum Proculo, quam S. Vigilium utique Tridentinum episcopum, qui indubie martyr occubuit, confessores peræque appellatos vides, quam appellationem officiorum ac missarum ritus sequebatur. Ex hoc porro Veronensis Ecclesiæ ritu illud dimanasse videtur, ut S. Zeno in aliis quoque ejusdem Ecclesiæ monumentis confessor inscribatur, non martyr; ut ne tamen id ad martyrium inficiandum traduci possit.

Etsi vero in plerisque monumentis Veronensibus unus confessoris titulus eidem vindicetur; tamen quædam non desunt, in quibus martyr diserte adseritur. Henricus Imperator in privilegio, quod An. 1055. Abbati monasterii S. Zenonis concessum fuit, pag. 763. tom. 5. Italiæ Sacræ Ughellii bis *martyrem* illum vocat: & in alio privilegio, quod rogante Vitali Episcopo Vicetino Berengarius eidem S. Zenonis monasterio tradidit An. 901. quamquam bis appelletur confessor, tamen & *martyr* semel nominatur. Vide Ughellium in Vicetinis Episcopis tom. 5. pag. 1031. Anonymus Pipinianus, qui de Veronæ laudibus Rhythmum lucubravit, peritus quidem ejus Veronensis ritus, quem diximus, nonne adhuc S. Zenonem & confessorem & martyrem simul affirmandum putavit?

Octavus pastor & confessor Zeno martyr inclitus.

Guillelmus Pastrengus Veronensis inter sæculi XIV. Scriptores eruditissimus, cui eum ritum latuisse incredibile plane est, nonne de Zenone scripsit aperte *martyrium patitur?*

Neque opponatur S. Zenonem martyrio coronari non potuisse, si post Juliani imperium vixit, ut dissert. 1. ostendimus. Etsi enim post Julianum nullas in Italia adversus Christisnos persecutiones fuisse conceditur, de quo satis eadem dissert. cap. 2. §. ultimo; adhuc nihilominus S. Zeno occidi potuit in aliquo Paganorum, quibus se se imperterrite objecit, tumultu, quemadmodum simili de caussa non multos post annos in finitimis Tridentinis vallibus gloriosam pro Christo mortem oppetierunt tres sancti martyres Anaunenses, & subinde S. Vigilius Episcopus: vel tot tantasque pro fide propaganda persecutiones potuit obire & pati, quot quantasque passus fuit coævus Brixiæ Episcopus sanctus Philastrius, de quo hæc litteris prodidit successor ejus S. Gaudentius in sermone de vita S. Philastrii pag. 241. & 242. *Contra Gentiles atque*

atque Judaeos . . . & maxime . . . Arianam perfidiam tanto vigore pugnavit, ut etiam verberibus subderetur, & in corpore suo stigmata Domini nostri Jesu Christi portaret. In hanc sententiam Joannes Veronensis Ecclesiæ presbyter mansionarius in Imperiali Historia manuscripta hæc de Zenone scribit: *Post multa supplicia quievit in Christo II. Idus Aprilis*. Licet enim mortem in illis persecutionibus atque suppliciis non objerit, nihil tamen id referr, quo minus martyr appelletur, unde *martyres* a S. Cypriano appellantur & illi confessores, qui multa pro Christo passi nondum in suppliciis excesserant, & martyr æque ac confessor vocatur a S. Paullino Felix Nolanus, & martyres item prædicantur, ac officio martyris coluntur idem S. Felix Nolanus, S. Eusebius Vercellensis, atque alii, qui ceteroquin quædam solum pro fide passi, in pace mortui deinceps sunt. Itaque cum Aloysius Lippomanus an. 1554. (Peretto teste in Latinis scholiis ad vitam S. Zenonis) universo clero Veronensis diœcesis præcepit, ut de uno martyre Pontifice officium celebraretur, quod antea de uno confessore Pontifice celebratum fuerat, haud reprehendendus est, neque iis succensendum Ecclesiis, quæ ut ad Veronensis exemplum se se conformarent, hunc eumdem ritum subinde arripuisse satis credibile nobis est, de quibus capite quarto dicemus. Hæc sunt, quæcumque pro martyrii Zenoniani sententia colligere potuimus, & hæc quidem majori, qua per nos licuit vi, proposita atque inculcata Lector vides, ut ne quid roboris huic parti, quam Veronensis Ecclesia nunc sequitur, decerperetur. Nunc de iis, quæ pro contraria sententia suppetunt.

§. II.

Adferuntur argumenta contrariæ sententiæ.

Antiquissimus omnium, qui Zenonis meminerunt, testis est S. Ambrosius Archiepiscopus Mediolanensis, auctor cum pluribus nominibus accuratissimus & maximæ fidei, tum vero Zenoni suppar, quem proinde Zenonis non latuisset martyrium, siquidem is, ipso jam Episcopo, pro Christiana fide gloriosam mortem oppetiisset. Ambrosius ergo delata ad se Indiciæ Virginis a S. Zenone olim probatæ ac benedictæ caussa, cum pro illa multa scripsit ad Syagrium Zenonis successorem, tum vero hujus Sancti, qui illam adprobaverat, judicium proferens, martyris titulum, qui ad auctoritatem contulisset plurimum, procul dubio non omisisset. At Zenonem *sanctæ memoriæ* Episcopum unice appellat, non martyrem, inquiens: *Tu autem sine alicujus fratris consilio hoc judicium præjudicium feceris, ut puellam, Zenonis sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione, post tot annos sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis, in periculum reatus deducendam arbitrarere*. Itaque nihil de martyrio ejus Ambrosium cognovisse palam videtur: et si Ambrosius nihil de illo rescivit, jam Zenonem non martyrio, sed naturali morte in pace functum probabilissimum est, nisi quo paris ætatis atque auctoritatis documento Ambrosii testimonium elidatur. Præ hoc autem Ambrosii testimonio sequior nimis est S. Gregorii Magni, quæ pro martyrio antiquior suppetit, auctoritas. Is enim qui duobus post sæculis vixit, cum Athesis miraculum recitans, martyrem illum appellavit, fieri potuit, ut memoria lapsus eum martyrem dictum crediderit, quem Joannes, a quo de miraculo fuerat instructus, simplicem Episcopum & confessorem pronuntiaverat: nisi forte ipse Joannes eo in titulo lapsus probabilius credatur. In S. Gregorio quidem defectus id generis sine exemplo non sunt: nam Molano animadvertente in secunda Usuardi editione, S. Juvenalis Narniensis Episcopus, cujus festa dies V. Nonas Maii in Romano martyrologio signatur, martyr dicitur l. 4. c. 12. a S. Gregorio, cum merus confessor fuerit. Aliud nos exemplum adserimus ex epistola olim 73. lib. 9. nunc 62. lib. 6. ubi idem Pontifex *beatissimum martyrem* vocat S. Leucium Episcopum Brundusinum, qui in laudato Martyrologio nec non in Calendario Ms. Bibliothecæ Casanatensis scripto ineunte sæculo VIIII. ad monasterium quoddam Beneventanum olim pertinente, III. Idus Januarii *Episcopus & confessor* nominatur, atque uti confessor quidem in ipsa ejus Ecclesia Brundusina nunc quoque temporis colitur.

Verum quidem est Leontium in editionibus post Romanam illum appellari, non Leucium: at cum ejus corpus Brundusii requiescens ibidem tradatur, Brundusina autem urbs nullum cujusquam Sancti Leontii corpus apud se requiescens umquam agnoverit, ut illud S. Leucii Episcopi olim habuit, antequam Beneventum transferretur: melior videtur lectio priorum Gregorii editionum, quæ cum quinque MSS. in Benedictina allegatis Leucium præferunt. Ex his autem duobus S. Pontificis lapsibus in martyris titulo Confessoribus tributo, haud temere similis lapsus suspicio exoritur, cum idem S. Pontifex Zenonem martyrem scripsit, quem S. Ambrosius martyrem non agnovit. Coronati Notarii vita cum pluribus improbabilibus, quæ alibi consideravimus, adjunctis scateat, levissimæ quidem est fidei; at negari illud non potest, quod cum ille de Zenone affirmavit *receptus est in pace*, inter tot improbabilia, quæ ad exaggerandam S. Episcopi gloriam ex ipsa populari fama congessit, nihil de martyrio ejusdem audierat, nihilque id temporis, septimo scilicet vel octavo sæculo, non multo post S. Gregorii obitum, hac ipsa in Veronensi Ecclesia de eodem ferebatur. Adde quod Coronati vitæ, quæ in perantiquo Remensi Codice legitur, ubi exponitur miraculum Athesis, inserta apparent ipsa S. Gregorii verba, ut in adnotatione 10. ad eamdem vitam dicemus: & in his pro eo quod apud S. Gregorium scribitur *ad ostendendum meritum martyris*, ibidem positum fuit *ad ostendendum meritum confessoris*; unde suspicio est Veronensem, quicumque fuerit, qui eam additionem in MS. illo olim Veronensi, nunc autem Remensi apposuit ex Gregorii verbis, *martyrem* in *confessorem* correxisse, sanctumque Pontificem in eo lapsum putasse, quod S. Zeno Veronæ *confessor* haberetur, non *martyr*: qua eadem de caussa Monachus Zenonianus Gregorium appellans, ejusque verba recitans, martyris nomine prætermisso *Sancti* supposuit scribens, *ad ostendendum meritum Sancti*, vel, ut in MS. lectionario Brixiano legitur, cujus mentionem facit Maffejus noster in præfatione ad Monachum Zenonianum p. 317. Hist. diplom. *ad ostendendum meritum confessoris*: nisi forte hoc MS. lectionarium Brixianum ipsam Coronati vitam ex simili exemplo Remensi sumtam contineat, uti sane illam continet lectionarium aliud MS. Ecclesiæ Tridentinæ, quod eamdem additionem & formulam Gregorii verbis præfert. Si porro ex his probabile sit S. Gregorium, dum Zenonem appellavit martyrem, unius nominis errore defecisse, nihil prosunt Paulli Diaconi, Joannis item Diaconi, Rabani Mauri, Notkerii testimonia, quippe quos ex S. Gregorii Dialogis sicuti miraculum Athesis, quod memorant, ita & martyris titulum, quem Zenoni affigunt, derivasse manifestum est. Eadem ratione cadunt etiam ceteri posteriores Wandelbertus, Usuardus, aut potius Usuardi additamentorum & Adonis Auctores, & alii, qui adferri solent, quos vel ex S. Gregorio, vel ex aliis Gregorii asseclis profecisse satis credibile est. Duos tantum codices præcipua consideratione dignos in confirmationem adferre libet, Vaticanum 3806. superiori paragrapho allegatum, & alium Veronensem Monasterii S. Spiritus. Vaticanus, qui Aprili mense *S. Zenonis martyris* in Calendario meminit, eodem mense in Sacramentario nihil ponit, & solum mense Decembri, in quo Calendarium de eodem Sancto nihil notat, ipsius missam exhibet, eamdem quæ in nostris codicibus legitur, & in ea ille *confessor Pontifex* uniee dicitur, ut ex tertia missa videre poteris. Hæc non aliunde videntur profecta, quam quod martyris nomen mense Aprili in Calendario insertum, e S. Gregorio vel ex alio ejus exscriptore sumtum fuit; missa autem derivavit e Veronensi fonte, cui id nomen ignoratum mox videbimus. Simili plane ratione in MS. Martyrologio Monasterii Veronensis S. Spiritus, mense Aprili brevis martyrii S. Zenonis descriptio fit in Martyrologiorum formam iisdem fere verbis, quæ in vulgato Usuardo leguntur, martyriique testimonium e S. Gregorii auctoritate ab aliis Martyrologiorum scriptoribus excepta deduxerunt; at subinde in duobus aliis festis S. Zenonis mense Majo & Decembri, quæ ex solis Veronensibus libris notata sunt, ille confessor Pontifex solummodo appellatur.

Argumentum, quod ex antiquo Veronensis Ecclesiæ ritu ducebatur, ut S. Zeno, cujus festa dies ad Lippomanum usque confessoris, non martyris officio ac missa celebrabatur, & celebratur adhuc ex antiqua consuetudine apud plures externas Ecclesias, uti cap. 4. videbimus, hoc, inquam, argumentum ex Veronensis præsertim Eccle-

Ecclesiæ ritu ductum, etsi ad martyrium a Zenone abjudicandum non tanti est, quanti illud plures cum Henschenio fecerunt & faciunt, quod superiori paragrapho latius ostendimus: certe tamen quæ ibidem attulimus in medium, non sunt ejusmodi, ut, cum aliquot certi martyres hac in Ecclesia confessorum ritu culti fuerint, martyr etiam convincatur S. Zeno, nisi aliunde probetur. Negari quidem non potest antiphonas missæ S. Zenonis pro paschali tempore in Carpso indicatas, nec non Evangelium ejusdem temporis duobus aliis in codicibus descriptum ejusmodi esse, quæ per id tempus de martyribus dici solent: at ea antiquis temporibus paschalis quidem temporis, non tamen martyrum propria fuisse videntur. Enim vero in *Antiquis Missarum libris* a Venerabili Cardin. Thomasio editis hæc rubrica, *In communi unius martyris, vel confessoris* apposita legitur tum in Antiphonario pag. 281. tum in Lectionario pag. 80. tum in Capitulare Evangeliorum pag. 217. & id ipsum quoque notatur in Responsoriale & Antiphonario pro officio temporis paschalis pag. 314. & pro officio communi pag. 361. adeo ut quod ex id generis antiphonis & Evangeliis eruitur argumentum, ad statuendum cultum martyris potius, quam confessoris traduci non possit. Illud autem, quod ex missis certum elicere possumus cultus testimonium, sunt orationes, vel gradale responsorium, siquidem proprium Sancti nomen præferat; ibi enim martyris vel confessoris titulus nomini proprio additus, utrum confessor an martyr habitus fuerit, tute indicabit. Omnes vero orationes, quas in sex MSS. Veronensis Ecclesiæ libris, & in omnibus quidem S. Zenonis missis inferius describendis legere licet, unum confessoris Pontificis, non autem martyris titulum constanter ingerunt; & responsorium gradale subjectum Epistolæ ipso in Carpso designatum, non alio titulo eumdem Sanctum appellat: *Sancte confessor Zeno* &c. Quis ergo ex antiphonis & Evangelio, quæ pro martyre vel confessore olim communia fuisse deprehenduntur, contra expressum orationum testimonium pro martyrio statuendo arguere velit? Immo hinc potius confirmare licet, eas antiphonas & Evangelium paschalis missæ S. Zenonis, quæ martyrum propriæ nunc habentur, confessoribus etiam communia olim fuisse, cum præsertim idem Carpsum & alii rituales libri officium etiam paschale S. Zenonis totum de confessore Pontifice recitandum exhibeant, quod non fecissent profecto, si paschalis missa, quæ cum officio concordare debebat, martyris propria judicata fuisset. Hinc porro quod oppositum superiori paragrapho fuit ex Micrologo scribente officia Romanorum Pontificum ceteroquin martyrum propter *excellentiam dignitatis Apostolicæ* peracta fuisse *de confessoribus*, inane prorsus cognoscitur: illi enim martyres explorate dicebantur in orationibus, ac præterea de iisdem, uti ipse Micrologus eodem loco notat, in officio *hymnus*, *invitatorium*, *versus Gloria & honore*, *Posuisti* ram *Domine*, *magna est gloria ejus cantantur ut de martyribus*; cum e contra in S. Zenonis officio inter monumenta referendo, hymnus ipse, invitatorium, versus, omnia denique de confessore dicerentur. Equidem illi Pontifices, qui certi sunt martyres, in orationibus quoque Sacramentariorum nostræ Veronensis Ecclesiæ martyres nominantur, & martyr, non autem confessor inter ceteros vocatur S. Sixtus in orationibus, quæ leguntur sane distinctæ ab illis SS. Felicissimi & Agapiti martyrum, perinde ac Carpsum distinctas ipsorum antiphonas posuit. Similiter etiam S. Blasius, qui confessor dicitur non tam in Calendario Carpsi, quam in alio alterius libri Sacramentotum sæculi XI. præter quam quod in aliis Calendariis MSS. martyr inscribitur, in orationibus certe omnium librorum martyris appellatione constanter donatur. De ceteris autem tribus martyribus Adalberto, Bonifacio, Vigilio, quos confessoribus accenset Calendarium Carpsi, Vigilium autem inscriptio in S. Helenæ, rationem adferre nullam possumus, utrum in orationibus martyres dicerentur nec ne, cum in tribus memoratis Sacramentorum libris nullibi memorentur. Neque illud prætermittendum, quod in Carpso, unde totum argumentum pendet, aliquot errores occurrant, qui fidem ejus non nihil extenuant. Unum in rem præsentem commodum exempli gratia proponamus. In præmisso Calendario: *XV. Cal. Augusti Nat. S. Mamæ & Filastri m.* & in ipso Carpso: *In Nat. Sanctorum Mamæ & Filastri a. & ps. & R. & totum officium de pluribus martyribus*. In his mirum profecto accidere debet, S. Phi-

lastrium, qui & Brixiæ & ubique semper confessoris cultu prosecutus fuit, & *confessor* item appellatur a S. Gaudentio, qui eidem successit, & a Ramperto etiam Brixiano Antistite, nec non in inscriptione nuper memorata Veronensis Ecclesiæ in S. Helenæ, ubi legitur *S. Philastrii confess.* hunc eumdem, inquam, S. Philastrium inter *martyres* nihilominus recenseri in Carpsu, & in eo quidem Carpsu, qui non nullos Pontifices certo martyres confessorum nomine designat. Id ab errore purgari posse nemo dixerit. In hac autem parte si Carpsi auctor erravit, quis in aliis errare similiter potuisse non statim intelligat? Sed transeamus ad alia.

Duo documenta Veronensis Ecclesiæ superiori paragrapho allegata pro martyrii titulo quis cum aliis quam pluribus contrariis comparet? His iisdem, quæ contrariam ejusdem Ecclesiæ traditionem luculentissime videntur statuere, infirmati quoque seu potius elidi videtur Anonymi Pipiniani & Guillelmi Pastrengi Scriptorum licet Veronensium auctoritas, quos in appellatione *martyris* unum S. Gregorium secutos credibile est. Quin Anonymus Pipinianus cum S. Zenonem *martyrem* una & *confessorem* appellet, vel ex hoc apparet, eum inscium, martyrne, an confessor S. Zeno fuerit, utrique, quæ ferebatur, appellationi, ne erraret, voluisse satis facere, & idcirco *martyris* titulum a S. Gregorio ita sumsisse, ut *confessoris* tamen nomen ex antiqua totque testimoniis firmata suæ Ecclesiæ traditione prætermittendum nequaquam putaret; qua eadem de caussa accidisse quispiam existimet, ut tum in Ms. Modoetiensi Paulli Diaconi t. 2. Rerum Italic. p. 447. tum in uno e duobus objectis documentis utrumque nomen pariter jungatur. Monumenta autem Veronensis Ecclesiæ, quæ cum unum *confessoris* titulum præferant, traditionis Ecclesiæ ejusdem testes exsistunt, plura suppetunt apud Ughellium t. 5. Italiæ sacræ a pag. 705. & alia non pauca, quæ ex archiviis addi possent; quibus omnibus antiquitate præstat charta anno 769. in vico Campelione Mediolanensis diœcesis scripta, & edita a Marchione Maffejo inter monumenta, quæ ipsi in Veronensi historia illustranda usui fuerunt part. 2. pag. 375. in hac autem memoratur *Basilica beatissimi & confessoris Christi Zenonis*. His adde inscriptiones. Præter illam in S. Helenæ superius allegatam idem Scipio Maffejus aliam publici juris fecit tom. 2. Veronæ Illustr. pag. 515. quæ anno 1123. in ipso S. Zenonis monasterio collocata confessorem Zenonem solummodo nominat. Aliam addere licet in ecclesia Montis Aurei diœcesis Veronensis sitam, quam nondum hactenus editam, & a P. Josepho Blanchinio olim diligenter exscriptam heic appingendam putamus.

AN. D. M. LX. IND. XIII. C

SECR. E. H. ÆCCLA. XVI. CAL.

SEP. AD HON. S. ✠ ET S. MHL

ET. SCOR. MAR. CASTORII.

ET. VICTORIS. ET. SCOR. CF

MARTINI. ZENONIS

ET. REMIGII. A: T. V. EPO

idest *Anno Domini 1060. indictione 13. consecrata est hæc ecclesia 16. Cal. Septembris ad honorem Sanctæ Crucis & S. Michaelis, & Sanctorum martyrum Castorii & Victoris, & Sanctorum Confessorum Martini, Zenonis, & Remigii a Teopaldo Veronensi Episcopo*. Præterea in lectionibus, quæ ante Lippomanum in S. Zenonis festo lectæ fuerunt, nulla martyrii occurrit mentio; & solum ibidem legitur: *Requievit*, aut *receptus est in pace*. In Veronensis civitatis Statutis, & in iis, quæ adhuc vigent, cum S. Zeno magnus urbis Patronus nominatur, *Confessor* tantum dicitur, id ipsumque accidit in ceteris Civitatis decretis, quæ pro ejus cultu lata fuerunt. In omnibus litaniis

taniis tum nostræ tum aliarum Ecclesiarum, quas capite quarto indicabimus, ille inter confessores constanter recensetur, & in illis quoque litaniis adhuc post Lippomanum in commendatione animæ recitari solitis in Ecclesia Veronensi, quæ a Joanne Matthæo Giberto an. 1536. primum impressæ in *libro catechumenorum ad usum Ecclesiæ cathedralis Veronæ*, anno subinde 1573. Augustino Valerio Episcopo nihilum immutante recusæ fuerunt: quam quidem mutationem solum anno 1609. sub Alberto Valerio factam legimus in Rituali Veronensis Ecclesiæ, S. Zenone a confessoribus ad martyres in iisdem litaniis traducto pag. 86. & iterum in aliis post Psalmos pœnitentiales pag. 209. Quatuor præterea Sacramentorum libri Veronensis Ecclesiæ, nimirum tres Capitulares, & unus Sodalitii S. Mariæ de Domo, in Canone missæ S. Zenonem inter confessores referunt, & tres ex his, nimirum Capitulares, ita S. Zenonem confessoribus addunt, ut SS. Firmum & Rusticum inter martyres recitent sic: *Communicantes .... Laurentii, Firmi & Rustici, Grysogoni, Joannis & Paulli, Cosmæ & Damiani, Hilarii, Martini, Augustini, Gregorii, Hieronymi, atque Benedicti, Proculi & Zenonis* &c. Nullum, ut credimus, exemplum afferre quispiam poterit, quo aliquis martyr sive in litaniis, sive in Canone missæ inter confessores positus ostendatur; et si S. Zeno noster vere fuisset martyr, sicut Sanctos Firmum & Rusticum inter martyres inserere non dubitarunt, ita S. Zenonem magnum Patronum inter eosdem multo magis recensendum judicassent. Simili quidem ratione in suffragiis, quæ vel olim hac in Ecclesia inter officia recitabantur, etsi Tebaldus An. 1305. in ipsa constitutione ab Episcopo Petro Scaligero eodem sæculo confirmata, qua eadem suffragia indixit, de S. Zenone Patre & Patrono hujus Civitatis primum honorificentissimam mentionem faciat, tum vero SS. martyrum Georgii & Firmi ac Rustici; tamen suffragiorum ordinem adsignans, SS. martyrum primo loco, dein S. Zenonis commemorationem agendam insinuat, quod sane factum non fuisset, nisi quod hac in Ecclesia confessor haberetur S. Zeno, non martyr: commemorationes autem martyrum, confessorum commemorationibus semper præeunt. Hinc in vetustiori quoque codice Capitulari sæculi circiter XIII. in quo orationes, lectiones, & antiphonæ per annum & propriæ & communes Sanctorum continentur, hæc suffragia eodem ordine præscripta reperiuntur in matutinis & vesperis: ut primum de Cruce, tum de pace, dein de S. Maria (cujus quotidie mutabatur Antiphona) postea de S. Georgio, de SS. Hermagora & Fortunato, Firmo & Rustico, subinde de S. Zenone, & tandem de omnibus Sanctis; & in ipsis quidem suffragiis, quæ ex eodem codice dabimus, S. Zeno solo *Confessoris* nomine gaudet. Adde quod nec Ratherius, qui S. Zenonem suis in operibus & honorificis quidem titulis allegat, nec manuscripti tractatus ejus continentes, inter quos Remensis antiquissimus huic ipsi Ecclesiæ inter sacra officia inservivit, nec Calendaria sive nostra, sive aliena, quorum plura vidit indicatque P. Henschenius c. 1. n. 3. pag. 70 *martyrem* illum vocant, sed solo *confessoris* titulo insigniunt.

Videtur etiam difficile, S. Zenonem, qui Gratiano, Valentiniano Juniore, & Theodosio Imperantibus e vivis excessit, persecutionibus jam consopitis, passum fuisse martyrium: quod si a Paganis tumultuantibus illi obvenisset, uti Anaunensibus martyribus ac S. Vigilio Tridentino Episcopo accidit, id factum non minus fuisset celebre, quam in Tridentinis illis martyribus exstitit, ejusque mentio aliqua, ad genus mortis quod pertinet, posteritati transmissa fuisset. Probabile quidem est illum, ut Veronam ad fidem perduceret, dum sese Paganorum superstitioni fortiter opponens, idola destruenda fanaque subvertenda curavit, ab Ethnicis præsertim rusticis multa fuisse perpessum, vel etiam ab Arianis, dum eorum artes detegere, impetusque reprimere, eorumque pestem a sua diœcesi arcere naviter laboravit, ut S. Philastrio Episcopo Brixiano evenisse S. Gaudentius commemorat. At sicut S. Philastrius numquam idcirco martyr est habitus, ita nec S. Zeno; unde ab Ambrosio martyr dictus non fuit. Neque Carpsi opponatur auctoritas, qui eumdem Philastrium martyrem prodit; is enim, ut vidimus paullo ante, manifestus est error, quem ad Philastrii martyrium statuendum transferre non licet, & multo minus ad martyrium S. Zenonis, qui eodem in Carpso confessor solummodo traditur. Sed ut finis aliquis huic disputationi imponatur, hæc sunt argumenta, quæ utrinque adferri queunt, inter quæ nostrum

ftrum judicium ne exquiras Lector; nobis enim hac in controversia illud unum jam ab initio propofuimus, omnia, quæ in utramque partem fuppetunt, colligere & explicare, non autem fententiam dicere: ac proinde Patris Henfchenii prudens confilium fecuti, his ejus verbis concludimus, quæ ille propofitis aliquot utrinque argumentis fcripta reliquit fub finem cap. 2. pag. 73. *Nos omnia judicio prudentium virorum permittimus*. Solum hiftoricæ notitiæ cauffa addemus Francifcum Mariam de Afte Archiepifcopum Hydruntinum, qui luculentiffimas difceptationes in Martyrologium Romanum Beneventi edidit an. 1716. fub aufpiciis Cardinalis Urfini, qui poftea fuit Benedictus XIII. hoc in opere laudato difertis litteris Clementis XI. tum regnantis, Henfchenii argumentis motum, noluiffe controverfiam decidere, & hoc interim tutius fuggeffiffe confilium, ut in eodem Martyrologio *ad inftar Molani*, inquit, *enuntietur: Veronæ S. Zenonis Epifcopi, qui inter procellas perfecutionis eam Ecclefiam rexit, & multa paffus vitam finivit*; quibus verbis & vocem *paffio*, & has *Gallieni tempore martyrio coronatus eft* ita fubducendas putavit, ut *multa* tamen Sanctus nofter *paffus* non negetur. Sed hæc quoque cum eodem Archiepifcopo *faniorum placito* fubjicimus.

CAPUT TERTIUM.

De iis, quæ poft S. Zenonis obitum infigniora feruntur.

CUm ea, quæ ad mortem ufque S. Zenonis contigerunt, hactenus profecuti fimus, fubjicienda nunc funt, quæ ipfius mortem excepere. Sancto itaque vita functo, cum non tam anteactæ vitæ merita, quam prodigia ac figna ipfo cum vivente, tum mortuo peracta maximam eidem celebritatem peperiffent; ftatim a morte ecclefia, ubi corpus ejus quiefceret, exftructa fuit *a quodam*, ut Coronatus appellat num. 8. *ex genere Gallieni*, ejus nimium Gallieni, cujus filiam S. Zeno a dæmone vexatam fanaverat: id quod verifimile fatis eft, fi intelligatur confanguineus ejus Gallieni quarto fæculo viventis, de quo conjecimus aliquid diff. 1. cap. 3. §. 4. fi vero intelligendus fit confanguineus Gallieni Imperatoris, quem Coronatus perperam appellat, incredibile omnino fuerit iis, qui totam ejus Imperatoris progeniem una cum ipfo internecione deletam ex Aurelio Victore norunt. Hæc ecclefia Coronati ipfius ætate, feptimo fcilicet vel octavo fæculo, *haud procul a fluvio Athefis* fita erat, & *extra Veronenfis urbis muros*, ut a Paullo Diacono traditur l. 3. de Geftis Langobardorum c. 23. quam cum non nulli eam fuiffe cenfent, quæ nunc *S. Zenonis in Oratorio* vocatur, perperam opinantur, ut inferius videbimus, cum de Translatione erit fermo.

Ad illam autem ecclefiam, quam Athefi proximam e Coronato didicimus, duobus circiter fæculis poft S. Epifcopi obitum contigit percelebre illud miraculum, quod S. Gregorius Magnus ex Joannis Tribuni, qui cum Rege Authari & Pronulpho Comite præfens aderat, teftimonio auditum dialogorum lib. 3. c. 19. inferuit. Cum fcilicet quodam die eam in ecclefiam frequens populus conveniffet, Athefis repente fupra aggeres excrefcens & erumpens, ad eamdem ecclefiam magno impetu pervenit, nec tamen in apertas fores ingreffus eft: quin ad feneftras ufque ecclefiæ fenfim adfcendens, januam quidem totam aqua occupavit, atque interclufit, fed, ac fi folida effet, nequaquam difluit. Integram hujus miraculi defcriptionem ipfis S. Pontificis verbis inter felecta teftimonia dabimus. Porro hujus miraculi diem fuiffe XVI. Cal. Novembris, quo quidem tempore exundationes fluminum folent contigere, ex Paullo Diacono ftatutum nobis eft hac ipfa in differtatione cap. 1. §. 4. Annus vero ut ftatuatur, cum S. Gregorius in eo miraculo defcribendo affirmet id eveniffe *ante hoc ferme quinquennium*, quinque ferme annis, antequam dialogorum libros ederet, miraculum eveniffe exploratum eft, eaque de cauffa cum dialogorum libros editos P. Henfchenius exiftimet an. 593. Athefis miraculum affigit anno 588. Verum etfi detur dialogorum libros anno 593. fuiffe perfectos & editos; tamen Athefis miraculum XVI. Cal. Novembris an. 589. contigiffe nihil dubitamus, a quo quidem tempore ad an. 593. *ferme quinquennium*, ideft quinquennium inceptum, non completum excurrit. Hunc autem annum alia Grego-

Gregorianæ descriptionis nota certissime figit: tradit enim eam exundationem Athesis evenisse, *quando apud hanc Romanam urbem alveum suum Tiberis egressus est, tantum crescens, ut ejus unda super muros urbis influeret, atque inde jam magnas regiones occuparet*. Porro hujus Tiberinæ exundationis annum aperte colligimus ex coævo auctore Gregorio Turonensi, qui lib. 10. Hist. Franc. c. 1. eam *mensi nono*, seu Novembris an. 589. distinctis characteribus tribuit. Itaque si in idem tempus Athesis exundatio ex Gregorio magno incidit, profecto XVI. Cal. Novembris an. 589. adjudicanda est.

Hoc Athesis miraculum, multaque alia in dies perpetrata cum Sanctum Episcopum quotidie magis celebrem reddiderunt, tum Pipinum Italiæ Regem Caroli magni filium, & Rotaldum nostrum Episcopum moverunt, ut de ejus corpore in decentiorem locum transferendo cogitarent, quod ex Zenoniano monacho Auctore opusculi *de Translatione S. Zenonis* intelligimus. Utrique enim dum *quadam die pariter S. Zenonis ædem ingrederentur, & tam de auditis, quam de visis mirabilibus hujus loquerentur, rationabiliter & digne proposuerunt, ut magnum thesaurum humilius, quam oporteret, positum, decentius & sublimius locarent, & ecclesiæ angustiam dilatarent*. Itaque amplam ac magnificentiorem inchoarunt ecclesiam, ac in ea *antrum opacum* (ut idem Auctor appellat *Confessionem*, seu subterraneum illud, in quo nunc quoque Sanctum corpus jacet) *columnis subnixum, & lapidibus pavimentatum construxerunt, ubi eminentem aggerem* (sic vocat ipsum tumulum) *expolitis marmoribus ediderunt, quem sacrosancti tumulum corporis devoverunt*. Hac autem subterranea ædificatione perfecta, antequam ipsa perficeretur ecclesia (nam aliquid pecuniæ sibi ab Imperatore traditum, *ex quo perficere deberem Basilicam S. Zenonis*, Ratherius duobus ferme sæculis post in Apologetico pag. 366. tom. 2. Spicileg. Acheriani testatur) ipsa sacri corporis translatio peracta est. Etsi vero hujus translationis Scriptor posterior sit aliquanto, quippe qui sæculo XI. exeunte vel ineunte XII. vixit, ut in Admonitione ad monumenta statuemus, in eadem autem describenda non nihil falsi potuerit inserere, ut in ejusmodi scriptis perfacile accidit: ex antiquo tamen documento rei ipsius substantia proficiscitur eamdem plane in rationem, qua vita S. Zenonis ab eodem concinnata, a Coronato Notario in partem maximam sumta est, ut ne tamen ejus mentionem uspiam fecerit. Equidem antiquo tempore eamdem translationem ab aliquo scriptam, subindicat manuscriptus liber Remensis, qui post medium IX. sæculum, idest L. circiter post translationem annos, in Galliam transiit: ibi enim post descriptam S. Zenonis vitam, quam Coronatus lucubravit, hæc altera manu adjecta leguntur: *Translatio ejus restat*, quæ verba S. Zenonis translationem id temporis scriptam, eamque in vita a Coronato lucubrata, ac ibidem descripta desiderari, ac subjiciendam superesse satis insinuant. Itaque translationis tempus, quod ab eo Auctore definitur, Pipino scilicet regnante, ac Rotaldo, confirmant aliqua documenta apud Ughellium, in quibus unum an. 865. pag. 721. fuse recitatum festivitatem S. Zenonis memorans *de mense Madio*, translationem procul dubio respicit, quæ ex omnibus nostræ Ecclesiæ Calendariis ac ritualibus libris diei 21. Maii affigitur, eodemque die a Rabano & Notkerio ejusdem sæculi IX. auctoribus in martyrologiis signatur. Hinc probabilia etiam sunt, quæ de Pipino ac Rotaldo in id opus consentientibus traduntur. Quod porro Auctor narrat Benignum & Carum pios ac sanctos viros prope Benacum in angusto & abrupto loco vitam degentes, ad transferendum sacrum corpus fuisse accitos, ab antiquo monumento manare videtur; reliqua vero, quibus historia ejusmodi circumvestitur, cum quædam fabulosa perperam infarta præferant, heic prætermittenda duximus, quæ tamen in ipso monumento deinceps ponendo legere quisque poterit. Illa Zenoniani monachi de ipsa sacri corporis elevatione, *Dum circa ecclesiam gestaretur*, idem corpus ab aliquo vicino loco in novam ecclesiam traductum suadent; sicque vulgatam explodunt opinionem, qua illud ab ecclesia S. Zenonis *in Oratorio* appellata translatum creditur. Hæc opinio, seu potius hic error ineunte XIV. sæculo obtinuisse videtur, cum Joannes Veronensis in Imperiali historia Ms. lib. 2. hæc scribat: *Cujus corpus primo in monasterio apud civitatem Veronam sepultum fuit, deinde tempore Pipini Regis Italiæ filii Caroli Magni Imperatoris ad ecclesiam S. Zenonis majoris cum gloria est reconditum*.

ditum. Id ex eo præjudicio habuit originem, quo basilica S. Zenonis e fundamentis de novo erecta creditur, ubi antea nihil ecclesiæ fuerit, cum tamen *renovatam*, non de novo ædificatam constet ex Ludovici & Lotharii privilegio anni 847. apud Ughellium pag. 718. *Qualiter Pipinus gloriosus Rex cum Rotaldo ipsius sedis Episcopo ecclesiam S. Zenonis confessoris Christi renovasset*: quæ cum Monachi Zenoniani verbis mirifice congruunt, scribentis Pipinum & Rotaldum Episcopum edificandæ ecclesiæ consilium iniisse, non ut novam alicubi construerent, sed *ut ecclesiæ*, utique veteris, *angustiam dilatarent*. Quin nec ecclesia solum, sed monasterium quoque eidem adjacens *reædificatum fuisse ac renovatum* proditur ex alio Ludovici pii Pipini fratris diplomate pag. 705. ex quibus veteri illi ecclesiæ, in qua Zenonis exsuviæ primum quiescebant, antiquis quoque temporibus monasterium adjectum fuisse cognoscimus, quod de ecclesia S. Zenonis *in Oratorio* suspicari nemo potest. Neque difficultatem urgeas ex miraculo Athesis, ac si non alia ecclesia, quam quæ S. Zenonis *in Oratorio* appellatur, prope Athesim sita, ejusdem exundantis fluctibus obnoxia haberi queat. Nam præterquamquod in documento apud Ughellium pag. 699. nominatur *monasterium S. Zenonis positum foris civitatem Veronæ juxta ripam Athesis*, quod documentum etsi falsum habeatur, tamen ante sæculum XI. confictum atque scriptum creditur: Athesis, quæ cursu rapido multa corrodens, in unam partem inclinat aliquantulum, declinat ab altera, ante decem vel undecim sæcula prope veterem S. Zenonis ecclesiam, cum eo nondum essent producta urbis mœnia, adfluere non difficile poterat; ipsaque præterea vetus ecclesia, in qua S. Zenonis corpus primum jacebat, humiliori ac magis demisso, quam nunc nova basilica est, in solo consistere potuit, ut Athesis undæ in magna ingluvie ad ejus ecclesiæ fenestras commode pervenerint. Ceterum credibile est ecclesiam S. Zenonis *in Oratorio* illam esse, quæ in inscriptione Pacifici inter ecclesias ab eodem conditas vel renovatas recensetur:

Ecclesiarum fundator, renovator optimus
Zenonis, Proculi, Viti, Petri & Laurentii &c.

Pacificus autem Cathedralis nostræ ecclesiæ Archidiaconus celeberrimus diem obiit anno 846. cum eodem jam ineunte sæculo S. Zenonis translatio contigisset. Porro omittendum non est hanc sacri corporis translationem, cum ex eodem, sed humiliori loco, ad altiorem & magnificentiorem facta fuerit, *elevationem* æquius appellari, unde ex Petri Cali Miscellaneis sic illam inscripsit P. Henscheoius pag. 75. *Historia elevati corporis S. Zenonis*: quamquam exempla non desint, quibus translatio nuncupata fuit, quæ mera alicujus sacri corporis fuit elevatio. Tandem ecclesiam, ad quam S. Episcopi corpus translatum fuit, eodem translationis sæculo, vel paullo post dedicatam fuisse eo ipso die VI. Id. Decembris, quo ejusdem Sancti ordinatio celebrabatur, ex pluribus antiquis Calendariis liquet, de quibus satis dictum est dissert. 1. c. 3. §. 5. & hac ipsa dissertatione c. 1. §. 2. Heic autem prætermittimus aliquot miracula, quæ sive in ipsa translatione, sive post evenisse memorantur; ea enim partim apud Monachum Zenonianum, partim apud Jacobum Presbyterum, inter monumenta, quæ huic dissertationi subjiciuntur, legere quisque poterit.

Addemus solum non nulla, quæ ad S. Zenonis corpus pertinent. Primo Panvinius, qui plurima monumenta vicissitudinibus temporum nunc jam deperdita legit, & non pauca sumsit ex Historia Imperiali Joannis Veronensis, l. 5. Antiquitat. Veronensium cap. 25. *Sub hoc Episcopo, idest Adelberto*, inquit, *Hungarorum gens Italiam consumsit, Veronam magno impetu invasit, ejusque suburbiis ferro flammaque consumtis, in his Basilicas divorum Zenonis, Proculi, Stephani, Nazarii & Celsi incendio consumsit. In qua trepidatione, Abbas divi Zenonis & monachi cum eo corpus ejusdem divi penes se conditum (quod ne furto subriperetur magnopere metuerunt) una cum calice cruceque aurea maximi pretii, Pipini dono monasterio concessa, in ædem divæ Mariæ Majoris, in ejus sacrario asservanda deportarunt. Verum Veronæ rebus aliquot post annis in tranquillo constitutis, contra Canonicorum voluntatem, in priorem basilicam sunt reportata, ubi usque in hodiernam diem suis in locis integra asservantur*. Hoc idem factum memorat etiam Hieronymus a Curte lib. 4.

lib. 4. Hist. Veron. pag. 209. Porro triplex Hungarorum irruptio in Italiam a Luitprando eozvo auctore describitur; prima quæ incidit in mensem Martium an. 900. ex l. 2. c. 4. Hist. tom. 2. Rer. Italicar. pag. 435. eam enim subjicit post Arnulfi mortem, quæ contigerat sub finem Novembris an. 899. Altera, quæ accidit biennio post ex eodem Luitprandi libro cap. 12. hanc enim subsecutam prodit statim post Ludovici Bosonis filii obcæcationem, quæ Veronæ evenit an. 902. Tertia post mortem Berengarii I. vita functi an. 924. quo anno Hungaros Ticinum incendisse prodit libro 3. cap. 2. Cum vero harum irruptionum celeberrima sit prima, de qua quidem una an. 900. mentionem faciunt Annales Bertiniani eodem tom. 2. Rer. Italicar. pag. 576. & alii Scriptores a Pagio memorati ad An. 900. n. 17. & seqq. cumque in ea Hungaros *Veronam pervenisse* Luitprandus ipse testetur; hoc anno 900. S. Zenonis corpus ad ecclesiam Cathedralem traductum opinamur: quo anno rexerit nec ne hanc Ecclesiam Adelbertus Episcopus, ut a Panvinio proditur, inquirere & definire nostrum non est. Quo autem tempore idem sacrum corpus in suum locum restitutum fuerit, constituere non licet. Solum paucos post annos ibidem fuisse, & exinde ad hæc usque tempora eodem in loco fuisse religiose servatum, aliquot monumenta apud Ughellium locuples testimonium præbent, quæ indicare non inutile fuerit. Pag. 728. in Notkerii Episcopi testamento an. 922. memoratur cœnobium S. Zenonis, *ubi ejus corpus humatum quiescit*. Pag. 727. in diplomate Hugonis Regis Italiæ an. 926. confirmantur jura eidem monasterio concessa, *ubi corpus ejus sanctum quiescit humatum*. Similis formula pariter legitur in documento an. 1021. apud Muratorium Antiquit. Estens. pag. 129. nec non in aliis compluribus, de quibus mentionem facit Marchio Maffejus tom. 1. Veronæ Illustratæ pag. 670. adeo ut in Missali monasterii S. Zenonis scripto sæculo XIV. de eodem Sancto testimonium prodatur, *qui in præsenti requiescit Ecclesia*. Initio libri *Juris Civilis Veronæ* scripti an. 1228. & e Ms. Capituli Veronensis nuper editi a Bartholomæo Campagnola S. Cæciliæ Archipresbytero hæc sunt: *Ad honorem Dei & gloriosissimæ ejus Genitricis, & Beatissimi Zenonis, cujus sacratissimi corporis consolatione gaudemus &c.* Hæc eadem sententia aliis verbis repetita legitur in procœmio *Statutorum Veronensium*, quod a Silvestro Lando Veronensis Civitatis Cancellario an. 1450. exaratum fuit: ut mittamus alia testimonia, quæ constantem ejusdem corporis Veronæ in ecclesia S. Zenonis servati traditionem ad nostram usque ætatem perducunt.

Hæc tamen omnia nihil prohibent, quo minus aliquæ S. Zenonis reliquiæ alio pervenire potuerint. Ut prætereamus illas, quas aliquot in ecclesiis Veronensibus Bagata & Perettus commemorant in opere inscripto: *SS. Episcoporum Veronensium antiqua monumenta*; Hermanus Contractus in Chronico ad An. 1052. tom. 3. part. 1. pag. 272. Canisii Antiquarum Lectionum ait: *Reliquiæ beati Zenonis Confessoris ex Waltario Veronensi Episcopo in Alamaniam ad villam Ulmæ allatæ, plurimis per hæc tempora claruerunt miraculis*. Ita ille coævus & Germanus Scriptor, qui duobus annis post, idest an. 1054. e vivis excessit: cui testi plus sane fidei habendum, quam posteriori cuiquam, qui ejus narrationem adaugens, pro reliquiis ipsum corpus Ulmam allatum supposuit. In ecclesia S. Salvatoris de Monte Amiato diœcesos Clusinæ S. Zenonis reliquiæ una cum reliquiis S. Proculi aliorumque Sanctorum an. 1036. in ejus basilicæ dedicatione conditæ traduntur in documento apud Ughellium t. 3. pag. 624. Tarvisina inscriptio an. 1082. ab eodem Ughellio edita pag. 515. tom. 5. inter plurium Sanctorum reliquias in ecclesiam S. Nicolai apud Tarvisium conditas, recensetur etiam reliquiæ *S. Zenonis confessoris*. In diario reliquiarum, quæ in Pragensi Metropolitana ecclesia custodiuntur, notatur, testante P. Henschenio in additionibus ad tom. 2. Aprilis pag. 958. *S. Zenonis Episcopi frustum insigne allatum per Carolum Imperatorem an.* 1370. Ticini in Sancti Thomæ reliquias *S. Zenonis Episcopi*, quem S. Zenonem Veronensem esse ex dicendis capite sequenti nihil dubii erit, inter alias aliorum Sanctorum servatas tradit P. Romualdus a S. Maria in *Papia Sacra* part. 3. pag. 85. Cæsenæ brachium S. Zenonis in antiquissimâ parochiali ecclesia de ipsius nomine appellata servari dicitur in Chronologia Cæsenæ Bernardini Manzonii pag. 62. Alia id generis notare & inquirere non vacavit. Ad insignem autem sanctissimi Episcopi cultum

r demon-

demonstrandum quod pertinet, diligentiori cura & inquisitione usi sumus; & is eum nostro Auctori maxime gloriosus futurus sit, separato capite fusius statuendus visus est.

CAPUT QUARTUM.

De antiquissimo ac late pervagato S. Zenonis cultu.

§. I.

Antiquitas & propagatio cultus ad eximia Sanctorum merita celebritatemque cognoscendam quantum conferant. Cultus S. Zenonis apud Veronensem Ecclesiam primum exponitur.

Si quis antiquorum Sanctorum virtutes & merita, quæ ex ipsis rebus gestis ob Actorum defectum cognoscere minime liceat, aliunde velit colligere; nullum certius & insignius monumentum suppetit, quam si antiquum longiusque pervagatum eorumdem cultum ostendere quispiam possit. Etsi enim Sancti viri semper in tota Ecclesia venerationi fuerint, ibique præsertim, ubi præclaris laboribus pro Deo & Ecclesia functi sunt, obitus ipsorum dies solenni ritu celebrata sit; antiquis tamen temporibus non ita præcipuus eorum exstitit cultus, ut statim post mortem invaluerit, & extra solum proprium longius prodiret, nisi præcipua admodum ipsorum sanctitas & celebritas fuerit, quæ eo major esse debuit, quo & citius a morte, & latius eorum cultus propagatus invenitur. Hinc plurium Episcoporum, quos quævis antiqua Sedes inter Sanctos colit, memoria intra exiguos fines circumscripta olim fuit, nec nisi admodum paucis, qui celebriores fuere, contigit, ut aliis quoque in urbibus atque provinciis colerentur. Ne cuipiam Sanctorum ex comparatione injuria fiat, neminem nominamus: at quod affirmavimus, antiquitatum Ecclesiasticarum peritis exploratissimum est. Illud unum in rem nostram nemini injuriosum constituere hujus est capitis, S. Zenonem inter illos fuisse, quos omnibus præcipui cultus testimoniis antiquitas longe lateque prosecuta est: quod eo majorem ejus in gloriam cedit, si confessor tantum, non martyr fuit, cum vix ulli confessori, sed solum non nullis martyribus fere contigerit, ut antiquis temporibus cultus extra proprium solum latiores limites produceret. Inter cultus testimonia, quæ plura recenseri queunt, hæc præcipua sunt: ecclesiarum in Sancti nomine dedicatio, officia ac missæ propriæ, ejus nomen in Canonem ac litanias insertum, & id generis alia: quæ si de Zenone nostro omnia jam inde ab antiquis temporibus & Veronæ & alibi latissime propagata non nullis antiquis & certis documentis statuerimus; ad cultum & sanctitatem ejus insignem demonstrandam nihil desiderabitur. De ejus cultu apud Veronam primum dicamus.

Multæ in primis ecclesiæ tum in urbe, tum in diœcesi Veronensi S. Zenonis titulo nuncupantur, quas numerare nimis esset longum. Præterea tres festi dies in ejusdem Sancti memoriam celebres per plura sæcula in antiquis monumentis notantur, quos solenni ritu Veronensis Ecclesia quotannis peragit. Pridie Idus Aprilis *depositio S. Zenonis*, XII. Cal. Junii ejusdem *Translatio*, & VI. Id. Decembris in aliquibus monumentis *S. Zenonis dedicatio*, vel *consecratio*, in plerisque autem *dedicatio basilicæ S. Zenonis*: in hac autem basilica quartum festum *Ordinationis* adjectum, quod nunc dedicationis festo subrogatum celebratur, qua de re pluribus diss. 1. c. 3. §. 5. et hac diss. c. 1. §. 2. Missæ, hymni, antiphonæ, benedictiones, suffragia, responsoriaque leguntur propria in nostræ Ecclesiæ MSS. libris, quæ inter monumenta inferius describentur. In Sacramentariis autem tribus X. sæculi missa S. Zenonis propria cum propria item ipsius præfatione continetur, quorum unum Rege Othone & Wolfango Episcopo scriptum, missam 6. Zenonis primo loco positam aureis characteribus descriptam præfert. Zenonis nomen Canoni inter confessores insertum quatuor Sacramentorum libri exhibent, quorum mentionem fecimus cap. 2. §. 2. & tres ex his Capitulares non tam in

Commu-

Communicantes, quam post orationem Dominicam eumdem invocant sic: *Libera nos quæsumus Domine* &c. *& Sanctis Apostolis tuis Petro & Paullo atque Andrea, & Beatis confessoribus tuis Martino, Proculo, Zenone, atque Benedicto cum omnibus Sanctis* &c. In litaniis quoque, quas aliquot in MSS. XIII. & XIV. sæculi tum in bibliotheca Capituli Veronensis, tum alibi legimus, nec non in quibusdam orationibus ac benedictionibus, quæ iisdem in MSS. continentur, S. Zeno inter ceteros Sanctos confessores invocatur. In Romano Ordine Capitulari scripto temporibus Ludovici & Lotharii Augustorum & Ermingardis Augustæ, quem edidit Franciscus Blanchinius in Prolegomenis ad Anastasium tom. 3. pag. 51. hæc leguntur: *Exaudi Christe ...... nostro ill. a Deo electo Pontifice Vita. III. S. Firme. Respondetur: Tu illum adjuva. S. Procule. Respondetur: Tu illum adjuva. Sancte Zeno. Tu illum adjuva*. Hunc Veronenses olim patronum sibi maximum elegerunt, unde a Ratherio Episcopo in Apologetico pag. 366. tom. 1. Spicilegi Acheriani *peculiaris noster patronus*; & in synodica ad Presbyteros pag. 377. *specialis noster doctor atque provisor* vocatur. *Civitatis Veronæ patronus atque gubernator* similiter dicitur in Othonis Imperatoris privilegio an. 988. apud Ughellium pag. 745. uti & in alio ao. 996. p. 749. in quibus utrisque Veronensis Episcopus *Vicarius S. Zenonis* honoris caussa nominatur. In proœmio Statutorum Veronensium *patroni*, *protectoris*, & *defensoris* nominibus appellatur; magnusque eidem cultus aliquot in capitibus ejusdem Statuti aliisque in *partibus*, uti vocant, quas in Civitatis cancellaria videre licet, decretus semper fuit. Tandem præcipuum Veronensis Ecclesiæ ritum nunc quoque vigentem notare libet, nimirum S. Zenonis commemorationem fieri a Clericis sæcularibus, & a Regularibus utriusque sexus in Matutinis & Vesperis, cum suffragia recitantur, nec non in Collecta *A cunctis* post Apostolorum Petri & Paulli commemorationem: qui ritus præceptus a Jo. Matthæo Giberto Episcopo in Constitutionibus tit. 2. cap. 2. duobus sæculis ante & eo amplius in Synodalibus MSS. Thebaldi Episcopi constitutionibus a Petro Scaligero in alia Synodo confirmatis præscriptus legitur, ut ex monumentis subjiciendis patebit. Ex his satis, ut credimus, colligi potest, quanto in honore S. Zeno apud Veronenses olim fuerit; eumdemque cultum nunc quoque iidem consoventes, processiones cum oblationibus ad ejus basilicam, ubi sacrum corpus quiescit, statis diebus faciunt, ac identidem eo tota civitas magna cum frequentia confluit, ut magni patroni opem sibi in egestatibus apud Deum interponat.

§. II.

Cultus S. Zenonis quam late in aliis Italiæ Ecclesiis propagatus sit.

AT non Veronæ solum, de qua rebus præclare gestis benemeritissimus fuit, præcipuo cultu S. Zeno prosecutus est, sed apud alias non tam finitimas, quam remotas etiam civitates atque provincias, jam inde ab antiquis temporibus insignem cultum est consecutus, quo ad sanctitatis ejus magnitudinem celebritatemque comprobandam nihil reperiri potest illustrius. Cum Coronatus Notarius descripto miraculo Athesis, cujus alibi mentionem fecimus, scribat: *Unde accrevit veneratio & timor circa Christi sacerdotem*; post id miraculum quod a S. Gregorio Pontifice in dialogis promolgatum fuit, cultum ejus extra Veronam propagari cœptum non nulli fortasse existiment. Pistorii in Hetruria quidem Cathedralis ecclesia S. Zenonis nomine dedicata traditur ab Ughellio post an. 595. cum ejus urbis flumen exundans, Zenone invocato, coercitus mirifice fuit. Vide tom. 3. Italiæ sacræ pag. 284. ubi Pistorienses ad invocandum eo in casu S. Zenonem ex recenti & divulgato vix id temporis miraculo Athesis excitati videntur. Sed Pistoriensis Auctor, ex quo additiones in Ughellium excerptæ sunt, cum Ughellii sententiam nullo fundamento subnixam affirmare non dubitavit; & cum in ejus narratione quædam reprehendit, quæ heic referre nihil interest, tum vero antiquius aliquanto eam ecclesiam Zenoni fuisse sacram pronuntiat, ex quo factum subinde fuit, ut Pistorienses S. Zenonem sibi patronum

 tronum

tronum delegerint, ejusque memoriam duobus diebus adhuc quoque colant, Prid. Id. Aprilis, & solenniori festo VI. Id Decembris, quod quam nostro Antistiti perhonorificum sit, nemo non videt. Equidem etsi post miraculum Athesis, quod incidit in an. 589. S. Zenonis cultum magis multo promotum fuisse nihil sit ambigendum: tamen ante id quoque tempus memoriam ejus cultumque extra Veronam late pervasisse illud demonstrat, quod tradit Agnellus in Pontificali Ravennate edito primum a P. Bacchinio, nuper autem inserto Rerum Italicarum tomo secundo. Ne quid dubitationis ingeratur, res ab initio repetenda est. Gothi Arianæ sectæ homines Ravennam occupaverant an. 493. Licet autem eam urbem an. 540. Belisarius recuperaverit; tamen paullo post in Gothorum potestatem rediit, sub eorumque ditione stetit usque ad an. 552. Anno sequenti Agnellus catholicæ fidei Antistes in ejus urbis cathedram adscendit, eique Justinianus Imperator *quidquid ad eorum* Gothorum *jus, vel ritum pertinere potuit, condonavit & concessit*. Recenset autem inter cetera *aras & templa*. Tum vero hæc Historicus subjicit cap. 2. pag. 113. *Igitur iste beatissimus omnes Gothorum ecclesias reconciliavit, quæ Gothorum temporibus, vel Regis Theodorici constructæ sunt*. Porro hasce ecclesias tum urbanas, tum rusticanas enumerans, recenset inter ceteras ecclesiam *Beati Zenonis in Cæsarea*. Hanc eamdem esse ac illam, quam Urbanus IV. in Bulla an. 1262. ad Canonicos Cardinales Ravennæ apud Rubeum lib. 6. Hist. Raven. p. 438. edit. 2. *ecclesiam S. Zenonis ad puteum* vocat, illud indicio est, quod eodem in loco, ubi olim exstitit Cæsarea, via adhuc sit, quæ *puteorum* nominatur. Porro S. Zenonem, cui hæc ecclesia nuncupata fuit, esse S. Zenonem Episcopum Veronensem, etsi nulla documenta hactenus nobis cognita explorate tradant, colligere tamen licet ex eo quod veteres aliæ ecclesiæ, quæ alibi per finitimas Italiæ provincias de S. Zenonis nomine appellantur, omnes non alium quam Veronensem Episcopum patronum agnoscant, ut ex dicendis patebit: ac præterea in eadem Ravennate diœcesi alia extra Hadrianam portam S. Zenonis ecclesia exstitit, quam eumdem nostrum Episcopum patronum habuisse Jo. Ferretus Ravennas Lavellinatium Episcopus diserte testatur. Is enim, qui sub medium XVI. sæculum e vivis excessit, decades Historiæ Ravennatis ab Ughellio lectas, & memoratas t. 7. p. 743. in schedis reliquit, ex quibus nunc (quod sciamus) nihil superest nisi index, qui in bibliotheca Vaticana servatur cod. 5833. & in indice Decadis secundæ p. 281. habetur: *De templis D. Mercurialis Episcopi Liviensis & Zenonis Veronensis extra portam Hadrianam*. Si vero ex his probabile sit *ecclesiam* quoque *S. Zenonis in Cæsarea* de eodem Veronensi Episcopo nuncupatam fuisse; cum hæc ab Agnello Archiepiscopo reconciliata tradatur, fuit procul dubio sub Gothorum potestate, ac inter eas quidem, quas Ariani Gothi, ac præsertim Theodoricus Gothorum primus in Italia Rex ædificasse traditur. Itaque inter annum 493. quo Gothi Ravennam primo occuparunt, & annum 552. quo ab ea urbe penitus fuerunt exclusi, Ravennæ in Cæsarea in S. Zenonis Veronensis honorem ecclesia Deo dicata fuit; & forte Theodorico ipsi, qui Veronæ aliquamdiu regnavit, & ipso anno 493. Ravennam cœpit, ea ædificatio referenda est. Neque opponas incredibile videri, Arianum regem ædificasse ecclesiam ejus nomine, qui Arianos impugnaverat acerrime; nam & S. Martino Arianorum item impugnatori præstantissimo ecclesia ab eodem Rege Ravennæ exstructa, & ab Agnello similiter reconciliata eodem capite 2. traditur. Itaque centum annos & paullo amplius post S. Zenonis mortem, & ante ipsum Athesis miraculum ipsius S. Zenonis cultus extra Veronam late propagatus est: quod cum nemini aliorum Confessorum contigerit præter S. Martinum Turonensem, cujus cultum Vita ejus a Sulpicio scripta promovisse plurimum credibile est (unde nemini alii confessori, sed solis martyribus reliquæ Ravennates ecclesiæ sacræ traduntur) jam S. Zenonem, si præsertim confessor unice fuit, multo per se se celebrem cognoscere licet, qui ad similem cultum pervenit, ut ne ulla Vitæ commendatione proveheretur. Quo respicere videntur illa Ratherii in Proloquiorum lib. 5. pag. 330. tom. 9. noviss. Collect. vet. Script. P. Martene, quibus non nullos loquentes inducens, qui Sanctum aliquem celeberrimum nominare vellent, S. Zenonem ac S. Martinum nuncupare solitos prodit, ac si æquali celebritate in ore vulgi utrique versarentur. *Hic est, dicent,*

novellus

novellus propheta, recens apostolus, subito angelus effectus. Iste Sanctus Martinus, Zeno est iste Sanctus, modo de cælis emissus.

Sed a Ravennate urbe alio transeamus; plures enim ecclesiæ S. Zenoni alibi sacræ leguntur, quarum initia etsi non perinde constant, ut de Ravennate statuimus, tamen cum ab immemorabili pleræque conditæ fuerint, satis credibile est ad idem ferme tempus quasdam saltem pertingere. Cæsenæ quidem monasterium SS. Laurentii & Zenonis nominatur a S. Gregorio, ac ante VII. proinde sæculum ædificatum fuisse discimus ex epist. 6. lib. 14. ejusdem Gregorii an. 604. ad Matinianum Episcopum Ravennatem perscripta, ubi hæc habentur pag. 1264. tom. 2. edit. novissimæ: *Fortunatus itaque lator præsentium, in monasterio Sanctorum Laurentii & Zenonis, quod in Cæsenati castro est constitutum, a Natali quondam Episcopo officium sibi Abbatis adserens esse commissum* &c. Idem hoc SS. Laurentii & Zenonis monasterium memoratum pariter legitur in quibusdam documentis sæculo XI. & deinceps scriptis apud Ughellium in Episcopis Cæsenatibus tom. 2. Italiæ sacræ. Hunc porro S. Zenonem, qui cum S. Laurentio celeberrimo martyre copulatur (quod ad ejus celebritatem demonstrandam plurimum confert) non alium fuisse quam Zenonem Veronensem Episcopum, non solum eadem ratio suadet, quam pro Ravennate ecclesia S. Zenonis in Cæsarea allegavimus paullo ante; sed præterea Cæsenæ nunc quoque exstat ecclesia parochialis nostro Sancto nuncupata, cujus Bernardinus Manzonius meminit in Chronologia Cæsenæ p. 62. quæ cum olim monasterium fuisse tradatur in aliquot monumentis Cæsenatibus, eadem illa profecto est, ac illa quæ S. Gregorii ævo celebris, de SS. Laurentii ac Zenonis nominibus appellabatur. Alia item erat ecclesia S. Zenonis extra portam, quæ Cerviam ducit, memoratæ parochiali subjecta; quæ subinde titulo Visitationis B. Mariæ Virginis nuncupata fuit. Tres in laudata parochiali festi S. Zenonis dies nunc quoque celebrantur, quotum tamen præcipuus sexto Id. Decembris peragitur.

Pisis opulentissimum monasterium olim fuisse accepimus, quod S. Zenonis titulo donatur in documento sæculi XI. tom. 3. Ughellii pag. 364. Hujus autem monasterii ecclesia subinde in parochiam migravit, quæ eodem titulo nunc quoque gaudet, atque ut Zenonia nostri esse palam sit, diem festum celebrat VI. Id. Decembris ritu confessoris Pontificis, quæ dies nostro Episcopo sacra est. Neque vero Pisis eo solo in monasterio, nunc autem parochia, Zenonis memoria culta fuit, vel colitur, sed tota in Pisana Ecclesia die sequenti sub ritu semiduplici nunc celebratur, translato hujus Episcopi officio, ut Conceptionis S. Mariæ festo locus detur, quod profecto ex antiquissimo Sancti Zenonis apud eam Ecclesiam cultu originem ducit.

Capella S. Zenonis posita in Castro Montis Casuli diœcesis Regiensis in Æmilia nominatur in documento Anselmi Archiep. Ravennatis an. 1156. t. 2. Ughellii p. 37.

Clusii in veteri ecclesia monasterii S. Salvatoris de monte Amiato S. Zenonem cultum fuisse verisimile est, cum an. 1036. ejusdem Sancti reliquias ibidem conditas observarimus c. 3. in fine, ac præterea ex ejus monasterii lectionario MS. Ughellius ediderit S. Zenonis Vitam a Coronato Notario exaratam, quæ inter sacri officii lectiones ex ipsius codicis ratione recitata apparet.

Ticini ecclesiam exsistere S. Zenonis Langobardorum saltem ætate exstructam tradit P. Romualdus a S. Maria in *Papia sacra* part. 3. pag. 86. *Ubi dicitur in porta Palatii*, inquit, *adsurgere cernitur antiquum delubrum hoc, quod licet ex Breventano habeatur opus fuisse nobilium Ticinensium de Mediabarba Hist. Pap. fol. 95. id censendum est de restauratione ..... constans siquidem est apud Hieronymum Calcagnum Hist. manuscripta, Langobardorum tempore exstitisse, quod frequenter devote adibant*. Monet porro hanc ecclesiam olim nuncupatam titulo Sanctorum Zenonis & Vitalis; *nunc vero temporis*, inquit, *de S. Zenonis dumtaxat nomine appellatur*. Probat tandem ibi fuisse insigne Canonicorum collegium, cui Præpositus præsidebat, & cartas allegat sæculi X. in quibus hujus ecclesiæ mentio est.

Mediolanensis Ecclesiæ cultum ut exponamus, ab ecclesiis est exordiendum. Ex Mediolanensi archivio PP. Cistercensium S. Ambrosii Marchio Maffejus noster in Veronæ Illustratæ parte I. duo documenta IV. & V. edidit, quorum alterum Aistulfi Langobardorum Regis anno VIII. idest an. 757. alterum vero Desiderii anno XIII. &

Adelchii

Adelchii anno XI. ideſt an. 769. ſcriptum fuit : & in utrisque mentio fit *baſilica beatiſſimi & confeſſoris Chriſti Zenonis in vico Campellione* vulgo *Campione* , quam in Mediolanenſi diœceſi Magneradæ parentes ædificaverant, non nullis autem ſubinde redditibus ipſamet Magnerada et Valderata ditaverant. Fortunate porro accidit inventum fuiſſe in bibliotheca Capituli metropolitani codicem membranaceum inſcriptum : *De vitis , eccleſiis , & memoralibus eccleſiæ & diœceſis Mediolanenſis* Auctore Goffrido de Buxero parocho Rodelli in Plebe Applani , qui vixiſſe traditur circa annum 1300. In quo codice num. 456. exſtat *Memoria eccleſiarum S. Zenonis* , quæ his verbis recenſentur : *Decino eccleſia S. Zenonis . In plebe Roxate loco Vermezo eccleſia S. Zenonis . In plebe Cornaliano loco Albignano eccleſia S. Zenonis . In plebe Olzate loco Cayrate altare S. Zenonis & Syri in eccleſia S. Petri . In plebe Vatiſio loco Lixago eccleſia S. Zenonis . In plebe Gallarate loco Crenna eccleſia S. Zenonis . Gerenzans altare S. Zenonis . In plebe Vilmercato loco Uxinate eccleſia S. Zenonis & Margaritæ . Vonate altare S. Zenonis in eccleſia S. Paulli . Marliano eccleſia S. Zenonis . Calugo eccleſia S. Zenonis . In plebe Alliate loco Zuccorino eccleſia S. Zenonis . In plebe Dayrago loco Caſtano eccleſia S. Zenonis . In plebe Travalia loco Locimo eccleſia S. Zenonis . In plebe Incino loco Serzana eccleſia S. Zenonis . In plebe Brivio loco Porchera eccleſia S. Zenonis . In plebe Miſſalia loco Maſſaliora eccleſia S. Zenonis . In plebe Bollate loco Garbagnate eccleſia S. Zenonis . In plebe Pontirolo loco Oxio eccleſia S. Zenonis . Tretio altare S. Zenonis in eccleſia S. Protaxii . Item Mediolani eccleſiæ duæ .* Itaque præter altaria quatuor, duæ tum temporis erant eccleſiæ in urbe Mediolanenſi S. Zenonis nomine dicatæ , in diœceſi autem viginti : cum modo mutatis ſubinde, ut in novis ædificationibus , vel reſtaurationibus fieri non numquam ſolet , titularibus, ut vocant, non niſi una eccleſia reperiatur in urbe, & in diœceſi novem, inter quas una poſterius ædificata in recitato catalogo non continetur; ſicuti neque illa, quam *in vico Campellione* ſitam duo VIII. ſæculi documenta teſtantur. Hinc porro non ſolum colligere licet , quantus , & quam antiquæ originis fuerit hujus Sancti cultus, cui tot eccleſiæ in una diœceſi olim nuncupatæ inveniuntur , ſed etiam nihil dubitamus , quin, ſi parco aliarum Eccleſiarum codices ad nos fuiſſent transmiſſi , eccleſias Zenoni noſtro dicatas plures ſimiliter invenire liceret, quam quæ nunc ejus de nomine appellantur . Sed præter eccleſias alia antiqui cultus monumenta apud Mediolanum ſuppetunt. Ludovicus Muratorius tom. 2. Rer. Italicarum part. 2. duo Mediolanenſis Eccleſiæ Calendaria edidit , in quibus utrisque S. Zenonis feſtum notatur ; & in primo quidem pag. 1029. II. *Id. Aprilis S. Zenonis Epiſcopi* ; in altero pag. 1041. VI. *Id. Decembris S. Zenonis* . P. Mabillonius tom. 1. Muſæi Italici part. 2. pag. 107. mentionem faciens Mſ. Antiphonarii bibliothecæ Ambroſianæ, in quo univerſorum Sanctorum feſtivitates in Mediolanenſi Eccleſia celebrandæ recenſentur , has inter ceteras ibidem notatas ſe legiſſe teſtatur. *Decembris die VII. Ordinatio S. Ambroſii , poſtea S. Zenonis , S. Syri , S. Thomæ* ; quibus ſatis innuitur, S. Zenonis feſtum VI. Idus , ſeu die VIII. Decembris Mediolani peractum, ut in uno e Calendariis a Muratorio editis ſignatur , poſt quod S. Syri feſtum V. Id. Decembris agebatur. Cum porro hæc tantum quatuor feſta menſe Decembri ante diem Natalis Domini eo in Antiphonario notata fuerint , ac perpauca ſimiliter aliis in menſibus deſcribantur; pauciſſimos olim fuiſſe Sanctos, quorum dies feſti in Eccleſia Mediolanenſi olim celebrarentur, obſervatu dignum cenſuit Mabillonius : *Minutiora ſunt hæc* , inquit pag. 109. *& quæ fortaſſe relatu indigna quibusdam videbuntur ; ſed ex his ſaltem facile intelligitur , quantum creverint poſtremis temporibus ſolennitates , quæ longe pauciores erant in Eccleſia Mediolanenſi ante quingentos annos , quo tempore codex ille calamo exaratus eſt* . At inter illos pauciſſimos S. Zenonem inveniri , nonne eximium præcipuæ celebritatis ejus teſtimonium eſt ? Sexto item Idus Decembris Zenonis noſtri officium tribus cum lectionibus peragendum in antiquis ejusdem Eccleſiæ Breviariis præcipitur. Antiqui etiam miſſarum libri tum Mediolani editi an. 1522. 1548. & 1560. tum ille a Pamelio publicatus tom. 1. Liturg. qui maximi penditur , nec non Mſ. Vaticano-Palatinus 306. XIII. ſæculo exaratus, eamdem omnes miſſam S. Zenonis propriam propria cum præfatione exhibent. Vide pag. 438. edit. Pamelii. Romæ autem in bibliotheca PP.

Ciſter-

Cistercienſium S. Crucis extat Miſſale Ambroſianum editum apud Chriſtophorum de Ratiſpona an. 1482. in quo pariter eo Decemb. die noſtri Epiſcopi orationes & præfatio leguntur propriæ; ſed præfatio ſaltem, quod memoriæ nunc ſuggeritur, longe eſt alia ab ea, quam Pamelius edidit, cum de Gallieni filia nihil prodatur. Heic tamen obſervatione dignum eſt, quod notatur in Breviario Ambroſiano edito an. 1549. in quo hæc VII. Idus Decembris poſt ſecundas S. Ambroſii veſperas leguntur pag. 129. *Deinde fit commemoratio S. Zenonis. Alii faciant de Conceptione Virginis, ut in nativitate ejus cum pſallen. S. Ambroſii, & pſallen. Sancti Zenonis, unusquisque juxta devotionem ſuam faciat.* Ex his igitur patet, cur S. Zenonis officium, quod VI. Idus Decembris olim peragebatur, in commemorationem ſenſim transierit, cum officio Conceptionis B. M. V. locus dari cœpit; quod ipſum aliis in Eccleſiis uſuvenit, & idcirco quidem in poſterioribus officiis, atque in miſſa ſola S. Zenonis commemoratio notatur, qualis nunc quoque legitur in Miſſalibus Mediolanenſibus, atque in Ordinario ejusdem Eccleſiæ præcipitur, hoc etiam recens mutato, quod S. Zeno martyris titulo inſignitur.

Novocomenſis diœceſis tres Zenonis eccleſias nunc recenſet, primam parochialem eo in loco, qui *Mons Olompini* dicitur, alteram Mandeli, ac tertiam parochialem Salorini ſub Helvetiorum ditione, ubi dies feſtus VI. Idus Decembris ſub ritu confeſſoris Pontificis, Balernæ Canonicis convenientibus, magna cum celebritate peragitur.

De Brixiana urbe ac diœceſi ſi vellemus fuſe dicere, quam latus campus pateret? Quindecim diœceſeos eccleſiæ S. Zenonem patronum agnoſcunt, nimirum eccleſiæ Honi, Oduli, Hæni, Goleoni inferioris, Brioni, Burgi S. Zenonis, Maclodii, Boldenigæ, Monticelli de Bruſatis, Caini, Paſtirani, Roncbi, Scarpizoli, Gratacaſoli, & Salatum Maraſini. Ex his primæ novem confeſſoris ritu diem feſtum peragunt VI. Id. Decembris, reliquæ ritu martyris Pridie Id. Aprilis. In ipſa porro urbe Brixiana duæ ſunt S. Zenonis eccleſiæ, quarum altera olim parochialis antiqua, altera autem eſt adhuc inſignis parochia, in qua ejus officium Confeſſoris ritu VI. Id. Decembris celebratum, paucos vero ante annos in diem XII. Aprilis translatum, confeſſoris ritu in ritum martyris commutato, traditur. At licet ad Veronenſis Eccleſiæ exemplum non multo ante illa parochialis eccleſia ritum mutaverit, in Rogationum tamen ſtationibus Cathedralis Eccleſia eo accedens, nunc quoque temporis de confeſſore collectam cum antiphonis recitat. In hac autem ſepultum fertur Corpus S. Ruſticiani Epiſcopi Brixienſis vita functi an. 585. qui ſi ibi jam inde ab obitu ſepultus fuit, vetuſtiſſima multum hæc eccleſia & S. Zenonis ibidem cultus vetuſtiſſimus extitit.

In Tridentina diœceſi quinque eccleſiæ Zenonem noſtrum patronum venerantur; una Taſſuli in valle Ananienſi, in villa quæ de patroni nomine appellatur; ſecunda Lomaſi in villa Flavæi; tertia Thenni in villa *Cologna*, quæ omnes die octava Decembris feſtum cum ſolenni miſſa, frequentique populorum proceſſione concelebrant. Duæ præterea eccleſiæ in parœcia Murienſi extant, & ad alteram iſtarum in loco, qui dicitur *il Palu*, populus Murienſis ingruente calamitate aliqua, ac præſertim cum pluvia opus eſt, per æſtatem proceſſione indicta frequens confluit, & Sancti patrocinium ſibi adeſſe experitur. Pater Benedictus a Cavaleſio Strictioris obſervantiæ S. Franciſci, qui nobis haſce notitias communicavit, monuit etiam in villa, quæ dicitur *Aldegao*, haud procul a Tridento ſita occidentalem plagam verſus, tametſi alio titulari Sancto nunc gaudeat, olim tamen veluti patronum principem agnoviſſe & coluiſſe S. Zenonem Epiſcopum Veronenſem, ut nuperus ejus eccleſiæ rector per litteras conſultus aſſeruit: quod aliis quoque eccleſiis accidiſſe probabiliſſimum eſt, ut in eccleſiis Mediolanenſibus notavimus. Idem porro P. Benedictus in bibliotheca Epiſcopali diligenti inquiſitione uſus, præterea affirmavit ibidem reperiri Mſ. Breviarium cum hac notatione: *Iſte liber fuit olim Domini Georgii de Lichtenſtain Epiſcopi Tridentini* 1420. Huic autem Breviario Calendarium præmittitur, in quo ſecunda manu bis S. Zenonis fit mentio: *Pridie Idus Aprilis S. Zenonis Epiſcopi Veronenſis dies obitus ejus ſive depoſitionis, & VI. Idus Decembris S. Zenonis Epiſcopi Veronenſis translatio*, ubi per errorem *translatio*, pro *ordinatione*, vel *dedicatione* ſcriptum fuit.

Id ipſum

Id ipsum legitur in alio Mſ. Breviario, quod an. 1449. Joannis Inderbach Ep. Tridentini fuit, nec non in aliis tum Breviariis, tum Miſſalibus Mſſ. quæ in laudata bibliotheca ſervantur. In Martyrologio quoque Mſ. ad uſum eccleſiæ S. Vigilii ſcripto an. 1435. iisdem diebus notatur feſtum *S. Zenonis Epiſcopi & confeſſoris*, ut ne tamen ulla translationis fiat mentio. Ex duobus porro monumentis in Tridentina Eccleſia S. Zenonis feſtum fuiſſe peractum liquet: primum ex Lectionario Mſ. Archivii Capitularis, in quo S. Zenonis Vita in IX. lectiones diſtributa legitur cum hac inſcriptione: *In feſto S. Zenonis Epiſcopi & confeſſoris*; alterum ex Calendario perpetuo ad Tridentinæ Eccleſiæ uſum edito an. 1554. a Donato Fætio, jubente Cardinali Chriſtophoro Madrucio Epiſcopo ejusdem Eccleſiæ, quod in regulas XXXV. diviſum concinnatumque, hæc die 16. Decembris ſingulis regulis conſtanter repetit a fol. 11. ad fol. 250. *Zenonis Epiſcopi & confeſſoris 8. hujus, ſcilicet Decembris*, quæ ejus feſtum a die octava ad XVI. Decembris transferendum notant.

Bergomi quinque eccleſias in S. Zenonis honorem dedicatas poſtremis his diebus accepimus: quatuor parochiales, Cœni, Treſollii, Albiveri, Scnici, & quintum oratorium in parœcia Curnaſcenſi.

In Vicetina diœceſi tres parochiales eccleſiæ, Coltii, Refegæ, & S. Zenonis in Baſſanenſi agro eidem Sancto nuncupatæ jam ab antiquo præter omnem memoriam hominum inveniuntur; & duo præterea oratoria, alterum perantiquum in rupe cujusdam montis ad Coſtam Fabricam inſculptum, alterum campeſtre Arzignani parochiæ ſubjectum eodem titulo gaudent.

Neque Patavium S. Epiſcopi cultum ignorat, nam quinque antiquas eccleſias ejus nomine dicatas in Patavina diœceſi reperimus, Molvenæ, Montagnanæ, Zoliani, Altichieri, & Montis-Silicis, cujus poſtremi loci parochialis *S. Thomæ Apoſtoli & S. Zenonis Confeſſoris Chriſti* memoratur in pluribus documentis ad Venetum S. Zachariæ monaſterium pertinentibus, eorumque vetuſtiſſimum an. 994. recitat Ludovicus Muratorius antiquit. Eſtenſ. pag. 128. In rota porro Patavina eccleſia ea antiquo utique cultu S. Zenonis officium ritu confeſſoris Pontificis nunc quoque temporis peragitur, adſignata die 8. Decembris, a quo tamen ob Conceptionis B. Mariæ feſtum in primam diem non impeditam transfertur.

Mantuæ exſiſtit S. Zenonis parochialis eccleſia, quam a Mathilde exſtructam in Mantuanæ Eccleſiæ Hiſtoria tradit P. Donismondius part. 1. l. 4. pag. 225. qui etiam obſervat ante Mathildem, ideſt ante ſæculum XI. hoc in loco fuiſſe oratorium de ejusdem Sancti nomine nuncupatum, in quo S. Andreæ monachi officia celebrabant.

Ex Tarviſinæ Eccleſiæ monumentis a V. Cl. Antonio Scotto Canonico editis in additionibus ad Ughellium, eccleſias tres in Tarviſina diœceſi S. Zenoni olim dicatas cognovimus. Subinde vero idem Canonicus, qui novis plurimisque documentis Tarviſinorum Epiſcoporum ſeriem eſt illuſtraturus, monuit duas præterea S. Zenonis eccleſias in eadem diœceſi reperiri, aliaque documenta ad ſingulas quinque ejusdem Sancti eccleſias pertinentia ſuggeſſit, quæ prætermittenda non ſunt. In litteris Eugenii Papæ III. ad Bonifacium Epiſcopum Tarvisinum an. 1152. apud Ughellium pag. 527. memoratur *plebs S. Zenonis de Ruvico*, qui pagus eſt ad Anaſſi ripas, atque ab immemorabili S. Zenonis patroni feſtum celebrat die 12. Aprilis de confeſſore Pontifice. Altera eccleſia in ejusdem Eugenii III. litteris memorata in Aſulano ſita eſt, *caſtroque S. Zenonis* nomen dedit, in quo obſidione cinctus captusque fuit Albericus a Romano Ezzelini frater, quod Rolandinus narrat l. 12. c. 13. 14. & 15. Ea eccleſia eſt parochialis in Zenonis noſtri honorem dicata, cujus ſolemnis feſtus dies VI. Id. Decembris ritu confeſſoris Pontificis colitur. Die autem XII. Aprilis devotionis, uti vocatur, feſtum peragitur in mortis ejusdem patroni memoriam, ſicut & XII. Cal. Junii in memoriam translationis ſimile feſtum celebratur, cum antea utroque die & officium & miſſæ ſolemni ritu fierent. In Brevi Alexandri III. an. 1170. pro Tarviſinæ eccleſiæ Capitulo apud Ughellium pag. 526. nominantur *terræ vicinæ, quas habetis*, inquit, *in S. Zenone:* at hujus eccleſiæ nulla nunc memoria ſupereſt. Intra fines parochialis eccleſiæ S. Martini, quæ a Tarviſio diſtat paſſibus ferme mille, invenitur adhuc parva eccleſia S. Zenoni ſacra. Hanc autem perantiquam eſſe, & monaſterium quondam

fuiſſe

fuiſſe Virginum, quæ Abbati magni Cœnobii S. Zenonis Veronæ exſiſtentis ſuberat, colligitur ex charta an. 1238. a laudato Canonico indicata, in qua *Domina Agnes* ejus Tarviſini monaſterii S. Zenonis monialis, eodem Abbate conſentiente *Fratri Matthæo Priori totius ordinis fratrum Heremitanorum* eas omnes rationes donavit, quæ in ea S. Zenonis eccleſia ſibi erant, uno uſufructu ſibi, quoad viveret, retento, ita ut ſolum poſt ipſius mortem Heremitani fratres in earum rationum poſſeſſionem venirent: quod quidem ſuo tempore factum, ex alia charta ab eodem Canonico inventa atque collecta manifeſtum eſt. In hac porro eccleſia hodie quoque ſacra de Confeſſore Pontifice peraguntur. Poſturnæ Tarviſinæ pariter diœceſis S. Zenonis eccleſia ſupereſt, in qua Pridie Idus Aprilis feſtum celebratur. Ibi autem idem Sanctus præcipuo honore populorumque finitimorum religione quadam ſingulari colitur, quippe ſingulis quartis Dominicis cujusque menſis per æſtatem, proceſſione indicta, ad eam eccleſiam frequentiſſimi confluunt, ut ejus apud Deum patrocinium pro agrorum reditibus ſibi deprecentur.

Gradi ſæculo nono eccleſiam S. Zenonis jamdiu fabricatam teſtatur documentum e Mſ. editum in noviſſima Ughelii editione tom. 5. p. 1102. ubi Fortunatus Patriarcha Gradenſis, qui obiit an. 826. memorans, *quæ legavit ac fecit*, recenſet inter cetera *in S. Zenone in circuitu altare & deſuper palcum unum*.

Torcelli S. Zenonis cultum demonſtrat eccleſia ejus de nomine nuncupata in diplomate Friderici I. dato Leonardo Torcellano Epiſcopo an. 1177. pag. 3. prodromi præfixi codici juris gentium diplomatico, quem Leibnitius edidit. Heic etiam addemus obſervationem non prætermittendam ex Mſ. membranaceo S. Mariæ de Domo urbis Veronenſis. Hic enim codex ſcriptus, ut certis ex indiciis liquet, ſæculo XI. etſi Veronæ nobis inventus fuit, ex Sanctis tamen, qui in Calendario præfixo ac in litaniis memorantur, patet proprium fuiſſe Eccleſiæ Torcellanæ, aut alterius ex iis, quæ in æſtuariis Venetorum poſitæ erant. Hic ergo libet non ſolum S. Zenonis feſtum ea in Eccleſia ſeu Torcelli, ſeu alterius æſtuariorum Venetorum urbis celebratum prodit VI. Id. Decembris; ſed ejusdem etiam nomen in litaniis inter Confeſſores inſertum exhibet in Ordine ad dandam pœnitentiam ſic: *S. Auguſtine*, *S. Nicolae*, *S. Zeno*, *S. Procule* &c. quibus in litaniis cum temporum ordo in aliis Sanctis recenſendis nequaquam teneatur, nihil mirum, ſi S. Zeno præter aliarum litaniarum rationem S. Proculo præfertur. Cum porro in laudato Calendario *VI. Id. Decembris* Zenonis Epiſcopi feſtum ponatur; inde factum credimus, ut Petrus de Natalibus Epiſcopus Equilinus iis in partibus degens, cum obſervaſſet in Eccleſiis ſibi notis ejus Sancti memoriam eo die notatam, putaverit eumdem diem Zenonis emortualem fuiſſe, ac proinde in catalogo SS. L. 1. c. 43. ſcripſerit: *In pace migravit ad Dominum VI. Id. Decembris*.

In Canali Forojulienſi pago ſub Imperatoris ditione S. Zenonis eccleſia exſtat; & Breviarium Mſ. ſæculi XIV. quod ad Forojulienſem eccleſiam pertinet, VI. Idus Decembris hæc in Calendario notata præfert: *Conceptio S. Mariæ Virg. Zenonis Epiſcopi & confeſſoris*, ex quibus ea Eccleſia Sancti ejusdem commemorationem poſt inductam Conceptionis feſtivitatem feciſſe cognoſcitur, cum antea (ut alibi accidit) de S. Zenone officium celebraret.

Quid de Aquilejenſi Eccleſia dicamus, in cujus antiquo Calendario die VIII. Decembris *feſtum S. Zenonis Epiſcopi & confeſſoris cum tribus ad Matutinum lectionibus* celebrandum notari obſervavit P. Henſchenius pag. 70. Venetiis quoque ſimile quiddam olim peractum ad ſæculum uſque XVI. ex Peretto liquet, qui Veneta Calcadaria typis data allegat in Scholiis Latinis ad Vitam S. Zenonis pag. 81. edit. 1508. ubi item alia Calendaria Brixiæ & aliarum Civitatum appellat etiam impreſſa, quæ die XII. Aprilis præferebant *S. Zenonis Epiſcopi Veronenſis*. Canonicus Scotus, cujus nuper meminimus, per epiſtolas ſignificavit, in manuſcripto ſuæ Tarviſinæ Eccleſiæ Calendario an. 1525. quod ab antiquiore exſcriptum monet, die octava Decembris hæc legi: *S. Zenonis Epiſcopi & confeſſoris IX. lectio*, *Conceptio Beatæ Mariæ duplex*. Mutinenſis Eccleſiæ Calendarium ſcriptum ineunte ſæculo XI. editum a Bacchinio poſt Agnellum, noviſſime autem recuſum tom. 2. part. 1. Rer. Italicar. pag. 218. *VI. Id. Dec. Dalmatii & Zenonis* feſtum notans, officia de his Mutinæ habita ſatis indicat.

s In

In Monasterio quoque Montis Cassini nostri Sancti memoria in sacris officiis fiebat, ut ex Calendario ad illud Monasterium pertinente, & edito tom. 7. Rer. Italicarum pag. 936. in quo ejus festum notatur, licet cognoscere. Quin in universa Congregatione Montis Cassini ejusdem Sancti memoriam peractam didicimus ex Calendario, quod præfixum vidimus *Psalterio Monastico ordinis S. Benedicti Congregationis Cassinensis S. Justinæ de Padua* Venetiis edito an. 1606. in quo hæc leguntur mense Decembri die octavo: *Conceptio B. Mariæ Virginis duplex majus*, & *Zenonis Episcopi* & *martyris commemoratio*: quæ quidem commemoratio, sed cum solo *Sacerdotis* & *confessoris* titulo, item legitur eodem die in Ms. Breviario Benedictino scripto circa initium XV. sæculi, quod ad Ticinense monasterium pertinebat. Hoc autem loco omittere nolumus in Calendario quoque Breviarii Ms. Fratrum Minorum, quod in Tridentinæ Ecclesiæ bibliotheca prostat, similiter legi: *VIII. Dec. Conceptio S. Mariæ Virginis*, & *S. Zenonis confessoris*: ex quibus ab Ordine etiam Fratrum Minorum S. Episcopum extra Veronam cultum fuisse cognoscimus. Cum vero illud Breviarium Ms. a celeberrimo Bernardo Clesio Cardinali & Episcopo Tridentino emtum fuerit Augustæ Vindelicorum: probabile est, Breviarium illud ad aliquem Fratrum minorum conventum in Germania pertinuisse, ut hoc testimonium ad S. Zenonis cultum extra Italiam propagatum constituendum propius spectet, de quo in sequenti paragrapho erit sermo. Sed ut ad scopum revertamur, Breviaria & Calendaria, non autem Martyrologia allegavimus; nam in Calendaria & Breviaria Ecclesiarum, vel Religiosorum ordinum plerumque eorum solummodo Sanctorum nomina relata fuerunt, quorum officia ibidem peragebantur (ex quo plerique dies in illis vacant, quod feriarum officia dicerentur) cum e contra in Martyrologiis describerentur plerique, quibus nihil præcipui cultus deferretur. Cum itaque S. Zeno non solum in iis Ecclesiis, vel Civitatibus, quarum erat patronus, sed in aliis & Civitatibus, & Ecclesiis, & Religiosorum ordinum Congregationibus universim vel officio proprio, vel propria saltem commemoratione (quam in Conceptionis Beatæ Mariæ gratiam veteri S. Zenonis officio suffectam credibile est) coleretur: quis præcipuum ejus cultum celebritatemque mirificam tanti Episcopi non statim intelligat?

Hæc sunt, quæ partim ex editis Italiæ monumentis, partim per litteras a non nullis amicis de cultu S. Zenonis per Italiam colligere potuimus; nihilque dubitamus, quin si majorem in exquirendo diligentiam collocare per tempus vel per amicos licuisset, aliis quoque in civitatibus ac provinciis, in quibus nulla inquirendi occasio, nec idoneum tempus patuit, aliæ Zenonis invenirentur ecclesiæ, aliaque antiqui cultus testimonia suppeterent, cum inter eas civitates, e quibus petitæ a nobis fuerunt notitiæ, nulla hactenus fuerit inventa, quæ aliquot id generis monumenta non suggesserit. Ex his igitur, quæ de paucis Italiæ urbibus attigimus, reliqua Lectores per se colligant: & cum antiquum lateque tota Italia pervagatum S. Zenonis cultum agnoscent, tum vero antiquam, perraram, paucisque Sanctis communem Patroni nostri celebritatem admirentur.

§. III.

De cultu S. Zenonis extra Italiam pervagato.

QUid si non intra Italiæ solum, amplissimos ceteroquin fines, sed extra ipsos Sancti Zenonis fama cultusque jam inde ab antiquis temporibus longe lateque propagatus est? Displicet quidem commodum non fuisse litterarum communicatione variis e partibus notitias exquirere, quibus cum & plurium ecclesiarum patronum & pluribus etiam in Calendariis vel litaniis insertum nos nacturos fuisse nihil ambigimus. Ex iis tamen paucis, quæ e non nullis editis libris collegimus, arguere quisque poterit, quanto plura adferre possemus, si plurium extra Italiam ecclesiarum monumenta licuisset inspicere. Zenonis sane cultum in Germaniam olim pervagatum ex Frisingensi ecclesia in primis cognoscimus. S. Corbinianus primus Episcopus Frisingensis, qui diem obiit an. 730. teste Aribone quarto Frinsigensi Episcopo ejusdem sæculi octavi in

vi in ejus Vita apud Mabillonium Act. SS. sæculi III. part. 1. cap. 10. pag. 48. Venetæ editionis, S. Corbinianus, inquam, apud Majas Frisingensis diœcesis in Bajoaria *Basilicam ædificavit, & Valentini atque B. Zenonis in ea patrocinia collocavit, & in eorum dedicavit honorem:* & hinc *factum est*, animadvertente P. Meichelbeck t. 1. Hist. Frisingensis in vita S. Corbiniani §. 8. pag. 16. *ut S. Zeno Episcopus Veronensis a Corbiniano in Evergetam suum electus, in hunc usque diem annuo officio in Frisingensi Ecclesia colatur.* Neque S. Corbinianus solus in Germania exstitit, qui S. Zenonem tam præcipuo honore coluerit: nam Josephus Tertius Frisingensis Episcopus electus an. 749. monasterium Isanense in honorem S. Zenonis Veronensis Episcopi erexit, uti prodit idem P. Meichelbeck pag. 50. & seqq. ubi duas donationum paginas recitat, quæ S. Zenonis ecclesiæ traditæ fuerunt. Ad locum quod attinet, animadvertit pag. 52. *Nostra ætate Isana est municipium Frisingense; & divi Zenonis Collegiatam, ut vocant, ecclesiam jam sæculares Canonici a multis sæculis obtinent.*

Dein Hallæ in diœcesi Salisburgensi, qui locus nunc dicitur Reichenhall, est celebre monasterium S. Zenonis, de quo plura Vigulejus Hundius tom. 1. pag. 9. Metropolis Salisburgensis, & tom. 3. pag. 505. nec non PP. Franciscus & Paullus Mezgerii in Historia Salisburgensi lib. 4. c. 10. pag. 383. & l. 6. pag. 1255. non nulla vero P. Hansizius tom. 2. Germaniæ Sacræ. Olim erat parochia, quæ subinde, instituta Præpositura, a Conrado I. Archiepiscopo Salisburgensi, qui e vivis excessit an. 1147. Canonicis Regularibus tradita fuit, ut idem Hansizius demonstrat. In hoc autem monasterio tres dies festi S. Zenonis hodie quoque celebrantur cum peculiaribus orationibus inter Monumenta describendis, quæ ab antiquis tribus missis propriis originem ducunt. Exstat præterea ibidem argentea S. Zenonis statua an. 1480. constructa, in cujus pectore pars quædam notabilis sacrarum reliquiarum ejusdem Episcopi continetur cum hac epigraphe: *Mandibula cum uno dente S. Zenonis Episcopi.*

Nostri Antistitis nomen ad Helvetios etiam pervenit. Hartmanus enim Monachus Sangallensis, qui sæculo IX. floruit, litanias versibus scripsit, quæ diebus Dominicis ad processionem canerentur. Edidit has primo Henricus Canisius Antiquarum Lectionum tom. 5. pag. 732. in novissima editione tom. 2. part. 2. pag. 193. Easdem non Echerardus solum memorat in Notkerii Vita, sed Metzlerus etiam Sangallensis Monachus Canisii amicus, qui suo quoque tempore easdem statis diebus adhibitas testatur: *Has litanias*, inquit, *canonizavit Nicolaus III. P. M. & nostri* (monachi Sangallenses) *in Rogationum diebus publice canunt.* Easdem rursum *hymni* nomine typis dedit Venerabilis Cardinalis Thomasius ex Ms. Ordine Vallicellano in opere inscripto, *Antiqui libri Missarum Ecclesiæ Romanæ*, ad feriam secundam in litania minore pag. 118. In his autem litaniis S. Zeno inter Confessores cum S. Proculo nostro item Episcopo recensetur; & si S. Proculus Zenoni postponitur, id metri, non ætatis caussa factum nemo dubitet. En ipsa litaniarum verba:

Silvester, Damasus, Gregorius, Ambrosiusque,
Hilarius, Zeno, Maximus, atque Leo.
Martinus, Proculus, Cæsarius, Eusebiusque
Orent pro nostris criminibus variis.
Ordo Sacratus Confessorum præcipuorum
Auxilio tutos undique redde tuos.

Neque Gallos Zenonis celebritas latuit. In monasterio S. Benedicti Floriacensi nongentorum & eo amplius annorum codex reperitur, e quo P. Martene part. 3. de Antiquis Ecclesiæ ritibus l. 3. c. 15. edidit ordinem inter varios ritus ad juvandos morientes, & in eo litaniæ continentur, quæ in agone recitandæ præcipiuntur. His autem in litaniis cum Proculo prædecessore suo Zeno insertus legitur; & ut ad usum Ecclesiæ Gallicanæ ille codex fuisse probetur, refertur inter Episcopos Galliæ hoc ordine: *S. Remigi, S. Procule, S. Zeno, S. Anniane, S. Audoene* &c. Reliqua, si placet, videsis apud Martene pag. 592.

Cum ad Ecclesiam Andegavensem pertineret, ipsiusque usui esset Missale Ms. in quo specialis missa S. Zenonis legitur (hujus codicis notitiam in *Admonitione ad Monumenta* susius dabimus) S. Zenonis cultum eo propagatum non fit improbabile.

Alia aliarum regionum documenta, quæ possimus consulere, vel nondum sunt edita, vel ad manus nostras non pervenere: nec ea quo primum tempore hujus argumenti tractandi consilium cepimus, ea ipsa, quæ Veronæ sunt, documenta adire omnia, cum typographi urgeant, potuimus. Illud addimus in eorum subsidium, qui aliquando addere forte alia huic capiti velint, quod sicubi S. Zenonis ecclesiam vel documentum aliquod cultus in Occidente reperiatur; ut ad Zenonem nostrum hæc spectare certo concludat, non in illud solum adtendat, quamplurimas S. Zenonis per Occidentem ecclesias a nobis hactenus inventas non fuisse, nisi S. Zenonis Episcopi Veronensis, & similiter S. Zenonem litaniis insertum alium non fuisse: sed ad ecclesias quod pertinet, festum diem in iisdem celebratum, si fieri potest, exquirat, & inveniet incidere vel in diem XII. Aprilis, vel in diem VIII. Decembris, vel forte alicubi in diem XXI. Maii, qui tres dies non alii Zenoni quam nostro sacri sunt: in litaniis autem vel aliis similibus precibus cum S. Proculo Veronensi Episcopo inter Confessores copulatus plerumque recensebitur; vel si solius S. Zenonis Episcopi, seu Confessoris reperiatur mentio, ex tot monumentis in unius Zenonis Veronensis cultum conspirantibus concludi haud temere poterit, eum quoque non alium Zenonem esse habendum; uti sane affirmare simili ratione non dubitamus de iis altaribus, quæ variis in ecclesiis de S. Zenonis nomine appellata accepimus, a quibus tamen inquirendis ac referendis, ne longius nimis procederet caput, supersedendum putavimus.

Interim ut eo, unde egressa est, redeat oratio, seu potius ut exitum babeat, si cultus S. Zenonis tam est antiquus, ut hujus monumenta sæculo circiter post mortem tradita reperire licuerit; hæcque non Veronæ solum, sed aliis in civitatibus provinciisque Italiæ, in Germania, in Helvetiis, in Gallia, ubi ecclesias percelebres, eximia monasteria, Canonicorum collegia de S. Zenone nuncupata, patrocinium ejus in litaniis ac publicis precibus apud Deum interpositum, eumdem pagorum urbiumque ipsarum præcipuum patronum ab antiquis temporibus adscitum, officiis, processionibus, ac aliis piæ religionis significationibus, non in dicatis ejus nomine ecclesiis solum, sed in totis diœcesibus cultum nacti sumus, quæ præsertim aliis Sanctis Confessoribus non nisi valde celebribus & paucissimis contigisse inveniuntur; quis non maximam de S. Zenonis Veronensis sanctitate ac celebritate tot veteris pervagati multiplicisque cultus testimoniis probata opinionem induat? &, si eum vulgari quadam formula cum S. Martino Episcopo Turonensi inter celeberrimos Sanctos semper habito copulatum sæculo decimo apud Ratherium in testimonio, quod superiori paragrapho recitavimus, repetet, nimium multum eidem a vulgo tributum nequaquam fcatiet. Hæc diligentius considerare, atque consideranda proponere nobis curæ fuit, non ut quidpiam gloriæ ac venerationi alicui ceterorum Sanctorum decerptum sit, sed ut cacitetur promoveaturque tanti Patroni cultus, qui sensim, ut fieri solet in rebus antiquis, apud non nullos vetustæ celebritatis minus conscios refriguit.

F I N I S.

M O-

MONUMENTA DE S. ZENONE EPISCOPO VERONENSI.

ADMONITIO.

I. ANtequam monumenta ad S. Zenonis vitam pertinentia cum missis & hymnis aliisque documentis liturgicis propriis ejusdem Sancti, quæ in antiquis libris reperimus, damus, non nulla de aliquibus minus notis præfari libet. Coronatus Notarius primi monumenti auctor primus fuit, qui S. Zenonis Vitam litteris tradidit. Perettus in latinis scholiis ad Vitam S. Zenonis, illum recentioribus scriptoribus accensuit, & fere parem fecit Petro de Natalibus, qui sæculo XIV. floruit. At eumdem vixisse ante translationem corporis S. Zenonis, quæ sæculo IX. ineunte facta fuit, non ex eo solum colligitur, quod ejusdem translationis nullam faciat mentionem, sed ex eo potissimum, quod & sacrum Zenonis corpus sua adhuc ætate requiescens prodit num. 8. in ea basilica, in qua primo post mortem conditum fuerat, & Vita ab ipso scripta invenitur in Remensi codice, quem exaratum ante sæculum IX. in generali præfatione ostendimus. Cum porro miraculum Athesis inundationem spectans a S. Gregorio Magno descriptum referat, quod contigit Anno 589. septimo vel octavo sæculo eum floruisse cum P. Henschenio statuendum est. Venerabilis nuncupatione donatur non tam in Ms. Remensi, quam in Lobiensi, quem Molanus vidit; & in hoc postremo Christianissimus præterea appellatur, sicut & a Joanne Veronensis Ecclesiæ presbytero & Mansionario, qui in Manuscriptæ Imperialis Historiæ lib. 1. ejus meminit his verbis: Coronatus vir Christianissimus Veronæ claruit, qui Vitam beati Zenonis mediocri stilo composuit. Hæc Vita antiquis Lectionariis inserta legitur, uti in Tridentino Capitulari membranaceo & in duobus Vallicellanis III. & VII. eaque in usu erat, antequam locupletiorem Vitam scriberet Monachus Zenonianus, de quo mox dicemus plura. Molanus in adnotationibus ad Usuardum eam Lobii se vidisse testatur: Lobii exstat narratio Venerabilis Coronati Christianissimi Notarii; & forte eo allata fuit a Ratherio Episcopo Veronensi, qui sæculo X. Lobii se se recepit. Equidem cum hæc scripta a nobis fuissent, venerunt a Lobio litteræ ad Scipionem Maffejum, quibus in codice ipsa ejusdem Ratherii manu exarato inter multa Sermo de Vita S. Zenonis Episcopi contineri traditur. Petrus Calo eamdem in sua Collectanea conjecerat, ut P. Henschenius in Ms. Barberino adnotavit pag. 73. Boninus Mombritius viginti circiter annos ante sæculi XVI. initium primus illam edidit tom. 2. Vitarum SS. Deinde an. 1653. tom. 5. Italiæ sacræ ex Ms. Abbatiæ S. Salvatoris Montis Amiati eamdem recusit Ferdinandus Ughellius. Tandem e Mss. septem P. Henschenius ipsam inseruit tom. 2. Aprilis pag. 70. Nos Remensis codicis antiquissimi lectionem secuti plerumque sumus. In hoc autem Ms. sicut & in Lobiensi per Ratherium scripto, hæc Vita inscribitur Sermo, sed minus proprie. Coronati vero ætate parum admodum de S. Zenonis vita, quæ nullo antiquiore documento prodita fuerat, universim cognitum, ac populorum memoria conservatum fuisse satis superque probat illud, quod ille nihil fere de Zenone scribat nisi miracula quædam pauca, & hæc ipsa vulgari traditione prolata, ut ex adnotatione 3. satis colliges: unde paucis vix attactis primo numero de vita Sancti, statim ad miracula fit transitus, his sub ejusdem numeri finem perscriptis: Audiant populi omnes, qui ejus cupiunt miracula; & rursum in fine ex Mss. Henschenii, Ughellii, & Mombritii: Ecce de multis ejus miraculis ego inutilis Coronatus Notarius quod compertum tenui &c. quæ tamen, uti a populo conservata & relata, addititiis sæpe fabellis infarta esse solent. Dum antiquiora & magis genuina non suppetunt documenta, hoc omittendum nobis non fuerat. Postremo adnotationes, quas in proœmio diss. 3. nos huic Vitæ apposituros recepimus, pau-

cis

cis dabuntur, ex quibus incredibilia quædam, vel falsa ex populari rumore suscepta & veris immista cognoscentur, simulque palam fiet, quam pusilla auctoritate nitatur, qui ex hoc monumento Gallieno Imperatori coævum S. Zenonem inculcant.

II. Hæc, quam Coronatus scripsit, S. Zenonis Vita ut primum apparuit in lucem, novitate sua rapuit statim & illexit hominum animos, qui nihil ad id usque tempus de S. Episcopo litteris consignatum legerant, & proinde illam judicarunt dignam, quam non solum in Lectionaria referrent, ex eaque antiphonas sacrorum officiorum decerperent, sed quam etiam quispiam ignotus Scriptor exponeret Rhythmo, quem, nullo licet versuum discrimine, in Ms. Capitulari sæculi noni repertum communicavit Bartholomæus Campagnola ejusdem Capituli Cancellarius, a quo alia item e Mss. Capitularibus ostensa nobis fuerunt. Hic autem Rhythmus cum eadem repetat, quæ Coronatus, Auctorque eadem sæpe Coronati verba in Rhythmi formam deflectens, parum felici calamo usus sit, amanuensemque sit sortitus valde negligentem, qui non nulla corrupisse videtur, & duas fortassis etiam strophas (quot desunt, ut totidem strophæ totidem litteris alphabeti sibi ab Auctore in Rhythmo lucubrando præstituti respondeant) his, inquam, de caussis id generis Rhythmus haud imprimendus videbatur. At ut manifestum fiat, quæcumque de Gallieni ævo Zenonem attingente prodita sunt litteris, ea a Coronato excepta fuisse; omittendum hoc antiquum ignotum hactenus documentum non putavimus, cujus Auctor Coronatum adamussim secutus apparebit, ut id ipsum de aliis quoque sequioris ævi monumentis sit judicandum. Ignotae Patrias legendum apud Coronatum, ut ex Remensi codice edemus, hic hymnus probat. Juverit etiam quædam Italicæ linguæ semina ibidem deprehendere, uti particulam perque, quam Italice perchè efferimus, Notanda præterea erunt quædam præcipua, uti cum Imperii, Imperium, &c. pro Imperatoris, Imperator constanter scribitur.

III. Sequetur historia Translationis S. Zenonis, quæ nono ineunte sæculo peracta fuit. Hujus historiæ Auctor, qui S. Zenonis Vitam præmisit, monachum se prodere videtur, qui aliquamdiu in ipso S. Zenonis monasterio vixerit; inquit enim paullo post initium Vitæ: Neque prætereunda sunt, quæ religiosi viri, quibus cum stetimus, fidelibus oculis viderunt; & hinc etiam peritum se in iis documentis ostendit, quæ non nisi in eodem monasterio legere potuerat: nec alia forte de caussa in ejusdem cœnobii laudes eum excurrisse credibile est, quam quod id plurimum ad se pertineret. Solum verba quibus cum stetimus, & locus ille, quibus ipsum S. Zenonis monasterium intelligit, suspicionem ingerunt, eum, cum hæc scriberet, eodem in monasterio amplius non fuisse: quæ tamen conciliari cum superioribus animadversionibus ea ratione possunt, si dicamus fuisse quidem eum monasterii Zenoniani monachum, at subinde in aliqua eidem Monasterio subjecta cœnobiola migrasse, ubi hoc opusculum lucubrarit. His autem argumentis ducti, opusculi memorati Auctorem, ut distingueremus, Zenonianum monachum appellandum censuimus, ut ne tamen hac de re, si quis contra sentiat, velimus laborare. Ad statuendum vero hujus Auctoris tempus, duo characteres manu ducunt. Nostros Imperatores primo appellans, si Veronæ opusculum scripsit, ut probabiliter credimus, vixisse se prodit, cum Verona sub Imperatorum ditione esset, a qua subducta fuit sub finem sæculi XII. Dein postremum miraculum narrans, mentionem facit inventi Mantuæ Sanguinis Christi, qui bis inventus traditur, primum an. 804. & rursus an. 1049. Vide Donesmondi Hist. Eccl. Mant. lib. 3. pag. 139. & seqq. & pag. 195. & seqq. Cum autem ad primum tempus, quo forte S. Zenonis translatio nondum contigerat, illud miraculum post translationem patratum pertinere nequeat, & minus multo Monachi ætas, qui plurium Imperatorum dona post Pipinum S. Zenonis monasterio tradita memorat; jam alteram sanguinis inventionem postremum illud miraculum spectat. Equidem idem miraculum Auctor narrans, meminit excelsæ turris, quæ ædificabatur: hujus autem turris ædificari cœptæ tempus perspicue docet inscriptio in ejusdem turris calce posita, in qua ea anno 1045. inchoata notatur, quod cum an. 1049. dum adhuc ædificatio procederet, optime congruit. Itaque Monachi ætas inter medium XI. sæculum, & ante finem XII. collocanda est. Quod si postremum saltem illud miraculum ex illis fuit, quæ religiosi, quibuscum steterat, suismet oculis viderunt; æquius in

finem

finem sæculi XI. ipsius ætas referenda videtur. Hæc quidem duo Monachi opuscula descripta leguntur in Ms. Lectionario sæculi XII. quod Bartholomæus Campagnola S. Cæciliæ Archipresbyter possidet. Quod si Zeno ille præpositus monasterii, quem ob religionis & sapientiæ meritum Salomonem agnominabant (ut in uno e miraculis proditur) est ille Salomon, qui memoratur in inscriptione basilicæ S. Zenonis sculpta an. 1178. ac sita in pariete, ubi insigne vas porphyreticum servatur; sequior aliquanto hujus Monachi ætas collocanda esset. At alius a Zenone præposito hic Salomon esse potest; & si in ordinem temporum miracula ab Auctore prodita sunt, Zeno Salomon ab hoc memoratus, ante an. 1049. cum Mantuæ Christi sanguis inventus est, postremumque Zenone intercedente miraculum contigit, vivere debuit. Sed de Monachi ætate satis. Translationis historiæ Auctor vitam S. Zenonis præmisit, quæ e Coronato Notario in partem maximam sumta, in Mss. S. Zenonis, & in sacris officiis pro Coronati vita locum fere occupavit. Legitur scilicet multis in Mss. post sermones S. Zenonis in Tolentinate, Zenoniano, Pompejano, ac in duobus item Vaticanis 1233. & 1234. quorum notitiam nuper habuimus, ac præterea in Mss. alterius generis Muselliano, Saibanteo, Maffejano, &, ut mittamus alios codices, in Lectionario Bartholomæi Campagnolæ, ac in altero Monialium S. Mariæ de Campo Martio. In Lectionario Campagnolæ, cum ad marginem octo numeri appositi cernantur, Vita in octo lectiones divisa apparet: in Ms. autem Monialium ordinis S. Francisci in lectiones novem Vita, & in totidem Translatio dispertita legitur: ubi tamen advertendum est, in id generis libris omisso Auctoris prologo, qui in aliis Mss. legitur, Vitæ initium aliud esse in Ms. Monialium, in Ms. Campagnolæ aliud, illud autem, quod prostat in Ms. Monialium, idem omnino reperiri in alio Lectionario Brixiano, cujus meminit Scipio Maffejus pag. 316. Hist. Diplomaticæ, nec non in Lectionario Vallicellano signato num. III. quod sæculo XIII. scriptum existimatur, atque in pervetusto Lectionario membranaceo, quod in archivio Capituli Ecclesiæ Tridentinæ servatur: quæ tamen tria Lectionaria S. Zenonis Vitam a Coronato, non autem a Monacho scriptam exhibent. Hanc Monachi Vitam eadem e Coronato repetentem recudere nimium esset molestum. Satis itaque erit monere, quæ Monachus præter Coronatum adjecit. Non Gallieni Imperatoris solum, sed S. Dionysii Romani Pontificis etiam temporibus Zenonem florentem prodit, & miraculum referens, quo filia Gallieni a dæmone liberata fuit, non nulla fusiori calamo addit, uti illud trium piscium, quos S. Episcopus e piscando redux, legatis ab Imperatore missis dono dedit, & quarti per eosdem sublati, qui cum ceteris coqui non potuit. Mortuum fluvio abreptum vitæ redditum memorat, cujus miraculi, a Coronato licet prætermissi, testimonium profert Anonymus Pipinianus, ut nos ex duobus Mss. restituimus. Tum Sanctum inducit loquentem, descripto pro prima concione toto tractatu 32. lib. 2. & fragmento tractatus 42. ejusdem libri, pro secunda autem initio & fine tractatus 6. lib. 1. Tandem multa sub vitæ exitum ab eo ad suos dicta fuse commemorat, eumdemque, quem Gallieno supparem fecit, obiisse prodit ex editione Maffejana Pridie Idus Aprilis anno Domini tercentesimo primo; quæ tamen anni adnotatio cum in codice Bartholomæi Campagnolæ nec non in Musselliano desit, in Pompejani autem margine apposita posteriori manu legatur; eam non ab ipso Monacho auctore scriptam, sed ex margine in textum aliquorum Mss. irrepsisse satis credibile est, uti legitur in eo, quo Maffejus est usus, nec non in Vaticano 1233. Heic vero adnotare obiter libet, quod si etiam ab aliis hæc adnotatio adjecta fuit, ut probabilius videtur, & in aliis etiam aliorum inferioris quidem Auctorum codicibus eam nos legisse meminimus (uti in opere Ms. Saibanteo 658. quod Blasius Rossetus de Episcopis Veronensibus ad Petrum Lippomanum inscripsit, ubi in Zenone hæc habet: Obiit egregius Pontifex & Pater patriæ die sabbati Pridie Idus Aprilis anno a Christo nato CCCI. & similiter in antiquiore Ms. Monasterii S. Zenonis scripto circa medium XV. sæculum, in catalogo SS. Episcoporum Veronensium hæc alterius posterioris manus adnotatio legitur: Moritur an. 301. cujus corpus requiescit in ea) non omnino constans igitur exstitit de ætate S. Zenonis Gallieni imperium attingentis sententia, quin alii aliter senserint. Hinc etiam in Ms. Bibliothecæ Mussellianæ, qui inter cetera Ferreti carmen continet, quod exinde in Rerum Italicarum tom. 9. editum est, S. Zeno Veronen-

nensis Ecclesiæ Episcopus octavus circa annum 322. *vixisse traditur ab Auctore operis, quod ducentarum urbium brevem notitiam exhibet; ubi cum Irenæi Pacifici (non illius veteris Archidiaconi, ut non nulli crediderunt, sed alterius multo posterioris, quem* Mansionarium Ecclesiæ majoris Veronæ *appellat) Lexicon quoddam, & Chronicon allegatur; tum vero non satis perspicitur, utrumque quæ de S. Zenone traduntur ad ipsius testimonium ex Lexico ibidem recitatum pertineant, nec ne. Præterea duos sæculi XV. Auctores reperimus, qui S. Zenonem quarto sæculo viventem, & Ambrosii coævum prodidere, nimirum Flavium Blondum, qui in Italia Illustrata regione 9. illius scripta* Ambrosianam, quam imitatus est, eloquentiam redolentia *pronuntiat, & S. Bernardinum Senensem, qui serm. 47. art. 2. cap. 3. pag. 244. tom. 1. edit. Lugdun. lepidum quoddam * exemplum recitans, quod S. Zenoni attribuit, hunc* S. Ambrosii clericum *ante Episcopatum vocat: quæ duo testimonia etsi Zenonem, quam par est, juniorem efficiant; ad ostendendum tamen, sæculi XV. de S. Zenonis ætate sententiam non eam fuisse, quæ illum Gallieno imperante vixisse prædicat, multum conferunt. Sed ut ad Zenonianum Monachum revertamur, si quis ea, quæ paullo ante indicavimus, & apud Coronatum non leguntur, penes ipsum Monachum legere cupiat, adire poterit Historiam Diplomaticam Maffeji nostri: qui hujus Monachi opusculum Zenonis Vitam ac Translationem complectens, inter aliquot monumenta integrum edidit, omissis postremis miraculis, quæ ab Henschenio ex Petri Calo Collectaneis edita fuerant. Nos solam Translationis historiam, quæ in Coronato deest, cum duobus MSS. Muselliano & Pompejano collatam & suppletam dabimus. De hac Translatione fusius dictum nobis est diss. 3. cap. 3. ubi Monachus antiquiori aliquo documento usum conjecimus, etsi non nulla minus credibilia vel fabulosa ex vulgi fama adjecerit, uti illud de mernla; cui fabellæ occasionem dedisse antiquam christianam lucernam ex metallo, in columbæ formam in subterraneo Melsinensis ecclesiæ servatam, de qua vulgus adhuc fabulas nectit, Marchio Maffejus satis probabiliter collegit pag. 319.*

IV. *Cum porro post Zenonianum Monachum* Miracula S. Zenonis *exametro carmine Jacobus presbyter scripserit, in quibus præter ea, quæ ab eodem Monacho recensentur, adduntur alia tria, quæ subinde evenerunt; ne quid desiderari queat, quod ad Zenonem pertineat, fragmentum illud, quod tria hæc miracula continet, subjiciemus. Hunc autem Jacobum presbyterum auctorem esse sæculi XV. manifestum fit ex secundo, quod adferremus, miraculo, ubi mentionem facit litis, quam quidam Veronensis apud Senatum Venetum prosecutus, in ea victoriam obtinuit: hinc enim Veronam jam id temporis sub Venetæ Reipublicæ ditione fuisse liquet, quod non nisi sæculo XV. accidit. Ex his etiam conjici potest, Benedictum & Catharinam Saracenam, quos tertium miraculum memorat, esse parentes, vel consanguineos ejus Antonii Zenonis Saraceni, quem ex Veronensi clerico Sixtus IV. Archidiaconum elegit an. 1475. ex documento apud Ughellium p. 945. Jacobi porro integrum carmen constans ex versibus 244. in tabula inscriptum olim fuerat; tum a Patre Cherubino Lazzaronio editum in libro, cui titulus* Pastor Veronensis, *nec non ab Henschenio tom. 2. Aprilis pag. 76.*

V. *His monumentis ad vitam & miracula S. Zenonis pertinentibus subjicemus Missae & alia ad diurnum nocturnumque officium spectantia, quæ S. Zenonis propria*

* S. Bernardini verba heic apponenda ducimus, cum exemplum nullo alio documento, quod sciamus, indicatum proferant: non quod ei, falsæ saltem de discipulatu S. Ambrosii hypothesi innixo, fides habenda sit, sed ne quid, quod ad S. Zenonem pertinet, ab aliis memoratum prætermittamus. *S. Zeno Episcopus Veronensis*, inquit, *cum esset B. Ambrosii clericus & adolescentulus sanctus & purus, beatumque Ambrosium sequeretur per civitatem, cum esset morum gravitate maturus, insolita levitate risum fecit. Quod cum adverteret S. Antistes, & miraretur, caussam levitatis quæsivit. Cui innocens adolescentulus ait: Vidi, Pater, dæmonem super caudam illius mulieris, quæ nos antecessit, dormientem. Dumque illa, ne in transitu illo lutoso inficeretur, caudam levaret, dæmon dormiens in lutum devolutus est, totumque coinquinatum prospicie eum. Quod considerans S. Ambrosius, munditiam cordis & perspicaciam intellectus in clerico suo cognoscens, Deo gratias egit, seque talem perspicaciam in videndo dæmonem non habuisse humiliter recognovit.* Hinc forte S. Episcopus Zeno ridenti vulto insculpi & pingi solet.

pria in liturgicis libris reperimus, de quibus indicare quædam necesse est. Missas sex nacti sumus. Prima legitur in tribus Mss. vetustis libris Sacramentorum Veronensis Ecclesiæ in Capitulari bibliotheca custoditis, quorum unus inter ceteros integer & perdiligenter elaboratus, cum in quadam oratione Regem oostrum Othooem *nominet, ante undecimum sæculum scriptus agnoscitur, missamque S. Zenonis primo loco, & aureis litteris elegantissime descriptam enbibet. Eadem missa at fine præfatione & oratione ultima, invenitur etiam in alio libro Sacramentorum cujusdam scholæ S. Mariæ de Domo nuncupatæ pag. CIII. die XII. Aprilis, qui liber en non nullis characteribus exaratus apparet sæculo XI. Etenim pag. II. describitur paschalis tabula, quæ cum incipiat ab anno 1064. circa eumdem annum scripta censeri potest: ut simili ratione Venerabilis Cardinalis Thomasius pag. 40. tempus constituit, quo Ms. Antiphonarium bibliothecæ Angelicæ Augustinianorum lucubratum fuit. Equidem in margine ejusdem paginæ recentiori charactere adnotatio apposita legitur, in qua fit mentio Pecorarii, qui fuit Veronæ Potestas anno 1223. his verbis:* Anni Domini duccoti mille erunt viginti & tres, cum ille regit Veronam. *Hæc quoque missa continetur fine præfatione pariter & fine ultima oratione in alio Missali Capituli Veronensis scripto sub finem sæculi XII. & ponitur die VIII. Decembris sub hoc titulo:* Dedicatio S. Zeoonis, *nec in eo Missali aliæ Missæ alibi uspiam de S. Zenone reperiuntur, propterea quod cum hæc dies VI. Idus Decembris prima sit ex illis tribus, quæ S. Zenoni consecratæ sunt (Missale enim incipit ab Adventu) hæc eadem missa aliis quoque diebus legebatur. Exstat quoque Missale Ms. sæculi XIV. circiter, pertinens ad Monasterium S. Zenonis majoris, in quo quatuor missæ ejusdem Sancti enhibentur, nimirum tres pro tribus diebus festis, una pro die Depositionis, altera pro die Translationis, tertia pro die Ordinationis, quarta vero nulli festo adsignata, communis satis proditur. In hoc autem prima hæc missa diei Depositionis attribuitur cum titulo* Depositio S. Zenonis. *Itaque hæc prima Missa manuscriptis in sen libris Sacramentorum Veronensis Ecclesiæ continetur, ac proinde illa esse cognoscitur, quæ universim in nostra Ecclesia adbibita fuit. Missam secundam* in Translatiooe S. Zenonis *in solo Ms. Missali Monasterii Zenoniani reperimus. Missa vero tertia in Sacramentario sæculi X. Othone Rege, ut antea diximus, scripto, & die quidem VI. Idus Decembris legitur, cui præfigitur inscriptio:* VI. Idus Decembris Natalis S. Zenonis; *cum tamen ea die in Calendario præmisso adnotetur:* S. Zenonis Coofessoris & Episcopi dedicatio. *Reperitur etiam multo emendatior in laudato Missali monasterii S. Zenonis cum hac inscriptione;* In festo S. Zeoonis in Adventu Domioi nostri Jesu Christi. *Hæc eadem Missa per errorem* V. Idus *pro* VI. Idus Decembris *adsignata, eodem titulo, quo in Capitulari manuscripto, habetur etiam in codice Vaticano 3806. qui auro minioque conscriptus, uti judicatur, sæculo circiter IX. hanc inscriptionem præfert:* Liber Sacrameotorum expositus a S. Gregorio Papa Romano, editus ex authentico bibliothecæ cubiculi: *& hunc codicem eum fuisse credimus, quo usus est Angelus Rocca, cum Sacramentarium Gregorianum ex antiquissimo, uti vocat, Ms. Vaticano in Romana S. Gregorii editione publicavit, ubi sane eodem errore eadem S. Zenonis Missa* V. Idus Decembris *legitur tom. 5. pag. 265. Hinc porro colligitur, hanc Missam, erroribus licet non nullis vitiatam, valde antiquam esse, & ab aliis etiam Ecclesiis, ubi S. Zeno colebatur fuisse susceptam. In hac autem Missa adnotandum præcipue est, quod S. Zenonis pontificatus memoratur, ac si ea die S. Episcopi ordinatio celebraretur. Quartam Missam suppetit idem Missale monasterii S. Zenonis, quæ communis fuisse cognoscitur; tum quod nullo titulo prænotata, nulli diei nullique festo adjudicatur, tum etiam quod prima ejus oratio* Propitiare *in alio Ms. ejusdem monasterii S. Lupicino Episcopo Veronensi in S. Zenonis basilica sepulto attribuitur; & in Ms. Capitulari XIII. sæculi, qui lectiones, orationes, & antiphonas de Sanctis & per annum recitandas exhibet, eadem oratio legitur ante commune Confessorum cum hac inscriptione:* S. Zenoois vel alterius oratio. *Quinta Missa in uno Ms. scholæ S. Mariæ de Domo inter Sanctos Decembris descripta, spectare cognoscitur ad diem octavam ejusdem mensis. Antequam a Veronensis Ecclesiæ Missis ad alia transimus, subjicientur reliqua in Missis dicenda, quæ ex Ms. toties laudato Zenoniano tribus prioribus*

Missis subjecta, iisdem videntur fuisse communia. At monachorum appacent propria; Ecclesia enim Veronensis alio introitu &c. usa cognoscitur ex Carpso pluries memorato, qui ad diem depositionis hæc habet: Ad introitum. a. *(idest antiphona)* Protexisti me Domine: p. *(idest psalmus)* Exaudi or. cum *deprecor:* all. de resurrectione. all. all. ℟. *(responsorium)* Sancte confessor Zeno: off. *(offertorium)* Posuisti Domine. co. *(communio)* Lætabitur justus. *Hæc excipiet Missa Ambrosiana, quam excerpsimus ex Missali Ambrosiano edito a Jacobo Pamelio tom. 1. Liturgicon Ecclesiæ latinæ pag. 438. nec non ex aliis tribus Missalibus Ambrosianis editis an. 1522. 1548. & 1560. P. Josephus Blanchinius, qui pro sua eximia in Patronum nostrum pietate in procurandis transmittendisque ad nos variis documentis ex non nullis sacris codicibus, Romanis præsertim, naviter laboravit, hanc sextam Missam reperiri significavit in Ms. Vaticano Palatino 506. scripto circa sæculum XIII. cui hic est titulus:* Missale Yemale & æstivum Ambrosianum ad honorem beati Maurilii, *qui, natione Mediolanensis, S. Ambrosii discipulus fuisse traditur. Hunc autem codicem pertinuisse ad Ecclesiam Andegavensem duo suadent. Primum in præfixo Calendario die 13. Septembris hæc leguntur:* Depositio S. Maurilii Episcopi & Confessoris. Et jacet in Civitate Andegavensi, quæ est in confinibus inter Franziam & Britaneam, cujus est istud Missale. *Dein in calce libri recentiori manu hæc adnotatio apposita est:* Ego presbyter Gervasius de Bruzano Cappellanus Ecclesiæ S. Maurilii, & Maziconius Sanctæ Mariæ Majoris devovo hoc meum Missale ecclesiæ Sancti Maurilii pro utilitate canendi Missam, eo tenore, ut officiales presbyteri hujus ecclesiæ semper habeant memoriam hoc parum beneficium factum a me, & non sit licentia alicui Episcopo, sacerdoti, nec vicinis donandi, vendendi, pignorare, nec transmutare &c. *ex quibus in usu ejusdem Andegavensis Ecclesiæ hoc Missale fuisse videtur. Heic autem illud præterea adnotare libet, duas primas hujus sextæ Missæ orationes legi in Breviario Ambrosiano anni 1549. Addemus tandem orationes tres, quæ in tribus festis S. Zenonis in Collegio Canonicorum Regularium S. Augustini* Reichenhall *nuncupato nunc quoque recitantur, & ex antiquis Missalibus videntur exceptæ, ut diss. 3. cap. 4. §. 3. monuimus.*

VI. *De Missis hactenus. Ad officium vero quod attinet, primum dabimus antiphonas cum responsoriis ex Ms. Capitulari sæculi circiter X. quæ eædem in Ms. sæculi XV. Monialium S. Mariæ de Campo Martio continentur, indicanturque etiam in Carpso: in quibus, si quid erit diversum, in subjectis adnotationibus innuetur. Dein ex alio Ms. Capitulari sæculi X. breves lectiones & hymnos duos S. Zenonis proprios, ac nostra in Ecclesia usitatos subjiciemus. Tum ex Ms. monasterii S. Zenonis sæculi XV. tres hymnos addemus; qui Benedictinis Monachis usui fuere, & hi sunt, qui paucis mutatis nunc in Veronensi officio adhibentur: tertium vero e duobus Mss. Breviariis Monialium S. Luciæ jam promulgatum ab Editoribus Veronensibus, codicibus tractatuum S. Zenonis præmissum Barthius perperam credidit lib. 2. Advers. cap. 12. & lib. 14. cap. 20. Alium subinde edemus hymnum, qui in Ms. Vaticano 1235. S. Zenonis tractatibus subjectus legitur. Orationem porro in Veronensis Ecclesiæ officio recitari solitam haud dabimus; hæc enim etsi in laudatis Mss. non indicetur, ex alio tamen Ms. Capitulari, qui orationes ad horas continet, & ex Martyrologio Monialium de Campo Martio colligitur fuisse oratio* Deus qui nos, *quæ in prima Missa secundo loco describitur. Monachos vero Zenonianos primam orationem cujusque Missæ pro quoque festo propriam inter officia dixisse cognoscimus ex duobus Mss. qui ad officia sacra monasterii Zenoniani spectant. Tandem dabimus antiqua suffragia de S. Zenone, ac alia non nulla; quæ unde sumta fuerint, suo loco discemus.*

SER-

SERMO VENERABILIS CORONATI NOTARII *DE VITA* S. EPISCOPI ET CONFESSORIS ZENONIS.[a]

I. IN diebus illis [1] in provincia [2] Italia, in Civitate Verona, in qua beati Zenonis acta claruerunt, [3] evolvimus tanti viri virtutes. Sic enim est humana mens ad investigandas Sanctorum vitas, tamquam quis ille sitiens ardore solis adustus, concupiscat fontium fluenta, aut quis desideratissimum nuntium audire cupiat, vel etiam quis deliciarum epulis enutritus, in quodam longinquo itinere positus, ad rem pervenire suæ mentis satietatem cupiat. Ita & ego tanti viri, quamvis ad omnia quæque egit vel in conversatione vel etiam in miraculis, explere non valeo; attamen quantum adtingere pro parte possum, enarrare non desisto, ne quis ille lector deroget, aut audiens legentem desidioso animo detrahat, cum scriptum sit: *Qui retribuunt mihi mala pro bonis, detrahunt mihi.* Et quia ipse Dominus dixit bona operantibus: *Priusquam te formarem in utero novi te, & antequam exires de ventre sanctificavi te.* Ille enim a cunabulis benedictus, & [4] a ventre sanctificatus erat, & ad hoc pertingere meruit, ut per vitam sanctam pastor in populo esse mereretur; & ideo quia in omnem terram exiit sonus conversationis ejus, & sanctitas emicuit: audiant populi omnes, qui ejus cupiunt miracula.

II. Erat enim sedens in [5] monasterio in secretiori parte in oppido Veronensi, continuis jejuniis & crebris orationibus a Domino petens, ut sibi dignaretur aditum prædicationis

[a] Ab hoc discrepat prologus apud Ughellium & Heuschenium, qui postremus observat, eumdem in pleriaque Mss. diversa phrasi, sed absque ullo historiæ detrimento proponi. Lectio prologi apud Mombritium ad Ms. Remensem plerumque accedit.

[1] Apud Mombritium perperam *Tuscia*.

[3] Cave, ne ex hac voce *evolvimus* scriptum aliquid ante Coronatum existimes de Zenonis gestis, unde is, quæ litteris consignavit, ebiberit. Nam præterquam quod incertum est, an hic prologus ipsius Coronati sit, cum in aliis Mss. & editis nihil tale legatur, *evolvimus* pro *descripsimus* ex barbaro quodam loquendi genere positum videtur, ut ex contextu colligi potest. Ceterum in proœmio apud Ughellium tom. 5. Italiæ Sacræ pag. 680. alia prorsus ratione nihil scriptum palam proditur, nisi in populi mentibus, e quibus tantum eruta, seu (ut memorato verbo utamur) *evoluta* apparent, quæ in hanc Vitam Coronatus conjecit. Integra ejus proœmii verba heic appendimus, cum præterea satis insinuent, confirmentque, quæ alibi diximus, nihil de S. Zenonis virtutibus proditum fuisse, sed de miraculis tantum, de quibus tamen ipsa sola populi memoria superestat. *B. Zenonis Veronensium Præsulis, licet omnia miracula, quibus claruit, idonei non inveniamur posse vobis narratione tradere competenti, magis tamen ut videretur ratum est, ut sermonis offensa serie, aliqua ex eo dicamus, quam tacitis virtutibus ejus, unde quondam satis micuerat, ignorantiæ tenebris habeatur obscurus. Scimus quippe, eum Sanctorum cœtui jure deberi, sed multo magis humanis obsequiis honorari, cum populorum intellectui ejus facta scripta fuerint, quæ debeant recitari.*

[4] Hæc apud Ughellium desunt: similia tamen apud alios leguntur, quæ nemini docto persuasum iri confidimus.

[5] Monasterium hoc, de quo pluries insequtura mentio fiet, si Coronato credendum sit, multis monachis una cum S. Episcopo degentibus frequens erat. Monasteria autem cum non nisi quarto sæculo cœperint, Gallieni imperio non conveniunt. Neque vero IV. sæculo S. Zenonem in monasterio degisse putamus. Licet enim mulierum monasterium Veronæ id temporis per Zenonem fuerit conditum, uti dissertatione 3. cap. 1. §. 3. ostendimus; nihil tamen de monasterio virorum traditum accepimus: nec Episcopus tamquam monasterii Abbatem se gessisse, sed cum suo clero ad summum exstitisse dici potest. Neque opponat

nis in populos aperire. Denique ad convertendos in Christi amorem animos hominum de die in diem deditus erat. Revera quia in ipso Spiritus sanctus doctor erat, sicut ipsa veritas per se loquitur dicens: Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis. Et illud: Ego sum pastor bonus, & animam meam pono pro ovibus meis. Ita ergo in sermone affabilis erat, & in mansuetudine, & in habitu mitis, ut Deus in ipso conlaudaretur ab omnibus venientibus ad se; & ita alacer, ut mox relictis idolis Domino Jesu Christo crederent.

III. Per idem vero tempus cum juxta civitatem Veronam, quæ in propinquo erat itinere, egrediente eodem viro a monasterio, in fluvio Athesi piscationem [6] dum ageret, erectis sursum oculis vidit de contra quemdam hominem, in plaustro sedentem, bubus subjunctis mergi in flumine. Tanta enim velocitate ferebatur; ut omnibus demonstraretur diaboli arte fuisse gestum. Et quidem Sanctus vir, elevans oculos dum vidisset, cognovit hoc factum diaboli esse. Elevata sursum manu fecit sanctæ Crucis signum frequenti vice dicens: Revertere retro Satanas, ne perimas hominem, quem Deus creavit. Quod signum diabolus ut vidit, evanuit velut fumus, ita ut clamoribus ac stridore nefando, quasi de alta rupe inruperit, dicens: Etsi quidem nunc me non permittis animas hominum lucrari, tamen paratus sum in patrias [7] ignotas, quæ circumquaque sunt, ire ad impedimentum tuum. Tunc Sanctus Dei Zeno ait: [8] Non te permittat Dominus agere adversus servum suum.

IV. His ita actis, cum ululatu & clamore discessit. Festinans dæmon ingressus est [9] domum Palatii Gallieni, comprehensam filiam ejus, quæ eo tempore parentibus [10] unica erat, cœpit crudeliter vexare. Tunc miserabilis pater simulque tota domus regia in tristitiam versa cruciatu affligebantur, eo quod sic crudeliter suffocaretur. Quæ dum crudeli vexatione correpta esset, cœpit per os infantulæ [11] Imperatoris filiæ dæmon clamare dicens: Non egrediar a corpore isto, nisi Zeno Episcopus, venerit, ac per ipsius imperium egrediar. Mox vero ut hoc Imperator Gallienus audivit, missis apparitoribus ad perquirendum Sanctum virum, cœpit sollicite investigare. Tunc ex jussu Imperatoris milites pergunt ad virum Dei. Ille enim sedebat super lapidem, qui in proximo monasterii erat, & piscabatur in flumine. Venien-

ponat quis, in Actis SS. Firmi & Rustici *monasterii* esse mentionem, in quo S. Proculus S. Zenonis prædecessor sub ipsam Diocletiani & Maximiani persecutionem latitasse proditur: nam ibi monasterium locum remotum significat, in quo unus solitariam vitam exigebat: quam antiquam significationem Ducangius ex S. Hieronymo, Cassiano, & aliis confirmat. Oratoria etiam privata monasterii nomine nuncupata Marchio Maffejus ex Agnello animadvertit. Heic autem Coronatus monasterii nomen ingessit ea forte de caussa, quod illi ecclesiæ, in qua sacrum Corpus ante translationem suo ævo quiescebat, monasterium adjaceret, quod, ut vulgus est ad antiquitatem prætexendam pronus, ipse S. Zeno condidisse & incoluisse diceretur; & cum ætate posteriori plures ex iis, qui huic monasterio se se devoverunt, in S. Episcopi honorem Zenones appellarentur, Coronatus paullo post, ex vulgari certe fama, plures ejusdem nominis monachos una cum S. Zenone in eo monasterio viventes prodidit n. 4.

6 *Hinc S. Episcopus pingi solet cum pisce*, qui e pastorali baculo vel ex piscatoria arundine pendet. Neque id omnino rejiciendum. Forte enim paupertatem excolens, ut patet ex tract. 44. l. 2. n. 2. piscatione, sicut Paullus labore manuum, victum quærebat, illud forsitan recolens, Apostolos adhuc post Christi resurrectionem, piscandis piscibus, Domino quoque approbante, operam impendisse.

7 *Notas* apud Mombritium, Ughellium, Monachum Zenonianum Coronati exscriptorem, & in omnibus Mss. ab Henschenio laudatis. In Remensi autem *notas* quidem erat, sed eodem charactere superadditum fuit *ig.* ut *ignotas* legeretur.

8 *Nonne* in Remensi perperam: ex aliis editis correximus.

9 *Palatium* inter Tridentum & Veronam in Antonini Itinerario memoratum, in quo quidam præesset *Gallienus*, intelligi hoc loco posse conjecimus dissertat. 1. c. 3. §. 4. Tum *domus Palatii* erit *domus* ejus Gallieni, qui in *Palatio* illo præsidebat.

10 Gallieni Imperatoris binos filios plures memorant: filiam autem ex inscriptione Gruteriana pag. 275. tantum cognovimus. Cum porro hanc filiam Coronatus ita *unicam* ter appellet, ac si tum præter illam Gallienus nihil prolis habuerit; id sane de Imperatore Gallieno verum esse non potest, qui, ex quo tempore Imperator fuit, ad mortem usque filios in Scriptoribus & in nummis inscriptionibusque memoratos habuit. Hæc ergo *filiæ unicæ* notatio, si vero aliquo fundamento nititur, alium ab Imperatore Gallienum palam adstruit.

11 In ceteris Mss. & editis plerumque *Regis*,

Venientes vero milites, quia inscius illis erat, cœperunt sollicite interrogare sanctum Dei Sacerdotem dicentes: Quis es tu homo Dei? Indica nobis, si vidisti Zenonem Episcopum, quem nos ex jussu Imperatoris perquirimus. At ille respondit dicens: Quamvis [12] plura sint nomina in monasterio nostro de nomine isto, quem vos dicitis; tamen quod missi estis dicite. Ego enim, quamvis tantillus, servus tamen Christi sum, Zeno vocor. Tunc vero conserentes milites ad invicem dicebant inter se: Quid multa conloquimur? Indicemus pro qua re missi sumus ad virum istum. Respondentes vero dixerunt: Rogat te Imperator, & te vult videre. Respondit Zeno: Quid meam vult humilitatem videre Imperator, qui omnium Christianorum inimicus esse non desistit? At illi dixerunt: Ita enim rogat te Imperator, ut filiam ipsius, quæ a dæmonio vexatur, sanam reddas, quæ unica illi est. Ille vero dixit eis: Dominus Jesus Christus omnipotens est. Ite, inquit, ecce ego subsequor vos, quia Dei mirabilia oportet ut omnibus manifestentur. Quo dicto abjerunt milites.

V. [13] Exsurgens vero sanctus Sacerdos fecit orationem, & perrexit ad Palatium, ubi cruciabatur & affligebatur pro sua filia Imperator: [14] quo S. Dei Episcopus, dum iter ageret, ante pervenit, quam hi, qui missi fuerant milites. Facto vero Crucis signo, ingrediente Christi Sacerdote Palatium, cœpit mox per os infantulæ dæmon clamare dicens: Ecce tu Zeno venisti ad expellendum me, & ego propter tuam sanctitatem stare non possum. Quo dicto tenens Sacerdos manum puellæ [15] dixit: In nomine Domini Jesu Christi præcipio tibi, exi ab ea dæmon. At ille publica voce cœpit clamare dicens: Etsi hinc a te expulsus fuero, eo Veronam: invenies me & eos, in quibus habitem, stantes in platea exspectantes te. Christi itaque Sacerdos sanam restituit Imperatoris filiam.

VI. Quod vero factum ut vidit Imperator Gallienus, admiratione comprehensus, [16] coronam regalem, quam capite suo gestabat, sancto Sacerdoti obtulit dicens: Tali medico, qui sanam unicam filiam meam restituit, nullis aliis muneribus placere possum, nisi ei ipsam, quam habeo, coronam meam offeram. Quod factum dum gereretur, videns multitudo populi, qui ad Palatium convenerat, ab errore conversa gentili crediderunt in Christum Jesum Dominum nostrum petentes Sacerdotem Christi, ut docerentur viam salutis, & baptismum in remissionem perciperent peccatorum. At ubi Sacerdos accepit coronam Imperatoris, statim distribuit pauperibus dicens: Si Dominus operatur excelsa, ipsi referatur & gloria.

VII. His ita gestis petiit beatissimus Zeno, ut ei licentia tribueretur, omnia idola destruendi, & in Christi nomine ecclesias fabricandi. Cujus precibus [17] adquievit Imperator omnibus, [18] quæ ille poposcerat. Post hæc ingressus Sacerdos Veronam civitatem intrepidus prædicabat in Christi nomine verbum, ut diaboli idola destruerentur, & in Christi nomine construerentur ecclesiæ. Quo facto multitudo populi paganorum sæviens incessanter agebat, ut impedimentum Christi famulus pateretur. Sed vigilans in suis servis Christus vincebat mendacium, quod pura fides tenebat in corde.

VIII. Perfectis igitur his agebat salutaria pro populi intercessione, quod ab ineunte ætate in Christi amore solitus erat. Qui dum hoc instanter ageret; Dei voluntate non multo post receptus in pace est. Et quia in miraculis omni populo claruit, in honore Dei & in ipsius sancti Sacerdotis [19] quidam ex genere Gallieni fecit Sancto nomini ipsius basilicam haud procul a fluvio, ubi nunc sanctum ipsius corpus requiescit, qui etiam venerabilis locus in Christi nomine miraculis coruscat.

IX. Post

git, & deinceps *Rex* &c. scribitur.

12 Apud Ughellinm *plures sint homines*. vide adnot. 5.

13 *Exsurgens sanctus Sacerdos . . perrexit ad Palatium*: ac si paullulum a Veronensi urbe distaret, quod conjectationem nostram adnot. 9. indicatam confirmat.

14 Legebatur in Remensi *quia*: ex Ughellio emendavimus.

15 Sic ex Henschenio: in Remensi *dicens*.

16 Gallieni ætate Imperatores pretiosam coronam nondum sumserant, ac multo minus in capite gestabant, de qua vide laudatam dissertationem 1. cap. 3. §. 4.

17 Ethnicumne Imperatorem huic rei acquievisse credibile est? Fabulam eadem paragrapho 4. ostendimus.

18 Ita apud Henschenium: in Remensi *quod*.

19 *Quidam* ex Mombritio & Henschenio adde-

IX. Post vero aliquod tempus apud eamdem Veronensem urbem cum [20] die Sancti natalitii ipsius devote populus una cum clero vel sacerdotibus ad Missarum solennia convenissent, fluvius Athesis, ubi super ripam ejus reconditum esse dignoscitur corpus, subito tanta inundatione excrevit, ut aqua fluminis usque ad fenestras, vel tectum ascenderet. Cujus ecclesiæ dum essent januæ apertæ, aqua in eam minime intravit, sicque stans aqua ecclesiæ januam clausit, ac si illud elementum liquidum in soliditatem parietis fuisset immutatum. Quod etiam factum videns populus admiratione comprehensus, qui illic ad honorem Dei & sancti Sacerdotis convenerant, fame sitique se perire acclamabat. Cum ergo essent multi interius inventi, & aquarum multitudine ecclesia omnis circumdata, & ipsi in quam possint partem egredi non haberent, ibique se siti & fame deficere formidarent; ad ecclesiæ januam veniebant ad bibendum, hauriebant aquam, quæ, ut prædixi, usque ad fenestras excreverat, & tamen intra ecclesiam nullo modo diffluebat. Hauriri itaque ut aqua poterat, sed diffluere ut aqua non poterat. Stans autem ante januam ad ostendendum cunctis meritum Confessoris, & aqua erat ad adjutorium, & quasi aqua non erat ad invadendum locum. Et dum tanta esset inundatio aquæ, velut murus circumquaque ecclesiæ erectus erat, & intus aqua minime ingrediebatur. Quanta enim putamus virtus orationis ipsius apud Deum obtinere poterat, cum & aqua in specie muri erecta erat, & ingredi locum venerabilem non audebat. Unde adcrevit veneratio & timor circa Christi Sacerdotem, ut etiam si fide exigat, infirmi curentur, dæmoniaci veniant, & liberentur. Et si quis ex vera fide sanctum ejus nomen invocaverit, sine dubio ejus petitioni annuitur. Multi etenim de longinquis regionibus venientes obsessa infirmitate corpora ad ejus sepulcrum jacentes per ipsius intercessionem ad propria cum sanitate & gaudio revertuntur. [21] Præstante Domino nostro Jesu Christo, cui est honor & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

RHYTH-

addere necesse fuit; quorum postremus ad hæc verba notat: *Ita pleraque Mss.* Quidam ex genere Galiieni, *aut*, Quidam timens Deum *cum Mombritio*, *aut*, Quidam nobilissimus ex genere Galiieni. *At Ughellii exemplar & unicum Ms.* Rex Gallienus fecit Basilicam. Utrumque autem peræque falsum, sive de Gallieno Imperatore, sive de aliquo ejusdem Imperatoris consanguineo id factum accipias, cum omnes ejus propinqui ipso extincto necati fuerint, ut Aurelius Victor memoriæ prodidit.

20 Mombritius & Ughellius *die sancte Natali*, Henschenius *die sancte Natalium*: error apertus, cum Sanctus Episcopus obierit die 12. Aprilis, hoc autem miraculum mense Octubri contigerit, de quo plura in dissert. 3. cap. 1. §. 4. In margine porro Ms. Remensis ad hanc miraculi narrationem hæ tres litteræ appositæ cernuntur. *G. P. C.* linea singulis superducta: quarum duabus primis *G. P. Gregorium Papam* significari nihil ambigimus (de tertia alii conjiciant) cum ex ejus dialogis totidem sæpe verbis ea narratio expressa deprehendatur; quæ tamen verba, quatenus a S. Gregorio sumta, cum ab aliis Mss. Mombritii, Ughellii, & Henschenii absint, in Coronati textum intrusa videri possunt. Eadem tamen additio iisdem plane verbis inserta pariter legitur in antiquo Lectionario Ecclesiæ Tridentinæ, qui eamdem Coronati vitam in novem lectiones dispertitam exhibet.

21 Apud Mombritium, Ughellium, & Henschenium hæc adduntur: *Ecce de multis ejus miraculis ego insutilis Coronatus Notarius, quod compertum tenui, in parvo conclusi, ne legentibus vel audientibus fastidium generarem.*

1. MS.

RHYTHMUS

DE S. ZENONE

Ex codice Capitulari Sæculi circiter IX.

Audiant [1] Principes, audiant populi, 1
Quanta peracta sunt de Sancto homine,
Quanta Deus concedit, in se credentibus.
Benignus [2] ac mitis Zeno Episcopus, 4
Confessor Domini & Pastor Populi.
Quantas ille meruit a Deo gratias.
Castus permanserat Zeno Episcopus, 7
Sedens in [4] lapide, piscans in Adise.
Quanta Deus.
De [5] contra boves cum in plaustro prospicit, 10
Simul & hominem mergentem in flumine,
Quantas ille.
Elevans oculos, fecit signaculum: 13
Retro [6] te Satanas, ne lucres animas.
Quanta Deus.
Fortiter exclamat quam voce [7] maxima: 16
Quam voce maxima dæmon [8] prædixerat.
. . . . . *Desideratur repetitio* Quantas ille.
Girans [9] girabo per ignotas patrias: 19
Perque [10] me non licet lucrare animas.
Quantas [11] Deus concedit: a Deo gratias.
Hejulans exclamat [12] de alto nimio 22
Usque ad solium Imperii [13] filia.
. . . .
In [14] quam ingreditur in casto corpore 25
. . . .
Quanta per
Kasta permanserat Imperii filia:
Ubsque [15] a folio Zenonem invocat. 28
Quanta ille.
Læsa [16] ego fui, de isto corpore,
Si Zeno venerit, tum [17] dæmon exiet 31
Quanta Deus.
Misit [18] milites per ignotas patrias 34

Quæ-

1 Ms. *Audient Principes, audient populi.* Coronatus in fine num. 1. *Audiant populi, qui ejus cupiunt miracula.*
2 Ms. *condedit.*
3 Ms. *Benignus amitte Zene Episcopus.* Correximus *mitis* ex Coronato num. 2.
4 Ms. *in lapidem.*
5 In codice *De contra prospicis boves cum in plaustro*: transposuimus *prospicis* metri Rhythmici caussa; semper enim dactylo versus finitur.
6 Forsan *Retrocede.*
7 *Quam vocem* in Ms.
8 Pro *prædixit* rhythmi gratia.
9 *Gigrans giravi* in cod.
10 *Perque* scriptum pro *quoniam*, ut patet ex narratione Coronati.
11 Heic amanuensis ex duobus repetitis versibus unum confecit, primam partem sumens a primo, secundam ab altero.
12 Ms. *exclamans.*
13 *Imperio filia. Imperii* pro *Imperatoris* perpetuo usurpat Rhythmi auctor; & hinc patet *Imperatorem* legisse apud Coronatum, ex quo hæc excerpsit, ut in Remensi legitur.
14 Ms. *in quem.*
15 *Ad folium.*
16 *Lesus.*
17 *Quem damon.*
18 *Militibus.*

19 *In*

Quærere hominem Zenonem nomine.
Quanta per.
N . . . . . .
. . . .
. . . .
hOmo qui ſedens in lapide, [19] piſcans in Adiſe,
Tu nobis indica Zenonem nomine.
Quanta Deus.
Plura [20] ſunt nomina per monaſteria, [21]
Nam ſi vult dicere, hic eſt, quem quæritis.
Quanta ille.
Quid dicimus, aut quid tabeſcimus?
Juſſionem Imperii perque [22] non dicimus?
. . . .
Rogat [23] te Imperium, ad ſe [24] te convocat
Pro ſua filia, quam [25] Dæmon ſuffocat.
Quanta Deus.
S . . . . . i . .
. . . .
. . . .
Tunc Dæmon exclamat per os [26] infantulæ:
Zeno jam prope eſt, & ego fugio.
Quanta peracta.
Venit Epiſcopus vir [27] ſanctiſſimus,
Signaculo [28] fugavit ſantaſmata.
Quanta ille.
X feſtinans adhuc in Veronam veniens, [29]
Invenit [30] impium ſtantem in plateis.
Quanta Deus.
Y Chriſto [31] laus detur in auſtro poſito,
Corona Imperii donetur medico.
Quanta per.
Zeno Epiſcopus, audiant [32] populi,
Deſtruxit idola, [33] fecit baſilicas.
Quanta.

HISTO-

19 *In lapidem, in Adiſem.*
20 *Plure.*
21 *Monaſterioa.*
22 *Perqua* pro eo, quod Italice dicitur *perchè: perque* tamen heic ſcripſimus, uti ſupra verſu 20.
23 *Regate.*
24 *A ſe te.*
25 *Quem.*
26 *Per ore.*
27 *Virum ſanctiſſimus.*
28 *Signacula.*
29 Coronatus, ex quo rhythmi auctor ſumſit, narrat dæmonem, dum ex Gallieni filia ejiceretur, minatum S. Epiſcopo, ſe Veronam iturum, ibique inventum iri a Zenone in platea ſtantem, cum eo rediret, & dein ejecto dæmone coronam Zenoni ab Imperatore datam fuiſſe. Auctor vero Rhythmi, ordine hiſtoriæ turbato, Zenonem Veronam accedentem inveniſſe dæmonem in platea, & ſubinde ab Imperatore corona donatum perperam prodit.
30 *Inveni veniebat impie* in Mſ.
31 *Criſtallo diac. in auſtro poſito.* Correctionem ſuggeſſit Coronati narratio tradentis, Zenonem, dum coronam accepit pauperibusque diſtribuit, dixiſſe: *Si Dominus operatur excelſa, ipſi referatur & gloria.*
32 *Audient.*
33 *Idolas.*

HISTORIA TRANSLATIONIS
S. ZENONIS

subjecta Vitæ ejusdem Sancti ab ANONYMO scripta.

NUnc necessariam nobis videtur Translationis B. Zenonis seriem notificare, quia in gestione hujus negotii quædam memoratu digna claruerunt. Quæ translatio acta est, cum Rotaldus, vir attributis personæ præstantissimus, pastoralem curam Veronæ gerebat, & Pipinus Rex Caroli Magni filius, quem Adrianus Papa baptizavit, Regnum Italicum regebat. Rex vero Veronam regali situ præditam plus ceteris urbibus diligebat, & cum Episcopo sibi dilecto frequens colloquium habebat: qui dum quadam die pariter S. Zenonis ædem ingrederentur, & tam de auditis, quam de visis mirabilibus hujus loquerentur, rationabiliter, & digne proposuerunt, ut magnum thesaurum humilius, quam oporteret, positum, decentius, & sublimius locarent, & ecclesiæ angustiam dilatarent. Ædificantes ergo ecclesiam, antrum opacum, columnis subnixum, & lapidibus pavimentatum construxerunt; ubi eminentem aggerem ex politis marmoribus ediderunt, quem sacrosancti * tumulo corporis devoverunt. Deinde Rex cum Præsule congregatis Sacerdotibus, & aliis sacris Ordinibus, in quibus respectum bonitatis speraverant, per multimodas orationes Sanctum prius demulcentes, ne * ab illis motus irasceretur, cum ingenti timore cubiculum aperuerunt: qui adeo sunt perterrefacti, ut nullus tanti collegii tangere ossa sancta præsumeret; nam divinum quiddam, & valde timendum videbatur inde exhalare, quod horrorem inspiraverat, & omnes circumstantes exanimaverat. Mox claudentes sepulcrum abierunt. Tunc cum Rex & Pontifex quid acturi essent, ambigerent, ex multis quas ventilabant conjecturis, hæc placuit; ut per quadraginta dies ter in hebdomada omnis ordo utriusque sexus sæcularis, & ecclesiasticus, cum ipso Rege, & Episcopo ad specum sanctum reverenter, ac solenniter convenirent, & Dei, atque Confessoris clementiam uno voto efflagitarent, ut cui tam reverenda motio conveniret, instillaret.

* al. *tumulum.*

* in duobus mss. *ab* deest

Dum hæc diligenti cura agerentur, fama cujusdam solitarii viri, herbusculis & aqua paucoque pane pasti, Regi innotuit; quod dum alacriter audivit, Episcopum vocavit celeriter. Elegerunt igitur nuntios * industrios & providos, quibus hanc curam committerent; qui venientes ad lacum, qui Benacus dicitur, ad remoti viri latibulum in eminenti specula situm, angusto & periculoso calle aspirarunt. Intuentes autem virum Benignum nomine, & discipulum ejus, qui Carus vocabatur, gavisi sunt gaudio magno. Audita legatione Regis & Episcopi, ait legatis: *Revertimini in pace, resalutantes * dominos vestros carissimi: ego non parum tripudio, quod ad illam solennitatem vocor, & post paullulum vos subsequor.* * Mox ædiculam Oraculi ingressus, auxilium divinum imploravit; deinde ad itineris exercitium se expedivit. * Cum autem non longe a cellula progrederetur, ecce merula alis cœpit strepere, voce zinzulare, & sæpissime callem transvolitare, & quasi sinistrum omen significare, ut virum Dei ab incepto revocaret. Sed vir ille non ignorans hoc esse apparatum dæmonis, merulam adjuravit, ut nullum motum faceret, donec ipse rediret. Ibi merula stetit immobilis, velut esset insensibilis. Cum autem appropinquaret, & Rex cum Episcopo & honestis viris illi obviaret, honorifice susceptus, quid Rex vellet audivit; tunc ait: Cum vota vestra a justo proposito pendeant, Deum invenietis placabilem, & successum bonæ * petitionis feretatem. Tunc ipsi cum electis aditum introeuntes, lapidem removerunt. Nullus orationibus parcebat, & eorum qui intus aderant, & qui præ foribus manserant. Sed heremita quamvis suis meritis, & omnium adjutus precibus, tamen tremebundus intravit, & ossa beatissima bajulavit, atque in mundissimo locello tali usui præparato singula ordinabiliter posuit. Tunc tanta vis odoris fragraverat, ut nemo illorum tam suavem ante persenserit. Tunc Rex sua & suorum instigatione permotus reliquiarum aliquid postulavit, quod Episcopus fieri denegavit. At Rex magis ac magis insistere, & magna munera cœpit promittere. Tandem Præsul non paucis neque parvis victus precibus acquievit, integritate membrorum servata, nervorum, &

* al. *industres*

* al. *Dominum vestrum.*

* al. *Post*

* al. *Dum*

* alias *epinicii*

cineris, ac vestimentorum particulas tribuit; alia autem firmiter circumsepta, anuloque sigillata, condidit.

Ad vocem psallentium Athesis litus resonuit, intonuere campestria, & ipsam aulam Omnipotentis credimus esse gavisam. Dum circa ecclesiam gestaretur, ut fieri solet, prædicta præconia resultabant, multi languores corpora diu obsessa * relinquebant, ingens lætitia orta est in die illa, cujus similem nullus illius temporis viderat; quia omnigenarum curationum genera brevi acta sunt tempore, & prolixior facta processio fuit pro visione signorum. Sed Rex & Episcopus atque rupis incola, pavidi sancta membra introduxerunt, & in parato mausoleo posuerunt. Postquam Pontifex Missam reverenter celebravit, Rex dote nobili Dei sponsam ditavit. Dedit ei proprietario jure monasterium S. Petri, qui Mauratica dicitur, cum omnibus possessionibus inibi pertinentibus. Ecclesiam quoque S. Andreæ Apostoli, quæ * Incavi nuncupatur, cum familiis, montibus, & silvis, pratis, & vineis, arvis, & sationalibus, & cunctis appendicibus; nec non Ecclesiam S. Zenonis, quæ juxta lacum posita erat, cum omnibus reditibus subjecit; silvam quoque Mantico tradidit; vasorum argenteorum, & aureorum anaglisa plurima, Evangelium gemmarum, atque margaritarum compositura, & speciosa auri celatura editum donavit, & alia quibus regalis dignitas affluebat. Cujus exempli sequaces nostri Imperatores præfatum locum semper dilexerunt, ac sua munera obtulerunt.

* al. *reliquerunt*

* *Incasi*

Rotaldus Præsul, dives possessionum, suis omnibus ecclesiam heredavit; nam & nobilium plurimi magnas portiones suarum facultatum certatim * adhibuerunt, unde antequam sol occumberet, illa ecclesia ditissima facta est. Ast vir Dei avidus redeundi ad heremum, iter suum accelerabat. Hic dum domicilio appropinquaret, vidit merulam in præcisa rupe jacentem, quam ratus quiescere, & suum adventum præstolari, accessit ut excitaret, & eundi licentiam daret: at illa jam exspiraverat. Vir bonus compatiens ei dixit: Hæc avicula Dæmonis instinctu deliquit, & quia irrationabilis erat, & ignoranter offendit, venia, non morte digna fuit. Hac occasione quadraginta dies arctissimum jejunium sibi indixit, unde ænea imago merulæ fusili arte facta ibi hucusque dependet.

* f. *adtribuerunt*

Videntes autem Rex, & Pontifex virtutes Zenonis increbescere, & res ejus velut amnem liquefacta nive crescere, ut tutores & fidei procuratores, summa ope nitebantur, ne locus fortunatus copia, fieret macilentus orationis inopia. Ergo pari voto, ut gemelli fratres, monasterium olim * auctum, augere sanxerunt. Erat illis communis cura probatæ vitæ monachos ibi habitantes ad meliora provehere; sicut artifex coronam acturus, præstantes gemmas, ac margaritas exornat, quibus opus cœptum perficiat. Non multo post * eodem clavum gubernante, seniores illos cum Abbate eadem institutio, & moralis gravitas tales exhibuit, quibus gubernaculum cœnobialis regulæ mirifice servaretur, & * formula, atque speculum sequacibus essent, & ut boni patres bonos heredes efficerent. Jocundatur Rex, jocundatur Episcopus, pullulantis segetis uberem fructum spectantes. Urbs, & suburbana communiter hujusmodi contubernio gaudebant: unde plures fallacis sæculi umbratilem auram vitantes, ut * contermini tantorum virorum fierent, satagebant; quos non penuria id facere cogebat, sed esuriei & siti sanctæ conversationis inhiantes, non minimas opes Zenoni ferentes, monasticum habitum * induebant. Hoc modo locus ille fortunatior, & religiosior factus, sub cujusque Cæsaris alis protectus est. Sed beatissimus Confessor vires a Domino datas quam sæpe excitans, multa memoratu digna perficiens, ex longinquis * partibus plures vocaverat, alios religione motos, alios ægritudinis necessitate coactos. * Et ne prætereamus omnia, suorum per hoc opusculum differamus aliqua miraculorum.

* al. *actum*

* al. *Deo*

* al. *formula*

* al. *conterini*

* al. *induerunt*

* unus mſ. *nationibus*, al. *regionibus*

* al. *Sed*

Quemdam Tridentinum dæmon ingressus, corporis & animi sibi vires vindicavit; nam nullum membrorum officium suum exercebat, cujus spumosum os non hominem sonabat, & apertis oculis non videbat; ad quos * cum hostis sæviens evolabat, sanguineos reddebat, & horribiles. Occulta hominum fatebatur, & multa, quæ humanitatis non erant, operabatur: erat omnibus mirabile spectaculum. Quem dum Presbyter, ut moris est, adjuravit, dæmon eunuchum illum appellavit, quod vitium nondum notum erat circumstantibus. Tunc ille * turpitudine inlati improperii erubuit, & exivit. Ecce quidam diaconus dæmonem adivit, & quasi ad ultionem Presbyteri eum gravius adjuravit. Hunc dæmon quasi notissimum agnovit, & ex nomine vocavit, & ridiculus proditor plura, quæ Levita commiserat, indicavit: unde

* al. *dum*

* al. *turpitudinem*

unde aliquot sibi conscii non audebant accedere; sic dæmon quasi victoriosus sua ludibria excitabat. Mox quidam Zeno præpositus monasterii, quem ob religionis & sapientiæ meritum Salomonem agnominabant, non ferens dæmonis superbiam, dolens proditionis contumeliam, plus etiam iuvasi plasmatis injuriam, aram Sancti Zenonis amplexus, visceribus commotus, lacrimis irrigatus, orationem fudit, ne dæmoniaca insultatio impunita transiret. Protinus dæmon vim orationis persensit, & vas diu injuratum invitus reliquit. Homo ille ingentes & illustres Deo ac Sancto Zenoni gratias referens, damnosum hospitem fugatum esse gaudebat.

Præterea Wilielmus aridus & contractus, qui sicut quadrupes pronus, manibus terram calcaverat, postquam præconia multiplicis curaturæ audivit, lectica illuc se vehere rogavit. Dum appropinquaret vestibulo templi, alienis susceptus ulnis humi depositus est. Pectus pugnis tundebat, vocem singultibus implebat, deterius dignum se esse dicebat. Tunc luminaria * fecit accendere, & curvus ut bestia, quia rectus non valebat, genibus & palmis adversum altare cœpit repere. Protinus divina virtus & ossa & nervos ejus ingressa, arteticum morbum tetigit. Ille velut exanimis in terram corruit, & diutius quasi sine spiritu jacuit, ut jam crederetur mortuus. Repente consolidata sunt lineamenta corporis, & flexuræ, & bases, undique omnes restituti. Confestim erigitur, & ad aram cito proficiscitur. Fit Concursus popularis: fit laus ac jubilatio spiritalis. Deo refertur gloria & omnipotentia, & inclito Zenoni clementia & magnificentia.

* al. *jussit*

Cum fama virtutis nuntia circumquaque abiret, undique turba non minima maturabat, ceu greges ad agrum compascuum ubertatis plenum solent. Duo viri, unus erat Joannes, alter erat Calvus, huc devecti, paralytici jacebant, socii itineris, socii passionis & curationis, quos diutina mora jam notos pluribus commendabat. Hi assidui januas ecclesiæ observabant, & S. Zenonis nunc communibus, nunc alternis precibus auxilium implorabant. Illos dum nox & somnum opprimeret; pariter viderunt senem aspectus pulcherrimi, coloris vividi, quem canities instar nivis illustrabat, ex interioris templi aditu exeuntem, virgamque in manu ferentem, quam erexit, ambosque pulsavit, & ait: Satis diu in his cubiculis jacuistis, surgite, & Deum Salvatorem laudate. Mox abiit. Evigilantes mutua narratione quod viderant, invicem conferebant. Confestim se sanitati redditos consenserunt. Protinus velociter surgentes, grandisonis laudibus Deo jubilarunt: qui timentes, si cito redirent, ne Deus illis ingratitudinem imputaret, diebus aliquot remanserunt, & quod illis evenerat, fideliter notificabant.

Nec quoddam memorabile præteribimus, quod Alberto Cenedensi contigit. Hunc dum feroces caperent hostes non captutæ contenti gloria, nec alns satiati flagitiis, contra jus & fas inlatis, ignito ferro lumina combusserunt. Orbatus luce sedebat in tenebris repentinæ privationis querulus, importunus nocte dieque Deum judicem plorando implorabat. Dum consuetudo mali jam verecundiam minueret, a latebris prodire cœpit, alieno ductus regimine, & non parvo tempore suum sequebatur ducem. Jam erat gravis atque odibilis suis, ut sæpe Deum rogaret, ut sibi infelicem vitam truncaret. Cui repente fuit cordi ad S. Zenonis præsidium festinare: tunc a cognatis, & amici subsidium itineris exigebat. At illi eum amentem vocabant, & ei pro tali petitione insultabant. Omissis reliquis prævium suum, olim sibi pedagogum, misericorditer rogavit, ut suis cœptis annueret. Mox ille paruit, & quod herus suus vellet, se acturum spopondit. Incipit iter hilaris: sed alii ex suis humaniter agentes, secum profecti sunt. Ductus est ad antrum, in quo prius Zeno quievit. Stratus humi flebilibus modis invocat, ad quem venerat, ut consuetæ medicinæ juvamen præberet. Cum *Miserere* frequenter iteraret, inopinate circumstantes vidit. Repente se videre clamavit. Cumque qui secum venerant, non crederent, alter alterum præsentabat, & quis esset, & quid indueret, explorabat. Dum index inquisitorum esset, omnes cœperunt plaudere, & Deum & fidelem ejus Zenonem laudare. Hoc audientes tortores illius, ducti pœnitentia, eum audacter aggressi sunt, ut pro ejus amore illis daret veniam, a quo & ipse consecutus est misericordiam. Ille impiger pepercit culpam, nullamque recepit multam. Abbatem S. Zenonis adiit, & loricam S. Benedicti induit, ibique per quatuor lustra fideliter militavit.

Neque te silebo, Wezilla dæmone capta, adhuc puella, quo sub teneris membris modo latente, modo furente facta est juvencula. Hæc parentibus debuerat esse solatium, sed erat illis inconsolabile spectaculum: quos dæmon sæpe fefellerat, se exitu-

 rum

rum jurans, si ad illius, aut illius Sancti duceretur aram. Sic multo tempore spem illorum luserat, & eorum studiosam curam fatigaverat. Sed ea tempestate, qua Sanguis Christi Mantuæ inventus esse ferebatur, dum illuc a parentibus duceretur, digressionem ad Zenonis ædem fecerunt. Dum ingrederetur, dæmon atrocius solito puellam concutiebat, velut eurus arbusculam: & ut erat terminus rogationum, magnus illuc populus psallendo præcedebat. Qui cum cerneret caput rotare, capillos volitare, manus & brachia vibrare, pedes saltare, plures viros in una muliercula tenenda laborare; palmis erectis in aera omnes uno ore, *Auxiliare Deus*, clamarunt. Nullus tantæ multitudinis hujusmodi studii abstinebat. Videres alios pronos orare, alios misericorditer plorare, alios sacerdotes ad officium instigare, qua commotione omnis regia intonuit. Confestim fortior armatus venit, & a domo propria abusive eliminavit. O Dæmon cum quanto dolore & quam magno clamore & quam sulfureo fœtore lapsus est! Stetit in medio populi puella, pallida, perterrita, tremula, fatigata. Vix fari poterat, quæ dudum omnes voce superabat; pedibus & omnibus membris vacillabat, quæ dudum fortes viros fatigabat. Aberat ille qui vexavit, & vires ingentes inspiravit. O quam magna laus & gloria, & quanta ibi edita sunt præconia!

Cum ille iniquus spiritus abiret, circumiens quem devoret, videt Monachum manentem juxta celsam turrim, quæ tunc ædificabatur, super quem de eminenti pinna lapidem devolvit, & in vertice graviter vulneravit: inde quasi mortuus a fratribus est sublatus, & hoc habetur memoriale, quod tam patens vulnus non fuit exitiale. Protinus velut sagitta præcipitavit se in mensam cujusdam indigenæ, & quidquid erat in ea, eminus, velut nimbosus turbo, dispersit. Deinde citius dicto irruit in plaustrum onustum spinis, quod nec ullum animal movebat, nec venti ulla vis erat. Tum perversus auriga huc rotabat, illuc exagitabat, ac si feroces tauri & indomiti, juncti jugo forent. His actis ludibriis illico impulit gubernatorem navis transvehentis lapides ad spectabile ædificium S. Zenonis, ratus & hominem in flumine demergere, & navim naufragare. At ille infra puppim ruit, & navis sine jactura portum tenuit. Eodem momento ab Athesi ad amnem, qui * Flubius dicitur, se intulit, aratoribus prope amœnam ripam meridiantibus; ubi dum pacifice sua tractarent, nihilque rixarum apud illos esset, satan illorum præcordia titillare cœpit, unde quidam illorum insolenter locuti & arroganter, socios & familiares amicos ad contumeliam verba exagitarunt. Extemplo hostiliter animati baculis graviter conflixerunt, & si militaria arma præsto forent, mutua strage perirent. Sed forte sacerdotes ibi aderant, qui mediastini atrociter saucios dirimerunt. In se reversi alter alterius vulnera adhuc stillantia, quæ ipsi fecerant, lavabant, & ex vestibus ligaturas præcidentes, cum caritate & lacrimis plagas vinciebant. Deinde clam magis, quam palam artifex dirus nocuit, qui magis dolis & tecnis, quam viribus confidit. Protinus sacerdotes apertis indiciis satan inter filios Dei venisse cognoverunt.

* idest *Fibius* amnis

Fragmentum Carminis de miraculis S. Zenonis scripti a Jacobo Presbytero.

VIr clarus, dum festa dies Zenonis adesset,
Bis sex pauperibus solvebat laute quotannis
Prandia; cui misero, facienti talia, patri
Ecce ferunt, natum diris Acheronta petisse
Vulneribus. Sed cœpta pater, licet unicus esset
Filius ille sibi, nec tali morte reliquit:
At sibi præsidio Zenonem semper adesse
Prædixit, clausitque pater convivia lætos:
Exhibitisque Deo, Zenoni, ac civibus altis
Laudibus immensis, confestim Zeno parenti
Morte sua, veluti somno, revocavit alumnum.
Quid quod de castello cum superatus ab hoste
Quidam Veronæ Venetam volitasset ad urbem,

Et

Et sibi crudeles injuste cerneret omnes,
Supplex vota tulit Zenoni, talia dicens:
Tu mihi, Zeno, pius, precor, adsis jure Patronus,
Quem primo Verona ducem veneratur honore.
En subito Venetum populus totusque Senatus
Ejus jura videns, tum denique fronte benigna
Zenonis famulum victorem fecit; & ipse
Retulit ore suo, quod Zeno scripserat illa,
Quæ jam caussidici sibi doctoresque negabant
Prævidisse, licet cribrassent singula dudum:
Sic voti composque fuit, memor, atque recepit.
Te Catharina, precor, Saracena fatere petenti,
Zeno quanta tibi multis jam mensibus ægræ
Munera grata tulit; nam vir Benedictus & ipse
Testis adest, quod febris ei capitisque dolorem
Abstulit in visu dicens: Lætare fidelis,
Sospes eris, capiti si digna umbracula nudo
Zenonis facies: nam nudus sic tibi visus
Ille fuit, cui cuncta nitent sincera; grabatum
Incolumisque, domo tota jubilante, relinques
Quam primum: haud frustra mater Zenonis ad aures
Vota suis precibus fudit, curata podagris.

MISSÆ

MISSÆ S. ZENONIS

e vetustis Mss. Sacramentorum libris Veronensis Ecclesiæ.

MISSA I.

[1] Sancti Zenonis Sacerdotis & Confessoris tui Domine veneranda hodiernæ festivitatis illuminati congratulantes lætamur; concede propitius dignis ejus precibus exoratus, ut spiritalis alimoniæ jocunditate refecti, salutis, quam docuit, imitando viam sectemur. Per Dominum.

Alia.

[2] Deus qui nos Sancti Zenonis Sacerdotis & Confessoris tui annua beatæ confessionis solennitate lætificas, præsta quæsumus, ut callida hostis incursione, tua freti virtute, devicta, pervenire ad gaudia ipso intercedente mereamur æterna. Per.

Secreta.

Oblatis tibi muneribus quæsumus Deus pater omnipotens propitiatus intende, & intercedente B. Zenone Sacerdote atque Confessore tuo & ab occulta insidiatoris impulsione fragilitatem nostram tueantur illæsam, & Angelicis devote manibus suscepta sacratis ante conspectum gloriosæ & tremendæ majestatis tuæ in odorem suavitatis alacriter deferantur. Per.

Præfatio.

Vere dignum. Qui B. Zenonem tui sancti nominis copiosa amoris dulcedine uberius satiatum, ad contemplandam Deitatis tuæ desideratam perducere dignatus es claritarem: quem ita miserationis tuæ invicta pietatis clementia inter mundanas validius reddidit pompas illæsum, ut nec blanda prosperitatis magnitudine tumeret, nec adversitatum undosa procellosæ falsitatis incursione flecteretur: in fide enim stabilis, in caritate longanimis, in castimoniæ puritatis vivacitate decorus, & in virtutum miraculis exstitit famosissimus operator salutis, nec non etiam in commissa sibi dominicæ dignitatis exsequenda doctrina, cotidiana populos erudiendo reficiebat divini sermonis alimonia vitæ, & quod fideliter cælestis prædicabat miles sequendum decorus, hoc opere adimplere indesinenter mirabilis dispensator curabat devotus. Ideoque re Domine omnipotens rerum omnium auctor bonorum supplices exoramus, ut cujus pretiosæ mortis celeberrimum hodiernæ festivitatis recolimus diem, sacratissimis ejus precibus nobis exoratus concedas, ut & a peccatorum nostrorum nexibus absoluti, & ab hostium callida impugnationis ferocitate defensi, cælorum mereamur te ducente pervenire ad regna. Per Christum.

Ad Communionem.

Sumtis Domine sacrosanctæ redemtionis mysteriis deprecamur, ut [3] & salutaris hujus

1 Hac oratione Monachi monasterii S. Zenonis in Cursu seu Officio utebantur eo die, quo festum *depositionis* celebrabatur, ut ex duobus libris Mss. ritualibus ejusdem monasterii discimus.

2 Ecclesia Veronensis hac oratione singulis S. Zenonis festis, in Officiis usa apparet ex Ms. Capitulari, & alio Monialium S. Mariæ de Campo Martio.

3 *ut* & desideratur in Ms. Missali Zen.

4 In

jus remedii plenitudine roborati, & 4 S. Sacerdotis & Confessoris tui Zenonis saluberrimis beatæ intercessionis præsidiis suffulti, ad plenæ festivitatis gaudia pervenire mereamur æterna. Per.

Alia

Custodi nos quæsumus Domine Sanctorum tuorum natalitia frequentantes, & ad salutifera mandatorum tuorum exsequenda præcepta nostras semper excita voluntates. Per

4 In aliis Mss. sic: *& S. Zenonis saluberrima beata intercessionis præsidia fulti.*

MISSA II.

1 Deus, qui es tuorum Antistitum potentissimus illustrator, tribue quæsumus, ut beatissimi Sacerdotis, & Confessoris tui Zenonis magnificis exemplis informati, sæculi istius caliginem sine periculo transeamus. Per.

Secreta

Oremus omnipotens Deus: culparum nostrarum apud te veniam beati Zenonis impetret grata precatio. Per.

Post Com.

Concede quæsumus omnipotens Deus, ut qui venerandam gloriosi Confessoris tui Zenonis translationem annuis frequentamus excubiis, digne ipsius conversationem sectando, gaudiorum ejus mereamur esse participes. Per.

1 Hæc oratio non solum a Monachis Zenonianis in Cursu diei festi Translationis S. Zenonis adhibebatur, ut patet ex ipsorum libris ritualibus Mss. sed etiam a Benedictinis cujusdam Monasterii Ticinensis in festo VI. Id. Decembris, ut constat ex Ms. Breviario pergameno XV. seculi, ubi in secundis vesperis Conceptionis B. M. V. hæc leguntur: *Et fit commemoratio de SS. Zenone & Syro. In S. Zenonis Episcopi & Confessoris oratio. Deus, qui es &c.* Ex Ms. Capitulari apparet, hanc orationem paucis immutatis ab Ecclesia Veronensi adhibitam fuisse ad preces sive suffragia Sanctorum in commemoratione S. Zenonis.

MISSA III.

Venerabilem diem B. 1 Confessoris tui Zenonis devotione sancta hodie celebrantes, te Domine 2 conservatorem omnium fideliter deprecemur, ut pius nostris precibus 3 clemens ac propitius aspiras, sicut & 4 illi misericordiam largiaris. Per.

Se-

1 Hæc missa in Ms. Vaticano, & Veronensi erroribus scatet: in editione Romana Sacramentarii S. Gregorii aliquibus locis emendata legitur, sed multo correctius in Ms. Missali monasterii S. Zenonis; & hæc oratio pariter correctior habetur in duobus aliis Mss. ejusdem monasterii, cum ea festo die Ordinationis S. Zenonis a Monachis ejusdem cœnobii in Cursu adhibita fuerit. In Mss. itaque Zenonianis heic legitur: *beati Pontificis & Confessoris*.

2 In Mss. Zenonianis *bonorum omnium auctorem fideliter deprecamur*: in editione Romana pariter correctum est *deprecamur*.

3 Vox *clemens* supplera est e Ms. Vaticano & edit. Rom.

4 *Ut illius precibus exoratus misericordiam tuam heic & in sempiternum nobis largiaris* in Mss. Zenonianis.

5 In

Secreta.

Deus, qui [5] fulgentibus margaritis clarum lumen [6] inferis mundo, [7] qui beato [8] Pontificato Zenonis æternam in cælis coronam [9] præparasti, [10] & nobis quoque famulis tuis adstantibus ante conspectum majestatis tuæ [11] adesse digneris. Per.

[12] *Ad Complendum.*

Deus, qui [13] tali Ecclesiæ fecisti Pontificem, [14] ut talem nostris temporibus constituisti Sacerdotem, qui purissimam & immaculatam [15] hostiam possit offerre. [16] Per.

5 In Missali Zenoniano *Deus, qui velut fulgentibus.*
6 Ibidem *lumen sacerdotum infers mundo.* In edit. Rom. quoque *infers.*
7 *Quique Beato Pontifici Zenoni*, in Missali Zenoniano.
8 *Pontificatui* in edit. Rom. in Mſ. Veronensi autem *Pontificatu.*
9 *Gloria contulisti* in Mſ. Zen.
10 Conjunctio & desideratur in eodem Mſ.
11 *Majestatis tuæ gratia tua lumen perfrui concede. Per.* sic in Missali Zenoniano.
12 In Mſ. Ver. *Ad Com.* in Mſ. Zenoniano *Post Com.*
13 *Deus, qui talem Ecclesiæ tuæ*, in Missali Zenoniano.
14 Edit. Rom. *vitalem*: Missale Zenonianum & *talem*, optime.
15 Missale Zenonianum: *qui purissimam & immaculatam tibi hostiam posset.*
16 Idem Missale hæc præterea addit: *fac nos ejusdem Pontificis & Sacerdotis patrociniis adjuvari. Per.*

MISSA IV.

Omnipotens sempiterne Deus, qui es Sanctorum tuorum splendor mirabilis, quique hodierna die beatum Confessorem tuum Zenonem beatitudinis æternæ gloria sublimasti; concede propitius, ut cujus festa veneramur in terris, intercessionis auxilio apud tuam misericordiam muniamur in cælis. Per.

Secreta.

Oblatis tibi &c. *ut in Secreta I. Missæ*

Ad Communionem.

Sancti Zenonis Sacerdotis tui &c. *ut in prima oratione primæ Missæ; hoc solo discrimine in postremis verbis:* salutis viam quam docuit, imitando, veniam consequamur. Per.

MISSA V.

Oratio.

[1] Propitiare quæsumus Deus famulis tuis per Sancti Zenonis Confessoris tui atque Pontificis, [2] qui in præsenti requiescit ecclesia, merita gloriosa, & ejus pia intercessione ab omnibus protegamur adversis. Per.

Secre-

1 Hæc missa post tres alias legitur in laudato Missali Zenoniano, ex alio autem Mſ. ejusdem monasterii primam orationem saltem patet adhibitam fuisse in Missa & Cursu die festo S. Lupicini Episcopi Veronensis, cujus corpus eadem in basilica requiescit. Hæc pariter oratio in Mſ. Capitulari habetur ante Commune Confessorum hac rubrica: *Sancti Zenonis vel alterius Oratio. Propitiare &c.*
2 Hæc clausula deest in Mſ. Capitulari, cum sit propria basilicæ S. Zenonis, in qua sacrum S. Zenonis corpus requiescit.

2 Vi-

Secreta

Suſcipiat clementia tua omnipotens Deus de manibus noſtris munus oblatum, & per hujus Sancti Zenonis Confeſſoris tui atque Pontificis orationes ab omnibus nos abſolve peccatis.

Poſt Communio

Divina libantes myſteria, Domine, quæ pro hujus Sancti Zenonis Confeſſoris tui atque Pontificis venerandæ tuæ obtulimus majeſtati; præſta, quæſumus, ut per ea veniam mereamur peccatorum, & cæleſtis gratiæ donis reficiamur.

ALIA COMMUNIA

Ad Miſſas S. Zenonis pertinentia ex Mſ. Veronenſi Monaſterii S. Zenonis.

Introitus.

Statuit ei Dominus teſtamentum pacis, & principem fecit eum, ut ſit illi ſacerdotii dignitas in æternum. Pſalmus. Miſericordias Domini in æternum cantabo ℣. Gloria

1 *Lectio libri Sapientiæ.*

Ecce ſacerdos magnus *uſque ad illa verba* in odorem ſuavitatis, *quæ brevitati conſulentes duximus prætermittenda* ℟. Ecce ſacerdos magnus, qui in diebus ſuis placuit Deo. ℣. Non eſt inventus ſimilis illi, qui conſervarit legem excelſi. Alleluja. ℣. Ecce confeſſor Zeno paſtor Domini intercede pro devoto populo Dei.

3 *Secundum Lucam.*

In illo tempore dixit Jeſus diſcipulis ſuis. Nemo lucernam accendit &c. *uſque ad ea verba* & ſicut lucerna fulgoris illuminabit te.

4 *Tempore Paſchali Domini. Secundum Joannem.*

In illo tempore dixit Jeſus diſcipulis ſuis. Ego ſum vitis vera &c. *uſque ad verba* & gaudium veſtrum impleatur.

Off.

Veritas mea & miſericordia mea cum ipſo & in nomine meo exaltabitur cornu ejus.

Com.

1 Vide admonitionem præcedentem num. 5.

2 In Miſſali Capituli Veronenſis ſub finem XII. ſæculi exarato, in quo Epiſtolæ & Evangelia ſuis locis ſcripta ſunt, in miſſa S. Zenonis legitur lectio ex *Epiſtola B. Paulli Apoſtoli ad Hebraeos: Fratres omnis Pontifex* uſque ad ea *tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech*.

3 In eodem Miſſali, quod unicam miſſam S. Zenonis præfert, Evangelium eſt ſecundum *Lucam. Homo quidam* uſque ad verba *auferetur ab eo*. Idem Evangelium, Peretto referente in ſcholiis ad vitam S. Zenonis, erat in membranaceo Lectionario S. Euphemiæ.

4 Hoc ipſum Evangelium in Lectionario per Perettum laudato paſchali tempore legendum indicabatur.

Com.

Domine quinque talenta tradidisti mihi: ecce alia quinque superlucratus sum. Euge serve bone & fidelis, quia in pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam, intra in gaudium Domini tui.

MISSA VI.

Ex Missalibus Ambrosianis Mss. & editis.

In Festo S. Zenonis Episcopi VIII. Decembris.

Super populum.

Omnipotens sempiterne Deus, qui beatum Zenonem Confessorem tuum pontificalibus infulis decorasti, fac nos quæsumus, ejus exemplo & magnifico interventu, mundi gloriam mente despicere, & cælum semper ambire. Per Dominum. [2]

Super Sindonem.

Deus, qui præsentem diem beati Zenonis Pontificis tui glorioso [3] exitu fecisti solennem, præsta ipsius nos apud te continuis adjuvari suffragiis, & magnificis [4] intercessionibus confoveri. Per Dominum.

Super oblata.

Adsit Ecclesiæ tuæ Deus præclara B. Zenonis intercessio, quæ & munera nostra oculis tuæ majestatis acceptabilia faciat, & te nobis placabilem reddat. Per Dominum.

Præfatio.

Æterne Deus, Beati Pontificis & Confessoris tui Zenonis [5] merita recolentes, quem tua gratuita benignitate in pontificatus officio & fidei munere sublimare dignatus es, ut & immensis virtutibus coruscaret, & sanctæ humilitatis propositum non desereret. Nam & Gallieni Principis filiam a potestate dæmonis eripuit, & multorum languores potenti virtute curavit. Præsentit etiam Athesis fluvius, quod tauti valeat Præsulis virtus, dum suum ultra morem excedens litus, templi sacrati non ausus est ingredi aditus. Digne igitur in tuo nomine ipsius præconia non tacemus: digne ipsius miracula festivis laudibus conclamamus: digne cum ipso tibi, Domine, bonorum omnium largitori gratiarum vota persolvimus. Per Christum Dominum.

Post Communionem.

Beati Pontificis & Confessoris tui Zenonis, quæsumus Domine, a malis omnibus gloriosa nos semper merita tueantur, in cujus solennitate percipimus tua Sancta lætantes. Per Dominum.

ORA-

1 Hanc inscriptionem præfert Missale Ambrosianum a Pamelio editum. In Ms. Vaticano Palatino 506. sic: *VI. Idus Decembris Natali S. Zenonis Episcopi & Confessoris.*

2 Post hanc orationem in Ms. Vaticano Palatino hæc rubrica legitur: *Epistolam & Evangelium require de Confessoribus*. In editione autem Missalis Mediolanensis 1548. hæc adduntur: *Post Evang. Zeno Episcopus beatus & sanctissimus sedebat super lapidem, & piscabatur in Atice.*

3 *Excessu* in Ms. Vaticano Palatino, & in editis 1548. & 1560.

4 Editi: *jugiter intercessionibus consolari*.

5 Idem Ms. cum editis: *Zenonis præferenda merita.*

ORATIONES [1] TRES

Ex monumentis Monasterii S. Zenonis Hallensis in Diœcesi Salisburgensi

DIE XII APRILIS.

In Festo S. Zenonis Episcopi & Martyris

Oremus.

Omnipotens sempiterne Deus, qui Beatum Zenonem Veronensis Ecclesiæ Præsulem ab utero sanctificasti, eique contra humani generis hostem ubique victoriam contulisti; concede propitius, ut nos peccatores ejus meritis & precibus ad te convertamur, & latentem contra inimicum semper victoria potiri mereamur. Per Dominum.

DIE XXI. MAJI.

In Festo Translationis S. Zenonis Episcopi & Martyris.

Oremus.

Venerabilem diem Translationis B. Zenonis Martyris tui atque Pontificis devotione sancta celebrantes, clementiam tuam humili prece deposcimus, ut sicut illi pro meritis gloriam, ita nobis, illo pro peccatis nostris intercedente, veniam largiri digneris. Per Dominum.

DIE IX. [2] DECEMBRIS.

In Festo Ordinationis S. Zenonis Episcopi.

Oremus.

Deus, qui B. Zenonem Confessorem tuum atque Pontificem, doctorem præcipuum, Catholicæque fidei prædicatorem eligere dignatus es, præsta quæsumus, ut ipso pro nobis interveniente peccatorum nostrorum maculis exsuamur, & tibi, Domine, sinceris mentibus placere mereamur. Per Dominum.

A N-

1 Has orationes typis damus, uti a Canonico Regulari monasterii Hallensis ad P. Benedictum de Cavalesio strictioris observantiæ S. Francisci Tridentinum, ab hoc autem ad nos transmissæ fuerunt, cujusmodi scilicet hodie tribus festis S. Zenonis in eodem monasterio recitantur. Nihil porro ambigimus, quin *Martyris* nomen recens fuerit inductum, quemadmodum & apud Frisingensem Ecclesiam; postquam videlicet cultum de S. Zenonis martyrio Veronensis Ecclesia invexit, cujus ad exemplum alias non nullas se se conformasse diss. 3. cap. 2. & 4. §. 2. observavimus. Si quis ejus monasterii codices, e quibus hasce orationes derivare certissime credimus, consulat; quidquid id est, explorat ius cognoscet.

2 In hanc diem Ordinatio Sancti Zenonis translata, uti & apud nostram Ecclesiam, cum dies octava Conceptionis B. M. V. festo impedita sit.

ANTIPHONÆ ET RESPONSORIA

Officii S. Zenonis propria ex duobus Mss. Veronensibus.

In Nat. S. Zenonis.

Ad Vesperas. [1]

Dum Zeno Pontificatus honore valde polleret, meritis non paucis exsistentibus Gallieni Cæsaris filiam a ruinosa peste Dei virtute sanavit. allelu.
Confessor Sancte, Sacerdos magne, Beate Zeno intercede pro nobis.

Super Venite.

Confessorum Regem [2]. *Psalmus:* Venite.
Antiph. Ab utero matris fuit sanctificatus beatus Zeno, & a cunabulis benedictus. allel. *Psalmus:* Beatus vir.
Ant. Probitatis & scientiæ jugibus incrementis ad hoc pertingere meruit, ut per sacerrimam vitam Pastor in populis efficeretur. *Psalmus:* Quare fremuerunt.
Ant. Continuis jejuniis & orationibus crebris a Domino petebat, ut sibi aditum prædicationis in populos aperiret. allelu.
Psalmus: Domine quid multiplicati. *Versus:* Voce mea.
Resp. Hic est sacer Antistes Zeno, quem gemina virtute Dominus sanctitatis & sapientiæ decoravit, cujus præclara fulserunt in mundum miracula, & in cælis adeptus est Angelorum commercia. allel. ℣. Iste est, qui ante Deum magnas virtutes operatus est, & omnis terra doctrina ejus repleta est. Et in cælis.
℟. Ab utero sanctificatus beatus Zeno, & a cunabulis benedictus ad hoc pertingere meruit, ut Pastor in populis per sacerrimam vitam efficeretur. allel. allel.
℣. In omnem terram sonus exiit conversationis ejus, & sanctitas luculenter emicuit. Per sacerrimam.
℟. In secretiori parte oratorii continuis jejuniis & crebris orationibus a Domino petebat, ut sibi dignaretur aditum prædicationis in populis aperire allel. allel.
℣. Ad convertendas in amore Christi animas hominum die noctuque deditus erat. Ut sibi.
Antiph. Affabilis ita erat in sermonibus, & in habitu mitis, ut Deus in ipso collaudaretur ab omnibus venientibus ad se. *Psalmus:* Cum invocarem.
Dum exercitio piscationis fungeretur in fluvio, vidit quemdam hominem in planstro sedentem per præceps in amne demergi. allel.
Psalmus: Verba mea.
Vir Dei elevata sursum manu fecit signum crucis dicens: Revertere retro satanas, ne perimas hominem, quem Deus creavit. allel.

Psalmus:

1 In Ms. monasterii S. Zenonis, in quo officium proprium ejusdem Sancti reperitur, responsorium, versus, & antiphona ad Magnificat alia sunt ac in Antiphonario Capitulari, quæ heic exscribere placet. *Resp. Summe Dei præsul Beate Zeno tuam catervam protege, namque credimus tuis laudibus nos semper esse salvandos. Versus. Qui filiam Gallieni Cæsaris a dæmone liberasti, tuis laudibus instantem conserva plebem. Ad Magnificat antiph. Clementissime Christi Confessor Domini, beatissime Zeno, te suppliciter petimus, ne nos derelinquas, sed apud Dominum pius semper pro nobis intercessor existas, quo, te opitulante, ad gaudia æterna vitæ pervenire mereamur.* Hæc eadem antiphona in Ms. monialium S. Mariæ de Campo Martio legitur in secundis vesperis.

2 In Mss. Zenoniano, & monialium superiori adnotatione laudatis hoc legitur Invitatorium:

Æternum trinumque Deum laudemus & unum,
Qui sibi Zenonem transvexit in æthera Sanctum.

3 In

Psalmus: Domine, Dominus noster. *Versus:* Justum deduxit Dominus. [3]

℟. Affabilis ita erat in sermone, & mansuetudine atque habitu mitis, ut Deus in ipso collaudaretur ab omnibus ad se venientibus. allel. allel. ℣. Ita exsistebat alacer, ut mox ad eum properarent, relictis idolis Domino crederent Jesu Christo. Ut Deus in.

℟. Dum in fluvio Athesis piscationis exercitio fungeretur, erectis sursum oculis, vidit quemdam hominem in plaustro sedentem bubus subjunctis in amnem demergi. allel. allel. ℣. Tanta enim velocitate ferebatur, ut cunctis ostenderetur antiqui hostis arte peractum. Vidit.

℟. Elevata sursum manu beatus Zeno fecit sanctæ crucis signum, frequenti voce & dixit: Revertere retro satanas, ne perimas hominem, quem Deus creavit. allel. allel. allel.

℣. Quod signum ut vidit dæmon, evanuit velut fumus cum clamoribus ac stridore nefando. Revertere.

Ant. Beatus Zeno dixit: Non te permittit Dominus aliquid agere adversus servum suum. allel.

Psalmus: Domine quis habitabit.

Miserabilis Pater totaque domus regia mœrore affligebatur, eo quod acriter puella suffocaretur allel. *Psalmus:* Domine in virtute.

Sacerdos Dei Zeno sedebat super lapidem, & artis Apostolicæ documenta sequens piscabatur in flumine allel. *Psalmus:* Domini est terra. ℣. Amavit eum Dominus.

℟ Festinans itaque dæmon ingressus est Palatium Cæsaris Gallieni & comprehensam ejus unicam filiam cœpit eam crudeliter vexare allel. allel.

℣. Miserabilis pater, simulque tota domus ejus cruciatu ac mœrore affligebatur. Et comprehensam.

℟. Ingrediente Christi Sacerdote Palatium, & facto crucis signo mox cœpit dæmon clamare dicens: Tu Zeno me expellis; & ego propter tuam sanctitatem stare non possum. allel. allel. allel. ℣. Et si hinc abjero, eo Veronam, ibique invenies me. Et ego.

[4] ℟. Sancte Zeno Confessor Christi audi rogantes servulos; & impetratam cælitus tu Deus fer indulgentiam. ℣. O Sancte Zeno fidus aureum, Domini gratia, servorum gemitus solita suscipe clementia.

In Matut. Laudib.

Ant. Dominus Jesus Christus omnipotens est, oportet enim, ut mirabilia Dei manifestentur. allel.

Exsurgens beatus Sacerdos fecit orationem, perrexitque ad Palatium, ubi affligebatur pro sua filia Rex. allel.

Ingrediente Christi confessore Palatium, facto crucis signo per os puellæ dæmon clamavit dicens: Tu Zeno venisti ad expellendum me, & propter tuam sanctitatem stare non possum. allel.

Tenens beatus Zeno manum puellæ dicens: In nomine Domini mei Jesu Christi præcipio tibi exi ab ea dæmon. allel.

Christi namque Sacerdos ab omni dæmoniacæ incursionis Indificatione sanam restituit filiam Regis. allel.

℣. Elegit eum.

In Evangel.

Acceptam beatus Zeno coronam a Rege distribuit pauperibus dicens: Si Dominus operatur excelsa, ipsi perpetuæ laudes referantur & gloria. allel.

[5] *Ant.* Sancte confessor Zeno Pastor dominici gregis te deprecamur intercede pro nobis, ut mereamur tecum esse in cælis. allel. allel. allel.

Lectio-

3 In Carpso alius versus indicatur sic: *Posuisti Domine sup. cap. ejus*.

4 In Antiphonario Capitulari: *Sancte Zeno, require in Sancti Martini*. In Carpso autem ℟. *Sancte Zeno*. ℣. *O Sancte Zeno*. Supplevimus ex MS. monialium S. Mariæ de Campo Martio.

5 Ex eodem Carpso apparet hanc antiphonam in secundis Vesperis recitatam fuisse; in eo enim sic habetur: *Ad vesp. a. Iste Confessor Zeno*.

Lectiones breves & Hymni ex Mſ. Capituli Veronenſis.

In Sancti Zenonis Epiſcopi ad veſperas Lect.

Statuit Dominus Sancto ſuo Zenoni teſtamentum ſempiternum, & dedit illi ſacerdotium magnum.
℟. Ab utero ſanctificatus. ℣. In omnem terram.

H Y M N U S.

ZEno Pontifex inclite,
Chriſti athleta ſplendide,
Adeſto noſtris vocibus,
Quas pie tibi fundimus.
O glorioſe Patrone,
Noſtræ ſalutis opifex,
Ut digne demus cantica,
Noſtra dirumpe crimina.
Adeſſe tuis famulis
Dignare dux amabilis:
Sentiant noſtra pectora
Semperque tua numina.
Tu es noſtrum refugium,
Tu robur potentiſſimum,
Tu ſalus & protectio
Noſtraque jubilatio.
O Paſtor pie & clare,
Nobis benigne * ſuccurre,
Noſque ſupplices reſpice,
Vota ſervorum ſuſcipe.
Deo Patri ſit gloria
Ejuſque ſoli Filio
Cum Spiritu Paraclito
Et nunc & in perpetuum. Amen.

* Cor. *ſubveni.*

Ad Noct. Hymnus.

Jeſu Redemtor omnium. Require in Nat. Confeſſorum.

In Laudibus Lectio.

Cognovit Dominus Sanctum ſuum Zenonem in benedictionibus ſuis, conſervavit illi miſericordiam ſuam, & invenit gratiam coram oculis Domini.
℟. Amavit eum Dominus & ornavit eum.
℣. Stolam gloriam induit eum. Et ornavit.
Gloria Patri, & Filio, & Spiritui ſancto.

H Y M N U S.

DEus tuorum militum
Corona, ſpes, & præmium,
Adtende pronis auribus
Indignis noſtris vocibus.
Qui Zenonem Epiſcopum
Ab omni purum crimine
Eductum carnis cavea
Locaſti ſuper æthera.

Ob

Ob ejus alma merita
Nostra relaxa crimina
Hic libera de noxiis
Et in futuris sæculis.
Te cuncta laudant pariter,
Summe cunctorum arbiter,
Est cujus regnum stabile
Per ævum sine tempore Amen.
℣. Tu es sacerdos in æternum.

HYMNI

Ex Mss. Breviariis Benedictinis Monachorum & Monialium Veronensium

S. Zenonis ad Vesperas Hymnus.

Effulget orbis speculum
Zeno Præsul mirificus,
Cujus festa solennia
Anni nobis fert orbita.
Qui Christi fide fervidus
Hoc præsens spernens sæculum,
Flore virtutum præditus
Cæli possedit præmium.
Hic onus carnis bajulans
Plura fecit miracula,
Ut floret lux clarissima,
Cæcas fugavit tenebras.
Nempe piscans in flumine
Vidit plaustro præcipitem
Cum bobus suum rusticum
Ad amnis ima mergere.
Quod hostis hoc nequissimus
Patrasset, cernens vir pius,
Preces fudit ad Dominum,
Ejus poscens auxilium.
Subvenit Christi gratia,
Qui se credentes munerat,
Hunc liberavit hominem,
Reddens salutem pristinam.
Deo Patri sit gloria &c.

Ad Noctur. Hymnus.

Post hæc curavit filiam
Imperatoris unicam,
Quam fecerat hospitium
Dæmon sibi tunc pessimus.
Athesis amnis alveus
Excrescens ultra solitum,
Conscendit ad eximium
Ecclesiæ fastigium.
Confestim fulgent merita
Viri sancti dignissima,

Nam

Nam mansit aqua solida,
Cum sit natura fluida.
Precamur ergo supplices,
Zeno Præsul sanctissime,
Ut cæli nobis Dominum
Efficias propitium.
Quo post abluta crimina
Fruamur ejus gloria,
Habituri felicia
In æternum solennia.
Præsta Pater piissime &c.

Ad laudes Hymnus.

PRæsulis Sancti redeunt colenda
Festa Zenonis Dominum sequentis,
Qui diem nobis celebrem sacravit
Fine beato.
Magnus excelsi fuerat sacerdos,
Prædicans, gentes penetrans marinas:
Inde Veronam Deus hunc ad urbem
Mittere curat.
Qua Deo multum populum lucratus,
Instruit verbis, solidavit actis:
Pro Deo tandem patiendo mortem
Vivit in ævum.
Nunc in æternum meritis coruscat
Clarus, & mundo manifestus omni:
Qui Deo soli studuit placere
Corpore vivens.
Pastor æterno radians triumpho,
Servulos audi tibi supplicantes,
Præmium justis, [1] veniamque posce
Crimine lapsis.
Quo Dei magna miseratione
Ordinem cæli decimum replentes
Ipsius vultum videamus omn
Tempore sæcli.
Gloriam Patri resonemus omnes,
Et tibi Christo genito superne,
Cum quibus Sanctus simul & creator
Spiritus exstat. Amen.

HYM-

1 Antea legebatur *veniam poscentes*: emendavimus ex ipsis Bagata & Peretto, qui in libro inscripto: *SS. Episcoporum Veronensium antiqua monumenta* pag. 15. eumdem hymnum ex Mss. correctius ediderant. Ms. Zenonianus: *veniam deposce*.

HYMNUS.

In Natale Sancti Zenonis.

Ex Codice Vaticano num. 1235.

SAncti Zenonis Præsulis
Hymnum Christo deferimus,
Qui contemsit sæculum,
Mercavit Christi præmium.
Qui in adolescentia
Dei precepta tenuit,
Stipem larga jugiter
Erogavit pauperibus.
Piscandi arte usus est,
Dogma sequens orthodoxum,
Mersit manum in gurgite,
Piscavit Dei gratia.
Instar Petri Apostoli
Digna sortitus merita,
Pastorque Veronensium
Summus Sacerdos rutilans.
Crebris quoque jejuniis
Carnis repulit vitia,
Sæpe docendo populum
Destruxit Mundi idola
Magnus exsistens medicus,
Infirma sanans corpora,
Sæpe liberans animas
Obsessas a diabolo.
Tanta repletus gratia
Obiit in Christi requiem,
Et nobis semper maxima
Ostendit mirabilia.
Rogemus ergo populi
Confessorem Altissimi,
Ut ipse nobis impetret
Pacem & indulgentiam.

COMMEMORATIO S. ZENONIS.

Ad preces seu suffragia in Vesperis & laudibus.

Ex Ms. Capituli Veronensis sæculi XIII.

De Sancto Zenone ad Vesperas Ant.

Ab utero matris fuit sanctificatus beatus Zeno, & a cunabulis benedictus.
℣. Amavit eum Domious.

Ad Matutinum Antiphona. Scilicet *ad Matutinas Laudes.*

Acceptam beatus Zeno coronam a Rege pauperibus distribuit dicens: si Dominus

operatur excelsa; ipsi perpetuæ laudes referantur & gloria. ℣. Tu es Sacerdos.

Oratio.

Deus, qui es tuorum Antistitum potentissimus illustrator, concede propitius, ut intercessione beatissimi Sacerdotis & Confessoris tui Zenonis magnificis exemplis informati, sæculi istius caliginem sine periculo transeamus.

BENEDICTIO

In festo S. Zenonis Episcopi & Confessoris.

Ex codice XV. sæculi Sodalitii S. Mariæ de Domo inscripto.

Benedictiones Pontificales.

Omnipotens Deus & Dominus det vobis copiam benedictionis, qui beatum Zenonem sibi adscivit virtute confessionis. Amen.

Et qui illum fecit coruscare miraculis, vos exornet bonorum operum incrementis. Amen.

Quo ejus exemplis eruditi, & intercessione muniti, cujus depositionis diem celebratis, illi possitis in cælesti regione adjungi. Amen.

Quod ipse præstare dignetur, cujus. Amen.

1 Hæc eadem benedictio in Sacramentario S. Gregorii edito per Menardum legitur *in Natali unius Confessoris* t. 3. Operum ejusdem Sancti pag. 161. & post præfationem ante orationem ad communionem describitur.

Theobaldus Episcopus Veronensis.

In constitutionibus ab eodem editis An. 1305. postea ab Episcopo Petro Scaligero repetitis.

Ex Mss. Capituli Veronensis.

Cap. LXI. de Festivitatibus Sancti Zenonis, Sanctorum Firmi & Rustici celebratione.

CUpientes devotione congrua, & debitis honoribus gloriosum Confessorem beatum Zenonem, Patrem & Patronum hujus civitatis & diœcesis Veronensis, & beatos Georgium, Firmum & Rusticum Martyres a grege nobis credito venerari, ut eorum apud Deum meritis adjuvemur; festum ipsorum per civitatem & diœcesim Veronensem a populo & clero annue præcipimus solenniter celebrari, ac per ecclesias ejusdem civitatis & diœcesis universas singulis diebus ferialibus in Matutinis & Vesperis eorum commemorationem fieri cum eorum antiphona & collecta legendis in ecclesiis prælibatis. Itaque pro tribus Martyribus dicatur una Antiphona communis & oratio: Deus qui nos concedis sanctorum tuorum Georgii, Firmi & Rustici Martyrum tuorum memoriam agere &c.

Eamdem commemorationem subinde præcepit Joannes Matthæus Gibertus Episcopus Vesonensis Constitutionum tit. 2. lib. 2. c. 2. & 3. non tam in Laudibus & Vesperis, sed etiam in Missis in collecta *A cunctis:* quod vel hodie servatur.

TESTI-

TESTIMONIA SELECTA
DE SANCTO ZENONE
VERONENSI EPISCOPO.

S. Ambrosius Epistola V. ad Syagrium Episcopum Veronensem n. 1.

TU autem sine alicujus fratris consilio hoc judicium tibi solum vindicandum putaris: in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione post tot annos sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis in periculum reatus deducendam arbitrarere.

S. Gregorius magnus lib. 3. Dialogorum cap. 19.

Nuper Joannes Tribunus revelatione sua me docuit, quod Pronulphus Comes cum illi adesset, se cum Rege Authari eodem tempore in loco eodem, ubi mira res contigit, affuisse, eamque rem cognovisse testatus est. Prædictus enim Tribunus narravit dicens: Quia ante hoc ferme quinquennium, quando apud hanc Romanam urbem alveum suum Tiberis egressus est, tantum crescens, ut ejus unda super muros Urbis influeret, atque inde jam maximas regiones occuparet: apud Veronensem urbem fluvius Athesis excrescens, ad beati Zenonis Martyris atque Pontificis ecclesiam venit; cujus ecclesiæ dum essent januæ apertæ, aqua in eam minime intravit, quæ paullisper crescens usque ad fenestras ecclesiæ, quæ erant tectis proximæ, pervenit, sicque stans aqua ecclesiæ januam clausit, ac si illud elementum liquidum in soliditatem parietis fuisset mutatum: cumque essent multi inventi interius, sed aquarum multitudine omni ecclesia circumdata, qua possent egredi, non haberent, ibique se siti, ac fame deficere formidarent; ad Ecclesiæ januam veniebant, ad bibendum hauriebant aquam, quæ, ut prædixi, usque ad fenestras excreverat, & tamen intra ecclesiam nullo modo diffluebat. Hauriri itaque, ut aqua poterat, sed diffluere, ut aqua, non poterat. Stans autem ante januam ad ostendendum cunctis meritum Martyris, & aqua erat ad adjutorium, & quasi aqua non erat, ad invadendum locum.

Anonymus Pipinianus in Rhythmo de Veronæ laudibus.

Octavus Pastor & Confessor Zeno Martyr inclitus,
Qui Veronam prædicando reduxit ad baptismium,
A malo spiritu sanavit 1 Gallieni filiam,

Boves

1 Com dissertationis tertiæ cap. 1. in quo hoc Anonymi Pipiniani testimonium exhibuimus, editum a nobis fuisset, e Lobio transmissum accepimus accurate descriptum Rhythmum integrum e Ms. qui ipsa Ratherii Episcopi Veronensis manu exaratus fuit. In hoc autem non *Galli*, ut Mabillonius ediderat, nec *Gallieni Cæsaris*, ut nos e duobus posterioris ævi Mss. loco laudato scripsimus, sed *Gallieni filiam* palam legitur, quam lectionem uti vetustioris codicis & Scriptoris noti præferendam heic duximus, & ex ea illa difficultas simul adimitur, quam unam in Anonymo Pipiniano inesse putabamus, quasi Gallieni Imperatoris fabulam ebibisset. Hinc etiam confirmari posse videtur, quod dissert. 1. cap. 3. §. 4. suspicati sumus, eum, cujus filiam S. Zeno sanavit a dæmone, fuisse vere Gallienum aliquem, qui per non nullos in Imperatorem migravit. Alia pauca ad fidem ejusdem codicis emendavimus.

Boves cum homine mergentes reduxit a pelago.
Et quidem multos liberavit ab hoste pestifero,
Mortuum resuscitavit ereptum e fluvio,
Multa Idola destruxit per crebra jejunia.
Non queo multa narrare hujus Sancti opera,
Quæ a Syria veniendo usque in Italiam
Per ipsum omnipotens Deus ostendit mirabilia.

Ratherius Episcopus Veronensis de Contemtu canonum part. 1. p. 352. tom. 1. Spicilegii Acheriani novissimæ editionis.

Utar ut heic auctoritate Zenonis beati, in sermone videlicet, quem de Juda Patriarcha & Thamar nuru ipsius more suo luculentissime fecit dicentis : *Omnium corrupte viventium Diabolus pater est.*

Idem Ratherius in Synodica ad Presbyteros pag. 377. col. 2.

Et cum specialis noster doctor atque provisor, beatus utique Zeno dicat, in sermone utique, quem de Juda filio Jacob, & Thamar nuru ipsius elegantissime composuit. &c.

Joannes Presbyter, Mansionarius Ecclesiæ Veronensis, qui an. 1320. scribebat Historiarum Imperialium lib. 1. Ms.

Floruerunt in Ecclesia Dei illustres Doctores, inter quos B. Zeno Episcopus Veronensis, Doctor egregius, octavus ejusdem civitatis Episcopus ...... Scripsit autem hic Doctor egregius Zeno de Pudicitia, Patientia, Fide, Spe, & Caritate tractatus tres : de Justitia tractatum unum : De Timore unum : De Spiritu & corpore unum : de Eo quod scriptum est : *Cum tradiderit regnum Deo & Patri* sermonem unum : de Ædificatione Domus Dei a Salomone, expositionem pulcherrimam : de Continentia tractatum unum : de Baptismo tractatus tres : de Nativitate Domini & majestate unum : super Danielem in Pascha duos : super Psalmos XL. XLI. CXXVI. CXXVII. CXXVIII. CXXIX. CXXX. tractatus septem : de Livore & invidia tractatum unum : de hoc verbo : *Adtende tibi, ne forte fiat in te sermo absconsus in corde tuo iniquitas*, tractatum unum valde prolixum : de Jejunio quatuor temporum, super [1] Psalmo LXXX. tractatum unum : de Avaro & divite unum : de Avaritia tres : de Circumcisione unum : super Genesim tractatus [2] novem : super Exodum novem : super Isaiam septem : super Danielem tres : super Job unum : de festo Paschæ octo : de Invitatione ad fontes tractatus quinque : de Somnio Iacob sermonem unum : de XII. signis cæli ad Neophytos tractatum unum : item ad Neophytos duos : de Fide duos : super Jonam unum : super Historiam Susannæ tractatum brevem : de Die Dominico tractatus duos : de Abraham duos : de Nativitate Domini tractatus duos : Epistolam de passione Martyris Arcadii, qui eodem tempore passus est II. Idus Januarii apud Mauritaniam .... Hæc ipsius scripta & tractatus ipse legi & vidi.

Pe-

1 Per errorem allegatur tract. super Psalmum LXXX. pro tractatu super Psalmum C. qui inter Zenonis tractatus legitur ; & in hoc Indice Joannis Veronensis non recensetur.

2 Pastrengus & Petrus de Natalibus in Indice, quem e Joanne Veronensi similiter exscripserunt, referunt *super Genesim tract. VIII.* non vero *IX.* cum tamen in Mss. non nisi sex hoc titulo prænotati inveniantur. Sed non omnino exactum tractatuum indicem ab eodem Joanne ex Mss. collectum palam fit ex eo, quod tractatus solum 87. admissis etiam suppositítiis, recenseat, cum genuini ipsi plures sint ; ac inter ceteros omiserit tractatum *de Juda*, quem Ratherius quater allegavit. At cum ejusdem tituli tractatus hac illac in Mss. dispersos colligere sibi sumserit, labi in computando facile fuit ; & hac de caussa sicuti quosdam ejusdem inscriptionis tractatus v. g. de Exodo, &c. pauciores notavit, quam in Mss. sunt ; ita e contra illos de Genesi plures recensuit, quod forte bis vel ter eomdem tractatum, codicis titulos excurrens, numeravit.

Petrus Calo Ord. Prædicatorum in Miſcellaneis Mſſ. apud Henſchenium pag. 76 tom. 2. Aprilis.

Scripſit autem S. Zeno tractatus octoginta ſuper Pſalmos, & Prophetas, & de Nativitate Domini, & diverſis aliis materiis, & epiſtolas, ac expoſitiones plures, ac vitam S. Arcadii Martyris, qui eodem tempore paſſus eſt, quam poſui pridie Idus Januarii, quos tractatus, & epiſtolas, & expoſitiones pulchro & ſubtili ſtilo editos ego vidi in duobus voluminibus apud S. Zenonem de Verona.

Guillelmus Paſtrengus Judex Veronenſis in libro de Viris illuſtribus pag. 77.

Zeno Veronenſis Epiſcopus Gallieni Imperatoris tempore inſignis habetur, & martyrium patitur. Scripſit autem hic Dei venerandus Antiſtes libros de Patientia, Pudicitia, Fide, Spe, Caritate III. &c. *exſcribit enim laudatum Joannem Veronenſem; deinde addit:* omnia hæc opuſcula memorabilis vir Joannes, Presbyter majoris Veronenſis Eccleſiæ Manſionarius, ſe vidiſſe & legiſſe teſtatur.

Petrus de Natalibus Epiſcopus Equilinus in Catalogo Sanctorum lib. 1. cap. 43.

Zeno Veronenſis Epiſcopus & doctor claruit tempore Gallieni Imperatoris . . . Scripſit autem hic venerandus Antiſtes libros de Patientia, *& cetera totidem plane verbis ut apud Guillelmum Paſtrengum.*

Jacobus Presbyter in Carmine de Miraculis S. Zenonis apud Henſchenium num. 4. pag. 76. tom. 2. Aprilis, de cujus Scriptoris ætate vide Admonitionem Monumentis præmiſſam.

Sed cum verba Dei tunc primo ſancta dediſſet
Intrepidus populo, dignus Patronus habetur
Veronæ, fuerit licet ipſe octavus in illa
Antiſtes: ſacras nam docuit pectora leges
Noſtra Pater, florebat enim ſermone polito:
Et patriis monitis inſtabat ſemper, ut ipſi
Atque uni trinoque Deo conjungeret omnes.
Innumeros Jeſu vivo de fonte redemit
Hic populos, & magna Dei ſacravit honori
Fana Pater.

Et numero 17. pag. 77.

O Præclara nimis quot quantaque facta relucent
Pontificis, Verona, tui, cui plurima debes!
Nam tibi quis fidei primus fundator habetur?
Quæ tenebris lux prima tuis e cordibus arcet?
In ſermone pater quis natis gratior illo?
Cui decus eloquii magis & facundia luxit.

Flavius Blondus Ital. Illuſtrata reg. 9. pag. 376. edit. Baſileenſis.

Zeno, ſicut religionem Chriſtianam, & ſuam ipſius decet ſanctitatem, primus erit, qui Veronæ præſul celebris ſanctimoniæ multa ſcripſit exſtantia, ſacras utriuſque Teſta-

Teſtamenti litteras declarantia, & Ambroſianam, quam imitatus eſt, eloquentiam redolentia.

Michael Foſſatus Veronenſis in Carmine de laudibus Veronæ anno 1482. conſcripto ac edito a Baptiſta Peretto in Scholiis Latinis ad Vitam S. Zenonis pag. 60.

Zeno ſacer, patriæque Pater, tua muſa tuorum
Sermonum codex quanta docet fuerit.

Onuphrius Panvinius Antiquitatum Veronenſium lib. 4. *cap.* 6.

Vir fuit & in rebus gerendis vehemens valde, & divinis Scripturis explicandis eloquens, quique quamdiu Pontifex vixit, in eam aſſidue curam incubuit, ut civium animos ad amplectendam veram Chriſti pietatem, ſimulacrorum cultu rejecto, converteret inflammaretque .... Sermones edidit luculentos ac magna doctrina refertos.

Idem lib. 6. *pag.* 152.

Hic cum pietate, fide, & religione clariſſimus, cum multiplici doctrina illuſtriſſimus habitus eſt. Multa enim ſcripſit Chriſtiano Antiſtite digna, quorum hæc ad noſtram pervenere notitiam. De Patientia, Pudicitia, Fide, Spe, & Caritate libros III. *& cetera, uti fere apud Joannem Veronenſem, cujus Hiſtoria manuſcripta uſus eſt.*

Iſaacus Caſaubonus in Spartianum pag. 34.

Zeno Veronenſis Patrum Latinorum, meo judicio, elegantiſſimus.

Idem Exercitat. 16. *num.* 43.

Zeno Veronenſis ſcriptor vetuſtiſſimus & elegantiſſimus.

Gaſpar Barthius Adverſariorum lib. 42. *cap.* 15.

Zeno eruditione & pietate admirandus Scriptor

Idem lib. 43. *cap.* 10.

Cum Zenonis Veronenſium quondam Antiſtitis ſermones lego, Chriſtianum quemdam Appulejum legere mihi videor: adeo eruditus eſt & denſus in ſignificandis per pauca multis is nobiliſſimus Scriptor.

Doctiſſimus Præſul dicitur ab eodem Barthio lib. 42. cap. 5. *Antiſtes elegantiſſimus* lib. 42. cap. 18. *Scriptor doctiſſimus* lib. 42. cap. 15. & lib. 46. cap. 7. *Acutiſſimus* ad 2. Theb. Papinii ver. 231.

Auguſtus Buchnerus Diſſertatione CCCLXXXVIIII. pag. 528.

Eſt quidem Zenonis dictio erudita, florida, elegans; nam & præſtantiſſimorum Auctorum lectionem redolet, ac Virgilii cum primis, & non ſine cura coloribus variis picta & interſtincta, præterea propriis & valde ſignificantibus vocabulis conſtat, pluraque ingenioſe, atque acute dicta habet ſic, ut nihil capitalius dici poſſe videatur. *Et pag.* 529. Nemo operam luſerit, qui ejus ſermones eruditiſſimos pariter ac ſanctiſſimos legere animum inducat. Præter quam enim quod paſſim præclaris ac præſtantiſſimis ſententiis & ad religionem inſtruant animos, & ad veram pietatem invitent ac ducant; plura certe ibi elegantiſſime & venuſtiſſime dicta obſervare licet, quæ mirum in modum augere & cumulare eloquentiæ poſſunt opes.

Clau-

Claudius Salmasius in Lampridium pag. 193.

Elegans ac pius Auctor Zeno Veronensis.

Emanuel Schelestratius de Disciplina arcani cap. 4. *art. un.* §. 5.

Auctor antiquissimus ac doctissimus Zeno Veronensis Episcopus.

Marchio Scipio Maffejus lib. I. de Scriptoribus Veronensibus.

Parte II. Veronæ Illustratæ.

S A N T O Z E N O N E .

DI questo nostro Vescovo molti Sermoni abbiamo, per li quali tra i Santi Padri meritamente tien luogo. Citano, ed approvano questi Sermoni non pochi dotti stranieri; Paolo Vescovo di Fossombrone, Bulengero, Salmasio, Valesio, Bocnero, Daumio, Barzio, cui pareva il nostro Autore un Apulejo Cristiano, il gran Casaubono, che lo giudicò tra i Latini elegantissimo sopra tutti, e molt'altri. Il P. Bollando adduce il suo Sermone sopra Sant'Arcadio, come autentica vita di quel Martire: così fa il P. Ruinart ne gli Atti scelti. Ma come di questo Santo il tempo, il grado, le azioni, e fin l'essere va in controversia; così più di tutto ci vanno i Sermoni, che da lunga schiera di valenti Critici son rigettati aspramente. Sisto da Siena fu il primo, siccome quello che francamente scrisse, aver Guarino dati fuori come di Zenone Sermoni presi *la più parte da varj autori:* alcuni esser di Sant'Ilario, e di S. Basilio, gli altri o sian Sermoni, *o frammenti, per la diversità dello stile ben palesarsi d'autori diversi*. Tutto questo fu puntualmente trascritto prima da Possevino, Bellarmino, Baronio, Molano, e Mireo; indi da Riveto, Coco, Vossio, Cave, Labbe, Oudino, Placcio, Dupino, che dubita se questo Zenone fosse al mondo mai, e da più altri; benchè d'ordinario come sentimenti lor proprj, e senza pur nominare Sisto Sanese. Ricalcasi da gli ultimi singolarmente il punto dell'essere stati messi insieme, e finti, e publicati dal nostro Guarino questi Sermoni, e il non esserséne prima avuta mai notizia, o menzione alcuna. La qual cosa con tutto il consenso di tanti, quanto sia erronica e falsa, con poche parole farem conoscere.

Advers. 43. 10.

ad Spart. Zeno Veronensis Patrum Latinorum meo judicio elegantissimus.

Falso è prima, che dal Guarino venisse l'edizione di questi Sermoni, non dati in luce prima del 1508. che vuol dire intorno a cinquant'anni dopo la morte di lui. Bensì per publicargli si dicon *trascritti da volume antichissimo trovato in Verona dal Guarino nella Biblioteca del Vescovado*. Ma per vedere quanto sia lontano dal vero, che da niuno si mentovassero i Sermoni di Zenone avanti Guarino, basta legger l'operetta di Guglielmo Pastrengo contemporaneo del Petrarca; perch'egli non solamente l'annovera tra gli Scrittori, ma recita il catalogo de' suoi Sermoni, e cita di essi testimonio più vecchio di lui, cioè Giovanni Prete Mansionario della Chiesa Cattedrale, il quale *attestava d'avergli letti tutti*. Coetaneo a questo fu Pier de' Natali, che parlando del nostro Zenone annoverò parimente i Sermoni; ed alquanto anteriore fu Pietro Calo, che raccolse, e compendiò in due gran volumi le vite de' Santi. Dagli scritti di lui trassero i Padri Bollandisti una leggenda della traslazione e miracoli, a piè della quale così egli notò: *Scripsit autem* S. Zeno *tractatus ultra octoginta* &c. e di poi: *Quos tractatus & epistolas, ac expositiones pulcro & subtili stilo editas ego vidi in duobus voluminibus apud S. Zenonem de Verona*. Non dunque solo fu Guarino, e non primo, e non fu unico il codice trovato poi da lui nella libreria Capitolare, ma altro ve n'era in quella del Monastero di S. Zenone. Anche Giacopo Prete, i versi del quale tratti da un MS. Zenoniano sono stati publicati da' Bollandisti, lodò in que' tempi il Santo singolarmente per l'eloquenza. Ora una sua vita abbiam noi di nuovo data fuori a piè dell'Istoria de' Diplomi, l'autor della quale può congetturarsi vivesse nel secolo del 1100. o in quel torno. In questa s'introduce il santo Vescovo parlante al popolo, e gli si fanno dire alcuni pezzi de gli

pag. 1.

pag. 77.

XII. Aprilis.

Cui decus eloquii magis &c.

stessi

ftessi Sermoni suoi. Ma questo non basta. Fiorì nel secolo del 900. Raterio Vescovo nostro, e per gli scritti celebre, e per la vita. Questi in tre delle sue operette cita un passo dal Sermone sopra Giuda Patriarca, e nell'Epistola Sinodica lo cita con premetter queste parole: *Et tum specialis noster Doctor atque provisor, beatus utique Zeno dicat in Sermone, quem de Juda filio Jacob, & Thamar nuru ipsius elegantissime composuit &c.* Ciò è di meglio ancora. Hincmaro, creato Vescovo di Rems nel 845. fece dono alla libreria di S. Remigio d'un codice contenente questi Sermoni con titolo di *Trattati di S. Zenone Vescovo Veronese;* il qual prezioso codice conservarsi ancora oggi giorno, fanno fede i dotti Benedettini editori di Sant' Ilario, e altresì il P. Ruinart. Non solamente adunque fin nel secolo dell'ottocento i Sermoni di Zenon Veronese anche in lontani paesi eran noti, ma non è da credere si sospettassero punto apocrifi, quà e là rapiti, e falsamente denominati, poichè un Prelato di tante lettere, qual fu Hincmaro, gli stimò meritevoli d'esser da lui donati a un' insigne Biblioteca. Ecco però quante testimonianze, e quanto anteriori a Guarino. Nè io dubito punto, ch' altra ancora non ne avessimo più antica, e più manifesta, se il libro trovato da lui nella biblioteca Capitolare non si fosse miseramente smarrito, poichè afferma il P. Castellani, primo editor de i Sermoni, com' era antichissimo; e fu d'una librerìa, nella quale quasi tutti i codici erano in carattere majuscolo, ed anche molti secoli fa riputati antichi.

pag. 411.

Io credo però giustificata a bastanza l' autenticità in genere de' Sermoni del nostro Vescovo. Che tra essi ve n'abbia, che suoi non sono, è destino alle raccolte di Sermoni comune: che alcuni sien pezzi informi, e potè venire dalla confusione, ed arbitrio de' copisti, e dall' esser talvolta raccolti dalla sua voce anche pochi periodi in qualche funzione proferiti. La diversità di stile, che si decanta, non si verifica generalmente, perchè in gran parte di questi monumenti l'istesso genio apparisce, e l'istesso modo. Le difficoltà sopra alcuni passi si risolvono con abbandonar l'errore di chi l'ha creduto del terzo secolo, e de' tempi di Gallieno, sopra di che veggasi l' Epistola aggiunta da noi a' Vescovi Veronesi nella nuova edizion dell' Ughelli. Che vivesse verso la fine del quarto secolo, si rende patente a chi ben considera in primo luogo la condizion di que' tempi in queste parti, e l' uniformità de' fatti ne' paesi adjacenti. Si rende indubitato poi dall' esser Santo Zenone succeduto a Gricino, e questi a Lucillo, che nel 347. sottoscrisse al Concilio Sardicese. Niente men forte è l' argomento, che si trae dall' Epistola di Sant' Ambrogio al nostro Vescovo Siagrio, perchè lo riprende in essa di non aver avuto per innocente una sacra vergine assolta già, e santificata dalla benedizione di *Zenone di santa memoria*: con che si fa chiarissimo, che Zenone era stato suo antecessore. Ma che occorrono altre pruove, quando dice egli stesso nel Sermone della Continenza, come gl' insegnamenti Apostolici correano quasi già *da quattrocent' anni*? Così leggono i Manuscritti, e così la prima sincera edizione. Nè bisogna però prender questo numero troppo a rigore, come lo prese il Vossio, ben sapendosi l'uso de' numeri rotondi, di che esempj si hanno infiniti. *Post quingentos annos* disse assolutamente Felice III. in Epistola da noi ora di nuovo publicata, e inserita nel tomo quinto de' Concilj, benchè scritta come abbiam quivi dimostrato avanti l' anno 489. Nè S. Zenone prende quivi il tempo dell' Epistola a Corintj, di cui fa menzione, ma de' tempi Cristiani generalmente, e dalla nascita di Cristo. Il ribatter l'objezione del silenzio degli Antichi, e l'entrare nel particolar esame di ciascun Sermone, e nella quistione se fosse Martire o no, ed in altre tali, non è del presente istituto, e sarà peso di chi finalmente è per intraprendere una sana edizione di questo Padre. Niun' altro n'ha maggior bisogno, e per riunire, e per distinguere, e per indicare i fonti, e per dichiarare, e per emendare ancora. Se questo Santo fosse nativo del nostro paese o no, nè si potrebbe asserir, nè impugnare: il nome veramente l' indica più tosto Greco, e l' Anonimo, di cui parleremo fra poco, sembra accennare, che quà venisse dalle parti di Siria.

ib. 6. ep. 5.

de Hist. Lat. lib. 3. cap. 2.

I N-

INDEX SCRIPTURARUM QUÆ A S. ZENONE ADFERUNTUR.

ECCLESIASTES.

SAPIENTIÆ.

ECCLESIASTICI.

ISA-

ISAIÆ.

Cap. I. 2. Audi cælum, & percipe auribus terra, quoniam Dominus locutus est: Filios genui, & exaltavi, ipsi autem me spreverunt. 212.
8. Et derelinquetur filia Sion. 215.
II. 12. Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? plenus sum holocaustomatis arietum, & pinguamine agnorum. Sanguinem taurorum & hircorum nolo: quis enim exquisivit ista de manibus vestris? 212. 282.
VII. 9. Nisi credideritis, neque intelligetis. 32.
13. 14. 15. Audite itaque domus David: Non pusillum vobis certamen cum hominibus; quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus vobis signum. Ecce virgo in utero accipiet, & pariet Filium, & vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum & mel manducabit prius, quam cognoscat puer bonum, aut malum. 160.
XL. 3. Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. 160.
XLV. 14. 15. Dominus Deus Sabaoth: Fatigata est Ægyptus, & mercatus Æthiopum: ex Saba viri excelsi ad te transibunt, & tui erunt servi, & sequentur te alligati compedibus, & adorabunt te, & in te prædicabuntur, quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te. 159.
LIII. 8. Nativitatem ejus quis enarrabit? 157.
LIV. 1. Exsulta sterilis, quæ non pariebas; erumpe & clama, quæ non parturis, quoniam multi filii desertæ. 172.
LIX. 3. Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra injustitiam meditatur. 97.
LXVI. 1. 2. Cælum mihi thronus, & terra suppedaneum pedum meorum. Quam mihi ædificabitis domum? aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea. 104.
LXVI. 15. Deus sicut ignis veniet, & sicut procella currus ejus: retribuere in ira vindictam. 166.

JEREMIÆ.

Cap. II. 13. Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & foderunt sibi lacus detritos, qui non possunt aquam portare. 272.
IV. 3. 4. Hæc dicit Dominus viris Juda & omnibus, qui habitant in Jerusalem. Renovate inter vos novitatem, & ne seminaveritis in spinis. Circumcidite præputium cordis vestri, ne exeat sicut ignis ira mea, & exurat, & non sit, qui exstinguat. 98.
IX. 23. 24. Non glorietur sapiens in sua sapientia, neque glorietur fortis in fortitudine sua, neque dives in divitiis suis; sed in hoc glorietur, qui gloriatur, intelligere & scire, quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam & judicium & justitiam super terram. 29.
XVII. 5. Maledictus homo, qui spem habet in homine. 151.
9. Et homo est, & quis cognoscit eum? 159.
XXV. 6. Nolite ambulare post Deos alienos, ut serviatis eis; & ne adoraveritis eos: nequando incitetis me in operibus manuum vestrarum, & disperdam vos. 112.

BARUCH.

Cap. 3. 36. 37. 38. Hic est Deus noster, & non deputabitur Deus alius absque ipso, qui adinvenit viam prudentiæ, & revelavit eam Jacob puero suo, & Israel dilecto sibi. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est. 159.

EZECHIELIS.

Cap. XXXVII. 12. 13. 14. Ecce ego aperio monumenta vestra, & educam vos de monumentis vestris, & educam vos in terram Israel: dabo spiritum meum in vos, & vivetis. 526.

DANIELIS.

Cap. XIII. 49. Revertimini ad judicium: falsum enim isti contestati sunt de ea. 193.

OSEE.

Cap. IV. 12. Interrogabant, & in virgis suis annuntiabant, spiritu meretricio seducti sunt, & fornicati sunt a Deo suo. 97.

JOEL.

Cap. I. 13. Præcingite vos, & plangite Sacerdotes, lugete omnes, qui deservitis altari: quoniam ablata est de domo Domini vestri hostia & immolatio. 212.

HABACUC.

Cap. III. 3. Texit cælos virtus ejus. 213.

ZACHARIÆ.

Cap. IX. 9. Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi justus, sanctus, & salvans, mitis, & sedens super asinum novellum. 155.

MALACHIÆ.

Cap. I. 10. 11. Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus: & sacrificium acceptum non habeo ex manibus vestris: quoniam a solis ortu usque in occasu clarificatum est nomen meum apud

qui

INDEX I.
TRACTATUUM
SANCTI ZENONIS

Secundum ordinem præsentis editionis.

LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS.

LX. de

INDEX II.

Tractatuum Sancti Zenonis Episcopi Veronensis exhibens ordinem antea vulgatum conlatum cum novo.

Ordo antea vulgatus.	*Ordo novus.*		
de Daniele, Sermo IV.	LIB. II.	Tract. LXXIII.	287.
seu de tribus Sermo V.		Tract. LXXIV.	287.
pueris. Sermo VI.		Tract. LXXV.	288.
Sermo VII.		Tract. LXXVI.	288.
Sermo VIII.		Tract. LXIX.	283.
seu de Susanna Sermo IX.		Tract. XVI.	192.
de Jona		Tract. XVII.	194.
de Evangelio secundum Lucam, seu de duplici tentationum specie.	*Append.*	*Tract. S. Basilii IV.*	348.
de Evangelio secundum Joannem, seu de Lazaro.	*Append.*	*Tract. Potamii I.*	297.
de Epistola B. Paulli ad Corinthios prima, seu de eo quod scriptum est, *Cum tradiderit regnum Deo & Patri.*	LIB. II.	Tract. VI.	151.
LIBER II.			
de Æterna Filii Dei generatione.			
Sermo I.		Tract. III.	141.
Sermo II.		Tract. IV.	144.
Sermo III.		Tract. V.	147.
de Adventu Domini in mundum.		Tract. XXIX.	224.
de Nativitate Christi Sermo I.		Tract. VII.	156.
Sermo II.		Tract. VIII.	161.
Sermo III.		Tract. IX.	165.
de Circumcisione.	LIB. I.	Tract. XIII.	93.
de Fide.		Tract. I.	1.
de Spe, Fide, & Caritate.		Tract. II.	16.
pro Fidei veritate.	LIB. II.	Tract. LXXVII.	289.
de Pascha Sermo I.		Tract. XLV.	254.
Sermo II.		Tract. XLVI.	257.
Sermo III.		Tract. XLVIII.	259.
Sermo IV.		Tract. XLIX.	260.
Sermo V.		Tract. L.	260.
Sermo VI.		Tract. LI.	263.
Sermo VII.		Tract. LII.	264.
Sermo VIII.		Tract. XLVII.	258.
seu pro baptizandis Sermo IX.		Tract. LIII.	265.
Invitatio ad fontem I.		Tract. XXXVI.	232.
II.		Tract. XXXV.	230.
III.		Tract. XXX.	227.
IV.		Tract. XXXI.	228.
V.		Tract. XXXIII.	230.
VI.		Tract. XXXVII.	235.
VII.		Tract. XXXIV.	231.
VIII.		Tract. XXXII.	229.
ad Neophytos post baptisma Sermo I.		Tract. XXXVIII.	235.
Sermo II.		Tract. XXXIX.	238.
Sermo III.		Tract. XL.	240.
Sermo IV.		Tract. XLII.	244.
Sermo V.		Tract. XLIII.	246.
Sermo VI.		Tract. XLIV.	249.
Sermo VII.		Tract. XLI.	242.
de Spirituali ædificatione domus Dei.	LIB. I.	Tract. XIV.	103.
de Patientia.		Tract. VI.	58.
de Pudicitia.		Tract. IV.	35.
de Continentia.		Tract. V.	48.
de Justitia.		Tract. III.	26.

de

*INDEX III.

Tractatuum S. Zenonis secundum MSS. omnium ordinem.

* Duplex ratio nobis suasit, ut indicem ex codicibus descriptum heic appenderemus: primum ut constans omnium MSS. ordo appareat, ex quo alieni tractatus in fine additi cognoscantur; dein ut tituli, qui in codicibus leguntur, innotescant. Sicubi vero tituli in MSS. varient, in adnotationibus indicabuntur. Tabulam autem Remensi antiquissimo codici præfixam potissimum secuti sumus.

1 In codice Basilicæ Vaticanæ & in Tabula MS. Remensis ponitur per errorem *quadragesimi*, cum in titulo ejusdem Remensis & in MS. Vaticano, Tolentinate, atque Urbin. habeatur: *Tractatus Psalmi XLI.* in Pompejano autem ac Zenoniano legitur: *Invitatio fontis*.

2 In Zenoniano: *de Æterna Filii generatione*; in editionibus vero: *de Æterna Filii Dei generatione*.

3 *De Judaeis* in Zenoniano & Sparaveriano, quod additum est in editione Veneta reliquis de Exodo, & tractatibus de Isaia.

4 Tractatibus de Daniele præter unum additur in MS. Sparav. & Zenon. titulus *de tribus pueris*, qui titulus tantum legitur in editione Veneta.

5 In MS. Zenoniano cum editis: *Invitatio fontis*, vel *ad fontem*.

Ordo antiquus Codicum.	Ordo novus.		
XXIV. Post traditum baptisma.	LIB. II. Tract.	XXXVIII.	235.
XXV. item Tractatus (6)	LIB. I.	XV.	111.
XXVI. item Præfatio.	LIB. II.	LII.	264.
XXVII. de Genesi.		XIX.	207.
XXVIII. de Exodo.		LXI.	274.
XXIX. item Exodi secunda.		LVII.	270.
XXX. Tractatus Esaiæ.		XXIII.	215.
XXXI. Tractatus Danielis.		LXXII.	286.
XXXII. Invitatio fontis.		XXX.	227.
XXXIII. item Tractatus diei dominici (7)		XLV.	254.
XXXIV. Tractatus Jonæ Prophetæ.		XVII.	194.
XXXV. Tractatus Psalmi Centesimi.		XXI.	208.
XXXVI. Tractatus de Spe, Fide, & Caritate.	LIB. I.	II.	16.
XXXVII. Tractatus de Somnio Jacob.	LIB. II.	XIII.	177.
XXXVIII. Tractatus de XII. signis ad Neophytos (8)		XLIII.	246.
XXXIX. de S. Arcadio martyre.		XVIII.	200.
XL. Tractatus de Susanna.		XVI.	192.
XLI. Tractatus diei dominici de comparatione tritici (9)		XLIV.	249.
XLII. Tractatus ad Neophytos alio die Paschæ (10)		XLII.	242.
XLIII. Tractatus de Abraham Patriarcha.		X.	167.
XLIV. Præfatio Paschalis.		XLVII.	258.
XLV. de Genesi.		I.	134.
XLVI. Sequentia Exodi (11)		LXIII.	277.
XLVII. Tractatus Esaiæ.		XXV.	217.
XLVIII. Tractatus Danielis.		LXXIII.	287.
XLIX. Invitatio fontis.		XXXI.	228.
L. de Genesi (12)		IV.	144.
LI. de Exodo.		LXVI.	280.
LII. Sequentia Exodi.		LXIV.	278.
LIII. Tract. Danielis.		LXXIV.	287.
LIV. de Nativitate Christi.		VIII.	161.
LV. ad Neophytos.		XXXIII.	230.
LVI. Tract. Fidei (13)		V.	147.
LVII. Tract. Paschæ.		XLVI.	257.
LVIII. item Tract. Paschæ.		XLVIII.	259.
LIX. de Abraham.		XI.	170.
LX. de Esaia (14)		XXIX.	224.
LXI. item de Esaia.		XXII.	212.
			LXII.

6 Sic in omnibus Mss. præter Zenonianum, qui cum editione Veneta hunc titulum præfert: *de Triplici genere sacrificiorum*. Veronenses editores huic alium addidere: *de Psalmo XLIX*.

7 In Zenoniano sine titulo; Veronensis editio. *de Pascha*.

8 Verba *de XII. signis* in Zenoniano, ac editione Veronensi omittuntur.

9 Zenonianus & editio princeps: *ad Neophytos*.

10 Item *ad Neophytos* in Zenoniano & prima editione.

11 In Tabula Ms. Remensis deest tractatus, qui in omnibus Mss. legitur num. XLVI. & inscribitur: *Incipit de Exodo.*; nunc autem nostro in ordine est. Tract. LXII. de Exodo IX. pag. 276. Observandum tamen est, post Tractatum 46. in omnibus Mss. haberi Tractatum inscriptum *Sequentia Exodi* nullo numero signatum, & eum esse, qui in Tabula numero XLVI. indicatur.

12 Ita legitur in omnibus Mss. præter Zenonianum, qui cum editionibus hunc titulum præfert: *de Æterna Filii generatione*.

13 Zenonianus & Sparaverianus *de Fide*; editi: *de Æterna Filii Dei generatione*.

14 *de Christo* in Zenoniano; editi *de adventu Christi in mundum*.

XXXVII.

15 Mss. Zenonianus cum editione Veronensi *de Fide*: Pompejanus *de Tractatu fidei*: Editio Veneta, & Tabula Ms. Zenoniani: *de Fidei commendatione*.

16 Editio Veneta: *de Ædificatione domus Dei*.

17 Ita Mss. omnes & prima editio Veneta, in editione Veronensi additum est: *de Psalmo* CXXX.

18 In Zenoniano & editione Veneta: *Post traditum baptisma*.

19 Ita in Mss. præter Zenonianum, in quo habetur: *Comparatio vineæ*, & in editis: *de Psalmo* LXXIX.

20 In Zenoniano: *Præfatio Paschalis pro baptizandis*: *Præfatio Paschalis* quoque legitur in editione Veneta.

21 Ms. Zenonianus & editio Veneta: *de Tribus pueris*.

22 In Zenoniano: *de Pascha & Judæis*; in editione autem Veneta: *de Judæis*.

23 *Pro fidei veritate* in Zenoniano & editis.

24 *Post traditum baptisma* in Zenoniano & editione Veneta.

25 *De Pascha & Judæis* Zenonianus, *de Judæis* tantum editio Veneta.

26 In vetustissimo codice Remensi hic & sequentes decem sermones, quos in Appendicem rejecimus, alia manu additi & describi cernuntur.

27 Zenonianus cum editis. *de Martyrio Isaiæ Prophetæ*.

28 Hic sermo in duos dividitur in Mss. Tolentin. & Vaticano.

29 Zenonianus & editi: *de Duplici tentationum specie*; in Vaticano autem, Tolent. & Pompejano post hunc sermonem additur titulus: *de signo Crucis*.

MANUSCRIPTI CODICES ET EDITIONES,

Quibuscum tractatus S. Zenonis conlati, sunt & notæ quibus in adnotationibus indicabuntur.

Rem.	Ms. Monasterii S. Remigii Remensis vetustissimus octavo saltem sæculo exaratus.
Vat.	Ms. Bibliothecæ Vaticanæ 1235. sæculi XIII.
Tol.	Ms. Venetus Bibliothecæ PP. Clericorum Regularium S. Nicolai Tolentinatis ejusdem sæculi.
Bas. Vat.	Ms. Archivii Basilicæ Vaticanæ 33. ejusdem circiter ætatis.
Urb.	Ms. Vaticanæ bibliothecæ inter Urbinates num. 150. sæculi XIV.
Zen.	Mss. duo Monasterii Veronensis S. Zenonis, alter membranaceus, alter chartaceus sæculi XV.
Sp.	Ms. a Francisco Sparaverio Veronensi olim recognitus.
Pomp.	Ms. Comitum Pompejorum Veronensium Sæculi XV.
Edit. Ven.	Editio Veneta anni 1508.
Edit. Ver.	Editio Veronensis anni 1586.
Edit. Pat.	Editio Patavina anni 1710.

SANCTI ZENONIS
EPISCOPI VERONENSIS
TRACTATUS

TRACTATUUM SANCTI ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

LIBER PRIMUS.

TRACTATUS I.

De Fide. [*]

I. CHristianæ [1] fidelitatis felicitas maxima est fidei nosse naturam, quæ talis ac tanta est, ut unicuique [3] homini non ab alio commodetur, sed ejus ex voluntate nascatur. Ceterum si, ut quidam

ADNOTATIONES.

* *Sermones* appellantur in editis: codicum nostrorum appellationem prætulimus, quæ apud alios quoque Patres usitatissima est, & in eorum codicibus frequentior, ut in Præfatione animadvertimus.

1 Retinuimus titulum editionis Veronensis & Ms. Monasterii S. Zenonis: & sane hic est unus e duobus tractatibus, quos *de Fide* a S. Zenone perscriptos commemorat Joannes presbyter Veronensis historicus ineuntis sæculi XIV. necnon Guillelmus Pastrengus & Petrus de Natalibus, qui eumdem Joannem secuti sunt. Prima editio Veneta an. 1508. & Tabula seu Index l. 2. in eodem Ms. Zen. hanc inscriptionem præferunt, *de Fidei commendatione*. In codicibus autem ceteris inscribitur, *Tractatus fidei*: & solum in Indice, qui Ms. Pomp. præfigitur, hic titulus notatur, *de Tractatu fidei*, qui non omnino despiciendus est, cum S. Zeno hoc primo tractatu id agat, non ut fidem commendet, vel explicet, sed ut ne Tractatus Fidei scribantur: id quod intellexit de illis tractatibus, in quibus Trinitatis mysterium humanis ratiocinationibus explanare quispiam audeat, ut pluribus ostendimus diss. 2. c. 2. quod ad præsentis tractatus intelligentiam legendum omnino est. Unum illud movebat, ne hunc primum Zenonianis tractatibus accenseremus, quod epistola potius ad quemdam, quem *Fratrem* appellat, tradita, quam tractatus ad populum habitus videatur; cum enim perpetuo alloquitur, multisque argumentis ab ejusmodi Tractatuum scriptione, quæ plena erat periculi, deterrere & amovere conatur. Accedit, quod Petrus Calo Ordinis Prædicatorum, qui vixit ineunte sæculo XIV. in Mss. collectaneis apud Henschenium tom. 2. April. pag. 76. opera commemorans S. Zenonis, quæ se vidisse ait *in Ms. Monast. S. Zenonis de Verona*, non *tractatus* solum *octoginta*, sed *& epistolas* se in eo legisse affirmat. Inter opera vero S. Zenonis nulli melius *epistolæ* nomen, quam huic tractatui convenire potest. Sed a codicum fide discedendum non putavimus: notum autem est, in tractatibus ad populum singularem personam SS. Patres non numquam allocutos fuisse, ut vitium in uno reprehendentes, multitudini parcerent, & communi periculo satis prospicerent. Illud interim prætereundum non est, hunc tractatum Germanica lingua redditum a Gotfrido Arnoldo, inter alia selectiora Patrum, præcipue Græcorum, opuscula Germanice item translata, fuisse editum primo Lipsiæ an. 1696. dein bis Goslariæ an. 1702. & 1716. uti discimus ex Fabricio vol. 7. Bibl. Græc. pag. 493.

2 Codex Pomp. cum Urbinate habet *felicitatis*, sed in margine ejusdem Ms. Pompejani emendatum est *fidelitatis*, quod in aliis codicibus legitur.

3 Sic restituimus ex Mss. & edit. Ven. cum in posterioribus aperte suppositum sit,

 homi-

dam putant, [4] docentis pendet ex ore, procul dubio eodem aut cessante, aut aliter docente consumitur. Huc accedit, quod, nisi [5] insinua-

ADNOTATIONES.

homini non ab alio, sed ejus ex voluntate, præveniente Spiritus sancti inspiratione atque ejus adjutorio, nascatur; de cujua suppositionis caussa satis diximus differt. 2. c. 5. Solum aliqui codices post vocem *homini* addunt *suo*. Ait igitur S. Antistes, fidem nemini fidelium commodari ab alio, qui scilicet fidem illi proponat & probet, sed ex cujusque voluntate nasci: quod cum S. Zeno dixit, illud unum in animo habuit, non ut gratiam excluderet, de qua tum non agebatur, quamque & paullo post & alibi satis luculenter adstruit, sed ut eos refelleret, qui argumentis & tractatibus fidem exponere conabantur, ac si ejusmodi industria fides cordibus insereretur. Vide differt. 2. cap. 2. ex quo occasio & argumentum hujus tractatus, ac non nullarum formularum, quæ hoc in tractatu acerbiores videntur, explicatio & vindicatio petenda est. Simili ratione S. Zeno tract. 2. hujus libri n. 5. de caritate agens: *Quoniam*, inquit, *ex lege*, idest doctrina (ut patebit adnot. 5.) *discitur, sed in mentibus nascitur*.

4 Zenonis consilium, quod proxima adnotatione innuimus, si quis recte teneat, hisce verbis nihilum offendetur. S. Antistes illos non damnat, qui prædicationis necessitatem ad fidem suscipiendam inculcant; & sane *insinuationem legis*, seu didascaliam fidei eum admittentem legimus: vide inferius adnot. 49. Solum ergo in illos invehitur, qui in fide argumentis statuenda perinde laborarent, ac si ab hac industria fidei insitio ac propagatio penderet, quam in sententiam dixerat paullo ante, fidem *non commodari ab alio, sed ex voluntate nasci*, cujus adsensus si desit (nam *non omnes obediunt Evangelio*. Rom. 10. 16.) irritus erit omnis labor ejus, qui docuit.

5 *Lex* hoc in tractatu nunc quidem pro præceptis legis sumitur, uti cum n. 2. dicitur: *Per ipsam Dei voluntas populis intimatur, per ipsam disciplina cælestis colligitur &c.* at fere accipitur pro ipsis fidei dogmatibus atque doctrina, ut cum scribitur: *Errat, quisquis disputationem legis æstimat fidem*, ubi *disputationem legis* idem esse, ac disputationem de dogmatibus fidei, patet ex eo quod subditur, disputationem hujusmodi, si *versuta* sit, eradicare fidem, *quia fides profecto non est, ubi quæritur fides*, seu ubi de fide per disputationem movetur quæstio. Similiter doctrinam fidei S. Antistes *legem* appellat, cum n. 5. ait: *Cur legem lege distringis? cur sub imagine fidei fidem deponis?* & aliis id generis locis. Hanc *legis* significationem, quæ fortassis ab ea locutione Paulli originem ducit, qua ad Rom. 3. 27. *legem fidei* vocat, indicat etiam S. August. *de Gest. Pelag.* n. 4. ubi hujus dictum de *legis scientia* considerans, *Si forte Pelagius*, inquit, *responderet, hanc ipsam se dixisse scientiam legis . . . , quæ per doctrinam fidei neophytis, atque in Christo parvulis traditur, qua etiam baptizandi catechizantur, ut symbolum noverint; non quidem ista intelligi solet, quando habere quisquam scientiam legis dicitur*; quibus verbis non id a consuetudine loquendi alienum notat, quod *lex* pro *doctrina fidei* accipiatur, sed quod *doctrina fidei*, quæ catechumenis traditur, appelletur scientia: nam *scientia*, subdit, *vocatur illa, secundum quam legis periti appellantur*. Hoc quoque in tractatu S. Zeno ex eorum, quos impugnat, sententia, *legem* non tam pro simplici dogmatum fidei doctrina, quam pro ipsa scientia & peritia fidei plerumque accepit, pro ea nimirum fidei peritia, quam illi necessariam profitebantur, qui obscuriora fidei dogmata de Trinitate tractatibus explicare, & *argumentis pro ingenii qualitate adserere* conabantur: unde hos, perinde ac Augustinus Pelagium, refellit allata in medium simpliciorum turba, quæ *adhuc mortis imperio subiaceret, si legis periti tantum justificari meruissent*, pro quibus n. 4. ait: *Non habent ergo fidem, qui litteras nesciunt*: & similiter n. 5. *imperitos* legis laudat, seque *minus peritum* profiteri non dubitat, non quod Trinitatis fidem non calleret, sed quod nec tractatus de illa edere, nec ratione eam scrutari & explicare, ut Ariani audebant, se posse crederet. Hanc quidem *legem*, quam *fidei* mox opponit, & a *fide* distinguit, cum ait *legem non posse sine fide, fidem posse sine lege*, n. 4. *doctrinam* vocat, eamque *credulitati*, idest simplici fidei in eamdem plane, quam exposuimus sententiam, ex opposito statuit, ita ut idem hoc loco sit *lex*, quod ibi *doctrina*, & idem heic sit *fides*, ac quod ibi *credulitatem* vocat, de

qua

nuationem legis omni devotione ſuccincta præcedens amplectatur fides, quæ tam ſibi, quam illi credendo præſtet effectum; inſinuatio inanis erit: quia incredulo credentis fructum præſtare non poterit. Denique Abraham placuit Deo [6] credulitate ſine lege, & Judaicus popu- *Galat.* 3. 6.
lus diſplicuit Deo incredulitate cum lege. Unde dubium non eſt, legem non poſſe ſine fide, fidem poſſe ſine lege: alioquin [7] iſthæc innumerabilis ſimplicitate ſua felicior turba adhuc mortis imperio ſubjaceret, ſi legis periti tantum juſtificari meruiſſent. At cum ſcriptum ſit, *Littera occidit, ſpiritus autem vivificat*, quia non ſub lege, ſed ſub *2. Cor.* 3. 6.
gratia ſumus, quæ nos diligere Deum, ac ſoli illi ſervire in ſacramento ſemel creditæ [8] unicæ Trinitatis, non argumento, non neceſſitate, ſed voluntate compellit; manifeſtiſſimum puto, nimis [9] aſtuto eſſe ſimplicem meliorem: quia ſimplex omnibus Dei verbis ſimpliciter credit; aſtutus autem nimia ſapientia infatuatus, inquiſitionibus vanis ſemetipſum confundit.

II. Sed

ADNOTATIONES.

qua voce plura adnot. ſequenti. Variam hanc *legis* acceptionem hoc in tractatu promiſcue uſurpatam animadvertere, & diſtinguere maxime intereſt. Hoc itaque loco *inſinuatio legis* pro fidei didaſcalia accipi videtur: quam idcirco *fides præcedens amplectatur* oportet, quod niſi quis ſe ei, qui fidei præcepta tradit, docilem præbeat, inanis plane omnis *inſinuationis* ſeu didaſcaliæ labor futurus ſit. Hæc autem in rem ſuam S. Zeno inculcat, non ut didaſcaliam neceſſariam neget, ſed ut (quod dixerat paullo ante) *fidem non ab alio commodari*, ſed *propria ex voluntate naſci* confirmet.

6 *Credulitas* noſtro Auctori pluries memorata, neque ſumitur pro nimia facilitate credendi, quæ vitio non caret, neque pro opinione infirma & imbecilli, quæ in fidei dogmatibus ſine gravi crimine locum non habet, ſed pro ſimplici *fide*, quæ auctoritati *ſine lege*, ideſt ſine ratione adhibetur, qualis ſane Abrahæ fides fuit, qui non ſolum nulla petita ratione credidit Deo, ſed etiam, ut Rom. 4. 18. monet Apoſtolus, Deo credidit *contra ſpem*, quam ratio naturalis injiceret. Hoc tamen in loco, ubi de fide proprie dicta ſermo eſt, illa potius Abrahæ fides *credulitatis* nomine commendata videtur, qua ille Chriſto ex ſuo ſemine gignendo divina fide credidit, antequam de hoc dogmate tractatus ulli, quos *legem* auctor nominat, per Arianos aut alios quoſlibet ederentur: qua ſane de cauſſa S. Ambroſius lib. 1. de Abraham cap. 3. n. 21. hunc laudat, *quia rationem non quæſivit, ſed promptiſſima fide credidit*, quæ plane idem ſunt, ac apud noſtrum Antiſtitem *credulitas ſine lege*. Hac de fide Abrahæ plura inferius adnot. 34. Ceterum in eamdem ſententiam alii quoque Scriptores idem *credulitatis* nomen pro *fide* accepere. Nemeſianus, Dativus, & Victor martyres ad S. Cyprianum epiſt. 78. *Dum non deſinis tractatibus tuis ſacramenta occulta nudare, ſic nos in fide facis creſcere, & de ſæculo homines ad credulitatem accedere.* Arnobius lib. 2. adverſus Gentes p. 47. *Ridere noſtram fidem conſueſtis, atque ipſam credulitatem.* Concilium Eliberitanum c. 42. *Ad fidem primum credulitatis accedunt*, & c. 44. *Si poſtmodum ad credulitatem venerint.* Sedulius l. 1. Operis Paſchalis c. 2. *Hæc eſt vera fides & firma credulitas.* Exſtant in antiquis Ordinibus fidei formulæ inſcriptæ *Formulæ credulitatis.* Utque alia multa id generis teſtimonia prætermittamus, Ratherius noſter Epiſcopus in Synodica ad presbyteros: *Fides autem*, inquit, *ideſt credulitas Dei.* Hæc dicenda erant fuſius, non quod hic locus id poſtulet, ſed ut hac præmonitione lector intelligat, quæ in ſequentibus obſcuriora fuiſſent, ubi eadem vox, ſenſu non ita explorato, repetita invenietur.

7 Sic Mſ. Pomp. cum alii Codd. habeant *iſta*: illud autem præeligendum putavimus, ut impediretur æquivocatio, & id pronomen ad *turbam* referendum pateret.

8 Mſſ. Pomp. & Zen. *unitæ*.

9 Hæc Mſ. Pomp. lectio melior viſa eſt, ut ex contextu apparet: tametſi idem codex

II. Sed dicet aliquis : si ita est, nulli ergo [10] lex prodest. Absit. Prodest, & quidem plurimum : nam per ipsam Dei voluntas populis intimatur : per ipsam disciplina cælestis [11] colligitur, ac tenetur : per
Rom.3.20. & 7. 7. ipsam, inquam, genus omne peccati, ne quis imprudens intereat, diffamatur. Semper monere non desinit, ignorantia ne quis reatum excuset : nunc severa, nunc blanda [12] demonstrat præmium, demonstrat & gladium, unicuique, quod elegerit, tributura, ut jure possit implere, quod gerit. Qui [13] ad se veniunt, professionem credulitatis ab eis solam ideo, quia eorum fidem videre non potest, exigit : quam si abesse ex moribus deprehenderit, confestim ut perfidum punit irata, quem docuit : nullamque aliam ob caussam promulgatam se esse testatur, nisi ut fides de infidelibus vindicetur. Denique tolle pecca-
1.Tim.1.9. Gal.3.11. tum; cessat legis imperium. *Lex* enim, sicut scriptum est, *justo posita non est, sed peccatori* : quia *justus ex fide vivit*, infidelis injuste. Errat igitur, quisquis disputationem legis æstimat fidem : [14] quisquis duo in unum diversa confundit. Disputatio enim sicut excolit legem, ita, si [15] versuta sit, eradicat fidem : quia fides profecto non est, ubi [16] quæritur fides. [17] Deinde quia lex communis est, fides vero privata : quia lex semper manat ex libro [18] genitali, fides autem tenaciter inhæret suo soli proposito. Lex ab alio transit in alium, fides interit, si a suo

ADNOTATIONES.

dex in margine correctionem præferat *acuto*, quod in editis & Mss. est.

10 Heic *legem* proprie sumit pro doctrina legis; hæc enim est, per quam *Dei voluntas populis intimatur*, *disciplina cælestis colligitur*, *genus omne peccati diffamatur*, &c. At post pauca pro doctrina fidei iterum accipit, immo etiam pro utroque.

11 In Veneta edit. & Mss. Pomp. ac Tolent. perperam legitur *corrigitur*, quod tamen in ipsius Pomp. codicis margine emendatum est ita, ut in textu scripsimus ex aliis Mss. & editionibus. *Diffamari* autem omne peccati genus per legem dicitur pro eo, quod Paullus ad Rom. 3. 20. ait : *Per legem enim cognitio peccati*.

12 Probamus repetitionem plane Zenonianam verbi *demonstrat*, quæ occurrit in Ms. Urb. & edit. Ven.

13 Idest qui ad fidem accedunt : ubi *legem* accipit pro Fide catholica, quæ ab iis, qui ad se accedunt, *professionem credulitatis*, idest simplicis fidei, *exigit*.

14 Ex antiquissimis manuscriptis Rem. Tol. Vat. & edit. Ven. addidimus *quisquis*, pro quo tamen melius legendum videtur *quippe qui*. Cod. Pomp. alia interpunctione scribit : *infidelis injuste errat. Igitur quisquis disputationem legis æstimat fidem, duo in unum diversa confundit* : quæ interpunctio adeo placet, ut nisi antiquiorum codicum lectioni adversaretur, eam textui libentissime inseruissemus.

15 *Versuta disputatio legis*, quæ heic appellatur, sunt illi tractatus fidei mox recensendi adnot. 26. & seqq. quibus Ariani *nimia sapientia infatuati*, *inquisitionibus vanis seipsos confundebant*, ut n. 1. ait Zeno : & hi tractatus erant, qui non *excolebant* fidem, sed *eradicabant*.

16 Pungit Arianos superiori adnotatione memoratos, quos, dum variis tractatibus quærebant, quænam fides inter multiplices ab iisdem editas fidei formulas tenenda esset; fidem non habere convincit.

17 Mss. duo : *Denique quia*, &c. *Legem* porro vocat didascaliam legis, quæ cum in publicis Ecclesiæ cœtibus habeatur, communis est omnibus : eique fidem cordis opponit, ac proinde illam *communem*, hanc *privatam* appellat.

18 *Genitalis liber* dicitur liber ille legis, quem a genitoribus ad se transmissum acceperunt Judæi, qui deinde ad nos Christianos una cum sacris Codicibus transiit, unde additur : *Lex ab alio transit in alium*.

19 Ms.

ſi [19] a ſuo ſtatu aliquando vel aliquo declinaverit. Lex hominis conſcientiam alloqui tantum poteſt, videre autem non poteſt: fides conſcientiam medullitus [20] mundat, ne quid reatui vel intrinſecus debeat: qui enim ſuam conſcientiam non timet, is eſt, qui Deum non timet. [21] Adde, quod lex [22] partibus & diſcitur & docetur. Adde, quod tota nec intelligitur, nec [23] tenetur. Adde, quod a quolibet pro ingenii qualitate argumentis adſeritur. Adde, quod ab omnibus appetitur, [24] & a nullo completur. Adde, quod index [25] Dei voluntatis eſt, non Dei originis, aut naturæ.

III. Sequitur, ut ſcire debeamus, utrum [26] tractatum fidei,

an.

ADNOTATIONES.

19 Mſ. Pomp. *ab ſuo*. Paullo poſt pro *aliquo* Mſ. Vat. *in aliquo*, & editio Ven. *in quo*.

20 Ideſt purgat ita *medullitus* & intime, ut non ſolum nihil exterius propter verba, vel opera, ſed nihil etiam interius propter cogitationes *reatui debeatur*, ſeu peccetur.

21 Mſ. Rem. heic & in ſequentibus repetitionibus ſcribit *Addo*.

22 Ideſt per partes traditur & diſcitur.

23 Edit. Ven. habet *docetur*, ſed minus placet, cum inepta ſit proximæ ſententiæ repetitio. Totam autem legem, quæ pro fidei doctrina heic accipitur, nec intelligi affirmat, quod in fide plura ſint obſcura, nec totam teneri, quod non omnia dogmata Ariani crederent: id enim contra Arianos objicitur: unde n. 5. *Si ejus partem probes, reprobes partem . . . cum universa non credis*.

24 Edit. Veron. *ut* pro *&*. Edit. Ven. *complectitur* pro *completur*. Cum de lege, ſeu ſcientia fidei in toto contextu ſermo ſit, mallemus *complectitur*, eo quod omnes hanc ſcientiam appetant, complectatur nemo, etſi tractatibus & ratiocinationibus eam adſequi contendat. At citra fidem codicum mutare noluimus: cum fortaſſis de lege morum loqui ſanctus Zeno voluerit, quam *voluntatis Dei indicem* mox affirmat. Quamquam & ipſam fidei ſcientiam a nemine compleri dicere potuit in eam ſententiam, qua n. 4. de Arianis doctrinam legis, ſeu fidei præ ſe ferentibus, & per tractatus acquirere conantibus loquens, *Legis ſcientiam*, inquit, *ad perfectionem perducere nullis rationibus poſſunt*: quod idem eſt atque heic *a nullo completur*, ideſt a nullo *ad perfectionem perducitur*.

25 *Index* divinæ voluntatis eſt lex proprie dicta, quæ morum præcepta continet: at intelligi etiam poteſt lex fidei, quatenus indicat, quid Deus nos credere velit, ut ne tamen credendorum originem & rationem patefaciat, quam Ariani tractatibus & argumentis exponere conabantur.

26 Cum tractare dicerentur Epiſcopi de Eccleſiaſticis negotiis agentes, ut exploratum fit ex S. Cypriani epiſt. 51. & 52. ubi *tractatus* inter Epiſcopos habiti commemorantur; expoſitiones, ſeu formulæ fidei ab Epiſcopis in Concilio tractantibus editæ, *Tractatus Fidei*, ſeu etiam ſolum *Tractatus* appellari ſolebant. Formula fidei Nicænæ *Tractatus Nicæa* vocatur in definitione Synodi Ariminenſis fragm. 7. apud Hilar. n. 3. & 4. nec non in epiſtola ejuſdem Synodi ad Conſtantium fragm. 8. n. 2. & apud Ambroſium lib. 3. de Fide cap. 15. n. 125. nec non ab Auctore tractatus *de Fide Orthodoxa contra Arianos* c. 8. quo reſpiciens Marius Victorinus loquens de voce Ὁμοούσιον: *At enim*, inquit, *quia non intelligitur, & ſcandalum facit, tollendum eſt de Fide & Tractatu, aut certe &c.* Vide to. 4. Bibl. PP. edit. Lugd. p. 273. Heic autem S. Zeno non Nicænum tractatum intelligit, ſed eos, qui poſt Nicænum ab Arianis conſcripti fuerunt, quos poſt pauca *multos tractatus* appellat, propterea quod plures tum in pſeudoſynodis, tum etiam a non nullis Epiſcopis ſeparatim editi fuere. Hos Arianorum *tractatus* memorant S. Hilarius lib. 2. ad Conſtantium num. 4. & 5. Marius Victorinus in oratione *de recipiendo* ὁμοούσιον pag. 295. laudatæ editionis, Phœbadius in libro contra Arianos p. 300. & alii. Animadvertendum vero eſt, non ſimplices fidei formulas ab Arianis emiſſas *tractatus* hoc loco dici, quas *fides* nominatas mox videbimus; ſed fuſiores expoſitiones fidei, in quibus ſuam quiſque fidei ſententiam argumentis & rationibus adſtruere conabatur, ut ex contextu exploratum eſt.

27 Ei-

an [27] fidem tractatus debeamus adserere. Si tractatum fidei dixerimus; vehementer errabimus: subjici enim se loquacitatis artificio fidei natura non patitur, a qua nihil aliud laboratur, nisi ut suis sibi tantum virtutibus approbetur: non enim potest esse perfectum, quod aliunde exspectat sibi aliquid necessarium. Si vero fidem tractatus dicere coeperimus; erit profecto nec [28] nostra, nec sua, sed nec ejus, cujus esse dicetur: quia tractatus fidem cum adstruit, ex eo ipso eam, quo adstruit, destruit: nec ulli dabit, quod non habet: sed potius, ut non habeat, adhuc ipse disquirit. Video praeterea, sicut [29] adsertorum indicant nomina (quae si auferas, [30] nulla fortassis est pugna) multos fuisse tractatus, multas [31] fides, & quidem novellas, & litis labore ac favore nutritas: quas, quia vera vix potest inveniri, credo, ne populi penuria laborarent, [32] venales esse propositas.

Ve-

ADNOTATIONES.

27 *Fidem tractatus* appellat fidem, quam quis tractatuum seu argumentorum vi concipere velit, eo quod nolit credere, nisi quae sibi argumentis & tractatibus persuadeantur.

28 Tractatuum fidem nullibi esse ostendit, quippe quae cum in tractatibus quaeratur, nec illis possit inesse, & esse *sua*, nec nobis per tractatus inferri possit, & esse *nostra*, nec in ipso tractatus Auctore, qui dubius quaestionem movit, reperiri queat: & sic fidem tractatuum destruere fidem pronuntiat: nam, ut dixerat paullo ante, *fides profecto non est, ubi quaeritur fides*. Quibus similiter Hilarius lib. 2. ad Constantium n. 6. *Fides deinde quaeritur, quasi fides nulla sit*.

29 *Nomina adsertorum* tractatibus inscripta, sunt nomina Arianorum & Semiarianorum inscripta, ut credibile est, pseudosynodicis fidei formulis, seu *tractatibus, quos ipsi emiserunt*, uti loquitur Marius Victorinus in libro *de recipiendo ὁμοούσιον* p. 295. ubi non de Arianis solum, sed & de Semiarianis testatur: appellat enim Basilium Ancyranum, qui inter Semiarianos aliquando fuit. Videntur etiam quidam tractatus extra Synodos a non nullis haereticis suis nominibus editi, cujusmodi fuit illa Potamii epistola, *quae*, Phoebadio teste pag. 301. tomi laudati, *ab Oriente & Occidente transmissa est*.

30 *Nulla fortassis est pugna*, inquit, *si adsertorum*, idest auctorum, nomina *auferas*, quod aliquae fidei formulae, quas Semiariani emisere, recte intelligi possent, nec ullam haereseos suspicionem ingererent, nisi quae ex auctorum nominibus manat, quos dolo malo quaedam verba usurpasse, alia autem omisisse notum erat. Hinc sane Hilarius aliquot ex iisdem formulis catholice posse accipi insinuat toto libro *de Synodis*.

31 *Fides* idem ac fidei formula. *Incipit fides apud Nicaeam conscripta*, Hilarius fragm. 2. n. 27. & lib. *de Synodis* n. 84. *Ipsam quidem religiose tum scriptam fidem*. Vide quoque libellum precum Marcellini & Faustini ad Theodosium tom. 1. Sirmondi, ubi *fides* eamdem in sententiam saepius usurpatur, sicuti & in confessione fidei Faustini t. 2. operum S. Leonis p. 138. In plurali vero numero pro Arianorum formulis apud Hilarium adversus Constantium n. 7. *Condis fides contra fidem vivens*, quo loco *fides* intelligit varias fidei formulas, quae Constantio Imperatore favente vel praesente, ab Arianis scriptae fuerunt, aut etiam libros illos, quos Lucifer Calaritanus veluti a Constantio contra Catholicam fidem scriptos refert in libro *de non parcendo in Deum delinquentibus*. Iterum Hilarius lib. 2. in Constantium n. 4. *Miserabile est tot nunc fides existere, quot voluntates*. S. Athanasius in lib. de Synodis undecim fidei formulas ad Antiochenam usque an. 361. ab Arianis promulgatas memorat. Harum multitudinem Socrates notans lib. 2. c. 41. *λαβύρινθον, labyrinthum* appellat, earumque praecipuas recenset. Has porro *novellas* vocat S. Zeno, propterea quod novae in dies formulae ederentur. Quod autem ait, hasce fides *litis labore & favore nutritas*, vide adnot. 38. & 39.

32 Formulas Arianorum *venales* appellat,

Verumtamen ex his omnibus eligendum quid sit, non potest nosci, aut comprehendi: quia non erit [33] nec proprium, nec firmum, quod habet

ADNOTATIONES.

lat, quippe quod Ariani, ut suarum partium numerum augerent, & ad hæreseos subscriptionem, seu adsensum plures adducerent, præmiis uterentur. Hilarius quidem in libro contra Constantium n. 5. persecutionem *ditando* & *auro* eum commovisse tetertimam prodit. *At nunc pugnamus contra persecutorem fallentem . . . . qui non dorsa cædit, sed ventrem palpat; non proscribit ad vitam, sed ditat in mortem; non trudit carcere ad libertatem, sed intra palatium honorat ad servitutem; non latera vexat, sed cor occupat; non caput gladio desecat, sed animam auro occidit*. Multi quidem *munera anteponentes*, ut inquit Liberius apud Theodoretum lib. 2. hist. c. 6. hac ratione corrupti sunt: quos proinde *quæstu circumventos*, & *auri magis, quam Christi amantes* vocat Gregorius Nazianzenus n. 14. orat. 21. de laudibus Athanasii: & inter hos a Faustino ac Marcellino in libello precum ad Imperatorem apud Sirmondum tom. 1. p. 142. refertur Potamius fidei catholicæ olim defensor, qui *præmio fundi fiscalis, quem habere concupierat, fidem prævaricatus est*. Similia habet Gregorius Nazianzenus laudata orat. 21. de laudibus Athanasii, ubi pauperum bona in malum ejusmodi usum ab Arianis consumpta testatur. Hinc iterum S. Zeno *divitum patrocinia* ab iisdem in subsidium advocata tradit: eorumque opibus plures corruptos docebimus adnot. 39. Huc forte prospiciens S. Ambrosius in Apolog. David cap. 4. n. 17. allato veteris testamenti exemplo, de Sacerdotibus scriptum reliquit: *Quo indicio claruit auri cupiditatem materiam esse perfidiæ, & avaritiæ studio sacrilegia solere generari*.

33 *Nec* abest a Mss. Pomp. & Zen. Ut autem intelligantur, quæ de vago incertoque fidei Arianorum statu id loci traduntur, simulque confirmetur dilucide, hasce S. Zenonis sententias cum hujus temporis historia probe congruere, adeo ut nihil simile superioribus sæculis, quibus illum vixisse non nulli existimant, afferri queat, cui illæ peræque respondeant; recitanda putamus aliquot insignia Patrum loca, quæ cum præsenti mirifice concinunt. Primum Athanas. in epist. ad Episcopos Ægypti & Libyæ n. 6. p. 275. t. 1. *Itaque omnia movent & conturbant, nec tamen suis decretis ipsi sunt contenti: nam singulis annis, velut qui pacta scribunt, ipsi quoque conveniunt, & de fide statuere simulant, ut etiam inde nihil nisi risum & dedecus referant: quippe quorum decreta non ab aliis, sed ab ipsis rescindantur. Si enim hi, quæ prius definierunt, considerarent, nollent profecto alia definire, nec rursus illis dimissis, ea nunc definirent, quæ, ut ipsi certe meditantur, post aliquod tempus sunt immutaturi . . . . . Hinc ergo numquam cessant scribere, atque ita sua perpetuo mutantes, incertam fidem, vel potius certam manifestamque infidelitatem & pravitatem habent*. Præterea in lib. *de Synodis* n. 14. p. 727. *Etenim ipsi inter se mutuo diffident: & cum a Patribus defecerint, nequaquam una eademque sunt mente, sed variis diversisque sententiis fluctuant; disceptantesque adversus Nicænam Synodum, multas & ipsi Synodos celebrarunt, in quarum singulis eum fidem exposuerint, nulli tamen stetere professioni: nec alio umquam modo acturi sunt: male quippe quærendo, quam oderunt sapientiam, numquam invenient*. Tandem Hilarius lib. 2. ad Constantium n. 4. id sui solum temporis proprium, & antiquis inauditum tradit, ut tot fides scriberentur. *Sub cujus necessitatis*, inquit, *tamquam improbabili occasione scribendæ atque innovandæ fidei exinde usus inolevit*: & n. 5. *Conscii enim nobis invicem sumus post Nicæni conventus Synodum nihil aliud quam fidem scribi . . . . . . Annuas atque menstruas de Deo fides decernimus, decretis pœnitemus, pœnitentes defendimus, defensas anathematizamus &c*. Quod Hilarius ait decerni fides *annuas & menstruas*, S. Zeno dixit *tractatus, qui eas genuit, vel quotidie generat*: ex quo etiam patet, *fides* a *tractatibus* distingui, quatenus tractatus dicerentur disputationes, quibus, ut idem ait Zeno, *pro ingeniorum argumentorumque viribus* suam quisque fidem defenderet, alienamque refelleret; fides autem nuncuparentur fidei formulæ, quæ ex contrariorum tractatuum opinionibus genitæ, multiplices in variis Synodis editæ sunt. De hac Arianorum & Semiarianorum pugna inter se videndus etiam locus Ambrosii *de Fide* lib. 1. c. 6. n. 44. & 45.

34 Hæc

habet ſtatum ſemper incertum: quippe cum unius electio ſit alterius reprobatio: vel ſi omnes omnino amplectendæ ſint, ut tot quis habeat fides, quot non habet verba, multo magis nihil habebit, quia tractatus, qui eas genuit, vel quotidie generat, adhuc poteſt generare: e diverſo provocatus, rurſus eas pro ingeniorum argumentorumque viribus retractando ac refellendo conſumit. Sin vero, ficut neceſſe eſt, una eſt illa nobilis & [34] antiqua, quæ non dicam tractatu, ſed ipſius nativitate porro [35] major eſt legis, quæ Deum Deo credendo promeruit, quæque credere non didicit, ſed præſumpſit; edicat mihi perniciofa iſta adinventio tractatus ſui, quo proficit pugna? Ne fides, inquit, intereat, cum male aut creditur, aut docetur. Quod malum eſt iſta ratio, mox videbimus.

IV. Nunc ſcire cupio, fides ex [36] doctrina conſtet, an ex credulitate, an ex utroque. Si ex doctrina conſtat; non habent ergo fidem, qui litteras neſciunt, ſed nec ipſi, qui ſciunt: quia legis ſcientiam obſervantiamque ad perfectionem perducere nullis rationibus poſſunt.

Si ex

ADNOTATIONES.

34 Hæc ſpectant *antiquam* Abrahæ fidem, quam Paullus laudat ad Rom. 4. & ad Gal. 3. quæque non ſolum Arianorum tractatus, ſed ipſam etiam præceſſit legem decalogi, ſeu promulgationem Chriſtianæ fidei, quam *legis* nomine S. Zeno hoc loco appellare videtur: unde addit: *Quæ credere non didicit, ſed præſumpſit*. Eſt enim *præſumo* ante tempus ſumo. Abraham autem vera fide, qua nos Chriſtiani ſumus, fuiſſe potitum, certum eſt ex Apoſtolo, qui hanc ob fidem & Abraham vocat *patrem omnium noſtrum*, eorum ſcilicet, *qui ſectantur veſtigia fidei*, Rom. 4. v. 12. 16. & quotquot eamdem fidem tenent, eius filios appellat: *Qui ex fide ſunt, ii ſunt filii Abrahæ*, Gal. 3. 7. Hinc Patres adverſus Arianos Abraham eamdem ac nos Dei atque Trinitatis fidem habuiſſe, ex Paullo demonſtrarunt. *Denique Abraham fidem provocat Apoſtolus, probans, auctoritate uſus ſacrarum litterarum, ſic credidiſſe Abraham, quomodo nunc fuerit credens Paullus*: ſic Lucifer Calaritanus in lib. 1. pro S. Athanaſio p. 198. to. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdun. & alibi ſæpius eadem repetit, ac præſertim lib. *De non parcendo in Deum delinquentibus* pag. 228. ubi alios omnes Patriarchas poſt Abraham eamdem fidem coluiſſe ſtatuit: *Si enim non ita crediderint Apoſtoli, ut crediderunt Patriarchæ; cur B. Apoſtolus omnes ad Abraham comprehendendam provocat fidem?* De hac Abrahæ fide contra Arianorum errorem inculcata vide plura apud Hilarium lib. 4. de Trinit. n. 27. & ſeqq. De eadem autem omnium juſtorum fide ante Chriſtum legendus Philaſtrius cap. 108. & 109. atque Auguſtinus lib. 18. *de Civit. Dei*, cap. 47.

35 Edit. Ven. habet *magis* pro *major*, *quamque* pro *quæque* (ubi Mſ. Pompejanus ſcribit *quæ*) & *promeruit* pro *præſumpſit*, ſicuti apud Hier. in cap. 3. epiſt. ad Galat. tom. 7. pag. 423. edit. Ver. *Legis opera ſupergreſſus, Deum non metu, ſed dilectione promeruit*; qua voce eadem fere ſenſu uſus eſt Zeno lib. 2. tract. 10. qui eſt tractatus primus *de Abraham*, n. 3. Heic tamen legendum *præſumpſit*, cum ſermo ſit de fide, quam ille *ante* Chriſtianæ fidei promulgationem *ſumpſit*: ut enim monuimus, *præſumo* apud probatos Scriptores eſt *anticipate*, ſeu *prius ſumo*.

36 *Doctrinam* heic vocat ſcientiam, ſeu peritiam de Trinitatis myſterio, quam Ariani ſe tenere, & tractatibus digerere jactitabant: hæcque idem plane eſt, ac illa, quam *legem* fidei ſuperius appellatam animadvertimus adnot. 5. *De credulitate* vero pro ſimplici fide, quæ ſine doctrina ſeu ratione auctoritati defertur, ſatis dictum eſt adnot. 6. Poſt pauca, ubi legitur *ſi ex credulitate*, in editis erat *ſi vero ex credulitate*: particulam autem *vero*, quæ abeſt a Mſſ. Pomp. & Zenon. duximus omittendam, cum ea mox repetatur. In Mſ. Tolent. hæc periodus ſequenti perperam poſtponitur.

37 Se-

Si ex credulitate; non ei opus est ulla interpretatio: quia sicut semel creditur, ita semel ex eo ipso, quod creditum est, consummata fides, ultra nec minuitur, nec augetur. Sin vero ex utroque; Patriarcharum [37] semensa fides est: ac per hoc illis constitutionis nostræ videlicet decernendi sunt libri, ut possint esse perfecti. O quam misera est fides, quam verba concinnant! O quam debilis, cujus quotidie dissipantur variis argumentationibus membra! O quam indefensa, quæ [38] regum, [39] judicum, divitum, aliquoties etiam, quod

ADNOTATIONES.

37 ***Semensus***, sicut *dimensus*, *emensus*, *&c.* a mensura originem ducit, & de iis dicitur, quæ mensuram dimidiam referunt, uti *semodiale* a *semodio*, quod modii dimidium continet. Eam porro vocem, quam probe Latinam nihil dubitamus, apud unum Zenonem reperire hactenus licuit, nisi apud Ambrosium lib. 2. de pœnit. cap. 1. *semensas epulas* legendum sit pro *semesas*, cum de convivio allegorice descripto loquatur, in quod non pridianæ *semesæ* epulæ inferendæ erant, sed novæ adjiciendæ, ut ex utrisque convivium integrum constaret; unde sine istis epulæ pridie allatæ, dimidia convivii pars, *semensæ* fuissent. *Semensa* porro a Zenone dicitur Patriarcharum veterum fides, propterea quod ex duabus fidei, quæ ab Arianis supponuntur, partibus, credulitate nimirum & doctrina, illi unam tantum, ac proinde dimidiam fidem habuerint, quippe qui ex sola credulitate, non vero ex tractatuum, qui ab iisdem Arianis postea scripti sunt, doctrina crediderunt. Id autem per ironiam dictum est, quam alia ratione, nec valde dissimili sententia in eosdem convertit Athanasius in l. *de Synodis* n. 4. *Quod si ex illorum* (Arianorum) *sensu a præsenti consulatu* (quo signata fuerat Ariminensis formula) *fides habet initium, quid acturi Patres sunt, & beati martyres? Immo quid illi ipsi facient erga eos, qui a se in Christiana religione instituti ante hunc consulatum obdormierunt? &c.*

38 ***Regum*** nomine Imperatores, Zenonis quoque sæculo, vocatos infinitis prope testimoniis liquet. Vide libellum precum Marcellini & Faustini ad Theodosium, Luciferi Calaritani opera passim, Hilarium de Synodis n. 78. Ambrosium Apolog. David c. 6. n. 26. Sulpicium Severum lib. 2. Philastrium, & alios, qui Imperatorem frequenter appellant *Regem*; uti *Regina* pariter nominatur Justina Valentiniani senioris uxor in Ambrosii vita num. 11. quam Paullinus ad Augustinum scripsit, & aliæ item aliorum Imperatorum uxores *Reginæ* dicuntur a Lampridio in Alexandro Severo, ab Ammiano Marcellino l. 14. & 15. &c. Similiter a Græcis Patribus nomen Βασιλεὺς, quod *Rex* latine redditur, sæpissime ab hujus ævi Scriptoribus ad eosdem Imperatores significandos usurpatur. De hoc porro Regum seu Imperatorum patrocinio ab Arianis studiose quæsito praeclare Ambrosius l. 8. in Luc. n. 17. *Pone nunc ante conspectum sæcularibus Arianos studiis intentos, qui societatem potentiæ regalis affectant, ut armis militaribus impugnent Ecclesiæ veritatem.* Reges autem Zenoni memoratos esse Christianos patet ex contextu, cum hos a Gentibus perspicue distinguat scribens, hæreticos præter suffragia *Regum*, desiderasse etiam *judicum, divitum, aliquotiens etiam, quod pejus est, Gentium patrocinia:* quibus aperte Reges abs se inter Gentes non recensitos insinuat, secus enim jam in illis satis Gentium præsidia quæsita fuissent. Plurali dein numero *Reges* appellans, non Constantium modo, sed & Valentem innuere videtur, quos Arianis impense favisse exploratum est: quod si cui probetur, jam hic primus tractatus lucubratus fuisset post diem 4. Kal. Aprilis an. 364. quo Valens regnare cœpit.

39 Ms. Rem. habet *judicium*, quæ lectio si genuina habenda esset, referretur ad Imperatores, spectaretque, quod tradit Hilarius *de Synodis* n. 78. *Fefellerunt enim ignorantem* **Regem**, *ut istiusmodi perfidiæ fidem bellis occupatus exponeret, & credendi formam Ecclesiæ nondum regnaturus imponeret:* quod fusius explicat Sulpicius Severus lib. 2. At cum non Imperatorum tantum, sed & magistratuum quorumcumque auctoritatem Ariani sibi in subsidium advocarint (nam *quas non exseruit falsæ religionis blandimento sæculi potestates?* inquit ibidem Hilarius) *judicum* ex aliis

quod pejus est, 40 Gentium desiderat per momenta patrocinia! O quam turpis ac lubrica, de qua 41 ludit aliena sententia! O quam adul-

ADNOTATIONES.

manuscriptis & editis retinere maluimus, cum præsertim secus enumeratio a Zenone inchoata, manca nimis & interrupta appareret. *Judices* autem vocabantur quicumque magistratus & Præsides provinciarum, qui eo nomine passim appellantur in Theodosiano codice. Vide etiam, si placet, Ambrosium lib. 1. de excessu Satyri n. 58. Paullinum in Ambrosii vita n. 8. &c. Horum vero *judicum* auctoritatem ab Arianis contra Catholicos interpositam luculenter docet Hilarius lib. 1. ad Constantium n. 1. *Provideat & decernat clementia tua, ut omnes ubique judices, quibus provinciarum administrationes creditæ sunt, ad quos sola cura & sollicitudo publicorum negotiorum pertinere debet, a religiosa se observantia abstineant: neque postea præsumant atque usurpent, & putent se caussas cognoscere clericorum, & innocentes homines variis afflictationibus, minis, violentia, terroribus frangere atque vexare.* Et n. 2. *Præcipe, ut non studium, non gratiam, non favorem locorum rectores gratissimis hæreticis præstent:* ubi *locorum rectores* vocat, quos supra *judices* appellaverat. Vim tandem per hosce judices Christianis illatam fuse describit n. 6. ubi *judiciorum subsidia* commemorat. Athanasius quoque in historia Arianorum ad Monachos n. 15. *Orientales vero pædagogos advocatosque secum adducebant Musonianum Comitem & Hesychium Castrensem, quorum ope freti, alacri animo accessere, rati se omnia deinceps eorum potentia acturos: eo enim modo, & ejusmodi opitulatoribus subnixi, se se, quibus libuit, terribiles exhibuere, ac quibus placuit, insidiati sunt.* Cum vero ad hæc perpetranda nummis bene multis opus esset, *divitum* quoque *patrocinia* advocata traduntur; & hac ratione multas illas *fides*, de quibus diximus n. 31. *litis labore & favore nutritas, venalesque propositas* Zeno tradidit. Hinc etiam Georgium Arianum, qui Alexandrinam Ecclesiam invaserat, *proceres sibi pecunia comparasse* ait Gregorius Nazianzenus de laudibus Athanasii num. 12. numero autem 13. loquens de Arianis ac eorum formulis, *pretio conductos sycophantas* & *sententias stata mercede pronuntiatas* tradit.

40 Inter judices & proceres, quos sibi advocarunt Ariani, plures Ethnicos fuisse nihil dubii est. Id in Georgio nuper memorato Gregorius Nazianzenus explorate reprehendit orat. 21. de laudib. Athan. n. 13. ubi *profanos Sanctorum judices* appellatos, Ethnicos magistratus intelligit. In libello supplici Marcellini & Faustini memoratur Clementinus Vicarius Hispaniæ Ethnicus, qui contra Gregorium Bæticum Episcopum catholicum Constantii mandata exsequutus est. Athanasius in encyclica ad Episcopos n. 2. Ethnicos & Judæos a Philagrio Præfecto Ægypti contra Catholicos in Ecclesiam immissos, ac in ipsum baptisterium ingressos queritur; & n. 3. allegat acta contra se ad Imperatorem transmissa, quæ *qui scripsit*, ait, *transfuga est ex Christianis, qui idola turpiter adorat: qui autem subscripsere, sunt Ethnici & idolorum æditui, ac cum ipsis Ariani.* In Synodica Alexandrina apud Athanasium p. 135. de pseudosynodi Tyriæ legatis hæc traduntur: *At illi sacros quidem ministros adesse non concessere, sed coram Ethnicis de Ecclesia, de calice, de mensa, de sacris rebus inquisitionem fecerunt.*

41 Lusisse dicitur aliena sententia, quod alii ex Arianis in alios, quos anathemati subjecerant (plures enim diversa sentientes diversisque subscribentes formulis, se se invicem anathemate perculerunt) ludicre scribentes, in re gravissima fidei luderent; vel etiam quod ex hisce dissidiis fides apud Ethnicos ludibrio esset, de quo adnot. 44. Numquid etiam spectatur hoc loco Arii liber *Thalia* inscriptus, *effeminatis ac ridiculis modis* contextus, teste Athanasio in epist. de sententia Dionysii n. 6. idemque Sotadicis canticis non absimilis, ut cum eodem Athanasio tradunt Socrates lib. 1. c. 9. & Sozomenus l. 1. c. 20. quod scribendi genus quam esset turpe, & ipsis Gentibus perosum, idem Athanasius indicat orat. 1. contra Arianos num. 2. & 4. *Turpis* hinc, ac *lubrica*, seu, ut legere placet, *ludicra* vocari fides potuit, de qua tam dissolutis canticis vulgus fortasse luderet. Arii quidem Thaliam, seu alias ejusdem generis lucubrationes a vulgo tritis cantilenis elatas apud Photium memorat Philostorgius lib. 2. n. 2. Arius, cum ab Ecclesia recessit, *cantica*, inquit, *nautica & molendinaria & viatoria conscripsit*, *alia-*

[42] adultera, quæ non agnoscit, quo auctore sit nata! O quam ridiculosa, quæ duobus contligentibus Christianis, ab altero eorum, si non transducitur, [43] perfidia, cum transducta fuerit, fides vocatur! O quam non vera, si factionibus pollet! O quam [44] publicana, cujus fabulantur

ADNOTATIONES.

aliaque ejusmodi composuit, quæ certis modulationibus aptavit. *Turpi* quoque dicendi genere, *impuro, & ad ridiculum characterem pertinente* usus est Eunomius Arianus in sermone, quem Constantinopoli in ipso Theophaniorum festo ad populum habuit ex eodem Philostorgio l. 6. num. 2. & de hoc pariter *ludere* quispiam potuit.

42 *Adulter* pro adulterino non numquam sumitur, adeo ut ipsi fetus ex adulterio concepti, *adulteri* dicti inveniantur. Vide Solinum cap. 27. qui *partus adulteros* vocat. Per allegoriam vero Plinius lib. 33. c. 7. *minium adulterum* nominat pro immundo & impuro; & apud Tertullianum *adulter sapor* legitur. Hinc ergo Arianorum fides, variis erroribus vitiata & permixta, *adultera* Zenoni appellatur. Forte etiam id nomen sortita est, quod errorum, quibus corrupta erat, certos auctores & quasi parentes (quod spuriis sæpe accidit) non agnosceret: auctores autem idcirco non erant cogniti, quod in condendis reformandisque variis fidei formulis tot mutationes subinde factæ fuerint, aliis verbis additis, aliis detractis, ut quinam essent formularum auctores, dijudicari non posset. Adde etiam, quod non nullæ formulæ sine auctorum nominibus prodierunt, aliæ item alienis nominibus editæ; quod quantam de auctoribus controversiam moveret, facile intelliges. Huc forte spectant illa Hilarii lib. 2. ad Constantium n. 5. *De auctoribus quæstio est.*

43 Sic restitutum ex quinque Mss. cum antea legeretur *perfida.* *Perfidiæ* autem nomen prætulimus, non solum ex auctoritate plurium præstantissimorumque codicum, sed etiam quod sic appellari solebat, quidquid præterens fidei formulam, a vera fide esset alienum, ut palam fit ex illo Hilarii in Constantium num. 24. *Quidquid præter fidem unam* (Nicænam intellige) *est, perfidia, non fides est.* Hinc fragm. 2. n. 29. loquens de formula fidei Sirmiensis ab Arianis concinnata: *Hæc perfidia*, inquit, *non fides*; & fragm. 6. n. 7. eamdem Sirmii formulam *perfidiam apud Sirmium descriptam* appellat. Phœbadius in libro contra Arianos hanc eamdem formulam impugnaturus, *Incipientes*, inquit, *ab ipso capite perfidiæ, non fidei.* p. 300. t. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdun. lit. D. & post pauca: *Integrum illis est in hac sua perfidia, non fide.* Arianam formulam ab Arianis Episcopis Constantii nomine editam (de qua Sulpicius lib. 2.) S. Hilarius in lib. de Synodis n. 78. *perfidiæ fidem* vocat. Legatur etiam fragm. 8. n. 4. & Ambrosius lib. 3. *de Fide* n. 129. & Chrysologus serm. 48. 52. 61. 64. 87. ubi *fides*, & *perfidia* opponuntur, sicut & apud Ambrosium enarratione in ps. 36. num. 28. ita tamen ut *perfidia* heic latius sumatur de omni errore etiam Philosophorum Ethnicorumque fidei catholicæ opposito; Sophistas enim cum catholicis Episcopis Ambrosius conferens: *Illi*, inquit, *multis loquuntur perfidiam, isti paucis fidem adserunt.*

44 Mss. Rem. *publica*, alii codices & editi *publicana*, quod præterquam quod apud Zenonem idem est ac *publica* (unde tract. 15. lib. 1. n. 4. *publicanas mulieres* pro mulieribus publice expositis accipit) melius hoc loco dici videtur, cum sermo sit de fide, de qua veluti de publicana muliere profani propalam fabulabantur. *Profanos* a Patribus appellatos Ethnicos, ut plura omittam, satis suadetur vel ex illo nostri Auctoris testimonio tract. 5. lib. 1. num. 9. in fine, ubi Christianas mulieres alloquens, ait: *Profano cur nubas, cum possis nubere Christiano?* Notum porro est, qua cautione olim uterentur Catholici, ne sacra mysteria & difficiliora fidei capita in Ethnicorum notitiam venirent: quia multa ne Catechumenis quidem aperiebantur. Vide Schelestratii dissertationem *de Disciplina arcani*. Occasione autem contentionum, quæ inter Catholicos & Arianos excitatæ fuerant, hi, ut Ethnicorum patrocinium sibi adsciscerent, violata secreti disciplina, iisdem Ethnicis totam caussam patefacere non dubitarunt, tum editis in vulgum tractatibus, quibus arcanum & præcipuum Trinitatis mysterium

 rium

tur etiam profani secreta! O quam præsumta, quæ [45] mavult magis novellæ traditioni suæ credi, quam antiquitati, quam Deo Domino
Marc. 7. 9. dicenti: *Rejicitis mandatum Dei, ut traditiones vestras statuatis*. Sed non eo dico, ut ingratum faciam doctrinæ beneficium, sed ut sciat unusquisque, aliud esse fidem, aliud esse tractatum: nec fidem per tractatum posse vel dari, vel nosci, vel destrui. Dari non potest; quia si verbis dari potest, poterit & verbis auferri. Nosci adæque non potest; quia fieri potest, ut quis aliud gestet in [46] labiis, aliud in penetralibus cordis. Similiter ne destrui quidem; quia si vera fides est, aliud esse non potest, quam quod est. Igitur cum possibilitatis humanæ non sit, fidei videre secreta, nusquam, frater, tua curiositas, nusquam tua proficit pugna: quia quem putas vel de tuis ipsis studiosis fidelissimum, hic infidelis; & quem putaveris infidelem, hic fidelis est. [47] Forte in eo se quis æstimet fideliorem, si loquatur argute; cum magis verus sit ille fidelis, qui sacra in prædicatione non ultra, quam licitum est, aciem suæ tetenderit mentis: eo enim res deducta est,

ADNOTATIONES.

rium Gentibus irrisum explicabatur, tum etiam cum illos in Ecclesias admisere, ubi secretiora quæque cernerent & inquirerent. Hinc Athanasius in Apologia contra Arianos n.72. p.189. queritur de *Præfecto Ægypti Philagrio apostata Ethnicisque militibus admissis ad ea disquirenda, quæ ne Catechumenos quidem conspicere decuit. Sacra mysteria ab Ethnicis direpta, & in terram projecta* in ordinatione Gregorii Alexandrini contra Athanasium meminit Synodica Julii Papæ ad Eusebianos relata ab Athanasio in eadem Apologia pag. 149 *Profanos Sanctorum*, idest fidelium, *judices, & novam ac inusitatam mixtionem, mysticas nempe quæstiones spectante vulgo tractatas* dolet Gregorius Nazianzenus in orat. de laudibus Athanasii num. 13. quæ res quanto esset scandalo tum Catechumenis, tum Ethnicis, colligitur ex Athanasio *de Synodis* n.2. p.717. *Hoc autem Catechumenis haud levis offensionis ansam, Ethnicis vero non modicam, sed effusam risus materiam præbuit; quod Christiani veluti ex somno nunc excitati quærant, qua ratione in Christum credere oporteat*. Quod porro S. Zeno ait *fabulantur*, indicare videtur non tam quod Ethnici de arcanis Christianæ fidei vulgo loquerentur, eademque inter se se in ridiculum traducerent, sed forte etiam quod magno cum religionis contemtu de eisdem mysteriis fabulas in theatris agerent; quemadmodum hac quidem de caussa accidisse traditur Alexandriæ ante ipsam Nicænam Synodum, Eusebio sic scribente lib. 2. *de vita Constantini* cap. 61: *Porro rerum, quæ gerebantur, spectaculum eo usque processit indignitatis, ut in mediis infidelium theatris divinæ prædicationis venerabilis doctrina risu ac ludibrio traduceretur*.

45 In codice Pompejano *magis* deest. Sed sicuti apud Plautum Stich. 1. 2. 13: & apud Terentium Adelph. 2. 2. 14. per pleonasmum *malo* legitur cum *potius*, ita & cum *magis* a Zenone potuit usurpari: *magis* enim pro *potius* a probatis auctoribus non numquam usurpatum videtur, uti a Catullo carm. 67. vers. 30. *Non est turpe, magis miserum*; a Virgilio Eclog. 1. vers. 11. *Non equidem invideo, miror magis*. Alia, quæ afferri possent, ejusdem generis exempla prætermittimus. Post pauca *adæque* pro *peræque* legitur in Plauto quater, & apud Livium lib. 4. dec. 1.

46 MSS. Tol. & Zen. *labris*. In membro autem sequenti ad verba *aliud esse non potest*, infinitum *esse* in codice Rem. desideratur.

47 MSS. Vat. Urb. & edit. Ven. *Forte nec in eo*. A Pompejano codice abest *se*. *Æstimet* posuimus pro *æstimat* ex MSS. quatuor.

48 Re-

est, ut fides nostra per Dei [48] requiratur injuriam. Quod futurum Salomon enuntiavit, & cavendum quid sit, his verbis edocuit: *Melior*, Eccli.19.21.
qui deficit sensu in timore, quam qui abundat astutia, & transgreditur legem. Et iterum: *Noli esse sapiens multum*; *& noli argumen-* Eccles.7.17.
tari plus, quam oporteat. Similiter Paullus: *Noli altum sapere, sed* Rom.11.20.
time.

V. Cum hæc ita sint, cur legem lege distringis? Cur sub imagine fidei fidem deponis? Cur ipsum fontem divinitatis philosophicis argumentis exhaurire conaris? Si [49] peritiam legis ostendere cupis, lectionum nubila disserena. Doce eam sibi non esse contrariam: doce omnia, quæ canit, esse credenda. Ceterum si ejus partem probes, reprobes partem; quomodo per hanc fidem quæris, quam etiam ipsam infidelitatis ream constituis, [50] cum universa non credis? Sin vero fidem spiritus calles, aliquam demonstra virtutem. Impera montibus, ut transferant se se. In admirationem tui rictu blandiente leonum rabies evanescat. Sub gressibus tuis maris unda pinguescens, marmoreo stupore solidetur. Cerina cymba inter æstuantis pelagi sollicitos sinus [51] fidem tuam fideliter portet. Solis cursus ac Lunæ ab occidui carceris receptaculo orationis fræno refræna. Anhelantis camini ignis exæstuans, victa

ADNOTATIONES.

48 Requirebantur nimirum Arianorum studio professio & subscriptiones formularum Ariani dogmatis, quod in Dei injuriam cedebat.

49 Peritorum in lege fidei, de qua heic sermo est, officia a catholicis Patribus exculta, tria hæc fuisse ex præsenti Zenonis testimonio cognoscimus; nimirum obscura Scripturæ, quæ inter sacra mysteria legebatur, loca explicare; sententias, quæ contrariæ viderentur, conciliare & componere; ac tandem articulos, qui *canuntur*, idest prædicantur a fide, etsi humanæ mentis intelligentiam superent, creditu necessarios ostendere atque convincere. Equidem in hisce tribus tota versabatur Episcoporum cura, ad fidem quod pertinet; & hæc si peritus quilibet aggrederetur, laborem ejus se nequaquam improbaturum S. Zeno significat: solam enim eorum reprehendit audaciam, qui, ut mox ait, *sub sono legis & fidei, sæcularis amore jactantiæ accensi*, incomprehensibile Trinitatis mysterium *argumentis se cogere, examinare, metiri, ac discernere posse præsumunt*. *Canit* autem pro *prædicat* interpretati sumus, ut apud Martialem de Spect. epigr.1. *Quidquid fama canit*. Potest etiam accipi pro *vaticinari*, uti sæpe verbum *cano* a Latinis usurpatum reperies, eo quod Sibyllæ apud illos prophetiæ, uti putabantur, dono præditæ, omnia vaticinia carminibus edidisse traderentur. Prophetias autem sacræ Scripturæ, quæ difficiliora continent, S. Zenonem spectasse, inde fit credibilius, quod *carmen* pro *libro prophetico* bis alibi dixerit. Quod si quis a lectionibus, quæ primo Auctoris membro indicantur, distincte memorata considerans ea, quæ *cani* traduntur, lectionibus quidem sacram Scripturam, quæ in Ecclesiasticis cœtibus legebatur, cantu autem traditionem, quæ verbo prædicabatur, a Zenone significatam velit; alius vero primo loco eam Scripturæ partem, quæ in sacris conventibus legebatur, secundo vero eam, quæ canebatur, spectatas malit; non diutius repugnabimus.

50 Mss. Vat. & Tol. *canentis cum universa non credis*.

51 Cod. Urb. *ab occiduis fidem tuam fideliter portet*; quæ lectio si germana est, indicare videtur, fidem non ab Arianis Orientem occupantibus, sed ab Occidentalibus, qui plerique erant catholici, esse sumendam. At aliis a Mss. *ab occiduis* abest, & librarii oscitantia repetita videtur

victa natura, sentiat per te tecum & ipse refrigerium. Mortuorum in postliminium vitæ animas reductas inspira. Discute laborantibus morbos, cura languores, in tentationibus gaude & in tormentis pro nomine Domini. Si obvenerint dura, fidem, tamquam granum sinapis, te habere demonstra. Sin vero, quod magis est, sub fono legis ac fidei, sæcularis amore jactantiæ accensus, nascentis Dei de Deo [52] Spiritusque sancti inæstimabilem incomprehensibilemque divinitatis perpetuitatem, jure ipso, quo ex se se est, argumentis te cogere, [53] examinare, metiri, ac discernere posse præsumis; heic tibi ego respondere non audeo: sit quippe cum tutius [54] imperitum videri, quam esse sacrilegum. Et tamen habeo, qui pro me tibi [55] obsistat: nam lex, per quam me forte minus peritum peccare compellis, ipsa te magnopere retundens ac redarguens confutabit, Salomone dicente: *Altiora te ne quæsieris, & fortiora te [56] ne scrutatus sis. Quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper; & in plurimis operibus illorum non eris curiosus: multos enim seduxit suspicio illorum, [57] & in vanitate detinuit sensus illorum*. Similiter Paullus curioso re-

Eccli. 3. 22. &c.

so re-

ADNOTATIONES.

tur ex sequenti membro, ubi *ab occidui* pariter legitur. Post pauca *Solis currus* pro *Solis cursus* habent codd. Pomp. & Zen.

52 Non tam circa Dei Filium, sed circa Spiritum sanctum etiam Arianos errasse, cum Hilarius universim confirmat l. 2. de Trinit. & Ambrosius *de Spiritu sancto* lib. 3. n. 101. tum vero ex Macedonii præsertim hæresi constat, quæ in Constantinopolitano primo Concilio damnata fuit anno 381. Vide Philastrium hæres. 67. de Semiarianis, quo nomine Macedonianos intelligit, & hæres. 68. de Eunomianis. Cum tamen Macedonianos *de Patre & Filio bene sensisse* tradat Philastrius hæres. 67. & solum errasse illos prodat circa Spiritum sanctum, quem *nec Deum verum, sed factum atque creatum* prædicabant; hoc autem loco S. Zeno illos perstringat, qui non in unius Spiritus sancti, sed & in Filii dogmate errabant: jam ab hoc non Macedoniani puncti videntur, sed Ariani, qui utroque in dogmate simul peccarunt. At illud Philastrii testimonium de Macedonianis ævi sequioris verum est, non de antiquioribus, quos Zeno suppares habuit: hi enim Semiariani vere fuerunt, & primi qui in Spiritum sanctum non minus, quam in Filium hæreticam doctrinam insimul effutiere; ac propterea ad hos proprie hocce Zenonis testimonium pertinet.

53 Mss. Rem. & Urb. *exinanire*. Inferius pro *cum tutius* cod. Pomp. *tum tutius*.

54 Ms. Vat. *audebo*. Post pauca *imperium* pro *imperitum* cod. Tol. perperam exhibet. Imperitum porro cur se appellet S. Zeno, facile intelligere licet. Cum Ariani ingenio nimium indulgentes, curiosaque inquisitione de æterna divini Filii generatione audentes differere, in varios errores incidissent; Catholicorum hoc proprium erat, tanti mysterii imperitiam profiteri potius, quam tanto cum periculo de eodem subtiliter inquirere, quippe quod humanæ mentis aciem nimium multum excederet. Qua de caussa imperitiam quoque professus S. Hilarius lib. 3. de Trin. n. 20. p. 62. Arianos peritiam jactantes his compescuit: *Sed te, quisquis es, investigabilia sectantem, & divinorum secretorum atque virtutum gravem arbitrum consulo, ut mihi imperito, & tantum de omnibus Deo, ut sunt ab eo dicta, credenti rationem saltem facti istius afferas, &c.* Porro imperitiam simplici cum fide sequendam, fusius suadet num. 26.

55 Ms. Pomp. *obstes*. Paullo post pro *minus peritum* Ms. Vat. *minus paratum*.

56 *Ne* scripsimus e Mss. Rem. Pomp. & Zen. cum in editis esset *non*.

57 Hæc verba *& in vanitate detinuit sensus illorum*, quæ in edit. Ver. & seqq. aberant, restituimus e Mss. ac edit. Ven.

58 Sa-

so rescribit dicens: *O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei!* Rom.11.
quam inexquisita sunt judicia illius, & quam investigabiles viæ il- 33.34.
lius! Quis enim cognovit cogitationem Dei? Et tu ejus naturam quæris? Sed & alio loco hoc, quod agitur, evidenter expressit, cum ad Timotheum loquitur instruendum his verbis: *Hortatus sum,* [58] *ut* 1.Tim.1.3.4.
denuntiares quibusdam, ne perversa doctrina uterentur, neque attenderent fabulis & genealogiis, quæ sine fine sunt, quæ magis quæstiones præstant, quam veram rationem Dei, quæ est in fide. Definitio autem jussionis est caritas ex corde puro & conscientia bona, ex fide simplici.

VI. Igitur si Dei servus es, stultas & ineruditas quæstiones evita, sciens, quia lites generant. Servum autem Dei non oportet litigare; quia lis & caritatis est hostis, & fidei: quas si quis amiserit, nec divina ille profecto, nec humana cognoscit. Hæc, si religiosus es, serva: si vere timoratus, custodi: de eo, quod modum humani sensus excedit, disputare devita. Negat quodammodo Deum, quisquis [59] adserit Deum: defensio enim non nisi imbecilli præstatur; nec potest eum revereri, qui ingenii sui putat esse, quod ille fuerit æstimatus. Ceterum illa est fidei generositas vera, ut Deo fideliter serviat; in solo ipso fiduciam gerat; a fidelitate & fiducia [60] fidelem se vocari cognoscat; inculpatis moribus vivat; [61] con- Prov.10.10.
scientia eum bona, non loquacitate, quæ mater profecto peccati est, nosse præsumat; Trinitatisque unam potentiæ plenitudinem, quæ una mente, una credulitate concipitur, non violet, sed honoret [62].

TRA-

ADNOTATIONES.

58 Interjectum erat *inquit*, sed delevimus uti superfluum ex Mss. Pompejan. & Zenonian.

59 *Adserere* heic accipitur non pro *affirmare*, sed pro *vindicare*, & vindicare quidem rationibus adversus Arianos excogitatis, ut ejus sane videtur fuisse consilium, quem hoc loco S. Antistes a tanto ausu, periculo proposito, abducere conatur; unde statim subdit: *Defensio enim non nisi imbecilli præstatur, nec potest eum revereri, qui ingenii sui putat esse, &c.* Veronensis editionis auctoribus verbum *adserit* posse offendere visum est, ac proinde supposuere hæc verba, quibus Zenonis mentem citra æquivocationis periculum exprimerent: *quisquis rationibus humanis Deum metiri conatur: defensio, &c.* Nos e Mss. & prima edit. germanum textum restituimus.

60 Ms. Pomp. *fidem*.

61 Ms. Vat. *sapientia cum bona*.

62 Ms. Urb. cum cod. Pomp. & editione prima addit *Amen*.

1 Et

TRACTATUS II.

De Spe, Fide, & Caritate.

I. TRibus in rebus Christiani culminis fundamenta consistunt, ideft in spe, in fide, [1] & in caritate: quæ ita invicem sibi videntur esse connexa, ut sint alii alia necessaria. Spes enim nisi præcedat, cui laborat fides? fides si non sit, quomodo spes ipsa nascetur? quibus si deneges caritatem, utraque [2] cessabunt; quia neque fides sine caritate, neque spes poterit operari sine fide. Itaque Christianus tribus in rebus, si cupit esse perfectus, debet esse constructus: si quid enim ei ex his defuerit, perfectionem sui operis non habebit. Unde primo omnium spes nobis proponenda est futurorum, sine qua nec præsentia quidem ipsa stare posse perspicimus. [3] Adeo tolle spem, torpet humanitas tota. Tolle spem, artes virtutesque universæ cessabunt. Tolle spem, & interempta sunt omnia. Quid facit ad litteratorem puer, si litterarum non sperat fructum? Quid ratem profundo gurgiti nauta committit, si ei numquam lucrum, numquam portus desideratus occurrit? Quid miles, non dicam horridæ hyemis, aut torridæ æstatis injurias, sed seipsum contemnit, si gloriæ spem futuræ non gerit? Quid agricola semina spargit, si sudoris sui præmium non colligit messem? Quid Christianus credit in Christum, si promissum sibi ab eo perpetuæ felicitatis tempus non credit esse venturum?

II. Sed spes ex fide est, quæ quamvis in futuro sit posita, fidei tamen est jure subjecta: ubi enim fides non est, nec spes est; fides enim spei [4] substantia est, & spes fidei gloria: quoniam præmium, quod spes habet, fides meretur: quæ quidem pro spe pugnat, sed sibi vincit. Amplectenda est igitur, fratres, tenaciter nobis, & omni genere [5] custodienda virtutum; in hanc fortiter incum-

ADNOTATIONES.

1 *Et* deest in Mff. Pomp. & Zen. *invicem* a Mff. Vat. & Tol. abest. Post pauca, *aliis aliæ necessariæ* scriptum est in codd. Urb. Vat. Rem. Pomp. & edit. Ven. pro *alii alia necessaria*, quod post editionem Ver. retinuimus.

2 In edit. Ver. pro *cessabunt*, quod est in omnibus codd. & editione prima, suppositum fuit *inutiles erunt*, ne una cum caritate spes ac fides cessare, ideft perire & nihil operari posse viderentur. Similiter n. 4. ubi legitur, *utræque non stabunt*, positum fuit, *utræque non proderunt*. At hisce emendationibus opus non esse ad vindicandam Zenonis sententiam, satis ostendimus differt. 2. cap. 6. ubi hæc testimonia fuse explicavimus.

3 *A Deo* est in cod. Rem.

4 Spectatur hoc loco illud Paulli ad Hebræos 11. vers. 1. *Fides est autem sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium:* & in sequentibus, *præmium fides meretur*, prospiciuntur illa, quibus fides in Christum totius meriti initium statuitur.

5 Mff. Vat. & Tolent. *custodienda spes virtutum*. Dein Mf. Pomp. *in hac*, Vat. *& in hac*.

6 Mf. Tol.

cumbendum : ipsa est enim vitæ nostræ immobile fundamentum ,
invictum adversus diaboli impetus propugnaculum pariter , ac te-
lum , animæ nostræ impenetrabilis lorica , legis compendiosa ac ve-
ra scientia , dæmonum terror , martyrum virtus , Ecclesiæ pulchri-
tudo , vel murus , Dei ministra , [6] Christi amica , Spiritus sancti
conviva . Huic & præsentia subjacent & futura : ista , quia con-
temnit : illa , quia sua esse [7] præsumit . Nec spes timet , ne non ve-
niant : quia ea semper secum suis in virtutibus portat . Hoc est ,
quod Abraham *contra spem in spem credidit Deo , ut fieret pater* Rom.4.18.
multarum gentium . Contra spem autem est , quod impossibile est ,
ac [8] non videtur : sed possibile hac spe fit , cum Dei dicto indubi-
tanter ac fortiter creditur : dicit enim Dominus : ***Omnia possibilia*** Marc.9.22.
credenti . Unde *Abraham credidit Deo , & reputatum est illi ad ju-* Gen.15.6.
stitiam : qui ideo justus , quia fidelis ; *justus enim ex fide vivit* : ideo Gal.3.6.
fidelis , quia credidit Deo ; qui nisi credidisset , neque justus , neque Rom.4.9. Rom.1.17.
pater gentium esse potuisset . Quapropter manifestum est , spei ac
fidei unam inseparabilemque esse naturam : quia in homine ex his
quæcumque defecerit , [9] ambæ moriuntur .

III. Fides [10] itaque vel maxime res propria nostra est , Domino
ipso dicente : *Fides tua te salvum fecit* . Igitur si nostra est , serve- Marc.10.52.
mus ut nostram , ut jure speremus [11] aliena : nemo enim censum
[12] decoctori committit , nec desertorem præmiis triumphalibus ho-
norabit , maxime cum scriptum sit : *Qui habet , dabitur illi , &* Matth.13.12.
abundabit : qui autem non habet , etiam id , quod habet , auferetur
ab eo . Per hanc , fratres , a Deo Henoch meruit [13] cum corpore Heb.11.5.
con-

ADNOTATIONES.

6 Mf. Tol. *vel Christi* .

7 *Præsumo* heic & alibi sæpius a nostro Auctore sumitur pro *certissime spero* , vel *anticipate scio* : sicuti ostendunt illa num. 6. *Deus proximi dilectionem commendat , quoniam solam præsumit* , idest certo scit , *servare posse , quod præcipit* . Similiter *præsumtio* non numquam pro *anticipata certa notitia & fiducia* accipitur, uti apud Spartianum in Hadriani vita cap. 2. *Habuit autem præsumtionem Imperii ex Jovis responso* . Pro *ne non veniant* , in Mf. Pompejan. est , *ut non veniat* , sed pro *ut* alia manu scriptum est *ne* .

8 In editis post *non videtur* additur , *esse possibile* : quæ tamen verba ab omnibus , quos vidimus , Mff. codd. absunt , & abesse item etiam debent , si S. Zeno hoc loco respexit illa Paulli ad Rom. 8. v. 25. *Quod non videmus , speramus ; nam quod videt quis , quid sperat ?* vers. 24. quam in sententiam superius S. Zeno dixit , spei substantiam esse fidem , & spem fidei esse subjectam affirmavit , quod ea , quæ futura esse creduntur , nec modo apparent , spe prosequamur .

9 Dictum heic *ambæ moriuntur* , uti supra *utræque cessabunt* , de quo satis multa differt. 2 . cap. 6.

10 In Veron. edit. *Fides itaque donum Dei* . De hac additione , quæ abest a codd. & edit. prima , vide quæ notavimus eadem differt. 2. cap. 5.

11 Nimirum cælestia , quæ Dei sunt , quæque per fidem futura credimus , & expectamus .

12 Ita Mff. Rem. Pomp. Urb. & edit. Ven. alibi autem legitur *debitori* , quæ vox etiam in margine Pompejani cod. notatur .

13 Mf. Vat. & Tol. inserunt *de fide*

He-

Heb. v. 7. contra legem naturæ transferri . Per hanc evadens Noe non inve-
v. 11. nit , cum quo diluvium fuisse conferret . Per hanc Abraham ad Dei
v. 20. pervenit amicitiam . Per hanc Isaac præter ceteros enituit . Per
Gen. 32. hanc Jacob Deo colluctari [14] prævaluit . Per hanc Joseph Ægyptum
Gen. 41. suæ ditioni subjecit . Hæc Moysi in mari rubro terram vitream fe-
Exod. 14. 22. cit . Hæc , ut cursus soliti contemta mensura Jesu Nave desiderio
Jos. 10. 13. pareretur , Soli , Lunæque suos frenos induxit . Hæc de armato Go-
1. Reg. 17. lia David inermi triumphos attulit . Hæc in Job inter crebra &
Job 1. & 2. ingentia mala non desperavit . Hæc in Tobiæ cæcitate medica fuit .
Tob. 11. Hæc in Daniele ora leonibus alligavit . Hæc in Jona cetum in cym-
Dan. 6. bam convertit . Hæc in Machabæicæ germanitatis exercitu sola vi-
Jon. 2. cit . Hæc in tribus pueris ignes amœnos effecit . Hæc mare pedibus
2. Macb. 7. ambulari posse in Petro præsumsit . Per hanc Apostoli multos in
Dan. 3. nitidam cutem lepræ deformis contagiosis [15] scabiosisque crassan-
Matth. 14. 29. tium ulcerum spoliavere verticibus . Per hanc , inquam , cæcos videre , surdos audire , mutos loqui , claudos currere , paralyticos reformari , de obsessis dæmones fugere , mortuosque sæpe ipsos a sepulcris cum suis sibi [16] exsequiis reverti jusserunt , ut omnes mirarentur fieri lacrymas gaudii , quæ [17] nunc fuerant orbitatis .

IV. Sed longum est , fratres , ire per singula , maxime quia caritas sua ingerit fortiora : quæ est ita rebus universis [18] prædita , ut sit omnium jure ipso regina . Triumphet licet , quibus vult virtutibus , fides , ac spes multa & magna proponat ; tamen sine hac utræ-

ADNOTATIONES.

Henoch & Noe & Abraham cum corpore &c. Sed videtur glossema, quod e margine in textum irrepserit , in quo notatum fuit agi hoc loco de fide Henoch , Noe &c. Sane solus Henoch cum corpore translatus fuit.

14 Mf. Pomp. legit *pervaluit*, uti apud Lucretium lib. 6. v. 956. ubi tamen *prævalet* , legendum esse aliqui existimant.

15 *Scabrosis* est in Mss. Pomp. & Zen. At in margine Pomp. notatur , *scabiosis*. Contagiosi autem dicti Lepræ vertices , quod illa contactu contrahatur ; *Scabiosis* autem ad ulcerum vertices referri videtur.

16 Sparaverius pro *exsequiis* mallet legere *exuviis ;* at *exsequiis* , relinquendum patet ex Arnobio lib. 1. adversus Gentes pag. 30. qui de Apostolorum miraculis loquens, simili formula usus est *: Ab tumulis remeare defunctos exsequiarum conversione jusserunt* . Et sane exsequias a Zenone sumi pro funeris comitatu ex sequentibus patet, ubi comitatus luctum in gaudium versum commemorat. Similiter etiam Ambrosius lib. 5. in Luc. cap. 7. exsequiarum turbam appellans, *exsequias* pro turba filii viduæ funus comitante aperte sumsit . In antiquis nimirum funeribus cadaver sequebantur homines funeream pompam comitantes ; unde Terentianum illud *: Funus interim procedit , nos sequimur* ; & ex hoc quidem *exsequias* dictas , quod populus sequeretur, Donatus notavit. Interim hoc loco S. Zeno Arnobium imitatus cognoscitur.

17 *Nunc reus erat* , dixit Cic. ad Attic. lib. 2. *Nunc videbam* , de Claris orat. Similiter etiam *modo erat*, apud Ovid. l. 1. Trist. Eleg. 3. Iterum S. Zeno tract. 5. lib. 1. num. 4. *Nunc clamabas , nunc reddebas &c.*

18 *Præclara* legitur in Mss. Pomp. Tol. & Vat. At in margine Mf. Pomp. notatur *prædita* . *Prædita* autem pro *prælata* invenitur in Appulejo de Deo Socratis, & in glossis antiquis apud Ducangium in Glossario.

19 In

utraque [19] non stabunt ; fides primo omnium si seipsam non amet, spes si non ametur. Adde, quod fides sibi soli prodest; caritas omnibus. Adde, quod fides non gratis pugnat; caritas autem etiam ingratis conferre consuevit. Adde, quod fides non transit in alium; caritas, parum est dicere, transit in alium, quæ [20] transit in populum. Adde, quod [21] fides paucorum est; caritas omnium. *1. Cor. 13.* Adde, quod spes ac fides tempus habent; caritas autem finem non habet, momentis omnibus crescit, quantoque ab ea diligentibus invicem creditur, tanto invicem plus debetur. Non quemquam pro persona diligit, adulari quia nescit; non pro honore, quia ambitiosa non est; non pro sexu, quoniam illi unus est ambo; non pro tempore, quia varia non est; non æmulatur, quia invidia quid sit, ignorat; non inflatur, quia humilitatem colit; non malum cogitat, quia simplex est; non irascitur, quia etiam injurias libenter amplectitur; non fallit, quia fidem ipsa custodit; non ulla re indiget, quia ei præter quod est, nihil est necessarium. Hæc rura, urbes ac populos, [22] composita pacisque conservat. Hæc circa Regum latera securos gladios [23] facit. Hæc bella premit, lites tollit, jura evacuat, fora compescit, odia eradicat, iras extinguit. Hæc mare penetrat, [24] orbem circuit commercio, nationibus necessaria submini-

ADNOTATIONES.

19 In edit. Ver. emendatum erat *non proderunt*, de quo satis adnot. 2.

20 Transire in populum caritas dicitur, quod omnibus prosit: fides autem prodest illi soli, qui fidem concipit: sicuti paullo ante dixerat: *Fides sibi soli prodest, caritas omnibus*.

21 Fidem paucorum esse, caritatem vero omnium, eam in sententiam vere dici potuisse arbitramur, quod fides in paucis sit, quia Christiani sunt pauci præ ceteris infidelibus, qui licet fide careant, caritatem tamen aliquam habent, cum nemo sine aliquo amore esse possit; unde & Gentes se se invicem diligere, & benefacere pluribus leguntur. Non itaque heic de vera & Christiana caritate sermo est; secus admittenda esset Sparaverii emendatio: *Fides omnium est, caritas paucorum*. Sed cum huic emendationi nulli codices, nullæ editiones suffragentur; de caritate late sumta hic locus accipiendus & interpretandus videtur: de quo plura dissert. 2. cap. 5.

22 Ita ex MSS. Rem. Vat. & Pomp. In hujus postremi margine, & in Ven. edit. pro *pacisque* habetur *pacesque*: in edit. Veron. *paceque*: in Patav. *pace* deleto *que* ex emendatione, uti apparet Sparaverii, cujus adnot. in fine referentur. Hæc lectio nobis quoque placeret, si cui codici vel editioni niteretur. At cum *que* ubique legatur, lectionem quatuor codicum ceteris præposuimus, quæ a Zenoniana syntaxi non discrepat: non numquam enim conjunctionem *que* secundæ post virgulam voci Auctor apposuit. *Composita* autem *pacis* pro pacta in concilianda pace composita dixit, & ellipsi usus est illius simili: *Amara curarum* apud Horatium, *abdita montium*, & alia id generis plura apud Lucretium, Tacitum, Appulejum & alios.

23 *Fallit* in plerisque codicibus & editione Ven. legitur. Solum in MS. Pomp. Zen. & in ceteris editis *facit*, quod retinuimus.

24 *Urbem* pro *orbem* facili unius litteræ mutatione perperam in manuscriptis & editis scriptum est. Emendationem sensus persuasit. *Commercio* restituimus ex MSS. Rem. Pomp. & edit. Ven. cum alio sensu & alia interpunctione legeretur sic: *urbem circuit: commercia nationibus necessaria subministrat*. Posset tamen hæc interpunctio retineri, ut τὸ *commercio* ad sententiam posteriorem referatur.

25 *Red-*

ministrat. Potentiam, fratres, cito ejus edicam. Quidquid locis natura negaverit, caritas [25] reddit. Hæc conjugalis affectus duos homines sacramento venerabili unam cogit in carnem. Hæc humanitati præstat esse, quod nascitur. Hujus est munus, quod cara uxor, quod [26] generosi liberi, quod veri sunt patres. Hujus est munus, quod alii, ut nos, aut plusquam nos, proximi, vel amici sunt nobis. Hujus est munus, quod diligimus servos, ut filios; ac nos illi colunt libenter, ut dominos. Hujus est munus, ut, non dicam [27] notos, aut amicos, sed sæpe etiam eos, quos numquam vidimus, diligamus. Hujus est munus, quod antiquorum aut virtutes ex libris, aut ex virtutibus libros agnoscimus.

V. Sed quid ego diutius demorer in humanis, quasi sola isto affectu sint prædita? Nonne videmus omne animantium genus congregatione, concordia testari caritatem; atque ita omnes motus quasi uno sensu magistra dilectione converti, ut quivis intelligat, hoc fieri non posse sine naturalis amicitiæ disciplina? Quid autem pro se in necessitatibus gerant, omnibus nota porcorum quotidiana propemodum tam jucundi certaminis exempla declarant: quia aliquis eorum cum forte de numero audacis lupi rabie [28] rotatus, in præsens periculum cœperit [29] infestationibus tyrannicis duci, omnes repente concelerant; laboranti subveniunt; pene armis ipsis inimici certatim se [30] crebro subjiciunt; ingenti fragore confundunt; exsertisque mucronibus sordidis, velut testudine quadam, resistunt; vincuntque facilius caritate, quod sigillatim nuda vix possunt superare virtute. Elementa quoque ipsa, fratres, satis diversa satisque repugnantia olim deprehendisset interitus, nisi ea invicem mutuis æqualibusque temperantiæ dotata muneribus, perennis connubii fideli propagine benigna caritas illigasset. Nihil est prorsus, quod sine hac gratum, sine hac pacificum, sine hac fidele, sine hac securum, sine hac glorio-

ADNOTATIONES.

25 *Reddit* pro *dat*; nam ut notat Celsus J. C. *de verborum significatione*, L. *verbum* l. 20. Dig. *Reddendi verbum quamquam significationem habet retro dandi; accipit tamen & per se dandi significationem*. Sic *reddere epistolam*, *jus reddere* pro *dare* sæpius apud probatos Auctores invenies. Quamquam cum de commercio heic sermo sit; *reddo* stricte accipi potuit, quatenus per commercium commutatis mercibus, aliud pro alio, quod accipitur, redditur.

26 Generosi hoc loco dicuntur non degeneres liberi, qui recte factis sui generis decus tuentur, idque potissimum caritate præstatur, quatenus hæc ad generis ejusdem decus conservandum ipsos impellit.

27 In MSS. Rem. & Urb. *ignotos*, aut *inimicos*: *ignotos* etiam legitur in codice Pomp. sed male; nam *ignoti* sequenti versu comprehenduntur. Paullo post pro *demorer* in margine MS. Pomp. & edit. Ven. legitur *demoror*, & *sunt* pro *sint*.

28 MSS. Vat. & Urb. *denotatus*: Zen. Pomp. & Spar. *devoratus*: Tol. *denotatur*, qui mox *cum cœpit* pro *cœperit*.

29 *Infestatio* est apud Tertullianum Apolog. cap. 1.

30 Edit. Ven. & MS. Pomp. in margine habent *cerebro*.

31 In

gloriosum, sine hac Deo junctum, sine hac possit esse perfectum. Denique cum Dominus interrogaretur, quod esset summum legis sacræ præceptum, sic ait dicens: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, & ex tota virtute tua. Et secundum simile huic: Diliges proximum tuum, tamquam teipsum. In his duobus* [31] *præceptis pendet omnis lex, & prophetæ*. Unde manifestum est, dilectionem virtutum omnium divinarum esse substantiam naturalemque magistram: quoniam ex lege discitur, sed in mentibus nascitur: lex enim pendet ex caritate, non caritas pendet ex lege, sacra Scriptura dicente: *Justo lex posita non est, sed peccatori*. Peccator autem ille est, qui caritatem non habet Dei; ac per hoc [32] operanti iram recte subjacet legi. Atqui forte aliquis dicat, lex spernenda est, quia justo necessaria non est, peccatori vero molesta est. Absit, fratres: immo potius veneranda est, quia veritatis speculum, quia rigida quædam dilectionis est forma: quidquid enim a justo didicit, id facere injustum quoque compellit: [33] bifarie inclyta, unum glorificando, alium corrigendo.

Matth. 22. v. 37. 39. 40.

1. Tim. 1. 9.

Rom. 4. 15.

Vid. tract. 1. num. 2.

VI. Constat ergo omne Christianitatis magis in caritate, quam in spe, vel fide esse depositum: sicut evidens testatur exemplum. Judas [34] Iscariotes traditor Domini, & spem & fidem perdidit: quia caritas in ipso non mansit: nam & hæreses & schismata sic disseminantur, cum inflata fides ac spes, dilectionis a fundamento velluntur. Quid autem sine caritate sint non tantum istæ, sed & aliæ quoque virtutes, indice Paullo cognoscite: *Et si habuero*, inquit, *omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum distribuero omnia mea, & si tradidero corpus meum, ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil proficio*. Caritas enim, fratres, omnia diligit, *omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Caritas numquam excidit*. Igitur non immerito Dominus Deus proximi dilectionem commendat: quoniam solam [35] præsumit servare posse, quod præcipit.

1. Cor. 13. 2. 3.

v. 7. 8.

VII. Primum est itaque dilectionis officium, Deo refundere, quod nati

ADNOTATIONES.

31 In editis & in Pomp. Ms. margine *mandatis*; at in textu nec non in codicibus Rem. Tol. Zen. *præceptis*.

32 In edit. Patav. *operans*, sed perperam: spectatur enim Paulli locus: *lex enim iram operatur*, ad Rom. 4. vers. 15. emendavimus autem ex Mss. & ceteris editis. Solus Urbin. codex habet *operantium*. Ms. Tol. paullo post: *quia & justo*.

33 *Bifariam* Scriptores Latini optimæ notæ habent, sicuti *trifariam*, *quadrifariam*, *multifariam* &c. *Trifarie* tamen habet Diomedes grammaticus, *multifarie* Plinius 18. 7. & Solinus cap. 18. ex quibus Zenonis locutio satis vindicata videtur. Mss. Tol. & Urb. *indita* pro *inclyta*.

34 Mss. Pomp. & Zen. *Schariotes*, sicuti & Mss. Hieronymi in cap. 10. Matth. pag. 57. similiter scribunt, & Hilarius in ps. 128. in plerisque nostrorum Mss. *Scarioth*.

35 Heic *præsumo* aperte pro *certo cognosco*, ut monuimus adnot. 6.

36 Non

nati sumus : solique debere , quod vivimus : nihilque prorsus cordis nostri in penetralibus retinere , quod [36] alieno jure servemus . At cum ab eodem hujus devotionis invitatione inhabitari , seu nos in
1.Jo.4.16. ipso habitare cœperimus , sicut Joannes dicit : *Deus caritas est , qui manet in caritate , in Deo manet , & Deus in illo manet ;* tunc demum , fratres , caritatem per semetipsum ei condigne reddemus , quia facta commutatione, quod ejus est, fit pro partibus [37] nostris . Sequens est , ut etiam proximos eo affectu , quo nos ipsos diligimus , diligamus : maxime cum cognationis ipsa hoc exigant jura :
Mal.2.10. clamat enim propheta : *Deus unus creavit vos . Nonne pater unus est omnium vestrum ?* Quisquis igitur nobilitatis suæ conscientiam retinet , diligit fratrem : nec aliquid audire [38] exspectat ex lege , ne admonitione , pietati aliquid derogetur : tantumque se in ipso amat , ut oderit se sine ipso . Accedit ad cumulum , quod ideo Deus hominem ad imaginem & similitudinem suam fecit , ut contemplatione imaginis pateremur reverentiam veritatis ; in eaque res conditione dimissa est , ut si quid mali , vel boni cuiquam fecerimus , Deo fecisse videamur ; propter quod non immerito Joannes peculiaris arcanorum Domini consultor constanter edicit : *Si quis dixe-*
1.Jo.4.20. *rit , quoniam diligo Deum , & fratrem suum odit , mendax est : qui enim non diligit fratrem suum , quem videt , Deum , quem non videt , non potest diligere .* Decertemus igitur , fratres , inter nos mutui amoris æmulatione gloriosa ; imaginemque Dei dignissime venerando , declaremus quid ipsi veritati debeamus , scientes , quoniam si quis imaginem læserit , in [39] exitium suæ animæ incitat veritatem . Nec est dicto longe probatio . Si inclyti cujusquam Regis (hominis tamen) [40] vultus , quivis ulla violaverit ratione ; nonne continuo

ADNOTATIONES.

36 Non quod nihil debeamus diligere præter Deum , cum proximum quoque Deus amare nos jubeat ; sed quod nihil sit diligendum , nisi eo jure ac ratione , quam nobis Deus ipse præstituit , ita ut ipsum Deum in omnibus , quæ diligimus , diligamus .

37 Sparaverius mallet legere *nostrum* . *Sequens est* , *officium* subintelligitur , idest *secundum officium* ; de primo enim hactenus dixerat .

38 Mss. Tol. Urb. Zen. & Pomp. *exspectavit* .

39 In margine Ms. Pomp. *exitum* .

40 *Vultus* pro imaginibus dicti a Trebellio in Claudii , a Vopisco in Probi , a Capitolino in Maximi & Balbini vitis , nec non in L. Cod. *de publ. læt. nunt.* ubi Imperatorum imagines publico cultui expositas liquet . Hunc morem S. Zenonis ævo apud Christianos quoque obtinuisse ex hoc testimonio discimus ; *Reges* enim Imperatores appellat , ut ostendimus tract. 1. adnot. 38. Patet etiam ex Ambrosio serm. 10. in ps. 118. num. 25. *Qui coronat imaginem Imperatoris , utique illum honorat , cujus imaginem coronavit : & qui statuam contempserit Imperatoris , Imperatori utique , cujus statuam consputaverit , fecisse videtur injuriam* . Et lib. 6. Hexameron cap. 9. num. 57. *Ære fusa Principum capita , & ducti vultus de ære vel de marmore ab hominibus adorantur* . Quod porro de capitali pœna in imaginum violatores tradit Zeno , spectat legem *Juliam majestatis* allegatam D. l. 48. tit. 4. L. 5. & 6.

tinuo velut sacrilegii commissi capitales pœnas luit ? quanto magis in Dei caussa fortius præcavendum est, quem solum veretur, quidquid in [41] virtutibus naturæ a Regibus ipsis quoque metuitur ?

VIII. Sed necessario unicuique sinceri amoris est noscenda proprietas, ne sub sono nominis [42] committatur regula veritatis; est enim & alius amor sane saluti nostræ contrarius; cui recte hominis forma tribuitur, quia temporalis ac fragilis esse cognoscitur. Ideo lineamento puerili depingitur, quia ejus lasciva lubricitas nec annis senilibus temperatur. Ideo nudus, quia voluntas ejus est turpitudo. Ideo pennatus, quia in quæcumque conceperit, velociter ruit. Ideo telis facibusque constructus, quia illicitis ardoribus semper junctus est gladius. Ideo autem cæcus, quia cum exarserit, non ætatem considerat, non formam, non sexum, non gradum, non sacrosanctum illum [43] saltem sanæ pietatis affectum. Hic facibus suis [44] Evæ pectus incendit. Hic Adam suis telis occidit. Hic Susannam conatus est duorum seniorum aut prodigiosis ignibus subjicere, aut parricidali gladio jugulare. Hic Joseph mulieri [45] flagitat esse violentum; quem etiam, dum denudat, esse non invenit impudicum. Hic [46] synagogam expugnavit, cum sua illi arma concedit. Hic ubi-

ADNOTATIONES.

& 6. S. Methodius apud Damascenum relatus testimonio ultimo post Or. 3. de *imaginibus* tom. 1. pag. 390. eos condemnatos testatur, qui in Principum imagines probra conjecissent, ac si in ipsos Principes peccassent. Similia habet S. Basilius Enarrat. in Isaiam cap. 13. apud eumdem Damascenum pag. 366. Spartianus quoque in Caracallæ vita pag. 87. *Damnati sunt eo tempore, qui urinam in eo loco fecerunt, in quo statuæ, aut imagines erant Principis*. Celebris item est Imperialium statuarum historia, quæ Antiochiæ dejectæ magnam ibidem perturbationem severissimæ punitionis metu excitarunt; qua occasione S. Joannes Chrysostomus plures orationes habuit ad populum, quæ *de statuis* inscribuntur. Mittimus alia plura.

41 *Virtutes naturæ* heic vocantur fulmina, terræmotus, morbi, seu (ut loquamur Psalmistæ verbis, ad quæ S. Zeno respexisse videtur) *ignis, glando, nix, glacies, spiritus procellarum:* & sensus est, haice *naturæ virtutes*, quæ ipsis Regibus metum incutiunt, neminem vereri, nisi *solum* Deum, cujus nutibus parent; nam *faciunt verbum ejus*.

42 Ea *committi* dicuntur, quæ in discrimen ac certamen quoddam conjiciuntur. Sic apud Juvenalem Sat. 6. v. 435. legitur *committit* vates, & *comparat*, propterea quod ex comparatione periculum ipsorum fiat. Itaque *ne sub sono nominis committatur regula veritatis*, idem est ac ne ob nominis similitudinem in discrimen & periculum conjiciatur. At forte cuipiam magis arrideat lectio Ms. Urb. in quo scribitur *commutetur*.

43 Mss. Vat. Pomp. *saltim* & cum Urb. *suæ*. In margine autem Pompejani codicis, *saltem sane*.

44 Quid hoc loco innuat S. Zeno, dictum est latius dissert. 2. cap. 4. ubi similem locum ex tract. 13. lib. 1. pluribus explicavimus.

45 *Flagitare* pro *infamare* & *accusare* legitur apud probatos Scriptores. Vide Festum voce *intercutem*, & Tacit. lib. 1. cap. 53. Est autem *flagito* præsertim de infamia rerum turpium, sicut etiam usurpatur pro *petere*, seu *agere stuprum*; & similiter *flagitium* pro stupro. Amor autem Josephum infamavit intentati turpis flagitii, ac si violentiam, quam passus fuerat, ipse mulieri intulisset. Ms. Vat. pro *flagitat esse* habet *flagitasse*.

46 Sparaverius indicari heic censet historiam descriptam Numer. 25. Jud. 20. 21.

47 Re-

ubique turbulentus, ubique fertur infanus. Promittit, [47] fallit, dat, tollit: nunc triftis, nunc hilaris, nunc humilis, nunc elatus, nunc ebrius, nunc jejunus, nunc accufator, nunc reus. Jocatur, ludit, pallet, tabet, fufpirat, [48] celat, obfequitur: aut tentat, aut decipit, [49] pejufque blanditur, quam furit. Occafionem ullam prorfus nocendi non prætterit. Vultis fcire, quod malum fit? in ipfo fructu fuo etiam ipfe fe odit. Venenis ejus quotidie totus exæftuat mundus: peftiferifque voluptatibus ita corrupta funt omnia, ut quidquid in eo geritur, non debere diligi a nobis facris vocibus dum jubetur, re-
1.Jo.2.15. cte fapientibus execrabilis effe videatur, Joanne dicente: *Nolite*
16. *diligere mundum, neque ea, quæ in mundo funt. Si quis dilexerit mundum, non eft caritas patris in illo: quoniam omne, quod in mundo eft, concupifcentia eft carnis & concupifcentia oculorum & ambitio fæculi: quæ non eft a patre, fed ex concupifcentia mundi*: per hanc enim diabolus cum [50] diverfe hominum mentes [51] capit ac decipit, fic cupido vocitari a luxuriofis fuis, fibi cultoribus, cœpit.

IX. Nunc ergo videamus, unde vera caritas veniat, ubi nam confiftat, cui vel maxime debeatur. Utique illi, qui hominem fecit; qui ei munus perpetuæ caritatis fimilitudinem fuam tradidit; qui orbem terræ donavit; qui omnia elementa mundi cum animantibus fuis ejus poteftati fubjecit; qui ei annos, tempora, menfes, noctes, dies, clariffimofque duos regalium orbium currus [52] munerifero femper viciffitudinis delectamento fervire præcepit; qui eum fupradicti amoris [53] male dulcibus venenis occifum, infernæque fedi fubmerfum, majeftatis fuæ [54] facramento vivificatum, infuper regni cæleftis participatione ditavit. O caritas, quam pia & quam opulenta! o quam potens! nihil habet, qui te non habet. Tu Deum
Rom.9.28. in hominem [55] demutare valuifti. Tu eum breviatum, paulifper ab maje-

ADNOTATIONES.

47 Reftituimus *fallit* ex Mff. & editione prima, quod verbum a ceteris editionibus aberat.

48 Mf. Urb. *zelat*, quo verbo ufus eft Tertullianus in carmine contra Marcionem & Interpres vulgatus pfalm. 73. v. 3. At Zeno tract. 4. n. 2. *zelatur* pro *zelat* fcripfit.

49 Mf. Pomp. *priufque*.

50 Idem Mf. *diverfa*: dein Urb. *mentes captas decipit*.

51 *Suis* ab editis aberat; retinuimus ex Mff. Rem. & Pomp.

52 Legebatur *numerifero*: at placuit lectio Mff. Pomp. Tol. & Urb. quippe Sol & Luna, dum delectant, etiam profunt.

53 Mf. Vat. *valde dulcibus*.

54 Incarnationem divini Verbi SS. Patres fæpe *facramentum*, feu myfterium appellant ex Paullo 1. Tim. 3. 16. Hinc nofter Epifcopus tract. 12. lib. 1. num. 1. loquens de Chrifto, qui dicitur tum Dei, tum hominis filius, *Dei Filius*, inquit, *ad ineffabilem originem pertinet, hominis ad facramentum*, ideft ad incarnationem. Sic etiam Chryfologi fermo 147. *de Incarnationis facramento* infcribitur. *Sacramentum* autem pro *myfterio* accipi oftendemus lib. 2. tract. 9. adnot. 12.

55 Hæc formula, quæ poft Eutychianam hærefim exclufa fuit, Zenonis ævo inculpate & Catholico fenfu poterat ufurpari, ut latius diximus differt. 2. c. 1. §. 3. *Breviatum* participium ex *brevio*, *as*, quod verbum adhibet Quintilianus lib. 1. cap. 9. Manilius lib. 3. verf. 461. Lactantius in Epi-

majeſtatis ſuæ immenſitate peregrinari fecisti. Tu virginali carceri novem menſibus religaſti. Tu Evam in Mariam [56] redintegraſti. Tu Adam in Chriſto renovaſti. Tu ſacram crucem in ſalutem perdito jam [57] mundo providiſti. Tu mortem Deum mori docendo vacuaſti. Tuum eſt, quod cum occiditur ab hominibus Deus omnipotentis Dei filius, nullus iraſcitur de duobus. Tu populi cæleſtis animam tenes, cum ornas pacem, fidem cuſtodis, amplecteris innocentiam, veritatem colis, patientiam diligis, ſpem repræſentas. Tu diverſos homines moribus, ætatibus, ditione, ex una natura unum ſpiritum, unum efficis corpus. Tu martyres glorioſos a confeſſione Chriſtiani nominis nullis tormentis, nulla novitate mortis, nullis præmiis, nullis amicitiis, nullis affectibus, omni ſane tortore pietatis mordacitate pejoribus, ſeparari permittis. Tu, ut nudum veſtias, nuda eſſe contenta es. Tibi fames ſaginatio eſt. Si panem tuum inops eſuriens manducaverit, tuus cenſus eſt, totum in miſericordiam habere, quod habes. Tu ſola rogari non noſti. Tu oppreſſos vel cum diſpendio tui incunctanter eripis in qualibet anguſtia conſtitutos. Tu cæcorum oculus. Tu pes claudorum. Tu ſcutum fideliſſimum viduarum. Tu melior pupillorum, plus quam uterque, parens. Tibi oculos numquam ſiccos eſſe aut miſericordia permittit, aut gaudium. Tu tuos ita diligis inimicos, ut inter eos caroſque tibi quid diſtet, nemo diſcernat. Tu, inquam, cæleſtia humanis, humana cæleſtibus jungis arcana. Tu divina cuſtodis. Tu in Patre imperas. Tu [58] tibi in Filio obtemperas. Tu in Spiritu Sancto exſultas. Tu cum in tribus una ſis, nullo pacto divideris; nulla humanæ curioſitatis calumnia commoveris. A Paterno fonte [59] in Filio tota refunderis, & tamen tota ubi refunderis, nec recedis. Recte Deus diceris: quia Trinitatis [60] potentiam ſola convertis.

TRA-

ADNOTATIONES.

Epitome c. 8. *Breviatis gradibus adſcendere* apud Sidonium lib. 2. ep. 2.

56 Mſ. Pomp. & edit. Ven. *reintegraſti*: tota vero hæc ſententia deeſt in Mſ. Vat.

57 Mſ. Rem. addit *in mundo*; ſed dativus eſt, qui a verbo *providiſti* regitur. Dein Mſ. Vat. *Tu mortem Domini mori*.

58 *Tibi* reſtitutum ex Mſſ. Rem. Vat. Pomp. & Zen. Quomodo autem Pater imperet, & Filius obtemperet, explicat S. Zeno lib. 2. tract. 1. & 6. Pater autem obtemperare ſibi imperanti in Filio dicitur, quatenus quæ Filius facit, eadem efficit & Pater. Jo. 14. 10. *Pater autem in me manens & ipſe facit opera*.

59 *In Filio* pro *in Filium* dixiſſe videtur S. Zeno. Vide adnot. 7. in tr. 16. l. 2.

60 Mſ. Rem. *potentia*. Mſ. Tol. *ſola Trinitatis potentia*. Idem habet & codex Vat. qui pro *convertis* ſcribit *conveniſtis*. Hic locus corruptus, ut videtur, & obſcurus. Deum quidem a potentia actu operatrice appellari, patet ex aliquot Patrum ſententiis, quæ videſis apud Dionyſium Petavium tom. 1. *de Theologicis dogmatibus* lib. 8. cap. 8. Quid autem caritas Deus dicatur ratione potentiæ, quam *ſola* caritas *convertit*, non plane intelligas, niſi explices ſic, nimirum ſolam caritatem, qua Deus ſe & nos diligit, effeciſſe, ut is ſe ſe foras communicaturus, potentiam in mundi creatione exerceret, ut ſcilicet ii eſſent, in quibus divinæ perfectiones eluceſcerent, quoſque ſuæ bonitatis participes faceret.

TRACTATUS III.

De Justitia.

I. FOrtassis de circumstantibus ¹ doctis quispiam in cachinnos erumpat, quod homo imperitissimus & elinguis, aliquid audeam de justitia disputare, de cujus proprietate excellentes ingenio & doctrina ² viri nihil certi libris ingentibus prodiderunt. Sed

ADNOTATIONES.

1 *Doctos* Zenonis sermonibus adfuisse hinc colligimus: qui autem hi fuerint, paucis conjiciamus. Cum hoc in sermone eam justitiam S. Antistes commendet, quæ a Gentibus ex Philosophorum placitis stultitia audiebat; eam vero reprobet justitiam sæcularem, quæ injusta quidem, sed sapientia a Gentibus prædicabatur; *doctos*, qui Zenonis sermonem cachinnis exciperent, ipsos Ethnicos fuisse quispiam existimet; quippe qui ex falsa justitia, quam colebant, sapientes se vere esse, Christianos autem huic justitiæ inimicos, stultos ac imperitos putabant. Sed alia fortasse de caussa ipsos Ethnicos *doctos* heic appellari crediderimus, cum cachinnos ex hisce doctis hominibus metuat, ob *sermonem non fucatum*, qui ab ipsis *quæritur*, a se autem *elingui* & *imperitissimo* abesse affirmat. Vulgata nimirum erat apud Ethnicos opinio, se solos, qui politioribus litteris & philosophiæ vacabant, doctos esse; Christianos autem ab hisce studiis alienos, rudes & imperitos nuncupabant. Hinc Cæcilius Ethnicus apud Minucium Felicem in Octavio p. 32. adversus Christianos sic loquens inducitur. *Indignandum omnibus indolescendumque est, audire quosdam, & hos studiorum rudes, litterarum profanos, expertes artium etiam sordidarum, certum aliquid de summa rerum ac majestate decernere, de qua tot omnibus sæculis sectarum plurimarum usque adhuc ipsa philosophia deliberat*. Similia Celsus oggerit apud Origenem lib. 3. pag. 144. *illiteratissimos & rusticissimos vocans* Christianos; & Julianus Apostata eadem scripsisse fertur ex orat. 4. Nazianzeni in Julianum, & a Cyrillo Alexandrino lib. 6. contra eumdem. Legenda etiam, si libet, quæ ex Gentium sensu refert Arnobius lib. 2. pag. 45. Interim cogita, Lector, quantæ Zeno eloquentiæ & doctrinæ fuerit, cum & docti Ethnici ad eum audiendum convenerint. Ex his porro ecclesiam patuisse omnibus, non Catechumenis solum & Hæreticis, sed Ethnicis etiam, dum sacra concio haberetur, plane convincitur; quod aliis ejusdem & sequioris ævi monumentis aperte decretum invenitur. Vide Concil. Valent. c. 1. Cartag. IV. c. 84. Tertulliani tamen ætate id Catholicis minus probatum fuisse videtur ex libro *de Præscript*. c. 41. ubi Hæreticorum morem a Catholicorum saltem Africæ disciplina alienum reprehendens ait: *In primis quis Catechumenus, quis fidelis, incertum est: pariter adeunt, pariter audiunt, pariter orant; etiam Ethnici si supervenerint, Sanctum canibus, & porcis margaritas, licet non veras, jactabunt. Simplicitatem volunt esse prostrationem disciplinæ, cujus penes nos curam lenocinium vocant*. At quæ disciplina tribus primis sæculis, dum ob persecutiones latendum erat, Catholicis displicuit; ea post redditam Ecclesiæ pacem, dum nihil ab advenientibus Ethnicis erat metuendum, eosque discernere & stato tempore excludere licebat una cum Catechumenis, ne Sanctum canibus præberetur, placuit. Sic etiam Judæi coram omnibus legem interpretabantur, de quo multa Valesius in notis ad Eusebii historiam lib. 2. cap. 6. Hac porro in Zenoniana periodo pro *audeam* Ms. Pomp. habet *audeat*.

2 *Nos veri juris germanæque justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus; umbra & imaginibus utimur*: ita Cicero ingenue confessus est lib. 3. *de Officiis*, Ethnicorum Philosophorum personam gerens; qui multa licet de justitia tradiderint, nihil tamen eos solidi, nihil veri attigisse fuse probat Lactantius lib. 5. *Divin. institut*. ex quo S. Zeno in hunc tractatum non pauca derivavit, ut mox videbi-

Sed ego non curem, de me quemadmodum quis jocetur: non enim in Ecclesia Dei fucatus quæritur sermo, & non veritas pura; a qua longe omnes illi non immerito aberraverunt, qui justitiam Dei manere in [3] eloquentiæ viribus æstimabant. Denique cum eam comprehendere non possent (neque enim poterant sine magisterio [4] divinæ sapientiæ, cujus notitiam non habebant) duas asseruere justitias, [5] unam civilem, alteram naturalem: quarum fecit apertissime, cum ad Romanos loqueretur Apostolus, mentionem dicens: *Nam justitiam Dei ignorantes, & suam volentes constitue-* Rom.10.3.

ADNOTATIONES.

debimus. Id ipsum Poetæ quoque Ethnici intellexerunt; ac proinde *finxerunt*, inquit idem Lactantius lib. 4. cap. 5. *justitiam offensam vitiis hominum cessisse e terra, in cælumque migrasse*. In sequenti periodo edit. Ven. *non curo* pro *non curem*, & Mſ. Urb. *jocatur* pro *jocetur*.

3 Philosophos heic & Oratores Ethnicos S. Zeno notat. Philosophi Ethnici, qui in scholis publicis philosophiam tradebant Ambrosii quoque tempore, ut discimus ex lib. 1. *de Fide* cap. 13. *in sermone divites sunt*, ait idem auctor enar. in psal. 36. num. 28. & ex his *plerosque phaleratis sermonibus artem suam jactare prudentiæ* notat lib. 7. *in Lucam* num. 66. Sophistæ autem præcipue indicantur, quorum mos erat paratos esse semper, ut de quacumque re subito dissererent, teste Cic. l. 2. *de Finibus*; & in hoc fictam quamdam vanamque sapientiæ speciem jactitabant, eamque *ostentationis, aut quæstus caussa* profitebantur, ut idem ait *Accademicarum quæstionum* lib. 4. cap. 23. Cum porro apud Gentes justitia diceretur, quidquid in proprium commodum utilitatemque cederet, ut ex dicendis constabit; hinc S. Zeno in hac Sophistarum vaniloquentia ipsorum justitiam sitam esse non abs re affirmat. De hoc propterea memoratus Ambrosius lib. 2. *de Abraham* c. 10. n. 76. *Sæculi istius Sophistæ*, inquit, *traxerunt definitionem hujusmodi, quod sapiens vir bonus dicendi peritus sit*: ubi *sapientem* & *bonum* pro eodem accipi, utrumque autem in dicendi peritia a Sophistis positum vides. De Oratoribus vero Ethnicis in Sophistarum schola eruditis, qui eloquentiæ sapientiam præ se ferentes injustis quæstubus inhiabant, vide quæ a nostro Auctore dicentur num. 2. Edit. Ven. pro *in eloquentiæ viribus* habet *in eloquentia & viribus*.

4 Quod nimirum sola illa, quæ per fidem discitur, est vera sapientia veraque justitia, unde S. Zeno num. 4. *Nisi credideritis non intelligetis*, & Lactant. lib. 6. *Institut.* cap. 9. *Qui Deum ignorat, & ipsam justitiam ignoret necesse est.*

5 Inter Sophistas celebris Carneades, ille, qui duas Romæ de justitia orationes habuit, alteram qua illam statuere contendit, alteram qua eamdem evertere ac nullam esse probare conatus est: Sophistarum enim laus erat maxima in utramque partem disputare. In Oratione autem, quam contra justitiam recitavit, distinctionis, quæ heic a Zenone indicatur, semina continebantur; hujus enim Orationis fragmenta aliquot cum recitasset Lactantius lib. 6. *Institut.* c. 16. *Ita ergo justitiam*, inquit, *cum in duas partes divisisset, alteram civilem esse dicens, alteram naturalem, utramque subvertit, quod illa civilis sapientia sit quidem, sed justitia non sit; naturalis autem illa justitia sit quidem, sed non sit sapientia*. Hoc ex fonte S. Zenonem ebibisse nihil dubitamus. Justitiam porro *civilem*, quam sapientiam quidem, non autem justitiam esse fatebatur Carneades, vocabat *jura, quæ sibi homines pro utilitate sanxerunt*; cum scilicet suis commodis, suæ sanitati & vitæ studerent magis, quam alienæ, immo etiam cum alienarum & fortunarum & vitæ, si opus esset, injuria, idque sapiens esse dicebat, etsi justum dici non possit: justitiam vero *naturalem* illam esse ajebat, qua homo neminem læderet, suum cuique tribueret, & pati ipse potius in bonis ac vita eligeret, quam cuipiam vim ac injuriam inferre; & hæc apud Carneadem habebatur summa stultitia, etsi justitiam vere esse negare non posset. Hæc ex memoratis fragmentis fusius præmittenda nobis erant, ut cetera, quæ huic funda-

D 2 men-

stituere, *justitiæ Dei non obedierunt*. Sed cum de [6] futuro nihil opinantes, præsentis tantum vitæ commoda inspiciunt, falsamque adversus veram pro vera defendunt; sic utramque mediis e manibus, oculis patentibus, perdiderunt: Dei, cum [7] stultam putant, quod elaboret dispendio suæ, non dicam facultatis, sed etiam, si opus sit, & salutis, alii magis prodesse, quam sibi: suam, quia quamvis sit sapientiæ nomine falso vestita, tamen suis commodis consulendo, quod sine alienis incommodis omnino non potest procurari, a quovis vere stultissimo negari non possit [8] injusta.

II. Ce-

ADNOTATIONES.

mento a Zenone superstructa sunt, facilius intelligantur.

6 Ethnici illi Philosophi, contra quos heic agitur, *cum de virtute disputant*, inquit Lactantius lib. 5. cap. 17. *expetendam esse ajunt sua caussa; ejus enim præmia, quæ sunt æterna & immortalia, nullo modo vident*. Equidem præter honorem virtuti redditum nullam aliam æternam illi mercedem fore putarunt. Hinc apud Ciceronem, ut ex dialogo *de Republica* jam deperdito notat idem Lactantius lib. 5. cap. 18. *Idem ille justitiæ defensor Lælius, Vult, inquit, plane virtus honorem, nec virtutis ulla alia merces*. Huc autem tota refertur caussa, cur illi veram justitiam sapientiamque non noverint, sed hanc potius maximam stultitiam judicarint. *Si enim*, inquit idem Lactantius, *post mortem nihil sumus; profecto stultissimi est hominis non huic vitæ consulere, ut sit quam diutina & commodis omnibus plena*, vide etiam cap. 15. Post pauca pro *utramque* Ms. Urb. *utraque*.

7 Hoc loco prospiciuntur illa Carneadis in oratione adversus justitiam, ubi cum illud sibi probandum sumsisset, *aut nullam esse justitiam, aut, si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceret, alienis commodis consulens*: id argumentis partim ad bonorum fortunæ, partim ad vitæ dispendium pertinentibus confirmare studuit; quæ Zenonem legisse apud Lactantium cap. 16. & habuisse in animo, cum hæc scriberet, nobis satis credibile est; unde, ut Auctoris sententia penitus intelligatur, ea proferre non piget. Primum de bonis fortunæ sic: *Bonus vir si habeat servum fugitivum, vel domum insalubrem ac pestilentem, quæ vitia solus sciat, & ideo proscribat, ut vendat; utrumne profitebitur fugitivum servum ac pestilentem domum se vendere, an celabit emtorem? Si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet, sed tamen stultus judicabitur, quia vel parvo vendet, vel omnino non vendet*. Cedit subinde aliud exemplum hominis reperientis aliquem, *qui aurichalcum se putet vendere, cum sit aurum*; & quæstione proposita, *Tacebitne*, inquit, *ut id parvo emat, an indicabit, ut magno?* respondet: *Stultum plane videtur malle magno*. De bonis autem vitæ sic: *Justitia est hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. Quid ergo justus faciet, si forte naufragium fecerit, & aliquis imbecillior viribus tabulam ceperit? Nonne illum tabula deturbabit, ut ipse conscendat, eaque nixus evadat, maxime cum sit nullus medio mari testis? Si sapiens est, faciet: ipsi enim pereundum est, nisi fecerit. Si autem mori maluerit, quam manus inferre alteri; jam non injustus ille, sed stultus est, qui vitæ suæ non parcat, dum parcit alienæ*. Et alio simili allato exemplo concludit, *Si non fecerit justus, sed idem stultus sit necesse est*. Hactenus ex oratione Carneadis Lactantius.

8 Ipse Carneades in ea oratione, qua veram justitiam impugnaturus, civilem alteram defendit, quam sapientiam vocavit, injustitiam cum hac conjunctam infitiari non ausus est, immo satis ultro concessit, cum loquens de eo, qui vitium rei celans rem majori pretio vendit; *Si celaverit*, inquit, *erit quidem sapiens, quia rei consulet, sed idem malus*, idest injustus, *quia fallet*. His similia in alio apud Lactantium fragmento reperiuntur. Apertius loquitur Cicero in dialogo *de Republica*, ubi Furium pro Carneade, Lælium autem contra disputantem induxit. Licet enim Furius civilem mundi justitiam, quam *suam* S. Zeno vocat, propugna-

II. Ceterum si scire potuissent veram justitiam, cujus est immortalitas merces, propterea simulatæ stultitiæ velamine adopertam, ut res magna magnis virtutibus magnisque laboribus quæreretur; incunctanter optarent stulti judicare se justi, quam sapientes injusti: maxime cum jam sit eorum fraus omnis in medio; non enim [9] rem valuerunt transferre, sed nomina, justitiam stultitiæ, injustitiam sapientiæ vocabulis infamantes: quæ si ad sua corrigas propriisque sedibus reddas, invenies injustitiæ magis stultitiam, justitiæ sapientiam convenire; quod etiam sacræ legis testimoniis probare non desinam, cujus ista sunt verba: *Nam quia* 1.Cor.1.21.
sapientiam Dei non cognovit sæculum per sapientiam, Deus optimum existimavit per stultitiam prædicationis salvos facere credentes. Et iterum manifestius: *Si quis inter vos videtur sapiens esse in hoc sæ-* 1.Cor.3.18.
culo, stultus fiat, ut sit prudens: nam hujus mundi sapientia stulti- 19.
tia est apud Deum. Ob quam caussam idem Deus per prophetam hactenus protestatur: *Non glorietur sapiens in sua sapientia, neque* Jerem. 9.
glorietur fortis in fortitudine sua, neque dives in divitiis suis, sed 23.24.
in hoc glorietur, qui gloriatur, intelligere & scire, quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam & judicium & justitiam super terram. O quam paucissimis verbis omne hoc mundi, enixe quod geritur negotium, peroravit: his enim tribus rebus, quæ fundamenta sunt omnium vitiorum, violentis quasi quibusdam tempestatibus naufragatum momentis universis in interitionem cogitur omne genus humanum. Namque sapientia densis [10] exæstuans argumentis, suasorio ac delectabili luculentæ orationis comta mendacio, armata vocis tuba & gladio linguæ, omnes actus ad se trahit, congregat turbas, concionatur; lites sic discernit, ut seminet; pravos ac lubricos colligit mores; legibus suis suas leges impugnat: jus

ADNOTATIONES.

gnaret acerrime; eam tamen, inquit Lactantius cap. 16. *sapientiam quidem esse concesserat, sed injustam*.

9 Similiter Lactantius lib. 6. cap. 16. *Nomina tantummodo immutant, res ipsæ manent*.

10 Ita Mss. Rem. Tol. Pomp. alibi autem & in editis *æstuans*. Heic vero Auctor Ethnicorum Oratorum perstringit sapientiam in eloquentia constitutam, qua auditores & judices in propriam adducerent sententiam, non ratione aliqua, sed affectibus, qui sæpe contra rationem & leges, si ita ferret commodum, excitandi a Rhetoribus tradebantur. Inter multa id generis præcepta unum cedimus ex Cicerone lib. 2. *de Orat.* pag. 70. *Nihil est enim in dicendo majus, quam ut faveat Oratori is, qui audiet, utque ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi & perturbatione magis, quam judicio aut consilio regatur. Plura enim multo homines judicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut lætitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mentis, quam veritate, aut præscripto, aut juris norma aliqua, aut judicii formula, aut legibus*. Vide quæ contra id genus eloquentiæ disseruntur in dialogo *de Caussis corruptæ eloquentiæ* num. 25. quem alii Senecæ, alii Quinctiliano, alii aliis tribuunt; unde in editis variorum Auctorum operibus subjectus legitur. Paullo post pro *colligit* Ms. Urb. *congerit*.

11 Ita

jus jure [11] distringit. Quis non videat numquam recti aliquid illam facere vel fecisse, quod fecerit? Vultis scire, quam justa sit? miseram se putat, nisi everterit veritatem. Ceterum fortitudo, quæ hominibus est cum feritate communis, omne jus in viribus habet; quod facere prævaluerit, æstimat rectum: [12] ideoque sine ulla reverentia divinæ atque humanæ religionis delet abrupte igni ferroque cum sua sibi tota substantia incolas, civitates, & rura, nihil omnino metuens amicæ mortis fiducia. denique quod sapientia legibus per industriam colligit, uno impetu aliquotiens [13] clusis oculis illa dispergit. Tertio dives est avaritia, utræque cujus exaggerare opulentiam velocitate mira contendunt; cui totus militat mundus; ætas cui universa deservit. Proh nefas! quæ istæ sunt tenebræ? inest omnibus, & ab omnibus, quasi non sit, arguitur. Accusatur, & tamen colitur: jugulat, & amatur. Invincibile profecto calamitatis est genus, cui, subjugata sapientia, serviet virtus.

III. Videtisne jam manifeste sapientiam hujus mundi non esse justitiam? & quidem nec veram sapientiam: quia fieri non potest, ut verus sapiens non sit & justus: justus adæque verus non sit & sapiens: quia justus esse non potest stultus, neque sapiens injustus, ipsa ratione docente: [14] qui enim stultus est, quid sit bonum ac malum, nescit; nec potest scire, quid reprobet, quid teneat; & ideo semper peccat, quod est justitiæ contrarium: justus autem ab omni peccato se abstinet: quod propterea facit, quia pravi bonique noti-

ADNOTATIONES.

11 Ita in Mss. Rem. Tol. Pomp. Vat. alibi vero & in editis *distinguit*. *Distringo* heic est pro *deleo*, *destruo*, *everto*, sicut apud Florum lib. 4. cap. 1. *distringere incendiis urbem*, & apud Frontinum libri primi caput nonum eodem sensu inscribitur *de distringendis bestibus*.

12 In editis *adeo*, *quod*; in Ms. Rem. *ideo*: in Pomp. *quod* deest. Placuit ex his scribere *ideoque*. Textui porro lucem afferre potest locus Lactantii ex lib. 6. c. 6. ubi ab Ethnicis fortes viros pro patria morti se se objicientes summis laudibus elatos prodit, *qui eversis civitatibus gentibusque deletis patriæ prospicerent, fines propagarent &c.* & cap. 9. *Populus ipse Romanus per Feciales bella indicendo & legitime injurias faciendo semperque aliena cupiendo atque rapiendo possessionem totius orbis comparavit*.

13 In editis *clausis*. Porro tum in Mss. tum in editis hic locus uno contextu effertur, ita ut plane intelligi nequeat. Sic enim scribitur: *clusis oculis illa tertio dives est avaritia*. Correximus ut in textu; ubi cum verbum *dispergit* aperte supplendum fuit, ut sensus constaret, tum vero punctum affigendum, post quod tertia orationis a Paullo propositæ pars, quæ avaritiam spectat, a Zenone exponitur illis verbis: *Tertio dives est avaritia &c.* Ita commode intelligitur *utræque* referri ad eloquentiam & fortitudinem avaritiæ faventes, de quibus Auctor hactenus disseruerat.

14 Lactantius lib. 5. cap. 17. eadem fere habet, adeo ut ex iis Zenonem profecisse, & non nulla etiam ad verbum descripsisse appareat. *Denique*, inquit Lactantius, *ut concludam disputationem, non posse eumdem justum esse ac stultum, eumdem sapientem & injustum, docet ipsa ratio. Qui enim stultus est, quid sit justum & bonum, nescit, & ideo semper peccat. Ducitur enim quasi captivus a vitiis, nec resistere ullo modo potest, quia caret virtute, quam nescit. Justus autem ab omni peccato se abstinet, quod aliter face-*

notitiam gerit, quod est utique sapientis. Unde fit, ut numquam justus possit esse, qui stultus est: neque sapiens, qui fuerit injustus. Ceterum sive justo, sive sapienti si alterum defuerit ex duobus, quod illi putaverunt, nec sapiens profecto erit ille, nec justus.

IV. Satis, ut opinor, præstigiæ mundanæ patuerunt: in quibus cum peritius agant universi homines, quam dici potest, superfluum est demorari. Unde nunc ad veram justitiam veniamus, omnium [15] fontem matremque virtutum: quæ præter ceteras tota se ad alienas utilitates colligit atque explicat, sciens, quid Deo principaliter debeatur, nihil sibi ipsa concilians, nihil proprium derelinquens, nisi quod fideliter sine ulla jactantia ejus fungitur voluntate. Est autem in publicum tota prominens atque diffusa: sic tamen, ut sentiri se magis cupiat, quam videri: plane cauta, ne quam declinet in partem, ne in aliquo se ipsa reprehendat, ne opere cœpto umquam deficiat. Hæc captivorum [16] juga redemtionibus frangit: incarceratis medendo plus carcerem novit blanda pervigil cura: ægritudinem cum ægro [17] partitur: abjecta cadavera intecta inhumataque esse non patitur: in pauperes miserosque sua necessitate neglecta [18] pietatis largiter & furtim semina spargit: nec rogari se permittit, nec vicaria laudis remunerari mercede: hoc damnum grave: hoc æstimat crimen: nam nihil relinquendo sibi, beata cupiditate antecedit avaritiam: homines enim illa possidet; ista Deum. Adhuc accipite, ad propriam sedem palmamque propositam quanto amore, qua devotione festinet. Si quis eam provocat in judicium, ut ejus auferat tunicam, libens illi pallium quoque concedit; maledicitur, & benedicit: cæditur, & gratias agit: jugulatur, & non repugnat:

ADNOTATIONES.

facere non potest, quam si habeat recti pravique notitiam. Rectum autem discernere a pravo quis potest, nisi sapiens? Ita fit ut numquam possit esse justus, qui stultus est; neque sapiens, qui fuerit injustus. Edit. Ven. pro *bonum ac malum* habet *bonum aut malum*.

15 *Justitia fons est ipsa virtutis.* Lactantius lib. 5. cap. 5. Post pauca pro *colligit* Mss. Rem. Tol. & Zen. *corrigit*.

16 *Jugum* pro captivitate, seu pro instrumento, quo captivi ligantur, sumtum liquet, ad similitudinem veri jugi, quo boves ligantur invicem & servituti subjiciuntur. Cic. Philip. 1. cap. 2. *Cujus a cervicibus jugum servile dejecerant*; & Plinius in Paneg. cap. 11. *jugum excusserant*. Lactantius lib. 6. cap. 12. eadem fere exponit misericordiæ & justitiæ opera, quæ heic pressius a Zenone recensentur.

17 Ms. Pomp. *patitur*; sed *patitur* repetitur paullo post.

18 Erat in edit. Ver. *pietates largitur: furtim semina spargit &c.* in Ven. *pietatis largitur: furtum &c.* in Mss. Rem. Tol. & Pomp. *pietatis largiter furtim semina spargit*. Hanc lectionem secuti sumus, interjecta inter adverbia *largiter* & *furtim* conjunctione *&*, sine qua durior nimium & a Zenonis stilo aliena videtur locutio: facile enim ob *er* postremis litteris vocis *largiter* transcurri a librariis *et* conjunctio potuit. Ceterum *pietatis semina* non male vocantur eleemosynæ, quas *pia semina* Auctor similiter appellat tract. 10. lib. 1. num. 5.

19 La-

gnat: pro percussoribus suis Deum insuper exorat. Una illi sola principalis sollicitudo ac maxima est cautio, ne quid mundo debeat, ne quid horum digne patiatur. Hanc, qui divinas litteras aut non legerunt, aut lectas [19] irritas putaverunt, beneficio abjecti impolitique sermonis, tamen dicentis, *Nisi credideritis, neque intelligetis*, stultam putant, irridentque quasi vanam; quod cum possit bonis frui mundi, ac negligat, sponte se faciat infelicem, non credentes, quia Dei præcepta custodiens, hujusmodi officiis sæculares obterens voluptates, cum fuerit victor carnisque nexibus liber, repromissæ immortalitatis inæstimabili beatitudine perfruetur.

Is. 7. v. 9. ex LXX. Interp.

V. Sed quid ad nos, quid illi dicant? insignis vir sicut ait [20] noster: *Novit Deus cogitationes sapientium, quia sunt stultæ*. Nostram nobis stultitiam derelinquant; habeant secum sapientiam suam: cujus quidem sectatores pene omnes conspicor Christianos, qui perfectam putant esse justitiam, propria tueri, aliena non quærere, sapientiæ veræ negligentes imperium, quod verbis hujusmodi continetur: *Si vis perfectus esse, vade & vende omnia tua: & da pauperibus, & tolle crucem tuam, & veni, sequere me*. De hoc nescio, quid possit quispiam promovere; unum tamen scio, quia nullus est nostrum, qui non momentis omnibus elaboret, ut plus habeat, quam habebat; quod cum nititur, avaritiæ utique partes agit, quæ est inimica justitiæ. Adeo inde est, quod frumento paucorum horrea plena [21] sunt, inanis plurimorum venter. Inde populis deteriora mensuris pretia, quam inopia. Inde fraus, perjurium, rapinæ, lites ac bella: quotidie mugitibus alienis quæritur lucrum; & [22] proscriptio industria vocitatur: & appetitio rei

Ps. 93. 11.

Matth. 19. 21.

ADNOTATIONES.

19 Lactantius lib. 5. cap. 1. *Hæc in primis caussa est, cur apud sapientes & doctos & Principes hujus sæculi Scriptura sancta fide careat; quod Prophetæ communi & simplici sermone, ut ad populum, sunt locuti. Contemnuntur itaque ab iis, qui nihil audire, vel legere, nisi expolitum ac disertum volunt*. Similiter Cyrillus Alexandrinus lib. 7. in Julianum hinc Ethnicorum objectionem proponit, qua illi sacros libros *ob abjectum & impolitum sermonem*, ut S. Zeno loquitur, despiciebant, eisque præferebant suos auctores, qui politiori & loculentiori stilo usi sunt. *At enim, inquiet forsan aliquis, Scriptura sacra vulgare, plebejum ac protritum dicendi genus continet: Græcorum autem scripta suavitatem habent ac præterea venustate dicendi abundant & gratia*. Hæc Cyrillus pag. 232. editio Lipsiæ 1696. Hinc Amelius Platonicus apud eumdem Cyrillum pag. 283. S. Joannem eodem nomine *barbarum* vocat. Quæ in eosdem sacrorum librorum auctores evomerint alii Ethnicorum, vide apud Hieronymum in præfat. *de Script. Ecclesiasticis*, vide etiam epist. 8. Ambrosii, qua eadem in sacros Scriptores accusatio diluitur.

20 In editis insertum *Psalmista noster*, quod in MSS. Rem. Pomp. & Zen. non legitur. Paullo ante pro *quid illi*, MS. Pomp. scribit *quod illi*.

21 *Sunt* reposuimus ex MSS. & editione Ven. In aliis editionib. *est inanis*. Sequenti membro MS. Tol. *in mensuris*.

22 In edit. Ver. perperam *præscriptio*, cum de proscriptione seu publicatione bonorum sit sermo.

23 Le-

rei alienæ ſub prætextu propriæ defenſionis ac diligentiæ callidiſſimis argumentis urgetur, ut quis indefenſus, aut innocens, quod habet, [23] legibus perdat; quod eſt omni violentia deterius: quia illud, quod vi eripitur, non numquam repeti poteſt: quod legum circumſcriptionibus, non poteſt. Glorietur, qui volet, iſta juſtitia; verumtamen ſciat, quia miſero eſt miſerior, qui miſeriis ditatur alienis. Quiſquamne juſtum putet, qui utilitatem rei familiaris pietati præponit? qui, hominibus fame laborantibus ac nuditate, paſcit tineas, curculiones, ac vermes? qui quod habet, infelici tenacitate non aliis tantum, ſed etiam ſibi ipſi ſubducit?

VI. Sed, inquies, juſtum eſt, ut mea ſervem, aliena non quæram. Hoc etiam Gentes dicere [24] conſueverunt. Ceterum apud Deum quam ſit injuſtum, mox videbimus. Nunc primo omnium, optime Chriſtiane, ſcire cupio, quæ ſint tua, cum ſint [25] timentibus Deum univerſa communia? ſicut ſcriptum eſt: *Turba autem* Act. 4. 32.
eorum, qui crediderant, animo ac mente una agebant: nec fuit inter illos diſcrimen ullum, *nec quidquam ſuum ex bonis putabant, quæ eis erant: ſed erant illis omnia communia*, ſicut dies, ſol, nox, pluvia, naſcendi atque moriendi conditio: quæ humano generi, ſine perſonarum aliqua exceptione, æquabiliter juſtitia eſt divina largita. Cum hæc ita ſint, proculdubio non eſt a Tyranno diſſimilis, qui ſolus habet, quod poteſt prodeſſe commodis plurimorum. Quid? [26] quod paupere quotidie moriente oppreſſione, fame, frigore, injuria, amicum tibi excolis aurum: cuſtodis argentum: veſtem pretioſam ornamentaque ſuperba & ſupervacanea pro ſacroſancto habes, ſicut idolum: te per momenta componis, dives in publico, ditior in ſecreto: nec intelligis, quia homini inopia morienti, tantis opibus qui cum poſſit ſubvenire, non ſubvenit, ipſe eum videtur occidere? O quantarum neces animarum in phaleris pendent ornatæ matronæ: ornamentum cujus unum ſi ſolvas in pre-

ADNOTATIONES.

23 *Legibus perdat* idem eſt, ac quod num. 2. de eloquentiæ circumſcriptionibus dictum fuerat: *Legibus ſuis ſuas leges impugnat, jus jure diſtringit.*

24 Edit. Ver. *conſuerunt.*

25 Hæc S. Zeno dixit, ut æquabilitatem illam inſinuaret, de qua pluribus agit Lactantius lib. 5. cap. 14. & 15. ubi omnes ex divina inſtitutione pares eſſe probat; non quod nulli divites eſſe debeant, pauperes nulli; ſed quod apud eos, qui Deum timent, veramque juſtitiam colunt, æqualitate quadam divitiæ diſtribuantur, ut quæ pauperibus opus ſunt, ea divites liberaliter ſubminiſtrent. *Ita iſti divites ſunt*, inquit, *non quia divitias habent, ſed quia utuntur illis ad opera juſtitiæ: & qui pauperes videntur, eo tamen divites ſunt, quia & non egent, & nihil concupiſcunt.* Hanc æquabilitatem S. Zeno unice perſuadere reliqua hujuſce tractatus parte nititur, cum divitum duritiem in pauperes perſtringit, liberalitatemque commendat.

26 *Quod* abeſt a Mſ. Pomp. Inferius pro *amicum tibi excolis* Mſſ. Rem. & Tol. habent *inimicum tibi excolis*. Dein pro *homini inopia morienti* Mſ. Vat. *homini inopi morienti*; & Mſ. Urb. pro *ornatæ matronæ* habet *contimoratæ matronæ*.

pretium, distribuasque necessitatibus singulorum, ex eorum respiratione cognosces, quantorum malo ille constat ornatus.

VII. Filios, inquit, habeo, quos nudare non debeo. [27] Ista est
infidelitatis excusatio, quam Spiritus sanctus per prophetam retun-
Ps.36.25. dit hactenus dicens: *Adolescentior fui, & senui: & numquam vidi*
justum derelictum, nec semen ejus quaerens panem: Et iterum, *Di-*
Ps.33.11. *vites eguerunt & esurierunt, requirentes autem Dominum non mi-*
nuentur omnibus bonis: quod probare exemplo persacile est. Me-
3.Reg.17. minimus in [28] Regnorum proditum libris, famis tempore, quo totus passim populus moriebatur, Eliae alimenta poscenti memorabilem viduam ultimam victus sui filiorumque substantiam non partitam, sed totam dedisse, maluisseque se cum liberis suis emori, quam justitiam praeterire: pro quo tam illustri facinore cibos a Deo immortales accepit, quos edacitas delibare [29] nequiret: sua enim deminutione crescebant. Integer horum denique vasis semper in plenis manebat status, quantumque eis impensae diuturnae necessitas demserat, tantum rediviva fecunditas reponebat. Quapropter si pater bonus, si providus, si utilis esse desideras, sicut ille Abraham, Deum plus debes amare, quam filios, ut habere merearis integros, incolumes, ac beatos. Stulta autem res est, illis te velle vitae substantiam providere, quibus nec nativitatem dederis, nec animas inspiraveris, nec salutem praestare possis. Unde vel sero sacrilegam vocem comprime, humanae fragilitatis memor, qui in hoc ipso, quod loquimur, quid possit contingere, ignoras: excusationisque vanae depone fallaciam. [30] Ingratis avaritiam peccato condis. solius Dei potestas est futurorum commodis providere.

TRA-

ADNOTATIONES.

27 Post verbum *debeo* in Ms. Rem. vacua apparet linea cum dimidio, & mox sequitur *ista haec* pro *ista est*, & in Ms. Tol. *ista &* *infidelitatis est*. Infidelitatis autem excusatio heic dicitur pro eo quod num. 6. *Hoc etiam Gentes dicere consueverunt*.

28 *Regnorum* pro *Regum* habetur etiam apud Hilarium in Prologo in psal. pag. 4. apud Ambrosium lib. 1. de Abel cap. 2. in Apologia David c. 1. serm. 21. in ps. 118. num. 20. & apud alios veteres Patres. In Ms. Urb. *feriebatur* pro *moriebatur*.

29 Ms. Urb. *nequisset*.

30 In correctione marginali Ms. Pomp. *ingratus*.

TRACTATUS IV.

De [1] *Pudicitia*.

I. PUdicitiam qui colit, quantæ nobilitatis sit, facillime [2] agnoscit: est etenim tantæ virtutis, ut sit honorabilis etiam [3] hostibus suis. Hæc totius humani generis fundamenta confirmat: hæc nominum proprietates universis [4] affectibus præstat: hæc parentum, conjugum, liberorumque sacra jura custodit: hæc in utroque sexu conspicua, in omni ætate miranda, in quavis conditione non dubia, soli sibi devota, semper bene conscia, prorsus nulli rei subjecta, unum tantummodo metuens, ne sit amplius [5] quæ vocatur. Denique

ADNOTATIONES.

1 In edit. Ven. hic titulus legitur: *De pudicitiæ laudibus & impudicitiæ detestabili fructu*. Nos inscriptionem codicum & aliarum editionum retinuimus.

2 Editi habent *cognoscit; est enim*.

3 Pudicitiæ hostes, qui heic appellantur, sunt præcipue Gentes, quæ & turpi impudicorum Deorum Dearumque cultu & spectaculis item turpibus a nostro Auctore subinde notatis apertum pudicitiæ bellum intulerunt: ut omittamus legem Juliam & Papiam, quæ adversus cælibatum & viduitatem, quocumque licet sive ærarii augendi, sive fecunditatis promovendæ consilio lata, re tamen ipsa duo pudicitiæ potissima capita abscindere studuit; quo respiciens S. Ambrosius in libro *de Viduitate* cap. 14. num. 84. *Illi*, inquit, *qui Deorum suorum adulteria & probra venerantur, cælibatus & viduitatis statuere pœnas, ut æmuli criminum, multarent studia virtutum, specie quidem, qua fecunditatem quærerent, sed studio, quo propositum castitatis abolerent*. Quanto nihilominus in honore apud ipsos Ethnicos esset pudicitia, ex cultu, quem non tam pudicitiæ universim sumtæ, quam virginitati virginibusque detulerunt, cognoscere licet. Pudicitiam quidem inter Deas a Romanis cultam indicat Plinius l. 2. c. 7. eique statuam in foro Boario positam Festus testatur. S. Ambrosius *de Virgin*. c. 3. n. 13. *Certe ipsis Gentilibus inter aras & focos venerabilis solet esse virginitas*. Diana, ut hic ipse monet lib. 3. *de Virgin*. c. 2. num. 6. Minerva, & præcipue Vesta uti virgines prædicabantur: & *in honorem pudicitiæ conservatæ* sacris Vestalibus solemnia ab iisdem Romanis celebrata discimus ex Lactantio lib. 1. Institut. cap. 21. apud quem c. 22. Faunæ pudicitiam maxime laudatam Varro tradit, adeo ut ob ejus pudicitiæ famam *illi mulieres in operto sacrificent*, *inquit*, *& bonam Deam nominent*. De honore porro Vestalibus ob virginitatem delato, ac de earumdem privilegiis & præmiis legatur Justus Lipsius in Syntagmate *de Vestalibus* cap. 11. ibidemque non tam inscriptiones eisdem positas, quibus ipsarum castimonia commendatur, sed statuas etiam *propter egregiam pudicitiam* collocatas cap. 15. reperies. Hinc etiam Athanasius in Apologia ad Constantium num. 33. de Christianis virginibus loquens, *Has*, inquit, *Ethnici cum vident, ut templum Vestæ admirantur*; & similiter S. Jo: Chrysostomus in tractatu, *quod Canonicæ viris cohabitare non debeant* tom. 1. novæ edit. p. 249. testatur, Gentes *fateri*, *virginitatem rem supra naturam esse & non humanam, & eapropter illis omnibus summæ admirationi fuimus*. Tandem ipsorum quoque impudicorum in pudicitiam cultum illa Zenonis insinuant n. 2. *Odit pudicitiam*, *& tamen hoc cupit videri, quod illa est*.

4 Affectuum proprietates a pudicitia nominantur, ut cum dicitur *pudica fides &c.*

5 Scriptum erat *ne sit amplius quam vocatur*: at id cum non satis obvium sensum præferat, *quæ* pro *quam* scripsimus. Quod si *ne* in rebus optabilibus cum verbis timendi haud reperiri contendas, nisi vitio codicum etiam omnium Tullii ex. gr. epist. 1. lib. 6. ad Famil. Terentii, & aliorum, quorum textus in editis fere correcti;

nique in solitudine, quæ a [6] metuentibus vocatur occasio, se tamquam arbitrum timet: omneque secretum plus, quam publicum reveretur. Pestiferas odit blanditias carnis inimicæ: & quidquid ingesserit mundus voluptatis, aut muneris, totum respuit, præsumens totum se habere, si pura sit. Neminem fœde desiderat: nec ulli similiter se desiderabilem præstat. In suo statu omni loco, omni tempore manet, plus honestati consulens, quam utilitati. Vultis scire, quantæ felicitatis sit? Si te amet; qui habet, diligit: & qui non habet, diligit. Si ergo exsultat gloria ejus sæpe in Gentibus (quamvis illic [7] fructuosa, vel vera esse non possit,

ADNOTATIONES.

eadem heic erroris suspicio, legendumque *ne non:* vel *quam* pro *quæ* reponendum.

6 Ms. Rem. habet *amo & antibus*: ceteri codd. & editi *a metuentibus*. *Arbitrum* porro dixit pro *judicem* vel *speculatorem*; utroque enim sensu id nomen a latinis Scriptoribus non raro usurpatur.

7 Quod de virginitate a quibusdam Ethnicis culta scripsit S. Ambrosius, hunc locum illustrat, ubi de pudicitia universim sumta & apud ipsos gloriosa sermo est. Ille igitur *de Virginit.* cap. 3. num. 13. loquens de Gentibus: *In quibus*, inquit, *nulla meritorum est pietas, nulla mentis integritas; in iis tamen carnis virginitas prædicatur*. Quod Zeno apud Gentes pudicitiam *fructuosam* negat, hujusce rei Ambrosius caussam allegat, quod in Gentibus *nulla meritorum est pietas*; ubi pietatis nomine intelligit fidem cum Dei caritate conjunctam, sine qua, sicuti impossibile est placere Deo, ita nullum vitæ æternæ meritum exsistere potest. De hac pietate pro fide Christiana accepta pluribus agit Lactantius lib. 5. Institut. c. 14. Quod porro S. Zeno pudicitiam apud Ethnicos *veram* non fuisse subdit, explicatur hac Ambrosii ratione, quod nimirum in illis *nulla mentis integritas fuit*. Pudicitiam enim licet quidam soverent corpore, animo tamen ex his plures erant impudici: quædam etiam eorum virgines palam solum erant pudicæ, clam vero impudicitiæ serviebant, unde non paucas ex ipsis Vestalibus in culpa deprehensas severis pœnis multatas legimus. Testimonia id generis aliquot congerit Lipsius in Syntagmate *de Vestalibus* cap. 13. Adde quod, Ambrosio testante in libro laudato n. 13., aliæ Vestalium ad virginitatis professionem vi adigebantur, aliæ præmiis: *Illic præmiis revocantur a nuptiis .... illic violentia fit, ut capiantur*: pudicitia autem violenta vel illecta præmiis, non voluntate delecta, a *vera* pudicitia quantum absit, nemo non videt. Proinde idem Ambrosius epist. 18. ad Valentinianum: *Non est virginitas*, inquit, *quæ pretio emitur, non virtutis studio possidetur*. Notat præterea lib. 1. *de Virgin.* c. 3. n. 45. Vestalium virginitatem ætate solitam præscribi, quod virgines esse deberent certo annorum spatio; postea autem permitterentur a virginitate desciscere & nubere, immo etiam docerentur. *Ipsi docent virgines suas non debere perseverare, nec posse, qui virginitati finem dederunt*. Dixerat autem paullo ante: *Quæ ista est non morum pudicitia, sed annorum, quæ non perpetuitate, sed ætate præscribitur?* Tandem cum deesset Gentibus Dei fides & spes rerum futurarum, de qua S. Zeno satis disseruit tractatu superiori; sicuti vera justitia apud ipsas esse non poterat, ita nec vera virtus ulla (ut fuse probat Lactantius lib. 6. cap. 5. & 9.) ac proinde nulla *vera* pudicitia, si præsertim hanc non virtutis amore colerent, sed terrena quadam voluptate vel superbia, quam in Gentium virtutibus non ex gratia divina, sed naturali vi elicitis dominari Augustinus probavit. Vide lib. 1. *de Nupt. & concup.* cap. 3. & lib. 4. in Julian. cap. 3. Hinc ergo de virginitate jure scripsit Athanasius in Apolog. ad Constant. n. 33. *Certum quippe est, nusquam hanc venerandam ac cælestem professionem pudicitiæ excoli, nisi dumtaxat apud nos Christianos*. Infidelitas itaque, quæ cum superbia, avaritia, aliisque vitiis apud Gentes etiam in pudicitia excolenda viguit, est *prædo ille impudicus*, cujus noster Episcopus meminit, qui pudicitiam ipsarum vitio aliquo corrumpens (unde *impudicus* appellatur) omne-

possit, quia sub impudico prædone versatur) quanto [8] magis debet esse gloriosior in populo Christiano, qui ejus sanctificatori inviolabili deservit Deo? Nam si Ecclesia ideo Christi sponsa est, quia pudica; ideo jugo thalami cælestis honorata, quia etiam post nuptias manet postmodum virgo perpetua: nos, qui nascimur de tanto conjugio, omnifarie [9] conniti debemus, quemadmodum prosapiæ nostræ nobilitatem non relatione tantum, sed etiam fide similitudinis adprobemus. Unde tamen præ me fero, fratres dilectissimi, quod ista, & non ambigua in vobis [10] renitet adsertio: Deum enim patrem vos & habere & possidere monstratis, cum pudicitiam, in qua Deus habitat, non dicam, diligitis, sed luculentis moribus adornatis. Magna igitur gloria est ornare, per quod orneris: servare, per quod & ipse [11] serveris. Postremo æquiparatur laus vestra laudi pudicitiæ: illa enim vobis exhibet sanctitatem, vos ei amorem. Per hanc attingitis Christum: immo illa per vos vobiscum complectitur Christum. Per hanc a Deo patre, quod petitis, impetratis: immo illa per vos impetrat, pro qua sollicite laboratis, ne, dum aliquid postulat, erubescat. Beata, cum [12] adludit in pueris: beatior, cum adolescentibus lapsus feliciter timet: beatissima, cum in juvenibus carnalia exstinguere laborat incendia. Sane in senibus ut est honoranda, ita miranda non est: quia licet sit victrix, tamen triumphi sui palmam senectutis cum rigore [13] partitur: cessat enim concupiscentiæ pugna, ubi subcrebrescentibus morbis ipsa necessitate etiam impudicorum pudica fiunt membra.

II. Age

ADNOTATIONES.

omneque deprædans meritum effecit, ut illa *fructuosa*, *vel vera esse non posset*.

8 *Magis gloriosior* pleonasmus est, sicut & illud tract. 7. num. 2. *magis admirabilior*. Sic apud Plautum in Mænechmis Prol. v. 55. *magis dulcius*, apud Virgil. in Culice v. 78. *magis beatior &c.* Inferius *sanctificator* reperitur apud Tertullianum in Praxeam cap. 2.

9 Scribere maluimus *conniti* ex Mss. Rem. & Vat. pro *adniti*. *Prosapiæ* est in Mss., in editis vero *prosapiei*.

10 In editis *retinet*: in Ms. Rem. *renit e et*: in Mss. Pomp. & Vat. *renitet*, quod placuit, & sententiæ magis congruere visum est; heic enim S. Zeno *præ se ferre* seu gloriari se ait, istam *adsertionem*, qua Deo similes per pudicitiam nos præbemus, in suis auditoribus *non ambigue renitere*, quippe quos pudicitiam studiose colere palam erat.

11 In Mss. Pomp. Zen. & in edit. Ver. *servaris*; & paullo post pro *ei amorem* quinque Mss. *&* *amorem*.

12 Mss. Rem. Vat. & Pomp. *adludet*, Urb. *alludet*: & pro *lapsus* Ms. Rem. *lapsis*., Vat. *lapsos*.

13 Ms. Rem. *patitur*, non placet. *Partitur* autem dictum est, propterea quod victoriæ & triumphi pars senectutis *rigori* debeatur, ut sequens ratio suadet. *Rigore* autem ex Ms. Zen. posuimus pro *vigore*, cum rigor, qui ex frigore contrahitur, senectutis sit proprius, & ex rigore membrorum, non ex vigore, concupiscentiæ pugna in senibus debilitetur, vincendique facilitas prodeat. Post pauca pro *pugna*, *ubi* Mss. Rem. Vat. & Urb. perperam *pugna*. *At ubi*. Ex Rem. cod. *fiunt* pro *sunt*, quod erat in editis, vel *sint*, quod est in Vat. & Urb. reponere satius duximus.

14 Mss.

II. Age nunc ejus æmulæ rabiem breviter, etiam [14] ex comparatione nominum publicemus, ut quid adpetendum, quidve fugiendum sit, facillime possit agnosci. Sub velamine Christi nominis, fratres, se adserere conatur Antichristus similiter pudicum, ut fallat: pudicitiæ nominis sonum post se trahit; sed quos fructus habeat ejus auctor ostendit. Discurrit quippe vesana per populos: hominumque lubricas mentes libidinum flagrantibus stimulis præcipitat in furorem, non sexui parcens, non ætati, non pietati, non sibi, quia pudorem alienum qui adpetit, primo suum perdit. Pure non nox illi diesque succedit, semper enim cænosi gurgitis sui procella submergitur, dum semper exæstuans libidinis turpitudo aut [15] veritate aut imagine perpetratur. Præmia aut tradit, aut accipit, corrumpit, aut corrumpitur; injicit amorem, paullo post odium de amore factura. Seminat [16] inlicitos heredes, crimenque noscens nominibus pietatis excusat. Proprios aut [17] necat, aut denu-

ADNOTATIONES.

14 Mss. Rem. & Urb. *ea ratione nominam publicemus*. In Pomp. & Zen. *ex comparatione non mians publicemus*. Ms. Vat. *exercitatioae aominam*. Editi cum Ms. Tol. *ex comparatione nominum*; quæ lectio probabilior visa est; huc enim respicere videntur, quæ de Antichristo *Christi aomen* mentiente, & de impudicitia *pudicitiæ nomiais sonum* præferente mox subjiciuntur; vel etiam *aomiaam* dictum est pro pudicitia & impudicitia, quæ ex comparatione magis elucent. Forte quispiam paucis transpositis scribendum existimet: *Age naac ejus æmalæ rabiem breviter publicemas, at quid adpeteadam, quidve fugiendum fit, etiam ex comparatione aomianm facillime possit agnosci*. Scripsimus *agaosci* pro *cogaosci* ex Mss. quatuor.

15 *Veritate* pro re ipsa & ipso facto Auctor heic usurpat; qua plane significatione apud Lampridium in prima editione & pluribus in Mss. a Salmasio laudatis pag. 183. in vita Elagabali habetur *veritate vendere*, & apud Arnobium lib. 5. *in veritate promiserat*. Similiter *imagiae* pro *cogitatione*, sicuti apud Lactantium scribitur lib. 6. cap. 23. *Adulteram fieri mentem, si vel imagiaem voluptatis tibi ipsa depinxerit*.

16 Etsi *ialiciti beredes* vocari possint universim spurii ex damnato coitu progeniti, nimirum ex adulterio, vel incestu, quippe quibus nihil hereditatis paternæ adire ex legibus licebat, cum ad alios illegitimos sexta pars perveniret, immo tota etiam hereditas posset iisdem contingere, si legitimi fierent; tamen hoc loco S. Zeno de iis filiis loqui videtur, qui hereditatem inlicite, seu non suam adire sinuntur, cujusmodi sunt ii, qui ex aliena uxore generati, hereditatem alienam inire permittuntur, ac si ex vero illius conjuge, non ex adulterio suscepti sint. Hoc crimen *pietatis nomiaibas* excusari dicitur, eo scilicet nomine, ut & famæ mulieris, & filii etiam opinioni ac sustentationi commode prospiciatur. Mss. Rem. & Urb. pro *noscens* habent *aasceates*: edit. Ven. *aascens*; & hoc postremum non displicet, quatenus inlicitus heres post nativitatem patris non sui fortunis uti permittitur, idque pietatis nominibus excusatur.

17 Hic locus varie in codd. legitur. Plerique *negat*; Zen. & Pomp. *necat*. Si hoc membrum ad superiorem sententiam referendum esset, placeret *aegat*, quo significetur impudicos, ut se subtraherent ab alendis pueris, quos ex aliena conjuge procreassent, hos *proprios*, idest suos, inficiari. Sed quomodo in hac noti criminis excusatione *pietatis* nomen obtineat, non facile intelliges. Itaque hæc sententia ad filios vere *proprios* videtur pertinere, quos quis ex propria uxore, vel concubina susceperit, prout opponuntur illis, quos in aliena conjuge seminatos, *inlicitos beredes* proximo testimonio S. Episcopus appellavit. Huic autem sententiæ accommodatior est lectio *necat*; qui enim non prolis gignendæ caussa, sed impudicitiæ

denudat affectu. Nihil prorsus existimat turpe nec pati, nec facere, dummodo in effectu [18] conata succedant. Verumtamen in ipso fructu suo, quo expugnati pudoris alieni labe gaudere consuevit, semper infelix est. Denique post negotium perpetratum odit & seipsam cum illo, quem vicerit. Hæc sæpe indixit quietis gentibus bellum; hæc aliquotiens robusta regna subvertit; hæc aut sub turpibus, aut sub crudelibus factis subjugatos thalamos triumphavit alienos; hæc [19] viros ardore vesano femineo stipendio ipsis feminis sic incognito inopinate dispungens, suam docuit expugnare naturam; hæc libidinis mercedem vel maxime parentum, filiorum, maritorum, uxorumque in mortibus posuit; hæc nomina [20] pietatis non numquam concubitu prodigioso delevit, pudicos quidem persequens, sed impudicos tantum congruenter occidens; hæc, inquam, [21] per momenta & parit omne, quod malum est, & pepe-

ADNOTATIONES.

citiæ & voluptatis studio uxore utebantur, vel concubinam alebant; ii olim filios solebant necare, vel, ut mitius agerent, exponere, ut pluribus ex testimoniis liquet. Minutius Felix in Octavio num. 30. *Video vos procreatos filios nunc feris & avibus exponere, nunc adstrangulatos misero mortis genere elidere. Sunt qui in ipsis visceribus, medicaminibus epotis, originem futuri hominis exstinguunt, & parricidium faciunt, antequam pariant.* Tertullianus in Apologetico cap. 9. *Qui natos sibi liberos enecant. Siquidem & de genere necis differt. Utique crudelius in aqua spiritum extorquetis, aut frigori & fami & canibus exponitis.* Lactantius lib. 1. cap. 9. *Qui natos ex se pueros, aut strangulent, aut, si nimiam pii fuerint, exponant.* Vide etiam lib. 6. cap. 20. & Clementem Alexandrinum in Pædagogo lib. 3. cap. 3. & 4. & Ambrosium epist. 5. n. 12. Hanc malam impudicorum consuetudinem S. Zeno perstrinxisse videtur hoc textu, unde duplici commate effertur, *vel necat, vel denudat affecta*; ubi *affectu* scribere maluimus pro *affectus*, ut sensus constet: & significatur, impudicos id generis homines, filios proprios, qui alienam hereditatem adire non poterant, vel necasse sive in utero, sive postquam nati fuerant, vel eosdem, ac si non proprii, sed alieni essent, omni affectu alimentoque nudatos exposuisse, aut saltem neglexisse.

18 *Conata* in plurali generis neutrius a probatis Auctoribus usurpatur. Cornelius Nepos in vita Dionysii cap. 8. *conata perficere.* Vellejus Paterculus lib. 2. cap. 29. *conata exsecutas.* Post pauca Ms. Vat. *aliena labe.*

19 Erant nimirum viri, qui tamquam scorta mascula virorum libidini, stipendio meretricibus dari solito, se se prostituebant. De his mentionem facit Salvianus lib. 7. *de Gubernat.* cum ait: *Viri in semetipsos feminas profitebantur.* Vide Clementem Alexandrinum lib. 3. Pædag. & Justinum in Apologet. Proprium horum nomen *cinædi & exoleti*, quos interdicere Severus in animo habuit, & Philippus præstitit, Lampridio teste in vita Alexandri Severi. In Justinianeo cod. lib. 9. tit. 9. lex 31. Constantii & Constantis inscribitur *de Venere mascula*, quæ huc spectat; & id generis homines habitu femineo usos exinde patet.

20 Incestus quilibet inter eos, quibus pietas debetur, pietati opponitur. Cum vero *prodigiosum* proprie dicatur, quidquid præter naturæ leges & ordinem est; concubitus præter vel contra naturam, *prodigiosus* a Zenone dici potuit. At num. 5. *prodigio suo incensos* affirmat senes, qui Susannam turpiter deperierunt, etsi non contra naturam peccare cuperent. Forte vero *prodigium* vocavit hanc senum impudicitiam, propterea quod tanti amoris conspiratio & accensio in senibus mirifica videretur. Paullo post Ms. Urb. *tantummodo incongruenter* pro *tantum congruenter.*

21 Eadem formula usus est S. Zeno tract. 1. num. 4. *Desiderat per momenta latrocinia. Momentis quibus velis* dixit tr. 53. l. 2. pro *tempore quocumque velis.*

Itaque

peperit omne, quod pejus; nam in idolis [22] dea est, in cultoribus vero eorum [23] ministra. Venerandam se procurat in templis, hilarem in theatris, importunam in publicis, opportunam in quibuscumque secretis. Lasciva, non linguis, non oculis, non auribus parcens, jocatur, sperat, ambit, obsequitur, zelatur, insanit, armatur precibus, armatur & ira, similiter non numquam vi extorquens, quod blandimentis impetrare non potuit. Libidinum commutatione varia gaudet semper, & pœnitet, ad satietatem numquam lubrica [24] utilitate perveniens. Desiderat facere, quod timeat publicari. [25] totum prorsus tentat, ut sibi vendicet totum. Novum prodigii genus est. odit pudicitiam; & tamen hoc cupit videri, quod illa est.

III. Interea miris excolit artibus se se, faciemque suam in se, quam non habet, quærit. Pingit se in seipsam, & lenocinante vario magistri medicaminis fuco, vultum suum vultibus vestit alienis, hoc futura, non quod natura præstitit, sed quod ei ad examen speculi arbitrium temporale dictaverit. nunc emendat, nunc delet,

quas

ADNOTATIONES.

Itaque *per momenta* idem est apud Zenonem ac *per tempus*, seu ut opportunitas fert.

22 Venus, inter Deas relata ab Ethnicis, meretrix fuisse traditur ab Arnobio lib. 4. pag. 143. a Firmico *de Errore profanæ Relig.* pag. 34. & ab aliis. Erant & aliæ *Veneres Deæ*, quas *libidinis & voluptatis Deas* idem Arnobius memorat lib. 6. pag. 207. & in aliis præterea Diis Gentium impudicitia colebatur, *quorum adulteria & stupra in mares & feminas non tantum doctis viris nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris*. Lactantii verba sunt lib. 1. Institut. Vide Clementem Alexandrinum in Protreptico, Minutium Felicem, & alios, qui cum adversus Gentes scriberent, eorum, quos tamquam Deos illæ colebant, lascivias indicarunt.

23 Deorum impudicorum ministram agebat impudicitia in pluribus & sacris & ludis impudicis, qui in impudicitiæ eorumdem Deorum cultum statis temporibus celebrabantur, quos vel innuere piget & pudet. Unus Ambrosii locus audiatur lib. 1. *de Virgin.* cap. 4. num. 16. *Quid de sacris Phrygiis loquar, in quibus impudicitia disciplina est, atque utinam sexus fragilioris? quid de Orgiis Liberi, ubi Religionis mysterium est incentivum libidinis? Qualis igitur potest esse ibi vita Sacerdotum, ubi colitur stuprum Deorum?* Adeo vero fœda dictu erant, quæ in quibusdam sacris peragebantur, ut quosdam Deorum, in quorum sacris nimis turpia gererentur, *Capitolio*, idest *Deorum Curia* pepulerint Piso & Gabinius Conss. eorumdemque aras everterint, non alio consilio, quam ut *turpium & otiosarum superstitionum vitia cohiberent*: quod Tertullianus memoriæ prodidit Apolog. cap. 6. Vide etiam Augustinum lib. 6. *de Civitate Dei* cap. 9. Idem vero Tertullianus eorum statuas & sacra subinde *per vim popularium restituta* commemorat lib. 1. ad Nationes c. 10. cui tamen conatui Gabinius laudatus vehementer intercessit.

24 *Utilitas* hoc loco pro *usu* sumi videtur, sicut apud Plautum Epid. 5. 1. 28. *utilitatem oculorum* legimus pro *oculorum usu*. *Satin ego oculis utilitatem obtineo?* Nisi apud Zenonem *utilitatem* accipere mavis pro voluptate, quæ actuum ejusmodi utilitas est.

25 *Totum* pro *omnia* apud nostrum Auctorem passim occurrit. Tract. 7. lib. 1. num. 4. *Propheta modestus totum potest, a toto dissimulat*. Vide tract. 6. num. 8. & tract. 10. num. 3. Similiter Spartianus in Severo: *Totum fuisti, totum vicisti*. Mitto alia in sequioris ævi Auctoribus frequentia. Mss. Tol. & Zen. *temptat* pro *tentat*.

26 Quin-

quas amaverat species, nunc subjicit alias, nunc parturit novas. Manibus suis facta hydra formarum procax semper incedit, quia erubescere alienis sub coloribus nescit, [26] non domesticis, non affinibus, non maritis nota, non sibi, quia non potest esse notum, nec verum, quod est semper incertum. Præterea numquam diligit Deum, quem scit operibus suis esse contrarium. Diaboli est sane mancipium, ejus enim possidet regnum; nam [27] deos ipsa genuit, ipsa intulit mundo, per quos, aut in quibus diabolus colitur, quorum in actibus origo monstratur. Ipsa Jovem innumerabilibus, variis magnisque criminibus maximum fecit. Ipsa [28] Herculem, noverca deterior, in Omphalis libidine turpiter vicit, quem terribilis turba monstrorum superare non potuit. Ipsa Venerem membris omnibus denudatam, [29] convexis manibus se tegere conantem, immo animi sui vitium & corporis demonstrantem, post multa adulteria spectaculo totius mundi quoque prostituit. Non opus est ire per singula, quamvis & hæc non fuerint dictu digna, tamen

ADNOTATIONES.

26 Quinque Mss. *non domesticis affectibus, non maritis*. Totam porro hanc descriptionem Zenonis si S. Augustinus legisset, eam profecto lib. 4. *de Doctrina Christiana* cap. 21. num. 49. retulisset inter illa *dictionis grandis exempla*, quæ eodem in argumento ex Cypriano atque Ambrosio recitat.

27 Quamplurium Deorum Dearumque origo, si quis vel ipsa Ethnicorum scripta consulat, e turpibus libidinibus manat. *Enim vero* Juppiter, inquit Athanasius in orat. contra Gentes, *non stupra tantum commisit, sed etiam quos ex stupris procreavit liberos, inter Deos retulit, divinitatis specie ad suam pravitatem tegendam abusus. Horum e numero sunt Bacchus, Hercules, Dioscuri, Mercurius, Perseus & Sospita*. Plures alios non tam Jovis, sed aliorum etiam Deorum filios turpiter genitos, ac divinis honoribus donatos suse recenset Arnob. lib. 4. De his etiam Minutius Felix in Octavio, Clemens Alexandrinus, Lactantius, Gregorius Nazianzenus, Firmicus & alii in operibus, quæ adversus Gentium superstitionem edidere.

28 In editis & Ms. Pomp. erat: *Ipsa Herculem noverca deterior facibus libidinum turpiter vicit*. In Mss. Rem. Tol. & Urb. *Ipsa Herculem noverca deteriori non falis libidinum turpiter vicit. Deteriori* item habet Ms. Vat. Hæc scriptura, licet errore librariorum corrupta, genuinæ tamen lectionis, quam textui inseruimus, indicium præbuit. Etenim ex *deteriori non falis libidinum* facile fit *deterior in Omphalis* (*f* pro *ph* frequens in Mss.) *libidinem*, vel *libidine turpiter vicit*; quæ lectio ceteris præferenda visa est, non tam quod pluribus & antiquissimis codd. magis congruit, quam quod hoc loco S. Zeno indicare voluisse videtur libidinem Herculis in Omphalim, quam ceteri Patres, impudicitiam Deorum Gentium exsecrantes, commemorant. vide Patres in superiori adnotatione allegatos. Ita etiam perspicuum fit, cur impudicitiam *noverca deteriorem* S. Episcopus dixerit. Quam male enim Juno Herculis noverca cum ipso egerit, ex Poetis liquet. Hac autem deterius multo cum eodem egit impudicitia, quippe quæ Herculem Omphalis amore captum diræ servituti subegit, eoque etiam adduxit, ut Omphali jubente nendo daret operam & fusum volveret ea manu, qua monstra edomuerat, quod Hercule plane indignum Juno numquam præceperat. Vide Fulgentium lib. 2. Mithol. cap. 5. pag. 182. Lactantium lib. 1. c. 9. Donatum in Eunuchum Terent. 5. 7. Huc autem S. Zenonem spectasse nihil dubitamus.

29 Ita ex Mss. Rem. Vat. Pomp. & Urb. In editis *connexis manibus se tergere*. Cod. Tol. *tegere* item scribit. Dein Mss. Rem. Tol. & Urb. *per post multa* pro *post multa*.

ad exprimendam vim impudicitiæ visa sunt necessaria, ut sciat unusquisque [30] ad idololatriam pertinere luxuriam. Ipsa, inquam, [31] mortuorum sepulcra converrit in templa, tumulos in altaria, cadavera in simulacra, parentalia in sacrificia, mores in sacra. Sic sic genus humanum a Dei cultura rapuit, dum blanda festivitate facinorosa facinorosorum & colenda crimina & imitanda persuadet.

IV. Adeo viris contra Dei legem Deique justitiam evagandi extra legitimum thorum peregrinæ luxuriæ inspirat infeliciter quasi liberam facultatem, ac sic eorum quoque feminas a pudore divellit, quæ desertæ, ardore, seu dolore compulsæ, si talia [32] gerunt,

ADNOTATIONES.

30 Ad idololatriam luxuria pertinet, tum quod in Paganorum Diis impudicitia colitur, unde illud Ambrosii lib. 1. *de Virgin.* cap. 4. num. 16. *Colitur stuprum Deorum*; & de Viduis cap. 14. num. 84. *Deorum suorum adulteria & probra venerantur*: tum quod sacra & ludi turpes in Deorum Dearumque impudicarum honorem instituti sunt, de quibus satis adnotat. 23. tum etiam quod impudicis hominibus & feminis divini honores tributi sunt impudicitiæ caussa, ut scilicet haberent homines, unde suas libidines Deorum exemplo excusarent & laudi etiam verterent, cum per illas se Deos imitari prospicerent: qua ratione avaritiam quoque & cupiditates eos coluisse, ut Deos se amare & imitari ostenderent prodit Lactantius lib. 2. cap. 6. & satis indicat Minutius in Octavio num. 31. Vide insigne in hanc rem Chrysologi testimonium sermon. 155. Mss. *idolatriam* pro *idololatriam* scribunt.

31 Dubium in primis fuit, num S. Zeno heic spectaret illa tract. 15. num. 5. ubi illos commemorat, *qui per sepulcra discurrunt, qui fæterosis prandia cadaveribus sacrificant mortuorum, qui amore luxuriandi &c.* At considerato diligentius præsentis loci contextu, cum & ante & post de Deorum impudicitiis cultui & imitationi hominum propositis sermo sit; illud innuere S. Zenonem credimus, impudicos homines (uti Juppiter, Venus, aliique olim fuisse feruntur) idcireo inter Deos a Gentibus accensitos fuisse, conversis *in templa* ipsorum *sepulcris*, *in altaria tumulis*, *cadaveribus in simulacra &c.* ut hac religione impudicitiæ faverent, & *blanda festivitate facinorosa facinorosorum & colenda crimina & imitanda* persuaderent. Simile consilium alii quoque Patres Ethnicis Idolorum cultoribus objecisse leguntur, ut apud laudatos adnot. 29. reperire licet. Prima quidem idololatriæ *templa* fuisse mortuorum *sepulcra*, explorate affirmat Clemens Alexandrinus in Protreptico: *Templa (nam nec ipsa præteribo) specioso quidem nomine templa dicuntur; fuerunt autem sepulcra, hoc est sepulcra ipsa vocata fuerunt templa &c.* Quo respiciens Prudentius l. 1. in Symmachum:

Et tot templa Deum Romæ, quot in urbe fuerunt
Heroum, numerare licet:

A quibus nihil abhorrens Tullius lib. 1. *de Divinat.* loquens de Jove Capitolino, idem fuisse indicat ejus templum Capitolinum, quod sepulcrum fuerat:

Ipse suos quondam tumulos & templa petivit.

Hinc Nonius, *Templum*, ait, *& sepulcrum dici potest veterum auctoritate*. Lege Arnobium lib. 6. contra Gentes p. 193. ubi *multa templa* probat *functorum esse corporum sepulturas*; Cyprianum *de Idolorum vanitate* initio, nec non Commodianum Instruct. 2. & 20. qui defunctis hominibus honores divinos delatos similiter produnt. *Parentalia* autem, quæ *in sacrificia* traduntur conversa, erant libationes, epulæ, & alia id generis, quæ in defunctorum memoriam quotannis celebrabantur: *sacrificia* vero divinum cultum spectant. Illa porro *mores in sacra* videntur indicare quoddam cultus genus, quo impudicos mores & ludos in Deorum cultum Ethnici converterant, de quo satis adn. 23.

32 Quatuor Mss. *gerant*.

runt, putant se aut imitari, aut vindicari. Propter quod in præceptis Dominus ait, *Qui dimiserit uxorem suam, excepta caussa adulterii, facit eam mœchari*. Matth.5.32. Quid heic respondere possint lubrici mariti, non video; qui humanarum [33] legum iniqua impunitate decepti, justitiam veram nec ex sua ipsa voluntate noscentes, quod pati nolunt, libenter efficiunt: [34] qui profanæ libidinis

ADNOTATIONES.

33 Non est heic sermo de hominibus, qui cum aliena conjuge peccarent: hi enim non minus, quam ipsæ feminæ humanis legibus puniebantur. *Adulteria legibus vindicant, & capitalibus afficiunt eos pœnis, quos in aliena comprehenderint fœdera genialis lectuli expugnatione gessisse*; ita Arnobius lib. 4. pag. 142. Vide Ammianum Marcellinum lib. 28. Theodoretum serm. 3. contra Græcos, Cujacium lib. 6. Observ. cap. 11. Brissonium ad legem Juliam *de Adulteriis* pag. 91. & legem 33. Constantini ad eamdem legem Juliam, ubi *sacrilegos nuptiarum temeratores* id generis homines appellat. Itaque de hominibus heic locus accipi debet, qui præter uxorem alia muliere libera, sive concubina, sive meretrice, utebantur, quibus nullam legibus civilibus decretam fuisse pœnam alii Patres confirmant, cum, perinde ac S. Zeno, Christianos monent, ne impunitate legum citra adulterii crimen sibi licitum putent, quod uxoribus non licet. Lactantius lib. 6. cap. 23. *Non enim, sicuti juris publici ratio est, solum mulier adultera est, quæ habet alium; maritus autem, etiamsi plures habeat, a crimine adulterii solutus est*. S. Augustinus lib. 14. *de Civit. Dei* cap. 18. scortorum turpitudinem nulla terrenæ civitatis lege puniri tradit; & *solo stupro*, inquit Hieronymus epist. 84. ad Oceanum, *& adulterio condemnato passim per lupanaria & ancillulas libido permittitur*. Videtur apud Gentes frequens fuisse plures uxores ducere, cum Tacitus de Germanorum moribus num. 6. illud mirabundus animadvertat: *Prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem pluribus nuptiis ambiuntur*. Sed pellices, vel concubinas, quæ plures a Romanis ducebantur, uxorum nomine significasse videtur; quippe apud ipsos plures uxores una ducere olim a Prætore infamiæ nota inustum fuit, uti testantur Diocletianus & Maximianus lib. 2. cod. *de Infect. & inut. nupt. Neminem qui sub ditione sit Romani nominis, binas uxores habere posse vulgo patet, cum etiam in edicto Prætoris hujusmodi viri infamia notati sint, quam rem competens judex inultam non patietur*. Vide etiam lib. 18. codicis ad legem 1. Jul. *de adult.* Lex autem concubinas & meretrices permittens, quæ heic a Zenone & alibi ab aliis Patribus appellatur, ipsa est lex Julia *de adulteriis*, quæ allegatur in cod. l. 9. tit. 9. lege 22. & 23. Hanc legem minus æquam ipse Vulpianus notavit in Digest. leg. 48. tit. 5. leg. Jul. 13. *de adult.* §. 3. *Periniquum videtur esse, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipse non exhibeat*: id quod etiam inculcat Seneca epist. 94. Sed iniquæ hujusce sanctionis caussam attigisse videtur S. Gregorius Nazianzenus in illud Evangelistæ dictum: *Cum consummasset Jesus hos sermones*; quod nimirum *eam*, inquit, *mares tulerunt, ideo feminas tantum insequitur & incessit*.

34 Ms. Pomp. *quia* pro *qui*. *Profanæ* autem *libidinis* eadem ratione dicitur, qua paullo ante dictum est *peregrinæ*, idest extra legitimum thorum quæsitæ; eaque *furtum* vocatur, propterea quod detrahatur propriæ uxori, quidquid peregrinis feminis tribuitur; unde paullo post: *Alter alteri tenetur obnoxius*, idest non minus mulier viro, quam vir mulieri. Maritis vero hanc erroneam opinionem id temporis fuisse, ut, si ab adulterio cum aliena conjuge abstinerent, quidquid cum solutis feminis committerent, liceret, testatur Ambrosius lib. 1. de Abraham cap. 4. num. 78. *Viri licito se peccare credunt, si solo se abstineant adulterio; meretricios autem usus tamquam legi naturæ suppetere putant*. Similem quoque errorem, at non de meretricibus, sed de concubinis tantum, sua ætate viguisse indicat Augustinus serm. 224. num. 3. *Dixit nescio quis: Meretrix non est, quam habeo, concubina mea est. Sancte Episcope meretricem fecisti concubinam meam?* & post pauca: *Dicis, Ancilla*

dinis detestabili furto distracti, turpibus jam non contenti [35] latibulis, aliquotiens (proh nefas!) sub ipsis obtutibus matronarum vesana congressione desudant, non advertentes miseri, quoniam in tali negotio, judice Deo, quod non licet uxoribus, non licet [36] nec
1. Cor. 7. 4. maritis; sicut præscribens talibus Paullus Apostolus dicit: *Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir: similiter & vir sui corporis potestatem non habet, sed uxor*. Sic igitur, quoniam una sunt caro, unum divini operis Sacramentum, quoniam femina de viro suo facta est, alterque alteri tenetur obnoxius, ac per hoc jure legis quoque [37] linea una tanguntur, dubium non est horrendi supplicii perennibus [38] absumtum iri tormentis eum, qui prævaricatus fuerit e duobus. Sed nec illis impune succedit, qui sine uxoribus, amore peccandi liberius, [39] incertas atque inhonestas sibimet redimunt libidinum merces, non advertentes esse infelix & impudicum, quidquid legitimum fuerit extra conjugium: Christiano enim, fratres, ultra licere non puto, quam ut sit aut continens, aut maritus.

V. Venio nunc ad exempla, quæ sunt negotio vel maxime necessaria; quia plus est, quod geritur, quam quod dicitur, ut & impudicitiæ malum & bonum pudicitiæ uno eodemque [40] suggestu

ADNOTATIONES.

cilla mea concubina mea est, numquid ad uxorem alienam vado? numquid ad meretricem publicam vado? an non licet mihi &c. Salviani quoque temporibus simile quidpiam obtinebat; hæc enim ille scripta reliquit lib. 4. de Gubernat. Dei: *Hec in comparatione supradictorum genus castitatis est, uxoribus paucis esse contentum, & juxta certum conjugii numerum frenos libidinum continere. Conjugium dixi, quia ad tantam res impudentiam venit, ut ancillas suas multi uxores putent; atque utinam sicut putantur esse quasi conjuges, ita solæ haberentur uxores.* Similia habet & Cæsarius hom. 16. monens id ex consuetudine adeo invaluisse, *ut nec peccatum esse crederetur*. Putabatur autem *licere hoc viris, & feminis non licere*. Ex impunitate autem legum civilium hunc errorem homines vel invexisse, vel confirmasse videntur; unde S. Ambrosius, perinde ac S. Zeno, Christianos monuit lib. 1. de Abraham cap. 4. num. 25. ne quis *sibi blandiatur de legibus hominum: nam omne stuprum, inquit, adulterium est, nec viro licet, quod mulieri non licet*.

35 *Latibula turpia* erant loca quædam subterranea, in quibus meretrices degebant, quæ S. Ambrosius epist. 30. ad Irenæum num. 1. *hypogæa* vocat. *Luxurirsum est hypogæa quærere .... & ideo requirunt umbrosa penetralia, vel quod desidiosi ignavæ sub terris agant otia, d:uique quod tenebrosa illos & opaca delectent magis, quibus operiri flagitia sua credant.*

36 *Nec* supplevimus ex Ms. Rem. Pro *talibus* editi *tabulis*. Dein *Sic igitur* pro *si igitur*, ne sensus esset suspensus, correximus.

37 Linea apud Jurisconsultos est ordo graduum consanguinitatis vel affinitatis &c. quibus personæ conjunguntur: in eadem autem conjunctionis linea ex ipsis legibus est vir & uxor, fen pates & mater. Paullus lib. 4. Recept. Sentent. tit. 11. *Primo gradu superiori linea continetur pater & mater*.

38 Mss. Vat. & Tol. *absumturum* Rem. & Urbin. *absumturi*.

39 *Incestas* editi; at Ms. Rem. *incertas* & bene: notantur enim illi, qui a conjugibus soluti licere sibi putabant, non *incestas* quidem libidines, sed *incertas*, quas scilicet pretio soluto a meretricibus vage mercabantur.

40 Ms. Remense habet *suggestio*; sed in margine apposita nota *R* dubium locum

gestu facillime possit agnosci . Joseph Hebræus adolescens , clarus *Gen.39.*
genere , clarior pulchritudine , morum quoque clarissimus probitate ,
fuit inter filios Jacob ætate minor , sed spiritu major . Hic invidæ
germanitatis impulsu in Ægyptum est delatus atque distractus a
fratribus , quem domini sui uxor pejus amare cœperat, quam o-
derant fratres : nam cum medullitus mulier ardoris insani conflagra-
ret incendio , in suadelam sacrilegam argumentis vehementer ar-
mata captat solitudinem , secretum captat & locum , in quali
etiam non [41] irritata adolescentia invitis feminis sæpe violenta esse
consuevit . At ubi in destinata prorumpens , neque blandimenta , ne-
que promissa sibimet prodesse cognoscit ; conserta manu , inver-
sa vice , adorta est in suum fomitem adolescentis ignem totis vi-
ribus derivare . At ille in repugnatione vestem sibi violenter ex-
tortam relinquens , ex impudicitiæ fovea nudus aufugit : sed pudi-
citiæ splendore vestitus post calumniosam damnationem & liberatus
a Deo est & honoratus . Denique rex jure secundus factus est *Gen.41.*
regni , qui insignis rex erat jam ante pudoris .

VI. Susannam quoque columen [42] matronatus inaffectatæ formæ *Daniel 13.*
pulchrius suæ pulchritudinis ornamentum , insigne pudicitiæ testimo-
nium , e senioribus duo , sed uno incensi prodigio , secus quam decue-
rat , deperire cœperant : quam cum adverterent muro castitatis ,
quæ certe [43] vera est & æterna formositas , in paradisi solitudine
circumseptam , ubi Evam ab auctore operis sui meminerant esse de-
ceptam ; hac re ipsa nacto consilio , capere dolo aggrediuntur , ac
nisi culpa succumbat , veluti adulteræ deprehensæ magnum mini-
tantur exitium . At illa non [44] Eva ancipitis quidem metus con-
templatione præclusa , cujus aut pudor esset jugulandus , aut ani-
ma , conscientiæ suæ conscium solum contestans Deum , honestam
potius elegit mortem , quam vitam turpem , melius credens homi-
nibus

ADNOTATIONES.

cum significat . *Suggestu* in aliis Mss. & edit. & *suggestus* pro *suggestione* , seu additione , vel narratione sumitur . Ulpianus *de Magist. rat. conven.* lib. 1. Digest. *Si ex suggestu eorum , vel nominibus ab eis acceptis Præses dederit .*

41 Ms. Rem. *incitata* ; & post pauca pro *derivare* idem Ms. nec non Urbin. & Zen. *derivari* .

42 *Matronatus* legitur in Appulejo lib. 4. Metam. *Inaffectatus* apud Quinctilianum lib. 11. cap. 1. & Tertullianum de Pallio cap. 4.

43 *Vera est* abest a Ms. Rem. *est* a Mss. Pomp. & Urbin. Paullo post Ms. Rem. *in solitudine , ubi Eva* . Ms. Pomp. priori scriptura *in solitudinem* , posteriori autem *in solitudine, ubi Evam* . Hæc item lectio habetur in codd. Tolent. Vat. & Zen. Ms. autem Urb. *in solitudine, ubi Eva* . Hinc vox *circumseptam* in editis videtur inserta , ut ne voces *muro castitatis* suspensæ starent . Hac de caussa *circumseptam* retinuimus . Post pauca in editis *culpæ succumbat* , in Ms. Rem. *culpa succumbat* .

44 Editi *Evæ* , ex Mss. *Eva* correximus . Ex *ancipiti metu* scripsimus *ancipitis metus* , ut sententia constet . Anceps autem Susannæ metus fuit , ne aut diffamaretur ut adultera , si renueret , ex quo pudor ejus jugulabatur ; aut peccaret , si obsequeretur , quod animam læderet .

45 In

nibus se ream [45] præbere, quam Deo. Interea instant illi ex amatoribus accusatores effecti, crimenque suum in simplicitatem circumventæ transfusum artificiose dum exaggerant, exinde jam priores seipsi condemnant. Verum (proh nefas!) creditur ætati, creditur auctoritati: exsultant adulteri: damnatur integritas. Jam jamque Susanna ad supplicium immerens trahebatur: jam totus populus in ejus sanguine tumescebat: jam sui quoque familiares novæ rei atrocitate perculsi, miserabiliter ingemiscentes, dimissis capitibus omne studium defensionis [46] abjecerant. Jam etiam ipsa pudoris [47] compendio mortis oderat moras, omnibus displicens, sed soli suæ conscientiæ placens. Cum subito, quavis versutia qui fallitur numquam, confestim adest in Daniele puero Deus. Omnem repente malitiæ scenam diripuit: [48] profectitium crimen propere recluditur: scelus suos reddit in auctores: purgaturque per innocentiam pudor. Sicque Susannam, quam, impudicitia mentiente, in publicum traxerant, probatam & vindicatam ad mariti thalamum cum ingenti triumpho victrix pudicitia reportavit.

VII. Sed o quantum es miranda pudicitia, quæ aliter laudari te non vis, quam ut custodiaris, solo bonæ conscientiæ ornamento contenta! Tu in virginibus felix, in viduis fortis, [49] in conjugiis fidelis, in sacerdotibus pura, in martyribus gloriosa, in Angelis clara, in omnibus vero regina. Tu numquam carni, numquam ulli subjaces legi. De voluntate nasceris, sed bono puritatis voluntatem ipsam paris; quia voluntas fit voluptas postmodum tua, cum per eam quotidie tricenos, sexagenos, centenosque colligis fructus. Tu in pauperibus dives, in divitibus ditior, æqualis in omnibus [50] consummaris. Tu es honor corporum. Tu thesaurus animarum.

ADNOTATIONES.

45 In edit. & aliquot Mss. *præbere debere*: postremam vocem ut nimis redundantem, auctoritate Ms. Pomp., delendam judicavimus.

46 Mss. Urbin. & Pomp. *abjecerunt*.

47 *Compendium* non tam de parsimonia, quam de brevitate dicitur; unde *compendium viæ* pro breviori via apud Plinium lib. 5. cap. 5. *docendi compendia* apud Quinctilianum lib. 1. cap. 1. pro brevitate præceptorum reperitur. Ita etiam Susanna mortis odisse moras traditur *pudoris compendio*, nimirum ut brevior esset pudor, quo nimis moleste angebatur.

48 *Profectitium* editi; Mss. Rem. Pomp. Urbin. *profectitium*, & bene: profectitium enim dicitur, quod aliunde provenit, ut Susannæ quidem impositum crimen a senum calumnia processit. In Ms. Tol. *Profecti cum crimen proprie redditur, sed scelus suum laudant auctores*. Similia habent Mss. Vat. & Urb. Codex autem Rem. cum Pomp. *Profectitium crimen propriæ redditur: sed scelus suos laudant auctores*. Post pauca *impudicitiam renitentem* in Ms. Rem. *enitentem* in Urbin. pro *impudicitia mentiente*: & item post Mss. quatuor pro *thalamum* scribunt *thalamos*.

49 Mallemus legere *conjugibus*, vel *conjugis* ablat. plurali a *conjugus*, *gi*, quod nomen apud Plinium & alios reperitur. Notari videtur in sequenti sententia Christianorum Sacerdotum ejus quoque temporis continentia & cælibatus.

50 Utrique Mss. Zen. *consummatis*.

51 Ali-

rum. Tu fundamentum, [51] culmen, ac fructus omnium coæquarum. Tu tui [52] propositi insolubilis nodus æternus. Per te legitima [53] jejunia celebrantur. Per te [54] allegatæ, priusquam fundantur, acceptantur preces. Tu es sacrificium Deo carum: tu legitimum Dei templum: sacrarium pudoris. [55] In te corruptio intrare non novit. Per te sæculum vincitur, concupiscentia omnis eliditur, Diabolus subjugatur, Antichristus non timetur, Spiritus sanctus inducitur, glorificatur Christus, Deus pater omnipotens propitiatur. Postremo ille felix in futurum regnabit, qui tecum illo pervenerit. [56]

TRA-

ADNOTATIONES.

51 Aliquibus placet *columen* legere, sicuti supra num. 5. *columen matronatus*. Post non nulla *quoæquarum* scribitur in Ms. Rem. pro *coæquarum*. *Coæqua pars* apud Plinium lib. 6. cap. 28.

52 *Propositum* virginitatis votum dicitur, uti penes Ambrosium & alios Patres sæpissime. Vide præsertim Augustinum *de bono viduitatis* cap. 9. & Leonem Magnum epist. 2. ad Rusticum Narbonensem inquisit. 15. ubi *propositum virginitatis* cum habitu etiam virgineo conjunctum a consecratione virginum distinguit. Sic etiam *proponere* virginitatem idem est ac *vovere* apud S. Augustinum serm. 225. num. 2.

53 Jejunii nimirum tempore etiam conjuges continentiam servare oportebat, ut a Paullo monitum plures Patres animadverterunt. Lege Augustinum serm. 208. n. 1. 209. n. 3. Cæsarium serm. 10. & 142. appendic. Augustin. & alios: quæ disciplina hac in Ecclesia Veronensi diutius viguisse cognoscitur ex Rhaterio Episcopo in Synodica ad Presbyteros ejusdem Ecclesiæ.

54 Mirum fortasse videbitur, quod preces *allegatæ* dicantur, antequam fusæ sint; cum perinde accipi soleat *allegare preces*, ac *fundere*. At *allegare* proprie heic est pro *dirigere*, quemadmodum Appulejus de Deo Socratis pag. 61. *Cui igitur preces allegabo?* Itaque preces vix *allegatæ*, idest ad Deum mente, vel etiam cum incipiuntur, directæ, statim *antequam fundantur*, a continentia commendatæ, acceptæ sunt.

55 Sic Ms. Urbin. At Tolent. *Tu te*, Rem. *Tui*, editi cum aliis Mss. *Te*.

56 Ms. Pomp. in fine apponit *Amen*.

2 Rec

TRACTATUS V.

De Continentia.

I. SI cui forte asperum videtur ac durum, quod fiducialiter loquimur, fratres, [1] rem pene contra naturam; jam jamque desinat permoveri, intelligens Christianæ virtutis hanc esse maximam gloriam ipsam calcare naturam. Sed quia virtus voluptates semper offuscat, nihilque unicuique, nisi quod amaverit, rectum est, maxime quod uno desiderio omnes excolunt populi; dubium non est, quia aut [2] hostis publicus, aut certe judicatur insanus, quisquis nuptias dissuaserit. At ego non pertimescam, sermonis publici quæ de me fabuletur invidia: non enim nuptias condemno, sed nuptiis meliora præpono: & quidem etiam Apostolo
1. Cor. 7. hortante sic Paullo: *Dico autem innuptis & viduis, bonum est il-*
v. 8. 9. *lis, si sic perseveraverint, sicut ego. Si autem non fuerint continentes, nubant: melius est enim nubere, quam uri*. alio autem loco
v. 6. 7, ait: *Hoc dico secundum veniam, non secundum jussum: volo autem omnes vos esse, sicut & me*: ac per hoc ideo nubere melius, quia uri deterius. Omnia quidem licent, sed non omnia expediunt. Jam, heic, Christiane, cognosce. elige, quid velis, remedium, an sanitatem.

II. Deni-

ADNOTATIONES.

1 *Res pene contra naturam*, seu, ut ait S. Jo: Chrysostomus laudatus n. 3. tract. 4. *supra naturam & non humana* videbatur virginitas, quam persuadendam hoc in tractatu S. Zeno sibi potissimum sumsit. Hac in re promovenda quantum studii posuerit, quantumque res ipsa illi feliciter cesserit, inde colligimus, quod Veronæ, ubi primus fortassis fidem intra mœnia statuit, & publicam Ecclesiam ædificavit, ut alibi ostendimus, exstruxit etiam virginum Monasterium, pluresque alias præterea virgines in privatis domibus degentes satis probabiliter consecravit, de quibus diximus aliquid differt. 3. cap. 1. §. 3.

2 Hominum etiam Christianorum oblocutiones adversum eos, qui virginitatem persuaderent, si quis velit cognoscere, Ambrosium adeat, qui iisdem S. Zenonis vestigiis insistens, cum pro virginitate multa dissereret, invidiam quamplurium in se convertit, quam non uno loco declinare & compescere studuit. Lege præsertim librum *de Virginitate* cap. 5. & seq. Inter odii & invidiæ caussas, quas plures commemorat, est potissimum illa, qua explicatur, cur (quod Zeno tradit) *hostis publicus* haberetur, *quisquis nuptias dissuaserit. Non nullos enim*, inquit cap. 7. num. 35., *dixisse audivi, quod perjit mundus, defecit genus humanum, conjugia labefacta sunt*. Quod porro addit noster Episcopus, *aut certe judicatur insanus*, id spectat vel Ethnicæ philosophiæ placita, quibus stultitia vocabatur quidquid Christianæ sapientiæ probaretur, uti vidimus tract. 3. adnot. 2. vel potius quod ipsi insaniæ verteretur se se opponere nuptiis, *quas*, ut ait, *uno consensu omnes excolunt populi*, & persuadere rem, quam & civiles leges pœnis multabant ex adnot. 3. in tract. 4. & plerique hominum exsecrabantur, ipsique etiam parentes, qui ut filias ab hoc proposito deterrerent, dotem non numquam se illis negaturos minitabantur, ut colligimus ex Ambrosii lib. 1. *de Virgin.* cap. 11. num. 62.

3 In editis, & non nullis Mss. *te heic*: ubi delevimus *te* auctoritate manuscripti Remensis.

4 *Ex-*

II. Denique si videtur, conferamus, quæ sit inter virginem nuptamque discretio. Nupta cogitat, quemadmodum placeat marito: virgo, quemadmodum Deo. Hæc [4] extrariis ornamentis ornatur: longe illa ornatior, aliunde quia nescit ornari. Hæc variis unguentis & odoribus fragrat: illa unici floris sui quovis prato jucundior in cælum ipsum honore læto respirat. Hæc liberis gaudet: at illa liberorum non timet orbitatem. Hæc eorumdem blanditiis vernantibus pascitur, & incrementis adolescentibus quotidie delectatur: at illa ægra fastidio novem mensium non bajulat pondus: sub incerto partu, parientis nascentisque de salute non gemit, nulliusque momentis omnibus variæ sollicitudinis cura torquetur.

III. Sed dicet aliquis: etiam Maria virgo & nupsit & peperit. Sit aliqua talis, & cedo. Ceterum [5] illa fuit virgo post connubium, virgo post conceptum, virgo post filium. Denique si esset aliquid virginitate melius, Dei filius hoc magis potuerat suæ matri præstare, cui [6] præstiterit, ut divinæ virginitatis honore polleret. Itaque in statu, quo nata es, permanens virgo gloriare, sanctique pudoris florem nulli legi subjecta fidei thesaurum custodi: esto sancta & corpore & spiritu: amore Christi ignem carnis exstingue: ut de resurrectionis gloria, quam heic jam tibi vendieas, taceam, in qua ut Dominus ait, *Neque* [7] *nubunt*, *neque nubentur*, *sed sicut Angeli erunt*. Magnum consequere beneficium, si Deo vivas puris moribus libera, & hominis non sis [8] ancilla. Matth. 22. 30.

IV. At

ADNOTATIONES.

4 *Extraneis* habent MSS. Tolent. Vat. & Urbin. ceteri codices & editi *extrariis*. Extrarium autem pro extraneo, ex alia nimirum terra oriundo & advecto; legimus apud Terentium Phorm. 1. 4. 13. Svetonium in Vespasiano cap. 5. & alios. Hinc autem nostras quoque mulieres vestes & ornamenta e remotis regionibus procurasse liquet, quod in feminis reprehendit non solum Clemens Alexandrinus in Pædag. lib. 2. cap. 10. & 11. cum aliis Patribus, verum etiam Seneca in Consolat. ad Albinam cap. 12. & lib. 7. de Beneficiis cap. 9.

5 Hoc tam præcisum pro Mariæ virginitatis testimonium, quod repetitur lib. 2. tract. 8. maximi faciendum est, cum nullum ex Patribus Zenone antiquiorem formula adeo præcisa & nunc jam celebri usum reperire licuerit. Id autem adversus quosdam B. Mariæ virginitati detrahentes adeo expresse dictum videtur. Sane circa hoc idem tempus S. Hilarius in cap. 1. Matth. num. 3. notat *plures irreligiosos & a spiritali doctrina admodum alienos occasionem ex eo occupasse turpiter de Maria opinandi, quod dictum sit: Priusquam convenirent &c.* Idem monet de non nullis Epiphanius hæres. 78. num. 7. tametsi ab hoc appellari potuerint Helvidius & Jovinianus, qui Zenonis ætatem consecuti sunt. Fuit tamen Zenonis ævo Eunomius, qui in Theophaniorum die, Eudoxio Ariano Episcopo non dissentiente, vel etiam jubente, Mariam a Josepho post Divini Verbi partum cognitam pro concione affirmavit, ut tradit Philostorgius in excerptis a Photio lib. 6. §. 3. ad an. 361.

6 MSS. Pomp. Zen. Vat. & edit. Ven. *præstitit*. Pro *divinæ* MSS. Pomp. Zen. Vat. & Urb. *redivivæ*, edit. Ven. *re divinæ*.

7 Edit. Ven. *nubent*: & item post, *Angeli Dei erunt*.

8 Nam *mulieres viris suis subditæ sunt sicut Domino* Ephes. 5. 22.

 9 Ze-

IV. At tu vidua [9] secundas cur desideras nuptias, cum temperare videas Apostolum primas? cujus ista sunt verba: *Tempus*
1.Cor.7.29. & 31. *coarctatum est: superest, ut, qui habent uxores, sic sint, quasi non habentes, præterit enim figura hujus mundi*. At cum ante annos ferme [10] quadringentos, vel eo amplius, apostolicum hoc operetur edictum, quo & vivaciores fuere homines, & rarissimi Christiani; cur ego Christiano [11] orbe ipso pene jam toto, hominumque vivacitate mundo senescente detrita, obtundam verbis palpantibus aciem veritatis, ac non plene denuntiem, observantiæ qua perfectione Dei cultus debeat custodiri? apud Salomonem maxime
Eccli.16. 1.2.3. cum scriptum sit: *Et si multiplicentur filii, non oblecteris in illis: si non est timor Domini cum illis, non conrideas animæ illorum: melior est enim unus timens Deum, quam mille filii impii*. Cum hæc ita sint, age vidua, quæ sicut innocens virgo nubere sæpe festinas, interroganti responde, bonumne amiseris maritum, an malum? Si malum & desideras nubere; digna es, quam pejor affligat. Si bonum; fidei serva signaculum: pati non meretur injuriam ipse cui perhibes testimonium. Ubi est ille, qui invicem desiderantibus vobis tardior ceteris videbatur primus matrimonii dies? Ubi pretiosæ virginitatis festa, [12] utrisque dulcis, occisio? Ubi amor, qui in æquo unitoque conjugio, e duobus altero superante, non moritur? Tune non illa es, quæ mariti corpus [13] expositum lavi-

ADNOTATIONES.

9 Zenonis sententiam de secundis nuptiis, Patribus antiquis consonam, quæ tamquam antiquitatis nota haberi potest, explicavimus & vindicavimus latius dissert. 2. cap. 7. Mſ. Tolent. pro *temperare* habet *temptare*.

10 Ita ex omnibus Mſſ. & editione prima; solum in edit. Ver. suppositum fuit *ducentos*, quod in alias editiones migravit; cujus arbitrariæ emendationis consilium fuse explicavimus, & rejecimus dissert. 1. cap. 2. §. 1.

11 *Orbis* nomine accipi potest totum Romanum imperium, quod orbis dici solebat, ut liquet ex pluribus testibus, ac præsertim ex Firmico, qui expresse id tradit, & ex antiquo Auctore libri de Mortibus persecutorum, ubi *orbem terræ* pro Romano imperio dictum sæpissime invenies. Nepos in Attici vita num. 25. de Cæsare & Antonio loquens, *Cum se*, ait, *uterque Principem non solum urbis Romanæ, sed orbis terrarum esse cuperet*. Virgil. Ecl. 1. vers. 67. *Toto divisos orbe Britannos*. Spartianus in Hadriano pag. 3. *Adeptus imperium .... tenendæ per orbem terrarum paci operam impendit*. Vide Ovid. lib. 1. Trist. 4. vers. 69. Tacitum de moribus Germanorum cap. 1. Ambrosium epist. 17. num. 5. Symmachum in Relatione num. 9. & tractatum 10. Zenonianum hujus libri 1. num. 5. Hinc Minutius num. 12. Romanos *fusos orbe toto* affirmare non dubitavit.

12 Edit. Ven. *utriusque*, & postea *separante* pro *superante*. Mſ. Vat. pro *occisio* habet *occasio*, Rem. *occiosio*.

13 Morem exponendi mortuorum cadavera indicant illa Virgilii Eneid. 6.

Tum membra thoro defleta reponunt:

in quæ Servius: *Servabantur cadavera octo diebus &c. Depositum* pro *expositum* dixit Ovid. 3. Trist.

Depositum nec me qui fleat, ullus erit.

A paganis quidem corpora exponebantur in ædium vestibulo, ut colligimus ex Luciano περὶ πένθους, & Dione de Liviæ excessu, & ex Svetonio in Augusti vita cap. 100. In Ecclesiis autem exposita fuisse Christianorum cadavera (ut sane de Paullæ cadavere in ejus epitaphio tradit

lavisti lacrimis, osculis detersisti, crinium damno velasti, scissis genis, livore fœdatis uberibus, sordido plus pulvere tecta, quam veste? Tu, inquam, non es, quæ [14] nunc cælum ipsum ululatibus rumpens, post talem maritum puncto temporis vivere te non posse clamabas? Nunc clusis dolore gemitibus, sæpe inter affines mortua spiritu, labentibus membris ad terram, incertas reddebas exsequias: cui magis lacrimas commodarent, mortuone, an morienti? Post hæc, si libet nubere, omnia illa mentita es. Quid hoc est? Ecce rursus ad lenocinia redis, colorem de pyxide mutuaris paullo ante damnatum. Ecce indulgenter excolis crinem; odorato pulvere luctus pulverem mutas; [15] in stibio fletus includis; ornamento ligas, quod [16] suspendio voveras, collum; ab speculo oracula inquiris, quam commode possis circumscribere [17] petitorem. Quidquid feceris, virgo jam non eris: unum tamen scio, quia nihil distat a prodigio, quisquis alterius caussa & formam mutat & mores.

V. Sed dicis: ardor me teneræ compellit ætatis. Credo. Ecce nupsisti. Ut de fragilitate humanitatis, casibus ut de ceteris taceam, ecce maritum tuum postridie aliqua necessitas rapit, quæ a te longe distractum decennio, vel eo amplius, ut adsolet fieri, detineat relegatum. Quid facies? observabisne redeuntem, an ardori

ADNOTATIONES.

tradit Hieronymus: *In media Ecclesia speluncæ Salvatoris est posita*) ibique etiam mulieres virorum suorum corpora lacrimis diluisse, colligi posse videtur ex tract. 16. num. 5. ubi hæc a mulieribus gesta Auctor perbelle commemorat, cum Sacerdotes *solennia divina* de more peragerent, ut demortui animam Deo commendarent, quod sane in Ecclesia fieri debuit. Pro *lavisti*, quod est in omnibus Mss. & edit. Ven. editi habent *lavasti*. Quod porro dicitur, mulieres *corpus expositum crinium damno velasse* (idipsum repetitur tract. 16. num. 5.) funeris mos erat tum apud Græcos, tum apud Latinos usitatus; comam enim illæ sibi demebant cadaverique crines injiciebant, ut liquet ex Homero, Herodiano, Plutarcho & aliis, quos allegat Everardus Feithius Antiquitatum Homeric. l. 2. cap. 13. De more item fiebant reliqua, quæ tum heic, tum tract. 16. similiter recensentur, ut ne mirum sit, quod mulieres consuetudini potius, quam amori obsequentes, *omnia illa mentiri* potuerint.

14 De particula *nunc* pro tempore præterito, vix tamen elapso, accepta vide tr. 2. adnotat. 17. Infra *pro clusis* editi post Ver. perperam habent *elusis*. *Inter affines* supplevimus ex Ms. Pomp. & significatur, uxores in maritorum exsequiis sæpe præ defectione spiritus cecidisse in terram, ita ut incertum esset affinibus, qui aderant, cui magis exsequiæ & lacrimæ deberentur. Edit. Ven. pro *morienti* habet *morituro*.

15 *Stibium* a Plinio memoratum lib. 33. cap. 6. num. 34. metalli quoddam genus est (quod *nigrum pulverem* Tertullianus de Habitu feminarum appellat, alii vocant *alabastrum*) sic dictum græcanice a *τίβω*, seu *τύβω adstringo*, quod astringendi vim habeat, eoque cum uterentur mulieres in fucanda facie oculisque perpoliendis, vel, ut Tertullianus ait de Cultu femin. *porrigendis*; de quo videsis Georgium Agricolam lib. 10. de Natura fossilium cap. 11.) jure S. Zeno fletus muliebres *in stibio*, quo oculi deterguntur, inclusos prodit. Objicit similiter stibii usum mulieribus viduis Commodianus Instruct. 59. vers. 7.

16 Respiciuntur hoc loco imprecationes, quibus mulieres viduæ præ dolore sibi mortem & suspendium sæpe adprecantur.

17 *Petitor* heic pro illo, qui viduam sibi uxorem petit.

dori quæres aliunde remedium ? Si observantiam [18] pollicere ; sine dubio fallis , cujus impatientiæ professio jam tenetur . Si es autem sumtura remedium ; dubium non est , hoc esse solum , ut flammas tuas maritalis gladii contemplatione compescas . Mihi crede , non habet concupiscentia locum , ubi patientia dominatur , ubi vivitur sobrie , ubi mors timetur . Itaque hanc observantiam , hunc timorem , quod est verius atque justius , transfer ad Deum , & quale libet illud sit , repente exstinguetur incendium .

VI. Sed sic ego in rebus demoror [19] prope sanis , quasi quæ vere exsecranda sint , jam correcta sint crimina . Pudet me dicere in populo gravi , anus sæpe videri novas [20] nuptas , quarum pene plures sint nuptiæ , quam natales : quæ non rogantur , ut nubant , sed ut dormiant , invitantur propiores sepulcro , quam thalamo : quæ ipsæ cum [21] pereunt , detestabili exemplo adolescentulas quoque perire compellunt . Quis has diligat filius ? quis maritus ? confundentes sanguinis jura , delentes merita maritorum , adulantes vivis , mortuis suspirantes , nunc odientes veteres , nunc novos filios similiter & maritos ? At e diverso ipsæ æstiment [22] quid sit , quod in tam solennibus votis sæpe contingit , ut nec filios habeant , nec maritos . Talis est etiam caussa maritorum , ad quos aliquid loqui superfluum est , quia si uxor & maritus in carne sunt una , dubium non est , quia quod alter audit , amborum est . Quid agam , quo me vertam , nescio : non enim video , quid in exhortationibus divini ac veri cultus Gentibus prædicem . Felicitatemne virginitatis ? at habent [23] suas virgines : & si non felices , habent tamen . Sin vero ad viduitatis sudorem gloriosum palmamque provocavero ; nobis fortassis insultent , quia nostræ sacræ virgines viduæque magno pro immortali-

ADNOTATIONES.

18 Mf. Pomp. *polliceare* . Sub finem numeri *quale libet* scripsimus pro *quale velit* ; ubi forte *livet* scriptum pro *libet* migravit in *velit: quale libet* autem idem ac *qualecumque* . v. Cic. 2. *de Nat.* c. 37.

19 *Prope sanæ* dicuntur secundæ nuptiæ præ nuptiis tertiis , quartis &c. quæ antiquis exsecrandæ visæ sunt ; de quo plura dissert. 2. cap. 7.

20 Mf. Pomp. *nuptias* in margine corrigit . Post pauca Mf. Rem. *plus* pro *plures*.

21 *Pereunt* dicitur non de vera culpa , sed de continentiæ jactura , quam viduæ sæpius nubentes subeunt ; quo fit , ut suo exemplo adolescentulas virgines *perire* , idest virginitatis jacturam facere, compellant .

22 Mf. Tolent. *quid sint* , *quibus in tam solennibus* . Paullo post Mf. Rem. *contigit* pro *contingit* ; & post pauca cum edit. Ven. *fiunt una* pro *sunt una* .

23 Non Vestales solum , sed aliæ quoque Gentium virgines a Tertulliano memorantur in exhortat. castit. cap. 13. *Noveram virgines Vestæ & Junonis apud Achajæ oppidum , & Apollinis apud Delphos , & Minervæ & Dianæ quibusdam locis :* quibus similia repetit lib. 1. ad uxorem cap. 6. Pausanias lib. 3. cap. 16. meminit virginum , quæ Hilairæ & Phœbes erant Sacerdotes , atque *Leucippides* dicebantur . Vestalium suo quoque tempore florentium mentionem facit Symmachus Præfectus Urbis in relatione ad Valentinianum , Theodosium , & Arcadium n. 11. nec non S. Ambrosius lib. 1. *de Virginitate* cap. 4. epist. 18. num. 11.

24 Con-

talitatis præmio, suæ autem gratis laborent. Verum hoc est solum, nos in quo vincimus, quia pro sua sanctitate Christianæ plus nubunt. Adde quod [24] Gentibus: quod sine dolore magno, vel gemitu non potest dici.

VII. Quæ enim vox, quæ increpatio has condigne possit arguere? quæ dedecus suum sacrilegio dotantes, membra Christi dæmoniorum servis addicunt; Dei templum profanis patefaciunt; [25] sacraria usque ipsa denudant; sacra confundunt, amissa luce lætantes in tenebris, habentes fana, non domos. Digne digne jugulantur, quæ Christi ingratæ beneficiis, sponte ad mortem, de qua evaserant, revertuntur. Cum igitur semper insidietur se non quærentibus diabolus, æstimate, quid faciat invitatus: cui omnes nocendi aditus reserati, præstant sine pugna, sine ullo labore victoriam: non enim conabitur in ditionem redigere suam, quæ esse ejus ambivit ancilla. In domo denique quæ geruntur, sed & ipsis in fanis, Christiana fidelis, sine te esse non poterunt: quia uxor infelix

1.Cor.6.15. 2.Cor.6.16.

ADNOTATIONES.

24 Conjugia Christianarum feminarum cum viris paganis quam reprobata semper in Ecclesia fuerint, ob periculum præsertim, quod heic a Zenone tangitur, multa alia Patrum testimonia demonstrant. Tertullianus lib. 2. ad uxorem totus in eo est, ut si illa post ipsius mortem a secundis nuptiis abstinere ægerrime nequeat, saltem a matrimonio cum Gentili jungendo caveat; ibique argumenta urget iis plane similia, quæ noster Auctor pressius quidem, sed non minus vehementer & eleganter effert. Legatur Ambrosius l. 1. de Abraham cap. 9. num. 84. & epist. 19. ad Vigilium, cui jam Episcopo Tridentino institutionem poscenti hoc primum monitum dedit, videret ne qua fidelis cum infideli matrimonio jungeretur. Vide plura dissert. 2. cap. 7.

25 Tota hæc periodus nuptiarum celebrationem cum infideli videtur prospicere, in qua sicut *membra Christi*, idest mulieris corpus, *dæmoniorum servis*, idest Ethnicis viris, *addicta*, & *Dei* item *templum profanis patefactum* intelligit ipsam mulierem Christianam, cujus membra *Dei templum* pariter vocavit Cyprianus in tract. de Habitu virginum (unde ipse S. Zeno lib. 2. tract. 42. ex celebri Paulli formula, *Dei templa* appellat baptizatos, quos, cum essent Gentiles, *idololatriæ fana* vocaverat: *Quem noveris idololatriæ fanum, gaudeas Dei templum*) ita etiam *sacraria* per quamdam gradationem eodem pertinere nihil ambigimus. *Sacra* autem *confusa* quid Zeno dixerit, ignoramus: nisi forte spectet sacra illa, quæ inlatis a marito Gentili in novæ nuptæ cubiculum idolis, ex Paganorum ritu primo nuptiarum die peragebantur; ex quo *domus in fanum* mutata dici potuit. Forte etiam domus *fana* vocari potuere, quod in privatis Paganorum domibus essent idola, quæ divinis honoribus colebantur: nam, ut ait Tertullianus lib. 2. ad uxorem cap. 6. *Moratur Dei ancilla cum Laribus alienis, & inter illos omnibus honoribus dæmonum, omnibus solennibus Regum, incipiente anno, incipiente mense, nidore thuris agitabitur, & procedet de janua laureata & lucernata*. His profanis viri sacris Christiana mulier debebat alia ex propria religione objicere, nimirum sacras ad Deum preces, & fortassis etiam sumtionem Eucharistiæ, quam Christianos domum attulisse, domique servasse, patebit ex adnot. 29. Probabilius tamen est, hoc loco spectari illa Paulli 2. Cor. cap. 6. vers. 14. quibus nuptias cum infidelibus ab Apostolo interdictas plerique Patrum interpretantur: *Nolite jugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate? aut quæ societas lucis ad tenebras? quæ autem conventio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli? qui autem consensus templo Dei cum idolis? vos enim estis templum Dei vivi*.

26 Hinc

infelix es, si nescis, quid agatur in domo: infelicior certe, si scieris.

VIII. Proponamus itaque, ut sæpe contingit, in unum sibimet convenire diversæ religionis diem, quo tibi Ecclesia, illi adeunda sint [26] templa. Quo genere unusquisque suum sacrificium procurabitis? quo sumtu? quibus vasis? quibusve ministris? At si discrete fiunt ista, nihil prodest: ex uno enim proficiscendo & in unum remeando, si non confusione, vel errore fiunt una. Quid,

ADNOTATIONES.

26 Hinc colligi potest, Zenonis ætate idolorum ædes proprio *templi*, ædes autem sacras Christianorum proprio *Ecclesiæ* nomine appellatas fuisse, ut nec illæ *templa*, nec illæ appellarentur *Ecclesiæ*. Equidem Christianorum Ecclesias *templi* nomine appellatas primo invenimus apud S. Ambrosium epist. 20. n. 2. ut Gothofredus animadvertit in notis ad titulum *de Paganis* prope finem pag. 253. Unum tamen vetustius S. Hilarii testimonium suppetit in psal. 126. num. 3. ubi, *Conventus Ecclesiarum*, inquit, *consuetudo nostra vel domum Dei solita est nuncupare, vel templum:* quibus verbis significari videtur, Hilarii quoque ævo, cum sub vitæ finem hunc Commentarium in psalmos scriberet paullo ante an. 367. hanc locutionem consuetudine receptam, qua Ecclesiasticæ ædes vel *Dei domus*, vel *templa* vocarentur. Errorem tamen heic loci subesse, & *vel templum* glossema esse, quod e margine in textum irrepserit, quispiam existimet. Quod si hoc minus placeat, integer textus si consideretur, non eam ejus loci esse sententiam apparebit. Ita vero ibi scribitur: *Conventus Ecclesiarum, sive tum templi, quos ad secretam Sacramentorum religionem ædificiorum scepta concludunt, consuetudo nostra vel domum Dei solita est nuncupare, vel templum:* ubi animadvertenda præsertim est in primo membro particula *tum*, quæ voci *templi* præfigitur. Sermo autem ibidem est de ædificatione templi Salomonis, de qua in eo psalmo agitur, & ad hanc unam ædificationem refertur illud *sive tum templi*. Quod si cum Zenonianis codicibus in Appendice memorandis (ibi enim hic Hilarianus tractatus dabitur) sine *tum* legendum putes, adhuc nihil obest: quum universas sive veteris, sive novi Testamenti ædificationes complexurus, *Ecclesiarum* nomine intelligere Hilarius potuerit Christianorum ædes, quas *domus Dei* appellatas notat, *templi* autem nomine Salomonis ædificium, quippe quod, sicut nostris quoque temporibus, uno *templi*, non autem *Ecclesiæ* nomine appellari solet; ita Hilarii ævo idem unum ex omnibus ædibus vero Deo dicatis *templi* nomine ex communi locutione nuncupabatur: unde & S. Zeno, qui christianas ædificationes sacras numquam vocat *templa* serm. 14. num. 1. Salomonis ædificium eo nomine perspicue designat. Hanc ergo appellationem apud Hilarium si quis ad Christianos conventus transferat, mirifice fallitur. Notum est quantum Christiani veteres a *templi* nuncupatione suis cœtibus addicenda abhorrerent. *Templa* nimirum nuncupari cernebant magnificas idolorum ædes, quibus carnales homines plurimum deferebant. Hæc ergo ejusmodi hominibus necessaria esse dicebant, non sibi, qui Dei templum vivum in semetipsis gererent, ut sæpius inculcabant ex Paullo Apostolo: & sicut olim fervescentibus persecutionibus non pauci templa sibi nulla esse protestati sunt, de quo vide adnot. 6. in tract. 14. ita postea quoque id nomen non nisi idolorum ædibus dedere, vel etiam Salomonis ædificationi, quæ carnali Judæorum populo necessaria, ob structuræ & materiei pretium magnificentissime prædicabatur. Conventus porro suos Christiani cum appellarent, ut innuerent fideles ipsos potius, qui conveniebant, quam locum, in quo convenirent, *Ecclesias* vocarunt; vel si locum ipsum notare voluerunt, *domum orationis*, vel cum Zenone tract. 14. n. 1. *orationis locum* nominarunt. Hæc fusius dicenda fuerunt, non solum ut hic locus, in quem animadvertimus, illustraretur, sed etiam ut explicarentur alia, quæ aliis intelligendis utilia, vel necessaria futura sunt.

27 Se-

Quid, quod illius sacrificium publicum est, tuum [27] secretum? illius a quovis libere tractari potest, tuum etiam a Christianis ipsis minime [28] consecratis sine sacrilegio videri non potest. Postremo detestabilis est vivendi conditio, ubi non licet facere uxori, quod marito placet; ubi proponis, quia nihil te gerere sinit, nisi, quæ dispofuerit, prior ipse compleverit. Quod si factum non fuerit, factumve displicuerit; tum tota mugiet litibus domus, blasphemabitur Deus, arreptoque forsitan ipso [29] sacrificio tuo, tuum pectus obtundet, tuam faciem deformabit, præstans aliquando & beneficium, cum te jubet ad Ecclesiam non venire. Sed multo pejus est, si places marito: neque enim sine sacrilegio possis placere sacrilego. Ut rem compendio transigam, utique a templo regrediens necessario enarrabit tibi sciscitanti, sibi de utriusque salute, vel unanimitate Deorum quæ fuere responsa. Si terribilia; consternata metu, forsitan, ipso cessante, inlicita eis vota donabis, quod maritis etiam sub fidelibus multæ fecere pejores Evæ non discipulæ, sed magistræ; illa enim decepta, hæ sua sponte se diabolo dediderunt. Sin vero pacifica & salutaria; profecto lætaberis, eique tanto pro nuntio morigera conjux pacem si non ingeris, nec negabis.

IX. Quid

ADNOTATIONES.

27 *Secretum* vocat, quippe quod ex Arcani disciplina sacrificium, seu Eucharistiæ mysterium non paganos solum, sed ipsos etiam Catechumenos accurate celandum esset.

28 Legebatur in editis *consecrati*: correximus ex MSS. Pomp. & duobus Zenonianis. *Consecrati* autem dicebantur, qui baptisma susceperant. Itaque *minime consecrati* sunt Catechumeni, qui alia formula *minime initiati* dicebantur, de quibus ex memorata disciplina Arcani cautum erat adeo diligenter, ne in Eucharistiæ sacramentum oculos conjicerent, ut Satyrus S. Ambrosii frater adhuc Catechumenus, cum in quodam naufragii periculo Eucharistiam sibi dari ab *initiatis* postulasset, eam, *ne curiosos oculos inferret arcanis*, in orario involutam acceperit, ut idem Sanctus notavit lib. 1. de excessu ejusdem Satyri num. 43. Tillemontius adnot. 6. in art. 7. de persecutione Valeriani titul. 4. animadvertens hos *minime consecratos* a Zenone appellari *Christianos*, baptizatos, non autem Cathecumenos heic vocari existimat, quibus, *nisi*, ut interpretatur, *in clerum consecrati essent*, sacrificium intueri non licebat; in occidente enim velum tendebatur, quo laici impediebantur, ne in sacra mysteria oculos intenderent. Ita ille. At *sacrificium* hoc loco dictum Eucharistiæ sacramentum, non autem Missarum sacrificium (quod Tillemontium fefellit) ex adnotat. sequenti palam fiet. Porro *consecratos* dictos fuisse etiam Catechumenos ex non nullis testibus patet, inter quos vide Paschasini Lilybetani epist. ad Leonem cap. 3. in qua Catechumenos indicaturus, bis eo nomine utitur. *Christianos* porro ferre quidem dictos, qui baptismate initiati sunt, haud inficiamur; quibus idcirco Catechumenos opposuit Augustinus tract. 11. in Jo. cap. 3. n. 4. *Nesciunt Catechumeni, quid accipiant Christiani*. Sed Catechumenos quoque *Christianos* non numquam, Zenonis præsertim ævo, appellatos, eo quod in Christum crederent, liquet ex Theodosiano Cod. l. 16. tit. 7. Leg. 2. Theodosii Senioris an. 383. aliisque patet exemplis, quibus Constantinus & Valentinianus Junior licet Catechumeni, *Christiani* tamen principes appellati inveniuntur. Id autem in rem Zenonis maxime intererat, qui *Christianos* dixit fideles quoslibet, quatenus infidelibus

IX. Quid agis misera ? quid vesana lætaris ? non est [30] pax ista, sed bellum ; non osculum , sed venenum . Proh nefas , adhuc fumantia [31] busto complecteris membra , sudoremque sordidarum vaporis ararum carne tua detergis , jocaris , blandiris , obsequeris ; & si quod forte acceptum , relatumve fuerit a [32] fanatico solenne mysterium , ipsa suscipis , ipsa reponis , ipsa custodis . Una [33] cibum præ-

ADNOTATIONES.

bus opponuntur, quo sane in numero Catechumeni censebantur . His quidem solis , non autem baptizatis vetitum fuisse cernere Eucharistiæ sacramentum , vel ex eo patet , quod istud baptizati & palam sumerent in Ecclesia , & domum etiam afferrent , ut eodem , cum opus esset , semetipsos communicarent , quod sine ipsius visu fieri non poterat .

29 *Sacrificium* heic aperte accipitur pro Eucharistiæ sacramento (sicut etiam tract. 15. num. 5. *sacrificium sumat*) quod domum inferre mos erat , ne dum primis Ecclesiæ sæculis , dum persecutiones ingruerent , sed Zenonis quoque ætate , immo aliquanto etiam post , ut liquet ex Basilio epist. 289. ad Cæsarium , & ex Hieronymo epist. 48. ad Pammachium . Basilii coævi Auctoris verba recitare placet . *Unusquisque etiam ex laicis ut plurimum habet domi suæ communionem , & cum vult , per semetipsum communicat* . Memoratu dignum est etiam , quod discimus ex Ambrosio lib. 1. *de excessu Satyri* num. 43. ubi traditur hunc jam Catechumenum in naufragii periculo *ab iis , quos initiatos esse cognoverat, divinum illud fidelium Sacramentum poposcisse, non ut curiosos oculos inferret arcanis , sed ut fidei suæ consequeretur auxilium ; etenim ligari fecit in orario, & orarium involvit collo* , ac ita in mare prosiliens, incolumis evasit: ex quibus Eucharistiam a quibusdam Satyri comitibus baptizatis etiam in maritimo itinere secum allatam constat, ut id vel Satyro, licet Catechumeno, notum esset . Difficultatem fortassis movebit , quod a Zenone additur , *sacrificio tuum pectus obtundet :* sed præterquam quod poterat esse panis mole crassior, qui ictum faceret , hunc in *ligno* custoditum, & domum allatum colligemus ex tract. 14. adnot. 18.

30 Ms. Tol. *pax tibi ista* .

31 Hoc nomen apud Ciceronem & alios frequens legitur , & sepulcrum translate plerumque significat ; proprie autem indicat ipsum corpus , quod antequam sepeliretur , comburi olim solebat , corpus , inquam, ipsum jam combustum : *diciturque bustum* , ait Festus, *quasi bene ustum* . Hac significatione *bustum* hoc loco dicitur victima idolis oblata & usta ; qua ratione etiam Ambrosius similiter dixit *fumus ex busto* in epist. 17. ad Valentinianum n. 9. qui locus significationis confirmandæ caussa recitandus est . *Si hodie* , inquit, *Gentilis aliquis Imperator, quod absit, aram statueret simulacris , & eo convenire cogeret Christianos, ut sacrificantibus interessent , ut oppleret anhelitus & ora fidelium cinis & ara , favilla de sacrilegio, fumus ex busto &c.*

32 Horatii Scholiastes in artem poeticam pag. 638. *Fanatici dicuntur , qui lymphatico spiritu agitantur , & phrenesim patiuntur* . Hi ita dicti per metaphoram ; proprie enim *fanaticus* a fanis , sicut ab aris *aridus* , & significat Sacerdotum genus , qui æstu quodam divino, ut Gentiles putabant , perciti, e Deorum fanis responsa vaticinabantur , de quibus Juvenalis Sat. 4. vers. 123.

Sed ut fanaticus œstro
Percussus Bellona tuo divinat :

& Prudentius.

Non spumat anhelas
Fata Sibyllinis fanaticus edita libris .

Horum mentio reperitur apud Ciceronem *pro domo sua* , Arnob. lib. 1. pag. 13. & alios plures . *Fanaticus* ἱερατικὸς ἱερόδουλος dicitur in Glossis . Verum *fanaticum* heic appellatum intelligimus , quicumque a fanis redux aliquid inde afferret , referretve ac præsertim qui Sacerdotum responsa, ob quæ isti *fanatici* sunt appellati, repeteret, cujusmodi fuisse videmus eum, de quo S. Zeno loquitur. *Fanaticos* quidem S. Augustinus in psal. 40. num. 1. pag. 345. nominat eos Paganos, qui de ruina Christianorum tamquam ex oraculo inter se se respondebant .

33 Reprehendit non simplicis cibi sumtionem cum infideli conjuge , sed sumtionem cibi ex idolorum sacrificio domum a marito

præterea capis, reliquias poculi propinati lambendo labris exhauris, futurique haustus quasi quasdam primitias auspicaris, totum prorsus iniquitatis spiritum libens concipis per maritum: infelix jam plus in te est, quam in templo remansit. At si te serves atque contineas, æstimabit non amore divini cultus, sed alterius alicujus desiderio in suam hoc contumeliam procurari: castitatis observantiæque virtutem devocabit in crimen. Quid enim ille mali [34] non suspicetur, non efficiat, Diis crudelibus, Diis adulteris serviens? Itaque deinceps fuge virgo, fuge vidua nuptias tales. Excusatio prorsus nulla competit tibi. Si continens esse non poteris, saltem noli tuas nuptias [35] fenerare: ne in illo resurrectionis die inter plurimos maritos non possis, cujus fueris uxor, agnoscere. Noli esse sacrilega: [36] noli proditrix legis. Profano cur nubas, cum possis nubere Christiano?

TRA-

ADNOTATIONES.

marito adlati, nec non alias id generis superstitiones in cibo & potu statis diebus usitatas, de quibus Christiana mulier sine idololatriæ labe participare non poterat. Vide de his plura apud Tertullianum in libro *de Idololatria*.

34 Notat Tertullianus lib. 2. ad uxorem cap. 5. Paganos viros, si Christianas mulieres se se continere & sua sacra celare inspicerent, in suspicionem venisse, ne magiæ darent operam, aut venenum sibi parare meditarentur. *Adulterorum* autem, *& crudelium Deorum* idcirco S. Zeno meminit; quod qui adulteria & homicidia Deorum colit, de adultero uxoris amore, vel de homicidio sibi intentando suspicari non difficile possit.

35 *Fenero* heic pro multiplicare, seu plures nuptias inire. Similiter Ambrosius lib. 3. *de Officiis* cap. 6. num. 40. *feneratos proventus* pro *multiplicatos* dixit.

36 Edit. Ven. *non proditrix*.

TRACTATUS VI.

De [1] *Patientia*.

I. ETſi beata diverſis vita virtutibus quæritur, cujus [2] cupidine flagrans humanitas per momenta ſuſpirat; tamen omnes uno eodemque conſenſu quaſi quemdam patientiæ deferuntur in portum, ſine qua nec audiri, nec concipi, nec diſci quidquam poterit, nec doceri. Nam profecto ſola eſt, ad quam prorſus res omnis [3] adſpectet: dubium quippe cum non ſit, ſpem, fidem, juſtitiam, humilitatem, caſtitatem, probitatem, concordiam, caritatem, omnes artes omneſque virtutes, ipſa quoque elementa [4] conſtare non poſſe ſine ejus eruditione vel freno. Eſt enim [5] matura ſemper, humilis, cauta, prudens, provida, omni neceſſitate contenta, quavis turbationum tempeſtate tranquilla. Serenitatem ſuam [6] nebulis turbulentare non novit. Pœnitentiam neſcit: [7] altercatio quid ſit, ignorat: omnes aut devitat, aut portat injurias. Incertum eſt utrum impaſſibilis judicetur, cum aliquid paſſa, quaſi nihil paſſa ſit, invenitur. Poſtremo impoſſibile eſt, fratres, ejus æſtimare virtutem, cujus vinci victoria eſt. Non illam loco vis ulla detorquet, non labor, non fames, non nuditas, non perſecutio, non metus, non periculum, non mors, non tormenta morte ipſa graviora, non poteſtas, non ambitio, non felicitas. Semper immobilis manet, alta quadam ac divina temperantia robuſte [8] librata univerſas permotiones animorum placida moderatione compeſcens; & ut omnia [9] non magnopere devincat, ſe primo vincit.

II. Non

ADNOTATIONES.

1 Hic tractatus *graviſſimus* dicitur a Caſaubono in Spartiani Severum pag. 122. a. In prima Ven. edit. inſcribitur, *de Patientiæ laudibus & impatientiæ malis*. Hujus tractatus initium & finis inſerti ſunt vitæ S. Zenonis ſcriptæ ab antiquo Monacho Zenoniani Veronenſis cœnobii, quam Marchio Scipio Maffejus edidit inter monumenta, quæ ſubjecit *Hiſtoriæ diplomaticæ* editæ an. 1727. Ex hac Vita aliquot varias lectiones non contemnendas adhibuimus, quæ ſuis locis notabuntur.

2 Ex Vita emendavimus, cum legeretur *cupidinem*. Mſ. Pomp. *cupiditate*.

3 Mſſ. Rem. Tolent. *expectet*: Vita *ſpectet*.

4 In editis & Mſſ. hoc loco inſeritur *ejus*, quod auctoritate Vitæ tranſtulimus ad illud, *ſine ejus eruditione*.

5 In vita *patientia matura*, quod nomen neſcimus, an a Vitæ Scriptore pro faciliori intelligentia inſertum fuerit, cum certe neceſſarium non ſit.

6 Mſ. Pomp. corrigit *nobis turbulentare*; in Mſ. Zen. & edit. Ven. *nobilis turbulentare*.

7 In editis *alteratio*: in Mſſ. vero & Vita, nec non ex correctione marginali editionis Ver. *altercatio*, quam vocem textui inſerendam duximus.

8 Mſſ. Rem. Tolent. Vat. *liberata*; & pro *permotiones* Mſ. Pompejan. *promotiones*.

9 *Non magnopere* idem heic eſt, ac *non magno opere*, quod in Mſ. Zen. legitur,

II. Non virtutes possunt esse virtutes, non perennes elementorum [10] status, non tempora cognata connexione in solennes reditus commearent, nisi rerum disciplinam conversionemque, quasi quædam sollicita mater, patientia custodiret. Sol denique quamvis mira celeritate alternas mundi metas illustret, tamen numquam dilectam verecundamque antevertit auroram: qui, quod majus est, duodenis non dicam spatiis, sed momentis horarum, [11] æquabiliter se partiri non posset, si impatientia suos cursus urgeret. Luna quoque, quæ quibusdam videtur errare curriculo menstruali, solennes suæ ignes ætatis quod numquam prærogat importune, nec derogat; quid aliud intelligi datur, quam sui opificis moderationi deserviens peritissima insignis patientiæ disciplina? Sed & mare ventis lacessitum, cum irascitur, quamvis reciproca vicissitudine, nunc pulsantibus cælum, nunc requirentibus terram æstuantibus undique vitreis armatum montibus, violentis undarum sævientium cumulis, toto corpore insaniat; tamen extremorum pallido ex recursu voluminum, quasi jus terræ cognoscens, ac violare devitans, mira patientia in se frangitur, iisdemque fluctibus, quibus cogitur, refrenatur. Hæc germinantibus pratis, messibus flavis, vitibus curvis, semipallidis olivis & felicitatem præstat & gratiam; cum uniuscujusque temporis fetus partu crudo in alterius contumeliam [12] impatientia non finit præcipitare. Quid avium diversarum decora commercia, [13] litterataque? Quid arduis volatibus aeriæ grues? Quid

ADNOTATIONES.

tur, seu *facile*; quo sensu a Zenone alibi accipitur, quemadmodum *magnopere* usurpat pro *magno opere*, seu labore vel industria magna tract. 8. num. 2.

10 MS. Pomp. corrigit *flatus*.

11 In edit. Ver. & MSS. *æquabiliter se*: in Ven. *æquabili se*. Forte legendum est solum *æquabiliter*, ita ut *partior* passive sumatur, sicut lib. 3. de Oratore cap. 30. a Cicerone usurpatur. Licet autem apud antiquos dies late acceptus spatium horarum 24. complecteretur, tamen stricte sumtus pro eo tempore, quod ab ortu ad occasum Solis excurrit, non nisi duodenas æquales horas continebat. Hic enim apud veteres mos fuit, ut dies noctesque tum æstate, tum hyeme in horas duodecim ita æqualiter dividerentur, ut diei æstivi horæ longiores essent, hyemalis autem breviores; & e contra noctes per æstatem horas haberent breviores, per hyemem longiores: semper tamen inter ejusdem diei, vel noctis horas æqualitas servaretur. Vide Censorinum de Die natali cap. 18.

12 *Patientia* in MSS. Pomp. & Zen. Ceteri codd. cum editis *impatientia*. Utrumque licet contrarium ablativo casu elatum sententiæ potest congruere, si nimium *impatientia* referatur ad verbum *præcipitare*, *patientia* ad *non finit*. Plurium tamen & præstantiorum codd. lectionem retinuimus. *Contumelia* vero dicitur non tam de verbis, quam de factis; unde legimus non minus *dicere contumeliam*, quam *facere*. Heic ergo *alterius contumelia* intelligitur de damno, quod immaturi fructus comedentibus afferre solent, nisi patientia ab edendo contineat.

13 In edit. Ver. *littoreaque*, in Ven. *littorataque*. Melius e MSS. *litterataque*. (Tolent. & Urbin. per Amanuensis errorem *litterat æque*) nam aves canentes, dum transmittunt, litterata quædam commercia exercent. In MSS. & edit. Ven. *commertia* cum *t*; & pro *arduis vola-*

H 2 *tibus*

Quid piſcium diſſimilium eum ſuis ſibi ductoribus [14] gradatæ ætatis innumerabiles cunei? Nonne cum invitationi temporum patent, ſolenniſque remigis ſpecioſo diſcurſu vel aquas ſulcant, vel aera diſtinguunt, & patienter veniunt, & patienter excedunt?

III. Solus homo præceps, ſolus impatiens, pravis quotidie mobilitatibus gaudet: varietatibus ſtudet: miſerum ſe putat, ſi ipſe ſit: nec intelligit rem dementiæ eſſe conſimilem, in ſtatu ſuo [15] animum non manere. Impatientia enim quid eſt, niſi mens lubrica, permotionibus crebris & rapidis ſe ſemper expugnans; animus infidelis; etiam ſibi actus improvidus, inſtabilis, cæcus, incautus, inconſtans, totus concitans in ruinam; res ſine ſubſtantia, negotium ſine perſona: omnia cito tentat, omnia momento diſturbat, mater criminum, curioſitatis magiſtra, acumen temeritatis, auctor deteſtabilium pariter ac magiſtra malorum: hominis namque ſalutem ab incunabulis mundi mors ut jugularet ac jugulet,
Gen.2. ab ipſa prorupit. Denique Adam in arce cum eſſet adhuc paradiſi conſtitutus, beatiſſimuſque beati orbis imperio potiretur; tamdiu felix, tamdiu inexterminabilis vixit, quamdiu imperata rega-
Cap.3. lis edicti continuit. At ubi ſiniſtro conſenſu invidi [16] ex lubricitate ſerpentis eſt impatientiam mutuatus, ſacræque arboris pomum male dulce delibavit; lacrimas reperit, dolores & gemitus, ſpinas & tribulos ſibimet comparavit; ultimoque ſudore turbatus, poſteris hereditatem indigeſtæ mortis, quæ homicidium mox peperit, dereliquit. Denique nec mora eſt. Impatienter fraterni invidus mu-
Cap.4. neris in fratris Cain anhelat exitium; & Deo ſpectante negotium [17] parricida eſt: nec ejus ſaltem coercentis voce comprimitur, ſed eo magis ac magis inſtat, donec effuſione ſanguinis conceptum piaculum duplicetur. Miratur orbis vacuus ſe duobus anguſtum. Mirantur elementa hominem, qui factus ſit ad imaginem & ſimi-

ADNOTATIONES.

tibus Mſ. Rem. *arduus volatilibus*; Pomp. & edit. Ven. *arduis volatilibus*.

14 *Gradatus* apud Plinium l. 13. c. 4. pro eo quod in graduum formam diſtributum eſt. Piſces itaque aliqui, perinde ac grues, ducem quemdam ſecuti, ſecundum ætatis gradus in cunei figuram ab uno loco ad alium pro temporum viciſſitudine tranſeunt.

15 *Animum* reſtituimus ex Mſſ. & edit. Ven. Aliquanto poſt in Mſ. Zen. *factus improvidus* pro *actus improvidus*. Infra *totus concitus*, vel *concitatus* pro *totus concitans* quiſpiam malit; ſive *totum concitans*, τὸ *totum* ſumtum pro *omnia*, ut apud Auctorem frequens eſt.

16 Mſ. Pomp. *&* *lubrici ſerpentis*. Inferius pro *mox peperit* quatuor Mſſ. & edit. Ven. *mox ut peperit*.

17 Frequentius apud Scriptores Cain *fratricida* appellatur, ut probat Baluzius num. 14. in librum Cypriani de bono Patientiæ. At *parricidæ* nomen late patere oſtendit illud Hieronymi in dialogis adverſus Pelagianos, ubi parricidam vocat eum, qui cum hominem de morte liberare queat, non liberat. Ad necem vero fratri inlatam ſignificandam idem nomen traductum patet ex Ambroſio epiſt. 30. num. 2. & aliis Patribus, qui Abſalon, vel Cain ſimiliter *parricidas* vocarunt. Quin Cic. pro Cluentio cap. 11. *frater-*
num

& similitudinem Dei, posse jugulari, & hoc a fratre. Erubescit rudis terra pio sanguine [18] impiata. Solus Cain exsultat infelix; [19] & quod teste caret, putat se caruisse facinore: quem Deus vidit, quem conscientia redarguit, quem fratris sanguis accusat. Quid [20] impatientium Sodomorum? Ubi inlicite viri opprimebantur a viris, *Gen. cap. 19.*
prodigiosæ libidinis ignes ignis [21] divinus incendit: intestinique facinoris fœdus, quo infeliciores subactis, infami hasta persequentes, hospitum terga depopulabantur, e cælo imber fusus a Domino, flammis & sulphure armatus, pœnali procella delevit. Judæi concionibus tument; altaria divina cum venerantur evertunt: varia cæde Prophetas elidunt: Moysen amore nimio lapidare conantur: *Exod. 14. 10*
adversus Dominum semper ingrati variis molitionibus pugnant, multisque Diis, ac regibus servire gestiunt, qui uni Deo per impatientiam servire minime potuerunt.

IV. Sed impatientiæ hactenus exempla prolata sint; neque enim est studiose, ut arbitror, memorandum, quod optaveris compescendum; maxime cum ejus natura sit talis, ut numquam moretur in propriis, sed in publicum tota diffusa sit: diffamationibus vigeat: huc atque illuc æstuans varie cæca prorumpat: victa sit autem, si dissimulatio celebritatem ejus obscuret. Nunc ad patientiæ revertamur virtutem, quæ majoribus nostris [22] illustri virtute perennem gloriam peperit & salutem. Abel ideo martyr, quia ju- *Matth. 23. 35.*
stus; ideo justus, quia patiens; a quo pati martyres didicerunt, *Gen. 3.*
patiendo libenter, quod non merentur. Noe cataclysmum, quo *Gen. 6. & 7.*
omnis caro funditus deleretur, denuntiante Deo, imminere per momenta & credit & timet: arcamque, cum suis ut salvus foret, quam jussus est facere, non præcipiti festinatione compingit: nec tantum munus quasi [23] præsumtor, aut demens rapit, sed patienter ædificat, patienter exornat, patienter variis animantibus replet. Quando ingredi jubeatur, quando januam claudere, patienter exspectat; dignus evadere, qui in tanto orbis metu non festinavit evadere.

V. Nunc mihi Abrahæ memoranda est mira illa tentatio, quæ *Gen. 22.*
eum aut sacrilegum fecerat, si contemneret Deum, aut crudelem, si oc-

ADNOTATIONES.

num parricidium appellat. Item S. Zeno tract. 7. num. 4. de David ait: *Parricidalibus filiis parcit*.

18 *Impiati thalami facinore*, Seneca Hippolyt. vers. 1180. *Me impiatum*, Appulejus lib. 1. Metam. Utrobique *pollutum* sonat.

19 *Et* suppletum ex Mss. Rem. Pomp. Vat. Zen. & edit. Ven.

20 Legeret fortasse quispiam *impatientiam Sodomorum*. Sed subaudiri potest *meminerim*, quod verbum cum genitivo commode jungitur.

21 In editis erat *divinitus*.

22 Mss. Pomp. Vat. & edit. Ven. *illustris*. Postea pro *quia justus* Ms. Vat. *quia illustris & justus*.

23 *Præsumtor* apud Tertullianum *de Pænitentia* cap. 6. Ammianum Marcellinum 26. 8. Sedulium num. 4. & significat

si occideret filium ; nisi quadam singulari ac vere divina patientia Rom.4.18. inter religionem pietatemque negotium temperaret , in spe non denegans Deo , quod contra spem acceperat a Deo . Igitur Isaac sibi dulcissimum filium , Deo victimam dulciorem , contemnit , ut servet ; destinat jugulare , ne jugulet , securus illo se non posse displicere facinore , quod Deo gerebatur auctore . O novum spectaculum , ac vere Deo dignum ! in quo definire difficile est , utrum sit patientior sacerdos , an victima . Non percussoris , non percutiendi claudicat color : non membra tremore vibrantur : non demissi , non torvi sunt oculi . Nemo rogat , nemo trepidat , nemo se excusat ; nemo turbatur , ne vere sit parricidium . [24] Ille lignum , quo inuratur , sibi præportat ; ille aram struit . Ille exserit gladium , ille cervicem uno voto , una devotione ; ne quid profanum sit , diligenter , ac patienter geritur , quod ab altero celebratur . Sub tanto , non dicam , humanitatis , sed potius ipsius naturæ metu læti sunt . Soli cedit affectus pietati , pietas religioni ; favet utrisque religio . Medius stupet gladius nullo impedimento suspensus , mactatione terribili gloriam se præstitisse , non crimen . Quid hoc est ? Ecce immanitas in fidem , & scelus transit in sacramentum : parricida incruentus redit , & qui immolatus est , vivit . [25] Ambo sibi gloria , ambo claritatis exemplum , ambo Dei cultus admirabile sæculis testimonium . Felix orbis fuerat , fratres , si omnes sic fierent parricidæ .

Gen.27. VI. Jacob per patientiam & benedictionem lucratus [26] & fratrem : dat iracundiæ locum securus , ut redeat domum : patri commendat , sensim mitisque discedit , ut probet se & meruisse & non ambisse , quod meruit . Ac ne quis hanc patientiam timiditatis nomine obscuret , in ducendis quoque uxoribus talis est condi-
Cap.29. tio . Libens excipit : prolixa tempora observat : omnia soceri libens tolerat imperata : qui si esset impatiens , astu circumscriptus , pro Rachel postmodum tempore numquam reparato serviret . Simili-
Cap.37. ter Joseph patiens invenitur , [27] e pascuo cum a fratribus rapitur , pa-

ADNOTATIONES.

cat eum , qui ante tempus aliquid capit , seu præripit .

24 In Mf. Pomp. deerant verba , *Ille lignum , quo inuratur , sibi præportat ; ille aram struit :* in margine autem sequenti periodo subjicienda notantur post verbum *celebratur* . Hoc loco inserta sunt in editis , sed perperam , cum prius ara constructa fuerit , quam a patre gladius exsereretur . Igitur auctoritatem Mf. Rem. secuti , suum in locum sententiam restituimus.

25 In Ven. editione , *Ambo igitur gloria claritatis exemplum* .

26 In editis & Mff. plerisque *lucratus est : &* vero pro *est* docuit Mf. Rem. & melius ; nam Jacob per patientiam lucratus vere est , non fratrem solum , sed & benedictionem & fratrem .

27 Mff. Rem. Tol. & Vat. *e pascua* , ceteri *e pascuo* . *Pascuum* apud Columellam 3. 14. *pascua* vero apud Tertullianum Apolog. cap. aa.

28 Cum

patiens, cum in puteum demittitur, patiens, dura cum [28] hasta distrahitur, patiens in carcere, in regno patientior, patientissimus, [29] de- *Cap.39.*
sideratos cum fratres agnosceret: & ubi jactantia se non potest *C.42.&43.*
continere, positus in honore continuit. Cælestis profecto est ista patientia, quam a suo statu non ærumna, non felicitas, non affectus potuit commovere.

VII. Adversus Job diabolus, qui non fertur blandus, æstimare *Job cap.1.*
licet, quid moliri potuerit incitatus; maxime cum a Deo accepe- *& 2.*
rit facultatem, ut atrocitatis inveteratæ in examen justi, quibus possit armis, quibus possit viribus, niteretur. Igitur novum ac pene incredibile committitur prœlium. Ultra morem diabolus pugnat, sed Job dissimulando plus pugnat. Ille ejus magnum atque *Cap.1.*
opulentissimum censum uno momento disperdit: cohortemque florentissimam dulcium liberorum, atrocissimo impulsu, tectis parietum cum ruina confusis, nimia crudelitate festinus sepelit ante quam juguler. Ipsum postremo, quem divitiis exspoliaverat magnis, magnis vestit ulceribus, quibus insuper vermes immittit edaces, ut in *Cap.2.*
tormenta morientis cum homine adventitium vulnus inquilino vulnere finiretur. At Job cunctis viribus adversæ partis exspectatione *Cap.42.*
placida profligatis, in semet fortior nimis, omnibus, quæcumque deleverat bellum, recuperatis in melius, felicitatis pristinæ statum dissimulando non perdidit, sed mutavit. Heic ego patientiam Domini memorare non [30] audeo, ne quam Deus inter homines deputatus patiatur injuriam; idonea laus enim non est, [31] cui principatum adimit peræquatio. At cum omnes omnino memorati, omnesque felices ejus dono sint tales, contumelia est laudare Dominum, cujus condigne laudare non queas servum.

VIII. Sed o quam vellem te, si possim, rerum omnium regina patientia, magis moribus concelebrare! Scio enim, quia libentius in tuis moribus, tuis fundamentis, tuisque consiliis, quam in alienis nudisque sermonibus conquiescis, neque tantam in multiplicandis virtutibus laudem ponis, quantam in [32] finiendis. Tu virginitati præstas, ne flos ejus ullo morbo, ullo tempore deflorescat. Tu variarum semper in tempestatum crebris turbinibus [33] constitutæ fidissimus viduitatis es portus. Tu sanctissimo conjugali jugo rudi

ADNOTATIONES.

28 Cum quid publica auctione venderetur, erigebatur hasta, in quam rem vide singularem dissertationem Junii Rabirii *de hastarum & auctionum origine* apud Grævium tom. 3. pag. 19. Itaque Joseph hasta distractus dicitur, quod auctione quadam plus offerenti divenditus sit.

29 Ms. Tolent. *desideratus*.

30 Ms. Vat. *audebo*.

31 Ms. Pomp. *cum principatum*.

32 In Vita Zenonis, quam adnotat. 1. laudavimus, *fruendis* legitur.

33 Ita ex eadem Vita, cum alibi sit: *constituta fidissimus miserandæ viduitatis es portus*. Vitæ lectio maxime congrua magis adrisit.

34 Ea-

di cervice [34] ſubeuntes, in niſum laboris, [35] vel amoris æqualem, retinaculis blandis, quaſi quidam peritus auriga, componis. Tu amicitiam idem velle atque idem nolle docuiſti. Tu ſervituti unica ac fortiſſima conſolatio ſæpe libertatem paris. Tu paupertati præſtas, ut habeat totum ſui contenta, cum ſuſtinet totum. [36] Tu Prophetas provexiſti: Chriſto tu Apoſtolos glutinaſti. Tu [37] quotidiana martyrum & mater es & corona. Tu murus fidei, fructus ſpei, [38] amica caritatis. Tu [39] ſpecialiter omnem populum, divinaſque virtutes, quaſi crines effuſos in unius verticis nodum, honorem decoremque conducis. [40] Felix, æternumque felix eſt, qui ſemper te habuerit in ſe. [41]

TRA-

ADNOTATIONES.

34 Eadem Vita addit *binos ſubeuntes*. Porro *ſubire jugo* cum dativo, ſicut apud Ovidium lib. 4. de Ponto eleg. 15. *ſubire animo*.

35 *Vel* copulativa particula hoc loco videtur poſita pro *&*, quem ad modum lib. 2. Æneid. verſ. 769. & lib. 1. Livii cap. 42. & alibi apud alios probatioris ævi Scriptores.

36 Mſſ. Tolent. Pomp. & Vat. *Tu Prophetas provexiſti a Chriſto. Tu Apoſtolos* &c. Mſ. Zen. & Vita: *Tu Chriſto Apoſtolos* &c.

37 De hujuſce loci interpretatione, quo perſecutiones Zenonis ævo viguiſſe inſinuatur, multa diximus diſſert. 1. c. 2. §. 8. & non nulla etiam attingemus adnot. 19. in tract. 27. lib. 2.

38 Mſſ. Tolent. Vat. *anima*.

39 *Specialiter* legitur in Appulejo de Mundo & apud Columellam lib. 3. cap. 9.

40 In Vita *Felix eſt, qui ſemper te habuerit, in ſe*.

41 Non nulli Mſſ. libri & editio Ven. claudunt cum *Amen*. Mſ. Rem. apponit ſeparatim, *Sancti Zenonis Epiſcopi*.

TRACTATUS VII.

De [1] *Humilitate*.

I. SApientes [2], ut videri volunt, Græciæ viri, præter ceteros curiosi, otioso negotio cor suum, ultra quam licitum est, argumentis insolentibus extulerunt. Hi, cum adscendunt verbis in cælum; cum Deum persuadent hoc esse, quod volunt; cum adsimulant se nosse rerum naturæ secreta; cum stellis nomina, Soli labores imponunt; cum errores suos lunari circulo adscribunt; cum ingenii sui carmen coli vel maxime cupiunt; sic se, & alios perdiderunt: nam [3] mutato nomine & cultu, quasi promota sit somniis, illas scholares calumnias Dei usque ad Ecclesiam transmiserunt,

ADNOTATIONES.

1 In edit. Ver. & sequentibus duplex huic tractatui titulus præfigitur, primus *Sermo primus de Psalmo* 130. secundus *de Humilitate*. Hic alter tantum titulus in MSS. & edit. Ven. reperitur, nec non apud Jo: Presbyterum Veronen. & Guillelmum Pastrengum. Ille autem primus a Veronensibus editoribus idcirco adjectus fuisse videtur, quod non nulla heic inserta animadverterint ex altero tractatu in psal. 130. quem illi quidem Zenonis, nos autem Hilarii fetum esse ex ejusdem Commentario in psalmos excerptum in præfatione ad Appendicem ostendemus. Hunc autem unum tractatum, *de Humilitate* inscriptum, Zenoni vindicandum nihil ambiginus, ut nihil obstet, si ex illo Hilarii tres, vel quatuor sententiæ partim iisdem, partem aliis verbis heic repetitæ legantur, cum id nihil probet aliud, nisi S. Zenonem Hilarii sermonem, vel Commentarium vidisse, & non nulla, suis locis mox indicanda, huc transtulisse, quem ad modum ex Lactantio in tract. 3. *de Justitia* quædam traduxisse notavimus: Vide plura dissert. 1. cap. 1. §. 2.

2 Sapientes Græci, qui heic nominantur, sunt philosophi præsertim Græci, e quibus philosophandi ratio ad Romanos transiit. Hi enim apud SS. Patres male audiere, quod ex philosophorum placitis pleræque hæreses ortum habuerint. Lege inter cetera Tertulliani librum de Præscriptionibus, cujus caput septimum in eo totum versatur, ut philosophiam hæreseon esse originem suadeat. Hæreticorum alii ex Stoicorum, alii ex Pythagoreorum, alii ex Platonicorum, plerique ex Peripateticorum scholis prodiisse feruntur. Vide Launojum de *Varia Aristotelis Fortuna*, ubi plura Patrum testimonia adversus Aristotelicam præsertim disciplinam collecta invenies. In tanto Patrum adversus Ethnicam philosophiam odio nihil mirum, si S. Zeno heic & alibi philosophos perstringat; cum potissimum suo ævo Ariani philosophia plurimum abuterentur, ut innuimus dissertatione 2. cap. 2. Præter philosophos noster Auctor tangere videtur etiam poetas (quamquam poetæ olim fere iidem ac philosophi) quorum memorat *carmen*, seu poeticas fabulas, in quibus de Diis Deabusque differentes, errorum venena carminis dulcedine illinita in animos hominum facilius instillarunt.

3 Ariani quidem heic innuuntur; qui enim philosophi nomine & cultu mutato suas scholares calumnias, seu deceptiones & argutias in scholis philosophorum genitas in Ecclesiam transtulere, Ariani profecto sunt: & horum tractatibus cum quæreretur fides, ut tract. 2. num. 2. & alibi Zeno tradidit; verum fiebat, quod si cui cum istis libuisset insanire, *Deus illi non colendus esset, sed quærendus*. Paullo post in iis verbis, quæ ad Ecclesiam referuntur, *quasi permota sit somniis*, verbum *sit* abest a MSS. Tolent. Pomp. Sparav. Zenonian. & edit. Venet. sed perperam.

ſerunt, ut in ipſa quoque, ſi inſanire cuiquam libeat, Deus illi
non colendus ſit, ſed quærendus. Quod nunc faciunt infideles, de
quibus Scriptura divina quid pronuntiet, audiamus: cujus iſta ſunt
Pſ. 11. v. 1. & ſeq. verba: *Deminuerunt veritatem a filiis hominum. Vana locuti ſunt*
unuſquiſque ad proximum ſuum: labia doloſa, in corde locuti ſunt
mala. Diſperdat Deus univerſa labia doloſa & linguam magniloquam. Qui dixerunt, linguam noſtram magnificabimus, labia noſtra [4] *a nobis ſunt: quis noſter Dominus eſt?*

II. Hanc ſuperbiam Propheta tumidi cordis evitans, ſic inquit
Pſ. 130. 1. ad Dominum: *Domine non eſt exaltatum cor meum*; cum ſcriptum
1. Reg. 16. ſciat: [5] *Homo videt in facie, Deus in corde*. Nonne injurioſum,
vel ſupervacaneum putabitur, Deo indicare quod noverit? Abſit.
indicat ille, ſed nobis; quos cupit, quod facit ac prædicat, imitari. Ergo inquit, *Non eſt exaltatum cor meum*, docens [6] optimum
Pſ. 50. 29. eſſe ſacrificium Deo cor contribulatum. Quapropter, fratres, efferendum non eſt proſperis rebus, ſed timore Dei intra manſuetudinis metas verecundiæ freno cohibendum: ut poſſimus merito me-
Pſ. 33. 18. reri, Scriptura quod dicit: *Proximus eſt Deus contribulatis corde,*
& humiles ſpiritu ſalvabit. Sed & Dominus ipſe nos pio promiſſo
Matth. 11. v. 28. 29. quid hortetur, accipite. *Venite*, inquit, *qui laboratis & onerati*
eſtis, & ego reficiam vos. Tollite jugum meum ſuper vos, & diſcite a me, quia mitis ſum & humilis corde: & invenietis requiem animabus veſtris. Deus noſter, fratres, humilis corde eſt: & ineffabilis [7] ejus illa ſapientiæ ac virtutis poteſtas intra [8] hominem ſuſceptum jacet magis admirabilior, quia tantus eſt & talis. Et homo curioſus cor ſuum extollit, conaturque ejus comprehendere altitudinem, cujus non ſequitur humilitatem?

Pſ. 130. 1. III. Sequitur, ac dicit: *Neque elati ſunt oculi mei*. Oculorum pejor eſt cauſſa: quia exaltatio cordis ad paucos pertinet, oculorum elatio ad omnes; de quibus Joannes diſcipulis quid prædicet, omni-

ADNOTATIONES.

4 A Mſſ. Pomp. & duplici Zen. præpoſitio *a* abeſt.

5 Eadem plane eſt interpretatio in tribus Gaudentii codicibus Serm. 11. p. 140. edit. Patav. an. 1720. quam Paullus Galeardus Canonicus Brixianus curavit. Vide ibidem adnot. 3.

6 Apud Hilarium: *Optimum enim ſacrificium Deo cor contribulatum. Non cor ſecundis rebus efferendum eſt, ſed Dei metu intra manſuetudinis fines humilitate cohibendum*. Hæc prima & potior, quam Zeno imitatus eſt Hilarii ſententiam, quæ tamen non omnino ad verbum deſcripta dici poteſt. Poſt pauca in tractatu Zenoniano, ubi legitur *ipſe nos pio* Mſ. Pomp. habet *ipſe pio: hortetur* autem pro *hortatur* ex eodem Mſ. ſcripſimus.

7 In Bibliotheca Patrum, & exinde Deſiderius Heraldus in animadverſionibus ad librum 2. Arnobii pag. 113. pro *ejus* legit *vis*, quam vocem ſi Mſſ. probarent; textui inſeruiſſemus.

8 *Hominem ſuſcipere* pro humanitatem ſuſcipere plures Patres ante Neſtorii hæreſim dixere & non nulli etiam poſt, de qua formula ſatis præfati ſumus diſſ. 2. c. 3.

9 In

omnibus est in [9] usu. *Nolite*, inquit, *diligere mundum, neque ea, quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in eo: quoniam omne, quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi*: his enim auctoribus concipitur, his ducibus geritur, his ministris impletur, quidquid quotidie concupiscentia, ambitione, avaritia ardet in sæculo. Quare utraque sunt vana: quia & cordis exaltatio nullos fructus invenit, & oculorum extollentia de alio in aliud elata, quidquid viderit, mobilitate fugaci statim deperdit. 1. Joan. 2. v. 15. 16.

IV. [10] Dehinc sequitur: *Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me*. Magna eloquia Dei sunt; ipse mirabilis in excelsis. Cum in periculis esset, si in his Propheta non [11] ambularet; quomodo bonum insuper sibi opus adsignat ab illis recedendo, in quibus oportuerat ambulari? Prioribus, fratres, posteriora respondent: de rebus enim loquitur sæcularibus. In magnis & mirabilibus se dicit non ambulasse, utique non Dei, sed in illis, quæ magna ab hominibus hoc putantur in sæculo. At cum addidit, *Super me*, ostendit numquam se elatum fuisse, cum posset: nulli enim facilius efferuntur, nisi quos inopinati honoris culmen extollit. [12] David quippe humilis, abjectus, ignobilis sui jacebat in domo patris, oves semper pascendo, propemodum peregrinus, innocens cum innocentibus deputatus. Hic placuit Deo, unctus in regem, spiratus in vatem: non insolescit in regno: [13] obumbrat neminem prophetæ terrore: injurias suas non exsequitur regia potestate: odientes se diligit: inimicis [14] parcit: parricidalibus filiis ignoscit: persecutorem Ps. 130. 2.

ADNOTATIONES.

9 Edit. Patav. repugnantibus Mss. & ceteris editis, *in visu*.

10 Hic alter est locus, in quo Auctor Hilarium, aliis tamen plerumque verbis aliaque syntaxi, imitatus videtur; sic enim apud Hilarium: *Dehinc sequitur; Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me. Magni periculi res est, si in modicis ambulamus, & si non in mirabilibus demoramur. Magna eloquia Dei sunt; ipse mirabilis in excelsis est: & quomodo tamquam bonum opus de se propheta præfert, quod in magnis & in mirabilibus non ambulet?*

11 Contextus persuasit, ut *ambularet* scriberemus ex Ms. Tolent. & edit. Patav. cum in ceteris & Mss. & editis legatur *ambulet*.

12 Tertiam hanc sententiam ita effert Hilarius. *David enim & propheta & Rex, erat humilis antea & abjectus, neque convivio patris sui dignus, sed Deo complacuit: unctus in Regem est, adspiratus est in prophetam. Non insolescit in Regno, non odiis commovetur, persequentem se amat, inimicorum mortes honorat, incestuosis, & parricidalibus filiis parcit. Imperator contemnitur, pater læditur, propheta vexatur: ultionem non ut propheta orat, vindictam non ut pater sumit, contumeliam non ut Imperator exsequitur*. Viden' quanta apud Zenonem & verborum & stili mutatio?

13 Hic locus Sparaverium turbavit, qui legere maluisset, *neminem profecto terrore*; *obumbrat* vero quid sit, se non adsequi professus est. At Zeno aliis verbis exprimere voluit illa, quæ recitavimus ex Hilario, *ultionem non ut propheta orat*; unde *prophetæ* nomen haud quaquam est immutandum. *Obumbrat* autem *terrore* est terrore circumfundit, terrorem ingerit.

14 Mss. Urb. Zen. & Pomp. *pepercit*. In hujus postremi margine emendatum *parcit*, quod in ceteris Mss. & editis legitur.

I 2 15 *Car-*

rem suum, &, quod magis est, Regem aliquotiens a Deo in manus traditum sibi, mavult semper timere, quam occidere: inverso gratus officio, Deo, Dei munus retinendo, placiturus. Rex mansuetus: pater pius: propheta modestus: totum potest: a toto dissimulat: magnis ac mirabilibus sæculi non immutatur: mitem humilemque retinet ubique pastorem.

V. Post adjecit: *Si non humiliter sentiebam, sed exaltavi animam meam*. Videamus, ne forte Propheta ipse se impugnet exaltando animam suam, qui cor suum se non exaltasse gloriatur. Non sibi repugnat, sed ostendit animæ esse sublimitatem superiora vicis-
Matth. 23. 12. se: quia, qui se exaltaverit, humiliatur, & qui se humiliaverit, exaltatur: animæ enim depressio cor elatum est: cor cohibitum promotio est animæ. Hujus rei testes sunt nobis duo homines pro-
Luc. 18. phęticum [15] carmen suis actibus exponentes, Pharisæus & Publicanus Dei stantes in templo. Pharisæus insulse manus tendit in cælum, quæ cædis sæpe, sæpe ministræ sunt rapinarum. Oculos impudenter extollit, quorum lenocinio mundus infelix est. Intonat lingua, [16] caret quæ numquam veneno serpentis; &, quod omni est majus insania, Deo se laudat. Publicanus autem non [17] membratim Deum, sed totus exorat: quia timore totus est humilis, sua
Matth. 15. 19. peccata contestans, secundum Domini dictum, [18] a quo procedunt universa genera peccatorum, pectus crebro percutiens, quodam modo cor suum manu verecunde castigat, postulatque tantum veniam delictorum taciturnitate, non voce. Quorum quis quid sit consecutus, accipite. Qui totum sibi ipse promiserat, inanis: qui nihil præsumsit, justificatus de templo discessit. [19]

TRA-

ADNOTATIONES.

15 *Carmen propheticum* vocatur ps. 130. de quo hactenus sermo factus fuit.

16 Edit. Ven. & Ms. Pomp. *caretque*, sed male; cum non ad *Pharisæum* referatur sententia, sed ad *linguam*, quæ idcirco numquam carere dicitur veneno serpentis, quod serpentis lingua in Evam virus transfuderit: quo si spectare credantur hæc Zenonis verba (ut probabile quidem videtur) jam placebit Sparaverii emendatio, qui in superiori sententia pro *in flore* supponendum censuit *infelix*, ac si S. Antistes Evæ culpam respexerit oculorum lenocinio promotam, ex qua mundi infelicitas derivata est. Ita sane scripsimus in textu, cum τὸ *in flore* æquum sensum non reddat. Syntaxis porro *caret quæ* Zenonis propria, ut tr. 3. n. 2. *utræque cujus exaggerare opulentiam*, tr. 4. n. 5. *quavis versutia qui fallitur numquam* &c.

17 Idest non solis manibus in cælum sublatis, non oculis & lingua tantum, ut Pharisæus animo superbe sentiens factitabat, sed toto & corpore & spiritu Deum sibi propitium humiliter precabatur.

18 Relativum *a quo*, non ad *Dominum* refertur, sed ad *cor*, posterius licet nominatum, *a quo* quidem *secundum Domini dictum* Matth. 15. vers. 19. *exeunt cogitationes malæ* &c. Itaque hic locus sic construatur: *Percutiens crebro pectus, manu verecunda castigat quodam modo cor suum, a quo secundum Domini dictum universa genera peccatorum procedunt, & postulat &c.* Textus rara syntaxis cum aliena ab Hilario est, tum perspicue Zenonem præfert. Paullo post *omnia* pro *universa* in Ms. Urbin.

19 Ms. Pomp. addit *Amen*. In Ms. autem Rem. hæc clausula præterea legitur: *Explicit de humilitate tractatus S. Zenonis feliciter*.

TRACTATUS VIII.

De [1] *Timore*.

I. TImoris quidem, fratres dilectissimi, vocabulum est unum; sed accedente ratione timor discernitur a timore: fiunt enim duo; unus Dei, alter, qui naturæ sit: naturæ, in homine nascitur: Dei [2] autem & discitur & docetur; quia non in trepidatione, sed in doctrinæ ratione consistit; sicut scriptum est: *Venite* Ps.33.12. *filii, audite me: timorem Dei docebo vos*. [3] Naturalis ergo non discitur, sed impulsu nobis nostræ infirmitatis occurrit: [4] quia non artis est timere, quod metuas; metuis autem, quod tibi nolis accidere. [5] Exsistit quippe diversis ex modis, cum aut exæstuat aliquo reatu conscientia: aut cum hostilis imminens manus gladio salutem premit: aut cum [6] viantis itineri erectus in morsum, ardentibus squamis incensus, tumidus se se anguis opponit: aut dorsa fugientis, affectans cædem, vicino fremitu ferina rabies onerare tentaverit: vel cum amissis gubernaculis inter compugnantes fluctus ac flatus gemens parturit carina naufragium. Inter hæc omnia deterior est conscientiæ timor, quia, quæ diximus & alia his similia, cum [7] passibilitate sui transeunt; timor conscientiæ non deletur.

II. Nunc videamus, intelligendum quemadmodum nobis sit, Propheta quod ait: *Beati omnes, qui timent Dominum*. Si omnes, Ps.127.1. qui timent Dominum beati sunt, non beatus est nullus: quia nulla gens est, nulla sunt pecora, animantium denique nulla natura,

quæ

ADNOTATIONES.

1 Ex Hilarii commentario in psal. 127: aliquot sententiæ a Zenone in hunc tractatum conjectæ sunt, alio tamen ordine & locutione plane Zenoniana, quæ quantum ab Hilarii stilo distet, ex ipsa comparatione sententiarum, quæ ex Hilario subjecturi sumus, quisque facile intelligat.

2 S. Hilarius post recitatum versiculum psalmi, *Venite filii audite me, timorem Domini docebo vos*, hæc subjicit: *Discendus ergo timor est, quia docetur; non enim iter ore, sed in ratione doctrinæ est*. Hinc Zeno præsentem sententiam alium in locum translatam derivavit.

3 Hilarius ante memoratum psalmi versiculum similia habet; de timore enim naturali loquens, ait: *Hic ergo timor non docetur, sed ex naturæ infirmitate occurrit*.

4 Duplex membrum, quod sequitur; duobus sejunctis locis apud Hilarium effertur; primum sic; *Neque enim quid timendum sit discimus*: alterum vero sic *metuentis est id perpeti, quod sibi nolit accidere*.

5 Pressius apud Hilarium: *Exsistit autem & commovetur in nobis de reatus conscientia, de jure potioris, de impetu fortioris, de ægritudinis casu, de feræ occursu, de omnis mali passione*. Quanto luculentius hæc omnia explicantur a Zenone, & stilo quidem, qui vividum Auctoris ingenium palam refert.

6 *Viantium* apud Solinum cap. 42. & Appulejum Floridor. initio.

7 *Passibilitate* scripsit Arnobius lib. 2. pag. 62.

8 Ali-

quæ non timeat Deum. [8] Cum gravamur rumpentibus sonis, concussis undique cardinibus; cum præter morem terrifico fragore intonans concrepat cælum; cum inter cæcas pinguibus conductas nubibus tenebras, crebræ micantes curvis ignibus flammæ intercepti diei lumen [9] incunctanter adsimilant; cum ardent plura fulminibus; cum terra vel tremit, vel hiatu se recipit in se; nullus heic beatitudinis locus est, ubi non devotionis, sed necessitatis est, quod timetur. Itaque audiamus Scripturam, quid dicat, cujus ista sunt mo-
Deut. 10. nita: *Et nunc Israel quid Dominus Deus tuus postulat a te, nisi ut*
12.13. *timeas Dominum Deum tuum, & ambules in omnibus viis ejus, & diligas eum, & custodias præcepta ejus ex toto corde tuo & ex tota anima tua,* [10] *& bene sit tibi?* Videtisne hunc timorem nobis necessarium? [11] qui in Dei amore consistit; qui voluntate sua se parit; divinæ legis agnitione construit decorem; ad omnia genera virtutum intrepidus [12] corrigit; præceptis omnibus fideliter obtemperat; inchoatus innocenter vivit; justitiam percolit; sine fine studet timere, ne quid præter Deum, quem diligit, timeat.

Dan. 14. III. Denique hujus suffragio Daniel populis terribilem inermis draconem necat: leonibus objectus in periculo prandet, qui solet
Jon. 1. & 2. extra periculum jejunare. Et Jonas timens Dominum spontaneum non timet adire naufragium; ceto inhiante miserabilius sepelitur, quam præcipitatur; & tamen litus, quo tendebat, invenit ante, quam videat: felix magis sepulcro, quam navi. In oratione mons
Matth. 14. tremit: monti, non Apostolis trepidatio est. Petrus æstu marino
v. 29. 30. fertur non naufragus, sed viator: timet profundum intercipere non timen-

ADNOTATIONES.

8 Aliquid simile habet paucis item verbis Hilarius. *Nam si idcirco Deus timendus est, quia plura fulminibus arserint, tonitru prostrata sint, terræ nunc motu conciderint, nunc hiatu recepta sint, nullum fidei meritum in timore est, qui ex terrore accidentium commovetur.* Conferatur nunc Zenonis & Hilarii locutio; & quis utrosque non plane distinguat, nisi is, cui non dicam vel Hilarii vel Zenonis stilus sit plane ignotus, sed legendi & intelligendi facultas desit?

9 Tres MSS. *inconstanter* scribunt.

10 MS. Pomp. *ut bene*; & post pauca *nobis necessario necessarium*, quod item legitur in MS. Vat.

11 Quæ heic S. Zeno una periodo commemorat, duplici & breviori Hilarius sic: *Nobis autem timor Domini omnis in amore est, non in metu. Dilectionis autem nostræ hoc proprium officium est, parere monitis, statutis obtemperare, pollicitis confidere.*

12 Ita MSS. & editi, quos vidimus. In sola edit. Patav. pro *corrigit* scriptum fuit *pergit*; qua autem auctoritate, latet. *Corrigo* autem idem quandoque est ac *dirigo*, cum quid minus rectum, vel in obliquum tendens dirigitur. Sic Plinius lib. 7. c. 20. *digitum corrigere*. Seneca in ludo de morte Claudii pag. 23. *curva corriget*. Augustus apud Macrobium Saturnalium 2. 4. causidico gibboso petenti, ut se corrigeret, siquid male dictum excidisset, per jocum respondisse fertur: *Ego te monere possum, corrigere non possum*. Forte etiam legi posset *corripit* pro se se celeriter recipit.

13 Hunc

timentem: nec tamen in toto dissimulat, ne per mare pedibus se ambulasse non credat. Adversus [13] Theclam accusator acerrimus linguæ exserit gladium: cum suis sibi ministris publicæ leges insaniunt: stimulis acuitur [14] feritas in ferocitatem, & tamen hominibus mitior invenitur. Ne quid scenæ tam diræ humanitatis deesse videa-

ADNOTATIONES.

13 Hunc locum affert in Annalibus Cardinalis Baronius ad an. 47. num. 8. ut ostendat acta S. Theclæ, quæ nunc circumferuntur, eadem esse ac quæ S. Zeno legit, eaque proinde esse diversa ab illis, quæ a quodam Asiæ Presbytero, ipso convicto & confitente, constructa & nomine Paulli edita Tertullianus commemorat, quæque Gelasius inter apocrypha retulit. Sed cum nihil affertur, quod hæc ab illis differre persuadeat; tum vero S. Zenonis auctoritas (adde etiam & Ambrosii, qui inter Occidentales ejusdem rei facit sæpe mentionem, præsertim l. 2. de Virgin. num. 30.) non omnino convincit. Nam Patres id quoque ætatis, immo etiam antiquioris, non numquam apocryphis usi sunt, ut patet inter ceteros de S. Ignatio martyre & Papia Hierapolitano, quorum primus in epist. ad Smirneos num. 3. locum allegat Evangelii juxta Hebræos, alter vero in libris de Interpretatione oraculorum Domini ab Eusebio laudatis lib. 3. cap. 39. historiam quamdam ex eodem Evangelio explanavit: de Zenone vero ipse fatetur Baronius in Apparatu ad annales num. 7. obstetricis fabulam tract. 8. lib. 2. memoratam ex apocryphis eum hausisse, de qua suo loco plura adnotabimus. Illud potius observare malumus, quod etsi Tertulliano teste de Baptismo c. 7. Asiaticus ille Presbyter, Jo: Apostolo adhuc vivente, scripturam memoratam construxit, unde ab eodem Apostolo de gradu motus fuit; tamen non idcirco quidquid de S. Thecla ibidem narratur, totum fictitium esse convincitur, sed aliqua tantum, quæ a Tertulliano & Hieronymo in ea scriptura notantur. Neque enim credibile est, illum Presbyterum eo stultitiæ devenisse, ut sub finem primi sæculi, quo vixit, vel sub initium secundi, tam celebre Theclæ martyrium ausus sit totum confingere, nihil metuens, quin fictionis reus a quopiam convinceretur. Adde quod vix de quopiam martyre tam frequens & antiqua in Græcis præsertim Ecclesiis mentio, quam de S. Thecla, ut videre licet ex pluribus testibus, quos Jo: Ernestus Grabius allegat tom. 1. Spicilegii Patrum sæculi primi in adnot. ad acta Theclæ. Credibilene est tantam in Ecclesia S. Theclæ celebritatem cultumque primis quoque sæculis extitisse, si quidquid de ea traditum est, id totum ab Asiatico illo Presbytero, & publice quidem per Jo: Apostolum eam ob caussam damnato, confictum fuisset, quod commentum ex tam solenni damnatione omnibus patere debuerat; & non potius cognoscendum est, Theclæ personam & martyrium non omnino fuisse conficta, sed vera esse pleraque, quæ de illa traduntur, iisque Asiaticum Presbyterum usum, *scripturam de periodo Theclæ & Paulli* construxisse, in qua veris falsa quædam inseruit a Jo: Apostolo reprobata. Quidquid id est, nulla de S. Theclæ martyrio acta extitisse videntur præter illa, quæ a memorato Presbytero lucubrata fuere, unde & istorum tantum habemus præter Græcum textum antiquissimam interpretationem Latinam, quam ex Bodlejano codice laudatus Grabius edidit. In hac quidem, sicut & in Græco textu, continentur quæcumque de ipsa martyre afferuntur a Patribus (qui a reprobatis tamen abstinent) exceptis paucis, quæ in aliam rationem a Zenone recensentur, ut ex subjectis adnotationibus patebit; quæ nihilominus non tanta esse videntur, ut proinde alia olim extitisse S. Theclæ acta cum Baronio sentiendum sit: hæc enim genuina potius, quam corrupta Asiatici Presbyteri acta & illorum citius, quam istorum interpretationem ad posteros antiquitas transmisisset.

14 *Feritas hominibus mitior* dicitur; quippe quod Thecla bestiis tradatur objecta quidem, at *videres quadam naturæ transfusione*, ut Ambrosius præclare explicat loco laudato, *homines feritatem indutos sævitiam imperare bestiæ, bestiam exosculantem pedes Virginis docere, quid homines deberent.*

15 In

videatur, immittuntur etiam [15] marina monstra: [16] laciniis omnibus spoliatur puella, [17] vestitur incendio. Inter tot instrumenta mortis, spectatore metuente, secura calcat genera universa terrorum: incolumis, quasi orbe subacto, de illo feralis [18] caveæ jam non miserabilis, sed mirabilis funereo ambitu excedit, victi sæculi triumphum reportans, quam tot suppliciis omnes crediderant perituram. O necessarius timor! qui nihil aliud agit, nisi ut beatos efficiat: qui timet arte, non casu; voluntate, non necessitate; religione, non culpa; qui Deum metuit, non naturam. Vultis scire, cujus proprietatis sit? omnes timores, quoscumque invaserint, incremento conficiunt: hic solus ad hoc crescit, ut immortalem, quem possederit, faciat.

TRA-

ADNOTATIONES.

15 In perantiqua actorum Theclæ interpretatione apud Grabium t. 1. p. 125. post descriptam Martyris de feris victoriam hæc subjiciuntur: *Et tum complures bestias dimiserunt ei. Illa autem extensis manibus orabat Dominum, & cum consummavit orationem, convertit se, & vidit piscinam magnam plenam aqua, ubi erant bestiæ marinæ, ad quas cogitabant mittere Theclam*. Narratur autem, Theclam se se in eam aquam immisisse, ut in illa baptizaretur, & monstra nihil obfuisse, quod cælesti fulgore necata fuerint. Hæc marina monstra in Græcis actis φῶκαι *phocæ* vocantur, idest vituli, vel canes marini, qui in aqua natabant. Hoc primum Zenonianæ narrationis discrimen ab actis, de quo alii judicent.

16 *Laciniis* hoc loco pro *vestibus*, uti penes Appulejum lib. 1. Met. *Unam e duabus laciniis meis exuo*.

17 Quod dicitur *vestitur incendio*, si incendium illud significat, quod in Theclam accensum, antequam hæc feris objiceretur, acta præferunt; S. Zeno narrationis ordinem præterivit. Si vero illud incendium innuitur, quod postremo in certamine taurorum funes accendisse in actis traditur; servatur quidem a Zenone rerum ordo, sed incendium ejusmodi haud tantum fuisse ex actis colligitur, ut Theclam velare potuerit: quod alterum Zenonianæ narrationis discrimen est.

18 *Caveam* significare non solum septum, quo aves, vel feræ clauduntur, nec non graduum, seu subselliorum ordines sive in theatro, sive in amphitheatro, in quibus auditores, vel spectatores sedebant, unde primæ, secundæ, & tertiæ caveæ occurrit sæpe mentio; sed significare etiam ipsum amphitheatrum, vel imam amphitheatri partem, ubi S. Thecla leonibus objecta excessisse traditur, ex hoc Zenonis testimonio colligimus. *Caveam* quidem pro *arena*, in qua gladiatores pugnabant, Tertullianus usurpat in Apolog. cap. 15. & in libro ad Nationes cap. 10. ac *utramque caveam* cum memorat in libro de Spectaculis cap. 30. & distinctam quidem *a circo* & *stadio*, theatrum procul dubio, & amphitheatrum eo nomine appellari solitum innuit. Salvianus lib. 6. de Guber. Dei pro amphitheatro aperte accipit, & de hoc sane Zenonem loqui, inde potest cognosci, quod caveæ *ambitum* nominet, qui non nisi amphitheatro congruebat. *Theatrum* nihilominus appellat antiquus auctor homiliæ de Cæco nato editæ tom. 8. S. Jo. Chrysostomi in Appendice pag. 63. *Quid primæ martyri Theclæ nocuit nudam in theatro certare?* In antiqua vero actorum versione, qua in parte Græcus textus deest, pag. 108. *amphitheatrum* & *cavea* & *arena* memorantur. *In amphitheatro posita est, in cavea, in qua erat leæna sævissima, & introivit in arenam pompa spectaculi*. Amphitheatrum quoque vocat Cyprianus Antiochenus in Appendice Cyprianica pag. 30.

1 Hæc

TRACTATUS IX.

De [1] *Avaritia.* I.

I. NEc ſingulare, nec [2] frivolum crimen eſt, fratres, vel maxime Chriſtianum cupiditatis compedibus alligari, profundæque noctis feralibus tenebris obcæcatum miſerabiliter ad ima deferri. Sed quia inexſtinguibilis peſtis incendio totus mundus exarſit; avaritia, ut putatur, crimen eſſe deſiit; quia neminem, qui ſe poſſit arguere, derelinquit: omnes enim paſſim furore inſatiabili turpes præcipitantur in quæſtus: nec quiſquam prorſus inveniri poteſt, qui ei ſaltem vel uno momento juſtitiæ frenos inponat. Inquieta ſemper exæſtuat, ſævit, pugnat, rapit, congregat, ſervat, ſui tenax, appetens alieni, non ſuo, non alieno, non ipſo orbe contenta: totum poſſidet, & de inopia queritur ſemper. Denique ad ſua numquam pervenit vota. Quantum fuerit auctior, fit tanto miſerior: [3] expers otii, expers ſatietatis. Per fas atque nefas, artibus multis, modis, ac verſutiis armata bacchatur., ſalutis ſuæ alienæque contemtrix: ſolum metuens, ne deſit ulli, quod radat. Inde eſt, quod univerſæ nationes mutuis cadunt per momenta vulneribus: concuſſæ gemunt urbes: deleta rura reſpirare non poſſunt: maria plus prædonibus ſæva ſunt, quam natura. Obſeratæ gladiis viæ humano cruore pingueſcunt: teſtamenta heredes incognitos ex ſe ſe recitari mirantur: [4] amicæ ſub fallacia manus innoxias animas ſecure conficit ebibita veneni tempeſtas: ſepelitur nova odii rabie ante, quam naſcatur, matris jam non in utero, ſed ſepulcro incognitum [5] pecus, quod legitimam nec mortem potuit ſentire, nec vitam. Recte igitur Apoſtolus ait: *Radix omnium malorum eſt avaritia*: hac enim matre eademque magiſtra, univerſa quæ diximus, ſed & alia multa, immo omnia undique ſine pauſa, quæ ſcaturiunt, mala naſcuntur atque concelebrantur, quæ condemna- *1. Tim. 6. 10.*

re

ADNOTATIONES.

1 Hæc manuſcriptorum & editorum inſcriptio præter edit. Ven. in qua ſic legitur: *De avaritiæ & cupiditatis deteſtabili vitio*.

2 Mſ. Rem. *fribulum*. *Frivolo* tamen legimus tract. 10. num. 1. ſine ulla variante lectione. *Fribolum* apud Iſidorum lib. 10. cap. 8. ſingulari prorſus ſignificatione, quæ antiquiorem auctorem non habet. Utroque autem Zenonis loco ſumitur pro levi, inani, fragili, futili & nullius momenti, ſicuti apud Plinium lib. 7. cap. 7. *frivola origo*, apud Svetonium in Nervæ vita cap. 12. *frivolum auſpicium*.

3 Mſ. Pomp. *& expers*.

4 Legebatur *amica*: at corrigendum *amicæ*, ut referatur ad *manus*, ſententia perſuaſit.

5 *Pecus* heic accipitur pro *fetu* in matris utero concepto, cui potione aliqua mors inferatur.

re falso humanitas gestit: [6] camelum enim glutiens, culicem liquat, rejicit stillas criminum, & avaritiæ, unde criminum fluenta funduntur, ebibit fontem.

II. Huic non jura, non leges, non honor ullus obsistit; quia quidquid aut emitur, aut distrahitur, liberum non est: non nobilitas; quia per hanc credit, hanc excolit, per hanc hoc sibi nomen invenit: non sanctitas, non munitio; quia nihil est tam sanctum, quod non violari, nihil tam munitum, quod non expugnari pecunia possit: non necessitudo sanguinis, non amicitia; quia non suo merito, sed auri, argenti facultatumque beneficio quis aut amatur, aut odio est. Denique hæc est caussa, quod fratrum pia nomina plerumque magis gladiis amica videmus esse, quam sibi: quod parentes opulenti, abolita sui nominis sanctitate, filios suos non sine utriusque dedecore patiuntur errare stipi [7] triviali subjectos: quod liberi parentum vitam sua damna judicantes, injecta violenter manu [8] ipsi naturæ, invasis hereditatibus ante tempus, parentes suos compellunt vivere miseriæ, facultatibus mori. Proh nefas! Quid tibi tua tollis infelix? Quid extraneo facias, qui in te avarus es? O detestabili detestabilius malum! invicem dum exspoliant, persequuntur, fallunt, hostes probant, prædones laudant, latrones excusant: nec sui um-
Luc.11.20. quam venit in mentem, non esse humanæ potestatis crastinum diem,
Jacob.4.14. ac ne ipsum, quo res agitur; quia quod volvitur semper, in momento quid adferat, dubium est. Sed [9] oculis patentibus cæci dila-
Luc.12.18. tant horrea, [10] terras angustant, jungunt saltibus saltus, & si orbem totum possideant, fines oderunt: inlicitum putant habere vicinum. [11] Construunt prædia, sepulcra defodiunt, timent omen, qui non

ADNOTATIONES.

6 Proverbium est apud Patres usitatum, ut videre licet in Lucifero Calaritano lib. 2. ad Constantium pag. 209. tom. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdun. & in Hieronymo in caput 7. Matth. tom. 7. edit. Ver. pag. 38. & in cap. 23. pag. 184.

7 *Triviale* proprie est, quod in triviis geritur, vel ad trivia quodammodo pertinet. Hinc Quinctilianus lib. 1. cap. 4. Grammaticam *trivialem scientiam* vocat, quia in triviis discebatur. *Stipi* igitur *triviali* dictum est, propterea quod in triviis potissimum populo frequentioribus mendici stipem quærerent; unde Appulejus lib. 1. Met. pag. 44. *stipes in triviis erogatas* memorat. Heic autem S. Zeno notat quorumdam patrum avaritiam, qui ne filios alerent, eos stipem in triviis emendicare cogebant.

8 Ms. Tolent. *ipsi immaturæ invasis*; Urbin. *ipsi etiam naturæ invasis*.

9 Ms. Rem. *oculi parentibus*.

10 Idem Ms. *testes angustant, urgent saltibus saltus*. *Urgent* quoque in Mss. Tol. & Vat. *Terras* pro *testes* ex quinque Mss. & editis scripsimus: *jungunt* pro *urgent* ex tribus Mss. & editis. Sententia commodior hanc scriptionem suasit. Paullo post Ms. Urb. *possiderent* pro *possideant*.

11 Ms. Rem. *Construunt prælia, sepulcra detiment, omnemque non timent mortem*. Similiter in cod. Tol. *prælia* pro *prædia*, quæ lectio si genuina esset, avaros illos spectaret, qui agrorum suorum fines protendere cupientes, vicinorum agros usurpare nituntur, & in eam rem *construunt*, non *prædia*, sed *prælia*, quæ sæpe ob fines usurpatos committuntur, & *sepulcra detiment*, idest minus timent, vel spernunt (*de* enim præpositio in compositis minuendi sæpe vim habet, ut *detume-*

non timent mortem. Sic ſic interemti plerumque jacent canibus, alitibus, feriſque donati, ubique diſperſi, utrobique deperditi, ſemeſis oſſibus, etiam ſuis carnibus nudi. Conſpicite rem avaro condignam. Ille ille, amplum qui habuit cenſum, exiguum non habet tumulum, quos Propheta egregius hactenus increpat dicens: *Quid profuit nobis ſuperbia? aut quid divitiarum ambitio contulit nobis? tranſierunt iſta omnia tamquam umbra.* Sed & Dominus ipſe dicit: *Quid prodeſt unicuique lucrari mundum & animæ ſuæ pati detrimentum?* Sap. 5. 8. 9. Matth. 16. 26.

III. I nunc inſatiabilis homo, & in deteſtabilis congeſtionis lucra letifera etiam ipſa elementa novis artibus coge. Licet radient tibi pretioſorum lapidum diſcoloribus formis referta penetralia, gemat terra ſub pondere argenti, auro ardens tota domus pugnet ſua flamma cum Sole, honorumque exinanitus a te gradus non inveniat, [12] quid tibi præſtet; meminiſſe tamen debes, quia mors

ADNOTATIONES.

tumeſcere, detonare &c.) *omnemque mortem* hæc ob prœlia civilia ſubire *non timent*: & huc quoque referenda eſſent ſequentia: *Sic ſic interemti plerumque jacent canibus* &c. quod in civilibus illis, ſeu ruſticanis prœliis, quæ pro agrorum finibus excitantur, *plerumque* ſane contingit, non vero effoſſoribus ſepulcrorum, quibus etſi ea de cauſſa mortem Romanæ olim leges inſerebant, non tamen eorum corpora feris alitibuſque earumdem legum præceptione tradita feruntur. Immo vero illud ſupplicium humilioris tantum conditionis hominibus olim decretum Leg. 11. tit. 12. lib. 47. D. Zenoniano ævo jam fuerat ſublatum, morte in pecuniariam multam commutata Leg. 2. tit. 17. lib. 9. Codicis Theodoſiani. At cum in hac Remenſis lectione non nulla inſint, quæ a Zenonianæ locutionis proprietate ac puritate abeſſe videntur, cumque in hujus Zenoniani ſæculi legibus tit. 17. lib. 9. laudati Codicis frequens occurrat eorum reprehenſio, qui ſepulcra *demoliuntur* Leg. 1. ejuſdem tituli, *dejiciunt* Leg. 2. *ſubvertunt* Leg. 3. *deſtruunt* Leg. 4. quæ idem ſunt, ac apud Auctorem *deſodiunt*: vulgatam lectionem, quæ ceterorum item eſt codicum, nihilum immutandam credidimus. Sermo itaque heic eſt de illis, qui avaritiæ ſtudio ſepulcra deſodiebant, vel ut agros ſuos dilatarent (ſepulcra enim agrorum partem occupabant) vel, quod præſertim reprehenditur in laudatis Codicis Theodoſiani legibus, ut ſepulcrorum columnas, marmora, ceteramque ædificationibus utilem materiem aliis venderent, vel in proprium uſum transferrent. De *omine* autem quod additur, Heraldus in Animadverſionibus ad Arnobium pag. 100. mendum heic latere judicat: *Legendum enim dubio procul*, inquit, *timeant omen, qui non timent mortem; ideſt ſi mortem non timent, qui talia agunt, ſaltem omen timeant; nam ſepulcra cum deſodiunt, omen ſibi faciunt deteſtandæ poſt mortem ſortis, & in ipſis Zenonis verbis omen ineſt*: quaſi ex deſoſſis aliorum ſepulcris, quo fiebat, ut aliorum oſſa & cineres diſpergerentur, id omen eſſet ejus, quod quidem id generis hominibus accidere, quacumque de cauſſa, ſolebat, ut *interemti* ſine tumulo eſſent. At cum *omen* ex idololatriæ ſuperſtitione, quam Patres exſecrabantur, originem duceret; haud credimus S. Epiſcopum ejus ominis metum, etſi per ridiculum, voluiſſe præcipere. Igitur *timent omen* reliquimus, uti eſt in editis & Mſſ. omnibus: & forte innuitur quædam deſoſſorum ejuſmodi excuſatio, quod ex ſepulcrorum propinquitate *omen* mortis metuerent; cum ceterum re ipſa mortem obire timerent nullam. *Sic ſic* repetitio Zenoni familiaris (ut videre eſt in tract. 4. num. 3. & alibi) ex Mſſ. reddita, cum legeretur *ſi ſic*.

12 Placuit ex Mſ. Tolent. *quid* ſcribere pro *quod*; & niſi liberior eſſet emendatio, ſcripſiſſemus etiam, *exinaniti a te*

mors non timet nec divitias, nec honores. O cæca mens hominum! quam varie, unam tamen contendit in mortem, pauper, cum opes infeliciter quærit, quas feliciter non habet, dives, cum divitias putat se non habere, quas habet: in uno [13] nititur avaritia, bacchatur in alio, in utroque crescit, in utroque non desinit. Verumtamen eos uno momento exigua humus & peræquat & [14] satiat, quod cum tota ambitione sua non potest aurum.

IV. Hinc unus pecuniam suam tamquam [15] hamum proponit, ut facultates ad se adtrahat alienas, quam peregrinantem ferali supputatione nutrire non desinit, ut summam quærat, non quam commodatio dedit, sed quam ei [16] pepererint armati numero [17] dies, [18] menses, & [19] digiti. At plerumque cum sua sibi indu-

ADNOTATIONES.

gradus non inveniant, quid sibi præstent.

13 Ms. Urbin. *patitur*.

14 Ms. Rem. *satiat in hormen, quia cum.* Mss. Pomp. & Zen. *satiat in ormen quod cum.* Tandem Mss. Tol. & Urb. *satiat in ormen, quam quod cum.* Hæc manuscriptorum concordia in scribenda voce *in hormen* valde movet, ut de ea voce, quam non facile intelligas, ab editoribus abjecta suspicemur. Abundare certe videtur. *Hormum* legitur in Appulejo lib. 10. Met. pag. 592. ex Græco ὁρμή, quod impetum subitumque impulsum significat, & *hormum canebat bellicosum* dixit pro *classicum canebat*. Num heic quoque *satiat in hormen* (quæ scriptura Græcæ magis congruit, quam hormum) est satiat in impetu, seu ictu oculi, ut solemus vulgo dicere? sed ita in *hormen* idem esset ac *uno momento*, vana prorsus repetitione elatum. Potius facili mutatione scribendum videretur *in eo omne*, ut significetur tumulum uno momento pauperem una, & divitem æquare & satiare *in eo omni quod aurum non potest*. At quo minus hoc inseramus textui, durities quædam a Zenoniano stilo aliena in caussa est. Addemus tandem aliam conjectationem. Fortassis posita virgula post verbum *satiat* scribendum est *enorme quod* &c. ut referatur ad *aurum*, & construendum sit, *quod aurum enorme*, idest quantitatis enormis, *non potest cum tota magnitudine sua*. Similiter quidem *inormi* pro *enormi* in duobus codicibus scriptum legitur tract. 57. lib. 2. & *lucrorum enormitas* pro magno lucri excessu adhibetur tract. 10. num. 1. Sed alii feliciores alia meliora conjiciant.

15 Edit. Ven. *lumanum*, alii editi & Mss. *humum*: nihil dubitamus, quin legendum sit *hamum*, ut sententia efflagitat.

16 Hæc locutio fenebris pecuniæ propria: fenus enim a pariendo dicitur Varrone teste lib. 3. de ling. lat. ex quo Gellius lib. 6. cap. 12. *Fenus autem dictum a fetu, & quasi a fetura quadam pecuniæ parientis atque increscentis*. Id ipsum etiam affirmat Nonnius cap. 1. qui præterea notavit, fenus a Græcis τόκος appellari ἀπὸ τοῦ τίκτειν quod est *parere*.

17 *Dies* nominantur, cum hoc pecuniæ fenebris proprium sit, ut parere incipiat a primo die, quo fenebris contractus stipulatus est, ut animadverterunt S. Basilius hom. in psal. 14. tom. 1. pag. 139. & S. Ambrosius de Tobia cap. 12. Vide etiam Paullum Jurisconsultum in fin. Leg. 40. Dig. *de rebus creditis*. Hinc lib. 18. Cod. Theod. *de lustrali conlatione* usura dicitur *crescentis in dies singulos pecuniæ accessio*.

18 *Menses* videntur memorari, quod usuræ olim fere in menses singulos penderentur, unde Ambrosius de Tob. c. 12. *Veniunt Kalendæ, parit sors centesimam; veniunt menses singuli, generantur usuræ*. Hinc etiam liber, in quo usuræ solutæ, vel solvendæ describebantur, *Kalendarium* dici solebat, quod Kalendarum dies usuris menstruis solvendis dictus esset. Huc spectant illa Horatii Epod. 2. *Quærit Kalendis ponere*; & Ambrosii c. 3. *Kalendis feneratori usuras dabis*.

19 Cur *digiti* appellentur, indicat S. Ambrosius eodem lib. de Tob. num. 25. inquiens: *Ambobus in digitis usurarum repetitur sæpius calculatio*. Mos nimirum erat digitis uti ad computandum quantum quis deberet; unde solennis apud Scriptores Latinos formula, *computare*

induſtria fenerator etiam ipſe nudatur, ei cum caſu aliquo fraus, inopia, fuga, mors extorſerint debitorem: [20] avaritiæ enim naturale eſt, ut avariorem faciat: plerumque plus [21] tulit avaro, quam præſtat: ac ſic ſæpe contingit, ut merito perdat etiam ſua, qui deſiderat aliena. Illic alius vias viantibus cludit: arcet ab herbis, arcet a ſilvis, arcet ab aquis. Et quidem [22] copioſis vacantibus plurimis, negat hominibus, quod avibus, ſerpentibus, feris non poteſt denegare. Mera profecto veſania eſt, beneficiis invidere naturæ. Alius inde rerum omnium captat annonam, aucupatur diſtrahendi tempus, minor in menſura, major in pretio: negat ſe habere, quod diſtrahat, ut rogetur, ut juguler: atque utinam incorrupta ſpecies venderetur. Ingemiſcit præterea, ſi annus eſt ſterilis, multo magis, ſi fertilis fuerit: illic, quia parum diſtrahit, heic, quia non ſolus. Vultis ſcire, quantis ſit tenebris obvolutus? iraſcitur Deo, ſi non ſemper fiat publicis luctibus dives. Bene bene, cum quis quærit aurum, invenit gladium.

V. Inter hæc nemo conſiderat conditionem fragilitatis humanæ, nemo hoſtem, nemo fiſcum, nemo latronem, nemo domeſticum, qui cognitione ſecreti eſt omnium pejor, nemo imminentes diei judicii flammas, per quas omnes nudi tranſituri ſumus. Solum colitur, de quo dictum eſt: *Idola gentium argentum & aurum*, Pſ. 113. 4.
pro quo quis aut jugulatur, aut jugulat. Vellem ſcire tamen, Pſ. 134. 15.
tanta ejus rabies quid voluptatis habeat, ſuo cultori quid præſtet? Febrem non exſtinguit, morbos non diſcutit, vulneribus non medetur, dolores non tollit, mortem non repellit, niſi quod ſanos occidit: nec manducatur aliquando certe, nec bibitur, nec [23] in inferno cum

ADNOTATIONES.

tare in digitos. Huc pertinet etiam illud Luciani in Gallo prope finem: *Vides hunc quoque curis invigilantem & uſurarum rationem iterantem digitis contortis*.

20 Mſ. Pomp. *naturalis eſt*, in margine autem additur *res*. Mſ. Tolent. *avaritia enim naturalis eſt, ut* &c. Melius in Urbin. *avaritia enim natura talis eſt, ut* &c.

21 *Ferre* pro *auferre* apud Latinos Scriptores non raro invenies. Virgil. Eclog. 9. 51. *Omnia fert ætas, animum quoque*. Ovidius l. 1. Triſt. Eleg. 2. *Quodque dedit, cum volet, ipſe feret*.

22 *Copiis* legendum videtur. Sed ſi *copioſis* legas, ut in Mſſ. & editis ſcribitur, *copioſi* intelligendi ſunt *divites*, ſicut apud Marcellinum lib. 28. cap. 4. *Subſidunt aliqui copioſos homines .... ad voluntates condendas allicientes*. Divites autem *vacantes* dici videntur, qui divitias otioſas habent; & ſenſus eſt, quod licet plures divites bonis pluribus iiſdemque otioſis utantur; *avaritia* tamen *negat hominibus* (utique indigentibus) *quæ avibus, ſerpentibus, feris non poteſt denegare*. Id autem ad ſuperiorem, ut apparet, ſententiam refertur, qua ſcriptum fuerat: *Alius vias viantibus claudit, arcet ab herbis, arcet a ſilvis, arcet ab aquis*; & notantur illi, qui timentes, ne quid detrimenti capiant in prædiis, vel ea augere cupientes, vias omnibus patentes occupant, vel claudunt ſepibus, ex quo fit, ne quis homo herbas tangat, vel ſilvas adeat, ſeu etiam ne aquas in prædiis ſcaturientes adtingat; quod animalibus ipſis prohibere poteſt nemo.

23 *In inferno* pro *in infernum* aliis antiquorum probæ notæ Scriptorum exemplis

no cum ſuo prædone deſcendet, ſolum quod oculos infelices inanemque conſcientiam ad hoc in maligni fulgoris cupidinem diram ſpe potiundi præcipitat, ne gratis homo videatur occiſus.

VI. Sed nos non ad avaros, ſed de avaris ſermonem fecimus, fratres: alioquin ſolis divinis exemplis oportuerat perorare, eſſet ſi quis heic talis. Sed quia in vobis fides & pietas, quæ eſt idonea expultrix avaritiæ, manet atque gloriatur, digni eſtis univerſi aurum argentumque non tam habere, quam eſſe; nam vos eſtis aurum vivum Dei, Chriſti vos argentum, vos Spiritus ſancti divitiæ, vos, ſi terrena metalla contemſeritis, longe his vitæ veſtræ theſaurus. Vobis auro conſtructa ætheria illa civitas deſtinata eſt: nulla intrare volentibus mora: patent duodecim portæ, habitacula præparata ſunt infinita, nemo ſit de manſione ſollicitus. Certæ gloriæ noſtræ inſignis res erit, ſi Dei civitatem felicitate noſtri numeri fecerimus anguſtam. Itaque eſtote ſecuri: nihil in illa deeſt umquam, nihil ab ſuo ſtatu aut tollitur, aut declinat: omnia bona, atque perpetua exuberant paſſim. Certe quod primum eſt, nemo eget, nemo invidet, nemo furatur, nemo rapit, nemo proſcribit, nemo jugulat, moritur nemo: omnes felices, omnes unanimes, omnes immortales, omnes ſunt ſemper æquales: quod unius eſt, omnium eſt, quod omnium, ſingulorum. Vultis ſcire, quæ illic beatitudo verſetur? nemo ſuam veſtem, nemo ſuas margaritas abſcondit, nemo lapides pretioſos, nemo aurum, nemo argentum, & tamen [24] nullus timet furtum.

TRA-

ADNOTATIONES.

plis confirmabitur adnot. 7. in tract. 16. lib. 2.

24 Mſſ. Rem. Tolent. Vat. Urbin. *ullus non timet ferrum*. Mſ. Pomp. *nullus non timet portum*; ubi tamen manu poſteriori deleta eſt particula *non*. Edit. Ven. *nullus non timet furtum*. Vulgata lectio ſententiæ magis congrua viſa eſt.

TRACTATUS X.

De [1] *Avaritia*. II.

I. AVaritia quam facile arguitur ab [2] omnibus, utinam posset tam facile non amari: est enim artifex ac dulce malum, & hominibus universis semper infestum. Denique non habentibus divitias, habendi injicit cupiditatem: habentibus [3] adimit satietatem. Ita omnes in rabiem una tempestate præcipitat, ut ubinam sit major, ignores. Est autem similis igni arida pabula depascenti, quæ nisi finiant, non finitur. Hanc mediocres fraudibus excolunt, divites [4] impotentia, judices gratia, diserti mercenaria ac duplici lingua, reges superbia, negotiatores astutia, inani pauperes voto, cultores Dei odio simulato, totæ autem gentes universæque nationes gladio. Per orbem totum vesana bacchatur, novis ac variis artibus fervens: numquam quieta, non die, non nocte, non bello, non pace: numquam satura: lucrorum enormitate miserior. Novum calamitatis est genus, quod tantummodo crescit, senescere ignorat. Non illam parentum pietas frangit, non dulcedo liberorum, non conjugalis affectus, non cara germanitas, non jus amicitiæ, non tener pupillus, non dura viduitas, non miseranda paupertas, non Dei contemplatio: ecce enim his omnibus, prout potest, variis artibus aut adulatur, aut nocet, si quid habuerint, tantum ut tollat. Cui autem parcat, quæ [5] & mori momentis omnibus, etiam frivolo ac turpi lucro, festinat.

II. Quid igitur miser homo [6] auri argentique metalli incensus vana cupiditate, vana cura torqueris? Quid talentorum magnas strues congeris? Quid heic remansura, pervigil sollicitudine cassa, nec tibi ipsi inde aliquid concedendo, illibata custodis? Insuper de inopia quereris, qui, quod habes, nescis. Quidquid feceris, nihil horum tecum ad inferna portabis; quod enim naturæ est, de loco ad locum

ADNOTATIONES.

1 Inscriptio edit. Ven. est hæc: *De Avaritiæ insatiabilitate, & de mulierum superfluo cultu, & maritorum contemtu*. Hunc autem tractatum ab Auctore scriptum fuisse post an. 378. latius probavimus dissert. 1. cap. 2. §. 7.

2 Mss. Pomp. Urbin. *hominibus*.

3 Ms. Pomp. posteriori manu inserit *non*.

4 Edit. Ven. & Ver. cum Mss. plerisque *in potentia*. Ms. Urbin. *potentia*, sed probe edit. Patav. *impotentia* pro *immoderata potentia*, uti apud Vellejum lib. 2. cap. 29. & ita apud Cornelium in Lysandro num. 1. *impotens* pro *præpotente*.

5 Notantur heic vel gladiatores, qui ob lucrum morti se se objiciunt, vel illi, qui eadem de caussa mari cum vitæ discrimine se se committunt.

6 Legendum videtur *aurei argenteique metalli*. In edit. Ven. & Ms. Pomp. perperam *metallo*. Paullo post *strues congeris* scripsimus ex Ms. Rem. In ceteris & Mss.

locum transferri poteſt, ei autem ſubtrahi non poteſt. Denique aurum argentumque penitus quod eruitur [7] magnopere terræ viſceribus, iterum celandum terræ mandatur: etenim res eſt, quam habere falſum eſt gaudium, certiſſimum periculum publicare. Sed non opus eſt ire per ſingula, cum uno exemplo noſcantur univerſa ejus mala, Propheta dicente: *Idola gentium argentum & aurum.* (Pſ. 113. 4.) Unde apparet eum, qui diligit aurum & argentum, non tantum Deos colere, ſed eorum mores & actus imitari, cujus rei facilis probatio [8] eſt. Illa interim, quæ noſtra ſunt, videamus.

III. Aurum argentumque, [9] Chriſtiane, ſi vera dicenda ſunt, exſecraris in ſimulacris ſolis, non in penetralibus tuis; nam & illic aureis argenteiſque innumerabilibus veluti templis tereti [10] moneta percuſſis ineſſe ſimiliter Regum vultus ſignaque cognoſcis; nihilque aliud diſtat, niſi quod in tua domo minuta ſunt, in templo majora: quæ ſi erogaveris, pecunia eſt, ſi ſervaveris, [11] ſimulacra. Ancilla Chriſti ſalſum idolum reſpuis: mihi crede, in te colis, cujus ornatum, cujus imaginem non deponis. Ad Eccleſiam Dei opere vario [12] totum inaurata corpus, exſecrabili metallo procedis onuſta, ubique

ADNOTATIONES.

& Mſſ. & editis *ſtruis congeries*. Dein pro *caſſa*, Mſ. Urb. *caſſas*, Vat. *caſſatur*.

7 *Magnopere* pro *magno opere*, *labore* &c. de quo vide tract. 6. adnot. 9.

8 Legebatur in editis: *eſt illa*, *cum interim*, *quam noſtra ſunt*, *videmus*. Ut æquior ſenſus redderetur, interpunctionem mutavimus, delevimus *cum* ex Mſſ. Rem. & Pomp. *quæ* pro *quam* ſcripſimus ex edit. Ven. nam *videamus* pro *videmus* ſententia poſtulare viſa eſt probatione, quæ *facilis* dicitur, omiſſa, tranſitus fit ad ea, quæ noſtra ſunt. In Mſſ. Rem. pro *eſt illa* habetur *& illa*. Forte melius ſcribendum poſt *eſt*: *Sed illa interim* &c.

9 Mſſ. Pomp. & Urbin. alia ratione hanc ſententiam efferunt ſic: *Quod Chriſtiane*, *ſi vera dicenda ſunt*, *exſecraris in ſimulacris*, *colis in penetralibus tuis*. In Zen. quoque & in edit. Ven. *non* deſideratur.

10 Nummi aurei argenteique, qui monetæ in quotidianos uſus impendendæ inſerviebant, *Regum* id eſt Imperatorum vultus habebant inſculptos: unde addit Zeno, *quæ ſi erogaveris*, *pecunia eſt*.

11 *Simulacra* non erant idola quædam vera in nummis ſculpta, uti hunc locum perperam accepit Cardinalis Baronius in adnot. ad Martyrologium ſecundæ editionis die 12. Aprilis; ſed nummos ipſos, qui vultus Imperatorum aliaque ſigna nummis inſculpi ſolita præ ferebant, ſimulacrorum nomine Zeno appellat; hi enim ſi non *erogentur*, ut de monetis fieri ſolet, ſed *ſerventur*, uti per avaritiam fit, *idola* jure vocantur ex illo pſal. 113. *Idola Gentium argentum & aurum* &c. Ita Zeno avaros idololatriæ reos quodammodo convincit, eademque ratione tract. 1. num. 6. *idolum* vocavit veſtes pretioſas & ornamenta ſuperba, quæ a quibuſdam *pro ſacroſancto habentur*.

12 Antiquarum veſtium luxum, auro partim intexto, partim aſſuto potiſſimum emicuiſſe, plurium Auctorum teſtimoniis liquet. Antiquus Auctor libri de Bono pudicitiæ in Appendice Cypriani pag. 6. *auri inſuti* meminit. *Pallium auro ſparſum* nominat Spartianus in Alexandro Severo, cum tradit, hunc Imperatorem, ut luxum in auri uſu coerceret, præcepiſſe, ut ſolæ regiæ matronæ contentæ eſſent *unico pallio auro ſparſo & cyclade*, *quæ ſex unciis auri plus non haberet*. Aureis etiam aſſutis loris, vel faſciis, quas *galloni* noſtrates vocant, veſtes fulgebant, quæ *paragaudæ auratæ* appellantur in Leg. 11. *de veſt. oloveris*, unde diſcimus fuiſſe *paragaudas* quoque *ſericas auro intextas*. Plures autem ex his paragaudis

ubique delicata, sub [13] monilibus fortis. Denique ipso cultus [14] rigore in oratione non flecteris, non [15] manus tendis, tumidum monilibus pectus prosternere dedignaris. Sane [16] cervicem curvas, non religione, sed pondere. Quando [17] exomologesim facies, quæ plus pro ornatu es, quam pro salute sollicita? Quid autem a Deo impetrare te posse credis, quæ eum per id, [18] per quod irascitur, deprecaris? Aperi tandem oculos cordis, invenies te insultare potius, quam

ADNOTATIONES.

gaudis adhibitas patet ex Vopisco, qui vestes *dilores*, *trilores* &c. ideſt binis, ternis &c. loris, seu fasciis ornatas memorat. Chronicon Alexandrinum mentionem facit *clavorum aureorum*, quibus vestes erant distinctæ. Præter aurum in vestibus micans, aurum etiam e collo & in brachiis fulgebat, ut dicemus adnotatione sequenti & 16. Auro quoque ornata sandalia & crepidæ, adeo ut aureos clavos crepidis subiectos notaverit Plinius lib. 33. cap. 3. & Valerius Maximus lib. 9. cap. 4. Hinc ergo intelligitur, qui *totum inaurata corpus* femina dici a S. Zenone potuerit.

13 In editis pro *monilibus* male legebatur *mollibus*. Monile autem colli ornamentum proprie significat, ut liquet ex Virgilio Eneid. 1. 658. & Ovidio Metam. 10. 264. Late tamen *monilia uno sermone omnia ornamenta significant*, inquit Hieronymus in cap. 3. Isa. v. 17. Indicat autem Zeno ornamentorum auri præcipue & gemmarum pondus, quo feminæ, etsi *onerarentur*, ut loquitur Ambrosius lib. de Nabuth. cap. 5. num. 25. Gaudentius tract. 13. pag. 161. & Hieronymus in epist. ad Lætham; tamen ei ferendo *fortes* erant, quæ in ceteris delicatæ inveniebantur: unde & Auctor operis de Bono pudicitiæ pag. 6. append. Cyprian. *Mulieres*, inquit, *ad omnia delicatæ*, *ad vitiorum sarcinas* (de gemmis & cetero femineo ornatu loquitur) *fortiores sunt viris*.

14 *Rigor* pro corporis immobili statu; heic autem *rigorem* ex auro, quo feminæ onerabantur, præsertim effluxisse, colligimus ex Lampridio, qui de Severo ait: *In linea autem*, ideſt interula lini, *aurum mitti etiam dementium judicabat*, *cum asperitati adderetur rigor*. Lineæ interulæ clavabantur purpura vel auro: has clavi purpurei reddebant *asperas*; unde ipse Severus lineis interulis purpuram adhibere noluit, hanc rationem afferre solitus: *Si lintei idcirco sunt*, *ut nihil asperum habeant*, *quid opus est purpura?* aurei vero clavi reddebant insuper *rigidas*; unde idem Severus dementes judicabat eos, qui non contenti asperitate purpuræ, auro præterea utebantur, ut sic ad asperitatem rigor accederet. Huc etiam pertinet illud Virgilii lib. 1. Æneid. vers. 649.

Pallam signis auroque rigentem;

ex quo satis rigor auri proprius colligitur: unde Auctor libri de Bono pdicitiæ loco nuper laudato, postquam *aurum vestibus intextum* reprehendit, *Quid*, ait, *inter fila stamina delicata*, *rigida faciant metalla?* Rigorem porro mulierum, qui a Zenone tribuitur auro, Ambrosius lib. 1. de Virgin. cap. 9. perpulchre videtur depingere, cum illas *pomparum ferculis similes incedere* animadvertit.

15 Notetur mos antiquus sustollendarum in oratione manuum, uti nunc Sacerdotes inter Missarum solennia faciunt. Vide Tertullianum de Orat. *Auro manus oneratas*, ne sustolli facile possent, ex Ambrosio item cognoscimus l. de Nabuth. cap. 5. num. 25.

16 Hæc satis innuunt mirificum auri pondus, quod e mulierum collo pendebat, quibus concinens Ambrosius l. 2. de Pœnitent. cap. 9. num. 88. *Videas feminas margaritis onerare aures*, *curvare cervices*, *quas bene Christo*, *non auro curvarent*. Lege Clementem Alexandrinum lib. 2. Pædag. cap. 12. & Commodianum Instruct. 60.

17 Isthæc vox Latinis litteris scribitur in MSS. & cum in vulgari ad populum sermone latinitate donata sit, scribi debuit Latine, non Græce, ut in editis habetur. Plura de hac voce, quæ pœnitentiam, & confessionem peccatorum significat, differentur adnot. 40. in tract. 14. lib. 2. ubi S. Episcopus *exomologeseos* iterum meminit.

18 *Per* deeſt in MS. Pomp.

 19 He-

quam rogare. Postremo, fratres, non potest timere maritum, quæ non timet Christum.

IV. Inde est, quod conjuges nuptiali sanctissimo repugnantes jugo, pro se quisque nitentes, amore videlicet nimio, [19] hereditatem captat alter alterius; quod parentes filios, filii parentes oderunt; quod amicitia magis in facie adludit, quam in cordibus commoratur; quod omne genus humanum suo interitu suisque calamitatibus delectatur, viliorem habens animam, quam pecuniam. Inde est, quod justitia, honestas, pietas, fides, veritas perit; quod Deus ipse momentis omnibus patitur contumeliam, cujus præcepta contemnuntur, cui cultus, cui amor mundi præponitur, quodvis etenim piaculum, scelus, dedecus, nefas libenter admittit, cujus præcordia implacabilis cupiditas pestifera flamma repleverit.

V. Sed hæc non ad vos, fratres, quorum largitas provinciis omnibus nota est, quorum pia semina totius quodam modo orbis per membra [20] jactantur. A vobis multi [21] redemti, multi [22] edictis fera-

ADNOTATIONES.

19 Heredipetæ hi vocantur a Petronio Arbitro cap. 124. Hujusce generis homines non solum SS. Patres damnarunt, sed ipsi etiam ethnici, inter quos Tullius lib. 3. Offic. *Mihi quidem*, inquit, *etiam veræ hereditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione quæsitæ*: ex quibus in eos, qui *hereditates aucupio quærunt*; similiter invehitur S. Ambrosius lib. 3. de Offic. cap. 9. num. 58. Qua vero arte conjuges, præsertim a conjugibus hereditatem captare hoc Zenonis ævo solerent, conjici potest ex eo, quod coævus auctor Ammianus Marcellinus hac eadem in re de Romanis prodit lib. 28. cap. 4. *Uxor, ut proverbium loquitur vetus, eamdem incudem diu noctuque tundendo maritum testari compellit, hocque idem ut faciat uxor, urgere & maritus instanter: & periti juris* (idest qui testamenti formam suggererent) *altrinsecus adsciscuntur, unus in cubiculo, alter ejus æmulus in triclinio, repugnantia tractaturi; iisdemque subseruntur genitalium extorum interpretes controversi, hinc præfecturas profusius largientes, & sepulturas divitum matronarum; inde ad exsequias virorum jam jam adventantes necessaria parari oportere innuentes*. Itaque alter coniux ab altero hereditatem ita captabat, ut singuli advocarent & jurisperitos, qui contraria tractatent, & aruspices extorum interpretes, qui singulis spem afferrent fore, ut alter coniugum citius moreretur. Aliam artem indicat Hieronymus in epist. ad Furiam. *Scribuntur tibi nunc sponsales tabulæ, ut postmodum testamentum facere compellaris. Simulabitur mariti infirmitas, & quod te morituram facere volet, ipse victurus faciet*. Lucianus in Dialogis mortuorum alienis verbis, & Quinctilianus declam. 325. aliam aliorum captandæ hereditatis rationem insinuant, cum scilicet alteri alter testamentum ostendebat, quo ipsum instituerat heredem, ut idem plane ab ipso secum esse faciendum moneretur.

20 Ms. Rem. & edit. Ven. *intuemur*. Mss. Pomp. Vat. *lætantur*, Urbin. *lætentur*, Tolent. *lactantur*. *Vobis* &c. Editionis Veronensis lectio placuit; tametsi & Ms. Rem. editionisque Ven. scriptura non displiceat.

21 Capti in bello a barbaris post Hadrianopolitanam pugnam an. 378. heic indicari videntur; de quibus Ambrosius lib. 2. de Offic. n. 70. Sed de hoc plura dissert. 1. cap. 2. §. 8. disputata invenies.

22 *Edicta feralia* passim apud Scriptores sunt edicta, quibus mors inferenda mandabatur. Sic *edicta feralia iniqui Regis* a S. Gaudentio serm. 17. pag. 194. dicuntur Diocletiani edicta, quibus persecutio in Christianos decreta fuit. Simili sententia S. Cyprianus epist. 52. ad Antonianum pag. 151. & epist. 56. ad Thibari-

feralibus liberati, multi [22] conditionibus duris exsuti gratias agunt. Vestræ domus peregrinis omnibus patent; sub vobis vivus [24] mortuusque diu numquam visus est nudus. Jam pauperes nostri alimenta rogare non norunt. Jam viduæ, atque inopes testamenta conficiunt. Plura ad laudem hujus beatitudinis vestræ possem dicere, nisi essetis mei. Unum tamen præ gaudio tacere non possum, fenerando pauperibus, omnes copias [25] avaritiæ subactas vestrum sine invidia transfertis in censum. Quid enim esse potest ditius homine, cujus profitetur Deus se esse debitorem? qui est benedictus in sæcula sæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

baritanos pag. 200. *edicta feralia* contra Christianos lata commemorat. Vide etiam Macrobium Donatistam in Appendice Optati pag. 308. edit. Dupinii. *Ferale decretum* vocat Ambrosius tom. 1. p. 232. edit. Benedict. Hinc Salmasius in notis ad Capitolinum in vit. Antonini Pii p. 64. Zenonem tamquam persecutionibus Paganorum coævum de iis edictis loqui putat, *quibus jubentur Christiani Diis immolare*. At cum S. Zeno sub Christianis Imperatoribus sæculo quarto floruerit, ut ostendimus dissert. 1. cap. 2. & 3. jam de aliis edictis feralibus heic sermonem esse convincitur. Lucifer quidem Calaritanus in libro *de moriendo pro Dei Filio*. pag. 246. t. 4. Biblioth. PP. *edicta feralia* appellat; at ea non edita meminit, sed potius ad præferendam rectæ fidei fortitudinem, Constantium Arianis faventem ad ea edenda quodam modo excitat. *Adhuc addas constituendo sæviores carnifices, ferociores ultores, qui devotos Dei milites adversus edicta feralia tua resistentes... possint vel gladio invadere, vel crucifigere, vel igni torrere, vel quolibet inaudito genere pœnarum viscera nostra ac membra laniare*. Verum etsi persecutiones aliquot sub hocce Arianorum tempus in Catholicos motas, in quibus alii mortem oppetiere, alii exilio multati sunt variisque suppliciis vexati, pluribus ostendimus laudata dissertatione; nihilo tamen minus non edicta feralia hisce in persecutionibus lata, quæ nullis largitionibus declinare Catholici poterant, sed alia in captivos jam memoratos alicubi edita Zenonem spectasse, ex toto contextu credimus. Equidem S. Ambrosius lib. 2. de Offic. num 70. inter liberalitatis opera recenset *subtrahere neci homines*: loquitur autem de captivis apud barbaros, quorum non nulli, nisi redimerentur, morti subjiciebantur. Vide num. 137. ejusdem lib. 2. de Officiis.

23 *Duris* supplevimus e MSS. Tolent. Pomp. Vat. Urbin. Zen. & edit. Ven. *Conditio* autem *dura* improbi captivorum labores, quibus isti opprimebantur, nuncupari videntur; quam sane in sententiam Auctor tract. 57. Hebræos *a Rege Pharaone duris conditionibus*, idest laboribus improbis in Ægypto vexatos affirmat. In eamdem rationem servitus quoque *conditio* appellata invenitur, quod servi dura laborandi conditione in servitutem emerentur. Hinc Arnobius lib. 3. pag. 115. *servitutis conditionem imponere*; ex quo explicatur illud Tertulliani de Idololatria cap. 12. *conditionalis eram*, idest certis operibus ex conditione servitutis eram addictus.

24 Mortuorum cadavera veste aliqua obvolvere, ne nuda sepelirentur, religioni semper fuit. Ecclesi. 38. *Fili in mortuum produc lacrimas . . . contege corpus illius*. De hoc eodem ritu apud Gentes quoque celebri vide Lactantium l. 2. c. 4. Appulejum in Floridis lib. 1. Arnobium lib. 5. pag. 160. Juvenalem Satyr. 3. & alios. De Christianis autem illud Prudentii accipi solet, quo & genus, & colorem vestis usitatum prodit:

Candore nitentia claro
Prætendere linea mos est.

Lege Hieronymum in vita S. Paulli primi heremitæ.

25 March. Scipio Maffejus tom. 1. Veronæ illustratæ lib. 8. pag. 408. in 8. hunc locum in Veronensium liberalitatis commendationem recitans legendum putat *avaritia subacta*.

TRACTATUS XI.

De [1] Avaritia. III.

I. Recte, fratres, sicut [2] audistis, Deus odit avaritiam: est enim libido profunda, cupiditas cæca, tempestas insana, rapacitas sine fine, sollicitudo sine requie, ad sua numquam perveniens vota, quia satiari non novit: fidem frangit: caritatem negligit: justitiam negat: [3] non cognoscit affectus: jura divina contemnit: humana versutis argumentis excludit, orbem totum, si possit, ut rapiat. Vultis scire, quale calamitatis sit genus? sane plus in eum, qui eam dilexerit, sævit: quam qui vicerit, habebit vitam æternam.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Edit. Ven. hanc inscriptionem habet: *De avaritiæ malis*. Brevis fortasse nimium hic tractatus videbitur, ut tractatus fragmentum potius, quam tractatus appellandus sit. Sed cum sermo ex initio & fine satis appareat integer, brevitas autem aliquorum Zenonis tractatuum aliunde constet, nihil affirmare audemus.

2 Si hoc verbo sermones contra avaritiam superius recensiti non indicantur; profecto innuitur præmissa sacræ Scripturæ lectio, in qua avaritia Deo odibilis inculcata fuerit.

3 *Non* abest a MSS. Tolent. & Vat. & in edit. Ven. At in MS. Urbin. *nescit* pro *non cognoscit*.

1 Sa-

TRACTATUS XII.

De Spiritu, & Corpore.

I. SI quis studio vel noscendæ, vel [1] impugnandæ sacræ [2] legis naturæ nativitatis Moysi librum lectitando sæpius [3] replicaverit; fortassis, ut sunt ingenia, quotidie quæ videmus, versutis con-

ADNOTATIONES.

1. *Sacræ legis* nomine indicatur sacra Scriptura, quam non nullos Ethnicorum impugnasse exploratum est. Patricius Junius in adnotationibus ad Epist. 1. S. Clementis ad Cor. n. 47. scite notavit, *Evangelii* vocem non numquam ita fuisse usurpatam, ut non solum Evangelia proprie dicta, sed alios quoque novi Testamenti libros complectatur: qua ratione S. Clemens loco allegato *Evangelium* vocat primam Paulli epist. ad Cor. & similiter S. Gregorius Nyssenus ad Theophilum Alexandrium contra Apollinarem scribens, locum ex epist. Joannis eodem *Evangelii* nomine appellat: idemque confirmat Cotelerius ex l. 1. constitutionum Apostolicarum c. 5: & ex Origene in præfatione comment. in Joannem, & in comment. ad c. 21. Matth. v. 45. Sic pariter non Pentateucum tantummodo Moysis, sed universum Testamentum vetus *legem* vocari palam est ex illo Joannis 50. v. 34. ubi *lex* appellatur locus psal. 81. *Nonne scriptum est in lege vestra; quia ego dixi dii estis?* & c. 15: v. 25. *Sermo, qui in lege eorum scriptus est, quia odio habuerunt me gratis*, ex psal. 34. v. 19. Similiter Paullus 1. Cor. 14. 21. Isaiæ locum allegans, *In lege scriptum est*, inquit. Ex hoc autem Zenonis testimonio totam non tam veteris, quam novi Testamenti scripturam *sacræ legis* nomine appellatam discimus, cum Ethnicorum quidam, qui heic ab eo perstringuntur, non vetus modo, sed novum etiam Testamentum pari conatu impugnare niterentur. Similiter quidem tract. 3. præsentis libri n. 2. duplex Paulli testimonium Auctor allegaturus ex Testamento novo, *sacram legem* appellat, inquiens: *Quod etiam sacræ legis testimoniis probare non desinam, cujus ista sunt verba*; & mox duo Apostoli testimonia subiicit. Ethnicorum porro in impugnandis utriusque testamenti libris studium impendentium, quos respicere Zeno potuerit, si quæras nomina, præter Celsum, Porphyrium, & Julianum, qui contra sacras Scripturas stilum acuisse memorantur a S. Hieronymo in præfatione ad librum de Scriptoribus Ecclesiasticis & in opere de Optimo genere interpretandi c. 3. Lactantius l. 5. divinarum institutionum c. 3. nominat quemdam Ethnicum *persecutionis auctorem*, qui duos libellos ad Christianos scripsit, *in quibus*, inquit, *ita falsitatem Scripturæ sacræ arguere conatus est, tanquam sibi esset contraria. Nam quædam capita, quæ repugnare sibi videbantur, exposuit, adeo multa, adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem disciplina esse videatur*. Ex libello autem de Mortibus persecutorum c. 16. intelligimus hunc *persecutionis auctorem* esse Hieroclem, qui Diocletiano excitandæ in Christianos persecutionis auctor fuit. Utrum vero ex his quempiam S. Zeno perstrinxerit, an alium aliquem, ex quo etiam excerpta fuerit obiectio, quæ inter Geneseos & Paulli textus ingeritur; & ab Auctore dissolvitur, definire non licet.

2 *Nativitatis librum* Zeno dixit pro libro Geneseos, cujus Moyses auctor fuit: & si *naturæ* nomen non ad *legis*, sed ad *nativitatis librum* refertur, S. Zeno significare profecto voluit, loqui se de ea Geneseos parte, in qua *naturæ* origo describitur; ad quam sane partem spectant, quæ de creatione primi hominis differuntur. Philastrius cap. 108. eumdem Geneseos librum allegat hoc titulo, qui a Zenoniano non multum discrepat: *In libro creaturæ mundi, idest in Genesi*; & iterum cap. 79. *In libro Geneseos, idest creaturæ mundi*. *Moysei* pro *Moysis* in Mss. scribitur.

3 In editis & Mss. non nullis *replicavit*: *replico* autem pro legere & evolvere usurpavit Cicero in orat. pro Sylla c. 9. & alibi.

4 Edit.

contentionibus læta, de Apostoli dicto calumniosam nobis inferat
1. Cor. 15. 47. quæstionem, qui ait: ***Primus homo e limo terræ, secundus e cælo:*** [4] dubium cum non sit, unum hominem tantum e limo terræ a
Gen. 2. Deo fictum, eique ejus ex latere mulierem conjugale solamen [5] excussam, a quibus omne genus manavit humanum; cælestem vero
* in Genes. * ibidem nec memoratum, nec factum posse doceri, nec natum. Huc accedit etiam ipsa præpostera memoratio: quoniam res est disconveniens & absurda, ut secundus sit immortalis, & qui mortalis est, primus: cum immortalitas in se ordinem temporis non recipiat, mortalitas capiat: vel si cælestis est primus, quid opus erat, ut fieret quoque terrenus? Simile dictum Evangelicum illud consentanea
Jo. 3. 13. potest argumentatione pulsari; scriptum est enim: ***Nemo adscendit in cælum, nisi qui de cælo descendit, filius hominis, qui erat in cælo.*** Quomodo filius hominis, vel cujus hominis nasci posset in cælo, ut de cælo descenderet, cum humanitatis a cælo & possessio longe dimota sit, & natura? Age excita sensum, [6] lector, invenies verita-
Ephes. 4. 9. 10. tem. Qui erat in cælo, de cælo descendit: qui descendit, ipse est, & qui adscendit in cælum filius hominis, qui erat in cælo; filius hominis vocabulo, non natura: non enim bis carnem induit Dominus: sed sic oportuit prædicari, quia primo ante, quam esset, [7] quod se fieri voluisset, tam figura, quam oraculis frequentibus [8] publicavit. Igitur Dei filius ad ineffabilem originem pertinet, hominis ad [9] sacramentum; cujus sacramenti arcanum evidenti ratione, quasi quadam clavi, aperire conabor: ut [10] & providentiam Dei, & vim consociationis carnis & animæ, & hominis summum bonum ubi nam sit constitutum, quivis facillime possit agnoscere.

II. Postea quam Deus, fratres, hunc mundum, quasi quamdam futuri humani generis domum, [11] multipliciter aptatum distinctumque elementis, opibus, animantibus, alimoniis, utilitatibusque diversis, magnis & plurimis, habitatori ulla ne querela subesset, solertia mira perfecit; tunc ad imaginem & similitudinem suam
Gen. 1. 2. [12] fecit sibi ipse simulacrum sensibile atque intelligens: sumto quippe

ADNOTATIONES.

4 Edit. Ven. *dubiumque non*; ceteræ editiones & aliqui codices *dubium quoque*. Sententiæ autem magis congruum existimavimus *cum* scribere pro *quoque*, vel *que*.

5 Aliqui codices *excussum*.

6 *Lector*, qui heic appellatur, ille intelligendus est, de quo initio tractatus est sermo; qui nimirum sacros libros *lectitando sæpius replicavit*.

7 Edit. Ven. *quid si fieri*.

8 In edit. Veron. & Mss. Tol. ac Zen. *publicatur*: in Urb. *prædicatur*. Correximus ex Mss. Rem. Pomp. & edit. Ven.

9 *Sacramentum* hoc loco aperte incarnationem Verbi significat. Vide tract. a. adnot. 54.

10 Addidimus *&* ex Mss. & edit. Ven.

11 Mss. Rem. Tol. Pomp. *non multipliciter*, male.

12 In hoc tractatu scribendo videtur S. Zeno ob oculos habuisse Lactantium, cujus ex libris Institutionum aliquot sententias totidem quandoque verbis huc conjecit

quippe limo terræ hominem figuravit, eique animam, qua spiramus, infudit [13] e proprio fonte spiritus sui: cui ab [14] humo homo nomen imposuit: credo, sicut res ipsa docet, ut contemplatione opificis ac materiæ, semper suum & vereretur & veneraretur artificem. Post hæc subjecit ei omnia bona mundi: & quia erat jam sapientia conditus, sensibus stipatus eligendi mortem vitamve, præcepti eruditione commonitus, eum propriæ voluntati commisit. At lividus ille [15] criminator, qui, quod sensim serpat, serpentis nomen accepit, detestabili accensus invidia, eum, quia per se non valebat, aliena forma blanditus, per mulierem transgressionem præcepti Dei persuadendo miserabiliter jugulavit: & exinde [16] hereditaria conditione confectum, uniformiter interibat omne genus humanum. Nec fuit ullus ulliusque solatii locus: nam hominem vivum, ut adhuc usque, consumebat labor, gemitus, impietas, dolor, ægritudo, miseria: mortui quippe

Gen. 2.

ADNOTATIONES.

cit: modo ne ex diuturna lectione infixis in Zenonis animo Lactantii sententiis, illi nec animadvertenti exciderint, dum hunc tractatum scriberet. Singula, quæ imitationem aliquam præferunt, diligenter in adnotationibus signare operæ pretium duximus. Præcipuus autem locus est hic, in quem modo animadvertimus: sic enim Lactantius l. 2. c. 10. *Tum fecit ipse Deus sibi simulacrum sensibile atque intelligens; idest ad imaginis suæ formam, qua nihil potest esse perfectius, hominem figuravit ex limo terræ*. Simulacrum autem hoc *sensibile*, idest quod sentit, (utroque enim modo tum pro eo, quod sentit, tum pro eo, quod sentitur, *sensibile* accipitur) *& intelligens* est anima, non autem corpus, de quo plura S. Zeno luculenter differet l. 2. tract. 19.

13 *E proprio fonte spiritus sui* supplevimus ex Mss. & edit. Ven. Non tamen idcirco animam divinæ naturæ portionem a Deo veluti præcisam Auctor credidit, quam alibi a Deo infundi & creari perspicue docuit, quamque paullo post Dei simulacrum appellat; sed cum ex Scripturæ formula Deus eam *inspirasse* dicatur, e proprio divini spiritus fonte infusam affirmavit. Simili formula Lactantius l. 2. c. 12. n. 3. *Ficto enim corpore spiravit ei animam de vitali fonte spiritus sui*: ex quibus Zenonem ebibisse nihil ambigendum videtur. Idem vero Lactantius, qui creationem animæ pluribus in locis acriter & diserte propugnat, l. 7. c. 5. paullo durius scripsit: Deus *spiritum suum terreno corpore induit & involvit*.

14 Hæc etymologia deducta fuit ex Lactantio, qui *l.* 2. Instit. c. 10. n. 3. *Homo*, inquit, *nuncupatus est, quod sit factus ex humo*: & rursus de Ira Dei c. 10. n. 43. *Corpus hominis ex humo factum, unde homo nomen accepit*. Subscribunt huic etymologiæ Ambrosius l. 3. de Offic. c. 3. n. 16. Isidorus l. 11. Orig. c. 1. eamque adversus Quinctilianum defendit Vossius Etymolog. v. *homo*, nec non Cœlius Rodiginus l. 2. Lection. antiq. c. 10. Vide etiam Andræam Masium in præfat. ad commentarium in Josuæ librum p. 4. Hæc eadem etymologia probatur in antiquo tractatu de Lazaro, quem inter Zenonianos editum in appendicem rejecimus, & Potamio Catholico Episcopo tribuendum in præfatione probabiliter ostendemus.

15 Similem sententiam paullo aliter Lactantius l. 2. Instit. c. 12. n. 17. *Criminator ille invidens operibus Dei, omnes fallacias & calliditates suas ad decipiendum hominem intendit*: ex quibus sane vox *criminator* a Zenone petita videtur. Post pauca pro *accepit* Ms. Pomp. habet *accipit*.

16 Egregium hoc pro peccati originalis traditione testimonium, quod quidem peccatum hereditaria conditione contractum, omnium pœnarum huius vitæ est caussa, nec non perpetua inferni pœna luendum erat, nisi Dei Filius nos redemisset.

17 Ms.

quippe corpus figuramque illam florentissimam edax in æternum terra delebat: animam quoque feralibus tenebris [17] relegatam perpetui carceris pœna perpetua implacabilis affligebat infernus. Non superi, non inferi parcebant simulacro Dei: etenim mortis imperium sibimet vindicaverat totum.

III Hæc cum diu sic haberentur, solertissimus ille artifex rerum filius Dei, cujus sapientia non habet finem, nec fortitudo mensuram, amore imaginis suæ de cælo descendit: uteri virginalis illustrat hospitium: ibidemque in homine [18] includit Deum. Utitur & [19] figura & conditione mortali. Justitiam docet immortalitatis esse comparatricem: factis præcepta consummat. Postremo suscepit mortem, ut, ea devicta, resurgens homini per hominem, quem gerebat, & spem vincendæ mortis adferret, & eum ad præmia immortalitatis admitteret. Sic factum est, ut quomodo per [20] unius damnationem in omnes homines damnatio, sic per unius justificationem in omnes homines justificatio æternæ decurreret vitæ. Videtisne jam manifeste in homine suscipiendo fuisse providentiam, in passione sacramentum, in resurrectione summum bonum?

Rom. 5. 18.

IV. Hic nunc primum omnium scire debemus, hominis fabricam [21] ex duobus diversis ac repugnantibus comparatam, discordique concordia esse connexam, animamque lineamentis corporis circumseptam. Unde duæ quoque vitæ a Deo attributæ sunt nobis: una, qua nescientes communi cum pecudibus lege fundimur a natura; [22] quæ est corporalis, ac per hoc etiam brevis; alia vero animi, quam nos nobis [23] ipsi hac in vita per fidem sacri fontis vivo

de

ADNOTATIONES.

17 Ms. Pomp. *religatam*.

18 De hac formula vide differt. 2. c. 3.

19 Heic quoque S. Zeno ex Lactantii l. 6. c. 10. n. 1. non nulla iisdem quandoque verbis in suum succum sanguinemque convertit. De incarnatione enim Verbi loquens Lactantius, illud in terram descendisse ait *in figura hominis, & conditione mortali; ut cum magisterio functus fuisset, traderetur in manus impiorum, mortemque susciperet, ut ea quoque per virtutem domita resurgeret, & homini, quem induerat, quem gerebat, & spem vincendæ mortis adferret, & ad præmia immortalitatis admitteret*. In Zenonis textu pro *postremo suscepit mortem* Ms. Pomp. scribit *postremam suscipit mortem*.

20 *Unius hominis* in Mss. Tol. Pom. Zen. & edit. Ven.

21 Hæc paucis Lactantius l. 2. Instit. c. 12. n. 7. *Ex rebus igitur diversis ac repugnantibus homo factus est . . . . quæ duo inter se pugnare in homine præcepit, ut si anima superaverit, quæ ex Deo oritur, sit immortalis, & in perpetua luce versetur: si autem corpus vicerit animam ditionique subiecerit, sit in tenebris & in morte*. Ex prioribus verbis duo, vel tria S. Episcopus delibavit; ceterorum autem sententia tractatui reliquo argumentum præbet, quod ille fuse suo stilo dissertissime exposuit.

22 Pro *quæ est* in edit. Ver. legebatur perperam *& quia est*. Ex editione Ven. & Ms. Pomp. emendavimus.

23 In edit. Ver. post vocem *ipsi* addita fuere præter primæ editionis & Mss. fidem hæc: *Deo movente & adjuvante*, de qua additione, nec non de recto sententiæ intellectu plura differt. 2. c. 5.

24 *Resta-*

de gurgite comparamus, nobilis & æterna : quia animus, qui vi-
cerit mundum agnoſcendo ac ſervando religionem veram ve-
ramque juſtitiam, immortalitatis neceſſe eſt pro laboris ſui mune-
re immortali beatitudine perfruatur. Inde eſt, quod intra homi-
nem clandeſtinum fremit momentis omnibus bellum, cum una-
quæque pars nititur alteram ſubjugare, Apoſtolo ſic dicente : *Caro*
concupiſcit adverſus ſpiritum, & ſpiritus adverſus carnem, hæc *Gal. 5. 17.*
duo invicem adverſantur ſibi.

V. Hinc caro tota deliciis fluens, variis temporum redimita
muneribus, opes multimodas ac profundas promittit, oſtentat,
objicit, donat, ſpeciem proponit ſuam : faciemque, in quas illi li-
buerit figuras, ſpeculo conciliante ſemper incertam, quotidie pere-
grinis coloribus mutat : gulæ labore culta, lavacro nitida, unguen-
tis oblita, veſtitu varia, monilibus tota diſtincta, conviviorum
celebritate jucunda, vino madida, gemmis ſeu floribus redimita,
oculorum jocorumque feſtivitate laſciva, avaritia cæca, libidine
percita, delicate tumentis ac [24] reſtabilis tori plumeo ſepulcro
ſuperba : jactat ſe ludibunda per nemora, fontes, prata, [25] Bajas,
civitates, ac rura : univerſis voluptatibus ſepta, in cupidinem ſui
utrumque ſexum, omnes animas, omnes ætates iſto [26] carmine
invitans : *Exiguum, & cum tædio eſt tempus vitæ noſtræ : & non* *Sapient. 2.*
eſt refrigerium in fine hominis : & non eſt, qui agnitus ſit reverſus *v. 1. & ſeq.*
ab inferis : quia ex nihilo nati ſumus, & poſt hoc erimus, tamquam
qui

ADNOTATIONES.

24 *Reſtabile* dicitur, quod facile cedit. Cœl. Aurel. Tand. 4. r. 6. *Tibi facile reſtabiles*. *Reſtabilis tori* apud Zenonem legit Salmaſius in hiſtoriam Auguſtam p. 193. & explicat ſic : *Ita enim tori plumei ſolent, illi præſertim, qui tenuiſſima delicatiſſimaque pluma referti ſunt, cum ſedendo premuntur, ſubſidunt, & quaſi reſtantur*. *Elegans* hic Zenonis locus appellatur a Lindembrogio in obſervationibus ad l. 16. Ammiani Marcellini pag. 48.

25 Bajæ Campaniæ oppidum ſitu amœniſſimum, & aquarum calidarum tum ad voluptatem, tum ad valetudinem procurandam accommodatiſſimum : & ex eo loca quævis amœna ac deliciis affluentia, Bajæ, uti heic a Zenone, dici conſuevere. Similiter Cicero pro Cœl. c. 16. *Quæ mulier haberet palam decretum ſemper aliquem, cujus in hortum, domum, Bajas jure ſuo libidines omnes commearent.* Romanos in hortis habuiſſe delicatos lacus per aquæductus derivatos, in quibus animi relaxandi cauſſa natarent, eoſdemque Bajas appellaſſe hoc ex loco Tullii Hottomanus collegit. Ex Tibullo quidem omnes aquæ calidæ Bajæ nominatæ apparent : ſic enim ille l. 3. 5. 3.

Sacris Bajarum maxima lymphis;

& Martialis 10. epigr. 13.

Strataque non unas cingant triclinia Bajas.

26 Apud Latinos probæ notæ Scriptores *carmen* appellatæ inveniuntur ſolennes quædam formulæ conceptis verbis expreſſæ, quæ a Juriſconſultis, Prætoribus, Saliis, Fetialibus aliiſque pronuntiabantur. Livius l. 2. c. 24. *carmen* dixit ſolennes fœderum & jurisjurandi formulas, & c. 26. ſententiam capitis *carmen* vocat, ſicut & Cicero pro Rabir. c. 4. Plinius in Paneg. Trajani c. 63. & 92. Comitiorum precationem *carmen* nominat. Hæc itaque ex Sapientiæ libro deſcripta libertinorum erat feſtiva & celebris formula, quæ proinde a S. Zenone *carmen* latine dici potuit.

qui non fuerimus: & non est reversio finis [27] *nostræ: quoniam consi-*
v. 6. & seq. *gnata est, & nemo revertitur.* Et infra: *Venite ergo, fruamur bonis, quæ sunt: & utamur creatura, tamquam* [28] *in juventute celeriter: vino pretioso & unguentis nos impleamus: & non prætereat nos flos temporis. Coronemus nos rosis ante, quam marcescant. Nullum pratum sit, quod non transeat luxuria nostra. Ubique relinquamus signa lætitiæ: quoniam hæc est pars nostra, & hæc sors.*

VI. Illinc spiritus, quasi quidam dux peritissimus, horum omnium prædicit fugam, in armis expeditissime standum, vigilandum diligenter, undique castra munienda, defensanda regalia fortiter ac tenaciter signa; æstus, frigus, famem, sitim, universaque discrimina æquanimiter perferenda: mundum abdicatione calcandum, mortemque ipsam, perennis cui beatitudo succedat, præmium victoriæ magis esse, quam mortem. Luculenta oratione per Joannem hactenus concionatur: *Nolite diligere mundum, neque ea, quæ in*
1. Jo. 2. v. *mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in*
15. & seq. *illo: quoniam omne, quod in mundo est, concupiscentia carnis est, concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est a patre, sed ex concupiscentia sæculi: & mundus transibit, & concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum.*

VII. Sed dicit aliquis, si ita est, cur in se ipse potissimum superatur? Primo quia genus humanum magis voluptati, quam virtuti consentit: deinde quia delicias plus diligit, quam laborem. Huc accedit, quia bona carnis invenit, non requirit: mavultque potiri vel parvis præsentibus bonis, quam bonis ingentibus tardis. At vero spiritus bona non tantum sunt invisibilia, tarda, & abscondita, sed etiam nimis in arduo constituta, ut ad ea, nisi cum summa difficultate, laboribus ac periculis magnis non possit ab aliquo perveniri. Adde, quod illa in solo genitali versatur: ille peregrinus est. Illa sine contemplatione meritorum quibuslibet passim sua munera infulcit, maxime indignis, ut ad se colligat turbas: ille numquam remunerat quemquam, nisi primo quis victor mortis jura prætereat. Quæ res efficit, ut sive metu, sive incredulitate præponantur præsentia futuris, mala bonis, fragilia solidis, falsa veris, terrena cælestibus, temporalia sempiternis.

VIII. O cæca mens hominum! quid præsentium carnalium rerum fugaci illuderis blandimento? quid deteriori meliorem [29] subjacere

ADNOTATIONES.

27 Edit. Ven. *nostri* generis masculini; sed *finis* feminini etiam generis invenitur apud Ciceronem & alios.

28 Ms. Rem. *quam juventutem:* Ms. Pomp. *tamquam juventute.*

29 Ms. Urbin. *subiicere*. Paullo post pro *pecuinam* edit. Ven. *pecudem* scribit: Sed retinenda cum Mss. prior lectio; refertur

jacere compellis? scriptum quippe cum noveris: *Omnis caro fenum, & gloria ejus, sicut flos feni*: cujus si curam geris, pecuinam te esse cognoscis. An ejus virtutem diligis? frangit ac subigit illam quivis dolor. An pulchritudinem? [30] levis & commutabilis res est, & quæ una febri, vel qualibet facillime deleatur injuria. Ecce procuratores vel gubernatores ejus oculi, aliquo ictu exstincti subsidunt. Nonne cadaver est [31] vivum? Ecce tabidus pulmo pinguibus [32] sputamentis exesus detestabili macie omnia gestatoris sui ossa denudat. Nonne horrebit etiam sibi quodammodo illa [33] excarnata umbra tractabilis? Longum est ire per singula. Ecce peremptorius aliquis morbus totam machinam lecto prosternit. Ecce tempestas undique mortis incumbit. Nonne statim illa, quæ erat domina voluptatum, fit præda morborum? Postremo jacentes reliquias mors vindicat sibi, insuper ei pœnas gehennæ [34] paritura. Tunc carnalis [35] mimus ille finitur, exanguique nihil jam suffragantia tota illa ornamenta medentur, nisi quod a false plangentibus adhuc viventi rapiuntur. 1. Pet. 1. 24. Is. 40. 6.

IX. Unde, fratres, sicut veri Christiani, *quasi hospites & peregrini, abstinete vos a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam*: nec vestrum frangat affectum, quod ejus secretum figuramque nescitis: quam si propterea contemnitis, quia non videtis, Deum quoque, qui est invisibilis, contemnere similiter poteritis: qui enim non diligit ejus [36] similitudinem, sequitur, ut oderit veritatem. Inde est, quod stulti præponunt corpus animæ, idolum Deo. Sed nos, qui Adam abjecimus, Christum induimus; qui, quæ vis, qui exitus, quæ merces carnis sit, quæve animæ, Deo magistro, didicimus; qui non ignoramus victoria carnis ambas exstingui, animæ victoria utramque servari; meliora sequamur, saltem vel eo studio, quo sequimur mala. Nulla ulli competit excu- Hebr. 11. v. 13. Ephes. 4. 22. Gal. 3. 27.

ADNOTATIONES.

fertur enim ad mentem, quam Zeno alloquitur. *Pecuina* reperitur in Appulejo l. 8. Metam. sub finem.

30 Ita e MSS. correximus, cum in editis post *pulchritudinem* addatur *ejus? & commutabilis*.

31 In editis perperam *unum*: & post pauca *omnia macie*, quod in editis transpositum, e MSS. restituimus.

32 *Sputamentum* dicit Tertullianus de Spectaculis c. ult.

33 Sicut *concarnatus* a *concarno* legitur in eodem Tertulliano de Carne Christi c. 20. & *decarno* reperitur apud Apicium 7. 9. & Vegetium de Re veter. 2. 27. ita *excarnata* ab *excarno* Zeno latine scribere potuit.

34 MS. Urbin. *paratura*.

35 Cum in *mimis* omnia ficta essent & simulata, *mimi* vox translata legitur ad alia, quæ plus speciei & simulationis habent, quam veritatis. Svetonius in Calig. c. 45. *mimum* vocat fictum falsumque triumphum. Ipse Augustus jam jam moriturus apud eumdem Svetonium c. 99. nec non Seneca epist. 81. *mimum* appellarunt humanæ vitæ curriculum.

36 *Similitudinem* Dei animam vocat, quæ in Scripturis ad Dei imaginem creata traditur.

M 2 37 In

excusatio, maxime cum res nostræ commissa sit voluntati, Propheta dicente. *Ante hominem bonum & nequam, mors & vita: quod elegerit, hoc dabitur ei.* Unde dubium non est, voluntatem nostram, cui se junxerit parti, præbere [37] victoriam: ejusque in resurrectione aut præmio perfrui perenni, aut consimili pœna puniri.

Eccles. 15. 18.

TRA-

ADNOTATIONES.

37 In editis *justitiam*: ex Mss. *victoriam* supposuimus. Quod porro Auctor ait *in resurrectione* luendam pœnam, & præmio perfruendum; vide ne suspiceris S. Zenonem cum iis sensisse, qui per magnum errorem utramque rem ad diem judicii retulerunt; sermo enim heic est de corpore tantum, & *ejus in resurrectione* animæ pœnam luitura, vel præmio perfunctura traditur, propterea quod debitam corpori pœnam, vel præmium in corpore ante non sentiet. De Zenonis autem catholica in hoc dogmate sententia pluribus egimus dissert. 2. c. 10.

r Edit.

TRACTATUS XIII.

De [1] *Circumcisione*.

I. Diligentissime, fratres carissimi, circumcisionis, cujus non tantum in præsenti [a] lectione, sed & aliquot in locis fecit Paullus beatissimus mentionem, ratio videtur esse reddenda, ut & Christianus veritatem, & Judæus suum cognoscat errorem. Solet enim magnis cum vociferationibus sæpe jactare, hanc esse gentis suæ nobilitatem, hanc cælestis sacramenti virtutem, hanc æternæ vitæ legitimam genitricem, hanc perpetuam futuri regni consortem, sine qua nemo possit omnino ad Dei notitiam pervenire. Unde primo omnium deffiniendum puto, quid sit circumcisio, ut tunc demum, qualis sit, jure possit agnosci. Circumcisio est, fratres, in damnum rotundi vulneris ferro [3] circulata cicatrix. Quam si Judæus æstimat gloriam; ut de ceteris taceam, major est ejus, [4] qui in

ADNOTATIONES.

1 Edit. Ven. hanc inscriptionem præfert: *De duplici circumcisione, carnali videlicet, quæ est in præcisione præputii, & spirituali, quæ est per baptismum*. In margine Ms. Rem. hæc oora appofita legitur: *In octava Domini, Pontificis noaa lectio*. Erat autem hic codex ad usum Ecclesiæ Veronensis, & in octava nativitatis Christi hic sermo inter sacra officia ab ipso Pontifice recitabatur. De peculiaris vero lectionis nono loco positæ apud aliquas saltem Ecclesias antiquitate hinc cognosce, quam tamen in vigiliis solum celebriorum festorum lectam existimamus, & in Dominicis diebus post psalmos, qui per vigilias noctis canebantur; de quibus sane dierum Dominicorum vigiliis hoc præceptum reperitur in antiquo ordine Cameracensis & Atrebatensis Ecclesiæ ex Pithœi schedis edito in appendice ad codicem canonum Ecclesiæ Romanæ: *Cum omni honestate lectiones tractim legantur, & responsoria decantentur: nona autem lectio fit Evangelica ex homiliis Patrum. Homilia ipsius Evangelii a Diacono, vel a Presbytero, aut Episcopo* (uti Veronæ quidem hac saltem nocte fiebat) *tota lectio legatur, nisi forte aurora intervenientes, hoc distulerit*. Non est itaque mirum si tractatus Zenonis de circumcisione, qui non est adeo brevis, totus legendus sumeretur hac in Ecclesia, cum adveniente aurora abrumpere illum liceret.

a Tractatum hunc præcesserat lectio: lectio autem sumta fuisse videtur ex aliqua Paulli epistola, ubi de circumcisione pluribus agitur, ac præsertim ex epistola ad Romanos, vel Galatas.

3 *Circulata* passive a verbo *circulo*, *as*, ex quo *circulantem* dixit Tullius de clar. Orat. cap.54. & Appulejus lib. 2. Flor. *circulaverat*. Seneca epist. 88. *circulatus est* activa significatione adhibuit.

4 *Sacerdotes Cybelis* (Idæa etiam hæc dicebatur ac Mater Deum) Galli nuncupati a Gallo Phrygiæ flumine testibus Festo v. *Galli* & Herodiano lib. 1. c. 11. quibus qui præerat Archigallus vocabatur, uti traditur a Tertulliano Apolog. cap. 25. in honorem suæ Deæ virilia sibi amputabant. *Viri quoque propriam ementiti naturam, nec amplius mares se esse patientes, in feminas se convertunt, pergratum & honorificam matri Deorum se ita factos arbitrati*: sic Athanasius contra Gentes num. 26. pag. 24. Bardesanes Syrus Auctor, Marco Aurelio imperante, celeber in dialogo de Fato ad Antonium apud Eusebium lib. 6. de præparat. Evangelic. cap. 8. *In Syria*, inquir, *& Osrohenæ suat etiam Galli, & in Phrygia Matri Deorum multi abscindebantur*; & Ovidius in Ibim,

Attonitusque seces, & quos Cythereja mater
Incitat, ad Phrygios vilia membra modos.

Id

in honorem deæ ſuæ ([5] ſane anus turpis atque [6] amatricis) non parvam cutem ejuſdem membri, ſed ipſum membrum radicitus abſciſſum [7] myſteriis turpioribus immolavit : illa videlicet ratione, quia Judæus poſt ſacramentum per hanc partem peccare poteſt, ille autem deinceps per hanc partem peccare jam non poteſt.

II. Conſequens eſt, ut profiteatur, utrum hanc carnalem, an ſpiritalem eſſe defendat. Si ſpiritalem, cur de carne gloriatur? Si
1. Cor. 15. 50. carnalem, animæ prodeſſe non poterit : quia *caro & ſanguis regnum Dei poſſidere non poſſunt*. Accedit, quod circumciſio [8] adverſus ſabbatum pugnat, quod violandum ullo opere in toto non eſſe præconat. Etenim plerumque contingit, ut ei naſcatur ſabbatis filius, quem octavo die, ideſt veniente ſabbato, ſi non ſecundum legem circumcidat, de populo ſuo infantis anima peritura eſt. Hic, fratres cariſſimi, eligat, utrum velit, circumcidat, an differat. Si circumcidit, ſabbatum corrumpit : ſi non circumcidit, cum innocentis animæ interitu præſtitutæ circumciſionis jura [9] vacuavit, quia ſolus octavus dies a Deo circumciſionis privilegium, non ſeptimus, non nonus accepit, ac per hoc neceſſe eſt, ut utrumque inane ſit, ſi infirmari poteſt alterum de duobus.

Gen. 4. III. Quid, quod Abel juſtus [10] eſt ſine hoc vulnere inventus?
Ibid. 5. Quid, quod Henoch a Deo integer legitur eſſe translatus? Quid,
Ibid. 6. 7. 8. quod Noe incircumciſus, ſæviente diluvio, divina providentia humano ge-

ADNOTATIONES.

Id ipſum traditur a Plinio lib. 11. cap. 49. Juvenali Sat. 6. prope medium, S. Juſtino in Apolog. 1. vulgo ſecunda dicta, Herodiano loc. laud. Prudentio de Coron. hym. 10. & Auguſtino lib. 7. de Civit. Dei cap. 10.

5 *Sane* ſupplevimus ex Mſſ. & edit. Ven.

6 *Amatricem* Zeno Cybellem appellat, quod amore incenſa, ex deſiderio Atys juvenis formoſiſſimi inſaniit, ut ſcribit Diodorus lib. 4. cap. 5. Vide Catullum in carm. de Berecynthia & Aty.

7 Edit. Ven. *miniſteriis*.

8 Sabbati violati reus vere non erat, qui ea die, præcepto urgente, puerum circumcideret. At de violatione quadam *materiali*, ut ſcholæ loquuntur, S. Zeno intelligit, non de *formali*; quippe quod circumciſio per ſe inter opera ſervilia cenſetur, quæ ſabbatum vere violarent, niſi neceſſitas cogeret. Qua quidem ratione antiquus Auctor quæſtionum & reſponſionum apud S. Juſtinum qu. 27. etſi licuiſſe oſtendat die ſabbati circumcidere, circumciſionem nihilominus ejuſmodi eſſe fatetur, *quæ ſabbati violationem continet*. Id ipſum ergo S. Zeno ſimiliter affirmavit, non quod circumciſio vere *adverſus ſabbatum pugnet*, cum in honorem Dei vergat, & neceſſitatis ac præcepti divini cauſſa fiat; ſed quod per ſe, ex Judæorum præſertim notione, qua illi ſabbatum quovis manuum opere violari ſibi fingunt, ad ejuſdem violationem pertineat. *Præconat*, quod infra legitur, eſt uerbum a *præcone* originem ducens, & ſignificat aliquid elata voce, ut præcones ſolent, edicere. Per præcones autem leges promulgabantur. Aperta vero lex eſt, quæ ſabbato feriandum ab omni opere præcepit, & ſolenni ritu promulgata fuit, ut diſcimus ex Exodo cap. 31.

9 Mſ. Rem. *vacavit*.

10 *Eſt* ab editionibus aberat : ſuppletum e Mſſ. Rem. Zen. & Pomp.

11 *Ne-*

no generi heres & pater est constitutus? Quid, quod Melchisedech summus ille sacerdos Deo acceptissimus hujus fuit cicatricis ignarus? Quid, quod cum præputio Ninivitarum populus Dei indulgentia est liberatus? Quos utique omnes circumcidi præcepisset, si carnis circumcisionem eorumdem saluti, quos amabat, necessariam prævideret. Certe Adam ipsum sic ante fecisset. *Ibid. 14.* *Jon. 3.*

IV. At fortasse quispiam dicat: peccator ergo fuit Abraham, ut circumcideretur; an justus, & circumcidi non debuit? Abraham, fratres, & vir justus fuit, & tamen [11] necessario circumcisus. Quid enim Scriptura dicit? *Abraham credidit Deo, & deputatum est illi ad justitiam*. Numquidnam dixit, Abraham circumcisus est, & deputatum est illi ad justitiam? Cum igitur [12] Abraham integer, sicut Henoch & ceteri, sit justificatus, & postea circumcisus; manifestum est, circumcisionem non Abrahæ fuisse necessariam, sed in [13] designationem Judaici populi, qui carnalis futurus fuerat, procuratam. Denique nihil illi contulit: quia Deo ante, non postea quam circumcisus est, placuit: præmiumque non circumcisionis, sed [14] in acrobustia meritæ repromissionis accepit. *Rom. 4. 3.*

ADNOTATIONES.

11 *Necessario* in Mſ. Vat. desideratur.

12 *Abraham* non legitur in Mſſ. Vat. Zen. & Pomp.

13 Circumcisionem Judæis solius signi loco fuisse, quo a ceteris populis distinguerentur, non vero justitiam exinde eos accepisse, nec peccatum originale per illam deletum, S. Zeno sensisse videtur, quemadmodum & S. Justinus Martyr, qui in dialogo cum Triphone hæc similiter scripsit pag. 243. *Abraham circumcisionem in signum, non ad justitiam accepit*. Et pag. 366. *Ista vestra circumcisio in signum data est, & non ad justitiæ peragendæ opus*. Augustino & aliis Patribus secus est visum, qui in circumcisione peccatum originale deletum tradidere, de quo plura videsis apud Estium in 4. Sent. dist. 1. Sed aliud est justitiam in circumcisione olim Judæis fuisse a Deo traditam, aliud est eos virtute circumcisionis consecutos fuisse justitiam. Primum verissimum est, nec a Zenone, sive Justino negatur. Alterum est falsum, cum constans sit Catholicorum sententia, sacramenta veteris & novæ legis non in eo tantum differre, quod utrorumque *ceremoniæ sunt aliæ & alii ritus externi*, quam sententiam ob τὸ tantum proscripsit Tridentina Synodus sess. 7. can. 11. sed in eo præsertim, ut ante aliquanto explicaverat Eugenius IV. in decreto Armenis dato, quod *illa non causabant gratiam, sed eam solum per passionem Christi dandam figurabant: hæc vero nostra & continent gratiam, & ipsam digne suscipientibus conferunt*. Sane Augustinus enarrat. in ps. 73. num. 2. *Si enim discernimus*, inquit, *duo Testamenta vetus & novum; non sunt eadem sacramenta . . . . quia alia sunt sacramenta dantia salutem, alia promittentia Salvatorem. Sacramenta novi Testamenti dant salutem, sacramenta veteris Testamenti promiserunt Salvatorem*. Vide etiam l. 19. contra Faustum cap. 13. & 14. ubi illa veteris Testamenti *sacramenta prænuntiativa* vocat, quippe quibus Salvator tantummodo promitteretur, non quæ producerent gratiam nisi per fidem, qua in futurum Salvatorem iis sacramentis prænuntiatum credebatur, ut pluribus idem S. Doctor ostendit. Hoc unum ergo S. Zeno post Justinum martyrem circumcisioni denegavit, quod veram per se se justitiam pareret; id enim solis novæ legis sacramentis convenit: unde a catholico & sano ceterorum Patrum sensu nostrum Auctorem nihilum discessisse cognoscimus.

14 In editis erat *in hac robusta merita*. In Mſ. Pomp. *in ac robusti, ac meritæ*. In Rem. & Vat. *in hac robustia meri-*

pit. Unde manifestum est, Abraham gemini populi typum in semetipso portasse, ut circumcisionis nota exprimeret Judæum, [15] credulitatis justitia Christianum.

V. Adde, quod circumcisio ista non tam salutem [16] non pollicetur, quam [16] locum caputque criminis monstrat. Adam etenim cum [18] inlicitum pomum hoc membro decerpsit, sic in genus humanum jus mortis induxit. Necessario ergo luxurioso populo Deus hoc signum dedit: ut, locum matricalis culpæ cum denotat, etiam alia crimina fugienda cognoscat. Ore tuo te, inquit, Christiane, vicisti. Inde est, quod & ego æternam vitam me possidere contendo, quia specialiter [19] curam mortis mihi a Deo præstitam recognosco. Recte Judæus hoc diceret, fratres, si ista cura [20] sexui utrique prodesse potuisset. Cum enim gravior caussa supersit: periturum se, nisi [21] veritatem requirat, agnoscit: si enim Adam curat;

ADNOTATIONES.

meritæ: robustia pariter legitur in Zen. Legendum procul dubio *in acrobustia meritæ*; nam *acrobustia*, seu *acrobystia* a nomine Græco apud Paullum Apostolum frequenti ἀκροβυστία, quod *præputium* latine redditur, latinis litteris, ut alia non nulla, efferri potuit, & sententia sic optima elicitur: innuitur enim Abraham *accepisse non circumcisionis, sed repromissionis in acrobustia, seu præputio meritæ præmium*; cum scilicet fides, qua adhuc in præputio credidit Deo, deputata est illi ad justitiam. Respicitur autem ille Paulli locus ad Romanos 4. v. 9. & 10. *Reputata est Abrahæ fides ad justitiam. Quomodo ergo reputata est? in circumcisione, an in præputio? non in circumcisione, sed in præputio?* Utrobique autem, sicut alibi semper, ἀκροβυστία in Græco Paulli textu legitur.

15 *Credulitas* heic quoque pro fide: vide adnot. 6. in tract. 1.

16 Ex Mss. Vat. & Urbin. adjecimus *non*, quippe quod hæc particula a Zeoone num. 6. cum eodem verbo & in eamdem sententiam copulatur. *Hujusmodi circumcisis*, inquit, *Deus non tantum salutem non pollicetur* &c. De sensu porro hujus loci vide adnot. 13.

17 Hoc de testimonio, quo Adæ peccatum carnali voluptati contra vetitum perceptæ tribuitur, quid sentiendum sit, & quo ex fonte hæc sententia fluxerit, plura tradidimus differt. 2. cap. 4.

18 In edit. Ver. contra manuscriptorum auctoritatem verba transposita fuerunt sic: *Cum hoc membro inlicitum pomum decerpit*. Idem in edit. Patav. quæ solum *decerpsit* cum Ms. Zenon. scribit.

19 *Cura* pro curatione, seu medicina heic adhibetur, ut ex sequentibus explorate liquet. Similiter usurpata invenitur apud Gratium in Cyneg. v. 366. Celsum de re med. cap. 10. Petronium Arbitrum in frag. pag. 668. novæ edit. Claudianum de Bello Get. v. 120. In editis *annexam curam*. Mss. Pomp. Tolent. Vat. Zen. *anxiam* pro *adnexam* scribunt. Utrumque deest in antiquo cod. Rem. in quo *cura præstita* ablativo casu effertur, sed male. *Mortis* pro peccato, vel damnatione dici optime notavit Sparaverius.

20 Hoc idem argumentum adversus circumcisionem urget etiam Justinus Martyr in dialogo contra Triphonem pag. 32. *Præterea cum non possit femineum genus carnalem circumcisionem adsumere, satis apparet in signum datam circumcisionem, non tamquam opus justitiæ. Quidquid enim ad justitiam virtutemque pertinet, etiam feminis Deus dedit*. Idipsum brevius Cyprianus lib. 1. Testim. cap. 8. ubi observare præterea licet, eadem Adæ, Abel, Henoch, Noe, Melchisedech exempla congeri, quæ heic a Zenone fusius expoountur; quod idem aoimadvertimus apud memoratum Justinum loco laudato, nec non apud Tertullianom adversus Judæos cap. 2. & sequent. ut nihil dubium sit, quin hæc penes antiquos Patres solenoia fuerint argumenta, quibus *circumcisio*, ut Cyprianus ait, *prima carnalis evacuata* probaretur.

21 Sparaverio placeret scribere *remedium*; nam, inquit, quid isthic loci habeat

curat; certe [22] in qua delicti omnis est summa, isto remedio curare non potest Evam. Quid, quod nec ipsi viro aliquid eam prodesse perspicio? quia hujus circumscriptio characteris potestati subjacet cordis, quod nisi veræ circumcisionis spiritali fuerit sacramento purgatum, in æternum homo, de quo agitur, periturus est: caro enim damnum pati potest, animo autem imperare non potest: ipse enim regalis potestatis imperio subjectum sibi corpus servilibus officiis suæ compellit implere desideria voluntatis; qui si fuerit vitiosus, quot habet unusquisque membra, poterit perpetrare tot crimina.

VI. Denique hoc genere Judæos Scriptura denotat ab auribus incipiens: *Clamavi*, inquit, *ad eos*, *& non audiverunt*, *clamabunt ad me*, *& non erit*, *qui exaudiat eos*. Similiter & de manibus
dicit: *Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine*, *& digiti vestri* Is. 59. 3.
in peccatis. *Labia autem vestra locuta sunt facinus*, *& lingua vestra injustitiam meditatur*. Et iterum de ceteris membris: *Sepul-
crum patens est guttur eorum*, *linguis suis dolose egerunt*, *vene-* Psal. 13. 3.
num aspidum sub labiis eorum, *quorum os maledicto &* [23] *amaritudine plenum est*, *veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*: *contritio & miseria in viis eorum*, *& iter pacis non cognoverunt*, *non est timor Dei ante oculos eorum*. Et de ipsa circumci-
sione in [24] symbolis inquit: *Interrogabant*, *& in virgis suis annun-* Os. 4. 12.
tiabant, *spiritu meretricio seducti sunt*, *& fornicati sunt a Deo suo*. Agnosce igitur, Judæe, vel sero erroris tui [25] miserum dolendumque discrimen, & dic nobis, utrum circumcisionem observes, an legem. Si circumcisionem; non est tibi lex necessaria, quia justus Abraham, qui ex fide vixit, Deum credulitate, non lege promeruit. Si legem; contemne tuam istam circumcisionem, quam eva-

ADNOTATIONES.

beat *veritatem* non video. At sine Mss. nec ipse, nec nos corrigere audemus; & fortassis *veritatem* pro *veram medicinam* a circumcisione diversam, quæ utrumque sexum vere curet, Auctor accepit.

22 Editi habebant *in quo*, ut ad Adam referretur, & *in quo* corrigendum pariter notavit quispiam in margine Ms. Pomp. Sane in Adam *delicti omnis summa* reperitur verius, quam in Eva, cum ex illo potissimum, tamquam ex capite, originale peccatum in posteros dimanaverit. Sed ut *in qua* poneremus, fecit non solum Mss. Rem. & Pomp. auctoritas, sed ea præsertim consideratio, quod sententia ex contextu ad Evam commodius referenda videtur. In hac autem *delicti summa* dici potuit, quatenus ipsa peccatum Adæ suasit, & nihilominus illi circumcisionis remedium nihil proficit. *Evam* autem dixit S. Antistes pro universis feminis, quibus circumcisio data non fuit, sicut *Adam* pro viris omnibus nominavit.

23 Mss. Zen. & Pomp. cum edit. Ven. *amaritudinis*. Dein pro *contritio* Ms. Urbin. *contentio*.

24 Scriptum est *in symbolis*, ut significetur, circumcisionem apud Oseam sub figurata locutione, quam textus præfert, indicatam; *symbolum* enim pro signo obscuro & metaphorico sumi ab antiquis solet, ut apud Basilium Fabrum videre est in Thesauro erudit. v. *Symbolum*. Similiter *symbolice* pro *figurate* dixit Gell. l. 4. c. 11.

25 Ms. Vat. *miserrimum*. Post pauca pro *& dic* Mss. Rem. Vat. Pomp. *Edic*.

Jer. 4. 3. 4. evacuatam videmus a lege, [26] sic Jeremia dicente : *Hæc dicit Dominus viris Juda & omnibus, qui habitant in Jerusalem. Renovate inter vos novitatem, & ne seminaveritis in spinis. Circumcidite præputium cordis vestri, ne exeat sicut ignis ira mea, & exurat, & non sit, qui exstinguat.* [27] Videtis ergo, fratres, quod hujusmodi circumcisis Deus non tantum salutem non pollicetur, sed etiam, nisi legitime corde circumcidantur, ignis inexstinguibilis supplicium comminatur. Sed & Moyses ipse, cujus adserunt se sæpe
Deut. 30. 6. discipulos, eodem spiritu ad Israel loquitur dicens : *Novissimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor seminis tui ad Dominum Deum tuum amandum.*

VII. Hinc nunc vobis iterum dicam. Pharisæe responde, ubi cor habeas constitutum. Si in regione pectoris; quid deformi vulnere [28] inferna metiris? Si, quod quidem recte æstimas, in infernis; procul dubio omnes sacrilegos antecedis, qui Moysis reprobans dictum, per hanc injuriosam corporis stipem Deo placere te posse præsumis. Jam completa est, inquit, in me per Jesum Nave, Domino jubente, secunda, quam Moyses annuntiaverat, circumcisio;
Jos. 5. 2. scriptum est enim : *Et dixit Deus ad Jesum, Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos : &* [29] *adside, circumcide que* [30] *secundo filios Israel.* Videamus nunc ergo, fratres carissimi, secunda illa cir-

ADNOTATIONES.

26 *Sic* e Mss. & edit. Ven. restitutum.

27 Ms. Urbin. *Videte*. Mox *quia* pro *quod* in Ms. Zen.

28 *Inferna metiris* dicit Zeno pro *præputium in inferiori parte situm circumcidis*. Idem præputium paullo post *injuriosam corporis stipem* Deo tributi loco oblatam vocat. Post pauca *existimas* pro *æstimas* in Ms. Tolent. Sed *æstimo* pro *existimo* apud Zenonem frequens invenies.

29 In edit. Ver. legebatur *abscinde* : in edit. Ven. *abscides* : in Mss. Pomp. Zen. *abscide & circumcide*. Ex cod. autem Rem. *adside* placuit scribere, cum hæc lectio conveniat cum textu Interpretum LXX. ex quibus hæc Latine reddita sunt. Lactantius etiam, qui similiter hunc textum recitat lib. 4. Instit. cap. 17. habet *& sede*. Cyprianus quoque lib. 1. Testimon. cap. 8. *& adsidens circumcide*.

30 Omnes jam Interpretes unicam tantum circumcisionem hoc Scripturæ loco Judæis præceptam & peractam quidem agnoscunt; postquam hi ex eremo in terram pollicitationis pervenere; cum Hebræos in eremo circumcisionem non adhibuisse, exploratum sit ex iis, quæ eodem Josue capite subiiciuntur vers. 6. & 7. Cur nihilominus dictum sit *circumcide secundo*, cum ea, quæ præcipiebatur, prima circumcisio fuerit, percommode explicat Andræas Masius in hunc locum, quem videre Lector poteris. Ceterum Zenonis interpretatio secundam hanc circumcisionem ad circumcisionem cordis idcirco retulit, non quod primam illos jam ante subiisse putaret, sed quod in illa, quæ prima vere erat, secundam cordis circumcisionem præsignificatam solennis ferebat Patrum antiquorum sententia, ac præsertim Justini, Cypriani, & Lactantii, quos Zenonem sequutum nihil ambiginus. Quin & S. Hieronymus in cap. 3. epist. ad Gal. pag. 424. tom. 7. edit. Ver. etsi Hebræos antehac in eremo incircumcisos fateatur, circumcisionem tamen *secundo* præceptam spiritalem cordis circumcisionem spectasse perspicue confirmat. *Denique per quadraginta annos in eremo nullus est circumcisus : soli quippe sine gentis alterius admixtione vivebant. Statim ut Jordanis ripam transgressus est populus, & in Palæstinæ terram Judæum se exa-*

circumcisio ab Jesu Nave, quo genere celebrata sit petrinis illis cultris: cor, an præputium circumciderit. Etenim si secundum ipsos nos quoque carnaliter sentiamus, ambo prophetæ tenebuntur in crimine, ut aut Moyses fallax sit, si [31] circumcisio circumciditur rursum, ut hoc idem faciat, aut ut, quod non habeat, perdat; aut certe Jesus Nave parricida sit, si cultris corda hominum desecat.

VIII. Sed absit, fratres, ut spiritales viros ullo tangamus errore, maxime cum prophetia ad sui dicti jam pervenerit veritatem: Jesus enim Nave Christi imaginem præferebat, qui verus omnium salvator esse cognoscitur & factis & nomine: hic enim, quia ipse dictus est etiam petra, recte cultellos petrinos fecit (un- *1. Cor. 10. 4.*
de non sine ratione & Simoni, super quem ædificavit Ecclesiam, *Petrus* nomen imposuit) idest sua doctrina [32] formatos, & Spiritus *Marc. 3. 16.*
Sancti lima acuminatos constituit viros Apostolos omnesque discipulos: quorum salutaria monita canentibus linguis, quasi quibusdam spiritalibus cultris credentium populorum, secundum Moy- *Deut. 30. 6.*
sis dictum, non in damnum hominis præputium carnis, sed in augmentum hominis præputium facinorosi cordis incidit.

IX. At fortasse adhuc quispiam dicat, cur ipse quoque signaculum carnis accepit, si ei necessarium non fuit? Hujus propositionis quæ sit ratio, fratres, accipite. Igitur qui venerat hominem vivificare, per hominem necesse habuit, ne phantasma putaretur, edicta legis universa complere: non enim aut finis legis, aut verus Christus esse potuisset, si quid prætermitteret, quod ab alio saluti hominum præstari [33] potuisset. Eo accedit, quod secundum carnem David filius futurus esse canebatur; qui nisi paterno generis signaculo responderet; neque David filius esset, neque nisi in filium David Christus venire potuisset, qui ideo circumcisus est, quia Judæis erat promissus, ideo cum præputio natus, quia in æternum incircumcisis gentibus fuerat profuturus.

X. Diximus de prima circumcisione carnali, quæ Judæorum est: nunc breviter de secunda spiritali, quæ nostra est, edicamus, quæ

tan-

ADNOTATIONES.

se examen infudit, circumcisio necessaria futuro ex commixtione gentium providit errori. Quod autem a Jesu duce secundo scribitur populus circumcisus; significat & in eremo cessasse circumcisionem, quæ in Ægypto rationabiliter exercebatur, & a Domino Jesu Christo spirituali circumcisione credentes esse mundandos.

31 Edit. Ven. *circumcisione*. Ms. Zen. *circumcisio recircumciditur rursum*. Dein *non habet* pro *non habeat*. De hujus loci intellectu si ambigis, vide præclare interpretantem Franciscum Sparaverium in observationibus, quas post Appendicem addemus.

32 Ms. Rem. *formatur Spiritus Sancti*; Mss. Tol. & Zen. cum editione Ven. *formatus Spiritus Sancti*.

33 *Oportuisset* in edit. Ven.

34 Ni-

tantum potestatis gerit, ut [34] a femina cœperit, quod priori impossibile fuit. Denique a muliere, quæ prior peccaverat, circumcisionis incipit cura. Et quia [35] suasione per aurem irrepens diabolus, Evam vulnerans interemerat; per aurem intrans Christus in Mariam, universa cordis desecat vitia: vulnusque mulieris, dum de virgine nascitur, curat. Signum salutis accipite. Corruptelam integritas, partum est secuta virginitas. Adam similiter dominica circumciditur cruce, & quia per mulierem, quæ sola lignum letale contigerat, exceperat uterque sexus interitum; e diverso per virum ligno suspensum vivificatum est omne genus humanum. Ac ne non ex integro principium suo statui redditum videretur, prior vir consummatur in cruce: atque eo feliciter soporato, similiter de ejus latere ictu lanceæ non costa divellitur, sed per aquam & sanguinem, quod est baptismum atque [36] martyrium, spiritale corpus spiritalis feminæ effunditur, ut legitime Adam per Christum, Eva per Ecclesiam renovaretur.

XI. Hoc nos, fratres, sacramento tam viri, quam feminæ circumcidimur: hoc Spiritus Sancti non [37] signaculo, sed signo censemur.

ADNOTATIONES.

34 Nimirum a M. Virgine, genitrice ejus, *qui universa cordis desecat vitia*, ut in sequentibus Auctor explicat. Solenne autem est Patribus M. Virgini salutis exordium tribuere, sicuti ab Eva perditionis initium profectum agnoscunt. Vide Irenæum inter ceteros lib. 3. c. 33. & lib. 5. cap. 19. nec non Tertullianum de Carne Christi cap. 17.

35 Edit. Ver. *suasionem*: melior autem visa est MSS. Pomp. Zen. & edit. Venetæ lectio.

36 Martyrium baptismatis vicem supplere, cum baptisma aquæ consequi quispiam nequeat, & hoc quidem aquæ baptisma per aquam, illud autem per sanguinem, qui de Christi latere fluxerunt, significatum fuisse, hoc testimonio confirmari potest: id quod similiter alii Patres testantur, ex quibus unum Tertulliani locum recitare placet ex libro de Baptism. cap. 16. *Est quidem nobis etiam secundum lavacrum, & ipsum sanguinis scilicet, de quo Dominus: Habeo, inquit, baptismo tingi, cum jam tinctus fuisset. Venerat enim per aquam & sanguinem, sicut Joannes scripsit, ut aqua tingeretur, sanguine glorificaretur: proinde nos faceret aqua vocatos, sanguine electos. Hos duos baptismos de vulnere perfossi lateris emisit, quatenus qui in sanguinem ejus crederent, aqua lavarentur; qui aqua lavissent, etiam sanguinem potarent. Hic est baptismus, qui lavacrum & non acceptum representat, & perditum reddit.*

37 *Signaculum* de circumcisione corporali dicitur, quam licet *signum* appellet vulgatus Paulli Interpres, quatenus corpus vere signat, tamen ad spiritum quod pertinet, *signaculum justitiæ* vocatur. *Signum* autem spirituale ex Patrum lingua non est, nisi quod animum afficit & signat; qua ratione *signa* dicuntur novæ legis sacramenta, quæ gratiam non tam significant, sed etiam producunt: illa vero Testamenti veteris, quæ gratiam mere significabant, cum ad spiritualem notionem referrentur, tum *signacula* tantum appellata inveniuntur. Porro S. Cyprianus lib. 1. Test. cap. 8.ª *signaculum* de circumcisione carnali, *signum* vero de spirituali, perinde ac S. Zeno, accipit. *Illud signaculum feminis non proficit: signo autem Domini omnes signantur.* Similiter Minucius Felix cap. 35. *notaculum corporis* illam vocat, hanc vero *innocentiæ ac modestiæ signum*, quo Christianos *facile dignosci* ait, uti eodem *censeri* S. Zeno dixit. Forte autem heic *signi* nomi-

mur. Hac circumcisione non aliquid perdimus, sed crescere nos augmentis cælestibus invenimus: non sanguinem sterili solennitate dimittimus, sed pudoris sanguinem retinemus, quem ambitiose plerumque effundimus, cum in persecutione pro nomine Domini diabolum moriendo vastamus. Postremo abscindimus, [38] quod habuisse non deberemus, quod ab inimico hominibus superadditum recognoscimus, Domino sic dicente: *Simile est regnum cælorum homini, qui seminavit in suo agro bonum semen: dormientibus autem hominibus, venit inimicus ejus, & superseminavit zizania in triticum*. Quæ necessario radicitus circumcisione divellimus, ut diri seminis contagione purgati, integri in ubertate paterni seminis maneamus. Hæc, inquam, non die, non nocte, non hora, non sexu, non ætate, non conditione, non loco, non genere [39] tribuenda homini salute depellitur, sed gloriosa semper in omnibus invenitur. Denique prior circumcisio desecat carnem, secunda animi desecat vitia: illa ferro, hæc spiritu; illa portionem, hæc hominem totum; illa masculum solum, hæc utrumque sexum; illa præputium parvæ cutis, hæc præputium totius concupiscentiæ sæcularis. Illa octavo deservit diei, [40] huic deserviunt tempora, dies, horæ universaque momenta. Illa ante octavum, vel post octavum diem nec ipsi morienti puero subvenit; hæc a cunis ipsis infantiæ usque ad supremos exitus cujusvis ætatis utrique generi salutare munus impertit. Illa sanguine gaudet, hæc gratia; illa imagine, hæc veritate; illa damno, hæc lucro; illa agit captiva sub lege, hæc omnibus præstat in Christo bonæ fidei libertatem. Igitur vos, qui circumcisi estis circumcisione non manu facta in spoliationem carnis, sed circumcisione Domini nostri Jesu Christi, elaborate, ne vestra integritas mutiletur; ne ingruentium peccatorum rursum sicut Adæ & Evæ spiritale præputium male repetita nudi-

Matth. 13. 24. & 25.

tas

ADNOTATIONES.

nomine baptismum intelligit, de quo adnotat. sequenti.

38 *Quod habuisse non deberemus*, hoc loco præcipue est originale peccatum, quod per *signum Spiritus Sancti*, idest per baptisma abscisum, eoque proinde cor circumcisum patet; unde baptisma *spiritualem circumcisionem* esse Cyprianus defendit epist. 59. De originali autem culpa sermonem heic præcipue fieri, inde confirmatur, quod mox *diri seminis contagio* memoretur, quæ sane contagio peccatum innuit per generationem propagatum, a quo nos eo signo, seu ea spirituali circumcisione *purgati* tradimur. Vide adnot. 40.

39 In editis & plerisque MSS. *ad tribuendam homini salutem*. Correximus ex antiquissimo MS. Rem. Post pauca *gloria* pro *gloriosa* in MS. Vat.

40 Perspicue de baptismo heic sermo est, qui proinde *S. Spiritus signum* superius appellatus confirmatur. Quæ enim, amabo, alia spiritualis circumcisio quibuscumque tum viris, tum mulieribus, tum pueris proficiens, quacumque die potest adhiberi, nisi baptisma? Fuit quidem Fidi cujusdam Africani opinio Cypriani temporibus, neminem nisi octava die baptizari oportere, ut lex circumcisioni statuta ser-

vare-

tas condemnetur; ne novus homo quidquam Judæi habere [41] videatur, aut Gentis. Ambo enim illi carnales sunt, ambo sine fructu. Unde dubium non est, neque præputium aliquid esse, neque circumcisionem, sed [42] solam observationem voluntatis Dei esse fideliter viventibus necessariam.

TRA-

ADNOTATIONES.

varetur. At hunc errorem, concilio habito, S. Cyprianus dispulit, de quo is plura agit epist. 59.

41 Ms. Rem. *videantur*.

42 In editis & aliquot Mss. *solum*: lectio autem Ms. Rem. præferenda visa est. Idem Ms. Rem. cum Pomp. & edit. Ven. in finem addunt *Amen*.

1 Heic

TRACTATUS XIV.

De [1] spirituali ædificatione domus Dei.

I. Vellem, fratres dilectissimi, triumphali quodam modo uti sermone, novique operis arcem sacram laudibus geminare. Sed quamvis sit optimum laudare, quæ Dei sunt; tamen præcipuum non est, quod cum Gentibus, vel Judæis potest esse commune: nam & illis si [2] liceat, vel si velint, fortassis cultius synagogas ædificent, cultius erigant [3] capitolia: sed in his omnibus operibus vero judicio structores magis possunt placere, quam sacerdotes. Quid, quod aut nullum, aut perrarum est per omnem Ecclesiam Dei orationis [4] loci membrum, quod possit quavis [5] ruina in se mergen-

ADNOTATIONES.

1 Heic tractatus recitatus videtur in dedicatione templi, quod Veronæ constructum fuerat, ut pluribus animadvertimus dissert. 1. cap. 2. §. 4. Manuscripti titulum hunc præferunt: *De ædificatione Domus Dei a Salomone:* & hunc tractatum eodem titulo prænotatum *explicationem pulcherrimam* vocant Joannes Presbyter Verooensis in Historia Imperiali Ms. & ex eo Gullielmus Pastrengus & Petrus de Natalibus. Placuit vnlgata inscriptio, cum ex occasione ædificati templi ad spiritualem Dei domus ædificationem persuadendam Zenonianus sermo ita deflectat, ut hoc unum Zenooem sibi proposuisse quisque intelligat.

2 Cum *si liceat, vel si velint* disjunctive posita sint, haud opus est utrumque tum de Judæis, tum de Gentibus intelligere, ac si utrisque interdictum fuerit hoc tempore, quo S. Zeno hunc tractatum recitavit, ne alteri synagogas ædificarent, alteri erigerent capitolia. Nullæ quidem adversus Hebræos ante Theodosium juniorem leges latæ inveniuntur, quibus novarum synagogarum ædificatio iisdem prohibeatur: immo vero ex his, quæ id vetant, nihil tale antea vetitum fuisse palam colligitur; de quo plura dissert. 1. cap. 2. De solis ergo Gentium templis verbum *licuit* accipiendum est, quibus etsi sub Juliano Apostata omnis fuit restituta potestas, quam Constantinus & Constantius Imperatores eisdem ademerant, lege lata ne idolorum templa aperirent, nedum nova ne erigerent: tamen sub Joviano Juliani successore ædificandorum saltem novorum templorum facultatem Gentibus ademtam nihil ambigimus. Solum vero sub Valentiniano iisdem permissus suæ religionis usus, ut ne mirum sit, si palam patentes saltem in agris idolorum ædes a Zenone insinuentur tract. 5. lib. 1. num. 8. ubi de viro infideli templa idolorum petenti sermo est, & tract. 15. num. 5. ubi de rusticaois templis Ethnicorum agitur.

3 *Capitolium, idest curia Deorum*, ut explicat Tertullianus in Apolog. cap. 6. pro idolorum fano, vel templo frequenter usurpatum legimus. Eumenius in Panegyrico *Apollinis templum, & capitolium* Augustoduni condita appellat *fana longe omnium in hac urbe pulcherrima*. Synodus Eliberitana can. 59. prohibet, ne quis Christianus *ad idolum capitolii* sacrificandi caussa adscendat. Vide Cyprianum de Lapsis pag. 380. & Lactantium lib. 1. cap. 12. & 21. nec non lib. 3. cap. 17. ubi Ciceronis locum allegat.

4 *Loca orationis* dici solebant Christianorum templa, unde *oratorii* nomen subinde inolevit; & similiter sub tractatus finem *sacræ orationis iste locus*. *Ecclesiam* nihilominus S. Zeno noo semel appellat: *templum* autem ipsos Christianos solum ex Paullo Apostolo appellandos in decursu sermonis contendit. Vide de hoc adnot. 26. in tract. 5. Hinc porro intelligitur quam pusilla & minimæ artis id temporis fere fuerint Christianarum Ecclesiarum ædificia, ita ut nulla, vel rara pos-

gentibus idololatriæ ædibus nunc usque aliquatenus comparari? Nam & Salomonis accepimus templum luculento opere fuisse constructum, atque ita elaboratum, ut nesciret inspector, in eo quid potissimum miraretur, magnitudinem, opus, ornatum, an ne materiam: ita enim in unum decorem universa convenerant, ut legitima domus Dei caduca illa ambitio putaretur. Quod si ita esset, inter memorata impar cultu semper Ecclesia inveniretur.

II. Sed hæc sæcularia sine legitimo ac devoto cultore nec sufficientia, nec necessaria honori suo protestatur Deus hactenus dicens: *Cælum mihi thronus, & terra suppedaneum pedum meorum. Quam mihi ædificabitis domum? aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea*. In Evangelio quoque sic dicit: *Hierusalem, Hierusalem, quæ interficis prophetas, & lapidas missos ad te, quotiens volui colligere filios tuos, sicut gallina pullos suos sub alas, & noluisti? Ecce remittetur vobis domus vestra*. Et iterum: *Non relinquetur in templo lapis super lapidem, qui non dissolvatur*. Reprobat ergo tam immensum, tam insigne, tam opulens templum, quia in eo verum non erat templum: etenim hominum 6 conciliabulum est contextio ista parietum; fidelis autem popu-

Isa. 66. 1. 2.
Matth. 23. 37. 38.
Matth. 24. 2. Marc. 13. 2. Luc. 2. 5.

ADNOTATIONES.

possent, ne dum cum Gentilium templis, sed ne cum ipsorum quidem, quæ superstiterant templorum ruinis comparari. Cum nimirum sub Constantino primum Ecclesias publicas aperire Christianis licuit; illis initiis vel privatas domos in Ecclesiæ usum transtulere, vel, si ædificarunt loca orationis, præsenti necessitati prospicientes, ædificasse credendi sunt sacras ædes rudi, ut ajunt, minerva, quæ satis essent Ecclesiasticis conventibus, nec cum sumtuosis idolorum templis de magnificentia contenderent.

5 *Ruina quævis idololatriæ ædium* hoc loco memorata haud intelligi potest illa, quam Imperatores legibus intulere, cum idolorum templa deleri jusserunt (id enim serius accidit, quam quod ad Zenonis ætatem referri queat) sed illa, quam eædem ædes quovis casu, aut vetustate corrosæ minabantur; & sententia est, adeo pusilla esse loca orationis apud Christianos, ut ne dum cum stantibus idolorum templis, sed ne cum ruinosis quibuscumque (sic enim explicanda putamus illa *ruina quavis in se mergentibus*, idest collabescentibus) conferri queant.

6 Hinc aperte *conciliabulum* dictus patet locus, in quo sacri conventus habebantur, quem ad modum & apud Livium 7. 5. *conciliabula obire*. Auctor operis de Mortibus persecutorum cap. 15. *conventicula* ipsos *parietes* Ecclesiarum cum Arnobio sub finem lib. 4. aperte vocat. Confer Prudentium Apoth. v. 778. Cum ergo Patres antiqui Christianis templa esse negabant, non negabant his esse certa loca, in quibus sacrus cœtus agerent (nam iisdem in operibus, in quibus negarunt sibi esse templa, sacros cœtus statis diebus a se habitos diserte affirmarunt, ut liqnet, ex Justini Apolog. &c.) at hæc loca, in quibus collectæ fierent, pro templis non habebant, quibus Deus, perinde ac idola Gentium, indigeret, sed tamquam mera loca hominibus congregandis idonea considerabant, unde *conciliabula*, non *templa* S. Zeno satis commode illa vocavit. Quod autem ait in eo Hierosolymorum templo *verum templum non fuisse*, forte adludit ad illa Apoc. 21. vers. 22. ubi Joannes loquens de nova Hierusalem (quam Ezechiel similiter prænuntiaverat, cum novam novi templi ædificationem prospexit) inquit: *Templum non vidi in ea*.

7 Solen-

populus Dei [7] templum, Apostolo dicente: *Vos estis templum Dei, & spiritus Dei habitat in vobis*. Et verum est; nam sicut idolis insensatis similia templa conveniunt, ita viventi Deo viva templa sunt necessaria: in his enim solis sacerdotum Dei structura & propria est & perennis: qua & Judæos & Gentes vel ceteros antecedimus. Incomparabilis autem gloria, ac vere Deo digna, cum uno consensu, una fide, alter alterum commendans, devotione consimili convertuntur ad Deum & sacerdos & templum. Exsultate igitur, fratres: ædificationemque vestram æde ista de novella cognoscite, cujus quoque capacitatem felici numero fecistis [8] angustam: ex eo enim ipso, quod [9] nos non capit locus, exinde intelligitur, quia fides vestra capit Deum. Igitur ne quis operationem a me forte disquirat, paucis insinuabo. 2.Cor.6,16.

III. In totius fabricæ fundamentis, non sicut in Judææ templo plurimi, sed magnus, præclarus, pretiosus, ac speciosus unus est lapis, qui [10] quadræ turris totam solus sustinet molem: cui non innu- Ephes.2.20.

ADNOTATIONES.

7 Solenne, ut mox innuimus, antiquis Patribus fuit protestari, Deo vivo opus non esse templis e materia constructis, sed ipsius templum vivum esse Christianum populum & Ecclesiam ipsam fidelium. Vide inter ceteros Lactantium lib. 1. Instit. cap. 10. & lib. 4. cap. 15. Auctorem libri de Mortibus persecutorum c. 15. Minutium Felicem, Arnobium &c. Hoc vivum templum profecto significare voluit S. Zeno, cum paullo post ait: *Devotione consimili convertuntur ad Deum & sacerdos & templum*, idest viva fidelium Ecclesia, quæ una cum sacerdotibus Deo laudes & sacrificium offerebat.

8 Non rudes solum (ut vidimus adnot. 4.) sed & angustas initio quarti sæculi fere fuisse Christianorum ecclesias, cum pro paucitate illa fidelium, qui sub persecutiones fidem Catholicam amplexi fuerant, non valde amplis basilicis opus esset; & solum aucto subinde post redditam Ecclesiæ pacem fidelium numero, novas ampliores ecclesias ædificandas fuisse, ex Athanasio liquet, qui in Apologia ad Constantium Alexandriæ in urbe totius Ægypti principe angustissimas fuisse tradit ecclesias usque ad an. 356. quæ cum capiendis fidelibus in dies crescentibus pares non essent, nova amplior exstructa fuerat ecclesia, in qua, populo rogante, ante petitam ab Imperatore facultatem ipso die paschatis convenire necesse fuit. vide n. 14. pag. 303. Veronæ quoque simile quidpiam accidisse cognoscimus. Quin heic tantum excrevisse patet fidelium multitudinem, ut nova quoque ecclesia, quæ per se satis ampla & capax fuisse traditur, sola populi frequentia facta esset *angusta*. Tam ingentem vero Christianorum numerum S. Zenonis laboribus potissimum tribuendum putamus, ut verum sit, quod de ipso cecinit Anonymus Pipinianus: *Veronam perduxit ad baptismum*.

9 Ms. Pomp. *vos*.

10 *Quadraturis* legitur apud Casaubonum, qui hocce testimonium allegat exercit. 15. ad Annales Baronii n. 13. p. 360. quod nomen occurrit apud Higinum de Limit. & Vopiscum in Firmi vita. Indicaret autem Zeno quadros lapides, qui in ædificiis fortissimis adhiberi solebant ex Isaia 9. vers. 10. Ezechiel 40. vers. 42. Judith 1. vers. a. Herma lib. 1. Vis. 3. &c. unde primus, qui in fundamentis ecclesiarum vel olim jacebatur lapis, quadræ erat figuræ, ut intelligimus ex antiqua inscriptione Narbonensi apud Gruterum p. 1058. in qua Rusticus Episcopus Leonis Magni coævus, qui novam basilicam Narbonæ ædificavit, *quadratum in fundamento posuisse* traditur: qui mos etiam apud Romanos in Deorum templis construendis viguit, ut discimus ex Livio l. 6. c. 5. qui *Capitolium* insigne Romæ omnium Deorum templum *saxo quadrato substructum* prodit. Sed præter codicum & editionum fidem sine necessitate immutare

O quid-

innumerabilis [11] varie famulatur acies validissima columnarum, quia
3.Reg.7.23. illi [12] septem solæ sufficiunt : non æneum inhæret mare, quia illi
2. Paralip. 4. 2. perennis fontis sui vivum inest [13] mare ; non quod naufragos faciat, sed quod naufragos ad vitam suavem perducat: non aurum, non argentum; quia in suis martyribus computat totum. Non fenestrarum lumen implorat ; quia [14] sol æternus in eo manet. Inæstimabilia unius plenitudinis [15] tria illi sunt membra, unum [16] secretarium, & patentes semper duodecim portæ, quas ab hostili defendit impulsu in modum [17] Tau litteræ prominens lignum. O
res

ADNOTATIONES.

quidquam noluimus; cum præsertim Ecclesiæ spirituale ædificium, de quo heic sermo est, *turris* a Zenone subinde appelletur, primum num. 4. ubi *turris completæ* meminit, & rursus n. 5. similique sensu *arx sacra* initio nominatur. Quadra autem figura mystice satis est celebris, quippe quæ novæ civitati Hierusalem tribuitur tum in Apoc. 21. vers. 16. tum in Ezech. cap. 1. *Turris* item frequens est in Scripturis mentio, & apud Hermam lib. 3. cap. 19. ut ne plura animadvertere necesse sit. Vide Hieronymum in c. 9. Isaiæ vers. 10. ubi *turrim* pro *templo* interpretatur.

11 Ms. Pomp. corrigit *varietatis*. Si ex arbitrio liceret corrigere, legeremus potius *innumerabili varietate*. Relativum *cui* & quæ sequuntur non ad lapidem angularem, sed ad *molem*, seu ecclesiam refertur.

12 Num septem heic sacramenta indicantur, quibus tamquam columnis suam Christus Ecclesiam suffulcit? num septem dona Spiritus sancti? de quibus Isaias c. 11. vers. 21. an virtutes septem? an septem ordinum gradus? De septennario numero plura symbolice Ambrosius epist. 44. & ante ipsum Cyprianus ad Fortunatum de Martyrii laudibus cap. 11. quod testimonium Hieronymus epist. 50. ad Pammachium laudat.

13 Hoc *mare*, quod naufragos ad vitam perducit, procul dubio est baptismatis lavacrum; qui enim baptizabantur, tamquam naufragi olim immergebantur sacris undis, ut aliunde notissimum est. *Suavem* abest a Ms. Rem. pro quo in Tol. *suam vere*.

14 Tum heic, tum in aliquot ex sequentibus Apocalypseos allegoriam, qua nova Hierusalem describitur, S. Zeno imitatus videtur; nam Apoc. 21. vers. 23. *Et civitas non eget sole, neque luna, ut luceant in ea: nam claritas Dei illuminavit eam*. Duodecim portæ ibidem memorantur vers. 12. nec non apud Ezech. 48. vers. 31.

15 Quæ tria ista spiritualis Ecclesiæ sint membra, non facile affirmarimus. Æquius videntur innui tres Ecclesiæ partes, quas Militantem, Triumphantem, & Purgantem vulgo nominant: ex quibus totius Ecclesiæ plenitudo conficitur. Alia, sed minus probabilia suppetunt, quæ referre non vacat. Suum cuique judicium esto. Ceterum *tria unius plenitudinis membra*, quæ S. Zeno a materiali ad spiritualem Ecclesiam per allegoriam traducit, re ipsa sunt, ut videtur, tres ecclesiarum partes duobus interjectis columnarum ordinibus distinctæ, quæ tamen unam ecclesiam conficiunt: quod si probetur novam Veronensem ecclesiam in hanc formam, uti ceteræ antiquæ, constructam credibile est, ut præsentis ædificationis exemplo S. Antistes uteretur.

16 *Secretarium* dicebatur ædicula templo adjuncta, ubi sacra vasa & vestes recondebantur. At non numquam pro ipso sanctuario & presbyterio id nomen acceptum observat Mabillonius in Commentario ad ordines Romanos tom. 1. Musei Italici pag. 22. §. 3. *Secretarium* Romanis appellabatur locus, ubi Senatus cogebatur; & hinc *secretaria* a Christianis frequenter dicta inveniuntur loca, ubi Episcopi conveniebant, ut ex pluribus conciliis & conciliorum actis liquet; id quod tum de presbyteriis, tum de ædiculis memoratis intelligi potuit. Forte heic accipitur ille templi locus, qui lib. 3. Reg. cap. 6. *oraculum* vocatur, & sanctuarium quidem erat in Hierosolymorum templo unicum.

17 Crucem hæc vox significat, & spe-
ctatur

res vere miranda! Quotidie ædificatur & quotidie dedicatur: floribus perpetuis ac diversis gemmis, lapidibus, margaritis per momenta distinguitur: & quia opus est vivum, tectum non habet, nisi cælum.

IV. Dicam præterea, quæ quotidie merces, quæ impendatur annona. Omnibus peræque unus panis cum [18] ligno datur,

ADNOTATIONES.

statur Ezechielis prophetia cap. 48. v. 31. ubi ii, quorum in frontibus *Tau* littera signata fuisset, ab internecione liberandi præcipiuntur. Hanc autem litteram *Tau* crucis imaginem prætulisse, solennis est Patrum antiquorum sententia. Vide Tertullian. lib. 3. adversus Marcionem c. 22. & Hieronymum lib. 3. in Ezechielem cap. 9. vers. 4. ubi præterea cruces in *Tau* litteræ similitudinem constructas testatur. Pamelius quidem n. 174. in laudatum Tertulliani locum notat, in antiquis Mss. missalibus, uti appellant, initio canonis, qui a *Tau* littera incipit, se vidisse in ea depictam Crucifixi imaginem, cui ipsa littera *Tau* crucis loco erat. Porro crux e portis ecclesiæ duodecim prominebat loco Cherubin, qui apud eumdem Ezechielem cap. 41. vers. 25. in *hostiis templi* cælati traduntur.

18 Eucharistia heic procul dubio innuitur, quæ fidelibus domum deferenda tradebatur, ut convincitur ex alio Zenonis testimonio tract. 5. num. 8. in quem vide adnot. 29. Quid porro ea *cum ligno* tradita dicatur, si quis ex nobis quærat, monebimus primo, forte legendum esse *cum lino*, non ob linum feminarum, quæ communicaturæ Eucharistiam in *linteaminibus* accipiebant, cum soli viri eam nudis manibus reciperent, de quo fuse P. Edmundus Marteue de Antiquis Ecclesiæ rit. lib. 1. part. 1. cap. 4. art. 10. num. 8. non ob linum feminarum, inquam (nam S. Zeno universim loquens, ritum cum feminis, tum viris commune complectitur) sed ob lineam syndonem, vel sacculum, quo Eucharistiam involutam viri perinde ac feminæ domum adferebant. Cardinalis Bona lib. 1. Rerum liturgicarum cap. 25. §. 12. meminit sacculorum & syndonum, quibus oblationes reciperentur. Sed Eucharistiam in linteolis pariter distributam suadent acta S. Birini apud Surium die 3. Decembris, in quibus traditur, Honorium Pontificem eidem dedisse *pallam, super quam corpus Christi conservabat, & in qua corpus Dominicum involutum & ad collum suspensum semper secum ferebat*. Similiter S. Adalbertus Pragensis Episcopus, ut prodit ejus vita sæculo V. Benedictino inserta num. 37. cum quondam sacrificium obtulisset, quidquid e sua & Baptizatorum communione supererat, colligi jussit, *& mundissimo pano involutum sibi servavit*. Propius ad Zenonis ætatem est, quod tradit S. Ambrosius lib. 1. de excessu Satyri num. 43. quod nimirum is adhuc catechumenus in naufragii periculo Eucharistiam a Christianis secum iter habentibus postulavit, eamque *ligari fecit in orario, & orarium involvit collo*; orarium autem erat linteum, seu sudarium, ut multis apud Ducangium videre est. Græci vero in sacculo, quem muris appendebant, Eucharistiam in ecclesiis servabant, ut discimus ex variis monumentis recitatis lib. 3. ejus operis, quod Perpetua Ecclesiæ fides circa Eucharistiam inscribitur. Sed hæc expresse ad Eucharistiam in itinere delatam, vel in ecclesiis custoditam pertinent: num eadem ratione quibusque Christianis domum petentibus Eucharistia traderetur, nihil explorate affirmat. Aliunde nulli Codd. editiones nullæ *cum lino* habent. Itaque *cum ligno* retinendum duximus, id quod insinuat, Eucharistiam arcæ ligneæ inclusam, fidelibus fuisse traditam, ut sic cautius eam deferrent domum, ne quid fragmenti decideret. Ex hoc sane commodius intelligitur, quod S. Zeno tract. 5. n. 8. de Gentili viro cum Christiana femina conjuncto affirmat. *Arrepto*, inquit, *forsitan sacrificio tuo tuum pectus obtundet, tuam faciem deformabit*: capsulis enim ligneis, in quibus *sacrificium*, idest Eucharistia condebatur, ictus & vis ejusmodi facile congruit, ut & pectus obtundere, & faciem deformare possent. Huc forte spectat Cyprianus in libro de Lapsis pag. 381. mentionem faciens mulieris, quæ *arcam suam, in qua Domini sacramentum fuit*, cum indigne aperire tentasset,

tur, [19] aqua cum vino, [20] sal, ignis, & oleum, tunica rudis, & unus [21] denarius, quem qui libens acceperit, acceptumque non spre-

ADNOTATIONES.

igne inde erumpente deterrita est, ne auderet attingere. Neque mirum si tam vilis *ligni* materies Eucharistiæ recipiendæ adhiberetur. S. Hieronymus epist. 4. ad Rusticum Augustodunensem corpus Christi in *vimineo canistro* ab Exsuperio Toletano distributum prodit. Eorumdem canistrorum in distribuenda Eucharistia usum testantur Joannes Episcopus & Epiphanius presbyter in indiculo directo ad Hormisdam Pontificem tom. 5. Concil. p. 655. edit. Venetæ, cum *canistra* (virgultis & viminibus sane contexta, ut ex Palladio & Isidoro liquet) *plena* Eucharistiæ sacramento omnibus Thessalonicæ distributa commemorant. Temporibus quoque Gregorii XI. Eucharistia Romæ servabatur *in cophino* ex cæremoniali Petri Amelii cap. 51. & 131. Græci quidam adhuc nunc, Furero tradente in Itinerario pag. 74. panem Eucharisticum *e cophino accipiunt*. Cophinus autem licet antiquis mensura esset, quæ non tam res siccas, quam liquores metiebatur ex Polluce lib. 4. cap. 23. num. 168. qui locum insignem antiqui Poetæ in confirmationem adducit; tamen posteriori ævo ex Glossis accipiebatur pro *corbe*, quæ *curvatis virgis* contexebatur ex Isidoro 20. 9. Synodus Trullana can. 101. memorat vascula non tam ex auro, quam *ex alia materia*, quibus Eucharistia recipiebatur; & cum divites ex pretiosa, tum pauperes ex vili materia arculas adhibuisse credibile est. Sub Zenonis itaque tempus arcas ligneas in usu fuisse hoc testimonium demonstrat.

19 Calicis potio hisce verbis exprimitur, cujus usum in ipsa quoque Romana Ecclesia obtinuisse ad initium usque sæculi XII. ostendit Mabillonius in Comment. ad Roman. ord. tom. 1. Musei Italici §. 9. pag. 61. *Aqua cum vino* potius, quam *vinum cum aqua* venustatis gratia dictum videtur, ut cum superioribus *panis cum ligno* concentus fieret; ac propterea nihil hinc inferre licet, ut aqua in sacrificio adhibita, aut potiori, aut æquali fere parte cum vino sumta credatur. Justinus in Apologia 2. scripsit *vinum & aquam*. Cum antiqui Patres ob arcani disciplinam hisce formulis utebantur libenter, ut ne proinde eorum id generis testimonia ab Heterodoxis accipi queant, ex quibus Christi præsentiam in Eucharistia antiquis incognitam blatterent, quæ satis aliis ex testimoniis convincitur; tum vero iisdem uti præter ceteros mirifice delectabatur Zenonis ingenium, quod in allegoriis ejusmodi frequens versabatur, ut aliis ex tractatibus manifestum est. Advertendum præterea est, quod forte hoc loco *aqua & vinum* simul dicta sunt, ut indicetur baptisma & calix, ex quo vel pueruli vix baptizati participabant. vide adnot. 7. in tract. 32. lib. 2.

20 *Sal, ignis, oleum, & tunica rudis* ad baptismum pertinent: ubi ignis indicat *lumina neophytorum splendida*, quæ vel olim in baptismo adhibita testatur S. Ambrosius libro de lapsu virginis c. 5. Fortassis etiam *ignis* nomine illum ignem Zeno indicat, quo aqua in baptismate adhibita temperari solebat, ut docebimus ex tract. 35. lib. 2. adnot. 3. *Tunica rudis* est alba vestis, quam tunicam item vocat Marcellinus in Chronico ad an. 419. *Rudis* vocatur, eo quod esset nova, nec usu detrita, vide adnot. 12. in tract. 8. lib. 2.

21 Heic denarius in Ecclesia conlatus, & baptismalibus cæremoniis a Zenone subjectus, ad baptisma profecto pertinet. Singulare id quidem testimonium apud unum nostrum Auctorem reperire licuit; sed bis ejusdem denarii alibi meminit, ut nihil dubii in eo oboriri queat. Tract. 35. l. 2. ait: *Jam balneator præcinctus exspectat, quod uncti, quod tersui opus est, præbiturus, sed & denarium aureum triplicis numismatis unione signatum*: ad baptizandos autem loquitur. Rursum tract. 42. ad neophytos de Divina providentia hæc habet: *Ne quem plus amare videatur, aut minus, unam nativitatem, unum lac, unum stipendium, unam Spiritus sancti præstat omnibus dignitatem*: ubi *stipendium* pro *denario* positum apparet. Num quis verus denarius in baptismate neophytis tradebatur? P. Edmundus Martene part. 1. de Antiquis Ecclesiæ ritibus lib. 1. cap. 1. art. 18. duos baptismi ordines publici juris fecit, alterum n. VI. ex libro Sacramentorum Gellonensis monasterii, alterum n. VIII. ex Ms. codice S. Re-

ſpreverit, ſed in labore uſque ad ultimum perduraverit, turri completa, inæſtimabiles divitias in ea commanens poſſidebit.

V. Memorandum quoque neceſſario eſt etiam illud, a quo quid agatur in templo. Sacerdos vocat, oſtium credulitas aperit, ſimplicitas introducit, intellectus invitat, veritas perſuadet, timor excubat, diſciplina coercet, continentia ſe refrenat. Stat in anguſto fides, in ſecreto pudicitia, in primo innocentia, æquitas in medio, in fine patientia. Pax colligit, caritas ligat, ſollicitudo cuſtodit, juſtitia diſtribuit, pietas miniſtrat, puritas ſupplicat, ſpiritus poſtulat, ſpes promittit, ſapientia domus domina prærogat munera. Exſultate ſeniores, [22] vos eſtis hujus operis firmamenta. Exſultate juvenes, vos eſtis lapidibus adamantinis meliores. Exſultate pueri, ſacræ turris dulces, ac ſine pretio margaritæ. Felicia exſultate conjugia: [23] meliores ornatui gemmas ſculpitis, quam vos eſtis. Exſultate viduæ: quadratura veſtræ virtutis angularis lapidis conjugio cohæretis. Exſultate virgines: omnem iſtam celebritatem honore veſtri floris ornatis. Exſultate divites [24] prærogationibus crebris & juſtis veri divites facti: promotioni etenim cæleſtis veſtræ dignitatis debetur divini operis perennis iſta laudatio. Exſultate pauperes ſpiritu: per vos, & in vobis Dei major eſt domus: nam

ADNOTATIONES.

S. Remigii ante annum milleſimum exarato; & in utriſque *decem ſilicæ* neophytis una cum albis datæ traduntur. Alius ordo Romanus VII. a Mabillonio vulgatus tom. 2. Muſei Italici pag. 83. *decem ſyclos* ſcribit, ſed *decem ſilicas* legendum nihil dubitamus, vel *ſiliquas*, quod ſane ſcribitur in ordine Romano I. pag. 27. ejuſdem Muſei. *Silicas* autem denarii ſpeciem fuiſſe conſtat ex Gregorio Magno lib. 9. epiſt. 14. & ex Charta plenariæ ſecuritatis apud Briſſonium de Formulis lib. 6. quibus in locis *ſiliquæ aureæ* pluries nominantur. vide etiam S. Iſidorum lib. 16. de Orig. cap. 24. Hæc quidem teſtimonia nimis ſera ſunt, quam quæ ad Zenonis ætatem porrigi queant. At cum hanc cæremoniam non de novo inventam mediis illis temporibus, ſed ex ritu antiquo derivatam atque illis in eccleſiis cuſtoditam ſatis credibile ſit; forte ex hoc ritu, qui a Zenone heic indicatur, & in Veronenſi eccleſia vigebat, vel ex alio aliquo ſimili originem duxit. Neque difficultatem moveat, quod huic denario myſtica interpretatio a Zenone ſubjiciatur: nam ſingulæ cæremoniæ ſacræ ſemper aliquid myſticum exhibent, uti liquet ex eccleſiaſticis formulis, quibus veſtis alba, ſal &c. baptizatis traduntur. Immo vero cum conſtans denarii, numiſmatis, vel ſtipendii mentio fiat in Zenonis tractatibus; denarius aliquis, quod myſtice quidpiam innueret, perinde ac ſal, veſtis alba &c. traditus vere fuiſſe dicendus videtur, cujus ſignificationem alibi, ubi opportunior erit locus, diligentius explorabimus. Numquid enim, cum omnia, quæ heic Zeno commemorat, baptizatis vere traderentur, ſolus denarius non tradebatur? Id ſane perſuadere nobis non poſſumus.

22 In edit. Ver. typographi per ſaltum ab hiſce vocibus *vos eſtis* ad alias ſimiles in altera ſententia poſitas tranſcurrentes, integram lineam omiſerant, quam ex Mſſ. & edit. Ven. ſupplevimus: Solum in Mſ. Urb. *fundamenta* pro *firmamenta*.

23 *Gemmæ meliores* appellantur filii, quos Chriſtiani conjuges gemmarum ad inſtar ſculpunt, dum eos ſancte inſtituunt. *Meliores* autem, quam ipſi conjuges, vocantur, quod in ipſa pueritia, dum educantur, & virgines & innocentes eſſe ſoleant.

24 Divitum nimirum prærogationibus nova

nam & omnibus æquales eſtis, & [25] pedaturas omnes veſtri corporis ambitu ſuperatis. denique ſancti divites pauci ſunt, vos plures eſtis.

VI. Hæc ſunt, dilectiſſimi fratres, cariſmata veſtra: hæ virtutes, quibus Hieruſalem ſpiritalis inſtruitur, quibus ſacræ orationis iſte locus novus & populus quotidie Chriſti Dei & Domini noſtri providentia comparatur. Hic labor noſter illuſtris: hæc gloria omnium ſacerdotum: hoc myſterium Deo, hoc opus carum, hoc opus vivum carnaliter geritur, ſed ſpiritaliter promovetur. Præſtabit autem Deus pater omnipotens, ut quomodo iſto in terreſtri domicilio ei gratias agimus, ita in cæleſtibus regnis uberiores ſanctis cum omnibus referamus. [26]

TRA-

ADNOTATIONES.

nova eccleſia ædificata fuerat. *Promotio* autem (qua voce poſt pauca Zeno utitur) in Aſconio Pediano & Lampridio occurrit.

25 In editis & Mſſ. aliquot *prædaturas*, ſed male: correximus ex Mſ. Rem. *Pedatura* autem eſt ſpatium certo pedum numero finitum, nec non ipſa per pedes dimenſio. Vide Goeſii Indiculum & Frontinum de Coloniis pag. 333. 338. & 358.

26 Mſſ. Urbin. Pomp. & edit. Ven. addunt *Amen*.

1 In

TRACTATUS XV.

[1] *De triplici genere sacrificiorum.*

I. IN omni negotio, fratres dilectissimi, nisi quis ante personam noscat, & rationem, ejus non potest nosse veritatem: hæc enim res & fecit, & facit, ut Judæus, & Judæo deterior [2] Christianus, Dei filium Deum esse non credant: quos vellem adesse paullisper, auremque præsenti commodare [3] lectioni, ut edicerent nobis, quinam sit Deus iste, qui dicit: *Audi populus meus, & loquar, Israel, & testificabor tibi: quoniam Deus Deus tuus ego sum.* Ps. 49.
Et infra: *Meus est orbis terræ & plenitudo ejus. Numquid manducabo* 12. & seq.

ADNOTATIONES.

1 In plerisque MSS. nullus huic tractatui titulus præfigitur, sed solum: *Incipit alius tractatus.* Titulum descripsimus ex solo MS. Zen. & edit. Ven. in aliis autem editionibus hæc alia inscriptio præterea apponitur: *De psalmo XLIX.* Hic autem tractatus ad neophytos potissimum habitus apparet tum ex his verbis n. 2. *Novelle disce Christiane*, tum ex iis sub finem: *Itaque dulcissimi flores mei*; ex quibus etiam colligimus hunc tractatum recitatum fuisse tempore paschali, quo ad neophytos plures alii sermones a Zenone habiti, sequenti libro recitabuntur. Hunc autem in hoc primo libro idcirco posuimus, quod & longior sit multo, quam ceteri, & de sacrificiorum genere fusius differat, quod ad primi libri tractatus commode pertinet.

2 *Christiani Judæo deteriores*, qui hoc loco perstringuntur, sunt Ariani; hi enim, perinde ac Judæi, sed graviori multo crimine Dei filium Deum esse inficiabantur.

3 Mirum cuipiam fortassis videbitur, quod *legi* dicantur psalmi, quos in Ecclesia cantu elatos certum est. At non Zeno unus psalmos fuisse lectos tradit & hoc loco & tract. 27. lib. 2. ubi n. 1. *psalmi lecti* meminit, sed alii etiam Patres, inter quos suppar Zenoni auctor Ambrosius, non semel ex lectione psalmi sermocinandi occasionem sumsit. Sic exemp. gr. l. 1. de Offic. c. 3. n. 13. *Audistis hodie lectum: Irascimini, nolite peccare &c.* & epist. 22. recitans sermonem habitum in inventione corporum SS. martyrum Gervasii & Protasii, postquam in exordio affirmavit, imparem se primum sensisse dicendo, subdit n. 3. *Sed ubi sanctarum legi cœpit series Scripturarum, largitus est Spiritus sanctus, qui locutus est in Prophetis, quod dignum aliquid tanto cœtu . . . proferamus:* memorat autem n. 4. psal. 18. *fortuita lectione* recitatum, ac dein *alius psalmus lectus*, inquit n. 7. & fuit psalmus 112. Itaque hoc sæculo, cum nondum statuta fuisse videtur certa Scripturarum lectio (unde Gregorius Turonensis lib. 4. Hist. Franc. c. 16. *Unusquisque*, ait, *in libro quod primum aperiebat, hoc ad Missas etiam legeret:* quibus simile quiddam de psalmorum cantu tradit Augustinus serm. 352. n. 1.) tum vero præter psalmos, quos cantu recitatos nihil ambigimus, alii quoque psalmi vel præcipiente Episcopo, vel fortuita lectione ante concionem lecti fuisse cognoscuntur, quos non numquam etiam populus repeteret, ut vel maxime liquet ex Athanasii Apolog. *de Fuga sua* prope finem, ubi scribitur: *Residens in sede præcepit, ut Diaconus psalmum legeret, populi responderent: Quoniam in æternum misericordia ejus.* Quod si quis velit, hac quoque tempestate inductam fuisse consuetudinem, quam Augustini ævo in Africa jam vigentem pluribus testimoniis confirmat piissimus æque ac doctissimus Cardinalis Thomasius in præfatione ad Psalmos pag. 19. ut scilicet psalmos membratim prælegeret lector, eosdemque populus respondendo cantaret, nihil laborabimus: id enim ad explicandum Zenonis locum satis est.

4 MSS.

ducabo carnes taurorum , aut sanguinem hircorum potabo ? Immola Deo sacrificium laudis , & redde Altissimo vota tua . Et invoca me [4] *in die tribulationis tuæ , & eripiam te , & magnificabis me .* Si pater loquitur, fratres , quis est iste , cui tantum defert ? Quis est , quem *Altissimum* dicit , cum ipse sit solus , a quo alius altior non sit ? Sin vero omni honorificentia deferentis Patri verba sunt Filii, debetis agnoscere , quantis catenis vincta tenebrarum mens laboret incredulorum .

II. *Immola* , inquit , *Deo sacrificium laudis* . Primo omnium , sacrificiorum tria esse genera novelle disce Christiane , ne quo seducaris errore . Unum est enim detestabile , alterum reprobum , tertium mundum . Detestabile est Gentium , reprobum Judæorum , populi Christiani mundum . Igitur Gentium sacrificium quam exsecrabile est , tam [5] inane : colunt enim vani vana figmenta in quaslibet formas , vultus , sexus , ætates , auri argentique detrimento matris limæ moderato dente figurata . Quæ est ergo ista dementia? sacrificium nescientibus procurare , lumen cæcis inferre , tura non spirantibus concremare , allegare preces surdis : ab his custodiam petere , quos fur non timet involare. Quibus recte Deus irascitur
Hier. 25. 6. dicens : *Nolite ambulare post deos alienos , ut serviatis eis ; & ne adoraveritis eos : ne quando incitetis me in operibus manuum vestrarum , & disperdam vos* . Quæ autem sint ista opera manus humanæ , Spiritus sanctus in psalmo nonagesimo quinto declarat di-
Ps. 95. 5. cens : *Omnes dii Gentium dæmonia ; Dominus autem cælos fecit* .
Deut. 32. 17 Et in Deuteronomio : *Sacrificaverunt dæmoniis , & non Deo* . Ac ne quis sacrilegium existimaret sibi impune esse cessurum , Scriptu-
Exod. 22. 20. ra iterum ibidem dicit : *Sacrificans diis eradicabitur , nisi Domino soli* . Hæc [6] Gentibus , nisi convertantur , manet divina sententia : quæ nec Deum , nec sacrificium etiam ipsæ cognoscunt se habere legitimum .

III. Nunc Judæorum quoque sacrificia a Deo repudiata cogno-
Is. 1. 11. scite , qui dicit ad eos in Isaiæ libro : *Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum ? plenus sum holocaustomatis arietum & pin-*
v. 12. *guamine agnorum . Sanguinem taurorum & hircorum nolo : quis enim exquisivit ista de manibus vestris ?* Per alium adæque Pro-
Joel. 1. 13. phetam Spiritus sanctus clamat , & dicit : *Præcingite vos , & plangite sacerdotes , lugete omnes , qui deservitis altari : quoniam abla-*
ta

ADNOTATIONES.

4 Mss. Zen. & Pomp. *in tribulatione tua* , uti sane legitur inferius n. 3.

5 *Inane est* editi cum aliquot Mss. At substantivum *est* delevimus auctoritate codicum Tolent. Pomp. Zen.

6 Secuti sumus lectionem antiquissimi Ms. Rem. cum alibi *Gentes* legatur; nam *maneo* recte cum dativo , non minus quam cum accusativo construitur . Virgilius Æneid. 1. v. 257. *Manent immota tuorum fata tibi* ; & Vellejus 1. 4. 2. *Aliis ritus patrii mansit custodia* .

7. Mss.

ta est de domo [7] *Domini vestri hostia & immolatio*. Multa sunt, quæ dici possunt: sed satis otiosum est in his demorari, quæ in toto jam [8] non sunt.

IV. Unum sane necessario proferemus exemplum, quod & Judæi odiosum, & Christiani sacrificium approbet Deo gratum. Apud Malachiam prophetam: *Non est mihi voluntas circa vos*, Malac. 1. 10.
dicit Dominus: & sacrificium acceptum non habeo ex manibus vestris: quoniam a solis ortu usque in occasum clarificatum est nomen meum apud Gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum: quoniam magnum est nomen meum apud Gentes, dicit Dominus. Immola Deo sacrificium laudis. Immola, Ps. 49. 14.
inquit, *Deo*, [9] non dæmoniis, *sacrificium laudis*, non vituperationis: & *redde Altissimo vota tua*. Honorem totum refundit in patrem, ex quo omnia. Et *invoca me in tribulatione tua, & eri-* v. 15.
piam te dicendo, ostendit, quoniam per se omnia prosecutus est. *Et magnificabis me:* quod dictum, fratres, non sic debetis accipere, ut operis sui laudem sibimet soli deberi testatus sit, qui in Evangelio dicit: *Si non facio facta patris mei, nolite mihi crede-* Jo. 10. 37. 38.
re: sed si mihi credere non vultis, factis credite; & cognoscite, quoniam in me est pater, & ego in illo: dictum significatione unica majestatis, & affectu individuo pietatis; quia laus filii est patris, & laus patris amborum.

V. Nunc sacrificii nostri proprietatem nos convenit nosse, quæ facile ex adverso cognoscitur: nam si diis corporalibus sacrificium convenit corporale, utique & spiritali Deo sacrificium est necessarium spiritale; quod non ex sacculo, sed ex corde profertur; quod non [10] bromosis pecudibus, sed suavissimis moribus comparatur; quod non cruentis manibus, sed sensibus mundis offertur; quod non jugulatur, ut pereat, sed, sicut Isaac, immolatur, ut vivat,

ADNOTATIONES.

7 Mss. Tolent. Pomp. *Dei*.

8 Quia scilicet Hierosolymitanum deletum est templum; hoc autem deleto Judæis amplius sacrificare non licet, de qua re iterum Zeno tract. 60. & seqq. lib. 2.

9 Editi ac Mss. aliquot *&* *non*: conjunctionem *&* tribus codicibus ignotam abjecimus.

10 In edit. Ven. *brumosis*; in edition. Ver. *bramosis*; sed male. *Bromosis* autem ex Mss. supposuimus, quamquam & *brumosum* promiscue apud Auctores legatur. *Bromosus* vero, seu *brumosus* est grave olens, injucundum, a voce Græ. βρῶμος *graveolentia*, βρωμώδης *fœtidus*. Id nomen sic accipiendum patet ex Rufino l. 3. de Vitis Patrum n. 39. *Et cum fœteret brumosa aqua odore, non permittebat, ut aliam aquam mutarent*. Cœlius Aurelianus l. 3. Tard. pass. c. 2. *Corruptio acceptorum cum acore in bromosam, vel in fumosam transeuntium qualitatem &c.* Hinc corrigendum putamus S. Gaudentii locum serm. 2. p. 44. qui sic editus est. *Quod autem sacramenta corporis sui & sanguinis in specie panis & vini offerenda constituit, duplex ratio est: primum ut immaculatus Dei agnus hostiam mundam mundato populo traderet celebrandam sine ustione, sine sanguine, sine brodio, idest jure carnium &c.* In voce *brodio* Ferrarius & Menagius similis

Rom. 12. 1. vivat, Apostolo hortante nos Paullo, cujus ista sunt verba : *Exhibete corpora vestra hostiam* [11] *viventem, sanctam, placentem Deo* : hoc enim placitum est Domino, ubi seipsum candidus animus immolaverit Domino ; [12] cetera autem nihil proderunt, si colentis
Ecclesiastic. 34. 23. pura mens non sit, in Ecclesiastico Salomone clamante : *Dona iniquorum non probat Altissimus*.

VI. Heic quærite, Christiani, sacrificium vestrum an esse possit acceptum, qui vicinarum possessionum omnes [13] glebulas, lapillos, & surculos nostis ; in prædiis autem vestris fumantia undique sola fana non nostis, quæ (si vera dicenda sunt) [14] dissimulando subtiliter custoditis. Probatio longe non est. [15] Jus templorum ne quis vobis

ADNOTATIONES.

Italicæ vocis originem deprehendisse sibi visi sunt. At cum in omnibus Gaudentii Mss. quos editor in notatione allegat, scribatur constanter *sine bromo* ; nihil erat, quod hæc correctio non insereretur textui (*bromus* enim est gravis odor seu fœtor ; qua voce usus Rufinus in interpretatione Recognitionum l. 2. n. 2. scripsit : *Nec ferre possum bromum & molestiam maris* ; sic enim legeremus ex tribus codicibus a Cotelerio laudatis p. 505.) & multo melius a textu excludenda erat vox *brodium*, cujus nullum exemplum in tota antiquitate invenire licet : & perindectiam expungenda illa *idest jure carnium*, quæ in Mss. pariter desunt.

11 Ms. Pomp. *vivam*.

12 Sic ex editione Patav. reliquæ cum Mss. *ceterum*.

13 Mss. Tolent. Zen. *glebas*.

14 Hæc ad quartum sæculum, ut dissertatione prima c. a. adnotavimus, perspicue pertinent ; cum ob Imperatorum leges vetitis sacrificiis in urbibus, solis in pagis fana frequentari tolerarentur, unde & idolorum cultores *Pagani* appellari cœperunt. Illud autem non sine magna dominorum, qui Christiani erant., culpa permissum fuisse alii ejusdem ævi Patres docuere. Satis sit unum laudare finitimæ urbis Episcopum ac Zenoni supparem S. Gaudentium Brixianum, ut ne quis morem hunc a sæculo quarto alienum existimans, S. Zenonem antiquiorem multo esse vel hinc contendat. Hæc itaque Gaudentius similiter tradidit serm. 13. pag. 160. *An existimatis, quod Deum diligat tepidus ac negligens Christianus, qui idola in possessionibus suis coli permittit, qui fanum dæmonis & aram diaboli stare in contumeliam Dei patitur?*

15 De jure templorum, quæ essent in urbibus, hic locus non loquitur, cum hæc templa eorumque jura ad privatos non pertinerent, ad quos heic Zeno aperte sermonem habuit ; sed loquitur de jure templorum rusticanorum, quæ in privatorum prædiis & dominio erant. Porro *templorum jura* pro redditibus, qui templis debebantur, accepta invenies apud Ambrosium epist. 18. ad Valentinianum n. 19. *Et certe ante plurimos annos templorum jura toto orbe sublata sunt* : ubi significari redditus, seu publicos illos sumtus, in templorum usum redeuntes, quos quidem Constantinus primum ex orat. Libanii pro templis p. 473. edit. Gothofredi, dein vero restitutos a Juliano Apostata Gratianus plane sustulit ex L. 20. Honorii *de Paganis* Cod. Theodosiani, satis ex ipso Ambrosianæ epistolæ contextu liquet : vide etiam L. 8. *de Jure fisci* L. 10. tit. 1. Cod. Theodos. Zenoni autem hoc loco *jus templorum* aliter accipitur, nimirum pro jure privatorum in templa, vel fana in ipsorum prædiis constructa, in quibus Ethnicos sacrificasse ex superioribus constat. Lex autem 12. Theodosiani Codicis tit. *de Paganis* huic juri explicando lucem præferet. In hac Magnus Theodosius omnia etiam privata sacrificia idolorum interdicit, domoque ipsa, seu possessione eos multari jubet, ut fisco addiceretur, qui ibidem sacrificasse comperti essent, *si tamen*, inquit §. 3. *ea loca in jure fuisse turificantium probabuntur*. En aperte dominorum turificantium jus. Sequitur §. 4. *Sin vero in templis, fanisve publicis, aut in ædibus agrisque alienis tale quisquam sacrificandi genus*

vobis eripiat, quotidie litigatis. Non hi solum, qui tales sunt, displicent Deo, sed & illi, qui per [16] sepulcra discurrunt; qui fœterosis [17] prandia cadaveribus sacrificant mortuorum; qui amore luxuriandi atque bibendi, in infamibus locis lagenis & calicibus subito sibi [18] martyres pepererunt; qui dies observant; qui [19] Ægyptiacos

ADNOTATIONES.

di genus exercere tentaverit, si ignorante domino usurpata constiterit, xxv. librarum auri multæ nomine cogetur inferre: conniventem vero huic sceleri par ac sacrificantem pœna retinebit. Ubi verba illa *si ignorante domino* jus dominorum satis insinuant, pro quo tuendo quotidie litigatum fuisse ea sorte de caussa, quod quidam nulla petita a dominis facultate in iisdem templis sacrificare ausi essent, ex Zenone colligi videtur. Saltem vero cum domini pro templorum jure adeo subtiliter litigarent, nec eadem demoliri vellent, ut poterant, quæ alii nulla petita, vel obtenta venia sacrificaturi subinde adibant; illi *dissimulando fana subtiliter*, idest per lites *custodire* dicuntur: quæ dissimulatio quam magno dominis vitio esset, cum & prohibere sacrificia pro suo jure possent, & fanis demoliendis impedire, facile cognoscimus.

16 *Per sepulcra*, idest in cœmeteriis, in quibus collocata & distributa per agros erant mortuorum sepulcra, & in quibus fane peracta etiam cetera, quæ heic subjiciuntur, ac præsertim prandia, liquet ex Augustino epist. 29. vide adnot. sequentem, & 58.

17 Legebatur *prandiis*, sed male: parentalia autem heic indicantur, quæ cum sacrificii quoddam essent genus, a Christianis usurpata jure damnantur. Ab his proinde ut neophyti maxime caverent, S. Gaudentius sedulo monuit serm. 4. p. 57. & idem monitum repetit Auctor sermonis 190. p. 318. Append. Augustin. n. 2. Exstat Lex 19. Codicis Theod. tit. *de Paganis*, quæ ait: *Non liceat . . . funestioribus locis exercere convivia.* Gothofredus *τὸ funestioribus locis* accipit de templis; sed de locis sepulcrorum, seu cœmeteriis accipiendum ex hoc Zenonis testimonio discimus.

58 Christianis solenne olim erat in cœmeteriis sacra peragere tum propter persecutiones, tum propter reverentiam Martyrum, qui illic quiescebant; unde Valeriani aliorumque Imperatorum edicta exstiterunt, quibus illi prohibiti fuerunt cœmeteria adire, eoque in officio deprehensi morte multati sunt. Reddita porro ecclesiis pace, ad eadem cœmeteria magnus & frequens Christianorum concursus, & in Martyrum festis epulæ pauperibus distributæ, quas *agapes* vocabant. Cursu porro temporis caritate refrigescente, in crapulas & impudicitias tam pia institutio deflexit. Ut autem Christiani eluones & libidinosi suas comissationes libidinetque honesto aliquo titulo excusarent, occasionemque licentiæ pietatis ac religionis nomine defenderent; defunctos, quos in cœmeteriis, vel sepulcris convenirent, & prandiis tamquam agapibus colerent, *Martyres* esse prædicabant. Hanc excusationem hoc loco S. Zeno detegit & elidit. Indigne porro Episcopi ferebant, quod *agapes*, quæ in ipsa Martyrum festa caritatis nomine olim invectæ fuerant (qui sane mos improbari non poterat: unde Pammachius, qui in uxoris suæ funere an. circiter 397. pauperibus convivium instruxerat, profusioris liberalitatis laudatur a S. Paullino in epistola, quam ad ipsum tradidit) indigne, inquam, ferebant Episcopi, quod *agapes* ejusmodi sensim ad luxuriam & crapulam traductæ fuissent: quam in rem audiendus S. Ambrosius libro de Elia & Jejunio c. 57. n. 62. ubi illos coarguit, qui *calices ad sepulcra Martyrum deferunt, atque illic in vesperam bibunt, & aliter se exandiri posse non credunt. O stultitiam hominum, qui ebrietatem sacrificium putant, qui æstimant illis ebrietatem placere, qui jejunio passionem sustinere didicerunt!* Eadem ferme inculcat S. Augustinus l. 20. contra Faustum c. 21. Hic porro l. 6. Confess. c. 2. nec non epist. 29. & potissimum epist. 22. Italiæ Episcopos laudat, qui in hoc depravato more ex suis ecclesiis eliminando sedulam operam, & felici quidem cum exitu collocaverant; inter quos fane S. Zenonem fuisse nemo inficias ibit.

19 Lectio vulgata erat *Ægyptia corde candidis*, nullo sensu, qui satisfaceret.

tiacos de candidis faciunt ; qui auguria captant falutemque [20] fuam pecudum violenter fciffis in ventribus quærunt ; qui conjugale exafperant jugum , affectuque calcato [21] fubdititiis perfonis , ut obumbrent

ADNOTATIONES.

Sparaverius legendum credidit *Ægyptiaco die candidis* : nos fcribendum duximus ut in textu , quæ lectio cum optimam reddit fententiam , tum vero unius fyllabæ disjunctione , & mutato *r* in *s* ab editis & Mff. nihil differt ; immo perfpicue in Mf. Tolent. fubinde inventa eft . In veteri Kalendario , quod a Lambecio cum notis editum eft , & fub Imperatore Conftantio Zenonis ætate fcriptum fuit , nec non in aliis duobus plane fimilibus editis a Muratorio tom. 2. Rerum Italic. part. 2. dierum Ægyptiacorum frequens occurrit mentio : duo enim ejufmodi dies fingulis menfibus notantur Januario excepto , qui tres fignatos exhibet . Quid porro hi dies fignificarint , idem Lambecius fibi nondum fatis liquere ingenue profeffus eft . Ex Ambrofio autem , & Auguftino difcimus fuiffe dies , qui infaufti , & rebus aggrediendis minus idonei fuperftitione & obfervantia quadam vana putabantur . Ambrofius epift. 23. n. 4. *Plerique pofteros dies , vel Ægyptiacos declinare confueverunt* . Sicut dies pofteri , qui poftridie Kal. Non. vel Idus erant , Romanis *infaufti* habebantur tefte Gellio l. 5. c. 17. ita & Ægyptiaci , de quibus fic Auguftinus in Commentario epift. ad Galatas n. 35. *Plena funt conventicula noftra hominibus , qui tempora rerum agendarum a mathematicis accipiunt . Jam vero ne aliquid inchoetur aut ædificiorum , aut hujufmodi quorumlibet operum diebus , quos Ægyptiacos vocant , fæpe etiam nos monere non dubitant* . Hinc in veteri Mf. membranaceo , quem penes fe exfiftentem commemorat Lindembrogius in obfervat. ad librum 28. Ammiani Marcellini p. 184. Ægyptiaci dies ex ordine defcripti hunc titulum præferebant : *Incipiunt dies Ægyptiaci , in quibus nulla opera incipere debes* . Dies id generis in vulgaribus Kalendariis , quæ ephemerides a Latinis vocabantur , notati fuiffe videntur , ut cum quid agere opus effet , infpecta ephemeride , facile cognofceretur , num dies agendo effet opportunus nec ne : homines enim , qui Ægyptiacos dies obfervabant , fpectans Auguftinus loco allegato , *ex ephemeride vitam naufragam gubernantes* affirmavit ; & non abfimiliter Ammianus Marcellinus l. 28. p. 400. *ephemeridem fcrupulofe fcifcitatam* prodit ; & ante hos Juvennalis fatyra 6. *Tritas cernis ephemerides* , & *Hora fumitur ex libro* . Ægyptiaci vero cur dicerentur ejufmodi dies , ut putabantur , infaufti , ex Zenonis textu colligi poteft : nimirum quod Romani *Ægyptiacos* dicerent , ut fignificarent *nigros* , illifque proinde dies *candidos* opponebant . *Ægyptium* quidem pro *nigro* a Latinis item & Græcis adhibitum reperire non numquam licet , de quo vide Bafilium Fabrum in Erudit. Thefauro . Itaque eo hominum fuperftitio invaluerat , ut de candidis , feu fauftis diebus infauftos , feu Ægyptiacos effecerint . Diffimulare tamen nolumus id nomen derivari potuiffe ab Ægyptiis , qui obfervationum id generis innuuntur auctores a Marino in Procli vita , ubi fcribit : *Qui apud Ægyptios habentur ἀποφράδες infaufti dies , fervabat* . Quamquam Auguftinus Chaldæis id refferre videtur loco laudato , cum hos *ab aftrologis , & Chaldæis notatos dies* appellat . Sed præterquam quod *Chaldæos* appellare Auguftinus potuit pro mathematicis , quippe quod Chaldæorum nomen non genti , fed arti vulgus detulerat , ut colligimus ex Tullio l. 1. de Divin. c. 1. & ex tit. de Maleficis & mathemat. Cod. Theodofiani : folemne eft , cum de rerum inventoribus quæritur , alios ab aliis adfignari , ut plures animadverterunt . Vide not. 18. in l. 5. Recognitionum p. 545. edit. Cotelerii .

20 *Suam* reftituimus e Mff. & edition. Ven. Sermo autem heic eft de harufpicibus , qui infpectis animalium extis de rebus futuris ominabantur .

21 Mf. Urbin. *fubditis* . *Subdititius* vero (quod nomen & apud Ciceronem orat. 3. in Verrem n. 27. & apud Plautum in Pfeudolo 2. 4. 62. legitur) fuppofititium fignificat . Heic autem indicari videtur , quofdam rei familiaris curam & adminiftrationem perfonis externis commififfe loco domefticarum eo quidem nomine , ut per illas res familiaris melius admini-

umbrent furta turpiffimæ utilitatis, rem familiarem tuendam committunt, amore non fidei, fed libidinis; qui [22] publicanas mulieres cum vi fubjiciunt fibi, viliores fe effe, quam illæ funt, produnt; qui iracundia tument, qui litibus fremunt, qui calumnias pariunt; qui pauperes, qui viduas, qui pupillos exfpoliant; qui profanis fabulis, neglecta Dei [23] fecta, alios non bene [24] avocantes divina facramenta contaminant. Jam videat unufquifque, quemadmodum facrificium aut fumat, aut offerat; ficut enim indigne offerre [25] facrilegum.

ADNOTATIONES.

adminiftraretur, fed vere eo confilio, ut hac occafione iifdem *fubdititiis perfonis*, five effent ancillæ, five libertæ, turpiter uterentur, & hac negotiorum domefticorum fimulatione adulteria velarent. *Furta* autem pro *adulteria* fumi obfervavimus tract. 4. adnot. 34. *Utilitatis* vero dici pro *ufus* (ut ne *voluptatis* fcribendum fit, quod Sparaverio placeret) item monuimus eodem tractatu adnot. 24. Editi & Mff. aliquot fcribunt *non amore fidei, fed libidinis*; at fyntaxim codicis Rem. retinuimus.

22 *Publicanæ* proprie erant mulieres publicis vectigalibus exigendis præpofitæ; ficut *publicani* dicebantur, qui eadem vectigalia publica conducebant atque tractabant. Huc fpectare creditur illud M. Tullii orat. 3. in Verrem n. 34. *Mulieri publicanæ noluit ex decumis nimium lucri dare*. *Publicanas* tamen dictum etiam pro *publicas* ex hoc Zenonis loco perfpicuum fit, adeo ut quæcumque mulieres publico effent expofitæ, five ad vectigalia exigenda, five ad fui corporis quæftum, five alia etiam de cauffa, eæ *publicanæ* dicerentur. Hoc quidem fenfu S. Epifcopus tract. 1. n. 4. *publicanam* vocavit ipfam catholicam fidem, quippe quæ per Arianos propalam expofita, profanorum, feu Gentium dicteriis objecta erat. Quin mulieres, quæ hoc loco ab Auctore per vim fubjectæ traduntur, meretrices publicæ, quibufcum nulla vi opus eft, haud dicendæ videntur, fed aliæ omnino, quæ publicum aliquod munus exercentes, per vim ab impudicis opprimebantur. Viles tamen has fuiffe indicant illa: *Viliores fe effe, quam illæ funt, produnt*.

23 Cyprianus quoque ter *fectæ* nomen Chriftianæ religioni attribuit. Epift. 22. *timore fectæ noftræ verecundus*. Lib. de Bono patientiæ paullo poft initium, *fidei noftræ fecta dirigitur*. Tandem in præfatione lib. Teftimoniorum *ad religiofam fectæ noftræ difciplinam*. Tertullianus fimiliter Apolog. c. 39. *Dei fecta*, c. 40. *Chriftiana fecta*, & c. 46. *Incredulitas dum de bono fectæ hujus obducitur*. Vide etiam l. 1. ad Nationes c. 10. Prudentius in Roman. v. 125. *Chrifti fecta*. Itaque *fectæ* acceptio pro eorum cœtibus fignificandis, qui erroneam religionem fequuntur, recentior eft.

24 Mf. Pomp. & edit. Ven. *vocantes*. Heic autem eos fortaffis Zeno notat, qui profanis fabulis, ideft comœdiis, Chriftianos avocabant; quibus Chriftianæ religionis facramenta, queis in baptifmate præfertim fe obligaverant, cum diaboli pompis & fpectaculis renunciarunt, turpiffime contaminari, concors Patrum fententia fuit. *Sacramentum* nimirum, quemadmodum apud Romanos, pro jurejurando accipitur; ita & a Patribus vocabatur folennis illa profeffio, qua Chrifti militiæ nomen daturi, fuam fidem obligabant. Tertullianus ad Martyres c. 3. *Vocati fumus ad militiam Dei vivi jam tunc, cum in facramenti verba refpondimus*, ideft in baptifmo, ut ipfe explicat in lib. de Spect. c. 3. Hieronymus in ep. ad Heliodorum: *Recordare tirocinii tui diem, quo Chrifto in baptifmate confepultus, in facramenti verba jurafti*.

25 *Sacrilegum* ex Mff. Tolent. Pomp. libenter emendavimus, quod egregie concinit cum illo fententiæ fequentis adjectivo *mortiferum*. In editis & aliquot Mff. erat *facrilegium*. Hinc porro luculenter exploditur Matthæi Larrogue animadverfio, qui hoc ex Zenoniano tractatu, olim infcripto in pfalmum XLIX. hæc notavit in opere, cui titulus Hiftoire de l' Eucharistie Amftelodmi 1671. p. 187. *Zenon de Verone*, inquit, *ayant pofé, qu' il y avoit trois fortes des facrifices, celui des Gentils, celui des Juifs, & celui des Chre-*

crilegum eſt, ita indigne manducare mortiferum, in Levitico ſcri-
Levit. 7. 6. ptura dicente: *Omnis mundus manducabit carnem. Anima autem,*
v. 20. *quæcumque manducaverit de carne ſacrificii ſalutaris, quod eſt Domini, & immunditia ejus ſuper ipſum eſt, peribit anima illa de populo ſuo.* Hæc, fratres, ſicut cavenda ſunt nobis, ita quæ bona, quæ pura, quæ ſimplicia, quæ pia, quæ ſancta ſunt, ſicut facitis, amplectenda: ut videntes homines opera veſtra bona magnificent Patrem veſtrum, qui eſt in cælis. Itaque dulciſſimi [26] flores mei talia ſacrificia procurate, quæ ſanctus Spiritus libenter offerat, Pater probet, Filius, qui magiſter eſt noſter, probata [27] glorietur per eumdem, qui eſt benedictus in ſæcula ſæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

Chretiens, il entend le ſacrifice des derniers de celui, dont parle Malachie, & l'explique d'un ſacrifice de louange, & d'un ſacrifice ſpirituel des nous memes. Sacrifiez, *dit il*, a Dieu un ſacrifice de louange, e preſentez vos corps en ſacrifice vivant & agreable a Dieu. At quam hæc perperam ſcripta ſint, non ex eo ſolum patet, quod ad id ſtatuendum duo diverſa Scripturæ teſtimonia Malachiæ, & Paulli a Zenone ſuperius ſeparatim allegata tamquam ipſius Zenonis verba recitet, & in unum compingat; eaque perinde explicet, ac ſi laudis ſacrificium, quod ibidem innuitur, ſolum eſſe affirmetur, & omne aliud excludatur, quod nec Scripturæ, nec Zenonis verba ferunt: ſed ex hoc præſertim, in quem nunc animadvertimus, loco exploratum plane fit. Etenim cum heic S. Antiſtes de ſacrificio diſerte loquatur, quod *ſumunt* homines, atque *manducant*; aliud procul dubio ſacrificium a ſacrificio laudis diſtinctum Auctori cognitum fuit, palamque eſt hoc loco intelligi Euchariſtici panis ſacramentum, quod & *indigne offerre ſacrilegum eſt, & indigne manducare mortiferum.* Hoc quidem Euchariſticum ſacramentum alibi ab Auctore *ſacrificium* appellatum evidenti teſtimonio oſtendimus adnot. 29. in tract. 5. unde etiam hoc idem ſacramentum tanti habitum liquet, ut *a Chriſtianis ipſis minime conſecratis*, ideſt a catechumenis *videri non poſſet.* vide ibidem adnot. 28. Quis heic ſacrificium laudis, in quod oculi intenderentur, intelligendum contendat? Sed in his diluendis, quæ imbecillitatem cauſſæ, cui adverſarius patrocinari ſtuduit, demonſtrant, nimis multa. Solum advertimus hoc idem argumentum licet inane urgeri ab alio quoque heterodoxo Joanne Enrico Ottio in *Examine* perpetuo in Annales Card. Baronii Centuria 3. §. 7. pag. 204.

26 *Flores mei*, ut adnot. 1. monuimus, ſunt neophyti; unde nihil neceſſe eſt *fratres* ſupponere, quemadmodum Spaverio videtur. Illos quidem e Competentibus neophytos factos, in *flores* converſos Auctor affirmat l. 2. tract. 53.

27 Mſ. Urbin. *glorificet.*

1 Hunc

TRACTATUS XVI.

De [1] Resurrectione.

I. QUisquis resurrectionem negat, vitam [2] suam sequemet ipse condemnat: cur enim mereatur felicitatem futuri temporis cernere, quem videas sacrilega incredulitate Dei potentiæ derogare? Sed hoc amore criminum faciunt, ut putent impunita fore, quæ clanculo gerunt: nam si judicii diei [3] appropinquare jam

ADNOTATIONES.

1 Hunc tractatum Gaspar Barthius tribus in locis Adversariorum illustrare totum studuit lib. 43. cap. 10. lib. 42. cap. 5. & 15. Ex hoc quidquid profecerimus, in adnotationibus auctori ingenue referremus. Edit. Ven. hoc titulo utitur: *Quod erit corporum resurrectio, & de animæ immortalitate*. Frequens apud antiquos Patres fuit, etiam post Zenonis ætatem, resurrectionis dogma ipsis in sermonibus constituere, quippe cui tota futurorum spes & ipsius proinde vitæ Christianæ cardo potissimum innitatur. Id autem cur tantopere & tam frequenter inculcaretur, eam habuit caussam, quod pro ea tempestate, in qua cum Christianis Ethnici erant commixti, non Christiani solum, sed plures etiam ex Gentibus, Episcopis populum alloquentibus aderant, ut liquet ex adnot. 2. in tract. 3. Gentibus porro quam improbabilis videretur resurrectionis doctrina, notum est vel ex eo quod Paullo Apostolo hac de re Athenis differenti contigit. Arnobius lib. 2. pag. 51. Gentes alloquens, *Audetis*, inquit, *ridere nos, quod mortuorum dicamus resurrectionem*. At S. Zeno non adversus Ethnicos hunc tractatum ex proposito habuisse videtur, cum semper alloquatur Christianos, eorumque non nullos velut ambigentes subindicet. Id autem vel ex eo factum est, quod quidam e Christianis Gentium, quibuscum familiariter utebantur, sermonibus in dubitationem fuerint adducti; vel quod aliqui hisce in regionibus existerent, si non ex Seleucianis, Hermianis, vel Proclanitis, qui a Philastrio & Augustino, certe ex Marcionitis, qui a Justino in Dialog. cum Triphone resurrectionem carnis negasse memorantur. Hos quidem Marcionitas viguisse adhuc sæculo quarto testatur Patianus Barcinonensis ad Sympronianum Novatianum *de Catholico nomine* p. 306. tom. 4. Biblioth. PP. edit. Lugdun. Quin plures ex iisdem extitisse pariter sæculo sequenti colligimus ex Theodoreto, qui decem Marcionitarum millia abs sese undis sacris tincta refert epist. 81. ad Tamum consularem, & epist. 145. ad Monachos Cyprios. Joannes Philoponus ætatis multo sequioris librum edidit contra resurrectionis doctrinam, cujus meminit Photius cod. 21. in quem librum scripsisse fertur Theodosius cod. 22. aliique subinde post Calchedonensem quoque synodum idem dogma convellere conati sunt. Nihil itaque mirum si Episcopi frequentes de resurrectione sermones habuere, ut hos ad sanum consilium revocarent: quemadmodum quidem post Zenonem hisce in partibus fecit S. Ambrosius, & alibi alii. In Italia sane plures Marcionitas sua ætate fuisse Zenoni coævus tradit Epiphanius hær. 42. *Ejus Marcionis hæresis adhuc etiam nunc est Romæ & in Italia*; quod confirmari potest ex constitutione, paullo licet antiquiori, Constantini Magni, quam Eusebius refert lib. 3. Vitæ ejusdem c. 64. Priscillianistas vero, qui resurrectionem non credebant, a nostro Auctore pungi potuisse, quorum reliquiæ adhuc erant in Hispania S. Leonis Magni ætate ex epist. 15. cap. 7. haud credibile est.

2 In editis *suammetipse* MSS. Rem. Tol. *suam semetipse*. Correximus ex MS. Pomp. ubi *sequemet* pro *& semet*.

3 Non mediæ solum, sed antiquæ etiam ætatis Patribus in more fuit judicii diem tamquam proximum prænuntiare, ut omnibus notum est. MS. Urb. *Nam si lucidi diei procul dubio appropinquare jam cursus adverterent, & præsentia &c.* Paullo post *vel* in MS. Vat. abest ab illis *tam vel ab istius*.

4 Pla-

re jam cursus adverterent, procul dubio & præsentia odissent, & futura credidissent, pariterque metuissent: nemo est enim tam vel ab istius mundi sapientiæ gustu jejunus, qui audeat dicere animas cum corporibus interire, cælestia cum terrenis absumi; præsertim cum eorumdem [4] ille sapientissimus dicat, hanc esse mortem, cum corpore animus tamquam carcere clausus tenetur; illam esse veram [5] vitam, cum idem animus custodia carceris liberatus ad eum locum, unde [6] venerit, revertatur. Si ergo hoc ille sensit, qui non noverat Christum; cur dubitet Christianus, qui resurrectionem futuram & [7] audit, & sperat, & repositam sibi præsumit de Christo?

II. Igitur primum omnium probandum puto, animas nostras suorum corporum exuviis, nec cum labe carnalis hujusce domicilii ista prima morte dissolvi; sed pro qualitate factorum quasdam locis pœnalibus relegari, quasdam placidis [8] sedibus resoveri: ut tunc demum credi possit resurgere, quod omnibus palam sit non penitus interire. Gentes, quæ ista non credunt, tamen cum [9] libamine in-

ADNOTATIONES.

4 Platonem intelligit, qui, ut ait Cicero de Amicitia, *Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus*. Hunc autem de immortalitate animorum præclare loquentem plures Patres allegarunt. Vide Tertullianum de Resurrect. carnis cap. 3. Lactantium lib. 7. cap. 9. S. Athanasium in orat. adversus Gentes, & Augustinum serm. 240. 241. 242. Pluribus autem in locis animorum immortalitatem Plato statuit, ac præcipue in Phædone & in dialog. 10. de Rep. in quibus sententiæ heic a Zenone indicatæ occurrunt. Leguntur quidem illæ apud Tullium partim in Somnio Scipionis, partim in dialogo de Senectute & in altero de Amicitia. At Ciceronem eas a Platone sumsisse, & non numquam etiam totidem verbis latine reddidisse, præter Lactantium lib. 1. Institut. cap. 5. diserte testatur Macrobius lib. 2. de Somnio Scipionis pag. 82. Lactantius porro lib. 7. cap. 8. hæc ex Platone recitat, ex quibus S. Zeno fortasse sumsit: *Quia origo animi, qui tanta capiat, & tanta contineat, nulla reperiatur in terra: siquidem ex concretione terrena nihil habeat admixtum: sed necesse esse in terra resolvi, quod est in homine ponderosum & dissolubile; quod autem tenue atque sublime, id vero esse individuum, ac domicilio corporis velut carcere liberatum, ad cælum & ad naturam suam revolare. hæc fere Platonis collecta breviter, quæ apud ipsum late copioseque explicantur.* Legendus Plato in Phædone pag. 53. in Menone pag. 415. & lib. 10. de Rep. pag. 757.

5 Reddamus similem ex Platone sententiam apud Tullium in Somnio Scipionis, ubi de optimis viris, qui cum ex hac vita excessissent, mortui putabantur, *Immo vero*, inquit, *hi vivunt, qui ex corporum vinculis tamquam ex carcere evolarunt* &c. Similia ex eodem fonte derivavit Lactantius lib. 7. cap. 9.

6 Cod. Pomp. *devenerit*.

7 *Vidit* legebatur in editis & aliquot MSS. Melior visa est lectio MS. Pomp. Dein *præsumit* pro *antesumit*, seu, ut Barthius exposuit, *prægustat*. Spectat autem S. Zeno locum Paulli 1. Cor. c. 15. ubi resurrectionis fidem ex Christi resurrectione confirmat.

8 Nollemus heic quemquam suspicari Auctorem inter eos fuisse, qui justorum animas in Abrahæ sinu proprie dicto adhuc requiescere, nec ante extremi judicii diem paradisi beatitudine, & Dei visione perfruituras existimarunt. Ejus enim catholicam sententiam multis statuimus dissert. 2. cap. 10. ubi hunc quoque locum ex aliis locis explicavimus.

9 De Gentium libationibus, quæ ad mortuorum sepulcra fiebant, vide Cardina-

ne infausto ad sepulcra concurrunt, & [10] a mortuis, quos in quiete tacitæ noctis agnoverint, experi a se aliquotiens alimenta contendunt: ac sic fidem rei, quam reprobant, faciunt. [11] Philosophi de anima varia dixerunt: sed tamen hanc esse immortalem, [12] Epicuri, Dicæarchi, Democritique vanitatem argumentatione manifesta convincunt. [13] Poetæ autem melius, qui duplicem viam apud inferos ponunt: impiorum unam, quæ ducit in Tartarum: piorum

ADNOTATIONES.

dinalem Norisium in Cenotaphiis Pisanis dissert. 3. cap. 5. Hoc idem argumentum pro immortalitate adstruenda urget idem Cicero in Dialog. de Amic. ubi ait: *Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt, quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur*. Idem argumentum adversus Gentes inculcarunt alii Patres, Tertullianus de Resur. carnis cap. 1. & de Testim. Animæ cap. 4. Epiphanius in Ancorato & alii. De hoc more sua quoque ætate adhuc vigente non nihil attigit S. Zeno tractatu superiori, in quem vide adnot. 17.

10 Præpositio *a* deest in Ms. Rem. & forte melius, ut fugiatur ejusdem præpositionis repetitio; nam eadem in sententia *a se* subjicitur. Paullo post pro *in quiete* Ms. Pomp. habet *inquietæ &*, sed perperam.

11 Non Plato solum, sed & Zeno & Pherecides & Pythagoras animam immortalem esse docuere, ut tradit Lactantius lib. 8. cap. 7. ubi Pherecidis & Zenonis Cittiæi, nec non cap. 8. ubi Pythagoræ meminit. *Pherecidem Syrum primum dixisse animos hominum esse sempiternos* prodit Cicero Tusculanarum quæstionum lib. 1. cap. 16. Hic Pythagoræ præceptor fuisse traditur a Lactantio l. 7. c. 8. unde eamdem utriusque de animæ immortalitate fuisse sententiam nihil dubii est. De Zenone vero Philosopho ac Stoicis, qui ab eo originem duxerunt, exploratum est, quod Tertullianus scribit in libro de Anima cap. 54. *Stoici Sapientum animas in supernis mansionibus collocant*. Quid vero sit illud, quod S. Episcopus ait, hosce philosophos *de anima varia dixisse*; explicatur insigni ejusdem Tertulliani loco eodem libro & capite: *Apud Platonem*, inquit, *in ætherem sublimantur animæ sapientes, apud Arium in aerem, apud Stoicos sub Lunam*. De Pythagoreorum opinione nihil attinet dicere, cum vulgatissima sit. Mittimus alia plura, quæ in hanc rem congeri possent: nam quæ hactenus delibavimus, ad Zenonianæ sententiæ intelligentiam sufficiunt. Mss. Urb. & Vat. *differunt* pro *dixerunt*.

12 *Contra hanc* (de animorum scilicet immortalitate) *sententiam*, inquit Lactantius lib. 7. cap. 8. *differebant Dicæarchus primo, deinde Democritus, postremo Epicurus*. De Dicæarcho hæc Cicero lib. 1. Tuscul. quæst. *Dicæarchus contra hanc immortalitatem disseruit; is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mitilenis sermo habetur, in quibus vult efficere animos esse mortales. Contendebat nimirum nihil prorsus esse animam, nisi corpus unum & simplex, ita figuratum, ut temperatione naturæ vigeat & sentiat*. Nec dissimiliter Democritus eodem teste ibidem: *De levibus & rotundis corpusculis effecit animam concursu quodam fortuito: nam apud eum nihil erat, quod atomorum turba non confecerit*. Tandem Epicurus eisdem vestigiis insistens traditur & a Laertio lib. 10. in ejus vita §. 128. & 139. & ab Aulo Gellio lib. 2. Noctium Attic. cap. 8.

13 Ex hactenus dictis Lactantium hoc in sermone S. Zeno præ manibus habuisse videtur, cum & illum alibi imitatus fuerit, & eadem heic aliis verbis inculcet. Clarius id apparet ex hoc, quod nunc consideramus, testimonio: Lactantius enim cum lib. 6. c. 3. bivium quoddam a Pythagora, uti ab Ausonio in Monosyllabis traditur, cognitum memorasset, cujus una semita ad felicitatem, altera ad miseriam, sed uno vitæ tempore circumscriptam, adducit, sequitur his verbis, quibuscum Zeno plane concinit: *Poetæ fortasse melius, qui hoc bivium apud inferos esse voluerunt*; & cap. 4. postquam innuit bonorum viam, *quæ fert*

rum [14] aliam, quæ ducit ad Elysium; eo fortius addentes, quod defunctorum ibidem non tam formæ, quam facta noscantur, ac necessario recipiant, secundum quod mundanæ administrationis suis in actibus portant, recte dicentes:

Æneid. 6. vers. 743. [15] *Quisque suos patimur manes*.

III. Nos vero, fratres, quos non ingeniosa suspicio, sed Deus magister instruxit, propter nos in semetipso probando, quod docuit, vivere animas mortuorum non tam dicere, quam oculatis rebus sufficimus approbare. Denique vagi atque immundi [16] spiritus utriusque sexus humani dolosa blanditiarum captione, seu violentia viventium domos corporales infringunt, & latibulum sibi [17] perniciosis eorum in captivitatibus quærunt. At ubi ventum fuerit ad divini certaminis campum, cœperintque sacri nominis telo pulsari; [18] tunc cum alium noveris, alium certari

tari

ADNOTATIONES.

in Elysios campos; ut poetæ loquuntur, recitat Virgilii versus ex l. 6. Æneid. v. 542.

. . . . Ex læva malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.

& lib. 7. cap. 20. & 21. alios ex eodem Poeta versus huc pertinentes describit. S. Augustinus serm. 241. in eamdem rem duo ejusdem Virgilii versus recitat.

14 In editis cum Mss. Tol. Zen. *alteram*. Ad ea porro verba, *suis in actibus portant*, hæc notat Barthius lib. 42. advers. cap. 5. *Nam indicia actorum in ipsis umbris mortuorum exstare, & inde eas apud inferos judicari ajunt philosophantes poetæ. Rhadamantus apud Claudianum de Ruffino,*

Quid demens manifesta negas? en pectus inustæ
Deformant maculæ, vitiisque inolevit imago.

Administrationem autem etiam de sapientia Gentili sumsit Zeno, cum de ea verba faciat; nam hominum quemlibet velut dispensatorem in partem suam collocatum a supremo Domino dicebant. Persius Sat. 3. Hactenus Barthius.

15 Hunc versum Lactantius non adfert, & ex hoc Zenonem in ipso Virgilio exercitatum colligimus. *Manes* autem Virgilius appellasse fertur Genios, quos cuique comites & vitæ testes adesse Plato docuerat Appulejo tradente *de Deo Socratis, quibus adsistentibus*, ut in eum locum notat Servius, *post mortem aut adserimur in meliorem vitam, aut condemnamur in deteriorem*. Ita quocumque modo animam immortalem agnovit. *Patitur* pro *patimur* legitur in Ms. Urb. Inferius *suspicionem* accipi pro *opinione & scientia tenui* notavit Barthius ex Cyrilli Glossis: & de hoc nos plura egimus adnot. 4. in tract. 2. lib. 2.

16 Hoc in numero Veronenses editores liberiori manu usi sunt, alia ex arbitrio addentes, alia detrahentes, & non nulla etiam ex uno loco traducentes in alium, quæ nos ex Mss. & edit. Ven. restituimus. Heic autem scripserant *spiritus sub prætextu animarum utriusque* &c. quæ additio in Mss. & editione memorata non apparet. Hos spiritus, qui *vagi & immundi* traduntur a Zenone, *insinceros & vagos* appellat Cyprianus de Idolorum vanitate pag. 450. & item *immundos & erraticos* in epist. ad Donatum pag. 3. *Spiritus contaminati ac perditi per omnes terras vagantes* dicuntur a Lactantio l. 2. cap. 14. *vagi, impotentes, sordidi* a Prudentio in carm. de S. Vincentio. Mss. Tolent. & Vat. pro *blanditiarum captione* habent *blanditia ex captione*.

17 Edit. Ver. & Mss. Urb. Pomp. Zen. *perniciosum*.

18 Eadem editio *tunc vexatum certari misereris*. Corruptum hunc locum novit Barthius, & emendare illum contendit. Nos supplevimus e Mss. & editione Ven. Solum in Mss. aliquot pro *misereris* legitur *miseris*, sed male. *Enim* in editis insertum post verbum *discoloratur*, auctoritate Mss. delevimus. *Horrores*, quod pro *horreris* legendum monuerat Barthius, emendavimus ex Mss. Urb. & Zen.

19 Con-

tari miſereris. Diſcoloratur per momenta color, figura ſua tollitur a natura, in obliquos horrores inſani vertuntur orbes oculorum, acies dentium ſpumoſis horrida globis inter labra liventia ſtridit, intorta omnia paſſim membra tremore vibrantur, gemit, flet: denuntiatum pavet judicii diem, pellique ſe plangit: [19] confitetur ſexum, confitetur aggreſſuræ tempus & locum, & nomen proprium confitetur, diſceſſumque: vel qui ſit, ſignis evidentibus docet, ut plerumque aliquos noſcamus [20] eos eſſe, quos in idololatria commorantes nuper, vel maxime vi aliqua obiiſſe meminerimus. [21] Heic nunc mihi reſponde, qui hominis poſt mortem nihil ſupereſſe contendis, [22] quemadmodum per alium locutus ſit mortuus ille, quem noveris? At dicis: Hæc dæmones fingunt. Eo probatio melior, quod etiam fallaces teſtimonium perhibent veritati. [23] Cur autem

ADNOTATIONES.

19 *Confitetur ſexum* ſublata fuerant ab editoribus Veronenſibus. Sexum autem Zeno dixit, quod ſcilicet animæ ſe utriuſque ſexus hominum eſſe confiterentur, de quo vide adnot. 20. Mſ. Rem. pro *confitetur aggreſſuræ tempus* ſcribit *confitetur & egreſſum*, ſed perperam, cum *diſceſſum* mox ſubjiciatur. *Aggreſſura* vero legitur apud Ulpianum l. 3. §. 4. *De Senatu Conſulto Syllano & Claudiano*. Bis alibi Auctor eadem voce utitur, ut ex indice verborum liquebit. Ad ea *& nomen* ſupplevimus *&* particulam ex edit. Ven. & Mſſ. *Proprium fingit* pro *proprium confitetur* in Ver. editione ſcriptum fuit, ut dæmonum confeſſio ficta inſinuaretur.

20 In edit. Ver. *noſcamus eſſe nominatas, quos* &c. repugnantibus Mſſ. & editione Ven. Ceterum ſua dæmones non numquam prodidiſſe nomina tradit etiam Lactantius l. 5. Inſtitut. cap. 21. *Interrogati qui ſunt, quando venerint, quomodo in hominem irrepſerint, confitentur*. Alii porro Patres rem explicatius produnt, dum narrant, eoſdem dæmones affirmaſſe, ſe eſſe vel Jovem, vel Mercurium, vel Saturnum, vel alium aliquem ex iis, qui tamquam Dii a Gentibus colebantur, de quo poteris legere diſſerentes Minucium Felicem in Octavio cap. 27. & Sulpicium Severum Dialog. 3. At qui ſe impiorum eſſe ac interfectorum animas faterentur, nemo, quod hactenus reperire potuimus, præter Zenonem ſubindicat. Solum de improborum ac eorum hominum animabus, qui violenta morte perierunt invenimus ſenſiſſe quoſdam, eas circa ſua corpora & ſepulcra hærere & pervagari aliquamdiu, ut videre eſt apud Porphyrium lib. 11. *de Abſtinentia* pag. 89. cui ſententiæ ſavet etiam Macrobius lib. 1. in ſomnium Scipionis cap. 13. Sed miſſa hac Ethnicorum fabella, ſingularis narratio de energumenis, quos Zeno memorat, ne quem offendat, ut offendiſſe quidem viſa eſt editores Veronenſes, qui eam alicubi corrigendam cenſuerunt, vindicata nobis eſt pluribus diſſert. 2. cap. 8.

21 Ante particulam *heic* Veronenſes editores integram inſeruerant ſententiam, eamque aliquot verbis detractis, vel immutatis: quæ in Mſſ. & edit. Ven. paullo inferius legitur, uti a nobis ſuo loco proponetur. Sententia autem inſerta effertur ab iiſdem ſic. *At cum Divina adjuratione in eculeo ſpirituali torquentur, nolentes & inviti diſcedere compelluntur. Heic nunc* &c.

22 Pro verbis, quæ tum ex codicibus, tum ex editione Ven. exſcripſimus, hæc in editione Veronenſi & ſequentibus ſuppoſita fuerunt: *contendis, quo argumento dæmones nitantur, ſi non vivant animæ mortuorum? At dicis* &c. *Hoc dæmones* pro *hæc dæmones* in Mſſ. Pomp. duobus Zen. & edit. Ven. Huic porro objectioni reſpondetur in editis & Mſſ. ſic: *O probatio melior!* quæ exclamatio plane inepta videtur. Emendatio Barthii ſatis tuta & inſerenda textui viſa eſt.

23 Quidquid in textu poſuimus poſt vocem *veritati* uſque ad *Accipe & alia* a Veronenſibus editoribus detruncatum fuit, ſola poſtrema ſententia in locum non ſuum aliquibus immutatis translata, ut adnotatione 21. monuimus. Manuſcriptorum, & edi-

Q a

autem fingant nomina, quorum eſt confeſſio in ceteris vera, aut qua ratione iſto argumento nitantur, quod hominibus, quos perditos cupiunt, magis proficiat ad Dei timorem, & ipſis nihil proſit ad utilitatem? Sane recte hoc facere exiſtimarentur, ſi ſub prætextu alieni nominis invaſa obtinere potuiſſent. At cum divina adjuratione in eculeo ſpiritali & qui ſint nolentes edicant, & inviti diſcedant; procul dubio hoc ſunt, quod ſe ſe eſſe unicuique confitentur.

IV. Accipe & alia exempla & quidem certiora. Primo in [24] libro verborum Samuel egregius ille [25] ſacerdos mortis jam lege diſ-
1.Reg. c.28. punctus, Sauli regi ſe deſideranti ſine ambiguitate non tantum ſuam [26] præſentiam exhibet, ſed etiam ad conſulta reſpondet, liberiusque canit mortuus, quam canere conſueverat vivus; unde libet exclamare: [27] Profectus potius eſt iſte, quam mortuus. In Evan-

ADNOTATIONES.

editionis Venetæ ſcripturam edidimus. Mſſ. Rem. Urb. Vat. cum editione Venet. *capiunt* ſcribunt pro *cupiunt*, ſed male, cum de dæmonibus ſermo ſit, qui hominum animas lucrari expetunt. Ceterum hoc argumentum, quo Auctor utitur, ut dæmonum confeſſioni contra ſe ipſos latæ credendum eſſe ſuadeat, alii quoque Patres exhibuere. Tertullianus in Apolog. c. 23. *Credite illis, cum verum de ſe loquuntur, qui mentientibus creditis. Nemo ad ſuum dedecus mentitur, quin potius ad honorem. Magis fides proxima eſt adverſus ſemet ipſos confitentes, quam pro ſe ipſis negantes.* Minucius item in Octavio c.27. *Ipſe Saturnus & Serapis & Juppiter & quidquid dæmonum colitis, victi dolore quid ſint eloquuntur, nec utique in turpitudinem ſui, non nullis præſertim veſtrum adſiſtentibus mentiuntur. Ipſis teſtibus eſſe eos dæmonas de ſe verum confitentibus credite.*

24 Nullibi hoc titulo primum Regum librum inſcriptum legimus, ſed *primum Samuel.*

25 Etſi non nulli Patres ſacerdotium a Samuele abjudicent cum Hieronymo l. 1. in Jovinianum; *Sacerdos* nihilominus vocatur a Lucifero Calaritano in libro *de non parcendo in Deum peccantibus* p. 227. tom. 4. Biblioth. PP. & in Conſtitutionibus Apoſtolicis lib. 8. cap. 1. ἀρχιερεὺς *ſummus Sacerdos*, & cap. 5. ἱερεὺς *Sacerdos*, & ſimiliter alii, ad quos S. Zeno acceſſit. Quod heic dicitur *mortis lege diſpunctus*, Africanorum locutio videtur, pro qua Tertullianus de Teſtimonio Animæ c. 4. *vitæ diſpunctionem* dixit.

26 Magna inter Patres de Samuele vertitur quæſtio, utrum ipſius anima Sauli vere apparuerit. Negantem ſententiam ſequuntur Tertullianus de Anima cap. 57. Auctor quæſtionum inter Juſtini opera quæſtion. 52. S. Pionius in exhortatione ſuis actis inſerta n. 14. Euſtathius Antiochenus in Diſſert. contra Origenem ab Allatio edita. S. Hieronymus in c. 13. Ezech. Auctor quæſtionum veteris & novi Teſtamenti apud Auguſtinum quæſt. 27. & apud eumdem Auctor operis de mirabilibus ſacræ Scripturæ l. 2. cap. 11. Affirmantem vero ſententiam cum Zenone noſtro plerique tum veterum, tum recentiorum tuentur, Joſephus lib. 6. antiquitatum cap. 15. S. Methodius Epiſc. & martyr apud Photium cod. 234. S. Juſtinus in dialogo cum Triphone p. 72. Origenes in cap. 28. lib. 1. Regum, S. Baſilius epiſt. 8. ad Euſtachium, S. Ambroſius in cap. 1. Lucæ, & alii. S. Auguſtinus in utramque partem hanc quæſtionem fuſius agitat quæſt. 3. ad Simplic. & quæſt. 6. ad Dulcitium: at in libro *de cura pro mortuis gerenda* in Zenonis ſententiam propendet, cui etiam favere videtur Eccleſiaſticus cap. 46. v. 23.

27 Solennis hæc Patrum formula, ut mortis, quæ juſtis advenit, horrorem elevarent. Tertullianus in libro de Patientia cap. 9. *Profectio eſt, quam putas mortem.* Hieronymus epiſt. 84. ad Julianum: *Quod ſanctiſſimam conjugem tuam non quaſi mortuam, ſed quaſi proficiſcentem deduxeris;* & epiſt. 3.

vangelio quoque Petrus filiique Zebedæi cum Domino adstare fulgentes Moysen Eliamque, quos [28] propter tunc impedimentum carnis videre non possent, libertate spiritus vident, exinde intelligentes in [29] thesauro naturæ depositum incolume requiescere, quod in hoc mundo ad tempus perspicitur interire. Similiter in inferno dives ille tenacissimus, quem chaos immensum a pauperis felicitate discernit, ardoribus suis implorando refrigerium, Lazarum verum divitem sero cognoscit: cupitque mortuus vel uno digito illis contingi manibus, quibus stipem denegaverat vivus. Odit jam sine caussa ante quod amaverat: probat felicius esse, quod oderat. [30] Gemit instanti pœnæ aliquid de facultatibus notis mederi non posse, pro uno puncto requiei incunctanter tota, si liceat, paratus offerre. Superstitibus fratribus saltem cupit esse consultum. Abraham patrem deprecatur obnixe, ut aliquis nuntius pergat, qui eos tanti negotii certos efficiat, cui ille respondit: *Habent Moysen & prophetas, quibus si non credunt, neque illi, qui hinc missus fuerit, credituri sunt*, evidenter ostendens, non in oculis esse carnalibus verum, sed in fide credentium constitutum.

Matth. 17. *Idem c.* 16. *Luc.* 16. 25 31.

V. Nam & Dominus ista exempla confirmans uni ex latronibus in se credenti, qui [31] cum eo de patibulo dextra lævaque pendebant, ait: *Amen amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso*. Itaque si homo mortuus in æternum perit; ergo mentitus est Dominus, qui ei deinceps nihil futuro paradisum repromisit. Sed & homo

Luc. 33. 43.

ADNOTATIONES.

& epist. 3. de morte Nepotiani: *Intelligeres illum non emori, sed emigrare*. Huc etiam pertinet illud, cum mors *transitus* appellari solet; unde in psal. 140. vers. 10. *Singulariter sum ego, donec transeam*; & Hieronymus l. 1. in Jovin. cap. 14. *Ex quo ostenditur virginitatem non mori, sed manere cum Christo, & dormitionem ejus transitum esse, non mortem*.

28 Codd. Rem. & Vat. *præter tunc impedimento*: Mss. Pomp. & Urb. *impedimento* item habent.

29 *Thesaurus naturæ* adhibetur heic pro sepulcro, in quo defunctorum corpora in resurrectionem custodiuntur: *thesaurus* enim proprie loculamentum significat, ubi quidpiam servandi caussa conditur. Vide Basilium Fabrum in Thesauro Erudit. tom. 2. pag. 983. Addemus & notationem Barthii ex lib. 2. cap. 15. *Pulcherrime per thesaurum naturæ universum τὸ πᾶν intelligit, quod recondantur in illud vere conditorium omnia, quæ intereunt, & mutatis tamen formis redeunt in vitam; cum nimirum sit hujus interitus alterius vita, hujus vita alterius interitus, & ita orbis quidam rerum sibi succedentium, quod infra dicit*: Omnia suis mortibus vivere; *& eleganter lateque docet Victorinus* l. 4. *contra Arianos .... Hunc thesaurum sæpius adludunt sacræ litteræ, cum* colligi in eum & ad Patres suos *dicunt, qui in Domino moriuntur ... nec minus docte infra Zeno noster* secretum naturæ *appellat*.

30 Ms. Tol. *cernit*. Ex eodem cod. nec non ex Vat. & Urb. scripsimus *tota, si liceat*, pro *tota scilicet*. Porro *tota* pro *omnia* usurpatur, sicut *totum* eodem sensu, de quo tract. 4. adnot. 25. Similiter Virgilius primo Æneidon vers. 189. *Tota armenta sequuntur*, & Juvenalis 10. vers. 237. *Bona tota*. *Totis ripis* dixit etiam Cæsar de Bel. civili lib. 1. cap. 1. *Toti Dii* Appulejus Meteor. 6. &c. Paullo post e Mss. reposuimus *saltem* pro *salutem*, quod in editis perperam legebatur.

31 Ut ex τὸ *cum eodem*, quod erat & in codicibus & in editis, corrigeremus *cum eo de*

eo de

homo ipse, quem Dominus adsumserat, perit, si Jesus non resurrexit. At si resurrexit, humano generi formam dedit, quoniam ad hoc Deus pro homine mortis jura gustavit, ut homo per Deum jus immortalitatis reciperet, quod amisit. Propter quod Paullus
1. Thessal. 4. 12. 13. beatissimus ait: *Nolumus autem ignorare vos, fratres, de dormientibus, ne contristemini, sicut ceteri, qui spem non habent: si enim credimus, quia Jesus mortuus est, & resurrexit, sic & Deus eos, qui dormierunt in Jesum, adducet cum eo.* Nam & Deus per Ezechielem
Ezech. 37. 12. & seq. prophetam loquitur, dicens: *Ecce ego aperio monumenta vestra, & educam vos de monumentis vestris, & inducam vos in terram Israel: dabo spiritum meum in vos, & vivetis.*

VI. Cum hæc ita sint, resurrectionem futuram cur Christiane non credis? Cur [32] de hujus mundi labe in meliora migrantes tam pertinaciter plangis? Proh nefas! Hinc mater scissa veste, laniatis crinibus, laniatis & genis, totum crebris ictibus livida pectus, gen-
1. Mach. 7. tili vanitate circa amissi cadaver bacchatur insana, nec Machabææ matris memoriam recolit, quæ spe succincta futurorum, Antiocho [33] sæviente, libenter semel septem filios, non dicam extulit, sed ipsa potius feliciter suis hortamentis occidit, religiose confidens Deo filios se genuisse, non mundo. Hinc uxor amissi mariti desolationem se ferre non posse testatur, frigidumque latus male dilatato queritur lecto; [34] invidiosis vocibus Deo concinnat invidiam; [35] solennia ipsa divina, quibus a sacerdotibus Dei quiescentes commendari consueverunt, profanis aliquotiens ululatibus rumpit; tetraque illuvie suum totum deformans cultum, cadaver amplectitur [36] conclamatum; frigentia tepefacit crebris osculis labra; totum

ADNOTATIONES.

eo de, sententiæ contextus suasit. Repetivimus *amen* ex Mss. Rem. & Pomp.

32 Editi & Mss. aliquot libri *de hujusmodi*. Placuit lectio codicum Tol. Vat. Urb. Dein pro *migrantes*, quod cum aliquot Mss. habent editi, codex Rem. *migrantis*, Tol. *migraturus*, & Urb. *migratus*. At sermo est de vivis, qui morientes, vel mortuos plangunt, ut ex subjectis matrum & uxorum exemplis liquet.

33 Editi cum aliquot Mss. *sævienti*. Correximus ex Mss. Rem. Pomp. & edit. Ven.

34 *Invidiosis vocibus* Zeno utitur pro *querulis*, & *concinnare invidiam* pro *lamentari*, eo quod questubus & obtrectationibus in odium & invidiam is, de quo conquerimur, adducatur. Similiter mater filii obitum lugens *Diis facie invidiam*, inquit Quinctilianus Declam. 8. 14. Silius Italicus lib. 6. *Ibat & invidiam cælo divisque ferebat*. Seneca in Hercule Œteo: *Expedi in planctus tamen defessa quamquam brachia, ut invidiam Diis lugendo facias*. Et S. Zeno tract. 15. lib. 2. n. 1. *Quo nuntio accepto Dei servus scidit vestimenta sua, non ut Deo invidiam faceret, sed &c.*

35 Insigne hoc est de more antiquo offerendi pro mortuis sacrificii testimonium, cui similia occurrunt apud Cyprianum epistol. 66. Tertullianum de Monog. cap. 10. de Corona militis cap. 3. in Exhortatione ad castit. cap. 11. & apud alios. Veronensis editio cum duobus Mss. Zen. paullo post *serraque illuvie* pro *tetraque illuvie* per errorem, ut videtur, typographi, aut amanuensis.

36 Formula hæc erat apud Romanos in re funerea celebris. Cum scilicet quispiam efflasset animam, pluries conclamabatur ejus cadaver, ut notat Servius ad illa Virgilii

totum corpus imbribus relavat lacrimarum, crinium suorum damno cooperiens; miserandis affatibus in uberiores fletus incendit etiam eos, quos caussa non tangit, tanto ambitiosior in dolore, [37] quanto ditior, sane post momentum misera (atque utinam [38] semel) nimio dolore nuptura. Heic heic quemadmodum se quis possit excusare non video; non deest enim, qui dicere possit: Si est resurrectio, quare plangis? si amore mariti facis, cur postmodum nubis? Exsecrabilis res est, fratres, nec conjugio servare caritatem, nec Deo fidem. Hæc etiam viros reprehensio manet.

VII. Christianus ergo in toto dubitare non debet, in statum pristinum mortuos excitari: talesque legitima die ante conspectum Dei ex illo naturæ [39] secreto produci, quales fuerint pro sua quique qualitate suscepti, Apostolo dicente: *Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque corporis sui merita secundum ea, quæ gessit, sive bona, sive mala.* 2.Cor. 6. 10. Etenim, fratres, facilius est [40] reformari, quod fuerit, quam institui, quod ante non fuit: quod si non fuit, & est, multo magis poterit esse, quod fuit; quippe cum illius potentissimi artificis rerum omnium conditoris ipse sit usus, impossibilium [41] possibilitatem adserere, ex eoque

ADNOTATIONES.

gilii 6. Æneidon vers. 218. *Pars calidos latices* &c. *Servabantur*, inquit, *cadavera octo diebus, & calida abluebantur, & post ultimam conclamationem abluebantur.* Lucanus 2.22. *Corpora nondum conclamata jacent.* Appulejus lib.1. Metam. *Jam defletus & conclamatus es*, & lib. 11. *Ecce jam ultimum defletus atque conclamatus processerat mortuus.* Itaque *conclamatum* apud Zenonem ultimam conclamationem significat, uti similiter apud Terentium Eunuch. 2. 3. 56.

Define jam, conclamatum est.

37 Ms. Rem. *quam.*

38 *Semel* dicit, propterea quod mulieres aliquæ bis, ter & pluries etiam nuberent. Zenonem autem, perinde ac veteres plerosque Patres, secundis nuptiis infensum, ac multo acerbius contra nuptias pluries repetitas differentem notavimus tract.5. & fusius differt. 2. cap. 7. ubi ejus sententiam uberrime vindicasse nobis videmur. Post pauca pro *nimio dolore* Barthius legendum putat *mimico dolore*: mimicum enim omnes auctores id dicunt, quod simulatum est, & inani quapiam pompa veritatem mentitur. Sed *nimio* Auctor dicere potuit ironice; cumque Mss. libri nihil suffragii ferant, nihil pariter immutandum judicavimus.

39 *Secretum naturæ* vocat sepulcrum, sicuti *thesaurum naturæ* superius appellavit. Vide adnot. 29.

40 Sic ex Ms. Pomp. quod mirifice concinit cum *institui*: alibi autem legebatur *reformare.*

41 Non quod ea, quæ vere impossibilia sunt, Deus possibilia efficiat, sed quod ipsi sunt possibilia, quæ hominibus videntur & creduntur impossibilia, uti est mortuos ad vitam revocare: in quam sententiam post pauca Zeno subjicit: *Hæc est enim proprietas Dei id operari, quod non potest credi*; id quod differtius explicavit Marius Victorinus l. 1. de Opificio Mundi.

..... Plus sit tibi credere semper
Posse Deum quidquid fieri non posse putatur.

Et Arnobius lib. 2. pag. 67. *Quod impossibile nobis est factu, illi possibile atque admodum exsequutioni paratum*; & rationem adferens: *Numquid*, ait, *nostris ex divisionibus colligemus, quid aut fieri possit, aut non possit?* Ubi non illud insinuat posse vere a Deo fieri, quod revera impossibile sit, sed id unum reprehendit, credi impossi-

eoque, quod non est, facere, quod est, naturam creare [42] extrà naturam, nihil prorsus habere difficile, solumque ei hoc deesse, quod nolit esse; hæc est enim proprietas Dei id operari, quod non potest credi.

VIII. Igitur non homines tantum, sed pene omnia suis mortibus vivunt. Unde pauca de multis attingam, ut omnium probationem haud dubie in paucis expediam. [43] Stellæ præcipites labuntur e cælo, & a tergo longo flammarum albescentium tractu funereæ facis solennitate in occasus suos, quasi quibusdam deducuntur exsequiis: quas si per plagas, unde refixæ sunt, quæras, redivivi luminis lege suis sedibus resurrexisse agnoscas. Sol quotidie nascitur, eademque die, qua nascitur, moritur; nec tamen instantis finis sorte terretur, suos ut [44] repigret cursus, ut horas ac momenta producat, ut saltem paullo diutius diei sui demoretur in vita; sed fidelis semper, semper intrepidus, ad sepulcrum noctis cognatæ contendit, scius in ipso se habere, quod vivit: denique adimitur ei ortus, si ei [45] auferatur occasus. Luna quoque, quæ vere [46] rationis humanæ omnia in se lineamenta depingit, nata [47] sanguineæ teneritudinis, dubio cornu primo quasi de cunis apparet, paullatimque crescendo jam puella, jam virgo, pro quotidianæ ætatis incremento progrediens, lascivi cursus ambagibus carpit pensa mun-

ADNOTATIONES.

possibilia Deo, quæ nobis factu impossibilia sunt, & rationibns humanis velle nos metiri ac decidere, quæ Deo sint, vel non sint impossibilia. Simili itaque sensu accipiendum, quod veteri inculcatum proverbio est, cujus meminit Synesius epist. 11. *Deo omnia possibilia sunt, etiam impossibilia.* quod ipsum affirmanti Platoni concedit Augustinus serm. 242. n. 7. Ms. Urb. pro *impossibilium possibilitatem adserere* habet *impossibilium possibilitate se adserere*, idest suam potentiam ostendere: quæ lectio eodem recidens nequaquam displicet.

42 *Extra naturam* creare, est extra omnes naturæ vires creare, cum ex nihilo aliquid educere nullæ naturæ vires possint. Potest etiam intelligi *extra naturam*, quod scilicet, quæ creantur, nullam præexsistentem naturam habeant, ex qua tamquam ex materia sint; nihil enim erant, qnæ creantur ex nihilo.

43 Easdem fere similitudines ad resurrectionem statuendam, vel explicandam urgent plures antiqui Patres, Tertullianus de Resurrect. cap. 12. & 13. & in Apologet. cep. 48. Minucius Felix in Octavio num. 5. Theophilus ad Amphilochium lib. 2. Ambrosius lib. 5. Hexamer. c. 27. 23. & lib. 2. de Fide resurrect. c. 53. &c.

44 Appulejus Metamor. 8. *repigratur impetus*, idest remittit, & lib. 1. *repigrato fetu*. Ms. Urb. *currus* pro *cursus*; & inferius Ms. Tol. *cognitæ* pro *cognatæ*; idem cum Ms. Urb. *sciens* pro *scius*.

45 Sic Mss. Rem. Tol. Pomp. Vat. Urb. Editi vero cum Ms. Zen. *aufertur*.

46 Apponemus heic notam Barthii ex lib. 43. cap. 10. *Quid Lunæ cum ratione humana? vere legendum* nationis *a nascendo, aut* sationis *a successione humanarum stirpium*. Sed *ratio* pro methodo, seu ordine naturæ accipi potuit.

47 Alia ejusdem Barthii observatio subjicienda. *Sanguinea teneritudo primum tempus a nativitate designat. Sic* sanguinolenti *in Codice* primum nati. *Constantinus Imperator* lib. 2. *de Patribus, qui filios suos destruxerint:* Siquis propter nimiam paupertatem egestatemque victus caussa filinm filiamve sanguinolentos destruxerit; *& in inscriptione de infantibus expositis* Leg. 8. Cod. Justinianæi.

48 Mss.

mundana. At ubi matura aureo igne flagrantis luciflui aurigæ, par laboribus fratris [48] anguſtis circulis argenteum compleverit globum, paullatim devergit in ſenium, donec ultima ſenectute conſumta, ſua morte reviviſcens, menſtrualis ignis ſolenni germine accenſo ſumat rurſus de fine principium.

IX. Similiter [49] Phœnix avis illa pretioſa reſurrectionis evidenter nos edocet jura, quæ nobilitatem generis ſui non a parentibus [50] accipit, non liberis tradit: ipſa eſt ſibi uterque ſexus, ipſa omnis affectus, ipſa genus, ipſa finis, ipſa principium: non ex coitu naſcitur, nec officio alieno nutritur: non invita, non imprudens moritur, ſed cum maturum leti tempus advenerit, a ſemetipſa [51] invitatis ſacris ignibus libentiſſime concrematur. Sepulcrum nidus eſt illi, favillæ nutrices, cinis propagandi corporis ſemen, mors natalitius dies. Denique poſt momentum feſto exſultat in tumulo, non umbra, ſed veritas, non imago, ſed Phœnix, non alia, ſed quamvis melior alia, tamen prior ipſa. Erubeſce Chriſtiana

con-

ADNOTATIONES.

48 Mſſ. quidam libri & editi *anguſtis*. Magis adriſit lectio codicis Rem. Mſ. Urb. *anguſti circuli*.

49 Zenoni ſuccenſebunt fortaſſe quidam critici, quod fabulam de Phœnice tam luculenter extulerit. Sed ii, velimus, meminerint Phœnicem a ſacris Scriptoribus ad varia myſteria explicanda frequenter adhibitam, & ad virgineum partum, & ad reſurrectionem Domini ac noſtram, & ad mores item non numquam productam, ſicuti ea uſi etiam inveniuntur non nulli ad falſa dogmata ſtatuenda, ut videre poteris apud Auguſtinum lib. 4. de Anima & ejus origine cap. 20. De Phœnice autem tamquam reſurrectionis ſymbolo, quod ipſis in Chriſtianorum antiquorum ſepulcris inſculptum reperitur, incredibile eſt, quot Patres tum Græci, tum Latini teſtimonium ponant. Præter Jobi locum c. 29. verſ. 18. ubi Phœnicis mentionem fieri ex quadam Hebraici textus punctatione non nulli contendunt, & ex LXX. Interpretibus alii confirmant, nec non ex ambigua lectione eorumdem Interpretum pſal. 91. v. 13. explorati ſunt paſſus S. Clementis Papæ in epiſt. ad Corint. 25. Tertulliani, Origenis, Euſebii, Lactantii, Cyrilli Hieroſolymitani, Gregorii Nazianzeni, Epiphanii, Hieronymi, Ambroſii & aliorum, quos vel recenſere piget. Quid quod plures quoque Ethnici auctores eam uti veram prodiderunt hiſtoriam, Herodotus, Dio, Ovidius, Tacitus, Plutarchus, Plinius, Solinus, Ariſtides, Claudianus, & alii? Cum itaque Chriſtianis Patribus adverſus Gentes eſſet agendum, quis iiſdem crimini det, ſi ex Phœnicis, quæ certa apud Gentes habebatur hiſtoria, exemplum ſumſere, quo propoſitum confirmarent? Grotius, etſi heterodoxus, hac animadverſione motus fuit, ut Patres a quorumdam criticorum cenſura ſatis purgatos fateretur, hæc ſcribens in epiſtola ad Bignonium, quam refert & laudat Joachimus Joannes Maderus in præfatione ad epiſt. S. Clementis ad Corinthios: *De Phœnice rem fuiſſe eo tempore eruditis creditam, nec eo argumento uti Clementem, ut probet τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, ſed ut oſtendat ex credita re non-eſſe eam τῶν ἀδυνάτων*.

50 Mſſ. Pomp. Urb. & duplex Zen. *accepit*. Phœnix porro *ipſa ſibi uterque ſexus* dicitur, quod ſibi ſit & pater & mater; *ipſa* autem *omnis affectus*, quia unica eſſe fertur, quam in ſua ſpecie amare poſſit.

51 *Invitati* ſacri ignes ſunt, quos a ſole ad ſe trahere dicitur a poetis, cum nido ſuo jam jam moritura Phœnix incubuerit. Barthius tamen dubitat, an non melius *initiatis* legendum ſit: *nullum enim*, inquit lib. 42. cap. 10. *quam ex ſe ipſa principium ei concedit Zeno noſter*; at nullis in codicibus ſic ſcribitur.

conſcientia; vel tot ac tantis ex rebus, [52] quemadmodum rurſum eadem, quæ es, ſis melior futura, cognoſce.

X. Præterea granum uniuſcujuſque frumenti conditum terræ interit, & tamen in eo id, quod intus eſt, reviviſcit, nec mortem medullitus capit, ſed ſuum ſibi genitale in germen exſpirans, vetuſti corporis ſuperficie deleta, immo in melioris naturæ jura tranſmiſſa, felix caput comis virentibus redimitum, quaſi ab inferis emenſum in ſuperna ſuſtollit, perennitatis gloriam fructu populoſo tenturum;
1.Cor.16.36. hoc hactenus Paullo firmante: *Stulte tu, quod ſeminas, non vivificatur, niſi mortuum fuerit*: Et ſubjecit dicens: *Sic & reſurrectio mor-*
v.42. & ſeq. *tuorum: ſeminatur in interitum, reſurgit in perpetuitatem: ſeminatur in* [53] *humilitatem, reſurgit in gloriam: ſeminatur in infirmitatem, reſurgit in virtutem: ſeminatur corpus animale, reſurgit ſpiritale.* Satis, ut opinor, reſurrectionis veritas omnibus claret.

XI. Sed neceſſario differendum eſt, quæ ſit in ea injuſtorum juſtorumque diſcretio, ne generalitas nominis in comparatione malorum attrahat gloriam Chriſtianæ felicitatis. Duplex itaque forma ſurgendi eſt: prima Sanctorum, in qua illud beatitudinis regnum primæ tubæ regali [54] teſſera convocati capient cum ingenti triumpho æterno rege ſub Chriſto: ſecunda vero, quæ [55] impios cum peccatoribus univerſiſque incredulis gentibus perenni deſtinat pœ-
Pſ.1.5.6. næ, in pſalmis Spiritu ſancto dicente: *Ideo non reſurgunt impii in judicio, neque peccatores in conſilio juſtorum; quoniam ſcit Dominus viam juſtorum, & iter impiorum peribit.*

XII. Conſequens eſt, ut ſcire nos par ſit, in quo habitu regnaturus ſit homo iſte noſter, qui tendit ad cælum: ne forte cum carne depereat vana [56] ſpe, ſi captus fuerit caduca atque carnali,
1.Cor.15.50. de qua Apoſtolus dicit: *Caro & ſanguis regnum Dei poſſidere non poſ-*

ADNOTATIONES.

52 Legebatur cum in Mſſ. tum in editis *quemadmodum rurſum eademque eſſes melior* &c. Correctionem feliciſſimam ſuggeſſit Barthius loco laudato, cujus hæc verba ſunt: *Ultima verba, quæ Chriſtianos conveniunt, non carent etiam macula, ſed acutius exſculpenda: nam illa* quemadmodum rurſum eademque eſſes, *ſpeciem veritatis in lectione præferunt, ſed peſſime ſunt turpata; nam nihil certius, quam ſcripſiſſe Zenonem....* rurſum eadem, quæ es, ſis melior futura. *Sic demum comparatio ſuis modis concinna erit inter Chriſtianorum & Phœnicis reſtaurationem. Idem enim corpus utriſque poſt ignem iſti, poſt quamlibet conſumationem alteri, homini ſcilicet Chriſtiano reparabitur; ita tamen idem, ut cum aliud minime ſit, melius tamen ſit illo, quod idem fuit. Hæc certiſſima eſt reſtitutio, & ſic de Phœnice modo clariſſime dixit:* Non alia, ſed quamvis melior alia, tamen prior ipſa.

53 In editis repetitione & errore, ut videtur, typographorum, vel librariorum *infirmitatem*.

54 *Teſſera* dicebatur ſignum quodcumque militibus præcipue datum, ex quo tamquam ſymbolo inter ſe ſe cognoſcerentur; unde illud Silii Italici 15. verſ. 478.

.... *Tacitum dat teſſera ſignum*.

Pro ſigno, quod in extremi judicii die tuba præcinente dabitur, heic accipitur.

55 Impios a peccatoribus diſtinguens, reſpicit diſtinctionem pſalmi, qui ſubjicitur, de qua agemus pluribus tract. 21. lib. 2. & diſſert. 2. cap. 10.

56 Heic adnotare videtur illos, qui in alia

possunt. At e diverso videor mihi audire proclamantem: Si hæc est conditio carnis, quid est ergo, quod credimus in Ecclesia [57] remissam peccatorum ac resurrectionem carnis? facile, fratres, pugna ista concordat, statusque futuri qualitas aperitur, fides si illibata teneatur. Unde rem paucis expediam. Omnis caro, quamdiu flagitiosis illecebris hujus mundi, ac tenebris feralibus agitatur, profecto [58] pecuina est, ac misero, fragili detestabilique versatur in [59] jure. At cum [60] mera fide credentis salutari fuerit necata baptismate, nova paterni sacro resurgit fontis ex gurgite, jam pura, jam libera, jam a conversatione mundi hujus extranea, jam morte superior, jam cælestia adspirans, jam, non dicam sæculi ludibria, sed ut sit honoratior, seipsam contemnens, jam veritatem, non imaginem quærens, jam spiritalia, non sua desiderans; de qua Paullus ait: *Non omnis caro eadem est caro: alia est hominis*, [61] *alia jumenti, alia caro volucrum, alia piscium. Et corpora sunt cælestia, sunt & terrestria*. Itaque immortalitatis semine, de quo etiam Poeta sapientissimus præsagivit dicens: 1. Cor. 15. 39. 40.

Igneus est ollis vigor, & cælestis origo
Seminibus: Virgil. Æneid. 6. 730.

scilicet Spiritus sancti conceptione insita fit ante fecunda, ut cum dissolutionis ejus ac legitimæ reparationis tempus advenerit, suo semini respondens jure possit mereri, quod credimus. Nec res in ambiguo est; quemadmodum etenim ille princeps iniquitatis suo semine per invidiam protoplastos [62] ex Angelis in homines derivavit;

ADNOTATIONES.

alia vita carnis voluptates sibi pollicebantur, & hac vana spe ducti peribant. Barthius lib. 43. cap. 10. suspicatur legendum *vana specie*, vel *vana spes, specie si captus est* &c.

57 MS. Rem. habet *remissa peccatorum & resurrectio carnis*. *Remissa*, *remissæ* pro *remissio onis* passim apud Tertullianum & Cyprianum. Vide hujus epist. 6. ad Magnum, & epist. 9. ad Januarium, necnon Optatum lib. 1. At *remissionem* habent MSS. Vat. & Zen. *Remissam* tamen iterum Zeno tract. 50. lib. 2.

58 *Pecuina caro*, quæ pecudibus inest. Similiter Appulejus lib. 8. Metamor. *pecuina ossa*.

59 *Jus* hoc loco pro statu, vel conditione, quemadmodum apud Ciceronem Agrar. 3. 2. *Optimo enim jure sunt profecto prædia, quæ optima conditione sunt. Libera meliore jure sunt, quam serva*. Et 2. in Ver. num. 27. *Hoc jure sunt socii, ut iis ne deplorare quidem de suis incommodis liceat*.

60 MSS. Rem. & Urb. *macra fide credentes*; alii codices *mera fide credentis*, & idem habent editi. Forte tamen legendum *vera* pro *mera*, aut *sacra* pro *macra*, vel aliquid simile. Plurium vero codicum lectionem retinuimus in textu, hæcque lectio non aliud significat, quam baptisma utile esse per fidem, per eam, inquam, fidem, quam non nisi per caritatem operari Auctor alibi docet, ut vidimus pluribus dissert. 2. cap. 6. *Necata* porro traditur in baptismate caro veteris hominis, ut *nova* in Christo resurgat; de quo in sequentibus plura.

61 MSS. Tol. Vat. *alia est jumenti*.

62 Putat Barthius lib. 42. cap. 10. *adludi hoc loco ad eam non nullorum sententiam, qui tradiderunt, homines, cum lapsi essent Angeli, in ipsorum locum constitutos fuisse*. At non id ferre videntur Zenonis verba: loquitur de priorum parentum lapsu, quos diabolus per invidiam traxit in culpam; & sicut *Angelos* procul dubio illos vocavit in eo statu innocentiæ, in quo

Matth. 23. 30. vit; ita Dominus omnes in se credentes Sancti spiritus semine a mortuis rursus gloriosos in Angelos excitabit.

XIII. Ad hoc unum evidens adhuc [63] proferamus exemplum, quamvis non possit verisimile tantam vim habere, quam veritas. Oleaster sua infelix & amarus est in natura; sed cum fuerit peritissimi agricolæ artificis manu necessaria provisione truncatus, nobilitate alieni seminis gravidatur, nutriturque ab eo ipso, quod nutrit, donec hospitis germinis adoptiva pinguedine assumtus, immo pinguedo ipse factus, totusque [64] acceptum translatus in honorem novæ frondis promotione ramis resurgescentibus ornatus, jam non oleaster sit, sed oliva: cum & oleaster sit, & tamen oleastrum [65] se non esse, quodam modo etiam ipse miretur. Igitur si homo potest facere, ut sit arbor, quod non fuit, salvo, quod fuit; quanto magis Deus hominem poterit [66] excitare, antequam peccasset in paradiso, in id, quod fuit? Quam rationem seminum etiam beatissimus
Gal. 6. 8. Paullus subtiliter prodidit dicens: *Qui seminat secundum carnem, de carne sua metet [67] interitum; qui autem seminat in spiritu de spiritu metet vitam æternam.* At vero Dominus evidenter hoc edo-
Matth. 13. 25. 25. cens sic ad discipulos ait: *Simile est regnum cælorum homini, qui semi-*

ADNOTATIONES.

immortalitatis & gratiæ donis præditi ad Angelorum gloriam accedebant, de quibus dictum est per Psalmistam: *Minuisti eum paullo minus ab Angelis* (unde tractat. 27. lib. 2. in fine martyrem *ex homine in Angelum transfusum* similiter dixit) ita *homines* pro mortalibus & peccatoribus, in quem statum per culpam miserrime transierunt, appellavit. Itaque sensus est, *principem iniquitatis* diabolum invidia exstimulatum *suo semine*, quod tentando seminavit, *protoplastos*, idest primos parentes, *ex Angelis* innocentibus & immortalibus *in homines* peccatores & mortales *derivasse*, seu convertisse: *derivo* enim translate est aliorsum traducere, vel deflectere. Sic Cicero 3. in Ver. num. 56. *derivare alio responsionem suam*, & 4. in eumdem num. 20. *culpam derivare in aliquem* dixit. Ex his ea, quæ sequuntur, facile intelliges. *Protoplastos* vox, quæ *primo creatos* significat, apud Tertullianum quoque in Exhortatione Cast. cap. 2. & apud alios Patres pro primis parentibus vulgo accipitur. *Primo plastos* dixit Prudentius in Hymno omnis horæ v. 17. Ms. Tol. *sursum* pro *rursus*: in Urb. autem *sursus in Angelos*.

63 Prætulimus manuscriptorum lectionem: in editis *proponamus*.

64 Editi cum plerisque MSS. *in acceptum translatus in honore novæ frondis promotione*. Barthius corrigendum censuit *in acceptum translatus, inhonora novæ frondis promotione*. At Ms. Rem. antiquissimus codex æquiorem, ut visa est, lectionem suppeditavit, deleta tantummodo prima particula *in*, quæ item abest a MSS. Vat. & Urb. mutatoque *honore* in *honorem*. *Promotionis* porro nomine utuntur Lampridius in Anton. Diad. cap. 2. Julius Firmicus de Cert. stel. posit. 3. 7. & 5. &c. Ex eodem codice Remensi *resurgescentibus* pro *resurgentibus* scripsimus.

65 Ms. Vat. *se jam non esse*. Dein Urb. *quodammodo & ipse*.

66 Rara syntaxis construenda sic: *excitare in id, quod fuit, antequam peccasset in paradiso*, idest excitare in vitam immortalem.

67 Ms. Rem. *in interitu*: desideratur autem in hoc codice *in spiritu*. Edit. Ver. *omisit de spiritu*. Supplevimus ex plerisque MSS. & editione Venet. Post pauca pro *hoc edocens* Ms. Tol. *hoc se docens*; Urb. autem *hoc & docens*.

68 MSS.

ſeminavit bonum ſemen in agro ſuo: *dormientibus autem hominibus venit inimicus ejus*, *& ſuperſeminavit zizania in triticum*.

XIV. At fortaſſe adhuc quiſpiam dicat: Si caro perit, unde cognoſcitur ille, qui reſurgit? Caro, fratres, quaſi quoddam eſt ſpeculum intuentis plenitudine [68] gravidatum, quod non tam imaginem ſuam, quam [69] ejus, cujus eſt in uſibus, gerit. Denique tot efficit vultus, quot ille intrinſecus triſtes, ſeu hilares ſuos fecerit motus, hanc rationem docente nos Paullo: *Videmus*, inquit, *autem* 1.Cor.13.12.
modo per ſpeculum in ænigmate, *tunc autem facies ad faciem erit*. Unde dubium non eſt in corporibus noſtris, dum mortis lege ſeminantur, non ſubſtantiam, non imaginem, ſed illud tantum, quod inutile eſt, diſcuti, quod teritur, demutari, ſicut ſcriptum eſt: *Oportet* Ib.c.15.53.
enim corruptivum hoc induere incorruptionem, *& mortale hoc induere immortalitatem*: aliter [70] enim immortalitatis ſtola illa non ſumitur, niſi primo iſtud carnale ſpolium, blandum animæ venenum, ſecundum Dei ſententiam, unde ſumtum eſt, refundatur, dicit enim Deus ad Adam: *Maledicta terra erit in omnibus operibus tuis*, *in* Gen. 3.17.
triſtitiæ gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ: *ſpinas & &* ſeq.
tribulos ejiciet tibi, *& edes pabulum agri*: *in ſudore vultus tui edes panem tuum*, *donec revertaris in terram*. Sed & Dominus [71] ex perſona hominis, quem aſſumſerat, ait: *Triſtis eſt anima* Matth. 28.
mea uſque ad mortem. Quod dictum non tam timentis, quam 18.
exſultantis ac docentis eſt. Utique: non enim quidquam timere poterat, qui mortuos excitabat, qui poteſtatem habuit ponendi eam, Jo. 10. 18.
& iterum reſumendi eam; ſed ut doceret, quoniam cum vivit in hoc mundo, ſemper in tribulatione, ſemper juſtus in pœna eſt. Cum autem mors, quæ putatur metuenda, guſtatur; tunc ei in æternum manentis gloriæ beatis in ſedibus, nullas deinceps ærumnas mundi ſenſura, repromiſſa felicitas exhibetur, David ſancto dicente: *Convertere anima mea in requiem tuam*, *quia Dominus bene-* Pſ. 114. 7.
fecit mihi, *quia liberavit animam meam a morte*, *oculos meos a* & ſeq.
lacrimis, *pedes meos a lapſu*: *placebo Domino in regione vivorum*.

Hæc

ADNOTATIONES.

68 Mſ. Pomp. *gravatum*. Terram *gravidatam* ſeminibus dixit Tullius de Nat. Deor. lib. 2. num. 32.

69 Ideſt ſpiritus, qui corpori unitus carne utitur. Imaginem autem ſpiritus idcirco carnem vocat, quod varii motus animi & affectus in corpore ſæpe eluceſcunt, ut ex ſequentibus liquet. Hoc idem egregie Tertullianus de Reſur. cap. 15. *Voluerit aliquid anima*, *vultus operatur indicium*, *facies intentionum omnium ſpeculum eſt*. Vide plura apud Plinium l. 2. cap. 37. & lege etiam, ſi placet, Nazarium & Pacatum in Panegyrico, ac Hieronymum in epiſt. ad Furiam. Mſſ. Tol. Vat. Urbin. *quærit* pro *gerit*.

70 Mſ. Pomp. *etenim*.

71 *Ex perſona hominis* perinde dicitur, ac tamquam homo, quod ſcilicet Chriſtus ſe in illis verbis non uti Deum gerere ac præferre vellet, ſed ut hominem; quo ſenſu *perſonam* veteres ſæpe appellarunt, ut cum dixere *perſonam patris*, *fratris*, *principis*, *amici* &c. pro *tamquam pater*, *frater*,

Hæc nos felicitas manet, hoc munus exspectat. Sic ergo vivamus, ut bonis operibus decorati, nos quoque [72] Deo Patri placere mereamur, Domino juvante nos Christo, qui est benedictus in sæcula sæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

frater, princeps, amicus &c. De hac Zenonis locutione non nulla attigimus dissert. 2. cap. 3. Eadem prorsus formula usus legitur Sanctus Hilarius in psal. 54. pag. 118. & in psal. 138. pag. 565. S. Ambrosius lib. 2. de Fide cap. 8. num. 61. lib. 4. cap. 6. num. 69. & lib. 5. cap. 10. num. 124. Similiter Phœbadius in libro contra Arianos pag. 303. t. 4. Biblioth. PP. Salomonis dictum quodam tribuit *ex persona sapientiæ*, quod sapientia in eo loqueretur, ac si ipse esset sapientia. Itaque heic *persona hominis* non in eo sensu accipitur, quo humana Christo persona cum Nestorio tribuatur, sed in eo, quo ipsi uti vero homini humanæ actiones passionesque congruebant.

72 *Deo* adjecimus ex MSS. Rem. Urb. Zen. in quo postremo vox *Domino* desideratur.

FINIS LIBRI PRIMI.

1 In

TRACTATUUM SANCTI ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

LIBER SECUNDUS.

TRACTATUS I.

De [1] *Genesi.*

Contra Arianos.

I. CArnalis mentis homines, fratres dilectissimi, scandalum patiuntur, non studio noscendæ, sed frustrandæ veritatis, quotiens Deus Dei filius, qui Patris maxima est gloria, æqualis Patri a Catholicis prædicatur. [2] Denique inde est, quod [3] legis fundamenta temnentes, versuta disputatione, prætermisso Deo de Deo exeunte, ad communia humanitatis nomina, quæ possunt argumentis attingi, [4] Patris & Filii festinant: nec intelligunt, quia in exordio [5] carminis sacri Deus Deo sua sibi & divinitate & nomine comparatus, omnes humani sensus opinationes excludit: quippe cum dicat, *Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram;* non inquit, *fac ad tuam*, sed ait, *faciamus ad nostram*: Gen. 1. 26.

ADNOTATIONES.

1 In MSS. *Incipit de Genesi*. Hæc inscriptio in editis retenta, a nobis immutanda non fuit. Zeno autem totus heic est in defendenda æterni Verbi divinitate contra Arianos, sicut & in duobus mox subjiciendis tractatibus, qui eumdem titulum in MSS. præferunt.

2 *Denique* non semper enumerationis particula est, quæ in postremo enumerationis membro statuatur, ut *tandem* significet; sed interdum post unicum membrum, uti heic a Zenone, ponitur, vel etiam cum nihil præcesserit, uti ab eodem adhibetur tract. 6. hujus libri, ubi enumerationis initium inchoat. Tum vero idem fere sonat, ac *paucis dicam*, de quo vide Schultingerum in notis ad declamat. 1. Quinctiliani p. 15. Exempla suppetunt apud Nepotem 12. 1. Florum 1. 16. Justinum, Papinianum & alios, quos Freinshemius in Florum laudat.

3 *Legem* pro Sacra Scriptura a Zenone adhibitam vidimus tract. 12. l. 1. adn. 1.

4 Ad *communia* scilicet nomina Patris & Filii, uti apud homines usurpantur, Ariani *festinabant*, ut Filium Patre inferiorem, velut inter homines usuvenit, ostenderent. *Argumentis* autem *attingi* ait, quod Ariani philosophia plurimum uterentur, seu potius abuterentur, ut plurium Patrum testimoniis statutum nobis est differt. 3. c. 2.

5 *Carmen sacrum* Geneseos liber appellatur, licet historicus sit. Similiter *Isaiæ carmen* tract. 23. & tract. 26. *divinum carmen* ejusdem Isaiæ liber vocatur. De hac voce *carmen* Sparaverius plura. Inferius *dicat* scripsimus ex MSS. Tolent. Urbin. Pomp. & Zen. pro eo, quod editi cum aliis MSS. *dicis*.

6. Num-

ſtram : [6] ne quam Filius hominem induturus pati videretur injuriam. Videtisne, fratres dilectiſſimi, quia nullus [7] exſerte heic alteri jubet, in opere nullus otioſus eſt? O ſancta [8] æqualitas, ac ſibi ſoli digniſſima individuæ deitatis! Unus homo ad [9] duorum imaginem & ſimilitudinem fingitur: nec tamen in eo, quid cujus ſit, invenitur. Si igitur in opere extraneo paritas ſacra diſtingui non poteſt; Deus in alio ſe inferior eſſe quemadmodum poteſt? quidquid enim uni ex duobus indiſcrete in omnibus ſibimet [10] ſimilantibus detraxeris, cui detraxeris, [11] neſcis.

II. At ille, cui jubetur, eſt, [12] inquis, inferior. Quid? quod inde non eſſe approbatur inferior: quia unde proceſſit, paterni cordis

ADNOTATIONES.

6 Numquid hoc loco S. Zeno Tertulliani interpretationem pungere voluit, qua hominem ad Chriſti imaginem factum tradidit? Sic enim is l. 5. contra Marcion. c. 8. *Ille Pater Chriſtum ſermonem ſuum intuens futurum*. Faciamus, *inquit*, hominem &c. Et lib. de Reſurrectione carnis c. 6. *Et fecit hominem Deus, id utique quod finxit, ad imaginem Dei fecit illum, ſcilicet Chriſti*: qua interpretatione etſi Tertullianus, qui de Filii divinitate recte ſenſit, nihil injuriæ eidem Filio fecerit; inde tamen periculum non leve impendebat, ne id Ariani ad elevandam, vel negandam Filii divinitatem transferrent, ac ſi æqualis Patri eſſe non poſſit, cui Pater dixiſſe non tradebatur, *Faciamus ad noſtram*, qua æquales ſumus, imaginem, ſed *Fac ad tuam*, quam nimirum homo factus præferes.

7 *Exſerte* reperitur apud Tertullianum l. 1. ad Uxorem c. 1. *Apoſtolus non ſuadet, ſed exſerte jubet*, ideſt aperte & diſtincte. Appulejus Metamor. 1. *exſerte clamitans*.

8 Quamplurimum lectionem codicum & editorum prætulimus, quæ etiam occurrit tract. 6. l. 2. Mſſ. non nulli habent *æquabilitas*. Inferius *dealitatis* pro *deitatis* Mſ. Rem. ſcribit; quod nomen hoc Zenoniano ſæculo uſurpatum reperimus tum ab Hilario in libro de ſynodis, tum a Lucifero Calaritano l. 1. pro Athanaſio pag. 198. d.

9 *Duorum* vox abeſt a Mſ. Pomp. ac ſi duo illa, ad quæ *unus homo* finctus traditur, ſint *imago* & *ſimilitudo*, cum haud dubie ſint Pater & Filius, de quibus in Geneſi dictum eſt *ad noſtram*, & quorum imaginem ac ſimilitudinem unus homo ita exhibet, ut quid ſit Patris, quid Filii, in eo diſtinguere nequaquam liceat: ex quo argumentum non imbecille adverſus Arianos ſumitur.

10 *Similo* legitur apud Martialem l. 2. epigr. 35. & apud Marcellum Empyricum c. 8. Sed apud Martialem alii legunt *ſimulo*; & Burmanus in Quinctil. l. 7. c. 10. & in Ovid. Metamorph. l. 3. v. 158. *ſimilare* & *aſſimilare* Latine non recte dici contendit. At jam hæc vox Zenonianorum codicum auctoritate ſatis vindicata videtur, qui *ſimilantibus* a *ſimilo* deductum aperte ſcribunt. *Similantes* autem *ſibimet in omnibus* cum Zeno affirmat Patrem & Filium, quam procul abſit a Semiarianorum ſententia, qui *ſimilem ſubſtantiam* Dei Filium vocabant, ex toto contextu liquet. Dixit autem *ſimilantes*, ut comparationi inſiſteret, quam ex homine ad Patris & Filii ſimilitudinem condito inſtituerat: addens vero *in omnibus* oſtendit aperte, ſimilitudinem ſe admittere perfectiſſimam omnium, cujuſmodi eſt inter eos, qui unius ejuſdemque ſubſtantiæ ſunt, uti ſane Patrem & Filium eſſe pluribus in locis diſſert. 1. indicatis c. 2. §. 2. diſertiſſime affirmat.

11 In editis *neſcio* codicum lectionem ſecuti ſumus.

12 Mſſ. Vat. & Zen. *inquit*. Objectio hæc eſt Arianorum celebris, cui duplex a Zenone reſponſio ſubjicitur, quam quidem utramque apud ceteros Patres invenire licet. Alii enim confeſſi ſunt præceptum Patris ad Filium, quo tamen nihil æqualitati inter ipſos præjudicii creetur, ut cognoſci poteſt ex Irenæo l. 3. c. 8. Tertulliano adverſus Praxeam c. 12. Origene t. 2. in Jo. p. 61. edit. Huetii, Baſilio

dis est [n] exsecutor; non enim minus est facere magna, quam dicere. Quamvis & quod dictum est a Patre, vel dici potest, quia verbum est Filius, sine Filio non est: & quod factum est a Filio, vel fieri potest, sine dignatione paterna non est; quia Filius sine Patre non est, ipso dicente: *Si non facio facta Patris, nolite mihi credere* Jo. 10. 37. 38.

ADNOTATIONES.

silio l. de Spir. Sanct. c. 16. Cyrillo l. 29. Thesauri p. 225. Athanasio l. de Decretis Nicænæ Synodi ad ea ps. 33. verba: *Ipse mandavit, & creata sunt*, Mario Victorino l. 1. de Rerum creatione, ac tandem Hilario l. 4. de Trinit. num. 16. quibus omnibus in locis & Patris præcipientis & Filii exsequentis aperta fit mentio. Quomodo vero id sine Filii offensione fit, paucis recte explicat Zeno, cum *non minus sit magna facere*, scilicet creare mundum, quod profecto solius Dei omnipotentis est, *quam dicere*, idest præcipere, ut mundus creetur. Neque heic notare prætermittimus Hilarium l. 3. de Trinit. n. 12. videri quidem concedere inferiorem Patri Filium hoc nomine, quod Patri præcipienti obedivit. *Et quis*, inquit, *non Patrem potiorem confitebitur, ut ingenitum a genito, ut Patrem a Filio, ut eum, qui miserit, ab eo, qui missus sit, ut volentem ab eo, qui obediat*. At quam in sententiam appellet *potiorem* hoc loco Patrem, ut ne quid Filii divinitati & æqualitati detrahatur, ipse luculenter explicat in ps. 138. n. 17. inquiens: *Est enim Pater major Filio, sed ut Pater Filio, generatione, non genere*: quibus pariter continens Athanasius orat. 2. in Ari. Patrem *majorem* Filio fateri non dubitat, *non magnitudine aliqua, vel tempore, sed propter generationem ex ipso Patre*. Ne quis tamen hac prima ex responsione cum æqualitatis præjudicio Filium Patris ministrum inferioremque conciperet, aliam responsionem Zeno subjicit, quam se priori illi præferre non obscure significat, quod scilicet ipse Filius, quatenus Verbum est Patris, sit ipsum Patris mandatum, quo præceptum est, ut omnia fierent, & sit etiam vis illa, qua omnia a Patre per Filium condita sunt. Hinc illa tract. 4. l. 2. *Quidquid enim Pater præcepit, ut fieret, Filius, utpote Dei virtus Deique sapientia, omnia illa opere mirifico ejus cum dicto complevit*. Similiter alii Patres præcipiendi & obediendi formulas vel non probarunt omnino, vel eatenus probarunt, quatenus ipsum præceptum & mandatum Patris idem Filius esse cognoscatur, creandi autem & faciendi exsecutio vim indicet Patris in Filio. Lege Athanasium orat. 3. in Arian. Cyrillum l. 1. in Jo. c. 5. Hilarium l. 4. n. 17. & seqq. ac Augustinum, qui l. 2. de Genes. ad lit. c. 6. *jussionis* vocem reprehendit; & nihilominus tract. 21. in Jo. nec non in libro contra serm. Arian. c. 3. ipsam Patris *jussionem* ipsum esse Patris Filium ostendit. Quanta cum brevitate & energia hæc omnia Zeno complectitur! vide quæ hanc eamdem in rem notabuntur tract. 4. seq. adnot. 6. ubi Patris præceptum exsecutionemque Filii iterum memorat, æqualitatem autem amborum insigni testimonio & argumento confirmat.

13 Qua auctoritate editores Veronenses scripserint *excultor*, ignoramus. *Exsecutor* autem, quod in MSS. & edit. Ven. legitur, innuit Filium eum fuisse, per quem omnia, quæ Pater voluit, creata sunt, de quo plenius agetur tract. 4. Ibique notabimus plura. Animadvertatur porro syntaxis, quæ sic construenda est: *Quia est exsecutor paterni cordis, unde processit*. Quod vero Filius ex Patris corde processisse traditur, spectat illud ps. 44. v. 1. *Eructavit cor meum verbum bonum*: hæc enim a Patre dicta de Filio antiqui aliquot Patres interpretati sunt; unde Tertullianus adversus Praxeam c. 8. *De quo Patre procedendo Filius factus est, primogenitus ut ante omnia genitus, & unigenitus ut solus ex Deo genitus proprie de vulva cordis ipsius, secundum quod & Pater ejus testatur: Eructavit cor meum* &c. Frequens hujus testimonii in eamdem sententiam allegatio apud illos quoque Patres, qui Arianos impugnarunt, ut vel Augustinus notavit Enarrat. in ps. 44. num. 4. Forte huc etiam pertinent illa ps. 109. v. 3. *Ex utero ante Luciferum genui te*, quarum explicationem cedit Augustinus l. 1. contra Maximin. c. 7. & l. 2. c. 18. Hac Filii ex

S corde

credere: sed si mihi credere non vultis, factis credite: & cognoscite, quoniam in me est Pater, & ego in illo. Constat ergo æqualem esse, [14] quod invicem se capit cum Spiritu sancto.

ADNOTATIONES.

corde Patris generatio cujusmodi sit, fusius docuimus differt. 2. c. 1. §. 3. & seqq.

14 Ita legunt Mss. & edit. Ven. Cum veto in editione Ver. scriptum esset *q*, in Patavina scriptum est *qui*.

TRACTATUS II.

De Genesi.

Nisi quis hostem, a quo impugnatur, expugnet, numquam bonis suis poterit uti securus: sunt enim [1] multi, qui adserere conantur chaos in principio fuisse, idest informem, indigestamque latentis naturæ congeriem, acervo quodam magnitudinis suæ per se in se [2] manentem: postea vero Deum hanc diremisse, ex eaque constituisse mundum pariter & ornasse. Igitur si, ut volunt,

ADNOTATIONES.

1 Inter hæreticos non nulli materiam Deo coæternam & increatam posuere. Ita Hermogenes, quem non Tertullianus solum refellit in libris adversus eumdem, qui supersunt, sed & Theophilus Antiochenus apud Eusebium l. 4. cap. 24. & Maximus apud eumdem l. 5. c. 27. Manichæi pariter teste Hieronymo in c. 1. epist. ad Ephesios v. 4. eumdem cum Hermogene errorem adoptatunt. Seleucianos & Hermianos eadem hæresi implicitos testantur Philastrius hæres. 55. & ex ipso Augustinus hær. 59. Alios ejusdem erroris auctores memorat Procopius in Commentario in Genesim, qui in ejus patrocinium Moysis verba in principio Geneseos posita deflexerunt. Utrum hos perstringere voluerit S. Antistes Zeno, non audemus affirmare. Immo potius arbitramur eum appellare hoc loco poetas & philosophos Gentium, qui eumdem errorem jamdiu ante docuerant: hujus enim tractatus initio S. Zeno imitatus apparet Lactantium l. 2. Instit. c. 8. ex quo non nulla iisdem fere verbis expressit, ut mox videbimus. Is autem Ethnicos tum poetas tum philosophos explorate appellat. De poetis primo sic: *Neque audiendi sunt poetæ, qui ajunt chaos in principio fuisse, idest confusionem rerum & elementorum; postea vero Deum diremisse omnem illam congeriem, singulisque rebus ex confuso acervo separatis in ordinemque descriptis, instruxisse mundum pariter & ornasse*: ex quibus Zenonem primam periodum scribentem non nihil profecisse palam est. Ovidius l. 1. Metam. & Græci quidam poetæ hæc eadem perspicue docuere. Recitat porro Lactantius ex philosophis insigne M. Tullii testimonium, in quo ea expressa sententia traditur, & est fragmentum libri de Natura Deorum, qui vel mutilus ad nos pervenit, vel plane intercidit: ubi tamen ille non suam, sed alterius philosophi opinionem descripsisse videtur, cum alibi rectam de mundi creatione sententiam tulerit. Vide Theodoretum de Hæresibus libro 5. capite 6. & Sanctum Basilium homilia 1. in Hexamer.

2 Ms. Tol. *manente*. Idem codex *Dominum* pro *Deum*, & *diremisse* pro *diremisse*.

volunt, Deus materiam, qua usus est, non fecit, sed æterna sit, ut ipse est; duo sunt [3] ergo principia, & quidem repugnantia: ac per hoc necessario requirendum nobis erit, [4] quid sit fortius de duobus, illud quod sensibile est, an quod caret sensu. Verum quis dubitet, illud fortius esse, quod sentit, quod sapit, quod cogitat, quod [5] movet, quod movetur, quod mira providentia chaos ipsum, ut chaos non esset, effecit, quod ejus membra discrevit, ratione disposuit, coloribus decoravit, determinavit mensura, officiisque competentibus servire præcepit? Unde non est principium, quod senescit; quod opus factum est alienum; quod non est in sua positum potestate; quod a sua substantia tollitur; quod mutatur; quod alieno movetur pulsu; quod, quid sit, quid fuerit, quid futurum sit, non potest aliquando sentire. Solus Deus est itaque principium, qui [6] ex se ipso dedit sibi ipse principium. Solus ante omnia & post omnia, quoniam in ejus manu inclusa sunt omnia, ex se est, quod est. Solus sui conscius, quantus & qualis est. Solus perfectus; quia non potest illi aliquid nec addi, nec minui. Solus omnipotens; quia ex nihilo universa constituit, virtute regit, majestate

ADNOTATIONES.

3 *Ergo* abest a Mss. Pomp. Zen. & Sp. *Repugnantia* porro cur appellentur hæc duo principia, dicemus adnot. seq.

4 Heic quoque ex Lactantio non nulla sumta videntur: sic enim is l. 2. Instit. c. 8. alio licet argumenti genere, quod tamen eodem fere recidit: *Itaque aut Deus ex materia ortus est, aut materia ex Deo. Quid horum sit verius, facile est intelligi: ex his enim duobus alterum sensibile est, alterum caret sensu* (ob id S. Zeno hæc duo principia *repugnantia* vocavit). *Potestas faciendi aliquid non potest esse nisi in eo, quod sentit, quod sapit, quod cogitat, quod movetur*; quæ postrema præsertim verba noster Auctor usurpat.

5 Putabit fortasse quispiam legendum esse, *quod movet, quod non movetur*, ut ne de eodem contraria tradi videantur. Similiter anima ex Platone apud Ambrosium ep. 34. n. 1. id esse dicitur, *quod ipsum se movet, & non movetur ab alio*. Sed sine contradictione *movet*, & *movetur* optime dixit Zeno spectans eam philosophorum sententiam, quam luculenter exponit Cicero in Somnio Scipionis, ubi Deum rerum omnium principium probaturus, esse illum statuit, qui *se se movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit; quin etiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi*. Itaque *movet* ad alios pertinet, *movetur* ad se. Vide Tullii locum, ex quo alia ad Deum principium rerum omnium statuendum brevi epilogo huc a Zenone traducta invenies.

6 Præclare Lactantius l. 1. Instit. c. 7. *Verum quia fieri non potest, quin id quod sit, aliquando esse cœperit; consequens est, ut quando nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex se ipso sit procreatus, ideoque ab Apolline αὐτοφυὴς, a Sibylla αὐτογενὴς, & ἀγέννητος, & ἀποίητος nominatur .... Deus ipse se fecit*. Frequens apud Patres formula hæc est, quam ex Orpheo memorat Cyrillus l. 1. contra Julianum. *Unus est ex se ipso genitus*. Et Hieronymus in c. 3. epist. ad Ephes. *Deus vero, qui semper est, non habet aliunde principium, & ipse sui origo est*. Lege alios apud Petavium l. 5. de Trinit. c. 5. n. 14. Quæ locutio etsi minime propria est, nam *nemo sibi ipsi & munerator & munus est*, ut notavit Hilarius l. 2. n. 7. tamen recte intelligi potest, ut *dedit sibi ipsi principium* idem sit, ac a nullo alio principio substantiam communicatam accepit.

 7 Gene-

majestate custodit. Solus indemutabilis, ac semper æqualis; quia in se non admittit ætatem. Solus sempiternus; quia immortalitatis est Dominus. Hic est Deus noster, qui se [7] digessit in Deum. Hic Pater, qui suo manente [8] integro statu, totum se [9] reciprocavit in Filium, ne quid sibimet derogaret. Denique alter in altero [10] exsultat, cum Spiritus sancti plenitudine una originali coæternitate renitens. Quemadmodum (si dicere dignum est) [11] duo maria, quæ in semet recumbunt, freto æstus alternos in unum conferente, connexa, quæ licet sui proprietate, locis vocabulisque discreta sint, tamen trini profundi [12] vaporis una virtus, una substantia, una est fluendi natura; nec potest incomprehensibilis, communisque [13] undæ dividi magnitudo, utroque in utrumque commeando largiflua, utrisque propria, nulli privata: etenim damnum patientur ubertatis & gratiæ, si adimatur, quod uno eodemque æstu alterum ex altero decoratur.

TRA-

ADNOTATIONES.

7 Generationem Filii a Patre heic Zeno subindicat, de qua in sequentibus apertius statuit.

8 Hæc notare Auctor voluit, ne quis fortasse ex generatione Filii immutatam Patris substantiam putaret: Ariani enim Catholicis eamdem Patris & Filii substantiam confitentibus exprobrabant, hac ratione Filium particulam esse divinæ substantiæ, quæ per generationem a Patre separata fuerit. Vide Hilarium l. 4. de Trinit. n. 4.

9 *Reciprocavit se* ad explicandam Zenonis sententiam optime positum est: *reciprocum* enim dicitur, quod aliunde profectum, eo relabitur, unde profectum est. Ita ergo *se reciprocasse* Pater in Filium dicitur, quod se totum Filio ita communicarit, ut nihilominus totum retinuerit, ac si totum dum communicavit, receperit: quod alia formula Auctor expressit tract. a. lib. 1. n. 9. *A paterno fonte in Filio tota refunderis; & tamen tota ubi refunderis, nec recedis.*

10 Indicat heic procul dubio S. Spiritus processionem, quæ ex mutuo Patris & Filii amore renitet; unde tract. 2. lib. 1. num. 9. de caritate loquens dixit: *Tu in Spiritu sancto exsultas.*

11 Has aliasque id generis similitudines a rebus terrenis ad divinas explicandas traductæ, etsi haud pares esse monuit Hilarius lib. 1. de Trin. num. 19. & lib. 4. num. 2. utiles tamen esse non diffisus est, ut mentis nostræ imbecillitati consulatur.

12 Mss. Rem. Tol. Vat & Urb. *saporis*. Dein Ms. Tol. *fluenti* pro *fluendi*.

13 Varias hoc loco scripturas singuli fere codices præferunt. Alii *unda & dividi magnitudo, & utrumque in utrumque commeando:* alii, *undæ & dividi magnitudo, in utrumque commeando*: alii, *undæ dividi magnitudo, & tamen utrumque commeando:* alii tandem, *undæ dividi magnitudo, & utroque in utrumque* &c. & postremam hanc lectionem, deleta conjunctione &, quæ superfluit, præponendam putavimus.

TRACTATUS III.

De [1] *Genesi*,

seu

De æterna Filii Dei generatione.

PRincipium [2], fratres dilectissimi, Dominus noster [3] incunctanter est Christus, quem ante omnia sæcula pater in profundo suæ

ADNOTATIONES.

1 Prima hæc inscriptio est in MSS. omnibus præter Zenonianum, qui una cum editis alteram præfert. Præclara porro marginalis notatio litteris majusculis exarata, & huic tractatui apposita in MS. Rem. legitur his verbis: *In Natali Domini fratribus legenda in cubiculo post Diaconorum ingressionem ante Pontificem*. Heic porro id observandum videtur, Diaconorum fuisse, ad Pontificem, seu Episcopum ingredi, quotiens illi e cubiculo ad sacra officia procedendum erat. Quotiens enim in aliis margioalibus id generis notationibus *cubiculi* mentio fit; semper Diacones vel ingressi ad suscipiendum Pontificem, vel e cubiculo cum eodem egressi traduntur. Hi autem Diacones illi esse videntur, qui plures una sacris induti vestibus Episcopo sacra facienti solenni ritu ministrare solebant, uti discimus ex pluribus Ordinibus a Martene editis t. 1. de Antiqu. Eccl. rit. p. 568. 573. 613. edit. Parif.

2 Christum esse *principium*, ipse de se perspicue affirmavit Jo. 8. 25. Judæis enim quærentibus, *Tu quis es?* respondit: *Principium, qui & loquor vobis*. Quo autem sensu Christus Dei Filius sit *principium*, explicat Theophilus Antiochenus ad Autholicum lib. 2. ubi de divino Verbo differens, *Hoc*, inquit, *appellatur principium, quoniam primatum & dominatum habet in omnia, quæ per ipsum fabricata sunt*. Licet autem Pater principium eadem ratione appellari queat; peculiari tamen modo id dicitur de Filio, quatenus Filius est illud verbum, per quod *omnia facta* speciali quadam ratione in Scripturis sacris traduntur, de quo plura differt. 2. cap. 1. §. 4. & 5. Quio hæc apud antiquos solennis & pervulgata sententia est, *principii* nomine, quod 1. Genes. vers. 1. occurrit, idem divinum Verbum significari. Immo *in Filio* pro *in principio fecit Deus cælum & terram*, in Hebræis codicibus legi affirmarunt non nulli, uti refert Hieronymus initio Hebraicarum quæstionum, qui & Tertullianum in libro contra Praxeam auctorem allegat. Hic sane eo libro cap. 5. eo argumento utitur ad divinarum personarum distinctionem confirmandam contra illum errorem, qui Sabelliano præfulsit: sed is non ex suo, sed ex aliorum potius sensu loquitur: *Aiunt quidem & Genesim in Hebraico ita incipere: In principio fecit sibi Filium*, Verum hic error ab Hebraicæ linguæ peritis facile dispellitur. Alii vero Patres etsi non in Hebræo ita legi putarent, Filium tamen ibidem *principii* vocabulo intelligendum indicarunt. Perspicue Origenes hom. 1. in Gen. postquam dixit, Filium *esse omnium principium*; *In hoc ergo*, inquit, *principio*, *hoc est in Verbo suo*, *Deus cælum & terram fecit*. Cui interpretationi favent Clemens Alexandrinus lib. 6. Stromat. pag. 644. Hilarius in psalm. 2. Ambrosius lib. 1. Hexamer. c. 2. Augustinus lib. 1. de Geo. ad lit. c. 5. lib. 11. Confess. cap. 9. ac præsertim lib. 12. cap. 19. 20. & 28. ubi similiter *in principio* exponit constanter *in Verbo*, *in Filio*, *in sapientia*; ita ut idcirco Deus omnia crearit in Filio, quod omnia in sapientia crearit, quæ quidem *omnium artifex sapientia* Proverb. cap. 8. vocatur. Ab hac sententia, nihilum discrepant, qui *principii* nomine σοφίαν Græce, ut Methodius apud Photium Cod. 235. & Latine etiam *sophiam*, ut Tertullianus in Hermogenem cap. 20. appellarunt: & hioc Proclus orat. 2. pag. 102. Filium, qui Patris sapientia dicitur; vocat αὐθέντην δημιουργὸν *principalem opificem*. Sed quidquid id est, de Filio rerum omnium principio, per quod & in quo omnia sunt condita, Zenonem loqui, patet ex tract. 5. hujus libri, ubi eadem, quæ heic, totidem fere verbis repetens, de creatione mundi non nulla subjicit.

3 Editorum lectio *incontanter*, quæ tamen

suæ [4] sacræ mentis, arcano insuspicabili, ac soli sibi nota conscientia, Filii non sine affectu, sed [5] sine revelamine amplectebatur. Igitur ineffabilis illa incomprehensibilisque sapientia sapientiam, omnipotentia omnipotentiam propagat. [6] De Deo nascitur Deus, de inge-

ADNOTATIONES.

men in Mss. non apparet. Promiscue tamen *incuntanter*, & *incontanter* scriptum reperitur. *Incuntanter* apud Lactantium lib. 6. cap. 12. *incontanter* penes Appulejum lib. 11. post initium. Similiter *cuntari*, & *contari*. Porro sicuti *contor*, vel *cunctor* non tam morari & procrastinare, quam quæstionem movere, vel suspensum tenere animum significat (unde *contabunda*, idest anceps & suspensa, *rimatur* dixit Appulejus Met. 8. *Cuntabundus loquitur* eodem sensu usurpat Tacitus An. 2. 7. Appulejus Met. 7. *Nec mora*, nec *contatio*, vel, ut alii legunt, *cuntatio*; ubi *cuntationem a mora* distinguens pro suspensione animi, vel quæstione accepit: & similiter Paullinus carm. 23. de S. Felice vers. 416. *Pavidæ cuntamine mentis*, in eamdem sententiam usurpavit) ita *incuntanter*, seu *incontanter* apud Zenonem perinde accipiendum, ac sine quæstione, sine controversia, sine dubitatione, non autem sine mora, ut primo adspectu videri potest, nisi moram suspensi animi intelligas. Sic forte *incuntante fide* pro fide non ambigente dixit Paullinus Petrocorius lib. 5. vers. 132.

4 Ms. Pomp. *sacra mentis arcana*. *Insuspicabile* autem *arcanum* dicitur, quod penetrari & cognosci neque per conjecturas potest. *Suspicio* enim apud Zenonem tract. 16. lib. 1. num. 3. non minus ac in Cyrilli Glossario, opinio tenuis & cognitio est incerta, & *suspicabile* apud Arnobium est id, quod cognitione incerta & conjectationibus adsequimur; unde medicinam *artem suspicabilem*, & *conjecturarum æstimationibus nutantem* vocavit l. 1. pag. 28. Hac eadem voce *insuspicabilis* in eamdem sententiam usus est vulgatus Interpres Ecclesiastici cap. 11. vers. 5. & cap. 25. vers. 9.

5 *Sine revelamine*, inquit; quia Pater cum ab æterno Filium genuit, illum *in profundo suæ sacræ mentis arcano* celatum non revelavit, nec manifestavit exterius, quod fieri cœpit per creationem, cum *omnia per ipsum facta sunt* Jo. 1., & per incarnationem, cum inter homines conversatus est Baruch. 3. 38. de quibus plura dissert. 2. cap. 1. §. 3. Similiter Chrysologus ser. 67. in fine: *Semper Dei Filius in Dei patris mansit arcano*.

6 Solennes hæ apud Patres sunt formulæ, quibus divinum Verbum Patri omnino æquale significetur adversus Arianos, qui illas ægerrime audientes in crimen devocabant. *Sunt enim plures*, inquit de istis Hilarius lib. 3. de Trin. n. 8. *sæculi prudentes, quorum prudentia Deo stultitia est, qui cum audiunt Deum de Deo, verum a vero, perfectum a perfecto, unum ab uno natum esse, tamquam impossibilia nobis prædicantibus contradicunt*. Similes locutiones leguntur in formula fidei Synodi Antiochenæ relata ab eodem Hilario in libro de Synodis n. 29. *Deum de Deo, totum ex toto, unum ex uno, perfectum ex perfecto*; nec non apud antiquum auctorem tract. de fide orthodoxa contra Arianos, qui esse videtur Gregorius Bæticus tom. 2. Append. Ambros. pagina 347. a. *De solo* autem *solus* aptissime dicitur ad refellendos eos, qui illa apud Jo. 17. 3. ubi Christus Patrem ita alloquitur: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum*, hæc, inquam, perinde acceperunt, ac si Pater *solus* Deus a Christo affirmetur. Patres porro ea de Patre *solo vero Deo* Christum dixisse interpretantur, non ut semet ipsum a divinitate eximeret, sed *ad eos de medio tollendos, qui natura sua non sunt veri*, ut ait Athanasius lib. 4. contra Arian. seu, ut Ambrosius inquit l. 5. de Fide cap. 1. num. 20. *ne duos Deus dicere videretur*. Simili ergo ratione *solum de solo* Zeno affirmavit; nisi forte *solum de solo* dixit pro *unum ex uno*, ut, quod explicat Hilarius de Synodis num. 33. *passiones humani partus & conceptionis excludat*. Cur porro *totus de toto* dicatur, sicut dixit etiam Hilarius lib. 7. de Trin. num. 4. & lib. 6. num. 10. satis declarant illa, quæ Zeno subjicit: *Totum Patris habens, nihil derogans Patri*, seu, ut explicat loco postremum laudato Hilarius: *Tota plenitudo deitatis in Filio est*, ut nihil ex eadem desit Patri; nec minus luculenter

Zeno

ingenito unigenitus, de solo solus, de toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus. Totum Patris habens, nihil derogans Patri. [7] Procedit in nativitatem, qui erat, [8] ante quam nasceretur, in Patre æqualis in omnibus; quia Pater [9] in ipsum alium se genuit ex se, ex innascibili scilicet sua illa substantia, in qua beatus manens in sempiternum omnibus, quæ habet, habentem Filium paria [10] procreavit, qui est Deus benedictus in sæcula sæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

Zeno tract. 6. num. 4. *Totum Pater, totum possidet Filius: unius est, quod amborum est, quod unus possidet, singulorum.* Vide Phœbadium in lib. contra Arianos pag. 302. e. t. 4. Bibl. PP. edit. Lugd. qui & formulam *perfectus de perfecto* suse exponit & ibidem g. & pag. 303. g.

7 De qua nativitate hoc loco sit sermo, & genuinam hujus loci sententiam, quam alii non probe sunt adsecuti, late explicavimus dissert. 2. cap. 1. §. 6. Satis nunc sit innuere, non de nativitate illa Christi Zenonem loqui, qua natus de Virgine est, sed de illa, qua de Patre processit ab æterno, non quidem nativitate illa *insuspicabile*, ut Auctor vocat, qua Filium Pater *in profundo suæ sacræ mentis sine revelamine complectebatur*, sed illa, qua *ex* Patris ejusdem *ore*, *ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, prodivit unigenitus Filius*, ut idem Auctor loquitur tractatu sequenti; cum scilicet Pater condendi mundi decretum sanxit, quod decretum ipsum Verbum appellari ex plurium Patrum testimoniis loco laudato vidimus. Ita Filius erat genitus a Patre, ante quam in ferendo decreto nasceretur, quod intelligendum de *prioritate*, ut scholæ loquuntur, *rationis*, non temporis: prius enim concipitur Filius genitus in Patre, quam concipiatur decretum orbis creandi, quod in eodem Filio uti Verbo Patris dictum fuit.

8 *Penes quem erat, ante quam nasceretur*, dixit etiam Hilarius in c. 31. Matth. n. 3. Contrariam formulam Ariani usurpabant: *Non fuit, ante quam nasceretur*, quam Hilarius impugnans l. 12. de Trin. ut ne forte ex priori formula, quam ipse in dictis commentariis catholico sensu adhibuerat, in pravam detorquerent sententiam, ac si cogitari posset tempus, quo Filius nondum natus, penes Patrem velut in radice exstitisset, quod Arianis favisset quam maxime; neutrum dici voluit n. 31. fuisse, vel non fuisse Filium penes Patrem, ante quam nasceretur, cum & Pater, & Filius ab æterno ita simul exstiterint, ut nec Filius umquam sine Patre, nec sine Filio Pater aliquando fuerit. Singularem porro Zenoniani hujus testimonii sententiam adnotatione superiori indicavimus, eademque susius explicatur atque statuitur laudata dissert. 2. cap. 1. §. 6.

9 *In ipsum* pro *in ipso* non numquam dictum aliis aliorum auctorum exemplis probare possumus, quæ tamen opportunius adserentur adnot. 5. in tract. 13. l. 2. Heic autem energiæ caussa dictum videtur, ut significatio sit, Patrem, cum genuit Filium, ob communicationem ejusdem substantiæ se *in ipsum* quodam modo transfudisse; & ita gignens Filium dicitur *alium se genuisse ex se*, quod *Deum de Deo* genuit, *solum de solo, totum de toto, perfectum de perfecto* &c. ut idem Zeno est paullo ante locutus.

10 *Procreare* pro *gignere* passim a Latinis usurpatur. Et eodem quidem sensu adhiberi in litteris sacris ad divini Verbi generationem explicandam Patres non pauci animadverterunt in illa Prov. 8. 22. sic e Græco reddita: *Dominus creavit me* ἔκτισέ με, quæ de divino Filio prolata plures voluere. Itaque sensus est: Pater genuit *Filium habentem paria*, scilicet *omnibus*, *quæ* ipse *habet*; ubi *paria* dictum est eodem sensu, quo Filius *par*, seu *æqualis* Patri dicitur. Heic ergo Filius *habere* dicitur *paria omnibus*, *quæ habet* Pater, sicuti paullo ante dictus fuit *æqualis in omnibus*.

1 Hic

TRACTATUS IV.

De [1] *Genesi*,

seu

De æterna filii Dei generatione.

Sicut sacra Scriptura testatur, erat ante omnia manens, unus & [2] idem alter ex semet ipso in semet ipsum Deus, [3] secreti sui solus con-

ADNOTATIONES.

1 Hic titulus est in omnibus Mss. præter Zen. in quo cum editis alter legitur.

2 Ita in Mss. Rem. Tol. Vat. Urbin. Basilicæ Vat. & edit. Ven. Alii codices recentiores Zen. Pomp. & Sp. pro *& idem alter* scribunt *æternaliter*; quæ lectio minus adridet, tum quod hæc vox Latine non facile reperietur, nisi apud valde sequioris ævi Scriptores, tum quod videtur redundare; per illa enim, *erat ante omnia manens*, id ipsum satis exprimitur: cum præsertim ea Auctori sit mens, innuere non illam æternitatis, si dicere liceat, partem, quæ ante orbis creationem concipitur, sed illam *prioritatem*, ut Scholastici appellant, *rationis*, qua Deus prius in se exsistens *ante omnia* cogitatur, quam quidquam de creandarum rerum natura ab æterno decerneret: cui sententiæ explicandæ satis erat innuisse, Deum fuisse ante omnia, ac explicasse quis fuerit; *æternalis* autem durationis, quæ ad creatarum rerum initium referri solet, meminisse nihil intererat. His adde Mss. vetustissimorum auctoritatem, quæ tota nostra est; & præterea cogita, credibilius multo esse ex *& idem alter* ab exscriptoribus sententiam non adsequentibus scriptum fuisse uno verbo *æternaliter*, quam ex *æternaliter* scriptum *& idem alter*. Veronensis autem editio nullo codice suffragante ex utraque lectione aliquid sumens, tertiam composuit sic: *& idem æternaliter*. Ad sententiam porro Auctoris quod pertinet, *unus & idem alter ex semetipso in semetipsum Deus* dixisse videtur, ut Patrem Filiumque duas personas distinctas, & unum nihilominus Deum contra Arianos adsereret. Cum *unum & alterum* memorat, discrimen personarum profecto insinuat; quas tamen unum Deum esse satis indicat, non solum cum ait Deum hunc esse *unum*, & eumdem hunc unum simul *alterum* esse, quod aliter nequit intelligi, nisi duplicis personæ *una* natura sit; sed multo magis cum hic unus idemque alter *ex semetipso in semetipsum Deus* esse traditur, qui nimirum ex eodem Deo uno in eumdem Deum genitus est: quod clarius explicat tractatu sequenti inquiens: *Lætatur Pater in alto se, quem genuit ex se*. Hic ergo *alius ipsemet, quem Pater genuit ex se*, ille est *unus ac idem alter ex semetipso in semetipsum Deus*, cujus heic mentio est. Huc forte spectant illa tract. 3. præcedentis: *Solus Deus est itaque principium, qui ex se ipso dedit sibi ipsi principium*, quæ non tam indicare possunt Deum esse *ens a se*, ut Scholæ loquuntur, quod a nullo externo principio originem ducat; sed etiam Deum Patrem ex sua substantia Filium genuisse, qui non minus principium est, quam Pater. Præclara porro hæc de divinitate Filii adversus Arianos confessio est, qua divinum Verbum Patri æquale, & ante sæcula, immo antequam (*prioritate* scilicet *rationis*) de creando orbe decretum fieret, secreto genitum ostenditur; cui nativitati nihil officit altera, quam eidem Filio S. Zeno cum aliis Patribus tribuit, qua in decreto creationis, iterum quodam modo genitus, in ipsa subinde creatione *visibilis*, ut illi ajunt, foras processit: de qua nativitate S. Zeno periodo altera plenius loquitur, nec non initio tractatus sequentis, & nos plura dissert. 2. cap. 1. Ex his porro intelligitur, sacram Scripturam, quæ testari traditur, *erat ante omnia manens unus* &c. ut de divino Verbo apud Deum Patrem manente sit sermo, esse vel Jo. 1. vel Ecclesiastic. 1. vers. 1. vel aliquid simile.

3 Heic Filius profecto innuitur, *quem*, ut

conscius, cujus ex ore, [4] ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, prodivit unigenitus Filius, cordis ejus nobilis inquilinus, exinde visibilis [5] necessario effectus, quia orbem terræ erat ipse facturus,

ADNOTATIONES.

ut aperte ait tract. 2. *ante omnia sæcula Pater in profundo suæ sacræ mentis, arcano insuspicabili, ac sibi soli nota conscientia, Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur*. Notanda præsertim verba *sibi soli nota conscientia*, quibus concinunt alia tract. seq. num. 1. *nescio qua sua conscientia velatum*, & item alia ejusdem generis tract. 8. lib. 2. num. 1. Hæc constans similium locutionum repetitio, quibuscum fane convenit, quod heic scribitur, *secreti sui solus conscius*, palam suadent sermonem hoc loco esse de Filio, qui a Patre in *secreto*, seu *profundo* cordis *velatus*, *sola sibi nota conscientia cognoscebatur*, antequam quidpiam de orbe, cui manifestaretur, condendo decerneretur. Neque aliam observationem præteribimus, *secretum* heic vocari ipsam Filii generationem (ut palam fiet ex tract. seq. adnot. 17.) quippe quæ hominibus ineffabilis, solique Deo nota a Patribus traditur, de quo vide adnot. 8. Locutione Zenonianæ persimili alii quoque Patres loquuti. Ambrosius lib. 1. de Fide num. 64. *Mihi enim impossibile est generationis scire secretum*. Prudentius in Apotheosi Arianos reprehendens: *Pergunt ulterius scrutantes quid sit ipsum gignere.... usque ad secretum*. Petrus Chrysologus serm. 61. *Quod natus est, confitendum est: quomodo natus est, tacendum est; quia quod secretum est, sciri non potest*. Adeo vero hujus *secreti* solus Deus conscius a ceteris Patribus traditur, ut neque Angelis plene cognita divini Verbi generatio affirmetur. Gregorius Nazianzenus orat. 2. de Fil. *Quo autem modo genitus sit, ne ipsis quidem Angelis, ne dum tibi intelligere concesserim*. S. Ambrosius l. 1. de Fide n. 64. nuper laudatis verbis hæc subjicit: *Mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed & Angelorum. Supra Potestates, supra Angelos, supra Cherubim, supra Seraphim, supra omnem sensum est*. Ante hos omnes Irenæus lib. 2. cap. 48. *Generationem ejus inenarrabilem existentem nemo novit... neque Angeli, neque Archangeli, nec Principes, nec Potestates, nisi solus, qui generavit, Pater, & qui natus est, Filius*. Ita prorsus vindicatam vides Zenonis sententiam; & si hine apertum est *secreti* nomine æternam Filii generationem esse accipiendam, confirmatur mirifice illa lectio, de qua adnot. 2. *unus & idem alter* &c. ubi distinctam Patris & Filii mentionem a Zenone factam ostendimus.

4 Divinum Verbum, quod ex Auctoris sententia hactenus exposita a Patre *ex semetipso in semetipsum* fuit genitum nativitate illa æterna, quam Catholici omnes fatentur; divinum, inquam, hoc Verbum quomodo ex ore Dei *prodierit unigenitus Filius, ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur*, facile intelligitur, si præter nativitatem illam ejusdem Verbi propriam & occultam, ex aliquot Patrum locutione nativitatem aliam minus propriam & exterius manifestandam admittamus, qualis est illa, cum scilicet Deus decrevit orbem condere, id quod cum in Verbo decreverit, & per Verbum exsequendum fuerit (ut dissert. 2. cap. 1. demonstratum est) recte altera quodam modo divini Verbi processio, quæ foras stato tempore prodiit, potuit appellari, cum ex priori illa *in profundo* paternæ *sacræ mentis* Filius ita latuerit ac lateat, ut cuivis creaturæ *insuspicabilis incomprehensibilisque* penitus sit, idemque foras haud processurus fuisset umquam, nisi orbis creandi decretum latum fuisset. Hoc autem decretum, quod in Verbo a Patre dictum ab æterno fuit, ipsum Verbum nova quadam generatione natum a Zenone dicitur, de quo similiter tract. seq. ait: *Excogitatarum ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque Sapientia e regione cordis eructat Verbum, omnipotentia se propagat, de Deo nascitur Deus* &c. Sed de hoc plura dissert. 2. cap. 1. ubi hanc, quam paucis hoc loco innuimus, interpretationem luculenter statutam ac explicatam invenies. Quod si quem præterea moveat vox *ex ore*, quæ heic legitur, adeat tract. 5. adnot. 5.

5 Mirifice detruncatus & corruptus hic locus in Veronensi editione & seqq. in quibus hæc solum leguntur: *visibilis effectus, quia humanum genus visitaturus erat, alias* &c. Cum genuinum Auctoris sensum Veronenses editores non tenerent, osten-

rus, humanumque visitaturus genus, alias æqualis in omnibus Patri: quidquid enim Pater [6] præcepit, ut fieret; Filius, utpote Dei virtus Deique sapientia, omnia illa opere mirifico ejus [7] cum dicto complevit. Hunc [8] curiosi opinationibus [9] vanis violare conantur; nec intelligunt miseri, quoniam curiositas [10] reum efficit, non peritum.

TRA-

ADNOTATIONES.

offensionem ex integris verbis metuentes, ita scripsisse videntur. Ceterum omnes codices & editio Veneta scribunt, uti a nobis editum est. Sententia autem ex præmissis satis liquet. *Necessario* adverbium expungendum non est, cum lato decreto, cujus meminimus, necesse plane fuerit, ut Filius, in quo decretum factum diximus, *visibilis* fieret, & duplici quidem ratione, primo in ipsa creatione, cum *omnia per ipsum facta sunt*, dein in incarnatione eo decreto comprehensa, quo non sola creatio, sed totus *rerum excogitatarum*, ut Zeno loquitur tract. 5. num. 1. *ordo*, ac proinde incarnatio decreta fuit, de qua heic dictum accipimus, *humanumque visitaturus genus*. Adverte autem diligenter, quod non has externas processiones Verbi, quibus vel mundus per Verbum conditus fuit, vel Verbum humanam naturam induit, nativitatem ejusdem Verbi heic appellat S. Zeno, qua *ex ore Patris prodierit unigenitus Filius*, & *de Deo natus sit Deus*; ac si hæc nativitas in ipsa rerum creatione & incarnatione, & proinde in tempore divino Verbo contigerit: sed decretum ipsum ab æterno latum in Verbo, processionem quamdam Verbi appellat in eam rationem, quam pluribus exposuimus laudata dissert. 2. c. 1. Id tandem quam longe absit ab Arianorum impietate, qui Filium primam Dei Patris creaturam initio temporis conditam volebant, ut eo ministro in ceterarum rerum creatione uteretur, omnes intelligunt.

6 Hoc, quod Filio Pater præcepisse traditur, quomodo amborum æqualitatem nihil lædat, vide tract. 1. lib. 2. adnot. 11.

7 *Cum* additum e Mss. & Veneta editione. Id ipsum legitur in tractatu seq. ubi ab editoribus Ver. prætermissum non fuit: *Opus cum dicto completur a Filio. Dictum* autem, quo opus creationis completum fuit, profecto est imperium illud in sacris litteris expressum per vocem *fiat*; quæ licet prolatitia, divino tamen Verbo tribuitur, non quod verbum hoc prolatitium sit Filius Dei (Zeno enim hunc Filium *Dei virtutem Deique sapientiam* vocat,) sed quod Verbum Dei est illud, de quo ob *virtutem sapientiamque* Scriptura testatur: *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil*.

8 Hi sunt Ariani, quos ideo Auctor perstringit, quia subtilibus disputationibus inscrutabilem Filii nativitatem scrutari & explicare conantes, in varios errores *opinationibus vanis* dilabebantur. Solenne porro aliis quoque Patribus fuit, hanc curiosam tanti mysterii investigationem eodem sensu reprehendere, quos videsis apud Petavium tom. 2. lib. 5. de Trinit. cap. 6. num. 2. & 3. Quin Ethnicus quoque vir Ammianus Marcellinus huc respiciens lib. 21. sub finem, Imperatorem ipsum Constantium ejusdem curiositatis coarguit, quippe qui *in Christiana religione scrutanda*, idest in fovendis Arianorum disputationibus, *excitavit dissidia plurima, quæ progressa fusius aluit concertatione verborum*, ubi indicat illas fidei formulas variis verbis sententiisque Arianorum studio editas, de quibus non pauca diximus dissert. 2. cap. 2. & in tract. 2. lib. 1.

9 Ms. Tol. *variis*.

10 Reum curiositas efficit, propterea quod errandi periculo exponit, & in errores etiam sæpissime inducit; unde vulgata apud Patres illa, quam ex Ambrosio referemus, sententia lib. 1. de Fide n. 65. *Scrutari non licet superiora mysteria: licet scire quod natus sit, non licet discutere quemadmodum natus sit. Illud negare mihi non licet, hoc quærere metus est*.

1 Hæc

TRACTATUS V.

De [1] *Fide*,

seu

De æterna Filii Dei generatione.

I. PRrincipium, fratres, Dominus noster [2] incunctanter est Christus, quem ante omnia sæcula Pater adhuc [3] utrinque in semet ipso Deus, beatæ perpetuitatis indiscreta spiritus plenitudine, nescio qua sua conscientia velatum, Filii non sine affectu, sed sine discrimine amplectebatur. Sed excogitatarum [4] ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque sapientia e regione [5] cordis Ps. 44. 1.

ADNOTATIONES.

1 Hæc quoque prima inscriptio est in MSS. nullo excepto, hoc uno discrimine, quod in plerisque legitur *Tractatus Fidei*, in aliis *De Fide*. Hic ergo est alter tractatus de Fide e duobus, quos memorant Jo. Veronensis, Pastrengus, & Petrus de Natalibus, de quibus abunde locuti sumus adnot. 1. in tract. 1. lib. 1. Altera inscriptio in editis omnibus occurrit, quam idcirco duximus retinendam, quod tractatus argumentum magis expresse declarat. Prima periodus cum prima tract. 3. periodo multum congruit, & adnotationes ibidem positæ heic consulendæ.

2 Alii legunt *incontanter*. Significationem collige ex adnot. 3. in tract. 3.

3 Multum negotii hic locus facessit. Legebatur *utrumque*, quod initio videbatur referri posse ad Patrem & Filium, similemque formulam continere, ac illa tractatus superioris, *unus & idem alter*, de qua ibidem adnot. 2. Sed cum subinde æquus non occurreret sensus, quo id perinde accipi posset; legendum tandem duximus vel *utcumque*, quæ lectio indicat Patrem omni *quocumque modo possibili* plenissime Deum in semet ipso fuisse una cum Filio, etiam cum eumdem indiscreta spiritus plenitudine in sua conscientia velatum amplectebatur; vel potius *utrinque*, ut significetur Patrem tum ex sua, tum ex Filii persona unum fuisse in semet ipso Deum, cum non in alio, quam in Patre, Filius sit Deus; & hanc lectionem, uti æquiorem multo, textui inseruimus. Si alii lectionem meliorem suggerent, libentes excipiemus. *Sine discrimine*, quod mox subjicitur, idem significat ac *indiscreta spiritus plenitudine*, non quod Pater & Filius una eademque fuerint persona, quæ Sabellii hæresis fuit (nam per Zenonem & Pater erat, & Filius, quem ille *Filii non sine affectu* diligebat) sed quod Pater & Filius unus idemque Deus semper exstitere. Tandem quod ait *sine discrimine amplectebatur*, tract. 3. effertur & explicatur alio modo, *sine revelamine amplectebatur*, de quo uberius dissert. 2. cap. 1. §. 3.

4 De hoc testimonio, quod Petavius lib. 1. de Trin. cap. 5. num. 7. non bene adsecutus acerbius notavit, satis disseruimus tract. 4. adnot. 4. & plura etiam dissert. 2. cap. 1. per plures paragraphos.

5 *Cordis* inquit hoc loco, cum tract. 4. dixerit *ex ore*. Diversa vero Scripturarum testimonia diversis in locis Auctor respicit. Cum inquit *ex ore*, spectavit illud Ecclesiastic. 24. v. 5. *Ego ex ore altissimi prodivi*, quam sententiam de sapientia pronuntiatam, divino Verbo, qui Patris sapientia est, passim a Patribus tributam invenies. Cum vero heic dicitur *ex regione cordis*, prospiciuntur illa psal. 44. vers. 1. *Eructavit cor meum verbum bonum*, quæ de divino item Verbo ab antiquis præsertim Patribus accepta & explicata animadvertit Augustinus enarrat. in eumdem psalmum. Neque hæc pugnant inter se; cum sicut verbum in corde primum concipitur,

T 2 tum

dis eructat verbum, omnipotentia [6] se propagat. De [7] Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri. Alter [8] renitet in altero, cujusvis gloria communis est honor: quia, quod est Filii, Patris est: [9] quod Patris, amborum. Lætatur Pater in alio se, quem genuit ex se. Quomodo autem generatus sit, qui processit, [10] dementis est opinari; namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne [11] exsertæ majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas sustinere. Cum imperat Pater orbem fieri, opus cum

ADNOTATIONES.

tum per os manifestatur; ita decretum divini cordis de creando mundo ab æterno primum latum & dictum *in Verbo*, æternam quamdam eidem Verbo generationem, quam adnot. 4. tract. 4. explicavimus, attribuit; quæ tamen foras perfecte non prodivit, nisi cum ex ore, ut ita loquuntur, Dei manavit verbum ipsum *fiat*, vi cujus omnia *per Verbum* creata sunt.

6 Ms. Pomp. *repropagat*.

7 Ms. Rem. *Domino*.

8 In edit. Ver. & Ms. Tol. *retinet*.

9 *Quod Patris amborum*, deerat ab edit. Ven. in Mss. & reliquis editionibus legitur.

10 Pungit heic non eos, qui divini Verbi generationem credunt, sed qui generationis modum scrutantes, *vanis*, ut tr. 4. scribit, *opinationibus violare conantur*, quod ad Arianorum disputationes pertinet. Sicuti porro tract. 4. eos perstringit, qui non de illa solum generatione quærunt, qua Dei Filius in Patris conscientia latuit, sed de illa etiam, qua in orbis creationem ex ore Patris prodivit; ita etiam heic dementiæ coarguit, utraque in parte velle opinari: unde in Zenoniana formula *quomodo generatus sit, qui processit*, verbum *processit* processionem Filii a Patre significat, de qua simili verbo Chrysologus serm. 57. de Symb. *De Patre processit Filius*. Verbum autem *generatus sit* generationem indicare videtur ejusdem Filii in creationis decreto, quam quatenus æterna est, & una cum altera, quæ prior nobis concipitur, uti dissert. 2. ostendimus cap. 1. §. 5. humanæ menti superiorem Auctor novit, ut de hac quoque velle opinari stultitiæ deputarit. Licet enim hæc secunda, ut ita dicamus, Filii generatio in creatione foras prodierit; tamen cum temperarit se in ea externa manifestatione Filius, uti Zeno mox subdit, jam de generatione hac æterna velle opinari, eamdemque quodam modo ex externa manifestatione metiri, summæ dementiæ est.

11 Ita nunc emendavimus ex Mss. Rem. Tol. & Vatic. cum alibi scribatur *æternæ*. *Exserta* autem, idest detecta & palam exposita dicitur divina majestas, seu divinitas (*majestas* enim apud Zenonem *divinitatem* exprimit ex adnot. 1. in tract. 9. lib. 2.) ut significetur, eam, si *exserta* ostendatur, non posse ab hominibus sustineri: quem sensum ut constructio referat, animadverte particulam *ne* referri ad *possit* non vero ad *sustinere* sic: *ne mediocritas istius mundi possit non sustinere Dominum majestatis exsertæ*; quam in rationem scripsit item Tullius pro Mil. cap. 1. *Ne non timere quidem sine aliquo timore possimus*, ubi *non* ad *timere*, ad *possimus* autem *ne* particula referenda est. Porro ad sententiam vocis *temperat* quod attinet, Tertullianus adversus Praxeam cap. 14. *invisibilem Patrem* prodidit *pro plenitudine majestatis, visibilem vero Filium pro modulo derivationis*; exemploque solis ac radii confirmat, Patrem tamquam solem videri non potuisse, Filium vero tamquam radium *pro temperatura* potuisse. Magnam hinc adversus Tertullianum criminationem Petavius intendit lib. 1. de Trin. cap. 5. ac si Filium Patre inferiorem multo constituerit. At cum ad Tertulliani vindicias conferri multa ex aliis ejus libris possent; tum vero satis illud nunc esse videtur, quod *temperaturæ* nomine non aliud intellexerit, quam Filium se se hominibus præbuisse visibilem, non in propria divina substantia, cui videndæ homines impares novit, sed ut eodem cap. 14. loquitur, *in speculo, in ænigmate, in visione, in somnio, & forma imaginaria*, quod divinitati Filii, qua æqualem eum Patri fatetur, nihil præjudicii creat. Lege ejusdem Tertulliani librum 2. adversus Marcionem cap. 27. ubi hæc in rem

cum [12] dicto completur a Filio. Quomodo autem, quantus, aut qualis fieri debeat, nemo [13] præcipit, interrogat nemo; neque enim sine

ADNOTATIONES.

rem præsentem insignia, Zenonique intelligendo perutilia scribit: *Deum non potuisse humanos congressus inire, nisi humanos & sensus & affectus suscepisset, per quod vim majestatis suæ intolerabilem utique humanæ mediocritati humilitate temperaret*. Similia alii Patres tradidere non solum ante Nicænam Synodum, sed etiam post. Videndus præter ceteros Auctor operis de Fide Orthodoxa contra Arianos tom. 2. Append. Ambrosianæ p. 354. Constans nimirum apud omnes fere Patres, qui Augustinum præcessere, fuisse videtur opinio, in multis, quæ antiquis Patriarchis contigere visa, Filium se se illis videndum obtulisse, eorumque testimonia diligenter Petavius recenset lib. 8. de Trin. cap. 2. a num. 3. Huic sententiæ si qui contrarium docerent, eos Synodus Sirmiensis an. 351. contra Photinum anathemati subjiciendos putavit. Sed cum hac in re fraudem subinde moliti essent Ariani, ut Filium visibilem a Patre invisibili natura dissimilem prædicarent, inquientes apud Augustinum serm. 7. num. 4. *Filius visus est a Patribus, Pater non est visus: invisibilis, & visibilis diversa natura est* &c. aliam viam ineundam idem Augustinus censuit in visis testamenti veteris explicandis, ac proinde illa Angelis esse tribuenda probabilius existimavit, ut videre licet lib. 2. & 3. de Trinitate. Veterum nihilominus Patrum interpretationem etiam post Augustinum plures secuti sunt, ut S. Leo epist. 27. Cassianus lib. 4. de Incarn. cap. 9. S. Isidorus lib. de Nativ. Domini cap. 5. & alii. Quin & Augustinus ipsum Deum antiquis Patriarchis visum non nullis in locis adsensus est, ea tamen cautione, a qua antiqui Patres nihilum discrepant, ut *divinitatem*, inquit ille lib. 2. contra Maximinum c. 26. n. 12. *non per substantiam suam, in qua invisibilis & immutabilis est, sed per creaturam sibi subjectam mortalium oculis apparuerit, cum voluit*. Quod autem heic ait *per creaturam subjectam*, idem est, ac quod alii dixerunt *in speculo, in ænigmate*, seu, ut Hilarius notavit lib. 12. de Trin. num. 45. 46. nunc *in habitu humano*, nunc *in figura ignis*, & similibus. Explorate autem idem Augustinus epist. 147. n. 20. Deum Moysi se se præbuisse *in ea specie*, qua illi apparuit, confitetur. Ad ea enim Moysis verba: *Ostende mihi temet ipsum*, hæc notat: *Quid ergo? Ille ipse non erat? Si non esset ipse, non ei diceret: Ostende mihi semetipsum, sed, Ostende Deum... Ipse ergo erat in ea specie, qua apparere voluerat, non autem ipse apparebat in natura propria, quam Moyses videre cupiebat*. Quid quod cum Angelos Patriarchis se stitisse alibi docet, ipsum Deum illis se stitisse simul docuit, quod in Angelis Deus ipse loqueretur? Sic enim lib. 2. contra Maxim. num. 11. de rubo, in quo celebre Moysi visum contigit, loquitur: *Illic Angelum apparuisse Scriptura ipsa declarat... In Angelo autem Deum fuisse quis dubitet?* Idipsum ante Augustinum tradiderat Athanasius orat. 4. contra Arianos pag. 467. in quam rem videre etiam poteris Hieronymum in cap. 3. ad Gal. & Gregorium Magnum in præfatione ad Comment. in Job. cap. 2. Cum itaque tanto consensu (quocumque tandem modo explicare placeat) Deus antiquis Patribus apparuerit; cur porro Filium potius, quam Patrem, aut Spiritum sanctum visibilem se præbuisse iidem Patres docuerint, cum non minus Pater, quam Filius in speculo, in ænigmate cerni potuerit: luculenter exponit Petavius loco laudato. Hinc interim quo sensu S. Zeno intelligendus sit, palam factum credimus.

12 Similis est sententia tract. 4. vide adnot. 7.

13 Huic testimonio lucem adferet præclarus S. Athanasii locus orat. 2. contra Arianos num. 31. pag. 439. qui adversus eosdem ostensurus, *Verbum Dei propter nos non esse factum*, quod illi volebant, *ut illo intermedio facto, ita deinceps omnia per ipsum possent fieri* pag. 432. ait, quod licet per ipsum facta sint omnia, & sine illo fieri nihil potuerit; tamen non eo usus est Deus tamquam ministro, cui nec præcepit, nec interrogatio ulla facta est, ac si quid Pater vellet, nesciret, cum Filius sit idem ac Pater, & in ipso eadem omnino noverit. Citato itaque testimonio Geneseos, *Fiat lux*, & illo ps. 38. *Ipse dixit, & facta sunt; ipse præcepit, & crea-*

ſine Patris eſſe poſſit injuria, ſi hac neceſſitate opus eſſet illi, qui in ſinu Patris commanens voluntatis ejus perfectionem non didicerat, ſed habebat.

II. Igitur orbe perfecto, poſtremus digito Dei manuque e limo terræ fingitur homo. Conſtruitur mobile, totumque [14] ſe neſciens ſimulacrum: &, ut imago [15] ſit Dei, inſpiratur a Deo in animam viventem. Concepit ſpiritum [16] adæque, quem neſcit; intrantem non videt; exeuntem non poteſt prohibere: & æſtimat quiſquam Dei ſe poſſe ſcire [17] ſecretum, qui ſui corporis neſcit arcanum? Quare, fratres, propter quod facti & nati ſumus, timeamus, amemus, & honorificemus, quem invenimus, Deum. Sane quærant illum, qui eum non habent ſecum.

TRA-

ADNOTATIONES.

creata ſunt, ait: *Dixit, inquam, non ut, quemadmodum apud homines fieri ſolet, tamquam miniſter aliquis audiret, ac ubi loquentis didiciſſet voluntatem, ad opus peragendum properaret: hoc enim rerum creatarum proprium eſt .... Hinc ſane divina Scriptura non dicit ipſum audiviſſe, aut reſpondiſſe, quonam modo, & quales vellet eſſe res factas; ſed dixit tantum Deus*, Fiat; *deindeque ſubditur*, & factum eſt ita. Et paullo poſt: *Cum autem ipſum Verbum agit & creat, nulla ibi eſt interrogatio, nulla reſponſio; in illo enim eſt Pater, & Verbum in Patre, ſed ut opus fiat, voluiſſe ſatis eſt, ita ut hoc verbum* dixit *fit noſtri gratia divinæ voluntatis indicium; his autem verbis*, & factum eſt ita, *opus per Verbum & ſapientiam factum ſignificetur, quæ quidem in ſapientia eſt etiam Patris voluntas*. Hinc ergo S. Zeno ſimiliter dixit, Filio perſpectam fuiſſe voluntatem Patris, cum in Patre idem eſſet, adeo ut *nemo interrogaret, præciperet nemo*. Vide quæ in hanc rem Zeno diſſerit tract. 1. l. 2. adnot. 12. & 13.

14 Homo *ſimulacrum* vocatur, quatenus per animam, de qua mox ſubjicitur, imago eſt Dei. *Simulacrum* autem *ſe neſciens* vocatur, quod *concipit ſpiritum, quem neſcit*. De hac imagine Dei in hominis anima plura diſſerentur tract. 19.

15 Hæc Verba *ſit Dei* abſunt a Mſ. Pompejano.

16 Ita Mſſ. Rem. Tol. Urb. & Zen. adverbium Zenoni familiare: Cod. Pomp. *Adæ quod*: in editis *Adam*.

17 *Secretum* heic aperte eſt divinum Verbum, vel divini Verbi generatio, de quo plura tract. 4. adnot. 3. Argumentum autem inſtituitur ſatis vehemens, ut audax Arianorum in ſcrutanda ejuſdem Verbi generatione curioſitas reprimatur. Si enim imago Dei, quam homo in ſemet ipſo gerit, ipſi explorata non eſt; quantæ arrogantiæ convincuntur, qui Verbum Patris imaginem, quæ in Patris ſecreto latet, *ſcire ſe poſſe præſumunt*.

1 In

TRACTATUS VI.

[1] *De eo, quod scriptum est:* Cum tradiderit regnum Deo & Patri. 1. *Cor.* 15. v. 24.

I. SCriptura divina, cum de Dei loquitur Filio, non sibi repugnat; sed inter Deum hominemque, quem sumsit, necessaria moderatione distinguit. Si enim Deum [2] purum jugiter prædicaret; passionis resurrectionisque vacaret locus, & nihil Christus mundo præstiterat: si hominem solum, sicut [3] quidam putant, ab utero virginis eum sumsisse principium; quæ spes futuræ beatitudinis credenti, cum scriptum sit: *Maledictus homo, qui spem habet* *Jer.* 17. 5.
in homine? Ergo ubi purum Deum significat, sic dicit in Genesi:
Et fecit Deus hominem ad imaginem & similitudinem Dei; & in *Gen.* 1. 27.
psalmis: *Deus autem rex noster ante sæcula operatus est salutem in* *Ps.* 73. 12.
medio terræ; & alio loco: *Parata sedes tua Deus, ex tunc, & a* *Ps.* 92. 2.
sæculis tu es. Ubi hominem [4] mistum, sic prosequitur: *Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi justus, sanctus, & salvans, mi-* *Zacch.* 9. 9.
tis, sedens super asinum novellum; & iterum: *Tollite portas prin-* *Is.* 62. 11.
cipes vestras, & elevamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ; *Ps.* 23. 7.
& iterum Magi: *Ubi est*, inquiunt, *qui natus est rex Judæorum?* *Matth.* 2. 2.

II. Hic est, fratres, qui venturus [5] denuntiatus est per prophetas: qui secundum carnem natus in tempore est: qui est excelsus in excelsis, humilis in terris; sæculorum genitor, filius virginis, immortalis sibi, [6] homini moriturus: mortem gustat, ut mortem devincat: [7], inferos penetrat, ut mortuos vivos inde reducat. Unigeni-

ADNOTATIONES.

1 In edit. Ver. & seq. præter hunc titulum alia inscriptio huic tractatui apponitur: *Sermo de Epistola B. Paulli ad Corinthios prima*. Hunc porro tractatum huc rejecimus, quod cum divini Verbi generationem vindicet, ab iis non erat disjungendus, qui ad idem argumentum pertinent.

2 Gnosticorum, Saturnianorum, Basilidianorum, aliorumque id generis hæreticorum hic error fuit, Christum *purum Deum* dicere, qui solam hominis figuram assumserit.

3 Contrarium hunc errorem undecim tenuerunt heterodoxorum sectæ a Theodoreto nominatæ lib. 2. adversus hæreses, nimirum Ebionitæ, Nazaræni, Cerinthiani, Artemon, Theodotus, Melchisedeciani, Helcesæi, Paullus Samosatenus, Sabellius, Marcellus, Photiniani: quibus addendæ aliæ duæ Carpocratianorum ex Irenæo lib. 1. cap. 24. & Beryllus ex Eusebio lib. 6. cap. 21. Photiniani omnium novissimi, quos ipsi Ariani condemnarunt, hoc loco a Zenone indicari videntur ex ea præsentis temporis formula, *ut quidam putant*.

4 De hac formula satis differt. 2. cap. 3. in textu sequenti deest *sanctus* in MSS. Tol. Pomp. & Zen.

5 MS. Pomp. *nuntiatus*.

6 MS. Rem. *in homine*, quæ lectio divinum Verbum per se immortale, ex natura humana mortem oppetiisse insinuat. — Post pauca in editis *gestat* pro *gustat*, præter MSS. fidem.

7 Sic alii quoque Patres contra hæreticorum sententiam Christum ad inferos vere descendisse crediderunt.

8 In

Colos. 1. 18. nitus prodiendo de patre ante originem rerum : *primogenitus a mortuis*, ut ait Apostolus, post multorum obitus populorum. Hic est, cui data est potestas in cælo & in terra, [8] nomini ejus nova a
Jo. 17. 4. 5. Deo suo, ipso dicente : *Ego te clarificavi in terra : opus perfeci, quod dedisti mihi, ut facerem. Et nunc tu clarifica me apud te ipsum claritate, quam habui apud te prius, quam mundus fieret.*
Matth. 11. 27. Qui [9] resurgens ait : *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*. Hic,
Luc. 10. 22. qui purus de cælo descendit, [10] carnatus ascendit in cælum. Hic,
1. *Cor.* 15. 24. inquam, de quo Paullus ait : *Qui accipit regnum, regnat, & tradet Deo & Patri*, & cetera.

III. Quid [11] heic scandalum pateris Christiane, ex tuaque natura opinaris [12] provisionis piæ divina mysteria? Si minus sentis de Filio, quia regnum traditur Patri ; major Patris injuria est, si est
Matth. 6. 10. aliquando sine regno. Accedit, quod oramus quotidie, ut adveniat
2. *Pet.* 1. 11. regnum Patris ; speramus & Filii. Vacat ergo præsentis temporis
2. *Tim.* 4. 1. regimen utroque cessante : actumque est de mundo mundique tota substantia, si vel uno momento divinitatis cessat imperium. At si, ut ratio ipsa proclamat, cessare nullo pacto potest [13] varietas ista regni a legis conditore ; homini a Deo assumto justisque ejus est deputata rebus dispositis, non Deo, non sempiterno recto-
Luc. 1. 32. ri, maxime cum in Evangelio sic dicatur : *Dabit illi Dominus Deus thronum David patris sui, & regnabit super domum Jacob in sæcula, & regni ejus non erit finis*. Salomon in Sapientia similiter dicit,
Sap. 3. v. 4. *& seq.* cum de ejus loquitur servis : *Et si coram hominibus tormenta passi*

ADNOTATIONES.

8 In margine edit. Ver. *homini*.

9 Memoria lapsus videtur Auctor, cum hæc ante passionem dicta fuerint.

10 *Carno as*, ex quo *carnatus*, verbum satis antiquum docent multa, quæ ex eo composita sunt, uti *concarno*, *excarno*, *decarno*, *incarno* &c. *Carnatum corpus ostendere* dixit item Cœlius Aurel. 1. 4. 95.

11 Mss. Tol. & Zen. *hinc*.

12 Quæ a Zenone appellatur *provisio*, divini Verbi incarnatio intelligenda est, eamque *οἰκονομίαν* Græci Patres, Latini autem *dispensationem*, non numquam etiam *æconomiam* Græcanice nominant. *Provisionem* Latine dixit Tullius 3. Tuscul. 14. Cum porro S. Antistes hactenus contra eos disseruerit, qui Christum vel purum Deum cum Gnosticis aliisque antiquis hæreticis, vel purum hominem cum Photinianis dicebant : nunc ex postremo Paulli testimonio Arianorum objectionem ingerit, qua illos quidem usos, ut subjectum & minorem Patris Filium suaderent, patet ex Athanasio, Hilario, aliisque Patribus, qui perinde adversus Arianos illud testimonium explicare conati sunt.

13 Valde corruptum & mutilum textum hunc textum Sparaverius putavit : & cum *vastitas* legi mavult pro *varietas*, ac si in eo sit Auctor, ut Patris ac Filii regnum unum & indivisum suadeat ; tum in reliquis puncta lacunarum indicia interserenda alicubi censuit, quæ tamen sine Mss. ex arbitrio suppleri nec deberent, nec possent. Nobis vero etsi licuit plures Mss. libros consulere, nihil tamen ad hoc testimonium restituendum contulit ; quod nihil mirum esse debet, quod omnes ex eodem antiquo fonte profluant. Nos vero perinde ac si corruptum nihil, nihil hiulcum sit, obscuram conabimur explicare sententiam, isque conatus non improbabilis fortasse videbitur, si ad ea, quæ præeunt, quæque subjiciuntur, animum intendas. Quæstionem S. Antistes movet in illum

si [14] *fuerunt, spes eorum immortalitate plena est: & in paucis vexati, in multis bene disponentur; quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos dignos se. Tamquam aurum in fornace probavit illos, & quasi holocaustomata accepit illos, & in tempore erit respectus illorum. Judicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit Dominus illorum in perpetuum.* Quid hoc est? Si in perpetuum regnat, Paullus erravit; si traditurus est regnum, isti mentiuntur. Absit. Nullus heic error, diversitas nulla est. Paullus enim de hominis assumti temporali locutus est regno, in quo venturus *2.Tim.4.1.*
& judicaturus est vivos & mortuos, sicut lectio universa testatur, quæ prædicat Christum oportere regnare cum sanctis suis, donec [15] evacuatis omni principatu & potestate & virtute & domi- *1.Cor.15.24.*
natione, ponantur omnes inimici ejus sub pedibus ejus, inimicaque *& seq.*
de-

ADNOTATIONES.

lud Paulli 1. ad Corinth. cap.15. vers.24. ubi regnum a Filio acceptum, Patri tradendum affirmatur. Mota primum difficultate contra divinitatem Filii, ac si is traditurus regnum Patri, absque regno aliquando futurus sit, eaque mox diluta, propterea quod magna hinc in Patrem quoque injuria cederet, si is sine regno aliquamdiu esset, antequam illud de Filio acciperet: illud addit, orare nos, ut regnum Patris adveniat, & Filii quoque regnum nos exspectare, quibus Patris & Filii regnum idem esse confirmatur. Sed cum dicta hactenus Paulli textum non explicant, tum vero novæ difficultatis caussam præbent. Si enim Patris & Filii regnum est venturum, num, inquit, *præsentis temporis*, idest hujus mundi, *regimen* ita vacat, ut nec a Patre, nec a Filio regatur? Rejicit id ex absurdo, quod sequeretur: *Actum enim esset de mundo totaque mundi substantia, si vel uno momento divinitatis cessat imperium.* Itaque non tam in futuro, quod exspectamus, quam in præsenti regno Deus regnare convincitur. Hoc autem duplex regnum non modo varium inter se, sed etiam unum post alterum succedens, *varietas ista regni* ab Auctore vocatur, quæ *si cessare nullo pacto potest a legis conditore*, idest a Deo, qui utrique huic regno legem præfinivit, & penes quem utrumque regnum, licet varium nobis, unum & constans est: eadem profecto *varietas non Deo*, ut *sempiterno rectori*, *deputata est*, sed *homini a Deo assumto*, idest redemtori, *& justis ejus* (hi mox *servi ejus* dicuntur) *rebus dispositis*, seu ex ipsa dispositione rerum, quam lex conditoris præstituit: quatenus scilicet in temporali regno (de quo uno Paullus loquitur, ut Auctor notavit) Christum *hominem assumtum cum servis suis*, quos ad finem usque mundi sibi adjunget, *regnare oportet, sicuti lectio universa*, seu Paulli contextus v.25. *testatur:* dein vero finito, seu completo priori hoc temporali regno, cum subactis inferni potestatibus, ac ipsa morte devicta in ipso judicii die, nemo amplius ad Christi regnum accedere poterit, idem servorum suorum regnum jam completum Christus tradet Patri, a quo perpetuum regnum illi suscipient. Christus autem, qui ut Dei Filius *in* Patris *perpetuitate commanens, regnum nec accepit aliquando, nec posuit*, in illis perpetuo regnabit, ut duobus Evangelii & Salomonis testimoniis exprimitur; ac ita tandem cum Paulli mens palam claret, tum apparens istius cum illis contradictio evanescit, cum hic de temporali Christi regno, illi autem de æterno, quod priori illi post judicium completo succedet, accipiendi sint.

14 Mss. Pomp. & edit. Ven. *fuerint*, nec non *immortalitatis* pro *immortalitate*. Dein pro *& quasi holocaustomata* edit. Ven. *& tamquam holocaustomata*. Ex hac edit. & ex Mss. Pomp. ac Zen. particulam *&* supplevimus.

15 Legebatur *vocatis*. Correximus ex loco epist. 1. ad Cor. cap.15. v.24. unde hæc sumta sunt, ubi legitur: *Cum evacuaverit omnem principatum & potestatem & virtutem &c.* idest inferni principatum &c. plane subegerit. v. adnot.13.

destruatur mors. [16] Hi autem ad principalem vim retulerunt, in cujus perpetuitate commanens in æternum, a Patre Filius regnum nec [17] accepit aliquando, nec posuit; semper enim cum
Jo. 18. 36. ipso regnavit, [18] cata Joannem, ipso dicente: *Regnum meum non est de hoc mundo*. Apertius autem hoc Paullus expressit dicens:
Ephes. 5. 5. *Hoc enim scire debetis, quoniam omnis fornicarius, aut impudicus, aut fraudator, quod est idolorum servitus, non* [19] *habet hereditatem in regno Dei & Christi*, ostendens unum esse regnum Patris & Filii.

Luc. 11. 17. 18. IV. Recte igitur Patri tradet regnum, qui dixit [20] in monitis, regnum non stare divisum. Unde non sic sentiendum est, fratres, ut Pater accepturus sit, quod non habuerit, aut Filius tradendo, quod [21] habeat, perditurus; cum & Pater, quod accepturus est, habeat; & Filius non careat, quod daturus. Totum Pater, totum possidet Filius: unius est, quod amborum est, quod unus possidet,
Jo. 16. 15. singulorum [22] est, Domino ipso dicente: *Omnia quæcumque habet*
Id. 17. 10. *Pater, mea sunt*; & iterum: *Pater, omnia mea tua sunt, & tua omnia mea:* quia Pater in Filio, & Filius manet in Patre, cui affectu, non conditione, caritate, non necessitate, decore [23] subjicitur, per

ADNOTATIONES.

16 *Hi*, scilicet Lucas & Salomon, quorum testimonia Paullo, ut videbantur, contraria postremum recitaverat. Vide adnot. 13.

17 Mss. Pomp. Vat. Urb. & Zen. sic scribunt: editi cum aliis Mss. *accipit*.

18 In edit. Veron. *κατὰ* Græce scriptum fuit repugnantibus Mss. & editione prima. Ita etiam *cata*, cum Evangelistæ allegantur, Latinis litteris apud Latinos Scriptores effertur in Mss. quam sæpissime, uti de Mss. Cypriani testatur Baluzius, & ita quoque in editis scriptum reperies. Vide tres *Testimoniorum* libros pluribus in locis, & Auctorem Catalogi hæreticorum, qui post Tertulliani librum *de Præscriptionibus* ponitur, ubi hæreticorum doctrina ab iisdem ad Evangeliorum similitudinem *cata Proclum*, *cata Æschinem* dicta traditur. Apud Hieronymum vero lib. 3. in cap. 6. epist. ad Ephesios pag. 678. edit. Veron. *κατὰ Λευὰν* Græcis litteris editum est. At Sirmondus in præcepto Stephani II. de hospitali Romano tom. 2. Concil. Gal. pag. 38. *cata Galla patricia* Latinis litteris edidit, & similiter *illorum cata normam* Latine scripsit Sanctimonialis Heidenheimensis in Hodeporico S. Wilibaldi apud Canisium tom. 4. Antiq. Lect. pag. 512. edit. Ingolstadiensis.

19 Ms. Pomp. *habent*.

20 Sicut tract. 4. lib. 1. num. 2. S. Zeno scripsit, *in præceptis Dominus ait*, ita heic *in monitis*. Similiter S. Leo serm. 9. de Quadrag. c. 1. *Dominus enim in exhortationibus suis dixit*. His ergo formulis Evangelia quandoque allegantur.

21 In editis perperam *non habeat:* correximus ex Mss. Pomp. Sp. & Zen.

22 *Est* a quibusdam Mss. abest.

23 *Subjicitur*, inquit, *non conditione*, idest servitute (id enim *conditio* apud Zenonem significat, ut videre est ex adnot. 23. in tract. 10. lib. 1.) quæ necessitatem parit, sed *caritate & affectu:* respicit autem creationem mundi, nam *omnia per ipsum facta sunt*; in quo etsi Pater imperavit, Filius vero exsecutus opus traditur; caritas tamen in utrisque una fuit, quæ vel *in Patre imperavit*, vel *obtemperavit in Filio*, ut scite monet tract. 2. lib. 1. num. 9. De his plura tract. 1. lib. 2. adnot. 12. & 13. nec non tract. 5. adnot. 13. ubi S. Zeno hoc idem argu-

per quem Pater ſemper honoratur. Denique inquit: *Ego & Pater unum ſumus*. Unde non diminutiva, ſed religioſa, ut dixi, ſubjectione eſt Filius Patri ſubjectus; cum quo originalis perpetuique regni una poſſeſſio, coæternitatis omnipotentiæque una ſubſtantia, una [24] æqualitas, una virtus majeſtatis auguſtæ, [25] unico in lumine una dignitas retinetur: ſi quid enim Filio detraxeris, ad Patris, cujus habet totum, [26] injuriam pertinebit; nec eſt in illo aliquid, quod ſit inferius, quia ſicut Pater, nec plus poteſt habere, nec minus: alter enim in alterius plenitudine infuſus eſt, ut ſit omnia in omnibus Deus benedictus Pater in Filio, Filius in Patre cum Spiritu ſancto. Amen. *Id. 10. 30.*

TRA-

ADNOTATIONES.

argumentum pertractat, ne quis ex creatione mundi, quæ Filio tribuitur, inferiorem Patri Filium exiſtimet. Hanc vero Filii ſubjectionem, quæ ex caritate, non ex ſervili neceſſitate ducitur, *religioſam*, *non diminutivam* mox appellat, quod nihil inde Filii æqualitati dignitatique detrahatur.

24 Mſ. Pomp. *æquabilitas*. Similiter tract. 1. lib. 2. *æquabilitas* ſcribitur in Mſſ. aliquot, cum alibi *æqualitas* legatur.

25 Quidam Mſſ. & editi *unito*: editio prima *unico*, idque ſententiæ magis congruere viſum eſt.

26 Ita Mſ. Pomp. ceteri *injuria*. *Ad injuriam* autem Patris pertinet, quid quid Filio detrahitur, vel quia degeneris Filii Pater prædicatur, ut ſæpe inſinuat Hilarius, & late probat Auguſtinus ſerm. 139. num. 5. & Ambroſius lib. 1. de Fide c. 6. vel dum aliquando ſine verbo & ſapientia fuiſſe traditur, ita ut ea aliunde debuerit accipere, quod orat. 2. in Arianos Athanaſius demonſtrat.

TRACTATUS VII.

De [1] *Nativitate Domini* . I.

I. LIcet sectæ sint plures, quæ injuriam Christi fabulari nitantur, tamen tres sunt quodam modo principales: e quibus duæ ejus, quem cupiant depravatum, simulant se esse [2] cultrices. [3] Una [4] denique adserit, Jesum Christum ab utero Virginis Mariæ sumsisse principium, Deumque exinde ob justitiam factum esse, non natum. [5] Alia modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem

ADNOTATIONES.

1 In editis & in Mſ. Urb. *De nativitate Christi sermo primus*, ceteri Mſſ. *de nativitate Domini*. Sequens autem tum in editis, tum in Mſſ. inscribitur *De nativitate Christi*. Hunc & duos sequentes tractatus cum castigationibus Gasparis Barthii Christianus Daumius inseruit inter homilias Patrum, uti memorat Fabritius in Bibliotheca Latina Vol. 3. p. 421. & Vol. 12. pag. 797. Bibl. Græc. quam homiliarum editionem rarissimam videre nondum potuimus.

2 Edit. Ven. *cultores*.

3 Ter supra decem hæreseos capita huc pertinentia recensuimus tract. superiori adnot. 3. quatenus Christum hominem tantum esse, ac e Mariæ utero principium sumsisse prodiderunt. Quatenus vero idem *ob justitiam* Deus factus traditur, fuit quidem hic Nestorii celebris error, at qui jamdiu ante a Paullo Samosateno & Photino prædicatus fuerat, hoc tamen discrimine, quod Nestorius notante Garnerio dissert. 7. de ortu & incrementis hæresis Pelagianæ c. 7. docuit, Christum hominem non ex meritis, sed ex divina gratia jam inde a matris utero a Divino Verbo assumtum fuisse; cum Paullus Samosatenus & Photinus eumdem Christum hominem natum dixerint, qui ex virtutum merito (*justitiam* Zeno vocat) in Deum profecerit. Vide anathematismum 3. libelli de nomine Rufini, quem eodem tempore Norisius & Garnerius ediderunt. Huic errori præcinuisse videtur Origenes l. 2. Peri-archon c. 6. *Virtutum suarum*, inquiens, *merito anima Christi cum Verbo Dei unum efficitur*. Photinianos autem, quos alii Zenonianæ ætatis Patres passim refellunt, nostrum Auctorem voluisse perstringere, facile intelliges.

4 *Denique* heic est idem ac *paucis*, quam in sententiam alii quoque Scriptores eadem particula usi sunt. Vide adnot. 2. in tract. 1. l. 2.

5 Hæc est hæresis Arianorum, qui etsi Christum Dei Filium prædicarent, non tamen ab æterno, sed in tempore genitum prodidere, unde effatum illud apud ipsos solenne: *Fuit tempus, quando non fuit*. Videsis Athanasium de decretis Nicænis n. 18. Hilarium l. 4. & 6. de Trinitate, ubi ipsam Arii epistolam allegat, in qua eadem formula inculcatur. Neque mireris, quod hic Filius *Deus* dici potuerit, & nihilominus negari Patri coæternus & æqualis: nam illum *Deum* abusive fatebantur Ariani, non proprie, ut ex Hilarii Fragm. n. 26. & aliunde notum est. Veronensis editionis Auctores, cum Zenonem sæculo III. vixisse contendant, eumdem errorem affigunt Origeni, qui tamen illum expresse reprehendit in fragmento, quod recitat Athanasius de decretis Nicænis n. 27. *Intelligat enim*, inquit ille, *qui dicere audet, fuit aliquando, cum non esset Filius*. Hinc quidem probatur, alios quosdam hunc errorem id temporis docuisse, quem Origenes reprehenderet. Dionysius quoque Alexandrinus Origenis discipulus in epist. ad Euphranorem & Ammonium, cujus fragmentum suppeditat Athanasii epistola de sententia Dionysii n. 4. Sabellianos impugnans, *Etenim*, ait, *cum sit res facta, non erat, antequam fieret*. At ea de caussa ad Dionysium Romanum ille delatus, & ab eodem reprehensus, apologia se se purgavit, in quam multa conjecit, quibus eum errorem rejicit, quem subinde

quidem Dei Filium Deum, ſed non ex Patre nobilitatis perpetui-
tate progenitum; fuiſſeque tempus, quando non fuit. Tertia Ju-
dæa eſt vere cæca, quæ cum in [6] lege (ut dicere ſolet) ſua legat
ubique, duas Patris & Filii deſignari perſonas, tamen nunc uſque
contendit Deum Filium non habere. Quibus omnibus exempla, vel
ratio, quam proſecuturi ſumus, argumentationis totius uno ictu
omnes nervos abſcindet. Quapropter duas eſſe nativitates Domini
noſtri Jeſu Chriſti neceſſario ſcire debet populus Chriſtianus, ne
quem patiatur errorem: unam, qua natus eſt, alteram, qua re-
natus. Sed ſicut eſt ſpiritalis prima ſine matre, ita ſine patre ſe-
cunda carnalis. Hæc miranda, inenarrabilis illa, propheta dicen-
te: *Nativitatem* [7] *ejus quis enarrabit?* Cur autem ſit inenarrabi- *Iſ.* 53. 8.
lis, Patre loquente noſcamus. Dominus ipſe nos edocet: *Eructa-* *Pſ.* 44. 2.
vit [8] *cor meum verbum bonum*, &c. Et apud Salomonem hactenus
dicens: *Ego ex ore Altiſſimi prodivi ante omnem creaturam.* *Eccleſiaſtic.* 24. 5.

II. Cum hæc ita ſint, humanitas te verſuta cognoſce vel ſero,
& [9] intemperanti linguæ ſilentii [10] frenos impone. Dementiæ ge-
nus eſt, inviſibilis incomprehenſibiliſque [11] velle opinari ſecretum,
ejuſque interna diſcutere, cujus extraria nequeat ſuſpicari: quia *Exod.* 3. 14.
Deus hoc eſt, quod eſt: quod vero homo definiendum putave-
rit, [12] non eſt. Nam & Joannes Apoſtolus in Evangelio quid præ-
dicet, fratres, accipite: *In principio*, inquit, *erat Verbum*, & *1. Jo.* 1. 2.
Verbum erat apud Deum, & *Deus erat Verbum*: *hoc erat in prin-
cipio*

ADNOTATIONES.

ſubinde Ariani excepere: unde cum hi ejus auctoritatem pro ſe allegarent, Athanaſius loco memorato num. 9. prædeceſſoris ſui ſententiam optime vindicat, auctoritatemque ex inimicorum manibus naviter eripit. Itaque etſi quidam olim Alexandriæ eum errorem docuerint, quem Origenes perſtringit; non hos tamen, qui nihil ad nos pertinebant, ſed Arianos, qui hiſce quoque in locis eam formulam evulgaverant, S. Zeno ferire voluiſſe cognoſcitur.

6 *Lex* igitur ex Hebræorum lingua univerſum vetus teſtamentum vocabatur, in quod vide adnot. 1. in tract. 12. l. 1. Indicantur heic porro ea veteris teſtamenti loca, ex quibus tria mox a Zenone allegantur.

7 Mſ. Pomp. & duplex Zen. addunt *autem*. *Inenarrabilis* porro Divini Verbi nativitas dicitur, non quoad factum, quod per fidem notum eſt, non ignotum, ut quidam Arianorum perperam jactarunt; ſed quoad modum naſcendi, ut pluribus explicant Victorinus atque Phœbadius.

8 Iidem codices cum Vat. & edit. Ven. *Eructavit*, inquit &c.

9 Placuit lectio duorum Mſſ. Zen. cum alibi legeretur *intemperati*.

10 Licet *frenum* in ſingulari non inveniatur, niſi generis neutrius; in plurali tamen etiam maſculini generis declinationem patitur, ut apud Virgilium 3. Georgic. Livium l. 34. c. 2. Valerium Maximum &c.

11 Codex Pomp. addit *Dei*. Paullo poſt, *ſecretum* ad generationem præcipue divini Verbi pertinet, de qua ab homine non temere eſſe inquirendum Auctor ſæpiſſime monet. Vide tract. 4. adnot. 3.

12 Solennis & frequens apud Patres ſententia eſt, quid quid dicatur de Deo, id Deum vere non eſſe: *homines enim*, ut ſcite animadvertit Fulgentius in libro contra ſerm. Faſt. c. 5. *carnalibus ſenſibus dediti etiam ipſum Deum non poſſunt, niſi carnaliter cogitare. Tales autem dum in luto carnis animas volvunt, creatis phanta-*

cipio apud Deum. Admirabilis gratia, fratres dilectissimi, conspicuæ veritatis, quæ dum secerni potest, tamen sibimet externa esse non potest. Si enim Verbum in Deo est, & Deus est Verbum, & hoc est, in quo est, quod ille est, qui inest; duplex persona, duplex [11] vocabulum, sed originalis perpetuitatis, ac deitatis est
Jo. 10. 30. una substantia, Domino ipso dicente: *Ego & Pater unum sumus:* quod non utique sic ait, ut in unum duos redigendo confunderet, sed ut duorum unam divinitatis potestatisque esse omnipotentiam nos doceret. Sequitur, ac dicit: *Omnia per ipsum facta sunt, ac*
Jo. 1. 3. *sine ipso factum est nihil.*

III. Videamus nunc, optime Christiane, quemadmodum inter Patrem Filiumque tempus [14] infulcias: si enim tempori, non sibi debent, quod est alter alteri obnoxius; procul dubio, ut tu vis, major est natura, quam Deus. At cum naturam ex nihilo fecerit Christus; sit autem ex natura tempus; ineptum satis est, opus suo præponere artifici: ac [15] per hoc solum interest, quod soli se
Is. 45. 14. sciunt. Denique apud Isaiam ad Filium sic dicit: *Dominus Deus sabaoth: Fatigata est Ægyptus, & mercatus Æthiopum:* [16] *ex Saba viri*

ADNOTATIONES.

phantasmatibus, & gravati pondere vanitatis, quanto magis in illarum rerum cogitatione versantur, quæ corporeis oculis corpoream ingerant molem, tanto minus possunt ad intelligendam conscendere deitatem. Quamobrem Marius Victorinus l. 4. adversus Arium præclare observavit, quod cum Deo illa affirmando tribuimus, quæ Deo conveniunt, ut *esse*, *vivere*, & *intelligere*, eum adhuc *non esse quidem ista*, quæ dicimus, *quod ille super omnia sit*: & subdit: *Quare & ἀνυπαρκτος, & ἀνόυσιος, & ἄνους, & ἄζωος sine exsistentia, sine substantia, sine intelligentia, sine vita dicitur, non quidem per στέρησιν, idest non per privationem, sed per supralationem. Omnia enim, quæ voces nominant, post ipsum sunt; unde nec ὄν, sed magis προόν*. Quam in rem Damascenus l. 1. c. 4. congruentius esse docuit, *ita de Deo prædicare aliquid, ut ei omnia detrahantur, quippe nihil est eorum, quæ sunt, immo vero supra ipsum esse*. Hinc plerisque tum Patribus, tum Philosophis placuit, ut qui definire velit Deum, negandi potius, quam affirmandi formulis utatur; nam, ut scribit Augustinus in ps. 84. *Facilius dicimus quid non sit, quam quid sit*.

13 Præclara hæc adversus Patripassianos, seu (ut a Latinis postea dicti sunt) Sabellianos confessio, qui unam Patris personam duplici tantum voce distinctam comminiscebantur. Catholici autem Patrem & Filium duplicem personam duplici distinctam nomine confitentur. *Vocabulum* pro *nomen* usurpat vetus Auctor tractatus de Fide orthodoxa p. 346. Appendicis Ambrosii, ubi præstantissimum in eamdem cum Zenone sententiam testimonium adfert; nec non c. 6. p. 352. Rursus in antiqua fidei formula ad baptizandorum institutionem scripta, quam edidit P. Martene t. 1. De antiquis Eccles. rit. c. 1. a. 12. p. 163. *Exceptis vocabulis, quæ proprietatem indicant personarum, quid quid de una persona dicitur, de tribus dignissime potest intelligi.*

14 Ita emendavimus ex MSS. Pomp. Vat. & duplici Zen. cum alii scribant, *infulciat*. Sermo autem hoc loco est ad Arianos (*optimi Christiani* ironice appellantur) qui divinum Verbum a Patre genitum volebant in tempore, prædicabant enim fuisse tempus, quando non fuit. *Infulcire* autem pro *ingerere* accipitur etiam a Seneca epist. 114. & a Svetonio in Tiberii vita c. 53.

15 MS. Urb. *per hanc*.

16 MS. Tol. *& sabam*.

17 In

viri excelsi ad te transibunt, & tui erunt servi, & sequentur te alligati compedibus, & adorabunt te, & [17] *in te precabuntur, quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te*. Sed & [18] Jeremias eodem spiritu loquitur dicens: *Hic est Deus noster, & non* [19] *deputabitur Deus alius absque ipso: qui adinvenit viam prudentiæ, & revelavit eam Jacob puero suo, & Israel dilecto sibi. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est*. Qua in specie, Spiritu sancto loquente, noscamus: [20] *Et homo est*, inquit, Baruch. 3. 36. 37. 38. Jer. 17. 9. ex LXX.

ADNOTATIONES.

17 *In* præpositio addita ex codicibus Tol. Pomp. utroque Zen. & edit. Ven. Ita etiam alii Latini Patres legerunt, Lactantius l. 4. Instit. c. 13. Hilarius l. 4. de Trinit. n. 38. Ambrosius l. 1. de Fide c. 3. quæ lectio ex LXX. Interpretum, a quibus Latini profecerunt, scriptione manavit. At alii MSS. & edition. Ver. *te* sine *in* scribunt, uti Auctor tractatus de Fide orthodoxa c. 6. p. 353. Appendicis Ambrosii. Non exigua autem in hoc testimonio interpretando varietas, ut conlatis Auctorum locis videre licet; qui tamen in hoc conveniunt, ut hocce testimonium, perinde ac a Zenone nostro fit, ad Christum referant. Vide Hieronymum in commentario ad hunc locum &c. Utrique MSS. Zen. *prædicabuntur* pro *precabuntur*.

18 In edit. Ver. *Jeremiæ* loco suppositus Baruch, cum hic locus vere ex Baruch libro sumtus sit. At *Jeremiam* ex MSS. omnibus & edit. Ven. restituimus; quæ scriptura etsi vindicari non posset, relinquenda nihilominus esset in textu, & in adnotationibus Auctoris lapsus detegendus. Sic Busæus in editione Petri Blesensis epist. 141. edidit *Zachariam*, qui pro *Jeremia* citatur; & Billius in edendo Nazianzeno, qui in orat. ad Julianum *Salomonem* allegavit pro *Jobo*, errorem notavit, sed textum intactum reliquit. Eadem ratione nec corrigendus fuerat in editione Romana Cassiani locus Collat. 7. cap. 12. ubi *Job* loco *Salomonis* laudatur; nec canon. 13. Concilii Hisp:lensis, ubi *Isaias* in vulgatis legitur, cum monente Baluzio antiqui codices *Jeremiam* habeant. Correctiones id generis veram quidem allegationem exhibent, sed quæ non ex Auctorum mente sunt, quos memoria lapsos liquet. Eodem lapsu Marius Mercator pag. 28. edit. Baluzii *Joannem* Evangelistam citavit pro *Paullo*, & Gregorius in orat. de pauperum amore *Michæam* pro *Amos*, & *Amos* pro *Michæa* nominavit. Quod si ex dictis hactenus Zenonis locus, etiamsi maximum errorem contineret, corrigendus ab editoribus non fuerat; multo minus horum licentia probabitur in allegatione, quæ defendi & vindicari satis honestis rationibus potest. Apud antiquos enim Patres consuetudo hæc inolevit, ut Baruch, qui Jeremiæ amanuensis fuit, ut innuitur cap. 36. v. 4. & cap. 45. v. 1. pro Jeremia acciperent, adeo ut illius libellum tamquam librarii opus magistro adscribendum putarent. Quid quod Baruch opus cum Jeremiæ libro ex editione LXX. Interpretum copulatur, ut observavit Hieronymus in prologo ad Jeremiæ commentarium: & idcirco a multis, qui ex LXX. Interpretibus sacros veteris testamenti libros allegant, pro uno eodemque Jeremiæ libro Baruch libellus habitus est. His de caussis Jeremiam pro Baruch appellarunt Cyprianus in orat. Dominica p. 416. Clemens Alexandrinus in Pædagogo p. 129. & 130. S. Hilarius lib. 4. de Trin. n. 42. & in ps. 68. num. 19. Auctor tract. de Fide orthodoxa cap. 7. in Appendice Ambrosii, Julius Firmicus de Errore profanarum religionum cap. 29. Ambrosius lib. 1. de Cain & Abel cap. 9. & lib. 1. de Fide num 28. & alii passim.

19 MS. Rem. *putabitur*.

20 Hic locus nec in Jeremiæ, nec in Baruch libro, quem Jeremiæ tributum vidimus adnot. 18. invenire licet: sed legitur sane in Græco Jeremiæ apud Interpretes LXX. & hinc quidem Jeremiæ nomine Græce recitatur ab Epiphanio hæres. 54. §. 4. Latine item totidem verbis a Tertulliano adversus Judæos c. ult. & lib. 3. adversus Marcionem cap. 7. & de Carne Christi cap. 15. a Cypriano contra Judæos cap. 10. a Lactantio l. 4. Instit.

quit, & *quis cognoscit eum?* Si ita est, quomodo ergo posset agnosci, prodidit Isaias his verbis: *Audite itaque domus David: Non pusillum vobis certamen cum hominibus; quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus vobis signum. Ecce virgo in utero accipiet, & pariet filium, &* [21] *vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum & mel manducabit prius, quam cognoscat puer bonum, aut malum*. Quod signum ex [22] prodromi quoque ejus designatione dilucidavit alio loco his verbis: *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam*. Quis est iste Angelus, fratres, nisi Joannes Baptista? cujus est præparatio: *Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri*.

IV. Nunc videamus, quæ consequuntur. Per idem tempus duæ cognatæ concipiunt, una contra spem, altera verbo. Hæc miratur se habere, quod nescit: lætatur illa, quia [23] discit. Elisabeth sterilis fœcunditate tumet feliciter venter, Mariæ majestate. Illa præconem portat, hæc judicem. Exsultate feminæ, promotionemque vestri sexus agnoscite. Culpa deleta veteri, ecce per vos jungimur cælo: anus enim peperit Angelum, & virgo Deum. Hic est Deus noster, qui dignitate interim seposita, non tamen potestate, amore hominis sui, cujus formam fuerat subiturus, & creaturam, ut [24] angelus, homo, puer, sponsus, gigas, crucifixus, sepultus, primogenitus a mortuis diceretur. Hic est, inquam, qui in omnibus omnia est: quoniam per ipsum & in ipso sunt omnia. Nec vos moveat, fratres, sæcularis ac vere puerilis inconsideratorum hominum disputatio: [25] qui ideo justum patiuntur errorem, quia Christum non ex Deo considerant hominem factum, sed ex homine. Ceterum si spiritaliter saperent, in ipso, quod infirmissimum putant, hoc potissimum prædicarent. Etenim vere perfectus Deus non esset, si esset aliquid, quod esse volens

esse

ADNOTATIONES.

Instit. cap. 13. ab Ambrosio de Instit. virgin. cap. 16. & epist. 46. n. 7. &c. & hi omnes, una cum Zenone idem testimonium ad Verbi incarnationem referunt; qua de interpretatione videsis quæ in hunc locum Hieronymus notat.

21 Mss. Pomp. Vat. & utrique Zen. *vocabis*. Post pauca *puer* in Ms. Pomp. desideratur.

22 *Prodromi* pro *præcursoris*, nimirum S. Jo. Baptistæ, de quo in sequentibus sermo est, Latine dicitur, sicut & Tullius lib. 1. ad Attic. ep. 12. *Mihi Pompejani prodromi nuntiant*; & Plinius lib. 2. cap. 47. *prodromos* vocavit aquilones, qui caniculæ ortum octo diebus præcedunt. Inferius *dilucidavit* Latine dictum vindicatur ex auctore operis ad Herennium l. 3. cap. 4. qui *rei dilucidandæ caussa* scripsit.

23 Ita Mss. Rem. & Tol. ceteri cum editis *scit*. Dein *majestate* pro *deitate*, seu *divina virtute*. v. adnot. 1. in tract. 9. l. 2.

24 Hisce nominibus Christus significatur in locis veteris novique Testamenti, ex quibus præcipua indicare sufficiat. *Magni consilii Angelus* Is. 9. 6. juxta LXX. *Homo & puer* sæpissime. *Sponsus & gigas* ps. 18. 6. *Crucifixus & sepultus* passim in novo Testamento. *Primogenitus a mortuis* ad Colos. 1. 18.

25 Illi heic perstringuntur, de quibus satis tract. 6. hujus libri adnot. 3.

26 Edit.

esse non posset. Denique vultis scire compendio veritatem? Factus est, quod non erat: nec tamen [16] desiit esse, ante quod fuerat.

ADNOTATIONES.

16 Edit. Ven. *desinit*. In fine Ms. Pomp. additur *Amen*.

TRACTATUS VIII.

De Nativitate Domini. II.

I. INsuspicabilis [1] secreti, reverendæque majestatis vera cognitio est, Deum non nosse nisi Deum; nihilque ex eo amplius requirendum, quam ut quis ejus noverit voluntatem, sine qua ei nec legitime servire poterit, nec placere. Ceterum [2] providentis Dei de Deo argumentationibus vanis opinari velle [3] dispositum, non colentis est, sed dementis: maxime si Deus, ut contentiosi putant, dispositioni subjaceat; remotis enim paullisper nominibus Patris & Filii, non potes nosse, uter patiatur injuriam; nisi quod ambo patiuntur, quia amborum unum nomen est Deus. Igitur duas nativitates esse Domini nostri Jesu Christi rudis, aut negligens disce Christiane, ne quo decipiaris errore. Unam, quam tibi non licet quærere, alteram, quam legitime, si possis, permitteris edocere. Prima itaque nativitas Domini nostri in Patris & Filii tantum conscientia manet, nec quidquam habet interjectum, neque conscium, quod ex paterni oris affectu processit uno consensu. Secunda vero carnalis sicut est frequentibus oraculis prodita, ita invenimus esse completam.

II. Etenim Deus Dei Filius, tempore constituto, [5] dissimulata inte-

ADNOTATIONES.

1 *Insuspicabile* secretum dicitur, quod neque per conjecturas scrutari licet, de quo vide adnot. 4. in tract. 3. lib. 2. Punguntur autem Ariani, qui argumentando Dei arcana penetrare nitebantur.

2 Sparaverio placeret scribi *procedentis*, cum de Divini Verbi generatione in sequentibus sit sermo. Simili quidem sententia tract. 5. dictum est: *Quomodo autem generatus sit, qui processit, dementis est opinari*. Sed huic emendationi nulli codices suffragium ferunt, & aliunde *providentis* Dei, quæ intus ibi sunt, dispositionem appellare Zeno potuit.

3 *Dispositus us* pro *dispositione* invenies apud Tacitum hist. 2. 5. 2. paullo post Ms. Rem. pro *uter patietur* scribit *utrum patiatur*.

4 Mss. Tol. Vat. Urb. *quod* pro *quia* opportune corrigunt, cum alibi legeretur *qui* sine ullo, ad quod referretur, substantivo nomine; nisi forte desideretur aliquid, ex. gr. *nisi eum, qui* &c. quo casu indicaretur Spiritus sanctus, qui uno consensu ex Patre Filioque procedit. At S. Zeno Spiritus sancti meminisse non solet hac formula, qua processionem *ex ore* Filii propriam insinuat, & tract. 3. & 4. soli Patri notam Filii generationem explorate tradens, heic quoque eodem spectasse videtur, & prospicit ad illa Matth. 11. 27. *Nemo novit Filium nisi Pater*: quibus tamen verbis non excludi Spiritum sanctum, & Patres & interpretes probant.

5 Vide adnot. 11. in tract. 5. lib. 2.

interim majestate [6] ab ætherea sede profectus, in prædestinatæ virginis templo sibimet [7] castra metatur, quibus [8] latenter infunditur in hominem gigniturus, ibidemque salvo, quod erat, meditatur esse, quod non erat. [9] Mistus itaque humanæ carni se fingit infantem. Mariæ superbus emicat venter, non munere conjugali, sed fide, Verbo, non semine. [10] Decem mensium fastidia nescit, utpote quæ in se creatorem mundi concepit: parturit non dolore, sed gaudio. Mira res: exsultans [11] exponit infantem totius naturæ antiquitate

ADNOTATIONES.

6 Edit. Ven. *ab æterna*: Ms. Rem. *ab ætheria*: in Tol. Pomp. & Zen. *ætherea* sine *ab*. Post pauca *in templum* cum edit. Ven. scribunt Mss. Tol. Pomp. Zenon. & Spar.

7 *Metari castra dicuntur*, inquit Festus, *quod metis diriguntur*: est autem locum castris opportunum deligere, cum id *metis* positis, seu directis fieret. Hinc Curtius 3. 8. *Eo ipso loco metari suos castra jusserat*. Apud Virgilium 2. Georg. vers. 274. *metari* pro *eligere* accipitur Servio interprete. Sic etiam *metator* apud Lucanum 5. vers. 382. pro eo ponitur, qui hospitium parat; & *metator castrorum* apud Tullium Philip. 2. 5. qui castris locum designat ac præparat. Vegetius lib. 2. cap. 7. *Metatores, qui præcedentes locum eligunt castris*: & Nonius Marcellus, *Metari parare*, unde & *metatores*. Hinc igitur S. Episcopus translate divinum Verbum sibi *castra metari* in Virginis utero dixit, pro habitationem sibi paravit atque disposuit. Similiter tract. seq. *Metaturam* pro *hospitii præparatione* accipit. Ms. Tol. *castramentatur* pro *castra metatur*.

8 Cur *latenter* Christus in Virginis uterum ingressus dicatur, dicemus pluribus adnot. 2. in tract. 29.

9 De hac formula multis egimus dissert. 2. cap. 3.

10 Heic perspicue adluditur ad illa Virgilii Eclog. 4. vers. 61.

. . . . *Matri*
Longa decem tulerant fastidia menses.

Ex quibus Zenonianam locutionem manasse nihil ambigimus, sicuti & similem S. Ambrosii serm. 15. in ps. 118. n. 16. cum *matrem longo decem mensium fastidio pii fetus onera portantem* dixit. Quamvis autem ea poetæ verba de Lunaribus mensibus accipienda aliqui velint, ut ad novem circiter Solares menses redigantur: tamen de Solaribus intelligenda putamus, cum partus legitimi tempus non solum nonum, sed decimum etiam mensem esse plures docuerint. Sapientiæ cap. 7. vers. 2. *Decem mensium tempore coagulatus sum in sanguine*. Aulus Gellius lib. 3. cap. 16. Noct. Attic. *Multa opinio*, inquit, *eaque jam pro certo recepta .... gigni hominem septimo rarenter, numquam octavo, sæpe numero decimo mense*: & pro mense quidem decimo antiquos bene multos tum Græcos, tum Latinos laudat auctores. Id autem adeo persuasum Romanis fuit, ut lege lata legitimos haberi jusserint partus, qui decimo post patris mortem mense editi fuerint in L. *Gallus* D. *de lib. & posth.* & L. ult. C. *de posth. hered.* hæc leguntur: *Si filius, vel filia juxta decem mensium spatium post mortem patris edita fuerint, heredes sunto*. Decemvirorum sententiam laudat Gellius, nec non Hadriani decretum, quo ad undecimum etiam mensem res protracta fuit: cui sententiæ alii cum Hippocrate consentiunt. Martinus Schurigius in Embryologia hist. medic. sect. 4. cap. 2. §. 1. & 9. hoc de argumento multa disputat luculenter, ac plurium auctorum testimonia pro mense decimo recitat. Inter sacros autem Scriptores præter Zenonem laudari possent Ambrosius lib. 1. de Fide cap. 1. num. 72. Hieronymus in Helvidium num. 2. Chrysologus serm. 5. & 6. de Symbolo &c.

11 Peculiari prorsus significatione *exponit* pro *parit* hoc loco dicitur. Forte translate usus est Zeno nautico verbo: *exponere* enim nautæ dicuntur eos, quos, cum in portum pervenerint, e navi in terram emittunt, vel exportant, ut liquet ex Nepote 2. 8. Horatio Sat. 5. 20. Cæsare de Bello civili 1. 31. Ita mater mensium curriculo evoluto, quo filium in utero gestavit, hunc tandem *exponere* dici potuit, cum parit.

12 *Fe-*

tate majorem. Interea rudis non gemit [12] feta. [13] Non mundum, ut adsolet, infans [14] fusus ingrediens, sponte vitæ reptantis præviis lacrimis auspicatur. Non mater ejus tanti partus pondere exhausta, totis pallens jacuit resoluta visceribus. Non Filius matris, aut suis est ullis sordibus delibutus; neque enim re vera aliquid circa se habere posset immundum, qui humani generis peccata, sordes, & maculas venerat mundaturus. Denique purgationes, quæ sunt tarditate periculosæ, [15] nulla puerum maternorum viscerum prosecuta sunt damna. Nulla adhibita rudi fetæ sueto more fomenta; neque enim, fratres, his poterat indigere, quæ accipere in uterum meruerat Filium animarum omnium salvatorem. O magnum Sacramentum! Maria [16] virgo incorrupta concepit, post conceptum virgo peperit, post partum virgo permansit. [17] Obstetricis incredulæ pericli-

ADNOTATIONES.

12 *Fetam* latius patere, quam *gravidam*, ita ut *gravidæ* solum vocentur, quæ fetum in utero gerunt; *fetæ* autem, quæ fetum nuper emisere, auctor est Censorinus de die natali cap. 11. in quem lege Vossium lib. 5. Instit. orator. pag. 278. *Fetæ* quidem a Varrone de re rustica puerperæ appellantur, & Cerdæ animadversio est in lib. 8. Virgilii Æneid. v. 630. *gravida* animalia numquam *feta* nominari; quod etsi apud Virgilium sit verum, apud alios omnes non item, ut Basilius Faber in Thesauro observavit. *Rudis* porro feta Virgo Christi mater dicitur a nostro Scriptore post partum, ut significetur, eam antea non peperisse amplius: *rudis* enim vocatur, quid quid novum & recens, nec usu elaboratum est. Solent autem *rudes* & novæ parientes dolores pati majores, quam reliquæ. Heic igitur Mariæ privilegium effertur, quæ licet *rudis feta non gemit*.

13 Ita correximus ex Mss. Tol. Zen. Sp. quæ lectio repetitioni sequenti magis concinit: in aliis autem scribitur: *Mundum, non ut adsolet* &c.

14 *Fusus* idest *genitus*. Vide adnot. 22. in tract. 12. lib. 1.

15 Mss. Pomp. Tol. Zen. Sp. *nullo maternorum viscerum prosequutæ sunt damno*. *Damno* item in Ms. Vat.

16 Mirum cuipiam fortasse videbitur, S. Auctorem tam disertis verbis Mariæ virginitatem prædicare atque statuere. Certe contra aliquem ejus ætatis errorem tam præcisa confessio; unde sub idem tempus pro eodem dogmate pugnantes legimus S. Ambrosium Mediolanensem lib. de Instit. virgin. a cap. 5. & S. Gaudentium Brixianum tract. 9. pag. 100. qui tamen quosdam impugnant, quibus Maria in Christi conceptione quidem virgo credebatur, sed quæ vel in partu, vel post partum virgo non fuerit. Episcopum quemdam Ambrosius aperte indicat, quem alii Bonosum fuisse censent, cujus judicium ad vicinos Præsules Capuana Synodus remiserat. Vide itaque quæ notavimus adnot. 5. in tract. 5. lib. 1. ubi idem dogma perspicue inculcatur.

17 Magna hoc loco mutilatio ab editoribus Veronensibus facta a voce *obstetricis* usque ad *curata recessit*. Textum restituimus ex Mss. & editione prima, ex qua integrum hunc locum recitavit Baronius num. 6. & 7. Apparatus ad Annales Eccles. & ex ipso alii. Offendit editores, ut videtur, hæc fabula, quam satius detruncandam, quam relinquendam putarunt. At si ea fabula minus probetur, intacto Auctoris textu, id in adnotatione aliqua animadvertere satis fuerit. Ceterum ut de ipsa re pro vindicando Zenone aliquid dicamus, solenne apud antiquos fuit efficere, ut Virgines inspicerentur per obstetrices, quo probaretur, utrum tales essent nec ne. Vide Cyprianum epist. 62. Ambrosium epist. 5. n. 10. ad Syagrium, Augustinum de Civ. Dei lib. 3. cap. 18. Idem autem Mariæ Christi matri accidisse traditum est a non nullis apud Clementem Alexandrinum l. 7. Stromatum p. 889. *Quidam enim dicunt, eam, postquam peperisset, inspectam ab obstetrice, inventam fuisse virginem*. Hæc fabula originem habuit ex libro *de S. Maria & ob-*

clitantis [18] enixam, in teſtimonium reperta ejuſdem eſſe virginitatis, incenditur manus; qua tacto infante, ſtatim edax illa flamma ſopitur; ſicque illa medica feliciter curioſa, dein admirata mulierem virginem, admirata infantem Deum, ingenti gaudio exſultans, quæ curatum venerat, curata receſſit. Ita Chriſtus in hominem ſe fecit naſci, quemadmodum homo non poteſt naſci. Totum denique ſua luce [19] reſplendens corpus ſine umbra geſtabat: humilis carne, ſed excelſus omnipotentiæ majeſtate. Qui ſane ideo carnem eſt dignatus induere, ut nemo ſe poſſit per carnem, cum judicii dies venerit, excuſare.

TRA-

ADNOTATIONES.

ſtetrice, qui in decreto Gelaſiano refertur inter apocrypha. Simile quidpiam legitur in *Proto-Evangelio Jacobi* apud Fabricium in Codice apocrypho p. 517. n. 19. in quo tamen num. 20. non obſtetrici, ſed Salome, quæ una cum obſtetrice ad Mariam ingreſſa traditur, tum virginitatis probatio per tactum, tum manus punitio & curatio tribuitur. At in *Evangelio infantiæ* ex Arabico latinitate donato ab Henrico Sikio pag. 170. Codicis apocryphi nulla probatio per obſtetricem memoratur, ſed ſola ſanatio. Hanc fabulam explodit inter ceteros Hieronymus, ut ab apocryphis monumentis derivatam, his contra Helvidium verbis: *Nulla ibi obſtetrix, nulla muliercularum ſedulitas intervenit. Ipſa Maria involvit infantem, ipſa & mater, & obſtetrix fuit; nam ipſa collocavit eum in præſepio, ipſa pannis involvebat* (Luc. 2. 4.) *unde commenta refelluntur apocryphorum*. Lege Svidam voce Ἰησοῦς, qui eamdem obſtetricis fabulam, uti ab Hebræo ſequioris ævi deſcripta aliter fuerat, fuſe refert. Matthæus Boſſus Veronenſis epiſtol. 79. lib. 1. ad Polycletum Phyſicum hanc refellit fabellam, cujuſmodi apud Svidam recitatur; continebatur autem ſeparatim a Svidæ operibus in Mſ. Vaticano ſimili plane illi, quem eamdem Svidæ narrationem ſeparatim continentem in Bibliotheca Regia Pariſienſi num. 3437. exſiſtere Kuſterus in notis ad Svidam teſtatur. Matthæi autem Boſſi tempore ea fabuloſa narratio latine reddita fuerat a Lauro Quirino Cretenſi patricio Veneto, & dono data Regi Renato a Marcello, circumferebatur, quod Boſſo ejus refellendæ occaſio fuit. Sed ut ad Zenonem revertamur, antiquum hunc Patrem ex aliquo apocrypho fonte fabulam ebibiſſe patet, quod aliis quoque antiquis, immo antiquioribus, non raro accidiſſe notum eſt omnibus. Vide adnot. 14. in tract. 8. lib. 1.

18 Edit. Ven. & Mſ. Pomp. *enixa*; ſed *enixam*, quod alii legunt cum editi, tum Mſſ. ſententiæ magis congruit, cum ſermo ſit de obſtetrice, quæ Mariam *enixam*, ideſt partu levatam, ipſa manu periclitari voluit, num virgo eſſet nec ne. Poſt non nulla Mſſ. Rem. Tol. Vat. & Urb. *eidem* pro *ejuſdem*.

19 Mſ. Rem. *reſpondens*.

TRACTATUS IX.

De Nativitate Domini & [1] majestate.

I. SEcundum quod Deus suos promiserat per Prophetas, Filium suum salvatorem generi humano se esse missurum commodum tempore maturo, divinitatis interim dignitate deposita, non tamen potestate, cælo egressus, [2] metatura prædicta sacrario templi virginalis hospes pudicus illabitur; ibidemque, qualis velit esse, disponit. Immo, quod jam olim dispofuerat complendum, [3] latenter adsumit; namque requiescit libens florentissimo in domicilio castitatis, & in visceribus sacræ virginis comparat sibi corpus suo judicio nasciturus. In hominem coaptatus, in tegumento carnis includitur Deus, humanamque vitam mutuatur de tempore, qui præstat [4] temporibus æternitatem. Mira res: concipit Maria de ipso, quem parit: tumet uterus majestate, non semine, capitque virgo, quem mundus mundique non capit [5] plenitudo. Interea promovent suum membra factorem, & opus sui figura vestit artificem. Parturit Maria non dolore, sed gaudio: nascitur sine patre Filius, [6] non totus matris, sibi debens, quod conceptus est, donans matri, quod natus, quæ principaliter stupet talem sibi Filium provenisse, qui ex se na-

ADNOTATIONES.

1 In Mss. hæc inscriptio visitur: in editis autem *de Nativitate Christi* tantum. *Majestas* vero heic a Zenone pro *Divinitate* seu pro *virtute divina* sumitur; unde paullo post: *Tumet uterus majestate, non semine*, idest divina, non humana virtute; & post alia: *Probans infirmitatibus carnem, & virtutibus majestatem*. Sic etiam *virtutis* vocabulo Christi *Divinitatem* apud plerosque tum Græcos, tum Latinos Patres intelligi, ex testimoniis liquet, quæ in calcem dialogi 3. adversus Theopaschitas conjecit Theodoretus, nec non ex Hilario frequenter, cujus loca considerat P. Coutantius in præfat. num. 148. ex Ambrosio lib. 2. de Fide num. 56. &c.

2 *Metaturam* legit vetus Jeremiæ interpres apud Cyprianum lib. 1. Testimon. cap. 3. nec non apud Lactantium lib. 4. Instit. cap. 11. sed alio sensu. Heic enim pro hospitio, quod sibi Dei Filius in Mariæ utero præstituit, accipitur (de qua significatione vide adnot. 7. in tract. præcedentem) idque vox *hospes*, quæ mox subjicitur, palam confirmat. *Prædictum* autem hoc hospitium vocatur, quod in antiquis paginis prænuntiatum sit, Deum concipiendum ab ea Virgine, quam sibi in matrem elegisset. *In prædestinatæ Virginis templo sibi castra metatur* laudato tractatu non absimili sententia scriptum est. Ms. Urb. *cælo emissus metatura*.

3 De hoc *latenter* pluribus agemus adnot. 2. in tract. 29.

4 Ms. Pomp. *de temporibus*.

5 Editi *magnitudo*.

6 *Non totum matris* affirmat Christum, ut significet eum virtute Divina conceptum: qua ratione etiam Hilarius lib. 9. de Trin. num. 7. eumdem Christum *ex se natum* dixit, quippe qui *id quod alienum a se erat, vi sua ac potestate præsumsit*, ut placet exponere ex libro ejusdem 2. num. 26. in quo etsi de Spiritu sancto in Mariam superveniente sermonem faciat, similia tamen perspicue tradit de Filio lib. 10. num. 15.

7 *Nisi*

ſe natus non crederetur, niſi [7] quia ſicut fuit virgo incorrupta poſt conceptum, permanet talis quoque poſt partum.

II. O nova ratio! Amore imaginis ſuæ coactus in infantem, vagit Deus: patiturque ſe pannis alligari, qui totius [8] orbis debita venerat ſoluturus. In ſtabuli præſepe deponitur, populorum paſtorem pabulumque ſe eſſe [9] conteſtans. Subjicit ſe gradibus ætatis, cujus æternitas in ſe non admittit ætatem. [10] Totum contra conſcientiam ſuam, ut homo infirmus patitur, ut homini mortis lege conſumto immortalitas tribuatur. Hæc eſt enim poteſtas Dei, ut ſalvo, quod eſt, poſſit eſſe, quod non eſt. Hic eſt Deus noſter æterni Dei coæternus Filius. Hic & homo & Deus, quia inter Patrem hominesque adſtitit medius, probans infirmitatibus carnem, & virtutibus majeſtatem. Hic ſol noſter, ſol verus, qui clariſſimos ignes mundi germanos aſtrorum candentiumque polorum claritatis ſuæ de plenitudine accendit. Hic qui ſemel occidit, & ortus eſt rurſum, numquam repetiturus occaſum. Hic, inquam, quem duodecim radiorum, ideſt Apoſtolorum duodecim, corona circumdat, quem per ambitum totius orbis non muta quatuor animalia, ſed ſalutiferis prædicationibus quatuor circumferunt Evangelia. Cujus quam vim habeat amictus & currus, his verbis Propheta teſtatur: *Deus, ſicut ignis veniet, & ſicut procella currus ejus, retribuere in ira vindictam.* [11]

TRA-

ADNOTATIONES.

7 *Niſi quia* Sparaverio non placet, pro quo ſupponere mallet *cum*, & *permanſerit* pro *permaneret*. *Quia* deeſt in Mſſ. Pomp. Tol. Zen. *Permanet autem* pro *permaneret* ſcripſimus ex Mſ. Vat. cum hæc lectio commodior videatur.

8 *Orbis*, quod nomen ab edit. Ven. & Ver. aberat, e Mſſ. ſupplevimus: in Patavina autem editione, cum quid ſimile deſiderari proſpiceretur, *mundi* ex ingenio ſuppoſitum eſt. Paullo ante *illigari* pro *alligari* in Mſ. Tol.

9 Mſ. Pomp. *conjectans*.

10 *Totum* pro *omnia* ſæpe a Zenone uſurpatum. Vide adnot. 25. in tract. 4. lib. 1.

11 *Amen* addunt Mſ. Pomp. & edit. Ven. Codex autem Rem. hæc ſubjicit: *Explicit de Nativitate Chriſti & majeſtate tractatus Sancti Zenonis.*

1 Heic

TRACTATUS X.

De [1] *Abraham* . I.

I. ABraham, fratres dilectissimi, quale divinæ pietatis munus acceperit, vetustæ legis gesta testantur. Sara uxor ejus non inferior, [2] longæ vitæ transactis cursibus, qualem filium ediderit, partus effusione percepit. Sed quia utrisque ætas ademerat spem sobolis, pignus [3] succidaneum meruerunt. Sic meruit fides, quod ademerat tempus: extorsit [4] credulitas, quod natura denegaverat. Abraham Patriarcha noster [5] exploratus a Deo, in senectute suscepit unicum filium, nihil tamen sollicitum patri; cujus ætas in annis [6] vergentibus in occasus sui terminum versabatur, & educationis tempus angustum, & senectuti exitus jam vicinus. Ecce prima devotio, libenter excipere, quod sero datur, & in tristissima senectute suscepta sollicitudinis mole gaudere, nam & risit Sara munus juventutis subjens in senecta; unde [7] nomen accepit infans, qui post hæc Abraham sacratam Deo approbat mentem.

II. Unicus ille filius solliciti senis, adhuc parvulus, cui pietas & miseratio major debetur, postulatur ad victimam; cui si [8] per humanam fragilitatem aliqua in corpore infirmitas nasceretur, aut humanus exitus contingeret, vix in ejus casibus pater vivere potuisset, si annis teneris moreretur. Hic igitur infans, [9] e cujus vita pa-

ADNOTATIONES.

1 Heic tractatus recusus fuit a Lippomano tom. 2. Vit. Sanctorum.

2 Corruptissima heic est in Mss. lectio, in quibus hæc habentur: *Longæ vitæ transactis cursibus pius, aut filius ederit, partus effusione perciperet. Sed utrisque ademerat &c.* Retinuimus lectionem editorum, quæ sententiam cum Scripturis concinentem refert: respiciuntur enim illa Gen. 21. 6. quibus Sara, cum filium peperisset, dixisse traditur: *Risum fecit mihi Deus &c.* Prima Veneta editio solum in duobus a ceteris variat, primo quod *ederit* pro *ediderit*; dein quod *perciperet* pro *percepit* scribit.

3 Optime Sparaverius monuit *succidaneum* dici filium, qui in locum ejus succederet, quem olim Abrahæ ætas, dum florens erat, non dederat: quemadmodum *succidaneæ hostiæ* dicebantur Gellio teste lib. 4. cap. 6. *quoniam si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem ductæ hostiæ cædebantur*. Conferri potest etiam Festus. Paullo post Ms. Rem. legit: *Sic merito fidelitatis extorsit credulitatis*, ubi librarii error & saltus manifestus est. Mss. Pomp. Tol. Vat. Urb. Zen. & Sp. *Sic merito fidelitatis, quod &c.* Tol. Vatic. Urb. *credulitatis* pro *credulitas*: item male.

4 *Credulitas* pro *fide*, quæ sine rationibus & argumentis Deo revelanti adhibetur, ut liquet ex adnot. 6. in tract. 1. lib. 1.

5 Heic quoque saltum librarii manifestum videre licet in Ms. Rem. *exploratur a Deo sollicitum &c.*

6 *Urgentibus* habent Mss. Tol. & Vat. *Termino* pro *terminum* est in Mss. Pomp. Spar. Elige quid quid velis; utrumque rectam sententiam præfert.

7 *Isaac* enim *nomen* hebraice *risum* sonat; unde & Sara in eo gignendo risum sibi a Deo factum testata est.

8 Ms. Rem. *per humana fragilitate*.

9 Idem Ms. *infans, cujus vita paternus*

paternus affectus, & maternus pendebat, ad explorationem fidei suæ divina voce postulatur ad victimam. Volo, dixit Deus, mihi fieri sacrificium, Abraham, tuis manibus in monte de filio tuo: hæc mihi victima placet, hoc me sanguine deplacabis, iste meis sacris debetur: [10] hunc immolari jam jubeo. Non contristat frontem devotissimus Abraham, nec dolor patri lacrimas persuasit, sed exsultat & gaudet. Nec timuit, ne parricidium ei imputaretur, sed magis ut devotioni pareret: lætabatur hoc jussisse Deum. [11] De filio hostiam parat: festinat denique implere sacrificium, ne mora faciat peccatum. [12] Necessaria sacramentis præparantur protinus: ascenditur in montem. Omni mysterio sacrificioque disposito, ductus filius gaudens, gaudente patre, patris dextera feriendus. Qui antequam veniret in montem, cum de patre quæreret, ubi esset victima, quam disponeret, & immolaret; securus de fide generis sui pater filio, de quo non dubitabat, patefecit, quia se [13] Dominus postulasset; & quid ipse Domino promisisset, ostendit. Lætatus est puer patre fidele, ipse quoque fidelior: nec recusabat mortem, quam Deus, qui vitam dederat, imperabat. Lætatur pater filio quoque gaudente, & cum gaudio unici pignoris alligat manus, quas ille vinciendas libentius offert. Pedes quoque constringit, ne in exitu mortis concitata victima calcitraret: securus enim pater optimus timuit, ne dolori aliquid liceret in mortem.

III. O

ADNOTATIONES.

nus affectus mater tenet pendebat; quod Mss. Tol. Vat. & Urb. item habent.

10 Mss. & editi *unde*, pro quo in margine cod. Rem. antiqua emendatione *hunc* scriptum est, quod textui plane inserendum fuit. Postea *videbo* pro *jubeo* in Ms. Vat.

11 Mala interpunctione, & aperto errore tum in aliquot Mss. tum in editis erat: *De filio hostia parabatur festina. Denique &c.* In Mss. Tol. & Urb. *De filio hostiam para festina*: in Vat. *De filio lætat hostiam para festina*: sed male omnia. Ex his tamen omnibus lectionem textus compegimus, quæ æquiorem sententiam præfert.

12 Hanc scripturam sententiæ commodiorem suggessit Ms. Vat. cum alibi post *peccatum* commate signatum legeretur, *necessariis sacramentis protinus præparatur*; quod etsi de sacrificio intelligi queat, Zenonianum tamen ingenium perspicuitatemque edita lectio vividius exhibet. *Præparantur* item legitur in Ms. Rem. in editione autem Ven. *n* mutato in *re præpararetur*. Porro *sacramenti* vox apud Christianos Auctores passim pro *mysterio* accipitur, ut plures jam observarunt. Sic quod Zeno heic *sacramentum* vocat, post pauca *mysterium* appellat: *Omni mysterio sacrificioque disposito*. Similiter tract. 12. num. 3. mysterium ternarii numeri *sacramentum numeri* nuncupat, & alibi passim. Mysterium autem heic intelligimus id, quod mystice aliquid significat; uti sane mysticam significationem continebant, quæcumque in immolatione filii Abraham gessit. Simili sententia *sacramenta*, idest mysteria, *munerum*, quæ Magi Christo nato obtulere, appellavit Hieronymus in cap. 2. Matth. v. 11. Et in c. 27. v. 27. loquens de his, quæ Christo a militibus in prætorio obvenerunt, postquam monuit, *hæc omnia intelligamus mystice*, subdit: *Isti quæcumque fecerunt, licet alia mente fecerint, nobis, qui credimus, sacramenta*, idest mystice interpretanda, *tradiderunt*; & interpretationem quidem mysticam subjiciens prosequitur.

13 Ms. Pomp. *Deus*.

14 Spa-

III. O, [14] fratres secura devotio! O pater spiritum captans: corpus vero mortemque contemnens! O, qui servum Domini ita se esse meminerat, ut patrem se esse nesciret. Quid est pater? Ecce sub oculis jacet filius vinculis adstrictus. Ubi sunt lacrimæ? ubi dolor, qui in humanis sensibus versari consuevit? In tantis filii casibus lætatur & gaudet: & se Dominum promeruisse triumphat. Accepit jam præmia, quæ meretur; [15] divinæ enim explorationis tentamina porriguntur: exserit quidem ferrum, & armata dextra sublevat manum: sed vox ejus, qui [16] victimam postulaverat, contradicit. Respice retro, dixit Deus; & antequam respicias, parce. Ecce & meritum principale divinam indulgentiam meruisse sub casibus: nam [17] & retro respiciens Abraham invenit victimam, quam innocens immolaret. Eo ferro mactavit arietem, quo filium percutere jam parabat. A filio ad agnum transtulit dextram semper lætatus & gaudens. Nec mutatus est vultus ejus, cum esset victima commutata. Cum tanta lætitia arietem obtulit, cum quanta obtulerat & filium: ubi enim fides fuit, non erat dolor. In illo sacrificio solus Deus doluit, quia aliam victimam procuravit: nam Abraham cum filio sic probatus a Deo est, ut non postulans, misericordiam mereretur.

IV. Videamus, fratres dilectissimi, legis arcana; & intellectum altius proferamus. Abraham sub lege non erat, sed legem solus implevit; & qui nullo jure [18] legis tenebatur, omne jus divinum præcipue custodivit: cujus immolatione ille quoque gauderet, qui ad victimam parabatur. Aries hærebat in [19] vepre, implicitus spinis, capite obligatus. Hic est, qui pro Isaac immolatus est Deo. Hunc obtulit Abraham: hunc jussus est immolare.

TRA-

ADNOTATIONES.

14 Sparaverius legendum putat: *O patris secura devotio!*

15 In editis & paucis Mss. *divina etenim*.

16 *Eam victimam* in Mss. Pomp. Zen. & Urb.

17 *Et* additum ex codice Pomp.

18 Notanda hæc duplicis juris distinctio *legis*, & *divini*. Jus *legis* vocatur jus scriptum, quod cum nondum datum fuisset, eo Abraham non tenebatur: jus autem *divinum* intelligitur lex naturalis, quatenus Deo præcipienti obedire præ omnibus jubet; & hanc potissimum Abraham custodisse dicitur. Post *custodivit* Ms. Vat. *& cujus immolationis ille &c.* Immolatio porro heic active sumitur, & Abrahæ actionem ac sacrificium significat; & hac ipsa patris virtute filius ipse, qui ad victimam petebatur, gavisus traditur.

19 Retinuimus Mss. Tol. Urb. & primæ editionis lectionem, quippe quæ cum Geneseos testimonio magis congruit, ubi cap. 22. vers. 13. aries *inter vepres* ab Abraham inventus traditur. Favet etiam lectio Ms. Rem. ubi *verbe* pro *vepre* scribitur; nisi forte *verbes* sint *verbenæ* species vepribus similis; nam *verbena* non tam virgultum, quam ramos omnes universim significat, ut videre potes apud Basilium Fabrum in Thesauro antiquit. p. 1133. Sed *verbes* nullibi legere potuimus. Editio autem Ver. & aliquot item Mss. habent *eruo*, quæ est leguminis species, bovum præsertim pastui commoda, ut Plinius lib. 18. cap. 15. & Columella lib. 6. cap. 3. tradidere: id quod in rem nostram nihil confert.

TRACTATUS XI.

De Abraham . II.

Initium deest.

I. NOn [1] enim [2] præcepto virginitas provocatur, sed nec continentia relicta repellitur. Ad cujus fidem, cariſſimi, auctorem habemus ſanctum videlicet Abraham, qui filium quondam Iſaac habuit. Simplex quidem vocabulum, ſed multiplex pronunciatio. Hic namque, cariſſimi, deſperatus parentibus, ſed Deo promittente ſuſceptus, in tranſactæ ætatis & generantis genitalis [3] flore concipitur: non tam ex parentibus, quam divina [4] præceptione

ADNOTATIONES.

1 Inter omnes Zenonis tractatus nullus hoc corruptior, nullus emendatu difficilior inventus eſt; quippe cui manuſcripti libri minimum ſuffragantur. Cum porro ſine auctoritate codicum in textum manus nobis haud inferendas præſtituerimus, niſi ubi & apertus ſit error, vel emendatio ſatis obvia videatur; unum hoc reliquum eſt, ut indicemus in notis difficultates, & quæ opportuniora indicabuntur, ſuggeramus; relinquentes aliis, qui vel feliciori utuntur ingenio, vel meliores aliquando codices ſortientur, genuinam lectionem Zenoni reddere, quæ in textum tute traducatur. Itaque primo ex particula *enim* acephalus videtur hic ſermo, ita ut de virginitatis laudibus non nulla præceſſerint. Immo de Mariæ virginitate Chriſtique ortu Auctorem quædam præfatum ſatis credibile eſt: unde miram Iſaac nativitatem ex parentibus ſenio confectis ad nativitatem Chriſti ex Virgine plane mirificam tamquam ad propoſitum ſibi argumentum n. 4. transfert.

2 Placuit *præcepto* ex Mſſ. Tol. & Pomp. ſcribere pro eo, quod in aliis *præcepta* legitur. Enimvero *præcepta* virginitas dici non potuit, cujus ſervandæ nullum umquam præceptum in veteri Teſtamento, immo nec in novo datum eſt, ex illo Paulli 1. Cor. 7. *De virginibus præceptum Domini non habeo*. Igitur *præcepto* nullo *provocata* virginitas potuit affirmari, quod ex lectione, quam ſecuti ſumus, commode intelligitur. At fortaſſis *præcepta* pro *ante capta* virginitas dicta eſt, & forte ſententia refertur ad Mariæ virginitatem (de qua in iis, quæ deſunt, forſan ſermo fuerat) quæ conjugali continentiæ prælata a Deo fuit, ita tamen ut licet Verbum ex Virgine naſci decreverit, continentiam nihilominus conjugalem, quam in Abraham & Sara remuneratus eſt, non repulerit. Paullo poſt ſcribere placuit *filium quondam* pro *filium quidem*, cum præſertim particula *quidem* mox repetatur. Similiter *ſignificatio* pro *pronunciatio* placeret ſcribere, ſi qui codices ſuffragarentur, aut vulgata ſcriptio non multum diſtaret.

3 *Flore* omnes Mſſ. & editi; *fluore* mallet Sparaverius, neque enim credibile putat S. Antiſtitem voluiſſe effetam ætatem & ſicca genitalia floreſcentium prærogativa cenſere. Sed forte *florem* ſeni tribuit ex divino miraculo, quo Abraham licet ſenex filium, perinde ac juvenis in flore eſſet, genuit. Alii *languore* fortaſſe malint, vel aliquid ſimile. At nihil ſine evidenti neceſſitate immutandum fuit. Subinde ſcripſimus *concipitur* pro *conſumitur*, ut ſententia poſtulat.

4 *Præceptione* in editis & Mſſ. At cum heic aperte ſpectetur *repromiſſio* illa a Paullo memorata ad Gal. 4. 23. ubi Iſaac ab Abraham ſuſceptus traditur *de libera* conjuge *per repromiſſionem*, quæ ſcilicet eidem Abrahæ a Deo facta fuit Gen. 17. 19. *promiſſione* pro *præceptione* ſcribendum videtur. At ſicut *præcipio* pro monere, docere, & indicare quandoque ſumitur; ita forte & *præceptio* heic pro Dei promiſ-

ceptione meruit procreari, atque in ultimis vitæ curriculis Saræ uterum filius [5] aperuit primo vocabulo, cui jam aviæ reverentiam senectus verecunda detulerat. Sub hac igitur, cariſſimi, [6] desperatione nativitatis & admiratione progenitus, in primis infantiæ rudimentis jubenti ac deposcenti Deo innocens martyr offertur, immaculata hostia, nec victima [7] imparata: qui testis divini timoris ad fidem a Domino poscitur, a parente perducitur: sed hostia non sanguinis, sed salutis. Ad hanc igitur gloriam tardi partus ubertas, & secunditas desperata profertur.

II. Uxor Abrahæ fetus nescia, cum visceribus, frigente senio, nec sperare sobolem posset, nec portare confideret, matris suscepit officia, quæ [8] uxoris jam munera nesciebat. Atque eo tempore partus profertur, quo calor genitalia jam relinquebat. Mira prorsus, cariſſimi, nec speranda sæculis post futuris divinæ ordinationis

ADNOTATIONES.

promiſſione accipi potuit, quatenus per illam Abraham de futura prole præmonitus fuit, ipsique datum insuper in ea præceptum, quo omnem masculum circumcidendum Deus imperavit. Itaque hoc loco cum apertus error non sit, nihil attigimus. Adde quod paullo infra *divinæ ordinationis propago* Isaac appellatur, ubi *ordinatio* pro eo est, quod heic *præceptio* dicitur.

5 Legebatur *aperto primo vocabulo*. At hoc cum per se stare non posset, cum vox *filius* nullo verbo regeretur, primo cogitavimus legendum *aperire*, vel *aperuit matris vocabulo*; nascente enim Isaac, apertus est Saræ uterus, vocarique cœpit *mater*, *cui jam aviæ reverentiam senectus veneranda detulerat*. Similiter quidem num. 2. hæc duo *mater & avia* opponuntur: *Cujus ætas aviam testaretur, matrem partus ornavit*. Sed libera nimium hæc emendatio visa est. Itaque retento *primo vocabulo*, quod intelligi haud moleste potest, quatenus Saræ uterus apertus est ex prima ipsius voce, quam in Isaac gignendo pronuntiavit: *Risum fecit mihi Dominus*; solam vocem *aperto* in *aperuit* immutandam censuimus, ut verbum esset, quod *filius* regeret. Paullo ante pro *ex intimis*, quod in Mſſ. & editis legebatur, correximus cum Sparaverio *in ultimis*. Inferius autem *reverentia* pro *reverentiam* Mſſ. Pomp. & Zen. perperam scribunt.

6 Erat in editis, & in Mſſ. item legitur *sperationis nativitate*. Sparaverius apertum heic errorem aliquem subodoratus, *sperata nativitate* mallet legere. At *desperata* nativitate, vel melius *desperatione nativitatis* scribendum censuimus, cum semper in iis, quæ Zeno subjicit, non *sperata* sed *desperata* hæc proles, ac proinde nativitas ipsa prodatur: *Nec sperare sobolem posset*; & infra: *Ex desperatione felicior putabatur*. Similiter *fecunditas desperata* &c. Hinc non tam Sparaverii correctione, quam vulgata *sperationis* scriptura explosis (cum præsertim *speratio* Latine apud probatos Scriptores nobis hactenus invenire non licuerit) *desperatione nativitatis* non nimis temere insertum judicabitur.

7 *Nec victima imparata* scripsimus pro eo, quod legebatur *nec victima imparatus*; id enim præter syntaxim constructionemque latinam Zenonianus etiam stilus postulare videtur, ut hinc *immaculata*, hinc *imparata* respondeant.

8 Legebatur in editis & aliquot Mſſ. *uxoria munera*: at magis adrisit lectio Mſſ. Basilicæ Vaticanæ. Urb. & Pomp. Ex Zenoniano scribendi genere *uxoris munera* cum vocibus *matris officia* antecedenti commate positis concinunt. Sparaverius scribere mallet *muliebria omiserat* pro *uxoria munera nesciebat*, cum *muliebria* Saræ desiisse tradantur Genes. 18. 11. At ibidem v. 12. etiam traditur, Sara de concipiendo filio commonita dixisse: *Postquam consenui, & Dominus meus vetulus est, voluptati operam dabo?* quæ satis indicant inter Abraham & Saram

nationis propago [9] formatur: ad principium ætas peracta revocatur: accingitur de sterilitate fecunditas, ut impleretur, quod scriptum est per Prophetam: [10] *Exsulta sterilis, quæ non pariebas; erumpe & clama, quæ non parturis: quoniam multi filii desertæ.* (Is. 54. 1.) Ecce enim, carissimi, in Sara attractis ætate nervis, & deficiente sanguinis succo, arescentibus venis, dura cum visceribus cutis, deformis ac luridus pallor jam pene vultus perdit humanos, nec ullus in membris voluptati motus. Nihil in substantia resederat corporis; sed nihil tamen in utero negabatur infanti: & cujus ætas aviam testaretur, matrem partus ornavit, cum sub incerto affectionis vocabulo [11] pietas nutaret, & cum filium proferret uterus, nepotem senectus optaret. Ita denique dissensione temporis & naturæ contra opinionem nato Angelus Isaac nomen imposuit; ut firmaret lætitia, quod ætatis imbecillitas desperavit. Novus sane parentum circa filium crescit affectus: qui ex promissione certior, ex tarditate dulcior, ex desperatione felicior putabatur. Unicus numero, & in amoris soliditate jam primus, totum maternæ pietatis occupaverat pectus: festinata educatione nutritus, Deo victimam, parentibus pium parricidium [12] præbiturus.

Rom. 4. 18. III. Ecce, carissimi, ut ait Apostolus, contra spem natum, Abraham ad aram filium immolaturus Domino auctore perducit: nec deest ad ministerium gladius, ut pater esset pariter, & sacerdos. Consimilis filii quoque est ex divina voluntate securitas: qui cum hostiam [13] non videret, cujus loco electus fuerat, requirebat. Sed traduntur teneræ adhuc vinculis manus: & ne quid minus ab hostia videretur, pedem ligatura distringit, ne incitata victima displiceret.

ADNOTATIONES.

jamdiu per ætatem intermissum conjugalem usum, de quo Zeno locutus videtur, cum *uxoris jam munera* Saram nescientem affirmat. Similiter tract. 7. hujus libri n. 2. *munus conjugale* eodem sensu accepit.

9 Spataverii emendationem recepimus, quæ sententiam nihil immutat, at solum concinniorem ac Zenonianam reddit: legebatur autem *formata*. Paullo ante *nec speranda* (pro *&* *speranda*) *sæculis post futuris divinæ ordinationis propago* scribendum censuimus, cum in senili ætate *propago*, qualis Isaac fuit, spem omnem excedat, & admiratio exoriatur ob rem, de qua spes nulla est, non autem ob rem, quam sperare iterum liceat. *Divinæ ordinationis propago* vocatur Isaac, qui, ut dicitur paullo ante, *divina præceptione meruit procreari*.

10 Mss. Vat. & Bas. Vat. *exsultat sterilis, quæ non pariebat*. *Pariebat* item habent codices Tol. & Zen. Porro Tolentinas *deserunt te* pro *desertæ*.

11 Ms. Rem. *pietate nutare*, Vat. Urb. & Basilicæ Vat. *pietatem nutare*.

12 Mss. Rem. & Urb. *placiturus*.

13 Ms. Rem. *pervidet*. Edit. Veneta & Ms. Pomp. *prævidet*: alii codices cum edit. Veronensi *providet* Ms. Basilicæ Vat. excepto, in quo legitur *provideret*. At cum indicentur illa Gen. 22. 7. ubi Isaac securus, holocausti victimam non videns, illam a Patre requirebat; scribendum credidimus *non videt*, seu potius *non videret*. Post pauca Mss. Rem. Urb. Zenon. Basilicæ Vat. & edit. Ven. *electa* pro *electus*.

14 Mss.

ſpliceret. Ceſſet itaque heic, cariſſimi, impietatis abominanda ſuſpicio. Abraham Dominum filio, ſacerdotem prætulit patri; nec pium ſe credidit, niſi probaſſet fidelem. Denique, cariſſimi, intrepidus ad miniſterium immolationis [14] armatur; rimatur ad ictum vulneris ſecurus animus, ſed ſecurior manus; elatus [15] ad immolandum gladius libratur; nec puerum mors vicina contriſtat, ne trepidatio fidem prodat infirmam. Sub hac denique immolantis, [16] immolandique conſtantia abſolvi meruit, dum humanum ex ſe deponit timorem; & quantum ad fidem pertinet, pater promiſſa complevit, Dominus parricidium probata voluntate prohibuit.

IV. Ad hujus ergo perſonam Chriſti refertur [17] verecunda nativitas, ſed virginalis uteri aula ſecretior: divini ſermonis arte [18] formatum, in ſe tabeſcentis corporis vulva portavit. Sed [19] in cæleſti prole, non ſemine progenitum, certiſſimum Dominum impia Judæorum exarſere conſilia: quem tacentem, tamquam obnoxium, & pro ipſorum tantummodo cæcitate mærentem, ut Iſaac non periturum ad aram, ita ad crucem Chriſtum ſubli-

ADNOTATIONES.

14 Mſſ. Tol. Baſilicæ Vat. & Pomp. *amatus*, *libratur*, quod poſtremum etiam in Mſſ. Urb. Zen. & edit. Ven.

15 Mſſ. Rem. & Vat. *ad immolatum gladius rimatur*. Mſſ. autem Baſilicæ Vat. Urb. Pomp. & Zenon. *ad immolandum gladius rimatur*. Ita in Tol. bis *libratur*, in Rem. & Vat. bis *rimatur*. Commode vulgatam lectionem retinuimus, ut primo loco ſcriberetur *rimatur*, ubi de animi inveſtigatione ſermo eſt; ſecundo autem loco, ubi de gladio fit ſermo, *libratur*, quod gladio magis convenit, legeretur. Solum in editis *in* pro *ad* ſcriptum erat.

16 Edit. Veneta *immolatique*, uti *immolatum* Mſſ. Rem. & Vat. paullo ante ſcripſere.

17 *Verecundam* accipi pro *veneranda* ex Valeſii adnotationibus in lib. 14. Ammiani Marcellini c. 6. probat Sparaverius, ubi tria ejuſdem Ammiani loca in eamdem ſententiam proferuntur. *Verecundia* ſane pro *reverentia* &c. *obſequio* legitur apud Liv. 1. 1. 3. & apud Plin. 7. 30.

18 *Formatum* pro *formata* edidimus ex Mſ. Baſilicæ Vaticanæ, ut ad Chriſti corpus referatur; ſecus enim quid *vulva corporis in ſe tabeſcentis portaverit*, non occurrit.

19 Recte Sparaverius antiquos libros deſideravit, quibus luxatiſſima & contaminatiſſima hujus tractatus loca reſtitueret. Nos heic, ubi mendum inſigne apparet, etſi pluribus, quam ille, codicibus uſi ſumus, iiſdemque ſatis antiquis, nihil tamen profecimus: id enim ſolum ex Mſſ. Rem. Tol. & Vat. haurire potuimus, ut *ſemina* pro *non ſemine*, & *conſcientia* pro *conſilia* (quod pariter eſt in Mſſ. Baſilicæ Vat. & Urb.) legeremus: utrumque autem perperam, ut ex contextu liquet. Cod. Baſilicæ Vat. *ſemina* pro *non ſemine*, ibique cum Mſſ. Vatic. & Tol. *cæleſti prole* ſine præpoſitione *in*, ſed modico, vel nullo ſuffragio. Quid itaque? Ulcus monſtraſſe ſatis ſit: medicinam alii feliciores præbeant. Interim vero hic locus, ut ſenſum aliquem reddat, ſic conſtruendus videtur. *Sed impia conſilia Judæorum exarſere in Dominum certiſſimum, progenitum cæleſti prole*, ideſt virtute cæleſti, *non ſemine*; *proles* enim pro virtute ipſa generativa vulgo acceptum ex Arnobio colligi poteſt lib. 7. Hic certe Auctoris ſenſus apparet; & forte ſcribere præſtaret: *Sed cæleſti prole, non ſemine progenitum, certiſſimum in Dominum impia &c.* vel *in cæleſtem prolem, non ſemine* (aut *e ſemina*) *progenitam, ſed certiſſimum &c.*

20 Erat

ſublimandum nefarii perduxerunt. Sed quia neſcit æternitas mori, [20] revixit Dominus poſt ſepulcrum, & ad Judæos remanſit ſola damnatæ voluntatis invidia, [21] quia Dominum nec agnoſcere voluerunt, & ſola crediderunt cogitatione puniri, [22] quem nefarium fuerat etiam tardius adorari. Ad cujus immanis auſi ſævitiam metuenda elementorum forma mutatur, & Dei injuriam prius prodit natura, quam intelligat populus Judæorum. Ab [23] auctore itaque cœpit furoris horror. Accingitur turba feralis, & ad inviſibilem ſuſpenſum gladiorum mucro [24] convertitur. Nec inde, ut dixi, ſceleris ſui [25] crudelitas fructum ſortita eſt: quia ſicut in Iſaac aliud offertur, & aliud immolatur; ita & in paſſione Chriſti, quad per Adam deliquerat, per Chriſtum liberatur.

TRA-

ADNOTATIONES.

20 Erat in editis, *aut Dominus poſt ſepulcrum*. Idem & in Mſſ. excepto Baſilicæ Vat. qui vocem *Dominus* prætermittit. Heic ſubaudit Sparaverius *neſcit mori*, quibus indicetur, Chriſtum neque ut Deum æternum, neque ut hominem Deo unitum, oui ut moreretur quidem natus eſt, potuiſſe ita opprimi a morte, ut diu poſt ſepulcrum mortuus jaceret: unde mortis victor & immortalis tertia die in vitam rediit. At ſuſpenſæ adhuc particulæ *ſed quia*, quibus ut reſpondens verbum aliquod ſubjiceretur, pro *aut* ſcripſimus *revixit*, quod & res ipſa ſenſuſque poſtulant, & Zenonis ſententiam exprimit, ac probe perficit. *Ad* ſeu *apud Judæos* porro *remanſiſſe* dicitur *ſola damnatæ voluntatis invidia*, propterea quod rei ſunt ejus perfidæ voluntatis, qua illi, licet incaſſum, invidiæ cauſſa æternam mortem inferre conati ſunt, nec ex ejuſd. reſurrectione ſaltem, quidpiam profecere.

21 Mſ. Vat. *qui Dominum*. Paullo poſt pro *cogitatione* ſcribendum videtur *crucifixione*; neque enim *ſola cogitatione*, ſed *crucifixione* Chriſtum puniendum Judæi crediderunt: niſi *ſola cogitatione* Auctor dixit pro *ſola opinione*, quod Chriſtus non re, nec probationibus, quas nullas Judæi apud Pilatum convincentes attulere, ſed ex ſola ipſorum mente reus eſſet, ac per crucifixionem jure punitus crederetur juxta illud Iſaiæ 53. 4. *Putavimus eum quaſi leproſum & percuſſum a Deo & humiliatum*.

22 Mſ. Rem. *quin nefarium fuerat*: cui ſimilis eſt lectio cod. Baſilicæ Vat. in quo pro *quin* littera *q* interſecta ſcripta fuit: *quin* item legitur in codice Urbinate. Pro *quin* unius litteræ mutatione ſcribendum *quem* ſenſus ſuaſit. In Mſſ. Tol. & Vat. *qui*, in aliis Mſſ. & editis *cum nefarium fuerit*. Dein *adorare* pro *adorari* emendavimus, niſi ſuſpicio eſſet, Zenonem *adorari* paſſive voluiſſe ſcribere, ut *τὸ puniri* contraponeret.

23 Judam intelligit Sparaverius, quem quidem *ducem eorum qui comprehenderunt Jeſum* Acta Apoſtolorum appellant c. 1. v. 16. Mſſ. Tolent. & Baſilicæ Vat. habent: *Ad Auctorem*, quæ lectio forte eſt melior, ſi quidem referatur ad Chriſtum, & aliqua in ſequentibus mutentur, quibus contra Chriſtum Judæos furorem exercuiſſe explicetur. Huc quidem pertinent quæ ſubjiciuntur: *Accingitur turba feralis* &c. quæ alias extra locum eſſent poſita. De Juda autem nulla heic mentio eſſe poteſt, cum ea deſcribantur, quæ crucifixionem Chriſti mox conſecuta ſunt; Judas vero jam diu laqueo ſuſpenſus obiiſſet. Forte cum naturæ ſigna Domini crucifixionem comitantia antecedenti periodo Zeno innuerit: *Ab Auctore lucis cœpit* &c. ſcribendum eſt, ut primum præcipuumque ſignum Solis, qui *auctor* eſt *lucis*, obſcurati ſignificetur. At codicibus nihil ſuffragantibus, corruptum, informem, mutilumve locum indicaſſe ſatis ſit.

24 Legebatur *connectitur*. Emendationem probabit ſententia. *Inviſibilis* autem *ſuſpenſus*, ſcilicet a cruce, dicitur Chriſtus, quod Judæis divinitas ejuſdem eſſet inviſibilis, quippe quam in eo haud eſſe credebant. Pro *gladiorum* legendum videtur *labiorum*, quippe non gladiis, ſed lingua uſi ſunt Judæi, ut Chriſtum cruci jam affixum ferirent.

25 Mſ. Rem. *credulitas*.

1 *Juſtitiam*

TRACTATUS XII.

De Abraham. III.

I. Abraham, ut pater esset multarum gentium, hic [1] justitiam non didicit, sed [2] genuit. Non illum accessus infecerat urbium. [3] Non habuit legem, cujus conversatio lex fuit. Audit imperatum sibi a Deo exsilium, ut cognationem suam simul dimisisset, & terram. Et tunc Abraham respiciens oculis vidit tres, cucurrit, adorat prostratus in faciem, offert hostiam. *Refrigerate vos*, inquit, *sub ista arbore magna*. Similaginem conspargit, vitulum laniat. Post hæc promittitur ei de legitimo matrimonio filius de fide, non de ætate. [4] Concipit Sara: portat sine labore uteri sarcinam, quæ inambulare non poterat: tunc discit mater esse, cum desinit. Marcidæ mammæ lactis ubertatem ostendunt, & de jejuna ætate puer robustior saginatur. Nihil difficile est fidei, quæ tantum habet, quantum credit. Gen. 18. 4.

II. Igitur Isaac unicus filius, spes populorum & gentium, origo tot [5] regum, cari genitoris amplexibus inhærebat. Strinxerat in se patris pietatem, quod unicus, quod sero, quod promissus, quod sola unica spes totius præteritæ sterilitatis damna sarciret. Inventa est

ADNOTATIONES.

1 *Justitiam* heic Auctor appellat fidem, *quæ*, ut similiter ait tract. 1. lib. 1. n. 3. *credere non didicit, sed præsumsit*; quæque ab Apostolo ad Rom. 4. *justitia fidei* vocatur, propterea quod, ut idem ait, *reputata est Abrahæ fides ad justitiam*: ubi notat Ambrosius lib. 1. de Abraham cap. 3. num. 21. *Ideo reputatum est illi ad justitiam, quia rationem non quæsivit, sed promtissima fide credidit*: & S. Zeno tract. 2. lib. 1. num. 2. *Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam; qui ideo justus, quia fidelis; justus enim ex fide vivit; ideo fidelis, quia credidit Deo.*

2 Justitiam, seu fidem *genuisse* Abraham dicitur, sive quod ipse ob fidem ejusmodi exstitit (ut loco laudato ait Paullus) *pater omnium credentium*; quippe qui fidem primus concepit, quæ ex ipso in omnes credentes derivata quodam modo est; unde sub finem hujus tractatus: *Per fidem filii Abrahæ facti sumus* (qua super re videre potes adnot. 34. in tract. 1. lib. 1.) sive potius in eam sententiam, qua Auctor fidem *non commodari ab alto*, qui doceat, sed *ex voluntate nasci* prodidit eodem tract. 1. lib. 1. num. 1. & significaretur Abraham *non didicisse* ab hominibus per rationes fidem, sed *genuisse* illam ex sua voluntate, qua divinæ auctoritati sine argumentis cessit. Huc sane spectat ea, quam in eodem Patriarcha *credulitatem* S. Episcopus sæpe commendat. Vide adnot. 6. in laudatum tractatum.

3 *Non habuit legem* supplevimus e Mss. Porro *conversatio ejus*, qui *non habuit legem*, lex fuisse dicitur, idcirco quod sine scripta lege, quam nullam habuit, ipse sibi (ut ex *conversatione*, seu vitæ consuetudine & moribus ejus liquet) lex fuit, ut de Gentibus Paullus loquitur.

4 Mss. Pomp. Tol. Zen. *concepit*: & postea pro *inambulare*, quod Mss. Pomp. Tol. & Zen. habent, editi *jam ambulare*. Dein *uteri sarcinam* Arnobius lib. 3. pag. 106. *intestinum pondus* similiter vocat.

5 Scripsimus *regum* pro *rerum*, quod ex Isaac plures reges originem duxerint: id enim sententiæ magis congruit.

6 *Præ-*

est caussa, ubi Abrahæ fides tentatione fortior militaret. Carissimi membra, quæ osculis premere consueverat, armatus gladio jubetur occidere. Quid faceret pietas? Præceptum differri non potest. [6] Præstiteras mater, cum sterilis esses; ad gladium nascitur puer. Talem casum nemo doluit, nisi, quæ genuerat, mater. Nemo [7] plangit vivas exsequias, & innocentis hominis obsequium nemo ante fletibus rigat; ne pater dubitasse videretur, si flesset. Devotus sic [8] stricto vultu puerum ducit ad aram: exprimit gladium [9] medium, pectus fidei militabat: non pallescit vultus, non contremuit manus. Quærit puer, ubi sit victima: [10] quæ mox, ita ne percuteretur tenera ætas, ostendit; quo nec pater ferire posset, quia nec Dominus humanum sanguinem postularet. Religiosus carnifex stringit gladium. Patris erat, quod levavit: Dei fuit, quod pepercit. Nec qui feriebatur, timuit: nec qui feriebat, expavit. Sacrificium Domini non dimittitur, sed mutatur. Melius ser-

ADNOTATIONES.

6 *Præstiteras*, idest meliori conditione utebaris, & præstantiori in statu eras; quibus simile est illud Ciceronis ad Attic. 14. 9. *Mori millies præstat, quam hæc pati*.

7 Hæc spectant planctus, qui exsequiarum pompam de more comitantes, tamquam pium vivorum erga defunctos *obsequium* habebantur; cujus moris imaginem, ne longius abeas, descriptam invenies lib. 1. tract. 5. num. 4. & tract. 16. num. 6. Exsequias autem *vivas* Zeno appellat, quæ Isaac vivum tamquam hominem morti addictum comitari debebant ad supplicium. Paullo post præpositio *ante* in Ms. Tol. desideratur.

8 *Sicco*, vel *soluto vultu* Sparaverio magis placeret; & recte quidem. Melius forte *siccato*. At *sic stricto*, seu potius *districto vultu* pro *severo*, *non soluto*, vel *intrepido* scriptum videtur, ut exprimatur, quod additur paullo post: *Non pallescit vultus*. Mox legebatur, *reprimit gladium*. At *reprimit* cum renitentis sit, in Abraham non cadit; ac idcirco exigua mutatione correximus *exprimit*; nam *exprimo* pro *attollo* & *elevo* usurpatum invenies apud Cæsarem lib. 7. de Bello Gallico cap. 22. *Nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat &c.* Vide etiam Vitruvium lib. 8. cap. 7.

9 Superiori in libro tract. 6. num. 5. de eodem hoc sacrificio Abrahæ cum esset sermo, *medius*, ait Zeno, *stupet gladius nullo impedimento suspensus*: ubi *medius* dicitur, inter patrem & filium medius.

10 Edit. Ver. in margine notat *quem*, quæ lectio, nullo licet codice suffulta, idcirco posita fuit, quod incerta haberetur hujus loci sententia secundum vulgatam scripturam, quæ item in MSS. effertur sic: *quæ mox ita ne percuteret, tenera ætas ostendit*. Sed placeret quidem emendatio *quem*, si hoc uno sanaretur locus, & *tenera ætas*, idest Isaac, is vere fuisset, qui victimam ostendit. Sed & filius, ut ipse Auctor innuit tractatu superiori, hanc victimam non vidit, & eam nemine monstrante, Deoque solo ita disponente Abrahæ offendit in oculos, uti testatur liber Geneseos cap. 22. vers. 13. Itaque cum ad sanandum locum alia correctio necessaria sit, placuit retento *quæ* alias duas voces Sparaverio duce levissima mutatione corrigere, easque nullo licet codice probatas textui inseruimus, quod secus historiæ veritas non constet. Itaque sensus est: *quæ* victima *mox offendit*, seu occurrit Abrahæ, *ne ætas tenera*, idest Isaac, *ita percuteretur*. Difficultatem facessunt Sparaverio etiam quæ sequuntur: *quod nec pater ferire posset, quia nec Dominus* &c. in quibus *quo* pro *quod* scribendum pariter duxit, ut sententia sit, *offendisse* sponte victimam, *quo*, seu *ut* Abraham *nec pater*, idest sine parricidio, *ferire posset*. Sed nimis dura interpretatio. Retinuimus *quo*; & *posset* pro *liceret* significat, ideo patri non licuisse ferire, *quia nec Dominus &c.*

11 Mss.

ſervavit filium, dum non pepercit: ſola enim fides [11] deambulat inter gladios tuta, inter eſurientes feras amica, in ignibus frigida, [12] ſola fides præferenda. Hac [13] nos, qui per fidem filii Abrahæ facti ſumus, in ipſius gremium pervenire credamus.

ADNOTATIONES.

11 Mſſ. Pomp. & Zen. *deambulabat*.

12 Poſt voces *ſola fides præferenda* editores Veronenſes inſeruerunt *operibus ornata, qualis fuit Abrahæ*: de qua additione ſatis diximus diſſert. 2. cap. 6.

13 Mſſ. Rem. Vat. Urb. *nobis*, male. Edit. Ven. *nos* hoc loco ſcribit, ut in aliis codicibus legitur, & *nos* iterum ponit ante vocem *credamus*, ut in Mſſ. Tol. Vat. & Urb.

TRACTATUS XIII.

De Somnio Jacob.

I. VEre, fratres cariſſimi, cor ejus non dormit, qui [1] hujus
ſomnium ſecretaque cognoſcit: prophetia etenim ſemper *Gen. 28.*
figuris variantibus loquitur; ſed res una in omnibus invenitur.
Igitur Jacob habet imaginem Chriſti; ſed & lapis ipſe, quem
ad caput ſuum poſuiſſe cognoſcitur: quoniam caput viri Chri- *Act. 4. 11.*
ſtus, [2] qui aliquotiens lapis eſt nuncupatus. Scala autem duo teſta- *Ephes. 2. 20.*
menta ſignificat, quæ & evangelicis intexta præceptis, credentes
homines voluntatemque Dei facientes quaſi per quoſdam obſer-
vantiæ gradus in cælum levare [3] conſueverunt. Hanc in Apocaly- *Apoc. 1. 16.*
pſi Joannes bis acutum gladium cum uno [4] capulo nuncupavit,
quem ex ore Domini prodire [5] deſcripſit. Gladius enim Spiritus
ſanctus eſt, unum capulum habens, ideſt unam ſubſtantiam, virtutem, deitatem, majeſtatem voluntatemque Patris & Filii; [6] conteſtans

ADNOTATIONES.

1 *Hujus* ideſt Jacob: unde palam eſt, vel præceſſiſſe lectionem ejus capitis Geneſeos, ubi Jacob ſomnium deſcribitur, vel ſermonem eſſe acephalum, ita ut aliqua Jacob mentio præceſſerit. Primum tamen magis placet, cum ſatis æquum exordium huic tractatui præfixum appareat.

2 Sic ex Mſ. Pomp. quod magis arridet, quam *quia*, quod alibi legitur.

3 Mſſ. Rem. & Pomp. *conſuerunt*. Similiter Propertius lib. 1. eleg. 7. *conſuemus* pro *conſuevimus* ſcripſit. Pronomen vero *hanc*, quod ſequitur, *ſcalam* ante aliquanto memoratam innuit.

4 Edit. Ven. *captulo*; ceteræ *capulo*; Mſſ. autem *capitulo*, quod retinuiſſemus, ſi quo exemplo probari potuiſſet in eamdem, qua *capulum*, ſignificationem uſurpatum fuiſſe. Heic autem *capulum*, ideſt manubrium, gladii ſignificari, apertiſſimum eſt. *Capitulum* vero idem ſignificare nullibi alias invenimus. Itaque *capulo* reliquimus, uti inferius quoque *capulum* retinuimus cum editis, ubi Mſſ. habent *capitulum*: & amanuenſi antiquo, ex quo alii profecerint, tribuendum credimus, quod cum vocem *capulo* & *capulum* per abbreviationem ſcriptam putaret, *capitulo* & *capitulum* expreſſerit.

5 Ex pleriſque Mſſ. *deſcripſit*: editi *deſcribit*.

6 Mſ. Rem. *conteſtantes*: placet autem *conteſtans*, cum referatur ad gladium, qui

testans duas acies, ideſt duo teſtamenta gerens; quorum regalibus monitis & creduli devotique ſervantur, & increduli deſer-
Iſ. 6. 6. toreſque puniuntur. Hanc Iſaias in modum forcipis vidit: [7] quibus ad conflanda labia inquinata ab uno de Seraphim ex ara Dei ſublatum carbonem vaticinando perhibuit. Etenim labia inquinata duos populos Judæorum Gentiumque debemus accipere: qui cum eſſent anterioris vitæ facinoribus inquinati; unus Chriſtum blaſphemando atque perſequendo, alius deos adſerendo, atque abominanda figmenta colendo, tactu carbonis in unum populum per confeſſionem nominis Chriſti noſcuntur eſſe conflati. Etenim conflatio & puritatem [8] deſignat, & unitatem: carbo enim verbum Dei eſt, ara lex, forceps duo teſtamenta, quæ credentes tenent, non credentes incidunt.

II. Sed & David hunc calamum nuncupavit dicens: *Lingua mea*
Pſ. 44. 2. *calamus ſcribæ velociter ſcribentis*. Calamus fiſſus eſt, fratres, duoſque vertices gerit in unius acuminis tenuitate digeſtos, unam litteram utroque conficiens: cui ſi unum adimas, alterius inanis eſt uſus. Unde recte teſtamenta ſunt duo, quæ ſimiliter duobus capitibus unam litteram fingunt, ideſt ſacræ legis duobus edictis unum Chriſtum Dei Filium ſpiritali temperamento conſcribunt. [9] Quæ ſine ſe utilia eſſe non poſſunt: quia veteri ſicut novum præſtat fidem, ita novo vetus perhibet teſtimonium: ſicut
Pſ. 61. 12. ſcriptum eſt: *Semel locutus eſt Dominus: & hæc duo audivimus*. Sed & Dominus ipſe in Evangelio hanc exprimit rationem, dicens
Matth. 17. 23. ad Petrum: *Mitte hamum in mare: & piſcem, qui primus adſcenderit, tolle, & aperto ore ejus* [10] *invenies duos denarios, da pro me & te*.

ADNOTATIONES.

qui medio capulo duas acies *conteſtatur*, ſeu ad teſtimonium de Chriſto dicendum una adducit.

7 *Quibus* ad quid refertur? Forte ſubauditur, vel plane ſupplendum, *vidit cum duobus cultris*, *quibus* &c. unde ſub tractatus finem *forfex*, ait, *in duos producitur cultros*.

8 Mſſ. Rem. Tol. Vat. & edit. Ven. *deſignabat*.

9 *Quæ ſine ſe*, ideſt quorum teſtamentorum unum ſine altero utile eſſe non poteſt.

10 In Vulgata ex Græco habetur, *invenies ſtaterem*: ſtater autem dicitur, *qui duo didrachmata habet*, ut explicat Hieronymus in hunc locum pag. 736. tom. 7. edit. Veron. Et ſane *didrachma* a ſingulis ſolvendum erat, ut liquet ex eodem Matthæi capite 17. verſ. 23. unde recte ſtater duo didrachmata continens inveniendus erat, ut tum pro Chriſto, tum pro Petro ſolutio fieret. Verum didrachma quodlibet duobus denariis æſtimabatur, ſtater autem quatuor, ut colligitur ex Commentario Hilarii in hunc Matthæi locum num. 12. & 13. & hac ratione ſtater, qui duobus didrachmatis, ſeu quatuor drachmatis pendebatur, quatuor denariis computari debuit. Quid itaque S. Zeno ſtaterem in Græca Scriptura hoc Matthæi loco expreſſum *duos denarios*, & non potius *quatuor*, vel (ſi allegoriæ duplicis numeri inſiſtere placuit) *duo didrachmata* reddidit? Si hoc Evangeliſtæ teſtimonium de tributo Cæſari ſolvendo accipiendum eſſet, ut plures quidem interpretes cenſuerunt; cum ſinguli tantum denarii ſolverentur a ſingulis, ut notavit Grotius in cap. 22. Matth. verſ. 19. (unde cum de Cæſariani tributi ſermo eſt, ſemper in Evangelio unius *denarii* fit nica-

& te. Piscem primum a mortuis adscendentem, Christum debemus accipere: cujus ex ore duo denarii, idest duo testamenta prolata sunt, quæ saluti cum Domini gloria, & Petri felicitate, utpote super quem ædificavit Ecclesiam, duobus populis profecerunt. Mare autem mundum significasse, non dubium est. Hamum vero prædicationem, quia sicut hamus missus in mare mortem piscis ostendit; ita evangelica prædicatio missa per mundum, mortem Domini adventumque testatur: sicut ad Corinthios scriptum est: [11] *Annunciabitis mortem Domini, donec veniat*. Aperies os piscis, 1. Cor. 11.
hoc est [12] sacramentum: vel, quæ in proverbiis locutus sum, non intelligentibus explanabis. Denique hoc alibi manifestius ad omnes disci-

ADNOTATIONES.

mentio) jam probe S. Zeno *duos denarios* potuisset scribere, ut tributum pro Christo & Petro solvendum significaret. At hoc Matthæi testimonium loqui, non de censu Romanis dando, sed de tributo in sanctuarium conferendo, quod præceptum fuerat Exod. 30. vers. 12. & 2. Paral. 24. vers. 5. plures jam eruditorum demonstrarunt. Porro illud tributum templo pendendum in Hebræo *dimidium sicli* vocatur: siclus autem idem ac *stater* habetur; unde vulgatus Interpres pro eo, quod Hebraice siclus dicitur, modo siclum, modo staterem promiscue reddidit: & similiter Symmachus Jos. 7. 21. *stater* vertit.

Græce scripsit pro Hebræo שֶׁקֶל *siclus*,

& Aquila item plerumque, ut ex Exaplis videre licet, quemadmodum & versiones Syriaca atque Arabica: unde S. Hieronymus lib. 1. in cap. 4. Ezech. siclum non tam staterem esse affirmat, sed perinde ac staterem drachmas, seu denarios quatuor continere pronuntiat. *Siclus autem, idest stater, habet drachmas quatuor*. Inter hæc unus Sedulii locus ad præsentem Zenonis interpretationem videtur accedere: ille enim lib. 3. vers. 316. idem Matthæi testimonium expositurus, pro statere *didrachma* unicum posuit, hoc est *denarios duos*:

> *Hamum ferre jubet, gerulum didrachmatis aurei*;

ac proinde interpretationem Zenonianæ prorsus similem secutus videtur. Observamus autem LXX. Interpretes pluribus in locis veteris Testamenti *didrachmum* pro *siclo* reddidisse, & *dimidium didrachmi*, vel *drachmam* pro *sicli dimidio*. Vide Gen. cap. 24. vers. 22. cap. 23. vers. 15. Exod. cap. 30. v. 13. Jos. c. 7. v. 21. &c. Hanc igitur LXX. Interpretum auctoritatem Sedulius ac Zeno secuti videri possunt, cum pro *statere*, qui siclo æstimatur, *didrachma*, vel *duos denarios* posuerunt. Hujus interpretationis defendendæ rationem inquirere, videreque num LXX. Interpretes, & cum his Sedulius staterem *aureum* spectarint, qui *duabus drachmis* Atticis æstimabatur, Polluce teste lib. 4. cap. 34. num. 173. cum præsertim tributum templi a Judæis auro pendi solitum tradat Cicero pro Flacco; hæc inquam quærere, nostrum non est. Si vero illos ab errore defendere non liceat; quippe quod nulla ratione neque siclum, neque staterem ad *didrachma* revocari queat: Zenonem tamen non *duas drachmas*, sed *duos denarios* reddentem, vindicare adhuc satis possumus, cum *duo denarii* accipi ab eodem potuerint, non stricte pro duobus drachmis, sed late pro duobus didrachmis: *denarius* enim pro quovis nummorum genere apud alios Scriptores non raro sumitur. Porro in Matthæi textu ex Auctoris interpretatione pro *& te* Mss. Pompejanus & Vaticanus habent *&* pro *te*. Paullo ante, illa verba *tolle &* in Mss. Pomp. Tol. & Zen. desiderantur.

11 Mss. Pomp. Vat. & edit. Ven. *annuntiatis*.

12 Heic quoque, ut alibi monuimus, *sacramentum* pro *mysterium* sumitur, nimirum pro re, quæ mysticam interpretationem habet; unde Christi præceptum de aperiendo piscis ore tamquam *sacramentum*, seu figura mystica prædicationis apostolicæ accipitur; qua *non intelligentibus explananda erant*, *quæ* Christus *in proverbiis locutus fuerat*.

Matth. 28. discipulos ait: *Ite ergo, & docete omnes gentes,* [13] *intingentes eos*
19, 20. *in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti, docentes eos servare omnia, quæcumque præcepi vobis.* Dabis autem pro me & pro te, hoc est meam prædicabis crucem, sed & tu crucis tuæ similiter dignitate gaudebis.

III. Igitur hæc scala cujus esset materiæ, in qua Dominus in-
Ps. 22. 4. cumbebat, ex David dicto cognoscimus, qui ait: *Virga tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt.* Virga & baculus duo sunt utique testamenta, quæ ideo materiæ ligni sunt comparata, sive quod in [14] ejus usu, & perpetuo, & totius maneat testatoris voluntas inscripta, seu quod quasi ex transverso in unam fidem concurrentia crucifigi [15] habuisse Dei filium nuntiabant: quem confirmant in scala rectissime positum, quia historia totius Scripturæ & propter ipsum & auctorem per ipsum impleta est. De-
Matth. 13. 52. nique sic ad discipulos ait: *Omnis scriba doctus de regno cælorum similis est* [16] *patrifamilias proferenti de thesauris suis nova & vetera.* Scriba, fratres, est prædicator: paterfamilias Christus: thesauri ejus [17] indeminutæ deitatis paterna substantia paternaque voluntas: nova & vetera duo testamenta, quæ videtis recte eadem sine ambiguitate a Domino heic quoque duorum denariorum esse figura vestita, hac videlicet ratione, quia in thesauris suis duos
Luc. 10. 35. denarios intelligi voluit novitate & vetustate duo testamenta. Hos duos denarios a Samaritano stabulario pro eo, qui a latronibus [18] aggressuram passus fuerat, Dominus datos esse commemorat, quæ parabola sublata dubitatione scalæ sacramentum spiritaliter intuentibus patefecit: homo enim aggressuram passus, Adam esse cognoscitur, latrones diabolus, Eva concupiscentia, Samarita-
Jo. 8. 48. nus Dominus, cui Judæi dicebant: *Hic Samaritanus est, & dæmonium habet.* Stabularius doctor est legis, qui acceptis duobus denariis, idest duorum [19] testamentorum salutaribus monitis, aggressuram

ADNOTATIONES.

13 *Tingere* pro *baptizare* veteres Patres præsertim Africani sæpius dixerunt.

14 *Ligneæ testamentorum tabulæ* memorantur item ab Ulpiano lib. 37. D. tit. 11. *de bonor. possess. secundum tabulas* L. 1. & idem esse videntur ac *ceratæ tabulæ* alibi celebres: inscribebantur enim sese testamenta in cera, qua tabulæ ligneæ circumvestiebantur, ut per illam stilus in scribendo faciles sulcos duceret.

15 Legeremus *debuisse*. Num *habuisse* pro *debuisse* aliquando dictum fuit? Similiter quidem tract. seq. n. 13. Mss. Rem. *habere* pro *debere*. at nullum præterea apud veteres ejusmodi exemplum reperire hactenus licuit. *Nuntiabant* pro *nuntiabat* correximus ex Mss. Pomp. Vat. Sp. *Confirmant* pro *confirmat* emendare sententia jussit.

16 Ms. Pomp. *patris familias*.

17 Ms. Rem. *indeptæ* scribit in textu; in margine autem antiqua manu, *indept. adept. consecut.* quæ marginalis notatio in editionis Venetæ textum migravit sic: *indeminutæ deitatis, indeptus, adeptus, consecutus paterna substantia* &c.

18 *Aggressuram* iterum tract. 16. lib. 1. Vide adnot. 19.

19 Mss. Rem. Tol. Zen. & Pomp. cum edit. Ven. *sacramentorum*; sed male: nam

ram hominem paſſum latrocinio diaboli angelorumque ejus & hujus mundi, in ſtabulo, ideſt in Eccleſia, quo pecora divina ſuccedunt, venerabili ſacramento ſuſceptum, quotidianis prædicationum medicaminibus curat.

IV. Quod autem ait Angelos adſcendentes & deſcendentes, [20] aliqui putant adſcendentes eſſe angelos lucis, deſcendentes vero angelos tenebrarum. Sed hoc ſatis abſurdum eſſe & inconveniens, fratres cariſſimi, adverto; quia neque refugæ [21] deſcendunt, qui poſt peccatum in cælum numquam recepti noſcuntur, neque lucis adſcendunt, quia numquam in terris, ſed ſemper in cælo manſerunt. Unde angelos puto recte homines appellatos, quibus Dominus ſanctum per Spiritum dicit: *Ego dixi, Dii eſtis, & filii excelſi omnes; vos autem ſicut homines moriemini*. Sed & de Joanne Baptiſta ſic dictum eſſe meminimus: *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam*. Ergo manifeſtum eſt, prophetiæ more angelos homines juſtos & injuſtos generaliter dictos. Sed adſcendentes & deſcendentes qui ſint, in exemplis agnoſcimus. Deſcendentes ſunt, qui ſæculo renuntiantes, rurſus revertuntur ad ſæculum, de quibus Dominus ait: *Nemo retro attendens, & [22] ſuperponens manum ſuam ſuper aratrum, aptus eſt regno Dei*. Et iterum: *Mementote uxoris Lot*. Sed & Apoſtolus ſic: *Quemadmodum revertimini rurſus ad ea, quæ infirma & egena ſunt elementa?* Adſcendentes vero ſunt juſti, qui probis moribus per gradus divinorum obſervantiæ præceptorum quotidie ſpiritalis itineris gloria feruntur in cælum, quos Apoſtolus Paullus exhortatur & monſtrat dicens: *Si conſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt quærite, ubi Chriſtus eſt ad dexteram Dei ſedens*. Poſſumus & ſic, fratres, intelligere, hoc de miniſtris & de angelis dictum, quos Domino, cum eſſet in terris, feciſſe invenimus officium, ipſo dicente: [23] *Amen amen dico vobis, videbitis cælum apertum, & angelos Dei adſcendentes & deſcendentes ſuper filium hominis*: ſicut & factum eſt, Evangeliſta dicente: *Tunc reliquit eum diabolus, & ecce angeli acceſſerunt, & miniſtrabant ei*. Unde dubium non eſt, unum eſſe iter aerei culminis angelis lucis, & hominibus juſtis.

Pſ. 81. 6. 7.
Malac. 3. 1.
Luc. 7. 27.
Marc. 1. 2.
Matth. 11. 10.
Luc. 9. 62.
Luc. 17. 32.
Gal. 4. 9.
Coloſſ. 3. 1.
Jo. 1. 51.
Matth. 4. 11.

V. Hæc igitur omnia [24] combinata unius fructus rediguntur in ſum-

ADNOTATIONES.

nam ſemper in ſuperioribus ſymbolis binarius numerus *duo teſtamenta* ſignificaſſe traditur, & præterea *ſalutaria monita* in duobus teſtamentis veteri ac novo apertiſſime continentur.

20 Singulare hocce teſtimonium eſt, quod interpretationem antiqui ignoti auctoris, cujus, quod ſciamus, aliunde non liquet, ad nos tranſmiſit, ac idcirco præcipue notandum viſum fuit.

21 Mſſ. Pomp. Zen. & Sp. *adſcendunt*: & inferius pro *adſcendunt* iidem codices ſcribunt *deſcendunt* contrario plane ſenſu.

22 Editi *ſupponens*: emendationem Mſſ. ſuggeſſerunt.

23 Mſſ. Pomp. Zen. Sp. unicum *amen* præferunt.

24 *Combinata*, ideſt ſimul juncta, ut Gloſſæ Græco-latinæ explicant. Hæc vox apud Diomedem, & *combinans* apud Sidonium Apollinarem lib. 9. ep. 8. invenire licet.

25 Ca-

summam, quoniam universa quamvis gemina esse noscantur, tamen una de radice funduntur. Testamenta sunt duo, sed testator est unus. Et scribens [25] canna divisa est, sed unus calamus. Et forfex in duos producitur cultros, sed eorum unus est morsus. Et gladius duas acies gerit, sed sunt unius corporis latera. Et denarii sunt duo, sed [26] una moneta signati. Et scala duos [27] scapos habet, & gradus plurimos; sed ejus ascensus est unus. Gradus autem ejus, fratres dilectissimi, si vultis scire, quid vocentur, audite. Conversio, audientia, intellectus, credulitas, timor, sapientia, sobrietas, mansuetudo, temperantia, castitas, pietas, caritas, fides, veritas, humilitas, gratia, honestas, verecundia, patientia, perseverantia, consummatio. Scaporum nomina duo testamenta. Scala autem proprio nomine crux vocatur, quia per ipsam Dominus Jesus Christus [28] mysteria universa conficiens & concludens, Patri & Adam reportavit, & iter ad cælum omnibus se sequentibus patefecit.

TRA-

ADNOTATIONES.

25 Calami ad scribendum ex arundinibus, seu cannis maxime Ægyptiis fiebant, ut ex Plinio discimus lib. 16. c. 37. *Chartis serviunt calami, Ægyptii maxime cognatione quadam papyri*. Et Persius de cannis apertius Sat. 3. vers. 11.

Inque manus chartæ, nodosaque venit arundo;
Tum queritur crassus calamo quod pendeat humor.

26 *Monetæ* proprie apud Romanos Junonis cognomen erat a monendo inditum, ut mythologi probant. Inde translatum ad numismata, sive quod in Junonis æde Capitolina cuderentur, ut aliqui existimant, sive potius quod numismata nos & auctoris & pretii moneant: notas enim nummis impressas monetam esse ex hoc Zenonis loco Basilius Faber collegit, ita ut *duo denarii una moneta signati* nihil sint aliud, quam duo denarii eisdem & signis & notis cusi; quod confirmari potest ex Prudentio, qui similiter *numisma* pro figura nummis impressa posuit.

En Cæsar agnoscit suum
Nomisma nummis inditum.

Verum enim vero cum unum *staterem*, cujus apud Matthæum est mentio, heic S. Zeno respiciat, ut patet ex adnot. 10. profecto unum nummum, qui duobus denariis penderetur, significare probabilius voluit, idest duo didrachmata, quanti quidem unicus *stater* æstimabatur, quod ex eadem adnotatione manifestum fiet. Lampridius in Alexandro Sev. pag. 127. *formas binarias, ternarias, quaternarias* &c. commemorat, ut indicaret nummos, qui Salmasio interprete pag. 238. binis, tribus, vel quatuor aureis valerent. Hæc igitur, de qua Zeno loquitur, moneta quodam modo *binariæ formæ* fuit, quæ scilicet duobus denariis, seu didrachmatis æstimabatur, ut ex adnot. allegata cognosces.

27 *Scapos scalarum* dixit etiam Vitruvius lib. 9. cap. 2. & sunt duo illi asseres, qui scalarum gradus sustinent, ut ex hoc Zenoniano testimonio collegit Casaubonus in Trebellium Pollionem pag. 210. ubi solum in eo errat, quod pro sermone de Somnio Jacob sermonem 3. de Abraham memoriæ lapsu allegat. *Scaphos* scribitur in Mss. Pomp. & Zen. & inferius *scaphorum* legitur cum iisdem in codicibus, tum vero etiam in Rem. & edit. Ven. sed perperam; nam *scaphus* vasis, aut alterius rei cavitas est Vitruvio teste, quæ in sententiam præsentem non cadit.

28 Edit. Ven. *ministeria*; & infra pro *concludens* scribit *conducens*, male. Mysteria autem omnia in cruce perfecta atque conclusa eatenus intelliguntur, quatenus ibidem omnia, quæ de Christo præsignificata & prænuntiata fuerant, consummata sunt.

r Heic

TRACTATUS XIV.

[1] *De Juda.*

I. JUdas tres liberos habuit, Her, [2] Aunan, Selon. Hic mulierem, cujus nomen est Thamar, accepit uxorem majori filio suo. Qui filius cum maligne Domini ante faciem versaretur, Scriptura teste, a Deo perhibetur occisus. Secundo imperat, ut intret ad [3] fratris uxorem, ac semen excitet fratris, qui ingressus semen suum fudit in terram. Quod cum Deo malignum quoque videretur, pari eum morte damnavit. Conjunctionem autem tertii filii apud nurum per ætatem excusat, [4] deterritus, ne etiam ipse similiter moreretur, præcepitque mulieri, ut in domo patris sui vidua permanens, nuptias maturas exspectet. Cum res sic se haberet, ejus uxor moritur. Qui consolatus cum ad oves tondendas pergeret suas, atque [5] hoc Thamari nuntiaretur, quæ [6] Selon viderat maturum, ei nec tamen nupserat, vestem viduitatis [7] exponit, [8] æstivalia induit, semet decore componit, locoque constituit, Judas qua fuerat transiturus. At ille visam Gen. 38.

ADNOTATIONES.

1 Hic tractatus ter citatur a Ratherio Episcopo Veronensi, & S. Zenoni quidem antecessori suo explorate tribuitur, ut ex adnor. 32. constabit. In edit. Ven. hic titulus præfigitur: *De Juda Patriarcha filio Jacob & Thamar*. In inscriptione autem Ms. Urbinatis hæc leguntur. *Dominica* III. *in quadragesima lectio* I. II. & III. *Tract. de Juda C.* XIII. est nimirum in ordine tractatuum ejus codicis tract. 13. libri 1. C. porro littera *capitulum* significat; ita enim libri tractatuum duo pro numero tractatuum ibidem in capitula totidem dividuntur. Ex hoc autem tractatu de Juda tres sumebantur lectiones, quæ Dominica tertia quadragesimæ inter Ecclesiastica officia in Veronensi utique Ecclesia recitabantur.

2 Lectionem codicum & edit. Ven. restituimus, pro qua scriptum erat *Onan*, *Sela*. Zenoniana scriptio ex LXX. Interpretibus fluit, qui secundum Judæ filium Hebraice dictum Onam, Græce scripserunt *Αὐνάν Aunan*, quam vocem Philoni item restituendam in libro, *quod Deus sit immutabilis* paullo post initium, ubi *Ἀυνὰν* corrupte impressum est, recte monuit Cotelerius num. 17. in epistolam Barnabæ Apostoli.

3 Ms. Rem. *patris*, male.

4 Sic ex Mss. Vat. & Urb. quibus favet Tol. codicis lectio *deterritur* s mutato in r. Editi cum aliquot Mss. *deterretur*.

5 *Hoc* abest a Ms. Rem.

6 Sic Mss. cum edit. Ven. pro *Sela*.

7 *Expono* pro *depono* & *abjicio* heic sumitur, cum Gen. cap. 38. vers. 14. *depositæ viduitatis vestes* tradantur. Plautus & Terentius *apponere* eodem sensu usurpant, quorum ille Pœn. 4. 2. 35. *onus appone*, hic autem Heaut. 1. 1. 36. *rastros appone*, idest *depone* scripserunt: pro quo recentiores Scriptores dixerunt frequentius *exponere*, ut *exponere pondus* Cyprianus de Lapsis pag. 382. *exponere Episcopos* in interpretatione pseudosynodi Sardicensis pag. 648. apud Hilarium tom. 2. *exponere vigorem* Arnobius, & alii de aliis similiter.

8 *Theristrum* vulgatus Interpres posuit, quod a voce Græca *θέρος* æstivam mulierum vestem significat, ut docet Hieronymus in cap. 3. Isaiæ, ac ex ipso Isidorus lib. 19. cap. 25. Vide Pollucem lib. 7. cap. 3. & Tertullianum de Pallio cap. 5. Hoc exoticum nomen S. Zeno Latine reddidit.

9 *Mere-*

ſam mulierem [9] fornicariam putat, quæ pudoris integritatem, faciem velando, monſtrabat. Interpellat eam: poſcit ingreſſum, miſſurum ſe promittit hædum. At illa [10] promiſſi expetit pignus, magis illo contenta, quam præmio. Accepitque ab eo ejus monile, anulum, virgam. [11] Tumque negotio confecto, conceptu ſignata, quem veræ fornicariæ habent peroſum ac ſemper vitant, viduitatis veſtem rurſus accepit. Interea ſecundum condictum hædus mittitur, fornicaria quæritur, nullaque ibidem umquam fuiſſe ab incolis renuntiatur. At Thamaris [12] noſtræ cum proceſſu temporis procedit & uterus. Mirum profecto [13] videte myſterium. Quæ celaverat faciem, non celat ventrem. Defertur fornicationis rea ſine labore accuſatoris vidua prægnans. Iraſcitur ſocer, eam produci jubet atque incendio concremari. At [14] illa conſtanter adeſt, ſibi quæ non impudicitiæ, ſed [15] futuris in ſe jam negotium procuraverat, dicitque ei ſe [16] debere conceptum, cujus monile, anulum teneret, & virgam. Qua re cognita Judas non tantum ab ea ſe refrenavit; ſed inſuper eam & juſtificavit.

II. Judas quantum intelligi datur, ex parte prophetarum, ex parte patriarcharum patrumque typus erat, qui ob juſtitiam Dei omnes homines filios [17] computabant. Igitur Her primitivus filius, [18] primitivus eſt populus, ideſt [19] hemithei, omnes potentiſſimi,

ADNOTATIONES.

9 *Meretricem* vulgatus Interpres vocat.

10 Mſſ. Tol. Pomp. & Vat. *promiſſo*.

11 In editis & Mſſ. non nullis *Cumque:* correximus e Mſ. Pomp.

12 Mſ. Rem. *noſtra*.

13 Idem Mſ. cum Pomp. & Vat. *videt*.

14 Mſ. Tol. *illa metuens conſtanter*, perperam; niſi legendum ſit, *illa nihil metuens* &c.

15 Mſſ. Pomp. Zen. *futuris licet indicia*; Vat. & Rem. *futuris licet initia*; Tol. *futuris licet uncia*; in textu editorum *futuri ſcilicet indicii*; in margine autem edit. Ver. pro *indicii* notatur *judicii*, & in Urb. *in ſe jam* pro eodem ſcribitur. Mirifice corruptus hic locus eſt, & cum ſententia patet, Thamaris ea in re futuræ prolis, ex qua Chriſtus oriri debebat, negotium procuraſſe contra meretricum morem, quæ conceptum *habent peroſum & ſemper vitant*, ut idem Zeno monuit paullo ante; tum vero germana lectio non ſatis conſtat. Retinuimus *futuris*, ideſt *poſteris*, quod in pleriſque Mſſ. legitur, & *in ſe jam* ex Mſ. Urb. quibus ſatis congrue ſignificetur, Thamarem eam ſui criminis excuſationem attuliſſe, quod *non ſibi impudicitiæ negotium procuraſſet*, ut meretrices faciunt, ſed *in ſe procuraſſet negotium futuris*, ſeu poſteris; qua de re illum Judas ſe ipſo *juſtiorem* confeſſus eſt Gen. 38. verſ. 26. Verba autem *ſcilicet initia* ex marginali gloſſemate (quo, ut in codicibus fieri ſolet, explicatum a quopiam fuerit, cujuſmodi negotium Thamar procuraſſet, *ſcilicet initia* poſterorum, quæ deerant) in textum irrepſiſſe putamus. Mſ. Rem. *procuraret* ſcribit pro *procuraverat*.

16 Mſ. Rem. *habere*. Similiter ſuperiori tract. num. 15. *habuiſſe* pro *debuiſſe* ſcriptum vidimus.

17 Mſ. Pomp. *filios Dei*.

18 *Primitivus* deſiderabatur in edit. Ver. & ſeqq. Ex Mſſ. & edit. Ven. reſtituimus.

19 Ita Latine, non Græce hæc vox in Mſſ. ſcribitur, pro qua Mſ. Rem. & edit. Ven. *henithei*. Hæc vox legitur apud Servium in lib. 8. *Æneidos* verſ. 314. *Sciendum ſecundum Heſiodi Theogoniam, primo Deos genitos, deinde hemitheos, poſt heroas*. Dein Martianus Capella 2.40. *Hemi-*

tni, & reges, qui ferocitate virtutis ac libidinis rabie digladiantes, omnem orbem corruperant terrarum, insuper decernentes sibimet ipsis pro domibus templa, erigentes aras nomini suo, qui, quæ essent habituri sepulcra, nescirent, cælum promittentes sibi, pro quorum actibus, si posset ipsa quoque erubesceret terra: postremo deos esse adversus Deum adserentes: [20] qui sanæ mentis hominibus ne hominum quidem vocabulo digni judicarentur. Pro quibus caussis a Deo non tantum sunt disperditi, sed etiam perpetuo pœnali supplicio destinati.

III. [21] Aunan autem secundus frater, Judaicus est populus, cui præcipitur, ut semen excitet fratris, non utique illud, quod a Deo damnatum jure videbatur, sed ut reliquas nationes, quas idololatriæ, de qua diximus, disseminatæ venena [22] confecerant, ad Dei cultum bonæ vitæ exemplis, sacræque legis [23] religiosis exhortationibus excitaret. At ille semen suum fudit in terram. Semen significat non creaturæ, sed cordis. Etenim semen cordis verbum est Dei [24] catà Lucam Domino sic dicente: (est autem hæc parabola)
Semen est verbum Dei.... Qui autem juxta viam sunt, hi sunt, qui Luc. 8. 11.
audiunt verbum, & venit diabolus, & tollit de corde verbum illo- 12.
rum, ne credentes salvi fiant. Terra vero hominem [25] idolumque significat, quia & hominem Deus de terra finxit, & homo idolum de terra composuit. Semen ergo suum fudit in terram, hoc est Dei mandata neglexit, & idolis profudit: propter quod a Deo similiter etiam ipse [26] præsentem sententiam damnationis excepit, quia sicut est detestabilis, [27] qui cum sit homo, Deum se fingit, ita detestabilior, qui Deum colit, quem ipse disposuit.

IV. Selon [28] autem prædictorum tertius frater minor, ex Gentibus [29] venientis novelli populi imaginem depingebat: Thamar Ecclesiæ, quæ ei recte nupta non est, quia Christo veniente baptisma-

tis

ADNOTATIONES.

Hemithei heroesque. Hos autem *Hemitheos*, seu, quod idem est, *Semideos fuisse homines cum immanibus corporibus & vastis* testatur Arnobius lib. 2. adversus Gentes pag. 97. & sunt, qui gigantes in Scripturis appellantur, ac præsertim in Genes. cap. 6. v. 4. ex quo S. Zeno descriptionem huc transtulit. Ex his plures Gentium Deos manasse Mythologi fusius docent.

20 Mſ. Rem. *quia sane*, pro quo melius legas *qui a sanæ* &c. Mſ. Tol. *sane mentis*.

21 Ita in Mſſ. Vide adnot. a. Mſ. Pomp. *Auna*.

22 Mſ. Rem. *conferant*.

23 Idem codex *religionis*, male.

24 Vide adnot. 18. in tract. 6. lib. 2. Mſ. Rem. *cata Lucanum*.

25 Idem Mſ. *idolaque*.

26 Vox *præsentem* in eodem Mſ. desideratur.

27 Mſ. Pomp. *quicumque sit*.

28 *Sela* erat in editis. Vide adnot. 2.

29 Mſ. Rem. *venientibus*. Mſſ. Tol. Pomp. Zen. Vat. Urb. Sp. & edit. Ven. *veniens*. Placuit editionis Ver. & Patav. lectio, cum *veniens* participium non ad Selon referatur, qui ceteris fratribus erat æqualis, sed ad novellum populum, qui fere ex Gentibus ad Christianam fidem transibat.

tis spiritali unda in gremio renatus, Ecclesiæ filius ejus futurus fuerat, non maritus. Judas amittit uxorem, ideſt synagogæ [30] fi-
Gen. 38. 12. des moritur. Quod autem inquit, consolatus est, utique intelligitur [31] spe Christi venientis, qui non tantum prophetis synagogæ lapsu desolatis solatium præbuit, sed etiam nos omnes in aliqua constitutos angustia recreare consuevit. Ad oves suas tondendas pergit, ideſt ab hominibus justis bonorum operum fructus exposcit. Quo audito, Thamar cum esset in domo patris sui, ideſt in templis infamibusque spectaculorum omnium locis [32] (pater enim omnium corrupte viventium diabolus designatur, Domino
Jo. 8. 44. Judæos sic increpante: *Vos de diabolo patre estis, & concupiscentias patris vestri facere vultis*) vestem viduitatis deposuit, ideſt sordidæ religionis sordidos ritus abjecit. Æstivalia induit. Æstiva vestis, fratres, & munda est & exacta, cum qua facile & opus fieri possit, & tolerari ardor æstatis, ideſt tentationis, quam esse utique [33] credulitatem non potest dubitari: quia hanc, qui habuerit, necesse

ADNOTATIONES.

30 Mſ. Urb. *filius moritur*.

31 Mſ. Rem. *spem*.

32 Hoc testimonium est illud, quod ter a Ratherio allegatur. Matthæus Larrogue in Historia Eucharistiæ, quam Amstelodami Gallice scriptam edidit an. 1671. pag. 393. ex eodem Ratherio hoc testimonium recitat multo longius, quam in Zenone reperitur, ac proinde in editis aliquid hoc loco deesse subindicat. At manuscripti omnes nihil habent, præter quam quod in editis legitur, concinente ipso Mſ. Remensi, qui Ratherio ipso antiquior quidem est. Lapsus porro est Heterodoxus ille in recitando Zenonis testimonio, quippe qui tamquam Zenonis verba accepit, quæ Ratherium habent auctorem. Etenim Ratherius eam unam uti Zenonis sententiam recitat, qua *pater omnium corrupte viventium* diabolus designatur, quod ex trium ejusdem Ratherii locorum collatione & concordia patet: id enim unum omnes ex Zenone inculcant, quod in præsenti quidem tractatu continetur. Primo part. 1. de Contemtu canonum pag. 352. tom. 1. Spicilegii Acheriani novissim. edit. *Utar ut hic auctoritate Zenonis beati, in sermone videlicet, quem de Juda Patriarcha & Thamar nuru ipsius more suo luculentissime fecit, dicentis: Omnium corrupte viventium diabolus pater est*. Iterum paullo post eadem pagina: *Qui filius corrupte vivendo exstat diaboli, ut Zeno Sanctus affirmat*. Tandem in Synodica ad Presbyteros pag. 377. col. 2. *Et cum specialis noster Doctor atque provisor, Beatus utique Zeno dicat in sermone utique, quem de Juda filio Jacob & Thamar nuru ipsius elegantissime composuit, quod omnium corrupte viventium Diabolus pater sit*. Ex his omnibus liquet hanc unam toties repetitam ex Zenone sententiam uti Zenonis a Ratherio laudari; quæ autem ipse Ratherius primo loco Zenonianis verbis subjecit de suo, inquiens: *Et ob quam non manducat verendam carnem Domini, nec bibit ejus sanguinem* &c. hæc Matthæus Larrogue discrimen nequaquam advertens, quasi essent Zenonis, uno textu recitavit, quod legenti & omnia diligentius circumspicienti palam fiet. Hinc porro patet eodem lapsu deceptum Jo. Henricum Ottium, dum in examine adversus Annales Baronii centuria 3. ad an. 260. §. 7. pag. 204. ea sola tamquam Zenoniana ex Ratherio verba recitat, quæ ad Ratherii additionem pertinent. Quam vero frustra Ratherium saltem illis verbis sibi favere iidem Heterodoxi contendant, ut Christi præsentiam ab Eucharistiæ sacramento excludant, satis convincitur ex epistola ejusdem auctoris ad Patricium tom. 1. Spicilegii p. 376. ubi præsentiam Christi exploratissimo testimonio confirmat. Sed hæc in Ratherii editione fusius disputanda erunt.

33 *Credulitatem*, ideſt simplicem fidem, quæ rationes nullas quærit, ut Zeno sæpissime

necesse est, ut expedite vivat & munde. Igitur ne cognoscatur, faciem velamine obscurat necessario, quia adsertor pudoris ejus nondum venerat Christus. Non cognoscitur a socero: ad Judæos enim, non ad Gentes prophetæ fuerant destinati. [34] Fornicariam putat recte, quia [35] deorum populo serviebat. Cum ea convenire cupit, quia prophetiæ magis Gentes, quam Judæi fuerant credituri, Domino dicente: [36] *Amen dico vobis, quia publicani & meretrices præcedent vos in regnum Dei*. Hædum ei promittit, id est, quæ sit peccatori peccati merces, ostendit. Quam accipere devitavit, quia inter agnos venturo tempore, non inter hædos deputatur, qui pignus Trinitatis [37] acceperit. Denique expetisse atque accepisse describitur monile, anulum, virgam. Quibus ista significatio coaptatur? Monile, fratres dilectissimi, lex est, quæ salutaribus monitis diversis virtutibus diversoque charismate omnium credentium non colla, sed corda decorare consuevit. Virga per lignum sacramentum passionis Domini annuntiabat, sicut evidens declarat exemplum, quod psalmorum in libro sic habetur: *Virga tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt. Parasti in conspectu meo mensam adversus eos, qui tribulant me. Impinguasti oleo caput meum, & poculum tuum inebrians quam præclarum*. Utique, fratres, calix sanguinem, mensa corpus, oleum donum Spiritus sancti significat, virga cum baculo crucem, in qua Deus pro homine pendere dignatus est, ut in Deum, hominem quem induerat, commutaret. Anulus quoque signaculum fidei est, quod est Christus, cujus illustratione majestatis impressi atque signati, qua sincere viventes in custodiam nostræ salutis, per Spiritum sanctum imaginem referimus, quam tenemus. [38] Quod convenit cum ea, fidelium communionis sanctæ significabat sacramentum. Thamar concepit in utero, Ecclesia corde concepit: illa semine, hæc verbo. Hædus ei mittitur, tentationis videlicet signum: etenim justitiam qui sequitur, necesse est, ut [39] probetur. Denique fornicaria requisita non est inventa; quia renatus per aquam & Spiritum sanctum desinit esse, quod fuerat, & incipit esse, quod non erat. Sequitur quod viduitatis vestem rursus accepit, non utique ut quæ fecerat, faceret, sed ut defleret se fecisse, quod fecerat; aliter etenim quis salvus

Matth. 21. 31.

Ps. 22. 4. 5.

ADNOTATIONES.

pissime intelligit, de quo vide adnot. 6. in tract. 1. lib. 1.

34 Ms. Rem. *per fornicariam*.

35 Idem codex *Judæorum populo*.

36 Mss. Pomp. & Zen. *Amen amen dico vobis*. Iidem codices & edit. Ven. *præcedunt* pro *præcedent*. E Mss. porro scripsimus *in regnum* pro eo, quod in editis legebatur, *in regno*.

37 Ms. Tol. *accepit*.

38 In edit. Ver. *Quod cum ea convenit, communionis sanctæ significat sacramentum*. E Mss. & edit. Ven. integrum locum restituimus. Solum in edit. Ven. *significat* pro *significabat*.

39 Ms. Tol. *probet*.

vus esse non poterit, [40] quamvis sit justus, nisi exomologesin faciens & præsentia sua peccata exstinguat, & futura repellat. Thamar arguitur, quod de fornicatione [41] conceperit. Et Ecclesia quasi legis adultera, Judæorum est a senioribus accusata, quod sabbatum ruperit, quod eorum traditiones abjecerit. Thamar protulit monile, anulum, virgam, seque liberavit [42] sacramento numeri ab imminenti supplicio. Ecclesia ipsa veritate in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti non tantum diaboli præsentes ignes exstinguit, sed etiam futuri diei judicii incendia superabit. Illa justificata discessit, hæc glorificata [43] veri numeri incrementis, ac fidei cum Christo in æterna sæcula permanebit; per Dominum & conservatorem nostrum Jesum Christum, qui est benedictus cum [44] Patre & Spiritu sancto ante sæcula & in sæculis & in omnia sæcula sæculorum. Amen.

TRA-

ADNOTATIONES.

40 In Mf. Remensis textu per saltum & cum errore, *quam jussit justus, nisi exstinguat* &c. Inferius autem antiqua, secunda tamen manu, emendatum, ut in reliquis & Mss. & editis legitur. *Exomologesin* Latinis litteris scribitur in omnibus codicibus, non autem Græce, ut editio Ver. & seqq. præferunt. Id vero nomen confessionem & pœnitentiam significat peccatorum. Pœnitentiam quidem significare palam est ex Irenæo, qui ea voce pluries utitur: vide lib. 1. cap. 9. & lib. 3. cap. 4. quod postremum testimonium Græce relatum ab Eusebio lib. 4. cap. 11. Rufinus ita Latine reddidit, ut pro eo quod antiqua Irenæi versio habet *exomologesin faciens*, scripserit *pœnitens*. Eodem sensu Tertullianus de Pœnit. cap. 9. *Exomologesis*, inquit, *prosternendi & humilificandi hominis disciplina est*: ibidemque præterea id nomen pro confessione item accipit, quæ pœnitentiæ sane pars est; scribit enim: *Is actus* (pœnitentiæ) *qui magis Græco vocabulo exprimitur & frequentatur, exomologesis est, qua delictum Domino nostrum confitemur, non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione pœnitentia nascitur* &c. S. Cyprianus eadem voce passim utitur, nunc quidem pœnitentiam significaturus, nunc autem confessionem, quæ Deo apud Sacerdotes ejus fit; unde in lib. de Lapsis pag. 382. e. *Apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes, exomologesin criminum faciunt, animi sui pondus exponunt* &c. *Exomologesin criminum faciunt* eadem sententia scribit iterum ep. 55. ad Cornelium p. 182. unde in codice Lætiensi observante Baluzio not. 60. supra vocem *exomologesin* antiqua manu scriptum fuit *idest confessionem*. Eodem libro de Lapsis pag. 384. Danielem *exomologesin facientem & dicentem* inducit, ac statim peccatorum confessionem cap. 9. Danielis descriptam recitat. Pacianus Barcinonensis epist. 1. contra Novatianos p. 306. t. 4. Biblioth. PP. & Salvianus in proœmio ad Eccles. idem nomen utroque, vel alterutro sensu usurpant. S. Zeno iterum adhibuit tract. 10. lib. 1. n. 3. Utrobique pœnitentiam certissime innuit, & confessionem etiam peccatorum, quatenus in pœnitentiæ, seu exomologeseos operibus maxime comprehendebatur.

41 Mf. Tol. *concepit*. Post pauca Mf. Pomp. *senibus* pro *senioribus*.

42 Mf. Urb. *sacrato numero*. Solenne porro Zenoni est S. Trinitatis, vel alterius rei sacræ symbola *sacramenta* appellare. Similiter tract. 71. trium puerorum numerum *sacramentum Trinitatis* vocat, eosque *numeri sacramento munitos* tradit tract. 76. Vide adnot. 12. in tract. 10. lib. 2.

43 Tres Mss. *vestri*.

44 In Mf. Pomp. desunt *Patre &*. A Spar. & Vat. abest in fine *Amen*.

1 In

TRACTATUS XV.

[1] *De Job*.

I. SAcræ historiæ, fratres dilectissimi, ad hoc nobis est tradita legenda narratio, ut majorum, si fieri potest, saltem aliqua ex parte mores imitemur, si non possumus imitari virtutes: tanta enim probitate vixerunt, ut pars felicitatis sit [2] nosse, quid *Job* 1. 8.
fecerint. Igitur Job vir fuit justus & verax, ab universis concupiscentiis hujus mundi secretus, conversatione limpidus, mente limpidior, usqueadeo circumspectus atque irreprehensibilis, ut Dei sit testimonio collaudatus. Unde non immerito beatus beata vita fruebatur. Namque erat illi splendidissima domus, dives census, *Cap.* 1. 3.
dives quoque numerus liberorum, & (quod est parentibus gratum) utriusque sexus, & invicem se amantium: quorum pro numero Deo diurnas hostias offerebat. Tanto autem puritatis ac fidei erat *v.* 4. 5.
muro munitus, ut non auderet eum attentare diabolus, nisi a Deo *v.* 12.
jussus. Jam hic considerate, fratres, quemadmodum sævierit incitatus, qui ferri non potest blandus. Igitur [3] famigerabile committitur prælium. Illinc diabolus horrendum totis intonans armis, ministrisque insuper suis in auxilium concitatis, terribili increpans tuba, [4] prædonum corda face furiali succensa, impetibus crebris passim totas hominis Dei facultates invadit: subito rapina, igne, *v.* 15. *& seq.*
ferroque universa uno momento disperdit. Hinc Job alta fidei radice robustus tot nuntiis lugubribus tunditur, nec movetur: sed tantum benedicit Deum, facultatesque suas contemnendo custodit. At ubi diabolus aggressuris tantis nihil se profecisse cognoscit, omnem impietatis suæ rabiem in filios ejus effundit. Nam cum solito more unanimes una epularentur in domo, subito concussis toto nixu quatuor angulis ejus, [5] in confusam molem parietibus, tectisque laben-

ADNOTATIONES.

1 In Ms. Urb. hæc inscriptio legitur: *Tractatus de Job. Lectio beati Zenonis hujus sedis Episcopi*. Insertus est autem hic tractatus a Lippomano t. 2. Vit. SS. p. 11.

2 Ms. Pomp. *nostræ*, male.

3 *Famigerabile* item legitur in Appulejo lib. 1. Metam. p. 67. & lib. 2. p. 271. Idem autem significat, ac apud eumdem lib. 2. Florid. & apud Melam 2. 7. *famigeratus*, idest fama inclitus, & notus; unde *famigeratio* pro celebritate famæ apud Plautum in Trinum. 3. 2. 6.

4 Mss. Pomp. Zen. & edit. Ven. *prædonumque*.

5 Particula *in* cum accusativo ab antiquis quandoque jungitur in eam sententiam, quæ ex vulgaribus regulis ablativum postularet. Plautus Bacch. 1. 3. 53. *Ecquid in mentem est tibi?* pro eo quod *in mente* dici solet. Cicero similiter pro lege Manil. cap. 12. *in prædonum potestatem fuisse* scripsit pro *in potestate*: quam lectionem egregie vindicat Aulus Gellius lib. 1. cap. 7. ubi & alium Plauti locum allegat ex Amph. 1. 1. 25. *Numero mihi in mentem fuit*; *in mentem*, inquit Gellius, *non, ut dici solitum est, in mente*; & *superius* caussa alia plura id ge-

labentibus illam ſanctiſſimam fratrum cohortem ſepelit ante, quam jugulet: taleque eſt commentus impietatis excidium, ut in illa unius funeris turba paternus dolor non ſufficeret orbitati, cum neſcit, quem primum plangat, quem priorem inveniat, cui primum [6] juſta crudi funeris ſolvat. Quo nuntio accepto Dei ſervus ſcidit veſtimenta ſua, non ut Deo [7] invidiam faceret, ſed ut expeditus cum hoſte pugnaret. Contemſit denique in perditis facultatibus divitem: diſſimulavit in amiſſis liberis patrem, in pœna ſui corporis juſtum. Namque ſummo capitis a vertice uſque ad imos ungues pedum plaga inimici percuſſus, populoſis ulceribus non [8] diſtinctus eſt, ſed totus unum vulnus effectus. Verumtamen in his omnibus nihil adverſus Deum improbe loquitur. Non uxori inlicita ſuadenti ſuccumbit, non amicis inſultantibus cedit; ſed victor crudelitatis & impietatis in ſterquilinio fœtido ſcaturiente vermibus ſedet, quaſi nihil paſſus, ſed ſolo Dei timore contentus. O felix vir! qui mira patientia Deum promeruit, diabolum vicit, ſanitatem recepit, facultates liberoſque [9] ſuos non perdidit, ſed mutavit.

II. Job, quantum intelligi datur, fratres cariſſimi, Chriſti imaginem præferebat. [10] Denique comparatio inducat veritatem. Job juſtus dictus a Deo eſt. Ipſe juſtitia, de cujus fonte omnes, qui beati

ADNOTATIONES.

id generis dicta commemorat. Hinc igitur S. Zeno ſatis commode & latine *in molem* ſcripſit pro *in mole*, vel *inter molem*; nam & *in* pro *inter* uſurpatum quoque legitur, etſi cum ablativo frequentius, non numquam tamen cum accuſativo, uti forte eſt illud Livii 1. 35. *Centum in Patres legit*, quod tamen aliter accipi poteſt, nimirum ut finem ſignificet, ideſt ut eſſent inter Patres. Paullo poſt ad verba *taleque eſt commentus* ſubſtantivum *eſt* inſeruimus ex Mſſ. Tolent. Vat. qui poſtremus *pietatis* pro *impietatis* ſcribit.

6 *Juſta juſtorum* dicta ſunt, quæ mortuis præſtabantur officia, propterea quod *jure* adhibeantur iis, qui de nobis bene meriti ſunt. *Juſta funebria* Livius appellat 1. 2. & *juſta funerum* Cicero l. 2. de Leg. prope finem. Hinc *juſta facere*, *juſta ſolvere* inter latinas formulas. Idem Cicero pro Flacc. *Juſta Catilinæ facta ſunt*, & pro Rabir. locutione Zenonianæ plane ſimili: *Qui nondum etiam paterno funeri juſta ſolverat*. Videſis Plinium lib. 2. cap. ult. Curtium lib. 4. 12. 2. & L. 2. *de non in jus vocando*. Edit. Ven. cum Mſſ. Tolent. & Urbin. *juſtitiam* habebat, nec non Pomp. codex, in quo tamen emendatum eſt *juſſa*.

7 *Invidiam concinnat* dixit Zeno l. 1. tract. 16. Vide ibidem adnot. 34.

8 Editi *diſtinctum*, ſed Mſſ. *diſtinctus*, idque perinde dictum, ac apud Tullium in Ver. 4. 27. *pocula ex auro gemmiſque diſtincta*, ideſt gemmis diſtributis & ſeparatis variata; & ſignificatur, non Job affectum fuiſſe ulceribus frequentibus quidem, at ſeparatis, ut aliquid ſani ſupereſſet, ſed in unum vulnus totum ejus corpus migraſſe. Hac de cauſſa poſt pauca *eſt factus* libentius inſeruiſſemus ex marginali nota editionis Veronenſis pro eo, quod alibi legitur, *ei factus*; ſed Urb. codicis lectio *effectus* magis placuit. *Populoſa* ulcera dicta ſunt pro *multa & frequentia*, quo ſenſu *populoſitatem luminum* dixit Fulgentius Myth. 1. pro *luminum multitudinem*. *Populoſo fructu* eadem ſignificatione S. Epiſcopus ſcripſit lib. 2. tract. 16. num. 10.

9 *Suos* abeſt a Mſ. Zen.

10 *Denique* heic aperte ſignificat *paucis*, uti hoc libro tract. 7. adnot. 4. monuimus. Mſſ. Tolent. Pomp. Vatic. pro *indu-*

beati sunt, gustant: ecce enim de ipso dictum est: *Orietur vobis* Malac. 4. 2.
sol justitiæ. Job verax est appellatus. At est vera veritas Domi-
nus, qui ait in Evangelio: *Ego sum via & veritas*. Job dives fuit. Jo. 14. 6.
Et quid ditius Domino? cujus sunt omnes divites servi: cujus est
orbis totus, omnisque natura, beatissimo David dicente: *Domini* Ps. 22. 1.
est terra & plenitudo ejus, orbis terrarum, & universi, qui habi-
tant in eo. Job diabolus ter tentavit. Similiter Evangelista per- Matth. 4.
hibente, & Dominum ter est tentare conatus. Job facultates, quas Luc. 4.
habuit, amisit. Et Dominus cælestia sua bona amore nostro ne-
glexit, pauperemque se fecit, ut nos divites faceret. Job filios fu-
rens diabolus interemit. Et Domini filios prophetas insanus popu- Luc. 13. 34.
lus Pharisæus occidit. Job ulceribus maculatus est. Et Dominus Act. 7. 52.
sumendo carnem totius humani generis peccatorum est sordi-
bus [11] obsoletatus. Job uxor sua hortatur, ut peccet. Et Domi-
num, ut corruptelam seniorum sequatur, synagoga compellit. Matth. 15. 2.
Job amici sui insultasse perhibentur. Et Domino sui sacerdotes, Marc. 7. 5.
sui insultavere cultores. Job in sterquilinio pleno vermibus sedet.
Dominus quoque in vero sterquilinio, idest, in hujus mundi cœno
versatus est inter ebullientes diversis sceleribus ac libidinibus ho-
mines, qui veri sunt vermes. Job & sanitatem recepit, & facul-
tatem. At Dominus resurgens non sanitatem tantum, sed im- Jo. 11. 26.
mortalitatem in se credentibus præstitit, dominiumque totius na-
turæ recuperavit, sicut est ipse testatus dicens: *Omnia mihi tradi-* Matth. 11.
ta sunt a patre meo. Job [12] vicarios filios genuit. Dominus quoque 27.
post prophetas [13] filios sanctos Apostolos procreavit. Job beatus Luc. 10. 22.
quie-

ADNOTATIONES.

inducat scribunt *indicat*. Paullo post iidem codices *Adest vera* pro *At est vera*.

11 *Obsoleto* inquinare, commaculare significat. Quapropter Tertullianus adversus Gnost. cap. 6. *Qui vestitum obsoletassent nuptialem*. Hinc Zenonis *obsoletatus* est *inquinatus sordibus*.

12 *Vicarii* dicuntur, quicumque vices alterius gerunt, nec ii tantum, qui negotium suscipiunt mandante aliquo, cujus erat partium illud peragere, cujusque illi personam gerant, quæ significatio jam vulgo obtinet; sed illi etiam, qui vel pro alio aliquid sponte aggrediuntur, ut Cicero 4. in Ver. num. 37. *vicarium muneri* se futurum Scipioni præsenti pollicitus est, & scripsit Seneca ad Helviam, quæ se pro conjuge *vicariam dedit*: vel in alterius locum post ejus mortem succedunt, etsi ii non nisi late defunctorum vices obeant; qua ratione *Petri Vicarii* sæpe appellantur, qui S. Petro Apostolo in eamdem cathedram subrogantur, tametsi non minorem, quam olim ipse, auctoritatem habeant; & in diplomate Ottonis apud Ughellum tom. 5. pag. 746. Hildericus Episcopus Veronensis *Vicarius sancti Zenonis* nuncupatur. Itaque filii, quos Job post priorum mortem in eorum locum a Deo suffectos suscepit, qua ratione *Vicarii* appellentur, ex hactenus dictis liquet.

13 Spectat, ut videtur, illud ps. 44. 17. *Pro Patribus tuis nati sunt tibi filii, constitues eos principes super omnem terram*; quod de Apostolis sancti Patres sæpius interpretantur. Quæstio est inter Scripturarum commentatores valde celebris, utrum eo in psalmi versiculo ad Regem, an ad Reginam pronomina *tuis*, & *tibi* referenda sint. In Hebræo sane cum illa masculini sint generis, ad Regem sponsum sermonem esse apparet, ita tamen ut ad Reginam quoque sponsam, ut non nulli eruditi Critici fuse ostendunt,
porri-

quievit in pace. Dominus autem manet benedictus in æternum ante sæcula & a sæculis & in cuncta sæcula sæculorum. [14]

ADNOTATIONES.

porrigi nihilominus possint, quod plerique Patres faciunt. S. Zenonem cum Hebræo congruentius hæc ad mysticum sponsum, idest Christum Dominum, retulisse palam est, quam interpretationem Irenæus, Cyrillus, Dydimus, aliique Patres inculcant, & sententia sane commodiore, ut intelligatur prophetice Christo prædictum, *pro patribus tuis* secundum carnem, idest pro Abrahamo, Isaaco, Jacobo & aliis, ex quibus ortus es, *nati sunt*, aut ex Hebræo *nascentur tibi filii*, scilicet Apostoli, quos *constitues principes super omnem terram*.

14 Mss. Pomp. & edit. Ven. in fine addunt *Amen*.

TRACTATUS XVI.

De [1] Susanna.

QUotiensc umque in hoc perverso sæculo contra laudabiles viros multiformes tenduntur insidiæ, [2] & diversis calumniarum generibus factiosæ emerserint caussæ; quid homo pestilens [3] excogitet, vel quid diabolus machinetur, non [4] metuat justus, quia cum illo est Deus. Inde Susanna illustris Hebræa veræ decus pudicitiæ docuit feminas suæ castitatis exemplo. Stabat Susanna in judicio perditorum falsorum testium oppressa mendaciis, conscientiæ tamen bonis contenta secretis, non tam rea susceptura sententiam, [5] quam dicata Deo pro castitate fortiter moritura, & quam judicantium sententia prava dejecerat, illustris conscientiæ integritas erigebat. Sufficit ergo pudicitiæ conscientia, testis est Deus. Non

ADNOTATIONES.

1 Hunc tractatum invenies apud Lippomanum tom. 2. Vit. SS. pag. 21. Hic idem tractatus, sed interpolatus, & passim varius olim inter Augustinianos erat insertus serm. 242. de Tempore: dein vero in Appendicem rejectus primo serm. 69. posterius vero serm. 60. in editione PP. Benedictinorum Congregationis S. Mauri, qui illum *incerti & ineruditi auctoris* censuere, uti auctoris, qui a Zenone quidem sumsit, sed plura addidit de suo, atque mutavit, ut iidem Benedictini subinde animadverterunt in Additionibus, quas Augustini sermonibus tom. 5. præfixere. Similis generis est serm. 61. ejusdem Augustinianæ Appendicis, qui est S. Petri Chrysologi sermo 53. sed, ut iidem Patres observant, *passim interpolatus*, *seu multis auctior sententiis*, ut Zenoniano accidit. Ex eadem nihilominus Appendice aliquot variantes lectiones subjicientur, ubi eædem periodi totidem fere verbis describuntur.

2 In Append. Augustini, *vel diversæ calumniarum emerserint*.

3 In eadem Append. *cogitet*, *quid diabolus*.

4 Ibidem, *metuet justum*, *quia cum ipso est Christus*: & post hæc inseruntur lineæ sex supra decem, in quibus de Zacharia & Daniele differitur. Tum subsequuntur, quæ ad Susannam pertinent; ita tamen ut vix unam lineam sine additionibus, vel detractionibus, iisdemque non minimis, reperire deinceps liceat, ut conferenti patebit.

5 Mss. Rem. *quamquam dicata* Vat. *quamquam indicata*.

6 Idem

Non respexit castitas, quid falsi dicerent testes, aut qualiter judices circumventi damnarent, non denique qualiter diabolus infamaret, qui non potuit pudoris fundamenta subvertere. Ibat ad supplicium non adulterum corpus, in quo extrema libido senilis exarserat, sed quod [6] infamaverat diabolus, & quod protexerat virtus, & ornabat pudor illæsus. Tunc [7] in puero sancto Daniele Spiritus sanctus ingressus ait, cum illa ad supplicium duceretur: *Revertimini ad judicium: falsum enim isti contestati sunt de ea*. Stupet populus, quod a supplicio ad judicium repetendum revocaretur addicta. Falsos testes pavor invadit. Tremit diabolus, quod ipsius commenta nudentur. Gaudent Angeli, quod oppressa veritas tandem defendatur in terris. Triumphat maritus, quod castam invenerit conjugem. Lætatur familia omnis, quod in ea nihil inveniat fama, quod feriat. Cruciatur diabolus, quod nulla ex parte suam perfecerit voluntatem: nec adulterium enim, quod factum diffamabat, exercuit; [8] nec homicidium, quod procurabat, [9] invenit. *Cap. 13. 49.*

TRA-

ADNOTATIONES.

6 Idem Mf. Rem. & edit. Ven. *infirmaverat*. In Append. Aug. *inflammaverat*.

7 Adnotatione 5. in tract. superiorem pluribus antiquorum exemplis ostendimus præpositionem *in* eam in sententiam, qua ex Grammaticorum regulis ablativum postularet, cum accusativo conjunctam fuisse. Cum ablativo autem interdum conjungi eo sensu, quo postularet accusativum, ex hoc testimonio liquet: cui simile illud Arnobii lib. 2. pag. 43. *Qui veram in orbe religionem induxit*; & lib. 1. *Quæ ab eo profecta in nobis sunt*. Nec desunt antiquorum exempla. Phædrus l. 5. fab. 1. vers. 15. *In conspectu meo audet venire*. Manilius lib. 5. vers. 384.

Cum venit in regione tuæ capricorne figuræ.

His testimoniis vindicatur alius Zenonis locus tract. 9. lib. 1. num. 5. *In Inferno descendet*.

8 Mss. Tolent. Vat. Urbin. *&* pro *nec* contrario plane sensu; sed ad senum homicidium, qui pro Susanna morte multati sunt, referendum esset, quod hi mortem, quam Susannæ procuraverant, invenerint.

9 Edit. Ven. *invenerit*. In Append. Aug. *impleverit*.

TRACTATUS XVII.

De [1] *Jona Propheta*.

I. HUmanæ devotionis religiosa confessio est, de Deo hoc nosse, quod [2] licitum est: sicut enim in simplici corde scrutanda sunt testimonia ejus, ita curiositate non sunt inquirenda secreta. Quis enim [3] caussas naturasque [4] cæli hujus & superiorum sciat? Quis corpoream aeris hujus, ut [5] quidam putant, inanita-

ADNOTATIONES.

1 Habetur hic quoque tractatus apud Lippomanum tom. 2. Vit. SS. pag. 24. Hujus initio S. Zeno pauca quædam delibavit ex Commentario Hilarii in ps. 129. quæ tamen ipsa non nullis additis ac mutatis alio ordine aliisque fere verbis efferuntur, ut ex collatione cognosci potest. Hilarianum autem Commentarium memoratum, qui olim inter Zenonis sermones insertus fuerat, in Appendicem rejecimus.

2 Punguntur hoc loco illi, qui præter ea, quæ Deus scire & nosse nos voluit, illa quoque, quæ humani intellectus vim excedunt, scrutari conantur; & illa præsertim heic indicantur, quæ ad physicen pertinent, cujus studium ut inane prorsus & irritum plerique veterum Patrum, perinde ac S. Zeno, reprehenderunt, hominumque mentes ab eo evocare conati sunt; qui & Socratem fere laudibus efferunt, propterea quod *cum*, ut ait Lactantius lib. 3. cap. 20. *eruditissimorum virorum ingenia in disputatione cæca evagarentur, mensurasque Solis & Lunæ & ceterorum siderum loquacibus magis, quam certis argumentis explicare conarentur, totius etiam mundi ambitum complecti auderent* (quæ physices erant partes) *primus Socrates ab his indoctis abductum animum* &c. quod ipsum Socrati jamdiu ante laudi verterat Cicero Tuscul. quæst. lib. 5. & Academ. quæst. lib. 1. Vide Minucii Felicis dialogum num. 13. pag. 70. Lactantium lib. 3. Instit. cap. 3. 4. & 5. Cyrillum Alexandrinum lib. 5. in Julian. p. 179. Hilarium in ps. 129. n. 1. & ut alios mittamus, Hieronymum Apolog. adversus Rufinum lib. 2. aliquanto post medium, ubi aliud Socratis dictum laudat commendatum a Minucio & Lactantio, quum scilicet stultitiæ eos coarguens, qui cælestia & incognita scrutantur (ut tradit Xenophon lib. 1. Rerum memorab. p. 710. & lib. 4. pag. 815. nec non Gellius lib. 4. cap. 4.) effatum illud pronuntiare solebat: *Quæ supra nos, nihil ad nos*; quod ad corporum cælestium, idest physices studium, iidem Patres referunt.

3 *Caussæ* heic sumuntur pro principiis rerum, ex quibus res naturales constant, quorum cognitio adeo difficilis est habita, ut Virgil. eodem sensu scripserit 2. Georg. v. 490.

Felix qui rerum potuit cognoscere caussas.

Hinc ea in controversia, quæ & quot rerum essent principia, vel caussæ, plerique Philosophorum multa & contraria tradidere, quæ vel recensere nimis esset longum. Vide quæ suse refert Clemens Alexandrinus in Pædagogo lib. 1. Lactantius lib. 2. & 3. Instit. Arnobius lib. 2. & Seneca epist. 66. Zeno autem cum a *caussis*, seu principiis, ex quibus cæli constant, *naturas* distinxit, *naturæ* nomine vim, quam cælis non nulli tribuerunt, intellexisse videtur. Simili quidem sententia Hilarius in ps. 68. num. 29. *Terram supernis*, idest cælorum, *inumbratam naturis* dixit.

4 Cælum non tam dicta cælestia corpora, idest stellæ ac planetæ, quos *superiores* cælos S. Zeno appellat, sed dictum etiam terrestrem istum globum, qui aere circumcingitur, & *cæli hujus* nomine accipitur, multa antiquorum exempla suadent, qui cælum pro aere, quam spiramus, & regione, quam incolimus, sæpe usurparunt. Lege Thesaurum eruditionis Basilii Fabri pag. 380. Hanc formulam Zeno ex Hilario decerpsit, qui in ps. 129. similiter scripsit: *Quis enim caussas naturasque cæli & hujus & superioris & ceterorum sciat?*

5 Id opinioni vulgi tribuit Hilarius in eumdem

nitatem se differere posse mentiatur ? Quis [6] terram aqua portari, an aquam terræ gremio contineri se nosse præsumat ? Quis spiritus [7], aerios, quis figuras ventorum, quis inter marinos æstus [8] flumi-

ADNOTATIONES.

eumdem ps. 129. num. 1. inquiens : *Quis hanc inanis nobis, ut putamus, ideft ut vulgo creditur, aeris plenitudinem metietur ? Corpoream aeris inanitatem* S. Zeno, vel *aeris inanis plenitudinem* S. Hilarius dixere universam mundi magnitudinem, quam in inferiori hoc terrestri spatio aere, vel in superioribus æthere plenam veteres senserunt, eorumque, qui eam metiri se posse affirmarint, conatum, jamdiu irrisere vel ex ipsis Ethnicis aliqui, uti Plinius lib. 2. cap. 1. & 23. nec non Quinctilianus lib. 2. Instit. cap. 17. testantur. Aer porro & æther, inania licet & vacua corpora esse videantur, cum tamen sint vere corpora, & spatia ista occupent & compleant, jure *corporea inanitas* Zenoni appellantur.

6 *Terra portatur* ab aqua, si terra in aqua sit tamquam insula in aquis posita; ut Stoici apud Laertium cap. 201. tradiderunt; e contra vero *aqua terræ gremio continetur*, si terræ limitibus clauditur, & circumcingitur. Difficultas id generis, quæ nunc post derectum novum orbem dissoluta videri potest, apud antiquos, quibus America erat ignota, maxime viguit: tum enim erat incertum, quam late pateret oceanus, ac proinde an potiorem partem aqua circumquaque occuparet, in qua tellus tamquam insula ædificata fuisset. Ita *oceanum hominibus impermeabilem* prodidit S. Clemens Papa in epist. 1. ad Corinth. n. 20. & Hilarius in ps. 68. n. 29. *Mare . . . . profunda infinitaque sui obice mentem humanæ opinionis excedit, ut neque quid extra se, neque quid intra sit, sensu persequente capiamus*. Et Ambrosius in Hexaemer. *Quis deinde sciat, in quantum se illud magnum & inausum navigantibus atque intentatum nautis fundat mare ?* quibus concinens Hieronymus in cap. 4. epist. ad Ephes. v. 7. *Mare*, inquit, *immensum est, & capacitas ejus Deo soli nota:* unde Irenæus l. 2. c. 4. numquid ultra mare oceanum sit, definitu impossibile judicavit. Hinc de Antipodis explosa fere a veteribus opinio est, cum præter terram ipsis notam nihil, nisi aquas seu ultra, seu infra nos esse putarent; vel si possibile credidere, aliquid terræ solidæ alibi reperiri, id a nobis tanto oceani intervallo distare conceperunt, ut *nimis absurdum* affirmarit Augustinus lib. 16. de Civit. Dei cap. 9. *dicere, aliquos homines ex hac in illam partem oceani immensitate trajecta navigare ac pervenire potuisse*. Qui vero ex antiquis Antipodas existere subindicarunt, eos ob eamdem interjecti maris immensitatem alterius veluti mundi, vel orbis incolas appellarunt; unde Clemens Papa in epistola laudata num. 20. post verba *oceanus hominibus impermeabilis* addit, *& qui post ipsum sunt mundi;* ubi Antichthonas, seu, ut vulgo vocantur, Antipodas indicari animadvertit Origenes lib. 2. Periarchon cap. 3. *Alterum orbem terrarum*, qui ab Antichthonis habitatur, vocant Plinius lib. 6. cap. 22. Mela lib. 1. cap. 9. & Hypparcus ab eodem Mela laudatus lib. 3. cap. 7. ex quibus patet, mundum alium, qui a Zacharia Pontifice in epist. ad Bonifacium appellatur, quique alios homines sub terra ferre dicitur, alterum hunc Antipodarum orbem vere fuisse; quidquid non nemo nuper senserit. Itaque ut ad propositum redeamus, cum antiquis tam anceps fuerit de maris limitibus sententia; dubium quoque penes eosdem fuit maximum, utrum *terra*, quod Zeno ait, *aqua portari*, *an aqua terræ gremio contineri* potius dicenda sit.

7 Haud credimus hoc loco *aerios spiritus* vocari dæmones, ex quibus plures in aere versari non nulli Patres docuere, quorum testimonia recitat Petavius lib. 3. de Angelis cap. 4. Potius arridet Sparaverii opinio, qui auram levem *spiritus* nomine appellatam intelligit, cui *ventum*, ideft vehementiorem flatum, objiciens, dubiam controversiam insinuat, inter physicas, de quibus heic quidem sermo est, non mediocrem, cur aer modo leniter spiret, modo autem magno cum impetu feratur. Porro quas subinde S. Zeno *figuras ventorum* nominat, ventorum *flatus* dixit Hilarius, ex quo illum non nulla decerpsisse animadvertimus, & Arnobius lib. 2. pag. 82. inter difficiles controversias hanc ponit, ventus unde oriatur, & quid sit.

8 Num hæc spectant, quæ de quorumdam fluminum vel fontium accessu & recessu

minum augmenta, quis denique [9] opificium Domini Deique consi-
Rom. 11. 33. lium se deprehendisse gloriabitur? cum Apostolus dicat: *O altitu-*
34. *do divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei! quam* [10] *inenarrabilia sunt*
judicia ejus, & quam investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit
sensum Domini? Non enim in horum inquisitione exæstuans Prophe-
Ps. 129. 1. ta dicit: *De profundis clamavi ad te Domine*; clamat namque
de profundis, ideft de imis præcordiis: clamat de profundis, sed
quibus septus erat mœstus ac tristis, calamitatibus humanis: &
clamat non voce, sed corde; non clamore, sed fide, quam scit
Deum libenter audire. Hoc igitur e profundo clamans similiter
Matth. 14. Petrus impetravit a Domino, ut profundi maris lubricos sinus in-
30. 31. subditaque humanis gressibus liquidi æquoris terga, quibus viator
trepidus absorbebatur, & perambularet pariter & evaderet. Cla-
2. Cor. 11. mat de profundis & Paullus obrutus calamitatibus beatis, cum pro
nomine Domini latrones in itineribus, latrones in civitatibus pati-
tur: cum a Judæis virgis ter cæsus naufragio trino diluitur: cum
insani populi furibunda tempestate lapideis imbribus feliciter [11] gran-
dinatur: cum in profundo maris die demoratus ac nocte, ad Deum
clamans incolumis inde respuitur.

Jon. 1. II. Jonas adæque propheta ad Ninivitas missus a Deo est, eo-
rum ut imminere civitati interitum nuntiaret: ingentibus enim pec-
cato-

ADNOTATIONES.

cessu tradit Plinius lib. 2. cap. 97. *Gadibus, qui est delubro Herculis proximus, fons inclusus ad putei modum, alias simul cum oceano augetur minuiturque, alias vero utrumque contrariis temporibus. Eodem in loco alter oceani temporibus consentit.* Alios id generis fontes vel hodie eamdem in rationem auctos & imminutos commemorat Varrenius lib. 1. Geograph. cap. 17. prop. 17. Nec *fluminis* nomen a nostro Scriptore usurpatum moveat: *flumen* enim & de aqua fontium, quæ continuo fluit, Latine dici potuisse pluribus probare antiquorum exemplis licet, quæ in Latinis lexicis recensentur.

9 *Opificium Domini* apud Scriptores Ecclesiasticos mundi creationem significat: unde Lactantius librum, quem de creatione mundi ad Demetrianum dedit, *de opificio Dei* inscripsit, uti a Hieronymo pariter appellatur in libro de Viris illustribus.

10 Hoc idem testimonium S. Zeno recitans tract. 1. lib. 1. num. 5. *inexquisita* pro *inenarrabilia* scribit, cujus variæ lectionis ratio ex Hilariano exemplari, quo Zenonem usum meminimus, originem duxisse videtur: habuit enim, ut credibile est, præ oculis Hilarii explanationem in psal. 129. eodem exemplo, ac est Hilarianus tractatus olim inter Zenonianos editus, quem Hilario nunc primo restitutum in Appendicem transtulimus, ubi *inenarrabilia* pariter legitur, tametsi in Hilarii codicibus alia lectio occurrat tum in hoc, tum in non nullis aliis ejusdem testimonii verbis, ut in Appendice adnotabimus. Similiter tr. 1. *Quis enim cognovit cogitationem Dei* scribitur pro eo, quod heic non minus, quam in Hilariano tractatu legitur: *Quis enim cognovit sensum Domini.*

11 In Latinis lexicis *grandinat* impersonaliter ponitur ex Seneca lib. 4. Natur. Quæst. cap. 4. Sed *grandinor* etiam passive conjugatum fuisse ex hoc Zenonis testimonio discimus: quod si animadvertisset Basilius Faber, qui alia non pauca unius Zenonis auctoritate ductus in celeberrimum eruditionis Thesaurum inseruit, quin hanc quoque vocem inseruisset, nihil ambigimus. Glossæ antiquæ *grandinatus* habent, quod passive χαλαζῶθεὶς interpretantur.

12 Ad-

catorum sarcinis premebantur. At ille alio deflexus itinere, navem Tarsos petiturus adscendit; cum subito compugnantium ventorum flatu violento lacessitum fremit mare, [12] sollicitique gurgitis præruptorum montium canis voluminibus, repugnantium litorum spumantia ora contundens, minatur per momenta naufragium: procellæ crebrescentes insaniunt, horrendum sibilant funes, gemunt cedentibus velis antennæ, retunsa undique iter non invenit prora. Trepidant nautæ, festinant incassum jactura vasorum navem levare ponderibus, quæ prophetæ pondere premebatur. Tum Jonas, quem solum [13] expetebat bona illa tempestas, sorte ductus naufragus redditur, immo a ligneo ad navigium vitale transfertur: qui, ut est dimissus in [14] altum, ferinæque voraginis est receptus hospitio, vigilat in ceto, qui stertebat in navi. Mira res! post naufragium, post natatile sepulcrum incolumis tertio post die Ninivitas illustrat, terribilibus oraculis salutem civitati [15] credulæ præstaturus.

III. Quantum datur intelligi, fratres, navis typus est synagogæ; ejus [16] proretam sacerdotale corpus accipimus, nautas scribas & pharisæos, jacturam vasorum repudiationem prophetarum omniumque sanctorum, quos synagoga pulsos Judæi in damna salutis suæ indignis cædibus mactaverunt. Venti sævientes diversi sunt [17] reges, qui Judæam lugubri clangore tubarum, armorumque fragore terribili, instantibus undique prœliorum procellis, miserabiliter per totum orbem dispersere terrarum. Jonas in navi dormiens sacramenti Dominici imaginem præferebat, etenim significabat navis materia crucem, somnus vero passionem. Mare autem mundus est iste tumidus: fluctus ejus Judæorum populos & Gentes accipimus, qui adversus Deum inaniter fremuerunt. Sors Jonam præcipitandum prodidit, prophetia passurum Dominum prædicavit, utrosque volentes, illum conditione, Dominum pietate. Cetum esse non dubitatur infernum: sicut enim Jonas tribus diebus & tribus noctibus fuit in ventre ceti, evo-

ADNOTATIONES.

12 Adverte singularem syntaxim, quam ut construas, retrograde procedendum est sic: *Et contundens ora spumantia litorum repugnantium voluminibus canis montium præruptorum gurgitis sollicitì, minatur naufragium &c.*

13 Codices Tolent. & Pompejanus nec non duo Zenoniani *exspectabat*, quod in marginali quoque notatione editionis Veronensis positum legitur.

14 Non poetæ solum, sed & soluti sermonis auctores *altum* pro *mari* dixerunt, ut Cicero lib. 4. de Fin. num. 23. *emergere ex alto*, & lib. 2. de Invent. num. 32. *in alto tempestas*.

15 Sicut *credulitas* pro *fide*, quæ non levitatis vitio, sed virtute adhibetur, usurpatur a Zenone & aliis Patribus, ut ostendimus adnot. 6. in tract. 7. lib. 1. ita *credulus* in bonam partem heic adhibetur.

16 *Proreta* apud Plautum Rud. 4. 3. 75. a gubernatore navis distinguitur, & est is, qui ad proram sedet, ut regat.

Si tu proreta isti navi es, ego gubernator ero.

Vide Turnebum Adversar. lib. 28. cap. 32.

17 *Reges* heic appellantur Imperatores Vespasianus ac Titus, nec non Hadrianus & Antoninus Pius, quos Judæis infestos accepimus.

18 Ita

evomitusque [18] Ninives se intulit civitati; ita Dominus postridie ab inferno resurgens, se civitati Jerusalem intulit ante, quam cælo. At vero Ninive imaginem portat Ecclesiæ, in qua Gentium jam inde noster populus morabatur, quæ non incassum a Deo magna civitas dicta est; erat enim futurum, ut omnium nationum in Christo credentibus populis, totus orbis Deo una civitas redderetur. Denique comparationem salutaria gesta confirmant, quæ & in nobis manent. Ut est, fratres, Ninivitis nuntiatus interitus, credunt & timent; & [19] quanto sciunt Dominum non esse mendacem, tanto propensius ejus de pietate præsumunt, statimque actus veteris vitæ damnantes, pro salute redimenda non solito more ad stupida simulacra concurrunt, non aris fœtentibus funestos excitant ignes, non tura cremant, non merum profundunt, nec pecudum [20] inexspectata morte rapti jecoris spirantis consulunt fibras, nec [21] per varios avium volatus conjecturis inanibus statum plumeæ salutis inquirunt; sed a suo corde remedium salutare deposcunt, spiritumque suum tota humilitate contribulatum ambitiose sacrificant: sicque
Ps. 50. 19. legitime celebrata pœnitentia, Deum sibi propitium reddiderunt.

Quod

ADNOTATIONES.

18 Ita ex Ms. Pomp. genitivo græcanico: ceteri codices *Ninive*. Scribi etiam potest *Ninivi*, ut in eodem Ms. Pomp. posteriori manu emendatum est.

19 Edit. Ven. *quantum*.

20 Ms. Pomp. *inspectata*; sed vulgata lectio, quæ aliorum est codicum, verior, cum sermo sit de animalibus & victimis, quæ vivæ improviso mactabantur, quorum exta, vel fibras adhuc *spirantes*, idest vitali adhuc motu agitatas, inspiciebant haruspices, & ex iis futura prædicabant. Morem autem haruspicum consulendi spirantes fibras & exta colligimus etiam ex illo vulgato Virgilii 4. Æneid. 64.

. . . . spirantia consulit exta;

& ex Seneca in Oedipo

Genitor quid hoc est? Non levi motu, ut solent,
Agitata trepidant exta, sed totas manus
Quatiunt, novisque prosilit venis cruor.

Ex disciplina haruspicum solennis hæc erat sacrificandorum extorum formula: *Exta porriciunto*, ut testatur Verunius apud Macrobium lib. 3. Saturn. cap. 2. & sane verbum *porricere* non nisi cum extis conjunctum reperire potuimus apud Plautum in Pseud. 1. 3. 32. Virgilium 5. Æneid. 775. *Porrici* autem dicebantur proprie exta, quæ statim post cæsam victimam adhuc spirantem sacrificabantur Diis; ex quo fluxit elegans illud proverbium: *Inter cæsa & porrecta*, apud Ciceronem lib. 5. ad Attic. epist. 18. ut significetur nihil, aut vix quidquam temporis esse intermedium, sicut nihil intererat inter cæsas victimas & ipsorum exta porrecta Diis, unde Gentes exta semicruda & *leviter animata* porricere dixit Arnobius lib. 2. pag. 91. *Jecor* porro adhuc *spirans* inter omnia animalium exta hoc quoque Zenoniano præcipue ævo inspectum colligi potest ex Ammiano Marcellino lib. 22. init.

21 Casaubonus pag. 164. in eum Lampridii locum, ubi Severus ὀρνεοσκόπος *magnus* fuisse traditur, vocis ejus Græcæ explicationem ab hoc Zenonis loco petit: ὀρνεοσκόπον *Zeno Veronensis hac circumlocutione exprimit eleganter, qui per varios &c.* Salutem autem noster Auctor *plumeam* vocat ob levitatem, & respicit haruspicum morem, qui ex avium *prætervolantibus pinnis turbido meatu, vel levi* (ut Ammianus Marcellinus notavit lib. 21. post initium) futura conjiciebant.

22 MſC

Quod & nos [22] fecimus, & facere plerumque debemus, ut & præsentis temporis tentationes & futuri judicii evadere [23] pœnas mereamur per Christum Dominum nostrum.

TRA-

ADNOTATIONES.

22 MSS. Pomp. & duo Zen. *& fecimus*.

23 *Pœnas* addidimus auctoritate codicis Zenoniani. Subinde uterque codex Zen. nec non Tol. Pomp. Vat. & Urb. *Per Jesum Christum Dominum nostrum*.

1 Hic

TRACTATUS XVIII.

De [1] *natali S. Arcadii*,

qui habet natale pridie Idus Januarii in civitate Cæsareæ Mauritaniæ.

I. DUm beati Arcadii martyris gesta [a] annalibus triumphanda mandamus, in agonem immortalis laudis Christianus semper

ADNOTATIONES.

1 Hic titulos in Mss. Rem. & Pomp. legitur; cum in editis & Ms. Zen. legatur tantum: *De S. Arcadio martyre*. Ms. Urbio. idem ac in allegatis duobus codicibus præfert, præter quam quod *Idus* pro *pridie Idus* librarii saltu perperam exhibet, & *Mauritaniæ* mentionem omittit. Codex autem Vat. sic: *Tractatus S. Arcadii xxxix. nati in civitate Cæsarea*; & paullo absimiliter codex Tolent. *De nativitate S. Arcadii martyris nati in civitate Cæsarea*. Hunc tractatum, qoi Actorum S. Arcadii loco est habitus, Petrus Calo Ordinis Prædic. scriptor sæculi XIII. inseruerat in *Collectaneis* Mss. quæ allegantur ab Henschenio tom. 2. Aprilis die 12. pag. 74. & 76. Eumdem hunc tractatum edidit etiam Lippomaoos tom. 5. Vit. SS. pag. 262. Sorius & Bollandus tom. 1. die 12. Januarii. Petrus de Natalibus cum Guillelmo Pastrengo ex Joannis Veronensis historia Imp. nondum edita Zenonis scripta commemorans, hunc tractatum epistolæ nomine appellat, & coævom Zenoni martyrem Arcadium facit, sed perperam, cum id ex ea fluat opinione, quæ jamdiu invaluit, Zenonem vixisse Gallieni temporibus, quam dissert. 2. multis explosimus. Acta ejusdem martyris loco allegato edidit Bollandus, & ex eo Roinartius in Actis sinceris pag. 466. Bollandus autem Acta cum tractatu præsenti conferens, utrosque inter se ita congruentes & similes oactus est, *ut vel acta e sermone concinnata, vel ad ea adumbratus esse sermo videatur*, ut idem ait in præfat. ad eadem pag. 722. num. 4. Acta e tractatu Zenoniano concinnata malomos; cum Zeno hujus martyris gesta *Annalibus se mandare* testetor, ac si scripta antea non fuerint, quod non dixisset saoe, si ipse ex Actis antea scriptis profecisset. Præter quam quod nitidior sæpe est Actorum sententia: improbabile vero est Zenonem ex nitidiori obscuriorem fecisse: qoin ex aliis, quæ imitatus est, eadem, vel majore etiam perspicuitate in excerptis usus constanter invenitur. Adde quod Acta Arcadium in Achaja passum ferunt, quod in sinceris actis legi non potuit; non solum quia id Zenonianorum codicum auctoritati refragatur; sed etiam quod omnes, qui martyrii ejus locum memorant, Mauritaniam, non Achajam, cum Zenonis codicibus consentientes præferunt. Usuardus *in Cæsarea Mauritaniæ*, Galesinius *in Mauritania*. Accedit quod hujus martyris mentionem faciunt Beda vulgatus, Ado, Notkerus, & alii Latini Auctores, Græcus autem nemo; quod non accidisset, si in Achaja martyrium passus fuisset. Equidem in Hispania, ad quam ex Mauritania facilis transfretatio est, S. Arcadium cultum Bollandus probat in laudata præfatione num. 2. & confirmat in Append. pag. 1109. Ruinartius vero conjecturam satis probabilem adsert, qua in Acta Achajæ nomen aliena manu intrusum credibile sit. Præter septem Mss. Zenonianos in hoc tractatu emendando utemur editione Bollandi, qui *cum veteri codice S. Mariæ de Ripatorio aliisque Mss.* eumdem abs se collatum testatur. Gaspar Barthius lib. 46. Adversariorum cap. 7. hunc tractatom alicubi illustrat, ex eoque si quid somemus, in ipsis adnotationibus auctori referetur. Non nomquam tandem in iisdem adnotationibus ad textus explicationem Actorum a Bollando & Ruinartio editorum præsidio utemur, cum ea ex tractatu Zenoniano totidem fere verbis exscripta fuisse persuasum nobis sit.

a Vox *annalibus* abest a Mss. Vat. & Tol. in quibus utrisque plorima in aliis Mss. lecta & necessaria desiderantur. Bollandus autem legit: *Gesta cælestis triumphi honore sublimia fidei annalibus recen-*

per ardor animatur. [3] Erit geminum de religiositate commercium, cum ad cæleste præmium populus accenditur, & de martyris meritis non siletur. Sed quis illustris martyrii palmiferam [4] trophæis coronam competenti valeat sermone differere, [5] cum in uno corpore tot martyria videantur esse, quot membra? Armaverat diabolus satellites suos in Domini populum [6] veterani odii adsertor antiquus, & totam familiam [7] Domini impastæ feritatis grassatione turbabat. Indixerat [8] in homine Deo bellum, & infaustæ superstitionis [9] busto in nefas conscium toto mundo [10] funereum refecerat rogum. Scatebat per tecta culminum publicum scelus, nec fuerat locus, in quo non erat pro religione sacrilegium. Cogebatur Christi populus vanis superstitionibus interesse, atque in cultum nefandi ritus nunc aut libamina [11] inceste profundere, aut ornatas sertis victimas trahere, aut gravia nidoribus tura succendere, aut inter fumidos ignes [12] pallenti arvina, funesto sanguine prolitare,

ut

ADNOTATIONES.

censenda mandamus. Veremur ne hæc lectio a ceteris certisque Mss. Zen. tanto circuitu dissentiens, profecta sit a liberiori amanuensis manu, qui Zenonis sensum potius, quam verba referre subinde studuerit, quod etiam ex sequentibus confirmabitur, cum ex Zenonis tractatu apud Bollandum variantes lectiones subjicemus. Putamus autem Bollandum Mss. libris usum non Zenonianis, sed qui Lectionaria vulgo appellantur, cujusmodi sane fuerunt illa, quæ Ruinartius vidit in Bibliotheca Colbertina & PP. Fuliensium Parisiensium, ubi eumdem tractatum insertum sine ullo auctoris nomine animadvertit. In his autem quam licentius amanuenses quandoque egerint, exploratum est. Itaque a Mss. Zenonis, nisi necessitas coegerit, non discedemus. Ex Mss. Basilic. Vat. Pomp. Zen. *in agonem* correximus, cum alii scribant *in agone*. Iidem Mss. pro *immortalis* habent *immortalitatis*.

3 Apud Bollandum *fit geminum*.

4 Itidem *tot trophæis*.

5 Editio Ven. & Bollandus suggesserunt *cum* pro *dum*. In Ms. Basil. Vat. *dum.... videntur*. Boll. addit: *cum in spiritali palæstra multiplex luceat sui numerositate victoria; cum in uno &c.* Forte in Zenonianis codicibus illud membrum per librariorum saltum omissum est, ut alibi accidisse deprehendimus. Ne vero ea verba insereremus textui, effecit omnium Mss. concordia, cum ceterum sententia optime constet.

6 *Veterano odio desertor antiquus*. Boll.

7 *Christi impastæ* idem Boll. At Mss. Urbin. *Domini in partem*.

8 Mss. Pomp. Zen. & editio Ven. *in hominem Dei*. Codex Basilicæ Vaticanæ *in homine Dei*.

9 Bustum quid significet, pluribus explicavimus tractatu 5. lib. 1. adnot. 31.

10 Sic apud Bollandum, a qua scriptura non multum discrepat lectio Mss. Basil. Vat. & Pomp. *refunere cerat rogum* (in margine codicis Pomp. *resumere cera trugum*) & edit. Ven. cum Ms. Zen. *refundere cerat rogum*. In aliis & Mss. & editis erat: *toto mundo refecerat rogum*.

11 Sicuti *castus* pro integro & sancto accipitur, uti pluribus docet Basilius Faber in *Thesauro Eruditionis* v. *Castus* num. 2. ita *incestus* pro impio & scelesto, & *inceste* pro impie & scelestè adhiberi potuit. Livius 1. 45. dixit: *Paras inceste sacrificium Dianæ facere*, idest non rite & contra leges, ut ex sequentibus colligitur. Barthius loco laudato Virgilii & Statii auctoritate hanc explicationem confirmat. Boll. *incesta* scribit. Dein *ornatus* pro *ornatas* in Cod. Basilicæ Vat.

12 Mss. Rem. Tol. Vat. Urb. & Basilicæ Vat. *pallentia ruinis funesto*. Edit. Ven. *pallenti ruinie*. Ms. Pomp. *pallentia ruina*, & correctum posteriori manu, *pallenti arvina*; quæ lectio in aliis editionibus retenta fuit. Si *pallentia* legere placeat, referenda hæc vox erit ad *tura vel nidoribus gravia*, *vel inter fumi-*

ut inliciti [13] administratione ministerii [14] Christianis mentibus Deus possit expelli.

II. Sed dum bellum duri certaminis geritur, & familia Domini cælo spectante [15] probatur, Arcadius beatissimus martyr hujus inopinati [16] sacrilegii horrore percussus, paullulum distulit pugnam, jam [17] debitus ad coronam. Nam postquam turbari urbem funesta conventione cognovit, ac singulos quosque ad funestum illud spectaculum trahi; contemtis universis facultatibus suis, amputatis radicibus sæculi, delitescens secessionis se commendavit umbraculo, [18] utrumque Christiano explicans voto, ut & non longius videretur a prœlio & secedendo Evangelicæ jussionis animaretur e-
Matth. 10. 23. xemplo. Ecce in ejus hospitium velut in hostilem prædam grassantium satellitum præceps inruit manus: [19] festinat Dei famulum posse deprehendi, quem beati propinquus martyris, qui in ejus forte degebat habitaculo, absentem esse assiduis vocibus inclamabat. Hunc vero profitentem ad nefandam custodiam noxiæ mentis [20] mancipes

ADNOTATIONES.

dos ignes pallentia. Sed tum quid τὸ *ruina*, vel *ruinis* intelliges? Præterea contextus ratio postulat, ut sententia præsens pertineat ad verbum *prolitare*, & significetur, *inter ignes*, qui ex *arvina pallenti fumidi* sunt (est autem *arvina pingue durum inter cutem & viscum*, quod alii *laridum* exponunt, ut notat Servius in vers. 627. lib. 7. Æneid.) *funesto*, victimarum scilicet, *sanguine* Diis *prolitatum fuisse*. *Prolito* autem idem ac *perlito*, quod apud Auctores legitur, & sacrificandi significationem habet, sicut & *lito*: atque cum ablativo constructum reperitur, uti Appulejus lib. 8. Metam. *Cruore litabo*. In actis S. Martyris hæc periodus effertur sic, ut arvinæ nomen retineatur. *Cogebatur Christi populus vanis superstitionibus interesse, & aut libamina incesta in cultum nefandi ritus profundere, aut victimas sertis corollisque ornatas trahere, aut redolentia tura succendere, & inter fumidos ignes nidoresque arvinæ bacchantium ritu psallere, ut his inlicitis sacrificiorum exhibitionibus a Christianorum mentibus Deus posset expelli.*

13 Edit. Ven. *administrationem mysterii*, male.

14 Apud Bolland. *Christianis mentibus Deus posset*. MSS. Pomp. & Zen. *Christiaris mentibus possit*. Ex utraque lectione correximus, cum alibi legeretur *Christi panis mentibus possit*; ubi *panis* pro Eucharistia non recte hoc loco poni visus est.

15 Codex Boll. cum *provocatur*.

16 Apud eumdem *nuntii*: & *perculsus* pro *percussus*.

17 MSS. Pomp. & Boll. aliam lectionem notant, idest *deditus*. Barthius hoc loco: *Quod apud Maronem lib. 12. ait Æneas, ...Turnum jam debent hæc mihi sacra, bonum omen gloriosa de victoria præsumtione in sinu gerit, velut certus sit Turnum ipsi non posse resistere, modo congressu ejus potiri possit: hoc idem Zeno ..... Jam debitus ad coronam. Horatius: Debemur morti nos nostraque.* Post pauca pro *quosque* MS. Pomp. *quoque*: melius Tol. Vat. Urb. & Basil. Vat. *quaque*.

18 MS. apud Boll. *verumque Christianum exhibens voto*. MS. Pomp. *recedendo* pro *secedendo*.

19 Apud Boll. *sperans occupatione festina Dei famulum* &c. Post aliqua *beatus propinqui martyris* in Vat. Urb. Zen. & Basil. Vat. pro *beati propinquus martyris*. *Beatus* item in MS. Pomp. & edit. Ven.

20 Tres MSS. *mancipe*. Manceps autem publicanum & universim cujusque rei redemtorem sectoremque significat. At heic pro lictore & satellite accipi videtur, & commode a verbo *mancipo*, quod a *manu capere* originem ducit; unde Solinus cap. 20. de Gangavia: *Difficile est eam mancipari*, idest manu capi. Sensu non multum absimili S. Cyprianus ep. 69. *mancipem* vocavit sicariorum ducem, ut ex contextu liquet; & hoc plane sensu Luci-

cipes rapuerunt, quem oblatum sibi jubet crudelissimus rector acri observatione detineri. Ad futuræ gloriæ testimonium tale beatus Arcadius debiti martyrii quodam modo sequestraverat pignus, [21] in quo nec Christum relinqueret, nec propinquum. Statim [22] beatus martyr se latere non passus est; se ultro offerens judici, moram suam [23] voluntarie præjudiciis excusavit. Cui cum provinciæ rector pristinæ ejus fugæ veniam sub pactione promitteret, si se vel sero nefandis superstitionibus [24] miscuisset, talibus in eum sanctissimus martyr vocibus exsiliit: Quid, inquit, vanissime omnium judicum? putasne aut de lucis istius incongruis usuris, aut de [25] præproperæ mortis subitis damnis familiam Dei posse terreri, cum sciamus Apostolica fide esse perscriptum: *Mihi vivere Christus est, & mori lucrum?* Excogita, quibus potes suppliciis, tormenta graviora: majoribus te furoris stimulis [26] accende: quamvis cruciatus exerce molem, [27] nos ideo non potes superare. *Philip.1.21.*

III. Statim judex viperei veneni felle commotus, jubet [28] non usitata animadversione pœnarum, nec usuali in reos lege carnifices in martyris membra sævire. [29] Viluerunt ungulæ, inutiles ictus visi sunt plumbatarum, stetit contemtus eculeus, crebri fustium imbres majoris pœnæ contemplatione neglecti sunt. Excogitatur novum stu-

ADNOTATIONES.

Lucifer Calaritanus Apolog. 2. pro S. Athanasio Imperatorem *mancipem latronum* appellat. Ad rem nostram magis apposite Prudentius in carm. de S. Vincentio martyre carceris custodem *mancipem* vocat: *Tum ipse manceps carceris & vinculorum janitor*. Post pauca pro *acri observatione* Acta habent *acri custodiæ observatione*, & referunt Rectorem jussisse Arcadii propinquum a mancipibus captum custodia detineri, *donec prodat locum, in quem Arcadius diffugisset*.

21 Hæc apertius in Actis explicantur, in quibus traditur Arcadius, cum suum propinquum sui caussa captum & custodia detentum intellexisset, latebras statim deseruisse, quod nollet neque Christi confessionem diutius dissimulare, neque propinquum suum sua caussa afflictioni relinquere.

22 *Itaque beatissimus martyr*, Bolland. Porro Mss. Rem. Basil. Vat. Pomp. Zen. & Tol. cum edit. Ven. *martyrium latere* pro *martyr se latere*. Quinque Mss. *judiciis*, & edit. Ven. *judicii moram* pro *judici, moram*.

23 Boll. *voluntariæ oblationis præjudiciis*.

24 Idem Boll. *immiscuisset*.

25 Ita Ms. Rem. cum alii *properæ* habeant. Paullo post Ms. Pomp. *Domini* pro *Dei* cum Ms. Basil. Vat. qui pro *subitis* scribit *subditis*.

26 Æquius ex Bolland. & Actis *accende* scripsimus, quam *accendam*, quod Mss. & editi habent; cum martyribus non liceat tyrannorum iram accendere, sed tyrannorum potius sit semet ipsos ob constantiam martyrum ad iram incitare. Dein pro *quamvis cruciatus exerce molem* Mss. Urb. Vat. & Pomp. *quavis te cruciatus exerces mole*. Basil. Vat. *quamvis te cruciatibus exerces mole*.

27 Bolland. & Acta *nos a Deo non poteris separare*. In Mss. Vatic. & Basilicæ Vatic. nec non in edit. Ven. pariter legitur *separare*.

28 *Nova & inusitata animadversione*, in tractatu Zenoniano apud Surium. In Actis *nova & inaudita*.

29 Erat in editis *Cessaverunt ungulæ*, idemque legitur in Mss. aliquot recentioribus. At plerique & antiquiores, nimirum Rem. Tol. Vat. Urb. & Basil. Vat. *Voluerunt ungulæ*. Correximus *Viluerunt* ex Bolland. & Actis.

ſtupendumque ſupplicium, quo ſe in homine vincere crederet Deum. [30] Incidantur, ait, ab articulis manus, a cruribus pedes; vivum ſe cadaver inſpiciat. Cui beatus Arcadius ait: O inſane hominum! fraudavit te furor tuus: adhuc erat in victima Domini, quod poſſis offerre. Amputandam linguam mandare neſciſti, quæ in colluctatione martyrii prior ſolet Domino confiteri. Ductus eſt tandem beatus Arcadius ad exoptatum juſtis orationibus locum, & intuens cælum ſtetit Deo ſpectante ſecurus. Paraverat extenſa futuris ictibus colla: nudaverat gladiis venientibus jugulum: putaverat ſe feralem judicis amentiam citæ mortis ſorte ſatiare; dum ſubito manus jubetur [31] extendere, ac ſuper ceſpitem nudus projectus in faciem, [32] pedum extrema nudare. Ecce inter ipſa ſupplicia vacare non ſinitur, ſed orationis inſtar per carnificis tormenta meditatur. Erexerat ſecurem percuſſor inſanus, & ſignans oculis [33] vulneribus lineam, feralis ictus aſſidua contemplatione vibrabat. Hæſerant confeſſionis ſuæ glutino intrepidæ martyris manus: nec ſalientes digiti futuræ mortis exitio palpitabant. Tanta fuit in martyris devotione conſtantia, ut omni corpore paratus veniret ad gloriam.

IV. Mox itaque ut [34] devotum corpus carnifex vidit, ſtatim cadentis ſecuris ictus nervorum connexa diſſolvit, & cunctas compage diſcuſſa juncturas corporis rupit. Exſilierunt exſectæ manus, [35] & venarum in ſe paulluſum ſtupore rurſus in ſe rivus ſanguinis ruens. Dehinc poplitibus ſuriſque porrectis, a germana conjunctione naturæ gladio ſævi latronis plantarum limes inciditur, & obſequio pedum corpus martyris viduatur. Numerent martyria, qui poſſunt numerare ſupplicia; & in uno corpore quantum diabolus publicatus eſt furere, tantum agnoſcatur Dominus triumphaſſe. Sed durat inter hæc martyris ſpiritus, & morarum numeroſitate ſervatus perſtat vivus, parte ſui corporis jam ſepultus. [36] O dignus

ADNOTATIONES.

30 Non in Actis ſolum, ſed in Zenonis etiam tractatu apud Bollandum & Surium, qualis in Lectionariis antiquis legitur, non nulla inſeruntur ex Actis, ut videntur, excerpta, quæ ab omnibus Zenonis codicibus abſunt. Sunt autem hæc: *Jubet ſanctiſſimum martyrem furoris ſui conſciis tradi, quibus nihil aliud imperat mandatorum, niſi ut non præpropero diſceſſu martyris ſpiritus migraret ad cælum. Exſpectet, inquit, mortem ſuam, & per membra diſtentus, proprii corporis laniatione vivum ſe cadaver adſpiciat. Incidantur* &c. Sic tractatus Zenonis ibi. Acta modicum diſcrepant.

31 Quatuor MſS. *extendere vere ac ſuper ceſpite e geſte nudus* &c.

32 Unus MS. apud Bolland. *pedem extendere, manum dare. Ecce* &c.

33 Bolland. *vulneris.*

34 Apud Surium *devotum*, ideſt deſtinatum *vulneribus corpus*. Inferius *ſecuris* deſideratur in pleriſque MſS. Bollandus legit *ſecuris ictu*.

35 Bolland. *& redeunte in ſe venarum metu paullulum ſtupore fugitivo rurſus in ſe rivos ſanguinis ruens unda cruoris effudit. Dehinc* &c. Barthius autem textum ſic corrigendum ſatis probabiliter judicat. *It venarum in ſe paullulum ſtupor, & rurſus in os* (vel *ora*) *rivus ſanguinis ruens.*

36 Addit Boll. *Remoratur in luce deten-*

gnus gloriosi exitus finis! Adscensurus altitudinem cæli, corporis sui impedimenta præmittit, & exsequiis funeris [37] sui ipse præcedit. Cui hæc est comparanda confessio? Machabæorum est jungenda numero: Eleazari est adæquanda proposito, comparanda consilio. Arcadius beatissimus martyr adhuc demoratur in sæculo, & jam martyr recitatur in cælo. [38]

ADNOTATIONES.

tentur, cujus membris jam plenus est tumulus. O dignus &c.

37 *Sui* addidimus ex Boll. Paullo post, *hæc est comparanda* restituimus ex MSS. Remensi, Basilicæ Vaticanæ, Pompejano, & editione Veneta, cum *τὸ est* in reliquis absit.

38 Boll. hæc in fine addit. *Ut sit nomen Domini benedictum, qui regnat in sæcula sæculorum. Amen.*

TRACTATUS XIX.

In illud [1] Geneseos:

Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Cap. 1. v. 26.

NIhil est, fratres dilectissimi, ante omnia homini timenti Deum tam necessarium atque conveniens, quam ut se ipsum noverit: etenim genus insaniæ est, [2] eum rationem secreti naturæ disquirere, qui vitæ suæ non possit reddere: non enim ullo pacto potest humanis opinationibus substantia naturæ comprehendi, quam nemo novit, nisi ipse solus, qui fecit. Itaque, quod specialiter ad nostras pertinet partes, videamus, quid sit, quod Deus ait: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Et fecit*, Gen. 1. 26. inquit, *Deus hominem ad imaginem & similitudinem Dei*; & alio 27. loco dicat: *Ego sum, qui sum, & non demutor*. Cum hoc ita sit, Malac. c. 3. homo quemadmodum Dei imaginem portat? cujus [3] vultus passibi- v. 6. lis,

ADNOTATIONES.

1 Hic, & qui sequitur tractatus, paucis additis, quibusdam mutatis, sunt plane iidem. Utrique in MSS. & edit. Ven. *de Genesi* inscribuntur. Sed cum tractatus de Genesi quatuor, qui de æterna divini Verbi generatione disserunt, initio hujus libri positi inter eos sint, qui de eodem argumento disputant; hunc autem rejecerimus illos, qui non nisi locum aliquem Scripturæ interpretantur; inscriptionem non nihilum immutandam credidimus.

2 In edit. Ven. *eum* vox desideratur. Ab eadem porro edit. & a MSS. Tolent. Vat. Zen. Pomp. absunt hæc: *qui vitæ suæ non possit reddere*, quæ tamen verba leguntur in aliis codicibus, nec non in tractatu sequenti. Punguntur autem hoc loco curiosi, in quos vide tract. 16. num. 2.

3 Hæc, & quæ subjiciuntur, contra Audium, vel Audæum dicta videri possunt, qui, ut ex Epiphanio intelligimus hæres. 70. testimonio Geneseos abutebatur, ut Dei imaginem non in anima, sed in corpore sitam ostenderet; quam hæresim Philastrius quoque commemorat hær. 97. Probabilius tamen illos Zeno ferire voluisse credendus est, quos coævus Zenoni auctor S. Hilarius refellit in ps. 129. cujus commen-

lis, omni conversioni subjectus, momentis omnibus demutatur labore, ætate, languore, ira, gaudio, tristitudine, totque induit vultus, quot animi fuerint motus; nullusque prorsus dies, quo jugiter sibi similis esse videatur. Cum hæc [4] aliter non sint, ergone Dei imaginem non habemus? Habemus plane, & quidem manifestam ex eo ipso, quod non est nobis portantibus nota. Incomprehensibilis enim Dei imago invisibilis sit necesse est. Denique oculis non est subjecta carnalibus. Nam neque cum ingreditur corpus nostrum, neque cum de corpore egreditur, a quoquam deprehendi potest; tantumque potestatis habet, ut, cum sui domicilii septo teneatur, tamen quidquid voluerit, omnibus momentis illustret. Non ergo carnale hoc domicilium imaginem Dei debemus accipere, sed cælestis hominis [5] spiritalem, quam in se credentibus Dominus [6] ætherea nativitate renovatis plenitudinis suæ pio de fonte largitur per Dominum nostrum Jesum Christum.

TRA-

ADNOTATIONES.

mentarium quidem nostrum Auctorem vidisse, & non nulla exinde alibi decerpsisse ostendimus tract. 17. lib. 2. Hos eosdem videtur impugnare etiam S. Athanasius orat. contra Gentes num. 34. & Marius Victorinus lib. 1. adversus Arium, qui idem Zenonis argumentum eamdemque loci Geneseos interpretationem inculcat atque defendit. Num hi omnes opponantur sententiæ quorumdam antiquorum Patrum Dei imaginem in corpore collocantium, quos luculenter recenset Petavius lib. 2. de Opific. sex dierum cap. 2. alii dijudicent. Nobis satis est plerosque Patrum Dei imaginem ex anima repetentium cum Zenone sentire, quos ibidem apud Petavium legere poteris.

4 Ms. Urbin. *taliter sint*.

5 Frequens apud Patres est, non aliter nos Dei imaginem gerere, quam quod in sacramentis, ac præsertim in baptismate Spiritus sancti gratia *obsignati* sumus, qua imaginem Filii, qui vera imago est Dei Patris, exprimimus. Vide plura Patrum testimonia apud laudatum Petavium tom. 2. lib. 6. cap. 5. num. 10. & seq.

6 Perspicue heic baptizatos innuit, quos *ætheream gentem*, *ætherea veste* indutos alibi appellat; & gratiam, quæ in baptismo per Spiritum sanctum infunditur, imaginem Dei exprimere non obscure credidit. Epiphanius hær. 70. num. 3. & in Ancor. num. 55. imaginem Dei in baptismo haud ponendam putat, immo nulla in re, quæ nobis cognita sit; & illud unum Ecclesiæ traditione nobis esse compertum affirmat, hominem ad imaginem Dei esse factum, ut ne tamen ullam in homine rem, vel partem definire liceat, in qua ea imago collocanda sit. At cum alii Patres Dei imaginem explicare non dubitarunt; tum vero ex iis non pauci in gratia sanctificante, quæ per sacramenta, ac præsertim per baptisma infunditur, collocant; a quibus non multum discrepant, qui cum Paullo Apostolo ad Coloss. 3. v. 10. hanc Dei imaginem in interiori homine & *novo* constituunt, *qui renovatur*, utique in sacramentis & per gratiam, *secundum imaginem Dei*, *qui creavit illum*. Vide quæ sub finem tractatus seq. Auctor in eamdem sententiam disserit. Legendus etiam Philastrius hæres. 134. & 147.

1 Hic

TRACTATUS XX.

[1] *In eumdem locum Geneseos.*

In quo paucis additis, quibusdam mutatis, continentur ea, quæ in superiore.

NIhil est, fratres dilectissimi, ante omnia homini nato tam necessarium atque conveniens, quam ut se ipsum noverit: etenim genus insaniæ est, eum rationem secreti naturæ disquirere, qui vitæ suæ non possit reddere: non enim elementa pulchrius, aut verius verbis humanis adseri possunt, quam a Deo facta sunt, vel videntur. Itaque quod ad nos pertinet, videamus, quid sit, quod Deus ait: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* Gen. 1. 26. *Et fecit*, inquit, *Deus hominem ad imaginem & similitudinem Dei*; & alio loco dicat: *Ego sum, qui sum; & non demutor.* Malac. 3. 6. Cum hoc ita sit, homo quemadmodum Dei imaginem portat? cujus vultus omni conversioni subjectus momentis omnibus immutatur labore, ætate, languore, gaudio, tristitudine: nunc macie deformis, nunc enormi pinguedine: usque adeo incertus, ut idem in duobus per orbem totum non possit inveniri terrarum. Igitur in Deum cum hæc non incidant, [2] Dei imaginem non habemus? Absit fratres. Habemus plane, & quidem manifestam ex eo ipso, quod non est portantibus [3] nota: incomprehensibilis enim Dei imago invisibilis sit necesse est. Denique oculis non est subjecta mortalibus; nam neque cum ingreditur corpus, neque cum de corpore egreditur, a quoquam conspicari potest: tantumque potestatis habet, ut cum sui domicilii septo teneatur, tamen quidquid voluerit, omnibus momentis illustret. Non ergo carnale hoc indumentum imaginem Dei debemus accipere, sed cælestis hominis spiritalem, quam nobis plenitudinis suæ pio de fonte largitur. Quam rationem Paullus evidenter prodidit dicens: *Quemadmodum portavimus imaginem* 1. Cor. 15. v. 49.
ejus,

ADNOTATIONES.

1 Hic tractatus in omnibus Mss. est trigesimus libri secundi & postremus omnium, qui Zenonem auctorem habent statim enim adduntur alieni, & in Ms. quidem antiquissimo Remensi caractere alio aliaque manu descripti, quos in Appendicem rejecimus. In eodem Ms. Rem. nec non in Tolent. Vat. Urbin. hic titulus legitur: *De Genesi cujus supra*; & in fine tractatus hæc scribuntur: *Explicit de Genesi cujus supra*, ubi voces *cujus supra* ad S. Zenonem tractatus auctorem adserendum pertinent, cujus quidem nomen aliis anterioribus tractatibus in titulo, vel in fine expresse notatur. In Ms. autem Pomp. hic tractatus Zenonis nomen præcipue appellat, cum alibi sileat: *S. Zeno Veronensis de Genesi*, ut ne de ejus Auctore dubitare quispiam possit.

2 Mss. Rem. Tol. Vat. & Urb. *ergo Dei*.

3 Duo codices Tol. Vat. *nota in corpore: incomprehensibilis* &c.

1 Hoc

ejus, qui de limo est, portemus & ejus imaginem, qui de cælo est: quam qui sancte portaverint, sicut Apostoli omnesque justi, non tantum imaginem, sed ipsum Deum quoque portabunt, sicut &
1. Cor. 3. 16. scriptum est: *Vos estis templum Dei, & spiritus Dei habitat in vobis.*

TRACTATUS XXI.

De [1] *Psalmo centesimo.*

I. NEgligentes [2] legis sacræ cultores sæpe magno implicantur errore, cum aut dicta non pro locis intelligunt, aut dictorum minime rationes inquirunt. Igitur in præsenti psalmo Pro-
Ps. 100. 1. pheta cum dicat: *Misericordiam & judicium cantabo tibi Domi-*
Jo. 3. 18. *ne*, quomodo Dominus in Evangelio dicit: *Qui credit in me, non judicabitur; qui autem non credit, jam judicatus est?* Hoc dicendo eximit judicio fideles, non admisit ad judicium infideles. At si utræque partes judicio vacant, quomodo unicuique merces pro suo actu [3] reddetur? sine caussa etenim laborare videbitur justus, nisi recipiat secundum facta sua, quæ gessit, injustus. [4] Non ergo sic acci-

ADNOTATIONES.

1 Hoc in tractatu S. Zeno ante oculos habuit S. Hilarii Commentarium in ps. 1. ac ex eo non nulla imitanda sumsit; ita ut alia quidem aliis, alia vero totidem quandoque verbis expresserit, quod ex subjiciendis adnotationibus constabit. Stilus tamen præsentis tractatus Zenonem aperte prodit; & præterea recte *in psalmum centesimum* inscribitur ex verbis: *Igitur in præsenti psalmo Propheta cum dicat: Misericordiam & judicium* &c. quæ de psalmo centesimo sumta sunt, ac proinde diversus hic est ab Hilariano tractatu, quem in primum psalmum fuisse habitum liquet. Hic autem unius est Auctoris tractatus in psalmos (qui enim duo *de psalmo* XII. inscribuntur in MSS. Zenonianis, ii sunt proprie *Invitationes ad fontes*, non ejus psalmi interpretationes, ut adnotabimus suo loco in tract. 35. & 36.) & habitus apparet occasione psalmi centesimi inter sacra officia recitati, in quem Hilarius Commentarium non edidit. Ceteri autem tractatus quinque in psalmos, qui Zenonis nomine circumferebantur, Hilario auctori restituimus, & in Appendicem rejecimus iis argumentis, quæ partim diss. 1. cap. 1. §. 2. partim in præfatione ad eamdem Appendicem consideranda proposuimus. Interim præsentis Zenoniani tractatus inscriptionem, quæ in MSS. legitur, animadvertere liceat, quæ sic effertur: *Incipit tractatus psalmi centesimi*, simili plane formula, ac aliis tractatibus vere Zenonianis præfigitur, uti *Incipit tractatus Isaiæ: Incipit tractatus Danielis* &c. ubi Hilariani quinque alia formula sic omnes inscribuntur: *Interpretatio psalmi* CXXVI. *de psalmo* CXXVII. &c. ut conferenti manuscriptorum tabulam, quam post monumenta dedimus, patebit.

2 Primas Zenonis sententias his verbis Hilarius brevius exposuit num. 16. *Negligentiam audientium & incuriosam legentium facilitatem dicti Dominici sermo perturbat. Cum enim dicit:* Qui credit in me non judicabitur, *exemit judicio fideles; & cum subjecit:* Qui autem non credit, jam judicatus est, *non admisit ad judicium infideles.*

3 Edit. Ven. *reddatur.*

4 Alia Hilarius difficultate proposita ex alio Evangelico testimonio, sic aliis verbis prosequitur, quæ Zenonem heic imitatum apparet. *Et hæc quidem ita esse auditoribus negligentibus & lectoribus incurio-*

accipiendum est, quemadmodum ab imprudentibus æstimatur. Ceterum Domini dictum quo sit pondere, quave ratione prolatum, explanat proprietas ipsa verborum: *Qui credit*, inquit, *in me*, *non judicabitur*. Recte: quid enim necesse est judicare credentem? judicium enim ex ambiguis rebus exsistit; ademta ambiguitate, judicii non desideratur examen. Ex quo nec infideles necesse est judicari, quia jam sua sunt incredulitate damnati; ex hac enim vita quis secum aut coronam portat, aut pœnam. Quam rationem David in psalmo [5] primo his verbis expressit: *Non resurgunt*, inquit, *impii in judicio*, *neque peccatores in consilio justorum*. Gradatim pro meritis, quasi cum quibusdam [6] elogiis, paucissimis verbis

Jo. 3. 18.

Ps. 1. 5.

ADNOTATIONES.

curiosis videbuntur. Ceterum in se virtus ipsa verborum proprietatem dicti, & intelligentiam continet. Tum iisdem fere ac Zeno verbis num. 17. *Qui credit*, inquit, *non judicabitur. Quid enim necesse est judicare credentem? judicium enim ex ambiguis rebus exsistit, & ambiguitate ademta, judicii non desideratur examen. Ex quo nec infideles quidem necesse est judicari; quia ambiguitas, quin infideles sint, non resedit*. Ex hac Hilariana lectione emendavimus *judicari*, pro quo apud Zenonem legebatur *judicare*. Zenonis porro hac super re sententia, qua cum Hilario non nullos ab extremi diei judicio eximere videtur, vindicata nobis fuit differt. 2. cap. 9.

5 Ms. Rem. *secundo*. Si primus psalmus pro secundo allegaretur, res nec exemplo, nec ratione careret: nam similiter in vulgata interpretatione Act. 13. psalmus *primus* appellatur, qui *secundus* nunc est; & *primus* item in non nullis Græcis Actorum exemplaribus dicitur, licet alia *secundum* nominent. *Primum* quoque vocat Petilianus apud Augustinum lib. 2. num. 202. & præterea primum ac secundum psalmum uno contextu olim pro uno psalmo habitum non nulli docent, quos apud Hilarium in ps. 2. & in notis ad eumdem legere poteris. At quomodo primus psalmus potuerit a Zenone notari secundus, ratio nulla, nullum exemplum subindicat; ac proinde antiquissimi licet codicis lectionem deseruimus, prælata aliorum scriptura, qui *in psalmo primo* similiter exhibent.

6 *Elogium* varie, & non in bonam solum, sed in malam etiam partem quandoque sumitur. Nunc sententiam condemnationis significat, ut apud antiquum Auctorem tractatus de Fide orthodoxa contra Arianos in Append. S. Ambrosii relatum, qui sub Gregorii Orientalis nomine a S. Augustino laudatur, & creditur Gregorius Bæticus Zenoni coævus: sic autem ille p. 348. *Qui elogio Arianæ labis addicti sunt*, idest sententiæ in Arianos latæ. Ammianus Marcellinus lib. 14. pag. 17. edit. Lindembrogii *Athenienfis ordinis vertices sub uno elogio jussit occidi*: pag. 47. *Constabat nos omnes sub elogio uno morte multandos*: & lib. 19. pag. 164. *Per elogium Principis torqueri præceptum*. Mittimus alia apud eumdem frequentia. Huc forte pertinet *elogium*, quod appellatur & a Victore Tunonensi lib. de Pœnit. c. 6. Append. Ambrosii: *Deletum est statim condemnationis elogium lacrimis confitentium*; & ab Auctore tract. de Martyrio Isaiæ, quem dabimus in Appendice, *futuræ damnationis elogio*: nisi hisce in testimoniis indicetur fortassis non tam condemnationis sententia, quam ratio, quæ sententiæ caussam dedit, & in sententiis quidem ferendis exprimi non numquam solebat. Sic in antiquissima Actorum S. Theclæ interpretatione, quam edidit Jo: Ernestus Grabius tom. 1. Spicilegii pag. 108. hæc habentur, in quibus caussa significatur, propter quam illa damnata fuerat. *Erat enim eulogium* (forte *eclogium* scriptum olim fuerat, ut scribendum quidam contendunt, pro *elogium*) *ejus scriptum*, *Sacrilega*. Lib. 48. D. tit. 3. L. 6. *de elogiis* inscribitur, & hoc nomine capitis judicium significatur, in quo reorum Acta & damnationis caussa describitur: & L. 11. *Remittat illum cum elogio ad eum, qui provinciæ præest*. Similiter etiam in exheredationum libellis exheredandi caussa, quæ ibidem exprimebatur, *elogium*

bis totius humani generis judicium designavit: etenim quantum interest inter impium & peccatorem, tantum interest inter peccatorem & justum. [7] Denique etiam ipse impiis judicium, quia jam sua impietate præjudicati sunt, non derelinquit: neque peccatores, qui judicandi sunt, justorum, qui non judicabuntur, dignos esse consilio existimavit.

II. Nunc scire debemus (quoniam justi vitæ perpetuæ, impii æterno sunt destinati supplicio, nullaque eos cognitio exspectat ulterius) quinam sint isti, quibus est judicium præparatum: & a quo scire debemus, nisi ab ipso Domino, qui suum dictum prosequitur dicens: *Hoc est autem judicium, quia lux venit in hunc mundum, & dilexerunt homines tenebras magis, quam lucem?* [8] Ambiguos utique Christianos designavit, ac lubricos, qui inter pios impiosque sint [9] medii, nullam partem tenentes ad plenum, cum utramque tenere non desinunt. Fideles non sunt, quia habent aliquid infidelitatis insertum. Infideles non sunt, quia habent imaginem fidei, professione Deo, factis sæculo servientes. Volunt nosse legem, nolunt ejus præcepta servare. Signum salutare venerantur, & tamen a [10] mysteriis dæmonum non recedunt. [11] Multos namque Dei metus in Ecclesia continet, sed tamen eos mundana voluptas ad

Jo. 3. 19.

ADNOTATIONES.

apud Auctores nuncupatur: Vide Petronium Arbitrium cap. 53. Quinctil. lib. 7. Instit. cap. 4. & declam. 2. num. 15. Appulejum in Apologia. Ex his itaque Zeno justorum impiorumque gesta, quibus æterni præmii suppliciique caussam dedere, *elogium* vocavit.

7 Hunc locum Hilarius post multa, quæ S. Zeno transposuit, exhibet his verbis num. 18. *Impiis judicium, quia jam judicati sunt, non reliquit: peccatoribus autem.... consilium justorum, quia judicandi sunt, denegavit. Illos enim præjudicatos impietas facit; hos vero peccatum detinet judicandos.*

8 Heic repetenda sunt non nulla ex num. 17. Hilarii, quæ S. Zeno aliis fere verbis luculentius expressit. *Sed ademto in credentes, non credentesque judicio, caussam Dominus judicii, & auctores, in quos judicari necesse sit, adjecit. Sunt enim alii inter impios piosque, qui medii sunt, ex utroque admisti, neutri tamen proprie, quia in id ipsum consisterint ex utroque: nec fidei admiscendi, quia sit illis aliquid infidelitatis insertum, nec infidelitati deputandi, quia aliquid habent & fides.*

9 *Medius* apud hujus ævi Scriptores dicebatur, qui nec bonus omnino, nec malus. Præter locum Hilarii nuper laudatum adnot. 8. Flavius Vopiscus in Caro: *Veniamus ad Carum medium, virum inter bonos magis, quam inter malos Principes collocandum.* Ammianus Marcell. lib. 14. pag. 24. edit. Lindembr. Imperatorem Constantium *medium Principem* similiter vocat. Tacitus licet ætate major, lib. 1. Hist. c. 49. de Galba ait: *Ipsi medium ingenium, magis extra vitia, quam cum virtutibus. Ambigui* Christiani vocati sunt a Zenone, *dubii* autem ab Herma lib. 3. cap. 21.

10 Sic MSS. Rem. Pomp. Zen. & Spar. Ceteri cum editis *ministeriis*.

11 Sequitur Hilarius num. 17. partim eodem, partim alio ordine: *Plures namque Dei metus in Ecclesia continet; sed eosdem tamen ad sæcularia vitia sæculi blandimenta sollicitant. Orant, quia timent; peccant, quia volunt. Christianos se nuncupant, quia bona est spes æternitatis; gentilia agunt, quia blanda præsentia sunt. Impii non manent, quia his Dei nomen in honore est: pii non sunt, quia quæ pietati sunt aliena, sectantur.*

12 MSS.

ad ſe trahit. Impii non manent, quia his Dei nomen in honore eſt. Pii non ſunt, quia patrem venerandum pravis moribus lædunt. Orant, quia timent: peccant, quia volunt. Unde non eſt abſolutus reatus, ubi de amoris comparatione duarum [12] contrariarum ſibimet partium judicium flagitatur: ambiguitas enim niſi fuerit diſcuſſa, jure non poteſt mereri ſententiam. Et qui ſunt iſti, quos ambiguitas [13] judicio reſervavit? Utique illi, ſicut Apoſtolus quoque ait, *qui cognitum Deum non quaſi Dominum honoraverunt, ne-* Rom. 1. 21.
que ei gratias egerunt, ſed vanis perſuaſionibus cogitationes eorum abductæ ſunt, & tenebris opertum [14] *eſt cor eorum*, ut diligerent magis tenebras, quam lucem, creaturam potius, quam creatorem.

III. Itaque tria convenit eſſe judicia. Unum juſtorum, qui non tantum, ut dictum eſt, non judicabuntur, [15] ſed iſtum mundum judicabunt, Apoſtolo dicente: *An neſcitis, quia ſancti de hoc mun-* 1. Cor. 6. 2
do judicabunt? Alterum impiorum, qui non ſunt judicandi, quia jam judicati ſunt, ſed perituri, Scriptura dicente: *Iter impiorum* Pſ. 1. 6.
peribit. Tertium peccatorum, quorum obliquæ ancipitiſque vitæ ſunt neceſſario diſcutienda ſecreta, Apoſtolo utrumque proſequente, nam *qui ſine lege*, inquit, [16] *peccaverint, ſine lege peribunt. At* Rom. 2. 12
qui in lege peccaverunt, per legem judicabuntur. Videtiſne, fratres, multum intereſſe inter damnatum & judicandum? Quam judicii formam etiam ipſa humanitas, quamvis injuſta ſit, ſervat. Nemo namque paterfamilias honeſta fidelitatis ſuæ lucra offerentem ſibi ſuum ſervum judicat, ſed honorat, ut filium. Alterum vero, quem venena conterentem, in adulterio, in homicidio, [17] in falſo, in maleficio deprehenderit, carnifici deſtinat ſtatim non audiendum, ſed competentibus pœnis excruciandum. Tertium quoque, quem adverterit fraudulentum, coloratis ratiociniis ſua furta excuſantem, reſervat examini, ut ponderatis damnis rebuſque ſervatis, ſententia in eum, prout debitor exſtiterit, jure poſſit expromi. Ita erit, ut juſtis corona, peccatoribus aut excuſatis, aut emendatis indulgentia, impiis autem æterna pœna tribuatur. Per [18] Dominum Jeſum Chriſtum, qui eſt benedictus cum Spiritu ſancto in æterna ſæcula ſæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

12 Mſ. Tol. *contrarium ſibimet partium judicium*. Dein pro *diſcuſſa* Mſ. Urb. *diſcurſa*.

13 Tres codices & edit. Ven. addunt *ſuo*. Poſt pauca in Apoſtoli textu Mſ. Pomp. pro *non quaſi* ſcribit *numquam*, & Mſ. Tol. *Deum* pro *Dominum*.

14 *Eſt* addidimus ex Mſſ. Pomp. Urb. & Zen.

15 Verba *ſed iſtum mundum judicabunt* ſupplevimus e Mſſ. & edit. Ven.

16 Mſſ. Tol. Pomp. & Urb. *peccaverunt*.

17 Legebatur *in falſo maleficio*: correximus auctoritate trium codicum & primæ editionis.

18 Mſ. Pomp. *per Dominum noſtrum Jeſum* &c. Verba *cum Spiritu ſancto* deſiderantur in Mſ. Tol. Edit. Ven. cum Mſſ. Urb. & Pomp. in fine addit *Amen*.

TRACTATUS XXII.

In Isaiam. I.

Is. 1. 2. I. A*Udi cælum, & percipe auribus terra, quoniam Dominus locutus est: Filios genui &* [1] *exaltavi, ipsi autem me spreverunt.* Grandem Judaicæ gentis offensam libri istius exordia proloquuntur, & iracundiam divinæ indignationis ostendunt, quæ alias personas, ut verbum Dei ab ipsis potius audiatur, hortatur: [2] non est enim parum criminis, ut semper apud ipsos divinus sit sermo prolatus, nunc alteris videatur ingestus. Unde rejectio Judæorum est aliarum electio personarum; quia cum alteris, ut verbum Dei audire debeant, dicitur, Israel sic reprobus invenitur; & dum clamat propheta: *Audi cælum, & terra*, significat, quod illi audire contemserint.

II. *Audi*, inquit, *cælum, & percipe auribus terra*. [3] De cælo, & terra prophetam fuisse testatum, quasi de aliqua re esse conquestum? Vel, cum dicit: *Audi cælum, & terra*, tamquam numquam

ADNOTATIONES.

1 Codices Rem. & Tolent. *exsultavi*. Hoc porro Isaiæ testimonio Lactantius quoque utitur lib. 4. Instit. cap. 11. eodem, quo S. Zeno, consilio, Christum idcirco carnem adsumsisse ostendens, ut religionem sanctam Dei a Judaico populo abjectam ad Gentes transferret.

2 Mss. & edit. Ven. *hortatur nos*; sed perperam, cum ad *personas alias* referatur. In fine præsentis numeri 1. Ms. Urb. *contemserunt* pro *contemserint*.

3 In manuscriptis varius & contaminatissimus hic locus est. Primo in Mss. Pomp. Tolent. & Basil. Vat. desunt verba: *De cælo & terra*, quæ alibi & in editis leguntur. Dein *tantum* pro *testatum* scribit Ms. Rem. Quocumque autem modo legas, difficilis sententia elicitur. Reliquimus textum, ut in editis, & aliquot Mss. reperitur. Sparaverius scribendum putat: *Cælum & terram prophetam fuisse testatum, quasi de re aliqua esse conquestum*, idest prophetam advocasse cælum & terram in testimonium de questubus, quos non in ipsos, sed in filios ingratos effudit. Hanc quidem conjectationem confirmant ea, quæ sequentibus in tractatibus subjiciuntur, cum scilicet tract. 24. ait: *Cælum terramque testes citat*; & tract. 25. *Censuit eos cælo & terra testibus denotare*; ac tandem tract. 26. *Injuriæ suæ testes citat cælum terramque*. Sed alia prorsus esse videtur hujus loci sententia. Prophetæ nimirum verba S. Zeno interpretaturus, cum cæli terræque nomina non proprie de terra & cælo accipienda existimet, sed, ut mox subdit, de Apostolis & Gentibus; hoc loco ad ejusmodi interpretationem gradum facturus, litteralem sententiam de cælo terraque non posse accipi ex eo insinuat, quod nihil sit, cur propheta de cælo terraque proprie conqueratur, *tamquam numquam aut cælum audierit, aut terra* &c. Itaque recte per interrogationem hoc testimonium efferendum fuit, ut rejectæ litteralis interpretationis consilium indicaretur. Quod si nullo codicum suffragio manus inferre liceret in textum; subaudita statim ab initio aliqua interrogationis particula, aut verbo, ex.gr. *credibilene est*, vel aliquid simile, scriberemus: *Credibilene est de cælo & terra prophetam fuisse testatum, vel quasi de re aliqua esse conquestum, cum dicit: Audi cælum & terra,* tam-

quam aut cælum audierit, aut terra, cum [4] justui Dei & cælum obsecundet, & terra, quia cælum pluvias, & fruges terra non denegat? Sed quia hæc prophetia novissimis erat complenda temporibus sub Domini salvatoris adventum, qui non esset a Judæorum populis audiendus, quod cum Apostoli essent, & homines ex Gentibus audituri, ideo ait: *Audi cælum, & terra*. Cælos autem Apostolos esse claro testimonio veritatis affirmat, sic enim ait: *Et videbo cælos opera digitorum tuorum*. Heic utique non de cælis istis loquitur, quos semper viderat, sed de Apostolis, quos videre optabat. Et iterum: *Texit cælos virtus ejus*; eo quod Apostolos ad mirabilia facienda Spiritus sanctus obumbravit & texit. Et denuo: *Cæli*, inquit, *enarrant gloriam Dei*. Et heic utique non jam cælos loqui dicit, quos loquentes nullus audivit, sed Apostolos adseverat, quorum prædicatione gloria Domini per tota terrarum spatia nuntiata est. Terram homines intelligendos frequens prophetarum adsertio demonstravit: *Jubilate*, inquit, *omnis terra*. Et alibi: *Audi*, inquit, *terra ex ore meo*; quo vocabulo Gentiles [5] homines sine dubio comprehendit, in quibus adhuc erant opera terrena. Hoc est ergo, quod ait: *Audi cælum, & terra*, quod Judæis non audientibus, Christus Dominus esset ab Apostolis & Gentibus audiendus.

Ps. 8. 5. *Habac. 3. 3.* *Ps. 18. 2.* *Ps. 65. 2.*

III. *Filios*, inquit, *genui & exaltavi*. Hæc Domini vox est, quia jam tunc per prophetam Judæos objurgabat incredulos, & quæ essent futura, priusquam fierent, admonebat. Proprium est enim Dei scire transacta, & nosse ventura. *Filios*, inquit, *genui & exaltavi*. Infinita Judæi infidelitate sua apud Dominum nostrum odia meruerunt, [6] quod jam quanta fuit de amore gratia, tanta de eorum offensione futura vindicta est: certum est enim in eum filium, postea quam deliquit, [7] granditer vindicari, quem pater plurimo dilexit affectu; & quantam pietatem dilecto filio amatus pater exhibuit, tantam læsus exigit ultionem, quia cum vicem non reddidit patri dilectus filius, dignam sententiam percipit abdicatus: cujus enim impietas paterno affectui parem gratiam non refert, quantum sit criminis dici non potest, Deum patrem non dilexisse, cum peccatum sit, hominem non amasse. Unde infelices & miseri sunt Judæi, qui Deum patrem, a quo sunt geniti,

ADNOTATIONES.

tamquam numquam &c. *Dicit* pro *dicitur* ex quinque Mss. posuimus.

4 Quatuor Mss. Rem. Pomp. Zen. & Basil. Vat. *jussu Dei & cælum obsecundetur*. Hoc postremum verbum *obsecundetur* est etiam in Ms. Vat.

5 Vox *homines* desideratur in Ms. Tol.

6 Scripsimus *quod* pro *quo* ex Ms. Pomp. Forte etiam pro *quo*, vel *quod jam* legendum est *quoniam*. Ms. Urb. *de timore* pro *de amore*.

7 Sidonius hoc adverbio utitur lib. 7. epist. 2.

niti, respuerunt, tanti immemores honoris, tantæ dignitatis ignari. Quid enim beatius, quam si homines Deus paterno honore dignetur attendere, & tanta illa sublimitas humanam mediocritatem aut caram habeat, aut dilectam? *Filios*, inquit, *genui*. Hoc Dominum de hominibus dixisse quam dulce est! talem patrem læsisse quam turpe! *Filios genui & exaltavi*. Utique filios Israel Domi-
Gen. 12. nus genuit, qui Abraham, unde nascerentur, elegit. Hos in Ægy-
Exod. 17. pto genuit, ubi ingressis paucis hominibus innumerabilis multitudo
Ps. 135. 12. processit, & ad eremum Dominus perduxit manu forti & brachio
Exod. 10. 22. excelso. Exaltatus est Israel, quando per triduum tenebræ, & ca-
Ib. 7. 8. 10. ligo totam Ægyptum circumdedit. Exaltatus est Israel, quando tot & tanta tormenta Ægyptiorum solus ipse nihil aut timuit,
Ib. 14. aut sensit. Quid illud quod per mare medium, terrenum duxit
Cap. 16. ingressum? Quid, quibus de cælo quotidianum manna in eremo,
Cap. 17. potus e saxo, per lignum amara aqua dulcis effecta? quam per lignum crucis, amaritudine Gentilitatis exclusa, bibituri essemus.
Deut. 1. Exaltati filii Israel, quando, ad Jordanem securus ab Horeb accessit.

ADNOTATIONES.

epist. 2. & aliis in locis. Post pauca *amator pater* pro *amatas pater* in Ms. Urbin. & *Dominum* pro *Deum* in Ms. Pompeian.

8 Varia & corrupta heic est cum editorum, tum manuscriptorum lectio. In editis sic legebatur: *Quid, quibus de cælo quotidianam manna in eremo, & aquæ potus e saxo, quæ per lignum amara dulcis effecta, quam per lignum crucis amaritudine exclusa Gentilitas bibituri essemus?* in quibus præterquam quod *ex amara dulcis effecta* legendum esse, & τὸ *Gentilitas* perperam positum videtur pro *nos ex origine Gentiles*, illud maxime offendit, quod miraculum aquæ amaræ in dulcem conversæ Exodi 16. non de aqua affirmatur, quam e saxo per virgam Moyses eduxit, sed de aqua, quam in Mara inventam, cum Judæi præ amaritudine bibere non possent, injecto in illam ligno, seu virga Moyses dulcem effecit. Plerique Mss. nihil remedii adferunt, sed potius novas difficultates ingerunt. In Tol. desunt *& aquæ*: in Pomp. & Zen. & conjunctio tantum desideratur. In Rem. *Quid quibus de cælo quotidianum in eremo potus e saxoque per lignum amara dulcis effecta, quæ lignum crucis* &c. In Vat. *e saxo, qui per lignum amara dulcis effecta, quæ lignum crucis amaritudinem* &c. Tandem codex Basil. Vatic. *Quid, quibus de cælo quotidianum in eremo potus ex saxo q per lignum amara aqua dulcis effecta, que lignum crucis amaritudine Gentilitate exclusa bibituri essemus*. Hæc lectio quatenus præcipuam difficultatem a miraculo aquæ amaræ deductam dispellit, præferenda visa est: & addito ex editis ac manuscriptis aliquot τὸ *manna*, scriptoque & pro *q* vel *que*, nec non *Gentilitatis* pro *Gentilitate*, ac tandem ex editis retento *quam per lignum*, eam textui inseruimus, & sententia est: *Quid quibus de cælo quotidianum manna in eremo* (subaudi *fluit*) *potus e saxo* (subaudi *fluxit*) *& per lignum amara aqua dulcis effecta?* &c.

9 Mss. Pomp. & Zen. *per Jordanem securus ad Horeb accessit* (In Ms. Rem. præpositio *per* deest, & *ad Horeb* pariter legitur) sed male; nam ab Horeb ad Jordanem Israel profectus est, ut ex sacris litteris constat. Ms. Vat. *ad Choreb* pro *ab Horeb*; sed *Choreb* & *Horeb* eumdem montem significant, eædemque sunt voces sola adspiratione diversæ. In edit. Ven. *accesserunt* pro *accessit*, cum *ad filios Israel* referendum videretur. At præterquam quod *securi* pro *securus* scribendum quoque fuisset, *accessit* ad *Israel* commode refertur.

10 Ms.

cessit. Quid quotidiana Dei [10] conloquia? *Ipsi autem me spreverunt;* ad crucem enim perduxerunt, per quam crucem evaserunt Pharaonem; sed iterum *derelinquetur filia Sion.* Exod. c. 14. Is. 1. 8.

Videntur deesse non nulla.

ADNOTATIONES.

10 Mss. Pomp. *Dei collocutio* pro *Dei conloquia:* & infra *evaserant* pro *evaserunt* in Mss. Tolent. Urbin. atque Vatic. legitur.

TRACTATUS XXIII.

In [1] *Isaiam*. II.

SIcut Isaiæ beatissimi indicat [2] carmen, Judaico populo irascitur Deus, eumque, [3] ne forte pœniteat, publica objurgatione confutat. Humana sentienti [4] nundinari deterius est, quam puniri. De- Is. 1. 2.

ADNOTATIONES.

1 Subjicimus heic alios quatuor tractatus licet breviores in Isaiam, quippe qui ad eumdem Isaiæ locum referuntur, de quo in superiori tractatu sermo fuit: *Audi cælum, & auribus percipe terra* &c. Habiti autem videntur tempore passionis, cum in sacris officiis ad exprobrandam Judæorum perfidiam textus heic indicatus legeretur (occasione autem sacræ lectionis hos tractatus a Zenone recitatos liquet) & cum per id tempus sacra officia longius tempus postularent, S. Episcopus, ne pastorale verbum populo penitus subtraheret, id elegisse videtur, ut brevi opportunaque consideratione proposita in Isaiæ lectionem, tractatus paucis absolveret; de quo non nulla uberius dicemus in Admonitione præmissa tract. 30.

2 De hac voce *carmen* pro effato & formula quadam solenni, vel etiam scripto prophetico accepta satis diximus adnot. 26. in tract. 12. & adnot. 49. in tract. 1. lib. 1.

3 Respicere hoc loco Auctor videtur illa Isaiæ cap. 6. v. 9. & 10. *Vade & dices populo huic: Audite audientes, & nolite intelligere; videte visionem, & nolite cognoscere. Excæca cor populi hujus, & aures ejus aggrava, & oculos ejus claude, ne forte videat oculis suis, & auribus audiat, & corde suo intelligat, & convertatur, & sanem eum.*

4 Quid sit, *humana sentienti nundinari deterius est, quam puniri*, tractatu sequenti explicatur sic: *Apud sapientes & honestos gravius est aliqua nota confundi, quam mori.* Similia leguntur tract. 25. *Mors apud incredulos futurorum putatur pœnæ compendium, & pene pro infecto habetur, quod non diffamatur. Nundinari* itaque dicitur pro *aliqua nota publica confundi*, vel *diffamari:* quæ significatio inde profecta videtur, quod nundinarum dies a Romanis fuissent instituti, ut rustici convenirent non tam mercandi & vendendi gratia, quam accusandi (lege enim Hortensia nundinarum dies ob rusticorum commodum ex nefastis facti sunt fasti, Macrobio teste lib. 1. Saturn. pag. 9.) si quid criminosæ quæstionis in aliquem haberent, quam aliis diebus ipsi aliis curis distenti movere & prosequi non facile possent: quod quæstionum genus quanta cum reorum ignominia ob nundinarum frequentiam ageretur, omnes intelligunt. Id autem infamiæ eos præcipue spectabat, qui ære alieno solvendo non fuissent. Hi enim ante Prætorem convicti, vel confessi, si triginta dierum, quos *justos* appellabant, spatio non solvissent, ante Prætorem iterum vocati ex duodecim tabularum L. 3. nervo, vel compedibus devincti tenebantur per dies sexaginta, quibus cum creditore pacisci poterant; & *inter eos dies trinis nundinis continuis ad Prætorem in comitium producebantur, quantæque pecuniæ judicati essent, prædicabatur. Tertiis autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans*

Denique filios vocat, ut abdicatio timeatur; exaltatos, ut ruina terrori ſit; ſpretores, ut pœnam ſupplicii ſibimet impendere cognoſcant. Quod exemplum, fratres, fortiter fugite: ſimulque gaudete, quod alienis plagis [5] Dei diſcitis diſciplinam per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum.

ADNOTATIONES.

trans Tyberim peregre venum ibant, Gellio teſte lib. 20. cap. 10. Hæc ergo erat infamia, quæ nundinandi verbo ſubjecta, ad omnem notam publicam traducta fuit: unde S. Zeno *publicam objurgationem* paullo ante appellavit. *Nundinor* autem paſſive ſumi potuiſſe ſuadet Capitolini exemplum in Gordiano cap. 24. ubi *nundinatus* pro *divenditus* paſſive legitur. Firmicus etiam lib. 6. cap. 31. *nundinare* active ſcripſit. In Mſſ. Urb. & Zen. *eſt* abeſt a vocibus *deterius eſt*.

5 *Dei* vox deſideratur in Mſ. Pomp. Mſſ. Vatic. & Urb. ſcribunt *Deo*. Vox autem *noſtrum* ab iiſdem Mſſ. Vaticano & Urbinate abeſt.

TRACTATUS XXIV.

In [1] *Iſaiam* III.

VEhemens commotio eſt, fratres, cum is de injuria ſua queritur, qui ſe poteſt facillime vindicare. Sed quia apud ſapientes & honeſtos gravius eſt, aliqua nota confundi, quam mori, Deus Judaicum populum luxuriæ æſtu [2] exuberante corruptum publica increpatione confutat: cælum terramque teſtes citat, ut exaggeret crimen: filios appellat, ut abdicatio; exaltatos, ut ruina timeatur: ſpretores ſui, ut impios monſtret. Infelix culpa eſt, fratres, in qua locum [3] qualiſcumque non invenit excuſatio. Deteſtabilis certe filius, quem pater pius, quem pater damnat invitus.

Iſ. 1. 2.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 In Mſ. Spar. *De Judæis* hic, & qui ſequitur, in Iſaiam tractatus inſcribuntur. Veneta editio non hos ſolum, ſed & quintum de Iſaia, & alios ſuis locis notandos eodem titulo cum Mſ. Zenon. exhibet. *De Iſaia* in ceteris Mſſ. libris vocatur. Utramque inſcriptionem editio Ver. ſervavit. Nos *in Iſaiam* ſcripſimus, cum in Mſſ. alii ex his tractatibus *de Iſaia*, alii *Iſaiæ*, alii vero *in Iſaiam* inſcribantur: & hæc poſtrema lectio nobis magis arriſit, ne hi tractatus de Iſaiæ perſona, perinde ac ſuperiores de Abraham, Jacob &c. habiti viderentur, qui in Iſaiæ textum ſunt. Hæc ſemel monuiſſe ſufficiat.

2 Mſ. Pomp. *exuperante*: Remenſis autem codex *luxuriæ æſtu ante corruptum*.

3 *Qualiſcumque* abeſt a Mſ. Vaticano.

2 Vox

TRACTATUS XXV.

In Isaiam . IV.

HUmanus circa impietatem Judaici populi deficit sermo, qui Dei patientiam sui obstinati cordis impatientia superavit; non enim leve crimen est [1] ejus, cum de eo ille queritur, qui mox eum poterat & punire. Sed quia [2] mors apud incredulos futurorum putatur pœnæ compendium, ac pene pro infecto habetur, quod non diffamatur; censuit eos cælo & terra testibus denotare, ut inexcusati facinoris competenti judicio subjacerent. Denique res impleta est Domini passione: cælum [3] in medio die perdidit diem, terra tremore nimio [4] firmitatem. Hinc æstimare licet, quid eis sit reservatum, quorum in caussa funerei luctus pœnæ pertulit natura supplicium.

ADNOTATIONES.

1 Vox *ejus* cur ab edit. Veronensi & sequentibus fuerit exclusa, cum in omnibus, quos videre potuimus, Mss. nec non in edit. Ven. legatur, latet: nisi forte ea superfluere visa est, quæ tamen clariorem certioremque sententiam reddit.

2 Vide in hanc rem adnotationem 4. in tract. 23.

3 Abest *in* particula a quatuor manuscriptis.

4 Ms. Pomp. repetit hoc loco *perdidit firmitatem*.

TRACTATUS XXVI.

In Isaiam . V.

JUdaicum populum universum salutis suæ [1] omisisse præsidium, divini carminis textus ostendit. In quo eum non severitas apud omnes condemnat, fratres venerandi, sed pietas; neque enim potest de quoquam bene mereri, quem pater patientissimus & clementissimus abdicaverit, & quidem non accusatione, sed probatione convictum. Denique injuriæ suæ testes citat cælum terramque: terram, in qua universa geruntur: cælum, sub quo geruntur. Filios appellat, ut exaggeret crimen; exaltatos, ut ingratos ostendat. [2] Bovem illis, asinumque præponit, ut gravius possint, si resipiscant, comparatione torqueri, quam pœna. *Is.* 1. 2. *Ib.* v 3.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 In margine codicis Pomp. correctum *amisisse*. De voce porro *carmen*, qua Isaiæ liber innuitur, videsis adnot. 2. in tract. 23.

2 Respicit Zeno ad ea, quæ sequuntur v. 3. Is. *Cognovit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui; Israel vero me non cognovit*. Bovis autem & asini nominibus per allegoriam Gentes intelligi, non nulli Patres prodidere. Vide inter ceteros S. Gaudentium serm. 10. pag. 123.

TRACTATUS XXVII.

In [1] *Isaiam* . VI.

I. PRopheta, quod pro veteri vinea, quæ a Domino in [2] Ægypto fuerat instituta, postulabat, ad tempus novellæ profecisse, inscriptio ipsa tituli psalmi [3] lecti declarat; sic enim se
Ps. 79. 1. habet: *In finem pro his, qui immutabuntur*. Judaicus etenim populus, qui prior vinea Domini dictus est, floruit quidem, sed infe-
Is. 5. 4. 6. liciter flore discusso nullos potuit fructus adferre. Denique pro fructibus spinas generavit, pro uva labruscam. Cujus abhorrens infelicitatem Dominus [4] rei, aliam sibi, idest populi nostri, sua pro voluntate plantavit, in quam omnis fructus propheticus decucurrit. Heic mihi rustico vestro beatissimi ignoscite agricultores, si quid vestræ solertiæ, vineæ in ratione reddenda, ignavia nostra detraxerit.

II. Igitur, ut optime sæpe recolitis, [5] mensura servata amputatur in surculum, [6] palmes in scrobem dimittitur, ut animatus ibi-

ADNOTATIONES.

1 In edit. Ven. inscriptio erat: *De psalmo* LXXIX. & sane habitus fuit hic tractatus occasione lectionis psalmi 79. ut apparet ex prima periodo: in quo quidem psalmo vineæ comparatio hoc tractatu explicata proponitur vers. 9. & seq. *Vineam de Ægypto transtulisti* &c. Hinc porro in edit. Ver. & seq. inscriptioni *de psalmo* 79. additus hic alius titulus, *Comparatio vineæ*, ex Ms. fortasse Zenoniano, qui hunc titulum tantum habet. Præferendam tamen duximus inscriptionem, quæ in omnibus præter Zenonianum Mss. legitur *De Isaia*, qui sane propheta vineæ comparationem in Zenonis consilium vehementius urget; unde pari titulo prænotatur cum in Mss. tum in editis tractatus sequens, qui eidem comparationi vineæ insistit.

2 Psalmus 79. v. 9. Judæos tamquam vineam de Ægypto terra sterili in fertile Palæstinæ solum translatam prodit, ut Judæos de Ægyptiorum captivitate in Palæstinam traductos significet. At S. Zeno titulum ejusdem psalmi hoc loco respiciens, *Pro his, qui commutabuntur*, intelligit novam Ecclesiam, quæ ex Gentibus pro Judæis collecta, Deo satori uberiores fructus dedit. Itaque *veterem vineam*, quæ *in Ægypto*, idest in sterili plane solo, *fuerat instituta*, appellat Zeno Judaicum populum, de quo Isaias cap. 5. sub vineæ sterilis symbolo queritur; *novella* autem *vinea* est Christianorum Ecclesia ex Gentibus collecta, ad quas Judæis ob improbitatem derelictis, Evangelium & fides transiit. Vide hæc expressius a Zenone explicata tractatu sequenti.

3 Legebantur itaque etiam psalmi, nec solum canebantur, de quo plura adnot. 3. in tract. 15. lib. 1. Inferius pro *Domini* (quæ vox deest a Ms. Pomp.) in Tol. & Zen. *Dei* legitur.

4 Nisi quis scripturæ error in *rei* nomine latet, eam constructionem sane æquiorem habere videtur, qua ad pronomen *cujus* referatur sic: *Cujus rei infelicitatem abhorrens Dominus* &c.

5 Surculus pars est rami frondens, quæ ex virenti arbore abscinditur, ut terræ inseratur. Hinc Cicero lib. 2. de Orat. n. 69. *Da mihi ex ista arbore, quos seram surculos*. Vide Columellam lib. 1. c. 1. & 2. Certa autem esse debebat surculorum mensura, ut liquet ex Palladio lib. 3. num. 9. ubi unius cubiti mensuram surculo, quem *sarmentum* vocat, constituit.

6 Surculi cum serebantur, *vitiarium* fiebat ex Columella lib. 3. num. 4. Vitiarium autem erat *vitium seminarium*; ut explicat Palladius lib. 3. num. 10. Porro qui

ibidem genitalis humor manente semper secum substantia nutriatur : auxiliare illi necessario jungitur lignum, cujus tutela defensus se se sustollat. At ubi adoleverit in vitem perfectam, ad [7] jugumque pervenerit ; ejus omnes crines luxuriosi [8] falce tondentur, pura materia [9] tabulatis insertur, [10] nodis adstringitur, ne a ligno, quo portatur, vel cujus adminiculo, vel ducatu in uberes fructus longius invitata producitur, vi aliqua separetur. Tum solenniter plorans, clementer imbre suo rorat, conceptaque musti felicibus lacrimis fluenta denuntiat. Statim [11] oculis apertis folia radiata procedunt, quibus subjecti, ac se commendantes sequaces fructus adridunt, quos solis ardores, pluviæ, ventique exercendo provehunt, ad maturitatemque perducunt. At ubi vindemiæ venerit tempus, decore dissipato passim uva detrahitur, in [12] torculari que operariorum pedibus subjecta calcatur, [13] prelo premitur, dua-

ADNOTATIONES.

qui ex surculis nascebantur ramusculi, *novelli palmites* vocabantur, sive *malleoli* ex Columella lib. 3. num. 6. qui a surculis ita præcisi, ut nihil veteris surculi haberent, ex vitiario transferebantur in campos, & in scrobem demittebantur. vide Palladium lib. 3. num. 10. *Scrobs* autem erat fovea, quæ vitium palmitibus recipiendis in terra parabatur. Adi Columellam 4. 4. & 7. 5. & 11. 2. Hæc, & quæ subjiciemus, ad vocum a Zenone usurpatarum, nec non ad ipsius rei, quam paucis describit, intelligentiam accuratius dicenda fuere.

7 *Jugum* in vineis est pertica transversa, cui vites, cum ad certam mensuram excreverint, alligantur, amputatisque superfluis ulterius progredi non permittuntur. Vide Plinium lib. 17. 21. 22. & Columellam lib. 4. num. 17. qui num. 19. jugi altitudinem & positionem definit.

8 *Falce* addidimus ex Mss. Rem. Tol. Urb. Zenon. & Pomp. nec non ex edit. Ven. pro qua voce perperam in Vat. *facile* scriptum est. Vinitoriæ autem falcis descriptionem exhibet Columella lib. 4. num. 25. *Tondentur* correximus, pro eo quod *tunduntur* & in Mss. & in editis legitur ; falcis enim proprium est *tondere*, non *tundere*. Similiter *tondentur* scripsimus paullo post num. 3. ubi *falcis* nomen omnes Mss. & editi præferunt. Amanuenses hæc duo verba *tondere* & *tundere* facile confunderunt. Sic ex. gr. apud Vegetium in libris Artis Veterinariæ *tondeo* pro *tundo* frequenter scribitur, uti animadvertit Jo: Baptista Morgagnius epist. 4. Scriptoribus Rei rusticæ subjecta §. 4. & Matthæus Gesnerus in Indice eorumdem Scriptorum. V. *tunsæ*.

9 *Tabulatum pensile horreum granario simile* dicitur a Columella lib. 12. n. 50. In hoc componebantur res siccæ, ut frumenta, fenum, frondes, paleæ &c. ex eodem lib. 1. num. 6.

10 De vite, non de materia e vitibus excissa heic sermo est, eaque nodis adstringebatur *auxiliaribus lignis* paullo ante appellatis, de quo plura videsis apud laudatum Columellam lib. 4. num. 26. ubi *de adminiculandæ jugandæque vineæ cura* disserit.

11 Vitibus *oculos*, qui & *gemmæ* appellantur, tribuunt Rei rusticæ Auctores. Vide Columellam lib. 3. num. 18. & lib. 4. num. 24. *Adridunt* scripsimus ex plerisque codicibus ac præsertim Remens. pro *arrident : rido* autem *ridis*, non minus quam *rideo*, Latine dicitur ; unde Lucretius lib. 1. vers. 21.

Diffuso lumine ridit.

12 *Torcular* non unicum erat instrumentum, ut plures credidere, sed locus recipiendis uvis destinatus, in quo plura erant instrumenta & vasa, quæ musto exprimendo inserviebant. Vide Catonem de Re rust. cap. 12. In torculari erat calcatorium a Palladio memoratum lib. 1. c. 18. in quo uva operariorum pedibus calcabatur.

13 In torculari *prelum* quoque erat ex Catone loco laudato. Hinc Cyprianus epist. 63. ad Cæcilium in torculari præter pedum *calcationem*, quam vocat, preli

duabusque tabulis vehementer urgetur, donec omnis dulcedo medullitus exigatur. Sicque pretiosum fluentum a suis calcatoribus & bibitur, & patrisfamilias cellis vinariis infertur, ut melius veterascendo reddatur.

III. Quantum spiritaliter mediocritas nostra conjicere potest, computatus ad mensuram palmes Competens intelligitur, [14] legitimo examinis numero examinatus. Scrobem fontem sacrum debemus accipere, qui vero sacramento homines suscipit mortuos, & inspiratos aqua cælesti mox efficit vivos. Lignum auxiliare, quo tenditur, vel portatur, crucis est dominicæ signum, sine quo vivere, immortalitatemque apprehendere in toto non potest Christianus. Quod tabulatis infertur, cælestis viæ vitæque altitudo monstratur. [15] Ligaturis adstringitur, cum renuntians sæculo, [16] sponsione facta spiritaliter sacris interrogationibus obligatur. Luxuriosi crines falce tondentur, idest omnia omnino peccata baptismate, Spiritusque sancti vigore amputantur. Plorat feliciter vitis purgata materia; de homine loto felicius manant doctrinæ [17] cælestis divina fluenta, ruptis oculis, idest spiritaliter patefactis. Præcedentibus foliis fructus [18] sequela se se commendat. Similiter Christianus monitis divinis præcinentibus obsecundando, in quibus æternæ fructus est vitæ, & defenditur pariter, & nutritur. Ad jugum pervenit, cum [19] prærogata omni facultate pauperibus, crucem suam por-

ADNOTATIONES.

quoque *pressuram* factam commemorat, ac præterea hæc habet: *In torculari aqua est, quæ pedibus calcatur, vel prelo exprimitur. Prela autem trabescunt, quibus uva jam calcata premitur*, inquit Servius in vers. 242. lib. 2. Georgicor. Virgilii. Similiter Varro lib. 1 c. 54. *Quæ calcatæ uvæ erunt, earum scopi cum folliculis subjiciendi sub prelum*. Hujus preli formam exhibet Cato c. 17. & hinc intelligitur, cur S. Zeno paullo post *preli pondus* memoret, quod tota premendi vis a trabis pondere penderet, nec ea tum esset preli forma, quæ nostris temporibus obtinet. Inferius Mss. Rem. Pomp. Zen. cum edit. Ven. *veterescendo* pro *veterascendo*.

14 *Legitimus*, quem heic S. Zeno vocat, *examinis numerus* sunt septem illa scrutinia, quibus competentes probationibus instituebantur, antequam ad baptisma reciperentur. Vide Martene de Antiquis Ecclesiæ ritibus part. 1. lib. 1. c. 11. art. 11. Ms. Zen. *examinatur* pro *examinatus*.

15 *Ligaturam* habet etiam Palladius lib. 1. num. 6. & lib. 3. num. 13.

16 Non mera cærimonia, sed solenne sacramentum, idest jusjurandum, semper habitæ sunt sponsiones illæ, quibus baptizandi Sacerdote interrogante renuntiare se sæculo profitebantur, ut ex hoc Zenonis aliisque aliorum Patrum testimoniis liquet. Hinc autem colligas sacramenti hujus formulam per sacerdotum interrogationes & baptizandorum responsiones vel tum elatam fuisse, ut nostris etiam temporibus fieri mos est, quod ex Cyrilli etiam Catechesibus demonstrari facile poteit.

17 Mss. Vat. & Urb. inserunt *spiritaliter cælestis*.

18 *Sequela* apud Scævolam D. l. 93. *de solutionibus*, Tertullian. l. de Patientia cap. 5. & Lactantium lib. 7. cap. 5. Divin. Inst. & de Opific. Dei cap. 4.

19 *Prærogo* sumitur pro ante confero, ante impendo, ut liquet ex Codice l. 10. tit. 3. l. 40. ubi legitur: *Quascumque pro his expensas civitas prærogaverit*. Vide etiam Ulpianum D. l. 19. t. 2. L. 19. §. 6.

20 Si

portans, consummata omni justitia, expeditior sequitur Christum. Vi tempestatis, solis, atque imbris ad maturitatem cogitur; & justus tentationibus crebris, magnis, ac variis perducitur ad coronam. At ubi vindemiæ venerit tempus, idest [20] persecutionis dies, passim uvæ diripiuntur, idest inconsiderate sanctis omnibus violenta infertur manus. Ad torcular comportantur, idest ad supplicii locum deducuntur. Ab operariis ibidem conculcantur, hoc est summa cum contumelia a persecutoribus illusi jugulantur. Succus earum in ultimo preli pondere, duabusque tabulis [21] exsiccatur. Similiter judicii die a Christo secundum tabulas legis confessorum sanguinis vindicta usque ad ultimum quadrantem exigitur. Calcatores de eodem musto bibunt; & persecutores sæpe credentes in Christum, calicem pretiosum, quem paullo ante calcando fuderant, gustant, aliqui etiam bibunt. Mustum patrisfamilias cellæ reconditur, ut pretiosius [22] transfusione reddatur, & martyr domini-

ADNOTATIONES.

20 Si hoc loco S. Zeno aliquam sui quoque ævi peesecutionem indicare voluit, & non præteritas solum; illam significare potuir sub Constantio Arianorum pateono adversus Catholicos excitatam, de qua hæc Lucifer Calaritanus in libro *Moriendum esse pro Dei Filio* tom. 4. Biblioth. PP. pag. 242. *Mactasti qaam plarimos in Alexaudria, laniasti certos iu toto orbe, disperfisti resistentes tibi variis in locis, sed tamen omnes, quod tu audire minime vis, martyres sant: illos omnes beatissimos tuo mactatos gladio in paradiso esse qai credimus* &c. Et Hilaeius huc respiciens initio libri adversus eumdem Impeeatorem editi pag. 561. *Clament pastores, quia mercenarii fugerunt. Ponamas animas pro ovibus, quia fures introierunt, & leo sæviens circait. Ad martyrium per has voces exeamus, quia angelus Satanæ se transfiguravit in angelum lucis* &c. Vide differt. 1. c. 2. §. 8. ubi præter alias aliquot insignem illam, quam Valens acerbius commovit, diutiusque prosecutus eit, persecutionem considerandam subjecimus, in quam præsertim heic Zeno oculos intendere potuit. Cum hoc quidem similiter plane loquens memoratus Hilarius in ps. 118. litt. 15. n. 3. pag. 371. tom. 1. edit. Veron. hæc de maetyribus tamquam *præsentibus* prodidit: *Scit enim esse Dominas plures tam inconsulti amoris, at cum perfistere in martyrii gloria filios saos videant, ut tempori cedant, rogent; ut sententiam mutent, precentur; & impiæ pietatis erga eos atautar affectu: cum anas mater & pater senex miserabiles tauos filio in ipso martyrii certamine cam invidia prædaræ volantatis ejus ostendat: hinc & uxor adsit filioram ambitiosa comitatu, oret at potias sibi illisqae vivat: hinc fratres & sorores blandis uominam snoram familiaritatibus deprecentur: ipsa quoque anima illecebris jam pridem captæ viveudi, tacitis qaibasdam consiliis ad conniventiam deflectendæ voluntatis irrepat. Hec igitur in tempore odisse uos patrem, matrem, uxorem, filios, fratres, sorores, & ipsam quoque animam Dominus præcepit*. Quæ si quis ad martyres præteriti temporis proprie velit pertinere, is multo minus dubitabit, quin eodem tempore S. Zeno de præteritis martyribus hæc & similia alibi loquatur. Post pauca pro *omnibus* Mss. Pompejanus *hominibas*.

21 Hæc Mss. & editorum lectio, in qua nisi librariorum error contineatur, & legendum sit *exprimitur*, uti mox *exigitur*, ac paullo ante *exigatar* positum est; *exsicco* palam pro *exprimere* translate accipitur, quemadmodum Horatius l. 1. od. 31. *Mercator exsiccet cellulis vina*, *exsiccet* pro *exhauriet* adhibuit.

22 Superius *ut melius veterascendo reddatur:* heic autem *transfretatione* pro *veterascendo* per errorem scriptum & editum, cum nullus transfretationi sit locus, ut mu-

minicæ habitationis in recondita assumitur, ut ibidem ex homine in Angelum transfusus æternæ vitæ beatitudine glorietur. [23]

ADNOTATIONES.

mustum in cellam vinariam transferatur. Putabit fortasse quispiam indicare Zenonem voluisse vinum Rheticum agri Veronensis ex Plinio lib. 4. cap. 6. pluribus Scriptoribus satis celebre, cellis vinariis conditum, id quoque temporis adeo pretiosum fuisse habitum, ut in remotas regiones transfretando mitteretur. Sed neque hoc arridet, cum de vino Auctor loqui videatur, quod in ipsa cella vinaria *pretiosius redditur*. Itaque corrigendum credidimus *transfusione*, qua scilicet vinum in vinariis cellis identidem transfusus, purius & pretiosius efficitur; unde mox in allegorica explicatione martyr ex homine in Angelum *transfusus* simili locutione proditur.

23 Mss. Pompejan. addit *Amen*. In Ms. Remense *explicit S. Zenonis tractatus de Esaia*.

TRACTATUS XXVIII.

In Isaiam. VII.

Is. cap. 5. QUantum sonus lectionis indicat, fratres, Judaicus quidem populus impietatis arguitur, sed Christianus, ne talis evadat, pariter commonetur. Denique, ut iste plus timeat, ille terretur: ille vapulat, ut iste proficiat. Compendiosum felicitatis genus alterius periculo discere, quid debeas devitare. Unde, fratres, in tali re non loquela est exhibenda, sed cura, quam paucis accipite. Iram Dei generaliter comminantis qui vult effugere, debet illi inculpate servire. [1] Memoratæ vineæ disputatio, fratres dilectissimi, longe lateque diffusos limites habet, quos peragrare competenti sermone urgentium sacramentorum non sinit pondus. Verumtamen, ne in toto solennitas cesset, paucis ejus degustate sermonem. Vinea Dei quidem prior synagoga fuit, silvosis errantium palmitum crinibus vilis; quæ cum per voluptuosa ac profana loca [2] lasciva passim se fronde diffundit, generavit pro fructibus spinas, pro uva labruscam. Cujus rei indignitate commotus Dominus, illa deserta, aliam sibi, idest Ecclesiam matrem, sua pro voluntate plantavit, quam sacer-

ADNOTATIONES.

1 Jure hic tractatus superiori subjicitur, cum eumdem Isaiæ locum respiciat, in quo vineæ fit mentio. Porro Sparaverius adnot. ultima in tractatum præcedentem opinatus est, *memoratæ vineæ* disputationem hoc tractatu paullo post appellatam, ipsum esse tractatum præcedentem olim inscriptum *in psal. LXXIX.* in quo de laudata vinea pluribus agitur. At lectionem ex Isaiæ libro tractatus initio indicatam, quæ huic sermoni occasionem dedit, Auctorem spectare nihil dubitandum putamus. Post non nulla Mss. Pomp. *peragere* pro *peragrare*.

2 Mss. Tol. & Vat. *lasciva pars se*. In Urb. *diffudit* pro *diffundit*. Edit. Ven. *labruscas* pro *labruscam*. Infra *correptus* pro *commotus* in Ms. Urbin.

3 Ms.

facerdotalibus officiis excolens, [3] piaque potatione fecundans, felici ligno fufpenfam, uberrimam docuit adferre vindemiam. Inde eft, quod hodie veftro de numero [4] novellæ vites ad jugum perductæ, fcaturientis mufti dulci fluento ferventes, vinariam Dominicam cellam communi gaudio repleverunt. Quod ut vobis quoque fide veftra adolefcente contingat, præftabit Deus Pater omnipotens per Dominum Jefum Chriftum, qui eft benedictus cum Spiritu fancto in fæcula fæculorum. TRA-

ADNOTATIONES.

3 Mf. Remenfe *piaque potatione fecunditatis felici ligno fufpenfa*. *Sufpenfa* item habent Mf. Pompejanus, & editio Veneta.

4 Hi funt Neophyti, ac proinde *urgentium facramentorum pondus & folennitas*, quibus fe impedire paullo ante dixit Zeno, ne uberiorem difputationem haberet, dubio procul pafchalia funt fefta, quibus brevis a Zenone ad Neophytos haberi folebat fermo, ut ex dicendis conftabit. Porro *novellæ vites* ad jugum perductæ &c. funt ii, qui ex Catechumenis ad baptifmi gratiam pervenere, de quibus commode intelligitur allegoricum illud, quod *fcaturientis mufti dulci fluento ferventes, vinariam dominicam cellam* (ideft Ecclefiam, in quam per baptifma ingreffi funt) *communi gaudio repleverint*. Hinc etiam illa *veftro de numero*, ex quo novellæ ejufmodi vites ad jugum perductæ traduntur, innuunt Catechumenos omnes, quibus fubinde Auctor pollicetur fore, ut idem *fide adolefcente* ipfis contingat, ideft ut & ipfi ad jugum aliquando perducantur, feu baptizentur: unde ad Neophytos fimul & Catechumenos hunc tractatum habitum liquet.

1 Pri-

TRACTATUS XXIX.

In [1] Isaiam. VIII.

seu

De adventu Christi in mundum.

CHristus mundum [2] latenter intravit, ne sibi sapiens diabolus videretur. Qui consilio hominem deceperat, consilio vincitur, ut quomodo homo [3] in paradiso non cognoverat diabolum, sic & diabolus in sæculo non facile cognosceret Christum.

Desunt reliqua.

ADNOTATIONES.

1 Prima inscriptio in MSS. præter Zen. qui *de Christo* titulum præfert, altera in editis legitur, neutra proinde omittenda nobis fuit. Subjicitur autem ex manuscriptorum fide tractatibus in Isaiam; id enim ex eo factum credimus, quod mutilus sit hic sermo, ut tractatus potius fragmentum, quam tractatus haberi debeat. Forte si tractatus integer ad nos pervenisset, heic, non minus ac superioribus in tractatibus, ex Isaia aliquid occurreret.

2 Solennis hæc est S. Ignatii martyris sententia in epistola ad Ephesios num. 19. *Et principem hujus mundi latuit Mariæ virginitas, & partus ipsius.* Huc spectare S. Zenonem nihil ambigimus, cum alii quoque P. P. eamdem ex Ignatio sententiam inculcent. Vide Origenem homil. 6. in Lucam, Hieronymum ad c. 1. Matth. Basilium homil. 25. de Christi Nativitate, Ambrosium lib. 2. in Lucam num. 3. Jobium Monachum apud Photium codice 222.

3 MSS. Rem. & Pomp. *in paradisum*, quæ lectio si genuina, esset ejusdem generis ac illæ, de quibus egimus adnot. 5. in tract. 15. lib. 2.

ADMO-

ADMONITIO
IN TRACTATUS SEQUENTES.

Reliqui sunt non nulli breves tractatus, qui etsi variis titulis prænotantur, omnes tamen ad idem paschale tempus pertinent, & baptismatis per hocce tempus conferendi, vel conlati mentionem fere continent, ex quo etiam simul omnes adferendos credidimus. Quod si qui tractatus superius descripti ad eadem paschalia officia spectare videntur, cum in illis aliqua ad recens baptizatos habeatur oratio; non tamen eos huc duximus transferendos, cum vel longiores sint multo, & de baptismate non nisi obiter meminerint, vel a proprio titulo ex. gr. *in Isaiam*, sub quo alii tractatus non paschales habentur, haud disjungendos putarimus. Brevitatem istorum, quos subjicimus, primo miraberis fortasse, Lector, tum vero etiam similitudinem non nullorum: quæ duæ difficultates quosdam ita moverunt, ut vel ex hoc quidnam illi, & cujus auctoris sint, ignorantes, de universis Zenonianis tractatibus, quibus illi permiscentur, ambigendum crediderint. At hos præsertim, si quisquam alius, Zenonem certum auctorem habere, ex antiquissimo Remensi codice luculenter statuimus dissert. 1. cap. 3. Iidem vero ita multis & antiquitatis etiam profanæ, & sacrorum rituum, & variorum dogmatum testimoniis plerumque referti sunt, ut nullis, vel paucis ex tractatibus longioribus, qui apud alios quoque Patres leguntur, concedant, quemadmodum ex ipsa lectione ac subjectis adnotationibus palam fiet. Brevitatem porro tres observationes satis purgabunt. In primis paschalia officia, ad quæ ii tractatus spectant, longiorem sermonem non permittebant, ut Zeno ipse monuit tract. 18. *Memoratæ vineæ disputatio*, inquit, *fratres dilectissimi, longe lateque diffusos limites babet, quos peragrare competenti sermone urgentium sacramentorum non sinit pondus. Verumtamen ne in toto solennitas cesset, paucis ejus degustate sermonem:* & similiter tractatu 56. & 58. *Tempus non sinit, fratres, imagini reddere veritatem*. Deinde hi proprie tractatus habendi non sunt, sed quædam veluti Ecclesiasticæ præfationes, seu allocutiones ad baptizandos, vel Neophytos habitæ (non nulli quidem ipsis in codicibus *Præfationes*, seu *Invitationes* inscribuntur) & tamquam solennes quædam formulæ, quales hodie inter solennia sacra ab Episcopis adhibendæ in Pontificali, vel Rituali notantur. Unde ex Zenonianis plures transierunt in certas formulas, quas a nostris Antistitibus statis quibusdam diebus usurpatas ex manuscripto Remensi in præfatione docuimus. Tandem magnis oratoribus illud in more fuisse, ut plura proœmia, sive exordia orationum sibi pararent, quibus pro temporum opportunitate uterentur, notavit Plato in Menexemo. Cicero epist. 3. lib. 16. ad Atticum memorat volumen proœmiorum, ex quo eligere solebat, cum aliquod σύγγραμμα institueret. Vide etiam lib. 9. Fam. ep. 8. ad Pætum. Plura ex his numero quinque supra sexaginta suppetunt inter Demosthenis opera, quæ brevissima sunt; & his eum oratorem usum, prout occasio incideret, animadvertit Hieronymus Wolfius ad Lectorem pag. 530. Quidni simile quidpiam S. Zeno rhetorices & oratoriæ disciplinæ studiosissimus fecisse credi potest, ut in paschalia festa plures ejusmodi præfationes pararit, quibus, prout res negotiumque postularet, uteretur? Hanc fortassis in sententiam *Præfationes* non nulli ejusmodi tractatus in manuscriptis vocantur; uti & S. Petrus Chrysologus semonem 40. *de bono pastore* in ipso orationis cursu *præfationem* vocat, & similiter appellat sermonem 87. eo sensu, ut *præfationem* pro *exordio* dixisse videatur. Exordium sane inter ceteros esse Zenonianum tract. 77. lib. 2. evidenter ibidem ostendimus adnot. 1. Sed de brevitate, quam in aliquot aliis aliorum Patrum tractatibus, ex. gr. Petri Chrysologi, S. Leonis &c. deprehendere non valde absimiliter licet, hactenus satis. Similitudo autem, quæ inter non nullos intercedit, adeo ut easdem sententias, immo totidem quandoque verba duo, vel tres tractatus ex subjiciendis referant, si quempiam moveat,

 id ar-

id argumento eſſe debet, S. Zenonem plures unius tractatus, vel allocutionis formulas ſcripſiſſe, vel quod prima, aut etiam ſecunda non ſatisfaceret, vel quod eadem ſuper re annis ſingulis diſputaturus iiſdem feſtis & lectionibus recurrentibus *de Exodo*, *de Daniele* &c. (a quibus ex Eccleſiaſtica diſciplina, quæ eas lectiones in baptiſmi &c. ſymbolum inſtituerat, diſcedere haudquaquam licebat) eadem dicere ex tempore, vel etiam ſcribere cogeretur, aliquibus additis, vel mutatis, ut ne eadem omnino repeterentur. Addemus etiam Sparaverii animadverſionem ex adnotatione 4. in tract. 26. *Totiens iſta repetit, ut videri poſſit, tanti ingenii virum argumentorum penuria laboraſſe. At vir doctrina & pietate inſignis præmaluit æſtimationem ſui vileſcere, quam in Eccleſia ſemen verborum ſuorum ſupprimere. Non quotidie iſta expromebat, ſed aut quotannis, aut ſtatis anni temporibus, aut forſan longioribus, ut audientibus non futura fuerit ingrata ea repetitio, cujus jam alias factæ non poterant aut ſcire, aut meminiſſe: qua fiducia tempus in fructuoſiorem Dei cultum impendendum, novorum argumentorum inventioni, atque exquiſitis verborum lenociniis, quorum, ſi opus foret, non indigus erat, ſubtraxiſſe credibile eſt.* Præterea apud S. Leonem aliquot reperire epiſtolas licet, quæ paucis additis, vel mutatis non tam eaſdem ſententias, ſed eadem quoque verba ſimiliter referunt, nec non ex ſermonibus non nullos, ex quibus multa in epiſtolas ad verbum traducta invenies, ut ex noviſſimæ editionis notationibus ad marginem ſermonum ac epiſtolarum appoſitis cognoſces. Vide alia quædam in hanc eamdem rem diſputata diſſert. 1. cap. 2. §. 2. Poſtremum (quod ad plura, quæ opponi poſſent, vindicanda maxime pertinens, in generali præfatione conſiderandum propoſuimus) alia ratio habenda eſt ſermonum, qui ab ipſis auctoribus collecti & editi ſunt; alia eorum, quos alii poſt auctorum mortem ex ipſorum ſchedis collectos promulgarunt. Cum auctores ediderunt ſua, non niſi elaborata, perpolita & perfecta ediderunt, in quibus proinde nihil repetitam, hiulcum nihil, nihil mutilum legi ſolet, ut videre eſt in S. Gaudentii tractatibus, quos ipſe ad Benivolum eodem, quo Auctor noſter, ſæculo tradidit. At cum alii collectionem fecere, tum pro auctorum merito & exiſtimatione, quæ apud collectores obtinebat, colligi potuerunt ex ſchedis omnia, quæcumque inveniſſent, repetita etiam, mutila & rudia, quæ auctores, ſi adfuiſſent, rejicienda, vel perficienda putaſſent. Tanta autem Zenonis fama, & apud omnes obſequium fuiſſe videtur, ut collector religioni duxerit nihil abjicere, quod ejus in ſchedis repererit; & hinc tractatus plures repetitos licet, mutilos minimeque perfectos collectioni inſerendos exiſtimavit. Nunc ut de ordine horum tractatuum, qui ad paſchalia officia pertinent, aliquid dicamus, ponentur primo loco *Invitationes ad fontem* una cum duobus tractatibus de pſalmo 41. qui cum eodem recidant, eodem titulo inſcribentur: poſtea tractatus ſeptem *ad Neophytos poſt baptiſma*: deinde tractatus novem *de Die paſchatis*: tandem tractatus xv. *de Exodo*, & ix. *de Daniele in paſchate*, qui omnes paſchalis feſti, vel baptiſmatis imaginem ex Exodi, vel Danielis lectionibus ſolenni ritu inter ſacra officia recitatis egregie referunt. In his tractatibus, ſeu allocutionibus edendis manuſcriptorum titulos, cum conſtantes non ſint ne in iis quidem tractatibus, qui eadem fere verba, ne dum ſententias exhibent, ſecuti ſemper non ſumus, editionumque inſcriptiones magis congruere viſæ ſunt, ut ex adnotationibus in eoſdem titulos perſpicuum fiet.

TRA-

TRACTATUS XXX.

[1] *Invitatio ad fontem.* I.

EXsultate, fratres, in Christo, omnique desiderio convolantes, cælestia dona percipite. Jam vos sempiterni fontis calor salutaris invitat. Jam mater nostra [2] adoptat, ut pariat: sed non ea lege, qua vos matres vestræ pepererunt, quæ & ipsæ partus dolore gementes, & vos plorantes, sordidos, pannis sordidis alligatos, huic mundo dedititios intulerunt; sed læta [3] gaudentes, cælestis, libera peccatis omnibus absolutos, non fœtidis cunis, sed suave redolentibus sacri altaris feliciter [4] enutritura cancellis: per Dominum nostrum Jesum Christum.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Præter hanc inscriptionem, quæ tum in Mss. tum in editis occurrit, codex Remensis marginalem ejusmodi rubricam exhibet: *In primæ symbolo in ambone a Pontifice pueris recitanda*; quæ rubrica ut intelligatur, scite oportet symbolum electis catechumenis traditum fuisse ab Episcopo, cum ad baptismum suscipiendum apti judicati fuissent. Quo id die præstitum sit, universim definire non licet: alii enim Dominica Palmarum, alii feria quarta post quartam Dominicam Quadragesimæ, alii aliis diebus ante Pascha illud tradebant, ut observat P. Martene lib. 1. cap. 1. art. 11. & seqq. Alii etiam semel, alii bis, ter alii illud dabant, ut idem animadvertit; & Veronæ quidem pluries datum ex hac marginali rubrica, ubi *primi symboli* fit mentio, apertissime colligitur. Ante symboli autem traditionem tractatum aliquem ab Episcopo habitum insinuant illa Ambrosii epist. 20. ad Marcellinam: *Sequenti die* (*erat autem Dominica* Palmarum) *post lectiones & tractatum dimissis catechumenis symbolum aliquibus competentibus in baptisterii tradebam basilicæ*. Tractatum autem hunc Episcopos Veronenses ante traditionem ejusdem symboli in ambone recitasse ex rubrica laudata cognoscimus.

2 Ecclesia mater baptizandos *adoptat, ut pariat*, propterea quod eos suscipit, ut suos, & inter catechumenos recipit atque instituit, eosque tandem parit, cum per baptismatis sacramentum Christo gignit.

3 Legeret fortasse quispiam *gaudentes, cælestes, liberos, peccatis omnibus absolutos* (quales vere fiunt, qui baptisma suscipiunt) ut oppositio aliqua sit adjectivis totidem antea propositis, *plorantes, sordidos, pannis sordidis alligatos; huic mundo dedititios*. Sed forte sicut *læta*, ita & *cælestis* ac *libera* ad Ecclesiam matrem referuntur, quod *læta gaudentes, cælestis & libera peccatis omnibus absolutos*, utique per baptisma, infetat in mundum, quos non *fœtidis cunis, sed suave redolentibus sacri altaris cancellis enutritura est*.

4 Legendum active *enutritura* pro *enutrita*, quod erat in Mss. & editis; nam sicut mater filios, postquam peperit, in cunis enutrit; ita etiam Ecclesia novos, quos per baptisma gignit filios, sacri altaris sacramento enutrire solita innuitur. Neophytos autem statim post baptisma Eucharistiam olim sumsisse constat. Notatu porro dignum est in Veronensi Ecclesia id quoque temporis sacrum altare *cancellis* fuisse septum, ut ne plebs ad altare tumultuario accedens, sacerdotem sacra facientem turbaret.

TRACTATUS XXXI.

Invitatio ad fontem. II.

JAm, jamque dicto citius [1] æthereas portas, fratres, intrate; æternique gurgitis alveo genitali condentes, [2] ullam pro personis operari ne æstimetis heic gratiam. Judicio vestro nascimini, scientes, quoniam qui plus crediderit, [3] nobiliorem se ipse præstabit. Constanter igitur ac fideliter hominem istum vestrum veterem fœterosis [4] suis cum pannis abjicite, novelli omnes, omnes [5] candidati, omnes Spiritus sancti munere mox divites processuri.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Non nulli codices & editi habebant *ad æthereas*. Placuit ex aliis Mss. præpositionem *ad* cum verbo *intrate* minus congruentem delere. *Æthereas* autem vocare videtur Zeno baptisterii *portas*, quibus *ad æthereeam*, ut alibi loquitur, *vitam* in baptismate aditus patet. Baptisterium quidem separatum ab Ecclesia locum fere fuisse ostendit Edmundus Martene part. 1. de Antiquis Ecclesiæ ritibus lib. 1. cap. 1. art. 2. & ejusmodi quoque fuisse baptisterium Veronensis ecclesiæ Zenonis tempore, satis ex hoc testimonio colligendum apparet, cum hæc quidem Zeno ad baptizandos loqui videatur in ipsa ecclesia, & nihilominus eis, ut *æthereas*, baptisterii utique, *portas intrent*, præcipiat: nisi quis malit hunc tractatum extra ecclesiam, vel in ejusdem foribus habitum fuisse.

2 *Ullam* legunt omnes Mss. cum editionibus præter Patavinam, ubi suppositum fuit *vilem*: sed neque hoc placet. Sparaverius mallet *capientes aquam* pro *condentes ullam*: at emendatio nimis libera, & a scriptura codicum nimium multum distans. *Conditi* pro *condentes* (similes enim voces activæ significationis pro passiva occurrent tract. 35.) & *undam* pro *ullam* potius scriberemus, quibus significetur Zenonem hortari fideles, ut dum in genitalis fontis alveo conduntur, ne putarent ejusdem fontis *undam heic*, idest in hoc sacramento, *operari gratiam pro personis*, seu cum acceptione personarum, quarum nec genus, nec ætatem, nec sexum hoc sacramentum respicere sequentibus tractatibus docet. Vide tract. 33. ac præsertim tract. 42. ubi hæc habet: *Ne quem plus amare* (Dei providentia) *videatur, aut minus; unam nativitatem, unum lac, unum stipendium, unam Spiritus sancti præstat omnibus dignitatem*. Equidem in præsenti tractatu ad personarum acceptionem excludendam, ex solis meritis gratiam majorem posse fieri insinuat, ut animadvertemus adnotatione sequenti. Eadem sententia conciliari potest cum vulgata lectione *ullam*, si modo construas sic, *ne æstimetis condentes*, idest eos, qui vos condunt, *alveo genitali æterni gurgitis*, seu qui vos baptizant, *operari heic gratiam ullam pro personis*.

3 *Nobiliorem* Auctor dicit futurum, *qui plus crediderit*, ut insinuet ex solis meritis, si majora in aliquo fuerint, majoris gratiæ consecutionem pendere. Hinc illud tract. 33. *Quantum quis crediderit, tantum beatitudinis & habebit*.

4 Editi habebant *fœterosis cum pannis*: at codices addunt *suis*, quæ quidem lectio congruit cum illis Paulli ad Coloss. 3. v. 9. quibus homo Christo nomen daturus in mandatis accipit, ut hominem veterem cum *suis* actibus exsuat: huc enim Zenonis allegoria respicit.

5 *Candidati* vocantur Neophyti ob candidas, quas in significationem innocentiæ induunt vestes, de cujus antiquitate ritus consule Edmundum Martene de Antiquis Ecclesiæ ritibus part. 1. lib. 1. c. 1. art. 15. num. 5. Cum porro albas vestes non ante, sed post susceptum baptisma Neophyti acciperent, hæc verba *omnes novelli, omnes candidati* &c. palam referuntur ad sequens futurum *mox processuri*, ut ne ad præsens tempus referenda credantur.

1 In

TRACTATUS XXXII.

[1] *Invitatio ad fontem*. III.

EJa quid ſtatis, fratres, [2] veſtram quos per fidem genitalis unda concepit, per ſacramenta jam parturit, ad [3] Deſiderata quantocius feſtinate. [4] Solennis hymnus ecce jam canitur: ecce [5] vox infantum & dulcis vagitus auditur: ecce parientis uno de

ADNOTATIONES.

1 In Mſſ. *Invitatio fontis cujus ſupra*, ideſt S. Zenonis ſuperius memorati. Hic idem tractatus recitatur in Vita S. Zenonis, quam duodecimo circiter ſæculo ſcriptam Marchio Scipio Maffejus edidit inter opuſcula, quæ ſubjecit Hiſtoriæ rei diplomaticæ pag. 320. Hoc ex monumento variantes lectiones dabimus in adnotationibus ſequentibus ſignatas per ſyllabam *Vit*. Multo longior hic tractatus ibidem viſitur; ſed compactus ille eſt ab auctore ejuſdem vitæ ex duobus Zenonis tractatibus, nimirum ex hoc integro, & ex portione tract. 48. ut in *Admonitione* ad monumenta monuimus, ac ex ipſo tract. 48. deſignatis ibidem verbis, exploratius fiet.

2 Vit. *vos quos per fidem*. Sed melior codicum lectio, quæ Zenonianam ſyntaxim exhibet, ac *τὸ vos* ſuperfluens ac dure ſonans omittit. In calce Mſ. Pomp. habetur eadem Vita conſcripta a Monacho Zenoniano, ibique *τὸ vos* pariter omittitur. Paullo poſt in ipſa Vita *concipit* pro *concepit*.

3 Pertinet hæc vox ad ſacra liturgiæ myſteria, unde in Gloſſ. Græco-Lat. *Deſiderata* exponitur λειτουργίας τελετή, ideſt *liturgiæ*, ſeu *publici ſacri miniſterii finis*: propterea quod ii, qui ex ſacræ liturgiæ diſciplina inſtituebantur, hunc finem ſummo deſiderio appetebant. Apud Paganos quidem *epoptæ* Tertulliano memorati initio libri adverſus Valentinianos, toto quinquennio inſtituebantur a ſacerdotibus, antequam initiarentur, ut hac ratione eorum *cupiditatem perſtruerent*. Similiter apud Chriſtianos catechumeni diutius probabantur, *ut*, quod ait Gregorius Magnus ep. 24. lib. 7. *quanto exſpectatur eis longa feſtivitas, tanto ſe præparare, & eam deſiderio ferventi debeant ſuſtinere*. Itaque *Deſiderata* eſt baptiſma, & quodvis aliud ſacramentum, antonomaſtice vero Euchariſtia, de quo ſacramento præcipue & frequentius *deſiderandi* verbum a Patribus uſurpatum animadvertit Caſaubonus exercit. 16. ad Annal. Baronii num. 45. p. 501. Heic ſane cum eos alloquatur S. Antiſtes, quos non ſolum *per fidem* conceptos, ſed etiam *per ſacramenta*, ideſt per baptiſmum, jam jam naſcentes prodit; palam eſt *Deſiderata*, ad quæ eos, ut quantocius feſtinent, hortatur, non aliud eſſe, niſi ſacram Euchariſtiam, ad quam vix baptizati admittebantur, ut monuimus adnot. 4. in tractatum 30. Notanda in hanc rem illa Tertulliani lib. 2. ad uxorem cap. 6. *De cujus manu deſiderabit*: ubi ſicut *deſiderabit* dictum eſt pro Euchariſtiam ſumet, ita *Deſiderata* pro Euchariſtiæ ſumtione dicere Zeno potuit. Deſiderium ſcilicet quam eſſet in Euchariſtiam præcipuum, diſcimus ex Auctore librorum de Sacramentis inter Ambroſii opera lib. 4. cap. 2. num. 7. *Veniebas ergo deſiderans ad altare . . . . . veniebas deſiderans ad altare, quo acciperes ſacramentum*. *Deſiderata* autem cur vocaretur Euchariſtia, & non proprio nomine, referendum eſt ad arcani diſciplinam, qua cavebatur a SS. Patribus, ne corpus & ſanguinem Chriſti expreſſe nominarent, ubi præſertim ad nondum conſecratos habebatur ſermo.

4 In Antiphonario, quod edidit Card. Thomaſius pag. 96. poſt ritum baptiſmi, de hymni cantu hæc notantur: *Finito vero baptiſmo ſequitur verſus*.

Audite voces hymni
Et vos qui eſtis digni:
In hac beata nocte
Deſcendite ad fontes &c.

5 Correximus ex Vit. & Mſ. Sp. *vox infantum & dulcis vagitus*, cum legeretur in edit. & aliis Mſſ. *mox infantum dulcis*

de ventre clarissima turba procedit. Nova res, ut jure spiritali unusquisque nascatur. Ultro currite ad matrem, quæ tunc [6] non laborat, si quos parit, numerare non possit. Intrate ergo, intrate felices, omnes simul subito futuri [7] lactantes.

ADNOTATIONES.

dulcis vagitus. Post pauca Vit. *parturientis* pro *parientis*, & *renascatur* pro *nascatur*.

6 Vit. *non laborat cum parit. Intrate ergo*. Ms. Tolent. & edit. Ven. correctionem suggessere, cum antea legeretur *non laborat, si quos pariter numerare non possit*.

7 Sic Mss. Vat. Zen. & Vita. Ms. Tol. *lætantes*, editi *lactentes*. Catechumeni autem *lactantes* futuri dicuntur ob sacrum, quem bibituri erant sanguinem: sic enim Cyprianus ep. 63. ad Cæcilium pag. 227. *Per baptismum Spiritus sanctus accipitur, & sic a baptizatis, & Spiritum sanctum consecutis ad bibendum pervenitur*. *Ad bibendum* autem præcipue dixit, non quod baptizati solum participarent de calice, quos, si essent ad comedendum idonei, de sacro etiam pane comedisse multis liquet; sed quod omnes universim saltem de calice biberent, infantes nimirum, quibus cum non liceret per ætatem cibum solidiorem edere, sacri sanguinis aliquid de calice infundebatur, ut ex Cypriano in lib. de Lapsis pag. 381. manifestum est: quem morem in sequiora multo sæcula productum patet ex Ritualium antiquorum ordinibus, quos Edmundus Martene partis primæ lib. 1. capiti primo subjecit. Vide ejusdem capitis art. 15. n. 15. Forte etiam eos *lactantes futuros* Zeno dixit ob lac proprie dictum, propterea quod præter sacrum vinum lac etiam, saltem in Occidente, baptizatis in infantiæ significationem adhiberetur Hieronymo teste in Isaiam cap. 55. *Hic mos ac typus in Occidentis ecclesiis hodie usque servatur, ut renatis in Christo vinum lacque tribuatur*. Lege adnot. 5. in tract. 42.

TRACTATUS XXXIII.

[1] *Invitatio ad fontem*. IV.

[2] QUid statis genere, ætate, sexu, conditione diversi, mox unum futuri? Fontanum semper virginis matris dulcem ad uterum convolate; ibidemque vos vestra [3] nobilitate fide, scientes, quoniam quantum quis crediderit, [4] tantum beatitudinis & habebit. O admirabilis & vere divina sacrosancta dignatio! in qua quæ parturit, non gemit; qui renascitur, plorare non novit. Hæc renovatio, hæc resurrectio, hæc vita æterna, hæc est mater omnium, quæ nos adunatos, ex omni gente & natione collectos, unum postmodum efficit corpus.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 In Mss. perperam inscribitur *ad Neophytos*, cum explorate sit *Invitatio ad fontem* ceteris similis, quæ ad nondum baptizatos habita est. Titulum itaque editorum hoc loco prætulimus.

2 Ms. Urbin. *Qui statis*.

3 Edit. Veneta *nobilitari*, male. *Nobilitate* vero imperativi temporis verbum, non autem nomen hoc loco est.

4 Post verba *quantum quis crediderit*, additum fuit ab editoribus Veronensibus, *& operatus fuerit*, præter omnium Mss. & primæ editionis fidem. De hoc plura differt. 2. cap. 6. ubi Zenonis doctrinam hoc in dogmate satis aliunde vindicavimus.

1 De

TRACTATUS XXXIV.

[1] *Invitatio ad fontem*. V.

EXsultate fratres, quos sua parturit fides, qui mundi hujus fugientes insidias, reatum, vulnera, ac mortem, paternæ implorastis auxilium majestatis, omnique non pedum velocitate, sed mentis pii fontis ad gurgitem convolate. Vos constanter [2] immergite, salvo salutis statu, [3] veteris hominis vestri felici morte victuri.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 *De Baptismo* hic tractatus in MSS. inscribitur. Potuit hic titulus præfigi, sed ne cogeremur *invitationum* seriem interturbare, editorum inscriptionem reliquimus, cui tractatus sane respondet.

2 Disce hinc baptismum per immersionem a Zenone usurpatum, de quo ritu alia testimonia deinceps suppetent.

3 Respicitur heic Paulli locus ad Coloss. 3. 9. ubi *vetus homo* ille intelligitur, qui secundum Adam peccatorem est, in quo omnes mortui sumus, eoque homine necato per baptisma vitam cælestem incipimus.

TRACTATUS XXXV.

[1] *Invitatio ad fontem*. VI.

PRoperate, properate bene [2] loturi fratres. Aqua viva Spiritu sancto & [3] igne dulcissimo temperata, blando murmure jam

ADNOTATIONES.

1 Hic & sequens tractatus in Mss. Rem. Tolent. Vat. & Urbin. inscribuntur *de Psalmo XLI.* in quem exstat quoque vetustissimi Auctoris sermo ad Neophytos in Append. tom. 6. S. Augustini p. 287. alluditur autem ad illa ejusdem psalmi: *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum*, quæ quidem non solum olim (ut discimus ex non nullis antiquis ordinibus apud Martene part. 4. cap. 24.) sed vel hodie Sabbato sancto canuntur, cum ad benedictionem aquæ baptismalis acceditur. Notandum porro heic est, hunc tractatum in Ms. Remensis indice inscribi *de Psalmo quadragesimo primo*, alterum vero, quem subjicimus, inscribi *Tractatus Psalmi quadragesimi*, quam inscriptionem huic ipsi tractatui codex Basilicæ Vaticanæ præfigit. Hinc Joannes Veronensis in Historia Imp. Ms. lib. 1. & ex eo Guillielmus Pastrengus inter Zenonis sermones recensent tractatus in psalmum XL. & in psalmum XLI. Porro palam est ambos hosce tractatus, occasione licet ejus psalmi XLI. habitos, esse *invitationes ad fontem:* & sane tract. 37. qui totidem fere verbis repetit sequentem tract. 36. in omnibus Mss. *Invitatio fontis* inscribitur. Hinc invitationum seriem prosequentes hunc titulum retinuimus, qui in Mss. Pomp. & Zen. atque in editis quidem omnibus solus legitur. Tandem Ms. Remense hunc marginalem rubricam præsenti tractatui affigit, ex qua hunc migrasse apparet in formulam a nostris Præsulibus usurpatam, cum in eo essent, ut baptisma in Pentecoste conferrent: sic enim scriptum legimus in antiquo illo codice: *Recitanda pueris ante baptisma a Pontifice in Pentecoste*.

2 Legendum procul dubio *luendi*, cum ad fratres baptismate luendos sermo sit. In Mss. Rem. Tolent. & Vatic. perperam *locuturi*, quod quidem prima manu scriptum fuerat etiam in manuscripto Pompejano.

3 Aquam igitur in baptisterio calefactam fuisse aliquantulum, ne qui, pueri præsertim, in eam immergerentur, ex rigore quidquam detrimenti caperent, ex hoc loco discimus, quod alibi observasse non meminimus. Hoc autem consilio, quod innuimus, aquam *igne dulcissimo*, seu leni fuisse *temperatam* arbitramur, cum haud suspicari liceat, Zenonem ea mente adhibuisse aquæ ignem, qua quidam olim hæretici ex illo Lucæ 3. 16. *Vos autem baptizabimini in Spiritu sancto & igne*, putarunt aquam in baptismate satis non esse, nisi aquæ ignis adderetur, ita ut vix quisquam in fontem descendisset, statim appareret ignis; quemadmodum colligitur ex antiquo Auctore libri de Rebaptismate in Appendice Cypriani pag. 643. Quid porro fuerit illud *murmur blandum*, seu, uti vocatur tractatu sequenti, *dulce murmur*, quo baptizandi satis invitarentur; cum de ebullitione accipi nequeat, quæ deterret potius, quam invitat, nec temperatum calorem continet; jam de fluxu quodam aquæ baptismalis illud murmur accipiendum est, ut ex eo hæc aqua *viva*, seu, uti appellatur tractatu seq. *fluentum & superfluens amnis* dici potuerit. Hunc autem perpetuum aquæ fluxum in magnis præsertim civitatibus magna baptizandorum multitudo invexit, ne eadem aqua omnes immergerentur, quod nauseam non nullis peperisset. Hinc etiam propria appellatio *fontis*, ex quo nimirum nova semper aqua deflueret. Aquam autem per canales ductam, in baptisterium, quoad opus esset, continuo influxisse non nullis monumentis innuitur. In vita S. Aviti Viennensis cap. 5. memoratur baptisterium cum aquæducto, & Ennodius epigram. 145. loquens de fonte S. Stephani, mentionem facit aquæ, quæ per columnas profluebat. Liber Pontificalis argenteos cervos, qui in baptisterii fontem aquam funderent, ab Innocentio I. & Sixto III. conditos tradit.

4 Lau-

jam vos invitat. Jam [4] balneator præcinctus exspectat, quod unctui, quod tersui opus est, præbiturus, sed & [5] denarium aureum triplicis numismatis unione signatum. Gaudete itaque. In fontem quidem

ADNOTATIONES.

4 Laudatur hoc Zenonis testimonium a Laurentio Pignorio in Commentario de Servis pag. 38. secundæ editionis Patavinæ, ut exinde balneatoris officium explicet. *Balneator* erat servus, qui balneis præerat, illorumque usibus deserviebat; de quo plura Ursinus in Appendice ad Ciacconium de Triclin. pag. 159. Gronovius tom. 9. pag. 641. Salmasius in Lampridii Commodum cap. 7. & alii, qui fere hoc idem Zenonis testimonium omnium clarissimum recitant. Hunc eumdem ritum in balneis iisdem fere verbis memorat Appulejus lib. 1. Metamorph. pag. 49. etsi balneatoris nomen reticescat. *Illico*, inquit, *lavacro trado, quod unctui, quod tersui ipse præministro, sordium enormem eluviem operose effrico*. Indicantur autem balneorum utensilia, videlicet ampulla olearia, & dentata strigilis, ac linteamina, quibus ad tergendum veteres utebantur. Porro hoc in tractatu balneatoris nomine metaphorice Episcopus significari videtur, qui solus baptizabat; baptismi enim lotionem sub balnei imagine heic respici verisimillimum est. Baptisma quidem unctio sacra, cujus Auctor meminit, partim præibat, partim sequebatur. Præibat illa, qua pectus, & inter scapulas Latini, Græci autem totum corpus ungebant: vide Martene part. 1. lib. 1. cap. 1. art. 13. num. 10. Sequebatur vero altera, quæ ante albam vestem repetebatur in capitis vertice, præter illam, quæ mox addebatur, cum baptizatus statim sacro chrismate confirmabatur: vide Auctores apud eumdem Martene loco laudato art. 15. num. 2. & 11. At forte alia lotio intelligi potest, qua alicubi ante baptisma, alicubi vero post lavabantur baptizandorum, seu neophytorum pedes, & non numquam caput, de quo ritu legendus memoratus Auctor art. 13. num. 1. & art. 15. num. 8. Sed cum illa, quæ præmittebatur, diebus aliquot baptismati præcederet, & forte etiam in usu esset, ubi non vigebat altera post baptisma; heic autem apud Zenonem sermo sit de lotione, quæ si diversa sit a baptismate, eodem tamen die perficiebatur: jam illa procul dubio videtur hoc loco indicari, quam post baptisma ante vestis albæ traditionem ab Episcopo *succincto* peractam diserte tradit Auctor antiquus librorum de Sacramentis inter Ambrosii opera l. 3. c. 1. *Adscendisti de fonte, quid secutum est?* . . . . *succinctus, inquam, summus sacerdos pedes tibi lavit*: cum quibus concinit Ambrosius in libro de Mysteriis c. 6. Quod si hunc morem a Romana Ecclesia alienum ipse Auctor de Sacramentis testatur; id nihil probibet, quo minus Veronæ a Zenone usurpari potuerit; & hunc quidem eumdem ritum aliæ præter Mediolanensem secutæ sunt Ecclesiæ, ut ex Missali Gothico & Gallicano veteri manifestum est, ubi exstant formulæ dicendæ, cum Neophytorum pedes abluuntur.

5 De hujus generis *denario* multa disseruimus adnotatione 21. in tract. 14. l. 1. ubi verum denarium in baptismate traditum non improbabiliter conjecimus ex aliis testimoniis Zenonianis, quæ eumdem *denarium*, seu *stipendium* appellant. At heic *denarii aurei* mentio perturbat. Cum enim denarium aureum singulis baptizatis in tanta baptizatorum frequentia ab Episcopo liberaliter datum, ex penuria & paupertate ejusdem, de qua alibi satis, incredibile plane sit; Sanctus autem Zeno allegoriis frequens insistat: non nisi allegorice *denarius* hoc loco intelligendus apparet, ut illa pariter indicant *triplicis numismatis unione signatum*, quæ de vero denario aureo haud accipi posse videntur. Itaque Eucharistiam alii fortasse intelligent, quam *in formam nummi* traditam memorat Ernulfus Roffensis Episcopus in epistola ad Lambertum tom. 3. Spicilegii Acheriani pag. 471. novissimæ editionis, seu *in modum denarii*, ut ait Honorius lib. 1. de Gemma Animæ lib. 1. cap. 66. & fortassis tres circulos triplicis numismatis unionem referentes Eucharistia exhibebat. Sed præter quam quod hæc sequioris multo ætatis sunt testimonia, S. Zeno tract. 14. *denarii* ita meminit, ut ab Eucharistico pane illum satis distinguat: vide ibidem adnot. 18. & 19. Melius forsitan intelligitur gratia, quæ triplici sacramento baptismatis, confirmationis, & Eucharistiæ simul collato eodem die libera-

lissi-

dem nudi [6] demergemini, sed [7] aetherea veste vestiti, mox candidati inde surgetis; quam qui non polluerit, regna cælestia possidebit: per Dominum Jesum Christum.

ADNOTATIONES.

lissime conferebatur. Sed quidquid de mystica interpretatione intelligas, adhuc denarius aliquis una cum baptismate traditus dici potest, qui tamen ex solo mystico sensu *aureus*, & *triplicis numismatis unione signatus* fuerit. Hæc per meram conjectationem, quam proponere, non affirmare intendimus. Alii meliora excogitent, & si quid probabilius adferant, ambabus ulnis excipiemus.

6 Mſ. Rem. *demergetis:* ceteri cum editis *demergitis:* utrumque perperam, atque legendum *demergemini;* qui enim per immersionem baptizabat aliquem, is *immergere* baptizandum dicitur, hic autem *demergi*. Nudos porro fuisse, qui baptisma suscepturi immergebantur in fontem, pervulgatum est.

7 Innocentiæ & gratiæ vestem heic indicari patet ex his, quæ sequuntur, *quam qui non polluerit* &c. ut ne tamen excludatur alba vestis, quæ baptizatis imposita, innocentiæ & gratiæ imaginem referebat. Utrumque nimirum Zeno spectare simul solet & rem & mysticum rei sensum, ut quædam una eloquatur, quæ tum rei, tum mysticæ locutioni conveniunt; quædam vero, quæ non nisi ad mysticam rei significationem referre possis, quod in his præsertim tractatibus frequens est.

TRACTATUS XXXVI.

[1] *Invitatio ad fontem*. VII.

EJa, fratres, quos beatæ sitis exoptatus ardor incendit, quos nectarei fluenti dulce murmur invitat, lacteum genitalis fontis ad laticem convolate [2] incunctanter, ac fortiter bibite, dum licet, superfluentis amnis undæ subjecti, toto impetu, totaque devotione vestra vasa replete, ut semper vobis aqua sufficiat, hoc ante omnia scientes, quia hanc nec effundere licet, nec [3] rursus haurire.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 De inscriptione hujus tractatus vide, quæ animadvertimus adnot. 1. in tractatum præcedentem. Huic quoque tractatui in Mſ. Remensis margine hæc apponuntur: *Recitanda pueris ante baptisma a Pontifice*.

2 In editis & aliquot Mſſ. *convolate: & incunctanter*. At alii codices conjunctim scribunt *convolate incunctanter* sine conjunctione *&*, quam libentius inseruissemus ante voces *dum licet*, vel ante *superfluentis*, siqui codices suffragium tulissent.

3 Quod heic & in sequentibus traditur, *non licere* baptismalis fontis aquam *rursum haurire*, satis innuit catholicum dogma, nimirum baptisma iterum non posse conferri; quod ipsum alii Patres aliis formulis tradidere. In fine codex Pomp. addit *Amen*.

TRACTATUS XXXVII.

[1] *Invitatio ad fontem.* VIII.

In qua perpaucis additis, quibusdam mutatis, continentur ea, quæ in antecedenti.

EJa, fratres, quos beatæ sitis exoptatus ardor incendit, cupiditate ac velocitate [2] cervina lacteum genitalis fontis ad laticem convolate. Fortiter bibite, ut semper vobis aqua sufficiat, hoc principaliter scientes, quia hanc nec effundere licitum est, nec rursus haurire. [3]

ADNOTATIONES.

1 Mss. libri duplicem titulum præferunt: *Tractatus Paschæ*, vel *Invitatio fontis*. Vide adnot. 1. in tract. 35.

2 *Cervina* inquit, cum spectet illa ps. 41. *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum* &c.

3 In Ms. Rem. hæc adduntur: *Explicit S. Zenonis tractatus Paschæ*.

TRACTATUS XXXVIII.

[1] *Ad Neophytos post baptisma.* I.

POst devotissima completa expiationis sacræ casta [2] jejunia, post [3] clarissimæ noctis suo sole dulces vigilias, post lactei fontis lavacro vitali in spem immortalitatis animas pullulantes, ex

ADNOTATIONES.

1 Et heic & in sequentibus tractatibus retinuimus titulum edit. Veronensis: in Mss. vero, *Tractatus post traditum baptisma*. Ipso autem Paschatis die hunc tractatum habitum a Zenone ex prima periodo manifestum est. Hæc porro marginalis rubrica in codice Remensi legitur: *In Pascha pueris post baptismum a Pontifice recitanda*.

2 Heic perspicue quadragesimæ jejunium jam completum innuitur; istud autem *castum* fortassis appellatur, propterea quod in quadragesimali jejunio ipsi conjuges continentiam servarent, de quo aliud locuples Zenonis testimonium animadvertimus adnot. 53. in tract. 4. lib. 1. Tres codices pro *completa* scribunt *contemplata*.

3 Quam Zeno *clarissimam*, S. Gaudentius serm. 5. pag. 60. *splendidissimam noctem vigiliarum* appellat. Christianos nimirum in Paschalis festi vigilia maximam cereorum & lampadarum copiam accendere consuevisse, hinc satis ostenditur. S. Gregorius Nazianzenus orat. 2. de Pasch. ejusdem moris aperte meminit, & in præfatione *Exsultet*, quæ vel hodie canitur in benedictione cerei, simile quidpiam invenitur. Constantinus Magnus, nondum licet catechumenus, sed Christo tamen addictus, ut præclarum suæ in eum pietatis testimonium daret, non in ecclesia solum, sed tota urbe cereos & lampades ita frequentes accendi jussit, *ut*, quod tradit Eusebius lib. 4. Vitæ ejusdem cap. 22. *hæc mystica vigilia quovis vel splendidissimo die splendidior redderetur*. Morem accendendorum per urbem luminum noctibus singulis, ut publico commodo consuleretur,

ex quo qui eratis ætate diversi, diversi [4] natione, subito germani fratres, subito unigeniti emersistis [5] infantes, hortor vos nativitatis tantæ festa [6] læto celebrare convivio: sed non illo, in quo diversis epulis [7] intrimentorum lenocinio saporis de summa certantibus, obrutum pectus [8] sæpe crudis atque acidis vomitibus inurgetur; in quo musti vestri dulcedo sæcularis, vini pridiani exhalante fœtore, corrumpitur; sed cælesti prandio, honesto, puro, salubri, atque perpetuo; quod, ut saturi semper ac felices esse possitis, esurienter accipite. Paterfamilias [9] panem vinumque pretiosum vobis

ADNOTATIONES.

tur, Romæ vigentem suo ævo memorat Ammianus Marcellinus lib. 14. *ubi*, inquit, *pernoctantium luminum claritudo dierum solet imitari fulgorem*. Hic autem mos vel Constantini ætate, ea saltem in urbe, non fuit, vel noctis Paschalis celebritatem pluribus luminibus augeri jussit, ut *vel splendidissimo die splendidior redderetur*. Splendor porro noctis hujus in ecclesiis non tam a lampadibus, vel cereis earumdem ecclesiarum proficiscebatur, quam a cereis Neophytorum, qui una cum lampadibus ecclesiarum accensi in magnam copiam (quamplures enim id temporis simul baptizabantur) splendorem sacri loci mirum in modum adaugebant. Vide de his cereis Neophytorum Ambrosium de Lapsu Virginis cap. 5. ut alios omittamus a Martene laudatos par. 1. lib. 1. cap. 1. art. 15. num. 9. & 10. De *vigiliis* porro hac nocte habitis hoc unum dicimus, quod adeo antiquæ sunt, ut illas ab Apostolis traditas docuerit Hieronymus in c. 25. Matthæi v. 6. ubi etiam hunc ritum ex simili Judæorum profectum testatur. Epiphanius similiter hæres. 70. §. 10. id refert Constitutioni Apostolicæ, ex qua sumta videtur constitutio similis inter Clementinas lib. 5. cap. 19. ubi eædem Paschales vigiliæ diserte præcipiuntur.

4 Tract. 33. *genere*, *ætate*, *sexu*, *conditione diversos*, qui Veronæ abs se baptizandi erant, S. Episcopus appellavit; heic autem addit & *natione*, quod notatu dignum visum est, ut appareat hanc in urbem ex dissitis etiam terris baptizandos confluxisse: nisi forte hoc accipiendum sit de iis, qui ex aliis nationibus Veronam incolatum venerant, aliave de caussa heic fortuito degerent.

5 Augustinus serm. 228. num. 1. *Qui paullo ante vocabantur Competentes, modo vocantur infantes .... Infantes dicuntur, quia modo nati sunt Christo, qui prius nati fuerant sæculo*. Manat hæc formula ex illo Petri epist. 1. 2. 2. *Sicut modo geniti infantes*. Idem Augustinus aliquot sermones habet inscriptos: *In die Paschæ ad Infantes*. Vide Clementem Alexandrinum lib. 1. Pædag. cap. 4. ubi hanc Neophytorum infantiam, uti vel tunc vocabatur, a Gentium reprehensionibus vindicat.

6 Ms. Rem. *festa læta celebrare convivio*. Porro *convivium* heic nuncupatur Eucharistia, quæ post noctis vigilias ipso die Paschatis Neophytis tradebatur. Hoc eodem *convivii* nomine eam appellat etiam Tertullianus lib. 2. ad Uxorem, Optatus lib. 5. Ambrosius lib. 1. de Abel & Cain &c. *Prandium* mox eodem sensu Auctor nominat. In Appendice Cypriani p. 268. edit. Venetæ simile quidpiam *cœnæ* appellatione sub variis epulorum symbolis eodem spectantibus idemque significantibus explicatur.

7 Sic ex Ms. Rem. cum alii codices & editi habeant *nutrimentorum*, excepto Ms. Pomp. in quo priori manu *intrimentorum* scriptum fuerat, sed posteriori manu perperam suppositum *nutrimentorum*. Est autem *intrimentum* sapidissimi condimenti genus, ut ex illo Appuleji intelligitur lib. 10. Metam. *Qui sapidissimis intrimentis succuum pulmenta condita vapore mollibat*.

8 Notatur heic frequens profanarum comissationum intemperantia, quam vomitus fere sequebatur. Paullo post ante verba *musti vestri* tres Mss. male addunt *non musti*.

9 Paterfamilias hoc loco appellatus Melchisedech esse videtur, qui *panem & vinum* protulisse traditur Gen. 14. vers. 18. Hic autem figura fuit Christi Eucharistiam

vobis ex usibus suis sua de mensa largitur. Tres pueri unanimes legumina inferunt primi, quibus, ut scitus sit sapor, salem sapientiæ aspergunt: oleum Christus infundit: Moyses primitivam festinus, maturamque procuravit [10] agninam, Abraham pinguem conditamque fideliter vitulinam. Isaac innocenter oleum portat, & ligna. Jacob patienter varia exhibet pecora. Joseph [11] præmotus ad mensuram prærogat cunctis annonam. Sane si quis aliquid desideraverit, qui recondidit, Noe omnia illi [12] arcarius non negabit. Petrus piscator recentes marinos affatim pisces apponit cum sarda admirabili. Tobias peregrinus fluvialis piscis [13] interanea diligenter accurat & assat. Joannes [14] camelarius devote præcurrens, de silva mel attulit, & locustas. Ne alter alterum manducan- Rom. 14. 3.
tem [15] denotet, invitator admonet Paullus. David regius pastor omnibus momentis lac argenteum subministrat, & caseum. Zachæus sine mora quadruplicata [16] expungit apophoreta: Deus & Dominus noster Jesus Christus Dei Filius [17] dulcia, sicut prior qui

ADNOTATIONES.

stiam instituentis sub utraque specie, quam quidem sub utraque specie olim Neophytis traditam liquet.

10 In Mſ. Rem. *aginam*, sed librarii errore scriptum est; *agina* enim cum unico *n* est pars superior libræ, in qua æquilibrium vertitur, seu trutina: *agninum* autem dicitur quidquid agnorum est, sicut apud Horatium Epist. lib. 1. 15. 35. *omasi agnini:* apud Plautum vero Aulular. 2. 5. 4. *agnina* absolute agninam carnem significat. Spectatur autem hoc loco illud Exodi 12. ubi agnus in Paschate edendus præcipitur: *primitivum* autem esse debuisse hunc agnum Zeno pluries tradit in tractatibus de Exodo, quos subjiciemus: quem agnum Christi & Eucharistiæ symbolum fuisse omnes norunt.

11 Pignorius in Commentario de Servis corrigendum censet *promotas & prorogat*; dispensatores enim prorogatores appellatos fuisse multis exemplis demonstrat.

12 *Arcarius* Noe arcæ conditor & præfectus appellatus. *Arcarii* autem a Latinis dicebantur œconomi, qui sive Reipublicæ, sive familiæ œconomiæ præerant, & promtuariæ arcæ, vel cellæ præfecti, dispensationis eorum, quæ opus essent, curam gerebant. Noe autem, si quid in convivio desideraretur, non negaturus peracute dicitur, ac si ex Arca, ubi cuncta animalium genera condita fuere, educere pro necessitate, vel desiderio posset. Editiones porro Ven. & Ver. cum plerisque Mſſ. habent *negavit* pro *negabit*, quod ex Mſ. Tol. & edit. Patavina correximus.

13 *Interanea* apud Plinium lib. 8. c. 27. & lib. 30. c. 7. exta, seu viscera sunt.

14 *Camelarius* L. ult. §. 10. D. *de muner. & oner.* est, qui camelis præest, eorumque curam gerit. Joannes forte *camelarius* hoc loco dicitur, quod *habebat vestimentum de pilis camelorum*. Matth. 3. 4.

15 Edit. Ven. *devoret*, sed male; nam respicitur Paulli locus ad Rom. 14. 3. *Qui non manducat, manducantem non judicet*.

16 *Apophoreta* sunt munuscula illa post solenne prandium data, quæ domum referre licet; unde Ambrosius de Exhortat. Virginitatis n. 7. *Qui ad convivium magnum invitantur, apophoreta secum referre consueverunt*. Ut itaque S. Zeno huic convivio nihil deesse significet, quadruplicata, idest copiosissima apophoreta in illud tandem a Zacchæo allata commemorat. Verbum autem *expungit* pro *distribuit apophoreta* inter convivas hoc loco accipiendum est, uti plane suadet alius similis locus ex tractatu 33. ubi *munera expungens* pro *munera dividens* aperte dicitus, in quem locum vide adnot. 2. ubi hanc significationem confirmamus.

17 Auctoritate codicis Vaticani inseruimus vocem *dulcia*, quæ plane desiderabatur; sic enim commode intelligitur, Jesum Christum Dei Filium sub convivii finem *expungere dulcia* (quæ vox substantive adhiberi solita pro rebus dulcibus probari

Ps.118.103. qui hoc prandio pastus est ante nos, dicit: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua super mel*, [18] *& favum ori meo!* Hæc, fratres, si quis libenter crediderit, largiores adhuc escas inveniet; quibus si diligens fuerit, semper & se & alios bonis omnibus satiabit: per Dominum nostrum Jesum Christum. [19]

ADNOTATIONES.

bari potest ex Lampridio in Heliogabali vita cap. 27.) *sicut dicit*, seu vocat ille, *qui prior hoc prandio pastus est ante nos*, nimirum David, cujus sunt hæc ad Deum verba: *Quam dulcia faucibus meis* &c.

18 Etiam apud Hilarium in psal. 118. lit. 13. pag. 355. in ipsa psalmi littera, quæ præmittitur, eadem lectio habetur: *Super mel & favum ori meo:* quæ verba *& favum* licet absint in ipsa explicatione litteræ 13. pag. 359. num. 11. tamen in explicatione litteræ 17. *& favum* ab Hilario lectum palam indicatur his verbis pag. 388. num. 5. *Verbum Dei ex corde malus abripit, quod ultra mel & favum in ore delectat.*

19 Mf. Vat. addit: *qui tecum regnat in sæcula sæculorum.*

TRACTATUS XXXIX.

[1] *Ad Neophytos post baptisma*. II.

Ps. 31. 1. Recte sanctissimus David ait: *Beati, quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata*: quia beatus esse non potest, fratres, in prima nativitate persistens, quem æstuantium delictorum [2] fax incensa omnibus momentis exurit: qui pædorem sui secum carceris portat: qui carnificem sentit ante, quam videat: qui nomen judicis pertimescit: qui, sic unde susurrus ingruerit, se quæri, se æstimat inveniri: cui securitatis profectus est nullus, etiam si contingat ei accusatore carere, teste conscio; cum se ipso carere non possit, quia violentior omni tortore conscientia numquam suum deserit peccatorem. In hoc reatu, fratres, usque nunc fuistis: sed fortiter [3] examinati estis: sed, ut indulgentiam perciperetis, pro vobis bene vigilastis, optime estis auditi. Novum judicii genus, in quo reus si excusaverit crimen, damnatur; absolvitur, si [4] fatetur. O magna potestas, magna peritia, magna pie-

ADNOTATIONES.

1 Plerique MSS. *Incipit de Baptismo*, quibuscum consentiunt in Imperiali historia Mf. Joannes Veronensis, ejusque exscriptores Pastrengus & Petrus de Natalibus, qui duos *de Baptismo* tractatus recensent. Unus Zenonianus cum editione principe inscribit: *Post traditum baptisma*. Retinuimus editionis Veronensis inscriptionem, ne tractatuum ad Neophytos seriem mutatione tituli interciperemus, quod & in sequentibus intelligendum est.

2 Legebatur *sex*. Sparaverii emendatio placuit, quem vide, si lubet.

3 Notatur heic catechumenorum examen, quod in scrutiniis fiebat, de quo plura Martene part. 1. de Antiquis Ecclesiæ ritibus lib. 1. cap. 1. art. 11.

4 Peccatorum confessio baptismo præmissa hoc loco indicatur, de qua plenius tract. 40. & 41. Tertullianus de Baptismo cap. 20. *Ingressuros baptismum orationibus crebris, jejuniis, & geniculationibus, & per-*

pietas judicis nostri ! a quo universi generis peccatores , ut possint beate vivere , [5] puniri festinant ; descendit quippe gladius pius in viscera peccatoris , & uno eodemque ictu , incolumi corporis manente materia , interficit hominem veterem , creat novum , & sacri gurgitis elemento sepelit . Et cum omnium aquarum natura sit talis , ut cum in profundum homines [6] susceperit vivos , evomat mortuos ; aqua nostra suscipit mortuos , & evomit vivos , ex animalibus veros homines factos , ex hominibus in angelos transituros , si provectus ætatis eorum [7] infantiam non mutaverit .

TRA-

ADNOTATIONES.

pervigiliis orare oportet , & cum confessione omnium retro delictorum . Concinit antiquus Auctor sermonis in psalmum 41. ad Neophytos in Appendice tom. 6. operum S. Augustini pag. 287. de iisdem enim loquens , quales per quadragesimam ante baptisma fuere : *Per omnem quadragesimam* , inquit , *vacaverunt orationi atque jejuniis , in sacco & cinere dormierunt , futuram vitam peccatorum suorum confessione quærentes* ; ex quibus eam confessionis rationem colligere posse nobis videmur , non quod necessitate baptismi omnia confiteri deberent , sed ut antiquam vitam in scrutiniis exponentes , *quærerent* , quid deserere , quid sequi , & quam vitæ rationem instituere oporteret , ut Christianum vere hominem induerent . Ejus ritus meminisse videtur suppar Zenoni auctor S. Ambrosius lib. 6. in Lucam cap. 3. cum ait : *In baptismo igitur justificatur Deus , in quo est confessio & venia peccatorum* ; & S. Gregorius Nazianzenus sermone in sanctum lavacrum , cum baptizandum alloquens , *ne dedigneris* , inquit , *tuum prodere peccatum* , *cum scias quemadmodum Joannes baptizabat , ut confessione præsenti futuram evadere possis* , quibus verbis nova confitendi ratio proponitur . Eusebius lib. 5. Hist. cap. 17. occasione quadam *multos* ad Christianam religionem conversos narrans , de his inquit : *Peccata sua confitentes baptisma Christi susceperunt* . Alia id generis , quæ adferri possent , & exempla & testimonia prætermittimus .

5 Innuitur pœnitentia , quæ adultis baptizandis imponebatur , ante quam baptisma susciperent , ut ex memoratis superiori adnotatione testimoniis liquet . Alii testes fuse in hanc rem allegantur a P. Martene lib. 1. cap. 1. art. 10. num. 10. Ejus autem pœnitentiæ imponendæ consilium illud fuisse arbitramur , non solum ut baptizandi peccatorum aliquam satisfactionem darent , simulque ostenderent , non ex animo præteritam vitam detestarentur , ac baptisma peterent ; sed etiam ut caro in vitiis enutrita , hac maceratione edomita spiritui inservire assuesceret . Hujus autem pœnitentiæ institutionem quidam Petri præcepto referunt , ut discimus ex epistola Herivæi Remensis ad Wittonem Rothomagensem cap. 6. ubi Clodovæum aliquantis cum S. Remigio diebus moratum prodit ante baptisma , ut *pœnitentiæ secundum Apostolicum præceptum prius ablueretur lacrimis , dicente Beato Petro principe Apostolorum : Pœnitentiam agite , & baptizetur unusquisque vestrum* . Certe pœnitentia ejusmodi in Constitutionibus , quæ Apostolicæ dicuntur , lib. 7. cap. 32. aliisque pluribus canonum decretis ante baptismum imponenda & suscipienda præcipitur ; quæ disciplina adeo in multa sæcula viguit , ut Auctor Sermonis in dedicatione templi , qui a non nullis creditur S. Cæsarius , num. 5. pœnitentiæ ejusmodi contemtorem *non levis peccati* reum peragere non dubitaverit .

6 Mss. Remensis & Vat. *receperit* .

7 Si nimirum baptismalem innocentiam seu gratiam , qua *modo geniti infantes* dicuntur a Petro 1. 2. 2. in malitiam & culpam non mutaverint . Ms. Pomp. in fine addit *Amen* .

1 Sic

TRACTATUS XL.

[1] *Ad Neophytos post baptisma*. III.

EXsultemus, fratres, in Christo: triumphatorique perpetuo hymnis, citharis, tympanis, canticis gratiam referamus, qui nobis promissa perpetuans pia [2] sanctione (ut ajunt) claves vere aureas misit: & quidem non illas, quæ maligno beneficio crimina excipiunt, quæ corpori parcunt, animam liberare non possunt; quæ peccata, cum dissimulando prætereunt, non adimunt, sed [3] includunt; quæ reum, qualem invenerint, talem quoque dimittunt; quæ in pari caussa ipsi præstatori nihil prodesse possunt. At vero nostræ acervatim absolvunt, quidquid invenerint, nec aliquid [4] subsecivi esse patiuntur: sed pectorum aperiunt cuncta penetralia, diligenter universa crimina expellunt, ac rursus diligenter occludunt, ne quid illo vel frivolum, inde quod excluditur, revertatur. Mira ratio, mira beatitudo! Salvo reo punitur reatus in [5] reo, integroque statu moritur in homine, propter quod homo fuerat moriturus. Inde est, quod nostra non habet necessaria tormenta [6] confessio; quod sine sudore tortoris facinora sua sponte reus,

ADNOTATIONES.

1 Sic editio Veronensis: inscriptio autem codicum est *de Baptismo*: Editio Veneta cum manuscripto Zenoniano: *Post traditum baptisma*.

2 Sanctio proprie lex est, quæ pœnam adjunctam habet. Justinianus lib. 2. Instit. 1. *Ideo & legum eas partes, quibus pœnas constituimus adversus eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus*. Eodem sensu a vetustioribus proprie appellatas vel ex hoc Zenonis loco colligi potest, quippe qui interponens parenthesin, *ut ajunt*, cum clavium *sanctionem piam* ex more loquendi appellat, satis vulgatam ejus temporis formulam notat. Licet autem clavium sanctio pœnæ aliquid conjunctum haberet, qua pœnitentia afficiebantur non ii solum, qui post baptisma peccassent, sed etiam qui ad baptisma propriis cum peccatis accederent, ut ostendimus adnot. 5. in tract. superiorem; tamen cum præ criminum gravitate levissima hæc pœna fuerit, & hæc ipsa non in pœnam, sed in rei potius beneficium exigeretur, recte *piam* clavium *sanctionem* vulgo appellatam Zeno vocavit.

3 Ms. Rem. *accludunt*.

4 Aliqui MSS. legunt *subsicivi*. Sed sunt qui legendum putent *succisivi*, vel *subcisivi*. Nota autem hoc loco vim clavium in baptismate, quibus *absoluto acervatim quidquid invenerint*, nihil subcisivi, vel reliqui sive quoad culpam, sive quoad pœnam relinquitur; & præterea deletis semel cunctis criminibus, nihil ex iisdem reviviscere sinunt; quod sane indicant illa: *Diligenter universa crimina expellunt, ac rursus diligenter occludunt, ne quid illo vel frivolum, inde quod excluditur, revertatur*. Paullo post MSS. Tolent. & Vatic. *peccatorum* pro *pectorum*, & Ms. Tol. cum edit. Ven. *accludunt* pro *accludunt*.

5 Legebatur *in eo*, sed codices Tol. Vat. Urbin. Pomp. Sp. & Zen. *in reo* scribunt, & idipsum habent omnes cum MSS. tum editi tractatu sequenti, in quo idem hic sensus totidem verbis expressus reperitur.

6 De confessione a Catechumenis ante baptismum habita heic sermo est, cum hic tractatus ad Neophytos recens baptizatos habitus fuerit, ut ex inscriptione & fine liquet. De hac porro confessione satis diximus adnot. 4. in tractatum præcedentem.

7 In-

reus, ut fiat innocens, confitetur. Pretiosa indulgentia est, fratres, quæ & veniam præstat, & medicinam. Ceterum qui parcit venefico, homicidæ, adultero, incestatori, sacrilego, nisi ejus curaverit mentem, non video, quid illi præstiterit. O liberatoris nostri profunda providentia! O præstantia singularis! O dulcis sententia! O damnatio necessaria! Homo jugulatur, ut vivat: [7] percussor, percussorisque non cernitur gladius: percussique non hiat vulnus, non defluit sanguis, non decolor color est. Ipse est, & tamen ipse non est. Vetus quidem videtur domicilium, sed novus est [8] inquilinus, mutatione morum nativitatis suæ nobilitatem incredulis variis virtutibus monstrans. Cujus sanctionem, vestræ ætatis omni curriculo manente in sua semper infantia, custodite: ac fortiter præcavete, ne primi hominis [9] quondam vestri umquam memoriam recolatis.

TRA-

ADNOTATIONES.

7 Intellige *non cernitur percussor, nec percussoris gladius*. Ms. Pomp. scribit sine conjunctione *percussi non hiat vulnus:* sed forte legendum, ut in tract. seq. *Percussor non videtur, percussoris non cernitur gladius, percussi non hiat vulnus*.

8 *Inquilinus novus* heic Christus est per gratiam, ob quam in baptizatis inhabitat. Hinc intelligitur, ad quem referatur relativum *cujus*, quod mox subjicitur *; cujus sanctionem* &c.

9 *Primus homo*, idest Adam peccator, *quondam vester*, idest baptizatorum, exstitit, quod Neophyti ante baptisma peccatores ut Adam fuerint, & veteris hominis, ut Paullus loquitur, personam gesserint; quam, ut novum hominem Christum in baptismo induerent, exsuerunt, ejusque memoriam ut recolant, Zeno illos hortatur, ne a gratia ad peccatum redeant. Vide epist. ad Ephesios c. 4. v. 22. 24. & ad Coloss. cap. 3. v. 9.

TRACTATUS XLI.

1 *Ad Neophytos post baptisma.* IV.

In quo paucis additis, quibusdam mutatis, continentur ea, quæ partim XXXIX. partim XL. tractatibus exhibentur.

EXsultate, fratres, in Christo, 2 acceptaque indulgentia regale beneficium diligenter, fortiter, ac fideliter custodite: etenim omnis

ADNOTATIONES.

1 In MSS. inscribitur: *Tractatus ad Neophytos alio die Paschæ*: in edit. Ven. cum MS. Zen. *ad Neophytos*. MS. autem Rem. hanc præterea marginalem notationem exhibet: *A Subdiacono in ambone recitanda, dum cum fratribus Pontifex in conventu sederit*. Subdiaconorum aliquando fuisse lectiones recitare discimus ex Gregorio lib. 4. ep. 44. Lectiones autem in ambone habitas notum est pluribus testibus, quos Martene allegat t. 4. de Antiq. Ecclesiæ Ritibus cap. 5. n. 11. Qui porro *conventus* heic dicitur, ab aliis Scriptoribus *fratrum conventus* appellatur. *Fratrum* autem *conventum* locum fuisse ab ecclesia distinctum, ubi lectiones sacræ fieri solerent, satis innui videtur a Cæsarin Arelatensi hom. 11. *Vos ad audiendas lectiones divinas, video ad conventum fratrum, vel ad ecclesiam fideliter concurrere*, & paullo post: *Ad ecclesiam, vel fratrum conventum venit*. Non nulli quidem particulam *vel* pro copulativa accepere, ac si *conventus fratrum*, & *ecclesia* synonima essent. At præter quam quod hæc repetita disjunctivæ particulæ formula id ferre non videtur, *conventum fratrum* fuisse locum ab ecclesia separatum, quem *Capitulum* alii vocabant, manifestum fit ex Ordine IX. Romano, quem Mabillonius edidit tom. 2. Musei Italici pag. 10. sic enim ibidem initio scribitur: *Postquam prima hora celebrata fuerit in conventu fratrum, qui apud quosdam Capitulum nuncupatur &c.* Et Capitulum quidem locum fuisse ab ecclesia sejunctum, in quo post primam & ante Missam ad lectiones audiendas cleri præsertim conventus fieret, aperte colligimus ex antiquo ordine Cameracensis & Atrebatensis Ecclesiæ ex Pithœei schedis edito, ubi hæc leguntur: *Et mox ut sol ortus fuerit, signum pulsetur ad primam, ubi omnis clerus conveniet. Deinde exeant ab ecclesia cum silentio, & resideant in Capitulo, ubi sacra legatur lectio ab hebdomadario. De ipsa vero lectione & de conversatione clericorum ibi a prælatis tractandum est*; & deinde subjiciuntur, quæ ad missam pertinent. Huc autem præter clerum, antiquis saltem temporibus, concurrere potuisse etiam laicos ad sacram lectionem audiendam, ex Cæsarii testimonio liquet. In conventu, seu Capitulo ambonem præterea fuisse, unde sacri libri legerentur, perspicuum fit ex nota marginali in præsentem tractatum. Neque moveat marginalis notatio tract. 45. ubi cum ea *in conventu* gesta tradantur, quæ aliis ex ordinibus ante, vel post nocturnas Vigiliarum preces (matutinum vocamus) in choro geri consueverant, uti est pacis oblatio memorata aliquot in monumentis a Martene recitatis tom. 4. de Ant. Eccl. Ritib. cap. 25. num. 5. & antiphona *Surrexit Christus* &c. *conventus* hic *fratrum* pro ipso choro habendus videri potest, ubi sane clerus convenit: hæc, inquam, marginalis notatio ne moveat; nam cum præcipuus Veronensis Ecclesiæ, & diei quidem paschalis ritus videatur, qui ea notatione exponitur, quique non ejus est generis, cujus ille est, qui in monumentis a Martene relatis ante, vel post nocturnas preces celebrabatur; nihil opus est, ut exinde *conventus* nomen in alienam significationem transferamus, quam aliis documentis confirmare non liceat. Vide quæ in eam notationem suo loco dicemus.

2 Prima hæc sententia in sequenti tractatu alia lectione repetitur sic: *Acceptæque indulgentiæ regale beneficium diligenter, fortiter, ac fideliter custodite: etenim vester contractus ablatus est*. At utrobique in MS. Rem. *ablatus*: legitur in MS. Tol. *sublatus*. Contractus autem heic

omnis actus vester contractus ablatus est, securi gaudete: nihil sæculo jam debetis. [3] Imago quidem reatus nunc usque fuistis, sed fortiter examinati estis: &, ut indulgentiam perciperetis, pro vobis [4] ipsis bene vigilastis: optime estis auditi. Novum judicii genus est, in quo reus, si excusaverit crimen, damnatur; absolvitur, si fatetur. Magna ratio, magna potestas, magna pietas judicis nostri, a quo universi generis peccatores, ut possint beate vivere, puniri festinant. [5] Mira ratio: mirum profecto mysterium. Salvo reo, punitur reatus in reo, integroque statu moritur in homine, propter quod homo fuerat moriturus. Inde est, quod nostra non habet necessaria tormenta confessio, [6] quod sine truculenti sudore tortoris facinora sua sponte reus, ut fiat innocens, confitetur. Pretiosa res est, fratres, quæ & honorem præstat, & præmium. O liberatoris nostri profunda providentia! O præstantia singularis! O dulcis sententia! O damnatio necessaria! In semet ipso homo jugulatur, ut vivat: percussor non videtur, percussoris non cernitur gladius, percussi non hiat vulnus, non defluit sanguis exspirantis, non palpitat corpus, non decolor color est. Ipse est, & tamen non est ipse. Vetus quidem videtur domicilium: sed novus inquilinus exsultat mutatione morum, nativitatis suæ nobilitatem incredulis variis virtutibus probaturus.

TRA-

ADNOTATIONES.

heic peccata sunt, ex quibus duplex culpæ pœnæque debitum contraximus; hoc autem debitum utrumque cum in baptismate remissum fuerit, contractus omnis jure ablatus, seu albatus, idest deletus, dicitur. Contractus enim heic dictus videtur, quod Apostolus ad Coloss. 2. 14. *chirographum* vocat: *Delens quod adversus nos erat, chirographum decreti, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci*: ubi & *ablati*, & *albati*, seu deleti chirographi occurrit mentio.

3 Mss. Tol. & Pomp. *In magno quidem reatu nunc usque fuistis*. Tract. 39. unde hæc sententia fere desumta est: *In hoc reatu, fratres, usque nunc fuistis*. Vide quæ ibidem adnotavimus.

4 *Ipsis* additum est ex quinque Mss. Codex Vat. *pro vobis bonis ipsis*.

5 Heic incipiunt, quæ ex tract. 40. totidem fere verbis repetuntur.

6 Très Mss. Rem. Vat. & Pomp. *quod*, cum alii perperam *quæ* præferant. Idem sane totidem verbis legitur tract. præced.

TRACTATUS XLII.

[1] *Ad Neophytos post baptisma*. V.

SAlvete hodie nati fratres in Christo, acceptæque indulgentiæ regale beneficium diligenter, fortiter, ac fideliter custodite; etenim vester [2] contractus omnis ablatus est: securi gaudete; nihil sæculo jam debetis. Ecce nullum pondus, stridor nullus est mundanarum vestris in cervicibus catenarum. Vinculis nullis impeditæ sunt manus, nullis pedes onerati compedibus. Non vos ullus terror exagitat, non ullæ sordes offuscant. Qui conscium timebatis, conscientiam non timetis: vetus enim homo vester feliciter condemnatus est, ut absolveretur: sacri gurgitis unda sepultus, ut sepulcri nido vivificatus, resurrectionis jura gustaret. O magna providentia Dei nostri! [3] O bonæ matris caritas pura! diverso genere, sexu, ætate, conditione suscipiens necat odio criminum, ut noverca: pia servat, ut mater: necatosque non ante vivificat, quam omne virus vetustatis exstinguat. Ne quid [4] adulterum pariat, ac ne quem plus amare videatur, aut minus, unam nativitatem, unum [5] lac, unum

ADNOTATIONES.

1 In Mss. *Tractatus paschalis* inscribitur præter Zen. qui cum Edit. Ven. *Post traditum baptisma*. Fragmentum hujus tractatus prope finem affertur in Vita S. Zenonis a Monacho Zenoniano conscripta. Ex ea pariter variantes dabimus distinctas per litteras Vit.

2 Vide adnot. 2. in tract. præcedentem.

3 Heic incipit fragmentum adnot. 1. memoratum, ab auctore Vitæ S. Zenonis insertum pag. 326. Hist. diplomaticæ, ad cujus calcem illa a Marchione Maffejo subjecta est. Monachus tamen non nullas lineas ad rem suam nihil pertinentes omisit.

4 Ms. Vat. *adulterium*: sed *adulterum* pro *adulterino* a probis auctoribus & a Zenone adhibitum vidimus adnot. 42. in tract. 1. lib. 1.

5 Mirum forte cuipiam videbitur, quod non heic solum, sed alibi quoque unum lac a Zenone nominetur, non autem mel, cum tamen certum sit recens baptizatis in Occidentali Ecclesia mel non minus, quam lac traditum fuisse, ut plures testes a Martene recitati tom. 1. cap. 15. n. 16. palam probant. At lac, non tamen mel nominat pariter S. Hieronymus in c. 55. Isaiæ tom. 4. pag. 644. edit. Veron. licet is in dialogo contra Luciferianos n. 8. tom. 2. pag. 180. & lac & mel traditum memoret, inquiens: *Multa alia, quæ per traditionem in Ecclesiis observantur, auctoritatem sibi scriptæ legis usurpaverunt, velut in lavacro ter caput mergitare, deinde egressos lactis & mellis prægustare concordiam ad infantiæ significationem*. Notanda tamen verba *lactis & mellis concordiam*, ex quibus non lac & mel distincte, sed mel cum lacte mistum Neophytis traditum liquet, unde & Tertullian. *lactis & mellis societatem* bis appellat, in lib. de Corona mil. c. 3. & lib. 1. adversus Marcion. c. 14. Hinc etiam una mellis & lactis benedictio in Ritualibus legitur, una item tradendi mellis ac lactis formula. Itaque facile fuit lac unum appellare, non quod istud solum daretur, sed quod usitatior infantium sit cibus. Ceterum hic ritus usurpatus licet a Gentibus, qui pueros vix natos melle ac lacte nutriebant, ut ex pluribus antiquis Scriptoribus eruditi notarunt, quemadmodum videre est apud Cotelerium in cap. 6. epistolæ Barnabæ adnot. 51. non tamen a Gentibus acceptus referendus cum non nullis est, sed a Testamento veteri, ubi repromissionis terra lacte & melle fluens sæpe recipitur,

unum [6] stipendium, unam Spiritus sancti præstat omnibus dignitatem. Quam speciosum est, fratres, quamque salutare, quem paullo ante ridiculo habueris, admirari: cujus exsecratus sis corruptelam, optes imitari virtutem: [7] quem cupidum semper horrueris, stupeas passim in pauperes, & egenos sua bona universa fundentem: postremo quem noveris idololatriæ fanum, gaudeas Dei templum. Itaque beatus est semper, qui meminit, quod renatus sit: beatior, [8] qui non meminerit, quid fuit ante, quam renatus sit: beatissimus, qui [9] infantiam suam provectu temporis non mutaverit.

TRA-

ADNOTATIONES.

pitur, *cujus iter* (baptizati) *incboantes*, inquit Joannes Diaconus in epistola ad Senarium tom. I. Musei Italici pag. 75. *tamquam parvuli lacte nutriuntur & melle*. Veremur tamen, ne hoc loco Zenoniano lactis nomine accipiendus sit sanguis Christi, de quo plura diximus adnot. 7. in tract. 32. vel ipsa intelligenda fidei doctrina, quam lactis nomine acceptam videmus in epistola Barnabæ num. 8. hoc enim pabulo æque omnes baptizati nutriebantur.

6 De hoc stipendio, quod *denarius* alibi appellatum videtur, multa disseruimus adnot. 5. in tract. 35. quæ plane legenda sunt una cum iis, quæ animadvertimus adnot. 21. in tr. 14. l. 2. ubi hunc eumdem textum considerandum proposuimus.

7 Vit. addit *ut* &c. quæ particula eadem ratione ponenda esset ante pronomen *cujus*, quod cum suo commate ab Auctore vitæ prætermittitur: sic enim ille per saltum: *Quam speciosum est, fratres, ut quem cupidum* &c.

8 Editi habebant, *qui non meminerit fuisse, antequam renatus sit*, idque spectat eos, qui in infantia baptisma susceperunt, aut ejus rei non meminerint. Hos autem magis beatos Auctor vocat; quod ante baptisma nihil mali proprii gesserint. Vit. *Qui non meminerit esse, quod fuit antequam renatus sit*. MSS. Rem. Urb. Pomp. & Basilicæ Vat. cum eadem Vita ad calcem ejusdem codicis Pompejani: *Qui non meminerit, fuit ante quod natus*. Ex his scribere placuit, *qui non meminerit, quid fuit ante, quam renatus sit*.

9 Vide adnot. 5. in tract. 39.

TRACTATUS XLIII.

[1] *Ad Neophytos post baptisma*. VI.

De duodecim signis.

I. ÆTHereæ gentes exsultate, novella pignora in Christo, florentissimique hodierni spiritalis ortus vestri candorem ne quo

ADNOTATIONES.

1 Primus hic titulus in editione Veronensi (in Zenon. codice *ad Neophytos* tantum) alter *De duodecim signis* cum additione *ad Neophytos* in Mss. ceteris & editione Veneta. Mos cum esset apud Gentium mathematicos (sic enim Astrologi tum dicebantur) nativitates scribere per Zodiaci signa, ut discimus ex Philastrio hær. 120. quæ *de signis Zodiaci & ortu hominum* inscribitur, hunc morem S. Zeno a profana observatione ad sacram hoc in tractatu traduxit. Porro in margine Ms. Rem. *Ad S. Stephanum ad Martyres secunda feria paschæ legenda in ambone, antequam Pontifex consignationem sancti Spiritus celebrare incipiat*. Hoc forte antiquissimum est hujusce ritus testimonium, quo confirmationis sacramentum *consignationis* nomine indicatum, feria secunda paschæ ab Episcopo conferretur. Ex multis aliis documentis, quæ diligenter collegit P. Edmundus Martene parte 1. de Antiq. Eccles. Ritibus cap. 2. art. 1. num. 2. & 3. exploratum fit, olim Episcopos, cum baptizabant (baptizabant autem fere inter ipsa solennia diei paschatis, quæ a Sabbati sancti pervigilio incipiebant) eodem die semper una cum baptismo Neophytis mox & confirmationem & Eucharistiam ministrasse. Quid igitur heic confirmatio in feriam paschatis secundam rejicitur? quod tamen monumentum ad octavum circiter sæculum pertinens, non adeo serum est, ut mutatam hac tempestate eam disciplinam dicere oporteat, quam ex pluribus aliis testibus ab eodem Martene ibidem allatis in sequiora sæcula productam liquet. Lumen huic difficultati adferunt sancti Udalrici Episcopi Augustani acta cap. 4. cui ea consuetudo fuisse traditur, ut *feria secunda post pascha ad S. Afram* multitudinem populi eo confluentis confirmaret. Id forte eam ob caussam factum fuit, non quod Episcopus non confirmaret in paschare, quos ipse eo tempore baptizasset; sed ut succurreretur baptizatis in rure, ubi institutis jam baptisteriis aliquot, baptisma in paschate conferre presbyteris licebat. Cum enim presbyteri confirmare non possent, nec pueros statim submittere in urbem, ut eadem die confirmarentur ab Episcopo; jam ut quam proxime fieri posset, isti utrumque sacramentum susciperent, cautum fuisse videtur, ut quisque suos pueros paschali festo baptizatos, feria secunda in urbem adferret, & in horum tantum gratiam S. Udalrici tempore, & similiter apud Veronam sæculo saltem octavo morem invaluisse putamus, ut ea die confirmatio ab Episcopis stato in templo solenni ritu fieret. Porro sicut Augustæ Vindelicorum templum huic officio decretum erat *S. Afra*, ita Veronæ *S. Stephanus ad Martyres*, ad quam quidem ecclesiam secunda feria paschæ decimo adhuc sæculo circiter stationem habitam liquet ex *Carpso* Ms. Stephani presbyteri in bibliotheca Capituli Veronensis servato, qui Veronensis Ecclesiæ ritus in dies singulos præscribens, eadem secunda feria *stationem ad S. Stephanum* notat. Hæc porro S. Stephani ecclesia vetustissima est, & Theodorici Gothorum Regis tempore jam fuisse constat ex Anonymo Valesiano, & *ad Martyres* idcirco nuncupata, quod quadraginta Martyrum corpora ibidem requiescant, de quibus præclare Anonymus Pipinianus in Rythmo de Veronæ laudibus pag. 180. Hist. diplomaticæ Marchionis Maffeji: *Ab Oriente habes primum protomartyrem Stephanum, Florentium, Vindemialem, & Maurum Episcopum, Mamam, Andronicum, & Probum cum quadraginta Martyribus*. Horum

quo pacto maculetis, perpeti diligentia custodite; quia [2] nescit iterare, quod præstat. Ecce, pueri, adolescentes, juvenes, senes utriusque sexus, qui eratis rei, eratis & immundi [4] mundana nativitate, contra omni reatu jam liberi, mundi estis infantes: & [3] quod est admirabile, & gratum, subito uno momento facti ætatibus diversis æquævi. Sed [5] curiositatem vestram bene novi veteris vitæ usurpatione; quod quidem vobis ulterius non licebit. Fortassis requiratis & a nobis, qua genitura, quove signo tam diversos, tam plures, tam dispares una uno partu vestra vos peperit mater. Sicut parvulis morem geram, sacrique [6] horoscopi pandam tota brevitate secreta.

II. Igitur, fratres, genesis talis est vestra. [7] Primus vos, qui in se cre-

ADNOTATIONES.

rum mentionem facit Joannes Presbyter Veronensis in Historia Imperiali Ms. l. 1. pag. 130. cujus fragmentum ex codice descriptum ab Hieronymo Tartarotio, nobisque humaniter communicatum heic edere placuit. Joannes hic sæculi XIV. ineuntis scriptor de Virgine scribens Placidia, quæ *V. Id. Octobris migravit ad Dominum, cujusque corpus in Ecclesia Sancti Stephani in castello . . . . sepultum fuit*, ista subjicit: *Hæc Ecclesia olim fuit Cathedralis ecclesia Veronensis, in qua jacent corpora Sanctorum Martyrum XL. qui sub Diocletiano in eadem urbe passi sunt . . . . . Jacent etiam ibi & corpora Sanctorum Pontificum ejusdem urbis Simplicii, Petronii, Innocentii, Senatoris, Felicis, Gaudentii, Probi, Andronici, Salvini, Mamæ, Mauri, Joannis, Alexandri, & Moderati, & aliorum plurium.* De his item Martyribus antiqua inscriptio superest in eadem ecclesia; & sunt diversi a quadraginta Sebastenis, ut ex diverso, qui utrorumque festo dictus est dies, etiam cognoscitur. Initio autem præsentis tractatus quos *ætheream gentem* Auctor vocat, hos tract. 35. *ætherea veste vestitos* prodidit. Vide quæ ibidem adnotavimus.

2 Ms. Urb. *nescit tenere*. Nota heic quoque novum testimonium, quo baptisma iterari non posse innuitur. Nominativi loco Christus subauditur, cujus Zeno paullo ante mentionem fecit.

3 Recensentur ætatum gradus, de quibus plura Censorinus de Die natali c. 13. Juventutem autem post adolescentiam positam inter ann. 30. & 40. ex Varrone ibidem laudato cognosces; ex quo factum est ut *juvenes* appellati inveniantur, quos ex confirmata jam ætate vulgo *homines* & *viros* nominare solemus. Adverte etiam senes utriusque sexus baptizatos fuisse, propterea quod Zenonis ævo post pacem Ecclesiæ redditam plures ex Gentibus ad Ecclesiam confluerent ex iis ipsis, qui usque ad senectutem in idololatria vitam exegerant.

4 Mss. Rem. & Pomp. perperam *mundana contra nativitatem omni* &c. in Mss. Tol. & Urb. *mundanam contra nativitatem omni*.

5 *Curiositatem vitæ veteris usurpatione* illam Auctor appellat, qua nondum baptizati, dum inter paganos vitam veteris hominis agerent, genesim a mathematicis postulare solebant; & ita in hac nova nativitate simile quidpiam eos petituros præsentiens, monet genituram ab astrologis quidem postulare licitum ipsis non esse, sed interim profanam observationem in sacram convertens, ex iisdem Zodiacis signis, quibus mathematici genituram scribere solebant, spiritale natalitium thema per allegoriam describendum aggreditur. In tribus Mss. *usurpati* pro *usurpatione* legitur.

6 *Horoscopus* hic est punctum illud temporis, quo quis nascitur, uti apud Persium Sat. 6. vers. 18. Manilius lib. 3. vers. 189. *ortivum cardinem* appellat. In duobus Mss. *Oroscopi* sine adspiratione scribitur.

7 Ab Ariete Auctor incœpit, genituram mysticam Neophytis conditurus, tum quod ab hoc signo annus ordiretur non civilis solum, sed Ecclesiasticus etiam, quem a paschate intra Arietis signum incidente initium sumsisse videbimus adnotat. 2. in tract. 45.

ſe credentem reprobat nullum, non Aries, ſed Agnus excepit: qui
veſtram nuditatem velleris ſui niveo candore veſtivit: qui ſuum [8] lac
beatum vagitu hiantibus veſtris labris indulgenter infudit. Idem non
tumidus cervice, non torvus fronte, non minax cornu Taurus, ſed
optimus, dulcis, blandus, ac mitis vos admonet [9] Vitulus, ut nul-
la ullo in opere captantes auguria; ejus ſine malitia ſuccedentes ju-
go, terramque veſtræ carnis domando fecundantes, lætam divino-
rum ſeminum meſſem cæleſtibus horreis inſeratis. Et admonet pro-
ſequentibus Geminis, ideſt duobus ſalutare canentibus teſtamentis,
ut principaliter idololatriam, impudicitiam, avaritiamque fugiatis,
quæ eſt incurabilis Cancer. Leo autem noſter, ſicut Geneſis prote-
Gen. 49. 9. ſtatur, leonis eſt catulus, cujus iſta pia ſacramenta celebramus, qui
ad hoc recubans obdormivit, ut vinceret mortem; ad hoc evigila-
vit, ut beatæ reſurrectionis ſuæ in nos munus immortalitatis confer-
ret. Quem competenter ſequitur Virgo prænuntians Libram, ut no-
ſceremus [10] Dei per Filium, qui incarnatus proceſſit ex virgine, æ-
quitatem juſtitiamque terris inlatam: quam qui conſtanter tenuerit,
ac fideliter miniſtraverit, non dicam Scorpionem, ſed, ſicut Domi-
Luc. 10. 19. nus ait in Evangelio, omnes omnino ſerpentes illæſa planta calcabit.
Sed nec ipſum quoque diabolum, qui vere eſt acerrimus Sagittarius,
formidabit umquam, variis atque igneis ſagittis [11] armatus, totius
humani generis omni momento corda diſtringens: propter quod ſic
Ephef. 6. 11. Paullus Apoſtolus ait: *Induite vos armaturam Dei, ut poſſitis vos
conſtare adverſus nequitias diaboli, accepto ſcuto fidei, per quod pot-
eritis omnes ſagittas illius mali, quæ ſunt igne plenæ, exſtinguere.*
[12] Is enim infelicibus non numquam immittit Capricornum vultu de-
ſor-

ADNOTATIONES.

tract. 45. quo quidem tempore Neophyti per baptiſma in novam vitam renaſcebantur: tum quod eumdem ordinem in nativitatibus condendis mathematici ſequerentur, ut colligere licet ex Auguſtino hæreſ. 70. quæ eſt Priſcillianiſtarum: *Conſtituunt enim*, inquit pag. 22. tom. 8. *in capite Arietem, Taurum in cervice, Geminos in humeris, Cancrum in pectore, & cetera nominatim ſigna percurrentes, ad plantas uſque perveniunt, quas Piſcibus tribuunt, quod ultimum ſignum ab aſtrologis nuncupatur.*

8 De lacte baptizatis tradito, qui ritus heic indicari videtur, diximus adnot. 7. in tract. 32. & adnot. 5. in tract. 42. Heic autem *lac beatum* dici videtur Chriſti ſanguis, qui baptizandis tamquam infantibus porrigebatur. Mſ. Rem. perperam *lacte beatum vagituris hiantibus* &c. Mſ. Vat. *lacte* item ſcribit. Poſtea Mſſ. Rem. Pomp. Vat. Urb. Zen. & edit. Ven. *infundit* pro *infudit*.

9 Chriſtum in Scripturis *agnum* ſæpe appellari palam eſt omnibus; eumdem autem vocari quoque vitulum teſtatur S. Barnabæ epiſtola num. 8. quam in hanc rem S. Hieronymus laudat in cap. 43. verſ. 19. Ezechielis. Inferius *idolatriam* pro *idololatriam* in Mſſ. Rem. & Pomp. quod frequens eſſe in codicibus jam animadvertit Baluzins.

10 Mſſ. Rem. & Zen. *per Filium Dei*. Nota *proceſſit ex Virgine* pro *natus eſt ex Virgine*.

11 Hic adjectivus cum ſequenti rara, ſed a Zenone non aliena ſyntaxi ad *Sagittarium* refertur.

12 Mſ. Pomp. cum aliis & cum editis ita prima manu habebat, ſed correctum eſt *Iis*; non placet: *is* autem eſt diabolus. Dein pro *deformem & per cor-*
nu

formem, & per cornu exilioris labra liventia ſpumantibus venis ebulliens, palpitante ruina captivi tota miſerabiliter per membra deſævit. Alios amentes, alios furioſos, alios homicidas, alios adulteros, alios ſacrilegos, alios avaritia efficit cæcos. Longum eſt ire per ſingula. Varias atque innumerabiles nocendi artes habet: ſed has omnes ſalutari profluens [11] amne non magnopere noſter Aquarius delere conſuevit; quem neceſſario uno ſequuntur duo Piſces in ſigno, ideſt duo ex Judæis & Gentibus populi, baptiſmatis aqua viventes, in unum populum Chriſti uno ſigno ſignati.

ADNOTATIONES.

nn exilioris. Manuſcripti libri Tolent. atque Zenonian. *deforme per cornu exilioris*. Mſ. Urbin. *deformem, qui cornu exiliens*.

[11] Edit. Ver. cum aliquot Mſſ. *omne*, perperam. *Non magnopere* pro *non magno opere*, ſeu facile, de quo vide adnot. 9. in tract. 6. lib. 1.

TRACTATUS XLIV.

[1] *Ad Neophytos poſt baptiſma*. VII.

Die Dominico de comparatione tritici.

I. EXſultemus, fratres, in Chriſto, tantique proventus redditu ditati, Deo patri omnipotenti laudes & gratias referamus; qui zizania, lolium, lappas, tribulos in læta frumenta mutavit, quæ diligenti cultu purgata, molariſque lapidis pio pondere feliciter fracta, ordinabiliter [2] creta, omni furfure abjecto, mirifico ſplendore in farinam candidam micuerunt; quæ nullo adulterata fermento eſt,

ADNOTATIONES.

1 Prima inſcriptio in edit. Ver. In Zen. & edit. Ven. *ad Neophytos:* in ceteris Mſſ. autem ſecunda. Sicut autem vineæ comparationem S. Zeno explicans tract. 27. rationem vini apud antiquos condendi ſatis enucleate breviterque ob oculos poſuit; ita nunc comparationem tritici Neophytis propoſiturus, antiquam panis conficiendi rationem non minus diligenter paucis exhibet: de qua allegari ſolet Seneca epiſt. 90. ſed eo luculentius multo Zeno noſter illam exponit. Hujus autem comparationis occaſionem dedit fortaſſe Paullus Apoſtolus per allegoriam de azymis paſchalibus 1. Cor. 5. 7. quæ quidem lectio vel nunc paſchali tempore legitur. Hac panis quidem comparatione alii quoque Patres de Neophytis loquentes utuntur, cum illos ex Paullo *panes* appellant. Vide inter ceteros Auguſtinum ſerm. 227. & 229. ubi eamdem allegoriam fuſe proſequitur, & ſimul explicat.

2 *Cretus* hoc loco non a *creſco*, unde *cretus* idem eſt ac creatus, progenitus, ſed a *cerno* originem ducit, quod ſignificat *cribrare*. Plinius lib. 33. n. 26. p. 260. tom. 2. *Cribro tenui cernitur*, & lib. 18. num. 19. pag. 14. *farinario cribro ſubcernitur*. Hinc ergo *ordinabiliter creta* dicuntur, quæ ex ordine cribrata ſunt. Simili ſenſu apud Palladium lib. 12. c. 22. *bene creti cineris*.

to est, [3] conspersa ac subacta diligenter. Sal inditum est illi: levigata est oleo [4] cremiali, officiis competentibus temperata, in panes azymos reddita. Hi, quos videtis, egregia coctura suave redolentes, qui excocti sunt non furno, sed fonte; non humano, sed igne divino: non illos aura corrupit: non fumus amarus infecit: non frigus elisit: (quod plus est) [5] sine fermento levati sunt. Certe [6] cacabacii

ADNOTATIONES.

3 Mss. Rem. & edit. Ven. *consparsa:* & sane similiter apud Tertullianum lib. 4. adversus Marcionem cap. 24. alii legunt *consparsionum* pro *conspersionum*. At *conspersa* ex communiori scriptione præfertur. Hunc autem textum egregie illustrat locus Catonis de Re rust. cap. 74. *Farinam in mortarium indito: aquam paullatim addito, subigitoque pulchre:* ubi *subigere* pro *attrectare*, *agitare*, *miscere* dicitur.

4 *Germinali* habebant editi & non nulli Mss. sed in aliis tribus Rem. Tol. & Urb. *gremiali* legitur. Hanc lectionem ut retineremus pene suasetant duo ejusdem sæculi auctores, qui *gremiale oleum* similiter habent, Quinctus Octavius Horatianus c. 9. & Theodorus Priscianus lib. 1. c. 3. quos tamen pro uno eodemque auctore habendos Fabricius ostendit in bibliotheca Latina. Sed melius *cremiale* legendum est; *g* enim pro *c* in Mss. scriptum sæpe observatur, & hac ratione apud Columellam lib. 12. cap. 19. *gremia* legitur in Mss. ubi *cremia* recte editum fuit; & similiter *cremiales arbores* legendum notavit Nesius Analectorum n. 11. apud Ulpianum lib. 24. D. tit. 3. L. *de soluto matrimonio* §. 10. ubi in Pandectis Florentinis *gremiales arbores* scribitur. *Cremium* autem & *cremiale* a *cremando* vocatur, quod cremari facile potest. *Cremia* quidem apud Columellam loco laudato sunt ligna tenuia & sicca, quæ ignem facile concipiunt. *Levi quidem igne, & tenuibus admodum lignis, quæ cremia rustici appellant, fornacem incendemus:* & hinc intelligitur locus vulgati interpretis ps. 101. 4. *Ossa mea sicut cremium aruerunt*; cujus vocis significationem eamdem affert Hieronymus in cap. 10. Oseæ. *Cremiales* item arbores in Pandectis sunt, quæ facile accenduntur. Ex his ergo *cremiale oleum* legendum pariter est apud memoratos Scriptores; & significatur, uti & apud Zenonem, commune oleum, quod in lucernis adhiberi solebat. Notandum denique est, farinæ massam jam conspersam atque subactam, præter sal inditum, oleo quoque conspergi consuevisse, ut panis fieret; quod tamen non de omni pane intelligendum putamus, sed de aliquo, quem heic ad Neophytos Auctor transfert, ut significet oleum, quo illi ungi solebant sive ante baptisma, sive post, præsertim in chrismate, pro quo Augustinus serm. 227. *oleum* appellat.

5 Spectare Auctor videtur illa Paulli 1. Cor. 5. 7. ubi primos illos Christianos azymos panes vocat, qui scilicet expurgato, ut ait, veteri fermento malitiæ & nequitiæ, nova conspersione sine ullo fermento, quo massa tota corrumpitur, azymi mundi de fonte levati sunt.

6 *Cacabacei* legendum videri potest, siquidem Tertulliani codices adversus Hermogenem cap. 41. *cacabaceus* scribunt. Sed *cacabacius* apud Papiam legitur voc. *Panis*. *Similiter*, ait, *& cacabacius panis calidus siccat: frigidus vero minus multo siccus ex parte extenuat*. Cacabacei significatio penes Tertullianum perturbati & turbulenti motus, qui in cacabis ebullientibus deprehenditur, vim exprimit. *Motus non turbulentus, nec cacabaceus* (scilicet ad cacabi, seu *ollæ undique ebullientis similitudinem*, ut idem ipse paullo ante dixerat) *sed compositus & temperatus*. Hæc significatio qui panibus convenire queat, haud intelligi potest. Alia igitur interpretatio exquirenda, quæ Zenonis ætate huic voci responderit. Joannes Filesiacus lib. 1. Selectorum cap. 3. & 14. a *κακκαβίζειν* perdicum voce deducit, ut garrulos & nugaces significet. Sed etsi id hominibus convenire queat, tamen cum Auctor non homines, sed panes *cacabacios* appellet; nihil est, quod in hanc sententiam eum locutum credamus. Porro ex cacabis hanc vocem derivare palam est. Cacabi autem erant coquinæ vasa ex Varrone de Lingua Latina lib. 4. cap. 27. quorum duas species Columella distinguit l. 12. c. 41. & 46. *figulinos & æneos*. Fuisse autem & pistorios cacabos, ubi panes a pisto-

cii non sunt, non vetusti, non usti, non crudi, non mucidi. Lacteus illis color est: lacteus sapor est.

II. Sed fortassis, quod non nulli [7] forma videntur minores, si secus aliquid de pistore sentiatur, mea nihil interest, fratres: quia etsi pauper sum, tamen frontem meam tueor, & fidem meam novi. Certe si quid sciunt, dicant [8] operarii, qui me-

ADNOTATIONES.

pistoribus coquerentur, ex hoc unico Zenonis loco colligunt Casaubonus in Heliogabalum Lampridii pag. 150. & ex eo Bulengerus de Conviviis lib. 4. cap. 18. & ii dicti, inquiunt, *panes cacabacii, qui saporem malum ex aqua in cacabo calefacta retinuerent*. Sed neque hæc interpretatio satisfacit, cum non satis intelligatur, quomodo pistores in coquendo pane cacabis uterentur, ex quibus malus, ut illi putant, sapor in panem ipsum suo cum detrimento rediret. Memoratus Papias *clibanicium panem* recenset *coctum in testa*, eumdemque siccum valde testatur, ut videri possit idem, ac quem *cacabacium* paullo ante vocavit; testa autem cacabi species est. At S. Paullini Nolani locus ex epist. 33. num. 9. pag. 201. edit. Ver. huic voci intelligendæ facem præferet. Sic autem ille ait: *Cum ædificia, quæ immaculata, adhuc operis tui gratia splendent, obscurata nænis insipientiæ meæ, &c. ut digno versibus meis utar verbo, cacabata ridentibus multis .... adspicies* &c. ubi *cacabata* vulgare quoddam adjectivum Paullinus usurpat, ut aliquid amplius, quam *obscuratum* significet. *Denigrata* exponit Rosuveidus in adnotationibus p. 906. Hinc *ollæ cacabatæ* apud Pelagium in Vitis Patrum libello 15. fuut ollæ fuligine denigratæ. Itaque *panes cacabacii* sunt vulgares & viles panes, ex farina non lectissima nec bene cribrata conditi, & idcirco fusci, quibus sane *panes lactei coloris* Zeno opponit, nec non illos, qui certa forma certoque signo notati a pistoribus venum exponuntur. Tandem hi *cacabacii* panes illi esse videntur, quos *sordidos* & *Sardinienses* vocat lex Valentiniani de *Annon. civil. & pan. grad.* quibus ex adverso locat panes *mundos*; & forte etiam idem est *plebejus* ille panis, cui *siligineum* ex lectissima farina compactum opponit Seneca epist. 119.

7 Difficultatem hæc verba maximam primo adspectu ingesserunt, cum non statim intelligeretur, quomodo ex Neophytis quidam *forma minores* videri possent, ut exinde adversus pistorem, idest Episcopum Zenonem, qui se pauperem profitetur, furti suspicio rediret, a qua se vindicandum hoc loco putavit. At cum ex aliis tractatibus constet, pueros, adolescentes, juvenes, & senes quamplurimos cujusque sexus & conditionis baptizatos fuisse, qui fere ex Gentibus ad Christianam religionem transibant; suspicari cœpimus, non nullos pueros, vel adolescentulos Gentilium ad baptisma susceptos, per allegoriam *minores forma* videri potuisse, quippe qui ob ætatem nimis teneram non viderentur esse ejusmodi, ut satis apti & instructi, vel liberi baptisma peterent. Hinc autem furti cujusdam suspicio in Episcopum recidit, ac si cupidus lucrandi plurimos, pueros *minores*, quam par esset, idest nondum sui compotes, nec idoneos qui de capienda religione decernerent, vel non satis instructos ac probatos, a parentum lateribus abstraxisset, quod sine furto esse non poterat, cum filios a parentibus abducere non liceat, nisi compotes sui Christianam fidem amplecti, patresque deserere velint. Ipse quidem Zeno ab hac suspicione non aliter se purgat, quam experimento & probatione illorum, quos ipsis auditoribus probandos exhibet, nihil dubitans, quin omnes *tripondes*, idest (ut explicabimus) satis instructos, liberos, ac pares ceteris omnibus, ætate nihil impediente, inveniendi sint. Forte etiam loquitur de adultis, quos non statim suscipiendos, nisi multum probati & instructi fuissent, sententia erat, qua quorumdam in iisdem suscipiendis celeritas reprehendebatur. Vide Martene tom. 1. de Antiqu. Eccl. ritib. cap. 1. art. 8. num. 5. & sequentibus. Hujus autem reprehensionis eadem vindicatio est.

8 *Operarii*, qui in catechumenis instruendis, probandis, ac initiandis Zenoni cooperabantur, quosque, si quid contra se de Neophytis sciant, testes appellat, procul dubio sunt presbyteri & diaconi, ac pro-

mecum sunt . Lucro gaudeo , sed sine furti conscientia , sane confiteor . Denique & vos retinetis [9] pondus antiquum : habetis aginam : exagium facite , quemadmodum vultis : singulos ponderate : invenietis nullum habere minus . [10] Tripondes sunt omnes ,

ADNOTATIONES.

proinde clerum Zenoni jam fuisse manifestum est.

9 Hic locus cum ad pistorii, ut ita dicamus, panis pondus, quod vel olim certum esse debebat, allegorice pertineat, recte pro *edignam*, quod legitur in tribus codicibus, vel *beginam*, quod alii codices & editi habent, *aginam* scribendum est cum Casaubono in Lampridium pag. 150. Est autem *agina* ex Festo trutinæ pars, qua sub exagio pondera vertuntur. Hinc *in neutram partem pronus & præceps mediæ aginæ æquilibrato impeta ferebatur*, dixit Tertullianus adversus Hermogenem cap. 41. *Exagium* porro idem est ac examen, quod per trutinam de ponderibus fit. Gloss. Gr. Lat. Ἐξάγιον *Pensitatio*. Similiter apud Cassianum Coll. 1. cap. 22. *exagium* dicitur, quo monetæ, utrum justi sint ponderis, probantur. Legitur in Novella Theodosii *de pretio solidi*, & in veteri lapide apud Gruterum pag. 647. 6. *sub exagio pecora vendent*. Vult ergo S. Zeno Neophytos quosque, de quibus dubitatio esset, ad examen vocari; & nihil ambigit, quin si ponderentur, omnes pares & apti inveniantur; id quod significant illa : *Invenietis nullum* (quæ lectio manuscriptorum Pomp. & Vat. melior visa est, quam alia ceterorum *nullam*) *habere minus* aliis, minus scilicet eo, quod ad suscipiendum baptisma necesse sit, ac in aliis Neophytis reperiebatur.

10 Hæc vox *tripondes* apud Zenonem singularis, laudatur a Casaubono in eumdem locum Lampridii, ubi *omnes* optime legit pro *homines*, cum *hominis* mentio allegoriæ panis non congruat : *omnes* autem panes *tripondes* recte dicantur. *Tripondes* vero & *omnes* ille non de panibus, vel Neophytis, sed de Auctoris tractatibus accipiendum putavit; & is *significat*, inquit, *se acceptam fidem de sacrosancta Trinitate in omnibus suis sermonibus integram servasse*. Sed perperam, cum de panibus, non de sermonibus hoc in tractatu perpetuo agatur; ac proinde *tripondes* dicuntur panes, de quibus hactenus, idest Neophyti, in quibus omnibus eamdem fidem, institutionem, voluntatem, quæ ad baptisma requiritur, sub exagio, seu examine inventam iri S. Zeno pollicetur. Porro ut de ipsa voce *tripondes* dicamus aliqua, *tripondium* triplicis dati ponderis pondus est, exempli gratia trium librarum, vel assium (Vide Instit. *de heredit. instituenda* §. *Si plares*) sicut & *dupondium*, seu *dipondium* nummus duorum ponderum dicebatur. Itaque *tripondes* sunt panes, qui tribus statis ponderibus, verbi gratia libris, ponderant. Panes, qui Imperiali largitione populo tradebantur, sub Aureliano duabus libris singuli pendebant, ut ex Zosimo colligitur. Auctum subinde pondus partim ab eodem Aureliano, partim ab aliis usque ad libras tres, ut Salmasius notat in Vopiscum pag. 373. Num *trilibres* panes *tripondes* Zeno appellavit? ex eo tamen quod is panes, de quibus agit (agit autem de panibus, qui a pistoribus in publicum usum certo signo notati vendebantur) *una libra signatos* vocat; pistorium panis pondus ea tempestate unius libræ fuisse satis insinuat : id quod nihil prohibet, quin possent esse panes dimidio minus pendentes, uti sunt illi sex panes seu bucellæ in lege Valentiniani memoratæ Cod. Theod. *de Anon. civ. & pan. grad.* quæ *ex triginta sex unciis* constabant; quod tamen semilibre pondus *parvulorum* tantum *panum* proprium fuisse videtur : sic enim Cassianus Collat. 11. cap. 19. nominat *duos paxamatios* (erat id tum parvi panis nomen) *quos*, inquit, *parvulos panes vix unius libræ pondus habere certissimum est*; quod ita accipi debet, ut non singuli paxamatii, sed utrique vix una libra penderent, uti ex contextu colligitur. Itaque si parvi panes dimidia, grandiores una libra pendere commode poterant. Quid autem *tripondes* eos Auctor dixerit, *si una libra*, non tribus signati fuere; non aliter intelligi potest, nisi si cogitemus, solenne Zenoni fuisse in omnibus allegoriis, quos ad Neophytos transfert, tria & unum, cum possit, adsumere; unde pariter tract. 35. memorat *denarium aureum triplicis numismatis unio-*

omnes, numismatis sacri una libra signati, [11] qui mensæ deserviunt.

TRA-

ADNOTATIONES.

unione signatum. Id autem vel spectat fidem in Deum unum & trinum, in qua nisi quis esset bene instructus & constans, non recipiebatur ad baptisma: vel ad ipsum baptisma pertinet, quod in ejusdem Unitatis, ac Trinitatis confessione nomineque confertur. Tandem quod heic Auctor ait *una libra signati*, tract. 43. in fine dixit *uno signo signati*.

11 Hæc postrema verba eo respicere videntur, ut Neophyti omnes indicentur esse panes non cacabacei seu vulgares, sed lectissimi, quales sunt, qui in usum mensæ certa magnitudine certoque pondere a pistoribus fiebant, ut pluribus conjecimus adnot. 6. Secus hæc verba cum superiori sensu nihil congruerent, & mutilus esset sensus, cui deessent aliqua, ut congruus finis haberetur. Forte punctum præcedere debent hæc verba: *Qui mensæ deserviunt*, & hi sunt sacri Zenonis ministri altari servientes; reliqua autem desunt.

1 In

TRACTATUS XLV.

[1] *De die Dominico Paschatis*. I.

SÆculorum heres, & [2] pernici cursu procurrens atque recurrens, solenni meta rotatus in se se, proferens sibi de fine principium,

ADNOTATIONES.

1 In Mss. *Incipit tractatus diei Dominici*. Edit. Ven. *De die Dominico*. Apud Joannem Veronensem ejusque exscriptores Guillelmum Pastrengum & Petrum de Natalibus recensentur *De die Dominico tractatus* II. cum & superiori, ut vidimus, in Mss. eadem sit inscriptio. Edit. Ver. *De pascha*. Cum autem in pascha hic tractatus sit habitus, & de ipso die Dominico paschatis agat, titulus, quem præfiximus, compactus fuit. In Ms. Rem. longa hæc marginalis notatio legitur: *Recitanda in conventu a diacone ipso die paschatis coram Pontifice, postquam ipse cum diaconibus a cubiculo descenderit, & sederit porrectis secundum morem malis cum pace præstita, dicente Pontifice: surrexit Christus ℟. aliis: Et ill.* Sic ibi. Singularis hic Veronensis Ecclesiæ, & præcipuus diei paschatis ritus nullo alio exemplo confirmatus, non ad sacra officia publica pertinebat, quæ in choro ecclesiæ fierent, sed in conventu, idest (ut adnot. 1. in tract. 41. vidimus) in capitulo habebatur, quo sane Pontificem cum clero identidem descendisse, antequam in ecclesiam ad sacra officia proficisceretur, multis liquet. Morem tamen porrigendorum malorum alia quadam die post Missam notatum legimus in pervetusto rituali edito ad usum ecclesiæ Remensis, cujus meminit P. Martene tom. 4. de Antiq. Eccles. Ritib. cap. 33. num. 8. in quo hæc habentur: *Benedictio pomorum in die festo beatorum Jacobi & Christophori*, hac præmissa rubrica: *Post missam dictæ diei presbyter exiens in albis cum stola benedicit poma nova, & post benedictionem Clericus distribuit adsistentibus. Sequitur benedictio &c.* Romæ pariter in ecclesia Græcorum S. Athanasii in Epiphania mala aurantia, benedicta ab Episcopo Græco ejus ecclesiæ præside, nunc quoque ex veteri ritu adstantibus porriguntur. Simile quidpiam Veronæ die ipso paschatis sæculo VIII. circiter factum ex hac marginali notatione colligitur. Dum pacem dabat Episcopus, dixisse videtur: *Surrexit Christus*; cui qui pacem accipiebant, id respondisse feruntur: *Et ill.* idest, *& illuxit nobis*, quæ verba paschalis diei propria, & in antiquis etiam ordinibus celebria omnes norunt. Vide etiam adnot. 1. in tract. 41.

2 Editi *paterno*; Mss. Rem. Tol. Vat. *paternici*, & ita etiam scriptum erat in Ms. Pomp. in quo tamen posteriori manu correctum *paterni*. Sed ex *paternici* emendandum duximus *pernici* cum Ms. Urb. nam sermo est de paschalis diei cursu, quem in sua annua *orbita* pernicem quidem Auctor appellat tract. 51. *Sæculorum* vero *heredem* paschalem resurrectionis diem vocat, propterea quod perenni orbita rediens, sæculorum æternorum imaginem referat. *Revertens* pro *recurrens* scriptum erat in sola edit. Ver. & Pat. *Rotatus in se se* cum duplici *se* scriptum reperimus in quatuor Mss. & Edit. Ven. *Principium* porro idem dies appellatur, & principium quidem anni, ut ex tractatibus sequentibus liquebit: *Pascha est enim vere anni principium*, inquit Ambrosius in lib. de Mysteriis c. 2. *primi mensis exordium, novella germinum reparatio, ac tetræ biemis nocte discussa, primi veris restituta jucunditas*; ex quibus explicantur, quæ S. Zeno mox subjicit, cum paschalem diem in initium veris conjicit. Eadem invenies apud eumdem Ambrosium lib. 1. Hexaemer. c. 4. cum quibus concinit S. Gaudentius tractatu 1. pag. 24. qui hujusce rei originem in antiquum Hebræorum ritum rejicit, apud quos Nisan Martio respondens, Deo præcipiente, primus erat mensium, ut ne tamen Christiani in Aprilem pascha non numquam transferre vetarentur speciali de caussa, quam idem Episcopus ibidem considerat. Quemcumque autem in diem sive Martii, sive Aprilis pascha incideret, hic semper anni Ecclesiastici prin-

cipium, natalitia infinita de occasu, dies sempiternus eluxit: quo discussa convolutæ hiemis tristitudine, novo vento Favonio blandiente, diversis floribus, genere, colore pariter & odore una nativitate diffusis, germinantia undique dulce prata respirant. Exsultat æstas nova, sed dives, in frumenti varias moles [3] spiceam feliciter contundens palmam; quam prosequetur congrue mustulentus autumnus, ut necessario gratiæ panis vini quoque jucunditas jungeretur. Quis non hæc cælestibus mysteriis coaptata cognoscat? hiems namque pigra, sordida, & tristis ad eos pertinet, qui idololatriæ deservientes, mundanis voluptatibus compediti, libidini vacantes & gutturi, longe [4] moliti, idest æternæ morti sunt a Deo, quod opus tenebrarum dilexerunt, destinati. Ver sacrum fontem debemus accipere, cujus divite ex alveo, Favonio non vento, sed Spiritu sancto generante, odorem divinum beata spirantes fide, [5] diverso charismate, sed una nativitate Ecclesiæ flores clarissimi, ac dulces nostri funduntur infantes. Æstas autem fidelis est populus, [6] angelicus, & mundus, qui sponsionis suæ palam fortiter retinens, peccatorum paleis [7] limpidatus, semet pretiosum frumentum divinis horreis inferre desiderans, licet suo uberet fonte, tamen æstuat semper justæ operationis ardore. Autumnus quoque [8] martyrii locus est, in quo non vitis, sed fossoris sanguis

ADNOTATIONES.

principium habebatur, licet vulgari consuetudine cum Romanorum ritu concinente annus a Martio inchoaretur.

3 Contaminatus erat hic locus in editis, ubi legebatur *spicam feliciter contundens palma*. MSS. correctionem suggesserunt, qua indicatur, frumenti spicas per æstatem in varias moles seu acervos *contundi*, cum spicæ eo tempore tundantur in area, & frumenti grana in varios acervos coacta, in horrea inferantur. Similiter ex sex MSS. & edit. Ven. *prosequetur* posuimus pro *consequitur*, quod futuro autumni æstatem subsequentis tempori minus congruit.

4 Tres MSS. *inoliti*. Sed *moliti* placet, cum *molio* non minus ac *molior* reperiatur; unde *molior* passive a Lucilio usurpatum legitur apud Nonium. 2. 543. ex quo heic *longe moliti* idem est ac *longe destinati*, ut idem S. Zeno explicat.

5 Diversa in baptismate charismata sunt, quatenus diversa est baptizandorum dispositio; qui enim *plus crediderit*, *nobiliorem se ipse præstabit*, inquit S. Episcopus tract. 31. tractatu autem 33. hortans catechumenos ad fidem augendam, hanc rationem adfert: *Quoniam quantum quis crediderit, tantum beatitudinis & habebit.*

6 Pro *angelus* scripsimus *angelicus*, ut omnia sint epitheta vocis *populus*, cum de Neophytis sermo sit, quos per baptisma in angelos quodam modo transmutatos, alibi autem *æthereos* pronuntiat.

7 *Limpidatus*, idest purgatus, mundatus a *limpido*, quod verbum usurpat Vegetius lib. 2. 18. 1. sicut & lib. 2. 27. 4. *elimpido*. Paullo post *suo uberet fonte*, sumto *uberet* neutra significatione pro *fecundet*, *exuberet*; sicuti etiam Columella adhibuit lib. 5. c. 9. 11. *Neque enim olea continuo biennio uberat*, idest fecunda non est. Neophyti autem ex gratia, quam in sacro fonte acceperunt, uberes sunt & fecundi.

8 De martyribus non raro Zeno meminit, quod qua ratione in ævum ejus cadere potuerit, siquidem vixit sæculo quarto, vide adnot. 20. in tract. 27. & præsertim Diss. 1. cap. 2. §. 8. Quæres fortasse, quid *non vitis, sed fossorum sanguis effusus* tradatur. Id ad quarti sæculi martyres præcipue pertinet, quippe Episcopi

guis effunditur: ut vita beata pretiosæ mortis vindemia comparetur. Dies vero ad sacramentum pertinet resurrectionis Domini nostri Jesu Christi, qui in omnibus omnia est; qui vere æternus est, ac sine nocte dies: cui duodecim horæ in Apostolis, duodecim menses serviunt in Prophetis: quem Evangeliorum salutaria [9] quatuor prædicant tempora: cui non anniversarii, sed quotidiani fructus respondent, hymnum canentes Deo credentibus populis, qui omni immortalitatis semine propagantur in sæcula. In hujus diei luce gradientes exsultemus fide, jucundemur bona conversatione, ut perpetuam vitam adipisci mereamur; per Dominum Jesum Christum.

TRA-

ADNOTATIONES.

scopi & Ecclesiastici fere fuerunt sacræ vineæ fossores & cultores, quos potissimum impetitos eo sæculo legimus, quod prioribus sæculis non omnino convenit, cum & clerici & laici Christiani passim a Gentibus mactabantur. Neque vero quispiam existimet *vitis* nomine Christum intelligendum, qui de se ait: *Ego sum vitis vera*; *fossores* autem esse universos Christi cultores: nam hi (si allegoriam Evangelicam Auctor spectasset) non *fossores*, sed *palmites* appellandi fuissent; & *fossor* seu *agricola* dicendus fuisset *Pater*, cum scriptum sit Joannis 15. *Ego sum vitis, vos palmites. Ego sum vitis vera, & Pater meus agricola est.*

9 Quatuor tempora hoc loco sunt quatuor anni tempestates hactenus memoratæ, quas ut quatuor Evangeliorum symbola Auctor accipit.

TRACTATUS XLVI.

De [1] *Pascha*. II.

[2] IN stabili cursu, multiformi gratia redimitus, temporum solenni vestigio dies salutaris advenit. Idem sui successor, idemque decessor, longæva semper ætate novellus, [3] anni parens, annique progenies, antecedit, sequiturque tempora & sæcula infinita. Parit sibi de fine principium; & tamen a cunis genitalibus non recedit. Profecto sacramenti dominici imaginem portat: nam occasu passionem, resurrectionemque ortu redivivo concelebrat, per quem nobis munus futuræ beatitudinis pollicetur: hoc quoque nostris [4] Competentibus præstaturus, quos nunc invitat felix occasus, ut sacri oceani lacteo profundo demersi, [5] inde novello novellique cum die resurgentes, nobiscum possint ad immortalitatis gloriam pervenire.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 In Mss. *Tractatus paschæ* inscribitur: in editis cum Zen. *de Pascha* 11. Hic autem & sequens tractatus similia continent, iisdemque non numquam verbis utuntur, ita ut ex altero alterum corrigere, explicare, & intelligere liceat.

2 Edit. Ven. *intestabili:* alii editi libri *instabili*. Mss. quatuor *instabilis cursus:* alii duo disjunctive *in stabili cursu*, quod cum Sparaverio magis placet, cum præsertim tractatu sequenti in eamdem sententiam *stabilis cursor* initio legatur. Ms. Rem. *multiformi gratiæ* perperam heic scribit, bene autem in sequenti tractatu *multiformi gratia*, uti utrobique alii codices & editi præferunt, Idem Ms. Rem. nec non Vaticano & Urbinate *per temporum*, sed male; nisi forte desit accusativus *ambages*, uti sequenti in tractatu habetur.

3 Paschalis dies anni parens dicitur, quod inde annus incipiat, qua de re satis diximus adnot. 2. in tractatum superiorem.

4 De Competentibus vide, quæ dicentur in tract. 50. adnot. 5.

5 Tractatu sequenti hæc eadem efferuntur sic: *Surgentes inde novello novelli cum die &c.*

TRACTATUS XLVII.

De [1] *Pascha*. III.

STabilis cursor, multiformi gratia redimitus [2] per temporum ambages pernicibus plantis sua recalcans officio solenni vestigia dies salutaris advenit. Idem sibi successor, idemque decessor, longæva semper ætate novellus, anni parens, annique progenies, antecedit, quæ sequitur, tempora, & sæcula infinita dissseminat. Parit sibi de fine principium: hoc nostris quoque hodie Competentibus præstaturus, quos jam nunc felix invitat occasus, ut sacri oceani lacteo profundo demersi, surgentes inde novello novelli cum die,

ADNOTATIONES.

1 In MSS. & edit. Ven. *Præfatio Paschalis:* in Veronensi editione *de Pascha VII*. Similis est præcedenti, ac proinde adnotata ibidem heic repetenda sunt. In marginali adnotatione MS. Rem. hæc leguntur. *Quinta feria paschæ in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante stationem*. De conventu satis diximus adnot. 1. in tract. 41. *Statio* autem a stando dicta, quod populus ante Deum stans, preces offerret, etsi olim pro ipso jejunio sumta fuerit (ut patet ex Hermæ lib. 3. Simil. 4. in quem locum vide Cotelerii adnot. 56.) propterea quod singulis jejunii diebus stationes haberentur; tamen subinde precatio omnis solennis, quæ processione indicta de una ad aliam ecclesiam, vel oratorium, aut etiam ad aliquod altare, ibidem stando habebatur a populo, *statio* dici cœpit. Hoc sensu in marginali adnotatione *statio* accipitur, cum per paschales dies, quibus nullum jejunium erat, hæ aliæque stationes ad sequentes tractatus in Remensi MS. designatæ haberentur. Harum porro supplicationum paschalium meminit S. Gregorius Turonensis in libro de Vitis PP. cap. 6. ejusque ritus non nullæ rubricæ in antiquis quarumdam Ecclesiarum Ordinibus, seu Ordinariis reperiuntur. In nostra autem Veronensi Ecclesia easdem stationes habitas feriis 2. 3. 4. & 5. infra octavam paschæ, ex hac aliisque marginalibus adnotationibus Remensi codici affixis suo loco deinceps referendis liquet, quarum catalogum in feriarum seriem ob oculos in generali præfatione posuimus. Num aliis diebus ejusdem hebdomadæ stationes haberentur nec ne, ex notis iisdem non constat: at haberi nihilominus potuere, ut ne in codice laudato mentio facienda fuerit, quod has ante stationes vel nihil, vel alia aliunde lectio recitaretur. Equidem in *Carpso* rituali libro MS. Veronensis Ecclesiæ, qui ante medium duodecimum sæculum a Stephano presbytero & cantore scriptus fuit, ut fusius ostendimus differt. 3. cap. 2. §. 1. singulis hebdomadæ paschalis diebus stationes ad certas ecclesias adsignantur, quarum heic catalogum appendendum putamus, cum præsertim ecclesiarum, ad quas stationes in Remensi codice indicatæ habebantur, nomina cognoscere pergratum non nullis præcipue Veronensibus futurum sit.

Feria II. Statio ad S. Stephanum.
Feria III. Statio ad SS. Apostolos & S. Laurentium.
Feria IV. Statio ad SS. Petrum & Joannem.
Feria V. Statio ad S. Firmum.
Feria VI. Statio ad S. Mariam Organam & S. Vitalem.
Sabbato Statio ad S. Zenonem & S. Proculum.
In Dominica octavæ Paschæ Statio ad S. Anastasiam.

2 MS. Urbin. *per temporis*. Dein *suo* pro *sua* in MSS. Vaticano, Remensi ac Pompejano legitur: & *dies salvatoris* pro *dies salutaris* in eodem codice Vaticano.

3 *Tra-*

die, ſua luce radiantes, nobiſcum poſſint immortalitatis per aerium tramitem curſu ſervato ad repromiſſionis tempus, ubi in perpetuum quis oritur, pervenire.

TRACTATUS XLVIII.

De [1] *Paſcha*. IV.

[2] MOrte ſua vivens, ſepulcri nido vegetatus, innumerabiles temporum metas [3] perenni curru, una eademque orbita luſtrans dies magnus advenit: menſes in tempora, tempora in annos, annos in ſæcula pandens. Sine pauſa creſcit in ſenium; & tamen a cunis genitalibus non recedit. Profecto ſacramenti dominici imaginem portat: nam occaſu paſſionem, reſurrectionemque ortu redivivo concelebrat, per quem nobis quoque reſurrectionem futuræ beatitudinis pollicetur.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 *Tractatus Paſchæ* in Mſſ. At *de Paſcha ſermo III.* in edit. Ver. A medio ad finem ſimilis eſt tractatui 46. ut conferenti patebit.

2 Hæc ſumta ſunt ex iis, quæ de Phœnice vulgo dicuntur, quod quidem animal reſurrectionis, & paſchatis proinde ſymbolum Patres ſæpe commemorant, uti & S. Zeno tract. 16. lib. 1. num. 9.

3 Tractatu 49. *Sempiterni currus* fit mentio; ubi licet Mſ. Pomp. *curſus* habeat, tamen ut *currus* retineatur, additum *aurigæ* nomen ſuadet. At heic *curſu* pro *curru* habet editio Veneta; & tr. 50. *nec ocioſo curſu* omnes & Mſſ. & editi libri non abſimili ſcriptura præferunt. Utrumque ſcribi & intelligi æquiſſime poteſt.

 1 Sic

TRACTATUS XLIX.

De [1] *Pascha*. V.

SEmpiterni [2] currus auriga teretis metæ sua replicans complicando gyro solenni vestigia, dies salutaris advenit. Idem sibi successor, idemque decessor: longæva semper ætate novellus: anni parens, annique progenies: [3] antecedit, quæ sequitur, tempora: & ut sæcula colligenda disseminet, parit sibi de fine principium. Hic est, quo similiter, verumtamen semel, amore hominis sui, ejus artifex Deus, & Dominus noster occidit, & exortus est rursum, numquam sane repetiturus occasum. Hic, inquam, quo ferales disruptæ sunt tenebræ: quo mors subacta est: quo homines, quos [4] susceperant mortuos, refundere inferi coacti sunt vivos. Quem ut semper, & ubique aucti fide, numero, caritate nostris cum fratribus celebremus, præstabit Deus Pater omnipotens.

ADNOTATIONES.

1 Sic in editis; in MSS. autem: *Item in die Paschæ*. Hic quoque tractatus, sicut & ceteri sequentes, non nulla habet similia, iisdem sæpe verbis expressa, quod semel monuisse sufficiat.

2 MS. Pomp. *cursus*. In MS. Tol. pro *teretis* scribitur *terrestis*, forte *terrestris*.

3 MS. Vat. *antecellit*. Mox *semina* pro *sæcula* in MS. Pomp.

4 MS. Urb. *susceperunt*.

TRACTATUS L.

De [1] *Pascha*. VI.

NEc otioso cursu, reciprocis ambagibus operis mundani pensa [2] perpetuans, genitalis semper, novellus occasu, a se in semet sua [3] per vestigia revolutus, dies salutaris advenit; officiis sacramenti dominici omnibus omni genere munerum largus. Namque

piis

ADNOTATIONES.

1 *Præfatio Paschalis*, vel *Item Præfatio* in plerisque MSS. & edit. Ven. At *de Pascha V.* in ceteris editis. MS. Rem. hanc adnotationem marginalem addit: *Tertia feria Paschæ in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante stationem*. Vide adnot. 1. in tractatum 47.

2 MSS. Rem. & Vat. *perpetuitatis*; Tol. & edit. Ven. *perpetuatis*: sed retinere maluimus *perpetuans* ex aliis MSS. & editis, quo significatur, paschalem diem advenire, qui *reciprocis ambagibus mundani operis pensa perpetuo itu ac reditu carpit*: tractatu autem 16. lib. 1. num. 8. *cursus ambagibus carpit pensa mundana* Auctor de Luna differens similiter scripsit. Vide tract. 52. ubi eadem allegoria aliis verbis expressa invenitur. Post pauca *muneris* pro *munerum* in MS. Pompejano legitur.

3 Tres MSS. & edit. Ven. carent præpositione *per*.

4 Præ-

piis mercedem sacerdotibus præstat, consequentibus ministris * promotio-

ADNOTATIONES.

* Præcipua sacra officia, quæ in ipso paschatis die (quatenus tamen a Sabbati sancti vigiliis exordiebatur) sæculo quarto Veronæ peragebantur, hoc loco S. Zeno paucis indicat: quod testimonium quanti faciendum sit, ex iis præsertim, quæ de *promotione*, seu ordinatione *ministrorum*, ac de *pænitentium cura*, seu reconciliatione hoc die habitis traduntur, eruditi statim intelligent. Etenim ad *promotionem* ministrorum quod attinet, hoc testimonium, quatenus recordamur & legimus, omnium nedum antiquissimum, sed etiam unicum, in quo de ordinationis die paschali tamquam ex ritu peractæ mentio fiat. Exstat quidem Leonis epist. 11. al. 81. ad Dioscorum Alexandrinum, in qua cum sacrarum ordinationum tempus legitimum statuatur *post diem Sabbati ejus noctis, quæ in prima Sabbati lucescit*; & cum hanc diem ipsum esse pascha existimarent, qui Leonis editiones antiquas curarunt; hunc titulum huic epistolæ apponendum, vel jam appositum retinendum duxere: *De ordinatione presbyteri, aut diaconi, ut Sabbato sancto celebretur, idest die Dominico*. At novissimus operum S. Leonis editor diss. 3. num. 5. & in adnotationibus ad eamdem epist. 11. non solum hanc sententiam ex eo Leonis textu haud colligi ostendit, quippe quod ibidem de omni die Dominico sermo est, non autem de die præcipuo paschatis: sed præterea alia testimonia considerans tum ex Gelasii ep. 9. ad Episcopos per Bruttios & Lucaniam constitutos c. 11. ubi commemoratis omnibus ordinationum legitimis nunc quoque temporibus, unum Sabbatum sanctum, in quo vel nunc ordinationes haberi legitime queunt, prætermittitur; tum ex synodo Romana sub Zaccharia Papa an. 743. c. a. ex Lemovicensi sub Benedicto an. 1034. ex Claromontana sub Urbano II. an. 1095. &c. ubi de ejusdem Sabbati ordinationibus summum silentium; dum ceteros dies legitimos enumerant, illud generale effatum, *numquam in Paschate ordinationum benedictiones celebratas fuisse*, pronuntiat, idque vel ex eo confirmat, quod *tota hæc solennitas regenerandis catechumenis erat consecrata*: & huic sententiæ ipse Mabillonius accedit tom. 2. Musei Italici pag. 104. Si hæc de ritu Romanæ solius Ecclesiæ pronuntiata fuissent, possent facile concedi; quatenus ejus disciplinæ, de qua nunc quærimus, nullum Romanum monumentum exsistit. At cum de omnium Ecclesiarum disciplina statuatur; id quam sit falsum, ex hoc unico Zenonis testimonio convincitur, in quo apette & de die paschatis sermo est, & de *promotionibus ministrorum*, quæ eo die præcipuo quodam ex ritu haberi consueverant. Et sane mos, qui nunc obtinet, ut Episcopi die Sabbati sancti legitimas ordinationes possint peragere, non de novo inventus, sed ex antiqua disciplina manasse credendus quidem fuerat: sed nullo antiquo documento, quod superesset, poterat confirmari, nisi hoc, quod ex S. Zenone considerandum proponimus. Addamus & aliud monumentum, quod si non præcipuum hujus disciplinæ ritum subindicat, ut ex Zenone colligitur; saltem praxin confirmat, qua die quoque paschatis ordinationes rite fuisse habitas manifestum est. Hoc monumentum suggerit codex Prioratus S. Gabrielis, cujus fragmentum recitatur in Ms. Historia monasterii Fiscamnensis apud Martene tom. 2. p. 666. de Antiq. Eccl. Ritib. *In diebus Maurilii Archiepiscopi venerunt Fiscannum ad paschale festum duo Franciæ Episcopi, idest Letzelinus Parisiensis, & Fulco Ambianensis missi in legatione ad Willelmum . . . . . . tumque in ipso sacratissimo Resurrectionis die supradictus Letzelinus Episcopus, volente & petente Abbate Fiscanni, publice missas fecit, atque intra sacra missarum solennia quosdam ex monachis presbyteros ordinavit*. Sera nimis tempora hoc testimonium spectat, quæ ad Zenonis ætatem nihil conterunt: sed ad refellendam, quam heic impugnamus sententiam, convincendamque ritus ejus successionem, quem a Zenonis ævo deduximus, non nihil pertinet. Porro in Zenonis textu ministrorum vox animadvertenda est, qua omnes cleri gradus, qui sacerdotium (*sacerdotes* enim tum heic, tum tr. 16. lib. 1. n. 6. presbyteri intelliguntur, licet *sacerdotis* nomen plerunque apud antiquos Episcopum significet) consequuntur, Auctor innuit: nam his *augumentum promotionis* hoc die præstitum affirmans, de uno minori ad alium altiorem gradum eosdem provectos subindicat, idque ipsum varietatem graduum inter promotos exstitisse palam insinuat. Quod si ad Veronæ clerum hæc verba directa consideres, jam plures cleri gradus inter *operarios* tr. 44. a Zenone memora-

motionis augumentum, immortalitatis fidelibus fructum, [5] pœnitentibus curam, [6] Catechumenis lucis viam, Competentibus [7] remissam omnium peccatorum. Sicque cunctos in unam Christi corporis gratiam congregatos ad cælestia regna perducit, per Dominum & salvatorem nostrum Jesum Christum, qui est benedictus in sæcula sæculorum. [8]

cii

ADNOTATIONES.

moratos hac in urbe per id quoque tempus fuisse facile conjicies. De *pœnitentium cura* adnot. sequenti.

5 Pœnitentium reconciliatio olim non videtur facta fuisse nec in ipso die paschatis, nec in sabbato sancto, sed feria quinta in Cœna Domini, ut ex Sacramentario Gelasiano omnibusque Ordinibus atque Scriptoribus liquet. Num præcipua Veronæ, saltem id temporis, disciplina? sicuti in Ecclesia Mediolanensi Ambrosii ævo feria sexta in Parasceve pœnitentes reconciliabantur ex ejusdem epist. 20. ad Marcellinam num. 26. quod ipsum multo serius obtinuit in Hispania & aliquot Gallicanis Ecclesiis, uti probat Martene to. 2. de Antiq. Eccl. Ritib. lib. 1. cap. 6. art. 5. n. 10. Sed forte *pœnitentium curam* Zeno vocat, qua illi perfecte Christo reddebantur, quod ad sacram synaxim ipso solum die paschatis admitterentur.

6 Duplicem heic notat baptizandorum gradum *Catechumenorum* & *Competentium*. Etsi enim omnes baptizandi sequiori ætate in tres vel quatuor etiam gradus distinguebantur, ut videre licet apud Ducangium; olim tamen non nisi in duos gradus heic a S. Zenone memoratos distincti fuere, ut liquet ex Origene lib. 3. in Celsum, S. Isidoro lib. 2. de Officiis divinis, Rhabano lib. 1. de Institutione clericorum, & Leidrado Lugdunensi de Sacramento baptismi cap. 1. Hoc autem inter utrosque discrimen intercedit, quod *Catechumeni* a catechesibus audiendis dicti (unde & *audientes* a Latinis Patribus sæpe appellantur, Tertulliano de Pœnit. Cypriano ep. 13. & 24. & aliis) verbo Dei erudiebantur, ut, quod S. Zeno ait, *viam lucis* cognoscerent: *Competentes* autem erant hi, qui in via salutis jam satis instructi, baptisma enixe simul postulabant; nam *quid aliud sunt Competentes*, inquit Augustinus serm. 216. num. 1. *quam simul petentes?* & hi peractis scrutiniis, in vigiliis potissimum paschæ baptizabantur, *remissam omnium peccatorum* consequentes.

7 Ms. Rem. *remissa*, perperam; accusativo enim casu hoc nomen elatum ex contextu patet, & *remissam peccatorum* similiter scriptum legitur tract. 16. lib. 1. n. 12. in quem locum vide adnot. 53. ubi *remissam* pro *remissionem* aliis usitatum ostendimus.

8 Cod. Tol. addit *amen*.

TRACTATUS LI.

De [1] *Pascha* . VII.

PErpetis anni pernicem cursum in [2] bissenæ mutationis augmentum, una eademque, nec ipsa, sed ipsa orbita circumducens, dies magnus advenit, suo sibi semper novellus occasu. Quod præterit, [3] sequitur: quod futurum est, antecedit. In omnibus novus est; & tamen in omnibus vetus est. Punctis omnibus commutatur, non natura, sed numero. Fit filius horarum, qui pater est omnium sæculorum. Hic est dies, fratres, quo a Domino nostro cunctus redemtus est orbis; quo æthereo semine novellus, [4] idest noster vivificatus est populus. Hic, inquam, qui nobis resurrectionis monstrat exemplum: cujus sane conditione nos beatiores sumus: quia ille occidit, semper ut vivat; fidelis autem post secundæ nativitatis occasum resurgens, horrore numquam intercipitur tenebrarum.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Sic in Ver. editione. In Mss. autem & edit. Ven. *Præfatio Paschalis:* codex vero Remensis hanc notam in margine exhibet: *In paschate quarta feria paschatis in conventu fratribus coram Pontifice recitanda ante stationem.*

2 Conjunctim *bissenæ* scripsimus, ut in Mss. licet editi distincte *bis senæ* præferant. Sic & alii aliorum Auctorum codices & editi conjunctim sæpius eamdem vocem scripsere. *Bissena* autem *mutatio* duodecim menses spectat, per quos annua *orbita* circumducta, dies paschalis redit. Vividum porro S. Zenonis ingenium ex illis verbis deprehenditur, cum anni *orbitam*, qua cursum suum paschalis dies circumducit, *unam eamdemque*, *nec ipsam*, *sed ipsam* per antithesim vocat; a qua locutione non multum absimilis illa, qua tract. 16. lib. 1. num. 9. de Phœnice jam jam post occasum renascente sermonem faciens: *Denique*, inquit, *festo exsultat in tumulo*, *non umbra*, *sed veritas: non imago*, *sed Phœnix: non alia*, *sed quamvis melior alia*, *tamen prior ipsa*.

3 *Advenit. Sequitur*, *quod* &c. in Ms. Vat.

4 *Idest Christianus vivicatus est populus* in cod. Urb. & forte tum *idest noster*, tum *idest Christianus* glossemata sunt, quæ e margine, ubi a quopiam fuerant apposita, in textum irrepsere.

1 In-

TRACTATUS LII.

De [1] Pascha. VIII.

SPecioſo circulo ſacer inflexus dies, in mundani operis penſa [2] quadriga temporum fertur, duodenis menſium perpeti curru mutationibus dives, nulla ſtatione contentus: quia immortalitas ejus eſt curſus. Verum currat, an recurrat, ambiguum eſt: cujus præteritum reſtat, ut redeat. Mira prorſus ratio! Innumerabilium ſæculorum diverſa menſura conterendo innovat ſpatia; & tamen ejus ſemper orbita eſt una: qui nos admonet, fratres, paſſionis reſurrectioniſque dominicæ unanimes atque concordes ſalutaria celebrare myſteria; per Dominum, & conſervatorem noſtrum Jeſum Chriſtum. [3]

ADNOTATIONES.

1 Inſcriptio in Mſſ. *Incipit Præfatio*, vel *Item Præfatio*. In edit. Ven. cum Zen. *Præfatio Paſchalis:* in Ver. & ceteris *de Paſcha ſermo VII*. Mſ. Rem. hæc in margine notata objicit: *Secunda feria Paſchatis in conventu fratribus recitanda coram Pontifice ante ſtationem*.

2 *Quadriga* ablativus eſt, & quatuor anni temporum loco ponitur.

3 In Codd. Pomp. & Urb. *Amen*.

1 Edit.

TRACTATUS LIII.

De [1] *Pascha* . IX.

MAgnificus , fratres dilectiſſimi , ſæculorum pater adeſt dies , omni genere fructuum fetibus pollens , divite ſinu , momentis quibus velis , quatuor temporum munera [2] expungens . [3] Denique Competentibus noſtris finitur hiems hodie peccatorum : oleo confecto lætabuntur . Hodie eos etiam ver arridens diverſos in flores diverſo chariſmate [4] redditurum eſt , cum ſalubri unda perfuſi , limpidæ æſtatis meſſe gaudentes , [5] panem novum cœperint manducare : quos autumnale quoque non morabitur muſtum , quo repleti inebriatique , feliciter Spiritus ſancti calore fervebunt : qui ut numquam refrigeſcant , [6] omnibus nobis præſtabit Deus Pater omnipotens .

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Editio Ven. *Præfatio Paſchalis* . Mſſ. Zen. addit : *pro baptizandis* . Edit. Ver. *de Paſcha ſermo IX. pro baptizandis* . Tandem ceteri Mſſ. *Tractatus Paſchæ* .

a *Expungo* pro *diſtribuo* accipitur , ut tract. 38. *expungit apophoreta* , ideſt munuſcula domum transferenda diſtribuit . Vide ibidem adnot. 16. Sic quidem in Gloſſ. Græc. Lat. *διαμεριστὴς divisor* , *expunctor* redditur , ac ſi *dividere* , ſeu *diſtribuere* & *expungere* idem ſignificent , ac verbum Græcum *διαμερίζω* .

3 *Denique* pro *paucis* Zenoni uſitatum , ut videre poteris ex indice ; vindicatur autem hæc ſignificatio adnot. 4. in tract. 7. hujus libri . Porro in editis & Mſſ. mala interpunctione erat : *Denique Competentibus noſtris finitur hiems . Hodie peccatorum oleo confecto lætabuntur* . Quodnam *peccatorum oleum* , quo lætari Competentes debeant ? error apertus . Mſ. Pomp. *peccatorum* habebat , & ſecunda manus correxit *peccatores* ; ſed neque proinde difficultas plane diluitur . Itaque alia interpunctione utendum cenſuimus . Oleum porro ab antiquis ſacrum Chriſma intelligitur dicente Optato lib. 7. adverſ. Parmen. *Oleum nominant illum liquorem , qui in nomine Chriſti conditur , quod Chriſma , poſtquam conditum eſt , nominatur* . Cum vero huic oleo *lætitiæ fructus* a Zenone tribuatur , illud indicari videtur , *unde* , ut Cyprianus ait epiſt. 70. *baptizati unguntur* , quo ſcilicet die paſchatis Neophyti confirmabantur . *Oleum donum Spiritus ſancti* Auctor vocat tr. 14. lib. 2. de quo aperte Auguſtinus loquitur ſerm. 227. quem ad baptizatos die paſchatis habuit . Neque tamen negarimus ſignificari poſſe illam chriſmatis unctionem , quæ inter baptiſmi ritus accenſetur .

4 Mſ. Pomp. & edit. Ven. *redditurus* ſine particula *eſt* , quæ item deeſt in codd. Tol. & Zen. Sed *redditurum eſt* plane legendum , cum ad ver neutrius generis referatur , quod *redditurum* , ideſt mutaturum , *eſt* , Competentes *in flores diverſos* , quales Neophyti ſuave redolentes appellari ſolent : uti ſane *dulciſſimi flores mei* a Zenone vocantur tract. 15. lib. 1. n. 5. in fine . Diverſi autem ſunt hi flores ex chariſmate diverſo , ſcilicet ex diverſa præparatione ac fide , de quo diſcrimine Zeno ſatis tract. 31. & 33.

5 Panis hic eſt Euchariſtia ſub panis ſpecie Neophytis data , ſicuti mox *muſtum* eamdem Euchariſtiam ſignificat , quam ſub vini ſpecie iidem percipiebant . His allegoriis cum S. Zeno in rebus aliis frequenter utitur , tum vero frequentius in myſteriis ſacramentiſque indicandis , quæ ne aperte verbis propriis exponerentur , ex arcani diſciplina cautum fuerat , de qua re plura Emmanuel Scheleſtratius in tractatu ſingulari de Diſciplina arcani c. 4. artic. unico §. 5. luculenter diſſeruit , ubi & hunc Zenonis , quem *antiquiſſimum & doctiſſimum auctorem* vocat , locum conſiderat .

6 Mſſ. Tol. & Vat. cum edit. Ven. *in omnibus* . Eadem editio cum Mſ. Pomp. in fine addit *Amen* .

TRACTATUS LIV.

De [1] *Exodo*. I.

In die Paschæ.

Exod. cap. 1. SIcut lectio divina testatur, in Ægypto a Pharaone populoque
ejus Israel Dei populus [2] captivitatis ingenti jugo acerrime pre-
Cap. 13. mebatur. Hunc Deus præcipit proficisci duce Moyse videlicet, &
13. 27. 22. Aaron, iter demonstrante nubis columna per diem, eadem ignis
14. 21. quoque per noctem. Finditur mare; & dextra lævaque in abru-
ptum digestis aggeribus stupens unda solidatur. Dei populus navi-
gat plantis. Mira res! Iter ejus barbaris vehementer urgentibus,
15. 20. nec eques potest sequi, nec navis. Maria cum mulieribus tympa-
num quatit; Hymnus canitur; Dei populus liberatur; resolutisque
14. 28. undis via cum persecutore deletur. Quantum spiritaliter intelligi
datur, Ægyptus mundus est iste. Pharao cum populo suo diabo-
lus & spiritus omnis iniquitatis. Israel populus Christianus, qui
proficisci jubetur, ut ad futura contendat. Moyses & Aaron per
id, [3] quod erant, sacerdotium, per suum numerum, demonstra-
bant duorum testamentorum sacramentum. Columna viam demon-
strans Christus est Dominus. Quod duplicem nubis & ignis ima-
ginem gerit, judicia duo designat, unum aquæ, quod gestum est,
ignis alterum, quod [4] futurum. [5] Mare fontem sacrum debemus
accipe-

ADNOTATIONES.

1 Mss. Vat. Tol. Urb. Pomp. nec non index Remensis: *Tractatus diei Paschæ cujus supra*, idest S. Zenonis, qui memoratus fuerat in clausulis tractatuum superiorum. Concinit autem hic tractatus cum aliquot mox subjiciendis, qui de *Exodo* in iisdem Mss. inscribuntur, ut jure hæc eadem inscriptio in editis huic quoque tractatui præfixa fuerit. Utrumque vero titulum & codicum & editionum hoc primo in tractatu retinuimus, cum in ipso paschali festo hic tractatus habitus sit occasione lectionis Exodi de rubri maris transitu, qui paschatis & baptismi symbolum fuit, ex quo etiam ea lectio hoc paschali tempore recitari & explicari solebat. Eadem ratio de ceteris, qui sequentur, tractatibus habenda est.

2 Editi cum paucis Mss. *captivatus*.

3 Sparaverius correctione additioneque legendum putat: *Moyses & Aaron per id, quo erant, sacerdotium, perque suum numerum &c.* At nihil opus est, cum S. Zenonis mens sit innuere Moysem, & Aaron *per id, quod erant* (erant autem sacerdotes ps. 98. 6.) demonstrasse sacerdotium, *per suum* vero *numerum* demonstrasse duo testamenta, quæ binariis quibusque numeris significata affirmare solenne Zenoni fuit, ut liquet ex tract. 13. lib. 2.

4 Indicatur ignis judicium; quo sub finem mundi omnia concremabuntur ex 2. Petri 3. 7. *Cæli & terra igni reservati in diem judicii & perditionis impiorum hominum*; quod ipsum significavit Joannes in Apocal. cap. 20. vers. 9. & seqq.

5 Baptismi typum fuisse Erithræi maris transitum, ut innuimus adnot. 1. diserte tradunt cum Zenone Sancti Patres, inter quos unum Cyrillum Hierosolymitanum commemorare sit satis, qui Catechesi 1. ad recens illuminatos, *Tyrannus ille*, inquit (idest Pharao) *ad mare usque*

accipere : in quo quibus aquis Dei servi liberantur, iisdem, qui non fugiunt, sed portant peccata, delentur. Maria, quæ cum mulieribus tympanum quatit, typus Ecclesiæ fuit: quæ cum omnibus Ecclesiis, quas peperit, hymnum canens, & [6] pectoris verum tympanum quatiens, populum Christianum ducit non in eremum, sed ad cælum.

ADNOTATIONES.

usque veteres persequebatur : ipse vero impudens improbitatis princeps dæmon ad ipsas usque salutares undas te sequebatur. Ille ex mare submersus est : iste in aqua salutis suffocatur.

6 Mss. Tol. & Vat. *peccatoris verum.*

TRACTATUS LV.

De [1] *Exodo*. II.

SAcram legem qui spiritaliter accipit, fratres, iste est, qui ejus fructu [2] lactatur. Judæi etenim cum carnaliter sentiunt, in gregibusque pecuinis agnum [3] bisaria natura commissum, qui inveniri non potest, quærunt; sic [4] agnum verum Christum, quem invenerant, perdiderunt : non enim intellexere, quia ex hædis humana designabatur caro suis onusta peccatis, ex ovibus spiritus majestatis : quæ utraque in Christo concreta, agnum legitimum præstiterunt. Hic est agnus, fratres, de quo [5] Lex ait : *Pascha est Domini*. Exod. 12. 11. 27. Apostolus quoque Paullus : *Pascha nostrum immolatus est Christus*. 1. Cor. 5. 7. Cur autem dignatus fuerit immolari, Joannes Baptista ante prædicavit his verbis : *Ecce agnus Dei, ecce, qui tollit* [6] *peccata mundi*. Joan. 1. 29.

ADNOTATIONES.

1 In Ms. Rem. *Item tractatus* sine alio titulo. Ceteri tum Mss. tum editi libri, *de Exodo*. Hæc autem marginalis rubrica legitur in Ms. Rem. *In Pascha coram Pontifice in cubiculo recitanda post diaconorum ingressionem ipso die paschatis.*

2 Sparaverius legendum putat *lætatur*, a qua correctione non multum discrepat Ms. Tol. in quo *lætatus* scribitur. At *lactatur* pro *pascitur* dici potuit.

3 *Bisaria natura agnum* Auctor vocat, qui ex duplici hædorum & ovium specie constet, ut ex sequentibus tractatibus liquebit.

4 Voces *agnum* & *Christum* absunt a Ms. Rem. In Tolentinate vero *Christum* deest.

5 Edit. Ven. pro *Lex ait* habebat *litare* : Edit. Ver. *lætari* : Ms. Zen. & Sp. *lætare:* sed nullo sensu, qui satisfaciat. Ceteri codices *Lex ait*, ubi *Lex* sicuti passim pro Moysis libris sumitur, ut alibi animadvertimus, ita nunc indicat librum Exodi, in quo quidem textus *Pascha est Domini* legitur. Neque moveat, quod in vulgata ejus loci interpretatione sit: *Phase, idest transitus Domini* : *pascha* enim & *phase*, vel *transitus* idem sunt; nam, ut Hieronymi verbis utamur in cap. 31. Isaiæ pag. 423. tom. 4. *Manifestum est pascha, hoc est, phase Domini non passionem significare, sed transitum.* Hinc eadem Zenoniana interpretatio usurpata visitur a Tertulliano adversus Judæos cap. 11. & præsertim a Gaudentio serm. 2. pag. 40.

6 Sic Mss. Rem. & Tol. Ita etiam

 erat

mundi. Hic itaque dictus est [7] primitivus, quia paternæ antiquitatis solus est conscius. Hic [8] maturus, quia post ipsum non est ullus. Hic sempiternus, quia occisus est, & inventus est vivus. Hic immaculatus a peccato, quia solus est mundus. Hic salutaris, quia per ipsum vincimus mortem. Hic masculus, quia Dei est virtus. Hic, inquam, agnus perfectus, quia in ipso magnus ille sacerdos pio mysterio sua victima inclusus, hodie Deum reddidit hominem, quem [9] litavit.

TRA-

ADNOTATIONES.

erat in Ms. Pomp. sed correctum *peccatum*, uti & in editis legitur.

7 Tractatu 62. hujus libri, ubi similia repetuntur, *Primitivus*, inquit Auctor, *quia præter Patrem ante ipsum nullus & primus*.

8 Sparaverius mallet legi *unicus*, & bene. At laudato tract. 62. *maturus* repetitur, sed alia ratione, *quia æternus est*. Porro auctoritate Ms. Rem. antiquissimi scripsimus *usn est ullus* pro eo quod alibi scribitur *est nullus*.

9 Nimirum *significavit*, quippe quod Christus se *hominem* Deo Patri per mortem crucis obtulit, ut hominem faceret quodam modo Deum.

TRACTATUS LVI.

De [1] *Exodo*. III.

TEmpus non finit, fratres, [2] imagini reddere veritatem. Verumtamen Judæe quid [3] monumentis tui criminis gratularis? In Ægypto servisti diu, [4] non sorte peregrini, sed merito. Ereptus *Exod. c. 1.*
es inde: non tua evasisti virtute. Columna nubis te perduxit per *Cap. 13.*
diem, ut [5] ostenderet cæcum: ignis columna per noctem, ut admoneret arsurum. Angelus prævius tua castra promovit, ut etiam *Cap. 14.*
præsenti Deo probareris ingratus. Per mare pedibus ambulasti, ut *Cap. 17.*
patereris in terra naufragium. Ad hoc sane in eremo aquam de petra bibisti, manna de cælo gustasti, ut cum esses ad egestatem *Cap. 16.*
postmodum devolutus, præteritorum bonorum recordatione acrius torquereris.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mss. Rem. Tol. Vat. Urb. *Sequentia Exodi*; Mss. Pomp. Zen. *Item de Exodo*; & similiter in Editis *de Exodo*. Hic porro tractatus similis est tract. 58. & utrique, ut facilius intelligantur, conferendi: alicubi enim, ubi variant, unus ex altero explicatur.

2 *Reddere veritatem imagini* idem est, ac explicare, quid imago, seu figura vere significet. Indicat autem Zeno se brevitate temporis, quod inter tot officia paschalia reliquum est, impediri, quo minus possit exponere, quid spectarit, quod Judæis olim, dum ex Ægypto liberati fuerunt, in imagine contigit. In Ms. Pomp. *imaginis* legitur: in edit. Ven. *veritata*, quorum neutrum placet.

3 *Monumenta* criminis Judæorum. Auctor appellat ipsam Exodi historiam, ex qua palam est, ipsos sive in captivitate, sive dum liberarentur, sive etiam post, variis criminibus reos fuisse, quod in sequentibus satis exponit. Judæos porro Exodi historiam in sui nominis commendationem ingessisse, in eaque perperam gratulatos Zeno affirmat, quod non minus inde gloriæ, quam ignominiæ in ipsos redeat: si enim patent divina ipsis collata beneficia, produntur etiam dura & criminosa gesta, quibus illi divinis beneficiis male responderunt.

4 Judæos *non sorte peregrini*, seu, ut loquitur tract. 58. *non necessitate, sed merito*, scilicet ob sua crimina, in captivitate diutius relictos affirmat.

5 Ms. Rem. *custodiret*.

2 Mss.

TRACTATUS LVII.

De [1] *Exodo*. IV.

MIra, fratres [2] cariſſimi, hiſtoriæ ſacræ ſic eſt perlecta narra-
tio. Cum Iſraelis populus [3] enormi captivitatis jugo depreſ-
Exod. c. 1. ſus, a rege Pharaone duris conditionibus in Ægypto necaretur;
miſeratione Dei, duce Moyſe, juſſus eſt proficiſci. Huic non cir-
Cap. 12. culus ſolis per diem, ſed columna nubis; non candida luna, ſed
ignis columna per noctem iter pandebat ignotum: qui ut inter duo
elementa pervenit, ibidem [4] præſentariæ exitum mortis expavit,
Cap. 14. Hinc enim perſequentium Ægyptiorum infeſtis mucronibus [5] pre-
mebatur: inde maris magno clauſus obice premebatur. Etenim illi
nullæ inerant naves, nulla transfretandi præſidia: cum ſubito di-
vina providentia ſcinditur mare: aquæ dextra lævaque gelido ſtu-
pore frenatæ, vitreos diriguntur in muros, præſtolantes tranſitum
Dei populi, ut [6] perſequentibus mare ſint. Inducitur in viam Iſ-
rael ingratus, in qua nec gladios poſſit timere, nec fluctus, Mira
res! medio pulverulentus exſultat in profundo, [7] qui circa ſe vide-
ret feliciter triumphum ſuum perire naufragio. Hæc Judæus præ-
dicat, fratres: & tamen Deo demens adhuc uſque non credit, qui
eſt benedictus in ſæcula ſæculorum. Amen.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. *Incipit Exodi ſecunda*; editi *de Exodo*. Hic tractatus poſt lectionem de Exodo habitus ex prima periodo cognoſcitur.

2 Mſſ. Tol. Pomp. Vat. Urb. *dilectiſſimi*. *Sic* deeſt in Mſ. Vat. & ſane abundare videtur. Dein *prælecta* pro *perlecta* in Mſ. Tol.

3 Duo Mſſ. Rem. & Tol. *in ormi*: Mſ. Pomp. *mortis*: alii autem tum Mſſ. tum editi *in ortu* præter unum codicem Urbinatem, qui genuinam lectionem textui inſertam exhibuit. Paullo poſt *prebenſus* pro *depreſſus* in eodem Mſ. Urb. dein pro *Duce Moyſe* in Mſ. Pomp. *Moyſes* ſolum legitur.

4 Edit. Ven. *præſentatæ*.

5 Ne repetatur vox *premebatur*, quæ iterum hoc eodem membro occurrit, eam Sparaverius hoc loco ſubaudiri mallet, vel legi *terrebatur*. Poſt pauca pro *clauſus* Mſſ. Rem. Tol. *clauſui*, & cod. Vat. pro *clauſus obice* ſcribit *clauſui objicere*.

6 Mſ. Pomp. *tranſeuntibus*, quod ſi legendum ſit, ut ſane probabile eſt, deſunt hoc loco aliqua, & ſupplendum ſic: *ut tranſeuntibus agger, perſequentibus mare ſit*. *Agger* potuimus, cum undæ hinc atque hinc ſuſpenſæ, tract. 59. *aggeres* appellentur.

7 Sic Mſſ. Tol. & Zen. ceteri editi & Mſſ. *quia*, quod minus placet.

1 Mſſ.

TRACTATUS LVIII.

De [1] *Exodo*. V.

TEmpus non finit imagini reddere veritatem. Verumtamen Judæe quid [2] designatione tui criminis gratularis? In Ægypto servisti diu non necessitate, sed merito. Ereptus es inde: non tua evasisti virtute. Columna nubis te deduxit per diem, ut ostenderet cæcum: ignis columna per noctem, ut significaret arsurum. Angelus tua castra præcedit: necubi crimen excuses. Per mare ambulas: veloces pedes [3] tuos ad effundendum sanguinem dextra lævaque in se refugiens unda testatur. Denique eremo exciperis, quo te nunc pervenisse cognoscis. Ubi sane ad hoc aquam de petra bibisti, manna de cælo gustasti, ut scires miser, quid fueras perditurus. [4]

Exod. c. 1. *Cap. 13.* *Cap. 13.* *Cap. 14.* *Psalm. 13.* *Exod. c. 17.* *Cap. 16.*

TRA-

ADNOTATIONES.

1 MSſ. Sp. & Zen. huic inscriptioni addit *ad Judæos*, contra quos sane posteriori quoque ætate tractatus a Patribus non numquam habitos (ut alios testes omittamus) ex Possidii indiculo liquet; ubi memorantur S. Augustini *adversus Judæos tractatus duos*, qui injuria temporum interciderunt. Id autem ne cuipiam sit mirum, cum post redditam Ecclesiæ pacem, & postquam ecclesiæ publicæ patuerunt, ea disciplina inducta fuerit, ut ad Episcoporum sermones exaudiendos non tam fideles & catechumeni, sed hæretici, Gentiles, & Judæi exciperentur; unde can. 84. Concilii Carthaginensis IV. sancitum legimus, *ut Episcopus nullum prohibeat ingredi ecclesiam, & audire verbum Dei, sive Gentilem, sive hæreticum, sive Judæum usque ad Missam catechumenorum*. Missæ catechumenorum nomine intelligitur illa missio, qua catechumeni post divinum verbum dimittebantur. Ex hac vero consuetudine, ut testatur Concilium Valentinum can. 1. non nulli ad fidem perducebantur: *Sic enim*, inquit, *Pontificum prædicatione audita, non nullos ad fidem attractos evidenter scimus*. Hæc autem nos ea de caussa monitum voluimus, non quod hosce tractatus a Zenone adversus Judæos vere præsentes habitos fuisse credamus, sed ut appareat, quam imbecillum sit eorum argumentum, qui ut Zenonem ad antiquiora sæcula evehant, his tractatibus utuntur, ac si posterioris ævi Antistites adversus Judæos publice in Ecclesiis non disseruerint. Ceterum occasione lectionum paschalium, in quibus de divinis erga Judæos beneficiis sermo est, hos tractatus a Zenone recitatos liquet, ut exprobrato ipsorum ingrati animi vitio verum Dei cultum ad Christianos translatum moneret, quibus sane omnia evenerunt, quæ in veteris testamenti figuris indicantur. Hic porro tractatus paucis additis, quibusdam mutatis eadem continet, quæ tractatus 56. Vide igitur quæ ibidem adnotavimus.

2 Tractatus 56. habet *monumentis tui criminis*.

3 Edit. Ven. *suos*.

4 MSſ. Rem. concludit sic: *Explicit tractatus de Exodo S. Zenonis*.

1 Edit.

TRACTATUS LIX.

De [1] *Exodo*. VI.

JUdæi, unde se beatos putant, infelices inde esse noscuntur: etenim [2] commodius puto misero in statu suo manenti, quam beato in ultimas miserias devoluto. Nam [3] prædicant patres
Exod. c. 14. suos Ægyptium populum fugiendo delesse: Deum suis præfuisse majoribus, eorumque iter præcessisse: non intelligentes, quia exinde eos a facie sua remotos, post suum dorsum cum [4] post futuris abjecerat: [5] Erythræum quoque in geminas ripas medium scissum mare, ductisque dextra lævaque aggeribus in aciem stipatis, undarum salvo liquore, arefactam profundi in semet contra se obnixam, stupidam pependisse naturam: viam inter fluctus [6] micuisse terrenam, quæ utique non cælestis populi meritum, sed terreni per orbem totum dispersionis futuræ denuntiabat exitium. Ideo eos
Cap. 15. in eremum inde perduxit, vulneraque detestabilis mentis curanda
Cap. 16. lacte cum melle providendo commonuit: nam infirmis ac langui-
Cap. 55. dis mannæ teneritudinem irroravit; non enim erant idonei, aut di-
Cap. 57. gni, qui cælestis panis perpetua soliditate fruerentur. Petra illis scaturivit in fontem: ut biberent detritis [7] lacunis, ut merebantur,
Jer. 2. 13. cænulentum postmodum laticem, Domino dicente: [8] *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & foderunt sibi lacus detritos, qui non possunt*

ADNOTATIONES.

1 Edit. Ven. cum Mss. Zen. *de Judæis* hunc & sequentes octo tractatus inscribit: Mss. ceteri *de Exodo*. Utrumque titulum præposuit Veronensis editio, quod semel monuisse sufficiat.

2 Ms. Urb. *esse commodius*. Ne autem æquivocationem patiaris, subaudi *homini misero*, & significatur præclarius multo agi cum homine misero, qui in suo statu maneat, quam cum beato & felici, qui in miserias ultimas devolvatur.

3 Edit. Ver. & aliquot Mss. *prædicat*: correximus ex quinque Mss. & edit. Ven. quippe nominativi loco *Judæi* intelliguntur.

4 *Post futuris* pro *posteris* accipitur, qua voce Vitruvius lib. 9. cap. 7. & Gellius lib. 17. cap. 7. de re, quæ deinceps futura est, utuntur.

5 Hunc textum contaminatum Sparaverius judicans, corrigendum putavit, ita tamen ut illum sine antiquis libris sanare se non posse professus sit. *Erythræum quoque in geminas ripas medium scissum mare, ductisque dextra lævaque aggeribus, in aciem stipatis undis, sudo liquore arefacta profundi semita, contra se obnixam stupidam pependisse naturam*. Codices plures habuimus, nihil tale subolevit uspiam: & ex interpunctione, quam posuimus, non ita contaminatum hoc testimonium videri posse putamus, ut intelligi nequeat.

6 *Miscuisse* habebant editi & Mss. nonnulli; melior visa est lectio Mss. Rem. Vat. & Pomp. Paullo post in Ms. Sp. *meritis* legitur pro *meritum*; in Rem. *enitum* pro *enitium*; & inde eodem Rem. cum Tol. & Pomp. *Adeo* pro *Ideo*.

7 Ms. Rem. *senaculis* pro *lacunis*, male; est enim *senaculum* locus, in quo Senatus habetur. Forte *cænaculis* a *cænum*. Heic autem indicantur *lacunæ* a Jeremia 2. 13. memoratæ, quæ quidem in Zenonis interpretatione *lacus detriti* appellantur, in vulgato autem Interprete *cisternæ dissipatæ*, idest consumtæ, *quæ continere non valent aquas*.

8 Mss.

sunt aquam portare . Postremo infelices quid sperant de imagine, cujus nosse non sunt meriti veritatem, [8] Dominum nostrum Jesum Christum?

ADNOTATIONES.

8 Mss. Vat. Pomp. Urb. & edit. Ven. *per Dominum*, sed male; nam vox *Dominum* refertur ad *veritatem*, quam Judæos *nosse non meritos* Zeno insinuat.

TRACTATUS LX.

De [1] *Exodo*. VII.

PHarisæus quemadmodum legitimum pascha possit celebrare, non video : [2] cujus eminens famosumque illud templum miserabili vastatione campis æquatum suo pulvere jacet sepultum.
Sacerdotalis cathedra pestilentiæ, cultorum suorum [3] sacrilegio, jure *Psal. 1. 1.*
deleta est. Exinanitum cornu jam non spirat unguenta. Dies festos *Amos 5. 21.*
in luctum, & cantica ejus in lamentationem conversa prophetæ *Id. 5. 23.*
testantur. Tauros, arietes, hircos, & agnos a Domino sæpe re- *Id. 5. 22.*
probatos [4] accepimus. Quid ultra? [5] Non potest, fratres, ullum *Is. 1. 14.*
celebrare mysterium, cujus sacrificium divina sententia advertitis *Jer. 6. 20.*
esse damnatum per Dominum nostrum Jesum Christum, qui est benedictus [6] cum Patre & Spiritu sancto in omnia sæcula sæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mss. Rem. Tol. Urb. Pomp. *Item sequentia Exodi*; Vat. *Tractatus sequentiæ Exodi incipit*; Ms. Zen. & edit. Ven. *De Judæis*. Utramque inscriptionem præfixere Editores Veronenses.

2 Constans & pervulgata sententia est, Judæis in uno Hierosolymorum templo legitime sacrificare licuisse. Hujus rei testis antiquissimus S. Clemens Romanus in epistola 1. ad Corinthios num. 41. S. Justinus in dialogo cum Triphone p. 4. edit. Parisiensis An. 1569. S. Phileas martyr in sinceris ejusdem actis apud Ruinartium pag. 454. & alii. Cum porro paschale celeberrimum sacrificium esset agnorum, de quibus præceptum est Exodi cap. 12. jam hos solum in eodem templo potuisse mactari, ut pascha legitime celebraretur, exploratum est. Huic tamen sententiæ adversatur Philo lib. 3. de Vit. Moysis, & tract. de Decalogo, qui paschalem agnum non a sacerdotibus, sed a singulis ex lege mactatum prodit, & S. Gaudentius, qui serm. 2. pag. 36. & 37. in domibus singulis, non autem in templo singulos agnos occisos suisse testatur. Philonis auctoritatem expungit Pater Lamy in tractatu de Veteri Judæorum paschate, ac si ille hæc scripserit, propterea quod Alexandrino schismati faveret. Tripho Judæus non minoris forte auctoritatis habendus, qui apud Justinum martyrem de paschali agnorum sacrificio id ipsum confessus est pag. 42. Gaudentio autem præter memoratos Patres satis sit opposuisse Hieronymum, qui cum Zenone nostro similiter sentit. *Nec immolemus agnum, vel mysticum pascha celebremus, quia hæc absque templo fieri lege probibentur*. Hinc ergo jure S. Zeno hoc & sequentibus etiam in tractatibus haud legitimum habuit Judæorum pascha, quod illi demolito adhuc templo legitime se celebrare posse contendebant, cum nec pascha sine sacrificio, nec sacrificium sine templo celebrari queat.

3 In Mss. Rem. Vat. & Pomp. *sacrilego jure*.

4 Ita ex Mss. Rem. Tol. Pomp. Vat. Urb. cum alias legeretur *acceperunt*.

5 Ms. Pomp. repetit : *Non potest, non potest*.

6 Mss. Tol. Vat. Urb. Pomp. & Zen. *cum Spiritu sancto*.

TRACTATUS LXI.

De [1] *Exodo*. VIII.

JUdæus legitimum gerere se pascha contendit; cui nihil aliud de veteri sacramento, quam inanibus intexta suspiriis [2] fabula remansit. Denique regium illud templum campis æquatum jacet. Altaria [3] ejus subversa manu cum suis sibi sacrificiis, sparsa in pul-
Psal. 1. 1. verem vanuerunt. Sacerdotalis cathedra pestilentiæ suo nomine [3] de-
*Exod.*12.5. leta est. Agnus salutaris, qui designatur [4] ex ovibus & ex hædis, inter

ADNOTATIONES.

1 Mss. *Incipit de Exodo*: Edit. Ven. *de Judæis*, idque alia manu additum in Ms. Pomp. Hic tractatus paucis additis, quibusdam mutatis eadem continet, ac tractatus 60. quem præmisimus, & 62. quem subjiciemus.

2 *Fabula* proprie a *fando* sermonem quemlibet significat: unde quod Plautus dixit in Sticho act. 4. sc. 4. vers. 71. *lupus in sermone*, id Terentius Adelph. act. 4. sc. 1. vers. 21. exposuit *lupus in fabula*. Hinc *fabula* sæpe vera est historia, quæ sermone traditur: unde S. Hieronymus: *Et ne veteres replicando historias longum faciam ..... brevem tibi fabulam referam, quæ accidit infantiæ meæ temporibus*. Pro scripta etiam historia idem Hieronymus ipsa voce utitur in Epist. ad Phil. cap. 1. *Longum est diversa judicum gesta percurrere, & totam Sampson fabulam ad veri solis (hoc quippe nomen ejus sonat) trahere sacramentum*. Hinc Phædrus *veras fabulas* memorat 2. fab. vers. 5. & *fabulari* pro *vera narrare* apud Scriptores non raro legitur. Nihil itaque mirum, si S. Zeno hoc loco veram sacræ & antiquæ historiæ & scriptis & verbo traditæ narrationem *fabulæ* nomine appellavit.

3 Auctoritate manuscriptorum Tol. & Vat. delevimus vocem *Dei*, quæ post *altaria* legebatur. Postea *delata* pro *deleta* in Ms. Urb. sed hæc eadem sententia totidem ferre verbis superiori tractatu repetita habet *deleta*.

4 Exodi cap. 12. vers. 5. ex vulgato Interprete hoc de paschali agno præceptum fertur: *Erit autem agnus absque macula masculus, anniculus; juxta quem ritum tolletis & hædum*, quibus agnus & hædus distincti censentur, non vero tamquam unum animal, quod ex agni & hædi natura particeps sit, ut Zenonis textus ponit. Cum Zenone tamen conciuens S. Gaudentius serm. 4. pag. 55. recitato Exodi præcepto hæc notat: *Hinc advertere Judæi debuerant, legem Dei spiritualiter intelligendam, quoniam ab agnis & hædis sumendum legerunt agnum, qui immolandus erat; cum sit istud contrarium, ut, si agnus est, ab agnis sit pariter & hædis*. Hæc autem animadversio ab Hebraica veritate aliena, ex aliqua profecto interpretatione fluxit, quam ibidem sane S. Gaudentius prodit in hæc verba: *Ab agnis & hædis sumetis*. Sic item integrum Exodi versum 12. recitat serm. 3. pag. 48. *Agnus autem perfectus, masculus, anniculus erit vobis; ab agnis & hædis sumetis*. Eamdem plane interpretationem lectionemque habet Ambrosius lib. 1. de Abraham cap. 5. num. 40. nec non epist. 23. ad Episcopos Æmiliæ num. 19. Hæc autem interpretatio etsi Hebraico textui videatur plane congruere; Hebraicæ tamen locutionis vim non plene exhibet, ejusque argumenti, quo Zeno & Gaudentius utuntur, occasionem dedit. Cum enim vi interpretationis præceptum tradatur, ut *agnus* immolandus in paschate, *ex agnis & hædis sumatur*; ille agnus ex agnorum & hædorum natura particeps esse debere creditus est: quod tamen non ita Hebraicæ locutionis ratio significat. Qui enim in prima parte versiculi agnus præcipitur, in hebræo שה appellatur; quæ vox etsi agnum quandoque significet, ut Jeremiæ cap. 50. v. 17. שה כשבים *pecora ovium*, quandoque tamen caprarum partus innuit, ut Deut. 14. v. 14. ושה עזים *pecora capra-*

inter pecora non poteſt inveniri. Dies feſti ejus, & cantica ſecundum Dei vocem [5] in planctum & luctum profecerunt. Superba illa civitas ſervit. Sane ovium greges infinitos interficit, quos in amaritudine aſſumit. Quis non intelligat, fratres, illud paſcha non eſſe, ſed [6] bromoſum latronis cruenti convivium? [7] *Amos 5. 23.*

TRA-

ADNOTATIONES.

prarum. Hinc ergo ea vox per ſe non *agnum* proprie, ſed *pecus* alterutrius ſpeciei ſive ex agnis, ſive ex capris ſignificat. Hac autem ſignificatione adhibetur Ex. 12. 5. ibique præterea in ſecundo verſiculi commate particula ו Hebraica, quæ *hædis* præfigitur, non pro *&*, ſed pro *vel* accipienda eſt, uti alibi ſæpius; & ſic verſus ille intelligendus: *Pecus*, ſeu partus animalium lanigerorum (id enim *pecus pecoris* ſignificat, de quo adnot. 4. in tract. 65.) *perfectus maſculus, anniculus erit vobis*; *& hunc ex agnis, ſive ex hædis ſumetis*. Ita exiguum interpretationis Latinæ diſcrimen Zenonem & Gaudentium in alienam explicationem induxit.

5 Mſ. Urb. *In planctis & luctu illi profecerunt*. *Illi* item additur in Mſſ. Sp. Pomp. Zen. & edit. Ven. Poſt pauca *abſumit* pro *aſſumit* in Mſſ. Tol. & Pomp.

6 Ita ſcribunt Mſſ. Rem. & Pomp. Fileſacus lib. 1. Selectorum pag. 241. hoc *bromoſum convivium* interpretatur de eo, quod *ex avium, ſeu agnorum carnibus conſtat*; forte quia *βρώμη* apud Hæſychium *βρῶσιν*, ſeu cibum ſonet. At hujus vocis alibi a Zenone repetitæ interpretationem explicavimus adnot. 10. in tract. 15. l. 1. ubi etiam reſtituendum oſtendimus locum S. Gaudentii ſerm. 2. in quo noſtrum agnum paſchalem *ſine bromo* (non *ſine brodio*, ut vulgata fert lectio) ſumendum contendens, ſatis innuit Judæorum paſchale convivium fuiſſe *cum bromo*, quod *bromoſum* heic Zeno appellat.

7 Mſſ. Tol. Vat. Urb. Pomp. Zen. nec non edit. Ven. hanc clauſulam apponunt, *per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum*. Vox tamen *noſtrum* abeſt a Cod. Tol.

T R A C T A T U S LXII.

De [1] *Exodo*. IX.

PHarisæi agere se legitimum pascha contendunt: qui cum templo summo, ut putabatur, summum sacerdotium perdiderunt;
Amos 5. 21. regalis unguenti cornu privati sunt. Circumcisio testimonium mentis impuræ jam jamque illis imminere supplicium denotati vulne-
Is. 1. 14. Jer. 6. 20. ris [2] inflictu minatur. Omne genus pecudum cum suo sibi sacrificio
Is. 58. 5. & Zach. 7. 5. reprobatur. Jejunia eorum, dies festi, omnisque solennitas abominatio est apud Deum. Cum hæc ita [3] sint, a quibus, quomodo, unde pascha celebratur? Adde, quod agnum legitimum suo vitio,
Exod. 12. 5. quem invenerant, perdiderunt: quem Scriptura designabat [4] ex ovibus & hædis: ex hædis utique, propter peccatricis indumentum carnis; ex ovibus, propter spiritum majestatis. Qui primitivus est dictus, quia [5] præter Patrem ante ipsum nullus est primus. Maturus, quia æternus est. Perfectus, quia Dei virtus Deique sapientia est. Immaculatus, quia peccatum non habet solus. Salutaris, quia mortem mutavit in vitam: propter nos qui est occisus, & vivit: sepultus, & resurrexit: homo æstimatus est, & inventus est Deus gloriosus in sæcula sæculorum.

TRA-

A D N O T A T I O N E S.

1 Ms. Zen. & edit. Ven. *de Judæis*; ceteri codices *Incipit de Exodo*. Paucis additis, quibusdam mutatis eadem heic repetuntur, quæ in secundo & duobus præcedentibus continentur, ac proinde notata in eosdem legenda sunt.

2 Ms. Pomp. *in fletu*.

3 Idem Ms. *sunt*. Paullo post *Addo* pro *Adde* in Ms. Rem.

4 Vide adnot. 3. in tractatum præcedentem. Aliam vero, non autem multo absimilem allegoriæ interpretationem apud S. Gaudentium loco ibi laudato reperies.

5 Erat in editis, & Ms. Zen. *præter Patrem, cui etiam coæternus est divinitate cum sancto Spiritu, ante ipsum &c.* At verba, quæ inter duas virgulas leguntur, a reliquis Mss. absunt, additaque solum apparent posteriori manu in margine Ms. Pomp. & exinde in textum S. Zenonis intrusa. Sane tract. 55. ubi hæc eadem sententia repetitur, nulla sancti Spiritus facta mentione sic scriptum est: *Hic itaque dictus est primitivus, quia paternæ antiquitatis solus est conscius*. Neque idcirco Spiritus sancti æternitati quidquam præjudicii creatur, quippe quem S. Zeno aliis testimoniis una cum Patre & Filio coæternum luculenter prodit. Vide inter cetera tract. 13. lib. 2. num. 1.

TRACTATUS LXIII.

De [1] *Exodo*. X.

SI Judæi vacuatæ imaginis recordatione gloriantur, quanto magis Christianus, in quo non est figura, sed veritas? Quam ex rebus ipsis agnoscite pariter, & probate. Judæi majores suos Pharaonis exercitusque ejus gravi servitutis jugo depressos de Ægy- *Exod.* 13.
pto [2] prædicant liberatos. A diaboli rabie, idolorumque turba violenta non tantum nostri majores, sed omnis Christiana progenies de vera Ægypto, idest de isto mundo, semper momentis omnibus liberatur. Illis ducatum Moyses præbuit: dux noster Christus est Dominus. Illis columna nubis atque ignis viam demonstravit: no- *Ibid.*
bis testamenti veteris ac novi clarissima oracula viam [3] & verum Christum Dominum prodiderunt, qui ait: *Ego sum via & veritas*. *Jo.* 14. 6.
Illorum profugus populus per mare rubrum dextra, lævaque unda- *Exod.* 14. 21.
rum stupentibus rupibus pede sicco transivit: at nostrum mare, [4] quos voluntarios suscipit, feliciter naufragos facit; interimensque universa peccata genitali unda submergit, ut cælestes effecti terram desiderare non norint. Denique illi post mare ad eremum pervenerunt: nos post baptismum [5] ad paradisum pervenimus. Illis irrorata est esurientibus manna: nos autem esurire non possumus [6] sempiternum, *Ibid.* 15.
qui

ADNOTATIONES.

1 *Sequentia Exodi*: sic omnes Mss. præter Zenonianum, in quo sicut & in edit. Ven. *de Judæis*. Notandum quoque hunc tractatum in omnibus Mss. nullo numero signari, & hinc in tabula Ms. Remensi præfixa desideratur ejus titulus, at in corpore insertus sine numero legitur inter tract. 46. & 47. libri primi.

2 Mss. Tol. & Vat. *prædicabant*.

3 Particula *&* abest a Ms. Pompejano.

4 Relativum *quos*, quod omnes editi habent, etsi absit a Mss. nihilominus retinuimus, cum sententia illud postulare videatur.

5 *Paradisum* hoc loco non cælum, sed Ecclesiam Auctor vocat, in quam quidem per baptisma ingredimur. *Paradisi* quidem vox apud Græcos usitata, ab Hebraico פרדס *pomarium*, vel *hortum* originem ducens, eamdem significationem propriam habet, ut videre est apud Xenophontem in Oeconomico, & Hellenicorum lib. 4. cap. 4. A Græcis ad Latinos eadem vox traducta, eamdem propriam significationem sortita est, uti apparet ex Firmiliani epist. 75. inter Cyprianicas, nec non ex vulgato interprete in Cant. 4. 13. &c. Hinc hortus ille peramœnus, in quo primi parentes a Deo positi fuerant, *paradisus* proprie vocatur. At sicuti per allegoriam cælestis illa regio deliciis affluens, qua beati æternum potientur, *paradisus* dicitur: simili allegoria Ecclesiam, quam *horti conclusi* nomine in Scripturis indicatam non nulli Patres observarunt, *paradisum* S. Zeno appellare potuit, & hac quidem significatione illam perbelle *eremo* opposuit.

6 Legere maluimus *sempiternum*, quo adverbio Plautus quoque utitur Aulul. 2. 1. 16. pro eo quod editi & Mss. codices sine sensu scribunt *sempiternam*. Mox *quia* pro *qui* in Ms. Vat.

7 Num

Ibid. 17. 6. qui cæleſtis panis [7] nobiſcum portamus annonam. Illis ſitientibus petra fluxit in poculum: [8] ad Chriſti fontem qui biberit, in æternum ſitire non novit. Illis in deſerto ſuavitas lactis & mellis exhibita eſt: nobis vero, quod plus eſt, melle dulcior, ac lacte candidior, æternæ vitæ beatitudo Dei tribuetur in regno.

ADNOTATIONES.

7 Num ſpectant hæc morem illum antiquum deferendi ſemper ſecum, domum quoque, Euchariſticum panem, de quo more ſatis dictum tract. 5. lib. 1. adnotat. 29.

8 In Mſ. Pomp. *at* pro *ad* ſcribitur.

TRACTATUS LXIV.

De [1] *Exodo*. XI.

Quid tumet Phariſæus inanis, quem [2] momenti præterita delectat umbra? Exſultat, quod in Ægypto creverit: at in originali decrevit ſolo. Quod captivitatis ſit nexibus exſolutus: ſed eſt nunc uſque barbarici furoris moribus alligatus. Deus illi ducatum præbuit: idem a ſua eum facie poſtmodum abjecit. Conſecutus eſt regnum, ut poſt regiam dignitatem majore dedecore [3] imperio Romano ſerviret. Sane vultis ſcire quantæ ſit ſanctitatis? Quem mare ſuſtinuit adunatum, non poteſt terra bajulare diſperſum.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Tituli hujus tractatus tum in Mſſ. tum in editis iidem plane ſunt, ac in tractatu ſuperiori.

2 Mſ. Vat. *momentis*. Poſtea Mſſ. Rem. Tol. Vat. & Urb. *delectatur* pro *delectat*: idque ſcripſiſſemus libenter, ſi legeretur *qui* pro *quem*.

3 Mſ. Rem. *in perpetuum Romana*; Mſſ. Vat. Tol. Urb. *in perpetuum Romano*; edit. Ven. *in perpetuum imperio Romano*: alii codices & editi, ut in textu ſcripſimus.

1 Mſſ.

TRACTATUS LXV.

De [1] *Exodo*. XII.

QUamdiu, Judæe, [2] bruti cordis nec dum discutis tenebras, sacræque legis oracula jam in Christo completa nec probando cognoscis? Verumtamen pro tuo sensu si vis pascha legitimum celebrare, agnus requirendus est tibi, sicut præceptum est, [3] ex agnis & hædis discordi natura commissus, quem in gregibus pecuinis ipsi tui non invenere majores. Atque utinam tu invenias: dignus es enim immolatione tali, qui salutem tuam in [4] incerti pecoris sitam visceribus opinaris. Sane quod passim multos occidis, edacitatis est tuæ. Quod diversis in locis, [5] vanitatis. Quod cum amaritudine comedis, infelicitatis. Taceo, quod commemoratio est ingrati, non remedium, [6] sacrificium, quod ipse reprobat fieri, qui præcepit. Hoc solum dico. Imple vel in ceteris legem, sicut scriptum est: *Præcinge lumbos tuos. Indue pedibus calciamenta. Arripe baculum manu.* In eremum proficiscere, si tuos vis imitari majores. [7]

Exod. 12. 5.

Ibid. 11.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mss. *Item de die Paschæ* excepto Ms. Zen. qui *ad Judæos* hunc tractatum inscribit. Edit. Ven. *de Judæis*; Veronensis *de Exodo* & *de Judæis* simul. Nos *de Exodo* retinuimus, cum id superioribus *de Exodo* inscriptis congruat, nec inscriptionum series ob hunc unum immutanda videretur.

2 Nonius 2. 75. *Brutum dicitur hebes & obtusum*. Vetus Scholiastes in Horatium, qui lib. 1. ode 34. vers. 9. hac voce utitur, notat: *Bruti graves & tardi dicuntur*; unde Isidorus lib. 10. lit. B. *Brutus quasi obrutus, quia sensu caret; est enim sine ratione, sine prudentia*.

3 Vide adnot. 3. in tract. 61.

4 *Incertum pecus* Auctor vocat agnum, qui ex agnorum hædorumque natura particeps, nullibi inter lanigera animalia invenitur. Lege adnotationem nuper allegatam. Inter *lanigera animalia*, inquam; nam *pecoris* heic dictum est, non *pecudis*; *pecus* autem *pecudis* omne animal significat, quod pabulo terrestri vescitur; at *pecus pecoris* animalium, quæ lanam induunt, præcipuum est, ut statuit Basilius Faber in *Thesauro eruditionis* voc. *Pecus*. Tract. 61. *inter pecora*.

5 Edit. Ven. perperam *vagaris* pro *vanitatis*.

6 Hanc syntaxim in juniorum gratiam sic construendam monemus: *Taceo, quod sacrificium, quod ipse reprobat fieri, qui præcepit, est commemoratio, non remedium ingrati*.

7 In Ms. Tol. *mores* pro *majores* scribitur. Ms. Rem. hanc clausulam subjicit: *Explicit S. Zenonis de die Paschæ feliciter*.

1 Ms.

TRACTATUS LXVI.

De [1] *Exodo* . XIII.

JUdæos legitimum pascha celebrare non posse paucis accipe, Christiane. Salomonis templum hostili vastatione subversum cum ruina sua jaceat sepultum: ubi sacrificant? Sacerdotes jam non habent, [2] qui eorum pro salute sacrificent. Tauros, hircos, arietes, & agnos abhorret Dominus: unde sacrificant? Deum dereliquerunt, altaria ejus everterunt: cui sacrificant? Sane hoc solum proprium retinent, quod, ut vilem libidinem magis ac magis augeant, vilioribus se lavacris omni momento [3] baptizant, Deo semper ingrati.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Ms. *Incipit Exodi*. Solus Codex Zen. cum Ven. editione *de Judæis*. Edit. autem Ver. utroque titulo utitur. Similia continet, ac tractatus 60.

2 Sparaverius cum hanc quoque sententiam, uti ceteræ, per interrogationem efferendam putat, tum vero *quis* pro *qui* scriberet, & *sacrificet* pro *sacrificent*.

3 Antiquissimum simul & frequentissimum apud Hebræos fuisse aquæ, qua se suaque lavabant, usum, patet ex Exodo 29. 4. & 30. 19. Levit. 86. Deut. 21. 6. & aliis ex locis. *Multa* Judæorum *baptismata* a S. Marco Evangelista commemorantur cap. 7. vers. 3. & 4. *Pharisæi enim & omnes Judæi, nisi crebro laverint manus, non manducant, tenentes traditiones seniorum. Et a foro nisi baptizentur, non comedunt: & alia multa sunt, quæ tradita sunt illis servare, baptismata calicum & urceorum & æramentorum & lectorum*. Baptismatis a Judæis in peccatorum purificationem adhibiti meminit S. Basilius Hom. de Baptismo. Baptismatis item, quo proselyti abluebantur, quicumque nimirum sive ex Gentibus sive ex Christianis inter Hebræos admitti volebant, testimonium locupletissimum affert Maimonides Hilc. Issur. cap. 13. num. 1. 4. & 5. Heic autem S. Zeno, cum illa baptismata memoret, quorum frequentia *libido magis ac magis augetur*, balnea potius Hebræis quoque, sicuti & Gentibus usitata, videtur innuere: hæc enim plurimum ad libidinem contulisse patet ex Hieronymo epist. 79. ad Salvinam num. 7. quam monuit, caveat, ne *balneorum calor novum adolescentulæ sanguinem incenderet*. *Quotidie* autem Hebræos lavare consuevisse *omnia membra* testatur Tertullianus de Orat. c. 17. Vide etiam Gaudentium serm. 9. p. 108. Erat etiam secta inter Hebræos quorumdam, qui in Græca formula renuntiandi Judaicæ religioni ex Regio Codice a Cotelerio edita in observationibus ad l. 1. Recognit. S. Clementis §. 53. Ἡμεροβαπτισταὶ, ideft *quotidie baptizantes*, appellati, *docebant*, ut ibidem traditur, *neminem salvum fieri posse, nisi quotidie lavet*.

1 Omnes

TRACTATUS LXVII.

De [1] *Exodo*. XIV.

JUdæos non tantum legitimum paſcha celebrare non poſſe, ſed religionis divinæ prorſus nihil retinere paucis accipite. Salomonis templum, de quo præſumebant, [2] cecidit. Altaria Dei ipſi everterunt. Lex & prophetæ uſque ad Joannem. Sacerdotibus eorum luctus [3] indicitur. Immolatio aufertur. Ceſſat unguentum. Circumciſio vacuatur. Sabbatum [4] denotatur. Neomeniæ & dies feſti *Iſ.* 1. 13.
odio habentur. Potiuntur eorum Romani regno. Nihil, ut arbitror, [5] reſtitit illis proprium, niſi quod agno ſalutari neglecto, ingrati viles agnos cum amaritudine, homines [6] amari manducant.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Omnes Mſſ. *De die Paſchæ* uno Zen. excepto, qui cum edit. Ven. *de Judæis* inſcribit. In edit. Ver. duæ inſcriptiones *de Exodo XIV.* & *de Judæis*. Ne ſeriem interverteremus, retinuimus titulum *de Exodo*, cum contineat eadem fere, ac in reliquis hac inſcriptione prænotatis, quæ iiſdem quandoque verbis heic repetuntur.

2 Ita correximus ex Mſſ. Rem. Vat. Pomp. Urb. Zen. & edit. Ven. reliqui Mſſ. & editi *excipit*.

3 Mſſ. Tol. Pomp. Vat. *indictus*.

4 *Denoto* heic arguere, reprehendere, ſeu nota aliqua affigere ſignificat, uti ſæpe apud Tertullianum de Pallio cap. 1. *habitus denotare*; cap. 2. *quid denotas homines*; & de Orat. cap. 2. *Oblitos patris denotamus*. Reprehenduntur a Deo Sabbata Iſaiæ cap. 1. verſ. 13.

5 Mſ. Tol. *illis exſtitit*; Zen. *illis reſtitit*; ceteri codices & editi ut in textu. *Reſtat* autem pro *reliquum eſt*, vel *ſupereſt*, uti heic accipitur, uſurpatum invenies a Cicerone ep. 13. ad Brutum, a Terentio Phorm. 1. 2. 35. & aliis.

6 Mſ. Pomp. ita cum aliis legebat, at emendatum alia manu *amara*: perperam. In fine autem hæc clauſula legitur in Mſ. Rem. *Explicit S. Zenonis de die Paſchæ*: ſimilia habet Mſ. Pompejanus.

TRACTATUS LXVIII.

De [1] *Exodo* . XV.

JUdæos legitimum paſcha celebrare non poſſe , periti legis, Deo ipſo loquente, cognoſcite : a quo appellatur [a] ſynagoga ſpelunca latronum : ſacerdotalis cathedra [b] peſtilentia : ſacrificium [c] canina mactatio : jejunia [d] odium : populus [e] progenies viperarum . Poſt hæc quid præſumant, æſtimare non poſſum , homines , qui ſalutem ſuam in pecorum morte conſtituunt : cum Deus , poſteaquam de Ægypto egreſſi ſunt , ubi [2] imaginarium paſcha geſſerunt , dicat : [f] *Plenus ſum holocauſtomatis arietum & pinguamine agnorum : quis enim hæc exquiſivit de manibus veſtris ?* Utique , fratres , incunctanter eis ademit paſcha , qui id , per quod ab eis paſcha geritur , reprobavit . At imaginem colunt . Nec ipſam quidem : quia falſo colit imaginem , qui ejus non diligit veritatem . Sane hoc ſolum competenter gerunt innocentes : quod agnos paſſim , quaſi lupi rapaces , [3] occidunt .

a *Matt.* 21. 13. *Luc.* 19. 46. *Jer.* 7. 11.
b *Pſ.* 1. 1.
c *Iſ.* 66. 3. *vide Deut.* 23. 18.
d *Iſ.* 58. 5. *Zach.* 7. 5.
e *Matth.* 3. 7. 12. 34.
f *Exod.* 12. *Iſ.* 1. 11. 12.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. Rem. Tol. Vat. Urb. *Tractatus Paſchæ* . Pomp. *de Paſcha* . Zen. *de Paſcha & Judæis* . Edit. Ven. *de Judæis* . Edit. Ver. *de Exodo XV. de Judæis* .

2 *Imaginarii faſces* Livius libro 3. cap. 41. *Imaginaria paupertas* Seneca epiſt. 20.

3 Mſſ. Tol. & Vat. *occiderunt* .

1 Hos

TRACTATUS LXIX.

De [1] *Daniele in Pascha*. I.

EVigila, Christiane, omnique sæcularis somni torpore discusso, apertis auribus cordis a pueris disce virtutem. Sed vide, ne æstimes falsum, quod eis cessit incendium. Veritatem ratio protestatur. Qui nunc in se credentes baptizat Spiritu sancto & igni, ipse *Matth.3.11.* tunc quoque [2] numero suæ affuit Trinitatis. Denique rem sacramento gestam esse cognosce. In caminum [3] missi, ut submersi sunt flam- *Dan. c. 3.* mis, statim [4] invisibili rore incendia temperantur: mors refugiens mutat officium: incensores cremantur: incensis hymnum canentibus flamma blanditur: Deus a creatura benedicitur universa. In tribus una mens, una virtus, unus triumphus exsultat. [5] Melioratur vita supplicio. Rex non inviderat pueris, si non eos præcepisset ardere.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Hos omnes de Daniele tractatus paschali tempore habitos occasione lectionum, quæ ex Daniele ea quoque tempestate inter sacra paschalia officia recitabantur, ipse titulus huic tractatui & ultimo præfixus in MSS. nec non textus non nullorum tractatuum, qui baptisma paschali tempore collatum memorant, satis declarant. Hic autem primus de Daniele tractatus in MSS. Rem. Tol. Vat. Urb. *Tractatus Daniel* (vel *Danielis*) *in Pascha* inscribitur. In Pomp. *Tractatus Daniel in Pascha cujus supra*, idest S. Zenonis: in Zenon. autem & edit. Ven. *De tribus pueris*: tandem in edit. Ver. *de Daniele VIII. de tribus pueris*.

2 Quod tres pueri Trinitatis figuram gererent, *rem sacramento*, idest in figura, *gestam* Auctor affirmat, cujus quidem sacramenti Trinitatis ob trium puerorum numerum meminit tract. 71. 73. 74. vide adnot. 3. in tract. 71.

3 MSS. Vat. & Pomp. *jussi* pro *missi*.

4 MS. Tol. *sibilo roris* pro *invisibili rore*.

5 *Meliorare proprietatem* L. 13. §. 5. D. *de usufruct. & quemadmod.*

TRACTATUS LXX.

De [1] *Daniele* . II.

MArtyrii quodam modo pars est , fratres dilectissimi, martyres non horruisse supplicium: quantum etenim multiformis [2] crudelitatis lugubris contemplatio retrahit a corona ; tantum generosa ac perfecta fides, quique illi [3] fuerit cruciatus, sua complicat vota. *Dan. c. 3.* Denique tres pueri in illo sacro certamine præ oculis Deum sibi proposuere, non flammas: præmium [4] futurum, non pœnam . Sicque inter tetros undantis incendii globos triumphantes barbarum regem, minas omnes, ipsum quoque supplicium, docuerunt ignes sanctis hominibus non esse fortiores, per Dominum Jesum, qui est benedictus in sæcula sæculorum.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mss. Tol. Vat. Urb. *Tractatus Danielis*. Ms. Pomp. & edit. Ven. *de Daniele*. Ms. Zen. *De tribus pueris*. Utraque autem inscriptio præposita in edit. Veronensi. Licet in tabula libri primi Ms. Rem. numero XI. inscribatur *Tractatus Danielis*, in corpore tamen titulo caret. In margine porro hæc rubrica legitur : *Festivitate SS. Firmi & Rustici fratribus recitanda* . Hi martyres, qui Diocletiano & Maximiano Imperantibus Veronam suo sanguine consecrarunt, quorumque corpora alio olim traducta, Luitprando regnante S. Annonis Episcopi diligentia cum sacris aliorum quatuor martyrum exsuviis eidem urbi restituta fuerunt, tanto semper in honore apud Veronenses habiti sunt, ut non solum in eorum memoriam multæ tum in urbe tum in diœcesi ecclesiæ Deo dicatæ inveniantur, nominaque ipsorum in publicis litaniis fuerint inserta, nec non in precibus, quæ leguntur ad calcem Ordinis Romani ex Capitulari codice editi a Francisco Blanchinio; sed præcipua etiam ipsorum fieret mentio in Canone Missæ, præcipuoque colerentur officio cum antiphonis ac responsoriis propriis, ut liquet ex Mss. liturgicis libris Ecclesiæ Veronensis, ac in eorumdem memoriam tres Missæ celebrarentur, in Missali Ms. sæculi XI. descriptæ, quarum prima XI. Kal. Junii pag. 111. hac inscriptione prænotatur : *Translatio SS. Firmi & Rustici, Primi & Marci, Apollenaris & Lazari* ; altera VI. Idus Augusti pag. 129. *Vigilia Firmi & Rustici* ; tertia ipso martyrii die, nimirum V. Idus Augusti eadem pagina : *Sanctorum Firmi & Rustici* . Cum itaque istos martyres tanta celebritate Veronensis Ecclesia coleret; nihil mirum, si festo ipsorum die hic S. Zenonis sermo inter sacra solennia fratribus recitaretur. Hinc autem Remensem codicem ad eamdem Ecclesiam pertinuisse maxime confirmatur.

2 Editiones Veneta & Veronensis cum aliquot Mss. *crudelitas* Correximus ex edit. Pat. & Mss. Tol. Pomp. Zen. Mox *recta* pro *perfecta* in Mss. Tolent. & Vaticano.

3 Sparaverius legi mavult *fuerint* . Dein *pia* pro *sua* in Ms. Urb. & pro *complicat* Ms. Pomp. in margine scribit *amputat*.

4 Mss. Tol. Vat. Rem. *futuri*: postea iidem Mss. codd. & Zen. *ceteros* pro *tetros* . Dein Mss. Rem. & Pomp. *barbarorum* pro *barbarum*; at in Pomp. correctum *barbarum*.

1 Mss.

TRACTATUS LXXI.

De [1] *Daniele* . III.

TRium puerorum [2] martyrium qui credit interritus, poteſt etiam ipſe adipiſci martyrium. Tanta enim vis certaminis fuit, ut eam ipſe quoque ignis horruerit: nam a barbaro rege nimia crudelitate tribus pueris conſulente, fornacis ultra, quam ſolet, ſeptenario pabulo ignis armatus eſt. Credo divina providentia [3] ſacramento Trinitatis ſpiritalem quoque numerum convenire. Denique nec [4] irrorati camini eis baptiſmatis defuit gratia. O admirabile incendium! O vere ſpectaculum Deo dignum! Qui audiunt, timent: qui incenderant, ardent: qui incenſi ſunt, ſanctificati & incolumes de camino procedunt, per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum. *Dan. c. 3.*

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Mſſ. *Incipit tractatus Danielis* excepto Zenoniano, in quo *De tribus pueris*, ſicut & in Veneta editione.

2 Martyres etiam dicti, qui tormentis objecti, mortem non obierunt. Hinc Commodianus Inſtruct. 48. *Multa ſunt martyria, quæ ſunt ſine ſanguine fuſo*. Celebres ſunt inſcriptiones epiſt. 8. & 10. S. Cypriani *Martyribus & Confeſſoribus*, in quibus martyres utique dicuntur, qui in tormentis non occiſi ſunt; *neque enim* (rationem addit idem Cyprianus ep. 37.) *virtus eorum, aut honor minor eſt, quominus ipſi quoque inter beatos martyres aggregentur*; & non aliter Zeno noſter tractatu ſuperiori: *Martyrii quodam modo pars eſt, martyres non horruiſſe ſupplicium*. Codex Pomp. & edit. Ven. *martyrum* pro *martyrium* perperam ſcribunt; ſed in Mſ. Pompejano poſteriori manu correctum legitur.

3 Solenne Zenoni eſt, in Scripturis ex numero binario, vel ternario, vel ſeptenario &c. *ſacramentum*, ideſt myſterium & figuram aliquam, deprehendere. De numero binario vide plura exempla tr. 13. lib. 2. de numero ſeptenario habes exemplum tract. 14. lib. 1. adnot. 12. de ternario autem heic in trium puerorum numero, quem *numeri ſacramentum* vocat tractatu 76. ac ſimiliter tract. 14. lib. 2. *ſacramentum numeri* appellavit tria illa, quæ Thamar protulit, monile, anulum, virgam. Mſ. Rem. & edit. Ven. *ſpiritalis quoque numerus*: Mſ. Urb. *ſpecialis quoque numerus*: Vat. vero *Trinitatis quoque numerus*.

4 Mſ. Tol. *inrotati*: forte *inrorati* legendum eſt. *Inroratis floribus* apud Columellam 9. 14. Zeno autem *rore inviſibili caminum ignis temperatum* prodit tractatu 69.

1 In-

TRACTATUS LXXII.

De [1] *Daniele* . IV.

INgens supplicium aliquotiens ingentior prosequitur gloria, maxime divinis in rebus: in quibus felices obnixa devotione suam religionem custodiunt potius, quam salutem. Igitur cum audio tres pueros incensos, prius vehementer horresco; mox deinde eorum particips optaverim fieri, cum cognosco inter flammas rorulentos [2] hymnum Deo cecinisse securos: tanta est enim fidei virtus tantaque potestas, ut cultoribus suis etiam ipsa elementa contra suam naturam famulari compellat. Unde, fratres, atrocissimæ rei non vos terreat contemplatio: non enim ulla est metuenda jam pœna, cum incensorum superstes [3] insultet ignibus vita.

Dan. c. 3. *Ibid. c. 4.*

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Inscriptiones tum in Mss. tum in editis eædem, ac in tractatu superiori notatæ nobis fuerunt. Ms. Rem. in margine addit: *Sabbato primo primi mensis coram Pontifice ante processionem recitanda*. Primus mensis antiquis est Martius. Cum porro *processionis*, non autem, ut alibi, *stationis* nomine hoc loco utatur marginalium notarum Scriptor; aliqua id generis *processio* innuitur, quam a conventu fratrum seu capitulo (quo quidem Veronensem clerum convenisse ex aliis adnotationibus animadvertimus) ad ecclesiam haberi solitam Ordo VI. Romanus a Mabillonio editus memorat; cum scilicet post habitum in capitulo fratrum conventum, qui initio ejusdem Ordinis laudatur, Episcopo missas celebraturo exinde ad ecclesiam processio fiebat: sic enim ille Ordo inscribitur: *Ordo processionis, si quando Episcopus festivis diebus missam celebrare voluerit*. Incipit autem: *Postquam prima hora celebrata fuerit, in conventu fratrum, qui apud quosdam capitulum nuncupatur* &c. processionis autem ordo sequitur. In Carpso quidem Ms. nostræ Veronensis Ecclesiæ libro *processionis* sæpe fit mentio, qua a secretario ad ecclesiam vel a choro ad aliquod altare &c. Clerus prodibat. In conventu igitur fratrum, sive in secretario, vel choro hic S. Zenonis tractatus sabbato primo primi mensis legebatur coram Pontifice, antequam processio vel ad ecclesiam vel ad altare aliquod haberetur.

2 Trium puerorum canticum, cum in Hebraico textu Danielis non inveniatur, tum a Judæis, tum ab Heterodoxis quibusdam respuitur. At S. Zeno aliis cum Patribus & Ecclesia catholica ut canonicum accepisse hinc satis cognoscitur. Mss. & editiones Ven. & Ver. *rosculentos*. At *rorulentos* scribendum, ut in editione Patavina emendatum est, manifestum fit ex tract. 69.

3 Ms. Urb. *insultat*.

1 Mss.

TRACTATUS LXXIII.

De [1] *Daniele*. V.

MIrum, fratres dilectissimi, ac delectabile certamen Deo, historia sacra prodidit nobis, ignis ac fidei. Etenim duo discordantia devotione Dominica in unam concordiam convenere: namque tribus in pueris fides puniri non timuit: immissis camino, ignis exæstuans [2] detulit, ut eos unius virtutis esse persensit. Denique arsit incendium incendentibus, non incensis. O admirabilis ratio! O inæstimabilis gloria Dei! [3] Sacramento Trinitatis tam potentis elementi subacta natura est. Qui putabantur incendio exstingui, emicant beatiores incensi. *Dan. c. 4.*

ADNOTATIONES.

1 Mss. *Tract. Daniells*. Unus Zen. cum edit. Ven. *De tribus pueris*. Ver. editio utrumque præfixit.

2 *Detulit* hoc loco pro *reveritus est* accipitur.

3 Vide adnot. 3. in tract. 71.

TRACTATUS LXXIV.

De [1] *Daniele*. VI.

CRedulo percipe corde rem miram, Christiane, omnique virtutum exemplo [2] famigerabilem. [3] Hebræi vere tres pueri, senum constantia majores, juvenum virtute fortiores, sibi pares, Trinitatis sacramento præmuniti, unitatis una fide solidi, æqualitate pares, passionis victoria gloriosi. Hos barbarus rex, quod ejus statuam adorare contemserint, incendi præcepit. Qui ubi jactati sunt in fornacem ignis ardentis, hos devote cupidus ignis excepit. Lambunt [4] rosidos flammæ blandientes. Mira res! opacitas intus, incendium foris est: intus hymnus canitur, foris ululatus auditur. O magna potentia Dei! Incensores [5] incendio concremati sunt: & qui incensi sunt, incendio suo superstites, triumphantes de camino procedunt, præstante Domino nostro Jesu Christo.

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Tituli iidem ac in tractatu superiori.

2 Hac voce Zeno iterum utitur tract. 15. lib. 2. num. 1. in quem vide, quæ animadversa nobis sunt adnot. 3.

3 Ms. Rem. *Hebræis*. Ms. Tol. *verum* pro *vere*; & infra *solida* pro *solidi*.

4 Ms. Tol. *roscidos*; & *roscidum* quidem frequentius scriptum legitur. At ceteri Mss. *rosidos*, & similiter *rosida mella* in Mss. Virg. Ecl. 8. v. 37. *rosidum solum* Columella 5. 6. *Roscidus* autem, vel *rosidus* idem est ac *roridus*, *rorulentus*, idest rore aspersus.

5 Ms. Pomp. *incendio Dei*. In Ms. Rem. per saltum a voce *incendio* ad alteram similem intermedia verba ab amanuensi prætermissa fuere.

1 In

TRACTATUS LXXV.

De [1] *Daniele* . VII.

EXsulta, Christiane, & Deum fortiter time, diaboli si vis incendia non timere. Ecce pueri [2] sacramento muniti, tres numero, sed una virtute, anhelantibus flammis, camino rugiente non læduntur. Incensi hymnum canunt: barbarum regem fidei tenacitate confundunt. Vindicantur de incensoribus suis. Deum vident. Mors transit in vitam, metus in gloriam. Sic quis non optet ardere? [3]

ADNOTATIONES.

1 In plerisque MSS. *Invitatio fontis*. Unus Zen. & edit. Ven. *De tribus pueris*, qua una inscriptione retenta in Ver. edit. additum præterea fuit *de Daniele*. Hunc unum titulum nos, ut ceterorum series & sensus etiam postulabat, retinuimus.

2 Vide adnot 3. in tract. 71.

3 MSS. Rem. Pomp. & edit. Ven. addunt *Amen*. In Rem. autem hæc clausula præterea legitur: *Explicit tractatus Danielis S. Zenonis*.

TRACTATUS LXXVI.

De [1] *Daniele* . VIII.

TRes Hebræi venerabiles, [2] numeri sacramento muniti, ætate teneri, sed fidei soliditate robusti, supplicio suffragante gloriosi, amore divinæ religionis regis adorare imaginem contemserunt, utpote qui ipsum contemserunt regem: qui ira sufflatus, solito septies amplius caminum jussit incendi: ac ne quid immanitati sævientis deesse videretur, pice & stupa armatum [3] incitatur incendium: æstuantibus globis rubescit quoque ipsum alienis ignibus cælum. Illo præcipitantur insontes: ibidemque, propter quem præcipitantur, inveniunt. Denique excipiuntur non flamma, sed [4] rore; Dei dignatione, non pœna. O felix supplicium, quod incolumitate superante immortalitas prosequitur, & corona!

TRA-

ADNOTATIONES.

1 Inscriptio eadem ac tract. 73.

2 Vide adnot. 2. in tract. 69.

3 Legebatur *citatur*; supplevimus ex MS. Pomp. in quo nescimus, cur quave manu *in* abrasum fere fuerit.

4 Editi libri habebant *rore Dei*, *dignitate*, *non pœna*. Cum vero MSS. libri *dignatione* pro *dignitate* habeant; mutata interpunctione optimus sensus consistit.

1 In

TRACTATUS LXXVII.

De [1] *Daniele*. IX.

NOn hodie mihi ad vos sermo est, fratres cariſſimi, [2] de humanis gestis, aut meritis: nec [3] Daniel inducitur inter frementium leonum rabidos rictus intrepidus, cælesti prandio satur: nec [4] Jonas inter æstuantes procellas sollicitique maris fluctus insanos tutior piscis alvo, quam [5] alveo navis: nec tres pueri, quo ardere putabantur incendio, de suis incensoribus vindicati: sed de Domino nostro, quem (proh nefas!) venerantur [6] externi (si tamen dicen-

Dan. c. 14. *Jon. 1. & 2.*

ADNOTATIONES.

1 In editis hic titulus erat: *Pro fidei veritate*, quem reperimus in uno recentiſſimo Mſ. Zen. Ceteri autem habent: *Tractatus Danielis in Pascha*, quem proinde in seriem tractatuum *de Daniele* conjiciendum putavimus. Ultimo autem loco ponendus visus est, cum Auctor alios tractatus de trium puerorum incendio ab se jam habitos commemoret. Male quidem *de Daniele* hunc tractatum inscribi putamus, cum non sit tractatus, in quo de Daniele agatur, sed potius longioris tractatus exordium, in quo non de Daniele, nec de Jona, nec de tribus pueris, nec de humanis gestis, aut meritis, sed *de Domino nostro* se acturum pollicetur. Forte hoc erat unum ex exordiis, quæ a magnis quoque oratoribus parata adnotavimus in Admonitione ante tract. 30. quibus dein orationis corpus ex tempore subjiciebatur; & hinc forte factum est, ut reliqua oratio ex tempore habita, nec scripta desideretur. At cum absit oratio ipsa, quæ ad Christi æternam generationem pertinuiſſe videtur (nam adversum Arianorum hæresim se disputaturum Zeno recipit) cumque Mſſ. omnes, uno excepto, *de Daniele* inscribant, eamque inscriptionem laudent Joannes Veronensis Mansionarius, Guillelmus Pastrengus, & Petrus de Natalibus, qui allegant *de Daniele in Pascha tractatus II.* nimirum tractatus 69. & præsentem, qui eo titulo in Mſſ. prænotantur, jam hunc titulum haud deferendum putavimus.

2 Indicare hoc loco Auctor videtur habitum jam tract. 16. lib. 2. *De Susanna*, in quo quidem *de humanis gestis, aut meritis* agitur.

3 De hoc paucis egit tract. 8. l. 1. n. 3.

4 Vide tract. 17. lib. 2. qui *de Jona* inscribitur.

5 *Alveo* abest a Mſ. Tol.

6 *Externi*, qui *Dominum nostrum* Jesum Christum *a suis*, idest ab Arianis, *carptum venerabantur* (*si tamen dicendum est*; quod hi non vero & Christiano cultu illum veneratentur) profecto Ethnici sunt; & forte illi ex Gentibus potiſſimum innuuntur, qui inter tot Arianorum cum Christianis diſſidia, Christianos divinitatem Christi simplici fide ac traditione defendentes probabant quodam modo, adversabantur autem Arianorum artes & vim, qua isti ad suam hæresim tuendam utebantur. Audiatur Ammianus Marcellinus Ethnicus scriptor hujus ætatis celebet lib. 21. cap. 16. *Christianam religionem absolutam & simplicem anili superstitione confundens* (Constantius Imperator Arianorum patronus) *in qua scrutanda perplexius quam componenda gravius, excitavit diſſidia plurima; quæ progressa fusius aluit concertatione verborum, ut catervis Antistitum, jumentis publicis ultro citroque discurrentibus per synodos, quas appellant, dum ritum omnem ad suum trahere conaretur arbitrium, rei vehiculariæ succideret nervos*. Themistius alia ratione Arianos, qui contra Catholicos persecutionem acerbiſſimam moverant sub Valente, comprimere conatus in ea oratione ad eumdem Imperatorem, quæ προσφωνητικὸς inscribitur, dum divinas res supra humanam ratiocinationis vim positas ostendere studuit, veneratus est alio modo divinam Verbi generationem, perinde ac Catholici, qui Aria-

 notum

dicendum est) sui carpunt. Sane [7] nullis argumentis armatus, quibus illi libenter utuntur, qui adversus veritatem falsa componunt, sed cælestibus testimoniis, multis, manifestis, ac puris, ut docti probent, minus instructi se se confirment, rudes discant, [8] ipsique, qui blasphemare nituntur, salutis suæ bono vel sero, si potest fieri, resipiscant. [9]

ADNOTATIONES.

norum curiositatem cum Zenone criminabantur: eaque ratione idem Gentilis Philosophus a Valente obtinuit, ut cum Christianis mitius ageret, quod Socrates lib. 4. cap. 32. & Sozomenus lib. 6. c. 36. tradunt. Ea autem Themistii oratio ad Valentem adhuc exstat.

7 *Argumentis se nullis* acturum pollicetur, iis scilicet, quibus Ariani divinam Christi generationem curiosius perscrutari delectabantur, quam Arianorum consuetudinem alibi S. Zeno sæpe reprehendit. Vide inter alia totum tract. 2 lib. 1. Ms. Vat. *armatur* pro *armatus*; sed utrumque legi potest, dum non ad Zenonis personam, sed ad *sermonem* referatur, qui *nullis argumentis armatus* proditur.

8 Contra Arianos ergo disputare multa hoc in tractatu volebat S. Antistes: & hinc quoque Arianos aliquot, quorum saluti sermocinando prospiceret, Veronæ fuisse exploratum est.

9 In Ms. Rem. hæc clausula legitur. *Explicit tractatus Daniel in Pascha.*

FINIS LIBRI SECUNDI.

APPENDIX
AD TRACTATUS
S. ZENONIS
EPISCOPI VERONENSIS

Continens varios sermones eidem S. Episcopo perperam tributos.

ELENCHUS EORUM,

QUÆ IN HAC APPENDICE CONTINENTUR.

PRÆFATIO

IN SUBSEQUENTEM APPENDICEM.

Tractatus illos undecim, qui ex variis auctoribus in Mſ. Remenſi aliena manu Zenonianis ſubjecti, ab aliis vero amanuenſibus in aliorum codicum calce eodem ordine eademque manu transcripti, ac pro Zenonianis ab editoribus habiti, inter Zenonianos permiſti & editi ſunt (quod omnium controverſiarum cauſſa potiſſima, vel occaſio fuit) nos nunc manuſcriptorum ope, & certis indiciis moniti, ſeparatos a ceteris in Appendicem primum rejicimus, de quo ſatis ſint, quæ pluribus diſſeruimus in præfatione diſſertationis primæ. Nunc quibuſnam auctoribus iidem ſint adjudicandi, quod ex laudatis codicibus non apparet, quærendum & ſtatuendum nobis eſt. Quinque tractatus in pſalmos opus eſſe coævi Pictavienſis Epiſcopi S. Hilarii nihil eſt dubitandum, cum non tam ſtilus Hilarium palam referat, ſed totidem etiam verbis inter Hilarii opera reperiantur; & non Hincmarus ſolum in libro de Prædeſtin. cap. 25. ſed Hieronymus quoque in epiſt. 34. ad Marcellam num. 3. & 5. quaſdam ſententias recitet tamquam Hilarii, quæ in hiſce tractatibus inveniuntur: ut omittamus in explanatione pſalmi 127. num. 11. interpretationes in superiores pſalmos *allegari, quæ Hilarianum profecto commentarium in alios pſalmos, de quibus in Zenonis codicibus nihil eſt, aperte innuunt. Licet autem ſuperfluum videri poſſit hos heic repetere, cum jam inter Hilarii opera omnes legantur; duæ tamen rationes ad eoſdem recudendos impulere, primo ne quid huic editioni deſit, quod in Zenonianis antecedentibus legitur; dein quod Mſſ. Zenoniani codices eorumdem lectiones non contemnendas ſuppeditant. Forte autem hi S. Hilarii tractatus ſunt ex eodem exemplo deſumti, quod S. Zeno ſuis in ſchedis habuit; quæcumque enim ex Hilario Auctor imitatus invenitur, ea fere omnia hiſce in tractatibus leguntur, uti alias ſuis in locis adnotavimus.*

II. *Quatuor porro tractatus* de Livore & Invidia, de Adtende tibi, de Jejunio, & de Avaro divite *eſſe ex S. Baſilio Latine translatos, ſed ita ut duo primi integri, alii duo mutili habeantur, ſi quis Baſilianos Græcos ejuſdem argumenti conferat, dubitare profecto non poterit. Antiqua autem hæc interpretatio eſt, & ævo, uti videtur, Zenoniano lucubrata; quæ cum Græco textu non ad litteram omnino congruens, liberiori ingenio reddita fuit. Hanc quidem, uti certo credimus, interpretationem tractatus* de Jejunio *jamdiu per orbem vulgatam bis memorat S. Auguſtinus lib. 1. contra Julianum num. 18. & lib. 1. Operis imperfecti num. 52. cumque ea Græco exemplari non omnino adhærens inventa eſſet, novam interpretationem ſe injiſſe ibidem*

dem profitetur. Quod si reperi, *inquit*, interpretatum, tamen propter diligentiorem veri fidem, verbum e verbo malui transferre de Græco. *Interpretationis autem auctorem si quis a nobis quærat, Rufinum Aquilejensem presbyterum esse opinamur. Hunc enim non nullas ex Basilii homiliis Latine reddidisse ipse in historia satis prodit lib. 2. cap. 9. Porro stili ratio & interpretandi libertas, quæ hisce in interpretationibus emicat, cum ceteris Rufinianis probe congruit. Hæc probabilia. Sed his ad demonstrationem accedit præfatio ejusdem Rufini, quam octo Basilii tractatibus ab eodem Rufino Latine redditis præfixam P. Garnier Benedictinus in novissima Basilii operum editione ex duobus Mss. Regio & Colbertino edidit tom. 2. pag. 713. in qua hæc Rufinus aperte pronuntiat* : Aliqua tibi in Latinum verti olim popofceras, Aproniane fili cariffime; quod ex parte aliqua feci in præsenti, dum in Urbe essem, sed & nunc aliquantum addidi. Octo ergo beati Basilii breves istos homiliticos transtuli libellos. *Et ut nihil quidem dubii sit, inter octo tractatus huic præfationi subjectos reperiuntur tres ex his, qui inter Zenonianos circumferebantur*, de Livore & Invidia, *qui ibidem est homilia* 4. *pag.* 726. de Adtende tibi, *qui est homilia* 2. *pag.* 717. *&* de Avaro divite, *qui est homilia* 3. *pag.* 723. *quartus autem* de Jejunio, *qui ibidem desideratur, est ille, quem Augustinus locis laudatis allegat, quique eamdem interpretandi licentiam ac stilum præfert, ut de eodem interprete dubitare possit nemo. Hinc porro ea solvitur controversia, quam versat Editor Benedictinus in generali præfatione tom. 2. num.* 61. *quot scilicet Basilii sermones Rufinus interpretatus sit, octo, an decem. Rationem dubitandi ingerunt duo ejusdem Rufini testimonia, primum in laudata præfatione, ubi* octo *homilias abs se translatas Aproniano misit, alterum ex historiæ lib. 2. cap. 9. ubi* denas *ferme abs se latinitate donatas testatur*. Exstant quoque utriusque ingenii (*Basilii & Gregorii Nazianzeni*) monimenta magnifica tractatuum, quos ex tempore in ecclesiis declamabant: ex quibus nos denas ferme singulorum oratiunculas transfudimus in Latinum. *Ex hoc postremo loco Tillemontius tom. 9. pag.* 501. *decem Basilii homilias a Rufino Latine redditas opinatur. P. Garnier voculam* ferme *considerans*, non plus octo orationes *eum vertisse suspicatur*, quod non plures, sed totidem ad Apronianum miserit. *At si octo istis addatur homilia* de Jejunio, *quæ ab Augustino notata, in nostris codicibus legitur, novem saltem a Rufino translatas palam est, & totidem forte latinitate donavit, quod cum formula* ferme decem *mirifice convenit*.

III. *Nunc reliquum est de duorum brevium tractatuum Auctore inquirere, qui inter Hilarianos ac Basilianos nostris in codicibus inserti sunt. Latinitatis quidem ille ac syntaxeos valde obscuræ & implicatæ, quæ a Zenoniana plurimum distat: ut Gaspar Barthius hos profecto tractatus respiciens scripserit, aliquos Zenonianis intermistos sermo-*

sermones longe recentiores *esse*, quam quilibet de grege ceterarum concionum; *ac si ipsorum Auctor ad posteriorem multo ætatem, in qua barbare scriberetur, pertineat. Unus tamen locus, quem in editione Veronensi & reliquis inde deductis prætermissum, nos ex editione Veneta & manuscriptis omnibus restituimus, auctorem antiquum & certum prodere visus est. Sic enim in tractatu* de Lazaro *legitur:* Age, age Photami servus Dei vivi, si aliquid prævales, de lacrimis Domini pauca narrato. *Patet heic Auctorem inconcinna apostrophe ad se conversa secum loqui, seque excitare, ut de Domini lacrimis uberius disserat. Itaque Photamius illi nomen est, quo Græcæ originis nomine commode reddito per* P (P *enim &* Ph *promiscue non numquam in antiquis monumentis scribuntur, ut eruditis notum est; qua quidem ratione mox in tract.* 2. *qui* de martyrio Isaiæ *inscribitur*, Phithonicorum *pro* Pythonicorum *scripsit librarius codicis, ex quo editio Veneta sumta fuit, & paullo absimiliter librarius antiquissimi Remensis* Ephythonicorum) *auctor ejusmodi tractatuum videtur esse Potamius, ille, inquam, Potamius Episcopus, cujus epistola ad S. Athanasium inter monumenta ab Acherio edita reperitur. Sane stilus plane idem est; idque ut magis appareat, eam epistolam tractatibus subjiciendam judicavimus, & ita etiam omnia, quæ ad nos pervenere Potamii illius opera, nunc primum suo Auctori reddita simul habebis. Quis autem sit Potamius iste, non liquet. Stilus obscurus valde, quem ne Mercurius quidem alicubi interpretetur, novum Spicilegii Acheriani editorem movit, ut Græcum eum suspicaretur, qui Græce scripserit, & Latine a quodam posterioris ævi interprete redditus sit. In indice enim Chronologico tomi* 3. *de Potamii memorata epistola paullo post medium quartum sæculum scripta loquens:* Videtur, *inquit*, e Græco versa, sed fœdissimis mendis consperssa ad nos venit; *& in adnotatione ad eamdem epistolam pag.* 299. versionis *iterum meminit, miraturque, cur Acherius tam obscuram fœdamque epistolæ versionem ediderit. Hæc sententia refelli non poterat, quamdiu de una epistola sermo fuit: scripta enim id generis e Græco Latine reddita facile invenies. At ex tractatibus, quos non nisi ex celebrioribus Scriptoribus latinitate donatos reperire licet, Auctorem Græcæ forte originis, sed Latinæ alicujus urbis Episcopum fuisse colligimus, qui scilicet ejus urbis, cui præfectus erat, lingua scribere coactus, difficili stilo usus sit; quemadmodum & alii Græcæ originis Auctores Latine scribentes, a nativa Romanæ linguæ puritate ac felicitate plerumque absunt. Hic tamen Potamius alius plane est ab ejusdem ætatis ac nominis Episcopo Ulyssiponensi, cui epistolam apud Sirmium conscriptam, quæ in Hilarii Fragmentis legitur, non obscure refert Phœbadius pag.* 301. *tom.* 4. *Bibliothecæ PP. Ulyssiponensis enim Potamius Nicænæ fidei olim defensor, a Constantio corruptus ad Arianos accessit; cum Potamius noster, epistolæ, quam subjiciemus, auctor,*

ctor, non tam post Sirmiense, sed post Ariminense etiam concilium (si inscriptioni codicis fidendum est) catholicæ fidei adsertor, ad Athanasium scripsit. Itaque alterius incertæ, at Latinæ urbis Episcopus judicandus est. Interim duos tractatus hujus Potamii nomine nunc primum inscriptos una cum ejusdem epistola ad Athanasium primo loco dabimus, tum expositiones Hilarii in psalmos quinque, ac subinde Basilii homilias quatuor ex interpretatione Rufini.

IV. *De ceteris porro tractatibus, quos in duobus codicibus Urbinate & Vaticano sub finem descriptos in præfatione generali memoravimus, non est cur laboremus: quippe certo ac suo quique Auctori in iisdem codicibus attributi, Gaudentio, Vigilio, Hieronymo, Zenonianis non fuerunt adscripti, nec adscribi quidem potuerunt. Unus tractatus* de Signo sanctæ Crucis, *qui in duobus manuscriptis Tolentinate ac Vaticano Basilianis a Rufino redditis sine ullo auctoris nomine statim subjicitur, in Pompejano autem codice cum postremo Basilii tractatu uno contextu descriptus fuit, aliquid præcipuum habere videtur, ut in Appendicem cum reliquis conjiciatur; nam Zenoni peræque ac ceteri tributus apparet, unde Tolentinas Ms. banc clausulam in hujus fine apponit:* Expliciunt tractatus S. Zenonis *&c. At cum nec in editis Zenoni fuerit affictus, nec in omnibus Zenonianis codicibus inveniatur, ab eodem imprimendo supersedendum judicavimus. Solum hoc loco satis fuerit indicare, quid & cujus Auctoris sit. Etsi omnibus in codicibus in ceterorum tractatuum ac solutæ orationis formam describatur uno contextu, re tamen hymnus est ex versibus dimetris jambicis catalecticis, qui incipit* Cultor Dei memento, *octoque strophis conficitur. Hoc detecto de Auctore inquirendo solliciti, ne quod in ceteris feliciter obtigit, in hoc uno deesset; post multa tandem deprehendimus eum hymnum esse fragmentum hymni longioris Prudentii, nimirum hymni 6. libri* ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΩΝ, *qui hymnus apud Prudentium inscribitur* Ante somnum, *constatque ex strophis 39. Ex his septem tantum postremæ de Cruce loquentes in hymno nostro leguntur: nam octava quamdam hymnorum clausulam refert. Hunc eumdem hymnum reperimus etiam apud Georgium Cassandrum inter* Hymnos Ecclesiasticos *pag. 217. editionis Parisiensis An. 1616. quos iste ex codice hymnorum collectionem veterem continente typis dedit: unde ipsum hymnum e Prudentio jamdiu decerptum patet, ut in Zenonianos codices referri potuerit. Unam hymni clausulam, quam nec apud Prudentium, nec apud Cassandrum aliquo saltem in hymno deprehendimus, non nullis utilem heic describimus.*

Laus sit Patri supremo,
Quem nemo vidit umquam,
Patris sermoni Christo,
Et Spiritui benigno. Amen.

Cetera inter Prudentii, vel Cassandri opera legere poteris.

POTA-

POTAMII [1] EPISCOPI

Tractatus duo & epistola ad S. Athanasium.

TRACTATUS I.

De [2] Lazaro.

GRandi, fratres, stupore grandique miraculo per ambiguas curas hinc inde in concavo [3] vertiginis sinu pronis fluctibus torqueor. Lazarus mortuus est, Deo hic familiaris [4], ut ferunt, teste Evangelio apud Joannem, cum quadragenariæ [5] voluntatis gestu carnis detrimenta pensasset. Nam sub occasu jam propero, quod terrenis artubus debebatur, hoc est ipsi humo [6] magis, quam homini, ut nobis ipsis juxta librum Geneseos optimus luti [7] liquor in caussa est, longe alibi Christo censore, dum Judææ finibus salutaria feneraret, sepultus est & humatus: hoc est, ut inciperet esse, quod fuerat, lutum scilicet; dum desinit esse, quod erat, forma, vel fabula. Hic quippe per graves tenebrarum globos, & nigri horroris umbracula, hoc est per quatuor dierum circulos, succidua incrementi & decrementi vicissitudine renascentes, octo (ut ita dixerim) cum [8] cærulis noctibus dies pendulo mandibularum rictu, elisis in ore dentibus, fœtido ore sic jacuit. Vere quia de terrena labe confectus, putris gleba marcesceret; & nervorum traduces cum corporis qualitate miserabili tabo infelix sepultura damnaret. Contractis igitur membris inter jejunas & numerabiles costas pellis tetra distenditur, & humoris rivus, qui de gurgite viscerum relaxatur, fœtenti jam sentina per solum cadaveris teter & cæruleus labebatur. Heu quando non poterat cadaver quatuor diebus, & quatuor noctibus per totum oris, fellis, & [9] phlegmatis flumina sentinarum, corruptis artubus fœtentia pulmonis spiramenta conflare? cum ipsa etiam rosa pudoris & venustatis fragranti folio

Jo. 11. 14.

Gen. 1.

Is. 11. 17.

ADNOTATIONES.

1 Hujus inscriptionis, quam nulli codices præferunt, rationem videsis in præmissa præfatione num. 3.

2 Ita Codices. At editio Veneta: *De Lazaro resuscitato*. Veronensis addit: *Sermo de Evangelio secundum Lucam*.

3 Sparaverius legeret *voraginis*.

4 *Ut ferunt* ab editis exclusum, legitur in MSS. omnibus, uno MS. Spar. excepto, qui scribit *ut fertur*. Vel hæc allegandi ratio *ut fertur*, seu *ferunt*, *teste Evangelio apud Joannem*, quam a Zenoniana consuetudine absit, quisquis in sinceris hujus tractatibus aliquantulum exercitatus, statim intelliget. Codd. Zen. Spar. Pomp. & edit. Ven. scribunt: *teste Evangelio, cum apud Joannem quadragenaria*. Sed *cum* extra suum locum librarii transposuere: *Evangelium* enim *Joannis* heic appellatur; nisi forte legendum sit; *ut ferunt, cum teste Evangelio apud Joannem quadragenaria* &c.

5 *Vita* pro *voluntatis* Sparaverio placet. *Ætatis* emendatio a vulgata scriptura minus distat.

6 *Magis* abest a MS. Pomp. & edit. Ven. sed retinendum credidimus, cum de sepultura sermo sit, quæ cadaveri, & *humo magis, quam homini* debebatur, ex ea scilicet Geneseos sententia, qua hominem in humum, de qua sumtus fuerat, conversum iri decretum fuit.

7 MS. Rem. *optimus liquor abducit, in caussa est*. Vox *optimus* abundare Sparaverio creditur. Inferius legitur: *Limum luti liquor abducit*, vel *obducit*. Num heic quidpiam simile scribendum? Idem Sparaverius pro *censore* legendum putat *consente*. In MS. Pomp. posteriori manu deleto antiquo nomine, nescio quo, *censore* superscriptum fuit. *Absente* potius legendum crederemus, vel *exsistente*, cum Christo quidem alibi longe exsistente, Lazarus mortuus & sepultus fuerit.

8 MS. Pomp. corrigit *cæruleis*. Infra autem ubi alii codices legunt *cæruleus*, idem MS. habet *cærulus*. Pro *rictu* MS. Zen. & edit. Ven. *ritu*.

9 MS. Pomp. *fleumatis*, Zen. *pheumatis*. Pro *fragranti*, Pomp. paullo post scribit *flagranti*.

ti folio in suo sibimet parato balsamo (ut ita dixerim) pretiosior, contra si fuerit de rosario falce pollicis vellicata, marcenti morte tristis albescat, ita ut [10] & colore floris careat, & odore? Aqua ipsa, si de flumine rapta sit, in quo vivit, perit, natura dum desinit esse, quod vivit. Mox ergo, quia elementi sui, dum rapitur, substantia caret, ubicumque jacuerit, limum liquor [11] abducit: mox & fœtore sordescit. Nemo ergo mirari debeat, si [12] hominis, quem spiritus sapientiæ sale conditum redolenti aura servaverat, & ea cæli suavitate anima [13] vivacitate nectarea, & balsami generositate melliflua [14] renarat, ne fieret divortio recedentis spiritus lutea moles, [15] & pigra glebositas, caduca linea defunctorum repugnantibus fabricæ qualitatibus, corpus omne ad fœtoris maculam sui de putredine [16] relaxetur. Inde est, quod per [17] distantiam rerum in unam glomerationem compacta omnis membrorum natura torpescit. Recedente igitur anima, quæ corporis floriarium recolebat, tota materies liventi gena in putredinem relaxatur; & pro voce cadaveris nigri fellis teter [18] mortui fœtor hauritur. Terra igitur, humore, frigore, & calore composita corporis fabrica, quæ quatuor partes [19] semper sibimet repugnantes corpus criminum in procella subvertunt (calor frigus non amat, & frigus calore torquetur, contraria contrariis mancipantur: terra nimio humore vitiatur, & humor de terra sordescit) his quadriformibus elementis in unum quadripartita mole constantibus, [20] dissociato per divortium mortis auriga, qui quatuor istis partibus loca dederat, ne quisquam [21] mobilitatem sui vehementius tolleret, & dominante flagro divisis in unum concordanti junctura finibus agitabat; [22] hæ, inquam, quatuor partes, recedente anima, in globum corporis viduati, excusso societatis auctore, miscentur. Sed quia istum [23] juvenem (Lazarum loquor) Dominus in sæculo dile-
Jo. 11. 11. xerat, præscius futurorum Apostolis suis dormisse Lazarum dixit, quem promisit, si ad illam civitatem accederet, protinus excitandum. [24] Hunc ergo Lazarum, cui liventi errante cruore per cærulas venas membra tabuerant, quem loculatum in specu incisæ rupis, immani objectus ea pondere lapis perenni valva, gravis libra detruserat, resurgere [25] posse, si ista crederent, sacratissima vera Dei pietas intona-
Ib. 11. 20. 29. bat. Mox sorores constipatæ [26] turba, ejulatu, æstu, jejuniis, lacrimarum ubertatibus

ADNOTATIONES.

10 *Et* additum est ex MSS. Pomp. Spar. Zen. & edit. Ven.

11 MSS. Pomp. & Spar. *obducit*, ut supra eadem Rem. adnotat. 7. At edit. Ven. *obduxit*.

12 In MSS. Pomp. Zen. Spar. & edit. Ven. *hominem*.

13 MS. Tol. addit *nada vivacitate*, quod quidem cum balsami generositate concinit.

14 Sex codices Tol. Vat. Pomp. Urb. Sp. Zen. addunt *corpus vexerat*. Mox edit. Ven. *ne faceret*. Sparaverius mallet *eum* pro *ne* scribi. Sed nihil opus est immutare, cum hoc membrum referri possit ad id tempus, quo hominem anima regebat, ut proximo antecedenti membro traditur.

15 In MS. Pomp. & edit. Ven. particula *&* abest, & forte melius, cum sic *caduca linea defunctorum* ad verbum *fieri* referri, & commode intelligi possit.

16 MSS. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. *relaxatur*.

17 Sparaverius *discordiam* scriberet.

18 *Mortui* nomen abundare eidem videtur.

19 *Semper* in MS. Rem. non legitur.

20 In MS. Tol. *dissortiatio*.

21 MS. Pomp. *nobilitatem*.

22 MS. Urb. *hac igitur in quatuor partes recedenti anima* &c. *hac* item legitur in MS. Pomp.

23 Ne mireris, si *juvenem* vocat, quem superius *quadragenariæ* ætatis affirmavit; nam juventutem inter annum 30. & 40. conclusam a veteribus, animadversum nobis est adnot. 4. in tract. 43. Post pauca pro *Dominus in sæculo dilexerat præscius*, MSS. Pomp. & Zen. *Dominum in sæculo dilexisse præsagiis præscius* &c. MS. Tol. *dilexisse præsagia præscius*, MS. Urb. *Dominum in sæculo dilexisse prece saga præscius*. Edit. Ven. *dilexisse præsagiis præscius*. Vat. *dilexisse*. Obscurus Auctoris sermo, syntaxisque perversa in caussa fuere, cur tot variantes lectiones in MSS. inveniantur.

24 *Hunc ergo Lazaro* MSS. Vat. Pomp. Urb. Zen. & edit. Ven.

25 *Posse Lazarum* additur in MSS. Tol. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. Omnia tamen obscura & corrupta. Vide Sparaverii emendationes. Post pauca *vere Dei* pro *vera Dei* in MS. Pomp.

26 *Turba miraculi* in MSS. Rem. Tol. Vat. Urb.

tatibus ebriatæ, Dei genibus ſtratu totius corporis miſerandæ jactantur, & He-
bræas voces [27] græceſſando fractis in unum ſingultibus miſtas Salvatoris in laudi-
bus expiabant. Quantus illic, rogo vos, populi feſtinatus? Quæ ſpectantium turba?
Qualis tanti miraculi potuit eſſe concentus, ubi eſſent plangentes puellæ, mortuus
frater, & Chriſtus hominem promitteret excitandum? Convenerunt (credo) ad hoc
ſpectaculnm ſervandæ memoriæ ſempiternum milites, Judæi, Gentiles, Proſelyti,
clariſſimi ſenatores, nobiles judices, [28] ſervi, & omnis pene civitas certatim oc-
currit, ut videreot, an reſurgere poſſit Lazarus, cujus fœtor [29] jam longius de
ſepulcro populos feriebat. Quo viſo, tota civitas mirabatur. Qualis illic eras Chri-
ſte Jeſu? quam croceus, quam decorus, funte purior, nive candidior, ſole eanden-
tiur, & luna ſpecies clarior? Heu me, quid interrogo, quem tunc videre non
merui? Nunc tamen, quis, quantuſve ſis pietate, cognovi. Ecce ioter hæc Jeſus *Jo.* 11. 35.
Chriſtus ſalvator humani generis fleviſſe narratur. [30] Age age Potami, ſervus Dei
vivi: ſi aliquid prævales, de laudibus Domini vel pauca narrato. Flebat Deus
mortalium lacrimis excitatus, & cum Lazarum poteſtate ſua fretus mortis de vin-
culo revocaret, præſtabat pietatis officium ſolatio lacrimarum. Flebat Deus, non
quod ante ſe mortuum periiſſe cognoſceret, ſed quod ſororum [31] fletus tempera-
ret. Flebat Deus, quod eos, quibus omnia donaverat, & in poteſtatem redege-
rat, paradiſo etiam, floribus, & liliis ſine ullo labore præpoſuerat, diabolus do-
cendo peccatum, de omnibus pene [32] fecit eatorres. Flebat Deus, quod eos, quos
fecerat innocentes, diabolus per malitiam ſuam fecit inveniri nocentes. [33] Heu
tenuis aura de cælo corpus, qnod rexeras, ſucciduis artibus deſerebas. Sed non te
Pater, non Filius aliquando deſpexit. Pro tua morte factus eſt & Chriſtus ipſe
mortalis. Harum ad lacrimas, [34] & ſparſam crinis miſerandi cæſariem Salva-
tor pietate commotus, fletus fletibus [35] recontrahat. Et quia ipſe ſororum fleti-
bus [36] movebatur, lacrimis filii ſui ſalvatoris noſtri inter ipſos cælos [37] ejus pa-
ternitas flectebatur. Mox ergo Jeſus Chriſtus ad ſepulcrum Lazari acceſſit. Sta- *verſ.* 38.
tim juſſione ejus revolvuntur ſaxa, ſecretarium pateſcit horroris. Curioſi affatim *verſ.* 41.
in ſpecum gementium populorum oculi [38] mittebantur. Viſus eſt Lazarus tecta fa- *verſ.* 44.
cie,

ADNOTATIONES.

Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. Poſt non nulla *ebrietata* pro *ebriata* io Mſſ. Pomp. & Vat.

27 Vox *græceſſando* ex omoibus Mſſ. & edit. Ven. addita eſt. *Complicabant* pro *expiabant* Sparaverio magis placet, qui & particulam *in* ab abiativo *laudibus* demeret.

28 Mſſ. Vat. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. addunt *nauta*, *ſervi* &c. In duobus primis eodicibus vox *nobiles* non legitur.

29 *Jam* abeſt a Mſ. Pomp. & in eodem codice *populum* pro *populus*.

30 Integra hæc ſententia ab *Age* uſque ad *narrato* ex Mſſ. omnibus & editione Veneta reſtitota eſt, quam eur abjecerint Editores Veronenſes, ignoraoius, niſi ex eo forte præjudicio, qeo huoe tractatum, elegantiſſimo ceteroquin noſtro Scriptore maxime indignum, Zenonis fetum habendum putabant; hæc aotem ſententia Potamio aperte tribuit. In Mſſ. quidem *Phota mi* vel *Photami* per *Ph* ſcribitur: ſed φ Græcum per *P* ſæpe reddi, vel promiſcue per *ph*, vel *p*, multis exemplis patet. *P* aotem prætulimus contra ſcriptionem codicum, quod hi tractatus auctorem habere videantur eumdem Potamium, cui ioter monumenta ab Acherio edita ejuſdem ſtili epiſtola viodicatur. Itaqoe vel ibi *Photamius* ſcribendum, vel *Potamius* hoc loco reddendum fuit.

31 Mſ. Rem. & editiones Veneta ac Veronenſis *fletibus*. Cod. Pomp. idem ſcribit, ſed in margioe *fletus*, quod io editione Patavina receptum foit.

32 Mſ. Urb. *fecit invenire extorres*. Inferius qoidem paulio abſimiliter legitur io omnibus & Mſſ. & editis *fecit inveniri nocentes*.

33 Tria ſequentia membra in edit. Veronenſi ommiſſa ab *Heu* uſque ad *mortalis*, reſtituimus ex omoibus Mſſ. & edit. Veneta. Solum *tenus* pro *tenuis* ſcribitur in Mſ. Rem. *texeras* pro *rexeras* in Mſ. Urb. *artubus* pro *artibus* io Mſſ. Pomp. & Zen. & *deferebas* pro *deſerebas* io Mſ. Vat.

34 Io Mſſ. Pomp. Zen. & edit. Ven. & particula deeſt.

35 Mſſ. Rem. Vat. Urb. Pomp. Spar. Zen. cum edit. Ven. & Veron. *recontabat*. At in edit. Patav. *recontrahebat* emendatum eſt.

36 Mſ. Pomp. *commovebatur*.

37 Sic omoes Mſſ. & edit. Ven. At Editores Veron. pro *ejus paternitas* ſuppoſuere *pater*; quo autem monumento ignoramus.

38 Mſ. Rem. *initebantur*.

 39 In

cie, manibus pedibusque constrictus: & ad documenta virtutum [39] ipse se mortuus, & adhuc pedibus vinctus, ut Christus jusserat, suis manibus resolvebat. Quæ, rogo vos, fratres, [40] illic voces? Quæ pressura videntium? Quam curiosa mirantium lumina? Qualis in cervicibus prævenientium multitudo pendebat? Qui fletus? quæ gaudia? quale murmur? quam novum & cæleste miraculum? Mors vincitur, homo redditur, infernorum catenæ franguntur, & post quatriduum Lazari lingua movetur, manus officio præparantur, oculi suis in orbibus currunt, vestigia gressibus explicantur, auribus renovatur auditus, acies dirigitur in parentes, cognatio redivivis obtutibus [41] numeratur, frigida poscitur, non respuitur panis, domus petitur, Christi miracula referuntur. [42]

ADNOTATIONES.

39 In edit. Ver. erat: *Ipse qui fuerat mortuus, & adhuc manibus & pedibus vinctus, ut Christus jusserat, resolvebatur*. Congruunt hæc quidem magis historiæ, ut ab Evangelistia innuitur; at absunt a MSS. & edit. Ven. quorum lectionem inferendam judicavimus. Unus Ms. codex Tol. *resolvebatur* scribit.

40 MSS. Tol. & Pomp. addunt *dilectissimi*.

41 Sic MSS. Rem. Vatic. & Pomp. Ceteri codd. & editi libri *muneratur*.

42 Ms. Rem. *Explicit de Lazaro feliciter*. Idem erat in Pomp. sed deletum subinde fuit.

[1]POTAMII EJUSDEM.

TRACTATUS II.

De martyrio Isaiæ Prophetæ.

ISaias cum Christum [2] prædicaret, vel cum futuræ damnationis [3] elogium Israelitico populo nuntiasset, atroci feritate blasphemantium commota barbaries, [4] sectum a capite duabus cum violento supplicio quasi [5] offulis bissidavit, jussitque a capite

ADNOTATIONES.

1 Eumdem esse hujus & superioris tractatus auctorem, non solum MSS. qui utrosque tractatus unum post alium una exhibent, sed stili præsertim ratio demonstrat. In MSS. *Tractatus de Esaia* fere inscribitur, solus enim Zen. codex eam inscriptionem habet, quam nos cum ceteris editis idcirco retinuimus, quod tractatus materiem præcise declarat.

2 Sic MSS. Rem. Vat. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. Alias *prædiceret*. Hac autem de caussa Isaiam necatum tradidit quoque Auctor tract. adversus Judæos pag. 225. Append. Cyprian. num. 2. *Isaiam secabant Christum vociferantem*.

3 De hujus vocis significatione plura adnot. 5. in tract. 21. lib. 2.

4 S. Paulus in epistola ad Hebræos c. 11. describens tormentorum genera, quibus multi Patres veteris testamenti pro fide affecti sunt, nonnullos *sectos* affirmat, quod de Isaia intelligendum, licet in veteri Testamento non tradatur, plures interpretantur. Medium autem Isaiam a Judæis dissectum obiisse constans Patrum traditio testatur. Legendi Justinus martyr in Dialogo cum Triphone, Origenes hom. 1. in psal. 37. Tertullianus de Patientia cap. 14. & in Scorpiaco cap. 8. Lactantius lib. 4. Instit. cap. 11. Hilarius contra Constantium num. 4. Ambrosius lib. 9. in Luc. §. 25. Prudentius in hymno S. Vincentii a vers. 521. S. Hieronymus in cap. 16. Matth. pag. 212. tom. 6. & alii. Ex his autem Justinus loco allegato & Origenes in epistola ad Africanum, descriptum quidem alicubi fuisse putant in veteri Testamento hoc Isaiæ martyrium, at Judæos sustulisse ac delesse historiam, quæ in ipsorum dedecus redibat, eademque de caussa delesse feruntur alia, quæ de aliorum Prophetarum martyrio traduntur a S. Paulo, nullibi autem in scriptis veteris Testamenti invenire licet.

5 *Offula* frustum carnis est, quæ in cibum conditur; unde ad alios etiam cibos a carnibus transfertur, ut *offa*, vel *offula* panis &c. Feminini est generis, etsi utratrius construatur in MSS. Rem. Pomp. Zen. nec non in Ven. editione, ubi *duobus offulis* scribitur pro *duabus*. *Bissidarunt* pro *bissidavit* legitur in MSS.

pite per aures usque ad scapulas secari cervicem, quasi parum fuerit, si immanitate lymphatica martyrem Dei acuto [6] ense transfoderet, [7] aut ipsa lamina insontis viri per jugerum fidiculæ sævientis per costas stridente ictu sulcaret, nisi in unum corpus duas offulas gemini pene cadaveris scissæ carnis ruptura truculentus appeteret, & duas de æqualitate juncturæ quasi [8] formulas exsecaret. Sed in tanto cælestis palæstræ miraculo nullus (ut arbitror) spectaculo [9] resultanti, ita videre [10] eum poterit, nisi gesta numerare pertentet. Idcirco sollicitis [11] visibus veteris disciplinæ novam de passionibus celebritatem advertite; qualisque illic fuerit martyrii nobilitas, quam præclara, quam fortis. Cum in capite, hoc est, collectæ sensualitatis umbilico serra viam faceret, & stridore reciproco sulcos dentium [12] duceret, labebatur (credo) lamina, dum dentes infigit, & per messem capillamenti, crassumque tegminis velamentum, vel callosæ glutinum cutis Hebræas capitis litteras textum verticis [13] mersit. Mox se ut ad cubile cordis [14] concinnamenti nisu sector sollicitus defixisset, fontis fluenta purpurei laxatis venarum lapsibus, ne venas vermiculatim pollice [15] profanus intenderet, croceus se affatim imber infudit, ut tecta gurgite sanguinis venarum pictura [16] non tremeret, neque miraretur, quale esset illud, unde victus erubescere cogeretur. Patuerunt quippe internorum viscerum castidici juvenis laqueata commercia, sonus [17] buccinæ ferientis, profunda vivacitas, & sicca jejunia voluptatum. [18] Sed Belial filius Ezechiæ, vir cruentus, & prodigus genealogiæ, mathematicus, catabolicorum, [19] fatidicorum, & [20] pythonicorum antistes, intra loricam sacri pectoris fidei comitium, prædicationis politicæ litterarum curiam requirebat. Et licet jam esset membratim corporis divisa possessio, interna proderet, abdita revelaret, obscura porrigeret, & quale esset illud, unde victus erubescere [21] cogeretur, ut persecutor infamis hominem Dei dentibus discerperet alienis; Propheta tamen egregius, & illustris inter resupinatos sectores, & pendulos tamdiu immobili inconcussi corporis perduravit statu, quamdiu duo esse inciperent, qui figuras gentium eum suo persecutore damnarent. [22]

ADNOTATIONES.

In Mss. Urbin. Pomp. Zen. & edit. Ven. ad quos accedens codex Rem. *bifuderunt*.

6 Cum *ensis*, vel *lamina* Auctor memoret, dubius fuisse videtur de instrumento, quo Isaias dissectus fuit. *Laminam* autem dixit pro *serra* inferius memorata, quam quidem *laminam* mox subinde appellat, quamque Patres adnot. 4. allegati ingerunt. Vide Origenem, Lactantium, Prudentium &c.

7 Ms. Rem. *aut in ipsa laniena insontis*. Editio Ven. *fidecula* pro *fidiculæ*: erant autem *fidiculæ* ex Isidoro lib. 5. 27. tortorum instrumenta (pro ungulis habet probatque Baronius in adnotationibus ad Martyrologii diem 22. Februarii) quibus rei torquebantur, ut fides inveniretur.

8 *Formulæ* heic portiones æquales significant, seu quæ æqualem formam & quantitatem haberent.

9 Sparaverius corrigit *resistente*.

10 Codd. Rem. Vat. Urb. Pomp. Sp. Zen. cum edit. Ven. *se poterit, qui gesta*.

11 Ms. Pomp. in margine *nisibus*.

12 Ms. Rem. *duceretur*. Pro *labebatur* Ms. Pomp. *lavabatur*.

13 Ms. Rem. *morsit*.

14 Idem Ms. Rem. cum Vat. & Pomp. *concinenti nisus sector*. Zen. *concinenti nisu*.

15 In Mss. Tol. Pomp. Zen. Vat. Urb. & Sp. *profanatus*.

16 Mss. Rem. Vat. Sp. Pomp. Zen. & edit. Ven. *non tremeret, & quale esset illud, unde victus erubescere* (forte *erubesceret*) *miraretur. Patuerunt quippe* &c.

17 Ms. Rem. *buccina*.

18 *Sed Beliab filius Hiezechiæ*, in Mss. Pomp. Zen. *Beliab* item est in Ms. Rem. & edit. Ven. *Jerechiæ* autem in editione Veneta.

19 *Phisidicorum* in Ms. Rem. *Phiridicorum* in Mss. Pomp. Sp. & edit. Ven.

20 Ms. Rem. *Ephithonicorum*: Edit. Ven. *Phitonicorum*.

21 Hic quoque omnes Mss. & edit. Ven. *miraretur*, ut adnotat. 16. eamdem in sententiam legitur.

22 Addit Ms. Tol. *qui est benedictus in sæcula sæculorum*. At in Mss. Rem. & Pomp. hac clausula legitur. *Explicit de Esaia feliciter*.

POTA-

POTAMII EJUSDEM.

[1] Epiſtola ad Athanaſium ab Arianis (impetitum) poſtquam in Concilio Ariminenſi ſubſcripſerunt.

Domino Fratri glorioſiſſimo ac beatiſſimo Athanaſio Epiſcopo Potamius.

TAnti carceris foſſa crudam illuviem damnabilis officinæ [2] coacervatam, ut recte
conſcribis, exordium & ſtercoris cruento de fœtore cadaverum mortuorum,
[3] quæ magis manus potuiſſet igneis virtutibus extricare, vel radere, niſi illa
tua caſtis de exſilio capitis coronati perennata titulis exclusiſſet hæreſis ſectam ana-
thema maranatha? Adriſiſti, inquam, nobis Catholica virginitate perfectus, jugu-
lando perfidos, damnando perjuros; corruptas adulterio mentes ambiguas, maledictis
pecoris libidinoſo commercia veneno damnabiliter ſarcinata, unius fidei romphæa fe-
riente viciſti. Jaceat ſerpens, & terra, quæ illum ſuſceperit, purulento veneno ni-
greſcat: jaceat ſerpens cæleſti ictu damnatus, jaceat ſerpens ſanguineo horrore [4] con-
tactus: jaceat ſerpens eliſo luminum ſinu, triſulci oris patefacta ſentina vomat, de-
fluat, torqueatur culparum auctor, cui parum fuerat, quod protoplaſtum æternitate
privaverat, niſi & contra Salvatorem hydra viroſior prorupiſſet. Separare voluit Do-
minum noſtrum Jeſum Chriſtum, quaſi Verbum Chriſti poſſet incidere, ſubſtantiæ fi-
Jo. 10. 30. bula concatenata Trinitatis unitate, ut ait: *Ego & Pater unum ſumus.* Et, *Qui*
Ibid. 14. 9. *me videt, videt & Patrem.* Et, *Ego in Patre, & Pater in me.* Et, *In principio*
Ibid. v. 11. *erat Verbum, & Verbum apud Deum, & Deus erat Verbum.* Lanio truculentus; par-
Ibid. 1. 1. ricida deſertor, miluinis, ut reor, unguibus, vel dentibus male ſanis, ſi potuiſſet,
Jo. 14. 28. tentavit ſcindere. Et poſt hæc quid oppoſuero blaſphemiis? *Qui me miſit*, inquiunt,
major me eſt. Ex quo genitus eſt Pater? utique quia Filius confitetur; major ergo
quia Pater Filio? ordo præponitur, non ſubſtantia ſeparatur. Quid ad hæc dicis,
adulter infamis? Bene quod te antiquitas Patrum in Synodo ſanctiori, voluntate vi-
perea impuræ viroſitatis inflata, caſtis etiam te transfixere miſſilibus. Nam & hic
Ibid. 6. 38. doceris calumniandi pedicas prætendiſſe, quod Salvator ait: *Non veni opera mea fa-
cere, ſed ejus, qui miſit me.* Quid dicis ſerpens? Numquid in hac luce tenebras
infundis ſimplici huic profeſſioni, quam quæſtiunculam putant? Tempus in cauſſa eſt:
Salvator apud homines, quia hominum corpus induerat, videbatur in corpore; ideo
dixit: *Non veni facere opera mea*, hominis in ſe negavit officia? Clamat ergo, ut
illum ordinatorem in ſe prædicet, quem in ſe ſibi meminit auctorem Patrem; quia
Filius ſequitur vocabulo, ita major eſt ille qui prævenit; ſed & mittentis & miſſi,
Ibid. 10. 30. quia tres unum ſunt, de divinitatis unitate una ſubſtantia eſt: *Ego & Pater unum*
Ibid. 14. 9. *ſumus.* Et, *Qui me videt, videt & Patrem.* Et ipſe Salvator ad Apoſtolos: *Tanto
tempore*, inquit, *vobiſcum ſum, & Patrem non noſtis?*

Dicunt etiam quod in libris Dominicis ſubſtantia numquam videatur eſſe conſcripta.
Reddo quod involaveras, furaciſſime tentator: ecce vinceris confutare de ſubſtantia;
etenim boni clamant ſanctorum antiqui greges Prophetarum tota præconia, ut ait;
vocem ſubſtantiæ a volatilibus cæli uſque ad pecora expaverunt, & vociferabantur:

Et dabo

ADNOTATIONES.

1 Hæc epiſtola cum præfixa inſcriptione ex MSS. Abbatiæ S. Ebrulfi ab Acherio edita, legitur tom. 3. Spicilegii noviſſimæ editionis An. 1723. pag. 299. Novus Spicilegii ejuſdem editor in indice Chronologico circa An. 355. eam a Potamio ſcriptam exiſtimat. At ſi poſt Ariminenſem ſynodum, ut codicis inſcriptio præfert, lucubrata fuit, circa annum 360. cum Acherio recte ſtatuitur.

2 In Acheriana editione legebatur *conſervatam*; correctionem novæ editionis retinui mus.

3 Prima Acherii editio *qua magis manus* ſcribit.

4 Eadem prima editio *contractus*.

Et dabo Jerusalem in trasmigrationem . Ecce cum Christus Deus anteriori de populo minime esset auditus, tabefactis commanentibus Jerosolymæ columnæ ceciderunt . Ecce miser, adhuc licet una Dei sententia sufficere debuit, quod Propheta sanctus intonuit : *Si stetissent in substantia mea* , *& audissent sermones meos* , *& docuissent populum meum* , *avertissem eos a malis studiis eorum* . Ecce hic felix de substantia infelicibus populis prorupit auditus, ut & Propheta ex persona Adæ Christum requirat in lacrimis : *Infixus sum* , inquit , *in limo profundi* , *& non est substantia*. Scilicet quia nec dum Patris substantia apud Christum in carne convenerat . Sicut & ille 5 Evangelista, cum vastatis rebus luxuriose vivendo perdidit omnem substantiam suam, ut sanctus Dei vates scripsit : *Spiritus Dei effugiet fictum*. Inde ergo substantiam perdidit, quia per luxuriam sanctitate caruit : si tibi sufficit, dixit , quibus si jam palpitas , plena sunt omnia : si adhuc torqueris , intendo , scriptum legimus : *Congregavi enim aurum atque argentum & substantiam Regum & regionum* . Hæc est illa substantia , quam Propheta meminit dicens : *Semel locutus est Deus* , *duo hæc audivi*. In una quippe voce duo hæc audisse se Propheta testatur ; ut ait David : *Lingua mea calamus scribæ* . Ut enim calamus denticulorum subdivisa æqualitate ducitur , & radiis consonantibus expeditur ; ita Salvator indivisibili connexione cum Patris operibus unitatur. Quod enim Pater dixit, Filius exclamavit ; & quod Filius locutus est , Pater implevit.

Ezech. 12. 11. Jer. 23. 22. Ps. 68. 3. Luc. 15. Sap. 1. 5. Ecclef. 2. 8. Ps. 61. 12. Ibid. 44. 2.

Merito , inquit , *Semel locutus est Deus* , *duo hæc audivi* . Duæ personæ unum tulere judicium ; ut in decalogo una sententia duplices tabulæ conscribuntur . Obmutescat hæresis æterno silentio prædamnata , divinis ictibus cæsa , barathro tartarisque deposita . Sola semper cum laureis suis virgo puerpera, Deo una, nobis columba fecunditate numerosior, usque ad nubes cæli caput coronatum attollat . Sit benedicta cum populis Trinitatis unitate consegregata justissimis ; cujus laude plena est, a nunc & in æterna semper sæcula sæculorum beatificet Pater & Filius & Spiritus sanctus.

5 Forte *apud Evangelistam* .

SAN-

SANCTI HILARII
EPISCOPI PICTAVIENSIS.

Interpretationes Psalmorum quinque.

[1] *Interpretatio Psalmi CXXV.*

vers. 1. I. [2] NIsi *Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt, qui ædificant eam.*
Nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilant, qui custodiunt eam.
vers. 2. *In vanum est vobis diluculo surgere.* Volunt plures, sanctum Salomonem ædificationi
civitatis, & templi studentem, [3] in eo ipso molitionis suæ tempore eversionem civita-
tis ac templi, quod [4] condiderit, prophetasse: quia & titulus ante latus auctorem
2. Paral. 2. 17. eum hujus psalmi esse demonstret: magnis enim viribus, & totis regni sui opibus
magnificum aliquid, & Deo dignum efficere tentabat: nam centum quinquaginta mil-
lia virorum, sicut scriptum est, in diversos ædificationis usus ac ministeria occupa-
bantur. Et quamquam [5] instituta a se consuetudine perfectis omnibus [6] maxima cu-
stodia civitatis, & templi sollicitudo esset adhibenda; tamen cum non ignora-
ret [7] inanem tanti laboris operationem futuram, [8] & civitatem a Babyloniis ob pec-
cata populi diruendam, [9] ista dixisse, *Nisi Dominus ædificaverit sibi domum, in va-*
Aggai 2. 3. *num laboraverunt ædificantes eam.* Putant autem prophetiam hanc consummatam [10] eo
1. Esdra 5. 2. tempore fuisse, quo post captivitatem populi Dario rege reditum impartiente, ædifi-
cata rursum per Zorobabel & [11] Josedech civitas fuit.

II. Quorum inopem sensum illa ipsa posset consummatio ædificationis arguere: nam
per Aggæum prophetam ita [12] hos eosdem restauraturos esse Jerusalem Dominus est
Aggai 2. 7. locutus: *Adbuc semel ego* [13] *commoveo cælum, & terram, & mare, & aridam: &*
subvertam sedes regum. Psalmi ergo virtus non in tempore tantum Salomonis, sed
etiam in Aggæi intelligenda est convenire: ædificationis enim [14] utriusque labor va-
nus est: ædificata namque a Zorobabel civitas, [15] solum hodie ex se conflagrationis
cinerem, & deformium ruinarum præbet fœditatem. Et has sedes regum, quas se
ædifi-

ADNOTATIONES.

1 Sic in Mss. nostris.

2 In Mss. & editis Hilarianis præfatio præmittitur.

3 *In eo Psalmo* habetur in Mss. & editione Veneta.

4 *Conciderit* in Mss. Tol. Pomp. Zen. & edit. Ven.

5 *Instituta* pro *statuta* reposuimus ex Mss. Rem. Tol. & Hilarii editionibus.

6 *Maxima custodia* in Mss. Rem. Pomp. & edit. Ven. quod & ipsum legitur in Ms. antiquissimo Veronensi Hilariani commentarii in Psalmos.

7 In Mss. Rem. & Tol. *in omnem*; in Mss. Pomp. Zen. & edit. Ven. *omnem*.

8 Particula & deest in Ms. Rem. & edit. Hilarii, in qua legitur etiam *civitate eadem .... diruenda*.

9 Vocem *ista*, quæ in novissima edit. Hil. habetur, ex Mss. Rem. Tol. Zen. & edit. prima restituimus.

10 *In eo tempore* in Mss. Rem. & Pomp. *quo postea* in Ms. Pomp. & edit. Ven. *quibus postea* in Mss. Rem. & Tol. Edit. Benedictinorum Hil. *in ea tempora*, & *quibus post*.

11 Expunximus *Josue filium* ex Mss. Rem. Tol. Pomp. & Zen. Edit. Ven. scribit & *Jesum*. Ex his patet *Josue filium Josedech* ab Editoribus Veronensibus suppositum fuisse.

12 In edit. Benedictin. Hilarii *ad hos eosdem restauratores*.

13 In editione Patavina *commovebo*; reposuimus cum Mss. nostris & editis *commoveo*, quod pariter legi in duobus Mss. Hilarianis testatur Benedictinus Editor.

14 A Mss. Rem. Pomp. Zen. & editione prima abest τὸ *utriusque*.

15 Ms. Rem. *solo bedera*. Tol. & Pomp. *solo Hesdra*. Zen. *solo bodie*. Editio autem Veneta *solatio Hesdra bodie*.

ædificatores regni æterni [16] gloria restaurare arbitrantur, vastatio iterata subvertit, [17] sede adhuc etiam ceterorum subvertenda regnorum.

III. Bene autem inania humani operis Propheta esse opera prophetavit. Scit inutiles esse humanarum custodiarum vigilias, scit in cassum esse consurgentium matutinas sollicitudines. Civitas & a se instituta, & ab aliis restituta jam nulla est. Non proficit ædificatio vel prima, vel consequens. Et recte ipse ille evertendæ civitatis Propheta est, qui auctor fuerat exstruendæ. A Deo ergo domus est ædificanda, quæ maneat: [18] quia nisi quæ a Domino ædificata sit, non manebit. A Deo civitas est custodienda, ne pereat: quia, nisi a Deo custodita sit civitas, diruetur. Et primum, quæ domus Dei sit, intelligamus: ut per id cognosci possit, quatenus ab eo ædificanda mansura sit.

IV. Domus est habitantis habitatio: sermo enim [19] divinus secundum intelligentiæ nostræ consuetudinem, naturamque se temperat communibus rerum vocabulis ad significationem doctrinæ suæ, & institutionis aptatis: nobis enim, non sibi eloquitur: atque ideo nostris utitur in loquendo. Conventus quidem ecclesiarum, [20] sive templi, quos ad secretam sacramentorum religionem ædificiorum septa concludunt, consuetudo nostra vel domum Dei solita est nuncupare, vel templum. Scriptura quoque vel prophetica, vel apostolica ad demonstrationem locorum his est usa nominibus; verum non hanc, quæ a nobis, [21] ac nobiscum ita nuncupatur, domum Dei esse ex ipsius dictis
docemur; ait enim: *Cælum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum.* Is. 66. 12.
Quam domum mihi ædificabitis, aut quis locus requietionis meæ? Nonne hæc omnia fecit manus mea? Non concluditur ergo ædificiorum domibus infinitus Deus: non locis in aliquo continetur virtus immensa, [22] quæ omnia est operata, Apostolo ipso ita
testante: *Deus, qui fecit mundum & omnia, quæ in eo.* Et cum sit cæli & terræ Act. 17. 24.
Dominus, non in manufactis templis inhabitat.

V. Nulla ergo Dei requies est, & nulla habitatio. Et forte nequaquam crederetur esse, qui nusquam est? audiamus ergo ipsum de requie sua, & habitatione [23] testa-
tum; ait enim: *Usque in sæculum sæculi heic habitabo, quoniam elegi eam.* Elegit Ps. 131. 14.
autem Sion. Sed numquid eam, de qua præsens Prophetæ hujus querela est? *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt, qui ædificant eam.* Sion, in qua templum fuerat, eversa est. Et ubi sedes Domini æterna? ubi requies sempiter-
na? quod habitabile ei templum? Nempe illud, de quo dictum est: *Vos estis templum* 1. Cor. 3. 16.
Dei; & Spiritus Dei habitat in vobis. Hæc domus, & hoc Dei templum est doctrinis & virtutibus Dei plenum, & sanctitate cordis divini capax incolatus: de
quo idem hic Propheta ita testatus est: *Sanctum templum tuum mirabile in æquitate.* Ps. 64. 5. 6.
Sanctitas, æquitas, continentia humana Dei templum est.

VI. Domus ergo ædificanda per Dominum est: humanis enim operibus structa non permanet: non doctrinis sæculi instituta consistit: [24] nec inanis laboris & sollicitudinis

ADNOTATIONES.

16 *Gloriam* in edit. Hil. Benedictinorum, & postea *arbitrabantur*.

17 Mss. Urb. Tol. Zen. & Pomp. *sed eadem huc*.

18 *Quia nisi* desiderantur in Ms. Tol. ac substituitur *&*.

19 Mss. Rem. Tol. Urb. & edit. Ven. *divinitus*. ita pariter legebatur in Pomp.

20 Una Benedictina editio addita ex Mss. Hilarianis particula *tum*, scribit, *sive tum templi*, quæ in nostris Mss. non legitur. Vide de hac lectione plura adnot. 26. in tractatum 5. lib. 1.

21 In editis: *a nobis ita nuncupata est*. correximus cum edit. Benedictina Hilarii, cum in Mss. Vatic. & Urb. legatur: *nobis, ac nobiscum ita nuncupata*.

22 *Quæ omnia est* sine voce *operata* in Ms. Tol. ut in Ms. Hilariano Veronensi, & in aliis duobus apud editores Benedictinos, quorum in editione legitur, *quæ omnia fecit*.

23 *Testantem* edit. Hil. Ben. Ms. Hil. Ver. *testatum* ut nostri, qui pariter habet *in sæculum sæculi*, cum in eadem editione legatur: *Hæc requies mea in sæcula sæculorum &c.*

24 Sic in Mss. Rem. Urb. Pomp. Zen. & edit. Ven. Solum in his perperam legebatur *in omni* vel *in omnis* pro τῷ *inanis*. Edit. Veron. *nec inani labore sollicitudinis nostræ*

dinis nostra cura custodietur. Exstruenda aliter est: custodienda aliter est. [25] Non super fluxam & dilabentem arenam initianda, sed fundamentum super Prophetas, & Apostolos locandum est: lapidibus vivis augenda est: angulari lapide continenda est: & mutuæ connexionis augmentis in virum consummatum & in mensuram Christi corporis exstruenda est: specie quoque ac decore gratiarum spiritualium adornanda est. Hæc ita a Deo, idest doctrinis ejus ædificanda, non concidet. Hujus domus ædificationem nunc Israel captivus post plenitudinem gentium consequetur. Hæc domus in domos plures diversis fidelium ædificationibus in unoquoque nostrum ad ornatum & amplitudinem beatæ illius civitatis [26] excrescet.

VII. Cujus civitatis jamdiu Dominus vigil custos est, cum Abraham peregrinum tuetur, cum immolandum Isaac reservat, cum Jacob servientem [27] ditat, cum Ægypto Joseph venditum præficit, cum Moysen adversus Pharaonem confirmat, cum ducem bellis [28] Jesum deligit, cum David de omnibus periculis liberat, cum Salomonem dono sapientiæ munerat, cum prophetis adest, cum Heliam rapit, cum Helisæum eligit, cum Danielem pascit, cum in camino pueros irrorat, cum tribus quartus adsistit, cum gignendo se ex virgine Joseph per Angelum instruit, Mariam confir-
Jo.17.11.12. mat, Joannem præmittit, Apostolos eligit, Patrem precatur dicens: *Pater sancte serva eos: cum essem [29] cum eis, custodiebam eos in nomine tuo*: cum denique ipse ille
Matth.28.20. post passionem æternæ in nos custodiæ suæ vigilias pollicetur dicens: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi*. Hæc civitatis illius beatæ atque sanctæ æterna custodia est: [30] quæ ex multis in unum convenientibus, & in unoquoque nostrum Deo civitas est. Est enim hæc sancti corporis, & fidelis animæ ei placita possessio.

VIII. [31] Quod autem per Dominum ædificanda sit, ipse in Evangeliis testatur di-
Matth.10.23. cens: *Amen dico vobis, non consummabitis civitates Israel, donec veniat filius hominis*. Et hujus quidem [32] temporis, & ædificationis beatus Apostolus meminit di-
Rom. 11. 25. 26. cens: *Cum autem intraverit plenitudo gentium, tum, quod reliquum est, Israel salvabitur*. [33] Hæ igitur civitates, idest sancti cujusque corporis, atque animæ Deo placitus incolatus, & cœtus hunc unum habent perfectæ hujus ædificationis artificem. Ædificanda ergo per Dominum hæc civitas est, ut in augmentum consummationis suæ crescat: non enim jam ædificatio cœpta [34] perfectio est, sed per ædificationem perfectionis consummatio comparatur.

IX. Ceterum in ædificandis his domibus corporum, & animarum civitatibus humanæ artes vacant: inanes enim sunt philosophorum vigiliæ, & otiosæ sollicitudines, [35] & frustratum in investigandis naturæ secretis, & perscrutandis mundi laboribus studium: sed lapsuram cito domum operatio talis ædificat. Inanis quoque erit matutina eorum resurrectio: quæ quamquam omnibus, quæ in lucem venerint, sit con-

ADNOTATIONES.

custodietur. Paullo ante pro *non doctrinis* Mſ. Pomp. cum edit. Hil. *nec doctrinis*.

25 Addunt Editores Benedict. Hilarii *non super terram*.

26 Quinque Mſſ. cum edit. Ven. *exercet*.

27 Antea legebatur *dicat*: correximus ex Mſſ. Urb. & Zen. atque Hil. editionib. Mox in quatuor Mſſ. & edit. Ven. deest vox *Ægypto*.

28 *Jesum* pro *Josue* posuimus ex Mſſ. Pomp. & edit. Ven. cum Hil. edit. Tol. pro *deligit* habet *dirigit*.

29 Duo codices cum Hil. edit. *cum his*. Postea Mſ. Pomp. edit. Ven. & Hil. *usque in consummationem*.

30 Mſſ. quatuor *quia*. Mox pro *nostrum Deo* in Pomp. & Zen. *nostrum Dei*.

31 Hic locus depravatus erat in editionibus Hilarianis. Editores Benedictini emendarunt: *Quam autem*, quæ lectio in nostris Mſſ. non habetur. *Quod* deest in duobus Mſſ. *Cum autem* in Mſſ. Urb. & Tol.

32 Mſſ. Pomp. & Zen. *temporis ædificationes*.

33 *Hæc igitur civitas* in Mſ. Remensi, perperam.

34 Ita Mſſ. Urb. Tol. Zen. Pomp. & editiones Ven. atque Hilarianæ. Veronensis editio *perfecta est*. A Mſſ. Tol. Pomp. & Zen abest *per ædificationem*.

35 Tres Mſſ. cum editione Ven. *frustrantium* pro *& frustratum*, non male; in margine autem edit. Veron. pro *frustratum* legitur *frustraneum*.

36 Hæc

coustituta corporibus, tamen ea, quæ non fuerint ædificata per Dominum, nequaquam eam, quæ in Domino ex mortuis resurgente jam cœpta est, matutinæ resurrectionis gloriam consequentur.

X. Ac ne aliquam psalmus opinionem intelligentiæ in se terrenæ, & corporalis
admitteret perfectinnis; istius tempus, & ædificandorum significationem ipso dictorum
suorum ordine docet: nam humanis ædificationibus, & terrenis custodiis, & matuti-
nis eorum surrectionibus improbatis, ait: *Surgite, postquam sederitis, qui manduca-* *Ps. 126. 2. 3.*
tis panem doloris. Cum dederit dilectis suis somnum, ecce hereditas Domini filii,
merces fructus ventris. Nullus est relictus in his dictis ambigendi locus: [36] nam
prophetiæ veritatem gesta deinceps consummant; cognitionem vero gestorum doctrina
evangelica atque apostolica subministrat. Civitas ergo a Deo est ædificanda, quæ
maneat: quia humana ædificatio infirma sit & caduca. Ac ne lapides, cæmenta,
ligna civitatem hanc esse existimaremus, quæ hæc esset, & quando esset perfecta ci-
vitas, docet dicens: *Surgite, postquam sederitis.* Sessio quiescentium requies est: a
qua surgere [37] jubentur, qui ad perfectam hanc civitatem sunt comparandi.

XI. Et qui tandem sunt isti, qui surgere, postquam sederint, jubentur? Nem-
pe [38] qui manducant panem doloris. Panem doloris manducat, quisquis se hominem
in vitiis natum, ac vivere [39] meminit. Cum enim voluntas nostra per Dei metum,
& spem æternorum ad perfecta innocentiæ opera contendat, & e contra naturalis quæ-
dam [40] nos consuetudo vitiorum in ipsis illis, ex quibus emergere [41] nitimur, de-
moretur; vitæ dolorem per infirmitatem destitutæ voluntatis accipimus, secundum di-
ctum Prophetæ: *Qui apponit scientiam, apponit dolorem.* Cum enim veritatis cogni- *Eccle. 1. 18.*
tio voluntatem nostram ad profectum consequendæ utilitatis instiget, & naturæ con-
suetudo voluntatem scientem se proficere oportere detineat, profectus scientiæ profe-
ctus doloris est: cum tantum se per naturam doleat detineri, [42] quantum naturam si-
bi per cognitionem intelligat relinquendam. Hinc ergo dolor vitæ est: hinc panis
doloris est: cujus vitæ & doloris hic idem Propheta meminit dicens: *Cibabis nos* *Ps. 79. 6.*
pane lacrimarum, & potum dabis nobis in lacrimis [43] *in mensuram.* Tendendum
est autem semper, non etiam desinendum, neque idcirco ad perfectum non contenden-
dum, quia [44] doleamus nos, quo tendimus, non posse contingere: sed in ipsa con-
tendendi pertinacia dolendum est, nos contingere non posse, quo tendimus. Doloris
hujus Dominus meminit dicens: *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur*, beatitu- *Matth. 5. 5.*
dinem consolationis ob luctum & dolorem non adeptæ consummationis imper-
tiens.

XII. Propheticam autem virtutem ipse ille dispositus in tempora verborum ordo servavit dicens: *Surgite, postquam sederitis*: Quorum alterum in præsens est, idest *surgi-*

ADNOTATIONES.

36 Hæc addnntur in editioonibus Hilarianis: *Intelligentia tantum fides necessaria est, rem enim verba eloquuntur. Num prophetia* &c.

37 Quatuor Mss. aotiquiores pro *jubentur* habent *debemus*, sed melius Mss. Pomp. & Zen. cum edit. Ven. *debent*. Retinuimus lectionem edit. Veronensis, quæ cum Hilariana congruit. Paullo post pro *sunt comparandi* Ms. Urb. & edit. Hilarii *sint comparandi*.

38 *Qui manducatis* in tribus Mss. & editione prima, quam lectionem ex duobus Mss. præferunt Benedictini.

39 Quinque codd. *meminerit*.

40 Voculam *nos* restituimus ex Mss. Rem. Tol. Pomp. Zen. edit. Ven. atque Hilariana.

41 Ex superiori correctione apparet male legi in edit. Ver. *emergere nititur*. Codices nostri mirum in modum hoc in loco luxati sunt. Ms. enim Rem. habet *emergerent timor*. Pomp. & Zen. cum edit. Ven. *emergeret timor*. Tol. & Urb. *emergere timor*. Correximus ex edit. Hilarii.

42 Ms. Rem. *in quantum*, ut Hil. editiones, quæ pariter bene supra scribunt *in tantum*.

43 *Cum mensura* Ms. Pomp. Edit. Hil. *lacrimarum in mensura*. Tres codices cum edit. Ven. *Tenendum* pro *Tendendum*, male.

44 Edit. Hil. *doleamus id quo tenditur non posse contingi*. Editi autem nostri *doleamus quo tenditur non posse contingere*. Corrigere placuit ut in textu, cum *nos* legatur in Mss. Tol. Urb. Zen. & Pomp. *tendimus* item in duobus postremis codicibus; & ex sequentibus videtur apertum. Vat. tamen scribit *contigi*.

45 Per-

surgite : [45] ne fides tamquam de incertis & dubiis ambigeret, cum veluti præsentem efficientiam veritas propheticæ admonitionis adferret, & [46] in nobis fiduciam spei non cunctanter insereret. Tempus autem hujus, quod præsens est, mandati distulit in futurum in eo, quod ait: *Cum sederitis*. In non ambigendis ergo mandatis, [47] præsentis est veritas: in consequendis autem, exspectandi temporis dispensatio reservatur.

XIII. [48] Ut autem quando sibi surgendum esset, cum sederint, sciant, temporis ipsius demonstrata est plenitudo: *Cum dederit*, inquit, *dilectis suis somnum*. Mortem sanctorum [49] Deus frequentissime somnum nuncupat: ut [50] ad hunc eumdem: *Cum*
2. Reg. 7. 12. *obdormieris, & requieveris cum patribus tuis, tunc excitabo de semine tuo, qui mi-*
Jo. 11. 11. *bi erit in filium*, [51] *& ego ero ei in patrem*. Et Dominus de Lazaro: *Lazarus dor-*
1. Thess. 4. 14. *mit*. Et Apostolus de resurrecturis ait: *Quoniam nos, qui vivimus, non prævenie-*
mus eos, qui dormiunt. Plenitudine itaque gentium [52] post somnum mortis recepta, & Israel reliquo salvo, tunc post hanc sessionem atque somnum resurrectionis est
Rom. 11. 25. 26. tempus. Et quia dum temporum plenitudo concluditur, gentium quoque crediturarum secundum Apostolum consummabitur plenitudo, idcirco ait: *Cum dederit dilectis suis somnum*, hoc surgendi [53] sedentium, quod & dandi dilectis suis somni tempus esse demonstrans, idest omni plenitudine jam recepta.

XIV. [54] Qui autem sint dormientes dilecti, & sessuri resurgentes, continuo cum quadam significatione rei præsentis ostendit dicens: *Ecce hereditas Domini*, sancti scilicet dormientes, & resurrecturi sedentes hereditas Domini est. Non [55] illa carnalis Jacob, neque terrenus Israel factus ex divisione gentium portio, & funiculus
Deut. 32. 8. hereditatis secundum Moysen dicentem: *Cum divisisset excelsus gentes secundum numerum Angelorum Dei*, [56] *& facta est portio Domini Jacob funiculus hereditatis ejus Israel*. Et quia jam Israel ob impietatem suam esse non meretur hereditas, quæ hereditas esset, ostenditur: *Ecce* [57] *hereditas filii, merces fructus ventris*. Ea ergo in filiis hereditas Domini est, quam ex mercede fructus ventris acceperit: non enim inanis hic fructus est, [58] quo cum ex virginali ventre manens antea Deus nascitur:
Jo. 1. 12. nam merces ejus hereditas est, [59] & hereditas filii sunt. *Quotquot*, inquit, *cum*
Jo. 13. 33. *receperunt, dedit illis potestatem filios Dei fieri*. Et rursum: *Filioli, adhuc pusillum*
sum

ADNOTATIONES.

45 Perperam in editis legebatur *ne fide tamquam de incertis & dubiis ambigeretur*. *Fides* reposuimus auctoritate MS. Vatic. & Pomp. *ambigeret* ex MSS. Tol. Rem. & eodem Vaticano; quod quidem legitur in edit. Hilarii.

46 *Vim nobis* MS. Tol. *vivis nobis* edit. Hil. quæ postea *non cunctantis* pro *non cunctanter*.

47 In editis *præsentis temporis est veritas*. Vox *temporis* tamquam superflua expuncta est auctoritate trium codicum & edit. Hilarianæ.

48 Legebatur in editis: *Ut autem noverint, quando sibi surgendum essent, cum sederint, una temporis* &c. Hanc lectionem respuimus, observantes vocem *noverint* deesse in MSS. Tol. & Pomp. & pro *una* legi *si una* in MSS. Pomp. Zen. & edit. Ven. unde apparuit lectionem edit. Hilarianæ bene se habere, quæ *noverint* omittit, & loco *si una* scribit *sciunt*.

49 MSS. tres & edit. Ven. *Dei*.

50 *Ad prophetam David* in Veronensi editione nullo codice adjuvante. MS. enim Vat. *adhuc eumdem*. Edit. Ven. *adhuc eumdem prophetam dicitur*. Error patet ex MSS. Urb. Pomp. & Zen. ubi optime legitur *ad hunc eumdem*; quæ lectio habetur in edit. Hilarii, ubi tamen additur *David*, quod superfluum est.

51 Duo codd. *& cui ego in patrem*. Edit. Ven. *& cui ego ero in patrem*. MS. Ver. Hilarii *& cui ero in patrem*.

52 Edit. Ven. *in somnium*. Quatuor codices nostri cum antiquissimo Veronensi Hilarii *in somnum*.

53 MSS. quatuor *silentium*.

54 *Quid autem* in duobus codicibus. Ignoramus autem, ubi legerint Editores Benedictini apud Zenonem, & ex eo emendaverint Hilarii textum, *& resurrecturi sedentes*; cum in omnibus MSS. & editis libris legatur *& sessuri resurgentes*, ut in aliis editionibus Hilarii ante Benedictinos.

55 Edit. Ben. Hil. *ille carnalis Jacob*.

56 Conjunctio *&* deest in MS. Zenoniano.

57 Quatuor MSS. edit. Ven. & Hil. *hereditas Domini filii*.

58 *Cum ex virginali* in MSS. tribus atque editionibus Ven. & Hil.

59 Iidem tres codices, & edit. Ven. cum MS. Hil. Ver. *& hæc hereditas filii sunt*.

60 In

sum vobiscum. [60] His ergo hereditas est: & hæc hereditas merces fructus est ventris. Est ergo Dominus fructus ventris: quem [61] ex se in vitæ nostræ fructum pariens virgo progenuit. Et hæc ejus merces est, qui ex virgine nascendo fructum ventris esse se voluit: ut ei gentes, quas in filios per fidem generaret, [62] hereditas sint.

XV. Quod autem, quia fructus [63] ventris effectus sit, hanc mercedem hereditatis acceperit, Psalmus alius testatur dicens: *Postula a me, & dabo tibi gentes heredi-* Ps. 2. 8. *tatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Testatur & Apostolus: [64] *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed se exinani-* Phil. 2. 6. *vit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu repertus ut homo: humiliavit se, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod exaltavit illum Deus, & donavit illi nomen, quod est super omne nomen: ut in nomine Jesu omne genuflectatur cælestium, terrestrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur, quoniam Dominus Jesus in gloria est Dei Patris.* Hæc ergo merces fructus ventris est: quæ donatur [65] ex nomine: quæ defertur in honore: quæ præstatur in gloria. Et hanc habet retributionem [66] ab immortali ejus natura humanæ infirmitatis suscepta nativitas, ut, quia fructus ventris factus est, merces quoque ejus gentium fiat hereditas: & hereditas ipsa sint filii.

XVI. Dehinc sequitur: *Sicut sagittæ in manu potentis, ita filii excussorum.* Sagittarum hic usus est, ut emissæ celeri volatu ferantur, & ad destinata quæque indeflexa linea dirigantur. Esse autem sagittas, quibus Dominus utatur, ita legimus, cum ait: *Misit sagittas suas, & dissipavit eos.* In Isaia quoque ita scriptum est, Ps. 17. 15. quod etiam [67] de ipso Domino forte dictum esse possit intelligi: *Et posuit me tam-* Isaia 49. 2. *quam sagittam electam;* [68] *in pharetra sua abscondit me, & ait mihi: Magnum est tibi hoc vocari puerum meum.* [69] Ergo istiusmodi Dei sagittæ, volatu citæ, ictu fideles: quas, quantum spiritalis ratio demonstrat, significari doctrinas propheticas atque apostolicas, in quibus Dei verbum est, oportet intelligi, ubique missas, compungentes, arguentes, volantes.

XVII. Quamquam in plurimis locis meminerimus esse & mortiferas, & letales sagittas, de quibus scribitur: *Sagittas suas arsuris operatus est.* Verum heic non de Ps. 7. 14. ultricibus sagittis dici aliquid, vel intelligi potest, quia nunc, *sicut sagittæ in ma-* Ps. 135. 15. *nu potentis, ita filii excussorum.* Pharao in mari rubro in interitum ob crimen impietatis excussus est. Excussum quoque apostolicis pedibus pulverem scimus sententiam esse maledicti. Matth. 10. 14. Et quia [70] sive prophetæ ipsius, qui excussorum, idest peccatorum, & maledictorum filii, tamquam volantes & fideles sagittæ doctrinæ cælestis emissi sunt: vel Apostoli Ecclesiarumque doctores de excussis per impietatem suam in maledictum gentibus crediderunt, idcirco ait: *Tamquam sagittæ in manu potentis, ita filii excussorum,* orbem terræ volatu peragrantes, infidelia corda doctrinæ telo vulnerantes, & peccatorum omnium incentiva salutari jaculo pugnantes.

XVIII. At-

ADNOTATIONES.

60 In edit. Hil. *Hi ergo filii hereditas est.* In Ver. edit. *Hi ergo hereditas est.* In duobus MSS. *Cum his.* Nobis placuit lectio MSS. Remensis Urb. Pomp. Zen. & editionis primæ.

61 Hoc *ex se* ad Christum referendum putant Editores Benedictini, quippe quod Hilarius eadem formula alibi usus legitur, ut ostenderet Christum conceptum absque viri opera.

62 *Hereditas sit* Ms. Urb. cum edit. Hilarii.

63 MSS. Pomp. & Zen. vocem *ventris* omittunt; & iidem codices cum Tol. *hoc* scribunt pro *hanc*.

64 Editiones Hil. addunt *dicens*.

65 Ms. Pomp. *& nomine*. Melius edit. Hil. *in nomine*.

66 Ita Ms. Urb. & edit. Hil. Antea legebatur *ob immortalem ejus naturam*.

67 Emendavimus ex duobus nostris codicibus, editione prima, & ex tribus MSS. Hilarianis. Edit. Ver. *de ipso dictum esse*.

68 Duo MSS. *& pharetra*. Edit. Hilarii *& in pharetra*.

69 Edit. Hilarii *sunt ergo*.

70 *Sive* reposuimus ex MSS. Urb. & Pomp. cum edit. Hilarii. Prætermittere nolumus, Ms. Urb. scribere *quia via sive ipsis*, & MSS. Pomp. & Zen. *ipsis*: Hil. edit. *ipsi*. Retinuimus tamen *ipsius*, cum legatur in ceteris codicibus, & in Ms. Hilariano Veronensi.

71 Edit.

XVIII. Atque ut ex his dictum intelligi [71] possit, quos Deus excussorum filiis ad
vers. 5. doctrinam salutis modo mitteret sagittarum: ait, *Beatus vir, qui implevit desiderium*
suum ex ipsis : non confundetur, cum loquetur inimicis suis in porta. Beatus ergo
ille est, qui ex ipsis desiderium suum potuerit implere, idest vel de sagittis, vel de
filiis excussorum, desiderabilibus se scilicet doctrinæ verbis implere, & de prædicatis
fructibus futurorum bonorum, exspectatisque satiare. Atque ut hos ex Dei doctrina
ædificatores esse illius, quam superius memoravit, civitatis, ostenderet, idcirco [72] ait : *Ex ipsis non confundetur, cum loquetur inimicis suis in porta*. Quod *ex ipsis*, sive ad beatum virum pertinet, qui desiderium suum implevit ex ipsis, vel ipsis filiis excussorum erit proprium: quia ex ipsis [73] non confundentur, cum in porta inimicis suis loquentur.

XIX. Neque ambiguum est, qui in porta loquentur ædificatæ per prædicationem
Ps. 9. 15. suam a Domino civitatis. Meminimus autem in psalmo dictum : *Qui exaltas me de*
portis mortis; ut annuatiem [74] *omnes laudes in portis filiæ Sion*. Heic quidem plures
portæ sunt, in quibus Propheta a portis mortis exaltatus omnes laudes Dei prædicat.
Sed scimus esse portam unam regiam, dominicam, cælestem, de qua dictum est: *Hæc*
Ps. 117. 20. *est porta Domini; justi introibuat in eam*. Et cum [75] non confundantur hi excussorum
filii in porta inimicis suis loquentes, necesse est, ut his inimicis suis loquentes non
confundantur, qui cum justis non merebuntur intrare : exprobrantes illis impietatem
in Deum, inobedientiam in prædicantes, infidelitatem in æterna promissa, odia in
innocentes, & in ipsa Ecclesiæ membra sævitiam : ipsi confidentes, & nulla fidei
suæ ac religionis ambiguitate trepidantes, sed hos inimicos suos ab ejus aditu, in-
Jo. 14. 6. gressuque prohibentes, [76] qui ait : *Nemo vadit ad Patrem, nisi per me*, idest per
Dominum nostrum Jesum Christum, qui est benedictus in sæcula sæculorum. Amen.

ADNOTATIONES.

71 Edit. Hil. *posset, quos Deus de excussorum filiis ad doctrinam salutis modo emitteret sagittarum, id consecutum in dictis est. Beatus* &c.

72 Eadem editio *ita clausit* pro *ait*; & paullo post: *Quod ait ex ipsis*.

73 Duo codices & editiones Veneta atque Hilariana *non confundantur cum . . loquantur*.

74 Editi *omnes ejus laudes*. Expunximus *ejus* auctoritate trium codicum. Edit. Hil. *laudes tuas*.

75 Edit. Ven. & Ms. Zen. *non confundentur hi*, ut legitur in editione Benedictina Hilarii.

76 *Quia nemo* &c. in tribus Mss. & editione Veneta.

SANCTI HILARII
PICTAVIENSIS EPISCOPI.
Interpretatio Psalmi CXXVII.

I. QUotiens de timore Domini in Scripturis est sermo, animadvertendum est, numquam eum solitarium relinqui, tamquam sufficientem nobis ad consummationem fidei, sed subjici [1] multa, aut anteferri, ex quibus timoris Domini ratio, & perfectio intelligatur, [2] ut cognoscimus ex eo, quod per Salomonem in Proverbiis dictum est : *Si enim sapientiam invoces, & intellectui des vocem tuum, & exquiras eam,* Prov. 2. 3. *tamquam argentum, & tamquam thesauros investiges eam, tunc intelliges timorem Domini*. Videmus enim quantis usque ad timorem Domini gradibus perventum sit: ante enim invocanda sapientia est, & omne legendi officium intellectui est deputandum, & exquirenda ac pervestiganda est sapientia : & tunc timor Domini intelligendus. Sed quantum [3] ad communem humanæ opinionis pertinet sensum, non ità de timore sentitur. Timor est enim humanæ imbecillitatis trepidatio, metuentis id perpeti, quod sibi nolit accidere. Exsistit autem, & commovetur in nobis de reatus conscientia, de jure potioris, de impetu fortioris, de ægritudinis casu, de feræ occursu, [4] & de omnis mali passione. Hic ergo timor non docetur, sed [5] ex naturæ infirmitate occurrit. Neque quid timendum sit, discimus, sed terrorem suum ipsa illa nobis injiciunt, quæ timentur..

II. At vero de timore [6] Domini ita scriptum est : *Venite filii, audite me : timorem Domini docebo vos*. Ps. 33. 12. Discendus ergo timor est, quia docetur : non enim in terrore, sed in ratione doctrinæ est. Neque ex trepidatione naturæ, sed præceptorum observantia, & operibus vitæ innocentis, & cognitione veritatis incundus est. Nam si idcirco Deus timendus est, quia plura fulminibus arserint, [7] tonitru prostrata sint, terræ nunc motu conciderint, nunc hiatu recepta sint; nullum fidei meritum in timore est, qui ex terrore accidentium commovetur. Nobis autem timor [8] Domini omnis in amore est, non in metu. Dilectionis autem nostræ in eum hoc proprium officium est, parere monitis, statutis obtemperare, pollicitis confidere. Audiamus ergo scripturam dicentem : *Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus postulat a te,* Deut. 10. 12. 13. *nisi ut timeas Dominum Deum tuum, & ambules in omnibus viis ejus, & diligas eum, & custodias præcepta ejus ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, ut bene sit tibi?* Quibus dictis convenientia & congrua propheta in exordio psalmi lo-

mi lo-

ADNOTATIONES.

1 Addidimus *multa* ex edit. Hilarii, ut sit aliquid, ad quod referatur relativum *ex quibus*. In MSS. Rem. Tol. & Pomp. *ex quibus timor est*. In Pompejano autem correctum fuit *timor &c*.

2 Tres MSS. Pomp. Vat. & Urb. perperam *ut cognoscamus*.

3 Erat in editis *ad communem humana imbecillitatis trepidationem metuentis est, id perpeti &c.* Supplevimus & emendavimus ex editione Hilarii, unde apparet, amanuensem, qui primus hanc Hilarii explanationem Zenonianis tractatibus subjecit, a prima voce *humana* exscribendo transcurrisse ad secundam, qui error in MSS. frequens animadvertitur. Emendationem porro *trepidatio* suggessit etiam MS. Vaticanus : substantivum *est* in tribus codicibus nequaquam visitur.

4 Ex MS. Pompejano atque editi. Hilarii *&* reposuimus.

5 Tres MSS. cum edit. Hilarii *ex natura infirmitatis*.

6 *Domini* deest in tribus codicibus & editione Veneta; paullo post in Hil. editione *discendus ergo Dei timor est*.

7 Duo MSS. *& tonitru*.

8 Iidem *Dei* cum edit. Hilarii, quæ deinde addit *omnis in amore est : metum ejus dilectio perfecta consummat. Dilectionis autem &c.* optime.

9 *Quia*

verſ. 1. mi locutus eſt dicens : *Beati omnes, qui timent Dominum, qui ambulant in viis*
ejus, oſtendens non ex trepidatione noſtra, [9] quia nec timoris eſt auctor in ce-
teris, neque ex terrore ejus, qui terribilis ſit, beatos eſſe, qui timeant; ſed ex
eo, quod in viis Dei incedant; timor enim, ut diximus, non in metu, ſed in
obedientia eſt, & timoris teſtimonium eſt obſequela. Ceterum ſi quis timeat, [10] ne-
que pareat, erit quidem timens ex trepidatione naturæ, ſed non erit beatus ex
timoris officiis.

III. Multæ ſunt autem viæ Domini, cum ipſe tamen via ſit. Sed cum de ſe
loquitur, viam ſe ipſe nuncupat, & rationem, cur ſe viam nuncupaſſet, oſtendit
Jo. 14. 6. dicens : *Nemo enim poteſt ad Patrem venire, niſi per me*. Verum cum de prophe-
tis, ac ſcriptis eorum, quibus ad Chriſtum pergitur, ſermo eſt, tunc viæ plures
ſunt in unam viam undique congruentes, quod utrumque eodem per Jeremiam
Jerem. 6. 16. prophetam loco ſignificatum eſt dicentem : *State in viis Domini, & interrogate ſe-*
mitas Dei æternales, & videte quæ eſt via bona, & ambulate in ea. Multæ
itaque viæ interrogandæ ſunt, & in multis inſiſtendum eſt, ut unam, quæ bona
eſt, inveniamus, per multorum ſcilicet doctrinam unam viam vitæ æternæ reper-
turi. Viæ enim in lege, viæ in prophetis, viæ in evangeliis, viæ in Apoſtolis
ſunt : viæ quoque in diverſis præceptorum operibus ſunt, in quibus per Dei timo-
rem ambulantes, beati ſunt, quibus dicitur.

verſ. 2. IV. *Labores fructuum tuorum manducabis*. Sermo ad plures cœptus, ad unum
refertur, docens [11] nos, omnes, qui in Chriſtum crediderint, unum eſſe, Apo-
Gal. 3. 28. ſtolo ita confirmante : *Omnes enim vos unum eſtis in Chriſto Jeſu*. Sive enim ad
unum, ſive ad plures loquatur in uno, id erit ſignificantiæ, quod in pluribus.

V. Eſt autem contuendum propheticum hunc ſermonem ab uſu communis opinio-
nis diſcrepare; in hac enim vitæ converſatione, qui manducant laborum ſuorum
fructus, manducant ex proventibus elaborati operis ſumentes. At vero Propheta ait :
Labores fructuum manducandos. Non conſequitur ſenſus humanus dicti hujus intel-
ligentiam; ex laboribus enim fructus eſt, non ex fructibus labor. Deinde labor mi-
niſterium corporis eſt, fructus vero merces laboris. Miniſterium autem corporis [12] in-
corporale eſt, licet corpore fit. [13] Nihil autem edere, niſi quod corporale eſt,
poſſumus.

VI. Sed Propheta nihil de terrenis & præſentibus tractat; de beatitudine enim
timentium Dominum, & in viis ejus ambulantium ei ſermo eſt : qui enim in viis
Domini ambulabunt, illi labores fructuum ſuorum manducabunt; non enim heic man-
ducatio corporalis eſt, quia neque id, quod manducandum eſt, corporale eſt, ſed
habemus heic cibum ſpiritualem, animam noſtram in vita alentem, bona ſcilicet
opera bonitatis, caſtitatis, miſericordiæ, patientiæ, tranquillitatis, in quibus no-
bis contra corporum noſtrorum vitia laborandum eſt. Horum laborum fructus in æ-
ternitate eſt, ſed labor heic æternorum fructuum ante comedendus eſt, [14] eoque in
vita hac corporali anima noſtra alenda eſt per cibum horum laborum [15] obtinentes

panem

ADNOTATIONES.

9 *Quia hac timoris auctor eſt in ceteris* in edit. Hilarii.

10 Perperam legebatur *neque parcat* in editione Veronenſi. Quatuor Mſſ. atque edit. Veneta & Hilariana *pareat*.

11 Retinuimus noſtrorum codicum lectionem, addita ſolum virgula poſt *nos* ex Mſ. Sparaveriano; conſentit enim cum Mſ. Veronenſi Hilariano, qui *in Chriſto* tantum ſcribit pro *in Chriſtum*. Edit. autem Hilarii *nos omnes qui in Chriſto crediderimus*.

12 *Corporale eſt* ſcribunt Mſſ. Rem. Pomp. Zen. atque editio Veneta cum duobus Mſſ. Hilarianis apud Benedictinos. *Licet corpore fit* non tantum deſunt in tribus laudatis codicibus & editione prima, ſed & in Mſ. Tolent.

13 Vox *autem* deſiderabatur in editis; eam reſtituimus ex Mſſ. Tol. Pomp. & Zen. *Nihil vero* legitur in edit. Hilarii.

14 *Eo quod* antea legebatur, repoſuimus *eoque* ex Mſſ. Vaticano, Pompejano, atque editione Hilarii.

15 Perperam legebatur *obtinens*, cum in quatuor Mſſ. & editionibus Veneta atque Hilarii legatur *obtinentes*.

16 *Quem*

panem vivum, panem cælestem ab eo, qui dixit: *Ego sum panis vivus de cælo.* *Jo. 6. 41.*
[16] Quem cum indigne secundum mandatum Apostoli quis acceperit, judicium sibi *1.Cor.11.29.*
acquirit. Hi sunt ergo labores fructuum manducandi, eorum scilicet fructuum, qui
in cælis metentur. Nunc dum in terra sumus, opera sumenda sunt; hæc enim
nunc animum saturant, hæc in cælum suis fructibus [17] prosequuntur. Denique se-
quenti versu utriusque hujus temporis beatitudinem propheta demonstrat dicens:
Beatus es, & bene tibi erit. Quorum alterum in præsens obtineas, quod *beatus*
es; quod vero *bene tibi erit*, repositum est in futurum, quia interim labor futuro-
rum fructuum manducetur.

VII. *Uxor tua, sicut vitis abundans, in lateribus domus tuæ. Filii tui, sicut* *vers. 3.*
novellæ olivarum, in circuitu mensæ tuæ. Ecce sic benedicetur omnis homo, qui *vers. 4.*
timet Dominum. Multis forte sermo iste in præsentis benedictionis gaudio aptus
videbitur, ut ex misericordia Dei [18] suppetat pacifica, & utilis in domo [19] con-
jugis salus, & dulcissimus circa convivium cœtus filiorum. Sed si hæc [20] perfecte
bona fuissent, quæ cum sint bona, non tamen cælestia bona sunt, [21] tamen si in
his beatitudo timoris Dei constitisset, obtinuisset utique princeps fidei & timoris
Dei Abraham, cui uxor diu sterilis bis abrepta est: filius ex promissione [22] munus
offerri in hostiam jussus, & ad sacrificium admotus intulit orbitatis dolorem. Ipsi
deinde Isaac duo filii dissidentes, & usque ad odium mortis inimici: Jacob autem
ignoratæ uxoris inopinatus maritus, & ad nuptias alias falso coactus, & viventis
funus parricidali fratrum mendacio plangens caruit [23] timentium Dominum benedi- *Gen.27.*
ctionibus. Et apud quos, & a quibus fides est, apud eos fidei sanctificatio non re-
perietur. Quantos autem peccatores videmus florere domo, conjuge, liberis? Jam
vero benedictionibus Dei privabitur felix illa & beata virginitas, caussam sibi bea-
titudinis [24] non requirens. Et ubi erit illud Paulli: *Vellem autem omnes homines* *1.Cor. 7. 7.*
esse, [25] *sicut me?* Et nescio, quomodo propheta perfectam eam beatitudinem consti-
tuerit, quæ negata sanctis est, peccatoribus usitata est, non speranda virginibus sit.

VIII. Ergo quia secundum humanam intelligentiam propriam & perfectam bea-
titudinem dicti hujus sermo non explicat, erigendæ sunt ad spiritalem doctrinam
mentes atque aures. Lex enim omnis, secundum Apostolum, spiritalis est, & ipse *Rom. 7. 14.*
non humilem, nec terrenam beatitudinis spem secutus est dicens: *Pater Domini* *Ephes. 1. 3.*
nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spiritali in cælestibus.
Cum itaque in spiritalibus & cælestibus benedici se ostendat, perfecta illa san-
ctorum beatitudo non in his terrenis & corporeis esse speranda est, sed potius
intelligendum est per corporalium & terrenorum nuncupationem cælestium bonorum
esse intelligentiam consequendam. Numquid cum Dominus secundum Evangelium spon- *Matth.9.15.*
sus est, & secundum Joannem habet sponsam, de sponsis terrenis & [26] corporali- *Jo. 3. 29.*
bus significari æstimandum est? Non utique, sed per hanc sermonis consuetudinem
docemur eum esse, qui promissus sit gentibus, cuique a patre Ecclesiæ hereditas
per [27] adoptionem corporis, quod ex virgine præsumturus esset, desponsata sit.

IX. Ut

ADNOTATIONES.

16 *Quem qui*, & mox *Apostoli acceperit* in edit. Hil. Ms. Tolent. *accepit*.

17 *Prosequentur* edit. Hilarii.

18 Ex quatuor codicibus & edit. Veneta atque Hilariana restituimus *suppetat*, quod verbum deerat in edit. Veronensi.

19 *Conjunx*, *salvus* antea legebatur. Cum in Ms. Remensi legatur *conjugis*, apparet optime legi in editionibus Hilarianis *conjugis salus*.

20 Ita Ms. Pompejanus cum Hil. editione. Editi *perfecta*.

21 *Tamen* pro *tum* reposuimus ex quatuor Mss. & edit. Hil. Benedictin.

22 In edit. Hil. Benedict. *unus*. Anteriores *unicus*.

23 Verba *timentium Dominum* desunt in quatuor codicibus & edit. Ven.

24 Edit. Hilarii *non relinquens*.

25 Mss. duo cum editionibus Veneta atque Hilarii *sicut & me*.

26 *Corporalibus significari existimandum est* in Ms. Pompejano atque edit. Hil. Ms. autem Urbinas *corporalibus significandum est*.

27 Omnes Mss. nostri & editi *per adoptionem* constanter scribunt. Optime idcirco ex Zenoniana editione & duobus Mss. Hilarianis correxere Patres Benedictini errorem,

 qui

IX. Ut autem nunc cognoscamus, quid sub uxoris nuncupatione intelligi oporteat, contuendum est, quid & alibi sub hoc eodem uxoris nomine tractetur. Salo-
Sap. 8. 2. mon ait: *Quia quæsivi sapientiam sponsam adducere mihi ipsi.* Et quia, qui spon-
sam requirit, divitem quærit, hujus sponsæ suæ opes memorat dicens: *Honestatem*
Ibid. 2. 3. *glorificat convictum Dei habens: & omnium Dominus dilexit eam.* [28] *Et si mul-*
vers. 4. *tam cognitionem quis desiderat, novit, & quæ a principio sunt, & quæ futura*
Prov. 31. 10. *sint, conspicit.* Et item: *Uxorem virilem quis inveniet? Pretiosior est autem la-*
pidibus multi pretii [29] *istiusmodi.* Et hæc in proverbiis dicta sunt, quia proverbia non hoc, quod verbis sonant, explicant, sed dictorum virtutem ex usu verborum communium nuntiant. Docet autem Dominus in Evangeliis, quid proverbia intelli-
Jo. 16. 25. genda sint, dicens: *Veniet hora, ut jam non in proverbiis loquar vobis, sed palam de Patre annuntiem vobis.* Ergo secundum proverbiorum rationem uxorem virilem nosse debemus, eam nempe, quam sibi Salomon sponsam optavit assumere, de qua
Sap. 8. 9. rursus ait: *Judicavi igitur hanc adducere ad convivendum mecum, & amator factus sum pulchritudinis ejus.* [30] Hæc igitur tamquam uxor assumta sapientia, virilis est, perficiens omnia, & sibi subdens, & in labore utilium operum valida, ipsa Deo placita, & per doctrinam ejus dignam, & præteritorum scientiam, & futurorum cognitionem perfectam.

X. Hæc timentis Deum uxor totis domus suæ lateribus diffusa, fecundæ vitis modo, [31] se per omnia operum nostrorum latera extendit. Domus autem non ambigitur hoc animæ nostræ esse domicilium, quod sibi unusquisque per timorem Dei, & vias ejus ineundo, [32] & habitationem sapientiæ ejus mundat. Ex hac igitur, filii, qui erunt tamquam novellæ olivarum, in circuitu mensæ nostræ erunt, [33] non in conviviis. In circuitu futuros ait esse mensæ; mensa enim Domini est, ex qua cibum sumimus, panis scilicet vivi, cujus hæc virtus est, ut ipse vivens eos quoque, qui se accipiant, vivificet. Sed est & mensa lectionum dominicarum, in qua spiritalis doctrinæ cibo alimur, [34] de qua in psalmo alio scriptum est: *Fiat mensa*
Ps. 68. 23. *eorum coram ipsis in laqueum, & in captionem, & in retributionem, & in scandalum,*

ADNOTATIONES.

qui in alias Hilarii editiones irrepserat, in quibus scriptum erat *per adeptionem*. Hanc eamdem lectionem præfert præstantissimus Capituli Veronensis codex Hilarianus, ut in novæ Veronensis editionis præfatione Maffejus noster monuit. Hoc de loco vide, quæ notavit P. Coustantius in *Veterum Codicum Vindiciis* pag. 293. ubi MS. Remensis Zenoniani testimonium recitat. Post pauca pro *desponsata* in duobus MSS. & edit. Hilarii legitur *desponsa*.

28 Quinque codices & editio Veneta perperam scribunt *& simulatum*.

29 Reposuimus *istiusmodi* suo loco ex MS. Pomp. quo cum concinit editio Veneta, quæ solum *istius mundi* scribit pro *istiusmodi*. Hanc lectionem confirmant editores Benedictini, qui & animadverunt vocem *istiusmodi* referri ad mulierem juxta Græcum. In edit. Veron. legebatur: *Et hac istiusmodi in proverbiis*.

30 Sic ex editione Hilarii. In MSS. & editis nostris legebatur: *Tamquam uxor assumta sapientia. Hac igitur virilis est.* Post pauca in editione Hilariana *per doctrinam ejus digna, & præteritorum scientia, & futurorum cognitione perfecta. Digna & perfecta* legebatur in margine editionis Veronensis.

31 Duo codices *semper*.

32 Hil. editio *ad habitationem sapientia mundat*.

33 *Non in circuitu convivii futuros ait esse, sed mensa* in edit. Hil. Benedictinorum. Editio autem Veneta *sed mensa*.

34 *De qua* refertur *ad mensam lectionum Dominicarum*, & *mensam* sane psalmi textus expresse nominat. Hinc non satis acquiescimus editoribus Benedictinis, qui hoc loco perperam omissa affirmant verba, quæ in Hilarianis ceteroqui codicibus legitur. Post verbum enim *alimur* puncto interposito sequuntur hæc: *Sed qui doctrinam Dei consectantur, de qua &c.* ac si *de qua* melius referatur *ad doctrinam*, quæ in textu psalmi non nominatur, nec nisi per interpretationem intelligitur, quam *ad mensam*, quæ nominatur. Sic nec repetitione ulla opus est verborum, *Sed qui doctrinam sectantur*, nec parenthesi, qua verba *de qua &c.* usque ad verbum *lectio* claudantur, ut in Hilarii editione factum est.

35 Edi-

sum; [35] in captionem enim illis est, & scandalum omnibus intellecta ipsius prophetiæ lectio. Sed qui doctrinam Dei consectantur, nisi in operum [36] bonorum ministerio versentur, mensæ illius cibo non proficient; nam sicut ex conjuge liberi, ita ex sapientia bonæ voluntatis opera procreantur. Hæc igitur, tamquam novellæ olivarum, mensam nostram circumibunt, idest doctrinæ nostræ cognitionem [37] optimorum quasi laborum fructibus obumbrabunt. Servavit etiam hanc propheta rationem, ut neophytsm olivam diceret, idest nuper plantatam, quia per sapientiam, tamquam conjugem assumtam, cujus filii sunt opera fidelia, hæc eadem in hac terra nostri corporis [38] plantatur. Hæc igitur uxor modo vitis abundantis in domus nostræ lateribus diffusa: hi filii, idest ex tali conjuge opera procreata, tamquam plantatæ olivæ in mensæ nostræ circuitu [39] assistentes. Et quia hæc timentium beatitudo est, propheta [40] subjicit: *Ecce sic benedicetur omnis homo*, [41] *qui timet Dominum*.

XI. Jungitur & timentis merito etiam votum prophetæ dicentis: *Benedicat te*
Dominus ex Sion, & videas, quæ bona sunt Jerusalem. De Jerusalem & Sion in *vers. 5.*
superioribus psalmis frequenter sumus locuti, ex quibus, vel in quibus bonorum
omnium consummatio speranda est. Nunc enim quamvis bonis cælestibus perfruamur, [42] tamen majora nobis in Sion & Jerusalem temporibus reservantur, hoc
enim sæculum promissorum bonorum capax non est. Væ enim nunc mundo ab scan- *Matth. 18. 7.*
dalis, in quo & zizania diabolus superserit, in quo regio est corruptionis & locus iniquitatis & convallis plorationis, in quo mundi potentes sunt harum tenebrarum. Sed habemus interim promissorum nobis lumen, in quo tamquam per speculum & in ænigmate felicium rerum imaginem contuemur, tunc facie ad faciem visuri, non interposita obscuritatis nube, aut speculi æmulante splendore, sed vera & conspicabili beatitudinis nostræ contemplatione lætabimur operum nostrorum fructus contuentes, & mercedem vitæ innocentis videntes; nam ut opera ex sapientia gignuntur, ita ex operibus retributio nascitur. Est ergo sapientia innocentiæ mater, & rursum innocentia fructus retributionis parit. Hos ergo consequemur diabolo contrito, aculeo mortis retuso, & omni principe ac potestate hujus sæculi exemto, cum jam pax nobis sit hoste victo & peremto, quod pro-
pheta psalmi ipsius conclusione testatur dicens: *Benedicat te Dominus ex Sion, &* *vers. 5.*
videas bona Jerusalem omnibus diebus vitæ tuæ. Et videas filios filiorum tuorum, *vers. 6.*
& videas pacem super Israel. Speremus ergo hæc bona Jerusalem cælestis, & Sion montis, & pacis Israel, [43] quia locus Domini in pace est in Domino nostro Jesu Christo, qui est benedictus in sæcula sæculorum. Amen.

ADNOTATIONES.

35 Editio Veneta: *In captionem enim illis est, scandalum omnibus intellecta ipsius prophetia lectio proficiet*. Editio autem Hilariana: *In captionem enim illes, & in scandalum omnis intellecta ipsius prophetia lectio proficit*.

36. In quatuor codicibus & editione Veneta desideratur *bonorum*.

37 *Opimorum* pro *optimorum* in tribus MSS. & margine editionis Veronensis, & *ramorum* pro *laborum* in edit. Hil. & in margine laudatæ editionis.

38 MSS. Pompejanus & Sparav. cum Veronensi Hilariano *plantantur*.

39 In edit. Hil. & in margine editionis Veronensis *assistent*. Tres MSS. cum editione Veneta *assisteates, qui hac &c.*

40 MS. Zenonianus cum edit. Hil. *subjecit*.

41 Additum ex editione Hilarii *qui timet Dominum*, quippe quod ex præcedentibus verbis *timentium beatitudo* hoc Psalmistæ testimonio probetur, non vero beatitudo omnis hominis in genere. Sequitur in eadem editione Hilarii: *Jungitur ad timentis meritum etiam &c.*

42 Ex editione Hilarii addidimus *tamen*. In eadem editione Hilarii paullo post additur *spe* ante verbum *reservantur*.

43 Legebatur *quæ in pace est*. At cum relativum *quæ* ad Jerusalem referri non nisi violenter possit, *ad pacem* autem Israel procul dubio non referatur (frustra enim diceretur *pax esse in pace*) editionis Hilarianæ lectionem secuti sumus. Ad finem hæc inusitata clausula in MS. Remensi legitur. *Finit Psalmus CXXVII.*

S A N C T I H I L A R I I
PICTAVIENSIS EPISCOPI.
[1] *Interpretatio Psalmi CXXVIII.*

SÆpe [2] *impugnaverunt me a juventnte mea, dicat nunc Israel. Sæpe impugnaverunt me a juventntẽ mea : etenim non potuerunt mihi. Supra dorsum menm fabricabant peccatores : prolongaverunt iniqaitatem suam. Dominus justus concidet cervices peccatorum ; confundantar, & convertantnr retrorsum omnes, qui oderunt Sion. Fiant, sicut fenam ædificiorum, qaod priasquam evellatnr,* [3] *arescit. De quo non implevit manam saam, qai metit, & sinum sanm, qui manipulos colligit. Et non dixerunt, qai præteribant, benedictio Domini super vos : benedicamus vos in nomine Domini.*

I. Instituimur dictis propheticis ad tolerantiam præsentium passionum : & naturæ
vers. 1. nostræ infirmitas adversus sæculi injurias semper impatiens suscipit [4] sapientiæ do-
ctrinam ab eo, qui in præsenti psalmo ait : *Sæpe impugaavernnt me a juventute mea.*
Non otiosa [5] ætas religiosi viri est : neque quietam exigit vitam. Impngnatur jam ab
ipsis juventutis suæ initiis, & impugnatur sæpe. Non novella itaqne, neque rara
impugnantium odia sunt : sed [6] ea sæpe etiam ab ipsis initiis ætatis infesta sunt. Et
idcirco hæc sunt, quæ fidem probant, quæ patientiam testantur, quæ invictæ virtu-
tis coronam merentur. Novit beatns Apostolus Paullus hanc longi prœlii coronam di-
2. Tim. 2. 5. cens : *Nemo coronatur, nisi qni legitime certaverit.* Certamen tantum non sufficit ad
coronam. Legitime certandum est, idest [7] omnia passionum bella peragenda sunt.
Non sufficit semel, neque unius certaminis bello militasse. Et audiamus hoc ipsum
2. Cor. 11. 24. legitimum certamen, cum dicit de se : *In laboribus copiosius, in plagis abandantias,*
&c. *in custodiis eminentias, in mortibus frequenter. A Judæis quinqnies quadraginta
una minns accepi. Ter virgis cæsas sum, semel lapidatus sum, ter naufragavi, no-
ctem & diem in profundo maris feci.* Merito iste tot & tantis prœliis perfunctus ;
2. Tim. 4. 8. dicere ausus est : *De cetero jam superest mihi corona justitiæ :* quia nemo, nisi qui le-
gitime certaverit, coronatur.

II. Huic etiam vox hæc prophetica competit. *Sæpe impngnavernnt me a juventu-
te mea.* Confidentiæ maxima gratulatio est tantorum & tam numerosorum bellorum
recordari. Sed nunc tacito impugnantium nomine impugnatio sola memoratur. Et
caussa noscenda est, cur auctores impugnationis silentur. Omnes humanæ injuriæ, quæ
religiosis viris inferuntur, non eosdem habent auctores, quos habent ministros. Exse-
cutio quidem hominum est, sed diaboli [8] instinctus est. Et hujus nobis intelligentiæ
Ephes. 6. 12. Apostolus auctor est dicens : *Non enim nobis certamen est adversus carnem & san-
gui-*

ADNOTATIONES.

1 In Remensi & Pompejano codicibus per errorem inscribitur *de Psalmo CXXVI.*

2 Mss. Rem. Vat. Urb. & editio Veneta *expugnaverunt*, & sic inferius semper ; & similiter aliquanto post *fabricaverunt* pro *fabricabant* in Ms. Urbinate cum edit. Hilariana. Editio autem Veneta post primum versum omittit reliquam psalmi, statim enim Hilariani psalmi interpretatio incipit. *Instituimur &c.*

3 *Exarnit* Ms. Pompejanns *arescet*, editio Hilarii, quæ pariter scribit, *metet colliget.*

4 Editio Hil. & in margine edit. Veron. *patientia.*

5 Antea legebatur *Non otiosa virtus.* Emendavimus ex editione Hilarii, & margine edit. Veron. Ms. Urb. perperam *otiose vetus.* Mox apud edit. Hil. *annis* pro *initiis.*

6 *Ea* deest in tribus codicibus & editione Veneta.

7 Tres Mss. cum eadem editione *omnium.*

8 Ms. Rem. perperam *instituta.* Mss. Tol. & Vat. *instinctu.* Urbinas *instictu.* Substantivum autem *est* non appaiet in edit. Ven. & in tri-

guinem, sed adversus potestates mundi, [9] potentes harum tenebrarum spiritalis nequitiæ in cælestibus. Et rursum: *Secundum principem aeris hujus [10] spiritus, qui nunc* Ephes. 2. 2. *operatur in filiis inobedientiæ*. Operantur ergo hæ spiritales nequitiæ in his, qui inobedientes Dei legi sunt, quos voluntatis suæ tamquam operarios eligunt in res suas alienæ intercessionis ministerio usuri.

III. Neque solum id ex Apostoli dictis intelligimus, sed etiam ex libro Job docemur. Job 1. Cum enim diabolus potestatem Job tentandi postulasset, per direptionem substantiæ ejus primum [11] desæviturus, homines ad pastorum cædem & ad direptionem pecudum excitavit, eosque in hanc voluntatem latrocinii accendit. Egit ergo, quod volebat, per humanæ operationis officium. Judas quoque in passione Domini ministerium diaboli fuit: & per eum effectum voluntatis est propriæ [12] exsecutus, Evangelista testante ita: *Intravit*, inquit, *satanas in Judam, qui cognominatur [13] Iscariotes*. Luc. 22. 3.

IV. In omni igitur, quam perpetimur, injuria, alterius opus, alterius instinctus est. Et non sibi efficit, quisquis aliquid per turbulentæ voluntatis impetum gerit. Non ergo his irascendum est, a quibus aliqua perpetimur: sed quotiens per contumelias ad iracundiam provocamur, quotiensque per convitia ad lites excitamur, quotiensque ad dolorem, & impiam damni querelam per rapinas & furta compellimur, aut in corporis voluptates [14] alendas adhortationis sollicitamur instinctu, agnoscendus est hostis ille, per quem hæc operum ac dictorum incentiva præbentur. Neque irascendum est hominibus alienæ instigationis operariis, sed potius in his detestandi officii intercessio fœda miseranda est, quod fiant vasa diaboli, satanæ ministerium, & latrocinantium tela, & alienæ malitiæ ac nequitiæ paritores. Ob hanc ergo cognitionem propheta sine distinctione nominis tantum impugnantium meminit, de his atque illis indiscrete locutus: quia per homines in se id, quod spiritalium nequitiarum est, gerebatur.

V. Cœpit itaque tamquam ex persona sua propheta; sed quid a nobis dici oporteret, quodam ipse confessionis exemplo ante præloquitur. Talis enim ordo dictorum est. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea, dicat nunc Israel*. [15] Ante ergo docetur Israel, quid dicere debeat: tum deinde tamquam doctus, & exemplo propheticæ confessionis imbutus Israel ipse jam loquitur. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea: etenim non poterant mihi*. vers. 2. Talis religiosorum debet esse confessio. Et hæc vera fidei probatio est, ut qui sæpe [16] & a juventute impugnant, numquam tamen eorum, quos & sæpe [17] & pridem impugnaverint, præpotentes fiant. Adversus autem validiores & longum & frequens est prœlium. Et idcirco inimicæ spiritalesque virtutes firmos fide & timore Dei viros [18] & diu & sæpe pertentant: quia iterari necesse est, quod & diu geritur, & numquam obtinetur. Maneamus ergo, ut

sæpe

ADNOTATIONES.

in tribus codicibus, qui habent pariter *Sed* pro *Et*.

9 *Potentes* restituimus ex MSS. Rem. Vat. Pomp. & Zen. cum edit. Ven. *mundi hujus potentes* habet editio Hilar. Benedictinorum, qui notant MS. Mic. Hilarianum scribere, ut in nostris MSS. Legebatur in edit. Veronensi *potestates*.

10 *Spiritus & spiritus* erat in editis. Expunximus *& spiritus* auctoritate MSS. Vatic. & Pomp. atque edit. Hilarii. Iidem codices cum Remensi pro *inobedientia* modo antiquo scribunt *inobaudientia*.

11 Ita duo MSS. cum editionibus Patavina atque Hilariana. In Veronensi *deserviturus*.

12 *Exsecutor* MSS. Rem. Vat. & edit. Ven.

13 Quatuor MSS. cum edit. Ven. *Scarioth*. Editio Hilarii *Scharlotha*.

14 Edit. Hil. *blanda*. MS. Vat. *alendæ*.

15 Verba *ante ergo docetur Israel* desunt in MSS. Tol. Vat. Pomp. Spar. Zen. atque edit. Ven. quorum omnium auctoritate & etiam Remensis cum edit. Hilarii reposuimus *imbutus*, quæ vox deerat in edit. Ver.

16 Conjunctionem *&* reposuimus ex MS. Pompejano & edit. Hilarii. Duo codices & editio Veneta *impugnent* pro *impugnant*.

17 In editione Veronensi post *& pridem* additum est *a juventute*. Id autem expunximus cum edit. Bened. Hil. auctoritate quatuor codicum & editionis Venetæ. MS. Vat. pro *impugnaverint* scribit *impugnaverunt*.

18 *Et diu & sæpe* desunt in iisdem quatuor MSS. & edit. Veneta.

29 MSS.

sæpe impugnemur, & sæpe impugnati habeamus hanc gloriam, nec aliquando cedamus: & hinc sit impugnationis nostræ assiduitas, quia non sit impugnantium præpotens fortitudo.

VI. Mos autem est eorum, qui nequaquam longis atque assiduis prœliis prævalent, ut victorem exercitum, & firmis agminibus incedentem a tergo adeant, et dorso, sicubi jam prætereat, insidias machinentur. Illic dolos fabricant: illic omnia insidiarum artificia exercent. Ita et peccatores [19] tentatos incassum fideles viros, euntes jam [20] in veritatis via, dorso adeunt: insidiantur dorso: dolos concinnant. Et
vers. 3. idcirco ait: *Supra dorsum meum fabricabant peccatores*. Currit Apostolus ea, quæ
retro sunt, obliviscens, seque in ea, quæ [21] anteriora sunt, extendens. Lex ad fi-
Deut. 28. 7 deles ita locuta est: *Persequentur te inimici tui, & non comprehendent*. Non comprehendisse autem eos docet, cum ait: *Fabricabant*; indefiniti enim temporis significatio est. Fabricabant enim semper, numquam fabricationis suæ effectum consequentes, indefesso fidei cursu [22] eo, cui quotidie supra dorsum fabricabantur bella, currente.

VII. Atque hanc pertinacem infestantium iniquitatem sequens versus absolvit. *Pro-*
Isaiæ 5. 18. *longaverunt iniquitatem ipsorum*. Isaiæ prophetia est dicentis: *Væ, qui trahunt peccata sua tamquam funem longum*: non desinunt enim peccatis peccata connectere, [23] & tamquam funem longum implexa ea semper extendere. Sancto namque currente, & peccatoribus in dorsum fabricantibus, cum huic ad destinatum currendi, illis semper fabricandi modus nullus sit, fit peccatorum prolixa series, & multiplex longitudo.

VIII. Sed, quid tandem hanc iniquitatum longitudinem maneat, ostendendum est.
vers. 4. Sequitur enim: *Dominus justus [24] concidet cervices peccatorum*. Justus Dominus, patiens scilicet in ultionem, dissimulator ad pœnitentiæ tempus, non inter exordia humanæ iniquitatis promtus ad pœnam, sed desinendi a criminibus seram licet voluntatem peccatoris exspectans. Tunc cervices concidit, cum sine aliquo desinendi modo fabricatur: cum in longum peccata tenduntur: cum jam omne patientis misericordiæ tempus exclusum est. Exprobrari autem semper contumacibus legis meminimus,
Exod. 32. 9. quod dura cervice sint, cum cervicosum populum esse Moyses ad Dominum [25] arguit,
Isaiæ 3. 16. cum propheta filiabus Sion exprobrat, quod alta cervice incedant, cervice scilicet jugum dedignante, ac operibus fidei insolenti, patientia Dei ad producendam peccatorum longitudinem abutente. Submittenda autem est cervix jugo suavi, ad quod Do-
Matth. 11. 29. minus invitat dicens: *Tollite jugum meum super vos, & discite a me, quia mitis sum, & humilis corde*. Non concidenda cervix est huic se jugo subdens. Est enim hoc humilitatis & mansuetudinis jugum non semper impugnans, non in dorso fabricans, non peccata prolongans, sed humilitate & patientia cervicem subditam fovens, superba illa insolentique cervice justi judicii concidenda decreto.

vers. 5. IX. Dehinc sequitur: *Confundantur, & [26] revertantur retrorsum omnes, qui oderunt*

ADNOTATIONES.

19 Mss. Vat. Sparav. Pomp. Zenon. & edit. Ven. *tentant*.

20 Præpositio *in* abest a tribus Mss. & edit. Ven. Dein *dorso adeunt, dorso insidiantur, dorso dolos concinnant* in edit. Hilarii, bene.

21 *Priora* editio Bened. Hilarii. Mss. Rem. Tol. & Vaticanus *in priora*. Pompejanus autem *interiora*. Edit. Ven. *in anteriora*.

22 Legebatur in editis & Mss. Zenonianis *fidei cursu, cui quotidie supra dorsum fabricabantur bella currentium*, perperam; nam nec de peccatoribus verum est, quod *indefesso currerent fidei cursu*, nec ad *cursum* refertur relativum *cui quotidie supra dorsum bella fabricabant*: sed peccatores supra dorsum bella quotidie fabricabant ei, qui indefesso fidei cursu currebat. Itaque ex editione Benedictina Hilarii textum emendavimus.

23 Quatuor codices & editio Veneta cum Ms. Veronensi Hilariano *tamquam funis modo in longum implexa*. Tol. autem pessime habet *funus nostro in longum*.

24 Mss. Zen. & Pomp. cum codicibus Hilarianis Veronensi aliisque apud editores Benedictinos *concidit*.

25 *Arcuit* male legebatur in editione Veronensi. Paullo post, ubi legitur *ac operibus*, conjunctio *ac* in Ms. Zenoniano & editione Hilarii desideratur.

26 *Revertantur* in editis & Mss. Reposuimos ex Ms. Zenoniano & edit. Hil. Bened. *revertantur*.

27 In

runt Sion. Frequenter admonuimus Sion montem esse Jerusalem proximum. Sed cum
rex Sion, cum filia Sion, cum portæ Sion a prophetis nuncupantur, primo in ipso
nomine intelligi oportet aliud sub Sion significatione monstrari. Sion enim speculatio-
nis interpretatio est; quod enim nobiscum speculatio, id hebraice Sion dicitur. Tum
deinde dicti apostolici meminisse nos convenit, ad montem Sion, Jerusalem cælestem *Heb.* 12. 22.
accessisse nos in Dominum nostrum Jesum Christum credentes: [27] cujus in glorifico
corpore, quod in cælestem gloriam transformatum est, spei nostræ honorem specula-
mur, [28] humilitatis nostræ corpore in gloriam corporis sui conformando. Ecclesiam au-
tem esse corpus Christi, cujus invicem membra sumus, Apostolus testis est: [29] quæ *Ephes.* 1. 23.
ipsa Sion, mons Domini, regis filia, civitas sancta vivis lapidibus in fundamento pro-
phetarum & Apostolorum ædificata. Hanc ergo Sion quisquis odit, odit eum, cu-
jus & corpus est; est enim speciale adversus fideles infidelium [30] omnium odium.
Confundendi ergo erunt, qui Sion oderunt, & retrorsum revertentur non in cælestia
currentes, neque ad futura tendentes, sed ad terrena sua & originalia revertentes,
pudorem iniquitatis & infidelitatis [31] suæ judicii tempore sentientes, & in pœna-
lem corporum sensum amissa resurrectionis demutatione [32] redeuntes.

X. Hoc ipsum autem psalmi consequentia docent: *Fiant, sicut fenum ædificio-* *vers.* 6.
rum, quod priusquam evellatur, aruit. De quo non implebit manum suam, qui me- *vers.* 7.
tet, & sinum suum, qui manipulos colliget. Et non dixerunt, qui præteribant, be- *vers.* 8.
nedictio Domini super vos. Nullum, ut arbitror, secundum corporalem intelligentiam
ædificiorum fenum est, [33] sed agri, ejusdemque fructuosissimi. Ergo nihil heic secundum
aurium sensum tractandum & opinandum est. Sunt autem secundum Scripturæ au-
ctoritatem ædificia firma, [34] sunt & infirma. Firma sunt, quæ fundamentis fidelibus *Matth.* 7. 25.
supra petram jacta, fluviis, ventis, inundationibus non moventur. Sunt & infirma, *Ibid.* 27.
quæ arenoso ædificata fundamine, cum tempestates ortæ fuerint, efficiunt ingentem
ruinam. Sunt & sationes duæ secundum Apostolum, spiritus, atque carnis. Et qui
spiritalia severit, spiritalia metet: & qui carnalia severit, carnalia metet. Ergo *Gal.* 6. 8.
qui sæpe & pridem impugnant, qui super dorsum fabricabant, qui prolongaverunt
iniquitates, quorum concidentur cervices, qui oderunt Sion, hi sicut fenum ædificio-
rum erunt inutiles, & corporeæ hujus præsentisque vitæ fructum cassum inanemque
referentes; ædificia enim atque tecta secundum Evangelicam comparationem humana
sunt corpora, aut [35] fide firma, aut infidelitate ruitura. Ab hoc etiam ædificii tecto
instante persecutione Dominus unumquemque descendere inhibuit dicens: *Et qui super*
tectum est, non descendat tollere de domo aliquid. Certe in persecutione fugiendum *Matth.* 24. 17.
est: & quomodo de tecto inhibuit descendere, [36] nisi cura corporis derelicta; quia
super tectum insistens, idest super terrenam naturam manens humilia repetere, & de-
scendere ad inferiora prohibetur? Verum impii ædificiorum fenum sunt; inania enim
severunt. Fenum etiam antequam evellatur, [37] arescit: de quo nec manum suam
messor

ADNOTATIONES.

27 *In cujus glorificato corpore* in edit. Hil. *glorificato* pariter legitur in margine edit. Veronensis: præpositio *in* abest ab editione Veneta.

28 Tres Mss. *humanitatis*.

29 Scripsimus *qua* pro *quia* ex editione Hilarii, nam quæ sequuntur, non sunt antecedentium ratio.

30 Vox *omnium* deest in Ms. Remensi atque editione Hilarii.

31 Vox *sua* deest in quatuor Mss. & editione Veneta.

32 Editiones Veneta & Hilarii *reddentes*. Mox tres Mss. cum edit. Hil. *Id ipsum*.

33 *Sed* deest in Tolent. & edit. Ven. Editio autem Hilarii *est autem agri*.

34 Propter repetitionem vocis *firma* errore facili amanuensium in Mss. & editis Zenonianis omnibus omissa fuerunt hæc *sunt & infirma. Firma sunt*, quæ reposuimus ex edit. Hilarii; & patet ex Ms. Tolent. qui habet *firma sunt, qua*: dum τὸ *sunt* superfluum erat, nisi alia sententia defuisset. Paullo post in edit. Veron. legebatur *jactis*; correximus ex Mss. Remensi & Tolentino & edit. Veneta atque Hilariana.

35 Ex tribus codicibus & edit. Ven. atque Hil. reposuimus *fide*.

36 *Nisi quod* Ms. Vaticanus, editio Veneta, & editiones Hilarii ante novissimam Benedictinorum.

37 Ms. Pomp. post *arescit* habet *arescens*:
de quo

meſſor implevit : neque ſinum ſuum manipulos collecturus oneravit : non præteriens fructum gratulatione benedixit. Inaoes ſunt, vacui ſuot, inutiles ſunt; inaoia enim, & inutilia [38] ſeverunt. O infelices labores, & infructuoſa carnis opera ædificiorum ſeno comparata, &, ante quam evellantur, arida, ideſt ante ipſum inutilis ipſius meſſis tempus [39] emortua!

XI. Qoia horum ædificiorum fenum carnalium operum fructus eſſe tractavimus, conſiderandum eſt, quæ differentia ſit in eo, qui implet manum, & qui manipulos ſinu colligit: non enim idem eſt, neque ſcriptura res eaſdem iterare geminis elocutionibus ſolita eſt: plus eſt enim ſinn colligere, qnam manum replere. Et quidem, qui manum replent, fructum recipere recte geſtorum videntur: quia [40] io manibus ſermo divinus opera ſignificat. In ſinu vero conſcientiæ & fidei & perfectæ voluntatis demonſtratur affectus: plus enim metit conſcientia, quam geſta; hæc eoim manum replent, manipulos vero illa colligit. Duos denarios viduæ inopis acceptiores Dominus
Matth.21. 3. habet copioſis divitum nummis, tanto præſtat operibus voluntas: & [41] opera manu implentur, ſed ſinus manipuli ſunt capaces. Ergo hoc ædificii fenum neque meteotis manum, neque manipulos colligentis ſinum replevit.

XII. Sed neque prætereuntes dicent: *Benedictio Domini ſuper vos*. Sed qui ſunt prætereuntes, niſi qui peregrinantes corporalis vitæ ſæculum trauſeunt, non manentes in his, quæ nulla ſunt, ſed ad æterna tendentes, neque his, quæ conſpectui ſubjacent immorantes, ſed ad inviſibilia pergentes? Ut autem peoitus, qui ſint tranſeuntes, intelligamus, audiamus Moyſen loquentem tum, cum in rubo ignem coospexit ſine damno rubi, in quo flagrabat, ardentem; ait enim: *Tranſibo, & videbo vi-*
Exod. 3. 3. *ſionem hanc*. Quid eſt iſtud *tranſibo*? [42] nulla eoim locorum intervalla diſcreverant: eodem in loco & loquitur, & videt. Quid ergo tranſit? Traoſit plaoe corporales carnaleſque curas, & ſoceri ſui oves paſcens in cæleſtem cognitionem relictis terrenis operibus excedit. Verum & ipſe pertranſit, qui in ſuperiore pſalmo ait: *Vidi impium*
Pſ.36. 35. 36. *ſuperexaltatum, & elevatum, ſicut cedros Libani: & tranſii, & ecce non erat*. Quem admiratus in ſæculi rebus eſt, quem in corporeis operibus manens excelſum, [43] elevatomque conſpexit, hunc tranſiens, ideſt peregrinus ſæculo factus, & in cæleſtem ac ſpiritalem cognitionem de terrenis & caducis rebus excedens pro nihilo habuit, etiam non eſſe duxit, & mortuum deputavit. Negant ergo ædificiorum feno prætereuntes Dei benedictionem, fructibus aridis & caducis ſcientes gratiam divini muneris denegandam.

XIII. Sed prophetæ vota dnra atque aſpera eſſe credentur: totus enim ejus ſermo tamquam optaotis fuit, cum ait: *Fiat ſicut fenum ædificiorum*. Sed abſit, ut iſtud propheta [44] precatus eſſe credatur. [45] Prophetali autem ſcientia hæc locutus eſt; cognitionis fuit ſermo iſte, non voti, ſimul ut peccatoribus [46] horror irrueret inanitatem fructuum ſuorum areſcentium cognituris.

XIV. Porro autem votorum ſuorum oſtendit affectum dicens: *Benedicamus vos in nomine Domini*. Promta benedictio eſt, ſi hi, qui ſerebant ædificiorum fenum, ſerere

ADNOTATIONES.

ds qus manum &c. Edit. Hil. Benedictina *areſcent* pro *areſcit*, & mox *implebit*, *onerabit*. Codicum noſtrorum, & editionum lectionem retinuimus, cum ita pariter legatur in Mſ. Veron. Hilariano, & in aliis anterioribus Hilarii editionibus.

38 Ita edit. Hilarii & in margine editionis Veron. Mſſ. Remenſis & Pomp. *ſecuerunt*. Editi *ſequuntur*.

39 Tres codices & editio Veneta *emortua ſunt*. Mox edit. Hil. *Sed quia*.

40 Mſ. Remenſis *in replendis manibus*.

41 Edit. Hil. *opera quidem manum implent*. Mſſ. Veronenſis & Regius Hilariani ſcribunt, ut in noſtris codicibus & editis.

42 *Nulla ſum* Mſ. Pompejanus & editione Hilarii.

43 *Elatumque* in duobus Mſſ. & editione Veneta, ut apud editionem Hilarii, in qua paullo poſt legitur *dixit* pro *duxit*.

44 Edit. Hil. *imprecatus*.

45 Emendavimus ex edit. Hilarii; & Mſ. Vaticanus correctionem confirmat, cum in eo cod. habeatur, *hæc locutus*. Antea legebatur: *Talia autem ſcientia elocutus eſt*.

46 *Terror ingrueret* in edit. Hilarii.

47 *In*

rere incipiant, quod messoris maoum, & colligentis manipulos sioum repleat. Aridis ergo operibus emortuos fructus suos in seoum ædificiorum propheta monstravit benedictiones oegaodo; vota autem sua erga pœoiteotium salutem pro reditu bonæ operationis ostendit, beoedictiooes rursum, quas negavit, optaodo. Seramus ergo utiliter, & labores oostros [47] implendis manibus ac sioibus præparemus, ut beoedictiooum Dei participes esse mereamur io Domioo Jesu Christo, qui est benedictus in sæcula.

ADNOTATIONES.

47 *In replendis manibus* manuscriptus Pompejanus & editio Hilariana. Codex autem Remensis post finem. *Finit Psalmus CXXVIII.*

SANCTI HILARII
PICTAVIENSIS EPISCOPI.
Interpretatio Psalmi CXXIX.

I. INter molta præclara, quæ ad Romanos Apostolus scribit, cum de fide gentium, & infidelitate Judæorum locutus esset, & multa [1] super judiciis Dei, decretisque tractasset, ait: [2] *O altitudo divitiarum sapientiæ, & scientiæ Dei! quam* Rom. 11. 33
sunt inenarrabilia judicia ejus, & investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sen- &c.
sum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? aut quis ante dedit ei, & retribuetur illi? quia ex ipso, & per ipsum sunt omnia; ipsi claritas in sæcula sæculorum. Amen. Humanæ infirmitatis religiosa confessio est, ex Deo hoc solum nosse, quod Deus est. Ceterum secreta illa, & profuoda impersspicabilis judicii decreta meos terreoa non peoetrat. Investigare quidem ea, perscrutarique pium est: [3] sed ioscrutabilia ea esse, & investigabilia confiteoda sunt; qoorum est alterum religiosæ voluntatis, alterum imperspicabilis naturæ; quis enim caussas, naturasque cæli hujus, & superiorum, & ceterorum sciet? quis Aogelorum, & potestatum, & dominatuum, & thronorum, & priocipatuum officia, ratiooesque perceperit? Quis cherubim, & seraphim perpetuas voces, æternasque [4] iotelliget? Quis solis, lunæ, & astrorum lumina comperta esse sibi gloriabitur? Quis hanc ioaois [5] nobis, ut putamus, aeris plenitodinem metietur? [6] Quis vero aut dispositiooem orbis terrarum, aut elementorom virtutes, aut temporum mutatiooes, aut flumioum cursus, aut maris [7] fines, aut veotorum flatus, aut naturas animalium, aut iras bestiarum, aut geoera arborum, aut virtutes radicum, & origioes animarum, & iocrementa corporum, & iofantium mores, & seoum vitam, & labores sæculi, & sanctorum gloriosas calamitates, & inreligiosorum ioselices beatitudines, & legis, & prophetarum, & Evaogeliorum, & Apostolorum [8] arcana cælesti libro consecrata plenæ cognitionis scientia consequetur?

II. His

ADNOTATIONES.

1 Mss. Veronensis Hilarii idem habet; editi autem *in judiciis*.

2 Editio Hilariana *O profundum!* & paullo post *inscrutabilia*, aut ut in Mss. Hilarianis Veron. & Turon. *inexscrutabilia*, & post *per ipsum* additur *& in ipso*.

3 In editis & Mss. legebatur. *Sed in eo scrutabilia ea esse voluntatis, alterum imperspicabilis natura est*. In Mss. Pompejano & Zenoniano τὸ *est* deest. Correximus ex editione Hilarii.

4 Post verbum *intelliget* addunt editi Hilariani: *Quis laudantes Deum super cælum aquas cognoscet?*

5 *Nobis* textui inseruimus ex Mss. Vat. Urbin. & editionibus Ven. atque Hilariana.

6 *Quam vero* Mss. Tol. & Vat. *Jam vero quis* edit. Hilarii.

7 Post vocem *fines* Hil. editio addit *aut oceani vicissitudines, aut ventorum &c.* & paullo post pro *infantium mores* optime habet *infantium mortes*.

8 Edit. Hil. *arcana cælesti libros consecrator*.

II. His igitur omnibus hærens, ac detentus propheta ex interno cordis sui secreto
vers. 1. secundum Apostoli vocem & ipse proclamat dicens: *De profundis clamavi ad te Do-*
Rom. 11. 33. *mine*. Pone illum secundum Apostolum in profundo divitiarum Dei, & inscrutabi-
lium, & iovestigabilium demorantem: statue illum de profuodo humanarum calamita-
tum; mœste precantem secundum eam Domioi, quæ in anteriori psalmo est, vocem:
Ps. 33. 3. *Veni in profundum maris, & tempestas demersit me*. Existima illum non labiis, sed
Matth. 6. 6. secreto, ut jussum est, cordis orare. Apta aut ignorationi, aut passioni, aut oratio-
ni vox ista dicentis est: *De profundis clamavi ad te Domine*, dum aut oescit, aot
vers. 2. patitur, aut precatur; [10] & quia de profundis clamat, confidenter ait: *Domine exau-
di vocem meam. Fiant aures tuæ intendentes in vocem orationis meæ.*

III. Sed quærendum est, an id ipsum sit, *exaudi vocem meam & fiant aures tuæ intendentes in vocem orationis meæ*: de profuodis enim orat. [11] Et primo intelligendum est, profundum esse quidquid orat, Deum incorporalem esse, neque ex partibus quibusdam, atque officiis membrorum, ex quibus unum corpus efficitur, consiste-
Jo. 4. 24. re: legimus enim io Evangelio, quoniam Deus spiritus est, invisibilis scilicet, &
immensa, atque intra se manens, & æterna natura. Scriptum quoque est, quoniam
Luc. 24. 39. *spiritus carnem, & ossa non habet*: ex his enim corporis membra coosistunt, quibus
substantia Dei non eget. Deus autem, qui & ubique, & in omoibus est, totus au-
dit, totus videt, totus efficit, totus iocedit. Et hoc ex Scripturis docemur, cum
Jer. 23. 23. dicitur: *Ego sum Deus appropians, & non de longe*. Et rursum: *Quoniam in ipso*
Act. 17. 28. *& vivimus, & movemur, & sumus*. Virtus ergo Dei, quæ æquabilis, & indiscreta est, officiorum, & membrorum habet nomina, ut virtus, qua videt, oculi sint: virtus, qua audit, [12] aures sint: virtus, qua efficit, manus sint: virtus, qoa adest, pedes sint, officiorum diversitates virtutis hujus potestate peragente. Deus ergo obique est, & ubique adest, [13] audit, & videt, & efficit. Est oraodus a nobis, ut secuodum precem nostram adsit, audiat, videat, efficiat. Naturæ suæ est, ut audiat: sed fidei oostræ est, ut precemur audiri. Audit convlciantes: audit malediceotes: audit etiam intra secreta cordis loquentes. Sed fides officium suum exsequitur, ut Dei auditionem roget: ut, qui per naturam suam audit, per orantia precem dignetur audire.

IV. Quod si quis forte corporeum Deum, & conformabilem, & membris diversum,
quia non idem oculus, [14] quod manus est, ob id esse existimabit, quod dictum est:
Gen. 1. 26. *Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram*; primum meminisse debet, hominum institutiones naturis duabus contioeri, animæ scilicet, & corporis: quarum alia spiritalis, alia terrena est, & [15] inferiorem hanc materiam in efficientiam, atque operationem naturæ illius fuisse potioris aptatam. Ergo quisquis ita volet credere, ut corporalis Deus sit, quia ad imaginem ejus homo factus est; compositum esse Deum statuet, ex potjore scilicet, inferioreque natura: quia de talibus homo coostat. Quidquid autem compositum est, necesse est, noo fuerit æternum: quia compositio [16] habet initium, qoo comparatur, ut maneat. Sed hæc iofidelitatis

deli-

ADNOTATIONES.

9 Pro *mœste* non male edit. Hil. *æstu*. Vaticanus codex *æsta*.

10 Sic editio Hilarii. Editi & MSS. nostri habebant: *aut quia de profundis clamat, & confidenter ait*; & paullo post *ipsum* pro *id ipsum*.

11 Editio Hilarii addit *& profundum est quidquid orat*; ac mox sequitur *ac primum intelligendum est Deum incorporalem esse, neque &c.*

12 *Aures sint*, *manus sint* correximus ex edit. Hilarii pro *auris sit*, *manus sit*. In editione Veronensi omissum erat *pedes sint*, quæ verba necessaria sunt, & inveniuntur io omnibus codicibus, atque edit. Veneta, & Hilariana. MSS. autem quatuor antiquiores pro *qua adest* habent *qua est*.

13 Edit. Hil. *audit, videt, efficit: sed orandus a nobis est*.

14 Eadem editio *quod & manus est*.

15 Quatuor MSS. cum editione Veneta *interiorem*.

16 Editio Veron. *debet initio*. MS. Pomp. *debet initium*. Zenooianus autem *debet habere initium*, non male: sed melius cum Hil. edit. *habet initium*. Editores Benedictini mox *quo corporatur* ex MS. Vaticano. Editio Veneta nostra & aliæ editiones Hil. *quo componatur*. Placuit MSS. nostrorum & edit. Veron. lectio *quo comparatur*.

17 Ca-

deliramenta sunt, dum per [17] cælestis naturæ ignorationem intra has opinionis angustias vitio ingenii degeneris coarctatur.

V. Deus autem semper, & in omnibus manens, ubicumque idem, & [18] nusquam ipse non totus, cum pulcherrimum opus perfecto jam mundo inchoaret, hominem scilicet ad imaginem sui faciens, [19] eum ea humili natura, cælestique composuit, anima videlicet, & corpore. [20] Et prius quidem animam divino illo & incomprehensi- *Gen. 2. 7.*
bili nobis virtutis suæ opere constituit. Non enim eum ad imaginem Dei hominem fecit, tunc & corpus effecit. Genesis docet longe post quam ad imaginem Dei homo erat factus, pulverem sumtum, formatumque corpus: dehinc rursum in animam viventem per inspirationem Dei factum, naturam hanc scilicet terrenam atque cælestem quodam inspirationis fœdere copulatam.

VI. Scit se beatus Apostolus Paullus per interiorem, & exteriorem hominem dissi- *Rom. 7. 22. 23.*
dere. Per interiorem quidem hominem delectatur [21] legi: per exteriorem vero, quod non vult, *agit*: cum interior homo spiritus opera desiderat, exterior voluptates corporis concupiscit. Ergo ad imaginem Dei homo interior effectus est rationabilis, mobilis, movens, citus, incorporeus, subtilis, æternus: quantum in se est, speciem naturæ principalis imitatur, dum transcurrit, dum circumvolat, & dicto citius nunc ultra oceanum est, nunc in cælos evolat, nunc in abyssis est, nunc orientem, occidentemque perlustrat, dum numquam, ut non sit, aboletur. Natura quidem Dei in his omnibus est: neque, ut alibi adsit, decedit aliunde. Sed anima [22] humana in hac sensus sui mobilitate ad imaginem opificis sui facta est, dum naturam Dei mobilitas animæ perennis imitatur; nihil in se habet corporale, nihil grave, nihil cadu- *Coloss. 3. 9. 10.*
cum. Audiamus adhuc Paullum ita docentem: *Exspoliantes veterem hominem cum gestis ejus, & induentes novum, qui renovatur in cognitionem secundum imaginem creatoris*. Numquid aliquid corporale induimus, cum in agnitionem renovamur? Nihil, ut opinor: induimus autem agnitionem Dei, fidem æternitatis, innocentiæ sinceritatem, bonitatis mores: hæc enim animæ magis sunt indumenta, quam corporis: quæ omnia Deo propria sunt. Hæc in agnitionem novi induimus, ut in omni ministerio animæ nostræ simus secundum imaginem creatoris bonitatis, & sanctitatis, & caritatis agnitione perfecti. Hæc propter aures Dei, [23] ne corporalis existimaretur, tractata brevibus sunt.

VII. Et quamquam hæc ita se, ut dicta sunt, habent, tamen meminimus esse plures spiritales virtutes: quibus Angelorum est nomen, vel Ecclesiis præsidentes: sunt *Apoc. 1. &c.*
enim

ADNOTATIONES.

17 *Cælestis natura* nomine spiritalem Dei in cælis sese revelantis naturam intelligit: & cum mox *cælestem naturam* animæ hominis vindicat, non eam divinæ naturæ portionem esse sensit, sed spiritalem, quæ a divina originem ducit, divinæque spiritalis naturæ imaginem refert.

18 Sic ex edit. Hilarii; male enim legebatur *numquam*: post *non totus* Ms. Tol. addit *est*.

19 Male in edit. Veronensi & aliquibus codicibus *eum ex humili natura*.

20 Si editores Benedictini Venetam vidissent editionem, aut Remensem codicem, quem laudant, examinassent, non scripsissent profecto: *Quæ supersunt ex hoc numero, omittuntur apud Zenonem: haud dubie quia qui illis Hilarii tractatibus in ceteris subscripsit, in singularem illius de primi hominis institutione sententiam abire noluerit*; sed agnovissent hæc omnia omissa esse ab Editoribus Veronensibus, qui more suo, quæ displicebant, aut non intelligebant, expunxere. Præter editionem Ven. & Ms. Remensem omnes Mss. idem habent, uti restituimus. Animam porro primi hominis creatam ante corpus non tam S. Hilarius tradidit tum hoc loco, tum in psalmum 118. litt. 10. num. 5. & 6. sed etiam S. Philastrius cap. 97. Sed Hilarii vindicias Editores Benedictini satis exhibent in Præfatione num. 257. & adnotatione huic testimonio subjecta.

21 *Legi* restituimus ex Mss. Rem. Urbin. Zen. Pomp. edit. Ven. & omnibus Hilarianis præter editionem Benedictinorum, qui corrigendum putarunt *lege*.

22 Sic ex editione Hilarii. In quatuor Mss. vetustioribus *humana in hac sensus sui facta est*, ubi apertus est amanuensis saltus a primo *sui* ad alterum. In Pompejano *humana sui facta est*, & in margine additum *humana secundum hæc ad imaginem sui facta est*, quod in editis legebatur.

23 Tres codices, & editio Ven. *ne corporales existimarentur*.

Ss 2 24 Edit.

Deut. 32. 8. enim secundum Joaonem Asianis Ecclesiis Aogeli : sunt & Moyse testaote secundum
numerum Angelorum fines gentium [24] Adæ filii constituti : sunt & Domino doceote
Jer. 12. 15. pusillorum Aogeli quotidie Deum videntes : sunt secuodum Raphäel ad Tobiam lo-
queotem Angeli assistentes ante claritatem Dei, & orationes deprecantium ad Domi-
num offerentes. Hoc ideo commemoratum sit, ut si forte hos esse oculus, vel aures,
vel manus, vel pedes Dei intelligere voluerimus, [25] habeamus Job noo improbabilis
Heb. 1. 14. intelligentiæ auctoritatem, maaime cum scriptom sit : *Sunt enim efficientes spiritus*
in ministerium missi propter eos, qui hereditabunt salutem. [26] Ioterceffione itaque ho-
rum non natura Dei eget, sed infirmitas nostra. Missi eoim sunt propter eos, qui
hereditabunt salutem : Deo nihil ex his, quæ agimus, ignorante, sed infirmitate
nostra ad rogandum, & promerendum spiritalis intercessionis ministerio iodigente.
vers. 3. VIII. Dehiue sequitur : *Si iniquitates* [27] *observabis Domine, Domine quis sustine-*
bit? Noo negligenter dicti hujus ratio tractanda est; oon enim ait : Si peccata [28] ob-
Matth. 12. 36. servabis; differt eoim iniquitas a peccato. Numquid Deus peccata non observabit, &
criminum memoria noo erit? [29] Certe erit, quia etiam de otioso verbo rationem unus-
Matth. 5. 26. quisque præstabit : & omnis in carcerem missus reddet novissimum quadrantem. Dif-
Ps. 31. 1. ferre autem iniquitatem, & peccatum docemur, cum dicitur : *Beati, quorum remissæ*
Ibid. 5. *sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.* Rursum : *Iniquitatem meam ego agno-*
vi, & peccatum meum non abscondi. [30] Quod ipsum Apostolus absolutissime distinxit
Rom. 2. 12. dicens : *Qui enim inique peccaverunt, inique peribunt : qui autem per legem peccave-*
runt, per legem judicabuntur. Ergo peccatum iniquitatis jam periit : ceterum pecca-
tum legis judicabitur. Peccatum autem iniquitatis est, quidquid extra legem delin-
quitur, ot gentilium crimina suot, quæ jam cum ipsa legis igooratione damnata suot.
Legis autem peccata judicanda sunt, [31] qoia videlicet peccata sunt. Ergo si Deus
iniquitatum recordetur, quis sustinebit furta, falsa testimonia, cædes, stupra, perju-
ria? hæc enim crimina sunt, quæ inique, idest extra legem Dei, geruntur? [32]
IX. Sed horum plane jam Deus non recordatur, ut in sequenti versu propheta
demonstrat dicens : *Quia apud te propitiatio est* : est enim [33] uoigenitus Filius Dei ver-
Coloss. 2. 14. bum redemtio nostra, pax nostra : in cujus sanguine reconciliati Deo sumus. Hic
est, qui venit tollere peccata mundi, [34] qui cruci suæ chirographum legis affigens,
edictum damnationis veteris delevit. Sive igitur ad Patrem, sive ad Filium oratio pro-
phetæ esse existimabitur (unum enim ambo sunt : & qui videt Filium, videt & Pa-
trem, qoia Pater in Filio, & Filius io Patre est, ex similitudine gloriæ alter iu alte-
ro glo-

ADNOTATIONES.

24 Edit. Hilarii Benedictinorum *Adæ filiis constituti.*

25 Retinemus lectionem editionis Patavinæ, licet ceteris in editis & MSS. legatur *habemus*, & particula *non* desit in duobus codicibus & editione Veneta. In editione Hilar. Benedictina forte melius legitur *habeamus non improbabilis* &c. omissa voce *Job.*

26 In omnibus MSS. & editis nostris omissa erant verba ab *intercessione* usque ad *salutem* per saltum librariorum, qui duplici repetitione vocis *salutem* decepti, a prima ad alteram excurrerunt. Restituimus autem ex editione Hilarii.

27 *Observabis* pro *observaveris* restituimus ex MSS. Rem. Pomp. ac editionibus Ven. & Hilarii. Vox *Domine* non iteratur in MS. Zen. ut in Veronensi Hilariano.

28 Et heic reposuimus *observabis* ex tribus codicibus, editione Veneta, atque Hilariana, in qua postrema post *observabis* additur : *sed si iniquitates observabis. Differt* &c. quæ additio non tam deest in editis & MSS. nostris, quam in Hilarianis Veronensi, Regio, ac Turonensi.

29 Edit. Hil. *Erit certe, quin etiam.* In MSS. Pomp. & Zen. τὸ *erit* abest. In MSS. Regio ac Turonensi Hilarianis legitur ut in nostris.

30 Post verbum *abscondi* editiones Hilarii addunt : *Iniquitas enim omnis transgressio legis Dei est, quæ est gravior peccato. Quod id ipsum* &c. Hæc additio pariter abest a duobus MSS. Hilarianis.

31 Edit. Hil. *quia licet peccata sunt, tamen in lege peccata sunt.*

32 Editi Hil. addunt, *quæque nova generationis sacramento abluuntur. Sed horum* &c.

33 Ibidem *unigenitus Dei Filius Deus verbum* &c.

34 *Qui* reposuimus ex edit. Hilarii; in Patavina conjunctio & fuerat substituta.

35 Sit

ro gloriosus: gloriosus Filius, quia diguus cousortio Patris, [35] sit gloriosus Pater digni consortio suo Filii) [36] recte ad quem voles, propheta dixisse credetur: *Quoniam apud te propitiatio est;* [37] quia in Patre secundum similitudinem gloriæ Filius est, & Filius ipse pro peccatis nostris & propitiatio, & redemtio, & deprecatio est, iniquitatum nostrarum, quia ipse earum propitiatio sit, non recordans.

[38] X. Scit autem propheta ingentis periculi rem esse, inique, idest sine lege peccare: nam sine lege perditio est peccatori; quia peccatori in lege judicium est; & idcirco ait: *Propter legem tuam sustinui te Domine*. Lex autem sancta, & spiritalis est, & in ea verba vitæ sunt, & legis finis Christus est. Et hoc sequenti versu ostenditur; ait enim: *Sustinuit anima mea in verbum tuum*. Corporalia quidem legis officia propheta exsequitur, scilicet sacrificiorum, & holocaustomatum, & neomeniarum, & sabbatorum: quæ omnia umbra sunt futurorum: sed anima ejus sustinuit in verbum Dei. Propter legem ipse sustinet, [39] idest, ut dixi, corporaliter officia legis gerit. In verbum autem Dei anima sua sustinet: scilicet Filii Dei adventum, qui & verbum Dei,
& Deus verbum est, spiritali fide exspectat. Qualiter autem exspectet, demonstrat di- vers. 5.
cens: *Speravit anima mea in Domino a custodia matutina usque ad noctem*. Recorde- vers. 6.
mur evangelicæ comparationis tenorem: & meminerimus quosdam operarios vineæ Matth. 20.
omnem diem in labore transigere. *A custodia matutina usque in noctem* propheta sperat: nullum tempus habet vacuum totius diei: indefessus operarius est.

XI. Sed tandem quid erit spei? [40] Non omnium vita diem suam in spe Domini exigit: sunt enim operarii horæ tertiæ, sunt sextæ, sunt nonæ, sunt & undecimæ: & videtur propheta, qui a custodia matutina usque in noctem speravit, spem nobis evangelicæ mercedis abscindere. Non abscindit plane, ait enim: *Speret Israel in Domino*. Sine præfinitione temporis spei adhortatio est. Ille quidem [41] perfectus operarius a custodia matutina usque in noctem speravit: sed ad spem omne tempus est liberum; sed mercedem non opere, sed misericordia undecimæ horæ operarii consequun-
tur. Ita enim ait: *Speret Israel in Domino: quia apud Dominum misericordia est, &* Matth. 20.
copiosa apud eum redemtio. Et ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eorum. vers. 7. vers. 8.

Bonus

ADNOTATIONES.

35 *Sit* restituimus ex duobus MSS. & editione Hilariana, quæ paullo ante pro *videt* ubique *vidit*, additque substantivum *est* post τὸ *in altero gloriosus* alia interpunctione. Vulgatam inde retinuimus lectionem *digni consortio suo Filii*, cum melior sit, & innitatur auctoritate omnium nostrorum codicum, & antiquissimorum Hilarii, nimirum MSS. Veronensis & Vaticani. Apud Hilarium olim legebatur *dignus consortio Filii sui*. Benedictini emendarunt ex duobus MSS. *digno consortio suo Filio*.

36 *Pater recte ad quem volens* &c. in MSS. Tol. Vatic. & Urbinate: ita pariter legi in MS. Mic. testantur Benedictini.

37 Erat in editis & MSS. nostris: *secundum similitudinem gloria, quia in Patre Filius est, & Filius ipse pro peccatis nostris & propitiatio, & redemtio, & deprecatio est iniquitatum nostrarum, quia ipse eorum propitiatio est*, Magis placuit lectio Hilarianæ editionis.

38 Erat in editione Veronensi: *Scit autem propheta ingentis periculi rem esse inique, idest sine lege peccare: nam perditio est peccatori; peccatore autem in lege judicium est*. In edit. autem Hilarii: *Scit autem propheta ingentis periculi rem esse, inique, idest sine lege peccare, quia peccato sine lege perditio est, peccato autem in lege judicium est*. In MSS. Rem. Tol. Pomp. Zen. atque editione Veneta: *Scit autem propheta ingentis periculi rem esse, inique, idest sine lege perditio est peccatori, quia peccatore in lege judicium est*. In his MSS. saltus apertus proditur, & ob repetitionem vocum *sine lege*, omissa hæc fuisse *peccare nam sine lege*, quibus restitutis codicum nostrorum lectionem, quæ videtur melior, retinendam credidimus. Equidem antiquissimus Hilarianus codex Capituli Veronensis *peccatore* item scribit, non *peccato*.

39 Sicut propter repetitionem τὸ *verbum Dei* codicis Tol. exscriptor omisit: *Propter legem ipse sustinet, scilicet Filii Dei adventum, qui & verbum Dei* &c. quæ in omnibus tum editis, tum manuscriptis libris leguntur; ita in MSS. & editis nostris propter repetitionem verbi *sustinet* omissa sunt, quæ restituimus ex editione Hilarii.

40 Sic editi & MSS. nostri cum MSS. Hilarianis Veron. & Mic. Editio autem Hilarii: *Non omnis ita diem suum* &c.

41 Edit. Hil. *ut perfectus ...., & mercedem non operis, sed misericordia ..... consequentur*.

42 Edit.

Bonus est, in quem 42 speratur: & sperandum in eo est, quia misericors est, quia copiosa apud eum redemtio est, quia redimit ab iniquitatibus suis universos. Hora undecima est; conclusa sunt diei tempora; curramus omnes: festinemus, ne nox adsit, ne hora prætereat. 43 Senes sumus, nox mortis insistit, & ad undecimam saltem vitæ nostræ horam procedimus. Beatus quidem, qui a mane usque in noctem laborans, 44 pactum denarium, tamquam debitum postulat. Sed quia bonus est Dominus, quia misericors est, speremus in eum, ut undecimæ licet horæ operatii diurni laboris denarium consequamur per Dominum nostrum Jesum Christum, qui est benedictus in sæcula.

ADNOTATIONES.

42 Edit. Ver. *speravit*; correximus ex quatuor Mss. edit. Ven. atque Hilariana.

43 In Mss. & editis nostris legebatur: *Senes sumus, ne nox mortis insistat, & ad undecimam horam procedamus*. Correximus ex edit. Hilarii, in qua solum *nec* pro & scribi displicuit, licet in codice Vaticano & editione Veneta reperiatur.

44 Placuit lectio Hilar. editionis scribentis *pactum* pro *paratum*. Eadem editio in fine addit *sæculorum Amen*. *Sæculorum* est in Tol. *Amen* in Pompejano.

SAN-

SANCTI HILARII
PICTAVIENSIS EPISCOPI.

Interpretatio Psalmi CXXX.

I. BRevis psalmus est, & distinctione magis, quam tractatu explicandus, ad humilitatem nos, & mansuetudinem docens. [1] Et quia plurimis aliis locis non nulla de humilitate tractavimus, otiosum est eadem repetere. Certe meminisse debemus maximum fidei nostræ opus esse humilitatem, cum hanc pro operis optimi con- *vers. 1.*
scientia propheta commemoret dicens: *Domine non est exaltatum cor meum.* Opti- *Ps. 50. 29.*
mum enim sacrificium Deo cor contribulatum. Non cor secundis rebus efferendum est: sed Dei metu intra mansuetudinis fines humilitate cohibendum.

II. *Neque elati sunt oculi mei*, [2] idest non ex alio in aliud elati sunt oculi mei. Elevandi autem oculi secundum dictum prophetæ sunt: *Elevate* [3] *oculos ve-* *Is. 40. 26.*
stros, & videte, quis ostendit hæc omnia. Et Dominus in Evangelio ait: *Elevate* *Jo. 4. 35.*
oculos vestros, & conspicite regiones, quia albæ sunt ad messem. Elevandi ergo sunt oculi, sed non rursum in aliud elevandi, et semel in id, quod elati sunt, perseverent.

III. Dehinc sequitur: *Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me.* Magni periculi res est, si in modicis ambulamus, & si non in mirabilibus demoramur. Magna eloquia Dei sunt, ipse mirabilis in excelsis est. Et quomodo tamquam bonum opus de se propheta [4] præfert, quod in magnis, & in mirabilibus non ambulet? Sed cum addidit *super me*, in his non ambulat, quæ hominum mirabilia, & magna creduntur. David enim propheta, & rex erat, humilis ante, & abjectus, neque convivio patris sui dignus, sed Deo complacuit. Unctus in regem, aspiratus est in prophetam, non insolescit in regno, non odiis commovetur, persequentem se amat, inimicorum mortes honorat, [5] parricidalibus filiis parcit. Imperator contemnitur, pater læditur, propheta vexatur, ultionem non ut [6] propheta orat, vindictam non ut pater sumit, contumeliam non ut imperator exsequitur. In his ergo, quæ super se magna, & mirabilia sunt, non ambulat.

IV. Sed videamus, quæ sequuntur. *Si non humiliter sentiebam, sed exaltavi* *vers. 2.*
animam meam. Quæ prophetæ ista diversitas est? Non exaltat cor, exaltat animam. Non in magnis, & mirabilibus super se ambulat, sed non humiliter sentit. Excelsus animo est, & corde summissus: humilis in suis, sed non humilis in sensu est. Sensus ejus in cælo est, anima ejus est in excelsis: [7] corde autem, ex quo, secundum Evangelium, exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, *Matth. 15. 19.*
furta, falsa testimonia, blasphemiæ, humilis est, suavi illo mansuetudinis jugo subditus est. Tenendus ergo humilitatis, & altitudinis modus est, ut corde humiles, sensu vero, & animo simus excelsi.

V. Dehinc

ADNOTATIONES.

1 Duo codices *Sed quia.*

2 Editio Hilarii Benedictina addit: *Alia istud proprietate Græcitas elocuta est, dicens:* οὐδὲ ἐμετεωρίσθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου *idest, non ex alio in aliud elati sunt. Elevandi autem* &c.

3 Ex tribus MSS. & edit. Hilarii expunximus *inquit*, quod heic interpositum fuit in editis.

4 Editi *profert.* Correximus ex MSS. Rem. & Pomp. ac editione Hilarii.

5 Editio Hilarii *incestuosis ac parricidalibus.*

6 Propter repetitionem *non ut* omissa in nostris libris sunt hæc verba: *propheta orat, vindictam non ut*, quæ reposuimus ex editione Hilariana.

7 *Cor* pro *corde* legitur in quatuor MSS. quod & ipsum habetur in MS. Hil. Veronensi,

V. Dehine sequitur: *Sicut* [8] *ablactatus super matrem suam, ita retribue in ani-*
Gen. 21. 8. *mam meam.* Ablactato Isaac accepimus Abraham fecisse cœnam, quod ablactatus [9] jam
Hebr. 5. 12. puerili ætate proximum cibum lactis excederet. Et Apostolus omnes [10] rudes fidei
& infantiles adhuc in Dei rebus scientiæ lacte potat. Ergo profectus maximus est
jam lacte non indigere: ad fortiorem enim cibum transisse filium suum Abraham
1. Cor. 3. 2. etiam convivii lætitia testatus est. Et Apostolus carnalibus, & parvulis in Chri-
sto panem negat [11] dicendo; *Lac vobis potum dedi, non escam.* Propheta itaque
orat, quia non exaltaverit cor suum, quia non in magnis & mirabilibus suis
ambulaverit, quia non humilia senserit, sed exaltaverit animam suam, uti tam-
quam [12] ablactato super matrem suam retribuatur animæ ejus, scilicet perfecti, &
cælestis, & viventis panis retributione sit dignus, quia [13] per superiora, quæ
commemoravit, opera jam cibum lactis excesserit.

VI. Sed neque sibi tantum hunc vivum [14] cæli panem precatur, sed universos
vers. 3. ad hujus spem adhortatur dicens: *Speret Israel in Domino ex hoc nunc, & usque
in sæculum sæculi.* Spem nostram nullo fine temporum claudit, in immensum ex-
spectationis nostræ fidem tendit. In sæculum sæculi sperandum est per spem præ-
sentis sæculi spem futuri sæculi [15] consequendam in Domino nostro Jesu Christo,
qui est benedictus in sæcula sæculorum, Amen.

ADNOTATIONES.

nensi, qui præterea deinde scribit: *humile est . : . . . subditum est*. Edit. Hil. *suavi illi mansuetudinis jugo*.

8 Edit. Hil. *ablactatum*: mox *sic retribues*. Urbinas autem *ita retributis*.

9 Edit. Hil. *puerili ætati proximus*. Eadem ac in nostris leguntur in duobus Hilarianis manuscriptis apud Benedictinos, qui scriberent: *jam puerili ætate potum lactis excederet*.

10 Editio Hil. Benedictinorum ex MS. Turonensi *rudis fidei, & infantilis*, scilicet scientiæ. Non solum τὸ *infantilis* legitur in MS. Regio Hilariano, sed & in duobus nostris codicibus.

11 In edit. Hil. desunt hæc: *Dicendo, Lac vobis potum dedi, non escam*: fortassis glossema fuit ab antiquario aliquo in margine appositum, ut superioribus verbis majorem afferret lucem, quod aliquando in textum irrepserit.

12 *Ablactato* restituimus ex duobus codicibus & edit. Hil. antea legebatur *ablactatio*.

13 *Per superiora*: & paullo post *excesserit* restituimus ex iisdem duobus MSS. & edit. Hil. cum antea *per* deesset, & legeretur *excesserint*.

14 *E cæli* MS. Urbinas & edit. Hil. quæ postea: *universos ad ejus spem*.

15 MSS. Rem. Vat. & Urbinas *consequentes*; & ita pariter esse in codicibus Hilarianis testantur Benedictini, qui tamen ediderunt: *Sperandum est, quia per spem præsentis sæculi spem futuri sæculi consequemur*: ubi etiam notant ab Hilarianis MSS. sicut & a nostris, abesse *quia*. Ceterorum Zenonis codicum & editorum lectionem, quæ eodem redit, retinuimus.

SAN-

SANCTI BASILII

EPISCOPI CÆSARIENSIS.

Tractatus quatuor Rufino Presbytero Aquilejensi Interprete.

TRACTATUS I.

[1] *De Livore & Invidia.*

I. BOnus est Deus, & [2] indignis largitur, quæ bona sunt: malus est diabolus, & malitiam, quam semel ipse concepit, hanc etiam homines docet. Sicut proprium est boni Dei liberalitas & largitio, ita proprium est diaboli livor & invidia. Et ideo observemus, fratres, vitii hujus incursum, ne forte participes operum diaboli efficiamur, & pari cum eo sententia condemnemur: si enim, qui elatus est & superbus, in judicium incidet & laqueum diaboli; quanto magis invidus pœnam diaboli, & sententiam non evadet? 1. Tim. 3. 7. Nihil igitur humanæ [4] invidiæ malo perniciosius accidere potest, quod malum lædit parum quidem etiam eos, in quos intenditur, gravius vero & perniciosius eos prius, a quibus procedit, affligit: sicut enim ærugo ferrum, ita invidia illam ipsam animam, in qua est, interimit, & consumit: & sicut ajunt, viperas dilacerato, & exeso illo ipso materno utero, quo conceptæ sunt, nasci; ita & invidiæ natura illam ipsam ante omnes, qua concepta est, vel ex qua generatur, animam consumit, & perdit: tristitia namque, & mœror quidam de prosperitatibus proximorum est invidiæ vitium: & ideo numquam deesse potest invido mœroris occasio. Si ager proximi opimis fructibus lætus sit, si abundet [5] successibus facultatum, si lætetur animo, & prosperitatibus gaudeat; hæc omnia velut pabulum quoddam sunt, & nutrimentum languoris invidiæ. [6] Nec differt a nudo homine, eo quod potest telis undique incursantibus transfodi. Si virum fortem videat, & robustum: unum istud est vulnus invidi. Decorum alium [7] videt, & forma præcipuum: aliud istud lividi telum est. Virtute animi clarus est quis, & prudentia ceteros eminens, sermonis quoque prolatione ac virtute magnificus: secat hoc quoque maxime invidum, & interna mente discruciat. Alius augescentibus divitiis suis consulte utitur, & censum sibi a Deo datum communem cum indigentibus facit, misericordia clarus efficitur, & in omnium laude humanitatis [8] beneficiis celebratur: omnia hæc cor invidi fodiunt,

ADNOTATIONES.

* Cur hos tractatus Zenoni olim tributos Basilio adseramus, & hanc interpretationem vindicemus Rufino, in præmissa Admonitione probatum invenies. Variantes lectiones non tam ex nostris Zenonianis codicibus, quam ex novissima Basilii editione, in qua tres ex istis sermonibus editi sunt ex interpretatione Rufini, excerpsimus, & iisdem, sicubi meliores sunt visæ, ad textum corrigendum usi sumus.

1 Hic tractatus in MSS. Vat. & Tol. in duos dispertitus legitur, quorum primo titulus est *de Livore & Invidia*, secundo autem *de Invidia*: alibi vero, uti & apud Basilium, unico contextu effertur, & in hujus editione *de Invidia* tantum inscribitur.

2 Edit. Basilii *dignis*, quæ paullo post *& sicut proprium est* &c.

3 Sic eadem editio: alibi *siquis*.

4 Ibidem additur *animæ*.

5 In edit. eadem *successionibus*.

6 *Nec differt homine nudo is, qui potest* &c. in eadem Basilii editione. Præpositio *a* deest quoque in edit. Ver. & quinque codd.

7 Sic ex Basilii editione, cum alibi legatur *vidit*. Scripsimus *lividi* pro *invidi* ex duobus MSS. Rem. & Pomp. necnon ex edit. Basilii, in qua *ceteris* pro *ceteros*.

8 Hæc eadem editio *beneficus*; & mox *feriunt*, pro *fodiunt*. Dein vero *absumitur* pro *absumitus*.

diunt, & eo sævior est vis doloris, quo eum ne proferre quidem, aut publicare potest, sed est quidem semper in gemitibus, & mœrore, ac mente confusus, & totus malo vitii grassantis absumtus, nec interrogatus tamen potest indicare languorem; erubescit enim enuntiare in publicum, quia tabescit invidia, quia amici bonis, & successibus proximi ipse consumitur, quia fratris bona sua mala sunt, hæc enim dicturus est sine dubio, si vellt, quæ vera sunt, dicere. Verum, quoniam erubescit horum aliquid confiteri, recondit, & celat intrinsecus morbum ipsa ejus interna viscera consumentem. Neque ergo medicum languoris sui assumere, neque remedii aliquid invenire potest, cum præcipue omnes Scripturæ repletæ sint verbi Dei medicamentorum, quibus possint ista curari.

II. Sed inde quidem remedium non requirit. Unum autem solum sibi remedium putat, si forte ei, cui invidet, infaustum aliquid accidat: si aliquid lapsus occurrat. Hoc tantummodo ad languoris sui remedium ducit, si eum, qui paullo ante clarus ac beatus habebatur, infelicem videat & dejectum; tunc jam & amicus efficitur: tunc & fletus suos sociat: tunc & lacrimas mutuatur, cum eum, cui invidebat, flentem viderit & lugentem: & [9] qui gaudere quidem cum gaudente non pertulit, nunc vero gaudio flet cum flente: non enim humanitatis gratia tamquam communes casus mortalium miseratur, [10] nec ut abstergat animo prioris vitii maculam, sed ut graviorem lapso sensum doloris infligat. Si forte accidat filii orbitas, tunc amplius in defuncti laudibus commoratur: & mille præconiis magnificat puerum, ut vultu decorus, ut acer ingenio, ut ad omnia aptus, & commodus: & laudat ipse defunctum, cujus viventis laudem ne ab alio quidem prolatam ferebat audire; sed in hoc ipso cum laudat, si videat etiam alios vel similia, vel etiam præstantiora sentire, continuo conversus morbum demonstrabit invidiæ. Miratur, & laudat divitias, sed post ruinam; decorem vultus, & corporis robur in languoris macie, & tabe ægritudinis prædicat: & in omnibus inimicum se præsentium servat, amicum vero pereuntium.

III. Quid igitur hoc morbo tetrius? quid humanæ vitæ perniciosius? quid tam naturæ inimicum? quid tam Deo ipsi adversum? Nec mirum: nam & ipsum malitiæ principem diabolum adversum humanum genus nihil aliud, quam invidiæ morbus accendit: per hanc namque stimulatus etiam Deo ausus est repugnare: etenim adversus Deum indignans pro his donis, quæ homini concesserat, quoniam in ipsum Deum nihil poterat, homini, quem diligebat, perniciem, mortemque molitus est. Eadem nihilominus etiam Cain perpetravit primus diaboli discipulus, ab ipso & invidiæ vitium, & homicidii opus edoctus, socia sibi, & cognata crimina: quæ etiam sanctus Apostolus velut a se invicem indissociata simul, pariterque commemorat, dicens:
Rom. 1. 29. *Pleni invidia*, [11] *homicidiisque*. Quid ergo est, quod in hac parte egit diabolus? Vidit honorem, qui a Deo datus est homini: & continuo incensus invidia est, ut interimeret eum, qui fuerat honoratus a Deo: sine dubio ut ad eum redundaret injuria, qui præstiterat gratiam. Verum quia ipse adversus Deum pugnare non poterat, adversus fratrem pugnare hominem docuit. Fugiamus ergo, fratres, vitii hujus caussam, quæ prima adversari Deo docuit, quæ parricidii exstitit mater, quæ naturæ jura confudit, quæ ignorantiam consanguinitatis invexit: quid enim contristaris, o homo, cum nihil mali perpessus sis? quid impugnas eum, qui tibi videtur in bonis degere, cum te in nullo defraudaverit? quid, si aliquid etiam tibi profuit? nihil aliud agere videris, quam tuismet ipsis bonis, & utilitatibus invidere. Talis erat &
1. Reg. c. 16. Saul, qui beneficia David ad occasionem persecutionis ejus, & impugnationis accepit: pri-

ADNOTATIONES.

9 Ex sententia addendum visum est τὸ *qui*.

10 Hæc lectio Basilianæ editionis magis arrisit ex toto contextu. In edit. & MSS. nostris sic legitur: *nec abstergit animo prioris vitii maculam, sed ut graviore lapsu sensum* &c.

11 Duo MSS. cum edit. Ven. & Basil. *homicidiis* sine conjunctione *que*.

12 Quod

primo quidem [12] quod per spiritalem illam citharam divinitus modulatam, & plectro
sancti Spiritus pulsam ab incursione dæmonis liberatus est. Verum quid ad hæc bene-
ficii memor rependit? pro salutifero plectro hastam mortiferam retorquet in David; *cap.19.*
tum deinde belli discrimine simul, & opprobrio liberatus, prostrato Golia, cui nul- *cap.17.*
lus provocanti audebat occurrere, quoniam pro hoc mulierum exsultantium chori in
hymnis triumphalibus ad eum, qui fortiter fecerat, collatæ salutis gratiam refere- *cap.18.*
bant, dicentes: *Percussit David in decem millibus, & Saul in millibus*, pro *1. Reg.18.7.*
hac [13] sola voce, quæ ex ipsa veritate processerat, ad insidias, & interitum ejus, qui
salutem patriæ contulerat, incitatur: & cum eum profugum, atque extorrem finibus
patriis fecisset, ac sedibus, nec sic quidem cessavit invidia: sed & armatos mittit *Ibidem.*
post ipsum: & aliquando mille, aliquando tribus millibus [14] cum bellatoribus inse- *Cap.21.c.26.*
ctatur. Sed & si ad deserta confugit, & si apud allophylos latitat, ne ibi quidem *cap.22.*
parcit: semper insidiatores mittit post ipsum: semper dolis, & fascinnibus circum-
venit eum, cujus beneficiis intra conscientiam suam se novit obnoxium. Si ergo in-
terrogetur, quæ belli caussa est, quid aliud respondebit, nisi beneficia viri caussam
sibi esse odiorum? qui etiam eo ipso tempore, cum ab eo quæreretur ad mortem, no- *cap.26.*
cte ab eo dormiens deprehensus, & absque ulla dubitatione expositus ad interitum,
ac traditus in manus inimici, reservatur tamen, & indulgetur, [15] & ad pœniten-
tiam remittitur. Et est ei testimonio nox illa, in qua commaculare justus manus suas
in sanguine proditi & expositi sibi persecutoris abstinuit. Nec tamen his tantis, ac
talibus beneficiis mens invidi flectitur: sed rursum movet arma, rursum persecutiones
excitat nequiores. Sed nihilominus in manus traditur, & rursum in spelunca depre- *cap.24.*
hensus opportunus fit neci: in quo & pietas quidem, & misericordia David magis
clarescit: & Saul malitia, vel crudelitas manifestius declaratur. Nihil ergo his ini-
micitiis difficilius, quæ ex invidiæ amarissimo fonte descendunt: quoniam quidem
his, qui ex aliis occasionibus inimici sunt, si alter forte aggrediatur alterum benefi-
ciis vincere, continuo ferocitas mitigatur. In invidum autem si beneficia conferan-
tur, multo amplius inflammatur: & quanto plura fuerit consecutus, tanto majoribus
incendiis conflagrabit: magis enim irascitur, & dolet, quod ab eo boni aliquid con-
sequitur, quem nolit quidquam boni vel habere, vel posse præstare.

IV. Quam feram belluam, quos venenatos serpentes mores isti non superant? Canes
beneficii memores videas: leones, ceteræque feræ mitescunt, & vincuntur ad gra-
tiam. Soli invidi beneficiis gravius inflammantur. Quid etiam fortissimum illum, &
nobilissimum virum Joseph servum fecit? nonne invidia fratrum? in quo etiam admi- *Gen.c.37.*
ratione digna est vanitas ipsa commenti: pertimescentes enim exitum somniorum, fra-
trem subjiciunt servituti: quo scilicet servus effectus non possit a liberis adorari. Sed
siquidem vera sunt somnia, quid proderit argumenti genus? si impleri necesse est,
quod prædictum est, superflua est obsistentis intentio. Si vero fallitur adolescens in
somniis, frustra invidetis erranti: non invidia, sed miseratione dignus est, qui illu-
ditur. Sed multo aliter, quam opinabantur, callida eorum commenta divinæ provi-
dentiæ dispensatio temperavit: per ea namque ipsa prædictorum finis struitur, & im-
pletur, per quæ putabatur arceri: certum est enim, quia nisi venundatus fuisset, Jo-
seph utique in Ægyptum non venisset, nec pudicitiæ tenax dominæ lascivientis insi- *cap.39.*
dias incidisset; non fuisset retrusus in carcerem, nec ministris Pharaonis familiarior *cap.40.*
exstitisset, nec somniorum regis interpres fuisset adscitus. Ex quo etiam summam po- *cap.41.*
testatem regendæ Ægypti, moderandæque sortitus est: & pro frumentaria dispensa-
tione a fratribus suis ob hoc ipsum illuc properantibus adoratus [16] est. Verum trans-
eamus

ADNOTATIONES.

12 *Quod* additum est ex MS. Rem. edit. Ven. & Basil.

13 Sic ex edit. Basil. cum in aliis legatur *sola re, qua* &c.

14 *Cum* pro *eum* ex eadem edit. maluimus scribere. Mox Latinis caracteribus *allophylos* scripsimus cum nostris codicibus nec non edit. Ven. & Basiliana.

15 Basilianæ editionis auctoritate inseruimus *ad ei*: in qua cum edit. Ven. paullo post pro *nox* legitur *vox*.

16 *Est* desideratur in edit. Basilii.

eamus ad speciem illius invidiæ, quæ omne piaculi genus humanæ conditionis excedit. Judæorum odium adversum Salvatorem [17] nonne cx invidia descendit? Et quæ erat invidiæ caussa? mirabilia signorum. Cujusmodi vero erant mirabilia? salus animæ, & corporum sanitas. Pascebantur esurientes; [18] & qui pascebat, impugnabatur: vita mortuis reddebatur; & is, qui vitam tribuebat, insidias vitæ per invidiam sustinebat: dæmones fugabantur; & imperanti dæmonibus doli ab hominibus tendebantur: leprosi mundabantur, claudi ambulabant, surdi audiebant, cæci videbant; [19] & qui hujusmodi gratiam largiebatur, ab hominibus fugabatur; flagris servilibus affligebant eum, qui mortalibus venerat restituere libertatem: & judicabant homines judicem mundi. Ad ultimum vero eo usque piaculi furor prorupit, ut auctorem vitæ morte multarent. Sic omnia mala cx radice nascuntur invidiæ: & hoc uno tamquam validissimo mucrone usus ab initio mundi usque ad consummationem ejus diabolus omnes pene animas trucidavit, ac perdidit. Denique nihil omittit, [20] quin pro eo, quod ipse invidiæ passione dejectus est, etiam nos lapsu similis vitii dejicere studeat. Id-
Prov. 23. 6. circo [21] sapientissimus Salomon cum homine invido nec cœnandum quidem suadet, vel ad convivium veniendum, per hoc ostendens, quod totius vitæ nostræ tempore a consortio hominum, qui in hujascemodi vitiis irretiti sunt, alieni prorsus, & segregati esse debeamus: [22] sicut enim aridam quamque, fragilemque materiam studium nobis est procul ab igne statuere, ita oportet, quantum fieri potest, ab omnibus invidorum non solum amicitiis, verum etiam fabulis, & colloquiis segregari, & velut a malignis, & venenatis jaculis occultari: non enim possibile est aliter incurrere in invidiam, nisi notitiæ, & familiaritatis obtentu: quoniam quidem secundum Salomonis
Eccles. 4. 4. sermonem: *Invidia viro ab amico suo est*: vere enim ita se res habet: non enim Ægyptio invidet Scytha, aut Britanno Indus æmulatur, sed unusquisque gentis suæ hominibus, & contribulibus invidet, & non ignotis quibusque, sed vicinis, & proximis, ac familiaribus suis: immo vero his, qni vel artificii ejusdem, vel officii, vel operis exsistunt. [23] Armat etiam proximas ætates morbus invidiæ, non numquam & propinquos sanguinis; atque inter ipsa sæpe fraternæ germanitatis jura grassatur, & prorsus sicut rubigo [24] propria ferramenti corruptio est, ita & amicitiarum propria corruptela pestis invidiæ est. Sed & illud in caussa hujus languoris vel admirari jam quis poterit, vel laudare, quod quanto amplius creverit, tanto fit perniciosior ei, cui crescit? sicut enim omne jaculum, quod vehementius fuerit intortum, si forte in aliquod solidum, & durum corpus illiserit, in eum continuo, qui jecerat, repercussum jaculum retorquetur, ac resilit; ita etiam invidentis motus, & animorum telum, cum nihil nocuerit [25] eum, cui intenditur, vulnus tamen intendentis efficitur: nemo namque tristitia sua umquam imminuere bona proximi potuit, æmulans tamen se ipsum tabo conficit invidiæ. Et ego quidem arbitror, venenatis, & mortiferis serpentibus morbi hujus esse venena graviora: nam ab illis, ajunt, cum prius morsus corpori defixerint, per vulnus dentium venena diffundi: invidiæ autem virus interdum etiam solo adspectu infunditur oculorum, non numquam etiam solo concipitur auditu:

ADNOTATIONES.

17 Ita Mss. Rem. & Pomp. cum edit. Ven. ac Basiliana: alii codices cum edit. Veronen. *non* sine *me*.

18 *Et* additum ex edit. Basil.

19 Ibidem sine & sequentia efferuntur sic: *Qui hujusmodi gratiam largiebatur hominibus, ab hominibus flagris servilibus fugabatur. Affligebant eum, qui mortalibus venerat reddere libertatem.*

20 *Quin* pro *qui* scripsimus ex Mss. Rem. Pomp. & edit. Ven. ac Basil. & post pauca *dejicere* pro *delere* ex Mss. Urbin. Pomp. & edit. Basilii.

21 Basilii editio *Salomon sapientissimus omnium cum homine* &c.

22 In Mss. Tolent. & Vat. alter hoc loco tractatus iocipit inscriptus *de Invidia*.

23 Edidimus, ut in edit. Basilii. *Armat* item legitur in edit. Ven. ac in margine Veronensis, in qua, nti & in codicibus, *amat*: ac post pauca & *in propinquo* pro & *propinquos*.

24 Edit. Basilii *proprie ferri corruptio est*. In Vat. *frumenti* pru *ferramenti*. Mox ex Ms. Pompejano *ita* & scripsimus pro & *ita*. Dein edit. Basilii *invidia est* pro *pestis invidia est*.

25 *Ei* in eadem Basil. editione.

26 Ex

ditu: continuo namque, ut viderit quis, vel audierit ea, quæ non vult de his, quibus invidet, statim dilabitur, statim corruit, statim tabescit: & quamvis decori vultus, quamvis solidi, ac sani sit corporis, repente velut ictus venenati serpentis morsibus consumitur, & tabescit venenis noxii rheumatis per oculos usque ad cordis arcana penetrantibus, ac viscerum interiora vastantibus. Sed ego omitto tali adsertione uti: vulgaris enim videbitur sermo: illud tamen dicam, quoniam adversarii humani generis dæmones, cum viderint propositum hominis suis studiis aptum, ad omne facinus voluntatis suæ [26] eo velut organo abutuntur. Ecquid non perhorrescis minister effici dæmonum? sed recipis in te malum, per quod inimicus exsistas his, qui te non læserunt? Inimicus quoque Dei es, apud quem omnis bonitas absque invidiæ macula est. Fugiamus invidiam obicem pietatis, obstaculum regni cælorum, viam gehennæ, pignus, & primitias quasdam pœnæ perpetuæ. [27] Fugiamus quin immo malum, quod magisterio serpentis edoctum est, quod a dæmonibus adinventum est, quod inimicus homo bonis Dei seminibus superseuit.

V. Sed [28] ex ipso quoque interdum vultu non minus invidi declarantur: abstrusior namque his oculus, obscuriores genæ, demissum & triste supercilium. Anima quaque ipsa passione dejecta, & penitus incurvata nusquam veritatis judicium in negotiis servat. Nullum virtutis opus apud illos habetur in laude, non sermo ullus honestus eis videtur, aut gratus, nihil apud eos nobile, nihil clarum probabitur: sed sicut vultures jucunda quæque, & amœna loca transeunt, & suavissimis odoribus [29] respirantia transvolant prata, ad fœtida vero quæque cadavera, & loca tetris repleta nidoribus convolant; & sicut muscæ omisso sano corpore, sicubi vulnus est, concitæ, præcipitesque conveniunt; ita & invidi, si quid ab aliquo in hac vita bene gestum est, si quid præclarum in actibus, in verbis probabile, in moribus admirandum est, nihil prorsus vident, nihil retractant. Sicubi autem quid aut culpabiliter gestum, aut incauto sermone prolatum, ut accidere hominibus solet; hoc loquuntur, hoc proferunt, hoc in publicum ventilant, & notitiam viri non ex bonis gestis, dictisque, sed ex minus probabilibus fieri volunt: quo malo quid nequius? quid tetrius? quid perniciosius dicam? Omittere, & reticere ea, quæ laude digna sunt; rimari vero, sicubi quid inveniat, quo opus virtutis ex accidentis culpæ occasionibus criminetur. Denique isti tales magnanimum quemque virum protervum vocant, constantem vero, & patientem [30] sine sensu doloris appellant, sobrium acerbum dicunt, justum crudelem, prudentem callidum vocant, liberum arrogantem criminantur, liberalem vero luxuriosum dicunt, parcum avarum nominant, & omnes prorsus virtutum species decolorare contrariis, & a malitia assumtis appellationibus gestiunt, ita ut sæpe etiam invidos, quibus ipsi invident, nominent. [31] Quem igitur in accusatione, & in obtrectatione vitiorum sermonis terminum dabimus? Sed hoc ex parte remedium est; nam ostendere ægro magnitudinem morbi, & per hoc concitare ejus sollicitudinem, ne languoris vim negligat, pars videbitur medicinæ. Verum si in hoc eum reliqueris gradu, nec remediorum ostenderis viam; nihil aliud est, quam salutem prodidisse languentis. Quid ergo est? quomodo vel vitandus est morbus ne patiamur, vel si patiamur, fugiendus? Primo, ut mihi videtur, statuere debemus apud animos nostros, nihil magnificum, neque expetendum quidquam esse in rebus visibilibus, non opulentiam magni pendere, neque florentis gloriæ tumorem mirari, non robur, & vale-

ADNOTATIONES.

26 Ex eadem editione addidimus *eo*.

27 Hae periodus in nostris Mss. & editis libris legebatur ante periodum præcedentem: restituimus ex edit. Basilii, ut sententia quoque postulare videtur.

28 Præpositionem *ex* addidimus auctoritate quatuor codicum & editionis Basilianæ; in qua mox *obstrusiores namque his oculi, & obscuriores genæ*. Dein *Anima quoque* pro *animaque* ex tribus codicibus & Basilii editione. In hac porro: *Nusquam veritatis judicium in negotiis servatur*.

29 Edit. Basilii *redolentia*: & paullo post *ulcus* pro *vulnus*.

30 Apud Basil. *sine affectu & sensu doloris appellant: sobrium autem acerbum* &c.

31 Mss. Rem. Tolent. & edit. Basil. *Quid igitur est? in accusatione* &c.

32 Editi

& valetudinem corporis. Nihil enim eorum, quæ temporalia sunt, & prætereunt, opinandum est bonum: neque omnino horum aliquid, quæ videmus: quoniam quæ videantur, temporalia sunt, quæ autem non videntur, æterna sunt. Ideo ergo eum qui affluit divitiis, dignum non putemus invidia; neque is, qui sublimitate præcellit, æmulatione dignus habendus est pro magnitudine potestatis crastino nusquam futuræ. Sed neque corporis virtus, & magnificum robur ad invidiam veniat unius febriculæ caloribus resolvendum, [32] nisi forte quis velut virtutis organis his utatur ad utiles, atque optimos actus; is enim, qui indulta sibi corporis fortitudine abutitur ad impia ac proterva ministeria, nihil aliud est, quam si quis acceptum ad hostem repellendum gladium in suum vertat exitium. Quod si quis concessas sibi a Deo facultates in ministeriis indigentium & pauperum sustentatione dispensat, iste non invidia dignus est, sed amore: qui deliciis, & voluptatibus suis necessitatem pauperum prætulit, & communem suum victum cum fratribus fecit.

VI. Tum deinde eminet quis per prudentiam, & accepta gratia verbi Dei Scripturæ sensum aperit, & obscuritates divini, & prophetici sermonis exponit: quis umquam talibus adversetur? quis divini muneris beneficia feralis invidiæ labe contaminet? maxime si ea, quæ dicuntur, per sancti Spiritus donum & gratiam depromantur? & ob hoc etiam auditorum favor, & collaudatio prosequatur? Sic [33] habe te, quasi tuum sit istud bonum, & tibi per fratrem a Deo doctrinæ destinatum sit donum, si tamen libenter, [34] promteque suscipias. Tum deinde venam quidem fontis largius profluentem nullus obturat, nec a solis splendore ullius inhibetur obtutus, & nemo invidet alii solem videnti, nec supra ceteros, sed cum ceteris habere ei sufficit participium lucis. Et tu verbo spirituali in Ecclesia profluenti, & per gratiam sancti Spiritus pietatis dogmata proloquenti non cum lætitia admoves, & adjungis auditum, & [35] instrueris, ac proficis, sed mordet te, & stimulat audientium favor, & optares, ut nemo proficeret, tantum ut nemo laudaret. Et quæ erit hujus rei excusatio apud cordium nostrorum judicem Deum? Si ergo, ut diximus, abundat quis in facultatibus, [36] utitur autem eis tam commode, quam sermo divinus edocuit, communem sibi censum cum indigentibus ponens, non invidia talis iste, sed caritate dignus est, & amore. Si vero e contrario agat, idest, ut facultatibus, quas honeste dispensare debuerat, abuti per luxuriam, ac turpitudinem properet, nec sic quidem omnino invidia, sed misericordia dignus est: quoniam quidem nec laude aliquid dignum, sed probris & vituperationibus gerit. Similiter & is, qui abundat in verbo, si quidem per gratiam Spiritus loquitur, si vitæ suæ merito commendat, & probat, vera esse, quæ prædicat; si non refragantur doctrinæ verbis gesta doctoris; si denique [37] non Spiritus sancti voluntati ministram tantummodo exhibet linguam; invidere talibus, & adversari nihil aliud est, quam dicere: Nollem Dei mandata hominibus innotescere, nollem homines de morte [38] ad salutem, vitamque revocari. Si vero is, qui loquitur, non secundum Deum loquitur, nec per gratiam Domini docet; sed verba profert humani tantummodo ingenii arte composita, nihil in ipsis divini Spiritus, nihil, quod cor fodiat, conscientiam pulset, lacrimam moveat; si denique vita, moresque doctoris prolatis refragantur eloquiis; si aliena sunt ab actibus, & moribus suis ea, quæ alios docet; nequaquam (quæso) erga tales excitetur invidia: reclamat enim his continuo Apostolicus sermo, & in

os eo-

ADNOTATIONES.

32 Editi & Mss. nostri *nisi si*: delevimus autem *si* ex edit. Basilii.

33 Hæc editio cum Mss. Tol. & Vat. *habeto te*.

34 Basilii editio *propter te suscipias*. Dein *ullus* pro *ullius* in eadem editione & Mss. Urb. & Vat.

35 Editio Basiliana pro *strueris* opportune suppeditavit *instrueris*. Paullo post Ms. Rem. *optat, si nemo*. Editio Basilii *optas, si nemo*. In Urbinate item legitur *optat*, & in Vat. *si*.

36 Mss. Tol. & Vat. cum edit. Basilii *abutitur*; & post pauca *facultates* pro *facultatibus*.

37 *Non* adjectum necessario ex sensu auctoritate edit. Basilii; ex qua etiam paullo infra *nollem* pro *nollo* bis scripsimus.

38 Eadem editio *ad salutis viam revocari*.

39 Facis

os eorum ad faciem retorquetur dicens: *Qui doces alium, te ipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris? qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium* [39] *committis?* quin immo miseratione, ut diximus, & luctu digni sunt isti. Tu vero audi commonentem te David per Spiritum sanctum, & dicentem: *Noli æmulari inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes iniquitatem; quoniam sicut fenum cito* [40] *arescent, & sicut olera herbarum cito decident.* Decet ergo servum Dei neque viris bonis invidere, & super falsis, ac simulatis dolere, æmulationem potius ad imitanda bona, quam invidiam capere. Si vidisti sobrium, si prudentem, [41] si sapientem, si constantem in certaminibus pietatis, si quidem & tu talis es, dilige & illum, quasi alterum te. Si vero aliquid tibi deest, imitare eum, cujus vitam laudabilem vides. Hoc autem studii modo & apud temet ipsum proficies, & apud eos, qui te vident, laudabilis eris; hæc enim est natura virtutis, ut per arbitrii libertatem a quocumque volente, & laborante facile possit adquiri: in nobis namque potestas hujus studii sita est, nam divitias, pulchritudinem corporis, robur, & cetera hujusmodi, quæ putantur esse [42] corporea bona, non est in nostra potestate, ut habere possimus; sed majus bonum, quod vere bonum est, id est virtus animi, merito ab omnibus, qui recte judicant, cunctis bonis corporeis præferendum est. Cur quod summum, & vere bonum est, & in nostra [43] positum potestate, negligimus imitari? pro his vero bonis, quæ falsa sunt, nec bona jure dicuntur, tam intentis studiis agimur, ut pro his perniciosissimæ cladi succumbamus invidiæ. Rom.2.21.22. Ps.36.1.2.

VII. Sed ne illud quidem [44] commonitionem nostri sermonis evadat, non vides, quantum malum in vita hominum obtineat simulatio? Et hæc de invidiæ stirpe procedit; nam bilinguem esse hominem, & duplici mente non aliunde, quam de invidia nascitur: in profundo namque cordis odium tegit, in labiorum vero superficie coloratam dulcedinem profert, secundum obtectos marinis fluctibus scopulos, qui exiguæ aquæ respersione cooperti ignorantibus, & incautis improvisa naufragia moliuntur. [45] Si ergo etiam mors nobis inde velut ex malignis fontibus influit, idest cum decidimus a bono, cum alieni efficimur a Deo, cum sanctitatis ordinem, pacemque confundimus, cum totius honestæ vitæ jura violamus; fugiamus eam, & acquiescamus magis suadenti Apostolo, & dicenti: *Nolite effici inanis gloriæ cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes: sed magis benigni, misericordes, donantes vobis ipsis delicta, sicut & Deus donavit vobis in Christo Jesu Domino nostro:* cum quo est Deo Patri cum Spiritu sancto gloria in sæcula sæculorum. [46] Gal.5.26. Eph.4.32.

ADNOTATIONES.

39 *Facis* ex eadem Basiliana editione.

40 Plerique MSS. cum editione Veronensi *arescunt*. Editio Basilii mox *deficient* pro *decidens*.

41 MS. Pomp. & editiones Ven. ac Basiliana *si patientem*.

42 *Corporea* abest ab edit. Basilii, in qua mox *sed si majus bonum*.

43 Ibidem *est positum*: & postea *agitamur* pro *agimur*.

44 Sic MSS. Rem. & Pomp. cum in ceteris legatur *commotionem*.

45 *Sic ergo* in edit. Basilii, & post pauca *decedimus* pro *decidimus*.

46 *Amen* additum in MSS. Rem. Urbin. Pomp. & editione Veneta.

S. BASILII EJUSDEM

TRACTATUS II.

Deut. 15. 9.

De [1] *Adtende tibi*.

I. SErmonis usum Deus nobis, qui nos creavit, indulsit, pro eo ut cordis occulta consilia invicem nobis verbi ministerio panderemus, & [2] pro communis in alterutrum affectione naturæ unusquisque nostrum proximo suo, velut ex arcanis quibusdam domiciliis secreta depromeret. Si enim nuda tantummodo, atque intecta anima viveremus, ex ipsis tantum mentis motibus, atque intentionibus cogitationum ad alterutrum nosceremur. Verum quoniam vigor animæ velamine carnis operitur, ad indicanda, atque in publicam faciem proferenda ea, quæ in profundo cordis cogitationibus, vel sensibus commovemus, verbis, & nominibus, ac vocabulis indigemus. Cum igitur motus hic mentis nactus fuerit vocis significantiam, tunc, velut vehiculo quodam sermonis, aeris [3] ictu evectus, ad audientem a loquente transfertur. Et si quidem invenerit tranquillam, quietamque audientiam, sicut in portu fidissimo, [4] in auribus auditorum sermo reconditur. Si vero, velut fluctus quidam, & saxosa vada, auditorum tumultus, & murmur docentibus refragetur, in medio aeris spatio sermo transfretans naufragabit. Quamobrem præbete tranquillitatem per silentium verbo: fortassis enim aliquid poterit utilitatis adferre sermo veritatis, si tamen non auditoris ignavia, dum minus intentus est animus, facile [5] dilabatur. Talis namque natura ipsa verbi spiritu compaginante formata est, ut velox, brevisque sit, & transcursu concito multa designet in paucis, ut per ipsam sui brevitatem tenacius a memoria reservetur: hæc namque est emendati natura sermonis, ut neque obscuritate, quæ dicuntur, offuscet, neque abundans ineptiis, vim rerum, quæ indicantur, faciat evanescere. Talis enim vero etiam hic est, qui nunc nobis ex Moysi voluminibus recitatus est sermo: si tamen meministis vos, quibus verbi divini attentior cura est, nisi forte pro brevitate sui, paullo tardiores [6] quosque transfugit auditus. Est au-

Ibidem.

tem sermo hic: *Adtende tibi, ne forte fiat in te sermo absconsus in corde tuo iniquitas*. Faciles sumus ad cogitationum delicta nos homines; propter quod, & qui finxit singillatim corda nostra, sciens, quod non parum delictorum in his motibus admittitur, qui fuerint [7] ex proposito mentis voluntatisque concepti, ante omnia nobis puritatem, & munditiam cordis injungit ac præcipit; [8] in qua enim proclivius vergimus ad peccatum, hanc nobis partem majore cautela, diligentiaque communit. Sicut enim infirmiora quæque corporum membra peritior, ac [9] bene providus medicus ante, quam ipse morbus immineat, studio præcurrente, & diligentia cujusdam procurationis antevenit; ita & communis omnium provisor, & animarum medicus Deus,

ADNOTATIONES.

1 Hujus tractatus interpretatio Rufino auctori tributa in Appendice tom. 2. operum S. Basilii pag. 717. hunc titulum præfert: *De eo quod scriptum est: Adtende tibi, ne forte fiat in corde tuo sermo occultus iniquitas*.

2 Editio Veneta & Benedictina Basilii *pro communi*.

3 Sic edit. *Basilii*. Nostri codices & editi *iter*.

4 Edit. Basil. addit *ac tutissime*.

5 Ms. Tol. *dilabitur*.

6 *Quosque* pro *quousque* in Mss. Zenon. & edit. Basilii, ex quo nec non ex Mss. Pomp. & duplici Zenoniano correximus subinde *transfugit auditus* pro eo quod alibi legebatur *transfugit, auditus est*.

7 Edit. Basil. *ex proposito animi mentisque concepti*.

8 Eadem editio *in quo*.

9 Ibidem *bene prudens*; & post pauca *præcurationis* pro *procurationis*, ac dein *studuit* pro *studet*.

10 Ibi-

Deus, hoc, quod maxime in nobis ad culpam lubricum providebat, circumdare tutioribus septis studet, & circumvallare cautioribus munimentis, nam hi actus, qui ministerio corporis adimplentur, opus habent & tempore, & opportunitate, & labore, & adjutoriis, ceterisque hujuscemodi instrumentis: mentis vero motus, & [10] cogitationis lapsus absque tempore consummantur, sine labore complentur; omne tempus habent opportunum. Intuere namque mihi ambitiosum quempiam, & ingenti supercilio honestatis elatum, imaginem quamdam sobrietatis habitu exteriore gestantem, in mediis quoque virorum laudabilium, & sapientium residentem. Hic [11] subita cogitatione mentis percucurrit, & evolavit ad loca peccati; maligna desideria mente concepit; colloquia quoque intra se inhonesta finxit, & turpia; & totus in occulta mentis suæ officina universam sibimet libidinis imaginem deformavit, gestusque descripsit. Hic ignotum quidem omnibus peccatum, & sine ullo teste commisit: sed arguetur, ac revelabitur sine dubio per adventum ejus, qui reserat occulta *1. Cor. 4. 5.* tenebrarum, & manifestat consilia cordium. *Observa ergo, ne forte fiat in corde tuo* *Matth. 5. 28* *verbum occultum iniquitas: qui enim aspexerit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo.* Propter quod corporis quidem actus possunt non nullis obstaculis intervenientibus impediri: ubi autem mente delinquitur, [12] quam facile est puncto cogitationibus evagari, tam pernix adhærebit noxa delicti. Ubi ergo velox occasio peccati, ibi etiam celeris providetur cura remedii; & ideo protestatur dicens: *Ne forte fiat in corde tuo verbum occultum iniquitas.* Sed jam ad *Deut. 15. 9.* ipsum potius verbi initium recurramus.

II. *Adtende*, inquit, *tibi*. Singula quæque animalium a conditore omnium Deo ad defensionem ac tutelam sui occasiones quasdam proprias acceperunt: quibus saluti suæ, cum necesse fuerit, auxilium ferant: & invenias, si diligenter intendas, plurima [13] quoque nullo docente adversum eos, qui perniciem moliuntur, vel obniti vehementius, vel declinare callidius, & rursum naturali quodam impulsu ad ea, quæ expediunt, ferri, atque compelli. Propterea ergo nobis etiam eruditionis caussa magnificum istud mandatum præcepit Deus, ut quod illis adest per naturam, id nobis ope verbi, ac rationis addatur, & quod in mutis animalibus absque imperio efficitur, hoc nobis per præcepti diligentiam conquiratur, ut majore providentia conservemus ea, quæ nobis divinitus indulta sentimus, fugientes quidem peccatum, sicut [14] muta animalia sponte sua fugiunt noxios & mortiferos cibos: sectemur vero justitiam, sicut illa fecundos, & utiles pastus nullo cogente sectantur. *Adtende* ergo *tibi*, ut possis discernere ab utilibus noxia. Sed quoniam dupliciter est adtendere, aliud quidem corporeis oculis intueri corporea, aliud vero intellectualis animæ virtutibus incorporea, & spiritalia conspicari: in hoc loco siquidem de oculis carnalibus dictum esse sentiamus, continuo verbi sententia arguetur absurda. Quomodo enim quis semet ipsum totum corporali oculo adtendere poterit, vel comprehendere? quia primo neque semet ipsum [15] oculis considerare, & intueri potest, neque vicina sibi, & imminentia conspicari supercilia; sed neque in verticem capitis diriget aciem suam, aut aliquo pacto propria terga conspiciet, nec aliquid omnino proprio videbit ex vultu, non latentia viscerum, non occulta venarum. Quod si ita est, impium videbitur dicere impossibilia esse Spiritus sancti mandata. Superest ergo, ut ad mentis intuitum præcepti vigor, atque intelligentia transferatur. *Adtende* ergo *tibi*,

ADNOTATIONES.

10 Ibidem, *cogitationum*.

11 Codices & editi nostri habebant *subito*, & præsenti tempore efferebant verba *percurrit*, *evolat*, *concipit*, excepta edit. Ven. in qua legitur *concepit*. At ex sequentibus *finxit*, *deformavit*, *descripsit* præterito perfecto constructis ea quoque verba eodem tempore efferenda cognovimus, ut in edit. Basilii.

12 Edit. Basilii: *quia facile est puncto cogitationis*. *Cogitationis* item habent MSS. Rem. Pomp. & duo Zenoniani.

13 Editio Basilii: *quæque nullo docente adversus ea, quæ sibi perniciem* &c.

14 Sic codices Vatic. & Pomp. sicut supra *mutis animalibus*: ceteri MSS. cum editis *multa*, quod non male relinqui potuisset.

15 Editio Basilii *oculus*: & post pauca *dirigit* pro *diriget*.

Un   16 Ea-

tibi, Ideſt undique te ipſum circumſpice, pervigiles gere ad cuſtodiam tui oculos
Eccleſ. 9. 20. animæ. *In medio laqueorum ingrederis*. Occultæ tibi ab inimico tenduntur inſidiæ. Doli, machinæ, pedicæ ubique defoſſæ. Circumſpice igitur omnia, & cauta intentione conſidera, ut effugias, ſicut damula ex laqueis, & ſicut avis ex retibus,
Prov. 6. 5. nam damula non incurrit in laqueum pro eo, quod dicitur viſum acutiſſimum gerere. Unde & nominis ſui [26] etymologia ſervatur in Græcis. Avis vero auxilio uſa pennarum, cum voluerit effugere dolos retis, altiora aeris itinera ſecat. Vide ergo tu, ne forte deterior mutis animalibus ad cautelam tuæ ſalutis exſiſtas, ne
2. Tim. 2. 26. forte laqueis irretitus venatu, & captura diaboli fias, captus ab eo ſecundum illius voluntatem.

III. *Adtende* ergo *tibi*, ideſt neque tuis, neque his, quæ circa te ſunt, ſed tibi ſoli adtende. Aliud enim ſumus nos ipſi, aliud quæ noſtra ſunt, aliud quæ circa nos ſunt: nos namque ſumus anima, & mens, ſecundum quam ad imaginem ejus, qui nos creavit, facti ſumus. [27] Noſtra vero ſunt corpus, & corporalis ſenſus. Circa nos autem ſunt mundana ſubſtantia, vivendi artes, & cetera uſus inſtrumenta mortalium. Quid igitur [28] præcepit ſermo? Ne adtendas, inquit, carni: neque ea, quæ carnis bona videntur, ſtudio impenſiore ſecteris, ideſt ſanitatem corporis, decorem, cultum vultus, voluptatem carnis, atque delicias: neque vitæ longioris vota ſuſpires: non divitias ſæculi, non ambitionis gloriam, non potentiam caducæ fragilitatis mireris: & nihil omnino, quod ad præſentis vitæ miniſterium pertinet, magnum [29] æſtimes & appetendum: ne dum in hac ſollicitudinis tuæ intentione raptaris, illa, quæ vere magna ſunt, & in quibus vera vita eſt, negligas. Sed *Adtende tibi*, ideſt animæ tuæ: hanc excole: huic omnibus curis, omnibuſque ſtudiis conſule ita, ut omnem maculam, quæ in eam forte nequitiæ vitiis obrepſit, abluas, & expurges intentione meliorum. Exornes vero eam, & excolas omnibus virtutis, pietatiſque monilibus: quoniam quidem corpus tuum mortale eſt, anima vero immortalis. Et duplex quædam eſt vita noſtra; una quidem [20] carnalibus familiaris, & cito cum ea deficiens: alia vero animæ cognata, nec ullo fine, aut circumſcriptione claudenda. *Adtende* ergo *tibi*, [21] ne mortalibus ac caducis, velut perpetuis incubes, & æternis: ne vero rurſum, quæ æterna ſunt, tamquam caduca, & tranſeuntia negligas atque contemnas. Contemne potius, & deſpice carnem tuam: pertranſit enim. Adhibe diligentiam & ſtudium animæ: immortalis eſt enim. Intuere igitur, & adtende cum omni cautela tibi ipſi: ut ſcias diſtribuere unicuique parti, [22] quod convenit: carni quidem victum, & veſtitum, animæ vero doctrinam pietatis, converſationem ſeveram & gravem, exercitium virtutis, emendationemque vitiorum. Non pinguedini corporis deſervire, neque
Gal. 5. 17. circa carnis lætitiam curſitare: quoniam quidem *concupiſcit caro adverſus ſpiritum, ſpiritus autem adverſus carnem: & hæc ſibi invicem adverſantur*. Vide, ne forte tu in hujus belli congreſſione manus accommodans carni, & auxilia ei quampiurima ſubminiſtrans, potentiam ejus adverſus ſpiritum erigas, & meliorem tui partem deteriori facias eſſe ſubjectam. Sicut enim ſtateræ momentum ſi in unam partem depreſſeris, leviorem ſine dubio alteram facies, ita in hoc animæ, & corporis jugo, cum in unam partem propenſior exſtiteris, clara erit alterius, & manifeſta diminutio. Quis enim dubitat, cum corpus luxuria fluitat, carnibuſque diſtenditur, ignavum, & obtuſum effici mentis vigorem? Si vero anima florentioribus virtutis exercitiis imbua-

ADNOTATIONES.

26 Eadem edit. *etymologiam ſervat*.

27 Ibidem: *noſtrum vero eſt corpus*.

28 Mſ. Vat. *præcipit ſermone? Adtendas, inquit, non carni*. Idem habent Mſſ. Pomp. & duo Zenoniani excepto quod *precepit* ſcribunt.

29 Ita edit. Baſil. alias *æſtimet ad petendum*. Paullo poſt eadem editio Baſilis cum duobus Mſſ. Zen. *vere* pro *vera*.

20 Legebatur *carnis*: emendationem ſuggeſſerunt Mſſ. Var. & Tol. Edit. Baſilii non multum abſimiliter *carni huic familiaris*.

21 Edit. Baſilii: *& ne mortalibus & caducis velut perpetuis incumbas, & æternis; neve rurſum* &c.

22 Sic Mſ. Urbin. cum edit. Baſilii: alias *quæ convenit*. Unus e Zenonianis addit, *quæ ſibi convenit*.

23 Edit.

buatur, & meditatione meliorum ad culmen propriæ magnitudinis erigatur, [23] fatiscentem corporis statum, & commoda infirmitate marcescere? Et hoc indicans beatus Apostolus Paullus dicebat: *Nam & si is, qui foris est, homo noster corrumpitur, sed* 2.Cor.4.16. *qui intus est, renovatur de die in diem.*

IV. Hoc ergo idem præceptum & infirmioribus utile est, & robustioribus commodum. Nam & in infirmitatibus medici ægris præcipere solent, ut adtendant sibi, & nihil omnino contemnant, quod ad medelam possit adhiberi. Similiter ergo & medicus animarum nostrarum [24] sermo Dei animæ ex peccatorum acerbitate languenti magnifice brevissimi hujus præcepti succurrit adjutorio dicens: *Adtende tibi*, idest ut si quando forte deliqueris, secundum magnitudinem delicti etiam remedii, & emendationis cura pensetur. Grande alicui peccatum & grave commissum est: grandi sine dubio confessione indiget pœnitentiæ, multis & amaris lacrimis, intentis [25] pernoctatisque vigiliis, jugibus continuatisque jejuniis. Levius est delictum: par commissi sit, & similis pœnitentia. Tantum *Adtende tibi*, ut intelligas, & agnoscas & sanitatem animæ, & languorem: multi enim dum sibi non adtendunt, ægritudines graves, & insanabiles pati se nesciunt; & [26] ne hoc ipsum quidem sentiunt, quod ægrotant. Propter quod magna est præcepti hujus utilitas, per quod [27] ægris cura suggeritur, sanitatis, & perfectionis demonstratur integritas. Unusquisque autem nostrum, qui in discipulatum nos verbi Dei mancipavimus, unius alicujus operis ministerium gerit eorum, quæ in Evangeliis præcepta sunt. In magna [28] enim domo, in 2. Tim. 2. 20. hac Ecclesia dico, non sunt tantummodo vasa diversa, aurea, & argentea, vel lignea, & fictilia: sed & artificia quamplurima & diversa. Habet namque domus 1. Tim. 3. 15. Dei, quæ est Ecclesia Dei vivi, venatores, vel captores, habet viatores, [29] habet architectos, structores, agricolas, pastores, athletas, milites: quibus omnibus commode satis aptabitur brevissimi hujus mandati vigor: ut unicuique & operis diligentiam tribuat, & propositi: ac mentis desideria, atque incitamenta commoveat. Venator es, & ad capturam a Domino destinatus, qui dixit: *Ecce ego mittam multos* Jer. 16. 16. *venatores: & capient eos supra omnem montem*? *Adtende* ergo *tibi* diligenter, necubi te venatio Domini [30] effugiat, quominus verbo veritatis capias, & offeras Domino ad salutem eos, qui erroribus decepti nequitiæ, feri, ac palabundi per aspera quæque peccatorum, & devia pervagantur. Viator es talis, qualis ille, qui orat ad Dominum: *Dirige gressus meos in semitis tuis, ut non moveantur vestigia mea? Ad-* Ps. 16. 5. *tende tibi*, ne forte erres a via: ne declines in dexteram, neque in sinistram: sed via recta, via regali incede. Architectus es? *Adtende tibi*, ut fundamentum fidei, [31] qui est Christus Jesus, cum omni diligentia jacias, & cautela. Structor es? Vide, quomodo ædifices; ne ligna, & fenum: ne stipulam, vel paleas, sed argen- 1. Cor. 3. 12. tum, & aurum, & lapides exstruas pretiosos. Pastor es? *Adtende tibi*, ne quid te præ-

ADNOTATIONES.

23 Edit. Basilii: *fatiscere corporis statum, & commoda infirmitate marcescere facit.* Placuit tamen nostrorum codicum & editorum lectio, quæ per interrogationem elata, refertur ad superioris sententiæ interrogativam particulam *quis dubitat*? Unam conjunctionem & quæ a nostris aberat tum MSS. cum editis, ex editione Basilii restituimus.

24 Editio eadem Basiliana *sermo divinus animæ*, & post pauca *auxilio* pro *adjutorio*.

25 In edit. Ven. cum aliquot MSS. conjunctio *que* aberat a voce *pernoctatis*; restituimus ex tribus MSS. & edit. Ven. atque Basiliana, in qua subinde legitur: *si leve est delictum, & par commissi sit pœnitentia.*

26 Hæc est lectio MSS. Rem. & Pomp. Ceteri cum editis, *nec hoc quidem sentiunt*; edit. autem Basilii: *& ne hi quidem ipsi sentiunt.*

27 Edit. Basilii: *& ægri cura suggeritur, & sanis perfectionis demonstratur integritas.*

28 *Autem* pro *enim* in MSS. atque editis nostris: correximus ex edit. Basilii, quæ lectio & græco textui & sententiæ magis congruit.

29 *Habet* suppletum est ex editione Basilii, ob cujus verbi repetitionem aliquos a codicibus absunt voces *habet viatores*. Trium codicum Rem. Tol. & Zeo. lectio *architectos*, pro eo quod alibi & apud Basilium legitur *architectonas* magis adrisit, cum *architectus* et subinde legatur.

30 Edit. Basilii *effugiat & evadat*.

31 Eadem editio *quod*.

Jo. 10. præteréat eorum, quæ ad pastoris studium ac diligentiam pertinent. Si autem, quæ
sint ista, perquiris, ausculta. Quod erravit, converte, & revoca: quod attritum est,
colliga: quod ægrum, sana. Agricola es? *Adtende tibi*, ut diligenter circumfodias
Luc. 13. 6. infructuosam ficum, & adhibeas stercoris [31] qualos, & totum facias, quidquid ad fru-
2. Tim. 2. 4. ctuosum spectat eventum. Miles es? *Adtende tibi*, [33] ut non militans Deo implices
2. Tim. 1. 8. te negotiis sæcularibus, ut placeas ei, qui te probavit: sed *conlabora Evangelio*, *ut*
1. Tim. 1. 18. *milites in illis bonam militiam*, dimicans adversus spiritus nequitiæ, adversum prin-
Ephes. 6. 12. cipatus, & potestates, & adversum mundi hujus rectores tenebrarum. Tum deinde
vers. 11. etiam adversum vitia carnis adsume scutum fidei, & omnia arma spiritus, quibus
2. Tim. 2. 5. indutus possis resistere adversus ignita diaboli jacula. Athleta es? *Adtende tibi*, ne
quid adversum leges athleticas geras: quia nemo coronatur, nisi legitime certaverit.
1. Cor. 9. 26. Imitare Paullum, qui sic currit, ut comprehendat: & sic luctatur non quasi aera ver-
27. berans, sed macerat corpus suum, & servituti subjicit: ne forte aliis prædicans, ipse
reprobus [34] efficiatur. Vigila ergo & tu, & indesinenter oculum ad considerandas ad-
versarii astutias geras. Si curris, sic curre, ut comprehendas: [35] ea, quæ retro sunt,
obliviscens, & ad ea te, quæ in ante sunt, extendens. Si colluctaris, adversum in-
visibiles adversarios pugna. Talem te esse vult hujus præcepti sententia, nihil re-
missum, nihil somno, & ignavia præpeditum, sed sollicite, & vigilanter cuncta cir-
cumspectantem. Prudentem te vult esse in consiliis, in actibus strenuum. *Adtende* ergo
tibi.

V. Deficiet me tempus enarrantem de singulis quibusque, quæ in opus Evangelii procuranda edocemur hujus præcepti virtute. *Adtende tibi*, ut vigiles ad omnia, ut nihil te in consiliis prætereat: observare præsentia: futura prospicere: quæ in manibus sunt, commode dispensare: quæ sperantur, fideliter exspectare: ne forte præsentibus jactanter te, & inaniter [36] debere perfrui putes, sicut non nulli leves, & instabiles juvenes vana cogitatione mentis inflati, si quando forte per silentium temporis, & nocturnam quietem, falsis imaginibus per cogitationem mente conceptis, describunt sibimet ipsis excelsas dignitates, præclara conjugia, liberorum felicitatem, prolixam senectutem, obsequia subjectorum, [37] clientum famulatus: & cum in re nihil sit, vano cogitationis tumore supra omnes homines efferuntur: ingentes domos intra momentum exstruunt, easque subitis, & sola mente conceptis facultatibus replent. Immensa terrarum spatia, & agros uberes occupant: & tanta possessionum jura defendunt, quanta [38] nutu vagæ mentis incluserint. Sed & fructum earum exstructis latius horreis vanitatis recondunt. Addunt nihilominus greges, armenta, servitia, magistratus: regna etiam ipsa, & imperii fastigia summa præsumunt: gerunt bella: movent classica: trophæa statuunt: ducunt triumphos, & per totius regni curas inani sollicitudine debacchantur, ita ut in manibus tenere omnia, & nusquam comparentibus, tamquam præsentibus se perfrui arbitrentur. Proprius est languor iste [39] totius otiosæ, & desidis animæ, videre somnia vigilantem. Quam dissolutionem mentis, & inflammationem cogitationum resecans, & restinguens sermo divinus saluberrimi præcepti hujus auctoritate succurrit dicens: *Adtende tibi*, idest ne ea, quæ nusquam sunt, cogites: sed ut præsentia, & quæ palam sunt, diligenter expedias. Arbitror autem

etiam,

ADNOTATIONES.

32 In Ms. Remensi hæc vox subsignatur, & secunda manu appositum *cutinum*. In editione Basilii *squallorem*, male: nam vas indicatur rusticanum ad stercora portanda idoneum.

33 Editio Basilii *uti ne militans*.

34 *Inveniatur*. *Evigila*, in eadem editione, quæ mox scribit *indesinentem* & *gere* pro *indesinenter* & *geras*.

35 In editione Paravina legebatur: *& ea, quæ retro sunt, obliviscens, ad ea te, quæ ante sunt, extende*. Correximus ex edit. Basilii, cum qua edit. Ver. & Mss. fere concinunt.

36 *Debere* desideratur in editione Basilii.

37 Eadem editio *clientium*, & mox *vana* pro *vano*.

38 Ibidem *nutus vaga mentis incluserit*.

39 Ab eadem editione abest *totius*, quæ mox scribit *& inflammationem cordis & cogitationum præsecans & restringens*.

40 Pro-

etiam, illud vitium resecare volens legislator mandati hujus adjutorium [40] prætulit: quoniam facile est unicuique nostrum curiosius aliena perquirere, quam propria, & domestica procurare. Ne ergo hoc accidat, Define, inquit, mala aliena discutere: define [41] aliorum actibus tua perstrepere, & concelebrare convivia: define poculis tuis aliena probra miscere, & inter epulas, ac fercula tua alterius vitæ innocentiam lacerare. Noli ergo adtendere alienis languoribus, sed *Adtende tibi* ipsi. [42] Ad perscrutationem tui converte oculos animæ tuæ: quia multi secundum verbum Domini festu- *Luc. 6. 42.*
cam in oculo fratris sui vident, trabem vero, quæ [43] in oculis eorum est, non considerant. Tu ergo numquam cesses temet ipsum perscrutari, si vita tua secundum [44] formam dirigitur mandatorum: si conversatio tua omni culpa vacat. *Adtende* ergo, & circumspice teipsum: non eorum, qui extra te sunt, culpas, & peccata dinumeres: nec sollicite disquiras, sicubi maculæ aliquid in proximo tuo reperias, secundum Pharisæum illum tumidum, & jactantem, qui stabat seipsum justificans, & exprobrans *Luc. 18. 10.*
ac despiciens Publicanum: sed teipsum discutere [45] non cesses: ne quid in cogitatione deliqueris: ne quid sis prolapsus in lingua, dum incanta loquacitate prævenit, & præcurrit sermo consilium: ne quid etiam in actibus tuis, & manuum opere commiseris, quod vel avaritiæ, vel iræ, vel libidini ministratum sit. Si hæc intra temet ipsum discutias semper; & inquiras; multa invenies, quæ intra te debeas emendare, & pro quibus debeas pœnitudinem gerere, & tamquam homo, si quid tale repereris, dic, sicut Publicanus ille dicebat: *Deus propitius esto mihi peccatori*. *Adtende* ergo *tibi* *Luc. 18. 13.*
ipsi. Hic tibi sermo, etiamsi in rebus prosperis degas, & omnis tibi vita secunda felicitate succedat, utilis semper, & necessarius apparebit, tamquam bonus, & fidelis consiliarius commonitiones vitæ suggerens melioris. Si vero & adversis, & tristibus urgearis, & hæc tibi in tempore necessitatis commonitio suggeratur, maximum illico remedium, & solatium dabit: ut neque in prosperis arrogantius extollaris, neque in adversis mollius, & remissius resolvaris. Divitiis flores, & polles, & illustrium prosavorum consulatibus intumescis? patriæ, parentumque nobilitate te jactas? pulchritudine corporis erigeris, & decore? honoribus extolleris, & affeclarum fulciris [46] officiis? tum maxime *Adtende tibi* ipsi: & memento, quia mortalis es, & quia *terra es*, *Gen. 3. 19.*
& in terram ibis: & quia potest & ad te dici: *Stulte hac nocte auferent abs te* *Luc. 12. 20.*
animam tuam: & quæ præparasti, cujus erunt? Intuere eos, qui ante te similis potentiæ dignitatibus effulserunt. Ubi sunt? Quid agunt? Ubi fasces eorum? Ubi magistratus? Ubi diversarum infulæ dignitatum? Ubi denique eloquentissimi rhetores, & vehementissimi oratores? Ubi hi, qui crebros conventus orationum suarum favoribus [47] celebrabant? Ubi popularis aura? Ubi largitio muneralis? Ubi exquisita equorum præparata certamina? Ubi denique satrapæ? Ubi reges? Ubi tyranni? Nonne omnia pulvis, & cinis est? Nonne omnia antiquæ fabulæ, superfluaque narratio est? Nonne in perexiguis ossibus angustæ vasculo urnæ conclusis omnis eorum memoria continetur? Denique intuere, & inspice eorum sepulcra, si potueris discernere, quis ibi servus, quisve sit dominus, quis pauper, quisve sit dives. Discerne ibi, si potes, plebejum a rege, virum fortem ab imbecilli, decorum ab informi. Si ergo horum omnium memor fueris, nulla tibi orietur elationis occasio: sed semper memor eris tui, si præcepti memor adtenderis tibi.

VI. Qui si ignobilis es, obscuro loco natus, pauper ex pauperibus procreatus, non domo gaudens, non patria, invalidus viribus, quotidiano quoque indigens sumtu, vivens sub potentium [48] colaphis cum tremore omnibus, ac timore subjectus, cunctisque humi-

ADNOTATIONES.

40 *Protulit* In eadem Basiliana editione.
41 Ibidem *de aliorum actibus*.
42 Additur in eadem editione *hoc est*, *ad perscrutationem* &c.
43 Ibidem *oculo suo*.
44 Rursus ibi *normam*.
45 In eadem edit. Basilii additur: *Et judicare non cesses*.
46 Ibidem *obsequiis*.
47 *Concelebrant*, ibidem.
48 Sic MSS. & edit. Ven. ac Basiliana. In Ver. autem græce Κολάφοι. Paullo post addidimus *omnibus* ex MSS. Rem. Pomp. duobus Zenonianis ac edit. Ven. & Basilii.
49 Edi-

humilitate paupertatis expositus, sicut ait ille: *Pauper non suffert minas:* non in
Prov. 13. 8. his temet ipsum despicias, & desperes; neque, quia nihil tibi in præsenti vita magnificum præsto est, omnem tibi abscindas, & amputes spem bonorum: sed revoca animos tuos ad ea, quæ jam tibi bona indulgentia divina concessit, & ad ea nihilominus erige mentem tuam, quæ futura in posterum repromisit. Considera ergo primo omnium, quod [49] homo es, idest solum in terris animal ipsis divinis manibus formatum. Nonne sufficeret hoc solum recte & integre sapienti ad magnum summumque solatium, quod ipsis Dei manibus, qui omnia reliqua præcepti solius fecit auctoritate subsistere, homo factus es & formatus? tum deinde quod cum ad imaginem, & simi-
Gen. 1. 26. litudinem creatoris sis, [50] potes ad Angelorum dignitatem culmenque remeare? Animam namque accepisti intellectualem & rationabilem: per quam Deum possis agnoscere & naturam rerum conspicabili rationis intelligentia contemplari, & sapientiæ dulcissimis fructibus tibi perfrui præsto est. Omne tibi cedit animantium genus, quod per convexa montium, vel prærupta rupium, aut opaca silvarum [51] fertur; omne quod vel aquis tegitur, vel præpetibus pennis in aera suspenditur; omne, inquam, quod hujus mundi est, servitio & subjectioni tuæ liberalitas munifici conditoris indulsit. Nonne tu tibi sensu rationabili suggerente diversitates artium reperisti? Nonne tu urbes condere, omnemque earum reliquum usum pernecessarium viventibus invenisti? Nonne tibi per rationem, quæ in te est, mare pervium fit? terra, flumina, fontesque tuis vel usibus, vel voluptatibus famulantur? Nonne aer hic, & cælum ipsum, atque omnes stellarum chori vitæ mortalium ministerio cursus suos, atque ordines servant? Quid ergo deficis animo, & deesse tibi aliquid putas, si non tibi equus producitur phaleris exornatus, & spumanti ore [52] frena mandens argentea? Sed sol tibi producitur veloci rapidoque cursu ardentes tibi faces caloris simul ac luminis portans. Non habes aureos & argenteos discos: sed habes lunæ discum [53] purissimo & blandissimo splendore radiantem. Non adscendis currum, nec rotarum lapsibus veheris: sed habes pedum tuorum vehiculum tecum natum. Quid ergo beatos censes eos, qui aurum quidem possident, alienis autem pedibus indigent ad necessarios commeatus? Non recubas eburneis lectis: sed adjacent tibi fecundi cespites, viridantes & herbidi tori, florum varietate melius, quam fucatis coloribus Tyrii muricis picti, in quibus dulces & salubres somni nullis curarum morsibus effugantur. Non te contegunt aurata laquearia: sed cælum te contegit ineffabili stellarum fulgore depictum. Hæc quidem, quantum [54] ad communis utilitatis pertinet vitam. Accipe
Hebr. 2. 4. vero majora. Propter te Deus in hominibus, Spiritus sancti distributio, mortis ablatio, resurrectionis spes. Propter te divina præcepta hominibus delata, quæ te perfectam doceant vitam, & iter tuum ad Deum per mandatorum tramitem dirigant. Tibi panduntur regna cælorum: tibi coronæ justitiæ præparantur, si tamen labores, & ærumnas pro justitia ferre non refugis.

VII. Et si adtendis tibi, horum plura invenies & majora, nec deficies animo ad ærumnarum præsentium tolerantiam, dum ad futura præcepti hujus eruditione sustolleris. Sed ne in illa quidem parte te incommonitum præteribo. Si quando te, idest mentem tuam iracundia exasperat, & stimulis immorantis ægritudinis intumescis, cum rabidus dentium stridor, genarum pallor, tremor labiorum, cum totus denique feri-

ADNOTATIONES.

49 Editi cum aliquot MSS. *homo es in terris, & ipsis Dei manibus formatus.* Duo codices addunt *solum* ante voces *in terris*. Editionis Basilianæ lectionem secuti sumus.

50 Edit. Basilii *potes sponte etiam ad Angelorum dignitatem* &c. ex qua paullo post *conspicabili* pro *conspicabilis* scripsimus.

51 Addidimus *fertur*, ne suspensa ster præsens sententia, omnino necessarium: cui additioni favet edit. Basilii, in qua legitur, *quæ* pro *quod*, & *feruntur* pro *fertur*, ac post pauca *liberalis munificentia conditoris.*

52 Editi *mandit argentea frena:* quatuor MSS. *frena mandit argentea.* Placuit editionis Basilianæ lectio cum plerisque MSS.

53 Edit. Ver. cum plerisque MSS. *purissime & blandissime* &c. Codex Zenon. *irradiantem* pro *radiantem*.

54 Edit. Basilii: *ad communem humanitatis attinet vitam.*

55 Ita

ferinos agis motus, si adtendas tibi, idest recorderis præcepti, iracundiam quidem velut equum indomitum, & ferocem divini sermonis ictum verberibus continuo coercebis, linguam vero protinus ab insolentia refrenabis, & manus nequaquam ad ultionem irritantis extendes. Si quandn vero obscenæ concupiscentiæ illecebrosis animam suggestionibus vexant, & præcipitem eam in luxnm libidinis rapiunt, si adtendas tibi, & recorderis hujus præcepti, invenies, quia præsens ista dulcedo libidinis ad finem amarissimum vergit, & iste, qui nunc carni nostræ incubat luxus, generabit ex se pervigilem suppliciorum vermem, [55] perpetua ultione conscientiam fodientem; sed & calor iste desiderii carnalis, fervorque libidinis temporalis æternum gehennæ ignem, & ultricium flammarum perpetua promulgabit incendia. His cogitationibus mente conceptis libido quidem penitus effugata discedet, admiranda vero quædam quies & tranquillitas animæ reparabitur, velut si inverecundarum protervarumque tumultus ac strepitus famularum per adventum & præsentiam gravis ac [56] severæ dominæ comprimatur. *Adtende* igitur *tibi*, & intellige, quod animæ tuæ pars quidem melior rationabilis est, [57] pars vero irrationabilis & passibilis: & illi quidem parti meliori naturaliter præsto est imperare: huic vero inest famulari, & obedire ratinni. *Adtende* ergo *tibi*, ne forte patiaris victam, & dedititiam tradi irrationabilibus passionibus rationabilem mentem, neque indulgeas adversum virtutem rationis vitia insolescere, & summam regni in sua jura, ditionemque convertere. Si ergo horum singula quæque diligenti examinatione consideres, satis superque sufficient itineris vitæ tuæ rectum tibi tramitem demonstrare, qui te absque errore ulln usque ad ipsa cæli regna perducat. Denique si adtendas tibi, non requires, ut ex universæ [58] creaturæ contemplatione conditorem ejus agnoscas, sed in temet ipso, velut quodam parvo ac minori mundo, deprebendes magnificam creatoris tui sapientiam. Incorporeum namque, & incomprehensibilem intelligis Deum ex ipsa anima, quæ in te immortalis est, quoniam quidem neque tua mens principaliter in locn aliquo continetur, sed tantum ex consortio corporis invenitur in loco. Invisibilem esse Deum credes, animæ tuæ substantia contemplata; quia ne ipsam quidem potes carnalibus oculis intueri, neque enim color ei ullus, aut habitus est, vel forma ei aliqua corporeæ descriptionis exprimitur, sed ex virtutibus tantum, atque operationibus innotescit. Et ideo neque in Deo requiras oculorum visum, sed sola mente, ac fide ad eum conversus, intellectualem sensum atque intelligentiam concipe. Admirare quoque opificis sapientiam, quomodo animæ tuæ virtutem consortio corporis modulatus est ita, ut per omnes ejus partes infusa duceretur, & quamplurimum inter se membra distantia, ad unam consonantiam concordiamque constringeret. Intuere ergo, & adtende, quæ sit ista virtus animæ, quæ ab ea traditur corpori, membrisque diffunditur: [59] quidve rursum sit, quia carnis ad animam redit, ac redundat affectus, atque compassio, vel quomodo vitam quidem suscipit corpus ab anima, recipit vern anima dolores mœroresque de corpore. Require, quæ sint ejus receptacula memoriæ, qui eruditionum litterarumque thesauri; quomodn non obliterentur ea, quæ prima didicimus, additamentis novorum [60] augmentisque recentium, sed manet uniuscujusque disciplinæ inconfusa distin-

ADNOTATIONES.

55 Ita in eadem editione: in nostris autem *perpetua ultionis conscientiam*.

56 Eadem edit. Basilii habet *verecunda domina comprimatur*.

57 In editis & MSS. nostris alia interpunctione, & exigua mutatione: *pars vero irrationabilis & passibilis illi quidem parti meliori naturaliter præsto est. Imperari huic, illi vero inest famulari* &c. ubi edit. Veneta, *& illi quidem*. Secuti sumus editionem Basilii, cujus lectionem probabiliorem judicavimus. Paullo post *vinctam* pro *victam* in tribus MSS. cum eadem Basilii editione.

58 Codex Urbinas *natura*.

59 Edit. Basilii, *quive rursum sit, quia carne ad animam redit, ac redundat affectus, vel quomodo* &c. Tres codices *redditur* pro *redit*. Post pauca *eruditionis* pro *eruditionum* in editione Basilii.

60 Sic tres codices, duo Zenoniani monasterii, & Pompejanus cum editione Basilii, dum antea legebatur *argumentisque*.

61 Edi-

stinctio, velut æreis quibusdam tabulis cordis, & libris mentis incisa. Quomodo anima, cum ad carnis vitia declinat & labitur, propriæ virtutis perdit decorem, & quomodo rursum dedecore abjecto nequitiæ, & virtutis institutionibus expurgata, ad creatoris imaginem, ac similitudinem reformatur.

VIII. Adtende, si videtur, [61] post hanc animæ considerationem, quid etiam ratio in se naturæ corporeæ gerat: & admirare, quam dignum rationabili animæ admirandus opifex construxit hospitium. Rectum inter omnes animantes finxit solum corpus humanum, ut ex ipso habitu videas, & cognoscas, quia supernorum tibi est, cælestiumque cognatio. Omnia namque quadrupedia prona, & ventri obedientia ficta sunt, homini vero erectus ad cælum intuitus datus est, ut non ventrem spectet, neque infra ventrem positis vitiis vacet, sed omnem habeat impetum, vel conatum ad superioris viæ cursum. Nam idcirco etiam caput in summo culmine totius humanæ fabricæ situm est; & in ipso, quod præclarius est, in homine sensus isti corporei instituti sunt, idest visus, auditus, gustus, & odoratus, qui omnes vicini, & pene sibi mutuo cohærentes, brevibus tamen [62] diremti spatiis in nullo suis usibus invicem, officilsque præpediunt, vel obsistunt. Oculi quidem excelsiores, speculæ sortiti sunt locum; ut parva superciliorum prominentia superaddita in directum tenderetur obtutus, & universorum consideratio facilior eis, & moderatior fieret. Aures vero inæqualibus quibusdam anfractibus adapertæ, ictu aeris sonum distincta modulatione suscipiunt; opus etiam hoc miræ, & inæstimabilis sapientiæ Dei, ut vocem quidem extrinsecus nullo vetante suscipiant, quin immo, & dum per inflexos anfractus ducitur, magis sonora reddatur: nihil tamen aliud extrinsecus incidere inflexionum ipsa objectacula patiantur, quod impedire possit auditum. Jam vero si linguæ intuearis naturam, quomodo quidem mollis est, & motus perfacilis, ita ut ad omnem verbi usum quamlibet variis & diversis motibus absque ullius rigoris difficultate deserviat: sed & dentium murus simul & vocis organo ministerium præbens, dum linguæ ipsi validissima exhibet circumvallationis obstacula, simul & cibis ministret molendo per alios, per alios incidendo. Et ita per hæc omnia cogitationem tuam trahens, [63] competenter considerans illud quoque, quod aeris spiritum pulmone revocamus, calorem corde servamus, & digestionum membra perpendens, & sanguinis per venas meatus, ex his omnibus investigabilem Dei sapientiam cernens, tu quoque cum propheta stupens, & admirans exclama: *Admirabilis facta est scientia tua ex me*. *Adtende* ergo *tibi*, ut possis adtendere Deo,

Ps. 138. 6.

ADNOTATIONES.

61 Editum erat *per :* duo codices *post*, pro quo melius in editione Basilii *post :* & sane sensus ita fert, ut post animæ considerationem ad considerationem corporis transitus præcipiatur.

62 Editi & Mss. *diremtis :* restituimus ex Basilii editione, cum qua mox *excelsiores* pro *excelsioris*.

63 Basilii editio *competenter ac pie considera. Illud quoque, quod &c. . . . perpende sanguinis per venas meatus. Ex his &c.* Codices Tol. & Vaticanus cum editione Veneta *accipe* pro *ac pie* Basiliano, in ceteris autem cum edito a nobis textu, ubi ex tribus codicibus & restituimus ante vocem *sanguinis*.

EJUS-

EJUSDEM S. BASILII

TRACTATUS III.

De [1] *Jejunio.*

I. C*Anite tuba in initio mensis, in die insignis solennitatis vestræ*, propheta Ps. 80. 4.
præcipiebat populo Israel. Nobis quoque super omnem buccinæ sonum, &
super omnem [2] tubæ clangorem adventum jejunii, & medicinales animæ dies adesse
per propheticas, & evangelicas Scripturas Spiritus sanctus increpuit, per alium quidem prophetam: *Vocate jejunium, prædicate curationem:* per alium vero jejunii regulam modumque deffiniens, & illud quidem jejunium Judaicum abjiciens, de quo dicit: *Non ad judicia, neque ad lites jejunetis:* in his enim jejuniorum diebus quam Is. 58. 4.
plurimi vacant, ut magis videantur idcirco corpori subtrahere cibum, ut noxiis calumniarum dapibus animam saginent: & ob hoc solum esuriunt a cibis, ut litibus satientur. Hanc ergo abjiciens jejuniorum formam Dominus per prophetam denuntiat:
Non tale jejunium elegi, dicit Dominus, cum humiliat homo animam suam: sed solve omne vinculum iniquitatis: confringe esurienti panem tuum ex animo: nudum, & Ibid. v. 6. 7. 8.
sine tecto introduc in domum tuam: & tunc subito orietur, sicut mane, lumen tuum, & sanitas tua, sicut meridies: quod nihilominus Dominus quoque in Evangeliis perfectius, & divinius reformans, sicut & cetera quoque mandata, repetit, & dicit:
Vos autem, cum jejunatis, nolite effici tristes, sicut hypocritæ faciunt, exterminantes facies suas: sed tu, cum jejunas, unge caput tuum, & lava faciem tuam. Matth. 6. 16. 17.

II. Tali ergo affectu suscipiamus jejunii gratiam, sicut Dominus docet: & non tristes, & mœsto vultu, tamquam horrescentes necessitatem dierum: sed læti, & hilares, & cum exsultatione rem gerere debemus, quæ nobis caussa victoriæ, & salutis exsistit. Et quis est, qui tristis coronetur? quis mœstus, & demerso vultu triumphet? præsto est enim per jejunia carnem vincere, & de ejus vitiis post victoriam triumphare. Quis umquam tristis est, quod sanus efficitur? aut quomodo non probrosum est, majorem de ciborum castigatione recipere mœrorem, quam gaudium de animæ sanitate? qualis illa mens est, quam plus contristat interitus libidinis, quam lætificat vita virtutum? quæ dolet subtrahi aliquid de ventris stercore? (in hunc enim thesaurum omnes illæ ciborum copiæ reconduntur) & addi quantulumcumque cælestibus continentiæ thesauris, quos tinea non consumit: & ubi fures non effodiunt, & furantur? Læti itaque, & exsultantes accedamus ad medicum nostrum Deum, medicamentum jejunii suscipientes: quo per totum annum noxios humores peccatorum collectos depellere, atque exsiccare possimus. Sicut enim sæpe videmus in pueris austerioribus medicamentis, vel poculis collectas intrinsecus exstingui bestiolas; ita in interioribus animæ nostræ vivificata peccata jejunium exstinguit & enecat: simul quoque evertit, ac subruit illam legem, quæ est in membris meis, repugnantem legi men-

ADNOTATIONES.

[1] Nostrorum codicum in Basilianis hisce quatuor tractatibus recudendis ordinem secuti, hunc tractatum tertio loco posuimus: & licet hic inter octo Basilii tractatus Rufino interprete Latine redditos & in Basilii Appendicem ex duobus MSS. conjectos non reperiatur; tamen ex stili ac interpretandi similitudine ejusdem esse interpretis nihil ambigimus, ut jure inter ceteros ejusdem interpretationis nostris codicibus fuerit insertus. Hanc quoque putamus esse interpretationem illam veterem Basiliani tractatus *de Jejunio*, quam suo quoque ævo vulgatam & liberiori manu scriptam S. Augustinus commemorat lib. 2. contra Julianum num. 18. Integram tamen tractatus interpretationem nostri codices non exhibent, sicuti & interpretationem tractatus sequentis mutilam præferunt, quæ in Appendice Basilii integra legitur.

[2] MS. Tol. *tubarum.*

mentis meæ, & captivum me ducere cupit in lege peccati, quæ est in membris meis.

III. Habet sane etiam sacramenti plurimum modus ipse, quo ad jejunandum insti-
Matth. 6. 17. tuimur, & formamur: *Tu enim*, inquit, *cum jejunas*, *unge caput tuum*, *& lava*
faciem tuam: per quod admonet nos, ut unguentum regale, & unguentum sacerdo-
tale, vel hi, qui nondum consecuti sunt, catechumeni desiderent, ac requirant: vel
hi, qui jam consequi meruerunt, virtutem ex recordatione suscipiant: qui enim un-
cti sunt, oleo lætitiæ uncti esse dicuntur: ubi omnis tristitia fugata est, & dolor
abscessit, & gemitus: vel certe ita quis ungit caput suum. Si caput viri Christus est,
qui ungere caput suum jubetur, sine dubio Christum ungere jubetur. Quis est, qui
unxit Christum? Evangelium nos docet beatam illam mulierem, quæ alabastrum un-
guenti diffudit super caput Jesu, & perunxit eum: cum etiam dicit, quia repleta
est odore domus tota. Quidam vero ex discipulis, & præcipue proditor Judas dice-
Matth. 26. 8. 9. bat: *Ad quid perditio hæc unguenti? potuit enim venundari*, *& dari pauperibus*.
Luc. 14. 4. 5. Jesus vero, qui sciebat, quid sacramenti factum mulieris contineret: *Nolite molesti*
Matth. 26. 10. *esse*, ait, *mulieri*: *opus enim bonum operata est in me*. Quod esset opus bonum, desi-
Luc. 14. 6. gnat dicens. *Quia ad sepeliendum me fecit*. Ostenditur ergo per hoc, quia unge-
Matth. 26. 12. re [3] Christum, sepulturam ejus est præparare. Sepulturam vero præparat Jesu, qui
Coloss. 3. 5. secundum Apostolum mortificat membra sua, quæ sunt super terram, fornicationem,
avaritiam, libidinem, concupiscentiam malam, & cetera: & qui jam non secun-
dum [4] carnem ambulat: qui actibus Spiritus sancti carnis facta mortificat: &,
Gal. 6. 14. ut [5] planius dicam, cui mundus crucifixus est, & ipse mundo: immo qui Christo
Rom. 6. concrucifixus est: & non solum concrucifixus est, sed & consepultus est ei. Hic ergo
est, qui ungit caput suum, jejunans a vitiis, & in operibus bonis Christi odor bonus
efficitur.

IV. Sed etiam [6] lavare faciem jubetur, qui jejunat: quam faciem, nisi illam, qua
Matth. 5. 8. Deus videri dicitur? *Beati enim mundo corde*, *quia ipsi Deum videbunt*. Illa facies,
si habuerit aliquam maculam, aut rugam, intueri non potest Deum: in illis oculis si
hæserit festuca peccati, Deum videre jam non possunt. De illa ergo facie, idest de
animi sensibus, & cordis arcano omnes vitiorum sordes expurgare debemus, ut secun-
2. Cor. 3. 18. dum Apostolum illuminata hac facie, & revelata, & secundum hanc imaginem trans-
Matth. 6. 16. formati, gloriam Domini speculari possimus. *Nolite ergo*, inquit, *exterminare faciem*
vestram, *sicut hypocritæ faciunt*. Exterminatur hæc facies, de qua superius diximus,
cum religiosus habitus extrinsecus simulatur, & venenata intrinsecus nequitiæ amari-
tudo contegitur. Denique hypocrita ille dicitur, qui in theatro persona vultui su-
perimposita, cum alius sit, alius esse simulatur: verbi caussa interdum regis persona
utitur, cum sit ipse plebejus: aut etiam domini, cum forte ipse sit servus. Ita er-
go [7] in hac vita quam plurimi hominum, tamquam in theatro, simulatis personis utun-
tur, & fictis: &, cum sint intrinsecus aliud, aliud se esse hominibus ostendunt. *Tu*
ergo, inquit, *noli exterminare faciem tuam*, qualis es, talis appare: noli te tri-
stem, & gravem simulare, intrinsecus vero flamma totius intemperantiæ, & rapaci-
tatis agitari: aut ostendere, tamquam si abstineas a cibis, & rapias alienas domos,
* f. simul. ut * semel & pro abstinentia collauderis, & pro rapacitatibus condemneris. Duo ergo
Dominus simul præcepit, neque ostentationis caussa, & laudandi studio jejunium ce-
lebrari: neque simulare religionem vultu, & habitu, & mente atque operibus agere
subversionem. Sed abstinere quidem a corporalibus cibis [8] bonum est: bonum enim,
& utile est humiliare carnem, refrenare libidinem, cohibere lasciviam, luxuriam re-
seca-

ADNOTATIONES.

3 Mss. Pomp. & Tol. *Jesum*, *sepulturam* &c.
4 Edit. Ven. *carnem mortificat*.
5 Ms. Pomp. *planius*.
6 Erat in editis cum Mss. aliquot *& lavare*; delevimus autem *&* uti superfluum ex apposita particula *etiam* auctoritate Ms. Pomp.

7 Edit. Ven. cum Mss. Pomp. & Zen. *& in hac vita*.
8 Ex Mss. Pomp. & Zenon. restituimus *bonum est*, quod ab editis aliisque codicibus aberat, aliaque interpunctione sensum non ita bonum reddebat.

9 Edit.

secare: multo vero clarius est inquietos, & inconditos motus animæ continere: nam
& anima luxuriat, cum inique aliquid [9] concipit: cum ultra mensuram erigitur, &
superbit: cum invidiæ stimulis agitatur: cum sua negligens, quæ cælestia sunt, ter-
rena, & caduca, quæ a se aliena sunt, quærit: quibus singulis modum ac terminos,
jejuniorum sobrietas statuit, competenter [10] recipit.

V. Sed fortassis videmur vobis novellum aliquod observationis genus invenisse jeju-
nium. Perantiquum est munus istud, & ex paterna hereditate descendens: supra
avos, ac proavos originem tendit. A lege me fortassis arbitramini primam ejus origi-
nem prolaturum, ubi præcipitur, in die propitiationis septimo mense decima die
mensis jejunium celebrari. Sequimini me per historiarum gradus: & ego ostendam vo- *Lev.* 16. 29.
bis omnium, qui in hoc mundo nati sunt, antiquiora incunabula esse jejunii: ut ca-
nities ejus & antiquitas intima indubitatum fidei mereatur adsensum. [11] Prima jejunii
lex non in hoc mundo, sed ante mundum in paradiso data est. Hoc primum manda-
tum primus a Deo homo factus accepit, ut de ligno scilicet sciendi bonum, & malum *Gen.* 2. 17.
non manducaret: non manducare autem jejunare est, & legem continentiæ custodire.
Denique si jejunasset Eva illud jejunium, numquam nos indiguissemus isto jejunio:
quia nec sani indigent medico: sed hi, qui male habent. Male habemus, & ægro-
tamus per cibum peccati: curemur, & sanemur per jejunium pœnitentiæ: per cibum
offensus est Deus, per jejunium mitigetur. Sed ipsa sententia qualis sit, non conside-
ramus. *Maledicta*, inquit, *terra in operibus tuis: spinas, & tribulos proferet tibi.* *Gen.* 3. 17. 18.
Numquid deliciari nos patitur ista sententia? manducando in hoc, quod sumus, ven-
tum est: quid mala nostra velut gloriam ducimus? quid pœnam delicias facimus? quid
condemnationem ducimus voluptatem? Expulsi sumus de paradiso, quia non jejunavi-
mus: jejunemus nunc, ut ad paradisum revertamur. Sed & ipsa omnis paradisi vita
jejunium est: nusquam ibi carnes decoquuntur, nusquam vini liquor premitur; [12] nec
aliquibus voluptatibus corporis deservitur: sed est ibi cum angelis vita communis,
cum cælestibus virtutibus sors æqualis; ille denique ipse scientiæ cibus, qui quoquo-
modo ibi nominatur, jejuniis alitur, & per abstinentiam ministratur. Vide, jejunan-
do Elias quo adscenderit. Vide, Eva quo descenderit manducando. Sed & utriusque 3. *Reg.* 19.
operis auctores, & consiliarios intuere: ibi ad manducandum auctor, & consiliarius 4. *Reg.* 2.
serpens est, immo diabolus in serpente: heic, ut jejunans adscendat ad cælum, auctor
est, & monitor Deus. Utamur ergo & nos hac via, qua rediri ad paradisum potest:
& suspecta nobis sit illa via, quæ expulit hominem de paradiso. Hanc teneamus, cu-
jus aditum patefactum Domini nostri Jesu Christi sponsione agnovimus, dicentis ad la-
tronem, cum & ipse simul penderet in ligno: *Quia hodie mecum eris in paradiso*: *Luc.* 23. 43.
neque enim quis cognoscere posset, nisi ipse aditum credentibus patefecisset. Il-
luc [13] pervenit & Lazarus, qui totius vitæ suæ juge continuatumque jejunium solis *Luc.* 16.
micarum solatiis, quæ projiciebantur ex mensa divitis, solabatur. Illuc nos quoque
per jejunia, & misericordias contendamus intrare, ut mereamur post longa jejunia
percipere de ligno vitæ, quæ est sapientia Dei, & unigenitus Filius ejus Dominus
noster Jesus Christus: cui gloria, & potestas cum Spiritu sancto in æterna sæcula
sæculorum. [14]

ADNOTATIONES.

9 Editio Veneta cum quatuor MSS. Tol. Vat. Urb. & Pomp. *cupit*.

10 Auctoritate MS. Rem. scripsimus *recipit* pro *recipi*.

11 Ab hac periodo usque ad verba, *& ad paradisum revertamur*, alia interpretatione, quæ Græco Basilii textui magis cohæreret, hoc fragmentum Augustinus reddidit, & inseruit lib. 1. contra Julianum num. 18. *quod*, inquit, *etsi reperi interpretatum* (ex hac scilicet Rufini interpretatione multo liberiori) *tamen propter diligentiorem veri fidem, verbum verbo malui transferre de Græco*.

12 Legebatur *nec alia, quibus voluptati corporis* &c. correximus ex MS. Pomp.

13 Editi cum aliquibus MSS. præcessit Lazarus. MS. Rem. *perveniret Lazarus*. Pomp. & Zen. *præcessit & Lazarus*. Placuit sumere ex Remensi *pervenit*, ex aliis & addere, ea quibus junctis MS. Rem. librarius *perveniret* palam scripsit.

14 Urb. & Pomp. MSS. addunt *Amen*.

EJUSDEM S. BASILII

TRACTATUS IV.

De [1] *Avaro divite.*

I. Duplex est tentationum species. Aut enim tribulatio cor vexat humanum, & sicut aurum in camino, per patientiam probatur unusquisque & agnoscitur: aut interdum etiam ipsa vitæ prosperitas ad tentationem cedit hominibus. Similis namque, ejusdemque ignaviæ est, in adversis humilem ac miserabilem fieri, [2] in prosperis insolenter efferri. Exemplum sane, quod non debemus animo dejici in adversis, habemus magnificum Job inclinare in tristibus penitus nescientem, qui omnem diaboli violentiam, velut torrentis cujusdam adversum se turbinem venientem, immobili corde & inconcussa mentis vivacitate [3] suscipiens, tanto clarior ex tentationibus factus est, quanto difficiliora, & periculosiora ei sunt ab inimico intentata certamina. Exempla vero eorum, qui per secundos vitæ successus, prosperitatesque tentantur, multa quidem habemus, & alia: non minus tamen & ejus, qui nunc de Evangelio recitatus est,
Luc. 12. divitis; qui alias quidem reconditas premebat divitias, alias vana spe inaniter præsumebat, dum benignitas Dei aviditatis ejus intemperantiam non statim ab initio, nec continuo, ut pullulare cœperat, punit, quinimmo & reconditas divitias novis nihilominus, & adventitiis [4] divitiis cumulat, si forte eum aliquando nimietate ipsa satiatum ad sensum, & intelligentiam humanitatis adduceret, [5] animamque ejus per abundantiæ nimietatem suaderet aliquid de indigentibus cogitare. Sed videamus,
Luc. 12. 16. &c. quid de eo dicit sermo divinus. [6] *Hominis cujusdam divitis uberes fructus ager attulit, & cogitabat apud semet ipsum, Quid faciam? Destruam horrea mea, & majora* [7] *reædificabo.* Dicis fortasse: Cur ager [8] hominis, qui nihil boni operatur, uberes attulit fructus? ut magis, magisque Dei patientia nosceretur, dum ad hujusce-
Matth. 5. 45. modi homines beneficia suæ benignitatis extendit: pluit enim super justos, & injustos, & solem suum oriri [9] jubet super bonos, & malos. Verum talis ista benignitas Dei, sicut per nimiam patientiam [10] facultatem conversionis & emendationis indulget, ita majora & graviora supplicia coacervat & convectat ingratis. Largitus ergo est Deus imbres uberes agris hominis avari, solem præstitit ad nutriendas segetes

ADNOTATIONES.

1 Titulus in edit. Ven. ac Ms. Zenon. *De duplici tentationum specie*. Edit. Ver. addidit *De Evangelio secundum Lucam*. Editio autem Basilianæ Appendicis tom. 2. pag. 722. *De eo quod scriptum est in Evangelio: Cujusdam divitis fructus uberes ager attulit* &c. Luc. 12. 16. Inscriptionem retinuimus nostrorum veterum codicum, in quibus mutilus est hic tractatus, adeo ut ex octo numeris, in quos integer divisus est in editione Basilii, duo heic tantum supersint. Hic idem, cum brevi additione in initio, inter sermones S. Ambrosio tributos est serm. 64. In editionibus Romana & sequentibus usque ad Benedictinam, a qua primum exclusus fuit, & inter supposititios recensitus.

2 Edit. Basilii *& prosperis insolentem efferri*.

3 Eadem editio *suscepit*: & hinc paullo post ubi edidimus, *factus est* desideratur τὸ *est* non tam in laudata editione, quam in Mss. Zen. & Pomp.

4 Editio Basilii *opibus cumulat*.

5 Ibidem: *animumque ejus per abundantiam suaderet*. Item edit. Ven. *animumque*.

6 Ibi quoque post vocem *hominis* additur *inquit*, & infra post *semet ipsum* additur *dicens*.

7 Editi nostri cum Mss. *ædificabo*. Editionis Basilianæ lectionem secuti sumus, cum paullo infra legatur apud omnes *reædificat*.

8 Erat in editis & Mss. aliquot: *hominis boni nihil operaturi*. Ms. Pomp. *operatur*. Ex edit. Basilii textum expressimus.

9 Eadem Basilii editio *facit*; quæ deinde *talis illa* pro *talis ista*.

10 Ibi-

tes multiplicandasque fruges, ut acervos divitis augeret in omnibus moderata temperies. Igitur, quæ a Deo præbentur etiam ingratis, ista sunt, terræ fecunditas, aeris temperies, fructuum lætitia, boum subsidia, & omnia, quibus anni proventus [11] secundis successibus adimplentur. Quæ vero ab homine procedunt, qualia, quæso, sint, videamus. Angustus animus, & parum putans omne, quod nascitur, cuivis abundantiæ deesse aliquid computans: tum deinde [12] inhumanum propositum impartiendi cuiquam caussam nullam idoneam putat. Vides, beneficiis diviuis dives quam [13] ingratus exsistit. Communis hominum naturæ non meminit, æquum non putat saltem ex superfluis suis aliquid egentibus impertiri, mandati immemor: *Nusquam non cesses benefacere indigenti*. Scriptum non legit, nec recordatur præceptum esse, ut *fides & misericordia non deserant* [14] *te*, &, *Confrange esurienti panem tuum*, & quæcumque vel a prophetis, vel a ceteris doctoribus [15] quotidie prædicantur, dives nec audit, nec videt, nec intelligit, sed horrea quidem diruit, & majora reædificat, [16] ut fructibus largioribus repleat: avari tamen divitis cor, & propositum non repletur; semper enim studet cumulare nova veteribus, & augmentis præsentium superare præterita, & dum cumulis semper crescentibus [17] solitos cupit vincere numeros acervorum, ad istos inextricabiles cogitationum exitus devolutus est, ut nec veteribus cederet, nec sufficeret novellis. Propterea ergo [18] cassæ quidem ejus cogitationes, sollicitudo vero inutilis & inanis. *Quid*, inquit, *faciam*? Quis non talem misereatur? Quis non infelicitatem ejus doleat? [19] angustatur ex abundantia, constringitur & coarctatur ex opulentia, infelix in præsentibus bonis, infelicior in futuris. Et, ut [20] vides, ager ei non tam reditus largiores, quam gemitus adtulit graviores. Terra ei non fructuum copiam, sed curarum molestiam [21] germinavit, ita ut curis ac mœroribus stimulatus, egentibus & esurientibus similes perferat cruciatus. Denique & egeni vox ista est: *Quid faciam?* unde cibus? unde vestitus? eadem conqueritur & dives, *Quid faciam?* ubi recondam? iisdem cruciatibus pro sollicitudine facultatum, quibus pauper pro egestate torquetur. Vides divitem nec opimis copiis posse lætari, sed mentem ejus absumit, ac solvit affluentia, dum [22] nullo intellectu humanitatis admonitus, sentire non potest, id sibi abundare, quod aliis deest; non enim apostolicis commonitionibus accommodat aurem suam, ut discat ab eo abundantiæ suæ rationem, cum dicit: *Ut vestra abundantia fiat*, idest proficiat, *ad aliorum inopiam*.

Prov. 3. 27.
Ibid. 3. 3.
Isaia 58. 7.
2. *Cor.* 8. 14.

II. Et quidem mihi videtur talis hæc passio animæ similis esse his, qui tantum gulæ indulgent, ut disrumpi magis nimio cibo eligant, quam alicui indulgere reli-

ADNOTATIONES.

10 Ibidem: *facultatis conversionis & emendationis misericorditer impertitur gratis; ita majora & graviora supplicia coacervat ingratis*,

11 Editi cum aliquot Mss. *secundis*. Retinuimus lectionem Mss. Rem. Spar. & Pomp. ac editionis Basilianæ.

12 Mss. Rem. Vat. Pomp. & edit. Veneta *humanum*. Paullo post *ducens* pro *putat* in edit. Basilii; *putans* autem in cod. Pomp.

13 Edit. Basilii *gratus*, & in margine notatur *ironice gratus*.

14 Sic editio Basilii; in ceteris & Mss. nostris *se*.

15 Ita in eadem editione: in nostris Mss. & editis libris *hodie*. Paullo post pro *non audit* scripsimus *nec audit* ex edit. Veneta & Basiliana, nec non ex Ms. Pomp.

16 Edit. Basilii *& fructibus largioribus replet*, ubi post pauca *vetera novellis* pro *nova veteribus*.

17 Ms. Urb. & edit. Ven. *solutos*; dein edit. Basilii *conditorum* pro *acervorum* & *cogitationis* pro *cogitationum*.

18 Erat in editis: *caussa quidem cogitationis ejus sollicitudo inutilis*. Scripsimus ut apud Basilium, cum quo concordant tres Mss. Zen. Spar. & Pomp. in quibus solum *τὸ ejus* deest.

19 Sic in Basilii editione, cum antea legeretur *angustiat*.

20 Eadem editio *vides*, ut infra *vides divitem* &c. cum antea legeretur *vides*.

21 Sic Ms. Pomp. cum edit. Basilii: alibi *geminavit*.

22 Legebatur in edit. Patavina cum Mss. Tol. Pomp. & Zen. *nullo intellectu humanitatis sentire potest*. Edit. Basilii post *humanitatis* addit *admonitus*: editiones Ven. & Ver. cum aliis Mss. solum post *sentire* inserunt *non*. Ex his utrisque & *admonitus*, & *non* in textum conjecimus æquiori, ut videtur, sententia.

23 In

reliquias. Sed recordare, o homo, quis est, qui largitus est tibi te ipsum. Quis sis, in memoriam revoca. Servus es Dei, & dispensatio tibi commissa est [23] domesticæ facultatis. Recordare ergo, quis est, qui tibi injunxit officium dispensandi [24] super familiam suam. *Luc. 12. 42.* Quid est, quod multis prælatus es? Non est utique sine caussa, quod tibi a bono & justo Deo officium tribuitur largiendi, aliis necessitas imponitur indigendi. Dispensatorem te igitur conservorum tuorum ex domesticis facultatibus te esse cognosce. Nec æstimes, quod omnia ventri, & deliciis tuis terra producat. Quæ in manibus habes, commissa tibi magis, quam concessa cognosce. Parvo tempore aliquantulum super his lætaris, & abuti eis voluptuosius delectaris? Cum vero hæc pariter cum vita nostra defluxerint, rationem dispensationis nostræ [25] evocamur Domino reddituri. [26] Hoc mihi paullisper indulge, quisquis es, qui divitiarum [27] dispensationem in hoc mundo sortitus es, & te in illo terribili Dei judicio tribunali adstantem paullulum quid vacans, si tamen vacare potes a divitiarum sollicitudinibus, intuere. Cum interrogari cœperis, commissas tibi opes cum quibus egentibus divisisti? quibus necessitatem patientibus subvenisti? quos de carceribus, de vinculis, de gladio profusa pecunia liberasti? quibus pupillis pater, cui viduæ vir castis provisionibus exstitisti? pecunia mea, fructus mei quid apud te operis, quid utilitatis habuerunt? Tu ad hæc sine dubio respondebis: Omnia simul reposita, ac recondita claustris validissimis, & signaculis tutissimis communivi; nulli quidquam tribui, quinimmo & ad custodienda ea vigilias addidi meas, curas impendi, sollicitudines tribui. Sed stulto consiliario usus es temet ipso, deliberans enim ais: *Quid faciam?* Consequens utique erat te de talibus deliberantem dicere: Aperiam horrea mea, & replebo esurientes animas pauperum. Patefaciam, quæ recondita sunt, & invitabo indigentes, ac relevabo afflictos. Imitabor beatum Joseph, & humanitatis voce proclamabo: *Si quis indiget panibus, veniat ad me*, ut gratiam, quam Dominus [28] indulgenti liberalitate largitus est, communem cum omnibus faciam. Velut ex communibus ergo fontibus hauriat unusquisque, quod sufficit. Sed tu nihil tale non solum proloqueris, verum ne cogitas quidem: [29] quin immo hominibus quidem divina invides beneficia: tuam vero ipsius animam malignis consiliis crucias, & affligis: [30]

Gen. c. 41. & c. 42. Ibid. 47.

ADNOTATIONES.

23 In margine editionis Veronensis nec non in Basiliana editione *dominica*: & similiter paullo post *dominicis* pro *domesticis*.

24 *Super* desideratur in Ms. Tol. & edit. Basilii.

25 In eadem editione *evocamur a Domino*.

26 Sic edit. Veneta. Quatuor Mss. *hoc* item habent, nimirum Remensis, Pomp. Zen. ac Sparav. In editis autem ceteris etiam Basilii: *Hic mihi te paullisper* &c.

27 Apud Basilium: *dispensator es in hoc mundo, & te* &c.

28 Ibidem *indulgentiori*.

29 Sic Ms. Rem. & edit. Ven. ac Basilii. In Ver. & seqq. *quin immo communia omnibus hominibus divina*: in Tol. *communia omnibus* desunt: *invides* ex editione Basilii scripsimus pro eo, quod alibi erat *invadis*.

30 In Ms. Rem. *Explicit de Avaro divite*, & mox legitur: *Hincmarus Archiepiscopus dono dedit S. Remigio*. In codicibus autem Tol. Vat. & Pomp. subjicitur in ceterorum tractatuum normam hymnus *de Signo sancta Crucis* inscriptus, quem longioris hymni Prudentiani fragmentum esse in præfatione ad hanc Append. monuimus.

FINIS APPENDICIS.

AUGU-

AUGUSTINI VALERII CARDINALIS

EPISCOPI VERONENSIS

Epistola nuncupatoria ad SIXTUM V. Pontificem Maximum præmissa editioni Veronensi anni 1586.

Cum mense Aprili superiore, Beatissime Pater, de more, institutoque veterum Romanorum Pontificum primo sui Pontificatus anno Sanctitas Vestra cereos Agnos Dei consecraret, quorum veluti divinæ clementiæ instrumentorum mirifica virtus in incendiis, eluvionibus, ac tempestatibus sæpenumero mortalibus spectata est, ac sacrum Cardinalium Collegium pro sua in hunc Ordinem benevolentia, & caritate tridui spatio convivio exciperet, memini S. Zenonis Veronæ Episcopi & martyris a Sanctitate Vestra mentionem factam postremo convivii die, quo sum ipse vocatus: convertens enim post sacram lectionem, & post gravissimos in mensa sermones habitos in me oculos, Cras, inquit, celebrabitur festus dies S. Zenonis Episcopi & martyris, qui inter procellas persecutionum Veronensem Ecclesiam mira constantia gubernavit, & Gallieni tempore martyrio coronatus est; atque hanc commemorationem sermonum, qui ab eodem sanctissimo Episcopo scripti sunt, mentio subsecuta est. Cum verba Vicarii Christi in animo infixa essent meo, commemorationem S. Zenonis, cui post multos annos in hac administratione, quamvis indignus successi, tacitam, vehementemque cohortationem putavissem, cumque ideo Veronam permissu Beatitudinis Vestræ rediissem alacrior, & ardentior multo, quam umquam antea, ad munera pastoralia obeunda; in Synodo diœcesana primum Clerum universum sum hortatus, ut Patronum hujus Civitatis exemplar recte Christiani gregis gubernandi, ac magistrum optimum & religiosius veneraretur, & studiosius moribus, atque vita imitaretur: deinde quod sermones S. Zenonis, qui typis impressi ante annos complures editi fuerant, essent valde mendosi, nec jam ulla fere amplius eorum exstarent volumina, ne Clerus Veronensis, ceterique viri docti & pii utili lectione antiquissimi & sanctissimi Scriptoris privarentur, decrevi, ut iterum multo accuratius imprimerentur. Accessit ardor quorumdam presbyterorum Veronensium, quibus nec ingenium in illustranda Ecclesia Veronensi deest, nec studium. Itaque mecum a multis viris doctis recogniti, emendati, & expurgati meo jussu typis commissi sunt. Celebris quidem est, Sanctissime Pater, multis, præclarisque naturæ muneribus Verona, cæli temperie, collium, Athesisque interfluentis amœnitate, magnitudine, antiquitate urbis, ingeniorumque præstantia. Floret artis operibus adornatum, & defensionem, arcubus, pontibus, amphitheatro, sacrisque templis: verum multo florentior est, atque munitior numero Sanctorum, atque reliquiis, Episcoporum præsertim, qui eam sapientissime sanctissimeque rexerunt: quorum primus Euprepius a S. Petro Apostolorum Principe, Christique Vicario Veronam missus quinque, & triginta successores habuit sanctos Episcopos: quorum memoria tum in libro de Sanctis Episcopis Veronensibus, tum in aliquot templis, tum in aula Episcopii loco illustri pictis imaginibus ac nominibus subscriptis diligenter conservatur: tum etiam in divinis officiis ex Synodorum diœcesanarum decretis, & veteri instituto religiosissime colitur. Eorumdem tutelæ urbs hæc refert acceptum hoc maximum beneficium, quod per tot sæculorum cursus, inter tot hæresum fluctus fidem catholicam integerrimam constantissime retinuerit: ac proinde isti sanctæ Sedi Apostolicæ Romanæ suæ, omniumque fidelium Christianorum matri, unde norma recte credendi, recteque vivendi petenda est, summa cum veneratione paruerit. Inter hos Episcopos B. Zeno martyr ordine octavus est: qui vix dum migrarat in cælum, cum eum civitas Veronensis sibi Patronum adscivit, & ut talem perpetuo coluit, quod ejus patrocinium sæpissime in suis calamitatibus experta est. Et piorum hominum sententia æquum fuerat, ut cum Sixti II. Papæ temporibus & vixerit, & scripserit Zeno, & ejus scripta pene mortua altero Sixto V. Ecclesiam universam moderante feliciter reviviscerent, &

quem

quem auctorem, atque hortatorem tacitum suæ editionis habuerant, eumdem patronum disertum, & vindicem haberent. Denique ut opuscula Veronensis Ecclesiæ Episcopi Zenonis Veronæ Episcopus illustrare, ita Cardinalis ad Romanum Pontificem, quem Sacerdotem magnum, Principem Episcoporum, heredem Apostolorum, potestate Petrum, unctione Christum (ut Sancti Bernardi verbis utamur) sacrum Cardinalium Collegium, & universa Christiana respublica agnoscit, & veneratur, & Augustinus Cardinalis Veronæ ad Sixtum V. quem summa veneratione prosequitur, & a quo multis honoribus & magnis beneficiis est affectus, ea mittere debuit. Non dubito, quin pastoralem hunc laborem meum, quamvis minimum, æstivis caloribus susceptum, probatura sit Sanctitas Vestra: & ex Episcopi, martyrisque scriptis magnam sit captura voluptatem. Interim Deus auctor bonorum omnium, & largitor Beatitudinem Vestram, Sanctissime Pater, donis suis magis in dies, ut facit, locupletet: & Collegio nostro, universæque Ecclesiæ incolumem diutissime servet, ut justitia, pax, istius Sanctæ Sedis auctoritas, omnes virtutes in dies magis ac magis vigeant, atque florescant.

RA-

RAPHAELIS BAGATÆ, & BAPTISTÆ PERETTI

Præfatio in eamdem editionem Veronensem an. 1586.

SAnctus Zeno Veronæ Episcopus, & Patronus difficillimis temporibus in magnis tempestatibus admirabili constantia Veronensem rexit Ecclesiam, ac Gallieni Imperatoris tempore martyrio coronatus est. Floruit non solum vitæ sanctitate, & pastorali vigilantia, sed doctrina, & dicendi laude: quod ejus sermones summa gravitate, & Apostolico quodam illius sæculi spiritu conscripti abunde testantur. Est idem S. Zeno inter vetustissimos Ecclesiæ scriptores connumerandus, cum doctissimo viro Origeni, & gloriosissimo martyri Cypriano æqualis fuerit. Is Veronæ pater patriæ nominatus est, & Doctor insignis, quo Doctoris nomine in Ecclesia etiam Mediolanensi decoratur. Iu Græcia etiam Christi Evangelium prædicavit. Exstant apud nos hujus S. Zenonis sermones in vetusto ex membranis manu scripto codice. Iidem a Guarino litteris Græcis, & Latinis erudito, in antiquissimo volumine Episcopatus fuerunt reperti, & a bibliopola quodam Anno MDVIII. rudibus, & mendosis admodum typis Venetiis fuerunt editi, S. Zenonis nomine, ut de eorum auctore nullo modo sit dubitandum. Nunc vero politioribus formis exacte recogniti, emendati, & expurgati, Augustini Valerii Veronæ item Episcopi, & S. R. E. Cardinalis Illustrissimi, & Reverendissimi jussu pro solerti ejus, vigili, & solita pastorali cura impressi sunt, & distributi juxta eruditum illum ordinem, quem vir eximiæ doctrinæ, & judicii F. Felix Cardinalis de Montealto, nunc S. D. N. Sixtus V. in sua operum S. Ambrosii editione secutus est: primus enim locus iis sermonibus attributus est, qui veteris testamenti locos explanant: proximus illis, qui novi: postremo loco ii, qui de virtutibus, & vitiis tractant, collocati sunt. Neque vero reprehendat quispiam Martyris nomen huic editioni additum, quo rudior illa earet: oportuit enim sancto sermonum Auctori tribuere martyrii gloriam, quam illi (ut omittamus vetustissima B. Gregorii Papæ, Vener. Bedæ, Usuardi, & aliorum testimonia) recentissimum Martyrologium jussu Gregorii XIII. Pont. Max. editum attribuit. Objiciet fortasse aliquis, hos sermones alterius Zenonis esse Martyre posterioris, Veronæ item Episcopi, cujus mentio fit a S. Ambrosio epistola prima ad Syagrium. At ille locus primum nihil habet, unde probetur ille Zeno horum auctor esse sermonum. Deinde non ita probat eum esse Veronæ Episcopum, ut convincat. Cum enim S. Ambrosius aggressus fuisset prædicare (ut legimus in vita S. Eusebii Bononiæ Episcopi lib. 1. de Episcopis Bononiensibus) sacratam Deo virginitatem, Bononienses ejus prædicatione permoti, eodem Eusebio auctore, virgines ipsi suas passim Mediolanum velandas mittebant: cujus rei etiam idem S. Ambrosius meminit lib. 1. de Virginibus: ubi etiam testatur virgines vel ab ipsa Mauritania Mediolanum, ut velarentur, & sacrarentur, venisse: eadem ratione credendum est, virginem illam Indiciam nomine, de qua ibi fit mentio, Mediolani a S. Ambrosio eidem Zenoni viro sanctæ memoriæ probandam, & benedicendam traditam fuisse: id enim facile ex eadem epistola colligitur. Soror enim ipsa S. Ambrosii, cum esset Mediolani, testatur Indiciam Romæ domi suæ Ambrosio absente habitasse: quædam vero Paterna nomine S. Ambrosii (sic ille ipsam appellat) filia, numquam ab Indicia discesserat: Indicia autem Veronæ, quo cum sorore sua nova nupta profecta fuerat, apud eam, pariete tamen interjecto, parvo videtur tempore habitasse: unde apparet Indiciam alibi, quam Veronæ, sacrata virginali benedictione insignitam fuisse, præsertim cum post tot annos a benedictione, ut inquit S. Ambrosius, nota corruptionis inureretur. Accedit præterea Ecclesiæ Veronensis perpetua traditio, quam certis rationibus firmam ex Canonum præscripto tueri debemus, quæ præter Zenonem Episcopum, & Martyrem (qua de re in libello de Sanctis Veronensibus Episcopis uberius tractatum est) nullum alium Zenonem agnovit Episcopum: quam quidem traditionem testatur etiam Episcoporum Veronensium series in aula Episcopali depicta, in qua unus tantum Zeno VIII. Episcopus cernitur. Dicet alius, ab

 auctore

auctore horum sermonum confutatos esse errores Arii, qui vivo Zenone Martyre non erat. Respondemus, cum Epiphanius scribat patrem Arii fuisse Origenem, & S. Thomas fontem ejusdem exstitisse, errores, qui ab Ario disseminati sunt, fuisse antequam Arius nasceretur: ut errores Lutheri, antequam pestiferam illam hæresim Lutherus disseminasset, convicti fuerunt. Quod si is contendat errores illos Origeni falso tributos, ut Pamphilus Martyr, & alii nobiles scriptores putaverunt, non convincit caussam non fuisse, ut S. Zenoni necesse non fuerit, illam pestem, quod Filius non sit coæternus Patri, refellere. Quod objicitur, sermonem de continentia non esse S. Zenonis Martyris, cum in eo legatur auctor abfuisse a S. Paulli doctrina divulgata annis quadringentis & eo amplius, & totus pene orbis tunc fuisse Christianus: dicimus textum, sicut multis in locis est mendosus, ita, ut sæpe fit in numeris, ibi esse depravatum. Jam vero cum disseminatum per omnes provincias esset Evangelium a multis receptum, eo in loco auctor ponit, ut fit, totum pro parte. Antiquissimi auctoris est indicium, cum sæpe ad Judæos sermones habuerit: catechumenos ad immergendum se in sacrum fontem invitaverit: reprehenderit Græcos tunc ad fidem Christi conversos, quod vana sua sapientia etiam in Ecclesiam Dei vana quædam de Deo introducerent, ut serm. 1. de Psal. 130. Idem ostenditur, cum in serm. *de Spirituali ædificatione domus Dei* auctor demonstrat, tunc non fuisse jam templa Christianis constructa, sed novum populum, & minimum numero exstitisse: Ad Neophytos porro serm. 4. cum de iis mentionem facit, qui universam rem familiarem pauperibus erogarent, quique Dei templum essent, cum templum idololatriæ antea exstitissent. Id ipsum præterea licet perspicere ad Neophytos serm. 5. cum eos hortatur auctor, ut idololatriam fugiant, & ne captent amplius auguria. Quid? nonne id clare patet ex serm. 1. *de Pascha*, & ex serm. *de Patientia?* quorum altero interpretatur autumnum sui temporis Martyres significare, patientiam in altero coronam Martyrum appellat quotidianam? B. Thecla S. Paulli Apost. discipula, & prima illius sexus Martyr in sermone *de Timore* in exemplum timoris Domini adducitur. Quosdam meminit in serm. *de Resurrectione* in idololatria suo tempore objisse: & Christianos quosdam arguit corporum resurrectionem non credentes. Ab eo præterea descripta est S. Arcadii Martyris vita, suo tempore, ut Petrus Episcopus Equilinus testatur, martyrio in Mauritania coronati. His profecto, & hujusmodi aliis quamplurimis antiquissimus horum sermonum auctor demonstratur. Quod autem tres, sive quatuor sermones in his reperiantur, quos S. Zenoni aliqui putant adscribi non posse, nempe qui inscribitur, *de Præcepto attende tibi*: Sermo *de Evangelio secundum Lucam de duplici tentationum specie*: Sermo *de Livore, & Invidia*: & sermo *de Jejunio*: qui inter S. Basilii homilias Græce scripti reperiuntur: quamvis argumenta non desint, quibus probare liceret eos quoque sermones ad S. Zenonem nostrum pertinere, cum etiam plurimos summo studio, & gravissimis laboribus in Græcia multo ante S. Basilium prædicando ad fidem Christi converteret; tamen ea in re contentiosi esse nolumus. Ad id vero, quod auctor Bibliothecæ sanctæ scribit, nempe septem sermones in psal. quos enumeravit, esse descriptos ex S. Hilarii commentariis, dicimus illum quoad numerum errasse: sermones enim in psal. 79. & in psal. 100. in commentariis S. Hilarii non reperiuntur. Quoad reliquos quinque, cum duo sermones de psalm. 130. in his sermonibus legantur, secundus vero sit certis quibusdam vocabulis, & iisdem fere sententiis similis priori, qui quidem prior in commentariis S. Hilarii non reperitur; eum etiam, secundum scilicet, dicimus a S. Zenone more suo fuisse aliqua ratione repetitum, & propterea ad illum pertinere, sed in commentariis S. Hilarii ab aliquo fuisse insertum, quemadmodum videmus inter opera Hieronymi, Augustini, & aliquorum sanctorum Patrum conciones, & libellos non ignobilium auctorum irrepsisse. An vero reliqui quatuor eadem ratione fuerint in iisdem commentariis inserti, necne, aliorum sit judicium. Nos vero, qui in eodem vetusto codice manu scripto hos etiam sermones simul cum quatuor, quos, ut jam diximus, apud S. Basilium Græce descriptos reperimus, defraudare S. Zenonem debita suæ laudis possessione non sumus ausi. Neque lectorem debuimus tam utili, & jucunda lectione privare. De stilo quod objicitur, vario dicendi modo sermones conscriptos, si quis recte eos perpenderit, paucissimis

finis exceptis, ejusdem stili comperiet; insunt enim eadem sæpe vocabula, eadem verborum dispositio, & connexio. Neque tutum est semper ex stili varietate, in pauris maxime, de auctore fieri judicium: non enim quilibet auctor scripta sua eadem dicendi phrasi semper contexuit: hoc namque & Augustino, & Hieronymo, & aliis sanctis Patribus, quinimmo & S. Paullo Apostolo contigisse, ut tom. 2. Vitarum Sanctorum in præfatione ad lectorem, ait Aloysius Lippomanus hujus Ecclesiæ Veron. Episcopus, quandoque reperimus, ut pro locorum, temporum, & personarum qualitate modo altius, modo demissius loquantur. Imperfecti sermones, quos S. Zenonem diversis temporibus scripsisse probabile est, ab aliquo ejus discipulo fideliter collecti sunt, cum præsertim quædam in eis sint, quæ eadem fere sunt; quod auctor minime fecisset, neque quispiam alius, qui eos ex diversis auctoribus colligere voluisset. Ex his igitur licet cognoscere, quanta injuria Doctor eximius S. Zeno eodem Bibliothecæ loco honore suo defraudatus fuerit, scriptis suis luculentissimis spoliatus, cui opinioni, & judicio in hac re non satis oculato refragatur Blondus Flavius, De illustrata Italia regione nona: Petrus Episcopus Equilinus in vita S. Zenonis, & Joannes Stœfler Justingensis mathematicus in calendario Romano, qui prius superiori sæculo, quam typis fuissent excusi, sermones S. Zenoni attribuunt. Nostra vero ætate præter F. Leandrum Albertum Bononiensem Ord. Præd. in descriptione Italiæ, & Onuphrium Panvinium in chronico manu scripto, vanam illius trutinam, & judicium refellit idem Aloysius Lippomanus, & Laurentius Surius Carthusianus, viri judicio, pietate, & varia, & recondita eruditione insignes, & sacrarum historiarum in primis scientissimi, qui non modo oratione, sed etiam usu ipso S. Zenonis esse docuerunt, quorum alter in suam catenam Commentariorum in Genesim sententias ex hisce sermonibus quasi flosculos decerptos nomine Zenonis intexuit, uterque vero inter Sanctorum vitas prudentia summa, laboreque incredibili collectas sermones integros B. Zenonis nomine insignitos inseruerunt. His gravissimis auctoribus accedit vita S. Zenonis, quæ jam multis sæculis fuit conscripta, in qua membra aliquot horum sermonum, de quibus est disputatio, leguntur. Monemus autem prætermissum esse S. Gaudentii Episcopi Brixiensis sermonem, qui excusis sermonibus S. Zenonis fuerat additus, quod in vetusto codice manu scripto non reperitur. Hæc de S. Zenonis sermonibus, ut piissimi, & benignissimi pastoris, ac patris nostri mandato, qua debuimus observantia, pareremus. Fruere igitur, candide Lector, his sermonibus Martyris Episcopi, qui magno Dei munere nobis relicti sunt, quos cum attente legeris, senties te ad virtutis, & pietatis studium mirabiliter excitari, & hominem, in quo Christus loquebatur, plane agnosces.

Veronæ MDLXXXVI.

FRANCISCI SPARAVERII

Adnotationum in B. ZENONIS Veronensis Sermones ἀποσχεδίασμα.

ADMONITIO.

Franciscus Sparaverius Nobilis Veronensis, in Latinis Graecisque Auctoribus apprime versatus, politiorumque litterarum ac eruditionis excultor eximius, de quo plura Scipio Maffejus prodidit part. 2. Veronae Illustratae, postquam non nulla lucubravit summa cum laude, postrema aetate novam S. Zenonis editionem meditabatur, in quam plures adnotationes paravit. At morte praeventus an. 1697. opus imperfectum reliquit. Veronensis autem editionis ordinem secutus, commentarium perduxit ad medium usque sermonem De aedificatione Domus Dei, *post quem tres alii supra decem sermones ea in editione supersunt sine ullo commentario; quem tamen parasse, etsi descriptus non fuerit, vel saltem animo praecepisse, indicant adnotationes aliquae, in quibus ad observationes in eosdem postremos quoque sermones Lectorem remittit. Hisce autem in adnotationibus & corruptiora quaedam loca tentavit emendare, & difficiliores quasdam sententias explicare naviter & erudite studuit. Uno codice usus, quem posterius etiam accepisse videtur, alios saepe desideravit, queis sinceram lectionem restitueret. Aliquos tractatus suppositios plane cognovit: at cum vulgatum de Gallieni aetate praejudicium nondum detexisset, haesit alicubi, quo minus aliquos additities tractatus alienos crederet, alicubi etiam genuinum Zenonis sermonem, qui ei aetati non congruit, ab eodem abjudicandum putavit: ut ne tamen certum sit, an mutaturus fuisset sententiam, si editioni perficiendae longiorique meditationi tempus superfuisset. Etsi vero id opus imperfectum & veluti ex tempore ac sine praemeditatione lucubratum (unde ἀποσχεδίασμα inscriptum ab Auctore fuit) immaturus celeberrimi viri fetus sit; ob multa tamen praeclara, quae continet, in editione nostra haud praetermittendum judicavimus, ne vel exspectatio quamplurium, quibus illud notum, & in desiderio est, vel vir ille de hac editione benemeritus sua laude fraudetur. Duo tandem advertenda maxime sunt: primo nos hasce animadversiones in novae editionis seriem, Auctoris ordine commutato, daturos, quod lectorum commodo necessarium est visum, si quando inter legendos Zenonis tractatus Sparaverii observationes velint consulere: dein vero, sicubi lectionem ab hoc indicatam ab editis nostris diversam invenies, eam Veronensis editionis lectionem esse, quam in adnotationibus a nobis suo loco commemoratam reperire licebit.*

In Tract. 1. lib. 1. de Fide.

Pag. 1. *Non ab alio, sed ejus ex voluntate praeveniente Spiritus sancti inspiratione, atque ejus adjutorio nascatur* &c. In Ms. est: *Non ab alio commodetur, sed ejus ex voluntate nascatur. Ceterum si* &c. D. Paullus ad Romanos cap. 11. num. 17. *Fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei*. Cyrill. Hierosol. Catech. procem. fol. 6. δεῖ ἀκούειν τὰ περὶ θεοῦ ζῶντος. δεῖ ἀκούειν τὰ περὶ κρίσεως. δεῖ ἀκούειν τὰ περὶ Χριστοῦ. δεῖ ἀκούειν τὰ περὶ ἀναστάσεως, καὶ πολλὰ &c. repete argumentum ex eodem capite num. 14. ad Romanos.

Pag. 2. *Quod nisi insinuationem legis omni devotione succincta praecedens amplectatur fides* &c. Non negat didascaliae necessitatem, non tollit auditionem, sed requirit Spiritus sancti inspirationem, atque auxilium. Clemens Alexand. Strom. lib. 2. 364. ideo fidem gratiam vocavit, quia ἐξ ἀναποδείκτων εἰς τὸ καθόλου ἀναβιβάζουσα τὸ ἁπλοῦν, ὃ οὔτε σὺν ὕλῃ ἐστὶν, οὔτε ὕλη, οὔτε ὑπὸ ὕλης, *ex indemonstrabilibus adscendere faciat ad incomprehensibile, quod neque cum materia est, neque materia, neque sub materia*: ad hoc autem requiritur θεῖον anticipata opinio: πρόληψις, seu praejudicium, quo rectam opinionem putet, quam de credendis concepit, atque docenti se morigerum praebeat, cum non satis sit audire, sed oporteat eruditionem audire, atque ulteo amplecti. Clemens Alexand. πίστις δὲ πρό-

πρόληψιν ἑκούσιον, *fides est voluntaria anticipatio*; neque male sentiebat Epicurus apud eumdem μὴ δύνασθαι μηδένα, μήτε ζητῆσαι, μήτε ἀπορῆσαι, μηδὲ μὴν δοξάσαι, ἀλλ' οὐδὲ ἐλέγξαι χωρὶς προλήψεως: *neminem posse nec quaerere, nec dubitare, neque probare, aut redarguere, sine anticipatione*. Eadem in Laertio 274.

Pag. 3. *Alioquin ista innumerabilis simplicitate sua felicior turba &c.* Turbam felicem simplicitate sua appellat Christianam, hoc cum Martiale vera simplicitate bonam. Christiani ob id apud Ethnicos traducebantur tamquam obtusi, & fatui, quod inter ceteros indicat Arnobius libro 2. 45. quod tamquam imperiti facile adsentirentur. Sed Jesus in Spiritu exsultans Matthaei cap. 11. num. 25. agit Patri gratias, quod absconderit mysteria sapientibus, & intelligentibus, & revelaverit parvulis, hoc est, ut divus Paullus interpretatur 1. ad Corinth. cap. 14. v. 20. Parvulis malitia, perfectis virtute. Tertull. lib. 4. adversus Marcion. cap. 25. *reos habuit sapientes, atque prudentes, ex ipsis operibus tot, ac tantis intelligibilem Deum non requirentes, vel perperam in ipsum philosophantes, & ingenia haereticis subministrantes*.

Pag. 4. *Nam per ipsam Dei voluntas populis intimatur &c.* Docetur, nota fit. Aelius Spartian. in Vero versus finem: *Quod quidem contrarium his, quae de adoptionis poenitentia per auctores plurimos intimata sunt*. Ammian. Marcell. lib. 28. cap. 3. *vicinarum gentium strepitus nostris ducibus intimarent*, & passim in Cod. Theodos.

Ibidem. *Nunc severa, nunc blanda praemium demonstrat, & gladium &c.* D. Paullus ad Rom. cap. 4. num. 15. ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται, *lex iram operatur*, hoc est punit, qui eam transgrediuntur. Ceterum, quae sequuntur, *unicuique quod elegerit tributura, ut jure possit implere, quod gerit*, corrupta puto, quibus opem, nec subsidiariam ferre sum potis.

Ibidem. *Lex semper manat ex libro genitali; fides autem tenaciter inhaeret suo soli proposito &c.* Leges ἄξοσι apud Athenienses consignatas, tabulis apud Romanos antiquitus notum fuerit, qui legerit Plutarchum in Solone, Tit. Livium, atque Dionysium in historiis. Sed insecutis temporibus, cum annua Praetorum edicta ex albo ad perpetuum jus deducta fuerint, auctore Juliano J. C. Adriani Imperatoris auctoritate, libris exceptae, uti constat ex lege prima *de his, qui not. infam.* Has itaque perpetuo easdem manere dicit, quod verum est, donec fuerint abrogatae, quatum librum genitalem vocat, hoc est originalem, seu archetypum, unde illis fides adstrueretur. Fides contra non alio nititur, quam se ipsa, & si solum titubet, non restabilita, interit.

Pag. 5. *Lex hominis conscientiam alloqui tantum potest, videre autem non potest &c.* Potest, quae facienda sint, aut credenda docere; non potest videre, quid homo credat, neque de ejus fide cognoscere.

Ibidem. *Lex partibus & discitur, & docetur &c.* Lex nimirum dividua, quae, ut subdit, tota nec intelligitur, nec tenetur. At fides individua. Tertull. de Virg. veland. cap. 1. *Regula fidei una omnino est, sola immobilis, & irreformabilis*.

Ibidem. *Adde quod ab omnibus appetitur, ut a nullo completur &c.* lego *& a nullo completur*. Magis servatam volunt, quam servare.

Ibidem. *Adde quod inde Dei voluntatis est, non Dei originis, aut naturae &c.* Deus ipse legem edixit, eamque D. Paullus ad Romanos cap. 7. num. 12. ob id vocavit Sanctam, quam nihilominus legem peccati, & mortis appellavit cap. 8. n. 2.: & contraposuit fidei, quam legem dixit spiritus vitae in Christo: pergit num. 11. εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τὸ οἰκοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν; *quod si spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis habitat in vobis, qui suscitavit Christum a mortuis, vivificavit mortua corpora vestra, propter inhabitantem spiritum ejus in vobis*. Justinus martyr Apologia 1. 58. *Ut ab initio exsisteremus, non nostrum id fuit, itidem vero, ut delectu adhibito ea sectemur, quae grata illi sunt, per donatas ab eo rationis virtutes, persuasione ipsius id fit ad fidem nos adducentis*. Huc credo respexisse Zenonem, dum dixit *Dei originis, aut naturae*.

Pag. 6. *Si tractatum fidei dixerimus &c.* Hoc epicheremate videtur velle, neque fidem tractari posse, quae in recto judicio stat, & ut ait Clemens Alexandrinus

Stro-

Stromat. lib. 2. 362. est fundamentum prudentis electionis *θεμέλιος ἔμφρονος προαιρέσεως*, neque tractatui fidem posse conciliari, quia demonstrationes desunt. Idem *ὁ πιστεύσας τοίνυν ταῖς γραφαῖς ταῖς θείαις, τὴν κρίσιν βεβαίαν ἔχων ἀπόδειξιν ἀναντίῤῥητον, τὴν τοῦ τὰς γραφὰς δεδωρημένου φωνὴν λαμβάνει Θεοῦ*. *Qui divinis credidit Scripturis, firmum habens judicium, cui contradici nequit, demonstrationem ejus, qui Scripturas dedit, vocem accepit.* Ad quam rem dicebat Ambrosius: *Aufer argumenta, ubi fides quæritur. In ipsis gymnasiis suis jam dialectica taceat: piscatoribus creditur, non dialecticis*: sicuti & Augustinus: *Noli intelligere, ut credas, sed crede ut intelligas: intellectus merces fidei est*. Sed indiget fides cognitione. Theodoritus sermone 1. *περὶ θεραπευτ.* 479. *δεῖται μὲν τοί ἡ πίστις τῆς γνώσεως, καθάπερ αὖ ἡ γνῶσις τῆς πίστεως: οὔτε γὰρ ἄνευ γνώσεως πίστις, οὔτε γνῶσις δίχα πίστεως γένοιτο ἄν*: *Indiget autem fides cognitione, sicut & cognitio fide indiget; neque enim esse potest fides sine cognitione, neque cognitio sine fide*. Neque minus indiget tractatu. Clemens Alexand. Stromat. lib. 1. 286. *ἀλλὰ καθάπερ καὶ ἄνευ γραμμάτων πιστὸν εἶναι δυνατόν φαμεν. οὕτως συνιέναι τὰ ἐν τῇ πίστει λεγόμενα οὐχ' οἷόν τε, μὴ μαθόντα ὁμολογοῦμεν*: *quemadmodum vel sine litteris fidelem posse esse dicimus, ita quæ in fide dicuntur, non posse intelligere eum, qui non didicit, confitemur.*

Pag. 6. *Video præterea, sicut adsertorum indicant nomina, quæ si auferas nulla fortassis* &c. scilicet hæreticorum, qui corpus Christi Ecclesiam impiis sectis laniarant.

Ibidem. *Multos fuisse tractatus* &c. Tractatus sunt disputationes, quibus opiniones suas suasum ibant; labore enim, & favore captabant, quibus persuaderent, & quibus veros Christianos seducerent. Tertull. *de Resurrect. carn.* cap. 5. *Ita nos rhetoricari quoque provocant hæretici, sicut & philosophari.*

Pag. 7. *Eligendum quid sit, non potest nosci* &c. Intellige in catechumeno, aut initiando, alioquin paradoxum esset; nam recta fides una, a qua non licet nec deficere, nec desciscere, & quam infra nominat illam nobilem, & antiquam, quæ Deum Deo credendo promeruit, quæque credere non didicit, sed præsumsit.

Pag. 8. *Quæque credere non didicit, sed præsumsit*: repete notas in hunc ipsum sermonem, supra ad pag. 2. ad illa verba, *quod nisi insinuationem legis*. Fuere divinitus inspiratorum; qui e re nata Christiani facti, ultro se morti confessione obtulere, nulla prævia doctrina, aut professa voluntate. Sed negandum non est, quin caussa quædam præcesserit, quæ commovente Deo opinionem impresserit, ex cujus præjudicio credere didicerint. Lato igitur modo heic intelligendus Zeno.

Ibidem. *Ne fides*, inquit, *intereat, cum male aut creditur, aut docetur* &c. Eadem fuit sententia Tertulliani: uterque ex Apostolo ad Titum cap. 3. num. 9. *De præscript. hæretic.* cap. 14. *Fides in regula posita est, adversus regulam nihil scire, omnia scire est*. Deinceps: *At cum tenent quidem, & credunt, quærendum tamen dicunt, ut defendant; antequam defendant, negant, quod confitentur, se nondum credidisse dum quærunt.*

Ibidem. *Nunc scire cupio, fides ex doctrina constet, an ex credulitate, an ex utroque* &c. Cyrillus Hierosol. Catech. 5. indivisibilem natura sua fidem, primo gradu dogmaticam facit *συγκατάθεσιν τῆς ψυχῆς*: Secundo, atque eminentiori, quæ fit *ἐν χάριτος μέρει παρὰ τοῦ Χριστοῦ*: admonens, ut posteriorem & gratiam adipiscamur, priorem imbibamus ex succo Catholicæ Ecclesiæ, neque ducamur variis quæstionibus, neque curiosis colloquiis, sed sacrarum Scripturarum collatione in nobis roboremus.

Pag. 9. *Sin vero ex utroque, patriarcharum semensa fides est, ac per hoc illis* &c. Semensa, imperfecta, quasi dimidia mensura fraudati. Metiri est ad mensuram præbere, & minore mensura admetiri est fraudare mensuram. Cæsar de Bello Gallico lib. 7. cap. 71. *Frumentum parce, & paullatim metiri instituit*, hoc est parce, & restricte, ut tempora ferebant, & annonæ caritas. Cyprianus epistola 76. prope finem parili, & eodem sensu ait: *An consecuti sunt quidem gratiam Dominicam, sed breviore, & minore mensura?* quod est semensa gratia. In hoc totus est noster, ut sicuti Abraham, & ceteri Patriarchæ per fidem justificati fuerunt sine doctrina, sed sola *ἐν πίστει*, ita & Christianum quemlibet velit, qua Christianum, nullo alio adminiculo, quam spiritus advenientis constitui. Sed quid hec

ver-

verbis Dominicis, *Ite docentes?* Matth. 28. v. 19. quid fict Paullo ad Rom. 11. v. 17. *Fides ex auditu?* At, ut videre est, non improbat doctrinam, quæ simpliciter, & pure a vero Christiann fuerit inculcata, sed vaniloquentia fucatam, circumlocutinnibus ad nstentatinnem paratis turgidam, sed in præcipun languentem. Vide D. Paullum ep. 1. ad Timoth. cap. 6. n. 4. & Clementem Alexand. Stromat. lib. 1. non longe a principio. Si enim simpliciter credidissent, neque mentem rebus imperceptibilibus suam onerassent, Saturnillus non tam absona & monstrosa fuisset commentus, non Basilides, non Carpocrates, non Valentinus, non tot alii. Quid in perversum rapuit Origenem, quid Arium? nisi superflua in fide inquisitin, qua sapientiæ studio sapientiam perdiderunt. Et huc referenda sunt nostri verba paullo ante prolata: *Quia nec erit nec proprium, nec firmum, quod habet statum semper incertum, quippe cum unius electio fit alterius reprobatio: vel si omnes omnino amplectendæ sint* &c. Porro obscuritatem facit, quod alias usurpet legem pro mandatn veteris testamenti, alias pro didascalia fidei Christianæ, quod salebrosum est, & impeditum. Nam si, ut ille ipse approbar, non sumus amplius sub lege, sed sub gratia, quid opus retentare de lege edicente, quæ Christiann inutilis est? Si distinctionem hanc observaveris suo loco & tempore, in hoc tractatu res facilius procedet.

Pag. 11. *Quæ duobus confligentibus Christianis, ab altero eorum si non transducitur, perfida, cum transducta fuerit, fides vocatur* &c. cum non transducitur in animos, in adsensum idest persuadetur, quod Titus Livius dixit *transduci in sententiam* lib. 44. cap. 40. Cicero lib. 4. de Finibus initio. *Si istud obtinueris, traducas me ad te totum licebit.*

Pag. 12. *O quam præsumta* &c. Monet Claud. Salmasius ad Ælium Spartian. c. 2. quandoque *præsumtionem* esse de re pene certa, fiduciam quamdam, & spem indubitatam rei necessarin eventuræ, ut heic. Exclamat ergn Zenn: *O quam male præsumta fides!* subintelligendum enim illud *male*, quæ cum indubitata prius haberetur, ut debuit, novellæ traditioni locum dare debet.

Ibidem. *Forte in eo se quis æstimat fideliorem*, lege *æstimet* ex Ms.

Pag. 13. *Eo enim res deducta est, ut fides nostra per Dei requiratur injuriam* &c. Anonymus apud Eusebium Eccles. hist. 5. cap. ultimo de hæreticis habet, quæ huc transferre libet ad lucem Zenonis. *Sacras Scripturas audacter adulterarunt, primitivæ fidei regulam rejecerunt, atque ipsum Christum ignorantes non contendunt, quid sacræ doceant Scripturæ, sed cujusmodi syllogismorum figura impietatem suam confirment.*

Ibidem. *Cur legem lege distringis?* &c. Heic legem habe pro dogmate Ecclesiastico.

Ibidem. *Sin vero fidem spiritus calles* &c. Cyrillus Hierosol. Catech. 5. *αὕτη πίστις ἡ κατὰ χάριν δωρουμένη πίστις ἐκ τοῦ πνεύματος, οὐ δογματικὴ μόνον ἐστὶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐνεργητική. Hæc igitur secundum gratiam donata fides ex spiritu, non modo est dogmatica, verum etiam supra humanas vires effectiva.* Sunt enim divisiones gratiarum, ministeriorum, & operationum ab uno, & eodem spiritu dividente seorsum singulis, sicut vult. Vide Paullum ad Corinth. epist. 1. cap. 12.

Ibidem. *Cetina cymba* &c. Metaphorice cetum, qui Jonam deglutivit, & vivum per maria vehebat, cymbam dixit cetinam.

Ibidem. *Solis cursus, ac lunæ ab occidui* &c. Tangit historiam Josue cap. 10. num. 12. & 13.

Pag. 14. *Si obvenerint dura, fidem tamquam granum sinapis te habere demonstra* &c. Potius spem, sed spes non est sine fide. Noster sermnne sequenti: *Fides si non fit, quomodo spes ipsa nascetur?* Clemens Alexand. Pædagog. primo cap. 6. Revera sanguis fidei est spes, in qua continetur quemadmodum fides ab anima. Cum autem spes expiraverit, perinde ac si sanguis effluxerit, vitalis facultas dissolvitur.

Ibidem. *Heic tibi ego respondere non audeo* &c. quia naturam divinam scire haud est hominis: *ἡ μὲν γὰρ ζήτησις ἀειδὴς, καὶ ἀόρατος· ἡ χάρις δὲ τῆς γνώσεως παρ' αὐτοῦ διὰ τοῦ υἱοῦ.* Clemens Alexand. Strom. lib. 5. 582. *Inquisitio enim nec in forma, neque in adspectu fieri potest: gratia autem cognitisnis est ab ipso Deo per filium.* Atque ista quidem nnn adhuc perfecte: intelligimus enim Deum quantum possumus, ut ait Aurelius Augustinus lib. 5. *de Trinitate*, hoc est bonum sine qualitate, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ præsentem, sine habitu continentem,

tem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione omnia mutantem, atque impassibilem: *Quisquis Deum ita cogitat, & si nondum potest invenire, quid sit, pie tamen cavet, quantum potest, aliquid de eo sentire, quod non sit*. Cognoscentes οὐχ ὅ ἐστιν, ὃ δὲ μὴ ἐστὶ non quod est, sed quod non est, ut consonat ibidem Clemens.

Ibidem. *Multos enim seduxit suspicio illorum*. Ms. addit: *suspicio illorum & in vanitate detinuit sensus illorum*.

Pag. 15. *Neque attenderent fabulis, & genealogiis* &c. Epist. 1. ad Timotheum cap. 1. num. 4. Ad quem locum Theodoritus: *Ductas ex Abraham & ex David recensebant genealogias perscrutantes scilicet, an ex iis Dominus secundum carnem natus esset*.

Ibidem. *Negat quodam modo Deum quisquis rationibus humanis* &c. pressius & solidius Ms. *Negat quodam modo Deum quisquis adserit Deum. Defensio enim* &c.

In Tract. 2. lib. 1. de Fide, Spe, & Caritate.

Pag. 16. *Quibus si deneges caritatem, utræque inutiles erunt*. Ms. *Quibus si deneges caritatem, utræque cessabunt*.

Ibidem. *Tolle spem & interemta sunt omnia* &c. Hoc idem argumentum applicuere fidei Cyrill. Hierosol. Catech. 5. & Theodor. θεραπευτ. λόγῳ α; sed multo congruentius Noster spei. Conferre tuum erit lector.

Ibidem. *Ad litteratorem puer* &c. Litterator est, qui elementa prima docet, legere & scribere. Lampridius in Alexandro Severo cap. 3. primæ vocat pueritiæ magistros: oppositi litteratis: rem notam facio ex notis Salmasii ad Tertull. de Pall. cap. postremo, & ex Voss. *de arte Grammat*. lib. 1. cap. 1.

Ibidem. *Profundo gurgiti natura commisit* &c. Gurges heic pro mari aliorum exemplo. Propertius lib. 1. Eleg. 17. v. 14.

Ab pereat quicumque rates, & vela paravit
Primus, & invito gurgite fecit iter.

Idem Elegia 7. lib. 3. v. 25.

.......positaque in gurgite vita.
Pætum sponte sua vilis arena tegat.

Pag. 16. *Quamvis in futuro sit posita, fidei tamen est jure subjecta* &c. Habuit in mente illud D. Paulli ad Romanos c. 8. num. 25. εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα: *si autem quod non videmus, speramus, per patientiam exspectamus*. Spes autem semper in futurum fertur; Seneca loquens de spe epist. 101. ait: *Nihil sibi quisquam de futuro debet promittere*. Achil. Tatius Leucip. lib. 4. 221. ταῖς τοῦ μέλλοντος ἐλπίσιν ἡδόμην: *futuri spe lætabar*. Max. Tyr. serm. 37. αἱ ἐλπίδες προτρέπουσιν αὐτοὺς ἀνήνυτα ποιεῖν, καὶ ἀτέλεστα: *spes impellunt ad ea, quæ nec fieri possibilia, neque finem habitura*. Legerim porro *juri subjecta*, ut syntaxis procedat. Cum enim non fiat condignæ passiones hujus mundi ad futuram gloriam, ut ait alicubi D. Paullus, spes illius futuri est constabilienda per fidem: alioqnin, & illa corruat necesse sit.

Ibidem. *Et omni genere custodienda virtutum* &c. quas & quales pete a D. Paullo ad Rom. cap. 12. a num. 7.

Pag. 17. *Ecclesiæ pulcritudo vel murus* &c. Legerim potius *vel turris*.

Ibidem. *Contra spem autem est quod impossibile* &c. in Ms. *Contra spem autem est, quod impossibile est, & non videtur, sed possibile ac spei fit, cum Dei dicto indubitanter* &c.

Ibidem. *Ut jure speremus aliena* &c. Fides, quam a Deo imbibimus, nostra est: nostrum non est, quod fide exspectamus, sed virtutibus, & rectitudine vitæ expetendum; ideo alienum dixit, quod a Deo decernendum. Regnum utique cælorum vim patitur, & violenti rapiunt, Matth. cap. 11. num. 12. Non quidem contentiosis orationibus, sed rectæ vitæ assiduitate, atque deprecationibus humillimis, & piis sine intermissione factis, quibus quia priorum peccatorum semina exstirpantur, & maculæ delentur dicitur vis inferri, & nobis & cælo, ut suggerit Clemens Alexand. Stromat. lib. 5. 553.

Ibidem. *Nemo enim censum debitori committit* &c. Reddit rationem dicti superioris: nemo siquidem quem habet in ære suo, si sapiat, ære numerosiori suo periculo obruet; neque rex bravium dabit desertori, sed victori, aut suas partes utrumque sustinenti pro viribus generose.

Ibidem. *Qui habet dabitur illi* &c. Matth. cap. 12. num. 12. & cap. 25. n. 29. & alibi apud alios Evangelistas.

Pag. 18. *Per hanc evadens Noe non invenit*

venit, cum quo diluvium fuiſſe conferret &c. Ille namque ſolus credens veras Dei minas, & obediens illins mandatis, per fidem ſervatus eſt, ſic ut poſt diluvium omni homine (præter conſortes in Area) peremto non haberet, cum quo de aquarum immanitate ſermones duceret.

Ibidem. *Hæc Moyſi in mari rubro terram vitream fecit* &c. Aliud volebat ſupra ſermone ſexto de Eaod. (nunc tract. 59. lib. 2.) nimirum non aquarum ſuperficiei obambulaſſe, ſed diviſo mari, atque hiante, & tamquam aggeribus hinc inde obſtipato, iter profundum maris datum, quo Judæi evaderent. *Eritbræum quoque in geminas ripas ſciſſum mare, ductiſque dextra lævaque aggeribus, in aciem ſtipatis undis, ſudoliquore arefacta profundi ſemita*. Sic puto legendum.

Ibidem. *Paralyticos reformari* &c. Paralyſis eſt defectio motus, & actionis: at motu privari, ſeu actione, & motum recuperare, ſeu operationis facultatem, non videtur recte dici reformari: nam quod ſpectat ad ſanitatem & morbum qualitas eſt, & dicuntur in categoriis affectiones, quæ de facili mutari poſſunt; ſed formæ non mutantur, niſi totius corporis mutatione eo corruente, quod prius fuerat. Nihilominus eodem ſenſu locutus Trebell. Pollio in triginta tyrannorum ſyntagmatio, nimirum Lolliano bis & Odeoato ſemel. *Orientem jam in priſtinum reformaverat ſtatum, ſed omnes omnino totius orbis partes reformaverat*.

Ibidem. *Cum ſuis ſibi exſequiis* &c. Aut fallor, aut ſcripſit Zeno *exſuviis*: non enim eaſuviæ tantum, quod exſutæ ſint, ſed quod indutæ poſſint eaſui. Habuit forſan in mente Tertulliani Apologiæ c. 21. qui exſuvias *dixit ſepulcri*, aut, ut maluit Rigaltius, *ſepulti*: verum, utcumque ſit, tollerabilius puto *exſuviis* dixiſſe, quam exſequiis.

Pag. 19. *Tamen ſine hac utræque non proderunt*. Mſ. *Sine hac utræque non ſtabunt*.

Ibidem. *Fides paucorum eſt, caritas omnium* &c. Quid hoc eſt? Nonne Chriſtianæ fidei debet eſſe unita caritas, ut ea nihil proſit ad ſalutem, niſi per fidem proveniat? Certe D. Paullus 1. ad Corinthios cap. 13. potiorem caritatem fide, & ſpe poſuit: atque fatendum eſt, eam difficiliorem, quia non tantum affectum impartitur, quantum & ſubſtantiam, & facultates, quibus privari majus quid putatur; ut potius legendum ſit: *fides omnium eſt, caritas paucorum*.

Ibidem. *Spes ac fides tempus habent* &c. Supervacua eſt fides in futura vita, cum res evidenter appareant: ſic ſpes iis, quæ ſperabantur, potitis, evacuata eſt: at cum anima corpore liberata eſt, perturbationibus non vexatur, & tunc caritas vires majores habet. Theodorit. in epiſt. 1. num. 13. Divi Paulli ad Corinthios.

Ibidem. *Quantoque ab ea diligentibus invicem creditur, tanto invicem plus debetur* &c. Non tantum poſt mortem caritas non minuitur, ſed etiam in hac vita (ſi licet dicere) increſcit ſemper: ſcilicet ſi provoceris plenioribus officiis, augeas & tu affectionis gradus: mutuum enim caritatis facit, qui parili conditione correſpondeat. Ita videtur ſentire: videas tamen opponi iis, quæ paullo infra dicit. *Non pro tempore, quia varia non eſt*.

Ibidem. *Pro perſona* &c. ea perſona, ſic *pro honore* & pro ſexu, ex honore, & ſexu; hoc eſt nulla perſonæ acceptatio eſt, aut diſtinctio.

Ibidem. *Hæc rura, urbes, & populos compoſita, paceque conſervat* &c. Lego *compoſita pace*.

Ibidem. *Jura evacuat*. Plura evacuare eſt jurium vim infringere, jura negligere atque contemnere. Infra de circumciſione: *Si circumcidit, Sabbatum corrumpit. Si non circumcidit, cum innocentis animæ interitu præſtitutæ circumciſionis jura evacuavit*. Sic Tertull. de anima cap. 46. *Telmiſſenſes nulla ſomnia evacuant*, ideſt non ſpernunt, non contemnunt. Expreſſit Apoſtoli verba ad Corinth. 1. cap. 13. n. 5. & 7. *Caritas non quærit quæ ſua ſunt, omnia ſuffert, omnia ſuſtinet*. Rationem reddit Tertull. de patientia cap. 12. *Caritas nec ſua requirit, ſi offert ſua, dum alteri proſit*.

Ibidem. *Fora compeſcit* &c. Alias clamoſa, & concertatoria. Cicero de Claris Oratorib. 280. *Thucidides hoc forenſe concertatorium judiciale non tractavit genus*. Propert. lib. 4. Eleg. 1.

Et vetat inſano verba ſonare foro

Seneca Hercule furente v. 172.

Hic clamoſi rabioſa fori
Jurgia vendens, improbus iras
Et verba locat.

Ibidem. *Hæc mare penetrat, urbem circuit, commercia nationibus necessaria subministrat* &c. Vereor isthæc a Zenone dicta magis ad pompam, ut sermoni suo suppetias ferret; quam quod re ipsa ita esse sentiret: nam maris transitus, atque pericula tentare, se naufragiis exponere, vitæ discrimina adire, non fuit creditum Horatio aliena caritate adsumtum, sed habendi cupiditate, & quod esset homo

Indocilis pauperiem pati.

Sic & Ovidius Metamorph. lib. 1. v. 131. scelerato habendi amori tribuit, quod ausi fuerint vela ventis dare. Ex hoc tamen forsan deducet, rerum potestate per commerciorum communicationem facta, potuisse caritatem exerceri; quod tamen ab instituto remotum.

Pag. 20. *Hujus est munus, quod antiquorum aut virtutes ex libris* &c. Certissimum est, per historicos oculis nostris subjici tamquam præsentia, quæ peractis longe sæculis acta fuere, neque minus ex philosophorum libris & ceterorum scriptorum, disciplinas, scientias, atque mores hauriri: libri siquidem mortui magistri dicti, quia facile illos volventibus, neque objicientes pudorem interpellantibus bis, & amplius. Instrumentum quippe doctrinæ cum usus eorum sit, Plinius major non inscite diaerit, nullum librum tam malum, qui non aliqua parte prodesse possit: ut præcipue obnoxii esse, atque grati debeamus, qui labores suos, cogitationes, inventa nobis voluere communia. Esto gloriæ suæ potissimum velificati fuerint; illa tamen sicuti speranda fuerat a gratia, & utilitate legentium, ut ista per hæc pleno voto expotirentur; ita posterorum commodo etiam laborasse ideo dicendi sunt. Tot enim invidi contra, & malevoli, qui inventa sua non vulgant, sed aliorum commoda fraudantes, secum perire malunt, quam aliorum cognitionem locupletare.

Ibidem. *Audacis lupi rabie rotatus* in Ms. *devoratus*, male.

Ibidem. *Olim deprehendisset, interitus, nisi ea* &c. Dele virgulam ante *interitus*, & interpretare *interiissent*. Nam hoc hac periphrasi vult.

Ibidem. *Perennis connubii fideli propagine benigna caritas illigasset* &c. Elementa invicem sibi subserviunt, & reciproco motu in se recurrunt: quo circa Empedocles amicitiam, & contentionem inter elementa, tamquam necessario concomitantes adnumerabat apud Sextum Empiric. lib. 8. adversus Mathem. ut quæ alterum alteri conciliarent, & rursus dissolverent. Seneca natur. quæst. lib. 3. c. 10. *Omnium elementorum alterni recursus sunt: quidquid alteri perit, in alterum transit*. Illum consule. Itaque proprie Noster dicit perennis connubii fidelem propaginem.

Pag. 21. *Ex lege discitur, sed in mentibus nascitur* &c. Ambrosius in Psal. 118. *Vere diligit, qui sine tristitia, sine timore, voluntario potius studio, quam coacta præcepta conservant*. Habitus ab affectione differre ait Aristoteles, quod habitus diuturnior, & permanentior sit; illa sit facilis & moveri, & mutari. Virtus autem, quæ in habitum transit, τελείωσίς τις, *est perfectio quædam*, &, ut ait D. Paulius de caritate οὐδέποτε ἐκπίπτει, *Numquam excidit*: in mentibus ideo nasci ait, quia, ut alicubi Augustinus, *pascit esurientes caritas, pascit & superbia: vestit nudos caritas, vestit & superbia: jejunat caritas, jejunat & superbia, aut mitius loquendo, observatio præcepti, non caritas, non misericordia, quæ totum debet facere*.

Ibidem. *Ac per hoc operanti iram, recte subjacet legi* &c. Ira supplicium est, & animadversio apud Paullum ad Roman. cap. 13. num. 5. ideo *operari iram* Zenoni est, accersere sibi pœnam legis prævaricatione promeritam.

Ibidem. *Rigida quædam dilectionis est forma* &c. Corrigere quippe species dilectionis est, & ἐπιτιμῶν, ut ait Clemens Alexand. Pædagog. lib. 1. cap. 8. nam qui minatur, aperte ostendit, se nihil mali velle facere, neque ea, quæ minatur, exsequi. κατασείσας δὲ εἰς δέος αὐτὴν ἐπὶ τὰς ἁμαρτίας ἀνακόπτει φορὰν· καὶ τὸ φιλάνθρωπον αὐτοῦ ἐνδείκνυται, μέλλων ἔτι καὶ διασαφῶν οἷα πείσονται, εἰ παραμένοιεν ἁμαρτωλοί. *Incusso autem timore impetum ad peccata reprimit, & suam in homines benevolentiam ostendit, adhuc differens & ostendens, qualia sint passuri, si peccatores permanserint*.

Ibidem. *Quoniam solam præsumit servare posse, quod præcipit* &c. Levi mutatione lego *cum præcipit*, ut lectio, si non certa, saltem probabilis sit.

Pag. 22. *Quod alieno jure servemus* &c. Caritas enim e divino præcepto proximo debetur.

Ibidem. *At cum ab eodem hujus devotionis*

tionis invitatione inhabitari &c. Hoc est, cum a Deo fervore caritatis invitati, inhabitari cœperimus. Caritas est recta voluntas igne quodam sancti Spiritus, a quo est, & ad quem refertur, incensa, uti habet Prosper Aquitan. de vit. contemplat. cap. 13. Devotionem autem fervorem bonæ voluntatis definit Joannes Cassian. in Collation.

Ibidem. *Quod ejus est, sit pro partibus nostris* &c. Lego *sit pro partibus nostrum*.

Ibidem. *Ne admonitione pietati* &c. distingue, *Ne admonitione, pietati aliquid derogetur*; proximum enim amare est se ipsum amare, & illum odio habere, perinde est, ac si se ipsum oderit.

Ibidem. *Pateremur reverentiam veritatis* &c. archetypi: homo enim ad imaginem Dei. Infra *imaginemque Dei dignissime venerando, declaremus, quid ipsi veritati debeamus*, hoc est archetypo.

Ibidem. *Pateremur reverentiam veritatis; in ea quæ res conditione dimissa* &c. Lege, & distingue, *veritatis, in eaque res* &c.

Ibidem. *Si incliti cujusdam Regis hominis tamen vultus quivis*, interpunge: *si incliti cujusdam Regis, hominis tamen vultus, quivis*.

Ibidem. *Quem solum veretur, quidquid in virtutibus naturæ a regibus ipsis quoque metuitur?* legendum censeo, *quem non solum veretur, quidquid a virtutibus naturæ, sed a regibus ipsis* &c. gradatur a minore ad majus. Si regis imago, qui homo est, tantam venerationem exigit; quanto magis Dei, qui supra præcipua naturæ, & supra Reges naturæ virtutibus minores. Virtutes naturæ intelligit quidquid eminet in natura, cælum nempe, terram, astra, sidera. Laertius in Zenone *ἀρετὴν δὲ τὴν μὲν τις κοινῶς παντὶ τελείωσιν*: *Virtus autem alias est communiter uniuscujusque perfectio* 185. Plato lib. 5. de Legib. 851. *τὸ νῦν δὴ λεγόμενον φαυλότατόν τε καὶ ἀρετῆς χώρας*: *Quod modo dictum est de infelicitate & virtute regionis*. Ista autem Deum ut Creatorem verentur, & ejus jussui parere certum est.

Ibidem. *Ne sub sono nominis committatur regula veritatis* &c. idest ne prævaricetur contra veritatem, & obnoxius fiat mendacio. Ne committatur contra regulam veritatis. Commissa stipulatio dicitur Jurisconsultis, cum placito non statur, ut necesse sit, vel ex stipulatione præstare id quod interest, vel eam quantitatem, quæ vice ejus sit, quod interest, in stipulatione comprehensa, ut in L. Si pact. 14. Cod. Justinian. de pactis. Quod in L. 9. *Si quis cautioni non obt.* est, *non committitur stipulatio*, in Græco redditur *οὐκ ἐνέχεται*: non tenetur, scilicet, ut qui promisit, non possit conveniri apud Judicem, quod non commiserit contra factum in stipulatione promissum. Eadem forma sub titulo: *Rem. rat. hab.* in latino legitur, *stipulatio committitur*, in Græco est *βεβαιοῦται ἡ ἐπερώτησις*, *stipulatio confirmatur*, idest ex ea agi potest, quod prævaricatum sit contra conventa. Sic pœnam committere est facto suo pœnæ fieri obnoxium, cum non committitur pœna, pœnæ vi non subjacere. *βεβαιοῦται ἡ ποινή*: *confirmatur pœna* vertunt Græci illud *committitur pœna* in dict. L. 9. §. 1. *Si qui caut. non obtemp.* idest ea culpa admissa est, quam pœna consequatur; nam reus fit pœnæ, qui in præceptum commisit. In L. 2. Cod. Theodos. de suscept. præpos. lib. 12. habetur: *Ne legem commissi incurrat*, hoc est *ne incidat in pœnam*, quam imposuit lex tale quid committentibus: atque ideo non inscite Turneb. Adversf. lib. 28. cap. 46. docuit, commissum piaculum dici, cum id patratum est, cujus caussa piaculum dandum est.

Ibidem. *Ideo nudus, quia voluntas ejus est turpitudo* &c. impudentis enim est denudare pudenda, quæ tecta voluit honestas. Lepidissime, quamvis alio sensu, in altercatione Hadriani cum Epicteto, interroganti ipsi, quare Venus nuda pingeretur, respondet:

Nuda Venus picta, nudi pinguntur Amores,
Quibus nuda placet, nudos dimittat oportet.

Ibidem. *Quia inlicitis ardoribus semper conjunctus est gladius* &c. vis, & furor.

Pag. 23. *Hic Joseph mulieri flagitat esse violentum, quem etiam, dum denudat, esse non invenit impudicum* &c. Distorta sunt ista, nec ad rectam verborum structuram, quam exquirere sine libris haud facile mihi. Dicam, quæ credam meliora. *Hic Joseph*, indeclinabile pro Josephum *muliebri agitat violentia, quem etiam, dum denudat, non invenit impudicum*.

Ibidem. *Hic Synagogam expugnavit, cum sua illi arma concedit* &c. Puto respicere ad historiam, quæ narratur Numer. cap. 25. tum ad eam, quæ Judic. recensetur cap. 20. & 21.

Pag. 24. *Pejusque blanditur, quam furit* &c. Dum amorem obsequentem quis habet, zelotypia & mancipatu amatæ tenetur, rem familiarem, ut veneri suæ satisfiat, pessumdat; immo se negligit & existimationem sui. At fine parili amore, qui cordis angores, qui animi cruciatus, qualis a semet ipso externatio, quis furor? Zeno autem in blanditiis amoris pejus esse concludit, quia si non legitimus, offensio Dei accenditur, quæ præ omnibus cavenda.

Ibidem. *In ipso fructu suo etiam ipse se odis* &c. Fructus amoris est amor mutuus, in quo nemo se odit, & cujus neminem pœnitet, de quo vide pulcherrimam disputationem Ficini in Convivium orat. 2. cap. 8. & orat. 5. cap. 9. At post fruitionem rei amatæ pœnitudo venit. Petron. Afran.

Fœda est in coitu, & brevis voluptas,
Et tædet Veneris statim peractæ.

Aristænet. lib. 1. ep. 11. ἐλπιζόμενος ὁ γάμος ἡδὺς, εὔχαρις, καὶ λίαν εὐκταῖος· γέγονε. περιφρονεῖται: *Speratus coitus dulcis, gratus, optandus: ubi potitus es, contemtus venit*. Itaque potius legendum, *in ipso fruitu sui*, in ipsa fruitione, & voluptate. Schol. antiqua in Terentium Heautonti. actu 1. scena 1. apud Vossium, *frui proprie est delectationem capere ex usu: a fruor est fruiscor, & fruniscor*.

Ibidem. *Hominum mentes capit, & decipit, sic cupido vocari cœpit* &c. Paronomasiam captavit in verbis *capio, & cupio*.

Ibidem. *Numerifero semper vicissitudinis delectamento* &c. Procul dubio verbum hoc *numeriferum* mirificum est; quid enim? an quia aliquando numerus pro corpore, aut corporis parte præcipua, ut in illo Salustii Catil. 19. *C. Manlius ex suo numero legatos mittit*, & in Horatii epist. 2. vers. 27. *Nos numerus sumus*, intelligere debeamus adducentem secum siderum, aut totam, aut præcipuam partem? Apertius fuisset, dixisse *numeroso*, qualiter in Plinio *varietas numerosa* lib. 9. cap. 17. scilicet multiplici mutatione. Martianus Capella lib. 9. dixit astriferum.

Nec cura astriferi te simulant thalami.

Ibidem. *Tu eum breviatum paullisper* &c. Breviatum, imminutum: breviare est minorem facere. Quinctil. lib. 1. cap. 9. *Versus primo solvere, mox mutatis verbis interpretari, tum paraphrasi audacius vertere, qua & breviare quædam, & exornare salvo poetæ sensu permittitur*. In novo testament. Matth. cap. 24. num. 22. & Marci cap. 13. num. 20. vulgatus interpres, breviabuntur dies illi Græce κολοβωθήσονται: quod non tantum mutilationi convenit, quam imminutioni, ut docent Grammatici.

Pag. 25. *Tu populi cælestis animam terres* &c. Ac si diceret, tu refers in terram paradisi consortum qualitates, in quantum ornas pacem &c.

Ibidem. *Tu martyres gloriosos a confessione* &c. In hoc commatio de caritate erga Deum loquitur, quæ alias pietas dicitur: dicta prius spectant ad caritatem erga proximum. Habuit a D. Paullo ad Roman. cap. 8. qui caritatem vocat, sicut & D. Matth. cap. 24. *Abundabit iniquitas, & frigescet caritas multorum*. Mox reddit ad caritatem erga proximum, more suo, re diversa, non diversa nomine confundens.

Ibidem. *Recte Deus diceris, quia Trinitatis* &c. Clem. Alexand. Strom. 4. sig. ἀγάπη τοίνυν καὶ ὁ Θεὸς εἴρηται, ἀγαθὸς ὤν: *Caritas ergo & Deus dicitur, cum sit bonus*.

In Tract. 7. lib. 1. de Humilitate.

Pag. 65. In Mſ. simpliciter est *de Humilitate*: & titulum *de psalmo* 130. adscitum esse ex ipso auctore cognoscimus; nam dum psalmum 130. interpretatur, profatur, se alio instituto de humilitate egisse. *Sed qui plurimis aliis locis non nulla de humilitate tractavimus*.

Ibidem. *Otioso negotio* &c. dum otium inani negotio trahunt, elegantissime dictum, ac si dixisset, quod vulgo toti in nil agendo occupati. Attilius apud Plinium Cæcilium, Minutio Fundano epist. lib. 1. sentiebat, præstare otiosum esse, quam agendo nihil agere: eodem colore.

Ibidem. *Cum adscendunt verbis in cælum* &c. Idest cum de Divinis loquuntur, & profitentur de illis se loqui posse: recole adnotata ad sol. . . .

Ibidem. *Non mutato nomine, & cultu,* quasi

quasi promota sit somniis , illas scholares calumnias , Dei usque ad Ecclesiam transmisere &c. Me sollicitum habuit hic locus , tamen putavi legendum , *permota sit somniis* , hoc est illas scholares calumnias ad Ecclesiam transmisere , quasi permota sit , aut permoveri debuerit illorum somniis ; ut pro appositione sint illustrandæ orationis caussa . Suggerat , qui meliora potest . In Ms. est *quasi promota somniis* . Græcismus .

Ibidem . *Scholares calumnias* &c. scholares frustrationes , deceptiones , errores , a verbo calvor , frustror , decipior : sic docent Carisius , atque Priscianus .

Pag. 66. *Deus illis non colendus sit , sed quærendus* &c. Eorum variis opinionibus , qui se patiuntur circumduci , nil fixum statuet , nec liquidum quid cognorit . De eorum varia sententia vide Plutarch. de placit. Philosoph. cap. 7. lib. 1.

Ibidem . *Indicat ille , sed nobis* &c. Servi Dei opera sua bona dum occultant , faciunt custodia propria , dum publicant faciunt utilitate aliena , ait alicubi S. Gregorius Papa .

Ibidem . *Exaltatis cordis ad paucos pertinet , oculorum elatis ad omnes* &c. Magnanimitas enim naturalis virtus , sed non omnibus data , aut non ab omnibus exculta : oculorum potentia omnibus indifferenter communis , quos ideo in sublimi corporis parte collocavit natura , ut illorum usus promtior esset : istis aut fastum spiramus , aut amorem tamquam spicula dirigimus , aut incognoscenda intuemur , & ejusmodi , quibus se immunem Propheta profitetur .

Pag. 67. *Obumbrat neminem Propheta terrore* &c. obscurissima sunt mihi ista , nec lumen ab ingenio meo possum præstare : putabam legi posse , *neminem profecto terrore* , sed quid τῷ *obumbret* supponam , non reperio , alioquin hinc alienum , & improprium .

Pag. 68. *Quorum lenocinio mundus in flore est* &c. Lenocinantur oculi deferendo formas ad animam , ex quo gignitur affectio : ut enim in sensuum sedibus affectio gignitur , cum sentiunt , ita in anima , cum intelligit , docet Nemesius cap. 7. περὶ τοῦ φανταστικοῦ . Quid si legas , *mundus infelix est* , alludendo ad visum pomi ab Eva , quo mortem generi accersivit ? Genesis cap. 3. n. 5. καὶ εἶδεν ἡ γυνὴ , ὅτι ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς .

Ibidem . *Non membratim Deum , sed totus exorat* &c. non motu membrorum , sed humili sui conscientia : non manus tendens , non oculos extollens , non lingua intonans , ut Pharisæum fecisse ait Auctor , licenter quidem , & genio suo donans , quæ a sacro textu non hauserat .

In Tract. 13. lib. 2. de Circumcisione .

Pag. 93. *Hanc cælestis Sacramenti virtutem* &c. Sacramentum heic mysterium est . Nemesianus & ceteri Cypriano inter ejus epistolas num. 78. *Dum enim nos de finis tractatibus tuis sacramenta occulta nudare , sic nos* &c.

Ibidem . *Circumcisio est in damnum rotundi vulneris ferro circulata cicatrix* &c. idest , abscissio circumcirca pudendum ferro facta . Peculiaris nostro Auctori dicendi forma . Damnum ipsa abscissio est . Varro lib. 4. de ling. Lat. *Damnum a demtione est , cum minus re factum , quam quanti constet* . Paull. Jurisconf. in lib. 3. de Damn. infec. *Damnum & damnatio ab ademtione & quasi diminutione patrimonii* . Quod autem de patrimonio , aut mercimonio sensere illi , ad quodcumque negotium traxit Noster , non insolita translatione . Juvenal. Satyr. 12. 34.

. . . . . *imitatus Castora , qui se*
Eunucum ipse facit , cupiens evadere damno
Testiculorum .

In Cod. Theodosiano lib. 7. titul. 13. Constit. 5. ajunt Imperatores : *Siquis ad fugienda sacramenta militiæ fuerit inventus , truncatione digitorum damnum corporis expedisse* (qui ob id dicti *poltroni* Italico nomine , quasi police trunci). Ipsam autem Circumcisionem dixit *rotundum vulnus* , quam Græci περιτομὴν , quæ glandem ambit & excludit . Circulata cicatrix , & rotundum vulnus videri possint κυκλόγως dicta . Verum id dixisse expedivit , ne medicina vulnus resarctum putaremus , & eas partes redintegratas , quæ mutilatione ipsa gentis characterem exhibebant , quo ab alienigenis distinguerentur . Debuit ergo remanere rotunda cicatrix , quale fuerat vulnus .

Ibidem . *Major est ejus , qui in honorem Deæ suæ anus turpis atque amatricis* &c. Tangit historiam Actis & Cibellæ , de qua Pausanias Achaic. & Arnob. lib. 5.

Pag.

Pag. 94. *Adversus sabbatum pugnat, quod violandum ullo opere in toto non esse præconat* &c. Præconat verbum factitium, sicut in Senecn epist. 4. *apologavit*, In Plinio Jun. lib.2. Epis. 3. *proœmiatur*: valce edicit, intonat, interminatur, notum facit. Plaut. Asinar. Prologo: *Face jam tu præco nunc omnem auritum poplum*. Usus enim præconis fuit, ut ea, quæ diceban-rur, magis exaudirentur. Clemens Alexand. Strom. lib. 1. 277. Theognis 883.

> Μηδὲ λίην κήρυκος ἂν οὖς ἔχε μακρὰ βοῶντος.
>
> *Neque nimis præconi aurem præbe longe lateque vociferanti.*

Ideo per præconem etiam Magistratuum edicta enuntiabantur: hinc Oraculum.

> Εὐδαῖμον πτολίεθρον ἑνὸς κήρυκος ἀκοῦον.
>
> *Felix urbs, vocem præconis quæ unius audit.*

Citatur Plutarcho in septem sapien. convi. Sabbato autem feriari ab omni opere Hebræis severissime sub pœna mortis præceptum, Exod. 31. 14.

Ibidem. *Circumcisionis jura vacuavit* &c. labefactavit. Cyprian. Testim. 1. adversus Judæos cap. 16. *Quod sacrificium vetus evacuaretur, & novum celebraretur*. Sic & epistola 76. *inanes & vacuos* conjunxit.

Pag. 96. *Adde quod Circumcisio ista non tam salutem pollicetur, quam locum caputque criminis monstrat* &c. Quasi dicar, illecebra mulieris natum fuisse peccatum in Adamo, quod coercendum in Abrahamo, & ejus sobole mutilatione membri, per quod hominis in feminas desiderium completur. Philo Judæus de Circumcisione. ἐπειδὴ γὰρ τὰ πρωτεῖα φέρεται τῶν ἐν ἡδοναῖς φίλτρων ἡ ἀνδρὸς πρὸς γυναῖκα συνουσία, τὸ ὑπηρετοῦν ταῖς τοιαύταις ὁμιλίαις ὄργανον ἀκρωτηριάζειν ἔδοξε: *Quoniam enim inter omnes voluptatum illecebras primatum tenet viri congressus cum muliere, instrumentum ejus mutilari placuit*. Cetera porro, quæ in Philone, easequitur postmodum & Noster.

Ibidem. *Adam enim cum hoc membro inlicitum pomum decerpit*. Ms. *Adam enim cum inlicitum pomum hoc membro decerpit*.

Ibidem. *Quia specialiter curam mortis mihi a Deo præstitam recognosco* &c. Cura heic remedium est & medicina. Cicer. Tuscul. 3. non longe n principio. *Corpora curari possunt, animorum nulla medicina*, quæ proprie *curatio* debuit dici. Neque aliter Cornelio Celso; sed Noster sic loqui amat, ut & aliis placuit. Vide Claudium Salmasium ad Julium Capitol. 245. *Mortis*, idest peccati, atque damnationis. Cyprianus de Opere, & eleemos. *Eleemosina a morte liberat*. Philo Judæus lib. 1. Allegor. versus finem, duplicem ait mortem, unam, qua separatur anima a corpore, alteram, quam animæ mortem vocat, nimirum quum ἀρετῆς φθορὰ fit, κακίας δὲ ἀνάληψις, *corruptio virtutis, & introductio vitii*.

Ibidem. *Periturum se, nisi veritatem requirat* &c. Quid isthic loci habeat *veritatem*, non video. Remedium a manuscriptis peterem, si sperare possem. Conjectura enim juvare non possum locum meo judicio corruptum.

Pag. 97. *Quia hujus circumscriptio characteris potestati subjacet cordis* &c. Cor, ut circumcisum probetur, peccata arcere debet, & improbas mentis affectiones defugere. Itaque carnalis circumcisio præputii nihili fuerit, nisi interna, & spiritalia accesserit; quod infra ex Jeremia cap. 4. planius edocturus est.

Pag. 98. *Per hanc injuriosam corporis stipem* &c. Præputium, tributo veluti oblatum. Vide L. ager. de Verb. signif. &c.

Pag. 99. *Ut aut Moyses fallax sit, si circumcisio circumciditur rursum, ut hoc idem faciat* &c. Enthymematis vis est. Aut Moyses Deuteron. cap. 30. num. 6. perperam denuntiavit circumcisionem faciendam corde, non verpa: aut Josue peccavit, qui circumcisionem verpa, non corde exsecutus est. Jos. cap. 5. Nam, inquit, aut secundo circumcisos circumcidit, & membri partem potuit demere priori circumcisione omissam, quod repugnat: vel ex mente Moysis corda circumcidit, ut fieret homicida; nam ferire cor scalpro seu ferreo, seu petrino, seu cujuscumque materiei, vel levi stilo, est præsentaneam mortem infligere, ut neutro modo corpoream circumcisionem locum habere posse arguat. Accommodat hoc porro in suum sensum ingeniosissime eloquentissimus Pater, comparando spiritalis, & corporalis circumcisionis effectus, non quod Josue circumcisos circumciderit, sed cum quadraginta annos in deserto Hebræi fuerint, & plurimi seu neglectu, seu impietate hunc ritum omiserint, reducendus fuit, ut præceptum adimpleretur in omnes incircumcisos, non in alias circumcisos. Placuit autem quædam

finge-

fingere, ut suavissimo gradu a Jesu Nave in Jesum Christum transiret, atque hunc ostenderet perfectorem veræ circumcisionis, quæ sub signo ab altero demonstrata fuit.

Ibidem. *Cauentibus linguis* &c. Venit in mentem scribi posse *cientibus*, aut *concientibus*. Virg. Æneid. 6. v. 165.

Ære ciere viros.

Pag. 100. *Ac ne non ex integro principium suo statui redditum videretur, prior vir consummatur in cruce* &c. Vult, ne non perfecte vitæ restitutum credatur genus humanum, qua per Adamum exciderat: illius per lignum reatum Christus expiavit, atque propitiationem se exhibens Deo, in ligno vitam reliquit. *Non ex integro*: non perfecte, non plene. *Principium suo statui redditum* hoc est vitæ.

Ibidem. *Spiritalis feminæ* &c. Quid si legamus *spiritalis Ecclesiæ*.

Ibidem. *Hoc Spiritus sancti non signaculo, sed signo censemur* &c. Eadem locutione Minutius Felix 35. *Sic nos denique non notaculo corporis, sed innocentiæ, ac modestiæ signo facile dignoscimur*. Signaculum & notaculum idem. Uterque intelligit circumcisionem. Tertull. in Apologet. cap. 21. *Neque de ipso signaculo corporis, neque de consortio nominis cum Judæis agimus*: σφραγὶς *signaculum*, σημεῖον *signum*. Tamen D. Paullus σφραγῖδα ἀντὶ τοῦ σημείου usurpavit, in priori ad Corinth. c. 9. n. 2. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν κυρίῳ: *Nam signaculum Apostolatus mei vos estis in Domino*. Vos nempe demonstratis, & testimonium exhibetis, quod vos qua Apostolus Christo lucri fecerim. Rursus in 2. ad Timotheum cap. 2. num. 19. Signaculum Christiani vocatur spes resurrectionis; quæ Nostro, & Minutio signum est, non signaculum, *idest observatio voluntatis Dei*, nempe signaculum volunt in corpore residere, signum in mente, atque animo.

In Tract. 14. lib. 1. de Spiritali ædificatione Domus Dei.

Pag. 103. In Mſ. inscribitur *de ædificatione Domus Dei a Salomone*. Antiquitus Christianos notum est, non tantum templa non professos, sed eorum nomen a suo instituto alienum putasse. Arnobius lib. 6. adversus Gentes 191. dum templorum usum traducit, ostendit a Christianis improbata, ne viderentur participare de Judæorum superstitione, aut de Gentilium impietate, qui cultum suum in Deum destinatis parietum angulis referarant. Conveniebant quidem Christiani in domus quasdam, aliquando cryptas, ubi persequentium tyrannorum periculo laterent: verum increscente eorum numero, atque Deo rem promovente, necesse fuit domorum numerum ampliare, ut capere possent advenientium multitudinem, & pro disciplina Deo sacere, & quidem in eadem ipsa, ubi contigerat, civitate, quod testatur Eusebius Ecclesiast. histor. 8. cap. 1. & 2. qui loca ista οἶκος, dicit, non ναός, non τὸ ἱερόν, ut perstaret in consueta Ecclesiarum appellatione, quæ aliis etiam dictæ *Domus Dei*; quia in obsequium Dei, & sanctionem disciplinæ erant destinatæ; nam huc eo conveniebant, & congregabantur fideles, ut testis est Plinius Cæcil. epist. de Christianis lib. 10. ad Trajanum, ut carmen Christo quasi Deo secum invicem dicerent, seque Sacramento non in scelus aliquod obstringerent, at ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum abnegarent &c. Inde nomen venit Ecclesiæ a Græco verbo, quod συναγείρειν ὄχλον denotat. Clemens Alexandrin. lib. 7. οὐ γὰρ νῦν τὸν τόπον ἀλλὰ τὸ ἄθροισμα τῶν ἐκλεκτῶν ἐκκλησίαν καλῶ: *Non enim nunc locum, sed electorum congregationem appello ecclesiam*: neque aliter templum habebatur, nisi qui justa mandata Dei vitam duceret. Aratus Diaconus lib. 2. de Demetrio Statuario.

Nos quia templa sumus, si crimina nostra recedant.

Pariliter cum Zenone nostro in hoc tractatu, & in sermone de psalmo 136. seu hujus, seu alius fuerit.

Ibidem. *Triumphali quodam modo uti sermone* &c. Sicut triumphalis apparatus, triumphalia ornamenta, paria eminenti triumphi titulo debent esse; ita oratio triumphalis, quæ gloriæ triumphantis digna sit, pompatica nempe, elevata, gemmea, verbisque phaleratis concepta; nam plurimum refert, ait Quinctilianus, quæ sit natura rei, quam exponimus.

Ibidem. *Novique operis artem sacram laudibus geminare* &c. Perspicuum est, loqui de loco, in quo coadunaretur ecclesia, qui forsan nuper electus, & in hunc usum accommodatus; quod evincitur ex his, quæ infra

infra dicit: *ædificationemque vestram æde ista de novella cognoscite, cujus quoque capacitatem felici numero fecistis angustam.* Pro incremento enim fidelium si una domus non sufficeret, alias sublegebant, sic ut essent unius corporis diversa membra, & invicem coadunata. Eusebius jam citato loco ὧν δὴ ἕνεκα μηδαμῶς ἔτι τοῖς παλαιοῖς οἰκοδομήμασιν ἀρκούμενοι, εὐρείας εἰς πλάτος ἀνὰ πάσας τὰς πόλεις ἐκ θεμελίων ἀνίστων ἐκκλησίας: *quo factum est*, aucto numero Christum profitentium, *ut priscis ædificiis jam non contenti, in singulis urbibus spaciosas ab ipsis fundamentis extruerent ecclesias.* Vide Vales. adnot. ad cap. 1. lib. 7. ejusdem Historiæ.

Ibidem. *Structores magis possunt placere, quam sacerdotes* &c. De templo Ephesino, de Capitolio, in quibus religio Deo vero improbata profitebatur, cum alias ædificiorum magnificentia, structuræ elegantia, dispositio operis de summa peritia ad miraculum artifices commendaret.

Ibidem. *Quod possit quavis ruina in se mergentibus idololatriæ ædibus* &c. Monstrum lectionis: levigabis si sesipsesis addita particula negativa *non*: *quod non possit*: Vult, quid ergo? Non invenietur, aut difficile erit inventu vel tantilum loci, ubi fiat Deo, cui ruinæ casus non immineat? Idolorum templa corruunt, aut ruere possunt: ipsum Salomonis templum tam solido & perfecto artis profectu jam Deo probatum, non amplius est. Deus professus est cælum sibi thronum esse, terram suppedaneum suum, Isai. 66. Quid ergo? Dabo, inquit, templum firmius, stabilius, & gratius Deo, fidelem populum, cui ruina non nisi volenti immineat, adstruente Apostolo 1. ad Corinth. cap. 3. num. 16. ad cujus mentem Theodorit. in Isaiam cap. 66. num. 2. Domum Dei veram, & templum sanctum interpretatur τὸν κατὰ τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολὰς πολιτευόμενον, τὸν δεδιότα, καὶ τρέμοντα τὴν τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων παράβασιν τὸν πρᾶον τρόπον, καὶ ταπεινῷ φρονήματι χρώμενον: *Qui juxta mandata Dei vitam ducit, qui præceptorum divinorum transgressionem metuit, & reformidat, qui mitis est moribus, & humili sensu.*

Pag. 104. *Quod si ita esset inter memorata* &c. Aliud argumentum contra materialia templa. Si sumtus religioni pondus adderent, Christianorum ecclesiæ materiales, in quibus religio ceteris præstantior profitebatur, cultu essent inferiores, & Salomonis templo, & Ephesio, & Romano.

Pag. 105. *Ædificationem vestram æde ista de novella cognoscite* &c. Scilicet spiritalem ex materiali, quam novellam ait.

Ibidem. *Itaque ne quis operationem a me forte disquirat* &c. hujus spiritalis nempe ædificationis.

Ibidem. *Speciosus unus & lapis* &c. Christus. Petr. Apost. epist. 1. cap. 2. n. 4. *Ad quem accedentes lapidem vivum ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum, & honorificatum, & ipsi tamquam lapides vivi superædificamini.*

Pag. 106. *Illi septem sola sufficiunt* &c. Virtutes nempe, quæ totidem sunt.

Ibidem. *Non æneum inhæret mare* &c. Erat in templo Salomonis Reg. 3. cap. 7. n. 23. At in Ecclesia est fons baptismi.

Ibidem. *Inæstimabilia unius plenitudinis tria illi sunt membra* &c. Sancta Trinitas Deus unus, & solus, cujus personas vocavit membra, nescio an proprie Augustinus pressius, & verius lib. 6. de Trinitate. *In summa Trinitate tantum est una, quantum tres simul sunt, & ne plus aliquid sunt duæ, quam una res, & in se infinita sunt: ita & singula sunt in singulis, & etiam omnia in singulis, & singula in omnibus, & omnia in omnibus, & unum omnia.*

Ibidem. Desunt reliqua; hic enim est postremus tractatus, in quem Spaarerius Veronensis editionis ordinem secutus, adnotationes dum lucubraret, morte interceptus fuit.

In Tract. 15. lib. 1. de triplici genere sacrificiorum.

Pag. 111. *Nisi si quis ante personam noscat, & rationem* &c. Ratio est animus medullaque negotii, uti interpretatur Cassiodorus in sua Rhetorica; intellige porro *personam & rationem* disjunctive. Quinctilian. lib. 5. cap. 8. *Nulla quæstio est, quæ non sit aut in re, aut in persona*: scilicet ut ubi personæ notio sit necessaria, ea sit cognoscenda; ubi res seu ratio, in eam inquirendum; ubi de utroque, cumulanda sit disquisitio. Aristotel. Rhetoric. lib. 2. cap. 18. καὶ τὰ γὰρ ἀμφισβητούμενα ζητεῖται πῶς ἔχει, καὶ περὶ ὧν βουλεύονται:

Quæ

Quæ enim in controversia versantur, disquiruntur, quomodo sint; & consultantur, de quibus sint. Porro in hoc sermone cumulat disquisitionem de persona divina, & de ratione sacrificiorum, ut & Christum Deum esse concludat, & sacrificium Christianum Deo solum acceptum persuadeat.

Ibidem. *Et Judæo deterior Christianus* &c. Quales Ebion, Carpocrates, Prodicus, & eorum sectatores, de quibus videsis Theodoritum lib. 1. cap. 5. & 6. & lib. 2. cap. 1. αἱρετικῆς κακομυθ.

Pag. 112. *Quantis catenis vincta tenebrarum mens laboret incredulorum* &c. Qui Scripturarum vi oppugnati, neque cedunt veritati, neque contrarium adsumtum possunt defendere.

Ibidem. *Detrimento matris limæ moderato dente figurata* &c. distinguo, *auri argentique detrimento, matris limæ moderato dente figurata*. Auri argentique detrimento dicit, quæ in usum meliorem cum potuissent converti, in inania simulacra, & impietatis fundamenta conversa fuissent. Limam porro dici matrem horum Deorum, quibus partum accommodarat, potiorem quam magnam matrem Atydem. Arnobius lib. 6. 200. dixit: *Descobinata de limis*; moderatus enim limæ dens, ut ait Noster, non aliud quam scobem rodendo demere potest.

Ibidem. *Nunc Judæorum quoque sacrificia a Deo repudiata*. Elegantior est MS. lectio: *Deo repudiata*.

Pag. 113. *Quod non ex sacculo, sed en corde profertur* &c. Quales hostiæ vivæ ex sacculo? farinam posses, aut panes dicere, quorum usum in sacrificio fuisse constat. Saccus autem, aut sacculus proprie ad panes, farinam, & fruges recipiendas. Vide Aristophanem Lysistr. 909. & inibi Schol. Bisseti.

Ibidem. *Bromosis pecudibus* &c. Lege *bromosis* a verbo Græco βρωμάω quasi fœtidis, & graveolentibus, quod verbum in Isidori glossario pro *immundis* etiam invenias. Differt inter βρωμάω, & βρομάω, de quo infra pag. 275.

Pag. 114. *In prædiis autem vestris fumantia undique sola fana non nostris* &c. Erant templa, & altaria passim, & in agris, & in prædiis agricolarum superstitione locata, quasi numinibus proximis cessura ipsis essent cuncta prospera. In Canonum Cod. Eccl. Africanæ cap. 58. Idolorum templa superesse dolent Patres ἐν πολλοῖς τόποις παραθαλασσίοις, καὶ διαφόροις κτήσεσι, καὶ ἐν τοῖς ἀγροῖς, καὶ ἀποκεκρυμμένοις τόποις: *in multis locis maritimis, in diversis possessionibus, in agris, & in locis abditis, & reconditis*, quæ decernunt supplice libello ab Imperatore elicere, ut destruantur, & hoc idem testatum reliquit L. 16. Codic. Theodos. de Pagan. sacrif. *Si qua in agris templa sunt sine turba & tumultu diruantur*. Quod autem dicat *in prædiis autem vestris fumantia undique fana*, indicat passim homines pro libitu tus accendisse sive in suo, sive in alieno, cujus apertissimum argumentum in lib. 12. Cod. Theodos. de Paganis &c. Sive L. 16. tit. 10. in qua & vapore fumasse legitur, quod est synonimon illorum *fumantia undique fana*. Horatius lib. 3. Od. 18.

...... Vetus ara multo
Fumat odore.

Arnob. lib. 7. *Quid interest, unde fumos altaribus conficiatur in Sanctis, vel ex visci, quo genere nubes suffitionis exæfluent*. Dolet ergo Zeno, qui Christo nomen dederant, permittere ut in suis prædiis non solum templa perstarent, sed in illis impia sacra peragerentur, cum demolitione eorum impedire possent damnatam superstitionem; immo de eorum possessione, & dominio gloriari, quum jus templorum, ut tueantur ab occupantibus, coram Judice vindicent.

Pag. 115. *Sed & illi qui per sepulcra discurrunt, qui fœterosis prandiis cadaveribus sacrificant* &c. Mos fuit antiquis, certo die quotannis plerumque anniversario, quæ νεκύσια, ἢ περίδειπνα dixere, ad monumenta cœnas celebrare. Docent inscriptiones apud Gruterum fol. 237. nom. 5. e marmore Ravennati: *Sub hac conditione, ut quotannis rosas ad monumentum ejus deferant, & ibi epulentur*, & altera apud Sponium 292. e marmore Neapolitano, in quo fit mentio *juris monumenti cum cœnaculo*. Videtur idem factitatum a Christianis contagione Ethnicarum superstitionum, quas & in aliis plurimis ritibus retinuerant, cum vigentem vulgarem consuetudinem non fuerit tam promtum uno ictu resecare. Minus in culpa, dum Christi martyres, & pro in eum constanti fide mortem passos, ὡς θείους, καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρας: non ut homines mortuos venera-

rentur. Sed non destitisse etiam in affinium memoriam, nescio quas agapas, & convivia in cœmeteriis indicere, hinc liquet, quod hanc superstitionem exstirpare tentet adhuc Zeno, & quod Cyprianus epist.68. in Martiali quodam, qui se profitebatur Christianum, reprehendat, Gentilium turpia, & lutulenta convivia, & collegia diu frequentasse, filios in eodem collegio apud profana sepulcra deposuisse, ibique consepelivisse. Quis dubitat sic sepultis subtractas ethnicorum cæremonias? Impium quippe visum fidelibus mortuis infidelium more deputata convivia, a quibus & vivi cavere debuissent veri Christiani. Obiter adverto, Prudentium hymno in exsequiis defunctorum, diu post Zenonis tempora, adserere a Christianis monumenta corollis, floribus & liquaminibus sparsa, quod negat Theodoritus lib.8. Θεραπ. 599. qui circa ejus ætatem fuit. An ille ut Poeta locutus? An severior apud Orientales disciplina? Quo ad verbum *fœterosis*, quod putidum videtur nimis, in sermone de Jona infra legitur: *Non aris fœtentibus funestos excitant ignes*, & in tertia invitatione ad fontem (nunc tract. 30.) *fœtidas cunas* dixit, quod & heic reposuerim, quamvis illud prius verbum rursus legatur in vulgatis invitatione quarta ad fontem (nunc tr.31.) Tertullianus Apologetico cap.14. Tabidosa animalia dixit, pari inquinamento.

Ibidem. *Subito sibi martyres pepererunt* &c. Solitos per agros, & per vias tamquam memoriæ martyrum altaria construere, in quibus tamen nullum eorum corpus, ac ne quidem ullæ partes reperirentur, notum est e Canon. 83. Ecclesiæ Africanæ, qui somnia & mentitas revelationes vocat eorum, qui hæc passim instituebant tamquam pia, & honori martyrum conformia: idcirco Zeno damnat, qui amore luxuriandi atque bibendi in infamibus locis lagenis, & calicibus subito sibi martyres pepererunt, cum Christianum nomen professi, ritus ethnicos retinerent, quorum erat proprium in hujusmodi solemnitatibus poculis se proluere, cantionibus etiam ridiculis, & obscœnis oblectari, ut notum ex oratione Libanii ab Allatio edita. Veri Christiani luxum, & hanc edendi intemperantiam repudiabant, sacrificia pro martyribus offerebant, ut Cyprianus epist. 34. suo sæculo factum testatur; qualia autem ista sacrificia delineat nobis Theodoritus in fine lib.8. Θεραπευτ.: hoc latino sensu, martyrum solennitates peraguntur, & pro illa veteri pompa, turpique rerum, & verborum obscœnitate, modestæ celebrantur festivitates, non ebrietatem, & jocos, risusque exhibentes, sed divina Cantica sacrorumque sermonum auditionem, & preces laudabilibus lacrimis ornatas.

Pag. 115. *Qui Ægyptia corde candidis faciunt* &c. Locus contaminatus: legerem, *qui Ægyptiaco die candidis faciunt*. Ægyptiacus dies frequens occurrit in Kalendario Romano veteri Heruvart; infaustum fuisse alii notarunt, ad cujus omen averruncandum candidis fecisse hinc suadeor. Horatius Epodn.

Quique vos bubus veneratur albis.

Arnob. lib. 2. 91. In *Albano antiquitus monte nullos alios licebat, quam nivei tauros immolare candoris*. Illud porro *facere* est sacrificiorum proprium. Cato de Re rust. cap.139. *Uti tibi jus si & porco piaculo facere*. Columell. lib. 2. cap. 22. *Nisi prius catulo feceris*. Sic Græci. Theocrit. Idill.28. versus finem ῥέξω πόρτιν ἔρωτι: faciam vitula amoris. In Antisiodorensi Concilio Canon. 1. prohibetur, ne Calendis Januariis bucula, aut ceruolo fiat, ut legit Fronto Ducæus, quem ad illud Concilium vide. Bucula, aut ceruolo facere, est bucula seu ceruolo sacrificare.

Pag. 116. *Salutemque pecudum violenter scissis* &c. Lege ex Ms. *Salutemque suam pecudum violenter scissis in ventribus quærunt*.

Pag.117. *Ut obumbrent furta turpissimæ utilitatis* lego *turpissimæ voluptatis*. Innuit maritos insanientes in servas, aut libertas, quibus ut facilior sit congressus, aut quarum minus verecundus venereus prætextus, rem oeconomicam committunt, quo frequenti negotiorum necessaria participatione obumbrent voluptuosi negotii secretum.

Ibidem. *Qui publicanas mulieres* &c. publicas, vulgares. Papias: *publicus publicanus sicut rusticus rusticanus*. Publicanas vocat, quasi quæ turpe vectigal populi conductum haberent. Vide Cajum J. C. in L. 13. De Publican. Porro quid heic sibi velit τὸ *vi* non perspicio, nam adversus istas non oportebat alia vi uti quam argentea vel aurea.

Pag. 128. *Itaque dulcissimi flores mei* &c. Non dubito, quin nemo non videat, legendum fratres mei. Error forsan natus ex abbreviata in manuscripto scriptura.

In Tract. 1. lib. 2. de Genesi.

Pag. 135. *In Exordio carminis sacri* &c. Carmen sacrum Ovid. Remed. Amor. 252. opponitur infami seu magico, sicut in Cod. Theodos. L. 16. tit. 10. cap. 7. castis precibus, dira carmina. Amplissimus fuit hujus vocis usus; nam non tantum versibus poeticis attribuerunt hoc nomen, sed etiam illis, quae conceptione verborum pronuntiarentur, ut in precationibus, & dedicationibus. Testimonium in Livio lib. 39. cap. 15. in Plinii Caecilii Panegyrico c. 63. Seneca Consolat. ad Marciam c. 13. *Pulvillo postem tenenti, & Capitolium dedicanti, mors filii nuntiata est, quam ille exaudisse dissimulans, & solennia Pontificalis carminis verba concepit, gemitu non interrumpente precationem.* Item & in imprecationibus. Livius lib. 10. cap. 28. *Jurare cogebatur diro quodam carmine in exsecrationem capitis, familiaeque, & stirpis composito.* Et vates dictos eventus cecinisse, notum est ex eodem lib. 1. cap. 55. In his autem omnibus usurpatum carminis nomen, quia, ut argumentor ex Festo in verbo *occentassit*, clare & cum quodam canore pronuntiarentur effata, ut procul exaudiri possent. Hinc apud Plinium lib. 28. c. 2. *incantamenta carminum*, & ex duodecim tabulis, *qui fruges excantassit*, & qui *malum carmen incantassit*, ob hanc rationem, ut puto. Sed ex his, quid carmen pertineat ad libros sacros, videre non possum. Non sum nescius, carmen etiam dici de oratione soluta, neque solennitee concepta. Cicero *de Legibus* lib. 2. 101. *Discebamus enim pueri duodecim, ut carmen necessarium.* Livius lib. 1. cap. 25. *Foedus multis verbis, quae longo effata carmine, non operae est referre.* Plin. Panegyric. cap. 3. *Gratiorem que existimari, qui delubris Deorum puram castamque mentem, quam qui meditatum carmen intulerit.* Zeno, cujus diffusum ingenium & eloquium, blanditus forsan sibi, de eo nomine captavit novitatem & raritatem ex allusione; ideo eo usus est etiam serm. 5. de Isaia & alibi.

Ibidem. *Non, inquit, fac ad tuam, sed ait, faciamus ad nostram* &c. Consimilia istis habet Tertullianus adversus Praxeam c. 12. a quo videtur sumsisse Noster.

Pag. 136. *Unus homo ad duorum imaginem & similitudinem fingitur, nec tamen in eo quid, cujus sit, invenitur* &c. Hac pericope inferr, duos esse qui jubent, duos qui operantur: opus ad similitudinem ductum efficientium, nec ad alterutrius similitudinem, quem dicere posse factum, ergo illi duo, iidem.

Ibidem. *Cui detraxeris, nescio.* Rectius Ms. *Cui detraxeris, nescis.*

Ibidem. *At ille, cui jubetur, est, inquis inferior* &c. Quaecumque pater facit per filium, non per instrumentum servile facit, sed per virtutem naturalem & substantiam ait Damascenus lib. 1. *de Fid. Orthod.* cap. 4. Tertullianus in proxime citato loco adversus Praxeam. *Cum quibus enim faciebat hominem, & quibus faciebat similem? Cum filio quidem, qui erat induturus hominem; spiritu vero, qui erat sanctificaturus hominem, quasi cum ministris & arbitris ex unitate Trinitatis loquebatur.*

Pag. 137. *Paterni cordis est excultor* &c. Origenes in Joannem tom. 1. 42. interpretatur cor Dei, esse τὸν νοητικὸν αὐτοῦ, ἢ προθετικὴν περὶ τῶν ὅλων δύναμιν. τὸν δὲ λόγον τῶν ἐν ἐκείνῃ τὸ ἀπαγγελτικόν: *ejus vim intelligentia praestantem, atque universa juxta eorum naturam componentem*; λόγον *vero illud esse, quod quae in illo sunt (corde) renuntiet*; inferens nullum aptiorem excogitari posse, qui Patris consilia eenunciet, quam servator. Convenientissime Zenonis intentioni. Sed in Ms. legitur *exsecutor* non *excultor*.

In Tract. 2. lib. 2. de Genesi.

Pag. 138. *Nisi quis hostem a quo impugnatur expugnet, numquam bonis suis poterit esse securus* &c. Hinc illud: ex bello pax. Veget. prol. lib. 3. *Qui desiderat pacem, praeparet bellum; nemo audet offendere, quem intelligit superiorem esse, si pugnet.* Aurel. Augustin. de verb. Domin. *Non quaeritur pax, ut bellum exerceatur, sed bellum geritur, ut pax acquiratur.*

Ibidem. *Chaos in principio fuisse, idest informem indigestamque latentis naturae congeriem* &c. Quid sit Chaos, alibi a me dictum: heic pro sensu vulgari loquitur;

aliter ipse & proprietate sermonis melius in sermone de Resurrectione : *Similiter in Inferno dives ille tenacissimus, quem Chaos immensum a pauperis felicitate discrevit* ; hoc abyssum dixit Philo περὶ κοσμοποι., & τάρταρον Lucian. de Astrolog.

Ibidem. *Igitur si, ut volunt, Deus materiam, qua usus est, non fecit, sed æterna sit, ut ipse est ; duo sunt ergo principia, & quidem repugnantia* &c. Concludit inter duo principia alterum debuisse esse antiquius, a quo alterum pendere non debeat : *Quid enim principale*, ait Tertullian. adversus Hermog. cap. 4. *nisi quod super omnia? nisi quod ante omnia? & ex quo omnia?* Aristotelis natural. auscult. lib. 1. cap. 6. num. 2. δεῖ τὰς ἀρχὰς μήτε ἐξ ἀλλήλων εἶναι, μήτε ἐξ ἄλλων, καὶ ἐκ τούτων πάντα : consonantissime, *oportet principia, neque ex se invicem esse, neque ex aliis, sed ex ipsis cuncta*, quibus consimilia habet Metaphys. lib. 5. cap. 1.

Pag. 139. In Ms. deest *ergo*, & scribitur *duo sunt principia*.

Ibidem. *Unde non est principium* &c. Hoc est, tantum abest, ut sit fortius, ut neque possit credi principium. Sic Martial. epigr. 15. lib. 1.

Unde potest avidus captæ leo parcere prædæ?

idest, *quomodo potest?*

Ibidem. *Unde non est principium, quod senescit* &c. Principium enim ingenitum, & incorruptibile neque capax mutationis est a minori ad majus, neque a majori in deterius ; senescere namque mutationum deterrima, corruptioni proxima, &, ut Solonem dixisse referunt,

ὦ ζῆν χαίρειν.

Prudentius in exsequ. defunctor.

Quia cuncta creata necesse est
Labefacta senescere tandem
Compactaque dissociari.

Ibidem. *Hic est Deus noster, qui se digessit in Deum* &c. Obscurissima loquendi forma obscurissimam rem adumbravit ; Christi enim generationis modum Deus solus noscit, nemo alius intelligit. Infra tr. 3. lib. 2. *Procedit in nativitatem, qui erat, antequam nasceretur, in Patre æqualis in omnibus, quia Pater in ipsum alium se genuit ex se, ex innascibili scilicet sua illa substantia*. Item tract. 5. ejusdem libri. *Quomodo autem generatus sit, qui processit, dementis est opinari*. Item tract. 1. lib. 2. *Quid? quod inde non esse approbatur inferior : quia unde processit paterni cordis est excultor*. Placuit autem generationem æternam Jesu Christi processionem appellare : sic Cyrillus Alexand. in sanct. Symbol. 6. 42. πρόοδον ἀπόῤῥητον, καὶ ἄφατον ineffabilem atque indicibilem processionem Verbi generationem appellavit.

Pag. 140. *Et tamen utrumque commeando*. Rectius in Ms. *& utroque in utrumque commeando*.

In Tract. 3. lib. 2. de Genesi.

Pag. 141. *Incunctanter est Christus* &c. sine hæsitatione, sine dubitatione ; nam ex hæsitatione, & dubitatione fit mora, idest cunctatio. Cicero in Catilinam oratione 2. fol. 124. *Cum hæsitaret, cum cunctaretur, quæsivi quid dubitaret*. Alia lectio *incontanter*, sed prior vera, quam & Ms. retinet.

Pag. 142. *Arcano insuspicabili* &c. Nec suspicione sola investigando. Papias. *Suspiciones indicia quædam, & vestigia*. Rursus : *Suspicio est velut de quibusdam conjecturis*. Insuspicabile, quod nec conjiciendo attingi possit, idest neque demonstrationibus, neque conjecturis.

Ibidem. *Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectabatur* &c. Diligi enim Filium a Patre pluribus locis Evangelicis enuntiatum est, Joannis cap. 3. num. 35. Item cap. 5. num. 20. *Pater enim diligit Filium & omnia demonstravit illi*. Alibi, *Hic est Filius meus dilectus*. Sed quod non a principio, sed convenienti tempore, hoc est ubi *advenit plenitudo temporis*, ut ait D. Paullus ad Galatas cap. 4. num. 4. miserit Filium suum, seu, ut Noster infra serm. 4. *visibilem* se præbuerit, *cum humanum genus visitaturus esset*, ideo dixit sine revelamine, idest mundo ignotum, non revelatum.

Pag. 143. *Procedit in nativitatem* &c. Dixi in adnotat. ad pag. 139.

Ibidem. *Ex innascibili sua illa substantia* &c. Thales interrogatus, quid omnium esset antiquissimum, respondisse fertur Deum ἀγέννητον γάρ. Caret enim generatione, principio, & fine, cum sit infinitus ; nec Deus dicitur natus, sed carnem sumsisse, & qua homo a Deo assumtus natus ex Maria Virgine, quæ dicta Θεοτόκος in Concilio Ephesino, non quod Verbi natura,

ra, ipsiusque Divinitas principium sumserit ex sancta Virgine, sed quod sacrum illud corpus anima intelligente perfectum ex ea traxerit, cui & Dei Verbum secundum hypostasim unitum secundum carnem natum dicitur, ut Nestorio scripsit Cyrillus, cujus sententiæ subscripsit Synodus action. 1.

Ibidem. *In qua beatus manens in sempiternum omnibus, quæ habet, habentem filium paria procreavit* &c. Heic quoque neque vola, neque vestigium recti sensus apparet. Ne nihil dicam, conjicio sic legi posse: *Omnibus, qui habent Filium paria procuravit:* ut priora reponerem præivere mihi verba sermonis quinti proximi in fine: *Jane quærant illum, qui eum non habent secum*. Solet enim & verbis, & sensu eodem passim in similibus locis uti, ut unus alteri prælueeat; quærere enim Deum est timore, & obedientia totum se illi mancipare: at Deum habere est, cum in nostro habitaculo vere Deus inhabitat, atque in nobis est fides, spes, puritas, & timor, ut scripsisse Barnabam Apostolum refert Clemens Alexandrin. Stromat. lib. 2. 411. Ceterum pro *paria procreavit* repono *paria procuravit* referendo ad illam beatitudinem, in qua paullo ante dicitur Deus manere in sempiternum; nam fidelibus, & rectis datum, ut evaderent, & ipsi filii Dei: Divus Paullus ad Romanos cap. 8. num. 14. ὅσοι πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ.

In Tract. 4. lib. 2. de Genesi.

Pag. 144. *Manens unus æternaliter ex semet ipso*, ita in Ms. *Exinde visibilis necessario effectus, quia orbem terræ erat ipse facturus, humanumque visitaturus genus*, ita in Ms.

In Tract. 5. lib. 2. de Fide.

Pag. 147. In Ms. inscribitur *de Fide*.

Ibidem. *Perpetuitatis indiscretæ* &c. Paullo post dicet *sine discrimine*, quod idem valet, idest inseparabiliter. Serm. 3. *Sine revelamine*. Serm. 4. *exinde visibilis effectus*. Serm. 5. *Incomprehensibilis sapientia e regione cordis eructat verbum, omnipotentia se propagat*.

Pag. 148. *Namque temperat se propter rerum naturam filius, ne æternæ majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas sustinere* &c. Exinanivit semet ipsum, ne mundus collaberetur divinæ majestatis apice insuetus. Nemo enim Deum videbit, & vivet. Tertull. adversus Praxeam cap. 14. *Visum quidem Deum secundum hominum capacitatem, non secundum plenitudinem Divinitatis*.

In Tract. 6. lib. 2. De eo quod scriptum est &c.

Pag. 151. *Si hominem solum sicut quidam putant ab utero Virginis* &c. Talis fuit Carpocrates, de quo vide Theodoritum Hæreticar. fabul. lib. 1. cap. 5. Christus autem verus Deus, & verus homo. Cyrill. Alex. in ep. ad Monach. Ægyp. f. 15. Ἐπελάβετο τοίνυν σπέρματος Ἀβραάμ, καὶ κεκοινώνηκεν αἵματος, καὶ σαρκὸς, ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ἴδιον ποιησάμενος σῶμα τὸ ἐκ γυναικὸς ἵνα μὴ μόνον ὑπάρχων Θεὸς, ἀλλ' ἤδη καὶ ἄνθρωπος γεγονὼς καθ' ἡμᾶς, νοοῖτο διὰ τὴν ἕνωσιν· ἀκῦν ἐκ δυοῖν μὲν πραγμάτων ὁμολογουμένων, θεότητός τε, καὶ ἀνθρωπότητος, ὁ Ἐμμανουήλ· πλὴν εἷς κύριος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, εἷς τε καὶ ἀληθινὸς υἱὸς, Θεός τε ὁμοῦ, καὶ ἄνθρωπος, οὐ θεοποιηθεὶς ἴσον τοῖς κατὰ χάριν. Θεὸς δὲ μᾶλλον ἀληθινὸς ἐν ἀνθρωπείᾳ μορφῇ πεφηνὼς δι' ἡμᾶς. *Apprehendit ergo Dei verbum semen Abrahæ, corpusque ex muliere sibi construens, carnis & sanguinis particeps factus est. Ita ut jam non solum Deus sit, sed propter naturarum conjunctionem homo quoque nostri similis esse intelligatur. Ex duabus etenim rebus divinitate nimirum, & humanitate unus certo constat Emmanuel, unus Dominus Jesus Christus, unus verus Filius, qui Deus simul, & homo est, non homo deificatus, par illis qui per gratiam divinæ naturæ participes efficiuntur; sed Deus verus, qui propter nos in humana forma apparuit*. Vitalianus Episcopus ex sermone de fide ἐν τοῖς περὶ τῆς συνόδου κατ' Ἔφεσον: *Si quis Dominum & Salvatorem nostrum in duos divellit, & alterum quidem verbum Dei Filium appellat, alterum vero hominem assumtum vocat, neque confitetur unum, & eumdem, anathema sit*.

Ibidem. *Mortem gestat, ut mortem devincat:* nescio, cur repudiarint Ms. lectionem, quæ habet *mortem gustat*.

Pag. 152. *Provisionis piæ* &c. Hoc est divinæ oeconomiæ providentiæ. Nescio quis apud Svidam tres gradus facit divinæ pro-

providentiæ, *κατ' οἰκονομίαν*, *κατ' ἐξουσίαν*, *καὶ συγχώρησιν*[1] heic de ea, quæ *κατ' οἰκονομίαν*, intellexisse Zenonem dicere debemus, quam Tertullianus vocavit oeconomiæ sacramentum adversus Praxeam cap.2. illam nimirum, quæ *unitatem in Trinitate disponit, tres dirigens Patrem, & Filium, & Spiritum sanctum : tres autem non statu, sed gradu; nec substantia, sed forma; nec potestate, sed specie* &c. Æmilius Portus, quid esset Providentia divina *κατ' οἰκονομίαν*, in Svida aut non intellexit, aut non expressit.

Ibidem. *At si, ut ratio ipsa proclamat, cessare nullo modo potest varietas ista regni* &c. Quid quæso ista varietas, si totus in hoc est, ut ostendat unum, & indivisibile regnum Patris, & Filii ? Quid si legas *vastitas ?* Sensui saltem aptius erit : & Plinius cap. 7. Dei dixerat multiplex ministerium, sensu tamen *ἀδίῳ*, & impio. Difficile est in aliorum scriptis sine autographo, aut saltem apographo recta sapere : nam quidquid conjicias, plerumque diffidebit ab Auctoris conceptu, qui aliis, & aliis verbis potuit exprimi, quamvis mentem illius adsequaris.

Ibidem. *A legis conditore homini a Deo assumto justisque ejus est deputata rebus dispositis, non Deo, non sempiterno rectori, maxime cum in Evangelio sic dicatur* &c. Ista omnia, ut minus cohærent, ita hiulca esse credo, nec sine librorum ductu suppleri posse. Totum hunc locum concipio hac forma : si alius melius conjecerit, subscribam. *Cessare nullo modo potest vastitas ista regni . . . . . a legis conditore homini a Deo assumto*, idest Christo, *justisque ejus est deputata rerum dispositio* ; ita enim lego, *non rebus dispositis . . . . non Deo, non sempiterno Rectori* &c.

Pag.154. *Aut Filius tradendo, quod non habeat perditurus* &c. Legendum *quod habeat*, sensu ipso exigente, & ita posticu in Mf. scriptum esse deprehendi.

In Tract. 7. lib. 2. de Nativitate Domini. I.

Pag. 156. *Alia modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum* &c. Arianæ hæresis mentio, de quia heic fit, procul dubio persuadere potest, a Zenone[1] hunc sermonem conscriptum non fuisse. Is enim cum vixerit sub Gallieno, & Arius disseminaverit suum dogma sub Constantino; certum est in hoc non potuisse notati tamquam præteritum, quod scriptoris tempore nondum evenerat. Non negarim quidem in Justiniani epistola ad Mennam, diserte innui ab Ario Origenis venena hausta, cum gradus in sancta, & consubstantiali Trinitate excogitavit : ab Epiphanio, & Hieronymo Origenem patrem Arianorum, Anomæorum, & Manicheorum vocari, ex quo inferebat editor Veronensis a Zenone non Arii dogmata damnata, qui posterior fuit, sed in Origene Ariana, qui prior se fuit. At quamvis non abnuerim ex Origenis doctrina compegisse dogma suum Arium; nemo tamen dixerit, eadem Origenis & Arii fuisse. Certe Origenes Filium paternæ substantiæ portionem esse, & Patri coæternum fuisse sensit, ut ostendit Socrates lib. 7. histor. Eccles. cap. 6. & consentit Huetius in Origenianis lib. 2. cap. 2. qu. 2. num. 24. Arius contra Filium *οὐκ ἀεὶ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ἀλλὰ ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν· διὸ μὴν ἦν ποτέ· ὅτε οὐκ ἦν*: & Gelasius Cyzicen. lib. 2. cap. 3. Socrat. lib. 1. cap. 5. & Hermias Sozomen. lib. 1. c. 15. *Non ab æterno Dei Verbum fuisse, sed ex nihilo ortum esse, & propterea tempus fuisse aliquando, quum non esset*, quæ sunt ipsissima, quæ habet scriptor hujus sermonis Origeni incommunicabilia. Accedit, quod Sozomenus de hoc Arii dogmate dicat, vocata *εἰς ζήτησιν τὰ πρότερον ἀνεξέταστα : in quæstionem, quæ antea minime in discussionem venerant* ; & planius Gelasius in d. lib. 2. cap. 2. *ἤρξατο προφέρειν ἀνὰ ξένα περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, ἃ τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις οὐδεὶς πώποτε ἐξήτασεν, ἢ παρεισήνεγκεν : Cœpit circa fidem in Christum peregrina quædam proferre, quæ prioribus temporibus nemo quæsierat umquam, aut introduxerat*. Cadit ergo opinio illorum qui præfuere editioni Veronensi, dum putarunt hunc sermonem Zenoni adscribi potuisse, quod errores, qui ab Ario disseminati sunt, fuerint antequam Arius nasceretur, quod scriptorum auctoritate, & rerum collatione falsum convincitur.

In

[1] Vide differt. 1. cap. 2. & cap. 3.

In Tract. 8. lib. 2. de Nativitate Domini. II.

Pag. 161. *Insuspicabilis secreti* &c. Vide adnotata ad pag. 142.

Ibidem. *Vera cognitio est Deum cognoscere nisi Deum* &c. Dicam ad sermonem de Jona pag. 194. Moderationis quippe humanæ est in orbita suæ cognitionis perstare.

Ibidem. *Nihilque ex eo amplius requirendum, quam ut quis ejus noverit voluntatem* &c. Lactantius Firmianus divinar. Instit. lib. 2. cap. 5. ad hanc sententiam pie, & eleganter: *Satis est homini ad plenam perfectamque prudentiam, si Deum esse intelligat: cujus intelligentiæ vis, & summa hæc est, ut suspiciat, & honorificet communem parentem generis humani* &c. Conjunge adnotata supra ad tract. 3. lib. 2.

Ibidem. *Ceterum providentis Dei de Deo argumentationibus vanis* &c. Si *providentis* legas, intelligas oportet de oeconomia divina, qua stant, quæ ad ipsam Trinitatis constitutionem faciunt. Si legas *procedentis*, aptius videbitur titulo sermonis: lectoris sit arbitrium. Supra ex Cyrillo verbi generationem dictam adnotavi πρόοδον, ἀπόῤῥητον, ἢ ἄφρατον.

Ibidem. *Velle dispositum* &c. velle percipere quod sit dispositum a decretis divinis.

Ibidem. *Dispositioni subjaceat* &c. idest fatu, quod sensere, impie licet, esse supra Deum. Homer. Odyss. lib. 3. versic. 236.

.... οὐδὲ Θεοί περ
Καὶ φίλῳ ἀνδρὶ δύνανται ἀλάλκεμεν, ὅπποτε κεν δὴ
Μοῖρ' ὀλοὴ καθέλῃσι τανηλεγέος θανάτοιο.
.... *neque dii ipsi*
Etiam ab amato viro poterunt arcere, quandocumque tandem
Fatum perniciosum corripuerit asperæ mortis.

Et alibi ipse sæpe. Eadem Seneca Tragic. Oedipo vers. 989.

Non illa Deo vertisse licet,
Quæ nexa suis currunt caussis.

Hinc Ciniscus apud Lucianum in Jove confutato Jovis ipsius impotentiam ridet, quod pendere a fato debuerit. *Dispositio* autem pro fato inde dicitur, quod juxta saniores, sit dispositio, & providentia divina. Seneca lib. 5. Natural. quæst. cap. 18. *Dispositor ille mundi Deus*, qui providet, & decretis suis cuncta regendo disponit. De fato vide Hieroclem & Lipsium in aureolo libello de Constantia.

Ibidem. *Ut contentiosi putant* &c. Philosophi nimirum, qui rem in utramque partem disquirendo contendunt, & altercantur, quod si fiat præter modum, audiant Publium Mimum apud Agel. lib. 17. cap. 14.

Nimium altercando veritas ammittitur.

Ibidem. *Remotis enim paulisper nominibus Patris, & Filii* &c. Esto non consideres paternitatem, & filiationem, in quibus alius injuria dimanat ad alium. Vide congesta in titulum Digestorum J. C. de injuriis.

Pag. 162. *In prædestinatæ sibi Virginis templo* (Ms. templum) *sibimet castra metatur* &c. Translatiohium est castra pro sede, & mansione. Castigatius loquitur infra sequenti serm. fol. 165. *Cælo egressus metatura prædicta sacrario templi virginalis hospes pudicus illabitur*. Prædestinata, hoc est prælecta, prædicta sibi mansione: metatum enim, metatio, metatura idem. Tertull. de Pallio cap. 2. *Nostra certe metatio totum versiforme est*, idest nostra habitatio, id quo in hoc mundo permanemus. Græci titulum Codicis Justinianei de *Metatis* vertunt, & interpretantur περὶ μιτάτων ἤτοι ἀπλήκτων de *Metatis*, sive *hospitiis*. In gloss. Isidori *Metatores*, *mansionum præparatores*. Latin. Pacatus Panegyr. cap. 6. *Sive enim divinus ille animus venturus in corpus dignum prius metatur hospitium*, idest præparat. In lib. 15. Cod. Theodosian. de Metatis. *Nemo qui propriæ Domus possessione lætatur, militari Sacramento munitus alterius domum infestare pertentet, sed aut sua contentus, aut certe in suis recipiat, qui in alterius sibi metatum existimat vindicandum*. Metator igitur, qui præparat hospitium, metatum, metatio, metatura hospitium ipsum, & in Cod. Theodosiano ipsum etiam onus hospites recipiendi.

Ibidem. *In hominem gigniturus* &c. generandus in hominem.

Ibidem. *Ibidemque salvo quod erat, meditatur esse quod non erat* &c. Salva divinitate meditatur esse homo. Cyrill. Alex. ad Nestorium in epistola, quæ incipit κα-

ταφλυα-

παρθενεύουσι μὲν ὡς εἰκὸς fol. 165. προῆλθεν ἄνθρωπος ἐκ γυναικὸς. οὐκ ἀποβεβληκὼς τὸ εἶναι Θεὸς, καὶ τὸ ἐκ Θεοῦ γεγεννῆσθαι πατρὸς, ἀλλὰ καὶ ἐν προσλήψει σαρκὸς. μεμενηκὼς ὅπερ ἦν: *Prodiit homo ex muliere, deitate interim aut ex Patre nativitate non abjecta: mansit enim in ipsa carnis assumtione, quod prius erat.*

Pag. 163. *Mundum non, ut assolet, infans* (Mſ. *non mundum, ut assolet infans*) *fusus ingrediens, sponte vitæ reptantis præviis lacrimis auspicatur* &c. Plin. lib. 7. Proœm. queritur, a natura hominem nudum, & in nuda humo natali die objiei ad vagitus statim, & ploratum, nullumque tot animalium aliud ad lacrimas, & has protinus vitæ principio: quæ Zeno cum seriberet, ipse respexit.

Ibidem. *Denique purgationes, quæ sunt tarditate periculosæ* &c. Hoc est difficiles Hippocratis verbo in libro de aere, locis, & aquis οἱ Χρονιαὶ, quibus remedia præscribit lib. 1. de Morb. mul. 603. Faciles autem dicunt καθάρσιας Χρονιὰς, quod bene & ex naturæ præscripto procedent; ut & Erotianus interpretatur Χρονιῶς. καλῶς. vide Barthol. Eusth. in Erotiani Lexic. voce καλῶς.

Ibidem. *Nulla puerum maternorum viscerum prosecuta sunt damna* &c. Mſ. *nullo puerum maternorum viscerum prosecuta sunt damno.*

Ibidem. *Post partum virgo permansit, obstetricis incredulæ periclitantis enixa in testimonium reperta ejusdem esse virginitatis, incenditur manus, qua tacto infaute statim edax illa flamma sopitur; sicque illa medica feliciter curiosa diu admirata mulierem virginem, admirata infantem Deum, ingenti gaudio exsultans, quæ curatum venerat, curata recessit. Ita Christus in hominem se fecit nasci* &c. sic in Mſ.

Pag. 164. *Ita Christus in hominem se fecit nasci* &c. Dixerat supra, prima generatione uno consensu ex paterni oris affectu filium processisse: heic de secunda loquitur, pari consensu humanitati se Filium subjecisse, quod est se fecit in hominem nasci, sed addit ita natum, *quemadmodum homo non potest nasci*, nam incorrupta matris virginitate nemo, sine puerperæ dolore nemo, sine fletu, sine lacrimis nemo, sine sordium involucro nemo &c.

In Tract. 9. lib. 2. de Nativitate Domini & Majestate.

Pag. 165. *Cælo egressus metatura prædicta* &c. Consule notas ad sermonem superiorem.

Ibidem. *Comparat sibi corpus suo judicio nasciturus* &c. hoc est suo decreto, & voluntate, voce consona libris saeris Joannis cap. 5. n. 27. ὁ πατὴρ ἐξουσίαν ἔδωκεν υἱῷ, καὶ κρίσιν ποιεῖν: *Pater potestatem dedit Filio, & judicium suum facere*, scilicet pro suo arbitrio agere.

Pag. 166. *Qui en se natus non crederetur, nisi quia sicut fuit virgo incorrupta post conceptum, permanet talis quoque post partum* &c. *Nisi quia* intrusum est, & contra rectum sensum inculeatur. Quidquid ab auctore scriptum fuerit, interim legendum censeo: *Non crederetur, quum sicut fuit virgo incorrupta post conceptum, permanserit talis quoque* &c.

Ibidem. *Quia inter Patrem hominesque adstitit medius* &c. Id explicatius dicit Joannes Chrysostomus in orat. de Ascensione Christi. ὠργίζετο ἡμῖν ὁ Θεὸς. ἡμεῖς δὲ τὸν φιλάνθρωπον δεσπότην ἀπεστρεφόμεθα· καὶ μέσον ἑαυτὸν ἐμβαλὼν ὁ Χριστὸς, ἑκατέραν φύσιν εἰς φιλίαν συνήγαγε, καὶ τὴν παρὰ τοῦ πατρὸς ἐπικειμένην ἡμῖν αὐτὸς τιμωρίαν ὑπέμεινεν: *Iratus nobis erat ut Deus, & nos benignum Dominum adversabamur: medium se interponens Christus, utramque naturam in gratiam reduxit, & pœnam a Patre nobis imminentem ipse sustinuit.*

In Tract. 10. lib. 2. de Abraham. I.

Pag. 167. *Sara uxor ejus non inferior, vitæ longæ transactis cursibus, qualem filium ediderit, partus effusione percepit. Sed quia utrisque ætas ademerat spem sobolis pignus succidaneum* &c. in Mſ. *Sara uxor ejus non inferior, longæ vitæ transactis cursibus, prius autem filius ederit, partus effusione perciperet. Sed utrisque ademerat spem sobolis* &c. locus corruptus.

Ibidem. *Pignus succidaneum* &c. quasi quod succederet non dato, sed dando florenti ætate. Alludit ad hostias succidaneas. Agell. lib. 4. cap. 6. *Succidaneæ hostiæ dicuntur, quoniam si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem ductæ hostiæ cædebantur.*

Ibi-

Ibidem. *Ecce prima devotio* &c. Devotio non cultus tantum est, sed & debiti erga superiorem, aut benevolum agnitio, quasi vota sua illi submitteret & consecraret. Seneca 3. de Benefic. cap. 5. *Audi voces petentium: nemo non victuram semper in animo suo memoriam dixit, nemo non deditum se, & devotum professus est.* Nemesian. Cyneget. 82.

Et fidos ad bella duces, & milite multo

Agmina, queis fortes animat devotio mentes.

Ibidem. *Sic meruit fides, quod ademerat tempus.* Ms. *Sic merito fidelitatis, quod ademerat tempus*, male.

Ibidem. *In occasus sui terminum versabatur.* Ms. melius *in occasus sui termino*.

Ibidem. *Unicus ille filius solliciti senis.* Lege ex Ms. *solliciti*.

Ibidem. *Necessariis sacramentis protinus præparatur* &c. Alludit ad etymon sacramenti, quod a *sacer*, seu *sacrum* derivant, ut quidquid ad sacrum pertineat, sacramentum sit. Victimam autem Deo mactare est sacrum facere, ad quod requirebantur instrumenta, ignis, ligna, gladius, quæ Zeno *sacramenta* vocat, & paullo infra *mysteria*.

Pag. 168. *Securus de fide generis sui pater filio.* Distingue cum Ms. *Pater filio, de quo non dubitabat* &c.

Ibidem. *Pedes quoque constringit, ne in exitu mortis concitata victima calcitraret* &c. Infra serm. proximo, *& ne quid minus ab hostia videretur, pedem ligatura distringit: ne incitata victima displiceret.* Versio vulgata Gen. 22. num. 9. habet: *cumque alligasset Isaac filium suum*, ex quibus incertum restat, utrum alligasset manibus, an pedibus: at in Græca legitur ἐ συμποδίσας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ: quam lectionem agnoscit & Philo in commentario, *quod Deus sit immutabilis*, & hanc Zeno expressit. Suidas συμποδίσας. συνδήσας εἰς πόδας: tunc enim litare credebantur, & aptum sacrificium esse, ait Servius ad lib. 2. Georgic. 395. cum dedicatum animal victimæ patiens invenitur. Plin. lib. 8. cap. 45. *Notatum, nec claudicante nec aliena hostia Deos placari, nec trahente se ab aris.*

Pag. 169. *O fratres secura devotio!* &c. Lege *o patris secura devotio!*

Ibidem. *Etenim explorationis tentamina porriguntur* &c. Idest, pergit adhuc Deus Abraham tentare, patiens ab eo exseri ferrum, & sublevata ejus manu ictum in cervicem filii paullo minus quam descendere, ut in tantis animi motibus, quos *casus* Zeno vocat, fides, & pietas in Deum magis esset perspicua. Potuisset quidem satis arguisse, quod filium nulla tergiversatione duxisset in montem, quod unicum pronte obtulisset; sed voluit explorationis tentamina porrigi, atque sinere gladium educi, ictum librari, ut in extremo discrimine, patris constantia explorata, ipse succurreret.

Ibidem. *Sed vos ejus.* Legendum *vox*.

Ibidem. *In illo sacrificio solus Deus doluit* &c. κατὰχρηστικῶς: tribuit dolorem Deo, & tanto licentius, si ut ita voluisse visus sit, adscripserit detrimentum Deo: sed τῷ ἰδιωτισμῷ, & modo vulgari locutus est. Dolent, qui amittunt, quocirca doluisse, dicit, Deum, quod pro præsenti humana victima dimissa, aliam arietinam de suo substituere, si licet dicere, debuerit, ut sacrum adimpleretur.

In Tract. 11. lib. 2. de Abraham. II.

Pag. 170. *Non enim præcepta virginitas provocatur. Sed nec* &c. In hoc impeditissimo loco libere pronuntiare non ausim. Itaque meo judicio aut opus ἀκέφαλον est, aut lacuna non perspecta latet, aut membra aliunde divulsa in minus aptum locum translata sunt, quæ expedienda felicioribus ingeniis relinquo.

Ibidem. *In transactæ ætatis, & generantis genitalis flore consumitur* &c. Quid si legas *fluore?* hoc est imminutione & lapsu, Virgilii exemplo 2. Æneid. 169.

Ex illo fluere, ac retro sub lapsa &c. Certe nec credibile est, voluisse effetam ætatem, & sicca genitalia florescentium prærogativa censere.

Pag. 171. *Atque ex intimis vitæ curriculis* &c. Contaminatissimus hic sermo est ut elegantissimus, & florentissimus, & qui sine meliorum Codd. ductu vix sanari possit. Lectio vulgata tum heic imperfecta est, & sine sensu: legerem proprius ad sensum Auctoris, *atque ultimis vitæ curriculis Saræ uterum filius aperire, cui jam aviæ reverentiam senectus verecunda detulerat.*

Ibidem. *Sub hac igitur, cariſſimi, ſperationis nativitate* &c. In hoc membro ulcus monſtro, medicinam non poſſum; præſtent Æſculapii meliores: quid ſi legas *ſperata*?

Ibidem. *Immaculata hoſtia* &c. ſine labe, & culpa.

Ibidem. *Nec victima imparatus* &c. Promtus, non repugnans.

Ibidem. *Uxoria munera* &c. An uxoria munera intelligit, quæ præſtant conjuges liberis operam dantes, intermiſſa per ætatem a Sara? Sed tunc legendum fuerit non *neſciebat*, ſed *omiſerat*. An legendum *muliebria munera*, qualia ſunt fluxus menſtrui, qui requiruntur in efformando, & alendo fetu? Hoc præmalim; nam uxoria munera, quæ mutua affectus, conſilii, atque operum collatione conſtant, nec tantum lecti, & rei venereæ congreſſu, a Sara abdicare, ei injuriam eſt inurere manifeſtam. Certe in libris ſacris Geneſ. cap. 18. num. 11. legitur: *Et deſierant Saræ fieri muliebria* &c.

Ibidem. *Mira prorſus, cariſſimi, & ſperanda ſæculis poſtfuturis divinæ ordinationis propago formata ad principium, ætas peracta revocatur.* Lego, ac diſtinguo: *Mira prorſus, cariſſ. & ſperanda ſæculis poſtfuturis divinæ ordinationis propago formatur: ad principium ætas peracta revocatur* &c. In Iſaaco enim typus Chriſti, cujus ex ortu futuris poſt ſæculis redimendum fuerat genus humanum. Clemens Alexand. Stromat. lib. 2. 367. τὸν Ἰσαὰκ ὡς παιδευόμενον ἱερεῖον, ἀλληγορήσας, ἐξελέξατο ἑαυτῷ. τύπον ἐσόμενον ἡμῖν οἰκονομίας σωτηρίας. *Iſaac tamquam victimam conſecratam allegorice ſibi delegit, typum futurum ſalutaris œconomiæ*: & hue voluit Zeno.

Pag. 172. *Ad principium ætas peracta revocatur* &c. Opponuntur finis & principium, ſenectus & juventus: heic principium juventus eſt, ætas peracta ſenium.

Ibidem. *Nihil in ſubſtantia reſederat corporis* &c. Hoc eſt in corpore ſuccus non reſidebat. Succus ubertas corpus hebetius, & corpulentius facit, tenuitas gracilius, & macilentum. Tertull. de Chamæleonte: *Quippe nec ſuccus eſt corpori, quod minutioribus multo liquet*; Chamæleon enim adeo emaciatus eſt, atque exſuccus, ut pellicula vivere dicatur. Subſtantia eſt id, quo quodque eſt. Svidas οὐσία. λογικὰ χρῆσις τὸ τῆς οὐσίας ὄνομα, ἀπὸ τοῦ εἶναι ῥήματος, οὐδὲ παρῆχθαι, ἀλλὰ τὸ ὂν πρᾶγμα οὐσίαν καλεῖσθαι, quod corpus ipſum ſit neceſſe eſt. Iſidorus in Originib. Corpus ſubſiſtit, & ideo ſubſtantia eſt.

Tangere enim & tangi, niſi corpus
Nulla poteſt res.

canebat Lucretius lib. 1. Spiritales enim ſubſtantiæ ſicuti corpus non habent, ita neque ab illis recte abjudicaveris corpus. Hoc nomen ſubſtantiæ ſero in latium venit, & vix quidem, ſed Zenonis ſæculo jam obtinuerat, ut quod ille ſcripſerit, *nihil in ſubſtantia reſederat corporis*, ſit, ac ſi dixiſſet, nihil in corpore reſederat corporis. Martial. 7. Spectacul.

Inque omni nuſquam corpore corpus erat.

Hujuſmodi umbras dicimus, & pumices, aut arida ut pumices, ut in Plauti Aulularia act. 2. 4. 18.

Pag. 172. *Angelus Iſaac nomen impoſuit, ut firmaret lætitia* &c. In ſacris libris non dicitur ab Angelo, ſed a patre nomen impoſitum. Riſum porro hoc nomen interpretantur Philo Judæus, Clemens Alexandrinus, alii, ex eo quod Sara ſubriſerit, parituram ſe dicente Deo, præter ſpem partus, quoniam decreviſſet ætas. Joſeph cap. 23. περὶ ἀρχαιολογ.

Ibidem. *Feſtinata educatione nutritus* &c. Educationem natura præveniente eodem ſenſu Quinctilianus lib. 6. proœmio, *celerius occidere feſtinatam maturitatem*, & hoc eſt, quod Philo dixerat in libro de Abrahamo 377. ἤδη τελειοτέρας τῆς ἡλικίας ἐξέφαινεν ἀρετάς, ὡς &c. *Jam perfectioris ætatis oſtendebat virtutes, quales* &c. Educatio & παιδεία non tantum eſt ipſa inſtituendi ratio, ſed educationis perfectio, & τελείωσις. Caſſiodor. variarum 23. lib. 9. *Educavit liberos pondere moderationis æquales, & morum ſocietate vere germanos, quorum infantiam bonis artibus enutritam, juventutem quoque armis exercuit, formans animum litteris, membra gymnaſiis, & quidquid in illo viro gratia divina conceſſit, integra perfectione tranſmiſſum cernas in poſteros.*

Ibidem. *Ut ait Apoſtolus contra ſpem natum* &c. Ad Roman. cap. 4. num. 18. ὃς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν: contra ſpem, quantum fuerat ſecundum naturam; in ſpe autem, quod Dei promiſſioni crediddiſſet.

Ibidem.

Ibidem. *Qui cum hostiam providet, cujus loco electus fuerat requirebat* &c. qui anxius de hostia se succidaneum faciebat, ac si diceret: dum quærebat hostiam, se requirebat.

Pag. 173. *Ad hujus ergo personam Christi refertur verecunda nativitas* &c. Non dubitabam, quin legendum esset *veneranda nativitas*: verecundari enim non decuit, neque pudere, ubi in conceptu, & partu turpitudo nulla, immo spes redemtionis adimpleta est. At vulgatam lectionem probat Valesius ad Ammianum lib. 24. cap. 6. ex eodem loco, & lib. 21. cap. 16. *Marci illius dissimilis, Principis verecundi*, & lib. 30. cap. 8. de Artaxerse: *Temperantia morum ita tolerabilem eum fecit, & verecundum*; itaque electionem lectori facio.

Ibidem. *Sed virginalis uteri aula secretior* &c. quæ intacta viro; nam, etsi in Isaaco typus sit Christi, differentia tamen maxima inter utriusque conceptum, quod ille naturali, hic supernaturali & divino modo processerit.

Ibidem. *Sed virginalis uteri aula secretior divini sermonis arte formata in se tabescentis corporis vulva portavit* &c. Et hic locus ex illis est, qui opem librorum implorant, & perspicacioris ingenii curam. Certum est, hoc agi, ut ostendatur, Dei voluntate, non ex sanguine, neque e carnis, aut viri voluntate, verbo, non semine, ut ait alibi Noster, filium coæternum patri, immortalis, atque incorruptibilis naturæ, in terrenæ mulieris, & humanæ tabi obnoxiæ alveum descendisse, ut carnem ex ea assumeret mutuaturus in humanam salutem Deus simul, & homo, habens carnem sine semine ex homine, spiritum cum semine ex Deo, ut Tertullianus dicit de Carne Christi cap. 18. Sed oratio hiat; non enim recte retuleris *divini sermonis arte formata* ad virginalem aulam, quæ non peculiariter formata, sed peculiariter sanctificata: neque quid portavit in se tabescentis corporis vulva deprehendes, nisi aliqua suppleveris: at quæ? Cave, tabescens corpus intelligas de Christo; nam illud neque tabi, neque corruptioni obnoxium, de quo in Psalm. 15. num. 10. *Neque dabis sanctum tuum videre corruptionem*. Deerit forsan quiddam, & imperfecta fuerit oratio: at ariolari inutile fuerit sine libris. Quid si legas, divini Sermonis arte formatum? hoc est corpus Christi. Ferri forsan poterit; sed nondum mihi satisfactum.

Ibidem. *Non semine progenitum certissimum Dominum* &c. Illud *certissimum* suspectissimum mihi est.

Pag. 174. *Sed quia nescit æternitas mori* &c. Totum hunc locum ea conjectura restituo: *Sed quia nescit æternitas mori, neque Dominus post sepulcrum* (repetito ἀπὸ κοινοῦ scit mori.) *ad Judæos remansit sola damnatæ voluntatis invidia, quia Dominum nec agnoscere voluerunt, cum nefarium fuerit etiam tardius adorari*. Elegantissime concludit, Deum qua immortalem mortem pati non potuisse, qua hominem Deo unitum post voluntariam mortem non potuisse diu mori; Judæos idcirco reos, quod inefficaciter voluerint omnino sublatum, quem negatant Christum, & quem ea ejus factis debuissent adorare. *ei, & sola crediderunt cogitatione puniri*, neque quid sibi velint, neque quid ad rem faciant, video: ideo ea rejicio, male ab aliquo forsan intrusa: glossema ineptum illorum *sola damnatæ voluntatis invidia*.

Ibidem. *Ab auctore itaque* &c. a Juda, quem Acta Apostolorum cap. 1. num. 16. vocant *ὁδηγὸν τοῖς συλλαβοῦσιν Ἰησοῦν Ducem eorum, qui comprehenderunt Jesum.*

In Tract. 12. lib. 2. de Abraham. III.

Pag. 175. *Hic justitiam non didicit, sed genuit* &c. Non doctus ab aliquo, sed a se ipso ordinem naturæ secutus. Tertull. adversus Judæos cap. 2. *Unde Abraham amicus Dei deputatus, si non de æquitate, & justitia legis naturalis?* Justitiam autem genuit, quod crediderit Deo, propter quod accepit signum circumcisionis, signaculum justitiæ fidei, quæ est in præputio, ut sit pater omnium credentium per præputium, ut imputetur eis justitia, & sit pater circumcisionis, non iis tantum, qui sunt ex circumcisione, sed & iis, qui sectantur vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abraham, ut docet Divus Paullus ad Rom. cap. 4.

Ibidem. *Non illum accessus infecerat urbium, cujus conversatio lex* &c. Plenius in Ms. *infecerat urbium: non habuit legem, cujus conversatio lex* &c.

Ibidem. *Refrigerate vos, inquit, sub ista arbore magna* &c. Habitabant enim anti-

 qui-

quitus sub arboribus, Etymologicon & Svidas in *δενδρυάζειν*, quorum tegmine arte aliqua accedente, arcebant imbres, & aeris injurias, quercuum præcipue, quorum fructu etiam alebantur. Juvenal. Satyr. 6. *Glandem ructante marito. Ibidem Sylvestrem Montana Torum quum sterneret uxor frondibus*. Et signanter Abrahami arbor quercus fuit. Gen. c. 18. *Ad quercum Mambre*.

Pag. 176. *Inventa est caussa, ubi Abrahæ fides tentatione fortior militaret*. Apocryphum est, quod legitur in parva Genesi, a Mastipham dæmoniorum supremo Deum his verbis interpellatum *εἰ ἀγαπᾷ σε Ἀβραάμ. δοκίμασον τὸν υἱὸν αὐτοῦ*, mutuatum a loco Job cap. 1. a num. 9.

Ibidem. *Devotus sic stricto vultu puerum ducit ad aram: reprimit gladium medium: pectus fidei militabat &c.* Pro *stricto vultu*, quod nihili heic esse puto, reposuerim *sicco vultu*, hoc est lacrimarum experte: in vultum enim excurrunt lacrimæ, & inibi subsidentes inde decurrunt. Virgil. Æneid. lib. 1. 469. de Ænea.

Multa gemens largoque humectat
flumine vultum.

Et Silius Italicus lib. 2. madentes dixit sudore vultus, non insueto dicendi modo. Virgilius rursus lib. 9. 251.

..... *& vultum lacrimis atque ora*
rigabat.

Et Seneca Hercul. 1228.

.... *hic durus malis*
Lacrimare vultus nescit.

Possit & legi *soluto vultu*.

Ibidem. *Puerum ducit ad aram: reprimit gladium medium: pectus fidei militabat &c.* Ut ostendatur Abrahami mens imperturbata, *reprimit gladium*, non conducunt, quæ actum renitentis indicant, non volentis: tum quid sit gladius medius, perspicere non possum. Ut sensus constet totum hunc locum putarim legendum. *Devotus sic sicco vultu puerum ducit ad aram; arripit gladium, namque pectus fidei militabat. Non pallescit vultus, non contremuit manus. Quærit puer ubi sit victima, quam mox, ne percuteretur tenera ætas, offendit, quo nec pater ferire posset*. Levissima mutatio est, atque ex vulgatæ ductu, pro *medium*, quod gladio Abrahami non potest convenire, repono *namque*, quæ particula conjunctiva fulcit sequentem periodum, alioqui hiulcam. Sequitur, *quam mox ita ne percuteret*. Editor Veronensis de hac lectione incertus, pro varia lectione, aut pro emendatione posuit in margine *quem*, cujus relativi tamen nullam correlationem demonstravit: *ita ne percuteret*, *ita* supponit qualitatem actus, qui nullus cum indicetur, merito adverbium illud expungendum duxi: legitur, *tenera ætas ostendit*, sed longe a vero est, Isaacum ostendisse victimam, nam religatus, & vittatus, non poterat ostendere, quæ pone se, & pone patrem: immo pater ipse offendit. Gen. cap. 22. num. 13. *Levavit Abraham oculos suos, viditque post tergum arietem inter vepres hærentem cornibus, quem assumens obtulit holocaustum pro filio*. Itaque reposui *offendit*, quam scilicet victimam, *ne percuteretur tenera ætas*, idest Isaacus, pater *offendit*, *quo* immolare posset, *nec pater*, idest sine parricidio.

Ibidem. *Idest operibus ornata qualis fuit Abrahæ* &c. Inepta additio, & abest a Ms.

In Tract. 53. lib. 2. de Somnio Jacob.

Pag. 177. *Contestans* &c. Ipse videtur interpretari, *idest duo testamenta gerens*: sed illud *gerens* videtur superfluere, & contra rationem intrusum. Simplicius esset, *contestans duas acies*, *idest duo testamenta*: idest præbens testimonium, testimonio suo approbans utrumque testamentum.

Pag. 178. *Hanc Isaias in modum forcipis vidit, quibus ad conflanda labia inquinata ab uno de Seraphim ab ara Dei* &c. Locus Isaiæ est cap. 6. juxta septuaginta interpretum editionem, quam semper sequitur: verum in illa nihil de conflatu, sed legitur tantum *ἥψατο τοῦ στόματός μου*: tetigit os meum, quomodo & in vulgata. Sed auctorem juvat ludere de verbo, quo, ut usus est in illis, *in unum populum per confessionem nominis Christi noscuntur esse conflati*, possit concludere: conflatio & puritatem designat, & unitatem.

Pag. 180. *Quæ ideo materiæ ligni sunt comparata, sive quod in ejus usu, & perpetuo, & totius maneat testatoris voluntas* &c. Triphoninus in tit. de bon. or. poss. cont. tab. cap. 19. *Liberis datam bonorum possessionem contra lignum*, hoc est contra testamentum ligneis tabulis conscriptum.

Isido-

Isidorus lib. 4. cap. 24. Tabulæ testamenti ideo appellatæ &c. sunt, qnia antn chartæ, & membranarum usum in tabulis dolatis non solum testamentum, sed etiam epistolarum alloquia scribebantur. Qui exactiora cupit, adeat Cujacium Observ. lib. 11. cap. 14.

Ibidem. *Dei filium nuntiabat*: corrige ex Ms. *nuntiabant*.

Pag. 181. *Quia neque eefugæ descendunt* &c. Melius Ms. *Quia neque refugæ adscendunt, qui post peccatum in cælum numquam recepti noscuntue, neque lucis descendunt, quia numqnam in tereis, sed sempee in cælo manserunt.*

Ibidem. *Amen amen dico vobis* &c. In Ms. est unicum *Amen*.

Ibidem. *Hæc igitur omnia combinata* &c. Glossæ *combinaee ζευγνύειν*: idest jungere, copulare, propric de duobus, quod & Noster in ipsa voce *combinata* voluit; ac si diceret duo testamenta simul juncta unum fructum parturiunt.

Pag. 182. *Couversio, audientia, intellectus* &c. Hujus ad cælum scalæ gradus digni sunt, qui noscantur, digni qui serventur, illi præcipue, qui nos jam rore cælestis doctrinæ alitos contingunt; nam virtutum hi apices, & in quibus tota Christi doctrina referretur. Conversio, audientia, intellectus, hi proprii Neophytorum, aut potius ad fidem tendentinm, nam conversio est ab alia in Christianam sectam inclinatio. Cyprianus de se ad Donatum: *Qui possibilis, ajebam, est tanta conversio, ut repente, ac pernicitee exsuatur, quod vel genuinum situ mateeiæ naturalis obduruit, vel usurpatum diu senio vetustatis inolevit?* Audientia ducit ad percipienda mysteria. D. Paul. ad Rom. c. 10. num. 7. *Fides ex auditu, auditns autem per verbum Christi*. Cyrill. Hierosol. præfatione, *οἱ πόδες σε εἰς τὰς κατηχήσεις σπευδέτωσαν*: *Festinent pedes tui ad cateebeses auditndas*. Demum intellectus est voluntas recta, Christianæ sapientiæ se accommodans. Intellectus enim eum intelligibilibus conjugatum nomen est, ait Synesius in Dione, *ut neque si finis sit cælum intueei satis sit in bumnm non curvari, sed psst mediam visus consistentiam necesse sit ad superioea conveeti.*

Ibidem. *Perseveeantia consummatio* &c. respicit ad dictum Christi Matth. cap. 24. num. 13. *ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται, Qui autem perseveeaveeit usque in finem, bic salvus erit*; non satis est perseverare, sed τελεῖν oportet.

In Tract. 24. lib. 2. de Juda.

Pag. 183. *Qni consolatus* &c. post solennia luctus; nam præstituto tempore desinebat luctus, atque omnia læta muniaque solita peragebantur; sed & natura præstat, quod ait Seneca Epist. 63. *ut custodienti quoque dolorem, elabatur, eoque citins, quo est acrior, desinat.*

Ibidem. *Æstivalia induit* &c. Tam Græca quam Latina versio habent *Theristron*, quod Hesychius interpretatur λεπτὸν ὕφασμα, θερινὸν ἱμάτιον: *Textus seu velum tenue, vestis æstiva*. S. Hieronymus in tradition. ait, esse genus vestimenti Arabici, quo mulieres illius Provinciæ velantur.

Pag. 184. *Quæ pndoris integritatem faciem velando monstrabat* &c. Tertull. de Virgin. veland. cap. 3. *Arbiteio permissa res erat, ut quæque voluisset, aut tegi aut prostitui*. Nonnius Dionys. lib. 42. v. 351. quas mulieres faciem velarent αἰδομένας *verecundas* vocavit; nam ut repetit ibidem Tertull. cap. 14. Concupiscentia non latendi non est pudica, cum alias ipsa latendi forma magis amorem acuat, nam ii Venerum Sectatores,

> . . . . ὅτι μᾶλλον ὀπιπτεύουσι γυναῖκας.
> Καὶ πλέον ἱμείρουσι καλυπτομένοιο προσώπου.
>
> *. . . . . . qno magis intuentue mulieres,*
> *Etiam eo plus amant abscondita facie.*

Nonnius ibidem.

Ibidem. *Conceptu signata, quem veræ fornicariæ babent peeosum*. Aristæn. lib. 1. epist. 19. οὐκ ἔδει λαβεῖν ἐν γαστρί, ὅπως μὴ δι' παιδογονίαν ἀμαυροτέρα γένοιτο τοῖς συνοῦσι, τῆς ἀκμῆς τὸ ἄνθος ὥρον ἀποβαλοῦσα τοῖς τόκοις: *nec prægnantem eam fieri expediebat, ne puerperium minueeet ei apud amantes gratiam, traducto in partionis laboribus ætatis flore*. Procop. in Ανεκδότοις fol. 76. de Theodora adhuc scenica ἐτύγχανε δὲ ὑπό τῳ κυήσασα τῶν ἐραστῶν, οὐ δὲ κατὰ ὀψὲ τῷ καιρῷ αἰσθομένη. πάντα μὲν ὥσπερ ἀμβλίσκειν εἰώθει, ἐποίει. *Evenit, ut ex amatorum suorum uno conciperet, quod infortnnium sero, & præter tempus cognoscens, omnia tentavit, ut, quemadmodum consueverat, abortionem faceret.*

Ibi-

Ibidem. *Secundum condictum* &c. Festus condictum ait, *quod in communi est dictum*. Simplicius Papias: *Condicere, constituere, denuntiare, decernere*, & ad mentem Nostri, idest secundum decreta, & pacta, seu secundum quod constitutum fuerat. Plautus Curculione scena 1. vers. 5.

Si media non est, sive est prima vespera,
Si status condictus cum hoste intercedit dies, Tamen est eundum.

Pag. 184. *Sine labore accusatoris vidua praegnans* &c. Nam venter ipse praegnans, & tumens ream concubitus indicabat. Aristotel. Rhetoric. lib. 1. cap. 15. ad hoc concludebat: οὐδὲν ἂν ἔδει μαρτυριῶν, εἰ ἐκ τῶν λόγων ἱκανὸν ἦν θεωρῆσαι: *Non opus testimoniis si rationibus satis sit rem perspicere*, nam quod manifestum est, unicuique manifestum est, neque ullam patitur probationem. Quinctil. lib. 5. cap. 12. *In rebus apertis argumentari tam sit stultum, quam in clarissimum solem mortale lumen inferre*.

Ibidem. *Judas, quantum intelligi datur ex parte Prophetarum, ex parte Patriarcharum, patrumque typus erat, qui ob justitiam Dei omnes homines filios computabant* &c. Patriarchae fuere Abraham, Isaac, Jacob, quos tres propatores agnoscit solos & Clemens Alexand. Stromat. lib. 1. 284. Judas non erat Patriarcha, sed Patriarchis proximus, atque eorum progenies, qui habebat in se traditam a majoribus notitiam divinorum promissorum, quibus eorum posteri futuri essent in gentem magnam. Propheta nec erat, licet credatur persensisse ob justitiam Dei omnes homines, omnesque gentes in Abrahamo, & ejus semine benedictas, novumque testamentum futurum, quo Mosaicum per fidem in Christum aboleretur, quod vaticinium demum protulit Hieremias cap. 31. & hoc est, quod dicat ex parte Prophetarum, & ex patte Patriarcharum Judam typum fuisse, scilicet, qua agnosceret semen Abrahae, & suum non in Judaico tantum populo, sed in ceteris gentibus per fidem computandum Gen. cap. 18. 18. 22. 18. & 26. 4. ut insequeretur in Her., Onan., & Sela de Ethnico, Judaico, & Christiano populo argutari, quod subtiliter, & ingeniose facit. De justitia Dei vide adnotata ad tract. 3. lib. 1.

Ibidem. *Igitur Her primitivus filius est populus, idest* ἡμίθεοι: ἡμίθεοι ante Judam dicuntur fuisse plus annis 1300. Igitur non poterant primitivo Judae filio comparari, qui ante illum. Sed assumto suo historiam accommodat, servato potius sermonis decore, quam rerum proprietate. In Ms. *Igitur Her primitivus filius, primitivus est populus, idest hemithei*, quod probo.

Pag. 185. *Sela autem praedictorum tertius frater minor ex gentibus venientis* &c. Placet magis manuscripta lectio: *ex gentibus veniens*.

Pag. 187. *Praecedunt vos in Regno Dei*: elegantius in Ms. *in regnum*.

Ibidem. *Quod cum ea convenit, communionis sanctae significat sacramentum*. Ms. *Quod convenit in ea fidelium communionis sanctae significabat sacramentum*.

Pag. 188. *Amen*. In Ms. non est.

In Tract. 15. lib. 2. de Job.

Pag. 189. *Ut pars felicitatis sit, nosse quid fecerint* &c. Theophylactus Simocat. historiam vocavit, ἀκοῇ ἥδυσμα, τῇ δὲ ψυχῇ παιδαγωγεῖον, *auditioni oblectamentum, animis scholam discendi*: reddit rationem Agath. procem. histor. quia λεαίνουσα ταῖς ψυχαῖς ἠρέμα τὰς ἀρετὰς ἐνοικίζουσα, *leniter, & placide virtutes animis insinuat*: instruunt enim nos exempla, & ducit imitatio potius, quam natura, aut praecepta.

Ibidem. *In confusam molem parietibus tectisque labentibus* &c. In ruta, caesa Ruta quae Nonio sunt *diruta*. *Caesa* Palladio lib. 1. cap. 9. *contusa*. Festus utrumque complexus. *Ruta caesa, quae venditor possessionis, sui usus gratia, concidit, ruendoque contraxit*: quod verius putem, licet Ulpian. in lib. 17. §. 6. De action. emptionibus ruta dicat, quae eruta, ut arena, creta, similia; caesa esse arbores caesas, & carbones. Sed solitum sub uno nomine diversa procedente tempore aggregari.

Pag. 190. *Sepelit, antequam jugulet, taleque commentus impietatis excidium* &c. Levissima mutatione lego. *Jugulat*. *Tale commentus* &c. Sic enim gratius auribus occinit.

Ibidem. *Populosis ulceribus* &c. ita grassantibus, & serpentibus, ut ex parte fieret totum vulnus.

Ibi-

Ibidem. *Populosis ulceribus non distinctum est, sed totus unum vulnus ei factus* &c. Non arridet correctio Editoris Veronensis; *qui voluit non distinctus est; sed totus unum vulnus est factus*. Legerem, *non distinctum est*, intelligo vulnus, *sed totus unum vulnus est factum*.

In Tract. 57. lib. 2. de Jona Propheta.

Pag. 594. *Curiositate non sunt inquirenda secreta* &c. Stultissimi enim sunt, qui de humanis divina præjudicant, ait Tertull. lib. 2. adversus Marcion. c. 6. Agath. lib. 2. fol. 67. edit. Reg. cælestia rimari ait, πρᾶγμα ὅσον μακάριόν τι, καὶ ἀνέφικτον, καὶ μεῖζον ἢ κατ' ἀνθρώπους, καὶ μόνῳ τῷ ἀγνοεῖσθαι θαυμαζόμενον; *adeo beatum & imperceptibile, & humanum intellectum exsuperans, ut eo solo, quod ignoretur, admirandum sit.*

Ibidem. *Corpoream aeris hujus, ut quidam putant, inanitatem se disserere posse* &c. In aere materia est, & ideo corpus habet. Apud Sextum Empiricum adversus Math. lib. 8. 307. Philosophi, qui elementa sentiebant terram, aquam, aerem, ignem, corporea elementa voluisse dicuntur. Et quidem certum est, aerem corpus habere, cum sit capax raritatis, & densitatis. Quod autem nec videri, nec tangi possit propter ejus raritatem, & quod, ut ait Philo de somniis, εἴκοντα καὶ ἀντιπεριϊστάμενα τοῖς σώμασι; *cedat, & circumsistat corporibus*, inanitatem sapit, ut eodem modo, ubi corpora crassa non sunt, vacuus aer dicatur. Martial. Spectac. Epigr. 31. *Deprendat vacuo venator in aere prædam*. At Plinius lib. 2. cap. 38. non prorsus inane vocavit, sed inani simile, caussis jam dictis: neque propterea inanis esse possit, qui sit instrumentum vitæ, respirationis, visus, auditus, ceterorumque sensuum; & sine cujus usu, vel exigua temporis parte homini pereundum sit, ut docet Hippocrates in libro de Flatib.

Pag. 595. *Quis terram aqua portari, an aquam terræ gremio contineri se nosse præsumat?* Terram, & mare eumdem constituere globum, atque commune centrum habere, Stoici censere in Diogene Laertio Zenon. 101. μέσην τὴν γῆν κέντρου λόγον ἐπέχουσαν, μεθ' ἣν τὸ ὕδωρ σφαιροειδὲς, ἔχον τὸ αὐτὸ κέντρον τῇ γῇ; *mediam esse terram centri locum obtinentem, post eam aquam esse globosam, quæ eodem, quo terra, centro, contineatur*. Strabo lib. 2. 112. ὑποκείσθω δὴ σφαιροειδὴς ἡ γῆ, σὺν τῇ θαλάττῃ μίαν, καὶ τὴν αὐτὴν ἐπιφάνειαν ἔχουσα τοῖς πελάγεσι. *Hoc ergo pro certo habeto, terram globum esse simul cum mari, eamdemque habere cum maribus superficiem*. Philo Judæus de Mund. opific. ait, utrasque terram, & aquam contineri ὡς ἂν ὑπὸ δεσμῷ τὴν γῆν, *veluti vinculo* colligatas, sic ut non tantum aqua terram circumeet, sed ineat, atque subeat. Plin. lib. 2. cap. 65. elegantissime: *Ita formasse artifex Natura credi debet, ut cum terra arida & sicca constare per se, ac sine humore non posset; nec rursus stare aqua nisi sustinente terra; mutuo complexu jungerentur, hac sinus pandente, illa vero permeante totam, intra, extra, supra, venis, & vinculis discurrentibus*, ut ex his cum unitas globi terrei, & aquei satis constet, probabilius sit aquam terræ gremio contineri, ut sentit Plinius, quod sensisse, & Ptolemæum refert Casaubon. ad Strabonem pag. 5. & 6. quam quod M. Tullius de Republic. apud Macrobium lib. 2. Commentariorum cap. 5. velut insulam mari circumfusam terram senserit, & Stoici loco supra ex Laertio laudato τὴν γῆν ἐν ὕδατι οὖσαν, *terram in aqua esse*; aqua enim vaga, & fluida cum sit, terra solida atque consistens, naturæ fuerit convenientius illam ab hac contineri, quam e contra, quod non obscure videtur & innuisse Aristoteles, dum lib. 2. cap. 2. Meteororum inquit: ὡς τὸ κοιλότατον ἡ ῥύσις, καὶ ἡ θάλαττα τὸν τοιοῦτον ἐπέχει τόπον τῆς γῆς; *Ad id quod cavissimum est, fluxio effici solet, & terræ locum ejusmodi mare occupat*. Liceat autem super hoc paucis ratiocinari. Terra erat circumfusa, & oppressa aquis in mundi natali. Genesis c. 1. num. 9. & 10. Deus voluit segregari aquam a terra, & factum est; nam eo jubente, emersit terra, quam *arida* Scriptura vocat; in hac excavasse profundissimos alveos, ut maria reponerentur, arguunt Psalmi 32. num. 7. verba: *Congregans sicut in utre aquas maris*. Igitur velut in utre, aut, si mavis, in recipiente, aquæ in terra sunt. Alveos autem, & cavernas in terra factas in receptaculum aquarum censere & Conimbricenses Physic. lib. 4. cap. 5. qu. 3. art. 2. & de cælo lib. 2. cap. 14. quæst. 3. art. 2. allegantes etiam Joannem Damascenum, Allatium ad Eustathii fol. 6. notarum

rum

rum fol. 46. & Gerardum Joannem Vossium de Idololatr. lib. 2. cap. 67. Neque argumentum deest, quia si aqua non sustentaretur a terra, nulla daretur maris profunditas; at experientia nautica dari restatur suis limitibus, & quantitatibus, nisi excipias loca circa insulas Flandricas, & circa non nullas alias Pacifici maris; ergo mare terræ inhæret, & ab ea sustinetur: de quibus ratio naturalis spero quæstionem dirimet.

Ibidem. *Quis spiritus aerios, quis figuras ventorum* &c. Ut puto spiritus intelligit pro aura, & placido flatu, cum nimirum leni, tranquilloque motu delabitur, ut in Catullo Carmine nuptiali:

Ut flos ..... quem mulcent auræ.

Et Ovidius Metamorphos. lib. 1. 107.

...... *placidique tepentibus auris*
Mulcebant Zephyri ....

Talem intelligas in Epigrammate Græco Anthol. lib. 7. cap. 117.

εἴθ᾽ ἄνεμος γενόμην σὺ δέ γε στείχουσα παρ᾽
αὐγάς
Στήθεα γυμνώσαις & με πνέοντα λάβοις.

Ventos autem ab eo dici, cum impetuosius spirant, & quibus materia copiosior violentiam potiorem, & diuturniorem suggerit. Achil. Tatius in Aratum 158. *ἄλλοι δὲ διαφέρειν ἄνεμον λέγουσιν αὔρας. ἄνεμον γὰρ εἶναι ῥύσιν ἀέρος· αὔραν δὲ ἀναθυμίασιν γῆς. Alii ventum ab aura discrepare volunt: quippe ventum, ajunt, esse fluentem aerem, auram vero terrenam exhalationem*, quam distinctionem videas in auctore libri de mundo. Aristotelem Meteorologic. lib. 2. cap. 4. credo eadem ratione distinguere inter flatum, quem *πνεῦμα*, & inter ventum, quem *ἄνεμον* vocat. Sed ut vidimus confunduntur.

Ibidem. *Quis inter marinos æstus fluminum augmenta* &c. Hue usque de fluviis auctis, aut imminutis ab æstu, aut recessu maris a me nondum in libris aut visum, aut lectum, quantum meminerim. Aliqua de fontibus in Gadibus uno, & de altero Burdigalæ, quorum caussas nobis ignotas esse fateri cogimur: ni dicamus, quod Socrates in Phædone, plurimas cavitates esse sub terra, per quas aquæ sibi invicem obvient, irrumpantque, quæ incurrant facilius in hos fontes, quam in alios. Sed non tollitur dubitatio, cur enim in illos sic potius, & non in omnes.

Pag. 197. *Sollicitique gurgitis prærupto-rum montium canis voluminibus repugnantium litorum spumantia ora contundens* &c. Hæc inquinata esse nemo non viderit. Legerem potius, dum melioris scripturæ notitia datur: *Lacessitum fremit mare, sollicitat gurgites præruptorum montium canis voluminibus, repugnantiumque litorum spumantia* &c. Gurges enim pro fluctu. Virgil. lib. 3. Æneid. 564.

Tollimur in cælum curvato gurgite.

Sic prærupti montes sunt undarum ipsi fluctus, abrupti veluti a majori monte, & jactati ventis. Idem lib. 1. Æneid. 109.

.... *insequitur cumulo præruptus*
aquæ mons;

ut viderentur montium portiones albicante spuma canæ. Apollon. Rhod. *ἀργοναυτικῶν:* lib. 2. 571.

.... *ὑψόθι δ᾽ ὄχθαι*
Λάλαι καγχλάζοντος ἀνέπτυε κύματος ἄ-
χνο.

........: *in litus summum*
Alba undæ fractæ expumat lanugo,

jam ipsa spuma maris infectum. Ceterum undarum tumidos hos æstus fluctusque Apollonius ipse dicto lib. 2. vers. 583. vocavit *ἀποτμήγου σκοπιῇ ἶσον*, abrupti æmulos scopuli. Achil. Tat. ἐν lib. 2. *ἐῴκει δὲ τῶν κυμάτων, τὰ μὲν ὄρεσιν, τὰ δὲ χάσμασιν: E fluctibus alii montibus, alii voraginibus similes erant.*

Pag. 197. *Quem solum expetebat bona illa tempestas* &c. Pariliter locutus est Appulejus lib. 1. de Asino. *At illæ probæ, & fideles januæ*. Mox: *Ac recordabar profecto, bonam Meroem non misericordia jugulo meo pepercisse, sed sævitia cruci me reservasse*. Bona illa tempestas: ironice. *Exspectabant*, quod vellent, non ad genium Zenonis; *expetebat* quod retinuimus, optimum.

Ibidem. *A ligneo ad navigium vitale* &c. Navigium vitale vocat eccum; quem paullo post vocat ferinam voraginem.

In tract. 19. lib. 2. in illud Geneseos &c.

Pag. 206. *Nihil est homini timenti Deum tam necessarium atque conveniens, quam ut se ipsum noverit* &c. Notissimum illud est *γνῶθι σεαυτόν*: quod alii ad moderationem, alii ad confidentiam trahunt. Noster ad indicandum quanti sit homo, hominem hortatur, ut se scilicet ea imagine Dei noscat, quam portare in tantum di-

gnus

gnus factus est, in quantum operibus non infregerit, aut, quod damnabilius, deleverit, ad hoc ut illecebras mundi spernat, & adferat suo auctori imaginem suam puram, illibatam, & dignam ætherea sede.

Pag. 206. *Tantum anima potestatis habet, ut cum sui domicilii septo teneatur, tamen quidquid voluerit, omnibus momentis illustret* &c. Cicero Catone majori 195. *Credo Deos immortales sparsisse animas in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cælestium ordines contemplantes, imitarentur vitæ modo atque constantia.* Rotundius, & planius Philo Judæus. περὶ κοσμοποι. 55. ἀνατέμνων ὁδοὺς λεωφόρους ἀτραπούς, διὰ γῆς ἔρχεται, καὶ θαλάττης, τὰ ἐν ἑκατέρᾳ φύσει διερευνώμενος. καὶ πάλιν πτηνὸς ἀρθεὶς καὶ τὸν ἀέρα, καὶ τὰ τούτου παθήματα κατασκεψάμενος, ἀνωτέρω φέρεται πρὸς αἰθέρα, &c. *Aperit sibi vias quascumque per terram, per mare, utriusque naturam perscrutatura. Rursus sublimis evolans, aeremque, & ejus passiones contemplata rapitur ulterius ad summum æthera*, & quæ sequuntur, quæ si contuleris cum Maximo Tyrio in fine dissertationis sextæ, non minori elegantia consimilia reperies.

Ibidem. *Non ergo carnale hoc domicilium imaginem Dei debemus accipere, sed cælestis hominis spiritalem, quam in se credentibus Dominus* &c. Eadem fuit Origenis sententia, qui non forma corporis, neque animi, sed actionibus voluit in nobis repræsentari imaginem Dei ex Apostolo tum prima ad Corinth. cap. 15. n. 49. ubi ait: καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, ὅπως φορέσωμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου: *Quemadmodum portavimus imaginem terreni hominis, ita portemus & imaginem cælestis:* tum ad Coloss. c. 3. n. 10. ubi dans præcepta recte vivendi, hortatur, fiamus κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος *secundum imaginem ejus, qui creavit*, quam Origenis sententiam prætermissam ab Huetio, reperies inter Theodoriti quæstiones in Genesim ἐρωτ. 20. & hoc est, quod Zeno heic ait, *sed cælestis hominis spiritalem:* ergo non terreni hominis, quod exsequitur expressius in fine serm. 4. de Gen. (nunc tract. 20. lib. 2.) subdens, quam rationem *Paullus evidenter prodidit dicens: Quemadmodum portavimus imaginem ejus, qui de limo est, portemus ejus imaginem, qui de cælo est.* Deus enim, ut Theodoritus comment. ad Coloss. cap. 3. num. 10. ait, & Augustinus alicubi, hominem in puritate creavit, & ideo ad suam similitudinem; at homo per peccatum imaginem obtrivit, quam ut renovare posset, venit Christus donando peccata ex gratia. Variatum porro est in hujus mysterii interpretatione. Nam & Noster alias videtur ad animam referre in hoc ipso sermone, & in 4. nunc 20. alias serm. 3. nunc tract. 5. lib. 2. ad id, quo Deus hominem adsumturus esset, dum ait: *Nequam filius hominem induturus, pati videretur injuriam*; quod & Tertullianus sensit. Theodoritus aliter. Sed nos philologum, non Theologum agimus.

In Tract. 20. lib. 2. in eumdem locum Geneseos.

Pag. 207. *Usque adeo incertus, ut idem in duobus per orbem totum non possit inveniri* &c. Imitatus est Plinium lib. 7. cap. 1. in quo naturæ vis summa emicat, aut potius Dei summi potentia, qui in infinitis personis diversas effigies, & infinitas præstet; quod, ut ait Plinius, ars affectando in paucis non possit. At locus, ut planior sit, interpungendus sic est: *tristitudine: nunc macie deformis, nunc enormi pinguedine: usque adeo incertus* &c.

In Tract. 25. lib. 2. de Psal. 100.

Pag. 208. Quærit eleganter, pie, & ad plebis sibi commissæ fructum; qui stent simul misericordia, & judicium in Deo, cum altera indulgentis, & propitii sit, alterum exasperati, & provocati hominum injuriis; quod ut solvat, tria hominum genera distinguit, unum impiorum, de quibus judicium jam peractum dicit: alterum piorum re, in quibus judicium non habet locum: tertium eorum, qui nomine tenus pii sunt, ceterum Deum inhonorant, & in hos solos judicium, & misericordiam habere posse locum concludit.

Ibidem. *Cum aut dicta non pro locis intelligunt* &c. Si legas *non pro dictis*, planior erit sensus, & convenientior.

Pag. 210. *Tamen a ministeriis dæmonum* &c. In Ms. *a mysteriis*.

Ibidem. *Multos namque Dei metus in Ecclesia continet*. Est metus Dei, est metus Ecclesiasticarum pœnarum. Metus Dei

est unica Christiana disciplina, qui ab amore non distinguitur; ipsum enim sapere est timere Deum: Psal. 110. n. 9. Noster infra de Psal. 127. (nunc in Appendice, in qua Hilario illum adjudicamus.) *Nobis autem timor Domini omnis in amore est, non in metu; dilectionis autem nostræ in eum hoc proprium officium est parere monitis, statutis obtemperare, pollicitis confidere*. Clemens Alexand. Strom. lib. 2. arguit amorem ex timore, quod timor sit principium dilectionis, increscendo enim sit fides, deinde dilectio. Sophocl. Ajace v. 1104.

Δέ⊙ γὰρ ᾧ πρόσεστιν, αἰσχύνη θ' ὁμοῦ,
Σωτηρίαν ἔχοντα τόνδ' ἐπίστασο.
Metus enim cui adest, & pudor simul,
Hunc posse salvum esse scito.

Nescio igitur, qua ratione velit imminuere conditionem ejus, qui Dei metu in Ecclesia continetur. Sed erat & metus Ecclesiasticarum pœnarum, nam in peccatores erat inquisitio, & denuntiatio. Vide Canon. 61. & 71. Basilii Magni in Epitome Canon. Harmenopol. lib. 5. tit. 3. de quo forsan intellexit Zeno.

Pag. 213. *Unum justorum, qui non tantum, ut dictum est, non judicabuntur*. Supple ex Ms. *Non judicabuntur; sed istum mundum ipsi judicabunt, Apostolo dicente* &c.

Ibidem. *In falso maleficio*. Distingue in Ms. *in falso, in maleficio*.

Ibidem. *Alterum vero, quem venena contereutem in adulterio* &c. Distingue *alterum vero, quem venena contereutem, in adulterio, in homicidio* &c.

Ibidem. *Ita erit, ut justis corona, peccatoribus aut excusatis, aut emendatis indulgentia*. Theodoritus in Isai. cap. 64. num. 5. οὔτε ἔλε⊙ τοῦ Θεοῦ ἄκριτ⊙, οὔτε ἡ κρίσις ἀνέλεος. διὰ τοῦτο τοῖς ὑπομένουσι καὶ τοῖς ποιοῦσι τὸ δίκαιον, τὴν τοῦ ἐλέου χορηγίαν συνέζευξεν: *Non est expers judicii misericordia Dei, neque judicium misericordiæ: ideo exspectantibus, & facientibus justitiam misericordiæ indulgentiam copulavit*.

In Tract. 22. lib. 2. in Isaiam. I.

Pag. 232. *De cælo & terra Prophetam fuisse testatum, quasi de aliqua re esse conquestum* &c. Nota interrogationis deest in Ms. nec ei locus heic videtur esse. *Fuisse testatum*, hoc est in testimonium vocasse. Cælum, & terra autem in testimonium advocatur non de se, sed de filiis ingratis, deque Judæorum perfidia: quocirca corrigendus videtur hic locus. *Cælum & terram prophetam fuisse testatum*, pergo meo judicio emendare. *Vel cum dicit, audi cælum & terra, tamquam numquam aut cælum audierit aut terra, quum jussui Dei & cælum obsecundet, & terra: Cum cælum pluvias, & fruges terra non deneget?* Plenior sic erit, & concludentior periodus.

Ibidem. *Vel eum dicitur*. Ms. *vel cum dicit*.

Pag. 234. *Quid illud, quod per mare medium terreum duxit ingressum* &c. distingue virgula, post *mare medium*, idest fecit ingressum terrestrem medio mari.

Ibidem. *Per quam Crucem evaserunt Pharaonem* &c. Philoni Judæo in libro, *quod deterius potiori insidietur*, Pharao est ἀποσκεδαστὴς, καὶ ἀπορρίπτωρ τῶν περὶ τοῦ καλοῦ δόξαι, *dissipator, atque destructor bonarum opinionum*. Theodoritus quoque in primam ad Corinth. cap. 10. eumdem vocat εἰκόνα τοῦ διαβόλου iconem diaboli, ut ex istis interpretari facillime possis, quid his verbis sibi velit Zeno.

In Tract. 23. lib. 2. in Isaiam. II.

Pag. 215. *Eumque ne forte pœniteat, publica objurgatione confutat* &c. Objurgat ne pœniteat? [1] nugæ: immo ut pœniteat, & a num. 26. benignitate sua salutis viam illis ostendit. Legendum autem, *ni forte pœniteat*. Addidit autem *forte* ea eventu, quia semper in deterius confirmati, nulla resipiscientia effectus minarum consequi meriti sunt, quas Isaias cap. 2. illis Dei verbis interminatur.

Ibidem. *Humana sentienti nundinari deterius est, quam puniri* &c. Humana sentientem explicat sermone proximo, esse perinde *ac apud sapientes & honestos*. Nundinari eodem sequenti sermone respondet illis, *nota confundi*; nundinari autem arripuit Zeno ex ritu prisco XII. Tabularum; nam actor, cui testimonium deerat, pro foribus rei tribus nundinis querebatur de reo cum convicio, quod dicebatur *vagulari*, *vagulatio*: vide Festum in *Portum*, & in *Vagulatio*.

In

1 Vide adnotationem 3. in hunc tract. 23. lib. 2.

In Tract. 24. lib. 2. in Isaiam. III.

Pag. 216. *Vehemens commotio est, fratres, cum is de injuria sua queritur, qui se potest facillime vindicare* &c. Hæc gnoma in tantum placuit, ut infra ser. 4. repeteret. *Non enim leve crimen est, cum de eo ille queritur, qui mox eum potest & punire.* Immo lenis commotio illa est, cum quod animadversione peragi potest, verbis & minis exsequitur. Ammianus Marcellinus lib. 19. in fine de Lauritio, qui in Isauriis tumultuantibus, neque æqua promoventibus, minis potius, quam acerbitate pleraque correxit: poterat vi, & armis, sed verbis speravit corrigere se posse; quod factum est. Huc quoque tendebant minæ Divinæ, ut persuaderent correctionem: nec desinit allicere num. 17. *Discite facere bonum, etsi fuerint peccata vestra, ut coccinum, sicut lanam dealbabo.*

Ibidem. *Apud honestos gravius est aliqua nota confundi, quam mori* &c. Scilicet ignominia pejor morte. Claudian. de bello Gildonico 451. *Nonne mori satius, vitæ quam ferre pudorem?*

In Tract. 25. lib. 2. in Isaiam. IV.

Pag. 217. Et hic inscribitur *de Judæis* in Ms.

Ibidem. *Sed quia mors apud incredulos futurorum putatur pœnæ compendium* &c. Ad illorum mentem Horatius lib. 1. epistol. 16. vers. ultimo.

...... *Mors ultima linea rerum est*

Et Seneca Troadibus 397.

Post mortem nihil est, ipsaque mors nihil,
Velocis spacii meta novissima.

Sed post mortem restat judicium, ex quo aut gloria, aut pœna æterna consequitur.

Ibidem. *Ac pene pro infecto* &c. Heic est pro non faciendo, perfectum participium pro futuro.

Ibidem. *Denique res impleta est Domini passione* &c. Cælum, & terram contestatus fuerat Isaias; at hoc in medio die perdidit diem, & illa motu concussa perdidit firmitatem: utraque testimonium perhibuere, denuntiata illis pœna, reos Judæos factos, cum peccatorum exsecrabilissimum, atque detestabilissimum, Christi morte patrarunt.

Ibidem. *Cælum in medio die perdidit,* Ms. *Cælum medio die.*

Ibidem. *Hinc æstimare licet, quid eis sit reservatum* &c. Concludit ex priori propositione, morte non omnes pœnas luiri.

In Tract. 26. lib. 2. in Isaiam. V.

Pag. 217. *Judaicum populum salutis suæ omisisse præsidium* &c. quum admonitus Isaiæ interminatione Divina, non destitie ab impietate, maluitque ultro esse in reatu, quam eniti ad salutem.

Ibidem. *In quo eum non severitas apud omnes condemnat, fratres venerandi, sed pietas* &c. ac si diceret misericordiam potius meretur, quam convicium. Humanum enim est condolere proximo, seu perdito, seu voluntaria præcipitatione pereunti.

Ibidem. *Neque enim potest de quoquam bene mereri, quem pater patientissimus, & clementissimus abdicavit* &c. Heic hiat oratio, neque videre possum, quo sint referenda, aut quid importent. Quo circa non nulla deesse censeo.

Ibidem. *Filios appellat, ut exaggeret crimen* &c. Toties ista repetit, ut videri possit, tanti ingenii virum argumentorum penuria laborasse. At vir doctrina, & pietate insignis præmaluit æstimationem sui vilescere, quam in Ecclesia semen verborum suorum supprimere. Non cottidie ista expromebat, sed aut quotannis, aut statis anni temporibus, aut forsan longioribus, ut audientibus non futura fuerit ingrata ea repetitio, cujus jam alias factæ, non poterant aut scire, aut meminisse: qua fiducia tempus in stuctuosiorem Dei cultum impendendum, novorum argumentorum inventioni, atque exquisitis verborum lenociniis, quorum si opus foret, non indigus erat, subtraxisse, credibile est.

In Tract. 27. lib. 2. in Isaiam. VI.

Pag. 218. *Propheta quod pro veteri vinea* &c. Ex psalmi inscriptione arguit, tempore novellæ vitis Christianæ perfectum, quod exegerat Asaph in vetere Judaica. Inscriptiones autem psalmorum per Esdram conservatas, & ipsas propheticas, & a septuaginta senioribus divino afflatu

Græce veefas, impium & leviſſimum eſſet ſpernere, & recuſare. Vide Theodoritum præfatione in pſalmos.

Ibidem. *Qui prior vinea Domini dictus eſt* &c. Præter auctoritatem pſalmi hujus Iſaias cap. 5. num. 7. Domum Iſrael vocavit vineam Domini exercituum; Deus ipſe per Hieremiam cap. 2. num. 21. profatur plantaſſe vitem frugiferam totam veram; & Oſeas cap. 10. in principio vitem frondoſam Iſrael dixit, in qua fructus abundans.

Ibidem. *Pro fructibus ſpinas generavit, pro uva labruſcam* &c. Iſaias cap. 5. num. 2. Exſpectavi ut faceret uvas, & fecit labruſcas: in Græco eſt ἀκάνθας ſpinas. Utramque lectionem ſecutus Noſter. Labruſca enim ad maturitatem fructum non perducit, ſed flore tenus profert, Dioſcorides lib. 5. cap. 2. Ideo dixit floruit quidem, ſed infeliciter flore diſcuſſo nullos potuit fructus adferre; addidit autem & ſpinas, quibus Theodoritus adluſum, ait, ad coronam, qua caput Domini cinxerunt.

Ibidem. *Aliam ſibi, ideſt populi noſtri, pro ſua voluntate plantavit* &c. Iſaias dicto cap. 5. num. 6. ϗ ἀνήσω τὸν ἀμπελῶνά μοῦ, ϗ οὐ τμηθῇ, οὐδὲ μὴ σκαφῇ· ϗ ἀναβήσονται εἰς αὐτὸν, ὡς εἰς χέρσον ἄκανθαι, ϗ ταῖς νεφέλαις ἐντελοῦμαι, τοῦ μὴ βρέξαι εἰς αὐτὸν ὑετόν· ὁ γὰρ ἀμπελὼν κυρίου σαβαὼθ, οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, ϗ ἄνθρωπος τοῦ Ἰούδα νεόφυτον ἠγαπημένον: *Et dimittam vineam meam, & non putabitur, neque fodietur: & adſcendent in eam tamquam in terram incultam ſpinæ, & nubibus mandabo, ne pluant in eam imbrem. Vinea enim Domini Sabaoth, Domus Iſrael, & homo Juda novella plantatio dilecta*. Vulgata aliter. Origenes in Matthæi cap. 21. num. 33. obſervat, a Chriſto non minas intentatas vineæ, ſed agricolis, intelligens vineam eſſe regnum Dei, ſeu myſteria regni Dei, quæ cum fuerit incurioſe, & fraudulenter habita a prioribus, locata fuit fidelioribus, & exactioribus agricolis, ſcilicet Chriſtianis. Zeno perſtat in verbis & ſententia pſalmi, & Iſaiæ, prout e Græco dedit. Porro illud, *ideſt populi noſtri*, gloſſema inteuſum ab alio, quam ab Auctore videtur.

Pag. 218. *Beatiſſimi ignoſcite agricultores* &c. Horatius Epod. 2. beatum agricolam vocavit, de quo cauſſas ibi vide. Noſter imitatus *beatiſſimum* dixit. Philoſtratus Heroicis admiratur agricolæ etiam in vinetis beatitudinem ὡς ποικίλα, inquit, σοὶ ἡ ὥρα τοῦ χωρίου, ϗ ὡς ἐκδεδώκασιν ἱλαροὶ οἱ βότρυς, quam varia eſt tibi prædii pulchritudo, quamque hilares ceperunt racemi.

Ibidem. *Menſura ſervata computatur in ſurculum* &c. in malleolum, de cujus menſura conſule Columellam lib. 3. c. 19.

Pag. 219. *Animatus ibidem genitalis humor, manente ſemper ſubſtantia nutriatur* &c. Lego *genitalis humoris manente ſemper ſubſtantia*; non enim animatur genitalis humor, ſed malleolus, genitalis humoris, ideſt terreæ ſubſtantia. Lucretius lib. 2.

> *Humorum guttas mater cum terra recepit,*
> *Feta parit nitidas fruges arbuſtaque læta.*

Cicero de natura Deor. lib. 2. *Terra gravidata ſeminibus omnia parit, & fundit ex ſe ſe, ſtirpes amplexa alit, & auget, ipſaque alitur viciſſim a ſuperis externiſque naturis.*

Ibidem. *Pura materia tabulatis infertur* &c. Solent agricolæ arbores decacumin. re, ubi viſum eſt commodius. Natura enim reciſæ parti ſubvenit, nova ſuſficiendo germina, quæ adulta poſt annum partim præcidunt, partim relinquunt, & quotannis eodem loco eligentes, ſcamnum amplum in arbore faciunt, quod tabulatum eſt, & veluti baſſis expanſa, e qua ſolidiores rami electi vitis novos palmites ſuſtentant in ſpem futuri proventus. Columell. lib. 5. cap. 6. *Cum deinde adoleſcere incipient, falce arbores formandæ, & tabulata inſtituenda ſunt; hoc enim nomine uſurpant agricolæ ramos, truncoſque prominentes, eoſque vel proprius ferro compeſcunt, vel longius promittunt, ut vites latius diffundantur*. Plin. lib. 17. cap. 23. *Tabulata ulmorum ab octavo pede altitudinis dilatantur in collibus, ſiccique agris, a decimo ſecundo in campeſtribus, & humidis*. Per iſthæc ſcamna, ſeu tabulata electi palmites digeruntur, quos puram materiam vocat; nam materia ſunt palmites novelli in ſpem proventus. Columell. lib. 3. cap. 10. *Unde etiam materiæ vehementiſſimæ reperiuntur, aut in capite vitis, aut in crure vicino radicibus*. Idem lib. 5. cap. 5. *Putationis autem*

ratio

ratio eadem est, quæ in jugatis vitibus: uno tantum differt, quod pro materiis longioribus pollices quaternum, aut quinum gemmarum relinquuntur. Puram autem vocavit, quod non omnes palmites reservandi, sed fructuosiores pro arte eligendi. Ibidem 180. *Mox ubi materia vitis exigit, insequitur pampinator, & supervacuos deterget, fructuososque palmites submittit.* Idem cap. sequenti 188. *Cetera putationis ratio est, ut veteres palmites, quibus proximi anni fructus pependit, omnes recidantur, novi circumcisis undique capreolis, & nepotibus, qui ex his nati sunt, amputati committantur.* Plin. lib. 17. cap. 22. *Quidquid materiæ adimitur, fructui accedit.*

Ibidem. *Longius invitata producitur* &c. quasi extensione, & dilatatione palmitum invitetur ad prolixiorem ubertatem.

Ibidem. *Decore dissipato* &c. neque enim simpliciter, ut ceteri fructus colligitur, ut servetur, sed quæ ad usum vini, colligitur ut calcetur & dissipetur.

Pag. 220. *Duabusque tabulis vehementer urgetur* &c. Quia prelum per se strictius parum quantitatis subiget. Servius Georgic. 2. vers. 242. docet prela esse trabes, quibus uva jam calcata premitur, intellige in torculo tabula superior & inferior est: inferior est ipsius torcularis pars inferior asseribus junctis, & contignatis simul constans, super quam acini prius calcati, & expressi digeruntur, a quibus superimposita alia tabula asseribus solutis, & divisis, ut minui, & augeri possit, contumax succus exigitur, ne quid sit reliqui. Plin. lib. 18. cap. 31. de torculis ait: *Spaciosa melius premunt.* Adjuvanda igitur prela tabulis, nam ampliori materiæ quantitate comprehensa opus celerius producitur.

Ibidem. *Medullitus exigatur* &c. Medulla est intima pars. A medulla exsugere est totum exprimere; sic a vinaceis succus medullitus exigitur, ut nec minimum supersit.

Ibidem. *Et patrifamilias cellis vinariis* &c. Melior lectio Ms. *Patrisfamilias.*

Ibidem. *Ut melius veterascendo reddatur* &c. Vinum vetustate commendari protritum. Pindar. Olymp. 9. antistroph. 2.

.... αἴνει δὲ παλαιὸν
Μὲν οἶνον, ἄνθεα δ᾽ ὕμνων νεωτέρων.

Lauda autem vetus quidem vinum, flores autem hymnorum recentium. Cicero Lælio 223. *Ea vina, quæ vetustatem ferunt, esse debent suavissima.* De vinis, quæ & quantam vetustatem sentiant, consule Athenæum παρεκβολαῖς lib. 1. cap. 21.

Ibidem. *Luxuriosi crines falce tunduntur* &c. Non male editori Veronensi suboluit legendum *tondentur*, ut proprietas verborum, & sensus servetur; non enim vites tundendæ sunt, sed neque falce retusa secandæ, Columell. lib. 4. cap. 24. *Ne vitis laniata, scabrataque putrescat humoribus, nec plagæ consanentur.*

Ibidem. *Ad jugum pervenit.* Jugata vitis, quæ pedamentis diversis transversa ducitur. Varro de Re rustica lib. 1. cap. 8. *Quibus stat rectis vinea, dicuntur pedamenta, quæ transversis jugantur, juga.* Jugum aliud simplex, aliud compluviatum. Plin. lib. 17. cap. 21. *Sparsis per terram palmitibus, aut per se vite subrecta, vel cum adminiculo sine jugo, aut pedatæ simplici jugo, aut compluviatæ quadruplici.* Idem lib. eodem cap. sequenti. *Alii proximo quidem anno recidunt, quarto demum perducunt ad jugum.* Habet jugata vitis crucis figuram, ideo dicit: *Ad jugum pervenit, cum præerogata omni facultate, pauperibus crucem suam portans.* Hujusmodi adsimilitudines placuere antiquis Patribus, ut videre est in Justino martyre Apolog. 2. fol. 90. & Tertull. Apologetico c. 16.

Ibidem. *Cum præerogata omni facultate* &c. Erogare est distribuere, elargiri. Plin. Paneg. 75. *Interrogandus videris, satisne computaveris imperii reditus, an tantas vires habeat frugalitas Principis, ut tot impendiis, tot erogationibus sola sufficiat.* Legendum igitur *præerogata*, non *prærogata*, ut legitur in editione Veronensi. Solebant Christiani tunc (semper enim persecutio imminebat) bona sua divendere, & pretia erogare Ecclesiis in usum pauperum fidelium, aut ipsi abs se electis elargiri, non tantum ut liberi mundanis curis expeditiores in martyrium irent, sed etiam ut Christi præcepto parerent. Marci cap. 10. n. 21. Venderemus cuncta, pauperibus daremus, ut haberemus thesaurum in cælo, & alacriores sequeremur eum. Pontius de Cypriano. *Distractis rebus suis ad indigentiam pauperum sustentandam, tota prædia pretio dispensans, duo bona simul junxit, ut & ambitionem sæculi sperneret, qua perni-*

ciosius

tiosius nihil est, *& misericordiam*, *quam Deus etiam sacrificiis suis prætulit*, *impleret*.

Pag.221. *Consummata omni justitia* &c. idest adimpleto omni eo, quod ad justitiam divinam spectat: quæ sit justitia divina collige ex notis ad fol. 337. infra nunc tract.3. lib.2. Eodem colore Cyprianus epist. 77. *Ut ex vobis pax jam martyrii sui consummatione præcesserit*, idest peractum sit, quidquid opus fuerat ad confitendum Christo.

Ibidem. *Similiter judicii die a Christo Confessorum sanguinis vindicta ad ultimum quadrantem exigitur* &c. Heic comparatio longius procedit, & claudicat. Non enim in expressoribus musti culpa poterat excogitari, quam exigeret in fusoribus innocentis Christiani sanguinis; illi impenderant se se, ut mustum colligerent, & ministerium perficerent: isti ut sanguinem spargerent, & disciplinam pessumdarent; illis merces, istis animadversio debetur.

In Tract. 28. lib. 2. in Isaiam. VII.

Pag. 222. *Compendiosum felicitatis genus alterius periculo discere*, *quid debeas evitare* &c. Publius Syrus ad hanc ipsam mentem:

Bonum est fugienda adspicere alieno in malo.

Ex vitio alterius sapiens emendat suum

Ibidem. *Iram Dei generaliter comminantis qui vult effugere*, *debet illi inculpate servire* &c. Scopus enim divinæ legis est vitia amputare, atque animos devios in viam rationis revocare. Hierocl. Comment. in carm. Pythag. num. 18. Θεὸς τοὺς κακωθέντας ἀνεπιστρόφοις ὁρμαῖς, καὶ τὸν ἐν αὐτοῖς ὀρθὸν λόγον ἀμνημονήσαντας ὡς μετὰ κακοὺς κολάζει κατὰ τὸν νόμον τὸν ἀπαγορεύοντα τὰ κακά. *Deus quos appetitus animi voluntarii a recto abduxerunt*, *& qui rectæ rationis*, *cujus sunt compotes*, *obliti videntur*, *hos tamquam improbos ulciscitur ex lege quæ mala vetat*; qua autem de caussa, consule Clementem Alexand. Stromat. lib. 4. 536.

Ibidem. *Urgentium sacramentorum non finit pondus* &c. Quot sunt mysteria in fide Christiana, tot sacramenta vocantur Scriptoribus antiquis: & ipsa Christiana professio sacramentum Christianæ religionis dicitur Septimio semper Florenti lib. 4. adversus Marcionem c. 2. Sacramenta Nostro nominata intelligi putem de cœna Eucharistica, quam sacrificii Dominici sacramentum vocavit Cyprianus epist. 63. Certe præter istud, urgens sacramentum aliud esse non potest, cetera differri possunt; hoc suum tempus habet, & non potest dispesci, si pro dignitate, & merito fiat. Possit intelligi, & de tinctione Catechumenorum, nam & hæc utpote indicta, non erat differenda.

Ibidem. *Vinea Dei* &c. Confer sermonem olim in psalmum 79. nunc tract. 27. lib. 2. & quæ ibi adnotavi. Nam heic videtur sermo non diu factus post sermonem eum, dicat *memoratæ vineæ disputatio*, quæ non alibi, quam in eo sermone in psalm. 79.

In Tract. 30. lib. 2. Invit. ad Font. I.

Pag. 227. *Jam mater nostra adoptat*, *ut pariat*, *sed non ea lege* &c. Majus est parere, quam adoptare: parere est opus naturæ; adoptio legis atque naturæ imitatio. Vult adoptionem per baptismum non esse ad filiationem, sed verum partum, quo fiamus veri filii Dei: sed amplius, non talem esse parturitionem, qualem mulieris, sed qualem divinitus mysterio infusa gratia hominem perficit, & Deo adserit.

Ibidem. *Altaris feliciter eutrita cancellis* &c. erat nimirum altare cancellis septum, ne plebs tumultuaria accessione Sacerdotis munera perturbaret, neve reverentiam sacris diminueret. Euseb. Eccles. histor. lib. 10. cap. 4. ex oratione Panegyrica de exædificatione Ecclesiarum 381. *Postremo sanctum sanctorum*, *altare videlicet in medio constituit*: αὖθις καὶ τοῦτο ὡς ἂν ᾖ τοῖς πολλοῖς ἄβατον, τοῖς ἀπὸ ξύλου περιέφραττε δικτύοις; *ut hæc sacraria multitudini inaccessa essent*, *ea rursus ligneis cancellis munivit*. Auctor vitæ Basilii Macedonis cap. 55. & 56. καὶ αἱ τοῦ ἐκτὸς διείργουσαι τὸ θυσιαστήριον κιγκλίδες; *Et qui ab externa parte templi sanctuarium secludunt cancelli*.

In Tract. 31. lib. 2. Invit. ad Font. II.

Pag.228. *Ad æthereas portas fratres intrate* &c. Ms. *æthereas portas*, omissa præpositione, quod retineo.

Ibidem. *Æternique gurgitis alveo genitali condentes ullam pro personis operari ne æstimetis heic gratiam* &c. Quid istud con-

condentes? utique incongruum; Cum potius *condendi* dicendum esset, si sensus pateretur. Dubium diu me hæc scriptura habuit, neque unguium morsus quidquam adjuvit, ut pro genio quid substituerem. Quid si legamus, *capientes undam*, metaphorice, ut solet? ut sic legendum sit, *æternique gurgitis alveo genitali capientes undam, pro personis* &c.

Ibidem. *Pro personis operari ne æstimetis heic gratiam* &c. Horum interpretamentum dabit sequens Invitatio quarta, in qua *genere, ætate, sexu, conditione diversi, mox unum futuri*, & in serm. 1. ad Neophytos: *Eu quo qui eratis ætate diversi, diversi natione, subito germani fratres, subito unigeniti emersistis infantes.*

Ibidem. *Judicio vestro nascimini* &c. hoc est electione vestra, & fide, constanti proposito.

Ibidem. *Hominem istum vestrum veterem* &c. Tertull. de Resurrect. car. c. 47. *Per simulacrum enim morimur in baptismate, sed per veritatem resurgimus in carne.* Excerpta ex Theodoto edita post Clem. Alexand. fol. 800. *Θάνατος δὲ εἶναι λέγεται τοῦ παλαιοῦ τὸ βάπτισμα.*

Ibidem. *Fæterosis cum pannis* &c. Vide adnotata supra ad pag. 115.

In Tract. 32. lib. 2. Invit. ad Font. III.

Pag. 229. *Ad desiderata quantocius festinate* &c. scilicet Sacramenta baptismi. Fides jam allicuit, catechesis firmavit, destinata genitalis unda concepit, aqua per Sacramentum enixura est: enitimini igitur ad partum, ut simul futuri sitis lactentes.

Ibidem. *Ecce mox infantum dulcis vagitus auditur:* corrige ex Ms. *Ecce vox infantum & dulcis vagitus auditur.*

Pag. 230. *Quæ tunc non laborat* &c. Quæ excipit liberos, quo numerosiores sunt, indicat Ecclesiam omnium salutem in Christo oppetentem &c.

In Tract. 33. lib. 2. Invit. ad Font. IV.

Pag. 230. *Mox unum futuri* &c. Vide in fine, & ex illis, *hæc est mater omnium quæ nos adunatos ex omni gente, & natione collectos unum postmodum efficit corpus*, hæc interpretare. Adde D. Paul. 1. ad Corinth. cap. 12. num. 12.

Ibidem. *Quoniam quantum quis crediderit & operatus fuerit* &c. In Ms. desunt illa *& operatus fuerit.*

Ibidem. *Hæc est mater omnium* &c. Ecclesia. Supra Invitat. 3. Ultro currite ad matrem, quæ tunc non laborat, si quos pariter numerare non possit.

In Tract. 34. lib. 2. Invit. ad Font. V.

Pag. 231. *Quos sua parturit fides* &c. Per fidem enim homo accedit ad baptismum, credens sic placiturum Deo, & sibi fore remuneratorem, per quod renascitur, & novus partus fit.

Ibidem. *Mundi hujus fugientes insidias* &c. Baptismus enim non tantum resecat præterita peccata, sed etiam, ut ait Theodoritus hæreticus fabul. lib. 5. c. 18. mortis Dominicæ, & resurrectionis efficit participes, dona Spiritus Sancti largitur, & facit Dei heredes, atque Christi coheredes. Vide Cyrill. Hierosol. Catech. mystag. 2. fol. 233.

In Tract. 35. lib. 2. Invit. ad Font. VI.

Pag. 232. *Igne dulcissimo temperata, blando murmure jam vos exspectat* &c. Alludit ad balnea, quæ in more, & luxu antiquorum, quorum alia ferventia, alia calida, alia tepentia, alia frigida pro conditione, & gustu. Ferventia abominatur Epigrammatographus ille apud Salmasium in Lampridium fol. 113. sicuti & apud Athenæum lib. 1. cap. 14. Antiphanes; atque ab horum usu defatigatione lassos prohibet Cornel. Cels. lib. 1. cap. 3. Istis sudorem provocabant ad differentiam sudationis assæ (uti vocat Celsus lib. 3. cap. 23.) quæ captabatur in laconicis. Frigida ab exercitatione prohibet Plutarchus in commentario de sanitate tuenda. Calida a tepentibus diserte distinxit Vitruvius lib. 5. cap. 10. Ideo tepentia igne dulcissimo temperata, quæ allevarent, & foverent, non resolverent, magis grata.

Pag. 233. *Quod uncti, quod tersi opus est* &c. Homerus Iliad. κ. v. 577.

Τὼ δὲ λοεσσαμένω, καὶ ἀλειψαμένω λίπ' ἐλαίῳ.
Postquam loti fuerunt, & uncti pingui oleo.

Cornel. Cels. lib. 1. c. 3. *Ubi paullum conquieverunt intrare, & descendere in solium, tum multo oleo ungi, leniterque perfricari.*

In

In Tract. 36. lib. 2. Invit. ad Font. VII.

Pag. 234. *Lacteum genitalis fontis ad laticem convolate* &c. Alludit ad novam nativitatem, qua baptismo regeneratus laticem fontis, tamquam nutricis Ecclesiæ lac, fugit non ore, sed mersione, & lavacro. Figurate nimirum in hoc & similibus ludit, non enim erat aqua bibenda, non vasa replenda, non ardor corporalis sitis exstinguendus; sed Sacramentum imbibendum, templum interius spiritui divino præparandum, atque ardor divini amoris excitandus magis, & cumulandus, non exstinguendus. Sed viri eloquentis promta facultas, quandoque ad normam non exacta videtur protulisse, ut gratiam captatet magis, atque ejus mentem intelligentibus lenocinium faceret. In Mſ. conjunctim legitur, *convolate incontanter, ac fortiter bibite*, quod elegantius sonat.

Ibidem. *Hoc ante omnia scientes, quia nec effundere licet, nec rursus haurire* &c. Intellige sine pœnitentia, quam interpretationem ipse dedit supra Invitatione sexta: *Quam qui non polluerit, regna cælestia possidebit*. Alio sensu nec rursus hauritur, quia hæc sacra mersio non iteratur.

In Tract. 37. lib. 2. Invit. ad Font. VIII.

Pag. 235. *Cupiditate, & velocitate cervina* &c. Allusio manifesta ad Psalm. 41. *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum:* nec male, si, ut nos ad illum Psalmum docet Theodoritus, Cervi feris venenatis devoratis sitim vehementissimam contrahuat, ut aquas magnopere expetere illis sit necesse. Quadrabit nimirum homini, qui illuvie peccatorum squallido, cum animam suam venenosa labe, atque serpente infecerit, cælesti numine tactus, ad fontem baptismatis properet, ut a captivitate diaboli liberetur, peccatorum remissam consequatur, animam regeneret, accipiat signaculum sanctum atque indelebile, quo regno cælesti conciliatus, adoptionem Dei consequi mereatur, cujusmodi delineat Cyrillus Hierosol. in Proœmio.

In Tract. 38. lib. 2. ad Neophytos. I.

Pag. 235. *Post devotissima completa expiationis sacræ* &c. Ante baptismum Catechumeni præparabantur jejunio. In excerptis ex Theodoto fol. 805. A. διὰ νηστειῶν, δεήσεων, εὐχῶν, χειρῶν γονυκλισιῶν. Tertull. de Baptism. cap. 20. *Ingressuros baptismum orationibus crebris, jejuniis, & geniculationibus, & pervigiliis orare oportet, & cum confessione omnium etiam retro delictorum*. Hinc destinabatur baptizandis sabbathum primum post Pascha post Quadragesimæ jejunium expletum, & actum pœnitentiæ exercitium. Cyrill. Hierosol. in Proœmio Catech. πολλὴ σοι ἡ προθεσμία τεσσαράκοντα ἡμερῶν μετανοίας ἔχεις: *Satis longum habes intervallum, cum pænitentia dierum quadraginta tibi datur*. Tertull. ibid. cap. 9. Diem baptismo solenniorem Pascha præstat, Vide Canon. 45. & 46. Laodicenos. De confessione autem ante baptismum vide eumdem Cyrillum Catech. 3. 18.

Ibidem. *Post clarissimæ noctis suo Sole* &c. Sole justitiæ Christo pernoctante, & divinitatis splendore illustrante; vigilabant enim, ut adstipulatur Tertull. jam citatus, & pervigilia pie in oratione insumebant, ut elicitur e Concilio Eliberitano cap. 35.

Ibidem. *Post lactei fontis lavacro vitali* &c. lacteum dicit nativitati novæ conveniens, futurum alimentum ad immortalitatem.

Pag. 236. *Ex quo qui eratis ætate diversi* &c. D. Paullus 1. ad Corinth. c. 12. num. 12.

Ibidem. *Læto celebrat convivio* &c. Ritum dat Justinus Martyr Apolog. 2. 92. Et ante Tertull. adversf. Marc. lib. 4. cap. 34. 558. C. & Jobus apud Photium, 595. 43. Ad hoc enim ducit necessitas gaudii, & gratulatio salutis, ut ait Tertull. de Baptismo cap. ultimo.

Ibidem. *Nutrimentorum lenocinio*, id-est ciborum varietate ganeonibus expetitu.

Ibidem. *Obrutum pectus sæpe crudis atque acidis vomitibus inurgetur* &c. Pectus obruitur, cum cibi corpus superent, neque a corpore cibi superantur, ut ait Hyppocrates περὶ φύσιος τῶν κατ' ἄνθρωπον Cyprianus epist. 64. *Cœnis atque epulis etiam nunc inhiant, quarum crapulam nuper*

per superstite in dies eruditate ructabant. *Insurgetur* autem dicit, quod vomitiones provocarent. Seneca consolation. ad Helu. cap. 9. *Vomunt, ut edant; edunt, ut vomant, & epulas quas toto orbe conquirunt, nec concoquere dignantur.* Svetonius Vitellio cap. 13. *In jentacula & prandia, & cœnas commessationesque facile omnibus sufficiens vomitandi consuetudine.*

Ibidem. *In quo musti vestri dulcedo.* In Ms. *in quo non musti vestri dulcedo* &c.

Ibidem. *Esurienter accipite* &c. Sobrie, non ad satietatem.

Ibidem. *Paterfamilias* &c. Christus, qui vino, & pane corpus, & sanguinem suum communicat.

Pag. 237. *Tres pueri unanimes legumina* &c. Ananias, Misael, & Azarias. Vide Danielem cap. 1.

Ibidem. *Oleum Christus infundit* &c. Solebant enim denudari, & oleo ἐξορκιστῷ, hoc est exorcisato a capillis ad pedes perungi, inde ad lavacrum baptismi deduci. Ritum docet & explicat Cyrillus Hierosol. Catech. mystag. 2. 231. & 232.

In Tract. 39. lib. 2. ad Neophytos. II.

Pag. 238. *In prima nativitate persistens* &c. Primam nativitatem vocat, quam a matre habuit, secundam quam a sacro Foote. Christus dum dixit. Joannis c. 3. *Nisi renati fueritis ex aqua & spiritu*, secundum nativitatem indicavit.

Ibidem. *Fex incensa omnibus momentis exurit* &c. legerem potius *fax*. Sic Cyprianus ad Donatum de se: *Postquam cælitus spiritu hausto in novum me hominem nativitas secunda reparavit*, deinde addit: *Vitiis adhærentibus obsecundans eram, & desperatione meliorum malis meis velut propriis & vernaculis favebam*; eadem epistola ad Donatum. Seneca controverf. lib. 2. 8. *Ille in nos dominatur affectus, qui animum primus intravit. Luxuria, avaritia, desidia, injustitia, timor non discuntur, & quotidie hæc omnia castigantur, aut puniuntur: in tantum etiam vitiorum tenaces sumus.*

Ibidem. *Conscientia suum numquam deserit peccatorem.* Seneca epist. 43. *Bona conscientia turbam advocat, mala etiam in solitudine anxia atque sollicita est.*

Ibidem. *Sed fortiter examinati estis* &c. tractum a militibus, qui fortes dicti, & pro munere fortiter facere tenebantur. Trebell. Poll. Claudio cap. 9. *Ipsi, qui superfuerant, fortiter facientibus.* Ammian. Marcell. lib. 17. cap. 6. *Ne vita postea consul. & affuisse, & fortiter fuisse firmatur.* Themistius oratio 9. ὁ ῥωμαίων φυλή, ἐξ ἧς ἐκρινε τοὺς πολιτικοὺς τῶν στρατιωτῶν ἐξ ἀνδρείας μόνης εἰς ἱππομάχας τομαζομένους. *Romanorum more, & instituto milites de sola fortitudine indigetantur.* Christianus autem militare dicitur. Tertull. ad Martyr. cap. 3. *Vocati sumus ad militiam Dei vivi.* Fortiter examinatos dicis, idest tyrocinium viriliter, & inculpate præstitisse.

Ibidem. *Novum judicii genus* &c. idest, quod alicubi in diverso sensu dixerat Tertullianus, *confessio nominis, non examinatio criminis.* Absolvitur, si fatetur se impium, & reum; excusare autem non debet, quod abominari, & abjurare debet.

Pag. 239. *Puniri festinant* &c. Pœna innoxia baptismi. Alludit ad id, quod per baptismum moriatur homo vetus; inde pergit de gladio, de interfectione, & de elementi sacri gurgitis sepultura.

In Tract. 40. ad Neophytos. III.

Pag. 240. *Pia sanctione, ut ajunt, claves vere aureas misit* &c. Illud, *ut ajunt*, solet de dicto vulgari, & tamquam proverbio; at apud adagiorum collectores quæsitum reperire non potui, ut possit commodo expungi. Aurea dicta, quæcumque in pretio, jam scimus, & tangit Martial. ad carmina Pythagoræ. Sic claves, de quibus heic Zeno agit, procul dubio quantivis pretii, & æstimationis sunt, quippe quibus cæli janua reseretur. Data namque per eas ligandi & solvendi animas potestas ministris Ecclesiæ tum peccantibus post baptismum, & pœnitentibus: tum emergentibus ad baptismum ex secta impia, & nomen Christo dantibus, ut nihil minus quam aureæ dici possint, quæ tantum præstare possint, ut adferant nos Deo, volentes tamen in mandatis ejus perstare, & Christi sanguinis fructum emereri.

Ibidem. *Non illas, quæ maligno beneficio crimina excipiunt* &c. quæ abscondunt reum, ut animadversioni subtrahatur, quod malignum beneficium vocat.

Ibidem. *Nostræ acervatim absolvunt* &c. a quantocumque cumulo peccatorum. Su-

pra de psalmo 79. nunc tract. 27. *Omnia omnino peccata baptismate Spiritus sancti vigore amputantur*.

Ibidem. *Nec aliquid subsecivi esse patiuntur*, idest nihil relinquunt inabsolutum, nihil extra clusum, omnia delicta hujus Sacramenti gratia delcta. Subsecivum est, quidquid de extremitate perticæ superest, dictum a subsecante linea, ait Frontinus de agrorum qualit. 49. Solebant agrimensores agros per centurias quadrilateras dividere, quod autem extra quadratum, & de extremitate perticæ excurrit, illud subsecivum dicere. Centuria est ager ducentorum jugerum, qui apud antiquos cum centum hominibus adsignaretur, inde nomen habuit, ait Siculus Flacc. de condition. agrorum. Aggenus in Frontin. *Subseciva dicuntur, quæ assignari non potuerunt, idest cum sit ager centuriatus in loca culta divisus, quæ in centurias erant, cum centuria expleri non potuit, subsecivum appellant. Hæc aliquando auctor divisionis aut sibi reservavit, aut aliquibus concessit, aut Reipublicæ, aut privatis personis, quæ subseciva quidam vendiderunt* &c. Vide eumdem Aggen. fol. 57. & 58. ut plenissime de subsecivis discas. Hæc enim satis visa sunt ad percipiendam Zenonis mentem, qui ex hoc more indicare voluit, per virtutem baptismi nihil exceptum.

Ibidem. *Salvo reo punitur reatus in eo* Ms. habet *punitur reatus in reo*.

Ibidem. *Inde est, quod nostra non habet necessaria tormenta confessio* &c. nam ultro fiebat. Matth. cap. 3. num. 6. Marci cap. 1. num. 5. & Actor. cap. 19. n. 18. Cyrill. Hierosol. Catech. 3. *πρῶτον ἐδείκνυον τὰ τραύματα, εἶτα ἐπῆγεν ἐκεῖνος τὰ ἰατρεύματα*. *Primum ostendebant vulnera, deinde ille medicamenta apponebat*. Loquitur de Joanne baptizante.

Pag. 241. *Ceterum qui parcit venefico, homicidæ, adultero &c. nisi ejus curaverit mentem* &c. Seneca epist. 95. post medium. *Non contigit tranquillitas, nisi immutabile certumque judicium adeptis: ceteri decidunt subinde, & reponuntur, & inter omissa appetitaque alternis fluctuantur*. In nova nativitate Christiano id erat debitum, ut renasceretur mutatis pridianis moribus; nova quippe professio, dum ne fucata, mors fuerat criminum, vita virtutum, ut eleganter & [illegible] Cæcil. Cyprianus in epistola elegantissima, cujus & ista ad hanc rem sunt: *Tantum sitiat pectus, & pateat: quantum illuc fidei capacis adferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus*.

In Tract. 42. ad Neophytos. V.

Pag. 244. *Etenim vester contractus omnis ablatus est* &c. Ad annum Jubilæi hæc referenda sunt, non quod inter Christianos mos ille & lex Mosaica locum haberet, sed a simili adumbrat, quantum differentiæ fuerit inter superstitionem impiam ethnicam, & securitatem religiosam Christianam. De Jubilæo notum est ex libris sacris, & ex Josepho lib. 3. Antiquitatum cap. 10. quinquagesimo quoque anno contractus omnes adæquatos, fenus remissum, servos manumissos; quæ autem de corporeis sancita fuerant, de spiritualibus adsumit Zeno, ut nexus sæculi, nexus voluptatum, nexus diaboli per baptismum dicat solutos, fractos, abruptos, & neophytum adsertum in conscientiæ fiduciam, qua eniti possit ad salutarem vitam, si constiterit in fide, spe, caritate, & constantia in mandatis Dei.

Ibidem. *Non vos ullus terror exagitet* &c. fide, & spe constantes.

Ibidem. *Ne quid adulterum pariat* &c. lego *ne quid adulterinum*.

In Tract. 43. ad Neophytos. VI.

Pag. 247. *Sed curiositatem vestram bene novi* &c. vocat curiosos in eo, qui fieri possit, ut dicantur renati, infantes ejusdem ætatis, cum veteris vitæ usus adhuc sub eorum schola sit; & eam usurpant amodo, a qua ut deterret, ira novæ geniture horoscopos scrutatur eleganter, & ad propositum ingeniose.

Pag. 249. *Sed has omnes salutari profluens omne non magnopere* &c. lege ut in Ms. *amne*.

In Tract. 44. lib. 2. ad Neophytos. VII.

Pag. 249. *Quæ nullo adulterata fermento est* &c. tractum a dicto Christi Matth. cap. 16. *Cavete a fermento Pharisæorum*, quod interpretatur Origenes Pharisæorum doctinam, de qua Jesus non vult discipulos suos comedere, parata illis potiori, recenti,

centi, & spiritali massa. Theodoretus in epistolam primam ad Corinth. cap. 5. n. 6. vetus fermentum vocatum ab Apostolo ait *τὸ πρὸ τοῦ βαπτίσματος*, *quod fuit ante baptismum*, quod dediscendum fuerat a baptizatis, & edenda azyma, ut Paschate Judæi edebant, jam pro Christianis immolato Christo, qui illorum Pascha verum est.

Pag. 250. *Levigata est oleo germinali* &c. Tertullianus de Baptismo cap. 7. *Exinde egressi de lavacro perungimur benedicta unctione*. Cyrill. Hierosol. jam citatus, ait unctos prius ante baptisma: sed tu vide Pamelium ad locum Tertulliani.

Ibidem. *Officiis competentibus temperata* &c. quos describit serm. 1. 235.

Ibidem. *Certe cacabacii non sunt* &c. Tertull. adversus Hermog. c. 41. *Si æqualis momenti, jam non turbulentus, nec cacabacius, sed compositus, & temperatus*. Turbulentus videtur opponi composito, & sedato: cacabacius ebullienti, & despumanti, ut turbulentus sit, qui movetur in cacabo humor ignei æstus ebullitione. Cacabacius, quum ebullitionis motu sopito, effervens nihilominus, labiis admotus ferri non possit, ut videtur & Noster voluisse, panes non esse adeo ardore ferventes, qui labia, & dentes arceant, non adeo vetustos, ut dentes frangant, non sic ustos, ut sint potius carbones, quam panes, non crudos, ut massa adhuc sint, non mucidos, ut nauseam moveant. Ceterum panes in clibano coquebantur, puls in cacabo. Julius Paul. in L. 18. §. 3. De instruct. & instr. legat. lib. 33. Digest. ut minus recte dicere visus sit Zeno, dum panes cacabacios non esse dixerit. Sed (1) vocem visus est amare magis, quam proprietatem.

Pag. 251. *Sed fortassis, quod non nulli forma videntur minores* &c. Quid hoc? An perstat in metaphora de panibus azymis? At infra dicet tripondes esse sine discrimine omnes. An intelligit de forma, & statura corporis? At hoc non cadit sub adsumto novæ nativitatis, & remotum a proposito est. Obscura isthæc mihi.

Pag. 252. *Denique & vos retinetis pondus antiquum; habetis hædinam* &c. Isaacus Casaubonus, in Æl. Lampridium 150. rectissime monet, pro *hædinam* legendum *aginam*, quam lectionem confirmat Tertull. proxime citato loco adversus Hermogenem: *In neutram partem pronus & praeceps; mediæ (quod ajunt) aginæ æquilibrato impetu ferebantur*. De agina vide Festum.

Ibidem. *Exagium facite* &c. Inscriptio VI. fol. 647. *Ratio docuit utilitate suadente, consuetudine micandi summota, sub exagio potius pecora vendere, quam digitis concidentibus tradere, ut adpenso pecore proficiat venditori sub conspectu publico fide ponderis comprobata, ut quantum caro occisi pecoris adpendat, & emtor noverit, & venditor*. In novella XV. Theodosii: De ponderibus quoque, ut fraus penitus amputetur, a nobis aguntur exagia. Exagium igitur pensatio est. Glossæ *ἐξάγιον* pensatio; *ἐξαγιάζω* examino, perpendo.

Ibidem. *Singulos ponderate invenietis nullam habere minus* &c. Nullam habere minus, cujus? aliquid deesse res ipsa clamat, quod quantitatem denotet; nam quod alii substituunt *nullum*, nullo modo habere locum censeo.

Ibidem. *Tripondes sunt homines* &c. hoc est trinæ virtutis pondere aucti, macti; quod baptizati in nomine Patris, Filii, & Spiritus sancti, non solum veteribus peccatis exciderint, sed facti filii Dei, atque coheredes Christi, participent illius mortem, illius resurrectionem, atque dona Spiritus sancti. Ceterum dupondium, tripondium apud scriptores est duo pondo, tria pondo, subintellecto, quod rei propositæ convenit. Sic Varro lib. 4. de ling. Latin. versus finem dupondium a duobus ponderibus dici ait, ut neque speciem, neque corpora, sed pondus cujuscumque rei connotare innuat. Vage igitur applicata ea nomina, & in glossis *dupondium δυώβολον* dicitur, cum nummus de qualibet pecunia intelligatur. Justinianus Imperator in procemio digestorum, juri Civili operam dantes primo anno, vetat imposterum dupondios appellari, quasi frivolo, & in contemtum facto cognomine morarentur, alioquin excitandi decore nominis, & honestate studiorum, quibus honorificum titulum, & a suo nomine elargitus est: ut proculdubio dupondium de drachmis vilissimi pretii ab eo intellectum credamus, quo sensu inter alios & Seneca epist. 18. dupondio fatuum eum esse voluit, quem minimus, & vilissimus cibus expleverit. Contra pro duobus, & tribus aureis acci-

1 Vide adnot. 6. in p. 250.

pitur in aliis glossis apud Salmasium in Lampridium, quem consule. Alias etiam libris accommodatum, & quidem aureis, ut adstipulatorem do Gronovium de Sestert. lib. 1. cap. 7. Noster in majori momento de Sacramento Baptismi dixit, quod Trinitatis Divinæ virtute attracta, quantivis pretii, & dignationis pondus tinctus meruerit. Ceterum Casaubonus loco citato in Lampridium 130. monuit legendum *tripondes sunt omnes*, *non homines*, & sententia ita requirit.

Pag. 253. *Qui mensæ deserviunt* &c. Ista ad quid dicta sint, non capio, per me abesse possunt.

In Tr. 45. lib. 2. de die Dominico Paschat. I.

Pag. 254. In Ms. est sine titulo, & inscribitur serm. 33. lib. 2.

Ibidem. *Sæculorum heres* &c. Diem sæculorum heredem dixit, quia a sæculis indefinenter renascatur usque, & hinc communem sæculorum conditionem jactet. Consonanter itaque in tragœdia, e malis effugium desperans Neoptolemus apud Sophoclem Philoctete 1322. & sibi adfutura prosatur.

. . . . ὡς ἂν αὐτὸς ἥλιος
Ταύτῃ μὲν αἴρῃ, τῇ δὲ δ' αὖ δύνῃ πάλιν.
Donec iste sol hic oritur, atque illic vicissim occidit.

Ibidem. *Paterno cursu* &c. Quia dies solis filius. Pindarus Olymp. B. antistroph. 2. *ἁμέραν παῖδα Ἀλίου* vocavit.

Ibidem. *Motu rotatus in se*. Ms. *in se se*.

Ibidem. *Proferens sibi de fine principium* &c. Hoc est, quod paullo post dicit, *proferens natalitia infinita*, natales infinitos *de occasu*, quod sermone seq. *idem sui successor*, *idemque decessor*; & quod serm. 5. *Parit sibi de fine principium*, quod septimo: *Quod præterit sequitur*; *quod futurum est antecedit*; & aliis alibi dicendi elegantibus formulis, ut ex exemplo, quantum penu apud eum fuerit, arguere sit. Apud Athenæum lib. 10. c. 19. ænigma tale.

Εἰσὶ κασίγνηται δισσαί, ὧν ἡ μία τίκτει
Τὴν ἑτέραν· αὐτὴ δὲ τεκοῦσα πάλιν γ' ὑπὸ ταύτης τεκνοῦται.

Sorores duæ sunt, quarum altera parit alteram, & eam quæ peperit, rursum parit altera. Diem & noctem intelligit.

Pag. 255. *Sed dives in frumenti varias moles spicam feliciter contundens palma* &c. Hinc sine meliore ductu non me expedio. Forsan legi possit. *Qua dives in frumenti varias moles* culmos *spicam feliciter contundit palma*, idest triturat; aut forsan aliquid deest. In Ms. *Spicam feliciter contundens palmam*, *quam prosequetur congrue* &c.

Ibidem. *Gutturi longe moliti*, *idest æternæ morti sunt a Deo*, *quod opus tenebrarum* &c. In Ms. *Gutturi longe insoliti*, *idest æternæ morti sunt ideo*, *quod opus tenebrarum*.

In Tract. 46. lib. 2. de Pascha. II.

Pag. 257. *Instabili cursu*, *multiformi gratiæ redimitur*, *temporum solenni vestigis dies salutaris advenit* &c. Lege in disjunctim, *stabili cursu*, ut respondeat *solenni vestigio*, hoc est rato & fixo, *multiformi gratia redimitus*, &c. Quæ lectio e serm. 8. (nunc tract. seq.) confirmatur & ita in Ms.

Ibidem. *Anni parens*, *annique progenies antecedit* &c. Distingue, & interpunge, *progenies*, *antecedit*, *sequiturque* &c. Dicitur autem anni parens, quia veteris anni Ecclesiastici initium a Pascha sumebatur, & Pascha dicebatur annus novus, ut præter Nostri hujus auctoritatem docet Josephus Scaliger lib. 1. de emendatione temporum fol. 6. Cur autem dicatur anni progenies, notum fuerit, qui legerit Cleobuli Ænigma de anno apud Laertium.

Ibidem. *Inde novello*, *novellique cum die* &c. Novellus dies ei est, qui jam renatus per lavacrum salutare novam vitam inchoare facit: novellusque ipse quasi planta novella. Cyrill. Hierosol. Catech. 1. *πρὸ αὐτοῦ κατηχούμενος ἦς, νῦν δὲ πιστὸς κληθήσῃ, μεταφυτευόμενος λοιπὸν εἰς τὰς ἐλαίας τὰς νοητάς*: *Ante Catechumenus eras*, *nunc vero fidelis vocaberis*, *transplantaris rursus in spiritales oleas* &c. Et ideo dicti *νεόφυτοι*, D. Paullo in Epist. 1. ad Timoth. cap. 3. num. 6. & ipse Noster infra septies alloquitur Neophytos post baptisma, quasi novellos surculos in Ecclesia plantatos.

In

In Tract. 48. lib. 2. de Pascha. IV.

Pag. 259. *Morte sua vivens* &c. Quia occidere, & redire potest, ut diceret Catullus.

Ibidem. *Sine pausa crescit in senium, & tamen a cunis genitalibus non recedit* &c. Tempora dicuntur senescere; cum tamen de die in diem renoveatur. Sine pausa dicit, quia latenter fugit tempus, & volat. Ovid. 15. Metamorph. vers. 183.

Tempora sic fugiunt pariter, pariterque sequuntur,
Et nova sunt semper: nam quod fuit ante, relictum est,
Fitque quod haud fuerat; momentaque cuncta novantur.

In Tract. 50. lib. 2. de Pascha. VI.

Pag. 262. *Catechumenis lucis viam competentibus* &c. simul petentibus. In Ms. distinguitur: *Catechumenis lucis viam, competentibus remissam omnium peccatorum*, quod amplector, & placet: Infra serm. 8. (nunc supra tract. 47.) *Hoc nostris quoque hodie competentibus præstaturus* &c.

In Tract. 52. lib. 2. de Pascha. VII.

Pag. 264. *Sacer inflexus dies* &c. Paschatis.

Ibidem. *Verum currat, an recurrat, ambiguum est, cujus præteritum restat, ut redeat* &c. Cicero de senectute 192. in contrarium ait: *Horæ quidem cedunt, & dies, & menses, & anni; nec præteritum tempus umquam revertitur*. Oportet igitur credere Zenonem intelligere de nomine, ac si diceret, solennitatem Paschæ sic restare, ut redeat rursus, licet anterioribus annis exacta. Sic Tibullus diem natalitium Messalæ anniversarium *hunc diem* dixit, quasi illum ipsum veræ nativitatis, lib. 1. eleg. 7.

Ibidem. *Mira prorsus ratio, innumerabilium sæculorum diversa mensura conterendo innovat spatia; & tamen ejus semper orbita est una* &c. Aristoteles Physic. lib. 6. cap. 19. sect. 4. docet: ὅτι γίνεσθαι, ὅτι φθείρεσθαι οἶόν τε ἀεὶ τὸ αὐτό, ἓν ὄν: ...... *Nec fieri, nec interire quidquam, quod sit semper unum, & idem*, uti est in motu cæli. Vult admirabile esse, sæculorum multiplici recursu conteri, & consumi tempora, & tamen eorum orbitam stare semper eamdem. Diversa pro multiformi, quod sermone superiori dixerat una, eademque, nec ipsa, sed ipsa: *Innovat* porro *spatia*, hoc est tempora; nam tempus dictum spatium mundani motus, ut Plato, atque Zeno Citiæus sensere, ut est in Laertio, & Alcinoo.

In Tract. 54. lib. 2. de Exodo. I.

Pag. 266. *Moyses & Aaron per id &c.* Lego: *Moyses & Aaron per id, quo erant, sacerdotium, perque suum numerum &c.*

In Tract. 55. lib. 2. de Exodo II.

Pag. 267. *Iste est, qui ejus fructu lactatur* &c. Malim *lætatur*: infra, *de quo lætari Pascha est Domini*. Perperam, qui corrigere se putarunt *litare*. Tertullianus de Corona cap. 3. *Eadem immunitate a die Paschæ in Pentecostem usque gaudemus*. Celerin. inter Epist. Cypr. num. 20. *Pro cujus factis ego in lætitia Pascha flens die ac nocte*.

Ibidem. *In gregibusque pecuinis, agnum bifaria natura commissum, qui inveniri non potest* &c. Captat argumentum ex absurdo, quasi ad Pascha Judæorum adhiberi debuerit agno-hædus, quomodo dicitur hircocervus, quod non est. Græca Exodi cap. 12. num. 3. habent: λαβέτωσαν ἕκαστος πρόβατον κατ' οἰκίαν, *sumat unusquisque ovem per domum*; mox num. 5. πρόβατον τέλειον ἄρσεν, ἐνιαύσιον, ἀπὸ τῶν ἀρνῶν, καὶ τῶν ἐρίφων λήψεσθε; *ovem perfectam, masculum, anniculum ab agnis, & hædis accipietis*. Interpres nimis laxe vertit *pecus*. Melius Cyprianus lib. 2. testimon. cap. 15. *Accipiant sibi singuli ovem sine vitio perfectum, masculum, anniculum ab agnis, & hædis accipietis*. Vulgata *tollat agnum*, mox num. 5. *Tolletis & hædum*, ut amphiboliam tollat; ovis enim non potest esse communis mater agnis, & hædis. Theodoretus quæst. 24. in Exodum κελεύει τοίνυν αὐτοῖς λαβεῖν οὐ μόνον ἐκ τῶν προβάτων ἄρνας ἐνιαυσίους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αἰγῶν ἐρίφους; *Mandat igitur illis, ut accipiant non tantum ex ovibus agnos anniculos, sed etiam ex capris hædos*. Poterant igitur promiscue adhibere aut agnum, aut hædum, ut si unius copia non suppeteret, alius

alius non excluderetur: qood & Italus interpres expressit diceos, *prenda un agnello, od un capretto*, & hic est in gregibus pecuinis *agnus bifaria natura*: sed non beoe exprimitur hædus, dum dicitor agnus alterius naturæ, quod dictum non tantum obscurum est, sed etiam improprium. Bifariam adjective dicit pro duplici, quomodo & Appulejus in libro de Philosophia rationali.

Ibidem. *Hic est agnus, fratres, de quo lætari, Pascha est Domini* &c. In Ms. est *lætare*, sed diphtongi in eo oumquam habent locum. Judæi agni verioccisione Pascha celebraot; Christiaoi io agno typico congaudentes, & redemtionis suæ memoriam recolentes. Origenes in Joannem tom. 10. 160. Pascha verum vocat, quod πνεύματι, καὶ ἀληθείᾳ ἐπιτελούμενον, ὑπὸ τῶν πνεύματι, καὶ ἀληθείᾳ προσκυνούντων τὸν Θεόν, *spiritu, & veritate perficitur ab his, qui spiritu, & veritate Deum adoraut*. At quæ non suggerunt veri Paschatis lætitiæ celebrandi Nostri disertissimi auctoris in sermonibus de Pascha florentissimæ allocutiones, in quibus & adeptæ redemrionis fructum exponit, affectus excitat, ut muneris pretium noscamus, & dum noscere facit, nos consecutæ salotis gaudio perfundit?

Pag. 268. *Hic maturus, quia post ipsum est nullus* &c. In textu Græco est τέλειον, possit interpretari *perfectus, maturus*, nec renuerim. Sed heic non recensentur qualitates agni, sed Christi; neque enim agnus qua agous primitivus debet esse, neque sempiternus potest, neque immaculatus a peccato, cum peccatum in bruto non cadat, nec cetera, quæ adjungit, solius Christi propria, unde putem legendum *hic unicus*, quod verbum sequentibus consonat, *quia post ipsum est nullus*, & tendunt ad ea *unigenitus, & primogenitus*, quibus Christus a Joanne cap. 1. num. 14. & cap. 3. oum. 16. & ab Apostolo ad Colossen. cap. 1. num. 18. decoratur, quæ lectio *hic unicus* tanto magis confirmatur, quia de agno perfecto infra, postremo loco loquitur.

Ibidem. *Deum reddidit hominem quem litavit* &c. Sveton. Othon. cap. 8. *Nam & victimas Diti patri cæsas litavit*, eodem sensu.

In Tract. 56. lib. 2. de Exodo. III.

Pag. 269. *Servisti diu, non forte peregrini, sed merito*. Quid? Peregrinis datum ut indigeois serviant? immo æstimari ab incolis debent, & defendi. Plato de legib. lib. 5. ἔρημος γὰρ ὢν ὁ ξένος ἑταίρων τε, καὶ ξυγγενῶν ἐλεεινότερος ἀνθρώποις, καὶ Θεοῖς; *Nam cum peregrinus amicis cognatisque careat, majorem & apud Deos, & apud homines meretur misericordiam*. Hebræi præcipue, qui ex Josephi merito poterant & Regis Ægyptii clientelam sperare, & protegi in loco, quem per Josephum habuerant, subditi, non servi. Sed rara est inter diversas gentes amica cooversatio; nam ut hi illis, sic bis illi in morum diversitate retinent affectuum discrepaotiam, ut pronum sit iocolis ut potentioribos illos opprimere. Adde Herodotum Euterpe cap. 160.

Ibidem. *Iguis columua per noctem, ut admoneret arsurum* &c. Putabam ista referri ad iocendium, quod contigit in excidio templi narratum Josepho περὶ ἁλώσεως lib. 7. a cap. 22. Sed alirer Auctor ipse infra serm. 5. (nunc supra tract. 54.) de igne æterno per Christi sententiam Judæis infligendo intelligere profitetur, dum ait: *Quod duplicem uubis, & iguis imagiuem gerit, judicia duo designat uuum aquæ, quod gestum est, ignis alterum, quod futurum*.

In Tract. 57. lib. 2. de Exodo. IV.

Pag. 270. *In ortu captivitatis jugo depressus* &c. Infra serm. 5. (nuoc tract. 54.) *Sicut lectio Divina testatur, in Ægypto a Pharaoue populoque ejus Israel Dei populus captivatus iugenti jugo acerrime premebatur*. Vult Judæorum Populum in Ægypto pridem non invidiose habitum, qua cohabitatione diuturna, qua grata Josephi memoria; mox suspicione prosperitatis seu invidia motos Ægyptios destinasse deprimere, quod decretom ortum captivitatis populi Israelis vocat Zeno, & inde captivatum populom.

Ibidem. *Iude maris maguo clausus obice premebatur* &c. Illud *premebatur* in superiori periodo adhibitum, commode possit deleri, ne ingrata fiat illius verbi repetitio, & sensus alioquin stabit subintel-

lecto

lecto eodem ἀνὰ κενῶ. Quid si substituas *terrebatur?* hoc malim, neque ullo commodiore verbo putem.

Ibidem. *Medio pulverulentus* &c. Hoc est siccus, humore aquarum expers.

Ibidem. *Quia circa se* &c. Lego *cum circa se*.

Ibidem. *Triumphum suum* &c. Hostem triumphatum per metonymiam.

In Tract. 58. lib. 2. de Exodo. V.

Pag. 271. In Ms. additur *ad Judæos*.

Ibidem. *In Ægypto servisti diu, non necessitate, sed merito* &c. Non quod tamquam exterus exosus esses, non forte peregrini, ut loquitur supra, aut quod religione dissimilis; sed quod religionem tuam pessum dederas, ultionem promeritus es. In Ægypto autem idololatria peccasse indicium sumo ex Theodoreti quæst. 40. in Exodum.

Ibidem. *Veloces pedes tuos ad effundendum sanguinem, dextra lævaque in se refugiens unda testatur* &c. Ne credas imputari, quod tot hostes ceciderint, atque eorum sanguinem effuderint in adeptione terræ promissæ, nam Dei præcepto fecerunt. Sed intelligit de sanguine Christi, quem effusuri erant tantæ injustitiæ rabie concitati.

In Tract. 59. lib. 2. de Exodo. VI.

Pag. 272. *Commodius puto misero in statu suo manenti, quam beato in ultimas miserias devoluto* &c. Euripid. Belleroph. apud Stobæum serm. 97. ὁ δ' οὐδὲν οὐδεὶς δυστυχῶν, τοῦδε νικᾷ. οὐ γάρ οἱ στερόμενος οὐκ οἶδεν ἀεὶ δυστυχῶν κακῶς τ' ἔχων. οὕτως κρεῖττον μὴ πειρᾶσθαι καλῶν ἐκεῖνο γὰρ μεμνήμεθ'. οἷος ἂν ποτε κἀγὼ μετ' ἀνδρῶν ἤνικ' εὐτύχουν ποτέ. Ex versione Ugonis Grotii. *At ultimæ qui ætatis assidue est miser. Hoc vincit alios, se quod orbatum bonis non sentit usque assuetus infortunio. Meliora numquam scisse tanto est tutius: Nam semper illud hæret. Ab qualis fui quantusque fatis usus olim prosperis!* Hujusmodi sententiæ versus in eodem Troadibus vers. 634. Et Iphigenia in Taur. vers. 1021.

Ibidem. *Erythræum quoque in geminas ripas medium scissum mare, ductisque dextra, lævaque aggeribus, in aciem stipatis undarum salvo liquore, arefactam profundi in semet contra se obnixam, stupidam peperdisse naturam* &c. Erroribus refertissima ista esse nemo non viderit, quos sanare sine libris me posse non profiteor. Audendum tamen fuit, negotio ex integro ingeniis melioribus relicto. Sic autem lego. *Erythræum quoque in geminas ripas medium scissum mare, ductisque dextra lævaque aggeribus, in aciem stipatis undis, sudo liquore arefacta profundi semita, contra se obnixam stupidam pependisse naturam.*

Pag. 272. *Quæ utique non cælestis populi meritum* &c. In Ms. Legitur *meritis*.

In Tract. 65. lib. 2. de Exodo. VIII.

Pag. 274. *Agnus salutaris, qui designatur ex ovibus & hædis, inter pecora non potest inveniri* &c. Non possum præterire Auctoris opinionem, qui visus est putasse, in Paschate hebraico adhibendum animal, quod ovis & hædi participaret naturam, in quo (1) errasse notavi supra in serm. 2. de Exodo pag. 267. nam quod ibi non credatur jocus, sed opinionis constantia, faciunt non tantum quæ heic dicuntur, sed quæ ait infra serm. 12. nunc tract. 65.) *Agnus requirendus est tibi ex agnis & hædis discordi natura, quem in gregibus pecuinis ipsi tui non invenere majores.*

Pag. 275. *In plauctum, & luctum profecerunt* &c. Adde ex Ms. *Illi profecerunt.*

Ibidem. *Sed bramosum latronis cruenti convivium* &c. Legendum *bromosum* a Græco βρομέω *strepo, fremo*: ex eo Bacchus Bromius dictus. Etymologici Auctor. βρόμιος παρὰ τὸν βρόμον, ἢ γὰρ τὰς σφόδρας κεραυνώδεις &c.

In Tract. 66. lib. 2. de Exodo. XIII.

Pag. 280. *Sacerdotes jam non habent, qui eorum pro salute sacrificene* &c. Lege ceteris consonanter. *Sacerdotes jam non habent, quis eorum pro salute sacrificet?*

Ibidem. *Ut vilem libidinem magis, ac magis augeant, vilioribus se lavacris omni momen-*

1 Vide adnotationem nostram 4. in tract. 65.

momento baptizant &c. Hunc morem etiam Assiriis fuisse testatur Strabo lib. 16. ὡς λουτρὸν δὲ ἔθος ἐστὶν ἀπὸ συνουσίας; quod potest trahi ad munditiem. Ovid. Amor. lib. 5. Eleg. 7. postrema. Sed etiam ad delicias, & incentiva libidinis fuere qui traherent. Artemidorus lib. 1. cap. 66. vocavit ὁδὸν ἐπὶ τροφὴν *viam ad cibum*, quod, ut ille inscrebat, non prius ederint, quam laverint, tum accepto cibo, sed & ante cœnam. Sed in Svida legitur ἐπὶ τρυφὴν, viam ad *delicias*, quod rectum esse etiam Rigaltius putavit. Alter scriptor apud eumdem Svidam in λουτρὰ, ait μεθ' ἡδονῆς τρὶς ἑβδομάδων τε &c. adhibita lavacra. Hieronymus Salvinam monet cavere, ne balnearum calor novum adolescentiæ calorem incenderet. Certe lavacro etiam lassitudini mederi docet Athenæus libro 1. capitul. 19.

In Tract. 70. lib. 2. de Daniele. II.

Pag. 284. *Martyrii quodam modo pars est fr. dil. martyres non horruisse supplicium* &c. Tertull. Scorpiac. cap. 8. de istis ipsis tribus pueris: *O martyrium, & sine passione perfectum, satis passi, satis exusti sunt, quos propterea Deus texit, ne potestatem ejus mentiti viderentur.*

Ibidem. *Etenim multiformis crudelitas*, legendum ex Ms. *Multiformis crudelitatis, lugubris contemplatio.*

Ibidem. *Quique illi fuerit cruciatus, sua complicat vota*; legendum nimirum *fuerit*, hoc est tanto ardantius appetebant certamen, quanto atrocius videbatur, cui illis occurrendum erat. Puto typographicum fuisse sphalma pro *fuerint*, quod scripserit, *fuerit*.

In Tract. 74. lib. 2. de Daniele. VI.

Pag. 287. In Ms. præter primum omnes inscribuntur *de tribus pueris*.

Ibidem. *Lambunt eosdem flammæ blandientes*. Infra serm. 7. nunc tract. 76. *Excipiuntur non flamma, sed rore Dei*.

In Tract. 75. lib. 2. de Daniele. VII.

Pag. 288. *Anhelantibus flammis, camino rugiente non læduntur* &c. Anhelantibus, inhiantibus, appetantibus. Cicero in Catilinam primæ initio, *Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem*. Ammianus Marcellinus lib. 26. fol. 449. *Velut Imperatoris cognatus altius anhelabat*: altiora, quæ animo suo conceperat, ut consequeretur, annitebatur. Ignis hujusmodi appetitu videtur ferri, ut circumjacentia abrodat, & rapiat. Ovid. Metamorph. lib. 9. num. 172.

Sorbent avidæ præcordia flammæ.

Affinia in parte sunt, quæ habet Salomon in Proverb. cap. 30. num. 16. de igne, qui numquam dicit: *Sufficit*. *Camino*, addit, *rugiente*, hoc est crepitante flamma. Virgil. Georgic. lib. 1. 85.

Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis.

In Tract. 75. lib. 2. de Daniele. VIII.

Pag. 288. *Supplicio suffragante gloriosi* &c. Quod illud ipsum, quod pati debuerant supplicium, refrigerium eis factum sit.

Ibidem. *Caminum jussit incendi* &c. fornacem. Virgil. lib. 3. Æneid. 579.

...... ingentemque insuper Ætnam
Impositam ruptis flammam expirare caminis.

Ad quæ Servius: *Caminis fornacibus Græce dixit*. Isidorus lib. 19. cap. 6. Caminus est fornax, & est Græcum derivatum ἀπὸ τοῦ καίματος, idest a calore.

Ibidem. *Æstuantibus globis* &c. Virgil. Georgic. 1. 472.

Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam,
Flammarumque globos, liquefactaque volvere saxa.

Pindarus Pythior. Od. 1. Stroph. 2. dixerat, ex Ætnæ cavernis eructari πυρὸς ἀγνότατοι παγαὶ ποταμοί τε, *Ignis liquidissimos fontes, fluviosque*.

Ibidem. *Rubescit quoque ipsum alienis ignibus cælum* &c. Varro lib. 6. de Ling. lat. 78. *Aurora dicitur ante Solis ortum, ab eo, quod ab igne Solis tum aureo aer aurescit*. Aer enim, & cælum eodem sunt significatu. Plin. lib. 2. c. 38. *Namque, & hoc cælum appellavere majores, quod alio nomine aera*: aer enim ob raritatem facile quasvis recipit impressiones: In sole lumen habet exactum: in luna dilutiorem: in stellis dubium: in nubilo interdiu perturbatum: noctu prorsus caret: in iride picturatos refert orbes.

Sic

Sic & in magno incendio videtur & ipse accendi, & contrahere ab igne ruborem, cum potius ipsa flamma diffundat in aerem vim suam, & colorem, sicuti vis, & potestas solis in aere qualitates variat, ut docet Cleomed. lib. 2. κυκλικῆς θεωρίας.

In Tract. 77. lib. 2. de Daniele. IX.

Pag. 289. *Nec tres pueri quo ardere putabantur incendio de suis incensoribus liberati*. Alia distinctio est in Ms. *Quo ardere putabantur incendio, de suis incensoribus* &c.

Ibidem. *Sed de Domino nostro, quem (proh nefas!) venerantur* &c. Cum hujus argumentum ignotum mihi sit, quorsum hæc verba retulerit, divinari non possum. Plures quidem Zenonis tempore hæreticos fuisse constat, sed de quibus voluerit, brevitas sermonis scire non permittit.

Pag. 290. *Nullis argumentis armatus* &c. Philosophicis nempe, & demonstrativis, quæ a Christiano exsulare debent, quoniam cum fides sit firma opinio, ut ait Cicero partit. Orator. 21. nulla eget demonstratione. Cyrillus οἱ πίστει παραδοθέντα ἀπολυπραγμόνητα εἶναι χρή. τὰ γὰρ βασανιζόμενα, οὐκ ἔτι πιστεύεται. *Quod fide suscipitur, non debet curiose examinari; nam quod rationibus inquiritur, quomodo adhuc creditur?* De hoc latius supra.

In Tract. de Lazaro in Appendicem rejectum.

Pag. 297. *In concavo vestiginis sinu* &c. Legendum censeo *voraginis*.

Ibidem. *Deo hic familiaris*. In Ms. sic legitur: *Deo hic familiaris, ut fertur, teste Evangelio cum apud Joannem quadragenariæ* &c.

Ibidem. *Cum quadragenariæ voluntatis gestu carnis detrimenta pensasset* &c. Quid sit gestus quadragenariæ voluntatis, ego non adsequor, forsan nec alius. Subvolvit legi posse *quadragenariæ vitæ gestu*, nam Lazarum juvenem infra vocat, quod quadragenariæ atque consistenti ætati indigitamentum incongruum non est. Gerere autem vitam est carnis pondus portare, cui particulis minimis consistenti, atque illis quotidie decedentibus, alienæ extrinsecus in earum locum accedunt, ut ait Alphenus in L. 76. de judiciis, quod est carnis detrimenta pensare.

Ibidem. *Nam sub occasu jam propero* &c. Seneca Hercul. Fur. vers. 178.

.... properat cursu
Vita citato ....

Ante illum Anacreon, ode quæ incipit: ἐπὶ μυρσίναις τερείναις
Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα
Βιότος τρέχει κυλισθείς.
Rota ceu voluta currus,
Cita namque currit ætas.

Ibidem. *Quod terrenis artubus debebatur* &c. Homioi ex humo: immo potius humo, quam homioi.

Ibidem. *Ut nobis ipsis juxta librum Genesis* &c. Ut communiter & nobis juxta scripturas, lutus & caussam dedit, & materiam, qua efficeremur.

Ibidem. *Optimus luti liquor* &c. Optimus meo judicio superfluit; luti liquorem dixit, idest lutum ductilem, qualem requirit plastices.

Ibidem. *Longe alibi Christo censore* &c. Potius *censente*, dum nollet mortuum Lazarum mortis esse mancipium, quem esset ad vitam revocaturus, atque ita legendum censeo.

Ibidem. *Dum definit esse quod erat, & forma vel fabula* &c. Habebat formam hominis, at fine spiritu non erat homo, sed forma, sed fabula ludibrium humanitatis, & fastus humani.

Ibidem. *Graves tenebrarum globos* &c. Tenebras spissas, & crassas.

Ibidem. *Succidua incrementi, & decrementi vicissitudine renascentes* &c. Tertull. de Pallio cap. 2. Dies, & nox invicem vertunt. Ultima autem dies dicitur non reditura. Propertius lib. 2. Eleg. 15. Quia

Nobis, quum semel occidit brevis lux.
Nox est perpetua una dormienda;

ut canit Catullus non poetice, sed vere carmine 5. num. 5.

Ibidem. *Pendulo mandibularum rictu* &c. Rictus est non tantum os, & orificium, sed labia, quæ maxillas tegunt: ideo rictus *mandibularum*, labia vult intelligi. Pomponius Prostibula apud Nonium. *Quis hic est, quamobrem heic prostas rictum, & labia quum considero*. Lucilius Satyr. l. 3. apud eumdem. *Malas tollimus nos, atque utimur rictu*. Ovid. Metamorph. lib. 14.

Aspiciam fluidos humano sanguine rictus.

Distinctio autem, quam facit Theodorus Gaza in Aristotele, inter mandibulas, & maxillas improbatur Julio Cæsari Scaligero in Historiam Animal. lib. 1. sect. 95. Hippocrates in prognostic. θανατώδεα δὲ χείλεα ἀπολυόμενα, καὶ κρεμάμενα, καὶ ψυχρὰ, καὶ ἔκλευκα γινόμενα: *Lethale quoque labra resoluta, pendentia, frigida, & exalbida*. Quandoque Auctor affectatione peccat, cui accedente prava scriptura, fiat obscurus necesse est.

Ibidem. *Elisis in ore dentibus* &c. Si scriptura mendo caret, vix credibile quatriduano mortis decubitu dentes excidisse. Si legamus *interclusis dentibus*, aptius videri possit.

Ibidem. *De terrena labe confectus* &c. de terrena illuvie, fordibus; ideo eleganter subnectit, *putris gleba marcesceret*.

Ibidem. *Nervorum traduces* &c. Quia nervi inter se sunt conjugati, ac veluti per traduces uni alteri juncti initio ducto a cerebro, vel medulla spinali, ut intra Hippocratem, & Galenum decernitur, quorum opinionem video præferri Aristotelis, qui a corde volebat, ipsa ἀντίψια contra ipsum stante.

Ibidem. *Cum corporis qualitate* &c. Circumlocutio pro ipso corpore.

Ibidem. *Miserabili tabo infelix sepultura damnaret*. Arnobius lib. 4. pari elegantia: *Atque in ultimam tabem diffluentium viscerum maceratione consumi*.

Ibidem. *Contractis membris* &c. Quod dixerat Ovid. 6. fastorum 495. de Isthmo:

Est spatio contracta brevi;

Noster de mortuo Lazaro dixit, quia mortua membra, succo ammisso vegetabili, fiunt minora, & contractiora.

Ibidem. *Inter jejunas, & numerabiles costas* &c. Extenuatas, carne detectas, & ideo eminentiores, quæ apertius numerarentur.

Ibidem. *Fætenti jam sentina* &c. Corporis alveo.

Ibidem. *Per solum cadaveris* &c. Respicit ad superiora, *hoc est ipsi humo magis, quam homini*. Vult enim hominem humum, terram, solum, lutum.

Ibidem. *Heu quando non poterat* &c. Hoc est mirum ne fuerat? quomodo non poterat? *Quando* pro *quomodo*.

Ibidem. *Heu quando non poterat cadaver quatuor diebus, & quatuor noctibus per totum oris, fellis, & phlegmatis, flumina sentinarum corruptis artubus fætentia pulmonis spiramenta constare?* &c. Moschin Medicus apud Plutarchum Symposiac. tertio, capite postremo dicebat τὴν σῆψιν, τῆξιν, καὶ ῥύσιν σαρκὸς, εἰς ὑγρὸν φθορᾷ μεταβαλλούσης; *putrefactionem esse colliquationem, & fluxum quemdam carnis corruptæ, & in humorem mutatæ*, quod Plutarchus etiam ex se repetit in commentario, quem inscripsit, περὶ τοῦ πότερον ὕδωρ, ἢ πῦρ χρησιμώτερον, ideo recte dixit *flumina*. Sentinas autem, unde corruptorum humorum adservatorum flumina derivantur. Sicut enim fellis vesicula attrabit choleram amaram, & eamdem excludit, quæ corruptioni magis obnoxia in vivente, quanto magis in mortuo: sic & phlegma, quod excrementum frigidum, & humidum facilius corrumpitur in corrupto, nimirum ubi deest salillum illum animæ Plautinum. De ore autem, quid dixit? An quia ex ejus faucibus exhalent odores tetri?

Ibidem. *Cum ipsa etiam rosa pudoris, & venustatis fragranti folio* &c. Rosæ elogia habentur in Anacreonte, & in Achille Tatio, quæ invidiam cunctis floribus faciant. Sed nova florum in hoc sæculo reperta controversiam de priscorum sententia merito movere possunt.

Ibidem. *De rosario falce pollicis vellicata* &c. Ipsam manum metaphorice falcem pollicis vocavit: nam pollice, & indice junctis vellitur. Martial. lib. 10. Epigram. 93.

Ut rosa delectat, metitur quæ pollice primo.

Ibidem. *Marcenti morte tristis albescat* &c. Non rosæ tantum, sed quodcumque in speciem pulchrum est, facile evanescit. In Epigram. Platonis apud Laertium, de malo:

Σκέψαι τὴν ὥρην ὡς ὀλιγοχρόνιος.

Appulejus in Apologia vertit.

Quam pereat brevi tempore forma, vide.

Catullus carmine nuptiali seu LXIII. aptissime, atque elegantissime.

Ut flos in septis secretus nascitur hortis
Ignotus pecori nullo contusus aratro,
Quem mulcent auræ, firmat sol, educat imber,
Multi illum pueri, multæ optavere puellæ;
Idem cum tenui carptus defloruit ungui

Nulli

Nulli illum pueri, nullæ optavere, puellæ. Videre comparanti licebit apertam allusionem τῆς falce pollicis vellicata marcenti morte albescat τοῖς.

Cum tenui carptus defloruit ungui.

Ibidem. *Ita ut colore floris careat*, in Mſ. additur: *Ita ut & colore floris careat, & odore.*

Ibidem. *Aqua ipsa si de flumine rapta sit* &c. Qnomodo fiat, ipse auctor dicit, quod limum contrahat: si quidem aqua, & aer media sunt elementa, & mistionem patiuntur, ut tradit Aristoteles lib.2. de generatione, & corruptione cap.3. versus finem. Hujus putrefactionis rationem reddit ille ipse Meteorol. lib.4. cap.1. quod *in se majore major sit caliditas propria, atque frigiditas, quam ut potentiæ, quæ in circumfuso aere sunt, evincant. Unde etiam fit, ut mare in partes quidem distractum celeriter putreat, sed integrum, & totum haud quaquam, & reliquiæ aquæ pari modo.*

Ibidem. *Limum liquor abducit.* Mſ. *obducit.*

Ibidem. In Mſ. Sic legitur. *Nemo ergo mirari debet, si hominem, quem spiritus sapientiæ sale conditum redolenti aura servaverat, & ex cæli suavitate anima vivacitate nectarea & balsami generositate mellifiua corpus renerat, ne faceret divortio, recedentis spiritus lutea malis, pigra glebositas caduca* &c.

Ibidem. *Et balsami generositate mellifiua rexerat, ne fieret divortio recedentis spiritus lutea moles* &c. Rosa, inquit, avulsa a rosario torpescit: aqua a suo corpore sejuncta putrescit. Quid mirum si homo amisso spiritu fœteat? In quo demonstrando, ubi totus est, proculdubio credendus non scripsisse, *ne fieret divortio recedentis* &c. ne destrueret adsumtum; sed pro *ne* scripsisse *cum*, aut quid simile, quod librario pro scriptura breviata facile fuit corrumpere: tum illa nectarea, & mellifiua humilia nimis sunt, & forsan aliud scripserat convenientius huic eleganti sermoni.

Ibidem. *Caduca linea defunctorum* &c. Hæc possent omitti, & credo ab alio inconsideranter intrusa, deturpant enim potius, quam adornent orationem.

Ibidem. *Inde est, quod per distantiam rerum* &c. Quid si legatur *per discordiam rerum*? Non possunt enim ditiare, quæ in unum compacta sunt: de quorum resolutione infra elegantissime.

Ibidem. *Qui corporis floriarum* &c. Verbum novum modo incorruptum.

Ibidem. *Liventi gena* &c. Liventi facie lurorem præferente, lurida. Silius Italic. lib. 13. verſ. 559.

Has passim nigrum pandens mors lurida rictum.

Euripid. Elect. 319. *αἷμα δ' ἐν πατρὸς κατὰ στέγας μέλαν σέσηπεν. Sanguis vero patris adhuc in tectis ater putrescit.* Virg. Æneid. lib.3. 622. *Et sanguine vescitur atro*, ut ex hoc loco, & Euripidis liqueat, Servii interpretationem non esse ibidem admittendam.

Ibidem. *Et pro voce cadaveris nigri fellis teter mortui fœtor hauritur* &c. Distinguo. *Et pro voce cadaveris, nigri fellis teter fœtor hauritur:* abjecto verbo mortui, quod sensu, & constructione superfluit. Vult, quod sentitur ex cadavere, esse tetrum odorem, vocem, quam reddit cadaver, esse fœtorem ex felle nigro, hoc est mortuo, & corrupto.

Ibidem. *Qui quatuor istis partibus loca dederat* &c. Idest, qui istis qualitatibus temperabat, at locum non dederat, sed in loco coercebat, atque frenabat.

Ibidem. *Dominante flagro* &c. Præcunte ratione quam, flagrum metaphorice dicit, qnia motus moderari debet, & coercere, ad instar aurigæ, uti vocavit Pythagor. in fine aurei Carminis, & Plato in Phædro. Aurigæ autem proprium est flagrum. Euripid. Rheso 766. πλῆκτρα τ' ἐκ ἐπὶ ζυγοῖς ἵππων καθήρμοσε, & scuticæ non jugis equorum applicatæ erant. Svidas κέντρα, ἢ τὰ τῶν ἵππων πλῆκτρα, Eripid. Iphig. in aul. 220. Ceterum rationem θεῖον ἡγεμόνα τοῦ βίου vocavit etiam Plutarcus in Carm. *de Auditione* Divinum vitæ Ductorem.

Ibidem. *Hunc ergo Lazarum, cui liventi errante connixu per cerulas venas membra tabuerant* &c. Heic silere cogor, atque etiam a conjecturis abstinere: adeo cæcutio, ut nihil videam, & in Mſ. ista corruptissima sunt.

Ibidem. *Immani objectus ex pondere lapsis perenni valua gravis libra detruserat* &c. Legi posse credo, *immani obtectus pondere lapidis perenni valvæ gravis libra detruserat.* Perennem valuam dixit, quod

numquam ei esset referanda: valuam maluit pro *valuis*: gravem autem libram, quam Poetæ inexorabilem Parcam ἄτροπον. ἐπεὶ τὰ παρελθόντα πάντα ἄτρεπτά ἐστι, ut ait auctor libr. de Mundo cap. 7. Appulejus vertit: *Atropos præteriti temporis fatum, quod ne Deus quidem faciet infectum*: sed verba græca non expressit, quæ sonant. *Quoniam ea, quæ præterierunt, verti, & reparari nequeunt*. Si *lapsis*, ut in vulgatis præmalimus, dicemus dictum antique pro *lapidis*, cui auctoritatem dant ex Ennio lib. 15. Amalium

Occumbunt multi letho, ferroque lapique.

Ibidem. *Lacrimarum ubertatibus ebriatæ* &c. Translatitie dictum, ut si cibo & potu essent abstinentes, & siceæ lacrimarum ubertate udæ esset, & madidæ.

Pag. 299. *Et hebræas voces* &c. Incutione, & sermone hebraico, qui illis naturalis, & consuetus fuerat. In Mf. *Et hæbreas græcessando voces*, quod non intelligo.

Ibidem. Diabolus per malitiam suam fecit inveniri nocentes. Heu tenuis aura de cælo, corpus, quod rexeras succiduis artubus deserebas, sed non te Pater: non Filius aliquando despexit, pro tua morte factus est & Christus ipse mortalis. Harum ad lacrimas &c. illa ommissa in edito sunt.

Ibidem. *Flevisse narratur* Mf. *Flevisse narratur. Age age photami servus Dei vivi, si aliquid prævales, de lacrimis Domini vel pauca narrato.. Flebat Deus mortalium lacrimis excitatus.*

Ibidem. *Sed quod Sororum fletibus temperaret*: quod infra dicit, *fletus fletibus recontrabat*, hoc est sono unisono. Aristid. Quinctil. libro 1. περὶ τῆς μουσικῆς fol. In. ὁμόφωνοι φθόγγοι, οἵ τινες δύναμιν μὲν ἄλλοιαν φωνῆς· τάσιν δὲ ἴσην ἐπέχουσι. *Unisoni soni sunt, qui potestatem quidem vocis aliam, tensionem vero æqualem obtinent*. Illud autem *recontrabat*, qualecumque sit, potius reformarem in econtrabat, factum ex *e contra*.

Ibidem. *Mistas Salvatoris in laudibus expiabant* &c. Semper Zeno Hebræis infestus, numquam non ommittit eos vellicandi occasionem: ideo credi posse voluisse hæbreas voces Christo alias causas, expiatas ipsius laudibus. Quid si legas pro *expiabant*, *complicabant*, quod non fuerit ab Auctoris genio alienum? Quamcumque autem ex his sententiam sequaris, consulo deleas præpositionem *in* hoc modo *mistas Salvatoris laudibus*; in Mf. distinguitur: *hebræas voces fractis in unum singultibus mistas Salvatoris in laudibus expiabant*.

Pag. 300. *Et ad documenta virtutum ipse* &c. Distinguo, *& ad documenta virtutum, ipse, qui fuerat*. Ut discerent Christi virtutem. Aliter hic locus legitur in Mf. *Et ad documenta virtutum ipse se mortuus, & adhuc pedibus vinctus, ut Christus jusserat, suis manibus resolvebat. Quæ rogo vos* &c.

Ibidem. *Acies dirigitur in parentes* &c. Parentes, & propinquos conjunxit Cicero 7. in Verrem. Olim parentes pater, mater, & qui parentum loco. Cajus in L. appellat. de verborum significatione: mox posteriori ætate dicti omnes, qui aliquo modo conjuncti essent. Julius Capitolin. Gordiano III. cap. 23. *Duxit uxorem filiam Misithei, quem caussa eloquentiæ dignum parentela sua putavit*. Flavius Vopiscus Aureliano cap. 31. *Achilleo cuidam parenti Zenobiæ parantes imperium*. Idem Tacito cap. 10. *Cornelium Tacitum, quod parentem suum diceret*. Acies dirigitur in parentes, hoc est in Mariam, & Martham ejus sorores, ut cum Casaubono sentio ad Capitolini Marcum.

In Tract. de Martyrio Isaiæ Prophetæ in Appendicem rejectum.

Pag. 300. Isaiæ martyrium certum est in Sacra Scriptura non reperiri, sed ex apocrypho disseminatum apud plures memoratur. Sicque pro omnibus Justinus Martyr in Dialogo cum Triphone 349. Tertullianus Scorpiaco cap. 8. Et Origenes tum Comment. in Matth. 225. tum in responsione ad Africanum 232. Illud verum, an falsum fuerit, non disquiro. Apud Hebræos pro certo haberi refert Huetius ad priorem Origenis locum.

Ibidem. *Isaias cum Christum prædiceret, vel cum futuræ damnationis elogium* &c. Ambigit caussam: neque apud alios certa. Quidam apud Origenem homil. 1. in Isaiam credidere sectum, quasi legem prævaricantem.

Ibidem. *Duabus eum violento supplicio quasi offulis bifidavit* &c. Offa absegmen carnis

carnis globi forma, ideo dicitur Martiali curva lib. ult. Epigram. 221. penita tunc dicta, cum caudæ juncta esset; cauda enim antiquitus penis. Videndus Festus in *Penis*, & *in penita offa*, Arnobius lib. 7. 230. *Offa autem penita est, cum particula visceris cauda pecoris amputata*. Isidorus Origin. lib. 20. cap. 2. Nescio unde habuerit, offam esse proprie frustum dentium. An maxilla tunc ex quadam similitudine sequiori illo sæculo offa, & offula dicta? Noster pro avulsa parte a corpore, & absegmine quantocumque carnis usurpavit.

Pag. 302. *Aut ipsa lamina insontis viri per jugerum fidiculæ sævientis per costas stridente ictu sulcaret* &c. Accedo Octavii Ferrarii τῦ μακαρίτυ opinioni, qui in Electis lib. priori cap. 6. fidiculas docet fuisse nervos sive funiculos, quibus religabant arctissime martyris, aut cruciarii membra, at intumescens pars sævius laceraretur: hinc metaphora *jugerum*, & *sulcaret*. Ungulis enim proscindebant membra, & dum percurrerent costas, collisione ossium stridorem referebant. Ceterum scripturam corruptam clamat perversa syntaxis.

Ibidem. *Sed in tanto cælestis palestræ miraculo nullus (ut arbitror) spectaculo resultanti, ita videre eum poterit, qui gesta numerare pertentet* &c. Corrupta esse ista sentio, atque forte sic reformanda. *Sed in tanto cælestis palestræ miraculo, nullus, ut arbitror, spectaculo resistente ita videre* &c. Spectaculorum alia grata sunt, quibus visum libenter accommodamus, alia ingrata & inhumana, quæ vel cogitatione abhorremus, & a quibus oculos abstinemus, cujusmodi in Ædipo Tyranno Sophoclis 1305.

......οἷον κ' συγῶντ' ἐποικτίσαι.

Quod vel bostem ad misericordiam commovere queat; nam, quod alicubi ait Polybius 721. οὐδεὶς τοῖς παρὰ φύσιν ἐγχρονίζων εὐδοκεῖ, *Nemini rebus contra naturam immorari est gratum*. Spectaculum igitur resistere dicitur, quod repellat spectatorem, uti factum, quamvis alia caussa, in Eumenidum Æschili tragœdia, quarum in scenam ingrediente choro τοσοῦτον ἐκπλῆξαι τὸν δῆμον, ὥστε τὰ μὲν νήπια ἐκψῦξαι, τὰς δὲ ἐμβρυα ἐξαμβλωθῆναι, *ita percussum terrore populum, ut infantuli deliquium, gravidæ abortum paterentur*, narrat ejus vitæ auctor.

Ibidem. *Ita videre eum poterit* &c. Ms. *ita videre se poterit*.

Ibidem. *Veteris disciplinæ novam de passionibus celebritatem advertite* &c. Ex veteri dignitate, quantæ sit Christianæ dignitas passionis ob martyrium Christi. Tertull. Scorpiac. cap. 8. de his, qui ante Christum. *Statim ut coli Deus cœpit, invidiam religio sortita est, qui Deo placuerat occiditur*. Mox de Christianis: *Utique qui spiritu Dei agebantur, ab ipso in martyria dirigebantur*; demum concludit: Talia a primordio, & præcepta, & exempla debitricem martyrii fidem ostendunt.

Ibidem. *Cum in capite hoc est collectæ sensualitatis umbilico* &c. Caput umbilicum vocat, hoc est centrum omnis sensualitatis; nam in capite omnis motus, sensusque principium sumit, quod subjecta membra parendo exsequuntur. Sicuti enim cor officina spirituum vitalium, ita spiritus animales in cerebro resident, ubi quoque omnium sensuum locus est. Plin. l. 11. cap. 37. *Hanc habent sensus arcem, huc venarum omnis a corde vis tendit, hic desinit, hic culmen altissimum, hic mentis est regimen*.

Ibidem. *Et stridore reciproco sulcos dentium duceret, labebatur* &c. Colliduntur inter se hæc membra, & absonum quid reddunt, nesciam Auctoris, an librariorum culpa. Jam a dentium stridore peracto, pergit incipere de capillorum messe, & capitis cute detrita, quod præposterum est.

Ibidem. *Hebræ capitis litteras testum verticis mersit* &c. Aliud fuisse munus Pontificium, aliud munus Propheticum notius est, quam ut dicere debeam. Pontifices inter habitus sacerdotalis ornamenta habuisse etiam in capite ἐπὶ τῆς μίτρας nomen Dei in lamina aurea inscriptum notum ex Exodi cap. 28. a num. 36. Sed illud neque in Pontifice perpetuum, neque in cute, neque Prophetæ commune. Quid ergo sibi velint Zenonis (1) ista, satius est fateri me non intelligere, quam aliena comminisci, quæ ut non illustrent, obscurent potius obscurissimam periodum.

Ibidem. *Concinamenti nisu sector sollicitus defixisset* &c. Ut medium spinæ teneret, neque serra hinc inde prævaricaretur, quod facile in tanta ossium articulatione

1 Potamii, non Zenonis, ut ex Admonitione nostra liquet.

lationealiqua sollicita cura adhibenda fuerat, quam *concinamenti nisum* vocat suo more. In Mf. *Nisus est*, quod est nixu.

Ibidem. *Fontis fluenta purpurei laxatis venarum lapsibus* &c. propalatis, & apertis ductibus sanguis decideret, non jam guttis, quæ digito possent abstergi, sed irruptione & inundatione, qua totum corpus obrueret. Corrigenda porro interpunctio est; neque enim duo puncta locum habent post *imber infudit*, sed illorum loco reponenda commatis nota sic, *infudit, ut tecta gurgite*.

Ibidem. *Ne venas vermiculatim pollice profanus* &c. In Mf. *profanatus*.

Ibidem. *Non tremeret, neque miraretur, quale esset illud, unde victus erubescere cogeretur* &c. Forsan legendum *non terreret*, neque *miraretur*, *qualecumque illud esset; unde victus erubescere cogeretur*: hoc est non objectabat facinus, neque objurgabat auctorem cædis suæ; quid enim objurgaret, si res ipsa ad pudorem cogere debuit, qui tam indigna, tamque atrocia in Prophetam immerito peregisset? Victum vocat, qui cædem Prophetæ machinatus, cum videret eum imperterritum, atque morti proximum mortis contemtorem. Euseb. Histor. Eccles. lib. 5. cap. 1. οὐ γὰρ ἐνετράπησαν αὐτοὺς ἐκ ἀδυνάτου, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἀνθρώπινον ἐπιλογισμόν. *Neque enim ex eo, quod a martyribus victi fuissent, pudore frenabantur, quippe humana ratione essent destituti*. Anguntur enim, dum obtinere non possunt, quod conando enituntur, & ideirco victi. Tat. Achil. lib. 6.407. ἀγῶνα θεάσασθε καινόν, πρὸς πάσας τὰς βασάνους ἀγωνίζεται μία γυνή, & πάντα νικᾷ. *Videte, edite novum certamen: omnibus suppliciis resistet una mulier, cuncta quæ vincit*, idest perstabit in proposito, neque amovebitur quantumcumque detrita, & lancinata vestris tormentis.

Ibidem. *Ut tecta gurgite*. &c. Mf. *Ut tecta gurgite sanguinis venarum pictura non tremeret, & quale esset illud, unde victus erubescere miraretur*.

Ibidem. *Patuerunt quippe internorum viscerum* &c. Huc usque in isto sermone per ambages ivimus, & conjecturas forsan alienas ab Auctoris mente affiximus, cum aliter non potuerimus in tam perplexo tamque confuso labyrinto: tamen, cum utcumque huc progressi fuerimus, paullisper interim subsidere decrevimus, omni aliquibus sine fructu immorari, neque laudis est, neque operæ pretium. Primum nescire fatendum est, *de quo castidico* juvene loquatur, quum Isaias jam senex octogenarius & ultra, tantum enim vixisse dicitur, *juvenis* nomen non meretur. *Laqueata commercia* intelligamus licet de intestinis, quæ flexuosis gyris, anfractibusque ἐπαναδιπλοῦνται *replicantur*, ut ait Aristoteles, quid ad cetera? Quis sonus *buccinæ ferientis*, neque enim subsidium ab actis passionis hujus? Pro Belial certum est intelligere Manassem filium Ezechiæ, sub quo, ut ait D. Hieronymus, Isaias sectus in duas partes occubuit. At dum eum dicit *prodigum genealogiæ*, manemus in incerto, voluerit ne despexisse sobolem, & successorem, quod falsum redarguitur ex Matthæi cap. 1. Μανασσῆς ἐγέννησε τὸν Ἀμών, aut quid aliud, quod nedum concipere possum.

Ibidem. *Vir cruentus, & prodigus genealogiæ* &c. Adhuc animus gestit in istis tentare. De prodigalitate neque in sacris litteris, neque in Josepho quidquam Manassi imputatur. Itaque hæc scriptura suspecta est, neque enim credibile, Zenonem rerum cognitione instructum, atque sacra Lectione imbutum adscribere illi voluisse immeritam culpam. Ideo censerem legendum potius *cruoris prodigus*, pro *cruentus, & prodigus*. Suffragatur Josephus, qui ἀρχαιολογ. lib. 10. cap. 4. sub hoc ait. τῷ αἵματι ἔῤῥανε τὰ Ἱεροσόλυμα. Præterea cur *prodigum genealogiæ* dixerit rationibus jam dictis non video. Igitur, scripturam non recte procedere dicemus, &, si res mei sit arbitrii, scribendum ducerem ἀντὶ τοῦ *genealogiæ*, *genethliacus*. Convenit nimirum genethliaci titulus illis, quos Manassi subjunctos attribuit recte, ex lib. 4. Regum cap. 21. num. 6. Genethliacos dicit Agellius lib. 14. initio, *qui de motu deque positu stellarum dicere posse, quæ futura sunt, profitentur*; at pressius, & proprius Manilius l. 1. fol. a. a vers. 30.

> .... *primique per artem*
> *Sideribus videre vagis pendentia fata,*
> *Nascendi quæ cuique dies, quæ vita fuisset,*
> *In quas fortunæ leges quæque hora valeret*.

Qui genesim, & horam nativitatis alicujus inquirunt, ut illi de vitæ successu præ-

prædicationes suas accommodent.

Ibidem. *Mathematicus Catabolicorum, fatidicorum, & pytonicorum antistes* &c. Pro fatidicorum legitur in Ms. *phitidicorum*, monstrum lectionis. Mathematicus propria significatione est, qui disciplinas scit, & qui in illis versatus eum laude, & gloria nominis sui videtur, quod voluerit consecutus, ut ait Cicero circa principium lib. 1. de oratore. Sed abusus aliud voluit, nam quos gentilitio vocabulo Chaldæos dicere oportebat, mathematici dici cœpti; Agell. lib. 1. cap. 9. hi nimirum, qui stellarum potestati hominum fata subjiciunt. Sextus Empiricus lib. 5. γενεαλογίαν σεμνοτέροις κοσμοῦντες ὀνόμασιν οἱ Χαλδαῖοι, μαθηματικοὺς, καὶ Ἀστρολόγους σφᾶς αὐτοὺς ἀναγορεύουσι: *Genealogiam Chaldæi magnificis ornantes nominibus, se ipsos mathematicos appellant, & astrologos:* idcirco magi incantatores, mathematici, astrologi eodem reputantur in Canone 36. Synodi Laodicenæ.

Ibidem. *Catabolicorum, fatidicorum, & pytonicorum antistes.* Tertullianus de anima cap. 28. in fine. *Scimus etiam magiæ licere explorandis occultis per catabolicos, & paredros, & pytonicos spiritus.* Catabolici verbum, de quo prius dubitabamus, certum habemus ex loco Tertulliani citato; sed ejus interpretationem ad gustum nostrum non habemus; nam quam habet Turnebus in Adversariis, prorsus non placet; licet videatur approbata ab Leone Allatio in suo de Engastrin. cap. 4. quem vide, & in eo de Pytonicis.

Ibidem. *Intra loricam sacri pectoris fidei comitium, prædicationis* &c. Videtur ex his dissectus Isaias, quasi ab ejus extis futura perquirerent, quod contradicit caussis, quas tetigit initio sermonis. Frustra fuerit, si moneam *sacrum pectus* heic haberi pro corde in animo residenti, *loricam* autem pro ossibus, quæ præcordiis, & vitalibus natura circumdedit.

Ibidem. *Prædicationis politicæ litterarum curiam requirebat* &c. Lego *litterariam curiam*, quasi sperarent in ejus præcordiis videre inscriptum, quod aut prædicasset, aut quod prædicaturus fuisset. Curia etenim templum mentis atque consilii, uti vocat Cicero pro Milone.

Ibidem. *Et quale esset illud* &c. Lego *& tale esset illud*.

Ibidem. *Erubescere cogeretur*. Ms. *miraretur*.

Ibidem. *Dentibus alienis* &c. serræ.

Ibidem. *Resupinatos sectores, & pendulos* &c. Debuerant enim curvi stare, & depressi, ut serram ducerent, reducerentque in partibus imis.

Ibidem. *Qui figuras gentium cum suo persequtore damnarunt* &c. Justinus Martyr Dialogo in Triphon. *Si intellexissent magistri vestri; eos, credite, fuisse, quæ de cæde Isaiæ scripta erant, quem serra lignea dissecuistis, quod ipsum & sacramentum est, Christum bifariam genus vestrum concisurum, atque alios quidem dignos, atque in se credentes una cum sanctis Patriarchis, & Prophetis regno æterno dignaturum; alios autem infideles cum gentibus ad condemnationem missurum.*

In Interpretationem Ps. CXXVI. in Appendicem rejectam.

Pag. 304. Contra morem Zenonis est de historiis esse sollicitum, & inquirere superstitiose in tempora, quibus facta successerint, quæ in sacris libris præfigurata leguntur, cum semper præcipue tendere nisus sit, ut populum duceret, quo Archipastore Christo ipse doctrinam Christianam animis fidelium intimaret, ac quid a se requirendum superesset in muneris injunctis exercitio. Utitur item in hoc digressionibus longis, præter quod soleat, & in sola prophetiæ applicatione tendit in externam quamdam disquisitionem, quæ nihil spiritui, tota inani curiositati conferat: alioquin solitus acuto sermone auditorum animos pertentare, διδασκαλικὸς esse potius quam ἐξηγητικός, tum etiam ἐξήγησις ipsa enthusiastica est, incohærens; exempli gratia quæ longa παρέκβασις de domo Dei? cum potius in id satagere debuisset, ut cuilibet domus generi tum spiritali tum corporeæ, tum animatæ, tum inanimæ exigeretur divinus favor, pro prophetæ instituto, qui quidem etsi forsan præfixerit sibi de Templo Hierosolymis, ἁπλῶς cum fructu majore ad quamcumque domum, & Civitatem, sed ad humanum quemcumque conatum, in quo nisi adjuvante Domino nil homo profecturus sit, trahi poterat. Neque satis constat Christianum virtutibus, & doctrinis Dei plenum, tamquam domum istis fundamentis ædificatam per Dominum, non debere sua sollicitudine cu-

sto-

ftodiri, cum Chriftus præcipiat, & fuis electis Apoftolis vigilandum, & orandum, ne tentatio eos feduceret; & D. Paullus ad Romanos cap. 11. num. 22. dicat: Vide ergo bonitatem, & feveritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt feveritatem, in te autem bonitatem fi permanferis in bonitate; alioquin, & tu excideris. Ergo conatus ea noftra parte effe debet, ut fulciamus quod Deus commodavit nobis. Humanæ fiquidem naturæ imbecillitas maxima, fed gratia Divina refiftenti tentationibus adeft, ut docet idem Apoftolus ad Corinth. 2. cap. 12. num. 8. Mitto reliqua, nam cum ad verbum reperiantur in Hilario Pictavienfi, credo fuerit juftitiæ opus illi relinqui, neque Zenonis confcientiam alieno labore onerare. Hilarii autem effe arguit, quod quum is dicatur Origenem in Pfalmos exfcripfiffe, fi recte perpenderis, Originianus prorfus hic fit interpretandi modus, ut ex comparatione eorum liquet, quæ in Sacra Scripta commentariorum fuperfunt illius.

In Interpretationem Pfal. CXXVII. in Appendicem rejectam.

Pag. 311. Sermo de Pfalmo 127. legitur iifdem verbis in Hilarii Pictavienfis operum Syntagmate: fed ficuti fuperiorem illi reddere non dubitavimus, hoc Noftrum fraudare prorfus aufi non fumus. Zenonianum enim quid fapit, & elegantem illam majeftatem, qua inter PP. Latinos præcelluiffe acutiffimi vir judicii Ifaacus Cafaubonus cenfuit. Tum cohæret fibi auctor in ifto, ut vagatur in illo, quo diffimilis ingenii partum facillime nofcas. Sed (1) in tractatu *de Timore* (nunc tract. 8. lib. 1.) eafdem fententias, eafdem verborum lacinias, eofdem mentis conceptus reperias, ftrictius quidem & preffius, ut illum prius, hunc pofterius compofuiffe, & utrofque ejufdem ingenii facturа cognofcas.

Ibidem. *Numquam eum folitarium relinqui* &c. Timor Domini eft obedientia præceptorum, qui & fanctus dicitur Pfal. 18. verfic. 10. Hic dum fide excitatur præceptis docetur, pietate imbibitur, voluntate obfirmatur, fapientiam parit. Cum igitur hæc virtutum focietate nafcatur, non poterit folitarius dici.

Ibidem. *Quod per Salomonem in proverbiis dictum eft* &c. cap. 2. num. 3. quæ Schol. Septuagint. Interpret. Hilario adfcribunt, quorum tamen auctoritate non moveor. Certe fermo hic cum fermone de Timore fic confonat, ut fententiæ quidem in hoc Zenonis fint, dictio & compofitio nec abludat, ut dubitare vix reftet.

Ibidam. *Metuentis id perpeti, quod fibi nolit accidere* &c. Infra de Timore *metuis autem, quod tibi nolis accidere*. Ariftotel. de morib. lib. 3. cap. 9. φοβούμεθα δὲ δῆλον ὅτι τὰ φοβερά. ταῦτα δ' ἐστὶν, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, κακά. *Timemus ea omnia quæ exterrent, quæ uno verbo mala funt.* Totum autem locum ea Mf. lege. *Sed quantum ad communem humanæ imbecillitatis trepidationem metuentis eft id perpeti, quod fibi nolit accidere Exfiftit, & commovetur in nobis de reatus* &c.

Ibidem. *Hic ergo timor non docetur* &c. Infra de Timore (nunc tract. 8. lib. 1.) *Timor Dei & difcitur, & docetur, quia non in trepidatione, fed in doctrinæ ratione confiftit; ficuti fcriptum eft: Venite filii, audite me: timorem Dei docebo vos.* Sequitur: *Sed ex naturæ infirmitate occurrit* Mf. legit *fed ex natura infirmitatis*.

Pag. 312. *Ceterum fi quis timeat, neque parcat:* lege ex Mf. *neque pareat*.

Ibidem. *Multæ funt autem viæ Domini* &c. Origenes in Joannem Tom. 9. perplures effe vias docet ad tollendum peccatum, quarum aliæ vulgo fint manifeftæ, aliæ vero folis iis innotefcant, qui divina fapientia illuminati eas cognofcere poffint. Inter has recenfent flagella, fpiritus malos, morbos difficillimos, atque infirmitates laboriofiffimas: verbo eft illa crux, quam tolli jubet Chriftus ei, qui velit venire poft fe, ut ait Clemens Alexandrinus Stromate 7. non neceffitate, metu, vel fpe, fed ex libero animi inftituto, quam viam regiam dicit, & quam ingreditur regale genus: αὕτη ἡ ὁδὸς λέγεται βασιλικὴ, ἣν τὸ βασιλικὸν ὁδεύει γένος.

Ibidem. *Docens nos omnes*. Melius diftinguit Mf. *docens nos, omnes, qui in Chriftum crediderint, unum effe* &c.

Ibidem. *Labores fructuum manducandos* &c. in Græco τοὺς πόνους τῶν καρπῶν σου φάγεσαι; Schol. Græca adnotant οἱ ό: καρπὸν ὁ τῶν ἐπικαρπίας ἐκάλεσαν, ἀλλὰ τὸ μόχθον τῶν χειρῶν. Symmachus apud Theodoritum κόπον χειρῶν σου ἰδίων, *laborem manuum tuarum man-*

(1) Vide Differtationem noftram 1. cap. 1. §. 2. & adnotationes in tract. 8. l. 1.

manducans, quibus adnectit, ὡς δῆλον, ὅτι καὶ οἱ ἑβδομήκοντα καρπούς, οὐ τὴν ἐπικαρπίαν ἐκάλεσαν, ἀλλὰ τὸ μόχθον τῶν χειρῶν, *ut planum sit etiam septuaginta interpretes carpos non fructuum perceptionem vocasse, sed manuum partem*. Sed scriptor noster etiam ex difficili psalmi interpretatione acumen ingenii sui exserit. Fructus est merces laboris, non labor merces fructuum. At quod operamur in Deum, spiritale est, ut manducare labores fructuum sit præmium consequi ex fructu bonitatis, castitatis, misericordiæ, patientiæ, tranquillitatis, qui sunt fructus, per quos in hac corporali vita anima nostra alenda sit, ut æternis bonis perfruatur.

Pag. 303. *Ut ex misericordia Dei pacifica, & utilis* &c. deest verbum, quod regat; restitue ex Ms. *Ut ex misericordia Dei suppetat pacifica, & utilis* &c.

Ibidem. *Sed si hæc perfecta bona fuissent, non tamen cælestia bona sunt* &c. In Psalmo 126. num. 3. filii dicuntur hereditas Domini: sed hæc hereditas non semper jucunda, neque grata, cum neque perpetuum, immo rarum, ut filii sint parentibus gaudio. Exstat proverbialis locutio ἀνδρῶν ἡρώων τέκνα πήματα: cui consonat Euripides Oenomao apud Stob. Tit. 76. κακοὶ γεγῶτες, ἔχθιστον νόσος: *Malis moribus nati inimicissima pestis*. Ceterum neque perfecta bona vocavit filios, ducto exemplo ex Abraham, qui sine prole usque ad decrepitam senectam mansit, quamvis Deo acceptus, & gratus esset, & ex filiis Isaac, qui fraterno dissidio paternos affectus exagitarunt, quamvis & ipse favore Divino frueretur: neque cælestia bona dici patitur, cum negata Sanctis, peccatoribus usitata, non speranda virginibus, quarum conditio nuptarum beatior prædicatur.

Ibidem. *Cui uxor diu sterilis bis arrepta est* &c. Semel in Ægypto, Genesis cap. 12. rursus in Gerara Palæstinæ ab Abimelecho, Genesis cap. 20.

Ibidem. *Et viventis funus parricidialis fratrum mendacio plangens*. Intelligit de Josepho, quem venditum a fratribus, ut mortuum luxit, Genesis cap. 37.

Pag. 314. *Dominus autem non ambigitur, hoc animæ nostræ esse domicilium* &c. Justinus Martyr Dialogo cum Tryphone: Τὸ μυστήριον οὖν τοῦ προβάτου, ὃ τὸ πάσχα θύειν ἐντέταλται ὁ Θεός, τύπος ἦν τοῦ Χριστοῦ, οὗ τῷ αἵματι κατὰ τὸν λόγον τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως, χρίονται τοὺς οἴκους ἑαυτῶν, τουτέστιν ἑαυτούς, οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν: *Mysterium, arcanumque agni, quem Pascha immolare Deus mandavit, typus & figura erat Christi, cujus sanguinem juxta rationem nostræ in illum fidei, ædes suas, hoc est se ipsos, adspergunt in eum credentes*.

Pag. 315. *Nisi in operum bonorum ministerio versentur* &c. illud *bonorum* abest a Ms.

Ibidem. *Optimorum quasi laborum* Ms. *opimorum*.

Ibidem. *In hac terra nostri corporis plantatur:* Ms. *plantantur*, & rectum puto.

Ibidem. *Assistentes; & quia* &c. lectio Ms. est, *tamquam plantatæ olivæ in mensæ nostræ circuitu assistentes, quia hæc timentium beatitudo est. Propheta subjecit. Ecce sic benedicetur* &c.

Ibidem. *De Hierusalem, & Sion in superioribus Psalmis frequenter sumus locuti* &c. Hinc argues in alios Psalmos sermones edidisse, eosque periisse. Alii ducunt pro Hilario argumentum, quasi qui cum in superiores Psalmos scripserit, atque in illis quædam de Jerusalem & Sion legere sit; hinc concludendum sit, Hilario & hunc esse adscribendum. Sed materia de Sion & Jerusalem cunctis potuit esse communis, quod passim videmus. Zenonem sæculis ante Hilarium fuisse constat. Cum igitur plurima, & præcipua in hoc sermone reperiantur e sermone *de Timore* desumpta, qui inscribitur nostro Auctori, aut & ille ab eo fuerit abdicandus, aut sicut ille adserendus Zenoni est, & hic quoque, aut dicendus Hilarius suffuratus a Zenone. In tanta ambiguitate cum Origene concludo de Epistola Paulli ad Hæbræos: εἴ τις ἔχει αὐτὸν τὸν λόγον ὡς Ζήνωνος, αὐτὸς εὐδοκιμείτω καὶ ἐπὶ τούτῳ· οὐ γὰρ εἰκῇ οἱ ἀρχαῖοι ἄνδρες ὡς Ζήνωνος αὐτὸν παραδεδώκασι· τίς δὲ ὁ γράψας τὸν λόγον, τὸ μὲν ἀληθὲς Θεὸς οἶδεν.

In Interpretationem Psal. CXXVIII. in Appendicem rejectam.

Pag. 316. *Non otiosa virtus religiosi viri est, neque quietam exigit vitam* &c. Male corrigere tentant, *non otiosa ætas*. Ut plurimum erroneæ sunt marginales notæ in editione Veronensi, & qua corrigere tentant, strenuissime depravant; le-

gendum autem esse *virtus*, inditio est, quod paullo iosra dicat, *sed ea sæpe etiam ab ipsis initiis ætatis infesta sunt*, quæ si prius dixisset, non fuisset de ætate repetiturus. Coofirmatur iosta adhuc ex illis. *Certamen tamen non sufficit ad coronam* &c. Quasi virtute constante, permanente, & continua hic agon sit peragendus, quod virtutis est non ætatis. Hostis enim noster, quanto magis nos sibi rebellare conspicit, tanto amplius expugnare contendit: eos enim pulsare negligit, quos quieto jure se possidere sentit, ut usurpem verba, & sententiam Gregorii Magni, homil. 2.

Pag. 317. *Per direptionem substantiæ ejus primum deserviturus* &c. Lego *desæviturus*.

Ibidem. *Et non sibi efficit, quisquis aliquid per turbulentæ voluntatis impetum gerit* &c. Nova forma dicendi *non sibi efficit*, pro *non a se efficit*. Quo ad Zenonis sensum consimiliter Aristoteles de moribus lib. 2. cap. 4. οὐ λεγόμεθα, inquit, κατὰ τὰ πάθη σπουδαῖοι, ἢ φαῦλοι, non dicimur *en perturbationibus aut boni, aut mali*, sicuti dicimur ex habitu virtutum, aut vitiorum, quoniam κατὰ τὰ πάθη κινεῖσθαι, κατὰ τὰς ἀρετὰς, καὶ τὰς κακίας οὐ κινεῖσθαι, ἀλλὰ διακεῖσθαι λεγόμεθα, *perturbationibus moveri, virtutibus aut vitiis non moveri dicimur, sed disponi*.

Ibidem. *Aut in corporis voluptates alendas adhortationis sollicitamur instinctu* &c. Clemens Alexand. Pædagog. lib. 3. cap. 7. voluptatem contraponit honesto; quippe si liceat omnibus vesci, ex omnibus bibere, & in coitu vagari pro libitu, nascetur nefarium divitiarum studium, & præceptorum divinorum contemptus: quo excludemur hereditate regni Dei, quod ut obtineat hostis ille noster, voluptatum incentivum, quod inter omnia est vehementissimum, præbet.

Ibidem. *Sed potius in his detestandi officii intercessio fœda miseranda est, quod fiut vasa diaboli* &c. Titus apud Philostratum de vita Apollonii lib. 6. cap. 14. ob devictos Judæos captasque Hierosolymas coronas oblatas recusavit, quod non ipse talia se patratum diceret, sed Θεῷ ὀργὴν, φήναντι χεῖρας accommodasse. Eadem forma Clemens Alexand. Stromat. lib. 7. vocat diabolum in peccatis nostris συνεργὸν potius, quam ἐνεργὸν, quod quid sit in postremo totius operis Stromatum Commentario declarat inquiens τὸ συνεργὸν ὑπηρετικὸν σημαίνει, καὶ τὴν σὺν ἑτέρῳ λειτουργίαν; ut sit ministerium, & cooperatio cum alio; hujusmodi *ferialis minister vocatur* in L. 6. De Custod. reorum in Cod. Theod. lib. 9. tit. 3.

Ibidem. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea* &c. Aliter legitur in Ms. *Sæpe impugnaverunt me a juventute mea, dicat nunc Israel: quid dicere debeat? tum deinde tamquam doctus, & exemplo propheticæ confessionis imbutus, Israel ipse jam loquitur*.

Ibidem. *Quia iterari necesse est, quod & diu geritur, & numquam obtinetur* &c. Appius Claudius apud Titum Livium lib. 5. cap. 6. *Ad disciplinam militiæ plurimum intererat insuescere militem nostrum, si res lentior sit, pati tædium, & quamvis seræ spei exitum exspectare, & si non sit æstate perfectum bellum, hyeme operiri*. Hujusmodi adversarium nostrum delineat Augustinus, de Sing. Cleric. *Tamdiu diabolus sopitum ignem sine ullis flammis occultat, donec duas faculas jungens simul ambas accendat; & tamdiu cessat sævitiæ suæ tela supponere, donec sicut peritus venator, quod occisurus est, laquei vinculis alliget*.

Pag. 318. *Et hinc fit impugnationis nostræ assiduitas, quia non sic impugnantium præpotens fortitudo* &c. Quod enim assidue impugnet in caussa est, quod non expugnet, & hinc debilitas ejus arguitur.

Ibidem. *Mos autem est eorum, qui nequaquam longis, aeque assiduis præliis prævalent, ut victorem exercitum, & firmis agminibus incedentem a tergo adeant* &c. Veget. lib. 3. cap. 9. *Si adversarium intelligit potiorem, certamen publicum vitet: nam pauciores numero, & inferiores viribus superventus, & insidias facientes sub bonis ducibus reportaverunt sæpe victoriam*.

Ibidem. *Ita & peccatores tentatos in cassum fideles viros* &c. Ms. *tentant*, & rectum est; respicit ad ea, quæ dixit supra: *In omni igitur quam perpetimur injuria, alterius opus, alterius instinctus est*.

Ibidem. *Fabricabant: indefiniti enim temporis significatio est* &c. Fallitur. Non indefiniti, sed imperfecti temporis significationem, habet aliud est χρόνος ἀόριστος: aliud

alind χρόνος παρατατικός. Hesychius παρατατικὸς, ἐκτεταμένος, quasi extensivum in rem non perfectam. Ita Apellem & Policlerum operibus suis inscripsisse *faciebat*, testis est Plinius in præfatione naturalis historiæ, tamquam inchoata semper arte & imperfecta, contra Judiciorum varietates superesset artifici regressus ad veniam veluti emendaturo quidquid desideraretur. Diomedes lib. 1. cap. 4. *Præteritum imperfectum, idest præteritum, non tamen perfectum: cum quasi præteriisse tempus affirmamus, alioquin cœpimus, nec perfecimus, unde non nulli incboativum tempus appellavere.*

Ibidem. *Et tamquam funem longum implexa ea semper extendere* &c. Mſ. Et tamquam funis modo in longum implexæ semper extendere &c. fol. 141.

Ibidem. *Moyses ad Dominum arcuit* Mſ. *arguit*.

Pag. 319. *Humilitatis nostræ corpore in gloriam corporis sui conformando.* Corrige ex Mſ. *bumanitatis*.

Ibidem. *Est enim speciale adversus fideles infidelium omnium odium* &c. Sic & Tertullianus Apologet. cap. 1. exprobrat gentilibus, quod solo odio nulla culpa convictos damnarent Christianos; nam odium ex præconcepta opinione adversus genera contingere adserit Aristoteles Rhetoric. lib. 2. cap. 4.

Ibidem. *Ad terrena sua, & originalia revertentes* &c. Prudentius de Exsequiis defunctorum.

Si terrea forte voluntas
Luteum sapit, & grave captat,
Animus quoque pondere victus
Sequitur sua membra deorsum.

Ibidem. *Puderem inquitatis suæ judicii tempore sentientes*, in Mſ. elegantius deest *suæ*.

Ibidem. *Amissa resurrectionis demutatione* &c. Habuisse præ oculis puto, dum hæc scriberet, locum D. Paulli ad Philip. cap. 3. ver. 21. ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ: *Unde etiam Salvatorem expectamus Dominum nostrum Jesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ.*

Ibidem. *Humana sunt corpora aut firma, aut infidelitate* &c. Mſ. *Humana sunt corpora, aut fide firma, aut infidelitate ruitura.*

Pag. 320. *Plus enim metit conscientia, quam gesta* &c. Lege *gestat*, ut sensus constet, & ita in Mſ. Porro, & si hic in Psalmum cxxiix. Commentarius totidem pene verbis reperiatur in Hilario, nihilominus non ausim (1) Zenoni eripere, cum dicatur in veteri manuscripto illi adscribi: ut interdicto, uti possidetis, ut loquantur Jurisconsulti, noster vincat necesse est. Certe de Zenone in pluribus participat, ni dicamus Hilarium in suum usum accommodasse, & non nulla addidisse a medio præcipue, unde desciscere videtur. Ceterum sequens sermo in psalmum cxxix. Meo judicio tam diversa œconomia sic aliena ratione, & forma dicendi variat, ut antestari posse me sine dolo malo, credam Zenonis non esse.

In Interpretationem Psal. cxxx. in Appendicem rejectam.

Pag. 327. De sermone (2) posteriore in psalm. 130. qui reperitur in Hilario, & in quo omnia argumenta, omnes colores fere, qui in priori reperiuntur, concludendum est, aut Zenonis recta esse, pro ejus more repetendi pluries quæ in uno, aut suffarcinatum ex priore. Hilario certe non adscribendus, cum Zenonis structura sit, sensus illius, forma dicendi illius, nisi qua aut restrictior, aut dispositione parum diversa. Hinc etiam liqueat, plagii crimen incurrisse, qui sermonem de psal. 127. & 128. Hilario adscripsere, quamvis mala manus accesserit, & ut mangonizaret, corrumperet, & vappam vino immiscuerit. In hunc nulla restant observanda, quæ non adnotata fuerint in priorem. Itaque nihil addo.

Ibidem. *Corde autem, ex quo secundum evangelium.* Mſ. habet. *Cor autem, ex quo* &c.

1 Vide Præfationem generalem num. 2. ac præsertim proœmium dissertationis primæ in fine.
2 Vide proemium diss. 2. in fine, & cap. 1. §. 2. ejusdem dissertationis cum præfatione ad Appendicem.

In Tractatum de Attende tibi in Appendicem rejectum.

Pag. 336. Tractatus de Præcepto *Attende tibi* ex Deuter. 15. 9. petito suspectus pridem fuit, nec immerito. Prologus vulgaris, longus: totius orationis structura redundans, & diffluens: gradatio illa, quæ λεκυθον olet, Zenonis geninm non referunt, qui ingenio promptus, & doctrina instructus, dictione sublimis, impetu quandoque etiam irregulari ferebatur, quod in maximis viris *παρόραμα* vocabat Dionysius Longinus. Sed in isto sunt inepta & inconnexa in exordio præcipue, ubi minus deberet, qualia non reperias in ceteris Zenonis operibus. Quod insint femina bonæ mentis, & frugis non pauca, credi possint mutuata a Basilio forsan, in cujus (1) operibus hujusmodi reperiri adserunt. Ad Zenonem certe pertinere non potest, cum in illius dictione Veneres sic insint, ut a gratiarum insessu instillatas cognoscas, quas in hoc calamistratas reperias, & quandoque ingratas. Percurro nihilominus, ut nonnulla, quæ censuram merentur, non omnia indicem, & quæ obscura sunt, aliquo modo plana faciam.

Ibidem. *Cum igitur motus hic mentis nactus fuerit vocis significantiam* &c. Aut intelligit significantiam pro communicatione, qua intelligenda participat; aut intelligi vult de vocis proprietate, quasi quilibet nativi sermonis immemor ex occasione comminisci debeat vocem propriam conceptui mentis: utraque autem interpretatio puerilis, & homine docto indigna.

Ibidem. *Vehiculo sermonis* &c. neque ita minus inepta. Conceptum mentis mediante sermone per aerem ad audientem transferri, verum est; sed balbutit, qui hoc verum dicit.

Ibidem. *Delicta cogitationum* &c. Cogitatio, ut non delinquit, nec punitur. Ita sancitum in L. 18. de pœnis, & in L. 225. de Verb. signific. & alibi. Cogitatio peccatum seu delictum tunc est, cum mens cogitationi consensum dedit, quum malum suum blande fovens in factum gestit irrumpere, ait D. Hieronym. ad Demetriad. Itaque cum de corde exire cogitationes edoceat Redemptor noster Matth. cap. 5. debuisset proprius loquendo, *non delicta cogitationum* dicere, sed aut *sordis* aut *mentis*, aut forte *cogitationum lubrica*.

Ibidem. *Qui finxit singillatim corda nostra* &c. pro eo, *qui finxit sigilla corda nostra*.

Ibidem. *Fecundos, & utiles pastus* &c. Nove & barbare, cum debuisset *fertiles, & uberes*, aut quid simile.

Pag. 338. *Unde & nominis sui etymologia servatur in Græcis* &c. δορκάδα vult Græcis dici damam, aut, ut ipso loquitur, damulam, renitente Scaligero ad lib. 2. Aristotel. de Animal. Comm. 130. ubi damam vult dici πρόκα pront eam vocat Aristoteles consentiente in Versione Theodoro. Quo ad Nostrum si dama sit δόρξ, aut δορκὰς, seu δόρκος, ex eo deductam dicit quod ὀξυδορκοῦσι· Etymologicum in δορκὰς, παρὰ τὸ δέρκω, τὸ βλέπω· δορκὰς μὲν δορκὰς, ὀξυδερκὲς γὰρ τὸ ζῶον, ἢ εὐόμματον. Ceterum usus vocis damula non antiquum redolet, quamvis sit in vulgata Proverb. versione cap. 6. num. 5. neque in bonis scriptoribus usquam invenio. Est in glossario Papiæ. *Dama, vel Damula dicta* &c. Qui Auctor quante sit antiquitatis, & auctoritatis, nullus nescit.

Ibidem. *Aliud enim sumus nos ipsi, aliud quæ nostra sunt, aliud quæ circa nos sunt* &c. Ipse recte dividit, & recte applicat pro suo instituto. Stoici contra, ut consentiunt hominem esse animam, & mentem, in reliquis dissentiunt; potestatis namque nostræ esse appetitiones, desideria, aversationes, & quæ a nobis solis arbitratu nostro perficiuntur: in nostra potestate non esse contendunt corpus, possessionem, gloriam, principatum, & quæ a nobis solis arbitratu nostro perfeci non possunt. Vide Epictet. Enchirid. cap. 1. & ad eum Simplicium.

Ibidem. *Magnum æstimes ad petendum* &c. quod neque elegantiam sapit, nec latium vult: *tanti putes, ut petas*.

Ibidem. *Ut omnem maculam, quæ in eam forte nequitiæ vitiis obrepsit, abluas, & expurges* &c. Lucianus Cataplo 439. καθα-

1 Basilium non habebat præ manibus, cum hæc Sparaverius scriberet, quem tamen, antequam opus perficeret, consultum fuisse nihil dubitamus. Licet autem hæc Rufini interpretatio liberior sit, tamen Basilianæ facundiæ multum profert. Vide præfationem nostram in Appendicem num. 2.

καθαρὸς ὡς εἶναι ἐπεὶ πλὴν τούτων τριῶν, ἢ τεττάρων ἀμαυρῶν πάνυ, καὶ ἀσαφῶν σημάτων: *Hic per omnia est purus præter tres, quatuorve plane obscuras, evanidasque notas*: obscuras, & evanidas notas intelligit, quas meliori vivendi ratione, & pœnitentia induxerat.

Ibidem. *Pietatisque monilibus* &c. Monilibus abjectum nimis, neque pro dignitate. Quid si legas dotibus, aut hujusmodi?

Ibidem. *Una quidem carnis familiaris, altera vero animæ cognata* &c. Si per me staret, expungerem illa *familiaris*, & *cognata*, quæ ut superfluunt, ita inepta.

Ibidem. *Neque circa carnis lætitiam cursitare* &c. Intelligat qui potest, ego heic prorsus caligo.

Pag. 339. *Grande alicui peccatum, & grave commissum est, grandi sine dubio confessione indiget* &c. Quid est ista grandis confessio? An solennior, & demissior? Hoc forsam voluit ad morem, qui tempore Zenonis servabatur, respiciens: Sed non usus est verbis illius sæculi.

Ibidem. *Structores? vide quomodo ædifices, ne ligna, & fenum, ne stipulam, vel paleas, sed argentum, & aurum, & lapides extruas pretiosas* &c. Ex Epist. 1. ad Corinth. cap. 3. num. 12.

Pag. 342. *Sed soli tibi producitur veloci rapidoque cursu* &c. Corrigo sine hæsitatione. *Sed sol tibi producitur* &c. Tractum a Proverb. cap. 9. num. 18. ubi Salomon ait. *Justorum semitæ quasi lux splendens procedunt, & crescunt, usque dum fiet dies.*

In Tractatum de avaro divite, olim de duplici tentationum specie in Appendicem rejectum.

Pag. 348. Sermo de duplici tentationum specie, quem alii Zenoni, alii Basilio adscribunt, elegantissimus est, At Latini stili proprietas, & nativus sermonis genius elicit, ut latino scriptori adseratur. Soliti quippe antiqui illi Patres argumenta aliorum promiscue usurpare, & pro occasione arripere, quando non pompam præferrent, sed Christo ut fructum facerent, solliciti eniterentur, quo minus enunciare caverent, quæ ab aliis dicta prius, sibi opportuna viderentur. Id notum fiet conferenti scripta eorum, quæ apud nos tamquam reliquiæ supersunt. Quo circa ex stilo non ausim (1) Zenonem ab hujus operis compositione excludere, quousque clariora argumenta prodeant, quæ judicium firmius, & suggerant, & procudant. Opus ipsum difficultatis non multum habet, elegantiæ plurimum, quam acumine orationis, sententiarum pondere, & pietatis epicherematis adæquat, ut dignus sit Nostro adscribi, immo indignus, qui ab ejus operibus subducatur.

Ibidem. *Qui nunc de Evangelis* &c. Lucæ cap. 12. num. 16.

Ibidem. *Ad sensum, & intelligentiam humanitatis adduceret* &c. Infra sequenti folio. *Tum deinde inhumanum propositum impartiendi cuiquam.* Humanitatem intelligit φιλανθρωπίαν, hoc est affectionem erga homines, sympathiam, atque erga calamitosos commiserationem. Tres hujus species annumerat Diogenes Laertius lib. 3. ex Platone, unam διὰ τοῦ προσαγορεύειν *in appellando* comiter scilicet, & officiose: secundam τὸ εὐεργετικὸν *in benefaciendo*, cum quis egenti opitulatur ultro: tertiam διὰ τοῦ ἑστιᾶν, καὶ φιλοσυνουσιάζειν *in convivendo, & compotando*. Demosthenes contra Aristogitonem primum versus finem, ὑμεῖς γὰρ ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι τῇ τῆς φύσεως πρὸς ἀλλήλους χρώμενοι φιλανθρωπίᾳ ὥσπερ αἱ συγγένειαι τὰς ἰδίας οἰκοῦσιν οἰκίας οὕτω τὴν πόλιν οἰκεῖτε δημοσίᾳ. *Vos Athenienses natura insita alii in alios humanita e utentes, quemadmodum cognati in iisdem ædibus habitant, sic in urbe publice habitatis*, cognatorum instar. Ex his notum, quid humanitas, & quid inhumanitas sit.

Pag. 349. *Proventus secundis successibus* Ms. *secundis*.

Ibidem. *Communis hominum naturæ non meminit* &c. Communis natura non tantum est naturæ humanæ conditio, quæ proprietate a ceteris animantibus distinguitur speciei suæ adunata, sed quæ nos mutua nectit affectione, & promovet, ut aliena tum bona, tum mala æque sentiamus. Respiciebat fortasse ad illud Ovidianum Methamorph. lib. 1. vers. 135.

Communemque prius ceu lumina solis & auras
Cautus humum longo signavit limite mensor.

Illud quippe naturæ conforme magis, quod

1 Vide prooemium diss. 1. in fine, & præfationem ad Appendicem.

quod vult omnibus omnia tamquam a matre communi esse communia.

Ibidem. *Propterea ergo caussa quidem cogitationis ejus:* non displicet conjectura, quæ superaddita est lectioni Ms. *Propterea ergo cassæ quidem cogitationes ejus, sollicitudo vero* &c.

Ibidem. *Quis non infelicitatem ejus doleat*, in Ms. deest illud *doleat? quis non talem miseratur? quis non infelicitatem ejus?*

Ibidem. *Angustiatur ex abundantia, constringitur & coarctatur ex opulentia* &c. Antithetis ludit, nisi quod videatur tautologia peccare.

Pag. 350. *Sed recordare o homo, quis est, qui largitus est tibi te ipsum* &c. Hoc est, qui vitam tibi dedit, atque incrementa fovit, quibus ea. Divus Bernardus de diligendo Deo. *In primo opere me mihi dedit, in secundo se & mihi dedit.*

Ibidem. *Commissa tibi magis, quam concessa cognoscas* &c. Concessio indicat plenum jus: at qui habet commissa adservanda, habet cui destinata sunt: immo, si credimus Donato ad Andr. act. 3. scen. 5. vers. 3. etiam periculo. Cicero Philipp. 12. 351. *Rerum omnium decertatio Consulibus optimis & fortissimis commissa, & commendata sit.* Committere est fidem obstringere, atque obligare: commendare est etiam officio allicere.

Ibidem. *Parvo tempore aliquantulum super his lætaris, & abuti eis voluptuosius delectaris* &c. Parvo tempore, quia vita brevis, aliquantulum, quia inane oblectamentum ex possessione sepultæ pecuniæ, quæ nullius usui deserviat, quod quæritur Plutus apud Aristophanem in Comœdia cognomine actu 1. scen. 2. versic. 182.

> Εὐθὺς κατώρυξέ με κατὰ τῆς γῆς κάτω
> *Continuo ille in terram defossum me occulit.*

Abutitur enim, qui aut ipse non fruitur, aut indigentibus non participat. Aliquantulam porro, & ex parte tantum dici etiam possit lætitiam parere, quia simul ut oblectat eodem tempore anxium facit, quo plura congerat. Idem Aristoph. Plut. act. 1. scen. 2. vers. 198.

> Ἀλλ' ἢν τάλαντά τις λάβῃ τριακαίδεκα
> Πολὺ μᾶλλον ἐπιθυμεῖ λαβεῖν ἑκκαίδεκα
> Κἂν ταῦτ' ἀνύσῃ, τετταράκοντα βούλεται
> Ἤ φησιν, οὐκ εἶναι βιωτὸν αὑτῷ τὸν βίον.
>
> *Nam si quis accipiat talenta tredecim,*
> *Avidius contendit parare sexdecim.*
> *Si hæc confecerit, quadraginta appetit,*
> *Aut vitam sibi post esse vitalem negat.*

Ibidem. *Hic mihi te paullisper indulge.* Ms. *Hoc mihi te* &c.

Ibidem. *Ad custodienda ea vigilias addidi: meas curas impendi:* in Ms. *vigilias addidi meas, curas impendi.* Elegantius.

FINIS.

Adden-

Addenda & Corrigenda.

Pagina XXXVI. *linea* 45. *post verbum* putarentur *adde*. Enimvero in antiquo Corbejensi codice, cujus variantes lectiones accurate descriptæ, in calce novissimæ editionis Brixianæ recitantur, pagina 163. palam legitur: *Et inde a Domino usque nunc anni CCCCXXX. plus minus*: quæ formula *plus minus* cum Fabricii correctionem expungit, tum vero nostram interpretationem mirifice statuit. Cedimus &c.

Pagina LIV. *lin.* 29. qui ter *corrige* qui quater. *Ibid. lin.* 36. *post verba* affirmat *adde hæc*. Tertio in fine serm. 1. de Quadragesima pag. 391. *Zeno beatus ille e contrario ait*: ac tandem &c.

Pagina CVIII. *lin. ultima post verbum* perfruetur *adde*: & luculentissime eodem tract. 16. lib. 1. qui objectum testimonium continet, num. 14. *Cum autem mors, quæ putatur metuenda gustatur: tunc ei*, idest animæ, *in æternum manentis gloriæ beatis in sedibus, nullas deinceps ærumnas mundi sensura, repromissa felicitas exhibetur.* Ubi & *sedes beatæ gloriæ in æternum manentis* sunt procul dubio cælestis gloriæ locus, non autem sinus ille Abrahæ, in quo ad extremum usque judicii diem animabus manendum sit; & hæ quidem post gustatam mortem adeundæ designantur; cujus rei rationem Auctor dederat paullo ante eodem num. 14. *Aliter enim immortalitatis stola illa non sumitur, nisi primo istud carnale spolium, blandum animæ venenum, secundum Dei sententiam, unde sumtum est, refundatur.*

Pagina CXI. *lin.* 33. ordinationemque *corrige* ordinatioque.

Pagina CXXVI. *lin.* 17. insigniorіa *corrige* insigniora.

Pagina CXXXIII. *lin.* 51. *post voces* mentio est *addatur*. In diœcesi porro Ticinensi in loco, qui Lardiragus vocatur, exstat adhuc ecclesia S. Zenonis, cujus festum die 8. Decembris celebratur.

Pagina CXXXV. *lin.* 36. quinque *corrige* septem. *Et lin.* 43. *post verbum* experitur *adde*. Tandem in villa, quæ Nomi appellatur, nec non in parœcia Nogareti prope Roboretum aliæ duæ perantiquæ S. Zenonis Episcopi Veronensis ecclesiæ visuntur; & ad harum postremam Rector Pomaroli una cum populo sibi concredito, sacro processionis ritu, die S. Antistiti sacra proficiscitur. P. Benedictus &c.

Pagina CXXXVI. *lin.* 13. *post verbum* notant *adde*. Denique S. Episcopi memoriam in litaniis ejusdem Ecclesiæ inter SS. Confessores Pontifices peractam codex Episcopalis bibliothecæ fidem facit.

Pagina CLXV. *adn.* 5. *lin.* 3. Iste *corrige* Sancte.

Pagina 19. *lin.* 20. *post* circuit *ponatur virgula, eaque deleatur post vocem* commercio: *Et in adn.* 24. *lin.* 6. *deleantur voces*, & alia interpretatione, *ac lin.* 8. *deleantur illa*. Posset tamen hæc interpunctio &c. *usque ad ejusdem adnotationis finem.*

Pagina 74. *adn.* 11. *lin.* 3. in Cod. Tol. *corrige* in codicibus Tol. & Basilicæ Vaticanæ. *Et eadem adnotatione pag.* 75. *lin.* 8. *pro* contingit *scribe & supple his verbis*: contigisse luculenter probat peculiare S. Gregorii Nyssæni testimonium serm. 1. *De Oratione*, ubi avaritiæ quidem effectum describens ait: *Agricola agriculturam necessariis usibus non metitur, sed ad plura studium semper intendens, dum alienis finibus usurpandis suos agros latius profert, magnum aditum peccato adversus illud studium atque institutum vitæ ipsa efficit. Unde sedatu atque compositu difficiles oriuntur contentiones & lites, de finibus agrorum inter se mutuas controversias excitantibus iis,*

qui

INDEX
RERUM ET VERBORUM.

Numerus Arabicus designat paginas Sermonum, Romanus Prolegomenorum: litteræ vero adn. *cum subjecto numero Arabico numerum adnotationum indicat.*

A

E.

G

H

I

L

M

Obser-

O

P

Pleni-

Q

R

Rufinus

S

V

V.

Z.

F I N I S.

